ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

VOLUMUL 1

a capella – Augustin

EDITOR
Vidraşcu şi fiii

PROIECT EDITORIAL
Dan Vidraşcu

COORDONARE
Cornelia Marinescu, Ilieş Câmpeanu

REDACTARE
Delia Anghelescu, Justina Bandol, Andreea Bratu, Ilieş Câmpeanu, Cristian Cercel, Oana Cristescu, Adriana Dobre, Elena Gugu, Doina Marian, Cornelia Marinescu, Mihnea Moroianu, Carmen Nedelcu, Florenţa Simion, Sorin Şerb

Anatol Eremia, Eugen Muntean, Rodica Pandele,
Florenţa Simion (articole despre România)

REFERENŢI DE SPECIALITATE
Adrian Burloiu, Christian Ferencz Flatz, Theodor Julea, Mirela Marinescu, Dorin Matei, Marcel Mărunţiu, Nicolae Mocanu, Cristina Staicu, Daniela Strat, Denisa Talaban, Ionuţ Vulpescu

COPERTĂ ŞI PREZENTARE GRAFICĂ
Vladimir Zmeev

CORECTURĂ
Cristiana Miu

TEHNOREDACTARE ŞI PREPRESS
Marin Popa

TRADUCĂTORI
Coordonare: Eugen Muntean

Mădălina Adronic, Justina Bandol, Sonia Bulei, Cristina Buta, Andreea Chirculescu, Laura Chistrugă, Daniela Constantin, Roxana Cozac, Bogdan Creţu, Camelia Gheorghie, Ştefan Grigoriu, Cătălina Grosu, Roxana Ivaşcu, Carmen Lavrig, Olesia Lupu, Ioan Milică, Doris Mironescu, Magdalena Mişievici, Simona Mitocaru, Marius Motoca, Dinu Gabriel Muntean, Gabriela Muntean, Ecaterina Pătraşcu, Dana Pătruţ, Monica Pepine, Oana Petrovici, Fabiola Popa, Florentina Rahira, Mihaela Răducanu, Iulia Răşcanu, Rebeca Romaniuc, Florenţa Simion, Emanuela Şoimaru, Teodora Szenti, Gabriela Tănase, Otilia Teodorescu

ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

Ne puteţi vizita pe

O.P.53; C.P.212, sector 4, Bucureşti, România
tel./fax 031 4251619; e-mail: comenzi@litera.ro

JURNALUL NAŢIONAL

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA
coord.: Ilieş Câmpeanu, Cornelia Marinescu. –
Bucureşti: Editura Litera, 2010, 16 vol.
ISBN 978-973-675-761-7
Vol. 1. a capella – Augustin – ISBN 978-973-675-769-3 – Index

I. Câmpeanu, Ilieş (coord.)
II. Marinescu, Cornelia (coord.)

81'374.2=135.1
030=135.1

Cuvânt înainte

Editura Litera și Encyclopædia Britannica, Inc. oferă astăzi tuturor celor dedicați studiului, precum și celor dornici de o cât mai bună informare, un nou instrument de lucru – *Enciclopedia Universală Britannica* – conceput în 16 volume.

Adresându-se unui public foarte larg și eterogen în privința gusturilor și a preferințelor, această nouă enciclopedie adună între cele aproape 6 000 de pagini mii de articole, esențiale și relevante, care acoperă informații actualizate de cultură generală, dar și evenimente de ultim moment din lume, preluate în mare parte din *Enciclopedia Concisă Britannica* (Editura Litera, 2009). Pe de altă parte, din dorința unei mai ample cuprinderi a câtorva domenii fundamentale (artă, filozofie, literatură, religie, știință), un număr semnificativ de articole au fost extrase din *Britannica Global Edition*.

Această ediție reprezintă rezultatul efortului unui colectiv de traducători, redactori și consultanți de specialitate. Alături de articole din cele mai variate domenii, veți găsi în volumele enciclopediei de față cele mai recente hărți ale țărilor lumii, un tabel cu laureații Premiului Nobel, numeroase planșe și ilustrații sugestive, dar și peste 1 000 de articole care vizează realitățile românești.

Enciclopedia Universală Britannica este o lucrare de referință, indispensabilă și ușor de consultat, care acoperă multe arii de cunoaștere – istorie, geografie, științe, religie, sport, tehnologie, arte – și răspunde rapid și precis dorinței generale de informare.

Cornelia Marinescu
Ilieș Câmpeanu
coordonatori de ediție

Notă asupra organizării articolelor

Articolele sunt organizate alfabetic, după titlul evidențiat în bold.

• titlurile compuse din nume proprii și din determinanți ai acestora sunt, de regulă, ordonate după numele propriu:

Egee, Marea ~
Aceraceae, familia ~

Excepție fac sintagmele de tipul:

Cornul Africii
Cupa Americii

• titlurile formate din substantive nume proprii sau din substantive comune derivate din nume proprii și unul sau mai mulți determinanți sunt ordonate după substantivul derivat:

adamawa-ubangi, limbi ~
Abbasizilor, dinastia ~
arabă, renașterea literară ~

• titlurile formate din mai multe substantive comune și determinanți (substantive sau adjective) sunt ordonate după primul cuvânt al acelor sintagme:

curent electric alternativ
Biserica Neagră

• titlurile formate din cuvinte compuse au statut de unități lexicale independente și nu sunt tratate în cadrul cuvântului de bază, ci ca articole separate:

stea-de-mare

• dacă titlurile prezintă mai multe variante ale aceleiași noțiuni, acestea apar în bold și sunt despărțite de cuvântul *sau*, prima variantă fiind cea mai uzuală.

Denumiri

• Numele unor instituții, organizații sau entități care constituie titluri de articol apar cu varianta tradusă în limba română (urmată sau nu de numele în original), dacă aceasta este uzuală sau dacă instituția, organizația sau entitatea respectivă nu este foarte cunoscută în spațiul românesc:

Banca Internațională pentru Reconstrucție și Dezvoltare (BIRD)

• Denumirile unor curente politice sau artistice sau ale unor instituții îndeobște cunoscute în forma originală apar ca titlu de articol cu această variantă, urmate sau nu de varianta în română:

British Museum

• Denumirile cunoscute în forma lor abreviată apar ca titlu de articol cu această variantă, urmată de forma completă:

CIA /Central Intelligence Agency/

Alte indicații în titlu

În principiu, numele proprii străine apar ca articol-titlu în forma în care au intrat în circulație în limba română, respectând, acolo unde este cazul, grafia indicată de *Micul Dicționar Enciclopedic* (MDE), Editura Enciclopedică, 2008.

În cazul numelor de monarhi sau/și papi cu nume identice, ordonarea a fost făcută după numeralul ordinal:

Ludovic XIV, Ludovic XV

Precizarea *născut/ă* precede numele cu care s-a născut o persoană și urmează numelui dobândit sau folosit ulterior.

Sintagma *cunoscut ca/cunoscut drept,* din titlul unui articol, precede numele cu care este îndeobște știut cel care face subiectul articolului, chiar dacă acest nume nu a avut niciodată statut oficial.

Sintagma *anterior* indică un nume mai vechi al unei persoane sau entități, care, de cele mai multe ori, nu mai este în uz.

Sintagma *nume complet* precede varianta integrală a unui nume des întâlnit în forma sa prescurtată.

Pentru titlurile care apar în altă limbă decât cea română, păstrate astfel pentru că sunt intraductibile sau sunt cunoscute în varianta originală, este oferită (în paranteze și cu mențiunea limbii de origine) și traducerea sau etimologia lor. S-a procedat în mod similar și cu titluri a căror variantă originală este importantă:

alenu (*în ebraică*, este datoria noastră)
Alhambra (*în arabă, al-Hamra:* cel roșu)

Articolele cu caracter biografic menționează, în paranteză, data și locul nașterii și al morții (acolo unde este cazul). Când una dintre informații nu este sigură, alături de ea apare un semn de întrebare (?). Când fie locul, fie data nașterii sau a morții nu este cunoscută, apare un semn de întrebare între linii oblice (/?/):

Alfred (849 d.Hr., /?/– 899 d.Hr.,/?/)
Adrian IV *născut* **Nicholas Breakspear** (1100?, Anglia – 01.09.1159, Anagni)

Listă de abrevieri

admin.	administrat
cca	circa
d.	a domnit
d.Hr.	după Hristos
Fr.	Franța
Gf.	golf
î.Hr.	înainte de Hristos
kgf	kilogram-forță
km/h	kilometru pe oră
km/s	kilometru pe secundă
kmp	kilometru pătrat
I.	insulă
I-le	insule
Indon.	Indonezia
loc.	locuitori
m.	mort
m.a.u.	milioane de ani în urmă
M.B.	Marea Britanie
m/s	metru pe secundă
mc	metru cub
mp	metru pătrat
Mt.	munte
M-ții	munți, lanț muntos
n.	născut
pop.	populație
P.N.	parc național
P.N. MAR.	parc național marin
Rep. Dem.	Republica Democrată
S.F.	science fiction
Sf.	sfânt
Sp.	Spania
Str.	strâmtoare
Vf.	vârf muntos
Vlc.	vulcan
vs	versus

Legenda hărților

Metropole și orașe

São Paulo	Metropolă
Mexico City	Capitală națională
Albuquerque	Al doilea oraș ca importanță politică
Lausanne	Alt centru administrativ

Granițe

- Internaționale
- Disputate
- Linie de control
- Entitate politică de nivel secundar
- Entitate politică de nivel trei

Alte caracteristici

PARCUL NAȚIONAL SERENGETI	Parc național
Vf. Everest 8848 m	Vârf montan
	Râu
	Râu cu scurgere intermitentă
	Canal
	Apeduct
	Baraj
	Cascadă
	Praguri (de râu)

a capella

(*în italiană*, în stil bisericesc)

Interpretare a unei bucăți muzicale polifonice (suprapunere armonică) de voci neacompaniate. Termenul privea inițial muzica sacră corală, dar se referă acum și la muzica laică. Stilul a capella a luat naștere pe vremea compozitorului Josquin des Prés, spre finele sec. XV, și a atins punctul culminant cu Palestrina, la finele sec. XVI, prin compozițiile pentru Capela Sixtină din Vatican. Deoarece nu au fost scrise partituri individuale instrumentale, s-a presupus ulterior că respectivul cor cânta neacompaniat. Se pare totuși că o orgă sau alte instrumente „dublau" unele sau câteva dintre partiturile vocale. În sec. XVII, muzica a capella a făcut loc cantatei, pentru care partiturile era scrise anume pentru instrumente și pentru voce.

Aachen *în franceză* Aix-la-Chapelle

Oraș în V Germaniei, la SV de Köln, 247 113 loc. (1997). A fost locuit de romani în sec. I d.Hr. Centru al culturii carolingiene și al doilea oraș, ca importanță, din imperiul lui Carol cel Mare, a fost amplasamentul grandiosului său palat. Catedrala construită de Carol cel Mare, în jurul anului 800, a fost martoră la încoronarea majorității împăraților romano-germani ai sec. X–XVI; capela, în care se află mormântul acestuia, a rămas parte integrantă a catedralei gotice de astăzi. Aachen a aparținut Franței între 1801–1815. Este renumit pentru numeroasele sale izvoare minerale.

Aalto, (Hugo) Alvar (Henrik)

(03.02.1898, Kuortane, Finlanda, Imperiul Rus – 11.05.1976, Helsinki)

Arhitect și proiectant finlandez. A absolvit Institutul Tehnic din Helsinki, iar în 1925 s-a căsătorit cu Aino Marsio, care i-a fost colaboratoare. Reputația sa se datorează stilului aparte, care îmbină modernismul clasic, materialele tradiționale (în special lemnul) și expresia personală. Îmbinarea unică a modernismului cu caracterul regional, familiar, a fost probabil cel mai bine exprimată în realizarea centrului civic de la Säynätsalo (1950–1952), cu formele lui simple, din cărămidă roșie, lemn și cupru. Rămâne unul dintre cei mai populari arhitecți ai mișcării moderne; reproduceri ale mobilei sale, din lemn curbat laminat, se găsesc în case din lumea întreagă.

Aare *sau* Aar

Râu în centrul și N Elveției. Cel mai lung râu aflat în întregime în Elveția (294 km). Curge din Alpii Bernezi spre NV, trece prin defileul Aare și prin orașul Berna, înainte de a se îndrepta spre NE, pentru a se vărsa în Rin, lângă Koblenz.

Aarhus

Vezi Århus

Aaron

(sec. XIV î.Hr.)

Frate al lui Moise, conform tradiției fondator și primul înalt preot al străvechiului Israel. Conform Bibliei, el a vorbit în numele lui Moise și l-a determinat pe faraon să îngăduie plecarea israeliților din Egipt. Dumnezeu i-a însărcinat pe Aaron și pe Moise cu comemorarea acestui eveniment la sărbătoarea Paștelui evreiesc, iar Aaron și fiii săi au primit autoritate

DIRECTION GÉNÉRALE DES ANTIQUITÉS ET DES MUSÉES, DAMASC

Aaron, detaliu dintr-o frescă de sec. III î.Hr. dintr-o sinagogă de la Doura-Europus, Siria; Muzeul Național, Damasc

preoțească de la Moise. Deși Aaron este o figură centrală în Exod, el aproape că dispare mai târziu. Este considerat responsabil pentru idolatrizarea vițelului de aur de către israeliți, în timp ce Moise se afla pe muntele Sinai și primea Legea lui Dumnezeu. Moartea sa, la 123 de ani, este menționată în Numerii.

Aaron, Petru Pavel

(1709, Bistra, Maramureș, România – 25.02.1764, Baia Mare)

Cleric și cărturar român. A făcut studii de filozofie și teologie la Roma și a fost episcop al Bisericii Unite din Transilvania (1752–1764). Din inițiativa lui s-au ridicat biserici, mănăstiri, școli, o bibliotecă și o tipografie. Tot datorită lui, Blajul a devenit un important centru de cultură românească. S-a remarcat printr-o susținută activitate pentru promovarea originii latine a limbii și a poporului român. În 1760 a început să traducă *Biblia*.

Petru Pavel Aaron, cărturar și episcop al Bisericii Române Unite cu Roma

Aaron, Theodor

(06.02.1803, Țichindeal, Sibiu, România – 06.04.1859, Lugoj)

Cleric, pedagog și cărturar român. După studii de filozofie și teologie, a deținut importante funcții în ierarhia bisericească și în cea administrativ-educativă. A trecut și printr-o experiență diplomatică, ca translator și jurnalist la *Gazeta de Transilvania*. Ca discipol al lui Petru Maior și latinist înfocat, a susținut ideea continuității românilor în Dacia Traiana. Lucrările sale (*Cuvântări bisericești*, 1847; *Adnotări din istoria eclesiastică*, 1850) se remarcă prin notele polemice și acuratețea stilistică.

abac

Instrument de calculat care folosește bile de lemn, ce pot fi mișcate de-a lungul unor sârme sau tije fixate într-o ramă și care reprezintă ponderile din sistemul zecimal de numerotare. Probabil de origine babiloniană, este strămoșul mașinii de calculat moderne. Folosit de negustori în Evul Mediu în toată Europa și în lumea arabă, a fost înlocuit treptat de aritmetica bazată pe cifre indo-arabe. Deși rar folosit în Europa după sec. XVIII, este încă utilizat în Orientul Mijlociu, China și Japonia.

Abahai

Vezi Hongtaiji

Abakanowicz, Magdalena

(n. 20.06.1930, Falenty, Polonia)

Sculptoriță poloneză. De origine nobilă, a absolvit în 1955 Academia de Arte Frumoase din Varșovia. A devenit pioniera și reprezentanta de marcă a sculpturii realizate din țesături. Și-a numit țesăturile sale tridimensionale abakane (de la numele său de familie). A produs serii de sculpturi numite *Capete* (Heads, 1975), *Spinări* (Backs, 1976–1980), *Embriologie* (Embriology, 1980) și *Catharsis* (1986). A expus picturi, desene, dar și sculpturi în alte materiale și a fost imitată pe scară largă în Europa și SUA.

abalone

Vezi ureche-de-mare

abanos

Lemnul câtorva specii de arbori din genul *Diospyros* (familia *Ebenaceae*), foarte răspândiți la tropice. Abanosul de cea mai bună calitate este foarte greu, aproape negru și obținut doar din duramen. Datorită culorii, rezistenței și durității sale, precum și posibilității de a fi lustruit, abanosul se folosește la fabricarea mobilierului, a clapelor de pian, a mânerelor de cuțit și a altor articole, precum și pentru incrustații. Cel mai bun abanos indian și de Ceylon este produs de *D. ebenum*, care crește din abundență la vest de portul Trincomalee, în Sri Lanka. Abanosul jamaican, numit și abanos american sau verde, provine din *Byra ebenus*, un arbust din familia *Fabaceae*.

abație

Complex de clădiri adăpostind o mănăstire de călugări sau de maici, sub conducerea unui abate (stareț ori superior) sau a unei starețe, asigurând tot ce este necesar unei

ANDY WILLIAMS

Ruinele abației Fountains, mănăstire cisterciană ridicată în sec. XII în apropiere de Ripon, North Yorkshire, Anglia

comunități religioase autonome. Prima abație a fost Montecassino din Italia, fondată în 529 de sfântul Benedict de Nursia. Claustrul făcea legătura între cele mai importante părți ale abației. Dormitoarele erau adesea construite deasupra sălii de mese, pe latura de E a claustrului, și erau unite cu biserica centrală. Partea vestică asigura spațiul pentru relațiile comunitare, iar poarta controla singura ieșire către curtea exterioară, accesibilă publicului. În partea sudică se aflau bucătăria centrală, instalații pentru fabricarea berii și ateliere. Spațiile pentru novici și infirmeria se aflau într-o clădire dotată cu propria capelă, baie, sală de mese, bucătărie și grădină. În sec. XII-XIII s-au construit numeroase abații în toată Europa, mai ales în Franța.

Abbado, Claudio
(n. 26.06.1933, Milano, Italia)

Dirijor italian. A studiat pianul la conservatorul Giuseppe Verdi, după care a început să dirijeze la Viena. A colaborat mult timp cu opera La Scala (1968–1986), ca dirijor principal și în cele din urmă ca director artistic, precum și cu Filarmonica din Viena. În 1989, i-a succedat lui Herbert von Karajan ca dirijor permanent și director artistic al Filarmonicii din Berlin. Este cunoscut pentru programele sale îndrăznețe, care cuprind multă muzică modernă.

Abbas I *cunoscut ca* Abbas cel Mare
(27.01.1571 - 19.01.1629)

Șah al Persiei între 1587–1629. Succedându-i tatălui său, șahul Mohammed, a consolidat dinastia Safavizilor, alungând trupele otomane și uzbece și creând o armată stabilă. Sub conducerea sa, Isfahan a devenit capitala Persiei, ajungând unul dintre cele mai frumoase orașe din lume. Realizările artistice persane au atins un nivel înalt în timpul domniei sale, când manuscrisele cu anluminuri, ceramica și pictura au înflorit, iar portughezii, olandezii și englezii concurau pentru a stabili relații comerciale cu Persia. Deși tolerant în viața publică (a acordat privilegii grupurilor creștine) și preocupat de bunăstarea poporului său, teama pentru siguranța proprie l-a determinat să acționeze fără milă față de propria familie.

Abbas I, pictură aparținând școlii mogule din Jahangin, cca 1620; Galeria de Artă Freer, Washington, DC

INSTITUTUL SMITHSONIAN, GALERIA DE ARTĂ FREER, WASHINGTON, DC

Abbas I
(1813/?/ - 13.07.1854, Banha, Egipt)

Vicerege al Egiptului (1848–1854) sub Imperiul Otoman. Domnia lui a reprezentat o perioadă de consolidare în care multe dintre reformele de tip occidental, inițiate de bunicul său, Mohammed Ali, au fost fie întrerupte, fie neglijate. Deși suspicios în privința străinilor, în 1851 a permis britanicilor să construiască o linie de cale ferată între Alexandria și Cairo (1853). În schimb, britanicii i-au oferit asistență în disputa lui cu stăpânirea otomană căreia, totuși, i-a oferit sprijin în timpul Războiului Crimeii (1853), trimițând trupe. Fire singuratică, a fost asasinat de doi dintre servitorii săi, în palatul din Banha.

Abbas, Ferhat
(24.08.1899, Taher, Algeria - 24.12.1985, Alger)

Lider politic algerian, primul președinte al guvernului provizoriu al Republicii Algeria (1958). Inițial francofil, a fost deziluzionat de Franța, iar în Al Doilea Război Mondial (1939–1945) a acuzat conducerea franceză, solicitând o constituție care să asigure egalitatea tuturor algerienilor. A devenit membru al Frontului de Eliberare Națională (FLN), care a contribuit la obținerea independenței față de Franța (1958–1962). A fost ales președinte al Adunării Algeriene Constituante în 1962, dar a demisionat în 1963, în urma unei dispute din interiorul FLN.

Abbas, Mahmud
supranumit Abu Mazen
(n. 1935, Zefat, Palestina, azi în Israel)

Lider palestinian, Abbas a obținut licența în drept la Universitatea de Stat din Moscova. La sfârșitul anilor 1950 a devenit unul dintre fondatorii mișcării Fatah, vârful de lance al luptei palestiniene armate, și a dominat Organizația pentru Eliberarea Palestinei. În anii 1990, Abbas a structurat strategia palestiniană de negociere în tratativele de pace care, în 1993, au condus la Acordul de la Oslo, în care Israelul și palestinienii și-au acordat recunoaștere reciprocă și care a solicitat Israelului să confere palestinienilor o anume autoritate asupra Cisiordaniei și Fâșiei Gaza. Pentru scurt timp, în 2003, a fost prim-ministru al Autorității Palestiniene, iar în 2005 a fost ales președinte.

Abbasizilor, dinastia ~
(750–1258)

Una dintre cele două mari dinastii sunnite ale Califatului Musulman. Dinastia

își trage numele de la unchiul profetului Mahomed, al-Abbas, ai cărui descendenți au format una dintre grupările militante pentru schimbare, în perioada dinastiei Omeiazilor. Omeiazii au impus un tip de șovinism arab care a degradat statutul arabilor non-musulmani, conducând la o revoluție în care Abbasizii au pretins Califatul și au impus o comunitate lărgită de credincioși. Schimbarea a fost simbolizată prin mutarea capitalei de la Damasc la Bagdad, situat mai aproape de centrul geografic al imperiului și de ținuturile centrale persane. Sub conducerea Abbasizilor a înflorit cultura islamică, au fost atinse noi culmi în știință și filozofie, iar perioada a fost considerată o epocă de aur pentru lumea islamică. Totuși, în perioada respectivă autoritatea Califatului a început să se erodeze, pe măsură ce se dezvoltau centre regionale de putere în tot imperiul. Deși autoritatea centrală a fost reîntărită, cu intermitențe, de califi mai puternici, în sec. XIII autoritatea Abbasizilor era mai ales una spirituală. Ultimul calif al dinastiei a fost executat de invadatorii mongoli, deși un califat din umbră (de legitimitate îndoielnică) a continuat până în sec. XX. *Vezi și* Abu Muslim.

Abbate, Niccolò dell'

(1512, Modena, Ducatul Modena – 1571, Fontainebleau, Franța)

Pictor italian. A studiat la Modena și și-a format stilul sub influența contemporanilor săi, Correggio și Parmigianino, la Bologna (1544–1552). Acolo a pictat portrete și a decorat palate cu fresce reprezentând peisaje și grupuri de personaje, în stil manierist. În 1552 a fost invitat de Henric II al Franței să lucreze sub îndrumarea lui Primaticcio la Palatul Fontainebleau, unde avea să realizeze picturi murale imense (cele mai multe dispărute astăzi). A rămas în Franța tot restul vieții. Peisajele sale mitologice stau la baza tradiției peisajului clasic francez. A fost un precursor al lui Claude Lorrain și al lui Nicolas Poussin.

Povestea lui Aristeu, pictură în ulei de Niccolò dell'Abate; Galeria Națională, Londra.

Abbe, Cleveland

(03.12.1838, New York, New York, SUA – 28.10.1916, Chevy Chase, Maryland)

Meteorolog american. A studiat astronomia, iar în 1868 a fost numit director al Observatorului din Cincinnati. Interesat de meteorologie, a inaugurat un serviciu meteorologic public, care a servit drept model pentru serviciul meteorologic național, organizat, la scurt timp după aceea, ca o filială a Serviciului de Transmisiuni (al Armatei SUA). În 1871 a fost numit meteorolog principal al filialei care, în 1891, a fost reorganizată sub control civil, ca Biroul Meteorologic al SUA (mai târziu Serviciul Meteorologic Național). A rămas în această funcție mai mult de 45 de ani.

Abbey, Edward

(29.01.1927, Home, Pennsylvania, SUA – 14.03.1989, Oracle, Arizona)

Scriitor și ecologist american. A lucrat ca paznic și pompier la Serviciul Parcurilor Naționale. A scris mai multe cărți despre modul în care cultura de consum violează teritoriile sălbatice ale Americii. *Deșert Solitar* (Desert Solitaire, 1968), una dintre scrierile cele mai cunoscute, are drept cadru zona de SE a statului Utah. Romanul său din 1975, *Gașca buclucașă* (The Monkey Wrench Gang), care descrie faptele unui grup de ecologiști de gherilă, a inspirat mulți activiști reali.

Abbey Theatre

Teatru din Dublin. S-a format din Teatrul Literar Irlandez, înființat în 1899, de William Butler Yeats și Lady Augusta Gregory, pentru a stimula teatrul irlandez. În 1904, aceștia au coregizat producțiile împreună cu John Millington Synge, au montat propriile piese și au comandat lucrări de Sean O'Casey și alții. Printre premierele importante s-au numărat *Năzdrăvanul Occidentului* (The Playboy of the Western World, 1907) de Synge, și *Plugul și stelele* (The Plough and the Stars, 1926) de O'Casey. În 1924 a devenit primul teatru subvenționat de stat din țările vorbitoare de limbă engleză. Un incendiu a distrus clădirea originală a teatrului, în 1915, iar un nou teatru a fost construit în 1966.

Abbot, Bud și Costello, Lou
născuți **William Alexander Abbot** *și* **Louis Francis Cristillo**
(02.10.1899, Asbury Park, New Jersey, SUA - 24.04.1974, Woodland Hills, California; respectiv 06.03.1906, Paterson, New Jersey - 03.03.1959, Los Angeles, California)

Trupă americană de comedie, care s-a evidențiat în vodevil din 1931, iar la radio începând din 1938. Primul lor film de succes, *Recruții* (Buck Privates, 1941), a fost urmat de peste 30 de comedii de situație cu Abbot în rolul seriosului, iar Costello ca bufon. Celebrul lor scheci *Cine-i primul?* (Who's on First?) a fost jucat pentru prima dată în filmul *Obraznicii ani nouăzeci* (The Naughty Nineties, 1945). Colaborarea lor s-a încheiat în 1957.

Abbott, Berenice
(17.07.1898, Springfield, Ohio, SUA - 09.12.1991, Monson, Maine)

Fotografă americană. În 1918, a plecat să studieze la New York, Paris și Berlin. La Paris a devenit asistentă a lui Man Ray și a lui Eugène Atget. În 1925 și-a înființat propriul studio și a fotografiat portrete de expatriați, artiști, scriitori și colecționari din Paris. A recuperat și catalogat fotografiile și negativele lui Atget, după moartea acestuia. În anii 1930, a fotografiat cartierele din New York în cadrul Proiectului federal pentru artă WPA, ilustrând schimbările în arhitectura orașului; multe dintre fotografii au fost publicate în volumul *New York în schimbare* (Changing New York, 1939).

Abbott, George (Francis)
(25.06.1887, Forestville, New York, SUA - 31.01.1995, Miami Beach, Florida)

Regizor de teatru, producător și dramaturg american. Și-a început cariera în 1913, ca actor pe Broadway. A început să scrie și să regizeze piese, obținând primul dintre multele sale succese cu *Țapul ispășitor* (The Fall Guy, 1925). De asemenea, a scris, regizat și produs musicaluri devenite celebre, cum ar fi *Băieții din Syracuse* (The Boys from Syracuse, 1938), *Prietenul Joey* (Pal Joey, 1940), *Unde-i Charley* (Where's Charley, 1948), *Minunat oraș* (Wonderful Town, 1953) și *Yankei blestemați* (Damn Yankees, 1955). A activat în teatru până în anii 1980, regizând o repunere în scenă a piesei *În vârful picioarelor* (On Your Toes), la vârsta de 95 de ani.

Abbott, Grace
(17.11.1878, Grand Island, Nebraska, SUA - 19.06.1939, Chicago, Illinois)

Asistentă socială, funcționară publică, educatoare și reformatoare americană. A absolvit Colegiul Grand Island și a avut activități universitare la Universitatea din Nebraska și Universitatea din Chicago, dobândind doctoratul în științe politice, în 1909. În 1908 a început activitatea la institutul Hull House din Chicago, al lui Jane Addams, unde a fost cofondatoare a Ligii pentru Protecția Emigranților. Ca director al Biroului pentru Copii al SUA (1921–1934), s-a luptat să pună capăt exploatării copiilor, prin legislație și prin limitarea contractelor federale. A activat pentru obținerea acordului public pentru un amendament constituțional care să interzică exploatarea prin muncă a copiilor; amendamentul nu a fost niciodată ratificat. Lucrarea sa cea mai cunoscută este *Copilul și statul* (The Child and the State, 2 vol., 1938).

Abbott, Lyman
(18.12.1835, Roxbury, Massachusetts, SUA - 22.10.1922, New York, New York)

Ministru american. Fiu al scriitorului Jacob Abbott (1803–1879), a renunțat la avocatură pentru a studia teologia, fiind hirotonisit în 1860. În 1870 a devenit redactor al săptămânalului *Illustrated Christian Weekly*, iar în 1881 redactor-șef al gazetei *Christian Union*, editată de Henry Ward Beecher. În 1888 i-a succedat lui Beecher în postul de conducere din Brooklyn. Reprezentant principal al mișcării Evanghelia Socială, s-a străduit să aplice creștinismul în problemele sociale și industriale și a respins atât socialismul, cât și politica economică de neamestec. A susținut punctul de vedere al protestantismului evanghelic liberal.

Lyman Abbott, 1901

Abbott, Sir John (Joseph Caldwell)
(12.03.1821, St. Andrews, Canada de Jos - 30.10.1893, Montréal, Québec, Canada)

Prim-ministru canadian (1891–1892). Cu studii la Universitatea McGill din Montréal, a devenit avocat în 1847 și a fost numit consilier al reginei în 1862. A devenit decan al Facultății de Drept din Universitatea McGill (1855–1880) și a fost ales în adunarea legislativă (1857–1874, 1880–1887). În 1887 a fost numit în Senat, ajungând liderul guvernului. După moartea lui John Macdonald, Abbot a devenit

prim-ministru, în urma unei soluții de compromis. Sănătatea precară l-a obligat să demisioneze în 1892.

ABC /American Broadcasting Co./

(Compania Americană de Radiodifuziune)

Importantă rețea americană de televiziune. S-a înființat în 1928, când rețeaua de radio NBC, aflată în expansiune, s-a împărțit în rețelele separate Red și Blue. Pentru a evita monopolul asupra comunicațiilor, NBC a fost obligată să vândă rețeaua Blue, în 1941. Cumpărătorul acesteia, Edward J. Noble, fabricantul bomboanelor Life-Savers, a dat companiei numele ei actual. După fuzionarea cu United Paramount Theaters, în 1953, ABC s-a extins și în industria televiziunii, ce tocmai se năștea, devenind după puțin timp una dintre cele trei rețele principale. S-a specializat în sport și a creat procedeul reluării instantanee, în 1961. A fost cumpărată de Capital Cities Communications, în 1985, și de compania Walt Disney, în 1995.

abces

Pungă de puroi, localizată într-o cavitate situată în straturile mai adânci ale pielii sau înăuntrul corpului, formată din țesuturi distruse de globulele albe din sânge (leucocite), ca răspuns la inflamația provocată de bacterii. Se formează un perete, care separă puroiul gros, de culoare gălbuie, de fluidul extracelular al țesuturilor învecinate, sănătoase. Ruperea abcesului permite puroiului să se scurgă și reduce inflamația și durerea. Tratamentul constă într-o incizie care permite drenarea puroiului, precum și în administrarea de antibiotice. Dacă o parte din conținutul infecțios intră în sânge, el poate fi transportat la alte țesuturi, producând noi abcese.

Abdallah (ibn Mohammed al-Taiishi) *sau* Abdullahi

(1846, Sudan - 24.11.1899, Kordofan)

Lider politic și religios care i-a succedat lui Mohammed Ahmad (al-Mahdi) în fruntea Mișcării Mahdiste din Sudan, în 1885. A lansat atacuri împotriva etiopienilor și a invadat Egiptul, asigurându-și poziția până în 1891. În 1896, forțele anglo-egiptene au început recucerirea Sudanului. Abdallah a rezistat până în 1898, când a fost forțat să fugă din Omdurman. A murit în luptă, un an mai târziu.

Abd al-Malik ibn Marwan

(646/647, Medina, Arabia - 705, Damasc)

Al cincilea calif (685–705) al dinastiei Omeiazilor. A fost silit să părăsească orașul natal în timpul unei revolte din 683 împotriva Omeiazilor. Doi ani mai târziu, a devenit calif și – cu ajutorul aghiotantului său, Al-Hajaj ibn Iusuf – a început o campanie, care a durat șapte ani, pentru a reunifica lumea musulmană. A reluat cucerirea Africii de Nord, câștigându-i pe berberi de partea sa și capturând Cartagina (697) de la Imperiul Bizantin. Relațiile sale bune cu clerul din Medina i-au făcut pe mulți să renunțe la opoziția față de Omeiazi. A stabilit araba ca limbă oficială în toate ținuturile sale, a bătut monede de aur islamice, pentru a le înlocui pe cele bizantine, și a construit moscheea Domul Stâncii, în Ierusalim.

Abd al-Mumin ibn Ali

(1094, Tagra, Regatul Hammadid - 1163, Rabat, Regatul Almohad)

Calif berber (1130–1163) din dinastia Almohazilor. În jurul anului 1117 a intrat sub influența lui Ibn Tumart, fondatorul mișcării religioase almohade și i s-a alăturat, opunându-se dinastiei Almoravizilor, conducătoare. L-a succedat pe Ibn Tumart în 1130, după moartea acestuia, iar în următorii 17 ani a continuat lupta împotriva Almoravizilor. După ce i-a învins în 1147, la Marrakech, a masacrat o mare parte din populația orașului, s-a stabilit aici și a cucerit întreagă Africa de Nord, la V de Egipt.

Abd ar-Rahman III

(891 d.Hr., /?/ - 15.10.961 d.Hr., Córdoba, Spania)

Primul calif și cel mai mare conducător al dinastiei musulmane arabe a Omeiazilor din Spania. În 912 d.Hr. i-a succedat bunicului său Abdullah, ca emir al Córdobei. A pornit imediat să-i supună pe rebelii musulmani în cetățile lor din munți, acțiune ce s-a repetat an de an, până la căderea orașului Toledo, în 933 d.Hr. În fața pericolului creștin de la N, a condus campaniile de la Muez (920 d.Hr.) și Navarra (924 d.Hr.). În 928 d.Hr., s-a autoproclamat calif, pentru ca, în 958 d.Hr., să primească omagii de la regii creștini. În timpul domniei sale, Córdoba a cunoscut o puternică dezvoltare socială, politică și culturală; comunitățile creștine și evreiești s-au dezvoltat, iar faima orașului rivaliza cu aceea a capitalei bizantine Constantinopol.

Abd as-Samad

(sec. XVI)

Miniaturist persan, născut în actualul Iran. A călătorit în India, unde a devenit unul dintre cei dintâi membri ai atelierului

imperial. Prin intermediul învățăturilor diseminate în India, alături de Mir Sayyid Ali, a jucat un rol esențial în fundamentarea școlii de pictură mogulă. Abd as-Samad a supervizat majoritatea ilustrațiilor manuscrisului mogul *Dastan-e Amir Hamzeh* sau *Hamzanama*, care include cca 1 400 de miniaturi. Un favorit al curții, în 1576, a fost numit șeful monetăriei, iar în 1584 a devenit *diwan* (comisar pentru venituri) în Multan.

Abd El-Kader al-Jazairi

(06.09.1808, lângă Mascara, Algeria - 26.05.1883, Damasc, Siria)

Fondatorul Algeriei moderne și lider al luptei acesteia împotriva francezilor. Tatăl său condusese o campanie de hărțuire împotriva francezilor, care au invadat Algeria în 1830. Abd El-Kader i-a succedat tatălui său, ca emir, în 1832; până în 1837, prin lupte și tratate, ajunsese să domnească asupra celei mai mari părți a Algeriei, lăsând câteva orașe-port sub controlul francezilor. A organizat un adevărat stat, impunând impozite egale și suprimând privilegiile triburilor războinice. A fortificat orașele din interiorul țării, a construit arsenale și ateliere și a extins învățământul. În 1847 a fost învins de francezi și arestat. Venerat pentru viața și idealurile sale exemplare, el și-a demonstrat decența și probitatea în 1860, când, cu riscul propriei securități, a adăpostit mii de creștini în timpul unei revolte a druzilor. A murit respectat atât de francezi, cât și de algerieni, precum și de mulți alții, din lumea întreagă, și a rămas eroul național algerian.

Abd El-Krim *nume complet* Mohammed ibn' Abd El-Karim El Khattabi

(1882, Ajdir, Maroc - 06.02.1963, Cairo, Egipt)

Lider al rezistenței berbere împotriva dominației spaniole și franceze din nordul Marocului. Ca principal judecător musulman pentru regiunea Melilla din Maroc, a fost dezamăgit de politica spaniolă și a condus o mișcare de rezistență, împreună cu fratele său. A înființat Republica Rif în 1921, devenind președintele acesteia. În 1926, a fost silit să se predea, confruntat fiind cu o armată reunită a Franței și Spaniei. Exilat pe insula Réunion, a primit, în 1947, permisiunea să locuiască în Franța, dar a cerut azil în Egipt. Când Marocul a devenit independent (1956), Mahommed V l-a invitat să se întoarcă, însă el a refuzat, din cauza prezenței trupelor franceze în Africa de Nord.

Abdera

Oraș în Tracia antică la Marea Egee, situat față în față cu insula Thasos. Întemeiat în sec. VII î.Hr., a fost colonizat a doua oară pe la 540 î.Hr. Membru prosper al Ligii de la Delos, a fost devastat în sec. IV î.Hr. de invaziile trace. Aici au trăit Democrit și Protagoras.

Abduh, Mohammed

(1849,/?/ - 1905,/?/)

Teolog, jurist și reformist liberal egiptean. Ca student la Cairo, a fost influențat de Jamal al-din al-Afghani. Între 1882–1888 a fost exilat din cauza radicalismului său politic; și-a început cariera juridică la întoarcerea în Egipt. În 1899 a avansat de la judecător la muftiu (consilier juridic). În *Tratat asupra unicității lui Dumnezeu* susține că islamul este superior creștinismului, fiind mai receptiv la știință și civilizație. A liberalizat legea și administrația islamică, promovând ideile de egalitate, bunăstare și bun-simț, chiar și atunci când aceasta însemna a nu ține seama de litera Coranului.

Abdul Kalam, A(vul) P(aleir) J(ainulabdeen)

(n. 15.10.1931, Rameswaram, India)

Președinte al Indiei (din 2002). După absolvirea Institutului de Tehnologie din Madras, Kalam a jucat un rol important în realizarea programelor militare, elaborând un program care a produs un număr de rachete nucleare reușite și care i-a adus porecla de „omul rachetă". Începând cu anii 1990 a avut și funcția de consilier științific guvernamental. Rolul important pe care l-a avut în testele cu armament nuclear ale Indiei, din 1998, a făcut din Kalam un erou național. În 2002, Alianța Națională Democratică, prohindusă, l-a numit pe Kalam, un musulman, ca succesor al fostului președinte, K.R. Narayanan, iar el a câștigat cu ușurință alegerile din acel an. În poziția de președinte, cu caracter preponderent ceremonial, Kalam a încercat să facă uz de știință și tehnologie, pentru a transforma India într-o țară dezvoltată.

Abdul-Hamid II

(21.09.1842, Istanbul - 10.02.1918, Istanbul)

Sultan otoman (1876–1909), sub domnia căruia mișcarea de reformă tanzimat a atins apogeul. Deși inițial a promovat prima constituție otomană (în primul rând pentru a împiedica intervențiile străine), 14 luni mai târziu a suspendat-o și a condus apoi ca despot. S-a folosit de panislamism pentru a reînsufleți atitudinea musulmană din afara imperiului său;

calea ferată Hizaj a fost construită prin contribuție externă. Nemulțumirea față de conducerea absolutistă și resentimentul față de intervenția europeană în Balcani au dus la răsturnarea sa, de către Junii Turci, în 1908. *Vezi și* Mustafa Kemal Atatürk, Enver Pașa, Midhat Pașa.

Abdul Rahman Putra Alhaj, Prinț ~

(08.02.1903, Alor Setar, Kedah, Malaya - 06.12.1990, Kuala Lumpur, Malaysia)

Cel dintâi prim-ministru al Malayei independente (1957–1963) și apoi al Malaysiei (1963–1970). A studiat în Anglia și a lucrat în Departamentul Federal de Justiție al Malayei (1949–1951), înainte de a urma o carieră politică. Ca președinte al Organizației Naționale a Malayei Unite, Abdul Rahman a adus grupuri politice chineze și indiene în Partidul Alianței, care a câștigat cu o majoritate covârșitoare alegerile din 1955. A dus negocieri pentru independența Malayiei față de Marea Britanie (obținută în 1957); Federația Malaysia a luat ființă în 1963.

Abel

Vezi Cain și Abel

Abélard, Pierre

(1079, Le Pallet, lângă Nantes, Bretagne - 21.04.1142, mănăstirea Saint-Marcel, lângă Chalon-sur-Saône, Bourgogne)

Teolog și filozof francez. Fiu al unui cavaler, a renunțat la moștenire pentru a studia filozofia. A devenit profesorul particular al lui Héloïse, nepoata unui canonic din Paris, prin 1114. Cei doi s-au îndrăgostit, Héloïse a rămas însărcinată și s-au căsătorit în secret. Unchiul ei a ordonat castrarea lui Abélard, după care acesta a devenit călugăr, iar Héloïse călugăriță. Lucrarea sa *Theologia* a fost condamnată ca eretică, în 1121. În 1125 a acceptat să fie stareț la o mănăstire în Bretania, dar relațiile sale cu comunitatea s-au deteriorat și a fost nevoit să fugă, pentru a scăpa cu viață. Din cca 1135, Abélard a predat și a scris la Mont-Sainte-Geneviève. Aici a scris *Ethica*, în care a analizat noțiunea de păcat. În 1140 a fost condamnat din nou pentru erezie și s-a retras la mănăstirea Cluny. Printre lucrările sale se numără *Sic et non*, o colecție de opere aparent contradictorii, scrise de părinții bisericii pe diferite teme, menită să-i aducă pe cititori la aflarea adevărului prin confruntarea unor opinii divergente. Autor și al unei autobiografii, *Historia calamitatum*, cea mai cunoscută scriere a sa este seria de scrisori schimbate cu Héloïse, după retragerea lor la mănăstire.

Abelard cu Héloïse, portret miniatural de Jean de Meun, sec. XIV.

MUSÉE CONDÉ, CHANTILLY, FR.; FOTO, GIRAUDON/ ART RESOURCE, NEW YORK

abenaki *sau* abnaki

Confederație a populațiilor indiene din America de Nord, vorbitoare de limbi algonkin, care trăiesc mai ales în Quebéc, Canada, și în Maine, SUA. Populațiile abenaki contemporane consideră că teritoriile lor natale se situează la sud de Quebéc și de statele americane Vermont și New Hampshire și parțial în statele Maine și New York. Numele abenaki înseamnă oamenii răsăritului sau esticii și se aplică unui număr de grupuri care au format confederația pentru a opune rezistență Confederației Irocheze, în special mohawk. În sec. XVII, abenakii s-au aliat cu francezii împotriva englezilor dar, după înfrângeri serioase, s-au retras în Canada, mulți stabilindu-se ulterior la Saint-François-du-Lac și Bècancour, lângă Trois-Rivières, Quebéc. Mai există rezervații și în Maine și în New Brunswick, Canada. Numărul total al membrilor populației abenaki este de cca 12 000.

Abeokuta

Oraș în SV Nigeriei, 529 700 loc. (2002). Situat la 96 km N de Lagos, orașul Abeokuta a fost întemeiat pe la 1830, ca refugiu în timpul luptelor între triburi. A fost principalul oraș al tribului egba, care a menținut o relație funcțională cu britanicii; abia după 1914 a fost încorporat în Nigeria Britanică. Orașul este acum un centru agricol și de export.

aberația luminii stelare

Deplasare aparentă a unei stele sau a unui alt corp ceresc, rezultată în urma mișcării de revoluție a Pământului în jurul Soarelui. Deplasarea maximă este de cca 20,49 secunde de arc. Ea depinde de raportul dintre viteza orbitală a Pământului și viteza luminii, precum și de direcția de mișcare a Pământului, confirmând astfel faptul că Pământul se învârte în jurul Soarelui și nu invers.

aberație

Deviație a razelor de lumină, de către lentile sau oglinzi, ce provoacă neclaritatea imaginilor. Aberația de sfericitate apare deoarece curbura unei lentile sau a unei oglinzi face ca razele incidente pe marginile

exterioare să fie focalizate într-un punct diferit de cel în care focalizează restul razelor, provocând neclaritatea imaginilor formate. Aberația cromatică, apărută la lentile, dar nu și la oglinzi, este provocată de incapacitatea unei lentile de a focaliza toate culorile luminii (lungimile de undă) în același plan; imaginea apare neclară și are margini franjurate, în culorile curcubeului. *Vezi și* astigmatism.

Aberdeen

Oraș, centru administrativ și port comercial la Marea Nordului, în E Scoției, 212 125 loc. (2001). Situat la gurile de vărsare ale râurilor Dee și Don, este principalul port din N Scoției. A fost burg regal din sec. XII și reședință regală scoțiană în sec. XII-XIV. L-a susținut pe Robert I în războaiele pentru independența Scoției, iar pentru o perioadă a fost cartierul general al lui Eduard I. Din anii 1970, Aberdeen s-a dezvoltat rapid, devenind principalul centru britanic al industriei petroliere și al celor conexe, din Marea Nordului.

Aberdeen, George Hamilton-Gordon, al patrulea conte de ~

(28.01.1784, Edinburgh, Scoția - 14.12.1860, Londra, Anglia)

Ministru de externe și prim-ministru britanic (1852–1855). În 1813, ca ambasador special în Austria, a contribuit la formarea coaliției care l-a învins pe Napoleon. Ca ministru al afacerilor externe (1828–1830, 1841–1846), a rezolvat disputele asupra graniței dintre Canada și SUA prin tratatul Webster-Ashburton și Tratatul Oregon (*vezi* disputa Oregon). Ca prim-ministru, a format o coaliție guvernamentală, dar indecizia sa a zădărnicit eforturile de menținere a păcii, ducând la implicarea Marii Britanii în războiul Crimeii. Fiind responsabil, din punct de vedere constituțional, pentru greșelile generalilor britanici în război, a demisionat în 1855.

Aberhart, William

(30.12.1878, Kippen, Ontario, Canada - 23.05.1943, Vancouver, Columbia Britanică)

Om politic canadian, întâiul premier al Partidului Creditului Social (Alberta, 1935–1943). A fost director de liceu în Calgary (1915–1935). Fiind un predicator laic activ, a fondat Institutul Bibliei Profetice, din Calgary (1918). În 1932 folosindu-se de retorica sa evanghelică, a promovat teorii de reformă monetară, pentru rezolvarea problemelor economice din timpul Marii Depresiuni, resimțite și în provincia Alberta: a propus emiterea de dividende (credit social) fiecărei persoane, în funcție de veniturile reale ale provinciei. La alegerile locale din 1935, când partidul său a câștigat majoritatea, a devenit prim-ministru și ministru al educației, însă propunerile sale referitoare la creditul social nu au fost acceptate de guvernul federal.

Abernathy, Ralph David

(11.03.1926, Linden, Alabama, SUA - 17.04.1990, Atlanta, Georgia)

Pastor și lider american al apărării drepturilor civile. A fost hirotonisit preot baptist în 1948 și a devenit pastor al Primei Biserici Baptiste, o biserică din Montgomery, Alabama, în 1951. L-a întâlnit pe Martin Luther King câțiva ani mai târziu, când acesta a devenit pastor al unei alte biserici baptiste din Montgomery. Între 1955–1956 cei doi au organizat un boicot pașnic împotriva sistemului de transport auto al orașului, moment care a marcat începutul mișcării de apărare a drepturilor civile. În 1957 au fondat Conferința Conducerii Creștine din Sud. În 1968, după asasinarea lui King, Abernathy a devenit președintele acesteia; în 1977 a demisionat și și-a reluat munca de pastor în Atlanta. Autobiografia sa, *Zidurile s-au năruit* (And the Walls Came Tumbling Down), a apărut în 1989.

Aberystwyth

Oraș în V Țării Galilor, în golful Cardigan, 11 154 loc. (1991). Orașul medieval, întărit cu ziduri, a fost construit în jurul unei cetăți din sec. XIII. Mai târziu, a devenit centru de export pentru minele de plumb, cândva prospere. Centru principal al culturii galeze, în ultimii ani s-a dezvoltat ca stațiune litorală.

Abhayagiri

Centru monahal budist theravada, construit la Anuradhapura, pe atunci capitală a Ceylonului, de regele Vattagamani Abhaya (a domnit între 29–17 î.Hr.). La început asociat cu învecinata Mahavihara (Marea Mănăstire), s-a separat în urma unei dispute privind relațiile dintre călugări și comunitatea laică, dar și privind folosirea lucrărilor sanscrite pentru ridicarea textelor pali la rang de cărți sfinte. A devenit bogat și puternic sub patronajul lui Gajabahu I (113–135 d.Hr.) și s-a dezvoltat până când orașul Anuradhapura a fost părăsit, în sec. XIII. Două dintre colegiile sale principale au funcționat până în sec. XVI.

Abhidhamma Pitaka

A treia și cea mai recentă colecție de texte cuprinzând canonul pali (*vezi* Tripitaka) al

budismului theravada. Primele două colecții, Sutta Pitaka și Vinaya Pitaka, îi sunt atribuite lui Buddha. Textele *Abhidhamma Pitaka*, atribuite unor discipoli și cărturari de mai târziu, tratează probleme de etică, psihologie și epistemologie.

Abhidharmakosa

Lucrare academică budistă, care realizează o introducere în cele șapte tratate *Abhidharma* din canonul Sarvastivada și un compendiu al conținutului acestora. A fost scrisă de călugărul budist Vasubandhu (sec. IV sau V d.Hr.), care a locuit în NV Indiei. Lucrarea sistematizează doctrina sarvastivada și arată influența mahayana, la care Vasubandhu s-a convertit mai târziu. Oferă multe informații despre diferențele de doctrină dintre vechile școli budiste.

abhijna

Puteri miraculoase obținute prin meditație și înțelepciune, în filozofia budistă. Acestea includ abilitatea de a parcurge orice distanță sau de a lua orice formă, după voie, de a vedea totul, de a auzi totul, de a citi gânduri, de a rememora existențe anterioare. O a șasea putere miraculoasă, accesibilă doar pentru cei iluminați de Buddha și de arhat (sfinți), este libertatea prin înțelepciune pură (iluminare). Puterile sunt semne de progres spiritual, însă abuzul reprezintă o distragere de la calea spre iluminare.

Abidjan

Cel mai mare oraș și port principal în Côte d'Ivoire, 3 199 000 loc. (1999). Abidjan a fost nod de cale ferată încă din 1904; după ce s-a creat un port (1950), prin deschiderea lagunei către mare, orașul a devenit centru financiar al federației Africa Occidentală Franceză. Deși a fost cândva capitala țării și rămâne reședința guvernamentală a acesteia, capitala oficială a fost mutată, în 1983, la Yamoussoukro. Abidjan are un muzeu de artă tradițională, o bibliotecă națională și mai multe institute de cercetare.

Abilene

Oraș în partea central-vestică a Texasului, SUA, 115 930 loc. (2000). Întemeiat în 1881, ca nou punct terminus al căii ferate pentru transportul de vite, a preluat afacerea terminalului anterior, Abilene, Kansas. Aici se află mai multe instituții de învățământ, Târgul West Texas și vechiul oraș Abilene, reconstruit.

Abilene

Oraș în Kansas, SUA, 6 543 loc. (2000). Este așezat pe râul Smoky Hill, la E de Salina. Întemeiat în 1858, a crescut în importanță din momentul în care a devenit punct terminus al căii ferate pentru transportul de vite din Texas. Și-a câștigat o tristă reputație pentru fărădelegi; Wild Bill Hickok a fost șerif aici în 1871. Președintele Dwight D. Eisenhower a copilărit aici și este îngropat la Centrul Eisenhower, unde se află și reședința și biblioteca familiei sale.

Abisinia

Vezi Ethiopia

abis oceanic *sau* fosă oceanică

Depresiune lungă, îngustă și cu margini abrupte, situată pe fundul oceanelor, în care este atinsă adâncimea oceanică maximă (7 000–11 000 m). Cea mai adâncă depresiune cunoscută este Groapa Marianelor. Cele mai multe abisuri sunt asociate zonelor de subducție, acolo unde plăcile tectonice, în mișcare convergentă, încalecă una peste alta.

abnaki

Vezi abenaki

aboliționism

(aprox. 1783-1888)

Mișcare pentru stoparea comerțului cu sclavi și emanciparea sclavilor în Europa de Vest și în cele două Americi. Sistemul sclavagist a stârnit slabe proteste până în sec. XVIII, când adepții raționalismului iluminist l-au criticat pentru că încălca drepturile omului, iar quakerii și alte grupări religioase evanghelice l-au condamnat ca fiind necreștin. Deși sentimentele antisclavagiste au ajuns să fie larg răspândite la finele sec. XVIII, ele au avut un impact slab asupra centrelor de sclavie – Indiile de Vest, America de Sud și sudul SUA. În 1807 a fost interzis importul de sclavi în SUA și în coloniile britanice. Sclavia a fost abolită și în Indiile de Vest, în 1838, iar în posesiunile franceze, 10 ani mai târziu. Totuși, în cele 11 state sudice ale SUA sclavia a rămas o instituție socială și economică. Aboliționismul american a acționat sub presiunea faptului că amenința armonia dintre statele de N și cele de S ale Uniunii și împotriva Constituției SUA, care lăsa chestiunea sclaviei la latitudinea fiecărui stat. Mișcarea aboliționistă din N era condusă de figuri fervente ca William Lloyd Garrison, fondatorul Societății Americane Antisclavagiste, scriitori ca John Greenleaf Whilter, foști sclavi, precum Frederick Douglass și Harriet Beecher Stowe. Alegerea lui Abraham Lincoln, care s-a opus răspândirii sclaviei înspre V, a marcat un moment

crucial. Convinși că modul lor de viață era amenințat, statele din S s-au separat de Uniune (*vezi* Secesiunea), ceea ce a dus la Războiul Civil American. În 1863, Lincoln (care nu a fost niciodată un aboliționist) a emis Proclamația de emancipare care elibera sclavii din statele Confederației; al 13-lea Amendament al Constituției SUA (1865) interzicea sclavia în întreaga țară. În 1888, sclavia a fost abolită și în America Latină. În unele zone ale Africii și în cea mai mare parte a lumii islamice ea a persistat ca instituție legală până în sec. XX.

aborigeni australieni

Membri ai populațiilor indigene din Australia. Se apreciază că primii australieni au ajuns pe continent cu cel puțin 50 000 de ani în urmă. La un moment dat, este posibil să fi existat 500 de grupuri (triburi) de aborigeni, fiecare cu limbă și teritorii proprii, care trăiau din vânătoare și cules. Grupurile se formau pe linie paternă și constau din două sau mai multe familii. Viața se organiza în jurul unui anume centru, stabilit de strămoșii grupului. Bărbații erau păstrătorii mitologiei, ai ritualurilor, ai locurilor și simbolurilor evocate în visare. Populația aborigenă, estimată între 300 000–1 000 000 la sfârșitul sec. XVIII, când a început colonizarea europeană, a fost decimată de boli și de sângeroasa pacificare forțată din sec. XIX. La începutul sec. XXI, populația era estimată la peste 400 000. Cele mai multe aspecte ale culturii tradiționale au fost drastic modificate. Toate populațiile aborigene au luat contact cu societatea australiană modernă și toți sunt astăzi cetățeni australieni, interesați de renașterea culturală.

Abraham, Câmpiile lui ~

Platou situat la SV de vechiul oraș fortificat Québec, Canada. La 13 septembrie 1759, a fost scena luptei decisive din războiul francez și indian, în care britanicii, conduși de James Wolfe, i-au învins pe francezii conduși de marchizul de Montcalm. Forțele SUA au ocupat platoul (1775–1776) în timpul asediului asupra orașului Québec, în Revoluția Americană. Acum este un parc, inclus în orașul Québec.

Abraham, Karl

(03.03.1877, Bremen, Germania - 25.12.1925, Berlin)

Psihanalist german. În 1910 a contribuit la înființarea primei secții a Institutului Internațional de Psihanaliză și a inițiat tratamentul psihanalitic al psihozei maniaco-depresive (tulburare bipolară). El a sugerat că impulsul sexual se dezvoltă în șase etape și că, dacă dezvoltarea este întreruptă în oricare dintre etapele de început, pot rezulta tulburări mentale, din cauza blocării la acel nivel. Cea mai importantă lucrare a sa este *Scurt studiu al dezvoltării libidoului* (Versuch Einer Entwicklungsgeschichte Der Libido, 1924).

abreviere

Formă prescurtată a unui cuvânt sau a unei expresii, folosită în locul întregului. Abrevierile au început să se extindă în sec. XIX-XX; ele sunt folosite pentru a reduce timpul necesar scrierii sau vorbirii, mai ales cu referire la miliardele de noi organizații, entități birocratice și produse tehnologice, tipice societăților industriale. O abreviere poate foarte ușor să devină un cuvânt, în care literele sunt pronunțate individual (de ex., TV, FBI), ori un acronim, în care literele sunt combinate în silabe (de ex., scuba, laser sau NAFTA).

Abruzzo *sau* Abruzzi

Regiune în centrul Italiei, 1 285 896 loc. (2004). Centrul său administrativ este L'Aquila. Cea mai mare parte a regiunii este muntoasă sau deluroasă, traversată de munții Apenini. Triburile italice antice din regiune au rezistat mult timp cuceririi romane. Normanzii s-au stabilit aici în sec. XII, iar mai târziu regiunea s-a alăturat dinastiei Hohenstaufen, împotriva papalității. Sub numele de Abruzzi e Molise, regiunea a devenit parte din Regatul Italiei în 1860–1861; în 1965 a fost împărțită în două regiuni separate, Abruzzi și Molise. Economia este preponderent agrară.

Absalom

(aprox. 1020 î.Hr., Palestina)

Al treilea și cel mai iubit fiu al lui David, în Israelul antic. Povestea sa este relatată în Cartea Regilor II, 13–19. Bărbat atrăgător, dar nelegiuit, și-a ucis fratele vitreg, Amnon, drept răzbunare pentru faptul că acesta o necinstise pe Tamar, sora lui. A fost alungat din regat pentru un timp. Mai târziu, a stârnit o rebeliune împotriva tatălui său, cucerind Ierusalimul, dar a fost înfrânt în pădurea lui Efraim, unde a fost ucis de vărul său Ioab, care l-a găsit cu părul încurcat într-un stejar. În ciuda trădării lui Absalom, David a plâns mult moartea acestuia.

Absaroka

Culme în munții Stâncoși, SUA. Se întinde din S Montanei până în NV statului Wyoming, traversând porțiuni din pădurile

naționale Gallatin, Shoshone și Custer, precum și partea de NE a Parcului Național Yellowstone. Are o lungime de cca 280 km; cel mai înalt vârf este Francs, de 4 005 m.

absidă

Structură poligonală sau semicirculară care încheie nava și spațiul din jurul altarului (*vezi* catedrală) sau coridorul unei clădiri publice. Apare pentru prima oară în arhitectura precreștină. Inițial, în arhitectura templelor, această structură era o nișă de dimensiuni mari, în care era amplasată statuia unei zeități. Absida este și un element caracteristic al vechilor băi și bazilici. Absida cu partea superioară în formă de dom a devenit o componentă arhitectonică standard a bisericilor creștine.

absidă, bazilica San Vitale, Ravenna, 526-547 d.Hr.

ALINARI/ART RESOURCE, NEW YORK

absolutism

Doctrină și practică politică, având o autoritate centralizată nelimitată și o suveranitate absolută, atribuită mai ales unui monarh. În esență, puterea aflată la conducere nu este controlată sau contestată de nici un organ judiciar, legislativ, religios, economic sau electoral. Deși a fost întâlnit de multe ori de-a lungul istoriei, forma de absolutism care s-a dezvoltat la începuturile Europei moderne (sec. XVI–XVIII) a devenit prototip; Ludovic XIV este considerat arhetipul absolutismului european. Monarhul își asuma atât autoritatea religioasă, devenind capul bisericii, cât și pe cea statală, pe temeiul dreptului divin de a conduce. *Vezi și* dictatură, totalitarism.

absoluțiune

În creștinism, declarare oficială a iertării de păcate, făcută unei persoane care s-a căit. Ritul se bazează pe iertarea acordată de Iisus păcătoșilor în timpul slujirii sale. La începuturile bisericii, preotul îi absolvea pe păcătoșii care se căiau, după ce se mărturiseau și făceau penitențe în public. În Evul Mediu, se obișnuia ca preoții să asculte spovedania și să acorde absolvirea de păcate fiecărui credincios în parte. În romano-catolicism, penitența este o taină, iar preotul are puterea de a absolvi pe păcătosul pocăit care promite să se răscumpere față de Dumnezeu. În bisericile protestante, mărturisirea păcatelor este făcută de obicei prin rostirea unei anume rugăciuni, de către întreaga congregație, după care preotul anunță dezlegarea tuturor de păcate.

absorbție

Transfer de energie de la o undă la mediul prin care aceasta trece. Energia undei poate fi reflectată, transmisă sau absorbită. Dacă mediul absoarbe doar o fracțiune din energie, se spune că el este transparent la acea energie. Când întreaga energie este absorbită, mediul este opac. Toate substanțele absorb energie, într-o anumită cantitate. De exemplu, oceanul este transparent pentru lumina soarelui, însă numai aproape de suprafață, devenind opac în adâncuri. Substanțele absorb în mod diferit tipurile de radiații. Cauciucul este transparent la radiația infraroșie și la raze X, dar este opac la lumină. Sticla verde este transparentă la lumina verde, dar absoarbe lumina roșie și pe cea albastră. Absorbția sunetului este fundamentală pentru acustică. Un material moale absoarbe energia sunetului, atunci când undele sonore sunt incidente pe suprafața sa.

Abu Bakr *sau* Abi Bekr

(cca 573 d.Hr., Mecca, Hijaz, Peninsula Arabia – 23.08.634 d.Hr., Medina)

Unul dintre însoțitorii profetului și primul calif musulman. Unele tradiții musulmane spun că a fost primul bărbat convertit la credința islamică, după Mahomed. În 632 d.Hr., după moartea lui Mahomed, a devenit calif și, în cei doi ani în care a avut această funcție, a consolidat Arabia centrală aflată sub control musulman și a lansat războaiele lepădării de credință (riddah). El a înțeles și urgența expansiunii rapide a regiunilor controlate de musulmani, pentru a menține pacea între triburile arabe.

Abu Dhabi *sau* Abu Zabi

Cel mai mare dintre Emiratele Arabe Unite, 1 591 000 loc. (2003). Având la N Golful Persic, la S și SV Arabia Saudită și la E statul Oman, acoperă o suprafață de 73 060 kmp. Numără și câteva insule, iar în interior înconjoară, în parte, emiratul Dubai și are o mică graniță cu As-Sharjah. Începând cu sec. XVIII, clanul Al Bu Falah, din confederația Banu Yas, deține puterea. În 1761, aceștia au găsit rezerve de apă potabilă pe amplasamentul orașului Abu Dhabi și, începând cu 1795, și-au stabilit

aici reşedinţa. În sec. XIX, au avut loc dispute teritoriale cu statele Oman şi Mascat, precum şi cu strămoşii dinastiei Saudizilor (care astăzi conduce Arabia Saudită), ceea ce a dus la conflicte privind graniţele, nerezolvate până astăzi. A semnat în 1892 un acord cu Marea Britanie, prin care afacerile externe treceau sub jurisdicţie britanică. Când aceasta s-a retras din Golful Persic, în 1968, emiratul şi celelalte state ale Federaţiei Emiratelor din Golful Persic (1968–1971) au format Emiratele Arabe Unite. Bogatele sale rezerve de petrol au făcut ca el şi Dubaiul să fie cele mai prospere emirate ale federaţiei.

Abu Dhabi *în arabă* Abu Zabi

Oraş, centru administrativ al emiratului Abu Dhabi şi capitală a Emiratelor Arabe Unite, 398 695 loc. (1995). Ocupă cea mai mare parte a micii insule Abu Dhabi, care este legată de continent printr-un pod. Întemeiat în 1761, a fost de mică importanţă până la descoperirea, în 1958, a bogatelor zăcăminte de petrol ale emiratului. Veniturile din petrol i-au revoluţionat poziţia politică şi economică şi au dus la modernizarea spectaculoasă a oraşului.

Abu Hanifah (al-Numan ibn Thabit)

(699 d.Hr., Kufah, Irak - 767, Bagdad)

Jurist şi teolog musulman. Fiul unui negustor din Kufah, a dobândit avere din comerţul cu mătase şi a studiat dreptul cu renumitul jurist Hammad. După moartea acestuia (738), Abu Hanifah a devenit succesorul său. A fost primul care a dezvoltat doctrinele sistematice din tradiţiile juridice acumulate ale islamului. Nu a acceptat un post de judecător şi nici nu a participat direct în munca de tribunal; i-a susţinut pe succesorii lui Ali împotriva dinastiilor conducătoare ale Omeiazilor şi Abbasizilor. Sistemul doctrinar a devenit una dintre cele patru şcoli canonice ale dreptului islamic (sharia) şi este încă foarte folosit în India, Pakistan, Turcia, Asia Centrală şi în ţările arabe.

Abuja

Oraş, capitală federală a Nigeriei, 452 000 loc. (2003). Construirea oraşului într-un loc ales pentru poziţia centrală şi climatul sănătos, situat la cca 480 km NV de Lagos, a început în 1976, sub conducerea arhitectului Kenzo Tange. În 1983 a devenit oficial capitală, în locul oraşului Lagos.

Abu Muslim

(m. 755 d.Hr., /?/)

Conducător al unei mişcări revoluţionare din Khorasan, care a răsturnat dinastia Omeiazilor. Născut mawali (musulman care nu era arab) cu origini modeste, a întâlnit un reprezentant al familiei Abbasizilor pe când era în închisoare (741 d.Hr.). După ce i s-a aranjat eliberarea, a fost trimis la Khorasan (754–746 d.Hr.), pentru a instiga la revoltă. Făcând recrutări din variate grupuri nemulţumite, a reuşit să-l răstoarne pe ultimul calif omeiad, Marwan II, ucis în luptă în 750 d.Hr. A fost răsplătit cu titlul de guvernator al Khorasanului. Popularitatea sa l-a determinat pe cel de-al doilea calif abbasid, Abu al-Mansur, să-l considere o ameninţare şi să ordone uciderea lui. *Vezi şi* dinastia Abbasizilor.

Abu Qir

Golf la Marea Mediterană, întinzându-se de la oraşul Rosetta, la gura de vărsare a Nilului, de-a lungul coastei Egiptului. A fost scena Bătăliei Nilului (1798), în care flota engleză, sub conducerea lui Horatio Nelson, a învins flota lui Napoleon.

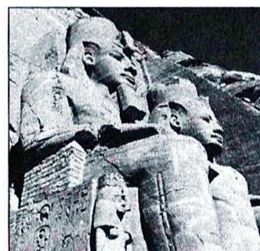
abur

Gaz invizibil, format în urma evaporării apei. Dacă este amestecat cu picături fine de apă, are aspectul unui nor alb. În natură, încălzirea apelor subterane de către procesele vulcanice duce la producerea de aburi, eliminaţi către suprafaţa scoarţei prin izvoare fierbinţi, gheizere, fumarole şi unii vulcani. Aburii pot fi generaţi şi de sistemele tehnologice, cum sunt cele care folosesc boilere cu combustibili fosili şi reactoarele nucleare. Societatea industrială modernă se bazează pe puterea aburului; apa este încălzită până la formarea aburilor în termocentrale, iar aburii sub presiune pun în mişcare turbine care produc curentul electric: energia termică este transformată în energie mecanică, iar aceasta este transformată în energie electrică.

Abu Simbel

Sit istoric unde sunt amplasate două temple, construite de Ramses II în sec. XIII î.Hr. Zona, aflată la graniţa de S a Egiptului din vremea faraonilor, este astăzi în apropierea frontierei dintre Egipt şi Sudan. Templele au rămas necunoscute lumii, până la redescoperirea lor din 1813. Templul mai mare are patru statui (20 m) înfăţişându-l pe

Statui din piatră reprezentându-l pe faraonul Ramses II; intrarea templului principal de la Abu Simbel, în apropiere de Assuan, Egipt

Ramses așezat; cel mai mic a fost dedicat reginei Nefertari. La începutul anilor 1960, când lacul de acumulare creat prin construirea barajului de la Assuan amenința să scufunde situl, o echipă internațională a dezasamblat ambele temple și le-a reconstruit, cu 60 m mai sus de matca fluviului.

abuz asupra minorului

Delict ce aduce vătămări fizice sau emoționale unui copil. Termenul poate să denote violență fizică exagerată și abuz verbal; neasigurarea condițiilor corespunzătoare de adăpost, hrană și tratament medical și neacordarea de sprijin emoțional; incest, viol sau alte tipuri de molestare sexuală; realizare de materiale pornografice cu copii. Poate avea consecințe grave asupra victimei. Estimările privind numărul de copii care suferă de maltratare fizică sau neglijență din partea părinților sau tutorilor merge de la 1 la 15 procente din totalul copiilor, iar cifrele sunt și mai mari dacă e inclus și abuzul afectiv. În multe situații, cel care abuzează a suferit un abuz în copilărie.

Abydos

Oraș antic din Anatolia, la NE de modernul Canakkale, Turcia, la E de Dardanele. A fost colonizat pe la 670 î.Hr. de către milesieni (*vezi* Milet). Xerxes I a traversat strâmtoarea pe un pod de corăbii, pentru a invada Grecia, în 480 î.Hr. Abydos este renumit pentru rezistența sa împotriva lui Filip V al Macedoniei, în 200 î.Hr., și pentru legenda despre Hero și Leandru.

Abydos

Oraș sacru, unul dintre cele mai importante situri arheologice ale Egiptului antic. A fost necropolă regală a primelor două dinastii și, mai târziu, centru de pelerinaj pentru venerarea zeului Osiris. Faraonii, inclusiv Tutmes III și Ramses III, au înfrumusețat templul lui Osiris, iar unii dintre ei au avut cenotafuri la Abydos. Templul lui Seti I, unul dintre cele mai frumoase, a contribuit la descifrarea istoriei Egiptului; într-o galerie lungă a acestui templu se află un basorelief, așa-numita listă de regi din Abydos, reprezentându-i pe Seti și pe fiul său Ramses II aducând ofrande la cartușele (chenare ovale cu inscripția numelui) celor 76 de predecesori ai lor.

Abzug, Bella *născută* Bella Savitzky

(24.07.1920, New York, New York, SUA – 31.03.1998, New York)

Avocat și politician american. A studiat dreptul la Universitatea Columbia și ulterior a lucrat la numeroase cazuri privind sindicatele, libertățile civile și drepturile civile, reprezentând mai multe persoane acuzate de senatorul Joseph McCarthy. A fondat și a prezidat (1961–1970) organizația pacifistă Femeile Luptă pentru Pace și, mai târziu, Comitetul Politic Național al Femeilor. În Camera Reprezentanților (1971–1977), era cunoscută pentru stilul său înflăcărat, pentru sprijinirea deschisă a Amendamentului pentru drepturi egale, a dreptului la avort și a legislației privind protecția copilului, precum și pentru opoziția împotriva războiului din Vietnam.

ac

Instrument de bază folosit pentru cusut și brodat și, în forme diferite, pentru împletit și croșetat. Acul de cusut este mic, subțire și are o anumită flexibilitate. Un capăt este subțire și ascuțit, pentru a-i permite să treacă mai ușor prin material; celălalt capăt are un orificiu (numit și ureche) pentru a purta firul de ață. Acele de cusut moderne sunt făcute din oțel. Acele de croșetat sunt fără ureche și au un cârlig la un capăt; de obicei, sunt din oțel sau din plastic. Acele de tricotat (andrele) sunt lungi, făcute din diferite materiale și au unul sau ambele capete neascuțite, uneori cu o protuberanță la capătul opus vârfului.

AC

Vezi curent alternativ

acacia

Gen aparținând celor cca 800 de specii de arbori și arbuști care alcătuiesc genul *Acacia*, familia Fabaceae, originare din regiunile tropicale și subtropicale, în special Australia și Africa. Acacia dulce *(A. farnesiana)* este originară din SV SUA. Acacia are frunze compuse cu foliole fin divizate, iar pețiolul poate avea spini sau țepi ascuțiți la bază. Florile mici, adesea parfumate, de culoare galbenă sau albă, au multe stamine fiecare, ceea ce le dă un aspect pufos. Acaciile sunt reprezentative pentru vegetația câmpiilor din S și E Africii. Câteva specii sunt importante economic, producând substanțe cum ar fi guma arabică și taninul, precum și lemn nobil.

Acacia genistifolia, o acacia australiană la care pețiolul este plat și are funcția unei frunze

RALPH ȘI DAPHNE KELLER/AUSTRALIAN NATURE TRANSPARENCIES

Academia Franceză /Académie Française/

Academia literară franceză, înfiinţată în 1634 de cardinalul Richelieu, pentru a menţine standardele gustului literar şi pentru a stabili limba literară. În vremurile moderne, s-a străduit (în mod oarecum absurd) să purifice limba franceză de împrumuturile străine. Numărul de membri este limitat la 40. În ciuda conservatorismului său, numeroşi mari scriitori francezi, printre care Pierre Corneille, Jean Racine, Voltaire şi Victor Hugo, au fost membri ai acestei academii.

Academia Regală de Arte /Royal Academy of Arts/

Academia naţională britanică de arte. A fost fondată în 1768 de către George III. Primul preşedinte a fost Joshua Reynolds (1768–1792). Numărul membrilor săi, aleşi de către membri şi asociaţi, este fixat la 40; numele lor sunt urmate, de obicei, de iniţialele R.A. (*în engleză,* royal academician, academician regal). Galeriile academiei conţin lucrări ale unor foşti membri, ca Thomas Gainsborough şi J.M.W. Turner. Galeriile Sackler, o nouă aripă a academiei, s-au deschis în 1991.

Academia Română

Cea mai importantă instituţie de cultură şi ştiinţă din România, înfiinţată în 1866, sub denumirea de Societatea Literară Română. Scopul Academiei era elaborarea şi publicarea dicţionarului, a gramaticii şi a regulilor ortografice ale limbii române moderne. Primul preşedinte a fost scriitorul I. Heliade Rădulescu. În 1879 a devenit Academia Română. Alături de cei 181 de academicieni români (membri titulari, corespondenţi sau de onoare), Academia Română primeşte periodic în rândurile sale şi personalităţi din străinătate.

academie

Societate culturală, organizată pentru a promova arta, ştiinţa, literatura, muzica sau o altă arie de activitate culturală ori intelectuală. Cuvântul provine de la numele unui crâng de măslini din afara Atenei antice, locul celebrei şcoli de filozofie a lui Platon, din sec. IV î.Hr. Academiile moderne au apărut în Italia, în sec. XV şi au atins gradul cel mai mare de influenţă în sec. XVII–XVIII. Scopul lor general era să ofere instrucţie şi, când era cazul, să creeze ocazii pentru expoziţii şi reprezentaţii pentru membrii sau studenţii lor. Majoritatea ţărilor europene au astăzi cel puţin o academie sponsorizată de stat sau asociată acestuia. *Vezi şi* Academia Franceză, Academia Română.

Acadia

Posesiune a Franţei în America de Nord, în sec. XVII–XVIII, situată în centrul provinciei Nova Scotia de astăzi. Intenţia era, probabil, ca Acadia să includă celelalte provincii maritime din prezent, precum şi părţi din Maine şi Quebéc. Prima colonie europeană a fost înfiinţată în 1604, de către Samuel de Champlain şi Pierre du Gast. Regiunea a fost revendicată, periodic, de către britanici şi disputată adesea în războaiele coloniale din sec. XVIII; în 1713, regiunea Nova Scotia a trecut sub conducere britanică. În 1755, din cauza războiului iminent cu Franţa, britanicii au deportat numeroşi acadieni de limbă franceză; câteva mii s-au stabilit în Louisiana condusă de francezi, unde descendenţii lor sunt cunoscuţi drept cajuni. Evenimentul a inspirat poemul *Evangeline,* al lui Henry W. Longfellow.

Acadia, Parcul Naţional ~

Rezervaţie naturală pe coasta statului Maine, cu suprafaţa de 168 kmp. Iniţial înfiinţat sub numele de Monumentul Naţional Sieur de Monts (1916) a devenit primul parc naţional din E SUA sub numele de Parcul Naţional Lafayette (1919) şi a fost redenumit Acadia în 1929. Este alcătuit în principal dintr-o zonă împădurită a insulei Mount Desert, dominată de muntele Cadillac.

Acadia, Universitatea ~

Universitate din Wolfville, Nova Scotia, Canada. Fondată în 1838 şi susţinută prin contribuţii private, şi-a dobândit numele şi statutul actual în 1891. Are facultăţi de arte, ştiinţe şi teologie, studii aplicate şi de învăţământ.

acantă

Oricare dintre cele peste 2 500 de specii de plante care formează familia *Acantaceae,* ce se găsesc mai ales în regiunile tropicale şi subtropicale. Cele mai multe sunt plante erbacee sau arbuşti; unele sunt plante agăţătoare (viţe) sau, rareori, arbori. Acanta are frunze simple, aranjate pe ramuri în perechi opuse şi receptaculi mari cu aspect de protuberanţe pe părţile vegetative. Florile au simetrie bilaterală, sunt bisexuate (hermafrodite), de obicei adunate în inflorescenţe asemănătoare spicelor şi înconjurate individual de mai multe bractee asemănătoare unor frunze, adesea colorate şi mari. Sunt în general de interes horticol, dar există şi câteva soiuri ornamentale.

Acapulco

nume complet **Acapulco de Juárez**

Oraș și port maritim în SV Mexicului, 619 253 loc. (2000). Situat într-un golf adânc, semicircular, este cel mai bun port de pe coasta pacifică a Mexicului. A fost descoperit de Hernan Cortez, în 1531, iar prima așezare s-a întemeiat aici în 1550. Până în 1815 a fost principalul port maritim pentru flotele coloniale spaniole ce se îndreptau spre Asia de Est. A devenit o stațiune internațională foarte apreciată de turiști, atrași de frumusețea peisajului, de climatul și de plajele sale excelente.

acarian

Reprezentant al uneia dintre cele 20 000 de specii de arahnide mici (subclasa *Acari*, numiți și *Acarina* sau *Acarida*). Mărimea lor variază în funcție de specie, de la dimensiuni microscopice, până la 6 mm. Acarienii trăiesc în apă și în sol, pe plante și ca paraziți ai animalelor. Atât formele parazite, cât și cele independente transmit boli plantelor și animalelor. Unii acarieni (familia *Sarcoptidae*) pătrund în piele și provoacă scabia, o boală foarte contagioasă, atât la animale, cât și la om. Alte specii transmit tenia la vite. Reprezentanții familiei *Glycyphagidae* atacă recoltele din hambare și irită pielea persoanelor care intră în contact cu acestea. Alergia la praf este cauzată de specii de acarieni din genul comun *Dermatophagoides*.

specie de acarieni (*Dinothrombium*)

ANTHONY BANNISTER – AGENȚIA FOTOGRAFICĂ DE ISTORIE NATURALĂ/EB INC.

Acarnania

Regiune în Grecia antică, mărginită de Marea Ionică, Golful Ambracian și râul Achelous. Colonizată pentru prima dată în sec. VII–VI î.Hr., până la sfârșitul sec. V s-a dezvoltat ca stat federal, cu capitala la Stratus. Mai târziu, s-a aflat sub conducere ateniană, tebană și macedoneană. O porțiune din Acarnania și-a recucerit independența în 231 î.Hr. și s-a aliat cu Filip V al Macedoniei. Roma a răsturnat dinastia macedoneană în 167 î.Hr., iar Acarnania a supraviețuit până când Augustus a grupat mulți dintre acarnanieni în noul său oraș, Nicopolis Actia.

accelerator de particule

Dispozitiv care accelerează mișcarea atomilor încărcați electric (ioni) sau a particulelor subatomice. Acceleratoarele sunt folosite la studierea structurii nucleelor atomice (*vezi* atom), a naturii particulelor subatomice și a interacțiunilor fundamentale ale acestora. La viteze apropiate de cea a luminii, particulele se ciocnesc unele de altele și distrug nucleele atomilor și particulele subatomice, permițând fizicienilor să studieze componentele nucleare și să producă noi tipuri de particule subatomice. Ciclotronul accelerează particulele încărcate pozitiv, în timp ce betatronul accelerează electronii încărcați negativ. Sincrotroanele și acceleratoarele liniare sunt folosite fie cu particule pozitive, fie pentru electroni. Acceleratoarele mai sunt folosite în producția radioizotopilor, în terapia cancerului, în sterilizarea biologică și într-una dintre metodele de datare cu carbon radioactiv.

accelerator liniar

Tip de accelerator de particule care imprimă o serie de impulsuri energetice de mică valoare unor particule subatomice, la trecerea acestora printr-o secvență de câmpuri electrice alternante, amplasate într-o structură liniară. Accelerațiile însumate contribuie la obținerea unei energii finale superioare față de cazul în care s-ar fi folosit un singur câmp electric. Unul dintre cele mai mari acceleratoare liniare de particule din lume se află la Centrul de Accelerație Liniară Stanford și măsoară 3,2 km, putând să accelereze electroni la energii de 50 miliarde de electron-volți. Acceleratoare mult mai mici, atât pentru protoni, cât și pentru electroni, au importante aplicații practice în medicină și industrie.

accelerație

Rată de variație a vitezei. Accelerația, ca și viteza, este o mărime vectorială: are atât mărime, cât și direcție. Viteza unui obiect în mișcare, pe o traiectorie dreaptă, se poate schimba doar ca mărime, astfel că accelerația sa reprezintă rata de variație a mărimii vitezei. Pe o traiectorie curbă, viteza se poate schimba sau nu ca mărime, dar se va schimba întotdeauna pe direcție, ceea ce înseamnă că accelerația unui obiect în mișcare pe o traiectorie curbă nu poate fi niciodată zero. Dacă viteza este exprimată în metri pe secundă (m/s) și intervalul de timp în secunde (s), atunci unitățile de măsură pentru accelerație sunt metri pe secundă pe secundă (m/s/s sau m/s^2). *Vezi și* accelerație centripetă.

accelerație centripetă

Proprietate a mișcării unui obiect care se deplasează pe o traiectorie circulară.

Accelerația centripetă este produsă de o forță care acționează asupra obiectului, direcționată spre centrul traiectoriei, și care produce o modificare continuă a direcției de mișcare a obiectului, deci a accelerației sale. Mărimea accelerației centripete *a* este egală cu pătratul vitezei *v* a unui obiect ce se deplasează pe o traiectorie circulară, împărțit la distanța *r* de la centrul cercului, sau $a = v^2/r$.

accelerometru

Instrument care măsoară accelerația. Măsurarea accelerației în mod direct fiind dificilă, accelerometrul măsoară forța exercitată de niște elemente de prindere, plasate într-o masă de referință, pentru a-i păstra poziția fixă în cadrul corpului aflat în accelerație. Rezultatul este, de obicei, fie o tensiune electrică variabilă, fie o deplasare a unui indicator mobil pe o scală fixă. Accelerometre special proiectate sunt folosite în diferite aplicații, ca echipamente de test pentru controlul vibrațiilor industriale, detectarea cutremurelor (seismografe) și cuplarea la sistemele de ghidare inerțială și de navigație.

accent

În fonetică, pronunțare a unei silabe mai puternic decât restul cuvântului. Accentul poate avea o poziție fixă – cuvintele din limba cehă sunt în mod regulat accentuate pe prima silabă – sau poate fi mobil; el poate distinge sensuri diferite ale unor cuvinte ortografiate la fel, dar pronunțate diferit. Accentul poate fi aplicat unui cuvânt, pentru a reliefa importanța sa în propoziție. *Vezi* intonație.

accesare a informației

Obținerea de informații, îndeosebi dintr-o bază de date computerizată. Se realizează prin două metode principale: confruntarea unor termeni cu indexul bazei de date (căutarea cu ajutorul cuvintelor-cheie) și parcurgerea bazei de date folosind hipertextul sau legăturile hipermedia. Căutarea după cuvinte-cheie a fost metoda dominantă de accesare a informațiilor încă de la începutul anilor 1960. Până acum folosirea hipertextului a rămas restrânsă la aplicații personale sau corporative. Unele tehnici în plină dezvoltare de accesare a informației, reprezentate de motoarele de căutare pe internet, combină limbajul natural, hiperlinkurile și căutarea după cuvinte-cheie. Cercetătorii din domeniul inteligenței artificiale studiază și alte modalități, mai performante, de accesare a informației.

accident vascular cerebral (AVC) *sau* atac cerebral

Întrerupere bruscă a funcțiilor creierului din cauza hipoxiei, ceea ce poate duce la moartea țesutului cerebral. Hipertensiunea, ateroscleroza, fumatul, nivelul ridicat de colesterol, diabetul, bătrânețea, fibrilațiile atriale și defectele genetice reprezintă factori de risc. Accidentele provocate de tromboză (cauza cea mai frecventă), de embolie sau de spasm arterial, care dau naștere la ischemie (reducerea fluxului sangvin), trebuie diferențiate de cele cauzate de hemoragie (sângerare), care sunt în general severe și adesea fatale. În funcție de localizarea sa la nivel cerebral, efectele unui AVC pot include afazia, ataxia, pareza locală și/sau tulburări ale unuia sau mai multor simțuri. Un atac masiv poate provoca pareză unilaterală, incapacitate de a vorbi, comă sau moarte, la interval de câteva ore sau zile de la producere. Anticoagulantele pot opri accidentele cauzate de cheaguri, dar le agravează pe cele determinate de sângerări. Dacă motivul este obstrucționarea arterei principale către creier, intervenția chirurgicală poate curăța sau realiza un bypass al zonei de obstrucție. Terapia de reabilitare trebuie începută în două zile, pentru a menține și recupera cât mai multe funcții, dat fiind că supraviețuitorii AVC pot trăi încă mulți ani. Atacurile ischemice tranzitorii (miniatacuri), cu pierderea funcțiilor pe termen scurt, sunt rezultat al blocării fluxului sangvin pe suprafețe mici. Acestea tind să se repete și se pot agrava, ducând la demența multiinfarct.

Accra

Capitala și cel mai mare oraș din Ghana, 1 551 200 loc. (2001), situat în Golful Guineei. Când portughezii s-au stabilit pe coastă pentru prima dată, în 1482, locul era ocupat de tribul ga. În 1650–1680, s-au construit trei puncte comerciale fortificate, de către englezi, danezi și olandezi. Danezii și olandezii au părăsit regiunea în 1850 și respectiv 1872, iar în 1877, Accra a devenit capitala coloniei britanice Coasta de Aur. Orașul a devenit centrul administrativ, economic și educațional al Ghanei după ce țara și-a câștigat independența, în 1957. Orașul Tema, situat la 27 km E, a preluat apoi funcția de port.

Aceraceae, familia ~

Familie compusă din cca 200 de specii de plante lemnoase (genul *Dipteronia* în China și genul *Acer* în toată emisfera nordică), folosite ca plante ornamentale

sau în industria lemnului. Aceraceele sunt arbori ornamentali folosiți pentru peluze, de-a lungul străzilor și în parcuri. Prezintă o mare varietate de forme, mărimi și tipuri de frunze; multe specii se remarcă printr-un colorit deosebit toamna. Arțarul roșu (*A. rubrum*) este unul dintre cei mai răspândiți arbori în E Americii de Nord, de unde și provine, tolerând solurile compacte și umede, rezistând poluării urbane. Arțarul american (*A. negundo*) crește rapid până la 9–15 m și rezistă secetei, de aceea primii coloniști ai preeriei îl plantau ca arbore pentru umbră și îi foloseau lemnul pentru confecționarea de lăzi și mobilă, dar și în industria hârtiei și a mangalului. Seva dulce a arțarului de zahăr (*A. saccharum*) se fierbe, rezultând sirop și zahăr; lemnul anumitor arbori se folosește pentru fabricarea mobilei.

acetaminofen

Medicament folosit pentru ameliorarea durerilor de cap ușoare sau a durerilor musculare și articulare și pentru scăderea febrei. Compus organic, alină durerea prin inhibarea sintezei de prostaglandină la nivelul sistemului nervos central și reduce febra, acționând asupra centrului de reglare a temperaturii din creier. Nu are acțiune antiinflamatorie, ca aspirina. De asemenea, probabilitatea de a irita stomacul și de a cauza ulcere este mult mai mică, nu este asociat cu sindromul Reye și poate fi administrat și persoanelor care folosesc anticoagulante sau care sunt alergice la aspirină. Supradozarea poate avea consecințe grave asupra ficatului. *Vezi și* ibuprofen.

acetat

$C_2H_3O_2^-$ ion, o sare, un ester sau un acil derivat din acid acetic. Acetații sunt importanți în sinteza biochimică a grăsimilor din carbohidrații plantelor și animalelor. În industrie, acetații metalici sunt folosiți în tipografie, acetații vinilici în producerea plasticului, acetatul celulozic la filme fotografice și în textile (una dintre primele fibre sintetice, adesea numită, simplu, acetat), iar esterii organici volatili, ca solvenți.

acetilcolină

Ester de colină și acid acetic, un neurotransmițător care acționează asupra multor sinapse nervoase și asupra plăcii motorii terminale a mușchilor vertebrali voluntari. Are efect asupra mai multor sisteme ale organismului, inclusiv aparatul cardiovascular (micșorează ritmul și puterea de contracție a inimii, dilată vasele sangvine), sistemul gastrointestinal (crește peristaltismul și amplitudinea contracțiilor digestive) și aparatul urinar (micșorează capacitatea vezicii urinare, crește presiunea de golire voluntară). De asemenea, are efect asupra aparatului respirator și stimulează secreția tuturor glandelor care primesc impulsuri nervoase parasimpatice. Este importantă pentru memorie și învățare și este carentă în creierele persoanelor aflate în stadii avansate ale maladiei Alzheimer.

acetilenă *sau* etină

Cea mai simplă alchină, C_2H_2. Gaz incolor, inflamabil și exploziv, folosit drept combustibil în sudura și tăierea metalelor și ca materie primă pentru mulți compuși organici și materiale plastice. Este produs prin reacția apei cu carbura de calciu, prin trecerea unei hidrocarburi printr-un arc electric sau prin combustia parțială a metanului. Prin descompunere, acetilena eliberează căldură; în funcție de gradul de puritate, poate fi și un explozibil. O flacără de acetilenă ajunge la cca 3 300°C, mai fierbinte decât combustia oricărui alt amestec cunoscut de gaze. *Vezi și* hidrocarbură.

acetonă *sau* dimetilcetonă

Cea mai simplă și cea mai importantă cetonă (CH_3COCH_3). Este un lichid incolor, inflamabil, care fierbe la 56,2°C. Multe grăsimi, rășini și materiale organice se dizolvă ușor în acetonă și de aceea se folosește la fabricarea fibrelor sintetice, a explozibililor, rășinilor, vopselurilor, cernelurilor, cosmeticelor (inclusiv dizolvantul pentru unghii), lacurilor și adezivilor. Este folosită ca produs chimic intermediar pentru preparate farmaceutice și pentru mulți alți compuși.

Achebe, (Albert) Chinua(iumogu)

(n. 16.11.1930, Ogidi, Nigeria)

Romancier nigerian igbo. Preocupat de Africa în momentele ei de dezvoltare, dar și în cele de criză, este apreciat pentru prezentarea dezorientării ce însoțește impunerea obiceiurilor și valorilor occidentale în societăți africane tradiționale. *O lume se destramă* (Things Fall Apart, 1958) și *Săgeata lui Dumnezeu* (The Arrow of God, 1964) prezintă viața tradițională igbo în conflict cu colonialismul. Romanele *Nu mai e tihnă* (No Longer at Ease, 1960), *Un om al poporului* (A Man of the People, 1966) și *Mușuroaiele savanei* (Anthills of the Savannah, 1988) tratează corupția și alte aspecte ale vieții africane postcoloniale, iar *Acasă și în exil* (Home and Exile, 2000) este în parte o autobiografie, în parte o pledoarie pentru apărarea Africii de distorsiunile occidentale.

Achelous *sau* Akhelóos

Râu în Grecia, cel mai lung al țării. Izvorăște din Munții Pind și curge spre S pe o distanță de 220 km, vărsându-se în Marea Ionică. Apele sale sunt stăvilite de barajele hidrocentralelor de la Kastraki și Kremasta. În mitologia antică, Achelous era un zeu proteic al râurilor, care a fost învins de Herakles.

Acheson, Dean (Gooderham)

(11.04.1893, Middletown, Connecticut, SUA – 12.10.1971, Sandy Spring, Maryland)

Secretar de stat american (1949–1953). După absolvirea Universității Yale și a Școlii de Drept de la Harvard, a practicat dreptul la Washington, DC înainte de a intra la Departamentul de Stat (1941) unde, mai târziu, a ocupat funcția de subsecretar de stat (1945–1947). În 1947 a contribuit la realizarea Doctrinei Truman și a Planului Marshall. Ca secretar de stat, sub președinția lui Harry S. Truman, a promovat formarea NATO și a fost unul dintre principalii creatori ai politicii externe americane, în perioada de început a Războiului Rece. În timpul audierilor ținute de Joseph McCarthy, a refuzat să concedieze subordonații Departamentului de Stat presupuși a fi subversivi, inclusiv pe Alger Hiss. A stabilit politica de nerecunoaștere a Chinei și de sprijin al regimului lui Jiang Jieshi (Chiang Kai Shek), din Taiwan, și a susținut ajutorul american acordat regimului colonial francez din Indochina. După părăsirea funcției, a continuat să consilieze președinții care au urmat. Memoriile sale, intitulate *Prezent la facerea lumii* (Present at the Creation), au câștigat Premiul Pulitzer în 1970.

Acheson, Edward Goodrich

(09.03.1856, Washington, Pennsylvania, SUA – 06.07.1931, New York, New York)

Inventator american. A contribuit la crearea lămpii cu incandescență, iar în 1881 a instalat pentru prima dată lumină electrică, pentru Thomas Alva Edison, în Italia, Belgia și Franța. Încercând să producă diamante artificiale, a creat un material abraziv extrem de eficient, numit carborundum. Mai târziu, a descoperit că, la 4 150°C, din carborundum se evaporă siliciul, rămânând carbon grafitic; și-a patentat procesul de fabricare a grafitului în 1896.

acheuleană, industria ~

Cultură litică de la începutul Paleoliticului. Este caracterizată prin unelte de piatră cu două fețe, cu muchii de tăiat rotunjite, reprezentativ fiind mai ales toporul de mână, din cremene, în formă de migdală (amigdaloid), lung de 20–25 cm și având un aspect solzos pe întreaga suprafață. Alte unelte sunt securi, sfredele, cuțite și satâre. Numele derivă de la situl de lângă St. Acheul, din N Franței, unde au fost descoperite prima dată astfel de unelte. Industria acheuleană a durat o perioadă foarte îndelungată (1,5 milioane – 110 000 ani în urmă) și este asociată atât cu *Homo Erectus*, cât și cu *Homo Sapiens* arhaic.

achinez, războiul ~

(1873–1904)

Conflict armat între Olanda și sultanatul musulman al Acehului, din N Sumatrei. Considerând că sultanatul Acehului se află în cadrul sferei lor de influență, olandezii l-au invadat, dar, în ciuda capitulării sultanului, populația i-a atras pe olandezi într-un lung și costisitor război de gherilă, pe care aceștia au reușit să-l câștige numai cercetând regiunea și inventând o nouă strategie, care se sprijinea pe baze fortificate.

achinezi

Unul dintre principalele grupuri etnice de pe insula Sumatra, Indonezia. În sec. XIII, achinezii au fost prima populație din arhipelag care a trecut la islam. După expulzarea portughezilor, în sec. XVII, sultanatul Acehului a dominat N Sumatrei până în 1904, când a fost cucerit de olandezi (*vezi* războiul achinez). Aparținând acum Republicii Indonezia, achinezii sunt rebeli, fiind organizați într-un district special. Descendența lor se trasează atât pe linie maternă, cât și paternă, iar femeile ocupă o poziție importantă. Populația numără cca 2,1 milioane.

acid

Orice substanță care, în soluție apoasă, are gust acru, schimbă culoarea indicatorilor acid-bază (de ex. turnesol), reacționează cu unele metale (de ex. fier) pentru a produce hidrogen, reacționează cu baze pentru a forma săruri, și contribuie la anumite reacții chimice (de ex. cataliză). Acizii conțin unul sau mai mulți atomi de hidrogen care, în soluție, se disociază în ioni de hidrogen încărcați pozitiv. Acizii anorganici sau minerali includ acidul sulfuric, acidul azotic, acidul clorhidric și acidul fosforic. Acizii organici includ acizii carboxilici, fenolii și acizii sulfonici. Definiții mai largi ale acizilor cuprind și cazurile în care apa lipsește. *Vezi și* teoria acid-bază.

acid acetic

Cel mai important acid carboxilic (CH_3COOH). Acidul acetic pur (glacial) este un lichid transparent, siropos și coroziv care se amestecă ușor cu apa. Oțetul de vin este soluția diluată a acestuia, rezultată din fermentație și oxidarea (*vezi* oxidoreducere) produselor naturale. Sărurile și esterii săi sunt acetații. Există în stare naturală, ca intermediar metabolic în fluidele corpului și în sucurile plantelor. Se fabrică industrial, fie sintetic, din acetilenă, fie biologic, din etanol. Produsele chimice industriale realizate din acid acetic sunt folosite în tipografie și ca materiale plastice, filme fotografice, textile și solvenți.

acid ascorbic

Vezi vitamina C

acid aspartic

Unul dintre aminoacizii neesențiali întâlnit în multe proteine și asemănător asparaginei. Se utilizează în cercetări medicale și biochimice, ca produs organic intermediar, precum și în diverse aplicații industriale. Este unul din cele două componente ale aspartamului.

acid azotic

Compus anorganic, incolor, care se evaporă, lichid puternic coroziv, având formula chimică HNO_3. Reactiv des folosit în laborator, este important în fabricarea fertilizatorilor și a explozibililor (printre care și nitroglicerina), precum și la sintezele organice, în metalurgie, în flotația minereurilor și în reprocesarea combustibilului nuclear uzat. Acid puternic, este toxic și poate provoca arsuri grave. Atacă majoritatea metalelor și se folosește la gravarea oțelului și în fotogravură.

acid carboxilic

Compus organic cu formula chimică generală —COOH, în care un atom de carbon (C) este legat de un atom de oxigen (O) printr-o legătură dublă, pentru a forma un grup carbonil (—C=O; *vezi* grup funcțional), și de un grup hidroxil (—OH) printr-o singură legătură (*vezi* legătură). Cea de-a patra legătură a carbonului îl unește fie cu un atom de (H) hidrogen (de la acid formic), cu un grup (—CH^3) metil (de la acid acetic) sau cu un alt grup natural sau sintetic monovalent. Acidul carboxilic este răspândit în natură. În acizii grași, al patrulea grup este un lanț de hidrocarbon (*vezi* compuși aromatici), lanțul fiind structurat sub formă de inel. În aminoacizi, conține un atom de azot. Acizii carboxilici participă în reacții chimice ca acizi, de obicei slabi. Numeroși acizi carboxilici (acid acetic, acid citric, acid lactic) sunt intermediari ai metabolismului și pot fi găsiți în produse naturale; alții (de ex. acid salicilic) sunt folosiți ca solvenți sau pentru a prepara numeroși compuși chimici. Derivații importanți ai acidului carboxilic sunt esterii, anhidridele, amidele, derivații halogenați (*vezi* halogen) și sărurile (*vezi* săpun).

acid citric

Compus organic incolor și limpede ($C_6H_8O_7$), unul dintre acizii carboxilici. Este prezent în aproape toate plantele (în special în citrice) și în multe țesuturi și fluide din corpurile animalelor. Face parte din seria de compuși implicați în oxidarea fiziologică (*vezi* oxidoreducere) a grăsimilor, proteinelor și carbohidraților, în dioxidul de carbon și în apă (*vezi* ciclul acidului tricarboxilic). Are un gust foarte acru, caracteristic, și este folosit la prepararea mâncărurilor, dulciurilor și a băuturilor răcoritoare. Se adaugă anumitor mâncăruri pentru a le îmbunătăți stabilitatea în conținutul de metal. În industrie, este folosit la condiționarea apei, ca agent de curățare și lustruire, dar și ca intermediar chimic.

acid clorhidric *sau* acid muriatic

Soluție obținută prin dizolvarea în apă a clorurii de hidrogen (HCl), un compus anorganic gazos. Este un acid puternic, coroziv și iritant, complet disociat (*vezi* disociere) în cationi de hidroniu (H_3O^+) și anioni de clorură (Cl^-). Din reacția acidului cu majoritatea metalelor, rezultă hidrogen și o clorură de metal. Reacționează și cu oxizi, hidroxizi și cu multe săruri. Este întrebuințat pe scară largă în industria de prelucrare, la curățarea metalelor, la îndepărtarea depunerilor de piatră din recipiente și în industria alimentară. Se mai folosește și ca intermediar chimic, reactiv de laborator sau pentru denaturarea alcoolului (*vezi* etanol). Acidul clorhidric face parte din sucul gastric produs în stomac și poate cauza ulcer peptic.

acid folic

Compus organic cu rol esențial în creșterea și dezvoltarea animală, dar și factor de creștere în dezvoltarea bacteriilor. Este inclus în complexul vitaminei B, este necesar în sinteza acizilor nucleici și în formarea hemoglobinei din globulele roșii ale sângelui. Pentru a preveni defectele de tub neural la nou-născut, este indicată administrarea lui la femei cu cel puțin o lună înainte de momentul procreării. Surse alimentare de acid

folic sunt legumele de culoare verde-închis, citricele, cerealele, fasolea, carnea de pasăre și gălbenușurile de ou, dar acid folic în stare liberă nu există decât în suplimentele nutritive. Carența de acid folic provoacă apariția anemiei prin deficit de acid folic.

acid formic

Cel mai simplu acid carboxilic, având formula chimică HCOOH. Este secretat de unele insecte, în special de furnicile roșii (denumirea sa provine din termenul latinesc pentru furnică), atunci când ciupesc sau înțeapă. Are numeroase întrebuințări industriale, în industria textilă și de pielărie. Este utilizat ca solvent industrial și ca agent intermediar.

acid glutamic

Unul dintre aminoacizii neesențiali, foarte asemănător cu glutamina. Cele două substanțe constituie o parte însemnată din aminoacizii care se găsesc în multe proteine (10–20% în multe cazuri și până la 45% în unele proteine vegetale). Fiind un important produs intermediar al metabolismului, precum și o moleculă neurotransmițătoare din sistemul nervos central, acidul glutamic este utilizat în cercetările din domeniul medicinei și biochimiei. Sarea sa cu sodiu se numește glutamat monosodic (MSG).

acid gras

Compus organic, component important al lipidelor la plante, animale și microorganisme. Acizii grași sunt acizi carboxilici, cu un lanț lung de grupări C—H, de obicei liniar, care se leagă de gruparea carboxil ce conferă moleculei caracter acid. Dacă legăturile dintre atomii de carbon (*vezi* legătură) din lanț sunt simple, atunci acidul gras este saturat; saturarea artificială se numește hidrogenare. Un acid gras cu legătură dublă este mononesaturat; unul cu legătură multiplă este polinesaturat. Reactivitatea chimică a acestora este mai mare. Majoritatea grăsimilor nesaturate sunt lichide la temperatura camerei, așa că producătorii de alimente le hidrogenează pentru a le solidifica (*vezi* margarină). Un procent mare de acizi grași saturați, în alimentație, crește nivelul colesterolului. Numai câțiva acizi grași au lanțuri ramificate. Alții (de ex. prostaglandinele) sunt formați din structuri ciclice. În stare naturală, acizii grași sunt întotdeauna combinați, de obicei cu glicerină, așa cum este cazul trigliceridelor din grăsimi. Acidul oleic (nesaturat, cu 18 atomi de carbon) formează aproape jumătate din grăsimea umană și se găsește în uleiurile de măsline, de arahide și de palmier. Majoritatea animalelor, inclusiv mamiferele, nu pot sintetiza o serie de acizi grași nesaturați, esențiali; în alimentație, oamenii au nevoie de acid linolic, linoleic și arahidonic.

acid lactic

Acid carboxilic întâlnit în unele sucuri de plante, în sânge și în musculatură, precum și în pământ. În sânge apare sub forma sărurilor (lactați) atunci când glucogenul este descompus în mușchi. Acidul lactic se poate retransforma în glucogen la nivelul ficatului. Întărirea mușchilor și durerile musculare în urma exercițiilor fizice intense sunt cauzate de acumularea de acid lactic. Rezultat al fermentației bacteriene, acidul lactic este cel mai frecvent element constitutiv al produselor lactate fermentate (de ex. laptele bătut, smântâna, iaurtul, cașcavalul). Se folosește la diverse alimente, ca aromă sau conservant, în industrie, pentru prelucrarea pieilor și pigmentarea lânii, și ca materie primă sau catalizator în multe procese chimice.

acid muriatic

Vezi acid clorhidric

acid nicotinic

Vezi niacin

acid nucleic

Oricare dintre compușii chimici care alcătuiesc materialul genetic al celulelor vii. Acizii nucleici dirijează procesul de sinteză a proteinelor, reglând întreaga activitate celulară. Transmiterea lor de la o generație la alta reprezintă fundamentul eredității. Cele două tipuri principale de acizi nucleici, ARN și ADN, au compoziție chimică asemănătoare, dar diferă prin structură și funcții. Ambele sunt alcătuite din lanțuri lungi de nucleotide care se repetă într-o anumită ordine. Secvența de purine și pirimidine (baze) – adenină (A), guanină (G), citozină (C) și fie timină (T), în ADN, fie uracil (U), în ARN – legate între ele în cadrul nucleotidelor grupate câte trei (triplete sau codoni), constituie codul genetic.

acid oxalic

Acid carboxilic incolor, transparent și toxic, care se găsește în multe plante, în special în rubarbă, măcriș și spanac. Deoarece formează chelați solubili, în combinație cu fierul, o parte din fierul prezent în aceste plante își pierde calitățile nutritive. Totuși, această proprietate a acidului oxalic îl face util la îndepărtarea petelor de sânge și de rugină, la curățarea metalelor (cu excepția

fierului) și a radiatoarelor automobilelor. Acidul oxalic și sărurile sale (oxalații) sunt utilizați în numeroase procese chimice.

acid pantotenic

Compus organic din complexul vitaminei B, esențial în metabolismul animal. Se găsește în toate celulele vii și în țesuturi. La animale se găsește în forma combinată numită coenzima A, care produce multe dintre reacțiile necesare creșterii și dezvoltării. Deoarece este, în mod normal, sintetizat de bacterii în intestinul uman, nu se produc carențe care să cauzeze boli.

acid salicilic

Compus organic solid, cristalin, de culoare albă, folosit în cea mai mare parte pentru obținerea aspirinei și a altor produse farmaceutice, printre care și salicilatul de metil (ulei de rodie pitică, pentru medicamente și condimente), salicilatul de fenil (pentru creme împotriva arsurilor solare și învelișuri pentru pastile) și salicilatul (un fungicid cutanat). Structura sa moleculară, cu formula C_6H_4 (OH)COOH, constă dintr-un inel aromatic cu șase elemente (*vezi* compus aromatic) și un grup carboxil (—COOH) legate de atomi de carbon alăturați. Astfel, el este și un fenol, și un acid carboxilic. Acidul salicilic și anumiți derivați ai acestuia există în mod natural în anumite plante, mai ales la speciile de *Spiraea* și *Salix* (salcie). Este utilizat în cantități mari la producerea unor vopseluri.

acid sulfuric

Compus anorganic lichid, dens, incolor, uleios și coroziv. Un acid foarte puternic, formează ioni de hidrogen sau hidroniu (H^+ sau H_3O^+), sulfat de hidrogen (HSO_4^-) și sulfat (SO_4^{2-}). De asemenea, este un oxidant și un agent deshidratant; arde multe materiale organice. Este unul dintre cele mai importante produse chimice industriale, folosit în diferite concentrații la fabricarea fertilizatorilor, a pigmenților, vopselurilor, drogurilor, explozibililor, a detergenților și a sărurilor sau acizilor anorganici, la rafinarea petrolului, în procesele metalurgice, dar și în fabricarea acumulatorilor cu acid. Prin dizolvarea trioxidului de sulf (SO_3) în apă, uneori dincolo de punctul de saturație, se produce oleum, folosit la realizarea anumitor produse chimice organice.

acid uric

Compus heteroclitic de tipul purinei, produs rezidual al metabolismului purinelor din acizii nucleici ai multor animale, inclusiv omul. Este excretat de reptile și păsări, ca principal produs rezidual azotat, rezultat al descompunerii proteinei. Se găsește și în sângele uman, în cantități mici, dar, în cazul bolnavilor de gută, nivelul acestuia este anormal de ridicat. Este folosit în industrie la sinteza produselor organice.

Ackermann, Konrad Ernst

(botezat la 04.02.1712, Schwerin, Mecklenburg - 13.11.1771, Hamburg)

Actor și impresar german. A intrat într-o companie de teatru în 1740 și a jucat în adaptări germane ale unor piese franceze. În anii 1750 a condus o trupă într-un turneu prin Europa. Cunoscut pentru piesele cu subiecte familiale și pentru interpretarea unor roluri în care se combină comicul cu sentimentalul. În 1765 a deschis un teatru în Hamburg, considerat primul teatru național german. Mai târziu, a predat conducerea teatrului fiului său vitreg, Friedrich L. Schröder (1744–1816) care l-a adus pe Shakespeare pe scena germană. *Vezi și* sistem actor-impresar.

aclimatizare

Oricare dintre numeroasele reacții progresive, pe termen lung, ale unui organism, determinate de schimbările survenite în mediul său extern. Reacțiile sunt mai mult sau mai puțin obișnuite și reversibile, în cazul în care condițiile revin la o stare anterioară. Aceste criterii diferențiază aclimatizarea de homeostazie, de creștere și dezvoltare (care nu sunt reversibile) și de adaptarea evolutivă (care se desfășoară în cadrul unei populații, de-a lungul generațiilor). Aclimatizarea poate apărea ca anticipare a unei schimbări de mediu, făcând posibilă supraviețuirea organismelor în condiții care le depășesc pe cele obișnuite, de exemplu adaptările la modificările anotimpurilor sau la schimbările de altitudine.

acnee

Boală inflamatorie a glandelor sebacee ale pielii. *Acneea vulgaris* este probabil cea mai frecventă dereglare cronică a pielii, rezultată din interacțiunea cu hormoni și bacterii, a unor factori ereditari, începând în perioada adolescenței, când glandele sebacee hiperactive sunt stimulate de nivelul mare de androgeni. Leziunea primară, punctul negru, poate fi închisă sau deschisă; conține un dop de sebum, celule moarte și microorganisme, la baza unui folicul de păr. Acneea are patru grade de gravitate, diferite ca întindere, nivel de inflamare, formare de pustule și producere de cicatrici. Gradele mai reduse răspund în general la tratament,

care poate include medicamente pentru piele, antibiotice și hormoni; multe dintre cazuri se rezolvă, până la urmă, spontan.

Acoma

Așezare amerindiană pueblo situată în partea central-vestică a statului New Mexico, SUA. Este localizată într-o rezervație la V de Albuquerque și este cunoscută sub numele de Sky City (Orașul Cerului). Populația locuiește în case alipite, construite din piatră și chirpici, situate pe un deal de gresie înalt de 109 m. Întemeiată în sec. X, este considerată cea mai veche așezare locuită neîntrerupt din SUA. În 1540, exploratorul spaniol Francisco Vazquez de Coronado a descris-o drept cea mai puternică poziție defensivă din lume.

acomodare

Diminuare a reacțiilor comportamentale ale unui animal la un anumit stimul, ca rezultat al lipsei reacțiilor în timpul unei expuneri neîntrerupte la stimulul respectiv. În mod obișnuit, acomodarea este considerată o formă de învățare care elimină comportamentele nedorite. Poate fi deosebită de majoritatea celorlalte forme de reacție diminuată. După o perioadă de lipsă a stimulului, animalul acomodat fie nu mai are reacția inițială, fie, dacă stimulul este reluat, aceasta dispare mai repede ca la început. În cazul reacțiilor instinctive (de ex. fuga de prădători), nu poate surveni acomodarea.

Aconcagua

Vârf în V Argentinei, la granița cu Chile. Cu o înălțime de 6 960 m, este cel mai înalt din Anzi și din emisfera vestică. Este de origine vulcanică, dar nu este el însuși un vulcan. Vârful a fost atins, pentru prima dată, în 1897.

aconit *sau* omag

Exemplar din cele două specii de plante erbacee perene din familia Ranunculaceae: *Aconitum* (aconit galben), plante otrăvitoare ce înfloresc vara, și *Eranthis* (aconit de iarnă), flori ornamentale de primăvară. Rădăcina uscată, cu tuberculi, de *A. napellus* era folosită ca sedativ și analgezic.

acoperiș

Învelitoare a părții superioare a clădirilor. Acoperișurile au fost realizate într-o mare varietate de forme – plate, țuguiate, arcuite, în formă de cupolă sau în combinații – după considerente regionale, tehnice și estetice. Acoperișurile din stuf, de obicei în pantă, sunt cele mai vechi și sunt încă folosite în zona rurală a Africii și în alte părți ale lumii. Acoperișurile plate au fost folosite în zone cu climat arid, unde drenarea apei de pe acoperiș nu era importantă, cum ar fi Orientul Mijlociu și SV Statelor Unite. Ele au devenit mult mai răspândite în sec. XIX, când noile materiale, rezistente la apă, și folosirea oțelului și a betonului le-au făcut mai practice. Acoperișurile cu versanți sunt foarte variate. Cel mai simplu este cel în pantă, care are doar un singur plan înclinat. Acoperișul cu două planuri înclinate, care formează câte un triunghi la fiecare capăt, poartă denumirea de acoperiș cu fronton. Un acoperiș înclinat are laturile, dar și celelalte două planuri, înclinate, întâlnindu-se în unghiuri ascuțite. Acoperișul deschis are două suprafețe înclinate pe cele două părți ale sale, cea superioară fiind mai puțin abruptă decât cea inferioară. Acoperișul tip mansardă are două suprafețe înclinate pe toate cele patru părți ale sale, o parte superioară mai mică și o parte inferioară mai abruptă.

acord

În muzică, reunire a trei sau mai multe sunete muzicale, mai ales atunci când sunt interpretate simultan. Sunetele do-mi-sol alcătuiesc acordul do major sau trisonul do major. Acordurile pot fi formate din câteva sunete separate și pot fi extrem de disonante (*vezi* consonanță și disonanță). Termenul de armonie este uneori folosit impropriu, ca sinonim.

acord comercial

Orice aranjament contractual între state, cu privire la relații de comerț dintre ele. Acordurile comerciale pot fi bilaterale sau multilaterale. Pentru majoritatea țărilor, comerțul internațional este reglementat de bariere unilaterale, incluzând tarifele, taxele nontarifare și interdicțiile guvernamentale. Acordurile comerciale au ca scop reducerea acestor bariere și asigurarea beneficiilor ce derivă din dezvoltarea schimburilor comerciale. Reciprocitatea este o caracteristică necesară pentru acordurile comerciale, întrucât nici un stat nu va dori să semneze un acord dacă nu câștigă tot atât cât pierde. Un alt element obișnuit este clauza națiunii celei mai favorizate, care interzice posibilitatea ca una dintre părțile participante la angajament să ofere ulterior tarife mai mici altei țări. Aranjamentele includ adesea clauze care asigură abordarea la nivel intern, național, a restricțiilor non-tarifare, ceea ce înseamnă că ambele state promit să nu dubleze caracteristicile tarifelor prin aplicarea de restricții non-tarifare, precum

norme discriminatorii, taxe selective indirecte, cote și cereri speciale de autorizare. Angajamentele multilaterale generale sunt, uneori, mai ușor de îndeplinit decât cele separate, bilaterale, întrucât câștigurile dobândite de producătorii profitabili, la nivel mondial, sunt suficient de mari pentru a garanta concesii substanțiale. Cel mai important angajament multilateral modern, de comerț, a fost Acordul General pentru Tarife și Comerț (GATT), care a redus nivelurile tarifelor și a extins comerțul internațional. Astfel de acorduri continuă sub egida Organizației Mondiale a Comerțului, care a înlocuit GATT în 1995. *Vezi și* Acordul Nord-American de Liber Schimb (NAFTA).

acord internațional

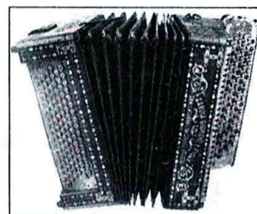
Instrument prin intermediul căruia statele și organizațiile internaționale reglementează problemele de interes comun. Acordurile internaționale sunt guvernate de dreptul internațional și au ca scop dezvoltarea și clasificarea legilor internaționale, crearea unor structuri legislative internaționale și soluționarea conflictelor internaționale, existente sau potențiale. Cea mai elaborată formă de acord este tratatul. Alte tipuri, cum ar fi convenția (de ex. convenția de la Geneva), carta (de ex. carta ONU) și pactul (de ex. pactul Kellogg-Briand) sunt mai puțin oficiale și se bazează pe bunăvoință. Acordurile se pot negocia între state, între o organizație și un stat, între organizații sau între oricare dintre acestea și o organizație nonguvernamentală.

acordaj și sistem temperat

În muzică, reprezintă reglarea unei surse sonore, cum ar fi vocea sau coarda unui instrument, pentru a atinge înălțimea dorită în raport cu o înalțime dată, și modificarea acordajului pentru a reduce disonanța. Acordajul asigură un sunet bun pentru o pereche de sunete; sistemul temperat compromite acordajul pentru a asigura un sunet bun pentru oricare dintre – și pentru toate – perechile de sunete. Două corzi care vibrează sună cel mai bine împreună dacă raportul dintre lungimile lor poate fi exprimat de două numere mici întregi. Dacă două corzi vibrează într-un raport de 2:1, vibrațiile vor coincide întotdeauna și se vor susține una pe cealaltă. Dar dacă vibrează într-un raport de 197:100 (care este foarte aproape de 2:1), ele se vor reduce una pe cealaltă de trei ori pe secundă, creând „bătăi" audibile. Aceste oscilații armonice indică faptul că sunetul este dezacordat. Dacă un sunet produs de un raport nu va fi acordat cu același sunet creat prin aplicarea repetată a unui alt raport, fie unele intervale trebuie dezacordate, pentru a permite acordajul perfect al altora, fie toate intervalele trebuie ușor dezacordate. Înainte de 1700 erau folosite câteva sisteme bazate pe tipul de compromis de mai sus, inclusiv „intonația justă"; ulterior, a ajuns să predomine compromisul cunoscut sub numele de „sistemul bine temperat", în care raporturile reprezentate de fiecare pereche de note adiacente sunt identice.

acordeon

Instrument muzical portabil, cu burduf umflat manual și două claviaturi, ale cărui sunete se produc prin vibrația unor ancii metalice, atunci când aerul trece prin ele. Claviaturile, plasate de ambele părți ale burdufului, se aseamănă cu niște orgi individuale. Claviatura din dreapta execută notele în cheia sol. Majoritatea clapelor claviaturii din stânga (bas) execută acorduri de trei note; acordeoanele de tip bas-liber permit executarea liniilor de note singulare. Un prototip de acordeon care folosea butoane în locul clapelor a fost patentat în 1882, la Berlin, de către Friedrich Buschmann (inventator al muzicuței, de asemenea). Instrumentul a căpătat o largă popularitate în orchestrele de dans și ca instrument folcloric. *Vezi și* armonică.

acordeon italian, sec. XIX

RICHARD SAUNDERS - SCOPE ASSOCIATES, INC.

Acordul General pentru Tarife și Comerț /General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)/

Set de acorduri comerciale multilaterale, care urmăresc desființarea cotelor și reducerea tarifelor între țările semnatare. Semnat inițial la Geneva, în 1947, de 23 de țări, acordul a devenit cel mai eficient instrument al expansiunii comerțului internațional în a doua jumătate a sec. XX. În 1995, când a fost înlocuit de Organizația Mondială a Comerțului, a fost semnat de 125 de țări care s-au angajat să respecte prevederile, astfel încât GATT a ajuns să guverneze 90% din comerțul mondial. Cel mai important principiu al acordului era cel al comerțului fără discriminare, conform căruia piețele statelor membre erau deschise oricărei alte țări. Dacă o țară și cei mai mari parteneri comerciali ai săi cădeau de acord să reducă nivelul unui tarif, reducerea se aplica automat pentru

toți membrii acordului. De asemenea, s-au mai stabilit reglementări vamale generale și s-a căutat eliminarea cotelor stabilite pentru importuri. GATT a fost baza multor acorduri pentru reducerea tarifelor, iar prin ultimul dintre acestea, semnat în 1994, în Uruguay, s-a înființat Organizația Mondială a Comerțului.

Acordul Nord-American de Liber Schimb /North American Free Trade Agreement (NAFTA)/

Pact semnat de Canada, SUA și Mexic în 1992, intrat în vigoare în 1994. Inspirat de succesul pe care l-a avut Comunitatea Europeană prin reducerea barierelor comerciale între membrii săi, NAFTA a creat cea mai mare zonă de comerț liber din lume. A extins asupra Mexicului clauzele acordului din 1988, dintre Canada și SUA, privind comerțul liber, eliminând toate barierele comerciale pe o perioadă de 15 ani și garantând companiilor americane și canadiene accesul pe piața din Mexic. Acordul include înțelegeri asupra forței de muncă și a mediului. *Vezi și* Acordul General pentru Tarife și Comerț, Organizația Mondială a Comerțului.

Acosta, Uriel *născut* Gabriel da Costa

(1585, Oporto, Portugalia - 1640, Amsterdam, Țările de Jos)

Liber-cugetător portughez de origine evreiască. Născut într-o familie de marráni, a ajuns să considere că nu există mântuire prin mijlocirea Bisericii Romano-Catolice și s-a convertit la iudaism, împreună cu mama și fratele său. Împreună cu familia a fugit la Amsterdam. În 1616, a atacat iudaismul rabinic, ca fiind non-biblic, și a fost excomunicat. Între 1623–1624 și-a amplificat critica, negând nemurirea sufletului, drept pentru care a fost arestat și amendat. A retractat cele susținute, dar mai târziu a fost din nou excomunicat. În 1640 a retractat public propria teorie, a scris o scurtă autobiografie, *Exemplul unei vieți de om* (Exemplar humanae vitae), după care s-a împușcat.

Acre

Vezi Akko

acrobație

Artă a săriturilor, rostogolirilor și a echilibrului. Își are originile în Antichitate; acrobații executau salturi, tumbe și sărituri peste obstacole la spectacolele egiptene și grecești antice. Elemente de acrobație erau prezente și în spectacolele Commedia dell'Arte, în Europa, și la Jingxi (Opera din Beijing), în China. Mai târziu, utilizarea aparatelor, cum ar fi prăjinile, sârmele și trapezele zburătoare, a făcut acrobația cea mai mare atracție în spectacolele de circ. Popularitatea sa a crescut în sec. XX datorită unor acrobați ca Zburătorii Wallenda (*vezi* Karl Wallenda).

acrobație aeriană

Sport în care se execută mișcări și manevre de pilotaj spectaculoase, cum ar fi tonouri, bucle, pierderi de viteză, rotiri și picaje. Ca sport organizat, mai degrabă decât ca un spectacol aerian de atracție, acrobația aeriană a început să fie organizată în competiții internaționale din 1964. Concursul anual al Asociației Aparatelor de Zbor Experimentale (SUA) este unul dintre cele mai mari din lume.

acromegalie

Dereglare metabolică și de creștere în care extremitățile scheletului se măresc, atunci când o tumoră a glandei pituitare cauzează producerea excesivă a hormonului de creștere, după maturitate. Este adesea asociată cu gigantismul pituitar. Acromegalia este caracterizată prin mărirea gradată a mâinilor și a labelor picioarelor, exagerarea trăsăturilor faciale, îngroșarea pielii și mărirea majorității organelor interne, însoțite de dureri de cap, transpirație excesivă și tensiune crescută. Indivizii care suferă de acromegalie sunt predispuși la atac de cord congestiv, slăbire a mușchilor, dureri articulare, osteoporoză, diabet și probleme de vedere, inclusiv orbire. Dacă tratamentul chirurgical și/sau cu radiații eșuează, se folosește terapia cu hormoni. Tratamentul poate cauza deficiențe hormonale care necesită o terapie de înlocuire; evenimente spontane pot și ele cauza deficiențe hormonale.

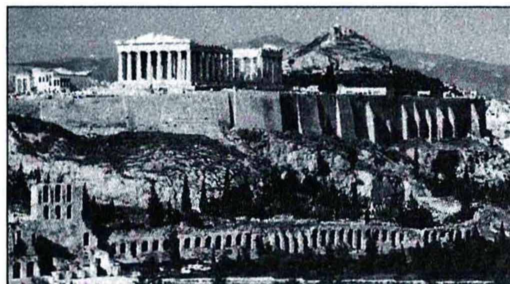
acropolă

(*în greacă: akropolis*, oraș la înălțime)

Citadelă, cu caracter defensiv, în orașele antice grecești, plasată pe terenul cel mai

TONI SCHNEIDERS

Acropole, Atena, a doua jumătate a sec. V î.Hr.; templele Partenon (centru) și Erehteion (stânga)

înalt, unde se aflau principalele clădiri administrative și religioase. Renumita Acropolă din Atena (sec. V î.Hr.), situată pe un deal abrupt înconjurat de ziduri, adăpostește patru edificii importante – propilee, Partenon, Erehteion (templu ionic renumit pentru loja cu cariatide) și Templul Atenei Nike Apteros – toate construite din marmură albă, care se găsește din abundență în regiune.

acrostih

Inițial, o compoziție scurtă în versuri, construită astfel încât unul sau mai multe grupuri de litere (cum ar fi literele inițiale, de mijloc sau finale ale versurilor), luate consecutiv, să formeze cuvinte. Un acrostih în care literele inițiale formează alfabetul se numește abecedarius. Scriitorii antici, latini și greci, călugării medievali și poeții renascentiști au compus acrostihuri. Astăzi termenul se referă la un tip de rebus care folosește principiul acrostihului. O formă populară sunt acrostihurile duble, rebusuri construite în așa fel încât literele de mijloc și cele finale, precum și cele inițiale ale rândurilor să poată forma cuvinte.

acta

(*în latină*, acte)

În Roma antică, procesul verbal zilnic al afacerilor publice și registru al evenimentelor sociale și politice. Iulius Caesar a ordonat în 59 î.Hr. ca activitățile zilnice ale senatului (*acta diurna, commentaria Senatus*) să fie făcute publice. Augustus a interzis ulterior publicarea lor, deși activitățile Senatului au continuat să fie înregistrate și puteau fi citite, dacă exista un permis special. Existau, de asemenea, registre publice (*acta diurna urbis*, procese verbale zilnice ale orașului) privind activitățile adunărilor populare și ale tribunalelor, precum și ale nașterilor, deceselor, căsătoriilor și divorțurilor. Acestea constituiau o gazetă zilnică, un prototip al ziarului modern.

acte de navigație

Legi engleze din sec. XVII și XVIII, care impuneau folosirea corăbiilor engleze sau coloniale pentru a transporta marfa englezească. Legile au fost emise pentru a încuraja construirea de vase în Anglia și pentru a restricționa concurența rivalilor comerciali ai Angliei, în special olandezii. Actele din sec. XVIII au restrâns treptat comerțul cu coloniile americane și au contribuit la creșterea resentimentului colonial, odată cu impunerea taxelor suplimentare la zahăr, tutun și melasă.

ACTH /adrenocorticotropic hormone/ (hormon adrenocorticotrop)

Hormon polipeptid produs de glanda pituitară. Reglează activitatea unei porțiuni a cortexului glandelor suprarenale, locul de producere a unor hormoni steroizi importanți, care afectează electroliții și echilibrul apei, precum și metabolismul grăsimilor, carbohidraților și al proteinelor. ACTH se găsește la vertebrate (cu excepția peștilor fără maxilar); la mamifere conține 39 de aminoacizi. Producerea excesivă de ACTH este una dintre cauzele sindromului Cushing.

actină

Una dintre cele două proteine responsabile de contractarea celulelor musculare și de motilitatea altor celule. Apare ca monomer, actina G, o proteină globulară, iar în celulele vii apare ca polimer, actina F, care seamănă cu două șiraguri de mărgele răsucite unul în jurul celuilalt, formând filamente fine. Aceste filamente apar în structuri regulate, în alternanță și întrețesute cu filamente groase care conțin miozină, cealaltă proteină musculară majoră. Filamentele groase și cele subțiri alunecă unul pe lângă altul, fiind controlate de ionii de calciu, care determină contractarea (scurtarea) și relaxarea (alungirea) celulelor musculare.

actinide

Serie de 15 elemente chimice consecutive din tabelul periodic, de la actiniu la lawrentiu (numere atomice 89–103). Toate sunt metale grele radioactive și numai primele patru (actiniu, toriu, protactiniu și uraniu) se găsesc în natură în cantități considerabile. Celelalte 11 (elemente transuranice) sunt instabile și se produc doar pe cale artificială. Actinidele sunt elemente tranziționale, astfel încât atomii lor au configurații similare și comportamente fizice și chimice similare; valențele cele mai obișnuite sunt 3 și 4.

actinolit

Mineral din grupul amfibolilor, de la incolor la verde, devenind mai închis, de la verde la negru, odată cu creșterea conținutului de fier. Are o formă prismatică, prezintă clivaj și este abundent în rocile metamorfozate regional (*vezi* metamorfism), precum șisturile. Are o structură cristalină cu simetrie monoclinică și se poate transforma în clorit. *Vezi și* azbest.

actinomicete

Grup de bacterii care, în general, folosește o cantitate scăzută de oxigen. Se

caracterizează printr-un model de creștere ramificată, care conduce la structuri mari, cu aspect filamentos. Filamentele se pot rupe, alcătuind strucuri mai mici, cu aspect sferic sau de bastonaș. Anumite actinomicete pot forma spori. Multe specii se găsesc în sol și nu sunt dăunătoare animalelor și plantelor superioare; altele reprezintă importanți agenți patogeni.

action painting

Stil de pictură direct, dinamic, instinctiv, care implică aplicare spontană a culorii cu mișcări viguroase și repezi ale pensulei și efecte întâmplătoare cauzate de picurarea și vărsarea vopselei pe pânză. Termenul caracterizează opera lui Jackson Pollock, Willem de Kooning și Franz Kline. Tehnicile „automate" dezvoltate în Europa de suprarealiști în anii 1920 și 1930 au avut o mare influență asupra pictorilor americani, care considerau un tablou ca fiind nu doar un produs finit, ci și o istorie a procesului creației sale. Este legat și de expresionismul abstract în anii 1950. *Vezi și* automatism, tașism.

Actium, Bătălia de la ~

(31 î.Hr.)

Bătălie navală în dreptul Acarnaniei, Grecia, dintre Octavianus (mai târziu Augustus) și Marcus Antonius. Cu 500 de corăbii și 70 000 de infanteriști, Antonius a ridicat o tabără la Actium, între Marea Ionică și golful Ambracia. Octavianus, cu 400 de corăbii și 80 000 de infanteriști, i-a întrerupt lui Antoniu linia de comunicație de la nord. Dezertări ale aliaților și lipsa de provizii l-au forțat pe Antonius să acționeze. Dejucându-i-se planurile pe uscat, el a urmat sfatul Cleopatrei și l-a atacat pe Octavianus pe mare. Flota lui Antonius avea în componență atât corăbiile sale, cât și pe cele ale Cleopatrei. În toiul luptei, Cleopatra a fugit cu galerele sale, iar Antonius a urmat-o cu câteva corăbii. Flota lui s-a predat imediat, iar armata terestră, o săptămână mai târziu. În urma victoriei, Octavianus a devenit conducătorul necontestat al lumii romane.

activitate optică

Capacitate a unei substanțe, sub formă de cristale sau soluție, de a roti planul de polarizare al unei raze solare care îl traversează. Rotația în sensul acelor de ceasornic, privind către sursa de lumină, este pozitivă, iar rotația în sens invers este negativă. Louis Pasteur a descoperit că moleculele cu activitate optică sunt stereoizomeri (*vezi* izomerism). izomerii optici se formează în perechi, sub formă de imagini în oglindă ce nu se pot suprapune. Ei au aceleași proprietăți fizice, cu excepția efectului asupra luminii polarizate. Proprietățile chimice diferă numai în modul de interacționare cu alți stereoizomeri (*vezi* sinteză asimetrică).

Acton (de Aldenham), John Emerich Edward Dalberg Acton, Primul baron de ~

(10.01.1834, Napoli, Regatul Napoli – 19.06.1902, Tegernsee, Bavaria, Germania)

Istoric englez, membru în Camera Comunelor între 1859–1865. Editor al revistei lunare romano-catolice *The Rambler* (1856–1864), a demisionat din cauza criticii papale asupra abordării sale științifice a istoriei. Consilier al lui William E. Gladstone începând cu 1865, a fost înnobilat în 1869. În 1895 a fost numit șef de catedră al secției de istorie modernă la Universitatea Cambridge. Mai târziu, a coordonat masivul proiect de publicare a lucrării *Istoria Modernă Cambridge* (The Cambridge Modern History). Critic al naționalismului, este autorul cunoscutului aforism „Puterea tinde să corupă, iar puterea absolută corupe în mod absolut".

actorie *sau* artă dramatică

Artă a reprezentării unui personaj pe scenă sau în fața camerei de filmat prin intermediul mișcării, gestului și intonației. Arta dramatică din tradiția occidentală își are originea în Grecia sec. VI î.Hr. Tragedianul Thespis este considerat în mod tradițional fondatorul acestei profesii. Aristotel a definit arta dramatică drept „controlul potrivit asupra vocii pentru a exprima diverse emoții" și a considerat-o un dar natural, îndoindu-se că ar putea fi învățată. Arta dramatică a cunoscut un declin în Evul Mediu, când drama liturgică creștină era interpretată de amatori și de breslele de meșteșugari. Arta actorului, ca profesie, a apărut în sec. XVI, odată cu trupele de commedia dell'arte din Italia. A înflorit în vremea lui William Shakespeare. Totuși, abia din sec. XVIII arta actorului a fost luată în serios, ca profesie, datorită eforturilor pe care le-au făcut în Anglia actorul și managerul David Garrick și actori talentați precum Sarah Siddons, Edmund Kean și Henry Irving. Stilurile de artă dramatică modernă au fost influențate de accentul pe care l-a pus Konstantin Stanislavski pe identificarea actorului cu rolul său, precum și de insistența lui Bertolt Brecht asupra obiectivității și disciplinei actorului. Metoda Stanislavski a fost adoptată în Statele Unite de către Lee Strasberg și

Stella Adler (1901–1992) și reprezintă baza pentru cea mai mare parte a instruirii contemporane, care cuprinde cultivarea memoriei emoționale și a celei senzoriale, instruirea fizică și vocală, improvizația.

Actors' Studio /Studioul Actorilor/

Atelier al actorilor profesioniști cu sediul la New York. Fondat în 1947 de regizorii Cheryl Crawford, Elia Kazan și Robert Lewis, ca un centru principal al Metodei Stanislavski, a fost condus de Lee Strasberg, din 1948 până în 1982. În 1962, acesta a lansat o companie, iar în 1966 a fost atestat și un studiou în Los Angeles. Actorii lucrează împreună fără presiunile producțiilor comerciale. Calitatea de membru se obține prin invitație; șase sau șapte membri sunt aleși anual din o mie de candidați. Printre membri, s-au numărat Marlon Brando, Marilyn Monroe, Paul Newman și Robert de Niro.

actuar

Specialist care calculează riscurile și primele de asigurare. Actuarii estimează probabilitatea întâmplării unor evenimente precum nașterea, căsătoria, boala, accidentele și moartea. Ei evaluează de asemenea riscul de pagube sau de pierderi materiale, precum și responsabilitățile legale pentru siguranța și bunăstarea celorlalți. De obicei angajați ai companiilor de asigurări, actuarii fixează cursuri ale primelor de asigurare, bazate pe studii statistice, stabilesc proceduri de garanție și determină sumele de bani necesare pentru a asigura plata beneficiilor.

Actul declarativ

(1766)

Declarație a Parlamentului britanic prin care se anula Legea timbrului. Afirma că autoritatea Parlamentului este aceeași, atât în America, cât și în Marea Britanie, și îi acorda dreptul de a da legi și pentru coloniile americane.

actul de la 23 august 1944

Serie de evenimente, în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, care au marcat ieșirea României din alianța cu Puterile Axei și alăturarea la Puterile Aliate. Contextul politic intern și internațional din prima parte a lui 1944 a deschis drumul pentru aceste evenimente. Pe frontul de est, trupele germane se aflau în retragere, iar din martie 1944 războiul se purta direct pe teritoriul României. Epuizată de pierderile de ordin militar, România își intensificase activitățile diplomatice secrete, tatonând ieșirea din război, guvernul lui Ion Antonescu intensificând contactele directe cu reprezentanții Națiunilor Unite și cu unele state neutre. După bombardamentul masiv al aviației americane asupra Bucureștiului și zonei Prahova, Uniunea Sovietică a propus României încheierea unui armistițiu unilateral (aprilie 1944), dar propunerea a fost respinsă, opinia publică din România privind cu temere o ocupație unilaterală sovietică. Totuși situația militară dificilă de pe frontul Iași-Chișinău-Tighina și iminența apropierii trupelor sovietice de capitală au grăbit forțele democratice din România să înlăture guvernul antonescian și să propună încheierea armistițiului cu Națiunile Unite, având ca reprezentant Uniunea Sovietică. Decizia de a trece la acțiune i-a aparținut regelui Mihai I, care s-a bucurat de susținerea Blocului Național Democrat (creat în iulie 1944 și format din Partidul Național Liberal, Partidul Național Țărănesc, Partidul Social Democrat și Partidul Comunist Român, acesta din urmă impus de prezența armatei sovietice în România). Lovitura de palat condusă de rege avea ca obiective încheierea imediată a unui armistițiu cu Aliații, retragerea din Axă și sprijinirea totală a efortului de război aliat, răsturnarea regimului Antonescu și înlocuirea lui cu un regim democratic. În după-amiaza zilei de 23 august, regele i-a invitat la palat pe Ion Antonescu și pe Mihai Antonescu. Pentru că Ion Antonescu a refuzat cererea de a încheia imediat armistițiul cu Aliații, regele a ordonat arestarea celor doi (care au fost preluați de către comuniști), ca și a celorlalți apropiați ai lor. Generalul Constantin Sănătescu a fost numit prim-ministru. Au fost blocate principalele instituții de stat și armata a trecut la asedierea obiectivelor de luptă germane; au fost barate căile de acces ale trupelor hitleriste spre București. În seara aceleiași zile, regele a citit la radio proclamația către țară, în care se anunța ruperea relațiilor diplomatice cu Germania și încheierea armistițiului cu Națiunile Unite. A fost reintrodusă, parțial, Constituția din 1923 și au fost promulgate decrete și legi referitoare la amnistia generală, la desființarea lagărelor de muncă și la eliberarea deținuților politici. Armata română a început lupta cu trupele germane și maghiare, reușind să elibereze două treimi din teritoriul țării până în septembrie. Ulterior, a contribuit la eliberarea de sub dominația nazistă a Ungariei, Cehoslovaciei și Austriei. Semnificația acestor evenimente a fost interpretată diferit; ele au fost deturnate și

distorsionate de perioada comunistă, viciate de politica forțat naționalistă anterioară lui 1989, condamnate, uneori, ca acte de „trădare" sau ca acțiuni regretabile, care au determinat intrarea României în sfera de influență a comunismului sovietic. Rămâne realitatea faptului că actul de la 23 august a scurtat durata războiului în Europa, lipsind trupele germane de aprovizionarea cu petrol din România și destabilizând frontul din Balcani. Germania a fost obligată să evacueze repede Bulgaria, apoi Grecia, Macedonia, Albania, Serbia și o parte din Bosnia. Pe plan politic, exemplul României a fost urmat, la scurt timp, de Finlanda, Bulgaria și Ungaria.

Actul de Toleranță
(1689)

Lege a Parlamentului britanic, prin care se garanta noncomformiștilor libertatea de cult, permițându-le să aibă propriile locuri de rugăciune și proprii învățători și predicatori. Nu se aplica și în cazul catolicilor și al unitarienilor și nu a stopat interdicțiile politice care se aplicau opozanților Bisericii Anglicane, cum ar fi excluderea de la funcțiile politice.

Actul de supremație
(1534)

Lege a Parlamentului englez prin care Henric VIII era recunoscut conducătorul suprem al Bisericii Angliei. Totodată, cerea un jurământ de credință din partea supușilor englezi, prin care se recunoștea căsătoria sa cu Ana Boleyn. A fost abrogat în 1555, de către regina Maria I, dar, în 1559, Parlamentul a adoptat un nou Act de supremație în timpul domniei reginei Elisabeta I.

Actul de unire
(1 mai 1707)

Tratat prin care s-a realizat unirea Angliei (și a Țării Galilor) cu Scoția, sub numele de Marea Britanie. Unirea a servit necesității Angliei de a avea securitate politică împotriva unei posibile restaurații iacobine prin Scoția, dar a oferit și securitate economică acesteia din urmă, prin acordarea libertății în comerțul cu Anglia. Prin tratatul inițiat de regina Ana, cele două regate au adoptat succesiunea protestantă, au păstrat legile și curțile de justiție scoțiene și au căzut de acord asupra unui regim unitar de taxe.

Actul de unire
(1 ianuarie 1801)

Înțelegere legislativă prin care Marea Britanie și Irlanda se uneau sub denumirea de Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei. După eșecul revoltei irlandeze din 1798, prim-ministrul britanic William Pitt a decis că soluția cea mai bună în problema irlandeză era o uniune care să întărească legătura dintre cele două țări. Parlamentul irlandez s-a opus propunerii, dar voturile cumpărate cu bani și funcții au făcut să fie adoptată în 1800. Uniunea a supraviețuit până la recunoașterea Statului Liber Irlandez (cu excepția a șase regiuni din provincia nordică Ulster) prin tratatul anglo-irlandez încheiat pe 6 decembrie 1921; unirea s-a încheiat oficial la 15 ianuarie 1922.

Actul Parlamentului din 1911

Lege votată de Parlamentul britanic, prin care Camerei Lorzilor i se retrăgea dreptul absolut de veto. Propusă de majoritatea liberală din Camera Comunelor, afirma că orice proiect de lege care trece nemodificat de Camera Comunelor, în trei sesiuni diferite, pe o perioadă de doi ani, putea fi propus pentru promulgarea regală (necesară pentru ca proiectul să devină lege) fără acordul Camerei Lorzilor. Fiindcă subordona Camera Lorzilor Camerei Comunelor, legea a fost văzută ca un pas înainte în democratizarea Constituției britanice.

acțiune

În finanțe, capital subscris al unei corporații sau al unei societăți cu răspundere limitată, de regulă împărțit în participațiuni și reprezentat de certificate de garanție. Multe firme au numai un singur tip de capital, numit capital comun. Capitalul comun, ca parte din proprietatea asupra societății, îi acordă proprietarului o cotă din profitul și câștigurile acesteia. Acțiunea implică dreptul la vot și îi permite proprietarului să ia parte la conducerea societății (exceptând situația în care aceste drepturi îi sunt retrase, cum ar fi în cazul participării fără drept de vot). Dividendele se plătesc în funcție de câștiguri; de regulă, ele sunt mai mici decât câștigurile, diferența folosindu-se pentru extinderea firmei. Pentru a atrage investitorii care doresc să fie siguri că primesc regulat dividende, unele companii emit acțiuni preferențiale, pentru care există un drept de preempțiune la plata dividendelor sau la acțiunile companiei, în cazul dizolvării acesteia. Dividendele din pachetul preferențial sunt stabilite la o rată anuală fixă și trebuie plătite înaintea distribuirii dividendelor către acționarii obișnuiți. *Vezi și* garanție, bursa de valori.

acţiune afirmativă

În SUA reprezintă efortul de a îmbunătăţi şansele la angajare şi educaţie ale femeilor şi ale membrilor grupurilor minoritare, prin tratamentul preferenţial în găsirea unui loc de muncă, admiterea în colegii, atribuirea de contracte guvernamentale şi repartizarea altor beneficii sociale. Iniţial, a fost aplicată la nivel federal după votarea Legii Drepturilor Civile din 1964 şi a fost concepută ca să contracareze consecinţele persistente ale discriminării. Principalele criterii de includere în programele acţiunii afirmative sunt rasa, sexul, originea etnică, religia, invaliditatea şi vârsta. Curtea Supremă a Statelor Unite a impus limitări importante programelor acţiunii afirmative prin sentinţa dată în procesul Consiliul Universităţii din California vs Bakke, din 1978; alte decizii ulterioare ale Curţii Supreme au impus noi restricţii. În 1996, alegătorii din California au votat Propunerea de Amendament 209, care interzicea agenţiilor guvernamentale şi instituţiilor să discrimineze ori să acorde un tratament preferenţial persoanelor sau grupurilor în funcţie de rasă, sex, culoare, etnie sau origine naţională. Ulterior, au fost votate măsuri similare şi în alte state. În 2003, prin două sentinţe importante privind admiterea la Facultatea de Drept a Universităţii Michigan, Curtea Supremă a SUA a reafirmat constituţionalitatea acţiunii afirmative, dar a decis că rasa nu poate fi factor predominant în astfel de decizii.

acţiune de clasă

În termeni juridici, o acţiune prin care un reclamant dă în judecată sau un pârât este dat în judecată de către o clasă de reclamanţi sau pârâţi care au aceleaşi interese în litigiu ca şi reprezentantul lor şi ale căror drepturi şi îndatoriri pot fi clarificate mai bine în grup decât printr-o serie de procese individuale. Printre procesele colective care au beneficiat de atenţia întregii naţiuni în SUA se numără şi cel intentat împotriva producătorilor de Agent Portocaliu. Reclamanţii au fost veteranii războiului din Vietnam care au fost expuşi la acest erbicid (proces încheiat în 1984). Mult mediatizat a fost şi procesul privind efectele fumatului pasiv intentat firmelor producătoare de tutun (proces încheiat în 1997).

Acţiunea Franceză /Action Française/

În Franţa începutului de sec. XX, grup influent antirepublican, de dreapta, ale cărui vederi au fost promovate într-un ziar cu acelaşi nume. Curentul Action Française, condus de Charles Maurras, a îmbrăţişat vederile antiparlamentare, antisemite şi puternic naţionaliste inspirate de afacerea Alfred Dreyfus. Curentul a ajuns la apogeu după Primul Război Mondial, perioadă în care ideile naţionaliste erau foarte puternice. A fost condamnat de papalitate în 1926 şi şi-a încetat existenţa după Al Doilea Război Mondial, din cauza legăturii sale cu guvernul colaboraţionist de la Vichy (*vezi* Vichy, Franţa).

acuarelă

Vopsea obţinută dintr-un pigment măcinat şi gumă, de obicei gumă arabică, care se aplică pe o suprafaţă din hârtie cu ajutorul unei pensule înmuiate în apă. Pigmentul este de obicei transparent, însă poate fi opacizat prin amestecarea cu cretă, rezultând astfel guaşa. Acuarelele transparente creează un efect de prospeţime şi luminozitate. În timp ce picturile în ulei obţin efecte prin acumularea de culoare, acuarelele se bazează pe ceea ce este exclus, spaţiile goale, nepictate, devenind parte din întreaga lucrare.

aculturaţie

Vezi contact cultural

acupunctură

Tehnică medicală inventată în China înainte de 2500 î.Hr., constând în introducerea de ace în piele şi în ţesuturile subcutanate. Unul sau mai multe ace metalice subţiri sunt introduse în puncte precise, de-a lungul a 12 meridiane (căi) din corp, prin care se crede că ar curge forţa vitală (qi). Se caută astfel restabilirea echilibrului yin-yang şi tratarea afecţiunii cauzate de dezechilibrul celor două forţe. Acupunctura îndepărtează durerea şi este folosită şi ca anestezic, în chirurgie. Printre teoriile care explică efectele sale se numără stimularea eliberării de narcotice naturale, blocarea semnalelor de transmisie a durerii, dar şi efectul placebo. *Vezi şi* presopunctură.

acustică

Ştiinţă care studiază producerea, controlul, transmisia, recepţia şi efectele sunetului. Principalele sale ramuri sunt acustica arhitecturală, acustica ambientală, acustica muzicală, acustica tehnică şi ultrasonică. Acustica ambientală se ocupă de controlul zgomotului produs de motoarele avioanelor, de fabrici, de sistemele mecanice folosite în construcţii şi de trafic. Acustica muzicală studiază proiectarea şi utilizarea instrumentelor muzicale şi de efectul

sunetelor muzicale asupra ascultătorilor. Acustica tehnică privește sistemele de înregistrare și redare. Ultrasonica se ocupă cu undele ultrasonore, cu frecvențe superioare celor din gama auzibilă și cu aplicarea acestora în industrie și medicină.

acustică arhitecturală

Relație dintre sunetul produs într-un spațiu și ascultătorii acestuia, mai ales în legătură cu proiectarea sălilor de concert și a auditoriilor. Un proiect acustic bun ia în considerare caracteristici ca: timpul de reverberație, absorbția sunetului de către materialele de finisaj, ecouri, umbre acustice, apropierea, calitatea și armonia sunetului, zgomotul extern. Modificările arhitecturale (de ex. panouri acustice, bolți, tavane și pereți ondulați sau unghiulari) pot contribui semnificativ la îmbunătățirea calității sunetului.

acvacultură *sau* piscicultură

Creșterea peștilor, a moluștelor și a crustaceelor, precum și a unor specii de plante acvatice, pentru suplimentarea resurselor naturale. Creșterea peștilor în condiții controlate este practicată în întreaga lume. Deși cea mai mare parte a producției de pește aprovizionează piața alimentară, agențiile guvernamentale s-au angajat și în alimentarea lacurilor și a râurilor cu puiet pentru pescuitul sportiv. În aceste crescătorii există pești decorativi sau de acvariu, precum și pești folosiți ca momeală în pescuitul sportiv sau comercial. Crapul, păstrăvul, somnul, tilapia, scoicile, moluștele, homarii și stridiile se numără printre speciile care pot fi găsite în aceste crescătorii.

acvamarin

Varietate de beril, de culoare deschisă, albastră-verzuie sau verde-albăstruie, folosită ca piatră semiprețioasă pentru decorațiuni sau bijuterii. Este cea mai des întâlnită varietate semiprețioasă de beril și apare în pegmatite, sub forma unor cristale de dimensiuni și cu o claritate superioare smaraldului. Acvamarinul se găsește în Brazilia, principala țară producătoare, precum și în alte zone geografice: Munții Urali, Madagascar, Sri Lanka, India, Statele Unite (Maine, New Hampshire, Connecticut, Carolina de Nord și Colorado). Culoarea varietăților semiprețioase de beril se poate îmbunătăți prin tratament termic.

acvariu

Recipient în care se țin organisme acvatice de apă dulce sau marine, ori instituție în care acestea sunt expuse și studiate. Primul acvariu deschis publicului a fost înființat în Regent's Park, Londra, în 1853. Multe dintre orașele importante ale lumii dețin acvarii publice și comerciale. Există și acvarii destinate cercetării. Indiferent de dimensiuni – fie că au capacitate mică, fie că sunt rezervoare de mii de tone – construcția acvariilor necesită o mare precizie; multe substanțe, printre care materialele plastice și adezivii care nu afectează organismul uman, sunt toxice pentru organismele acvatice. Cea mai importantă condiție pentru întreținerea organismelor acvatice o reprezintă calitatea apei.

acvatintă

Procedeu de gravură prin care se obțin suprafețe colorate, cu granulație fină, astfel încât rezultatul final seamănă adesea cu o acuarelă sau laviu. O placă de cupru, acoperită cu un strat granulat de rășină sau de zahăr, este expusă acțiunii acizilor. Prin aplicarea culorilor pe suprafața astfel tratată se obține un complex cromatic cu nuanțe fine, pe un fundal gri. Textura și adâncimea culorii variază în funcție de concentrația băii de acid și de intervalul de expunere. La sfârșitul sec. XVIII, acvatinta a devenit cea mai utilizată metodă de producere a gravurilor în tonuri diferite de culoare. Cel mai cunoscut dintre artiștii care au aplicat această metodă este Francisco de Goya. În sec. XIX, Edgar Degas și Camille Pissarro au făcut experimente cu acest procedeu, iar în sec. XX acvatinta a fost folosită de Pablo Picasso, Georges Rouault și André Masson.

acvavit

(*în latină: aqua vitae*, apa vieții)

Lichior distilat, limpede, aromatizat cu semințe de chimen, de proveniență scandinavă. Este obținut prin distilare după fermentarea cartofilor sau a unei combinații de cereale. Lichidul astfel obținut se filtrează printr-un strat de cărbune de lemn. De obicei este îmbuteliat fără proces de îmbătrânire și are o concentrație de alcool de 42-45%. Cele mai multe varietăți de acvavit au un gust dulce sau picant. Se servește sec și rece, în pahare mici.

acvifer

În hidrologie, strat sau succesiune de roci ce conține apă și o eliberează în cantități mari. Rocile au pori plini cu apă și, când aceștia sunt în conexiune, permit apei să curgă liber. Acviferul captiv este izolat de un strat de rocă ce permite trecerea unei cantități reduse de apă sau nu permite deloc infiltrarea acesteia. Există un număr mic de astfel de acvifere. Într-un

acvifer deschis, partea superioară (nivelul hidrostatic) se află în contact direct cu atmosfera, datorită materialului permeabil care o acoperă. Acviferul mai este numit și pânză freatică, lentilă sau zonă.

acvilă

Gen de pasăre de pradă de talie mare, cu cioc și picioare puternice, din familia *Accipitridae,* răspândită în întreaga lume. Acvila este, în general, mai mare și mai puternică decât șoimul și este asemănătoare vulturului prin constituția corpului și prin caracteristicile zborului, dar are capul complet acoperit cu pene (adesea cu creastă), iar picioarele puternice au gheare mari, încovoiate. Cele mai multe specii se hrănesc cu pradă vie pe care, de obicei, o capturează pe sol. Formează perechi pe viață, își fac cuibul în locuri inaccesibile și folosesc același cuib de-a lungul multor ani. Speciile au lungimea între 60 cm–1m. Acvilele au fost un simbol al războiului și al puterii imperiale încă din epoca babiloniană.

acvilă-de-mare

Specie de acvilă care se hrănește cu pește (mai ales cele din genul *Haliaeetus*), cea mai cunoscută fiind codalbul-american. Acvilele-de-mare trăiesc în preajma râurilor, a marilor lacuri și în zonele mareice și sunt răspândite în întreaga lume, cu excepția Americii de Sud. Unele ajung să aibă până la 1 m lungime. Toate au ciocul deosebit de mare și puternic arcuit și picioare neacoperite cu pene în partea inferioară. Zona interioară a ghearelor prezintă asperități care le permit capturarea prăzii alunecoase. Se hrănesc mai ales cu stârvuri, dar și ucid uneori, prinzând pești de la suprafața apei, și deseori fură captura principalului său competitor, uliganul-pescar.

codalb-american *(Haliaeetus leucogaster)* prinzând un pește

acvilă-de-munte

Acvilă de culoare brun-închis (*Aquila chrysaetos*), prevăzută la ceafă cu pene aurii cu aspect de frunză. Are ochi negri, cioc gri, picioare galbene, complet acoperite de pene, și gheare mari. Anvergura maximă a aripilor atinge 2,3 m. Este răspândită din centrul Mexicului (fiind considerată pasărea națională a acestei țări), de-a lungul coastei Pacificului, până în Munții Stâncoși și Alaska. Acvilele-de-munte pot fi întâlnite și în Newfoundland și Carolina de Nord, dar într-un număr mai redus. Trăiesc și în Africa de Nord, fiind însă mai răspândite în Rusia, în S Chinei și în Japonia. Își fac de obicei cuibul în peșteri sau în copaci izolați.

acvilă-de-munte *(Aquila chrysaetos)*

Ada

Limbaj de programare de nivel înalt, a cărui dezvoltare a fost inițiată de Departamentul de Apărare al SUA, în 1975, și care a fost standardizat în 1983. Ada (denumit după contesa de Lovelace) a fost creat cu scopul de a fi un limbaj comun pentru computerele departamentului, care erau fabricate de diferiți producători. Este asemănător cu Pascal, dar conține multe funcții suplimentare, avantajoase pentru dezvoltarea pe scară largă de programe multiplatformă. Ediția revăzută, din 1995, denumită Ada 95, sprijină metodologia de proiectare orientată pe obiect.

Adal

Stat islamic istoric în E Africii, la SV de golful Aden, cu capitala la Harer (acum în Ethiopia). Rivalitatea sa cu Ethiopia creștină a început în sec. XIV. În sec. XVI, Adal a lansat o serie de atacuri conduse de Ahmed Grañ care, până în 1533, a reușit să câștige controlul asupra celei mai mari părți a Ethiopiei centrale. Grañ a fost ucis în luptă în 1543, iar invaziile oromo de la sfârșitul sec. XVI au pus capăt dominației statului Adal.

Adalbert, Sfântul ~ *născut* Vojtech

(956, Libice, Boemia - 23.04.997, lângă Gdansk, Polonia; sărbătorit pe 23 aprilie)

Prelat ceh. Descendent din prinții Boemiei, a studiat teologia la Magdeburg (Germania). Fiind ales, în 982, episcop al orașului Praga (primul episcop originar din oraș) a promovat interesele politice ale prințului boemian, extinzând influența bisericii dincolo de regatul ceh. Fără să reușească să-și convertească poporul, s-a retras într-o mănăstire de lângă Roma în 988. La ordinele papei, s-a întors în 992, dar a găsit prea puține schimbări. Dezamăgit, a părăsit Boemia în 994, devenind misionar de-a lungul coastei baltice, unde a fost martirizat în 997. Povestea vieții sale a fost scrisă de prietenul și discipolul său, sfântul Bruno de Querfurt. A fost sanctificat la puțin timp după moarte.

Adam, piscul lui ~

Munte aflat în zona central-sudică a insulei Ceylon. Cu o înălțime de 2 243 m, este un loc sacru și de pelerinaj pentru budiști, musulmani și hinduși. Pe vârful său există o cavitate mare, cu o lungime de 1,5 m, venerată ca urmă a piciorului lui Buddha, Adam și respectiv Shiva. Numeroși pelerini de toate religiile vizitează anual vârful.

Adam, Robert

(03.07.1728, Kirkcaldy, Fife, Scoția - 03.03.1792, Londra, Anglia)

Arhitect și proiectant scoțian. Fiu al arhitectului William Adam, a fost ucenic în birourile tatălui său. A călătorit în Europa între 1754–1758, studiind teoria arhitecturii și ruinele romane. La întoarcerea sa la Londra, el și fratele său, James (1732–1794), au dezvoltat un stil care le poartă numele. Decorativ în esență, acesta sintetiza elemente din diferite surse și îmbogățea formele clasice, conferindu-le libertate și o nouă viziune. Stilul lor este cunoscut mai ales datorită interioarelor, cu profiluri contrastante ale camerelor și ornamente clasice delicate. Lucrările executate de Robert Adam au constat mai ales în remodelarea interioarelor și a exterioarelor unor proprietăți private, printre care Osterley Park, Middlesex (1761–1780) și Kedleston Hall, Derbyshire (1765–770). Printre celelalte lucrări, se numără complexul Adelphi din Londra (1768–1772) și Universitatea din Edinburgh (1789). A fost și un important designer de mobilă; stilul său, popularizat de George Hepplewhite, urmărea armonizarea cu arhitectura interioară, până la ultimul detaliu.

Adam și Eva

În tradiția iudeo-creștină și în islam, părinții rasei umane. Geneza prezintă două versiuni ale creării lor. În prima, Dumnezeu creează „bărbatul și femeia după chipul și asemănarea sa" în ziua a șasea. În a doua versiune, Adam este plasat în Grădina Raiului, iar Eva este creată mai târziu, din coasta lui, pentru a-i alina singurătatea. Deoarece au cedat ispitei și au mâncat fructul interzis din copacul cunoașterii binelui și răului, Dumnezeu i-a izgonit din Rai și, împreună cu descendenții lor, au fost obligați să trăiască vieți pline de vitregii. Cain și Abel au fost copiii lor. Teologii creștini au pus bazele doctrinei păcatului originar pornind de la istoria greșelii lor. În contrast, Coranul spune că păcatul lui Adam a fost doar al lui și nu s-a răsfrânt asupra tuturor oamenilor.

Adamawa

Emirat tradițional, situat pe teritoriul a ceea ce astăzi este statul Adamawa, în E Nigeriei. A fost fondat de Modibbo Adama, la începutul sec. XIX. Acesta a mutat capitala de câteva ori, până când, în 1841 a stabilit-o la Yola. Compania British Royal Niger a înființat aici puncte comerciale; în 1901, când emirul a încercat să forțeze comercianții companiei să plece, aceștia au ocupat orașul. Adamawa a fost împărțit în 1901, între Nigeria Britanică de Nord și Camerunul German. În 1919, Camerunul a fost împărțit între francezi și britanici. Până la urmă, teritoriile emiratului au ajuns să cuprindă aproape întreg N Camerunului și o parte din E Nigeriei.

adamawa-ubangi, limbi ~
ulterior **limbi adamawa estice**

Ramură a vastei familii de limbi africane niger-congo; sunt vorbite în E Nigeriei, N Camerunului și V Republicii Centrafricane. Adamawa-ubangi are două diviziuni: adamawa în V și ubangi în E. Grupul adamawa cuprinde 80 de limbi, puțin cunoscute, și are sub 100 000 de vorbitori. Ramura ubangi include 40 de limbi, vorbite pe teritorii mult mai vaste: în N Camerunului, de-a lungul Republicii Centrafricane și până la zone adiacente din S Sudanului și în N Rep. Dem. Congo. Limbile ubangi, având un milion de vorbitori, le includ pe cele vorbite de populațiile banda, gbaya, ngbaka și zande. Sanga, o formă restructurată a uneia sau mai multor limbi din grupul ngbandi al ramurii ubangi, a devenit lingua franca în Republica Centrafricană.

Adamclisi

Comună în județul Constanța, România. Deși numele are origine turcă, localitatea este antică. Împăratul Traian a ridicat aici celebrul monument funerar *Tropaeum Traiani* între 108–109 d.Hr. Metopele înfățișează scene de luptă dintre romani și daci. Monumentul a fost reconstituit, în apropiere existând ruina unui altar funerar pe ai cărui pereți erau înscrise numele celor aproximativ 3 800 de ostași romani căzuți în luptă. La SE de monument se află vestigiile orașului *Tropaeum Traiani*. Zidul de incintă al cetății a fost conservat în mare parte și pe *Via Principalis* a cetății pot fi văzute vestigiile unor edificii antice, precum *basilica forensis*.

Adamov, Arthur

(23.08.1908, Kislovodsk, Rusia - 16.03.1970, Paris, Franța)

Dramaturg francez de origine rusă. S-a stabilit la Paris în 1924 și prima sa lucrare

importantă, scrisă după ce a suferit o cădere nervoasă, a fost autobiografia *Confesiunea* (L'Aveu, 1938–1943). Influențat de August Strindberg și Franz Kafka, a început să scrie piese de teatru în 1947. Piesele *Profesorul Taranne* (Le Professeur Taranne, 1953) și *Ping-pong* (Le Ping-Pong, 1955) exprimau un punct de vedere asupra lipsei de sens a vieții, caracteristic teatrului absurd. În *Paolo Paoli* (1957) și în piesele ulterioare, el abandonează teatrul absurd în favoarea teatrului politic radical, influențat de Bertolt Brecht. A murit în urma unei supradoze de droguri, fiind probabil vorba de o sinucidere.

Adams, Abigail *născută* Abigail Smith

(22.11.1744, Weymouth, Massachusetts, SUA – 28.10.1818, Quincy, Massachusetts)

Primă doamnă a SUA. Instruită în întregime acasă, a devenit o cititoare avidă de istorie. S-a căsătorit cu John Adams în 1764 și a avut patru copii, printre care și John Quincy Adams. În 1774 a început o corespondență intensă cu soțul său, pe când acesta participa la Congresul Continental din Philadelphia, descriindu-și viața de zi cu zi și discutând cu inteligență și acuitate despre afacerile publice din timpul Revoluției Americane. A continuat să scrie rudelor și prietenilor în timpul șederii în Europa (1784–1788) și la Washington, DC (1789–1801), în timpul carierei diplomatice și prezidențiale a soțului ei.

Adams, Ansel

(20.02.1902, San Francisco, California, SUA – 22.04.1984, Carmel, California)

Pasionat de pian și de fotografie, Adams a ales cariera de fotograf după ce a văzut lucrările lui Paul Strand. Este unul dintre cei mai importanți tehnicieni din istoria fotografiei, fiind cunoscut în special pentru imaginile sale dramatice cu peisaje montane. *Cum se face o fotografie* (Making a Photograph, 1935) a fost prima dintre numeroasele sale cărți de tehnică fotografică. A depus un efort susținut pentru ca publicul să conștientizeze faptul că fotografia este o artă. În 1940, a contribuit la organizarea primei colecții publice de fotografii, deschisă la Muzeul de Artă Modernă, iar în 1946 a înființat, la Școala de Arte Frumoase din California, primul departament academic de fotografie.

Adams, Charles Francis

(18.08.1807, Boston, Massachusetts, SUA – 21.11.1886, Boston, Massachusetts)

Diplomat american. Fiu al lui John Quincy Adams și nepot al lui John Adams, a făcut parte din legislativul statului Massachusetts și a editat un ziar al Partidului Conservator. A contribuit la formarea Partidului Pământul Liber care milita împotriva sclaviei. În 1848 a fost ales candidat al acestui partid pentru postul de vicepreședinte al SUA. Ca ambasador în Marea Britanie (1861–1868) a contribuit la asigurarea neutralității Marii Britanii în timpul Războiului Civil și la promovarea arbitrajului în cazul revendicărilor Alabama.

Charles Francis Adams

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

Adams, Gerry *născut* Gerard

(n. 06.10.1948, Belfast, Irlanda de Nord)

Naționalist irlandez și conducător al Sinn Féin, aripa politică a Armatei Republicane Irlandeze. A fost închis fără proces, fiind suspectat de terorism în 1972, 1973–1976 și 1978. A devenit vicepreședinte al Sinn Féin în 1978 și a convins grupul să își înscrie candidații la alegerile din 1981. Ales în Camera Comunelor în 1983, a refuzat să depună jurământul de credință și nu și-a ocupat niciodată postul. Ca președinte al Sinn Féin (din 1983), în 1991 a schimbat strategia partidului, adoptând calea negocierii. Eforturile sale au dus la discuții indirecte cu guvernul britanic și la înțelegerea din 1993 (Declarația din Downing Street) dintre prim-ministrul britanic și cel irlandez, de a avea în vedere viitorul Irlandei de Nord. Lui i s-a atribuit prima declarație a IRA de încetare a focului. Totodată, a avut o contribuție importantă la atragerea sprijinului pentru Acordul din Vinerea Mare (1998), care a dus la crearea unei structuri de autoguvernare în Irlanda de Nord.

Adams, Henry (Brooks)

(16.02.1838, Boston, Massachusetts, SUA – 27.03.1918, Washington, DC)

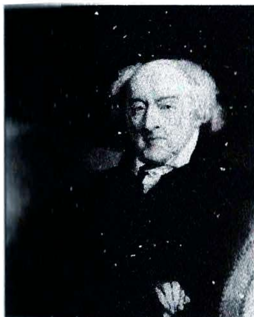
Istoric și literat american. Produs al elitei aristocratice (familiile protestante fondatoare) din Boston și descendent a doi președinți, a fost copleșit de dezgust față de politica americană a timpului său. Ca tânăr corespondent și redactor de ziar, cerea reforme sociale și politice, dar mai târziu a fost deziluzionat de o societate pe care o caracteriza ca fiind lipsită de principii. Această pierdere a încrederii se reflectă și în romanul său *Democrația* (Democracy, 1880). Studiile sale asupra democrației americane au culminat cu lucrarea

în nouă volume *Istoria Statelor Unite ale Americii* (History of the United States of America, 1889–1891), foarte bine primită de public. În *Mont-Saint-Michel și Chartres* (Mont-Saint-Michel and Chartres, 1913), descrie viziunea medievală asupra lumii, așa cum a fost ea reflectată în arhitectură. *Educația lui Henry Adams* (The Education of Henry Adams, 1918), cea mai cunoscută lucrare a sa și una dintre autobiografiile de seamă ale literaturii occidentale, prezintă confruntările sale cu incertitudinile sec. XX.

Adams, John

(30.10.1735, Braintree, Massachusetts, SUA – 04.07.1826, Quincy, Massachusetts)

Politician american, prim-vicepreședinte (1789–1797) și al doilea președinte al SUA. A practicat dreptul în Boston. În 1764 s-a căsătorit cu Abigail Smith (Abigail Adams). Activ în mișcarea americană de independență, a fost ales în corpul legislativ al statului Massachusetts și a fost delegat la Congresul Continental (1774–1778), unde a fost numit, împreună cu Thomas Jefferson și alții, în comisia de redactare a Declarației de independență. În 1776–1778 a făcut parte din multe comisii ale Congresului, printre care cea de creare a flotei militare și cea pentru revizuirea politicii externe. A lucrat ca diplomat în Franța, Olanda și Anglia (1778–1788). La primele alegeri din SUA, s-a clasat pe locul doi, ca număr de voturi, și a devenit vicepreședinte sub George Washington. Președinția lui Adams a fost marcată de controversa semnării Legilor privind străinii și revoltele, din 1798, și de alianța sa cu Partidul Federalist conservator. În 1800, a fost învins de Jefferson în alegeri și s-a pensionat, ducând o viață retrasă în Massachusetts. În 1812 s-a împăcat cu Jefferson și au început o corespondență remarcabilă. Ambii au murit pe 4 iulie 1826, ziua celei de-a 50 aniversări a Declarației. John Quincy Adams a fost fiul său.

John Adams, pictură în ulei de Gilbert Stuart, 1826; Colecţia Naţională de Arte Frumoase, Washington, DC

GALERIA NAŢIONALĂ DE ARTE FRUMOASE, INSTITUŢIA SMITHSONIAN, WASHINGTON DC

Adams, John (Coolidge)

(n. 15.02.1947, Worcester, Massachusetts, SUA)

Compozitor american. A studiat la Universitatea Harvard și, ulterior, a fost clarinetist profesionist. A predat la Conservatorul din San Francisco și a dirijat foarte mult. Stilul său, deși puternic influențat de minimalism, a devenit mai sofisticat cu trecerea timpului. *Nixon in China* (1987) și *The Death of Klinghoffer* (1991) sunt două dintre cele mai cunoscute opere ale sale din ultimele decenii. Alte lucrări renumite sunt *Harmonium* (1980), *Grand Pianola Music* (1982) și *Harmonielehre* (1984–1985).

Adams, John Quincy

(11.07.1767, Braintree, Massachusetts, SUA – 23.02.1848, Washington, DC)

Al șaselea președinte al SUA (1825–1829). A fost cel mai mare dintre fiii cuplului John Adams și Abigail Adams. L-a însoțit pe tatăl său în Europa, în misiunile diplomatice ale acestuia (1778–1780). A fost numit ambasador al SUA în Olanda (1794) și în Prusia (1797). În 1801 s-a întors la Massachusetts și a făcut parte din Senatul SUA, (1803–1808). A revenit în diplomație, ca ambasador al SUA în Rusia (1809–1811) și în Marea Britanie (1815–1817). A fost secretar de stat (1817–1824) și a contribuit la obținerea Floridei de la Spania și la elaborarea Doctrinei Monroe. La alegerile prezidențiale din 1824, a fost unul dintre cei patru candidați; nici unul nu a obținut majoritatea, deși Andrew Jackson a obținut numărul cel mai mare de voturi. Conform constituției, decizia a revenit Camerei Reprezentanților, unde Adams, sprijinit de Henry Clay, care ieșise pe locul trei la balotaj, a obținut voturile necesare pentru a deveni președinte. L-a numit pe Clay secretar de stat, ceea ce l-a supărat pe Jackson. Președinția lui Adams nu a fost una de succes, iar când a candidat pentru al doilea mandat, a fost înfrânt de Jackson. În 1830 a fost ales în Congres, unde a activat până la moarte. Și-a susținut deschis opoziția față de sclavie, iar în 1839 a propus un amendament constituțional care interzicea sclavia în orice stat nou admis în Uniune. Congresmenii din sud au împiedicat discutarea petiției antisclavagiste, votând regula tăcerii (instrument parlamentar de limitare a dezbaterilor, abrogat în 1844, la insistențele lui Adams). În 1841 i-a apărat cu succes pe sclavii din cazul Revoltei de pe Amistad.

Adams, Samuel

(27.09.1722, Boston, Massachusetts, SUA – 02.10.1803, Boston, Massachusetts)

Conducător în Revoluția Americană. Era vărul lui John Adams. A absolvit Universitatea Harvard în 1740 și a practicat dreptul pentru o scurtă perioadă. A devenit

un puternic opozant al măsurilor de impozitare britanice și a organizat rezistența împotriva Legii timbrului. A fost membru al corpului legislativ statal (1765–1774), iar în 1772 a contribuit la înființarea comitetelor de corespondență. A influențat reacția la adresa Legii ceaiului din 1773, a organizat Partida de ceai din Boston și a condus opoziția împotriva Legilor intolerabile. Delegat la Congresul Continental (1774–1781), a continuat să ceară separarea de Marea Britanie și a semnat Declarația de independență. A contribuit la elaborarea Constituției statului Massachusetts din 1780 și a fost guvernator al statului (1794–1797).

Adams, Walter S(ydney)

(20.12.1876, Siria -
11.05.1956, Pasadena, California, SUA)

Astronom american. S-a întors în SUA, împreună cu părinții săi misionari, când avea 8 ani. A studiat la Colegiul Dartmouth, la Universitatea din Chicago și la Universitatea din München. Folosind spectroscopia, a cercetat petele și rotația Soarelui, vitezele și distanțele a mii de stele și atmosferele planetare. În 1904 s-a alăturat personalului inițial al Observatorului Mount Wilson, unde a lucrat ca director între 1923-1946. A avut o contribuție importantă în proiectarea telescopului de 5 m, pentru Observatorul Palomar.

Adamson, Joy *născută* Joy-Friederike Victoria Gessner

(20.01.1910, Troppau, Silezia - 03.01.1980, Rezervația Națională Shaba, Kenya)

Naturalistă britanică de origine cehă. Educată la Viena, s-a mutat în Kenya în 1939. A devenit cunoscută în toată lumea datorită cărților sale. *Născut liber* (Born Free, 1960), *Trăind liber* (Living Free, 1961) și *Liber pentru totdeauna* (Forever Free, 1962) descriu modul în care Adamson, împreună cu soțul ei, George, au crescut un pui de leu, Elsa, pe care l-au redat apoi mediului său natural. Cărțile au fost adaptate pentru cinematografie. Mai târziu, Adamson a repetat succesul reabilitării, cu pui de ghepard și de leopard. A înființat Apelul Elsa pentru Animalele Sălbatice (1961), un fond internațional pentru prezervarea speciilor. A fost omorâtă de un angajat nemulțumit.

Adana

Oraș în partea central-sudică a Turciei, pe râul Seyhan, 1 041 509 loc. (1997). Centru agricol și industrial, unul dintre cele mai mari orașe ale Turciei, se pare că se află pe ruinele unei așezări hitite datând din cca 1400 î.Hr. Cucerit de Alexandru cel Mare în 335–334 î.Hr., a devenit mai târziu post militar roman. La sfârșitul sec. VII d.Hr. a intrat sub dominația dinastiei Abbasizilor și, până în sec. XIV, a tot trecut sub puterea unora și altora. La sfârșitul sec. XIV a căzut în mâinile dinastiei Ramazanilor, o grupare turkmenă care și-a păstrat influența și după ce orașul a fost cucerit de Imperiul Otoman, în 1516. Prosperitatea Adanei se datorează văilor fertile din împrejurimi și poziției sale de cap de pod pe ruta comercială care leagă Anatolia de Peninsula Arabia.

Adanson, Michel

(07.04.1727, Aix-en-Provence, Franța -
03.08.1806, Paris)

Botanist francez. A studiat teologia, limbile clasice și filozofia la Paris, înainte de a pleca în Senegal, unde a locuit câțiva ani. S-a întors cu o vastă colecție de plante, specimene care se află acum în Muzeul de Istorie Naturală din Paris. În *Familii de plante* (Familles naturelles des plantes, 1763), descrie sistemul său de clasificare, contestat de Carol Linnaeus, al cărui sistem a fost adoptat, în cele din urmă. A fost primul care a clasificat moluștele. De asemenea, a studiat proprietățile electrice ale peștilor-torpilă și efectele curentului electric în regenerarea picioarelor și a capului de broască. Astăzi, Adanson este cunoscut mai ales pentru folosirea metodelor statistice în studiile botanice.

Adapa

Înțelept legendar din orașul sumerian Eridu. Înzestrat de Ea cu o inteligență deosebită, însă muritor, el este eroul mitului sumerian al căderii omului. Adapa pescuia, când a fost aruncat în mare de un vânt din sud căruia, furios, i-a rupt aripile. Păzitorii raiului, Tammuz și Ningishzida, au intervenit pentru el atunci când a fost chemat înaintea lui Anu, pentru pedeapsă. Însă când Anu i-a oferit pâinea și apa vieții veșnice, Adapa a refuzat și, astfel, omenirea a devenit muritoare.

adaptare

În biologie, proces prin care o plantă sau un animal se integrează în mediul său. Este rezultatul acțiunii selecției naturale asupra variației moștenite. Chiar și organismele simple trebuie să se adapteze în numeroase privințe, cum sunt structura, fiziologia și genetica; mișcarea și dispersia; mijloacele de apărare și de atac; reproducerea și dezvoltarea. Pentru a fi folositoare, adaptarea trebuie adesea să apară simultan în diferite părți ale corpului.

adaptare climatică

În antropologie, adaptare genetică a ființelor umane la diferitele condiții de mediu, cum ar fi frigul excesiv sau căldura și umiditatea concomitente, condițiile de deșert și altitudinile mari. Frigul extrem favorizează dezvoltarea de constituții scunde, robuste, cu picioare și mâini scurte, cu fețe plate, având depozite de grăsime deasupra sinusurilor, nas îngust, și un strat gros de grăsime corporală. Aceste adaptări creează o suprafață minimă în raport cu masa corporală, în scopul reducerii pierderilor de căldură. Totodată, baza creierului și plămânii sunt protejați împotriva aerului rece inspirat. În condiții de căldură combinată cu umiditate, natura favorizează indivizii înalți și slabi, care au maximul de suprafață corporală pentru necesara disipare a căldurii. Nasul mare împiedică încălzirea aerului în fosele nazale, iar pielea închisă la culoare protejează împotriva radiațiilor solare dăunătoare. O persoană adaptată la condițiile de deșert trebuie să compenseze pierderile de apă prin transpirație. Un individ slab și relativ scund nu are la fel de multă nevoie de apă ca unul înalt și nici nu este supus riscului deshidratării; pigmentarea pielii este moderată căci, deși pigmentarea extremă este o bună formă de protecție împotriva soarelui, aceasta permite și absorbția căldurii, prin directa expunere la soare. Adaptarea la frigul din timpul nopții, fenomen prezent în deșert, a dus la formarea unei activități metabolice intense, pentru a încălzi corpul în timpul somnului. Pe lângă adaptarea la frig, altitudinile ridicate solicită și adaptarea la presiunea redusă a aerului și la cantități mici de oxigen. Aceasta se face, de obicei, prin creșterea țesutului pulmonar. *Vezi și* aclimatizare, rasă.

ADD

Vezi sindrom al deficitului de atenție

Adda

Râu în Lombardia, Italia. Curge spre S, pe o distanță de 313 km, prin lacul Como și de-a lungul câmpiei Lombardiei, înainte de a se uni cu râul Pad, la N de Cremona. Este folosit intens pentru producerea energiei hidroelectrice, în partea superioară a cursului, și pentru irigații, la câmpie. Încă din perioada romană a servit ca linie strategică de apărare în războaie.

Addams, Charles (Samuel)

(07.01.1912, Westfield, New Jersey, SUA – 29.09.1988, New York, New York)

Desenator american. A lucrat pentru scurt timp ca artist comercial, înainte de a vinde prima sa bandă desenată ziarului *The New Yorker*, în 1933. A devenit celebru prin desene care ilustrau comportamentul morbid al unor personaje cu aspect sinistru, în special o familie de vampiri ale căror activități le parodiau pe cele ale unei familii normale; într-o imagine celebră, aceștia se pregătesc să toarne ulei clocotit peste un grup de colindători. Aceste caricaturi s-au transformat în *Familia Addams*, un serial de televiziune din anii 1960, care a generat două filme produse la Hollywood.

Addams, Jane

(06.09.1860, Cedarville, Illinois, SUA – 21.05.1935, Chicago, Illinois)

Reformatoare americană, interesată de probleme sociale. A absolvit Seminarul pentru fete din Rockford, în 1881, și a primit diploma de licență un an mai târziu, când instituția a devenit Colegiul Rockford. În timpul unei călătorii în Europa (1887–1888) a vizitat azilul Toynbee Hall, din Londra, care i-a stârnit interesul pentru reformele cu caracter social. În 1889 a cofondat Hull House din Chicago, unul dintre primele aziluri din America de Nord care asigurau servicii practice și de educație pentru săraci. Ulterior, a militat pentru reforme sociale precum legea privind tribunalele juvenile, dreptate pentru imigranți și negri, drepturile și compensațiile muncitorilor și dreptul la vot al femeilor. În 1910 a devenit primul președinte femeie al Conferinței Naționale pentru Asistență Socială. O pacifistă înflăcărată, a fost președinta Congresului Internațional al Femeilor și a contribuit la formarea Ligii Internaționale a Femeilor pentru Pace și Libertate și a Uniunii Americane a Libertăților Civile. În 1931 a împărțit Premiul Nobel pentru pace cu Nicholas M. Butler.

Adderley, Cannonball
născut **Julian Edwin Adderley**

(15.09.1928, Tampa, Florida, SUA – 08.08.1975, Gary, Indiana)

Saxofonist american, interpret de jazz. A lucrat ca profesor de muzică și a fost șeful unor orchestre militare, înainte de a se muta la New York, la mijlocul anilor 1950. A fost apreciat ca moștenitorul stilului lui Charlie Parker, dar a fost influențat și de frazarea mai aproape de tradiționalul rhytm-and-blues a lui Benny Carter. A cântat cu Miles Davis între 1957–1959, apoi a condus un ansamblu, împreună cu fratele său, cornetistul Nat Adderley (1931–2000). Muzica sa din anii 1960 reflectă introducerea armoniilor de muzică gospel.

Addis Abeba *sau* Addis-Ababa

Capitală și cel mai mare oraș al Ethiopiei, 2 112 737 loc. (1994). Este așezat pe un platou, în centrul geografic al țării, la o altitudine de cca 2 450 m. Orașul a fost fondat în 1887 ca o consecință a așezării necorespunzătoare pe care o avea fosta capitală, Entoto. A fost capitala Africii de Est Italiene, între 1935–1941. A devenit centrul național pentru învățământ superior, pentru bănci, societăți de asigurări și comerciale. Aici au sediul diverse organizații internaționale, printre care și Organizația pentru Unitate Africană. În ultimele decenii, a suferit mari tulburări și pagube, ca urmare a instabilității politice.

Addison, boala ~

Maladie în care atrofierea progresivă a structurii glandelor suprarenale face ca acestea să producă cantități insuficiente de hidrocortizon steroid, în timp ce glanda hipofiză este determinată să secrete cantități excesive de hormoni pituitari. Cea mai mare parte a țesutului cortical este distrusă înainte de apariția simptomelor (printre care slăbiciune, coloratură anormală, slăbire și hipotensiune). Tratamentul de înlocuire a hidrocortizonului are adesea succes, fiind administrat, de obicei, împreună cu hormoni care stabilizează nivelul sodiului. Mai mult de jumătate dintre cazuri se pare că sunt cauzate de o reacție autoimună (*vezi* boală autoimună), restul fiind cauzate de distrugerea glandei suprarenale de către un granulom (de ex. tuberculoza).

Addison, Joseph

(01.05.1672, Milston, Wiltshire, Anglia – 17.06.1719, Londra)

Eseist, poet și dramaturg englez. Poemul său *Campania* (The Campaign, 1705), despre bătălia de la Blenheim, l-a adus în atenția Partidului Liberal aflat la conducere și i-a netezit calea spre posturi guvernamentale importante (inclusiv acela de secretar de stat) și spre faima literară. Împreună cu Richard Steele, a fost colaboratorul principal și spiritul îndrumător al periodicelor *The Tatler* (1709–1711) și The Spectator (1711–1712, 1714). Unul dintre cei mai admirați maeștri ai prozei engleze, a dus la perfecțiune eseul literar. Piesa sa cu nuanțe politice, *Cato* (1713), de mare succes, este una dintre cele mai importante tragedii ale sec. XVIII.

GALERIA NAȚIONALĂ A PORTRETELOR, LONDRA

Joseph Addison, pictură în ulei de M. Dahl, 1719; Galeria Națională de Portrete, Londra

Adelaide

Oraș și centru administrativ al Australiei de Sud, 1 124 315 loc. (2004). Orașul este așezat la baza lanțului muntos Lofty, pe râul Torrens, lângă amenajările portuare Adelaide. Întemeiat în 1836, orașul a fost inclus în primul sistem administrativ municipal al Australiei, în 1840. Ascensiunea sa de centru comercial agricol și proximitatea zăcămintelor naturale de minerale au contribuit la dezvoltarea economică. Este un centru industrial și are rafinării de petrol, precum și acces, prin conducte, la zăcăminte de gaze naturale. Puncte de referință sunt Universitatea Adelaide, Casa Parlamentului și sediul guvernului, precum și două catedrale.

Aden

Oraș, port maritim în S Yemenului la golful Aden, 562 000 loc. (1995). A fost principalul punct terminus al Drumului Mirodeniilor din V Arabiei, timp de aproape un mileniu, înainte de sec. III d.Hr., când a devenit centru comercial sub control yemenit, etiopian și arab. Imperiul Otoman a cucerit orașul în 1538, iar britanicii (care înființaseră aici o garnizoană în 1800) l-au guvernat ca parte a Indiei (1839–1937). Importanța sa, ca bază de aprovizionare cu cărbuni și punct de transbordare, a crescut după deschiderea canalului Suez. A fost transformat în colonie regală în 1937, încorporată în Federația Arabiei de Sud (1963–1967). A fost capitală a Yemenului de Sud până la unirea acestei republici cu Yemenul de Nord, în 1990.

Aden, Golful ~

Golf la Oceanul Indian, între peninsula Arabia și Somalia. Se îngustează spre V, în golful Tadjoura, limita sa estică fiind meridianul Capului Guardafui. Între aceste limite, are o lungime de cca 885 km; din punct de vedere geologic, se întinde pe 1 480 km, până la limitele estice ale platformei continentale, dincolo de insulele Kuria Muria și Socotra. Fauna marină este bogată și variată. Litoralul golfului nu dispune de facilități pentru pescuit pe scară largă, dar susține multe orașe pescărești, precum și marile porturi Aden și Djibouti.

adena, cultura ~

Cultură a mai multor comunități de indieni nord-americani, care au ocupat centrul văii râului Ohio între cca 500 î.Hr. – 100 d.Hr. Indienii adena locuiau de obicei în sate cu

case circulare, construite din stâlpi și scoarță de copac. Trăiau din vânătoare, pescuit și culesul de plante sălbatice comestibile și fabricau diverse unelte din piatră, precum și o ceramică simplă. Ornamentele din cupru, mică și scoici indică existența comerțului cu populații îndepărtate. *Vezi și* cultura Woodland.

Adenauer, Konrad

(5.01.1876, Köln, Germania - 19.04.1967, Rhöndorf, Germania de Vest)

Carieră timpurie

Primul cancelar al Republicii Federale Germania (Germania de Vest, 1949–1963), care a condus reconstrucția țării după Al Doilea Război Mondial. Creștin-democrat cu ferme poziții anticomuniste, a sprijinit NATO și a acționat în direcția reconcilierii Germaniei cu foștii săi inamici, în special cu Franța.

Fiu al unui funcționar civil german, Adenauer a crescut într-o familie de religie romano-catolică în care simplitatea, modestia, frugalitatea, simțul datoriei și devoțiunea religioasă erau la mare preț. A studiat dreptul și științele politice la universitățile din Freiburg, München și Bonn. În 1906 a fost ales în consiliul local al orașului Köln, iar în 1917, în Primul Război Mondial, a fost ales Oberbürgermeister (primar) al orașului. În perioada 1917–1933, cât a deținut această funcție, Adenauer a creat noi facilități portuare, o centură verde a orașului, terenuri de sport și săli de expoziții, iar în 1919 a sponsorizat reconstrucția Universității din Köln.

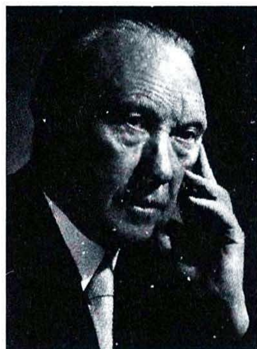
În 1918, Adenauer a sperat că Renania ar putea deveni unul din statele componente ale noii Republici de la Weimar, dar, când britanicii au evacuat orașul Köln, în 1926, orașul și regiunea din jurul acestuia au rămas în continuare o parte a provinciei prusace Renania. Adenauer, care fusese membru al camerei superioare a Parlamentului prusac înainte de abolirea acestuia în 1918, începând cu 1920 a fost membru al Staatsrat (organul central reprezentând dietele provinciilor prusace) și a devenit președintele acestuia în 1928. Politic, aparținea Partidului de Centru, care promova principiile catolice.

Când partidul nazist al lui Adolf Hitler a ajuns la putere în 1933, Adenauer și-a pierdut toate funcțiile oficiale. După ce a suferit persecuții intermitente, în 1944 a fost trimis într-un lagăr de concentrare. La sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial, autoritățile militare americane l-au repus în funcția de primar al orașului Köln, dar britanicii, care au preluat controlul orașului în iunie 1945, l-au înlăturat din funcție în octombrie același an. Această cădere de la putere, în loc să-l determine să se retragă din viața publică, l-a revigorat și mai mult.

Cancelar

Chiar înainte de sfârșitul războiului, în Germania avea loc procesul de formare a unui nou partid politic – Uniunea Creștin-Democrată Germană (UCD) – în care romano-catolicii și protestanții au dat uitării îndelungatele divergențe dintre ei, în scopul prezentării unui front unit împotriva nazismului și promovării principiilor creștine în actul de guvernare. Adenauer a jucat un rol important în formarea acestui nou partid politic și, în 1946, a devenit președintele lui în zona de ocupație britanică. Ulterior, UCD s-a extins în toate cele patru zone de ocupație ale Aliaților. Deoarece Uniunea Sovietică obstrucționa activitatea Consiliului Aliat de Control, aliații occidentali au hotărât să organizeze cele trei zone aflate sub controlul lor sub forma unui stat federal. Adenauer a devenit președintele Consiliului Parlamentar, care a redactat o constituție provizorie pentru viitoarea Republică Federală Germania. În 1949, Adenauer a devenit președinte al UCD pe întreaga Germanie de Vest și, la primele alegeri generale ținute sub noul regim, UCD, împreună cu aliatul său permanent, Uniunea Creștin-Socială (UCS) din Bavaria, au obținut 139 din cele 402 locuri din Bundestag (camera inferioară a Parlamentului federal). A reușit să formeze un guvern de coaliție, dar numirea sa în funcția de cancelar, la 15 septembrie 1949, s-a obținut cu o majoritate de numai un vot. În calitate de cancelar, Adenauer s-a opus ideilor socialiste și a respins noțiunea de egalitarism. Tema sa politică principală era promovarea individualismului sub domnia legii. Avea credința nestrămutată că statul trebuie să creeze și să garanteze cetățenilor săi condiții de dezvoltare economică și intelectuală independentă, precum și absolută protecție, sub domnia legii. Dar platforma politică a UCD mergea mai departe decât ideile lui Adenauer, promovând unele programe de sorginte socialistă. Adenauer a reacționat pragmatic, manifestându-și dorința de cooperare și compromis în ce privește programele de politică internă, față de care avea o poziție critică, astfel încât să fie asigurată unitatea țării și să-i confere Germaniei un loc important în cadrul comunității europene.

În întreaga sa carieră a pus accentul pe politica externă. Vedea în expansiunea

Konrad Adenauer

dominației comuniste spre inima Europei o amenințare directă la adresa Occidentului și a valorilor sale. Nu credea în posibilitatea coexistenței pașnice între cele două sisteme și se pronunța pentru o opoziție puternică împotriva comunismului și a oricăror manifestări agresive, inclusiv militare, ale Uniunii Sovietice și ale aliaților acesteia. Considera ireconciliabile diferențele dintre politicile de promovare a individualismului sub domnia legii și dictatura totalitară, precum și pe cele dintre învățăturile umanist-creștine și înregimentarea socială comunistă. A devenit un avocat al politicilor de descurajare promovate în perioada Războiului Rece, sprijinind energic contribuția Germaniei Federale la NATO și la arsenalul său nuclear, deși ar fi preferat înființarea și dezvoltarea unei comunități de apărare europene. A acționat neobosit pentru reconcilierea Germaniei cu vecinii săi, în special cu Franța.

În perioada cât a fost cancelar, istoria Germaniei occidentale a fost marcată de numeroase evenimente. În 1950 a devenit membru asociat al Consiliului Europei. În 1951 și-a înființat un Minister de Externe (cu Adenauer ministru până în 1955), și-a dobândit statut de membru plin în Consiliul Europei și a devenit membru fondator al Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului. În 1952 a participat la formarea Comunității Europene de Apărare (CEA). În 1954–1955, după desființarea CEA, Germania a fost recunoscută drept stat suveran și a fost admisă în NATO. În perioada 1957–1958, a devenit membru fondator al Comunității Economice Europene (CEE), ulterior Uniunea Europeană.

Între timp, prestigiul în creștere al lui Adenauer s-a reflectat la alegerile din 1953 și 1957; la ambele, coaliția UCD-UCS a obținut o majoritate remarcabilă în Bundestag, consolidând astfel poziția de cancelar a lui Adenauer. Dar condițiile pe care a trebuit să le accepte Germania occidentală pentru a deveni membră a CEE au fost criticate de Ludwig Erhard, membru al UCD, care, în calitate de ministru pentru afacerile economice din anul 1949, era considerat artizanul principal al „miracolului economic" al Germaniei în refacerea economiei distruse de război. În 1957, Erhard a devenit vicecancelar, dar antagonismul dintre el și Adenauer s-a accentuat și, în 1959, Adenauer a încercat să-l excludă de la eventuala succesiune la funcția de cancelar. La alegerile din 1961, coaliția UCD-UCS a pierdut un număr de locuri în Bundestag. Pentru a reuși să formeze guvernul, Adenauer a adus din nou în coaliție Partidul Liber-Democrat (PLD), la fel ca în 1949 și 1953, dar nu și în 1957. Însă PLD l-a determinat pe Adenauer să promită că va renunța la funcția de cancelar înainte de următoarele alegeri parlamentare. În 1963, după ce a reușit încheierea mult doritului tratat de cooperare cu Franța și conducătorul acesteia, Charles de Gaulle, Adenauer a demisionat, potrivit promisiunii făcute, și a fost succedat de Erhard. Adenauer a rămas președinte al UCD până în martie 1966.

Cât Adenauer a fost cancelar, oponenții săi au cerut ca Germania să capete statut de țară neutră și să adopte o poziție de nealiniere între blocurile de vest și de est. Dar Adenauer și partidul său au câștigat toate alegerile parlamentare majore, deoarece au declarat că riscurile de securitate pentru adoptarea unei asemenea politici ar fi intolerabile. Până la sfârșitul vieții, lui Adenauer i s-a reproșat, pe nedrept, că nu a acționat convingător pentru reunificarea Germaniei, dar el a crezut că aceasta era mai curând datoria puterilor care împărțiseră Germania decât a guvernului Germaniei Federale.

Adenauer a cultivat și întreținut relații apropiate cu importanți oameni de stat americani și europeni, în special cu de Gaulle și secretarul de stat american John Foster Dulles. Discursul și limbajul folosite de Adenauer l-au servit bine în atingerea obiectivelor politice, acestea fiind inteligibile, la obiect, pe înțelesul oamenilor de rând, simplitatea lor subliniindu-i autoritatea. În viața personală, Adenauer era nepretențios și extrem de disciplinat. A fost căsătorit de două ori, rămânând văduv de fiecare dată. Confirmând importanța sa politică, conducătorii Statelor Unite și Franței, ca și alți mulți șefi de state, inclusiv prim-ministrul Israelului, David Ben-Gurion, au participat la funeraliile sale din 1967.

adenină

Compus organic din grupa purinelor, numit adesea bază (azotată). Este format din două inele care conțin atât atomi de azot și de carbon, cât și o grupare amino. În formă liberă se găsește în ceai, iar în formă combinată, în acizii nucleici, ATP,

VITAMINA B_{12} și în diferite coenzime. În structura ADN, baza sa complementară este timina. Adenina sau nucleosida ori nucleotida corespunzătoare acesteia pot fi obținute din acizi nucleici, prin tehnici selective de hidroliză.

adenoizi *sau* vegetații adenoide, polipi, amigdale faringiene

Masă de țesut limfoid, asemănătoare amigdalelor (palatine), situate pe peretele posterior al faringelui nazal. Dacă se infectează în perioada copilăriei, inflamarea lor poate obtura căile respiratorii nazale și drenajul sinusului (ducând la sinuzită) și poate bloca trompa lui Eustache, care face legătura cu urechea medie (predispunând la otită). Îndepărtarea chirurgicală a adenoizilor măriți sau inflamați este recomandată frecvent.

adenovirus

Virus din seria virusurilor sferoidale, alcătuit din ADN și înconjurat de un înveliș de proteine, care, prin infectare, provoacă dureri în gât și febră la oameni, hepatita la câini și diverse boli la păsări, șoareci, vite, porci și maimuțe. Un adenovirus se dezvoltă în interiorul nucleului unei celule infectate. La om, adenovirusurile, asemenea virusurilor de răceală, pot cauza infecții ale tractului respirator superior, ale ochilor și adesea ale ganglionilor. Ca și alte virusuri care produc răceală, adenovirusurile sunt prezente adesea, sub forma unor infecții inactive, la persoane sănătoase din punct de vedere clinic. Deoarece doar câteva adenovirusuri comune cauzează în mod obișnuit boli la om, este posibilă vaccinarea împotriva lor.

adenozintrifosfat

Vezi ATP

Aderca, Felix
născut Zelicu Froim Adercu

(13.03.1891, Puiești, Vaslui, România - 12.12.1962, București)

Scriitor și gazetar român. Autor prodigios de versuri, proză, eseuri, literatură pentru copii și piese de teatru, a trecut prin experiența Primului Război Mondial, pe care a transfigurat-o în romanele *Moartea unei republici roșii* (1924) și *1916* (1936). Colaborator la majoritatea publicațiilor culturale ale vremii și traducător, s-a numărat printre membrii statornici ai cenaclului Sburătorul. Între scrierile sale, *Reverii sculptate* (1912, poezii), *Domnișoara din strada Neptun* (1921, proză), *Orașele înecate* (1936, proză S.F.), un loc aparte îl ocupă memorialistica adunată postum în *Oameni excepționali. Jurnal intim* (1995) și interviurile din *Mărturia unei generații* (1929).

Adès, Thomas

(n. 01.03.1971, Londra, Anglia)

Compozitor britanic. Format ca pianist la Școala de muzică și teatru Guildhall, a studiat apoi la Cambridge. Consacrarea sa a venit datorită calităților de pianist, însă în 1990 a început să compună muzică (*Five Eliot Landscapes*) și a fost recunoscut instantaneu drept un mare compozitor, datorită inventivității sale și remarcabilei siguranțe a tehnicii. Controversata sa operă *Powder Her Face* (1995), despre un scandal legat de un divorț din sec. XX, a atras atenția pe plan internațional, la fel ca și ampla lucrare simfonică *Asyla* (1997).

adevăr

În filozofie, proprietate a afirmațiilor, gândurilor sau propozițiilor despre care, în vorbirea comună, se poate spune că sunt în acord cu faptele sau că susțin ceea ce chiar este astfel. Au fost propuse cel puțin patru tipuri majore de teorii ale adevărului: teoriile corespondenței (*vezi* realism), teoriile coerenței (*vezi* coerentism, idealism), teoriile pragmatice (*vezi* pragmatism) și teoriile deflaționiste. Ultimul grup înglobează o mare varietate de poziții cu privire la adevăr, printre care teoria redundanței, teoria „eliminării ghilimelelor" și teoria prosentențială.

Adevărul

Publicație politică, având și foileton literar. A fost înființată la Iași, România, pe 15 decembrie 1871, de Alexandru V. Beldiman, ziarist și om politic. Inițial un săptămânal, a devenit cotidian în 1888, odată cu mutarea redacției la București. Suprimat în 1916 de comandamentul german de ocupație, reapare în 1919, dar este din nou interzis în 1951 de către puterea politică populară recent instalată. Debutează cu o serie nouă în 25 decembrie 1989, sub mottoul „Nimeni nu este mai presus de lege". A avut mai multe suplimente culturale și de divertisment săptămânale, între care *Adevărul literar și artistic* a avut cea mai îndelungată apariție: 1920–1939 și după 1990.

ADHD

Vezi sindrom al deficitului de atenție

Adi Granth

Carte sfântă a religiei sikh. Compusă din aproape 6 000 de imnuri create de guru

sikh și de sfinți hinduși și islamici, este obiectul central de cult în toate gurdwaras (temple). Este deschisă și închisă ritualic în fiecare zi și este citită continuu la ocazii speciale. Compilată pentru prima dată în 1604, de Arjan, cuprindea propriile lui imnuri și pe cele ale predecesorilor săi, precum și cântece religioase ale sfinților. În 1704, ultimul guru, Gobind singh, a adăugat mai multe imnuri și a decretat că, după moartea sa, Granth va lua locul guru. Scrisă mai ales în punjabi sau hindi, conține *Mul Mantra* (rugăciune de bază), *Japji* (cea mai importantă carte sfântă, scrisă de Nanak) și imnuri prelucrate conform cu raga, care trebuie cântate.

Adige

Râu cu o lungime de 410 km, cel mai întins din Italia, după Pad. Izvorăște mai jos de trecătoarea Resia și curge spre SE, prin valea Venosta. După confluența cu râul Isarco, la Bolzano, se întoarce spre S, traversând lunca Padului, pentru a se vărsa în Marea Adriatică, la sud de Chioggia. În partea superioară, alpină este sursă de energie electrică și în regiunea Veneto este folosit pentru irigații. Inundațiile sale, cum au fost mai ales cele din 1951 și 1966, produc pagube foarte mari și reclamă amenajarea constantă a malurilor. Râul Adige a fost scena multor lupte, îndeosebi în timpul campaniei austro-italiene din 1916.

Adirondack

Munți în NE statului New York, SUA. Se întind spre S, de la valea fluviului St. Lawrence și lacul Champlain, până în valea râului Mohawk. Regiunea Adirondack ocupă mai mult de 2,4 milioane de hectare. Numără peste 40 de vârfuri mai înalte de 1 219 m; vârful Marcy (1 629 m) este și cel mai înalt din stat. Samuel de Champlain a fost primul european care a văzut Munții Adirondack în 1609. Zona era foarte puțin populată la momentul când, în 1892, parlamentul statal a creat Parcul Adirondack. Acesta s-a extins de-a lungul anilor, pentru a deveni (cu suprafața sa de peste două milioane de hectare) cel mai mare parc natural din SUA, fără a considera Alaska.

aditiv

În alimentație, oricare dintre substanțele chimice adăugate pentru a determina anumite efecte. Aditivii includ substanțe cum ar fi coloranți și aromatizanți, artificiali sau naturali; stabilizatori, emulgatori, conservanți, substanțe care rețin umezeala, substanțe nutritive suplimentare. Deși mulți aditivi sunt inofensivi sau chiar benefici, alții reduc valoarea nutritivă sau maschează folosirea de materii prime sau de procese de fabricație inferioare.

Adler, Alfred

(07.02.1870, Penzing, Viena, Austria – 28.05.1937, Aberdeen, Aberdeenshire, Scoția)

Psihiatru austriac. A obținut diploma în medicină la Viena și, încă din primii săi ani ca psihiatru, a subliniat importanța analizării individului în raport cu mediul în care trăiește. Student și asociat al lui Sigmund Freud (1902–1911), s-a detașat de acesta din cauza opiniilor diferite asupra importanței conflictelor sexuale de la începutul copilăriei în dezvoltarea psihopatologiei. Împreună cu adepții săi, a dezvoltat școala psihologiei individuale, studiul umanist al impulsurilor, sentimentelor, emoțiilor și al memoriei, în contextul planului general al vieții individului. Adler a avansat teoria complexului de inferioritate pentru a explica anumite cazuri de psihopatologie; psihoterapia adleriană căuta să-i îndrepte către maturizare, bun-simț și utilitate socială pe acei pacienți marcați emoțional de sentimente de inferioritate. A stabilit prima clinică de îndrumare a copiilor, în 1921, la Viena. A predat în SUA (la Universitatea Columbia și la Colegiul de Medicină Long Island), din 1927 și până la moarte. Printre lucrările sale se numără *Cunoașterea naturii umane* (Understanding Human Nature, 1927) și *Ce ar trebui să însemne viața pentru tine* (What Life Should Mean to You, 1931).

Adler, Guido

(01.11.1855, Eibenschütz, Moravia, Imperiul Austriac – 15.02.1941, Viena, Austria)

Muzicolog austriac. După studiile de la Conservatorul din Viena, a studiat istoria muzicii la Universitatea din Viena cu Eduard Hanslick (1825–1904), căruia i-a urmat ca profesor. A lucrat cu Philipp Spitta (1841–1894) și Friedrich Chrysander la fondarea muzicologiei ca disciplină academică. Pintre studenții lui s-au numărat Karl Geiringer (1899–1989), Knud Jeppesen (1892–1974), Anton Webern și Egon Wellesz (1885–1974).

Adler, Larry
născut **Lawrence Cecil Adler**

(10.02.1914, Baltimore, Maryland, SUA – 07.08.2001, Londra, Anglia)

Cântăreț american la muzicuță. A fost primul care a interpretat muzică de concert la muzicuță (deși inițial nu știa să citească notele muzicale, învățând să interpreteze după ureche). Muzicalitatea lui i-a determinat

pe mulţi compozitori să compună special pentru el. Printre aceştia se numără Darius Milhaud şi Ralph Vaughan Williams. Acuzat de simpatii procomuniste, a ajuns pe lista neagră la începutul anilor 1950 şi s-a mutat în Anglia.

Adler, Mortimer J(erome)

(28.12.1902, New York, New York, SUA – 28.06.2001, San Mateo, California)

Filozof, pedagog şi editor american. Şi-a luat doctoratul în filozofie la Universitatea Columbia (1928) şi a predat filozofia dreptului la Universitatea din Chicago, începând cu 1930. Acolo i s-a alăturat lui Robert M. Hutchins, promovând ideea de educaţie liberală bazată pe discuţii sistematice asupra unor cărţi importante. Împreună, au editat seria de 54 de volume *Cărţi de seamă ale lumii occidentale* (Great Books of the Western World, 1952). Pentru Enciclopædia Britannica aceştia au editat anuarul *Mari idei contemporane* (The Great Ideas Today), începând din 1961. În 1969 a devenit director de planificare pentru a 15-a ediţie a *Encyclopaedia Britannica*, publicată în 1974. Printre numeroasele sale cărţi se numără *Cum se citeşte o carte* (How to Read a Book, 1940) şi *Propunerea Paideia* (The Paideia Proposal, 1982).

Administraţia Lucrărilor Publice /Public Works Administration/

Agenţie guvernamentală din SUA (1933–1939). Parte a New Deal, agenţia a fost înfiinţată pentru a reduce şomajul, prin construirea de şosele şi de clădiri publice. Autorizată prin Legea naţională privind redresarea industrială (1933) şi condusă de Harold Ickes, a cheltuit cca 4 miliarde de dolari pentru a construi şcoli, tribunale, primării, instituţii de sănătate publică, drumuri, poduri, baraje şi linii de metrou.

Administraţia Naţională pentru Redresare /National Recovery Administration/

Agenţie guvernamentală americană (1933–1935), înfiinţată pentru a stimula creşterea afacerilor în timpul Marii Depresiuni. Ca parte din Legea de Refacere a Industriei Naţionale (1933), NRA a implementat un regulament pentru eliminarea practicilor comerciale necinstite, pentru a reduce şomajul şi pentru stabilirea salariului minim şi a numărului maxim de ore de lucru. Curtea Supremă a SUA a anulat legea în 1935, deoarece dădea puteri cvasilegislative executivului. Multe dintre clauzele documentului au apărut în legislaţia ulterioară.

administraţie municipală

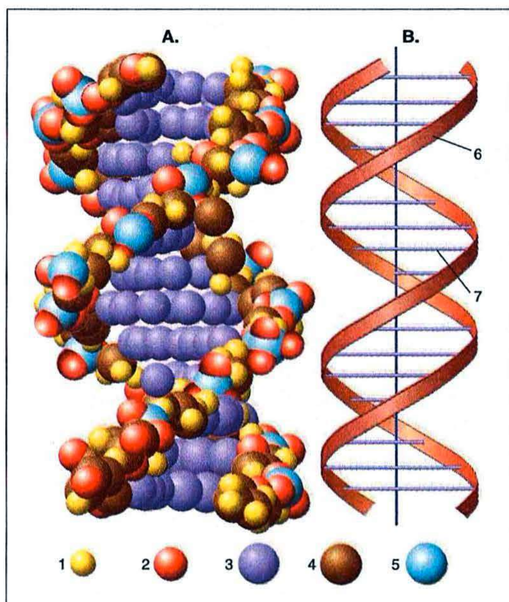
Ansamblu de instituţii guvernamentale care servesc o zonă urbană sau un municipiu. În general, toate oraşele ţin administrativ de o entitate politică mai largă, judeţ, guvern naţional sau federal. Administraţia municipală include un preşedinte (primar sau director) şi un corp legislativ (consiliu local sau comisie). Atât primarul, cât şi consiliul local sunt învestiţi în urma unor alegeri. Responsabilităţile lor includ asigurarea de servicii cum ar fi siguranţa publică, sănătatea, educaţia, posibilităţile de agrement, locuinţele, serviciul public de salubritate, transportul în comun şi facilităţile culturale. Fondurile se strâng din taxele şi impozitele locale, dar şi din subvenţii şi donaţii de la guvern.

administraţie publică

Grup de funcţionari guvernamentali, angajaţi pentru probleme care nu sunt nici politice, nici juridice. În ţările cu o solidă organizare civilă, aceştia sunt recrutaţi şi promovaţi printr-un sistem bazat pe merit şi vechime, care poate include şi examene. În alte părţi, corupţia şi protecţia diferitelor grupuri de interese sunt mai importante. Cei din administraţia publică sunt consilieri neutri ai oficialilor aleşi şi ai celor numiţi pe criterii politice. Nu sunt responsabili cu elaborarea de strategii, dar răspund de punerea acestora în practică. Administraţia publică îşi are originea în societăţile timpurii din Orientul Mijlociu; administraţia publică europeană modernă datează din timpul Prusiei sec. XVII–XVIII şi al electorilor de Brandenburg. În SUA, înalţii oficiali se schimbă odată cu fiecare nou preşedinte al statului. În Europa, începând cu sec. XIX, au fost stabilite reglementări în scopul minimalizării favoritismului şi pentru garantarea unui set cât mai larg de cunoştinţe şi aptitudini pentru funcţionarii publici.

ADN /acid dezoxiribonucleic/

Unul din cele două tipuri de acid nucleic (celălalt este ARN), compus organic complex care se găseşte în toate celulele vii, precum şi în multe virusuri. Reprezintă substanţa biochimică din care sunt alcătuite genele. Structura sa, două spirale răsucite una în jurul celeilalte într-o structură elicoidală dublă, semănând cu o scară răsucită, a fost descrisă prima dată de către Francis Crick şi James D. Watson (1953). Fiecare spirală reprezintă un lanţ lung (polimer) de nucleotide care se repetă: adenina (A), guanina (G), citozina (C) şi

Structura dublu helicoidală a ADN. A. Model molecular de ADN. Moleculele includ (1) hidrogen, (2) oxigen, (3) carbon și nitrogen în bazele azotate legate între ele, (4) carbon în zahărul dezoxiriboză și (5) fosfor. B. Reprezentare schematică a ADN. Configurația de scară răsucită în spirală constă din perechi de baze azotate (nucleotide) (6) unite prin legături (punți) de hidrogen, atașate pe un schelet alcătuit de combinația glucid-fosfat (7).

timina (T). Cele două spirale conțin informații complementare: A formează legături de hidrogen doar cu T; C doar cu G. Când ADN-ul este copiat în celulă, lanțurile se separă și fiecare servește drept tipar pentru constituirea unui nou lanț complementar, aceasta reprezentând mecanismul-cheie al eredității. ADN-ul din celule este organizat în complexe dense de proteină-ADN (*vezi* nucleoproteină), numite cromozomi. La eucariote, acestea se găsesc în nucleu, dar ADN-ul se găsește și în mitocondrii și în cloroplaste (dacă ele sunt prezente). Procariotele au un singur cromozom circular, aflat în citoplasmă. Unele procariote și doar puține eucariote au ADN-ul situat în afara cromozomilor, și anume în plasmide. *Vezi* Rosalind Franklin, inginerie genetică, mutație, Maurice Wilkins.

adolescență

Perioadă a vieții, de la pubertate la maturitate (aproximativ de la 12 la 20 de ani), caracterizată prin schimbări psihologice pronunțate, dezvoltarea caracteristicilor sexuale secundare, eforturi de formare a identității și trecerea de la gândirea concretă la cea abstractă. Adolescența este văzută uneori ca o stare de tranziție, în timpul căreia tinerii încep să se desprindă de părinții lor, dar nu au încă un rol bine definit în societate. În general, este considerată o perioadă intensă emoțional și adesea tensionată.

Adonis

În mitologia greacă, tânăr de o remarcabilă frumusețe, favoritul Afroditei. Copil fiind, a fost dat în grija Persefonei, care nu i-a permis să se întoarcă din infern. Zeus a poruncit ca el să petreacă o treime de an cu Persefona, o altă treime cu Afrodita și o treime de unul singur. A devenit vânător și a fost omorât de un mistreț. Ca răspuns la rugămințile Afroditei, Zeus i-a îngăduit să petreacă jumătate de an cu ea și jumătate în infern. Din punct de vedere mitologic, Adonis reprezintă ciclul morții și al învierii din perioada iernii și a primăverii. Este identificat cu zeul babilonian Tammuz.

adopție

Act de transferare a drepturilor și datoriilor părintești altcuiva decât părinților biologici ai unui minor. Această practică există din Antichitate și apare în toate culturile. În mod tradițional, scopul său era de a continua linia masculină, având în vedere moștenirea și succesiunea; majoritatea celor adoptați erau băieți (uneori chiar adulți). Legile și practicile contemporane au ca scop promovarea bunăstării copilului și dezvoltarea familiilor. În a doua parte a sec. XX s-a produs o relaxare a restricțiilor tradiționale privind diferențele de vârstă între părinții adoptivi și copii, nivelul minim al veniturilor, condiția de angajat a mamei, dar și privind plasamentele indiferent de religie sau de apartenența etnică. Adopțiile cu un singur părinte și adopțiile de către cupluri de același sex sunt și ele tot mai acceptate. Din anii 1970, o mișcare din ce în ce mai puternică pentru drepturile celor adoptați a militat pentru renunțarea la legile de confidențialitate care, în unele țări, îi împiedică pe cei adoptați, ajunși la vârsta maturității, să aibă acces la dosarele de adopție, inclusiv la certificatele lor de naștere originale.

Adorno, Theodor (Wiesengrund)

(11.09.1903, Frankfurt am Main, Germania – 06.08.1969, Visp, Elveția)

Filozof german. A emigrat în Anglia în 1934, pentru a scăpa de nazism. A trăit 10 ani în SUA (1938–1948), înainte de a reveni în Frankfurt, unde a predat și a condus Institutul de Cercetări Sociale din Frankfurt (*vezi* Școala de la Frankfurt).

A devenit renumit prin cărțile și eseurile sale de filozofie, literatură, psihologie, sociologie și muzică (pe care a studiat-o cu Alban Berg). Pentru Adorno, marea sarcină a muzicii, literaturii și picturii moderniste era să mențină viabilitatea posibilelor alternative sociale la capitalism, pe care filozofia și politica nu le mai puteau imagina. Printre lucrările sale se numără *Dialectica iluminismului* (Dialektik der Aufklärung, 1947; împreună cu Max Horkheimer), *Minima Moralia* (1951) și *Note de literatură* (Noten zur Literatur, 4 vol., 1958–1974).

Adour

Râu în SV Franței. Curgând din Pirinei spre NV, traversează pitoreasca vale Campan; mai jos de Tarbes alimentează canale de irigație, cel mai important fiind Canal d'Alaric. După un curs de 355 km, se varsă în golful Biscaya, la S de Bayonne.

adrenalină *sau* epinefrină

Unul dintre cei doi hormoni (celălalt fiind norepinefrină) secretați de glandele suprarenale și de anumite terminații nervoase (*vezi* neuron), cu rol de neurotransmițători. Au aceeași compoziție chimică și o acțiune similară asupra organismului. Sporesc ritmul și forța contracțiilor cardiace, mărind volumul de sânge pompat în artere și ridicând presiunea sângelui. Adrenalina stimulează și descompunerea glicogenului în glucoză, proces care are loc în ficat și care mărește nivelul de glucoză din sânge, iar ambii hormoni măresc nivelul de acizi grași care circulă liberi. Toate acestea pregătesc organismul pentru acțiune, în situațiile de tensiune sau pericol, atunci când este nevoie de un efort mai susținut. Epinefrina este folosită și în situații medicale de urgență, cum sunt stopul cardiac, astmul și reacțiile alergice acute (*vezi* alergie). *Vezi și* dopamină.

adresă IP *denumire completă* adresă de protocol pe internet

Număr care identifică în mod unic un computer pe internet. Un computer poate avea o adresă IP permanentă sau poate primi, de fiecare dată când se conectează la internet, o adresă nouă de la furnizorul de servicii de internet. În anul 2000, pentru a face față creșterii extraordinare a numărului echipamentelor conectate la internet, un protocol standard de 128 de biți cunoscut drept IPv6 a început să înlocuiască actualul standard, IPv4, de 32 de biți. *Vezi și* TCP/IP; URL.

Adrian IV *născut* Nicholas Breakspear

(1100?, Abbot's Langley, lângă St. Albans, Hertfordshire, Anglia - 01.09.1159, Anagni, lângă Roma, Italia)

Papă (1154–1159), singurul englez care a deținut vreodată această funcție. A activat mai întâi în Franța și Italia, înainte ca o misiune de succes în Scandinavia să ducă la alegerea sa ca papă. Adrian l-a încoronat împărat pe Frederic I Barbarossa, în 1155. Totuși, relația dintre cei doi s-a deteriorat rapid din cauza politicii lui Adrian și a afirmației sale că Frederic I a primit coroana ca recompensă, după ce acesta din urmă l-a predat pe Arnold da Brescia, șeful unei revolte din Roma. Deși s-a considerat că *Laudabiliter*, controversata sa bulă papală, i-a cedat Irlanda lui Henric II al Angliei, această teorie a fost, ulterior, respinsă. Refuzul lui Adrian de a-l recunoaște pe regele Siciliei, Guillaume I, a stârnit revolta din Campania.

Adrian, Edgar Douglas *ulterior* Primul baron Adrian de Cambridge

(30.11.1889, Londra, Anglia - 04.08.1977, Londra)

Electrofiziolog britanic. A amplificat variațiile de potențial electric ale impulsurilor nervoase venite de la organele de simț, pentru a înregistra modificări din ce în ce mai mici, reușind să înregistreze impulsuri de la o singură terminație senzorială și de la o singură fibră nervoasă motorie. Cercetările sale au clarificat baza fizică a senzației și mecanismul controlului muscular. Studiile sale de mai târziu, asupra activității electrice a creierului, au inclus investigarea epilepsiei și localizarea leziunilor cerebrale. În 1932, i s-a decernat Premiul Nobel, împreună cu Charles Sherrington.

Adrianopol *sau* Hadrianopolis, Bătălia de la ~

(378 d.Hr.)

Bătălie ce a avut loc în localitatea numită astăzi Edirne, din Turcia, și care a marcat începutul unor incursiuni germanice de amploare pe teritoriul roman. Armata romană, condusă de împăratul Valens, a pornit împotriva călăreților vizigoți, ostrogoți și a altor triburi germanice, însă a fost anihilată, Valens murind pe câmpul de luptă. În 382 d.Hr., succesorul său, Theodosiu I, a încheiat un acord cu goții, aceștia contribuind la apărarea imperiului, în schimbul aprovizionării cu hrană. Tratatul a devenit un șablon pentru intruziunile barbare de mai târziu.

Adrianopol, Tratatul de la ~

Vezi Tratatul de la Edirne

Adriatică, Marea ~

Braţ al Mării Mediterane, ce se întinde între Italia şi Peninsula Balcanică. Are o lungime de cca 800 km şi o lăţime medie de 175 km, o adâncime maximă de 1 324 m şi o suprafaţă de 131 050 kmp. Coasta italiană este relativ dreaptă şi continuă, fără insule, în timp ce coasta balcanică este plină de insule mari şi mici, care se înşiruie paralel cu ţărmul. Strâmtoarea Otranto, la limita sa de SE, o leagă de Marea Ionică.

adsorbţie

Capacitatea unei substanţe solide (adsorbant) de a atrage la suprafaţa sa moleculele unui gaz sau ale unei soluţii (adsorbat) cu care intră în contact. Adsorbţia fizică depinde de forţele Van Der Waals, de atracţie dintre molecule, şi se aseamănă cu condensarea lichidelor. În adsorbţia chimică (adesea numită chemosorbţie; *vezi* catalizare), gazul este menţinut la suprafaţă de forţe chimice specifice substanţelor chimice implicate, iar pentru formarea legăturii poate fi necesară o energie de activare.

Adullam

Sat antic în Israel, la 24 km SV de Ierusalim. O peşteră din apropierea sa a fost un loc de refugiu încă din vechime; este menţionată de mai multe ori în Biblie (de ex. ca loc în care David s-a ascuns de Saul).

adulter

Relaţii sexuale între o persoană căsătorită şi altcineva decât soţul sau soţia sa. Interdicţii în privinţa adulterului există aproape în fiecare societate, acesta fiind condamnat de tradiţiile evreieşti, islamice şi creştine. Atitudinile faţă de adulter diferă mult de la o cultură la alta. Conform Codului lui Hammurabi (sec. XVIII î.Hr.), în Babilon, adulterul era pasibil de pedeapsa prin înec, iar în Roma antică o femeie vinovată putea fi ucisă, în timp ce bărbaţii nu erau prea aspru pedepsiţi. În Europa occidentală şi în America de Nord adulterul comis de oricare dintre soţi este motiv de divorţ, deşi în unele state evoluţia către divorţul fără vina părţilor a redus semnificativ importanţa adulterului ca element în procedurile de divorţ. Răspândirea ideilor occidentale despre egalitatea în cadrul căsniciei a dus la presiuni pentru dobândirea de drepturi maritale egale şi pentru femeile din societăţile tradiţionale ale Africii şi Asiei de SE.

Adunarea Naţională /Assemblée Nationale/

Corp legislativ francez. Numele a apărut prima dată în timpul Revoluţiei Franceze şi se referea la adunarea revoluţionară formată de reprezentanţii Stării a Treia (1789), iar apoi ca prescurtare de la Adunarea Naţională Constituantă (1789–1791). Termenul a fost folosit din nou, atunci când Adunarea Naţională din 1871–1875 a elaborat o nouă constituţie. În a Treia Republică (1875–1940), numele desemna cele două camere ale parlamentului, Senatul şi Camera Deputaţilor. În a Patra Republică (1946–1958) şi a Cincea Republică (din 1958), numele se referea numai la camera inferioară (fosta Cameră a Deputaţilor). Adunarea Naţională constă din 577 de deputaţi, aleşi în circumscripţii electorale cu un singur reprezentant, pe o perioadă de cinci ani.

adunare orăşenească

Adunare legislativă a unui oraş din America, în care toţi sau câţiva votanţi sunt împuterniciţi să conducă afacerile comunităţii. A apărut mai întâi în New England, în perioada colonială, şi încă sunt un fenomen des întâlnit, şi fiindcă oraşele regiunii tind să deţină puterile garantate în alte regiuni unor unităţi administrative mult mai mari. În mod normal, întrunirile se desfăşoară anual. Autoritatea executivă este, de obicei, deţinută de trei sau cinci membri aleşi dintre oamenii de vază. La reuniunile deschise, organizate în oraş, adesea privite ca o excepţională formă pură de democraţie, toti votanţii înregistraţi pot vota articolele înscrise pe ordinea de zi sau pe mandat; la întâlnirile reprezentative din oraş pot vota numai membrii admişi.

Adunarea pentru Republică *sau* gaullişti (RPR)

Partid politic francez. A fost fondat de Jacques Chirac în 1976, ca succesor al diferitelor coaliţii gaulliste care au dominat viaţa politică a celei de-A Cincea Republici, sub conducerea lui Charles de Gaulle şi a lui Georges Pompidou. Partidul îşi are originile în gruparea Adunarea pentru Poporul Francez, organizată de de Gaulle în 1947. Aceasta s-a transformat în Uniunea pentru Noua Republică (1958–1962) şi apoi în Uniunea Democraţilor pentru Noua Republică (1968–1976), înainte de a adopta numele actual. În 2002, partidul a fuzionat cu Partidul Liberal Democrat şi cu o mare parte din Uniunea pentru Democraţia Franceză pentru a forma Uniunea pentru Mişcarea Populară.

Aduwa *sau* Adowa, Bătălia de la ~

Confruntare militară (1 martie 1896) la Adowa, în N Ethiopiei, între armata ethiopiană a împăratului Menelik II și forțele italiene. Victoria ethiopiană decisivă a dus la independența Ethiopiei și a stopat încercarea Italiei de a construi în Africa un imperiu comparabil cu acela al francezilor sau al britanicilor. Colonia Eritreea a fost conturată în negocierile de pace care au urmat.

advaita

(*în sanscrită*, nondualism)

Cea mai influentă școală a Vedantei. A apărut ca urmare a comentariului din sec. VII al lui Gaudapada, asupra Upanișadei Mandukya. Gaudapada dezvoltă bazele Mahayana, filozofie budistă a deșertăciunii, susținând că nu există dualitate; mintea, trează sau visând, se mișcă prin intermediul forței maya (iluzie). Starea de ignoranță a minții ascunde în ea adevărul că nu există devenire și nici suflet sau eu (jiva) individual, ci doar o delimitare temporară față de atman (sufletul-tot). În sec. VIII, Sankara a dezvoltat advaita, susținând că lumea este ireală și că Upanișadele ne învață natura lui Brahman, unica realitate. Vasta literatură advaita influențează gândirea hindusă modernă.

Advent

În calendarul creștin catolic și protestant, prima parte a anului religios, o perioadă de pregătiri pentru nașterea lui Iisus. Adventul începe în duminica cea mai apropiată de 30 noiembrie și durează până la Crăciun. Perioadă de penitență, Adventul este considerat și o perioadă de pregătire pentru a doua venire a lui Hristos. Originea Adventului nu este cunoscută, dar sărbătoarea a fost ținută încă din sec. VI. În multe țări se sărbătorește prin ritualuri populare, cum ar fi aprinderea unor lumânări.

adventist

Membru al unui grup de biserici protestante apărute în SUA în sec. XIX și care susțin că a doua venire a lui Hristos este aproape. Adventismul a fost fondat, în timpul unei perioade marcate de milenarism, de către William Miller (1782–1849), un fost ofițer al armatei SUA, care susținea că Hristos se va întoarce pentru a-i separa pe sfinți de păcătoși și pentru a inaugura Împărăția Sa de o mie de ani pe Pământ, cândva, înainte de 21 martie 1844. Cum această dată a trecut fără să se întâmple nimic, Miller și adepții lui au fixat o altă dată: 22 octombrie 1884. „Marea Dezamăgire" a fost urmată de o Conferință Comună a Adventiștilor, în 1845. Cei care au persistat au conchis că Miller interpretase greșit semnele și că, deși Hristos începuse „curățirea sanctuarului ceresc", el nu va apărea până când nu își va fi încheiat lucrarea. Acești adepți ai lui Miller au înființat, în 1863, grupul adventiștilor de Ziua a Șaptea. Printre alte grupuri adventiste se numără Adventiștii Evanghelici și Biserica Creștină Adventistă. Adventiștii de Ziua a Șaptea respectă sâmbăta ca Sabat și evită să mănânce carne și să folosească narcotice sau alți stimulenți.

Æ *născut* George William Russell

(10.04.1867, Lurgan, comitatul Armagh, Irlanda - 17.07.1935, Bournemouth, Hampshire, Anglia)

Poet și mistic irlandez. Figură de seamă a Renașterii literare irlandeze, a publicat multe cărți de poezie, printre care volumul *Spre casă* (Homeward, 1894). Deși inițial a fost considerat de mulți ca fiind egalul lui William Butler Yeats, el nu a evoluat ca poet, iar mulți critici l-au catalogat drept facil, vag și monoton. Pseudonimul său a provenit din incertitudinea unui corector cu privire la un pseudonim mai vechi, Æon.

Aehrenthal, Aloys, Conte Lexa von ~

(27.09.1854, Gross-Skal, Boemia - 17.02.1912, Viena, Austro-Ungaria)

Diplomat austro-ungar. Ca ministru de externe al Austro-Ungariei (1906–1912), a reactivat violent politica externă latentă a imperiului. În 1908, proclamarea de către acesta a anexării Bosniei și Herțegovinei a provocat teama de un război cu Rusia, a alimentat pornirile austrofobe ale Serbiei și a atras dezaprobarea internațională, ducând la Criza bosniacă.

aer

Amestec de gaze care formează atmosfera Pământului. Unele gaze se găsesc în concentrații stabile. Cele mai importante sunt azotul molecular (N_2), 78% din volum, și oxigenul molecular (O_2), 21%. Cantități mici de argon (Ar; 0,9%), neon (Ne), heliu (He), metan (CH_4), kripton (Kr), hidrogen (H_2), oxid de azot (N_2O) și xenon (Xe) sunt prezente în proporții aproape constante. Alte gaze se găsesc în concentrații variabile: vapori de apă (H_2O), ozon (O_3), dioxid de carbon (CO_2), dioxid de sulf (SO_2) și dioxid de azot (NO_2). Aerul conține și mici cantități de amoniac și sulfură de hidrogen. Componentele variabile sunt importante pentru menținerea vieții. Vaporii de apă sunt sursa tuturor formelor de precipitații

și sunt importanți factori de absorbție și de emitere a radiațiilor infraroșii. Dioxidul de carbon este necesar în fotosinteză și este, de asemenea, un important absorbant și o sursă de radiații infraroșii. Ozonul din stratosferă (*vezi* strat de ozon) este un absorbant eficient al radiațiilor ultraviolet emise de Soare, dar la nivelul solului este un poluant coroziv și un component major al smogului.

aer comprimat

Aer aflat sub presiune, de obicei obținută prin reducerea volumului. Forța aerului comprimat este folosită la acționarea diverselor unelte și instrumente, inclusiv sisteme de frânare ale trenurilor, mașini de nituit, prese de forjare, pulverizatoare de vopsea sau de alt tip. Foalele au fost folosite încă din Epoca Bronzului timpuriu, aerul fiind utilizat la topire și forjare. Utilizarea dispozitivelor cu aer comprimat a luat amploare în sec. XX. Introducerea motoarelor cu reacție pentru avioanele militare și de pasageri a stimulat folosirea și îmbunătățirea compresoarelor centrifugale și a celor având curgere axială. Componentele digitale pentru controlul pneumatic (perfecționate în anii 1960) sunt folosite la sisteme energetice și sisteme de comandă (*vezi* dispozitiv pneumatic).

aer condiționat

Sistem de control asupra temperaturii, umidității, purității și mișcării aerului într-un spațiu închis, independent de condițiile exterioare. Într-un aparat de aer condiționat autonom, aerul este încălzit într-o unitate de încălzire sau răcit prin suflarea lui de-a lungul unei serpentine conținând agent frigorific, iar apoi este distribuit într-un mediu închis, controlat. În clădirile de mari dimensiuni, aerul condiționat central constă, în general, dintr-o instalație principală, amplasată pe acoperiș sau la subsol, și unități de dirijare a aerului, distribuite din loc în loc, precum și ventilatoare care transportă aerul prin conducte, în interiorul clădirilor. Apoi, aerul este direcționat înapoi, spre unitatea centrală, prin spații numite plenum, pentru a fi răcit (sau reîncălzit) și recirculat. Sistemele alternative de răcire folosesc apa, răcită în unitatea centrală cu agent frigorific și pusă în circulație, prin pompe, spre ventilatoarele care forțează aerul să treacă prin ele.

aerarium (Saturni)

Tezaur important al Romei antice depus în templul lui Saturn. În timpul republicii (509–27 î.Hr.), doi chestori administrau tezaurul, iar Senatul avea controlul acestuia. Toate veniturile erau depozitate în *aerarium*, iar plățile aprobate se făceau tot de acolo. În timpul principatului (27 î.Hr.–305 d.Hr.), *aerarium* a pierdut fonduri și importanța sa a scăzut, fiindcă împărații și magistrații ocoleau controlul Senatului și scoteau bani direct din *fiscii* (tezaure provinciale). Din 6 d.Hr., Augustus a finanțat prin taxe înființarea unui *aerarium militare*, un tezaur public din care erau răsplătiți veteranii, iar *aerarium Saturni* a devenit tezaurul orașului Roma.

aerobică

Sistem de antrenament fizic pentru creșterea eficienței alimentării cu oxigen a organismului. Exercițiile aerobice (de ex. alergare, jogging, înot, dans) stimulează activitatea inimii și a plămânilor. Pentru a obține efecte pozitive, antrenamentul aerobic trebuie să crească ritmul inimii (pulsul) celui care exersează timp de cel puțin 20 de minute și să includă minim trei ședințe pe săptămână. Conceptul de exerciții aerobice a fost inițiat de Kenneth H. Cooper, fiind popularizat în cărțile sale *Exerciții aerobice* (Aerobics, 1968) și *Metoda aerobică* (The Aerobics Way, 1977).

aerodinamică

Ramură a fizicii care se ocupă cu studiul forțelor ce acționează asupra corpurilor care circulă prin aer sau prin alte fluide gazoase. Explică principiile zborului avioanelor, rachetelor și proiectilelor. Este implicată și în proiectarea automobilelor, a trenurilor și a vapoarelor și chiar a structurilor imobile, cum ar fi podurile și clădirile înalte, care trebuie să reziste la vânt puternic. Ca disciplină academică, aerodinamica a apărut aproape în același timp cu primul zbor motorizat efectuat de Wilbur și Orville Wright, în 1903. Descoperirile din domeniu au dus la progrese importante în teoria turbulenței și în zborul supersonic.

Aeroflot – Liniile Aeriene Rusești

Linie aeriană de stat aparținând fostei Uniuni Sovietice. Înființată în 1928, sub numele de Dobroflot, a fost reorganizată ca Aeroflot în 1932. În perioada sovietică era cea mai mare linie aeriană din lume, deținând cca 15% din totalul traficului aerian civil. În 1991, după destrămarea Uniunii Sovietice, Aeroflot a cedat monopolul pe care îl deținea asupra transportului aerian comercial din fostele state sovietice, dar a rămas linia aeriană națională a Rusiei. În iunie 2000 a primit numele de Aeroflot – Liniile Aeriene Rusești.

aerograf

Dispozitiv pneumatic pentru obținerea unui jet de vopsea fin, cu diametrul mic (*vezi* aerosol). Poate fi un pulverizator de forma unui creion, folosit pentru diverse activități de finețe, cum ar fi umbrirea desenelor sau retușarea fotografiilor; spre deosebire de aerograf, pistolul cu jet poate fi folosit pentru a acoperi cu vopsea suprafețe mari.

aeroport

Loc și instalații pentru decolarea și aterizarea avioanelor. Primele aeroporturi erau amplasate în câmp deschis și acoperit cu iarbă, numit câmp de aterizare. Acest fapt îi permitea pilotului să se îndrepte în direcția vântului pentru a ajuta avionul să decoleze sau, dimpotrivă, pentru a-i micșora viteza la aterizare. În anii 1930, construirea de avioane mai grele a impus realizarea de piste asfaltate. Avioanele mari aveau nevoie de piste mai lungi, care astăzi pot ajunge până la 4 500 m, adecvate avioanelor mari, cu reacție. Traficul aerian este dirijat din turnuri de control și din centre regionale. La terminalele pentru pasageri și pentru marfă se desfășoară operațiuni de transport al bagajelor și de tranzit al pasagerilor.

aerosol

Sistem de particule mici, lichide sau solide și dispersate uniform într-un gaz, de obicei aer. Particulele participă la procese chimice și influențează proprietățile electrice ale atmosferei. Deși particulele propriu-zise de aerosol variază în diametru, de la câțiva nanometri la aproximativ un micrometru, termenul este folosit adesea și referitor la ceață sau la picături de apă din nori și la particule de praf, care pot avea diametrul mai mare de o sută de micrometri. *Vezi și* coloid, emulsie.

aerostat *sau* dirijabil

Aparat de zbor cu greutatea specifică mai mică decât a aerului la un volum echivalent, cu sisteme de dirijare și propulsie. Dirijabilele pot fi flexibile (baloane), semirigide sau rigide. Toate au fost alcătuite dintr-o incintă mare, elipsoidală, sau un balon umplut cu un gaz, cum ar fi hidrogen sau heliu, o nacelă suspendată sub balon, destinată echipajului și pasagerilor, motoare care acționau elicele, precum și cârme pentru direcție. Încercările de a controla zborul unui dirijabil au început la puțin timp după inventarea lui, pe la 1780. Primul dirijabil acționat de o elice, construit de Henri Giffard, a zburat în 1852, în Franța; îmbunătățiri ale proiectului au dus la construirea modelului rigid Zeppelin (1900). Dirijabilul flexibil al cărui balon era umplut cu heliu a fost dezvoltat în principal de Alberto Santos-Dumont (1873–1932). În 1928, Germania a înființat serviciul transatlantic permanent de transport cu dirijabilul, pentru pasageri. Un număr de accidente, în special dezastrul Hindenburg din 1937, dar și progresele în domeniul construcției de avioane au scos dirijabilele din uz. *Vezi și* balon.

Afacerea colierului de diamante

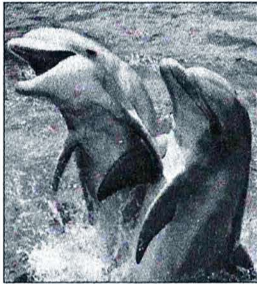
Scandal (1785) de la curtea regelui Ludovic XVI, care a condus la o discreditare a monarhiei franceze înainte de izbucnirea Revoluției Franceze. Contesa de la Motte, o aventurieră, a încercat să dobândească un colier de diamante foarte valoros. În acest scop, l-a făcut pe cardinalul de Rohan să creadă că regina Maria-Antoaneta era cea care dorea, în secret, să obțină această bijuterie și că el ar fi putut intra în grațiile reginei, dacă o ajuta să cumpere colierul. Când totul a fost dat în vileag, Ludovic XVI a dispus arestarea cardinalului. Deși achitat, tratamentul subiectiv aplicat acestuia a accentuat impresia că guvernarea regelui are o natură autocrată.

Afacerea XYZ

Incident diplomatic (1797–1798) între SUA și Franța. Președintele John Adams i-a trimis în Franța pe Elbridge Gerry și John Marshall, ca reprezentanți speciali, pentru a-l ajuta pe Charles C. Pinckney să negocieze un acord de protecție a corăbiilor americane față de atacurile armate ale corăbiilor franceze de corsari. Înainte ca trimișii să-l întâlnească pe Charles Maurice de Talleyrand, ei au fost abordați de trei dintre agenții acestuia – numiți în corespondența diplomatică adresată lui Adams X, Y și Z. Agenții propuneau o mită de 250 000 de dolari pentru Talleyrand și un împrumut de 10 milioane de dolari acordat Franței, ca o precondiție a începerii negocierilor. Adams a respins cererile francezilor și a anunțat că misiunea a eșuat. Când a fost obligat să dezvăluie conținutul corespondenței, dezaprobarea publică a fost urmată de apeluri la război împotriva Franței. Legile privind străinii și revoltele au fost votate pentru a limita acțiunile eventualilor simpatizanți francezi. Convenția de la 1800 a pus capăt unei perioade de război naval nedeclarat între SUA și Franța.

afalin *sau* delfin-cu-bot-gros

Specie de mamifer (*Tursiops truncatus*) din familia delfinului, care trăiește în mările

afalini sau delfini-cu-bot-gros (*Tursiops truncatus*)

ACVARIUL MARIN DIN MIAMI

calde și temperate. Afalinii ating o lungime de 2,5–3 m și o greutate de 135–300 kg. Masculii sunt mai mari decât femelele. Sunt artiști ai spectacolelor acvatice, specia fiind caracterizată de un „zâmbet larg" dat de curbura gurii. Afalinul a devenit și subiect de studii științifice, datorită inteligenței și abilității lui de comunicare cu semenii din specia sa, prin sunete și pulsații ultrasonice.

afazie *sau* disfazie

Dereglare cerebrală care afectează capacitatea de articulare a cuvintelor, independent de aspectele fizice implicate în vorbire; este cauzată de afecțiuni ale lobilor frontali și temporali ai creierului; poate fi provocată de traume, tumori cerebrale sau de infecții. Simptomele variază în funcție de zona cerebrală afectată: este afectată fie capacitatea de a pronunța cuvintele dintr-o anumită categorie, fie cea de ordonare a cuvintelor într-o succesiune logică. Termenul se referă și la tulburări conexe, printre care și agrafia (pierderea capacității de a scrie) și agnozia (incapacitatea de recunoaștere a informației recepționate prin intermediul unui anumit simț, de exemplu, dislexia). Există tratamente care pot fi de ajutor. În unele cazuri, o îmbunătățire a stării pacientului poate surveni dacă alte zone ale creierului pot prelua funcția vorbirii.

afecțiuni ale prostatei

Anomalii sau boli ale glandei prostatice. Aproximativ jumătate dintre bărbații în vârstă de peste 60 de ani suferă o mărire de natură benignă a glandei, numită hiperplazie prostatică benignă (HPB). Glanda poate apăsa pe uretră, cauzând probleme de urinare. Cazurile severe pot duce la infecție, pietre la vezică, la blocaj renal sau la blocarea activității rinichilor. Cancerul la prostată, întâlnit mai ales la bărbații mai în vârstă, poate cauza moartea, dar evoluează, în general, atât de lent, încât majoritatea pacienților decedează din cauza altor afecțiuni, înainte ca acesta să se extindă. Deoarece tratamentul cu radiații sau intervențiile chirurgicale provoacă deseori incontinență urinară și impotență, multe cazuri sunt monitorizate (prin teste cu antigene pentru prostată sau PSA) și tratate doar dacă este necesar. Gonoreea și alte infecții bacteriene care afectează prostata sunt tratate cu antibiotice.

afecțiuni cardiace

Afecțiune a inimii, inclusiv afecțiunile coronariene, malformațiile cardiace congenitale, precum și afecțiunile reumatice ale inimii (*vezi* febră reumatică), hipertensiunea (*vezi* hipertensiune), inflamarea mușchiului inimii (miocardită) sau a membranei interioare și exterioare (endocardită, pericardită) și afecțiunile valvulare. Anomaliile la nivelul stimulatorului cardiac natural sau la nivelul nervilor care transmit impulsurile acestuia provoacă aritmia. Anumite afecțiuni ale țesuturilor conectoare (în special lupus eritematos sistemic, artrita reumatoidă și scleroderma) pot afecta inima. Insuficiența cardiacă poate fi provocată de oricare dintre aceste disfuncționalități.

afecțiuni cardiace ischemice

Vezi afecțiuni coronariene

afecțiuni cardio-pulmonare

Lărgire, urmată de disfuncționalitate a ventriculului drept al inimii, din cauza unei afecțiuni a plămânilor sau a vaselor sangvine pulmonare, sau din cauza unor anomalii ale cutiei toracice. Boala cronică este de cele mai multe ori cauzată de bronșite cronice sau de emfizem. Printre simptome se numără tuse cronică, probleme de respirație după efort, respirație astmatică, stare de slăbiciune, edem la picior, durere abdominală în partea dreaptă și dilatare a venelor gâtului. Presiunea din arterele pulmonare crește, iar ca răspuns, ventriculul drept se mărește, provocând, dacă nu este tratat, stop cardiac. Tratamentul include folosirea măștii de oxigen, dietă care prevede reducerea cantității de sare, administrarea de diuretice, de digitalină și de antibiotice pentru infecțiile respiratorii. Tratamentul bolii acute produse de embolia pulmonară urmărește înlăturarea blocajului.

afecțiuni congenitale

Anomalii structurale (de ex. atrezie, agenezie), funcționale (de ex. fibroză chistică, fenilcetonurie) sau boli, prezente la naștere. Aproape toate afecțiunile congenitale apar din cauza unor anomalii genetice (moștenite sau produse de mutații ori de anomalii cromozomiale spontane), ca urmare a acțiunii unor factori externi în timpul sarcinii (rubeola sau alte afecțiuni ale mamei din timpul sarcinii, expunerea la toxine sau radiații) ori din ambele motive. Perioada cea mai sensibilă este în primele opt săptămâni de la fecundare, în timpul cărora embrionul

uman își formează structurile esențiale. Malformațiile congenitale majore apar în timpul acestei perioade. Unele dereglări moștenite pot fi cauzate de dominanta mendeliană simplă sau de recesivitate. Altele pot implica mai multe gene. Bolile cromozomiale sunt rare deoarece puțini dintre fetușii afectați supraviețuiesc până la naștere. În cazul unor gemeni identici, factorii de mediu îl pot afecta doar pe unul dintre aceștia. Apar, se pare, cel puțin 30 de anomalii la o mie de nașteri. Incidența afecțiunilor variază foarte mult în funcție de rase. *Vezi și* deficiență congenitală, sindrom Down.

afecțiuni coronariene *sau* afecțiuni cardiace ischemice

Reducere progresivă a alimentării cu sânge a mușchiului inimii din cauza îngustării sau blocării arterei coronare (*vezi* arterioscleroză). Lipsa temporară de oxigen poate cauza angina pectorală. Lipsa îndelungată de oxigen cauzează infarctul miocardic (atacul de cord). Bypassul coronarian sau angioplastia sunt necesare dacă medicamentele și dieta nu pot controla boala.

affenpinscher

Rasă robustă de câini de companie, cunoscută din sec. XVII. Cu o înălțime maximă de 26 cm și o greutate de 3–3,5 kg, este un câine asemănător cu terrierul, având urechi mici, ridicate, ochi rotunzi, negri și coadă tăiată scurt. Blana sârmoasă, de obicei neagră, este scurtă pe corp, dar mai lungă pe picioare și în partea din față, ceea ce îl face să semene cu o maimuță. De la această asemănare provine și numele rasei (*în germană, Affe*: maimuță).

Affleck, Thomas

(1745, Aberdeen, Scoția – 1795, Philadelphia, Pennsylvania, SUA)

Ebenist american. A studiat în Anglia, apoi s-a mutat la Philadelphia unde a produs mobilă de excepție în stil Chippendale pentru guvernatorul John Penn și pentru alte personalități. Piciorul de mobilier în stil Marlborough (drept, canelat, cu talpă tip bloc), precum și mobilierul elaborat sculptat îi caracterizează lucrările.

afghane, războaiele ~

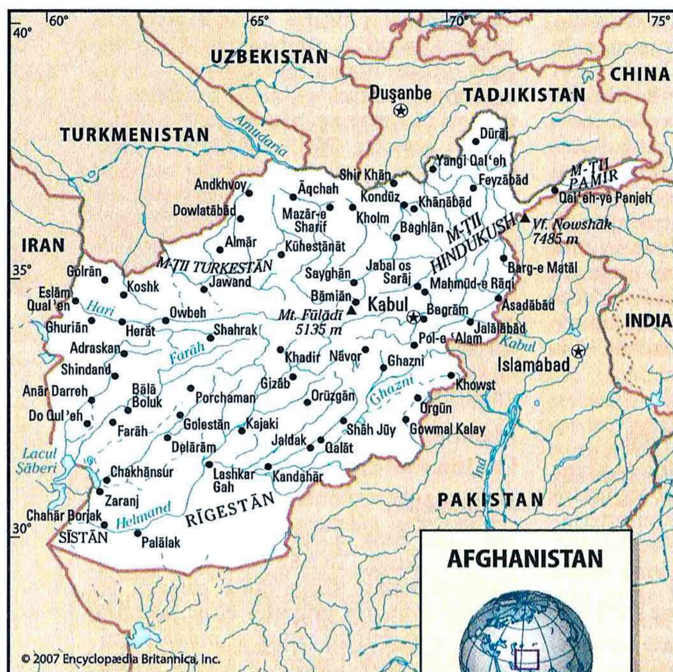
Serie de războaie desfășurate în Afghanistan în sec. XIX și XX. În sec. XIX, Marea Britanie a invadat de două ori Afghanistanul (primul și al doilea război anglo-afghan: 1839–1840 și 1878–1880). Britanicii nu au fost capabili să supună întreaga țară, iar cel de-al treilea război (1919) a dus la totala sa independență (Tratatul de la Rawalpindi, 1919). Din 1978, Afghanistanul s-a angajat într-un război civil care a provocat intervenția militară a Uniunii Sovietice. La apogeul său, războiul a implicat 100 000 de militari sovietici (1979–1989). Pe parcursul celor zece ani, sovieticii au susținut guvernul împotriva unei coaliții islamice insurgente, mujahedinii, care a preluat puterea în 1992. Un grup de luptători rebeli, cunoscuți sub numele de talibani, a preluat controlul asupra celei mai mari părți a țării în 1996. Această perioadă de impas a fost depășită în 2001, când SUA i-a îndepărtat de la putere, din cauza sprijinului acordat terorismului internațional.

Afghani, Jamal ad-Din al- ~

Vezi Jamal ad-Din al-Afghani

Afghanistan

Stat în Asia Centrală și de Sud, 645 807 kmp, 23 867 000 loc. (2005). Capitala: Kabul. Circa două cincimi din populație aparțin grupului etnic pashtun; printre alte grupuri etnice se numără grupul tadjik, grupul uzbek și grupul hazara. Limbi: pashto, persană (ambele oficiale). Religie: islam, predominant sunnit; zoroastrism. Monedă: afghani. Afghanistan are trei regiuni distincte: câmpiile nordice reprezintă regiunea agricolă principală; platoul sud-vestic este alcătuit în principal din deșert și peisaj semiarid; ținuturile muntoase centrale, inclusiv Hindu Kush, separă aceste regiuni. Afghanistan are o economie în dezvoltare, bazată în mare măsură pe agricultură; resursele sale minerale importante au rămas în mare măsură neexploatate, din cauza războaielor afghane din anii 1980 și a luptelor ulterioare. Meșteșugurile tradiționale rămân o ramură economică importantă; se exportă la scară largă covoare de lână. Regiunea a făcut parte din Imperiul Persan al Ahemenizilor în sec. VI î.Hr. și a fost cucerită de Alexandru cel Mare în sec. IV î.Hr. Influența hindusă a pătruns prin heftaliți și sassanizi, iar religia islamică s-a consolidat în timpul domniei Safavizilor, cca 870 d.Hr. Afghanistanul a fost împărțit între Imperiul Mogul al Indiei și Imperiul Persan al Safavizilor, până în sec. XVIII, când perșii aflați sub conducerea lui Nadir Șah au preluat controlul. Începând cu anii 1930, țara a avut o monarhie stabilă, care a fost răsturnată în anii 1970. Reformele marxiste au determinat izbucnirea unei revolte, iar trupele sovietice au invadat țara. Gherilele afghane au triumfat, sovieticii retrăgându-se în 1989. În 1992, grupări rebele au răsturnat guvernul

și au înființat o republică islamică, iar în 1996, talibanii au preluat puterea și au impus un regim islamic fundamentalist. Refuzul lor de a-l extrăda pe liderul extremist Osama bin Laden și pe membrii organizației Al-Qaeda, după atacurile din 11 septembrie 2001, a dus la un conflict militar cu Statele Unite și națiunile aliate, la răsturnarea guvernului taliban și instalarea unui guvern interimar.

afide

Specii de insecte care se hrănesc cu seva plantelor (ordinul *Homoptera*), cu corp moale, de dimensiunea unei gămălii de ac și cu protuberanțe tubulare pe abdomen. Sunt dăunători ai plantelor, cărora le opresc procesul de creștere, le produc gale, le transmit boli virale și le deformează frunzele, mugurii și florile.

afin

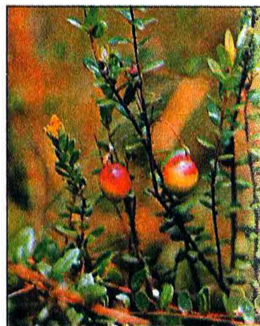
Arbust pitic cu frunze căzătoare (*Vaccinium myrtillus*) din familia Ericaceae. Poate fi întâlnit în păduri și pe șesuri, mai ales în zonele deluroase din Marea Britanie, Europa și Asia. Are tulpini lemnoase, frunze mici, de formă ovală, și flori mici, roz, cu pete verzi. Fructele, bace lucioase, de culoare albastră-închis, constituie hrana de bază pentru potârniche, dar sunt folosite și la prepararea tartelor și a dulceții. Spre deosebire de fructele speciei *V. australe*, care cresc în ciorchine, cele de la *Vaccinium myrtillus* cresc individual.

afin-de-cultură

Arbust originar din America de Nord aparținând genului *Vaccinium*. Este apreciat pentru fructele comestibile dulci, sursă de vitamina C și de fier. Crește numai în soluri moi, foarte alcaline și bine drenate.

afină

Fructul oricăreia dintre speciile de plante mici, târâtoare sau agățătoare, din genul *Vaccinium* (familia *Ericaceae*), înrudită cu murele. Merișoarele nordice (*V. oxycoccus*) sunt întâlnite în zonele mlăștinoase din America de Nord, în Asia și în N și centrul Europei. Boabele roșii, de mărimea stafidelor, au un gust acid. Merișoarele-americane (*V. macrocarpon*), care cresc în sălbăticie în aproape toată partea de NE a Statelor Unite și sunt cultivate intens în Massachusetts, New Jersey și Wisconsin, pe coasta pacifică a statelor Washington și Oregon, sunt mai rezistente decât fructele speciei *V. oxycoccus*, au boabe mari, de culoare roz, roșu foarte închis sau roșu cu alb. Afinele sunt folosite la prepararea băuturilor, a jeleurilor și a prăjiturilor.

merișor-american *(Vaccinium macrocarpon)*

WALTER CHANDOHA

Aflaq, Michel

(1910, Damasc, Siria - 23.06.1989, Paris, Franța)

Lider social și politic sirian. În timp ce studia la Universitatea din Paris (1929–1934), a ajuns la convingerea că lupta naționalistă arabă trebuia să se opună atât aristocrației autohtone, cât și conducătorilor străini. Sperând să unească, pe cale pașnică, toate statele arabe într-o singură națiune socialistă, a înființat Partidul Baas în 1946, fiind îndrumătorul, teoreticianul și organizatorul lui. În 1958, a convins guvernul sirian să

formeze, împreună cu Egiptul, Republica Arabă Unită, din care Siria s-a retras în 1961. Cariera sa în politica siriană s-a încheiat în 1966, când s-a mutat în Liban. *Vezi și* panarabism.

aflatoxină

Complex de substanțe toxice produse de mucegaiuri din genul *Aspergillus*, care contaminează frecvent nucile și alunele (în special arahidele), cerealele și alte alimente impropriu depozitate. Descoperite în 1960, în Anglia, după o epidemie de „boala X a curcanului" declanșată într-o crescătorie de păsări, aflatoxinele pot duce la apariția unor boli hepatice, a cancerului sau a sindromului Reye.

AFL-CIO /American Federation of Labor – Congress of Industrial Organizations/

(Federația Americană a Muncii – Congresul Organizațiilor Industriale)

AFL a fost înființată în 1886, ca o federație independentă de sindicate meșteșugărești, sub conducerea lui Samuel Gompers. Sindicatele membre își păstrau autonomia și beneficiau de protecție pentru muncitorii lor și de autoritate asupra anumitor zone industriale. CIO a fost fondat în 1935, sub numele de Comitetul pentru Organizare Industrială, de către un grup desprins din sindicatele AFL. Conducătorii erau adepții organizării muncitorilor, calificați și necalificați, din toate industriile. La primul Congres, din 1938, organizația a adoptat numele actual și l-a ales pe John L. Lewis ca președinte. Timp de două decenii, AFL și CIO au fost rivali înverșunați în lupta pentru conducerea mișcării muncitorești americane, însă s-au aliat din cauza climatului conservator și antimuncitoresc din perioada postbelică, iar în 1955 s-au unit sub conducerea lui George Meany. Numărul membrilor AFL-CIO a atins 17 milioane la sfârșitul anilor 1970, dar a scăzut începând cu 1980, deoarece sectorul american industrial productiv s-a micșorat. Activitățile AFL-CIO includ recrutarea și organizarea membrilor, realizarea de campanii educaționale, precum și sprijinirea legislației și a unor candidați politici considerați a fi în favoarea forței de muncă. *Vezi și* Lane Kirkland, cavaleri ai muncii, Walter Reuther.

Afonso I

cunoscut ca **Afonso Cuceritorul**

(1109/1111, Guimaraes, Portugalia – 06.12.1185, Coimbra)

Primul rege al Portugaliei (1139–1185). A îndepărtat-o pe mama sa, pentru a prelua tronul (1128), conducând mai întâi ca vasal al vărului său, Alfonso VII de León, dar asigurând mai târziu independența Portugaliei și câștigând titlul de rege (1139). I-a învins pe musulmani și le-a impus tribut, apoi a cucerit Lisabona (1147) cu ajutorul cruciaților. Afonso a reușit să extindă Portugalia dincolo de râul Tejo. A împărțit puterea cu fiul său, Sancho I, și i-a lăsat acestuia o monarhie stabilă și independentă.

Afonso III

(05.05.1210, Coimbra, Portugalia – 16.02.1279, Lisabona)

Rege al Portugaliei (1248–1279). A emigrat în Franța și a devenit, prin căsătorie, conte de Boulogne. A obținut coroana portugheză când fratele său mai mare, Sancho II, a fost detronat de papă. Ca rege, Alfonso a recâștigat controlul asupra ținutului Faro (1249) și a dus la bun sfârșit recucerirea regiunii Algarva de la musulmani. În timpul domniei sale, oameni din popor au fost admiși în cortes (parlamentul) portughez. Reafirmarea drepturilor regalității asupra pământurilor bisericești a dus la excomunicarea sa de către papă.

Afonso cel Mare

Vezi Albuquerque, Afonso de ~

aforism

Formulare concisă a unui adevăr universal valabil, a unui sentiment sau a unei idei autentice, într-o formă sugestivă, memorabilă. Termenul a fost folosit pentru prima dată de Hipocrat, în *Aforisme,* lucrare alcătuită dintr-o serie lungă de afirmații referitoare la boli și la modalitățile de vindecare. Aforismele au fost folosite în special în domenii care s-au dezvoltat relativ târziu, din punctul de vedere al principiilor și metodologiei, precum arta, agricultura, medicina, jurisprudența și politica. În epoca modernă, aforismul a devenit un mijloc de exprimare a înțelepciunii și a inteligenței. Printre autorii de aforisme faimoși, din epoca modernă, se numără Friedrich Nietzsche și Oscar Wilde.

Africa

Cel de-al doilea continent, ca suprafață, de pe glob. Este mărginit de Marea Mediterană, Oceanul Atlantic, Marea Roșie și Oceanul Indian și este împărțit în mod aproape egal de ecuator. Are 30 365 700 kmp, 816 524 000 loc. (2001). Africa este formată în mare măsură dintr-o platformă de roci foarte vechi, substratul unor vaste regiuni de podiș din interior. Înălțimea sa medie este de 670 m, dar altitudinile variază,

AFRICA
0 400 800 km
Golful Biscaya
MAREA ADRIATICĂ
Dunărea
MAREA NEAGRĂ
MAREA CASPICĂ
MAREA ARAL
Tagus
MAREA EGEE
I-le Azore (nu apar) la aprox. 800 mile V de Portugalia
Capul Al-Ghiran
Capul Bon
Sir. Gibraltar
MELILLA (SPANIA)
Oran
Alger
Tunis
CEUTA (SPANIA)
Casablanca
Rabat
M-ȚII ATLAS
TUNISIA
Golful Gabes
MAREA MEDITERANĂ
I-LE MADEIRA (PORTUGALIA)
MAROC
Tripoli
Golful Sidra
Benghazi
Alexandria
Port Said
Canalul Suez
Tigru
Eufrat
MARELE ERG OCCIDENTAL
MARELE ERG ORIENTAL
ALGERIA
PODIȘUL AL-HAMRA'
DEPRESIUNEA KATTARA
Cairo
PENINSULA SINAI
I-LE CANARE (SPANIA)
PODIȘUL TADEMAÏT
LIBIA
DEȘERTUL LIBIEI
DEȘERTUL DE VEST
DEȘERTUL ARABIC
Nil
Gl. Persic
El Aaiun
SAHARA OCCIDENTALĂ (ocupată de Maroc)
S A H A R A
EGIPT
PENINSULA
ARABIA
DEȘERTUL TANEZROUFT
M-ȚII AHAGGAR
Vf. Atakor 3005 m
Barajul Assuan
Lacul Nasser
Tropicul Racului
ADRAR
PODIȘUL DJADO
Capul Blanc
MASIVUL ADRAR-IFORAS
M-ȚII TIBESTI
DEȘERTUL NUBIEI
MAREA ROȘIE
MAURITANIA
Nouakchott
MALI
MASIVUL AÏR
DEȘERTUL TÉNÉRÉ
Niger
NIGER
CIAD
PODIȘUL ENNEDI
Senegal
AFFOLLÉ
Capul Verde
SENEGAL
Dakar
PODIȘUL DOGON
S A H E L
Khartūm
Asmara
GAMBIA
Banjul
Bamako
BURKINA FASO
Niamey
Lacul Ciad
M-ȚII MARRAH
SUDAN
ERITREEA
Ouagadougou
Bissau
GUINEEA-BISSAU
M-ȚII FOUTA DJALLON
Bobo Dioulasso
PODIȘUL JOS
Maiduguri
N'Djamena
Lacul Tana
DJIBOUTI
Djibouti
Golful Aden
Capul Guardafui
GUINEEA
BENIN
Abuja
PODIȘUL
Conakry
Bahr Al-Ghazāl
Addis Abeba
M-ȚII KAR KAR
COASTA DE FILDEȘ
Benue
VALEA RIFTULUI
SIERRA LEONE
Freetown
GHANA
Porto-Novo
Ibadan
NIGERIA
MASIVUL MONGOS
PODIȘUL IRONSTONE
ETHIOPIEI
Yamoussoukro
TOGO
PODIȘUL BOMA
ETHIOPIA
LIBERIA
Lacul Volta
Lomé
Lagos
Monrovia
Abidjan
Accra
Cotonou
CAMERUN
REPUBLICA CENTRAFRICANĂ
I-le Capului Verde (nu apar) la aprox. 385 mile V de Senegal
Bangui
I. BIOKO (GUINEEA EC.)
Douala
Yaoundé
Malabo
Lacul Rudolf
SOMALIA
Golful Guineei
SĂO TOMÉ ȘI PRÍNCIPE
GUINEEA ECUATORIALĂ
Lacul Albert
UGANDA
DEȘERTUL CHALBI
Mogadiscio
Ecuator
São Tomé
Libreville
REP. CONGO
CÂMPIA CONGO
Kampala
KENYA
GABON
Lacul Victoria
I. ANNOBON (GUINEEA EC.)
PODIȘUL BATÉKÉ
M-ȚII DE CRISTAL
REP. DEM. CONGO
RWANDA
Kigali
CÂMPIA SERENGETI
Nairobi
Mt. Kilimanjaro 5895 m
OCEANUL INDIAN
Brazzaville
Bujumbura
BURUNDI
M-ȚII MITUMBA
Mombasa
Kinshasa
Cascada Livingstone
CABINDA (ANGOLA)
PODIȘUL KWANGO-KWILU
Lacul Tanganyika
PODIȘUL MOSAI
Zanzibar
Dodoma
Dar es Salaam
VALEA MARELUI RIFT
I. ASCENSION
OCEANUL ATLANTIC
Luanda
M-ȚII MALANJE
Lacul Mweru
Cascada Kalambo
TANZANIA
I-LE SEYCHELLES
PODIȘUL SHABA
Lubumbashi
Lacul Nyasa
PODIȘUL BIÉ
ANGOLA
Moroni
I-LE COMORE
MALAWI
PODIȘUL MOZAMBIC
I. MAYOTTE (FRANȚA)
PODIȘUL HUILA
ZAMBIA
Lilongwe
I. SF. ELENA (M.B.)
Lusaka
Lacul Cahora Bassa
Lacul Kariba
Okavango
Harare
MADAGASCAR
Cascada Victoria
MOZAMBIC
Antananarivo
ZIMBABWE
Beira
Str. Mozambic
DEȘERTUL NAMIB
NAMIBIA
BOTSWANA
M-ȚII MATOPO
CÂMPIA MOZAMBICULUI
ESCARPAMENTUL ANGAYO
Windhoek
Tropicul Capricornului
DEȘERTUL KALAHARI
Gaborone
Capul Barra
M-ȚII SCHWARZ
Pretoria
Johannesburg
Maputo
Mbabane
SWAZILAND
VELDUL ÎNALT
I. Mauritius (nu apare) la aprox. 500 mile E de Madagascar
Vaal
Orange
M-ȚII DRAKENSBERG
Bloemfontein
Maseru
Durban
AFRICA DE SUD
LESOTHO
I. Réunion (nu apare) la aprox. 450 mile E de Madagascar
Cape Town
Capul Bunei Speranțe
Port Elizabeth
Capul Agulhas
20° 10° 0° 10° 20° 30° 40° 50°
40° 30° 20° 10° 0° 10° 20° 30° 40°

de la înălţimea de 5 895 m a muntelui Kilimanjaro, la 157 m sub nivelul mării, cât are lacul Assal. Sahara, cel mai mare deşert continuu din lume, ocupă mai mult de un sfert din teritoriu. Hidrologia continentului este dominată de fluviile Nil la N, Niger la V şi Congo în Africa Centrală. Doar 6% din continent este arabil, în timp ce aproape un sfert este împădurit. Populaţiile Africii se pare că vorbesc mai multe limbi decât totalul celor vorbite pe oricare alt continent. Limba arabă este predominantă din Egipt până în Mauritania şi Sudan. Africanii din N vorbesc limbi aparţinând unei familii de limbi afro-asiatice. Ţinutul subsaharian este locuit de populaţii care vorbesc un număr de limbi cunoscute în mod colectiv ca bantu, din familia de limbi niger-congo, în timp ce un număr mai mic, din centrul Africii, foloseşte limbi din familia nilo-sahariană, iar în S Africii se vorbesc limbile khoisan. În S se găsesc populaţii cu descendenţă europeană; migraţiile olandezilor (buri) au început în sec. XVII, iar englezii s-au stabilit pentru prima dată pe teritoriul care astăzi alcătuieşte Zambia şi Zimbabwe în sec. XIX. Africa, în ansamblu, este o regiune în dezvoltare. Agricultura este cel mai important sector al economiei, în majoritatea ţărilor. Exploatările miniere de diamante şi aur au o importanţă deosebită în S, în timp ce alte regiuni produc petrol şi gaze naturale. Cele mai multe dintre guvernele africane sunt controlate de armată sau de un singur partid. Multe sisteme legislative combină legile adoptate de puterile europene în timpul perioadei coloniale cu legislaţia tradiţională, deşi în multe ţări nord-africane legile derivă din religia islamică. Conducătorii africani au încercat să dezvolte o abordare panafricană a problemelor politice şi militare, prin Organizaţia Unităţii Africane şi prin urmaşa acesteia, Uniunea Africană. Este general acceptată ideea că locul de naştere al rasei umane este Africa. Mărturiile arheologice dovedesc faptul că acest continent a fost locuit de oameni şi de strămoşii lor, hominizii, cu patru milioane de ani în urmă. Oamenii moderni, din punct de vedere anatomic, au apărut cu o sută de mii de ani în urmă, în Africa subsahariană. Ulterior, aceştia au populat N Africii şi Orientul Mijlociu şi, în cele din urmă, restul lumii. Primul mare regat istoric al Africii, Egiptul, s-a format de-a lungul Nilului în cca 3000 î.Hr. şi a înflorit timp de aproape 3 000 de ani. Fenicienii au înfiinţat o colonie în Cartagina şi au deţinut controlul în V Mării Mediterane timp de aproape 600 de ani. În timp ce Africa de Nord a fost dominată de romani, timp de câteva secole, primul imperiu din V Africii a fost Ghana (sec. V–XI d.Hr.). Imperiile musulmane au inclus imperiile Mali (cca 1250–1400) şi Songhai (cca 1400–1591). În Africa Centrală şi de Est se punea accentul pe comerţul cu Arabia şi astfel au apărut câteva oraşe-stat puternice, printre care Mogadishu şi Mombasa. Portughezii au explorat zonele de coastă în sec. XV. Înainte de sfârşitul sec. XIX, Europa a fost puţin interesată de colonizarea Africii, dar în jurul lui 1884, ţările europene au început o luptă de împărţire a continentului, iar până în 1920 o mare parte a acestuia a ajuns sub conducere colonială. Sentimentul anticolonial s-a dezvoltat treptat, devenind larg răspândit după 1950 şi, una câte una, coloniile şi-au câştigat independenţa, ultima dintre ele în 1990. Instabilitatea politică, problemele refugiaţilor, foametea şi SIDA sunt principalele probleme cu care se confruntă continentul la începutul sec. XXI.

Africa

Provincie proconsulară romană. A fost înfiinţată după înfrângerea Cartaginei de către romani, în 146 î.Hr. Ulterior, a fost extinsă, incluzând Numidia şi partea de N a Libiei actuale. Între 30 î.Hr. şi 180 d.Hr., alte părţi din N Africii, printre care Cyrenaica şi Mauritania, au fost incluse în republica romană şi Imperiul Roman. În sec. V d.Hr., regiunea a fost cucerită de vandali, deşi părţi ale ei au fost ulterior recâştigate de Imperiul Bizantin. Musulmanii au cucerit-o la sfârşitul sec. VII d.Hr.

Africa de Est Britanică

Teritoriu în Africa, aflat odinioară sub control britanic. Dominaţia a început la sfârşitul sec. XIX, cu Zanzibar. În 1888, British East Africa Co. A reclamat teritorii din regiunea Kenyei de astăzi. Ulterior au fost infiinţate protectorate britanice asupra sultanatului Zanzibar şi a regatului Buganda (*vezi* Uganda). În 1919, Marea Britanie a primit Tanganiyka, fost teritoriu german, cu mandat din partea Ligii Naţiunilor. Toate aceste teritorii şi-au dobândit independenţa în anii 1960.

Africa de Est Germană

Teritoriu dependent de Germania imperială, care cuprinde actualele ţări Rwanda şi Burundi, partea continentală a Tanzaniei şi o mică porţiune din Mozambic. Agenţii comerciali germani au ajuns aici în 1884, iar în 1891 guvernul imperial german a preluat administraţia regiunii. În timpul

Primului Război Mondial a fost ocupată de britanici care, în urma Tratatul de la Versailles (1919), au primit un mandat de administrare a unei părți a zonei (Teritoriul Tanganiyka). O mică parte din regiune (Rwanda-Urundi) i-a revenit Belgiei.

Africa de Est Portugheză

Vezi Mozambic

Africa de Nord, Campaniile din ~

(1940–1943)

Lupte din Al Doilea Război Mondial pentru controlul N Africii. După victoria din 1940 a trupelor italiene în Egipt, acestea au fost respinse în Libia de către trupele britanice. Trupele germane, conduse de Erwin Rommel, i-au forțat pe britanici să se retragă în Egipt după înfrângerea suferită la Tobruk. În 1942, britanicii conduși de Bernard Law Montgomery au contraatacat în luptele de la El Alamein și i-au împins pe germani la V de Tunisia. În noiembrie 1942, forțele americane și cele britanice, sub conducerea lui Dwight D. Eisenhower, au debarcat în Algeria și Maroc, iar apoi s-au mutat spre E, în Tunisia. În luna mai 1943, Aliații, care avansaseră dinspre E spre V, au înfrânt forțele Axei și au obligat 250 000 de militari să se predea.

Africa de Sud *denumire oficială* Republica Africa de Sud *anterior* Uniunea Sud-Africană

Cea mai sudică țară din Africa, 1 219 090 kmp, 46 888 000 loc. (2005). Regatul Lesotho se află între granițele sale. Capitale: Pretoria/ Tshwane (executivă), Cape Town (legislativă) și Bloemfontein/ Mangauang (judecătorească). Trei sferturi din populație sunt negri africani, inclusiv zulu, xhosa, sotho și tswana. O optime o constituie albii, iar restul populației este reprezentată de descendenți indieni sau de rase mixte. Limbi: afrikaans, engleză și nouă limbi bantu (toate oficiale). Religii: creștinism, credințe tradiționale. Moneda curentă: rand. Africa de Sud are trei zone majore: un podiș în interior, munții Great Escarpment și o fâșie îngustă de șesuri, de-a lungul coastei. Are o climă temperată subtropicală. Este cel mai mare producător de aur din lume, producător și exportator important de cărbune, diamante, platină și vanadiu. Este o republică cu două camere legislative. Șeful statului și al guvernului este președintele. Populațiile san și khoikhoi au străbătut zona ca vânători și culegători, în Epoca Pietrei, iar mai târziu au dat naștere unei culturi de păstori care s-a menținut până în momentul contactului cu europenii. Prin sec. XIV, populațiile de limbă bantu s-au stabilit în zonă, dezvoltând mineritul aurului și al cuprului și stabilind legături comerciale cu Africa de Est. În 1652, olandezii au înființat o colonie la Capul Bunei Speranțe. Coloniștii olandezi au fost numiți buri (*în olandeză*, țărani), iar mai târziu, afrikaander, după limba afrikaans (dialect olandez vorbit în zonă). În 1795, forțele britanice au cucerit Capul Bunei Speranțe, iar în 1830, pentru a scăpa de guvernarea britanică, coloniștii olandezi au plecat în marea migrație spre N și au înființat republicile bure independente Statul Natal, Statul Liber Orange și Republica Transvaal, pe care britanicii le-au anexat drept colonii în 1902 (în urma războiul cu burii). În 1910, coloniile britanice Cape, Transvaal, Natal și Orange au fost reunite

într-o nouă Uniune Sud-Africană. Aceasta a devenit independentă și s-a despărțit de Commonwealth în 1961. De-a lungul sec. XX, politica sud-africană a fost dominată de problema menținerii supremației albilor într-o țară cu o majoritate de culoare, iar în 1948, Africa de Sud a instituit apartheidul. Izbindu-se de critica celorlalte țări din lume, Africa de Sud a început să desființeze legislația de apartheid în 1990. În cadrul alegerilor libere organizate în 1994, Nelson Mandela a devenit primul președinte de culoare al țării. În 1997 a fost promulgată o constituție nonrasială.

Africa de Sud, Războiul din ~

Vezi buri

Africa Ecuatorială

Vezi Africa Ecuatorială Franceză

Africa Ecuatorială Franceză
anterior **Congo Francez**

Fostă federație a coloniilor franceze din V Africii Centrale. A ființat între 1910–1959, cu capitala la Brazzaville. Fostele teritorii ale populațiilor ubangi-shari, la care fusese anexat și Ciadul în 1920, și-au câștigat independența în anii 1960 și au devenit Republica Centrafricană și Republica Ciad. Congo Central a devenit Republica Congo, iar Gabonul a devenit Republica Gaboneză.

Africa Occidentală Franceză

Fostă federație a coloniilor franceze din V Africii. Era alcătuită din actualele republici independente Benin, Burkina Faso, Guineea, Côte d'Ivoire, Mali, Mauritania, Niger și Senegal. Capitala era la Dakar. Federația a fost înființată în 1895 și desființată în 1958–1959. Până în 1960, fostele teritorii coloniale au devenit republici independente.

africană, artă ~

Artele vizuale, interpretative și literare ale Africii subsahariene. Ceea ce conferă artei africane specificul său este dimensiunea, în general redusă, a societăților sale tradiționale, în care se regăsește o uluitoare varietate stilistică. Cele mai vechi dovezi de artă vizuală sunt reprezentate de figurinele scrijelite și pictate pe stâncă (cca 3000 î.Hr.). Culturile pastorale din E pun accentul pe podoabele individuale; în societățile agrare din V și S predomină sculptura. Figurinele din lut descoperite în Nigeria datează din 500 î.Hr. Prelucrarea metalului se practică începând cu sec. IX, sculpturile în piatră, fildeș și lemn datează din sec. XVI–XVII, iar unele dintre cele mai frumoase sculpturi în lemn datează din sec. XX. Arhitectura domină artele din zonele nordice și estice de coastă, acolo unde islamul și creștinismul și-au exercitat influența; lucrările importante includ moschei monumentale construite din pământ și biserici săpate în piatră. Poate cele mai distinctive trăsături ale muzicii africane sunt complexitatea ritmurilor realizate cu ajutorul unei mari varietăți de tobe și relația dintre forma melodică și structura tonalităților lingvistice. În lipsa acestora, textul unui cântec devine lipsit de sens; dar, chiar și în cazul muzicii pur instrumentale, structura melodică tinde să respecte intonațiile verbale. Dansul are stiluri radical diferite pe teritoriul african. Tiparele de mișcare depind adesea de felul în care circumstanțele de mediu, cele istorice și cele sociale au fost modelate în mișcări legate de activitățile de muncă, sociale sau de relaxare. Adeseori, nu se poate face distincție între ceremoniile rituale și cele cu caracter de recreere și social. Ritualurile cu măști sunt o formă artistică multivalentă, care comportă mai multe mijloace de exprimare. Ele pot fi folosite ca mijloc de distracție, pentru a lupta împotriva unei boli, pot fi mijloace de a consulta un oracol, sunt folosite pentru riturile de inițiere ale băieților, în trecerea către maturitate, pot reprezenta strămoșii, pot rezolva dispute sau executa criminali. Masca este, în esență, un element dramatic care permite actanților să se distanțeze de rolul lor cotidian din cadrul comunității. Conținutul și stilul teatrului african urban sunt influențate atât de tradițiile dramatice africane, cât și de teatrul occidental. Artele literare ale Africii, îndeosebi tradițiile sale orale, sunt nesfârșit de bogate și diverse. Ele cuprind mituri, cântece religioase, poeme epice, basme populare, ghicitori, descântece și proverbe. Literatura scrisă în limbile hausă, swahili și amharică datează de mai multe secole. În sec. XX s-au dezvoltat literaturi scrise și în alte limbi africane, precum și în engleză, franceză și portugheză. *Vezi și* stil buli, déblé, segoni-kun, figurină telum; precum și autorii africani Chinua Acebe, Aimé Césaire, Birago Diop, Athol Fugard, Nadine Gordimer, Wole Soynka, Amos Tutuola.

africane, limbi ~

Limbi indigene din Africa, care aparțin grupurilor de limbi niger-congo, nilo-sahariane, khoisan și afroasiatice. Africa este cel mai poliglot continent; estimările privind numărul de limbi africane variază de la o mie la peste 1 500. Multe dintre ele au

numeroase dialecte. Intonația joacă un rol important în aproape toate limbile subsahariene. Contactul dintre oameni care nu vorbesc aceeași limbă a necesitat dezvoltarea unei lingua franca, cum este swahili în Africa de Est, lingala în bazinul fluviului Congo (*vezi* limbile bantu), sango în Republica Centrafricană (*vezi* limbile adamawa-ubangi) și araba, în cea mai mare parte a zonei Sahel.

africane, religii ~

Religii indigene de pe continentul african. Islamul (în N Africii) și religia creștină (în S Africii), introduse din afară, sunt astăzi principalele religii ale continentului, dar religiile tradiționale joacă încă un rol important, mai ales în Africa subsahariană. Numeroasele religii africane tradiționale au în comun ideea unui zeu creator, care a făcut lumea și apoi s-a retras, rămânând departe de problemele vieții omenești. Rugăciunile și jertfele sunt, de obicei, adresate zeităților secundare, care au rol de intermediari între universul uman și cel sacru. Strămoșii servesc și ei ca intermediari (*vezi* cultul strămoșilor). Actanții ritualurilor sunt preoții, bătrânii, cei care invocă ploaia, ghicitorii și profeții. Ritualurile au ca scop menținerea unei relații armonioase cu puterile cosmice, iar multe dintre ele au asociate mituri care le explică semnificația. Animismul este o trăsătură comună a religiilor africane, iar ghinionul este adesea atribuit vrăjitoriei și magiei (practici magice).

afrikaans

Limbă germanică din Africa de Sud, dezvoltată din flamanda (neerlandeza) sec. XVII, de către descendenții coloniștilor europeni, populațiile băștinașe de limbă khoisan și sclavii africani și asiatici din colonia olandeză de la Capul Bunei Speranțe. Diferă de limba olandeză prin sistemul de sunete, prin unele simplificări gramaticale și prin vocabular. Limba afrikaans este vorbită, ca limbă principală, de aproape șase milioane de sud-africani și este folosită ca a doua sau a treia limbă de alte câteva milioane; există și cca 150 000 de vorbitori în Namibia. Limba afrikaans standard a fost separată în mod formal de limba olandeză și declarată limbă oficială a Africii de Sud în 1925; este una dintre cele unsprezece limbi oficiale sud-africane.

afrikander *anterior* bur

Din punct de vedere istoric, orice sud-african de descendență olandeză sau hughenotă, a cărui limbă maternă este afrikaans. De la sfârșitul sec. XX, termenul este folosit pentru toți vorbitorii de afrikaans, indiferent de apartenența etnică. Afrikanderii erau numiți inițial buri (țărani), deoarece mulți coloniști olandezi și hughenoți din vechea colonie a Capului (înființată în 1652) au devenit fermieri de frontieră în Transvaal și în Statul Liber Orange. Au stabilit comunități patriarhale autonome, și-au dezvoltat propria limbă și cultură și erau fideli unei politici de segregare rasială, ulterior numită apartheid. Au dus un război înverșunat cu britanicii (Războiul cu burii, 1899–1902), pentru dreptul de a guverna teritoriile de frontieră. Deși au fost înfrânți, și-au păstrat vechea limbă și cultură, iar ulterior au obținut, pe cale politică, puterea pe care nu reușiseră să o cucerească prin acțiune militară. După ce au dominat politica sud-africană în cea mai mare parte a sec. XX, au fost obligați să renunțe la putere după primele alegeri bazate pe sufragiu universal, din 1994. *Vezi și* Cape Town, marea migrație, Partidul Național.

afro-asiatice, limbi ~ *anterior* limbi hamito-semitice

Familie de aproape 250 de limbi, vorbite în N Africii, în anumite părți din Africa subsahariană și în Orientul Mijlociu, care include limbi ca araba, ebraica, amharica și hausa. Numărul total de vorbitori este estimat la peste 250 de milioane. Principalele ramuri ale limbilor afro-asiatice sunt semitică, berberă, egipteană, cușitică, omotică și ciadică. Limbile berbere sunt vorbite de cca 15 milioane de oameni, în enclave răspândite în N Africii, din Maroc până în NV Egiptului, dar și în zone din V Saharei. Familia cușitică este o familie de cca 30 de limbi, vorbite de peste 30 de milioane de oameni în NE Sudanului, Eritreea, Ethiopia, Somalia, Djibouti, Kenya și în câteva zone din NE Tanzaniei. Grupul omotic, clasificat inițial ca parte din familia cușitică, este un grup de mai mult de 30 de limbi, vorbite de două sau trei milioane de oameni, majoritatea trăind în apropiere de râul Omo, în SV Ethiopiei. Grupul ciadic cuprinde cca 140 de limbi, vorbite în N Nigeriei, S Nigerului, S Ciadului și N Camerunului; cu excepția hausei, se pare că nici o limbă ciadică individuală nu are mai mult de jumătate de milion de vorbitori.

afrocentrism

Mișcare culturală, politică și ideologică, predominant afro-americană, care

consideră toți negrii ca fiind africani sincretici și cred că viziunea lor asupra lumii ar trebui să reflecte pozitiv valorile tradiționale africane. Afrocentrismul afirmă că, de secole, negrii și alte naționalități de culoare au fost dominați de europeni, prin sclavie și colonizare, cultura europeană fiind ori lipsită de relevanță, ori ostilă eforturilor depuse de non-europeni pentru a obține autodeterminarea. Având rădăcini în mișcările naționaliste istorice ale negrilor, precum ethiopianism, panafricanism și negritudine, afrocentrismul afirmă supremația culturală a Egiptului antic și este considerat un îndemn către activismul politic. Pe lângă faptul că pune accent pe cooperare și spiritualitate, afrocentrismul apără cultura afro-americană contemporană expresivă (limba, bucătăria, muzica, dansul și vestimentația). Lansat de Molefi Asante în anii 1980, termenul de afrocentrism a fost popularizat de cărți ca *Atena neagră: Rădăcinile afroasiatice ale culturii clasice* (Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization, 2 vol., 1987–1991), scrisă de Martin Bernal. Cartea rămâne controversată printre oamenii de știință, care o acuză de inexactitate istorică, absurditate științifică și rasism – determinând contraacuzații de rasism din partea apărătorilor acesteia.

Afrodita

Zeiță a iubirii carnale și a frumuseții, la grecii antici. Este asociată cu marea și, conform legendelor, s-a născut din spuma mării fecundată de sperma lui Uranus. În Sparta, Teba și Cipru era adorată ca zeiță a războiului. Mulți învățați atribuie cultului ei o origine semitică și nu una greacă. După spusele lui Homer, Afrodita a fost fiica lui Zeus și a Dionei. Zeița s-a căsătorit cu Hefaistos, pe care l-a înșelat cu Ares. Printre iubiții ei s-au numărat și mulți muritori. Cele mai importante temple închinate ei se aflau pe insulele Cipru, Kithira și Corint. Ca zeiță a fertilității, Afrodita este asociată cu Grațiile, Eros și Horae (anotimpurile). La romani, echivalentul Afroditei este Venus.

afrodiziac

Oricare dintre mijloacele de stimulare care se consideră că duc la excitația sexuală. Pot fi psiho-fiziologice (excitația este produsă prin intermediul simțurilor tactil, vizual, olfactiv sau auditiv) sau interne (de ex. alimente, băuturi alcoolice, medicamente, preparate speciale, anumite preparate farmaceutice). Majoritatea alimentelor considerate în mod tradițional ca afrodiziace nu au componente chimice cu astfel de calități. În unele cazuri, reputația lor s-ar putea explica prin aspectul presupus a fi asemănător cu cel al organelor genitale (de ex. rădăcina de ginseng, cornul de rinocer). Droguri cum sunt alcoolul și marijuana pot provoca excitație sexuală, prin diminuarea inhibițiilor. Există puține studii științifice asupra afrodiziacelor; singurele substanțe care au cu adevărat astfel de calități sunt extrem de dăunătoare sănătății.

aftoză

Vezi febră aftoasă

Aga Khan

Titlu al imamilor din secta de ismailiți Nizari a islamului șiit. A fost acordat pentru prima dată în 1818, lui Hasan Ali Șah (1800–1881), de către șahul Persiei. Ca Aga Khan I, el s-a revoltat mai târziu împotriva Persiei (1838) și, înfrânt, a fugit în India. Fiul său mai mare, Ali Șah (m. 1885), a fost pentru scurt timp Aga Khan II; fiul lui Ali Șah, sultan Sir Mohammed Șah (1877–1957), a devenit Aga Khan III. A obținut o poziție de conducător printre musulmanii indieni, a fost președinte al Ligii Musulmane din Întreaga Indie și a jucat un rol important la conferințele Mesei Rotunde pe tema reformei constituționale indiene (1930–1932); în 1937, a fost numit președinte al Ligii Națiunilor. L-a ales ca succesor pe nepotul său, Karim al-Hussain Șah (n. 1937), care, ca Aga Khan IV, a devenit un conducător puternic; a înființat Fundația Aga Khan, o organizație filantropică internațională, precum și alte agenții care oferă servicii educaționale.

Agadir

Port maritim în SV Marocului, pe țărmul Atlanticului, 155 240 loc. (1994). A fost ocupat în sec. XVI de portughezi, iar mai târziu a devenit port marocan independent. După Criza Marocană din 1911, a fost ocupat de trupele franceze, în 1913. Dezvoltarea modernă a început în 1914, odată cu construirea portului, dar și cu dezvoltarea industriei pescuitului. Distrus în 1960 de o serie de cutremure și un incendiu, orașul a fost reconstruit la S de amplasamentul său inițial. Pe lângă funcțiile portuare, este o piață de desfacere pentru zona agricolă din jur.

Agamemnon

În legendele grecești, fiul lui Atreu, fratele lui Menelau și rege al Micenei, comandant al forțelor grecești care au atacat Troia.

Cu soția sa, Clitemnestra, Agamemnon a avut un fiu, Oreste, și trei fiice. Când Paris a răpit-o pe soția lui Menelau, Elena, Agamemnon le-a cerut grecilor să se unească într-un război de răzbunare împotriva troienilor. Artemis a trimis vânturi potrivnice sau un calm plat, pentru a împiedica flota grecească să navigheze, iar Agamemnon a sacrificat-o pe fiica sa Ifigenia, pentru a o îmbuna pe zeiță. După Războiul Troian, el s-a întors acasă, unde a fost ucis de soția sa și de amantul acesteia, Egist. Moartea lui a fost răzbunată de Oreste. Aceste evenimente au stat la baza marii trilogii dramatice a lui Eschil, *Orestia*.

Agaña

Oraș, centru administrativ al insulei Guam, 1 100 loc. (2000). Este situat pe coasta de V a Guamului, în golful Agaña. În 1940 era un oraș de 10 000 loc.; a fost complet distrus în Al Doilea Război Mondial și a fost cu greu reconstruit. În Parcul Latte Stone, din apropiere, sunt expuși stâlpi de susținere pentru case, vestigii din cultura preistorică Latte.

agape

În Noul Testament, dragostea (*în greacă: agapo*, a iubi) părintească a lui Dumnezeu pentru oameni și dragostea lor reciprocă, pentru Dumnezeu. Termenul s-a extins și la dragostea unui om pentru semenii săi. Părinții Bisericii au folosit acest termen pentru a desemna un ritual cu pâine și vin, precum și o masă a frăției, la care luau parte și săracii. Relația istorică dintre această masă, Cina cea de Taină și euharistia – masa frăției și taina împărtășaniei – nu este foarte clară.

Scaly pholiota (*Pholiota squarrosa*)

STEPHEN DALTON

agaric

Ciupercă din familia *Agaricaceae*, inclusiv ciuperca de cultură, cultivată la scară comercială. Aceste ciuperci au celule producătoare de spori (bazidii), fixate pe niște fâșii subțiri, denumite lamele, localizate în interiorul pălăriei. Cea mai cunoscută este *Agaricus* (*Psalliota*), care cuprinde aproape 60 de specii, dintre care cea mai răspândită este *A. campestris*, ciuperca de luncă sau de câmp, comestibilă, și ciuperca de cultură, comună, *A. bisporus*.

Agartala

Oraș, centru administrativ al statului Tripura, India, 189 387 loc. (2001). Se află în apropierea graniței cu Bangladesh, pe râul Haroa, într-o câmpie intens cultivată. Reprezintă punctul comercial central și cuprinde un palat al maharajahului, un templu și câteva colegii afiliate Univesității din Calcutta.

Agassi, Andre (Kirk)

(n. 29.04.1970, Las Vegas, Nevada, SUA)

Jucător american de tenis. A câștigat turneul de la Wimbledon la individual masculin, în 1992, competițiile U.S. Open, în 1994, și Australian Open, în 1995, 2000, 2001 și 2003. În 1997 coborâse pe locul 122 în clasamentul internațional, dar și-a revenit și, în 2000, a devenit cel mai bun jucător din lume. În 2001 s-a căsătorit cu fosta jucătoare germană de tenis, Steffi Graf. Este cunoscut pentru stilul și comportamentul său agresive, pe teren și în afara acestuia.

Agassiz, Alexander (Emmanuel Rodolphe)

(17.12.1835, Neuchâtel, Elveția – 27.03.1910, în mijlocul Oceanului Atlantic)

Zoolog marin, oceanograf și inginer minier american de origine elvețiană. Fiul lui Louis Agassiz, în 1849 a emigrat în SUA, unde a efectuat studii zoologice sistematice și semnificative asupra echinodermelor (de ex. steaua-de-mare). A dezvoltat și supravegheat ceea ce avea să devină cea mai importantă mină de cupru din lume (Calumet, Michigan), dar a fost preocupat și de îmbunătățirea condițiilor de muncă ale minerilor. A făcut studii marine și asupra recifelor de corali. A contestat teoria lui Charles Darwin privind formarea recifelor de corali, pe baza observațiilor făcute într-o calătorie efectuată în 1875, pe coasta de V a Americii de Sud.

Agassiz, Elizabeth Cabot *născută* Elizabeth Cabot Cary

(05.12.1822, Boston, Massachusetts, SUA – 27.06.1907, Arlington Heights, Massachusetts)

Naturalist și pedagog american. A studiat cu profesori particulari, acasă, și în 1850 s-a căsătorit cu Louis Agassiz. A ajutat la organizarea și conducerea mai multor expediții ale soțului său, iar împreună au înființat un laborator de studii marine în golful Buzzards, Massachusetts. După moartea soțului, a avut ideea înființării unui colegiu pentru femei, cu profesori de la Universitatea Harvard. A contribuit la lansarea Societății pentru Instruire Universitară a Femeilor (1882). A fost

președinta acesteia până în 1894, când societatea a primit numele de Colegiul Radcliffe, ea continuând să fie președintă până în 1899.

Agassiz, (Jean) Louis (Rodolphe)

(28.05.1807, Motier, Elveția - 14.12.1873, Cambridge, Massachusetts, SUA)

Naturalist, geolog și profesor american de origine elvețiană. După ce a studiat în Elveția și Germania, s-a mutat în SUA, în 1846. A efectuat studii de referință privind activitățile ghețarilor și ale speciilor dispărute de pești. A devenit celebru pentru metodele sale inovatoare de predare, care încurajau învățarea prin observarea directă a naturii. Perioada pe care a petrecut-o ca profesor de zoologie la Universitatea Harvard a revoluționat studiul științelor naturale în SUA. Toți profesorii americani importanți de științe naturale, de la sfârșitul sec. XIX, au fost elevii lui Agassiz. Mai mult, a fost un excelent administrator, promotor și colector de fonduri pentru domeniul științific. De-a lungul întregii sale vieți, a fost un oponent al teoriei evoluționiste a lui Charles Darwin. A doua sa soție, Elizabeth Agassiz, cofondatoare și primă președintă a Colegiului Radcliffe, precum și fiul lui, Alexander Agassiz, au fost naturaliști renumiți.

agat

Mineral comun de silice, semiprețios, o varietate de calcedonie care prezintă straturi de culori și transparențe diferite. Varietățile sunt caracterizate prin particularitățile de formă și culoare ale straturilor, vizibile prin secțiunile tăiate perpendicular pe straturi. Agatul se găsește pretutindeni în lume, cel mai des în cavități ale rocilor eruptive și în geode. Brazilia și Uruguay sunt marile producătoare de agate. Agatul este, în esență, un cuarț. Multe din agatele comerciale sunt colorate artificial, pentru a face piatra naturală, de culoare gri șters, mai colorată.

agat cu benzi

E.M. SHAUB

Agatha, Sfânta ~

(sec. III d.Hr.?, Palermo, Sicilia, sărbătorită la 5 februarie)

Martiră creștină legendară, născută în Palermo sau Catania, a rezistat avansurilor unui prefect roman, trimis să guverneze Sicilia. După ce a fost torturată fără milă, a fost condamnată la ardere pe rug, însă în timp ce se aprindea focul s-a produs un cutremur puternic, iar mulțimea a cerut eliberarea ei. A fost trimisă la închisoare, unde a murit. Deși ea apare pe lista martirilor încă din sec. VI, legenda ar putea fi nefondată.

Agatocle

(361 î.Hr., Thermae Himerenses, Sicilia - 289 î.Hr./?/)

Tiran al Siracuzei (317–304? î.Hr.) și rege autoproclamat al Siciliei (304?–289 î.Hr.). S-a mutat de tânăr la Siracuza și a servit în armata cetății. După două tentative eșuate, a detronat oligarhia siracuzană (317 î.Hr.) și a preluat puterea. A purtat războaie cu alte orașe grecești din Sicilia (316–313? î.Hr.) și cu Cartagina (311 î.Hr.). A fost chiar aproape de a cuceri Cartagina, înainte de a fi înfrânt (307 î.Hr.). A încheiat un tratat favorabil (306 î.Hr.), care a limitat expansiunea Cartaginei în Sicilia. S-a menținut la putere prin măsuri interne dure și s-a autoproclamat rege al Siciliei. După aceea, domnia sa a fost pașnică. În testamentul său a redat Siracuzei libertatea, însă moartea lui a fost urmată de o reînnoire a puterii cartagineze în Sicilia.

agave

Plante care fac parte din ordinul *Liliales*, ce cuprinde mai mult de 700 de specii de plante cu tulpini scurte și lemnoase, care cresc în zone tropicale, subtropicale și temperate. Au frunze înguste, lanceolate, câteodată cărnoase sau zimțate, care cresc în mănunchiuri, la baza plantei. Majoritatea speciilor au florile grupate în ciorchini. Fructul este o capsulă sau o bacă (*vezi* boabă). Plantele din genul *Agava* sunt importante în primul rând pentru fibrele obținute din frunze. Sisalul obținut din *A. sisalana* este cea mai valoroasă fibră vegetală dură. Câteva specii de agave conțin o sevă care, fermentată, produce o serie de băuturi euforizante, cum sunt tequila, pulque și mescal. Multe specii de yucca sunt foarte populare ca plante ornamentale; printre alte plante ornamentale din familia agavelor se numără cele din genurile *Dasylirion, Nolina, Cordyline, Dracaena* și *Sansevieria*.

Agârbiceanu, Ion

(12.09.1881, Cenade, Alba, România - 28.05.1963, Cluj)

Preot și prozator român, adept al poporanismului și semănătorismului, membru al Academiei Române (1955). Cu o excepțională capacitate narativă, el depășește limitele celor două curente, împletește nuanțe autobiografice în filonul narativ, totul

Ion Agârbiceanu

într-o atmosferă destul de apăsătoare, cu o intrigă aflată sub spectrul pedepsei ce urmează faptei și personaje principale înzestrate cu virtuți exemplare, adesea simboluri etice. Dintre povestiri se remarcă, în special, *Fefeleaga* (1908), *Popa Man* (1920) și *Luncușoara în Păresimi* (1914), iar dintre romane, *Arhanghelii* (1913), care poate fi considerat un moment de referință în dezvoltarea romanului românesc, *Legea trupului* (1926) și *Legea minții* (1927). Scrierile memorialistice includ: *Licean... odinioară* (1942), *Amintiri* (1940), *Vremuri și oameni. Lume nouă* (1943).

Agee, James

(27.11.1909, Knoxville, Tennessee, SUA – 16.05.1955, New York, New York)

Poet și romancier american. A urmat Universitatea Harvard. În anii 1930 și 1940, prin cronicile sale de film din revistele *Time* și *The Nation*, a devenit un deschizător de drumuri al criticii de film serioase. Poemul său liric, *Să-i lăudăm acum pe bărbații celebri* (Let Us Now Praise Famous Men, 1941), ilustrat cu fotografii de Walker Evans, descrie viața cotidiană a fermierilor din Alabama, sărăciți de taxe. După 1948 a lucrat mai ales ca scenarist, remarcabile fiind *Regina africană* (The African Queen, 1951) și *Noaptea vânătorului* (The Night of the Hunter, 1955). Celebritatea i-a adus-o romanul autobiografic *O moarte în familie* (A Death in the Family, 1958, Premiul Pulitzer).

Agenais *sau* Agenois

Provincie istorică, în SV Franței. În Gallia antică, Agenais era țara nitiobrigilor, apoi o *civitas* galo-romană, ale cărei limite au devenit ale diocezei Agen. Regiunea a fost dobândită de ducii de Aquitania în 1036, când Alienor de Aquitania s-a căsătorit cu viitorul rege Henric II al Angliei. În 1152, Agenais a intrat în posesia regilor Angliei. A alternat între stăpânirea franceză și cea britanică până în 1615, când a fost reunită cu coroana franceză.

agenezie

Incapacitate a unui organ sau a unei părți a acestuia de a se dezvolta în perioada creșterii embrionare. Multe forme de agenezie sunt mortale, cum este cazul lipsei întregului creier (anencefalie), în timp ce agenezia unuia dintre organele pereche poate cauza doar probleme minore. Sunt cunoscute agenezia unui rinichi, agenezia vezicii urinare, a unui testicul sau ovar, agenezia glandei tiroide sau a unui plămân. Agenezia mâinilor sau a picioarelor se numește meromielie (absența uneia sau a ambelor mâini sau picioare), focomielie (mâinile și labele picioarelor sunt normale, dar lipsesc brațele sau picioarele) și amielie (lipsa totală a unuia sau mai multor membre). Agenezia poate fi cauzată de absența țesutului embrionar sau de expunerea la noxe chimice în perioada uterină și este, de obicei, asociată cu alte probleme congenitale.

agent beta-blocant *denumire completă* agent blocant beta-adrenergic

Medicamente sintetice folosite pentru tratarea unei mari varietăți de boli și afecțiuni ale sistemului nervos simpatic (*vezi* sistem nervos vegetativ). Stimularea prin intermediul epinefrinei a receptorilor beta-adrenergici, care se găsesc mai ales în inimă, dar care sunt prezenți și în mușchii vaselor de sânge și în alți mușchi netezi, duce la excitarea sistemului nervos simpatic. Prevenind aceste excitații, beta-blocantele sunt utile în controlarea anxietății, a hipertensiunii și a mai multor boli ale inimii (*vezi* afecțiuni cardiace). Reduc riscul producerii unui al doilea infarct miocardic.

Agent Orange/Portocaliu

Amestec de erbicide. Conține cantități aproximativ egale de esteri de tipul 2,4 -D (2, 4-acid diclorofenoxiacetic) și 2, 4, 5-T (2, 4, 5-acid triclorofenoxiacetic), precum și urme de dioxină. În Războiul din Vietnam, aproximativ 50 de milioane de litri cu acest amestec au fost împrăștiate de forțele militare americane deasupra pădurilor și culturilor, cu dublul scop de a distruge camuflajul mișcărilor forțelor inamice, dar și sursele de hrană. Expunerea la acest agent a fost considerată cauza unui număr anormal de mare de pierderi de sarcină, boli de piele, cancer, malformații congenitale, precum și a altor boli în rândul vietnamezilor, dar și al soldaților americani, australieni, neozeelandezi și al familiilor acestora.

agenție de marketing

Organizație creată de guvernul unei țări pentru a reglementa cumpărarea și vânzarea unui anume produs dintr-o anumită zonă. Cel mai simplu tip de departament

este desemnat să realizeze un studiu de piață, să promoveze vânzările și să ofere diverse informații; este, de obicei, finanțat printr-o taxă impusă asupra vânzărilor produsului respectiv. Exemple pot fi Comisia de Promovare a Ceaiului din Sri Lanka și Consiliul de Promovare al Exportului de Tutun din Zimbabwe. Alte departamente sunt împuternicite să stabilească termenii și condițiile vânzării, de obicei prin implementarea standardelor de împachetare și de analiză a calității. Scopul principal al majorității departamentelor de marketing este de a stabiliza prețurile, în special a produselor dedicate pieței de export, unde fluctuațiile de preț sunt deseori acute. Departamentele pot să ridice prețul mediu prin manipularea fluxului de produse, cu scopul de a menține un nivel suficient de înalt al cererii, în toate perioadele. Departamentele de marketing sunt folosite și pentru produsele a căror perisabilitate reclamă stabilirea în avans a ieșirii lor pe piață. *Vezi* cartel.

Agenția de Protecție a Mediului /Environmental Protection Agency (EPA)/

Agenție guvernamentală americană, care impune și verifică standardele naționale de control al poluării mediului. A fost înființată de președintele Richard Nixon (1970), pentru a înlocui legislația confuză și ineficientă din domeniul protecției mediului. Printre măsurile cele mai cunoscute ale agenției se numără interzicerea insecticidului DDT (1972), stabilirea unui termen limită pentru eliminarea plumbului din benzină (1973), stabilirea standardelor pentru apa potabilă (1974) și monitorizarea combustibilului pentru autovehicule (1975). Activitatea EPA este în mare parte responsabilă pentru scăderea cu până la jumătate a celor mai multe emisii poluante din SUA, între 1970 și 1990; în anii 1980, indexul standardelor de poluare a crescut cu încă jumătate în orașele importante. EPA supraveghează și purificarea siturilor de depozitare a deșeurilor abandonate. Activitatea agenției a condus la creșterea interesului față de problemele mediului și a gradului de conștiință civică.

Agenția de Securitate Națională /National Security Agency (NSA)/

Agenție americană de informații ce activează în domeniul securității, al comunicațiilor și al codurilor secrete. A fost înființată în 1952, prin directivă prezidențială și nu este supusă supervizării Congresului. Directorul agenției a fost fie un general, fie un amiral. Agenția îndeplinește o varietate de misiuni: protejarea și formularea de coduri, cifruri și alte structuri criptologice, interceptarea, analizarea și soluționarea transmisiilor codate. Desfășoară cercetări în toate formele de transmisie electronică, având posturi de ascultare în toată lumea, pentru interceptarea semnalelor. Până nu demult nu avea contacte cu publicul sau cu presa, dar este o țintă permanentă pentru serviciile secrete străine. Deși nu se cunoaște exact bugetul agenției, aceasta a recunoscut că el depășește cu mult pe cel al CIA și că rivalizează cu sursele financiare ale celor mai mari companii din lume.

Agenția de Sistematizare Agricolă /Agricultural Adjustment Agency (AAA)/

Program al New Deal cu rol de restabilire a prosperității agriculturii americane în timpul Marii Depresiuni. Stabilită de un decret al Congresului în 1933, AAA urmărea să limiteze producția din ferme la anumite produse de bază, pentru a mări prețurile. A înființat și Corporația de Credite pentru Articole de Larg Consum, care acorda împrumuturi fermierilor, achiziționa și depozita recolte în scopul de a menține prețurile. Programul a avut un succes limitat, înainte de a fi declarat neconstituțional, în 1936.

Agenția France-Presse /Agence France-Presse (AFP)/

Agenție de știri franceză cu sediul la Paris. Are rădăcini în Biroul Havas, creat în 1832 și care în 1835 a devenit Agenția Havas, prima agenție adevărată de știri din lume. Agenția Havas a fost activă până la ocuparea Franței de către germani, în 1940, când cea mai mare parte a personalului a trecut în ilegalitate. După eliberarea Parisului în 1944, jurnaliștii clandestini au ieșit la lumină și au format AFP. Guvernul francez a direcționat capitalul Agenției Havas către AFP, care a ajuns repede printre cele mai mari servicii de știri telegrafice din lume.

Agenția Guvernamentală pentru Alimente și Medicamente /Food and Drug Administration (FDA)/

Agenție în cadrul Departamentului SUA pentru Servicii de Sănătate și Umane. Înființată în 1927, aceasta inspectează, testează, aprobă și stabilește standardele de siguranță pentru alimente și aditivi alimentari, medicamente, produse chimice, cosmetice, aparatură medicală și de uz casnic. Agenția poate împiedica vânzarea produselor care nu au fost testate și poate face demersurile legale pentru stoparea vânzării unor produse considerate dăunătoare sau a

celor care reprezintă un risc pentru sănătatea sau siguranţa persoanelor. Autoritatea sa este limitată la comerţul dintre statele americane, neputând controla preţurile sau reglementa în mod direct publicitatea, cu excepţia medicamentelor sau a aparatelor care se eliberează pe bază de reţetă.

Agenţia Internaţională pentru Energie Atomică /International Atomic Energy Agency (IAEA)/

Organizaţie internaţională fondată în 1957, pentru a promova folosirea paşnică a energiei nucleare. Are sediul central la Viena, iar printre activităţile sale se numără: cercetările pentru aplicarea energiei nucleare în medicină, agricultură, hidrologie şi industrie; acordarea de asistenţă tehnică; dezvoltarea protecţiei împotriva radiaţiilor; programe de relaţii publice. După primul război din Golful Persic, inspectorii IAEA au fost solicitaţi să stabilească dacă Irakul producea arme nucleare. IAEA, împreună cu directorul său general, Mohammed el Baradei, a primit în 2005 Premiul Nobel pentru pace.

Agenţia Spaţială Europeană /Agence Spatiale Européenne (ASE)/

Organizaţie vest-europeană de cercetare spaţială şi a tehnologiilor spaţiale, cu sediul central la Paris. A fost înfiinţată în 1975, prin unificarea Organizaţiei Europene de Dezvoltare a Rachetelor cu Organizaţia Europeană de Cercetare Spaţială, ambele fondate în 1964. Este constituită din următoarele state membre: Austria, Belgia, Marea Britanie, Danemarca, Finlanda, Franţa, Germania, Irlanda, Italia, Olanda, Norvegia, Portugalia, Spania, Suedia şi Elveţia. Canada a încheiat un tratat special de colaborare cu ASE şi participă numai la anumite proiecte. ASE a dezvoltat seria rachetelor *Ariane* şi deţine o bază de lansare în Guyana Franceză. S-a ocupat de lansarea unui sistem de sateliţi meteorologici (Meteosat), a sondei spaţiale *Giotto*, care a cercetat nucleul cometei Halley, şi a satelitului *Hiparchos*, care măsoară paralaxele, poziţiile şi mişcările a peste 100 000 de stele.

agenţie

În jurisprudenţă, relaţie în care o parte (agentul) lucrează în interesul şi sub controlul unei alte părţi (mandant), în relaţiile cu terţi. Îşi are rădăcinile în vechile relaţii stăpân-servitor. Agenţia se transformă într-o persoană juridică atunci când agentul lezează sau înşală o a treia parte. În legislaţia anglo-americană, mandantul este constrâns de şi răspunzător pentru faptele unor agenţi, cum ar fi agenţii bursieri, agenţii de afaceri, companiile de construcţii, agenţii imobiliari, avocaţii, reprezentanţii de sindicat, partenerii de conducere şi detectivii particulari. *Vezi* agenţie de reglementare.

agenţie de reglementare

Comisie guvernamentală independentă, însărcinată de legislativ cu definirea şi aplicarea standardelor în diferite ramuri industriale din sectorul privat. Conceptul a fost creat de guvernul SUA în 1887, agenţiile de reglementare fiinţând aproape exclusiv în această ţară. Ele sunt susţinute de principiul conform căruia o comisie de experţi ai ramurii industriale ce urmează a fi reglementată sunt mai bine pregătiţi pentru a stabili regulile decât ar fi nişte departamente ale legislativului sau guvernului. Agenţiile sunt gândite să opereze cu o minimă supraveghere din partea puterii legislative sau a celei executive. Ele îndeplinesc funcţii executive, legislative şi judecătoreşti, iar reglementările lor au putere de lege. Printre agenţiile importante se numără Agenţia Guvernamentală pentru Alimente şi Medicamente, Comisia Federală pentru Comunicaţii şi Comisia pentru Tranzacţionarea Titlurilor de Valoare.

agenţie de ştiri

Organizaţie care adună, scrie şi distribuie ştiri ziarelor, periodicelor, posturilor radio şi TV, agenţiilor guvernamentale şi altor utilizatori. Nu publică ştiri ea însăşi, ci furnizează ştiri abonaţilor care, împărţind cheltuielile, au acces la servicii pe care altfel nu şi le-ar putea permite. Toată mass-media depinde de agenţii, pentru cea mai mare parte din volumul de ştiri pe care le transmite. Unele agenţii se axează pe subiecte speciale sau pe anumite zone ori naţiuni. Multe dintre ele funcţionează în sistem cooperativ, având colaboratori care furnizează ştiri locale, pentru a forma un fond comun, cu acces general. Cele mai mari agenţii de ştiri sunt United Press International, Associated Press, Reuters şi France-Presse.

ageratum

Plantă din genul *Ageratum*, din familia *Compositae*, originară din America de Sud tropicală. Are frunze opuse, ovate şi cu margini dinţate, inflorescenţe compacte de flori albastre, roz, mov sau albe şi fructe mici, uscate. Variante pitice de ageratum sunt folosite ca plante decorative. Unele sunt cunoscute sub denumirea de pufuleţi.

Agesilau II

(444 î.Hr., /?/ - 360 î.Hr., Cyrene, Cyrenaica)

Rege al Spartei (399–360 î.Hr.) și conducătorul armatei acesteia în cea mai mare parte a perioadei de hegemonie spartană (404–371 î.Hr.). Membru al familiei Euripontide, a luat tronul cu ajutorul lui Lysandros în perioada când Sparta lupta împotriva Persiei. A înfrânt coaliția formată de Teba, Atena, Argos și Corint în Războiul corintic (395–387 î.Hr.), deși pierduse teritorii în Grecia centrală și o bătălie cu flota persană, în 394 î.Hr. A dizolvat Liga beoțiană, dar luptele împotriva Confederației beoțiene (371 î.Hr.) și a Tebei (370, 361 î.Hr.) au pus capăt ascensiunii spartane. A murit în timp ce se întorcea dintr-o acțiune de mercenar în Egipt.

Agheu

(sec. VI î.Hr.)

Unul dintre cei doisprezece profeți mici ai Vechiului Testament, autor, conform tradiției, al cărții lui Agheu (Profeția sa face parte dintr-o carte mai mare, *Cei doisprezece*, din canonul evreiesc). Născut în timpul exilului babilonian, s-a întors în Israel și a contribuit la mobilizarea comunității evreiești pentru reconstrucția Templului din Ierusalim. Cartea lui conține patru profeții lansate în 521 î.Hr. A pus sărăcia celor întorși din exil pe seama întârzierii în reconstrucția Templului și a făgăduit că noua casă a lui Dumnezeu va fi mai măreață decât prima.

aghiotant

Ofițer în slujba personală a unui general, amiral sau a altui comandant de grad înalt. Are rol de secretar confidențial. În zilele noastre, aghiotanții au de obicei grad inferior, iar îndatoririle lor sunt în mare parte de ordin social. Termenul este atribuit și ofițerului de grad superior care are rol de ajutor al unui șef de stat.

Aghlabizilor, dinastia ~

(800-909 d.Hr.)

Dinastie arabă musulmană, care a condus Ifriqiya (Tunisia și E Algeriei), printr-o succesiune de unsprezece emiri. Supuși oficial dinastiei Abbasizilor, erau de fapt independenți. Printre realizările importante ale domniei Aghlabizilor s-au numărat cucerirea Siciliei (827–829), dezvoltarea înfloritoare a capitalei Kairouan (sec. IX) și controlul naval asupra Mediteranei centrale. Serviciile publice din vremea dinastiei includeau și un sistem pentru păstrarea și distribuirea apei.

Agizi

Regi spartani, denumiți după Agis I (sec. XI î.Hr.?). Conform tradiției, Agis era considerat unul dintre fiii legendarilor gemeni care au întemeiat Sparta. Agis II (m. 400/398 î.Hr.) a comandat armata spartană pe aproape toată durata Războiului Peloponesiac (431–404 î.Hr.) împotriva Atenei. Agis III (m. 331 î.Hr.) a condus orașele grecești într-o revoltă nereușită împotriva lui Alexandru cel Mare. Agis IV (m. 241 î.Hr.), ultimul dintre ei, a eșuat în încercarea de a reforma distribuția inegală de pământ și de bogății în Sparta, coroana și viața fiindu-i luate de Leonidas II.

agitprop (agitație și propagandă)

Strategie politică, în care se folosesc tehnici de agitație și propagandă cu scopul influențării opiniei publice. Descrisă inițial de teoreticianul marxist Gheorghi Plehanov și apoi de Vladimir Ilici Lenin, strategia agitprop implică atât argumente emoționale, cât și raționale. Termenul, o prescurtare pentru Secția de Agitație și Propagandă a Partidului Comunist din fosta Uniune Sovietică, este folosit cu o conotație negativă, pentru a descrie orice lucrare – în special în teatru sau în alte forme de artă – care intenționează să îndoctrineze publicul și să realizeze scopuri politice.

aglomerat

Fragmente mari, unghiulare și masive de rocă, asociate cu scurgerile de lavă, care sunt aruncate în timpul erupțiilor vulcanice explozive. Deși sunt asemănătoare cu conglomeratele sedimentare, aglomeratele sunt roci vulcanice, compuse aproape în întregime din fragmente unghiulare sau rotunde de lavă, cu forme sau mărimi diferite. Unii geologi clasifică aglomeratele în bombe, blocuri și brecii. Bombele sunt expulzate în stare lichidă, devenind rotunde când se solidifică, iar blocurile erup ca fragmente solide. Prin acumularea și solidificarea fragmentelor unghiulare (cunoscute ca roci piroclastice), se formează aglomeratele.

Agnes, Sfânta ~

(sec. IV, Roma, sărbătorită la 21 ianuarie)

Martiră creștină legendară, sfântă protectoare a fetelor. Potrivit tradiției, Agnes era o frumoasă fecioară din Roma, care refuza toți pețitorii, declarând că nu poate avea alt soț decât pe Iisus. Pețitorii refuzați au informat autoritățile romane că era creștină și ea a fost pedepsită prin expunerea într-un bordel. Acolo, în mod miraculos, nu i s-a făcut nici un rău. Singurul bărbat care a încercat să o violeze a orbit pe loc, iar ea

l-a vindecat prin rugăciune. A fost omorâtă ulterior, în timpul persecuțiilor ordonate de Dioclețian.

Agnew, Spiro T(heodore)

(09.11.1918, Baltimore, Maryland, SUA – 17.09.1996, Berlin, Maryland)

Om politic american, singurul vicepreședinte obligat să demisioneze. A absolvit Universitatea din Baltimore și a practicat dreptul într-o suburbie a acestui oraș, din 1947. A fost ales director districtual în 1962 și apoi guvernator al statului Maryland în 1967. În 1968 și 1972 a fost ales vicepreședinte pe lista de candidați a republicanilor, în fruntea cărora se afla Richard Nixon. S-a făcut cunoscut prin discursurile în care condamna protestatarii împotriva războiului din Vietnam și prin aparițiile în reportaje televizate. Investigat pentru mită, luare de mită și evaziune fiscală, comise în timpul mandatului său, a demisionat în 1973, fără să se opună vreunei acuzații. A fost amendat cu 10 000 de dolari și condamnat la trei ani, cu suspendarea pedepsei. Eliminat din barou în 1974, a devenit consultant pentru oameni de afaceri străini.

Agni cu simbolul caracteristic, sculptură în lemn, Muzeul Guimet, Paris

GIRAUDON/ART RESOURCE, NEW YORK

Agni

Zeu hindus al focului, al doilea după Indra în mitologia vedică. El este focul din soare, din fulger și din vatra de cult și personificarea divină a focului de sacrificiu. Este, deci, mesagerul între oameni și sferele divine. Agni este descris ca având o culoare rumenă și două fețe, una binevoitoare și alta malefică. În Rig Veda este uneori identificat cu Rudra, predecesorul lui Shiva.

Agnon, S.Y.
născut **Shmuel Josef Halevi Czaczkes**

(17.07.1888, Buczacz, Galiția, Austro-Ungaria – 17.02.1970, Rehovot, Israel)

Scriitor israelian. Născut într-o familie poloneză galițiană, s-a mutat în Palestina în 1907 și a ales ebraica drept limba sa literară. *Alaltăieri* (Temol Shilshom, 1945), probabil cel mai bun roman al său, tratează problema evreului occidentalizat care emigrează în Israel. Printre alte lucrări se numără romanele *Baldachinul nupțial* (Hachnasat Kalah, 1919) și *Oaspete pentru o noapte* (Ore'ach Nata Lalun, 1938). Este considerat unul dintre cei mai mari nuveliști și romancieri evrei moderni. În 1966 i-a fost decernat Premiul Nobel pentru literatură, împreună cu Nelly Sachs.

agnosticism

Doctrină care susține că nu putem cunoaște existența nici unui lucru, dincolo de fenomenele experienței. Este pus pe picior de egalitate cu scepticismul religios și în special cu respingerea credinței creștine tradiționale, sub impactul gândirii științifice moderne. T.H. Huxley a popularizat agnosticismul filozofic după ce, în 1869, a inventat termenul de agnostic (în opoziție cu gnostic), pentru a desemna o persoană care repudiază teismul iudeo-creștin tradițional, dar care nu este un ateu doctrinar (*vezi* ateism). Agnosticismul poate să însemne doar evitarea pronunțării unui verdict asupra întrebărilor fundamentale, din cauza dovezilor insuficiente, sau poate constitui o respingere a doctrinelor creștine tradiționale.

agora

În orașele antice grecești, un spațiu deschis, servind ca zonă și cadru pentru întruniri și centru pentru activități comerciale, civile, sociale și religioase. De-a lungul timpului, agora a fost folosită în mod diferit. Situată în centrul orașului sau aproape de port, era adesea înconjurată de clădiri publice, colonade cu magazine și stoa care protejau împotriva soarelui și a vremii rele. Cea mai mare onoare pentru un cetățean era să-i fie alocat un mormânt în agora.

Machetă a agorei din Atena, așa cum ar fi putut arăta în sec. II d.Hr.

ȘCOALA AMERICANĂ DE STUDII CLASICE DIN ATENA

Agoracritos sau Agorakritos
(sec. V î.Hr.)

Sculptor grec. Elev al lui Fidias, cea mai importantă lucrare a sa a fost colosala statuie din marmură a lui Nemesis, de la Ramnus. Un fragment din capul acesteia se află la British Museum, iar bucăți din basoreliefurile piedestalului sunt la Atena.

agouti
Specie de rozătoare de talia unui iepure (genul *Dasyprocta*), care trăiește în zona tropicală a celor două Americi (din S Mexicului până în N Americii de Sud). Are o lungime de 40–60 cm, corp lung, urechi mici, uneori o coadă rudimentară, membre subțiri cu gheare lungi, asemănătoare unor copite. Blana sârmoasă este maronie-roșcat spre negru, cu peri individuali vărgați, formând un model numit chiar agouti. Aceste rozătoare trăiesc în general în păduri și se hrănesc cu rădăcini, frunze și fructe.

agouti (*Dasyprocta*)
WARREN GARST - TOM STACK & ASSOCIATES

Agra
Oraș în partea central-vestică a statului Uttar Pradesh, India, 1 275 134 loc. (2001). A fost fondat de Sikandar Lodi, la începutul sec. XVIII, pe râul Yamuna, la SE de New Delhi. La un moment dat a fost capitala Imperiului Mogul. Orașul a fost ocupat succesiv de populații jat și de războinicii maratha, la sfârșitul sec. XVIII, și, în cele din urmă, de englezi, în 1803. Aici se află Taj Mahal și palatul imperial al lui Akbar.

Agramonte (y Simoni), Aristides
(03.06.1868, Camagüey, Cuba - 19.08.1931, New Orleans, Louisiana, SUA)

Medic, patolog și bacteriolog american de origine cubaneză. Cu studii inițiale în New York, a absolvit Facultatea de Medicină a Universității Columbia. A fost membru al Comitetului Reed pentru friguri galbene, al armatei SUA, organism care a descoperit în 1901 rolul țânțarilor în transmiterea frigurilor galbene. Ca profesor la Universitatea din Havana (1900–1930), a devenit un reprezentat de vârf al științei medicale din Cuba.

Agricola, Cnaeus Iulius
(13.06.40 d.Hr., Forum Iulii, Gallia Narbonensis - 23.08.93 d.Hr.,/?/)

General roman. După ce a fost tribun și chestor în Britannia și în Asia, a fost numit de Vespasian guvernator al Britanniei (77/78–84 d.Hr.). A cucerit părți din Țara Galilor și din N Angliei, apoi a înaintat în Scoția și a fixat granița între râurile Clyde și Forth. În 83 d.Hr. a trecut râul Forth și i-a învins pe caledonieni la Mons Graupius. A ocupat apoi Scoția, până la marginea ținuturilor muntoase, ridicând forturi în trecătorile principale și o fortăreață la Inchtuthil. Rechemat la Roma, i s-a oferit proconsulatul Asiei, dar a ales pensionarea. Viața lui este cunoscută datorită scrierilor ginerelui său, Tacitus.

Agricola, Georgius născut Georg Bauer
(24.03.1494, Clauchau, Saxonia - 21.11.1555, Chemnitz)

Cărturar și om de știință german, cunoscut ca părintele mineralogiei. Medic într-un oraș din Saxonia (1527–1533), a fost printre primii care au pus bazele științelor naturale pe observație și nu pe speculație. Lucrarea sa *De re metalica* (1556) trata în principal chestiuni legate de minerit și metalurgie; *De natura fossilium* (1546), considerată primul manual de mineralogie, prezenta prima clasificare științifică a mineralelor (bazată pe proprietățile lor fizice) și descria multe minerale noi, locurile unde se găsesc și relațiile dintre ele.

Georgius Agricola, portret din *Icones veterum aliquot ac recentium medicorum philosophorumque* (1574) de Joannes Sambucus, tipărit la Antwerp.
MUSEUM NATIONAL D'HISTOIRE NATURELLE, PARIS

agricultură
Știința sau arta cultivării solului, a creșterii și strângerii recoltei, precum și a creșterii vitelor. Agricultura s-a dezvoltat, probabil, mai întâi în Asia de Sud și Egipt, iar apoi s-a extins în Europa, Africa și în restul Asiei, în insulele din centrul și S Pacificului și, în final, în America de Nord și America de Sud. Agricultura din Orientul Mijlociu se presupune că datează din 9000–7000 î.Hr. Printre primele culturi s-au numărat cele de orz sălbatic (Orientul Mijlociu), fasole, castane-de-apă (Thailanda) și dovleci (cele două Americi). Domesticirea animalelor a avut loc cam în aceeași perioadă. Defrișarea pământului prin tăiere și ardere și rotația culturilor erau tehnici folosite încă de la începuturile dezvoltării agriculturii. Perfecționarea permanentă a uneltelor și a metodelor folosite de-a lungul secolelor a crescut producția agricolă, așa cum, în sec. XX, au făcut-o mecanizarea, creșterea

selectivă, hibridizarea și folosirea de erbicide și insecticide. La nivel mondial, forța de muncă este ocupată într-o proporție mai mare în agricultură decât în toate celelalte domenii la un loc.

agricultură conservativă

Tehnică de cultivare în care solul este prelucrat doar de-a lungul șanțului sau al gropii în care sunt plantate semințele. Reziduurile organice rămase de la recoltele anterioare acoperă și protejează patul germinativ. Beneficiile foarte importante sunt rata scăzută a eroziunii solului, echipamente, combustibili și îngrășăminte semnificativ reduse, precum și timp mult mai mic pentru supravegherea recoltelor. Metoda îmbunătățește și formarea solului, activitatea microbiană în sol, infiltrarea și reținerea apei. Metoda convențională de cultivare a pământului limitează dezvoltarea buruienilor prin arat și cultivat, însă agricultura conservativă folosește în mod selectiv erbicide, pentru a distruge buruienile și resturile recoltei anterioare. Agricultura conservativă este una dintre metodele primitive de lucrare a pământului, reluate în sec. XX, ca măsură de conservare a mediului.

agricultură de subzistență

Formă agricolă în care aproape toate recoltele sau întreg șeptelul sunt utilizate pentru a întreține o familie de agricultori, lăsând puțin surplus pentru vânzare sau schimb. Populațiile agricole preindustriale au trăit din agricultură. Pe măsură ce centrele urbane s-au dezvoltat, producția agricolă a devenit din ce în ce mai specializată și s-a dezvoltat agricultura comercială, fermierii producând un surplus însemnat de recolte, pe care le schimbau pe bunuri sau le vindeau pe bani. Agricultura de subzistență este încă prezentă în Africa subsahariană și în alte zone în curs de dezvoltare.

Ağri Daği

Vezi Ararat

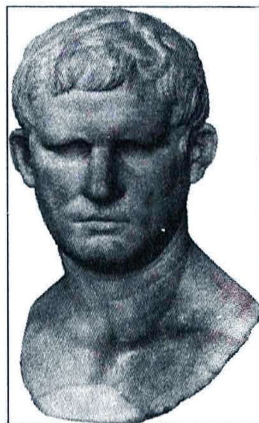
agrimonia

Plantă din genul *Agrimonia*, familia *Rosaceae*, în special *A. eupatoria* (turița-mare). Este o plantă erbacee perenă, rezistentă, originară din Europa, dar larg răspândită și în alte regiuni temperate nordice, unde crește în garduri vii și la marginea câmpiilor. Frunzele au margini ovate și zimțate, iar din ele se produce un colorant galben. Florile mici, galbene, lipsite de peduncul, sunt grupate în racem spiciform lung. Fructul este un scaiete mic. *A. gryposepala*, o specie similară, este larg răspândită în Statele Unite.

Agrippa, Marcus Vipsanius

(63 î.Hr.,/?/ – 12 î.Hr., Campania)

Împuternicit influent al lui Augustus. L-a ajutat pe Octavianus (mai târziu Augustus) să preia puterea după asasinarea lui Iulius Caesar (44 î.Hr.), învingându-i pe Sextus Pompei în 36 î.Hr. și pe Marcus Antonius în bătălia de la Actium, în 31 î.Hr. A înăbușit revolte, a înființat colonii, a administrat porțiuni din imperiu și a alocat fonduri Romei, pentru lucrări publice și construcții. În 23 î.Hr., Augustus se pare că l-a numit moștenitor, iar Agrippa s-a căsătorit cu fiica acestuia, Iulia. Și-a folosit calitățile administrative și militare în principal în E imperiului, unde în 15 î.Hr. s-a întâlnit și s-a aliat cu Irod al Iudeei. Scrierile lui Agrippa (acum dispărute) i-au influențat pe Strabo și pe Pliniu cel Bătrân. Fiica sa, Agrippina cea Bătrână (14? î.Hr.–33 d.Hr.), a fost soția lui Germanicus Caesar, mama lui Caligula și a Agrippinei cea Tânără și bunica lui Nero.

Marcus Vipsanius Agrippa, bust din marmură, începutul sec. I î.Hr.; Muzeul Luvru, Paris

CLICHE MUSEES NATIONAUX, PARIS

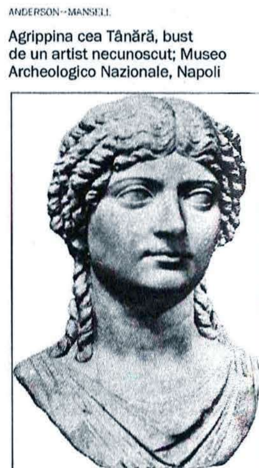
Agrippina cea Tânără

(15 d.Hr./?/ – 59 d.Hr./?/)

Mama lui Nero, a exercitat o influență majoră asupra primilor ani ai domniei lui. Era fiica Agrippinei cea Bătrână (cca 14 î.Hr. – 33 d.Hr.) și sora lui Caligula. A fost exilată (39-41 d.Hr.), pentru conspirație împotriva lui Caligula. Primul ei soț, Cnaeus Domitius Ahenobarbus, a fost tatăl lui Nero. Acuzată de otrăvirea celui de-al doilea soț (49 d.Hr.), s-a căsătorit cu Claudius, unchiul ei, pe care l-a convins să-l adopte pe Nero ca moștenitor, în locul propriului său fiu. I-a otrăvit pe rivalii fiului ei și, în 54 d.Hr., când Claudius a murit,

ANDERSON–MANSELL

Agrippina cea Tânără, bust de un artist necunoscut; Museo Archeologico Nazionale, Napoli

a fost bănuită că l-ar fi otrăvit și pe el. A devenit regentă când Nero a preluat tronul, la 16 ani, însă și-a pierdut treptat puterea. Nero a încercat să o omoare când ea s-a opus uneia dintre aventurile lui și, în final, a ordonat uciderea ei, la reședința acesteia de la țară.

agriș

Arbust fructifer, rezistent, din emisfera nordică, adesea inclus în genul *Ribes* alături de coacăz (sau inclus în genul *Grossularia*, ca membru unic al acestuia), din familia *Saxifragaceae*. Tufele țepoase au mănunchiuri de flori, în nuanțe de la verzui până la roz-verzui. Fructele acre, ovale, pot avea țepi, peri sau pot fi netede. Se consumă când sunt coapte, fiind adesea folosite la prepararea jeleurilor, a conservelor, plăcintelor sau a altor deserturi, dar și a vinului. Deoarece agrișele sunt gazde pentru ciuperca numită rugina veziculoasă a pinului-strob, cultivarea lor este interzisă în unele state în care pinul-strob reprezintă o resursă economică importantă.

agriș (*Ribes*)

DEREK FELL

agrobusiness

(*în engleză*, activitate agricolă)

Agricultură desfășurată pe principii comerciale; mai exact, acea parte a unei economii naționale moderne care se ocupă cu producerea, prelucrarea și distribuirea alimentelor, a produselor bogate în fibre și a celor derivate. În producția de recolte destinate comerțului, agricultura în scopuri comerciale a înlocuit în mare măsură mica agricultură de familie. Unele firme de producție alimentară, care administrează ferme, au început să vândă produse proaspete sub marcă proprie. În ultimii ani, companii implicate în afaceri din alte domenii au intrat în comerțul agricol, cumpărând și administrând mari ferme.

agronomie

Ramură a agriculturii, care se ocupă cu producția de recolte și cu gestionarea solurilor. Agronomii lucrează în general cu recolte la scară largă (de ex. cereale), care necesită o administrare relativ redusă. Experimentele agronomice se concentrează asupra mai multor factori legați de plantele de cultură, printre care productivitatea, bolile, cultivarea și sensibilitatea acestora la factori cum sunt solul și clima.

Aguán

Râu în N statului Honduras. Izvorăște în ținutul muntos central, la V de Yoro, coboară spre NE, în zona depresionară de coastă, și se varsă în Marea Caraibilor, lângă Santa Rosa de Aguán. Are o lungime de 240 km. Terenurile situate de-a lungul râului sunt folosite în principal pentru agricultură, dar sunt predispuse la inundații și uragane.

Aguascalientes

Oraș, centru administrativ al statului Aguascalientes, Mexic, 594 056 loc. (2000). Situat pe râul Aguascalientes, orașul a fost întemeiat ca așezare minieră în 1575, iar în anii 1850 a devenit reședința statului. Este numit și La Ciudad Perforada (*în spaniolă*, orașul perforat), datorită unui labirint subteran de tunele construite de o populație precolumbiană, necunoscută. Este un centru agricol, dar există și câteva companii industriale. Câteva biserici importante reflectă remarcabil arta religioasă colonială.

Aguascalientes

Stat în centrul Mexicului, 944 289 loc. (2000). Unul dintre statele cele mai mici ale țării (5 471 kmp), ocupă o parte a Podișului Central. Explorat de spanioli în sec. XVI, a fost o zonă minieră importantă. În timpul revoluției din 1919–1920 a fost scena unor bătălii sângeroase. Este o zonă agricolă fertilă, dar este cunoscut și pentru producția de minerale. Centrul administrativ este Aguascalientes.

Aguinaldo, Emilio

(23.03.1869, lângă Cavite, Luzon, Filipine – 06.02.1964, Manila)

Lider militant pentru independența Filipinelor. Din părinți de origine chineză și tagalogă, a urmat Universitatea Santo Tomás din Manila și a devenit lider al societății revoluționare Katipunan, care a luptat împotriva spaniolilor. Independența Filipinelor a fost declarată în 1898, iar Aguinaldo a devenit președinte. Însă la câteva luni după aceea, Spania a semnat un tratat în care ceda insulele Statelor Unite. Aguinaldo s-a luptat cu forțele americane până în 1901, când a fost capturat. După ce a depus un jurământ de loialitate față de

BROWN BROTHERS

Emilio Aguinaldo

SUA, a fost forțat să se retragă din viața publică. A colaborat cu Japonia în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial și după război a fost închis pentru scurt timp. Eliberat printr-o amnistie prezidențială, a fost reabilitat în 1950, prin numirea sa în Consiliul de Stat. În ultimii ani de viață, a promovat naționalismul, democrația și îmbunătățirea relațiilor între Statele Unite și Filipine.

Agulhas, Capul ~

Cel mai sudic punct al continentului african. Numele său (*în portugheză: agulhas*, ace) se referă la rocile și recifele din cauza cărora s-au scufundat multe vase. Meridianul de 20° longitudine E al Capului Agulhas desparte Oceanul Indian și cel Atlantic.

Agusan

Râu în insula Mindanao, Filipine. Izvorăște în SE și curge spre N, pe o distanță de 390 km, pentru a se vărsa în Golful Butuan de la Marea Bohol, formând o vale fertilă, cu lățimea de 65–80 km, între ținutul muntos din centrul Mindanao și Pacific. Este navigabil pe o distanță de 260 km. În pofida contactelor spaniole timpurii din sec. XVII, cea mai mare parte a văii a rămas ocupată sporadic de populația indigenă.

Ahab

(sec. IX î.Hr.)

Al șaptelea rege al regatului nordic al Israelului (domnie cca 874–853 î.Hr.). A moștenit un ținut ce cuprindea teritorii la E de râul Iordan, în Gilead și, probabil, în Bashan, precum și ținutul tributar Moab. Căsătoria lui cu Izabela a reînviat o alianță cu fenicienii, dar eforturile acesteia de a impune cultul lui Baal au provocat opoziția puternică a lui Ilie. Domnia lui Ahab a fost dominată de un aprig război de graniță cu Siria; a murit într-o încercare de a recupera Ramoth-Gilead de la sirieni.

Ahaggar, Munții ~ *sau* **Munții Hoggar**

Regiune de podiș înalt, în S Algeriei. Situată în centrul Saharei, se întinde pe aproape 1 550 km de la N la S și 2 100 km, de la E la V. Altitudinea sa medie este mai mare de 900 m, iar cel mai înalt vârf al său este Tahat (2 918 m). Principala rută de caravane către Kano (Nigeria) trecea de-a lungul limitei sale vestice.

Aheană, Liga ~

Confederație din sec. III î.Hr. a unor orașe din Aheea, regiune în N Peloponesului din Grecia antică. Până în sec. IV î.Hr., douăsprezece orașe se uniseră pentru a combate pirateria, dar confederația s-a dizolvat după moartea lui Alexandru cel Mare. Zece orașe au reînnoit liga în 280 î.Hr., admițând ulterior și orașe non-aheene, pentru a se apăra împotriva Macedoniei, apoi a Spartei și, în fine, a Romei. Roma a dizolvat liga, după ce a învins-o în 146 î.Hr. Mai târziu, s-a format o ligă mai mică, care a rezistat până în perioada Romei imperiale.

Ahemenizilor, dinastia ~

Veche dinastie persană (559–330 î.Hr.). Se consideră că Ahemenes, fondatorul acesteia, a trăit la începutul sec. VII î.Hr. Din fiul său, Teispes, au descins două dinastii de regi. Din dinastia mai veche au făcut parte Cirus I, Cambises I, Cirus II (cel Mare) și Cambises II. Dinastia mai tânără a început cu Darius I și s-a încheiat cu moartea lui Darius III, după înfrângerea acestuia de către Alexandru cel Mare (330 î.Hr.). Cei mai mari conducători au fost Cirus II (a domnit între 559–529 î.Hr.) care a pus, de fapt, bazele Imperiului Persan; Darius I, care a întărit granițele împotriva amenințărilor externe; și Xerxes I, care a terminat multe dintre lucrările publice ale lui Darius. La apogeu, Imperiul Ahemenid se întindea din Macedonia până în N Indiei și de la Munții Caucaz până la Golful Persic. Ruinele uneia dintre capitalele acestuia, Persepolis, au supraviețuit din epoca sa de aur.

aheu

Membru al unei vechi populații grecești, indicată de Homer ca fiind cea care, împreună cu danaii și argienii, au atacat Troia. Unii îi identifică pe ahei cu micenienii din sec. XIV–XIII î.Hr., alții afirmă că aheii au venit odată cu invaziile dorienilor din sec. XII î.Hr. Este posibil ca ei să fi deținut puterea doar câteva generații, înainte de a fi înlocuiți de dorieni. Herodot susține că aheii de mai târziu, din N Peloponesului (*vezi* Liga Aheană), erau descendenții acestor vechi ahei.

Ahidjo, Ahmadou

(08.1924, Garoua, Camerun – 30.11.1989, Dakar, Senegal)

Primul președinte al Camerunului (1960–1982). A condus una dintre puținele încercări reușite de unificare africană: unirea jumătății de S a fostului Camerun britanic cu partea mai mare a Camerunului de limbă franceză. După ce a reușit formarea unei națiuni stabile și relativ prospere (printr-o guvernare monopartidă), a fost exilat în 1982, ca urmare a implicării într-un complot împotriva succesorului său, Paul Biya.

Ahile
În mitologia greacă, cel mai viteaz și mai puternic dintre luptătorii greci ai Războiului Troian. Deoarece mama sa îl scufundase în râul Styx, era invulnerabil, cu excepția călcâiului de care ea îl ținuse. În timpul războiului împotriva Troiei, Ahile a cucerit 12 orașe vecine, dar, după o ceartă cu Agamemnon, a refuzat să mai lupte. I-a permis iubitului său văr, Patrocle, să lupte îmbrăcat în armura sa, iar când Hector l-a ucis pe acesta, Ahile s-a întors în luptă, l-a omorât pe Hector și i-a târât trupul neînsuflețit în jurul zidurilor Troiei. Homer menționează înmormântarea lui Ahile, dar nu și împrejurările morții sale, însă mai târziu, poetul Arctinos relatează că Paris l-a ucis pe Ahile cu o săgeată, îndrumat de Apollo.

Ahile, pictorul lui ~
(sec. V î.Hr.)

Pictor grec de vase ceramice, numit astfel după o amforă atribuită lui și decorată cu o pictură reprezentându-i pe Ahile și Briseis. A pictat în Atena în timpul lui Pericle și a fost contemporan cu Fidias. Vasul său cu Ahile (cca 450 î.Hr.) este printre cele mai frumoase exemplare de ceramică roșie, rămasă din perioada clasică. Pictorul este cunoscut pentru realizarea vaselor funerare, numite *lekythoi*, având figuri colorate pe un fond alb, socotite drept cea mai sigură documentație asupra picturilor monumentale grecești. Îi sunt atribuite aproximativ 200 de vase, care s-au păstrat.

ahimsa
(*în sanscrită*, fără prejudiciu)

Virtute etică fundamentală a jainismului, respectată și în budism și hinduism. În jainism, ahimsa este standardul după care sunt judecate toate acțiunile. Acesta impune ca proprietarul unei case care respectă micile jurăminte *(anuvrata)* să nu omoare nici un animal. Un ascet care respectă marile jurăminte *(mahavrata)* trebuie să aibă cea mai mare grijă să nu lezeze vreo materie vie, nici măcar din neștiință. A face acest lucru ar însemna întreruperea progresului spiritual al acelei ființe și încărcarea karmei făptuitorului, întârziind eliberarea acestuia din ciclul reîncarnărilor. În sec. XX, Mohandas K. Gandhi a extins ahimsa și în sfera politică, sub forma *satyagraha*.

Ahmad, Mirza Ghulam
Vezi Mirza Ghulam Ahmad

Ahmad ibn Hanbal
(780 d.Hr., Bagdad, Irak - 855 d.Hr., Bagdad)

Jurist și teolog musulman. A început să studieze hadith (tradițiile) la 15 ani. A călătorit mult pentru a studia cu marii maeștri și a făcut cinci pelerinaje la Mecca. Între 833–835 d.Hr. a preferat să îndure torturi și întemnițări decât să accepte doctrina mutazila, care susținea un Coran mai degrabă creat decât etern. Este amintit ca un susținător hotărât al credinței musulmane tradiționale. A redactat Tradițiile lui Mahomed și a format școala Hanbali, cea mai tradițională dintre cele patru școli ortodoxe de drept islamic. Opozant al codificării legilor, considera că juriștii au nevoie de libertatea de a obține soluții legale din Coran și din sunna. Este venerat ca unul dintre părinții islamului.

Ahmad Khan, Sir Sayyid
(17.10.1817, Delhi - 27.03.1898, Aligarh, India)

Educator și jurist indian. Născut într-o familie de funcționari din dinastia Mogulilor, a lucrat pentru Compania Britanică a Indiilor de Est și a ocupat diferite funcții juridice. I-a sprijinit pe britanici în 1857, în timpul revoltei indiene, dar le-a criticat greșelile în cunoscutul său pamflet *Cauze ale revoltei indiene* (Causes of the Indian Revolt). Alte lucrări ale sale sunt *Eseuri asupra vieții lui Mahomed* (Essays on the Life of Mohammed, 1870) și comentarii asupra Bibliei și Coranului. A întemeiat școli la Muradabad și Ghazipur, a pus bazele Societății Științifice, a căutat să întărească comunitatea musulmană prin ziarul reformist *Tahdhib al-Akhlaq* și a participat activ la întemeierea unui colegiu musulman, Colegiul Oriental Anglo-Mahomedan, la Aligarh, în 1877.

Ahmad Șah Durrani
(1722, Multan, Punjab - 1772, Toba Maruf, Afghanistan)

Fondatorul Afghanistanului modern. Fiul unui șef afghan, a devenit șah în 1747, la moartea lui Nadir Șah, în armata căruia servise. În următorii 22 de ani a pornit de nouă ori să cucerească India, încercând să controleze drumurile comerciale dintre N Indiei și centrul și V Asiei. A devenit conducătorul unui imperiu care se întindea de la Amu-daria până la Oceanul Indian și de la Khorasan până în N Indiei de astăzi. Controlul său asupra Punjabului (azi în Pakistan), guvernat de fiul său, Timur Șah, a fost slăbit de rebeliunile interne și, în cele din urmă, l-a pierdut în favoarea sikhilor. Mare parte a imperiului s-a dezintegrat după moartea lui.

Ahmadabad *sau* Ahmedabad
Oraș în statul Gujarat, India centrală și de V, 4 525 013 loc. (2001). Este situat pe

râul Sabarmati, la 467 km N de Mumbai (Bombay). Întemeiat în 1411 de sultanul Ahmad Șah, orașul a atins apogeul în același secol, dar a decăzut ulterior. A fost reînviat sub domnia împăraților Moguli, în sec. XVII, și a ajuns sub guvernare britanică în 1818. Odată cu deschiderea filaturilor de bumbac, la mijlocul sec. XIX, a devenit cel mai mare centru industrial al Indiei. Orașul este asociat cu naționalismul indian și este locul unde, în 1930, a început propaganda politică a lui Mohandas K. Gandhi. În 2001, orașul a fost lovit de un cutremur violent care a făcut multe victime omenești.

ahmadia

Sectă islamică modernă, întemeiată în 1889, în India, de Mirza Ghulam Ahmad. Susține că Iisus a simulat moartea și învierea și a fugit în India, iar jihadul este o bătălie pașnică împotriva necredincioșilor. După moartea succesorului lui Ghulam Ahmad (1914), ahmadia s-a scindat. Facțiunea quadian, cu baza la Rabwah, Pakistan, îl consideră profet pe Ghulam Ahmad. Membrii săi sunt misionari zeloși care predică convingerile lui Ahmad ca fiind adevărata credință a islamului. O sectă cu baza în Lahore îl consideră pe Ghulam Ahmad doar un reformator și caută să câștige adepți, în general. Termenul de ahmadia este folosit și pentru a descrie diferite ordine sufiste (*vezi* sufism), în special cele întemeiate de Ahmad al-Badawi (m. 1276). Unul dintre cele mai populare ordine din Egipt, ahmadia are ramuri în toată lumea islamică.

Ahmadu Seku

(m. 1898, Sokoto, Nigeria de Nord)

Cel de-al doilea și ultimul conducător al imperiului Toucouleur din V Africii. Succesor, în 1864, al tatălui său al-Hajj Umar, Ahmadu a condus un mare imperiu, situat pe teritoriul anticului regat Bambara din Ségou, în actualul Mali. În 1887 a fost obligat să abandoneze Ségou și să accepte statutul de protectorat francez. Până în 1891, majoritatea fortărețelor sale fuseseră cucerite.

Ahmatova, Anna
născută **Anna Andreevna Gorenko**

(23.06.1889, Bolșoi Fontan, lângă Odesa, Ucraina, Imperiul Rus - 05.03.1966, Domodedovo, lângă Moscova)

Poetă rusă. A devenit celebră încă de la primele sale volume de poezii (1912, 1914). La scurt timp după Revoluția din 1917, autoritățile sovietice au condamnat operele sale, din cauza a ceea ce ei percepeau a fi o preocupare îngustă pentru dragoste și Dumnezeu. În 1923, după executarea fostului ei soț în urma unor acuzații de conspirație, ea a intrat într-o lungă perioadă de tăcere, din punct de vedere literar. După Al Doilea Război Mondial, a fost din nou denunțată și eliminată din Uniunea Scriitorilor. După moartea lui Iosif Stalin, în 1953, a fost reabilitată treptat. Spre sfârșitul vieții, a devenit punctul central de influență al unui cerc de tineri poeți ruși. Cea mai lungă lucrare a sa, *Poemul fără erou* (Poema bez gheroia), este considerat unul dintre marile poeme ale sec. XX. Văzută astăzi ca unul dintre cei mai mari poeți ruși ai tuturor timpurilor, este admirată totodată și pentru traducerile sale din operele altor poeți, precum și pentru memorii.

Anna Ahmatova

AGENȚIA DE PRESĂ NOVOSTI

Ahmed Yesevi *sau* Ahmad Yasawi

(sec. XI, Sayrîm - 1166, Yasî, Turkestan)

Poet turc și mistic sufit. Copil fiind, familia lui s-a mutat la Yasî, unde el a început să-și predea învățăturile. *Cartea înțelepciunii* (Divan-i hikmet), o colecție de poezii mistice, îi este atribuită. A înființat un ordin mistic, ale cărui ritualuri păstrau obiceiurile islamului și pe cele turco-mongole antice și a promovat răspândirea misticismului în lumea vorbitoare de limbă turcă. Poeziile sale au influențat literatura turcă și au dus la dezvoltarea folclorului mistic literar. A fost venerat ca sfânt, iar Timur a ridicat un minunat mausoleu deasupra mormântului său, în 1397/1398.

Ahsai, Ahmad al- *nume complet* Șeic Ahmad ibn Zayn al-Din Ibrahim al-Ahsai

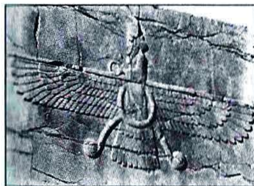
(1753, Al-Hasa, Arabia - 1826, lângă Medina)

Fondator al sectei heterodoxe șiite musulmane, shaykhi, din Persia (Iran). A călătorit mult în Persia și în Orientul Mijlociu. În 1808 s-a stabilit în Yazd, Persia, unde, cu modul său de interpretare a șiismului, și-a atras adepți. A pretins că deține cunoașterea din viziuni în care îi apăreau Mahomed și imamii și a afirmat că imamii au fost inițial ființe de lumină divină care au participat la crearea lumii. Teologii șiiți ortodocși l-au declarat renegat în 1824; a murit doi

ani mai târziu, în timpul unui pelerinaj la Mecca, însă secta shaykhi i-a supraviețuit.

Ahura Mazda

Zeu suprem în religia antică iraniană, în special în zoroastrism. Ahura Mazda era venerat de Darius I și de succesorii acestuia ca fiind cel mai mare zeu și protector al regelui drept. Zoroastru a propovăduit că Ahura Mazda a creat universul și menține ordinea cosmică, precum și că istoria lumii constă din bătălia dintre două spirite pe care acesta le-a creat – beneficul Spenta Mainyu și distrugătorul Angra Mainyu. Avesta îl identifică pe Ahura Mazda cu însuși spiritul benefic și îl reprezintă ca fiind generos, atotștiutor și creator al tuturor lucrurilor bune. În sursele de mai târziu (sec. III), Zurvan (Timpul) este tatăl gemenilor Ormuzd (Ahura Mazda) și Ahriman (Angra Mainyu), care în mazdeismul ortodox (zoroastrism și parsiism) domnesc pe rând asupra lumii, până la victoria finală a lui Ormuzd.

Ahura Mazda, simbol de pe o ușă de intrare în sala mare, Persepolis, Persia.

ORIENTAL INSTITUTE, THE UNIVERSITY OF CHICAGO

Ai

Oraș în E Canaanului, în Palestina antică. În Biblie (Iosua 7–8), orașul a fost distrus de israeliții conduși de Iosua. Referințele biblice cad de acord cu localizarea orașului Ai exact la E de Bethel (Baytin de astăzi), în Cisiordania, în situl datând din Epoca veche a Bronzului, numit astăzi Al-Tall. Săpăturile de la Ai, din 1933–1935, au descoperit un templu din mileniul III î.Hr. Evenimentele biblice de la Ai sunt atribuite perioadei 1400–1200 î.Hr., când probele arată că nu era, de fapt, ocupat. Tradițiile timpurii ar fi identificat orașul canaanean de sub Bethel cu ruinele învecinatului Al-Tall.

Aiax

Erou grec din Războiul Troian. În *Iliada,* Homer îl descrie ca fiind mare de statură, întrecut în putere și vitejie doar de Ahile. A luptat de unul singur cu Hector și a salvat trupul lui Ahile din mâinile troienilor. Când armura lui Ahile i-a fost oferită lui Odiseu, drept recompensă, Aiax s-a înfuriat atât de tare, încât a înnebunit. Conform mai multor poeți greci și romani, a măcelărit o turmă de oi, pe care le-a confundat cu dușmanii săi, după care și-a revenit și s-a sinucis de rușine.

Aidan, Sfântul ~

(/?/, Irlanda – 31.08.651, Bamburgh, Northumberland, Anglia, sărbătorit la 31 august)

Apostol al Northumbriei și fondator al mănăstirii de pe insula Lindisfarne. Era călugăr la Iona, în Scoția, când regele Oswald al Northumbriei a cerut să fie făcut episcop al nou convertiților northumbrieni. Și-a stabilit biserica, episcopia și mănăstirea pe insula Lindisfarne, nu departe de fortăreața regală de la Bamburgh. De acolo a evanghelizat N Angliei, întemeind biserici, mănăstiri și o școală. Beda l-a elogiat pentru învățătura sa, pentru altruismul și simplitatea vieții sale.

Aigos Potamos, Bătălia de la ~

Victorie navală a Spartei asupra Atenei, în lupta finală din Războiul Peloponesiac (405 î.Hr.). Spartanii, conduși de Lysandros, i-au surprins pe atenieni, care ancoraseră la vărsarea râului Aigos Potamos, în Tracia, și i-au învins categoric. Atenienii au fugit cu doar 20 dintre cele 180 de corăbii, iar spartanii au capturat și ucis aproape 4 000 de atenieni. Victoria a dus la marșul spartan către Atena și la capitularea atenienilor în 404 î.Hr.

Aiken, Conrad (Potter)

(05.08.1889, Savannah, Georgia, SUA – 17.08.1973, Savannah)

Scriitor american. În copilărie a fost traumatizat de faptul că tatăl său a omorât-o pe mama sa și apoi s-a sinucis. A făcut studiile la Universitatea Harvard și și-a scris majoritatea operelor de ficțiune între 1920–1930. Lucrările sale sunt influențate de teoria psihanalitică timpurie. Mai populare decât romanele sale au fost povestirile, cum ar fi *Ciudata lumină a lunii* (Strange Moonlight) din volumul *Aduceți! Aduceți!* (Bring! Bring!, 1925), *Zăpadă liniștită, zăpadă tăinuită* (Silent Snow, Secret Snow) și *Dl Arcularis* (Mr. Arcularis) din volumul *Printre cei pierduți* (Among the Lost People, 1934). Cele mai bune poezii ale sale, printre care se numără și *Preludii la definiție* (Preludes to Definition, 1934), se află în volumul *Poezii alese* (Collected Poems, 1953).

Aiken, Howard H(athaway)

(09.03.1900, Hoboken, New Jersey, SUA – 14.03.1973, St. Louis, Missouri)

Matematician și inventator american. Și-a luat doctoratul la Universitatea Harvard. În 1939, împreună cu alți trei ingineri, a început să lucreze la o mașină de calculat automată, care putea să efectueze orice succesiune dată de cinci operații aritmetice (adunare, scădere, înmulțire, împărțire și

apelare la rezultate anterioare), fără intervenția omului. Prima mașină de acest fel, Harvard Mark I (1944), avea 15 m lungime și 2,4 m înălțime, cântărind 31 de tone.

aikido

Artă japoneză de autoapărare. Implică blocări și susțineri și utilizează principiul nonrezistenței pentru a face ca forța adversarului să lucreze împotriva acestuia. Aikido subliniază importanța atingerii stadiului de calm mintal desăvârșit și de autocontrol al propriului corp, pentru a respinge atacul adversarului. Nu cuprinde mișcări de ofensivă. Își are originile în tradițiile marțiale japoneze (samurai) din sec. XIV, iar forma sa modernă a fost dezvoltată la începutul sec. XX de Ueshiba Morihei. *Vezi* arte marțiale.

ailanthus

Arbore, reprezentant al celor câteva specii de plante cu flori, care alcătuiesc genul *Ailanthus*, familia *Simaroubaceae*, originare din E și S Asiei și din N Australiei, naturalizate în regiuni subtropicale și temperate din alte zone. Frunzele de ailanthus sunt compuse, alcătuite din frunzulițe (foliole) multiple dispuse alternativ de-a lungul tulpinii. Cea mai întâlnită specie este cenușarul.

Ailey, Alvin, Jr.

(05.01.1931, Rogers, Texas, SUA - 01.12.1989, New York)

Dansator și coregraf american. În 1942 s-a mutat la Los Angeles, unde a studiat dansul și coregrafia (1949–1954). Apoi s-a stabilit la New York, unde a dansat în diverse producții teatrale. În 1958 a înființat Teatrul American de Dans Alvin Ailey, compus în marea majoritate din negri. Printre numeroasele spectacole cărora le-a făcut coregrafia se numără *Revelations* (1960), montat pe muzică religioasă a negrilor. Începând cu anii 1960 și până în anii 1980, compania a realizat turnee în întreaga lume, Ailey devenind unul dintre cei mai cunoscuți coregrafi americani.

Alvin Ailey Jr., 1960

PRIN AMABILITATEA LUI ZACHARY FREYMAN

Ailly, Pierre d'

(1350, Compiègne, Franța - 09.08.1420, Avignon)

Teolog și cardinal francez. A acționat pentru a pune capăt schismei apusene. A susținut doctrina conciliarismului (*vezi* mișcarea conciliară) care susținea că autoritatea supremă în biserică trebuia să fie deținută de un consilier general. A avut un rol activ în Conciliul de la Pisa (1409) care i-a detronat atât pe papă, cât și pe antipapă, în favoarea noului papă conciliar, Alexandru V, dar care nu a reușit să pună capăt schismei. A fost implicat și în Conciliul de la Konstanz (1414–1418), care a cerut abdicarea antipapei Ioan XXIII (1410–1415) și alegerea unui alt papă (Martin V), încheind schisma. Scrierile lui cuprind un tratat geografic, *Imaginea lumii* (*Imago Mundi*), folosit de Cristofor Columb.

AINS /antiinflamatoare nesteroidiene/

Medicamente care reduc inflamațiile și au efect împotriva durerii (*vezi* analgezic) și a febrei. Majoritatea sunt disponibile și fără o prescripție medicală și sunt folosite, în general, pentru episoade scurte de durere cu intensitate medie. Aspirina este, din punct de vedere tehnic, un AINS, dar termenul se aplică, în general, unei noi clase de medicamente, între care ibuprofen și altele similare (de ex., naproxen, ketoprofen) care, asemenea aspirinei, inhibă sinteza de prostaglandină. Nu au efecte secundare notabile, dar cei sensibili la aspirină nu trebuie să le folosească.

Aintab

Vezi Gaziantep

ainu

Populație băștinașă din teritoriile cunoscute azi ca Japonia. Împinși spre N de poporul japonez, pe parcursul ultimilor 2 000 de ani, puținii reprezentanți de rasă pură ainu rămași azi locuiesc mai ales în insulele nordice Hokkaido, Sahalin și Kurile. Inițial diferiți de japonezi ca fizionomie și cultură, limbă și origine, precum și prin rolul pe care l-au jucat în istoria și preistoria Japoniei, reprezintă subiecte de dispută pentru oamenii de știință. Mulți ainu contemporani consideră că au o legătură cu cultura Jomon, preistorică. Limba ainu, care nu este înrudită cu nici o altă limbă, este, practic, o limbă moartă, fiind înlocuită de japoneză.

Cuplu ainu în ținută de ceremonie, insula Hokkaido, Japonia

PRIN AMABILITATEA CONSULATULUI GENERAL AL JAPONIEI, NEW YORK

Membrii populației ainu erau prin tradiție vânători care foloseau capcane pentru prinderea animalelor sau pescari. Religia lor era bazată pe cultul spiritelor despre care se credea că sălășluiesc în animale sau în natură.

Airbus S.A.S.

Consorțiu european de fabricare a avioanelor, cel de-al doilea mare producător de avioane comerciale din lume (după Boeing Co.). Este coproprietate a European Aeronautic Defence and Space Company (EADS), împreună cu proprietari germani, francezi și spanioli (cu o participare de 80%), și a companiei britanice BAE Systems, cu o participare de 20%. Airbus a fost înființat în 1970, de companii aeriene franceze și germane (mai târziu li s-au alăturat companii spaniole și britanice), pentru a umple un gol de pe piață în privința avioanelor cu reacție de capacitate maximă, pentru distanțe scurte sau medii, și pentru a concura cu cele de fabricație americană, aflate de multă vreme pe piață. Primul produs, A300, a intrat în funcțiune în 1974. A fost primul avion cu reacție de mari dimensiuni, dotat doar cu două motoare, pentru a fi mai economic. Motorul dublu A320 (pus în funcțiune în 1988) a încorporat mai multe inovații tehnice deosebite, printre care controlul electric al zborului, în locul celui mecanic, și controlul de zbor dirijat de computer. Avioanele cu motor cvadruplu A340 (1993) și cele mai mici, cu motor dublu A330 (1994), erau avioane de cursă lungă. În 2000, Airbus a lansat construirea avionului A380, destinat a fi cel mai mare din lume, cu 555 de locuri pentru pasageri. În 2001, consorțiul s-a constituit într-o companie unică.

airedale-terrier

Rasă de câini, cel mai mare dintre terrieri, probabil descendent al unei rase de ogari pentru vânătoare de vidre și al terrierului old english, acum dispărut. Are aproape 58 cm înălțime, cântărește 18–23 kg, cu o alură pătrățoasă, botul fiind lung și dreptunghiular. Blana este deasă și sârmoasă, spatele negru, iar picioarele, botul și abdomenul, cafenii. Inteligent și curajos, puternic și afectuos (deși rezervat cu străinii), airedale-terrierul a fost folosit drept mesager în timp de război, dar și pe post de câine polițist, paznic și câine de vânătoare pentru vânat mare.

airedale-terrier

SALLY ANNE THOMPSON/EB INC.

aisberg

Masă de gheață plutitoare, desprinsă din marginea marină a unui ghețar sau a unei banchize polare. Aisbergurile se întâlnesc în largul apelor oceanice, mai ales în jurul Groenlandei și al Antarcticii. Se formează în fiecare emisferă, în special primăvara și vara, când apele calde accelerează ritmul de fragmentare a ghețurilor de la marginea banchizelor arctice sau antarctice sau a ghețarilor mai mici din regiunile reci. În emisfera nordică, din calota de gheață a Groenlandei se desprind în fiecare an peste 10 000 de aisberguri. Dintre ele, cca 375 ajung în calea vapoarelor care circulă în apele Atlanticului de Nord, reprezentând un pericol pentru acestea, întrucât numai 10% dintr-un aisberg se află deasupra nivelului apei.

Aisha (bint Abu Bekr)

(614 d.Hr., Mecca, Arabia - 678 d.Hr., Medina)

Cea de-a treia soție a lui Mahomed. Fiica susținătorului acestuia, Abu Bekr, a devenit soția preferată a lui Mahomed. Rămasă văduvă și fără copii, la vârsta de 18 ani, a devenit activă politic în timpul domniei celui de-al treilea calif, Uthman ibn Affan, conducând opoziția, ceea ce a dus la uciderea califului în 656 d.Hr. A condus o armată împotriva succesorului său, Ali, care a învins-o în lupta de la Camel. I s-a permis să-și trăiască restul vieții în liniște, în Medina, și i se atribuie transmiterea a mai mult de o mie de Hadith.

Aitken, Wiliam Maxwell

Vezi baron Beaverbrook

Aiubizilor, dinastia ~

(1173–1250)

Dinastie kurdă, întemeiată de Saladin, care a domnit peste Egipt, mare parte a Siriei, zona de N a Irakului și Yemen. După detronarea dinastiei Fatimizilor, Saladin a apărat Palestina în timpul cruciadelor și a făcut din Egipt cel mai puternic stat musulman din lume. După moartea lui Saladin, regimul său a fost descentralizat. În 1250, un grup de mameluci (sclavi militari) a exploatat lipsa unui succesor din dinastia Aiubizilor și a preluat conducerea în Egipt, înființând dinastia Mamelucilor. Prinți Aiubizi de importanță minoră au continuat să conducă câțiva ani după aceea în anumite zone ale Siriei.

Aiún, El ~

Vezi El Aiún

Aix-en-Provence

Oraș în SE Franței, 134 222 loc. (1999). A fost înființat de romani, ca o colonie militară, pe la 123 î.Hr., iar în 102 î.Hr. a fost scena înfrângerii teutonilor de către Marius. Invadatori vizigoți, franci, longobarzi și apoi musulmani din Spania au jefuit succesiv orașul. Capitală a regiunii Provence, a reprezentat un centru cultural în Evul Mediu. A devenit teritoriu francez în 1486. Astăzi este o suburbie rezidențială a Marsiliei, cu o economie bazată pe turism, industrie alimentară și fabricarea de mașini electrice.

Aix-la-Chapelle

Vezi Aachen

Aix-la-Chapelle, Congresul de la ~

(01.10-15.11.1818)

Primul dintre cele patru congrese ținute de Marea Britanie, Austria, Prusia, Rusia și Franța referitoare la problemele europene, ca urmare a războaielor napoleoniene. La Aix-la-Chapelle (acum Aachen, Germania), participanții au acceptat oferta făcută de Franța de a plăti majoritatea despăgubirilor de război datorate aliaților, în schimbul retragerii armatelor de ocupație ale acestora. În plus, Franța a fost acceptată ca membru al noii Alianțe a Celor Cinci.

Aix-la-Chapelle, Tratatul de la ~

(18.10.1748)

Tratat care a pus capăt Războiului pentru Succesiunea la Tronul Austriei. Tratatul, negociat mai ales de Marea Britanie și Franța, a fost marcat prin restituirea reciprocă a pozițiilor cucerite, inclusiv înapoierea fortăreței din Louisbourg (în Nova Scotia) Franței și a orașului Madras (acum Chennai, India), Angliei. Regina Maria Tereza și-a păstrat drepturile asupra ținuturilor austriece, dar puterea Habsburgilor a fost slăbită de faptul că Prusia a păstrat Silezia. Tratatul nu a rezolvat nici una dintre problemele disputei comerciale coloniale dintre Marea Britanie și Franța și, de aceea, pacea nu a fost de lungă durată.

Aizawl

Oraș, centru administrativ al statului Mizoram, India, 229 714 loc. (2001). Este situat pe o culme muntoasă cu înălțimea de 900 m. Regiunea înconjurătoare face parte din zona geologică Assam-Myanmar, cu lanțuri deluroase abrupte. O mare parte a populației este din Myanmar. În anii 1970, Aizawl a fost scena unui atac armat asupra trezoreriei guvernului, condus de membri ai Frontului Național Mizo. Industria manufacturieră include ustensile de aluminiu, textile țesute manual și articole de mobilier.

ajutor de șomaj

Formă de protecție socială, destinată să sprijine lucrătorii aflați în șomaj pe termen scurt fără voia lor. A fost creat pentru a acorda asistență muncitorilor concediați, pe o perioadă suficient de lungă pentru a le permite să-și găsească un alt loc de muncă sau să fie reangajați la cel precedent. În cele mai multe țări, lucrătorii care au suferit accidente de muncă din cauza cărora au ajuns inapți sau cei care se află în șomaj pentru o perioadă mai îndelungată sunt integrați în alte programe. În Canada și Marea Britanie, lucrătorii din orice domeniu au dreptul la ajutorul de șomaj. În SUA și în alte state acest ajutor nu se acordă anumitor categorii, cum sunt cei care au lucrat în domeniul guvernamental și liber-profesioniștii. În marea majoritate a țărilor, suma primită este calculată în funcție de venituri și este alocată pentru o perioadă limitată de timp. Fondurile pentru ajutor pot proveni din veniturile generale ale guvernului sau din anumite taxe, plătite de angajați sau de angajatori.

ajutor extern

Transfer de capital, bunuri sau servicii de la o țară donatoare la o țară beneficiară. Ajutorul extern poate fi acordat sub formă de bani sau de asistență tehnică, în scopuri militare sau civile. A început să fie folosit din sec. XVIII, când Prusia a subvenționat pe unii dintre aliații săi. După Al Doilea Război Mondial, ajutorul extern a evoluat de la o subvenție la un instrument mai complex al politicii externe. Organizații internaționale, cum este Agenția de Sprijin și Reconstrucție a ONU, au fost create pentru a acorda sprijin țărilor devastate de război și fostelor colonii. Țările care acordă sprijinul impun adesea o serie de condiții, cum ar fi achiziționarea de către țara beneficiară a unor bunuri ce provin din țara donatoare. *Vezi și* Fondul Monetar Internațional, Planul Marshall, Banca Mondială.

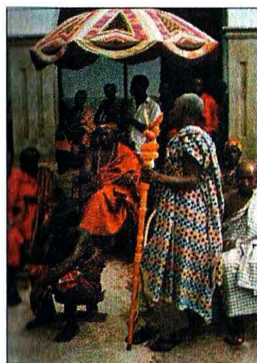
AK-47

Armă automată de asalt sovietică (pistol-mitralieră). Proiectată de Mihail T. Kalașnikov (numele armei este „automat Kalașnikov 1947"), arma putea funcționa semiautomat și automat și folosea muniție de putere medie, cu calibrul 7,62 mm. A fost fabricată în țările din fosta Uniune Sovietică și din fostul lagăr socialist, devenind arma de

umăr fundamentală pentru aproape toate armatele comuniste, precum și pentru multe mișcări naționaliste și de gherilă. În anii 1960 a fost înlocuită în armata sovietică cu AKM, care avea o cătare mai bună, iar în 1970 cu AK-74, de mare viteză, cu o încărcătură de 5,45 mm. *Vezi și* carabina M16.

Akal Takht

Principalul centru de autoritate religioasă pentru indienii sikh, aflat în Amritsar, vizavi de Templul de Aur. Servește și ca sediu pentru Partidul Akali. Din 1708, de când succesiunea de guru s-a încheiat, comunitatea sikh rezolvă disputele politice și religioase prin întâlnirile din fața centrului Akal Takht. În sec. XX, congregațiile locale au început să adopte rezoluții în probleme de doctrină sikh și de reguli de conduită; în fața centrului Akal Takht pot fi contestate rezoluțiile controversate. A fost grav avariat în 1984, în timpul atacului armatei indiene asupra Templului de Aur, și a trebuit să fie reconstruit. *Vezi și* sikhism.

Șef de trib akan

JACQUES JANGOUX

akan

Grup de populații care locuiesc în S Ghanei, în E Côte d'Ivoire, și în anumite regiuni din Togo. Limba lor face parte din ramura kwa a familiei limbilor niger-congo. În sec. XIV–XVIII s-au format mai multe state akan, printre care confederația fante și Imperiul Ashanti, în zone în care se producea și se comercializa aurul. Mulți dintre akani, al căror număr ajunge la 16 milioane, lucrează în zone urbane.

Akbar *nume complet* Abu al-Fath Jalal-ad-Din Mohammed Akbar

(15.10.1542, Umarkot, Sind, India - 1605, Agra)

Cel mai mare dintre împărații moguli (*vezi* dinastia Mogulilor) ai Indiei (a domnit între 1556–1605). Akbar, printre strămoșii căruia s-au numărat Timur Lenk și Genghis Han, s-a urcat pe tron de tânăr. Inițial, domnia sa se extindea numai asupra Punjabului și a zonelor din jurul orașului Delhi. Rajahul rajputan al Amberului (Jaipur) i-a recunoscut suzeranitatea în 1526 și ceilalți rajahi rajputani i-au urmat exemplul. Akbar a acceptat prinți rajputani și alți hinduși în cele mai înalte funcții ale guvernării sale și a atenuat discriminările împotriva non-musulmanilor. Și-a continuat cuceririle, ocupând Gujaratul, în V (1573), și Bengalul (anexat în 1576), în E. Spre sfârșitul domniei sale, a cucerit Kașmirul (1586) și s-a îndreptat spre S, intrând în Deccan. În plan administrativ, a întărit puterea centrală, hotărând ca toți ofițerii armatei și administratorii civili să fie numiți de împărat. A încurajat învățații, poeții, pictorii și muzicienii, transformându-și curtea într-un centru cultural. A cerut traducerea în persană a clasicilor de limbă sanscrită și s-a entuziasmat în fața picturilor europene prezentate de misionarii iezuiți. Domnia lui a fost adesea prezentată de guvernările de mai târziu ca un model: puternică, binevoitoare, tolerantă și iluminată. *Vezi* Babur.

Akerlof, George A.

(n. 17.06.1940. New Haven, Connecticut, SUA)

Economist american. A studiat la Universitatea Yale (absolvită în 1962) și la MIT (Institutul de Tehnologie Massachusetts), unde și-a luat doctoratul în 1966, când a început să predea la Universitatea Berkeley, California, devenind profesor laureat Goldman în științe economice în 1980. Cercetările întreprinse de Akerlof au cuprins adesea și alte discipline, printre care psihologia, antropologia și sociologia, iar el a jucat un rol important în dezvoltarea disciplinei economiei comportamentale. Studiul său de referință, privind informația asimetrică pe piața de mașini uzate, a demonstrat disfuncționalitățile de piață în cazul când vânzătorii dețin mai multe informații decât cumpărătorii. În 2001 i s-a decernat Premiul Nobel pentru economie, alături de A. Michael Spence și Joseph E. Stiglitz.

Akhenaton *sau* Ehnaton *născut* Amenhotep IV

Faraon egiptean (1353–1336 î.Hr.) al Dinastiei XVIII (1539–1292 î.Hr.). A venit la putere într-o perioadă de glorie a Egiptului care avea atunci controlul asupra Palestinei, Feniciei și Nubiei. La scurt timp după începutul domniei, a hotărât venerarea exclusivă a lui Aton, o zeitate a soarelui puțin cunoscută, pe care el o considera sursa tuturor binecuvântărilor. Luându-și numele de Akhenaton (Cel Folositor lui Aton), a mutat capitala de la Teba la Tell el-Amarna de astăzi, pentru a scăpa de puterea religioasă instituționalizată și a iniția una nouă. Un nou stil de artă, care se concentra mai degrabă asupra detaliilor din viața de zi cu zi, decât asupra circumstanțelor atemporale, a devenit foarte popular. Ca mod de guvernare, a încercat

Akhenaton, detaliu al statuii-coloană din gresie, templul lui Aton din Karnak, cca 1370 î.Hr.

FOTOARHIVA HIRMER, MÜNCHEN

să reinstaureze vechea autoritate a conducătorului, care fusese deviată în mare măsură către birocrați și oficialități. Dar concentrându-se asupra noii sale religii până la neglijarea treburilor de stat, a provocat dezintegrarea imperiului asiatic al Egiptului. A fost urmat la tron de doi dintre ginerii săi, Smenkhkare și Tutankhamon, însă, ca urmare a morții timpurii a celui din urmă, armata a preluat conducerea, iar noua religie a lui Akhenaton a fost abandonată.

Akiba ben Joseph

(40 d.Hr., /?/ - 135 d.Hr., Cezareea, Palestina)

Înțelept evreu, unul dintre fondatorii iudaismului rabinic. Se spune că a fost un păstor analfabet, care a început să studieze după vârsta de 40 de ani. Considera că Scriptura conține multe subînțelesuri, pe lângă înțelesurile vădite, și considera legea scrisă (Tora) și legea orală (Halaka) ca fiind, în fapt, una singură. A colecționat și a sistematizat tradițiile orale referitoare la comportamentul în viața religioasă și socială a evreilor, punând astfel bazele Mishnei. Este posibil să fi fost implicat în revolta nereușită a lui Bar Kokhba împotriva Romei. I-a dat liderului rebelilor titlul lui și l-a recunoscut ca Mesia. A fost închis de romani și martirizat pentru învățăturile sale publice. *Vezi* Ishmael ben Elisha.

Akihito (Heisei)

(n. 23.12.1933, Tokyo, Japonia)

Împărat al Japoniei, din 1989, fiul lui Hirohito, având, ca și tatăl său după 1945, un rol mai ales ceremonial. Este primul împărat japonez care s-a căsătorit cu o femeie obișnuită, iar căsătoria sa a fost salutată ca fiind o uniune din dragoste și nu o căsătorie aranjată. Copiii lui sunt prințul moștenitor Naruhito, prințul Akishino și prințesa Nori.

akita

Rasă de câini utilitari, originară din munții din N Japoniei. În 1931, guvernul japonez a declarat această rasă ca națională. Este un câine puternic, musculos, cu cap mare, urechi ascuțite și drepte, coadă lungă și curbată, purtată pe spate sau încolăcită pe o parte. Culorile și semnele caracteristice sunt diferite, câinele putând fi complet alb, dar și dungat sau pătat. Toți, cu excepția celor albi, au o mască bine definită (o zonă închisă la culoare în jurul botului). Masculii au o înălțime maximă de 66–71 cm, iar femelele de 60–66 cm.

Akita

© SALLY ANNE THOMPSON/ANIMAL PHOTOGRAPHY

Akkad

Regiune antică, în centrul Mesopotamiei (Irak). Akkad era regiunea de N a vechiului Babilon (Sumer era regiunea de S). Numele său a fost inspirat de orașul Agade, întemeiat de cuceritorul Sargon pe la 2300 î.Hr. Sargon a unit orașele-stat din regiune și a extins imperiul în aproape toată Mesopotamia, incluzând Sumer, Elam și partea de sus a fluviului Tigru. Imperiul a intrat în declin în sec. XXII î.Hr. Sub regii Akkadului, limba lor semitică, akkadiana, a devenit limbă literară, iar arta de valoare a fost încurajată.

akkadiană, limba ~ *sau* limba asiro-babiloniană

Limbă semitică vorbită în Mesopotamia în mileniile III-I î.Hr., cunoscută din numeroase inscripții, sigilii și tăblițe din lut cu scriere cuneiformă. Până în 2000 î.Hr. a înlocuit treptat sumeriana, devenind principala limbă vorbită în S Mesopotamiei. Tot în aceeași perioadă s-a despărțit în dialectul asirian, vorbit în NE, și cel babilonian, vorbit în S. Akkadiana a dispărut ca limbă vorbită în prima jumătate a mileniului I î.Hr., fiind înlocuită de aramaică în Mesopotamia, însă a continuat să fie scrisă până în sec. I d.Hr.

Akko *sau* Acre

Oraș, 44 000 loc. (1993), port maritim în NV Israelului, pe coasta mediteraneeană. Menționat pentru prima dată într-un text egiptean din sec. XIX î.Hr, după cucerirea de către Alexandru cel Mare (336 î.Hr.) a devenit oraș-stat grecesc, numit Philadelphus și, timp de câteva secole, a făcut parte din Republica și Imperiul Roman. Perșii (614 d.Hr.) și arabii (638 d.Hr) au cucerit orașul, care se afla sub conducerea dinastiei Selgiucizilor atunci când, în 1104, a fost cucerit de cruciați. Aceștia l-au redenumit St. Jean d'Acre și a devenit ultima lor capitală (*vezi* cruciați). Cu excepția unor intervale scurte, s-a aflat sub stăpânirea Imperiului Otoman, din

1516 până în 1918, când l-au ocupat britanicii. A aparținut Palestinei sub mandat britanic și a devenit teritoriu israelian în 1948. Printre construcțiile de seamă se numără Marea Moschee și Cripta Sf. Ioan. Aici se află înmormântat și Baha'ullah, fondatorul credinței baha'i.

Akmola

Vezi Astana

Akron

Oraș, 217 074 loc. (2000), în NE statului Ohio, pe râul Cuya-Hoga. La 370 m deasupra nivelului mării, Akron a fost denumit astfel din pricina poziției sale de „loc înalt" (*în greacă: acros*), între fluviul Mississippi și Marile Lacuri. Construit în 1825, orașul și-a asigurat o dezvoltare puternică prin construirea a două canale (1827, 1840). Resursele abundente de apă și instalarea căilor ferate l-au făcut pe Benjamin Franklin Goodrich să mute aici o fabrică de cauciuc în 1871. Akron a devenit cunoscut drept capitala mondială a cauciucului deși, la începutul sec. XXI, cea mai mare parte a producției nu se mai afla în zona respectivă.

Aksum *sau* Axum

Imperiu antic, în N Ethiopiei. În perioada sa de apogeu (sec. III–VI d.Hr.), negustorii aksumiți făceau comerț până în Alexandria și dincolo de Nil. Orașul Aksum de astăzi, 27 148 loc. (1994), cândva capitala imperiului, este un centru religios cunoscut pentru vestigiile sale arheologice. Este considerat, de multă vreme, un oraș sfânt pentru Biserica Ortodoxă Ethiopiană; conform tradiției, regele Menelik I, fiul lui Solomon și al reginei din Saba, a adus aici chivotul legii din Ierusalim. Monumentele arheologice din Aksum au transformat orașul într-un centru turistic.

Akwamu

Stat istoric din V Coastei de Aur (astăzi Ghana), Africa. Întemeiat de populația akan pe la 1600 s-a îmbogățit din vânzările de aur. La apogeul său, la începutul sec. XVIII, se întindea pe mai mult de 400 km de-a lungul coastei, de la Whydah (astăzi Ouidah, Benin) în E, până dincolo de Winneba (astăzi în Ghana) în V. În 1710, statul se afla deja sub presiunea altor grupări (inclusiv ashanti) care deveniseră puternice în zonă, iar la 1731 încetase să mai existe.

Alabama

Stat în regiunea de SE a Statelor Unite, 4 447 000 loc. (2000). Suprafața: 133 916 kmp. Se învecinează cu Tennessee, Georgia, Florida și Mississippi, iar golful Mexic se întinde în partea de SV. Capitala sa este Montgomery. Locuitorii originari au fost indieni cherokee, chickasaw, choctaw și creek; dovezi ale existenței lor se găsesc lângă Tuscaloosa. Hernando de Soto a călătorit în această zonă, iar francezii au întemeiat o așezare la Fort Louis, în 1702. Teritoriul Alabama a fost creat în 1817 și a devenit stat în 1819. Alabama s-a desprins de Uniune în 1861, devenind parte din Confederație. A fost readmisă în 1868. Eforturile din timpul Reconstrucției de a include persoane de culoare în guvern au eșuat, iar Alabama a rămas separatistă până în 1960. Până la începutul sec. XX economia statului a depins de producția de bumbac, dar de atunci și-a diversificat producția agricolă și și-a dezvoltat industria, în special în Birmingham. Mobile a devenit un important port la ocean.

Alabama

Fluviu în S Alabamei cu o lungime de 1 064 km. Format din râurile Coosa și Tallapoosa, la NE de Montgomery, curge spre V până la Selma și apoi spre S. Se unește cu Tombigbee lângă Mobile pentru a forma râurile Mobile și Tensaw, care se varsă în golful Mobile. Mobile și Montgomery au devenit orașe importante mai ales datorită faptului că se află pe această arteră importantă.

Alabama, Revendicările ~

Plângeri ale marinei americane împotriva Marii Britanii în timpul Războiului Civil American. Deși Marea Britanie și-a declarat oficial neutralitatea în război, ea a permis Confederației construirea în Anglia a crucișătorului *Alabama* care a distrus mai târziu 68 de vase ale Uniunii. Ambasadorul american Charles Francis Adams a cerut ca britanicii să-și asume responsabilitatea pentru aceste daune și a cerut arbitraj pentru rezolvarea problemei. În mai 1871, părțile au semnat Tratatul de la Washington, care stabilea anumite obligații ale țărilor neutre pe timp de război. Tribunalul a declarat Marea Britanie responsabilă de pierderile survenite și a acordat Statelor Unite despăgubiri de 15,5 milioane de dolari.

alabastru

Gips granular folosit de secole în sculptură și în artele decorative. De obicei este alb ca zăpada și translucid, dar poate fi colorat artificial. Poate deveni opac și asemănător cu marmura, prin tratament la cald. Florența, Livorno, Milano și Berlin sunt importante centre de comercializare a alabastrului.

alac

Subspecie *(Triticum aestivum spelta)* de grâu cu inflorescențe moi, conținând două boabe de culoare roșie-deschis. *Triticum monococeum* a fost cultivat de babilonieni și de locuitorii așezărilor lacustre din perioada antică a teritoriului elvețian. În zilele noastre se cultivă pentru furajarea animalelor, dar este folosit și la unele produse de panificație.

Alaca Hüyük

Sit antic anatolian în centrul Turciei. Se află la NE de vechea capitală hitită de la Hattușas (Bogazköy). La începutul sec. XX, au fost găsite urmele unei clădiri hitite, iar sub ele o necropolă regală cu morminte datând din 2500 î.Hr. Aici s-au descoperit bijuterii, vase și urcioare din Epoca Bronzului ce dovedesc un înalt nivel tehnologic. Deși identitatea etnică a locuitorilor este incertă, se pare că ar fi aparținut populației non-indo-europene care i-a precedat pe hitiți.

Aladin

Erou al unui celebru basm din *O mie și una de nopți*. Fiul unei văduve sărace, Aladin este un băiat leneș și nepăsător care întâlnește un magician african care pretinde că este unchiul său. Magicianul îl trimite pe Aladin într-o peșteră, să găsească o lampă fermecată. Aladin refuză să-i dea lampa până nu va fi în siguranță, afară din peșteră. Furios, magicianul îl închide pe băiat în peșteră și pleacă, însă Aladin descoperă că poate invoca niște duhuri puternice (djinni) frecând lampa. Duhurile îi îndeplinesc dorințele, iar Aladin devine bogat, se căsătorește cu frumoasa fiică a sultanului și domnește mulți ani.

alamă

Aliaj de cupru și zinc important pentru rezistența și capacitatea sa de prelucrare. Alama a fost folosită pentru prima dată pe la 1200 î.Hr. în Orientul Apropiat, apoi în China, după 220 î.Hr. și, ulterior, de către romani. În documentele vechi, inclusiv în Biblie, termenul alamă este deseori folosit pentru a numi bronzul (aliaj de cupru și cositor). Maleabilitatea alamei este determinată de conținutul de zinc; alama care conține mai mult de 45% zinc nu poate fi prelucrată. Alama alfa are un conținut de zinc mai mic de 40%; alama beta (40–45% zinc) este mai puțin ductilă decât alama alfa, dar mai rezistentă. Un al treilea grup include aliajele de alamă care au componente suplimentare. Printre acestea se numără alama cu plumb, care poate fi prelucrată mai ușor, alama navală, în compoziția căreia este inclusă o cantitate mică de cositor care îi îmbunătățește rezistența la coroziunea provocată de acțiunea apei marine, și alama cu aluminiu, care este mai dură și mai rezistentă la coroziune decât cea navală.

Alamgir II

nume complet **Aziz-ad-Din Alamgir II**

(06.06.1699, Multan, India – 29.11.1769, Delhi)

Împărat mogul al Indiei (1754–1759). A fost înscăunat de către vizirul imperial Imad al-Mulk Ghazi-ad-Din și a fost permanent marioneta unor oameni mai puternici, printre care conducătorul afghan Ahmad Șah Durrani, ai cărui agenți au ocupat Delhi în 1757 și l-au numit pe Alamgir împăratul Hindustanului. A fost ucis de Ghazi-ud-Din, care se temea că Alamgir ar putea fi capturat și folosit împotriva lui în alte invazii afghane.

Alamo

Misiune franciscană din sec. XVIII în San Antonio, Texas. Loc în care, în 1836, un mic grup de texani au fost asediați de o armată mexicană în timpul Războiului Texan de Independență față de Mexic. Misiunea abandonată a fost ocupată uneori de trupe spaniole care au numit-o Alamo (plop), după copacii din jur. La începutul Războiului Texan de Independență, în decembrie 1835, voluntarii au ocupat Alamo și au jurat să împiedice cu prețul vieții orice încercare de recucerire. În februarie 1836, o armată mexicană de câteva mii de soldați a început un asediu care a durat 13 zile. Cei aproape 180 de texani conduși de Jim Bowie, printre care se număra și Davy Crockett, au fost anihilați; aproape toți au fost omorâți (în jur de 15 persoane au fost cruțate, cele mai multe femei și copii). Mexicanii au pierdut în jur de 600 de oameni. „Remember Alamo!" (Amintiți-vă de Alamo!) a devenit un strigăt de unire în lupta Texasului pentru independență.

Alanbrooke (de Brookeborough), Alan Francis Brooke, Primul viconte de ~

(23.07.1883, Baguères -de-Bigorre, Franța – 17.06.1963, Hartley Wintney, Hampshire, Anglia)

Comandant militar britanic. A luptat în Primul Război Mondial și apoi a devenit director de pregătire militară (1936–1937) și expert în artilerie. În Al Doilea Război Mondial a fost inițial comandantul unui corp de armată din Franța și s-a ocupat de evacuarea de la Dunkerque. A fost comandant al trupelor britanice (1940–1941), apoi

şef de stat major (1941–1946). A stabilit relaţii foarte bune cu forţele aliate americane şi a exercitat o puternică influenţă asupra strategiei. A fost avansat la rangul de mareşal al forţelor terestre în 1944, iar în 1946 a fost făcut viconte.

Åland, insulele ~

Arhipelag în SV Finlandei constituind *kunta* (teritoriul) autonomă Ahvenanmaa. Este formată din aproape 35 de insule locuite, 26 000 loc. (2002), şi peste 6 000 de insule nelocuite, având 1 552 kmp. Åland, cea mai mare insulă, este locul unde se află oraşul Maarianhamina, reşedinţa administrativă şi principalul port. Insulele au fost creştinate în sec. XII de către misionari suedezi. În 1917, când Finlanda şi-a declarat independenţa, locuitorii insulelor Åland au încercat să devină parte integrantă a Suediei. Deşi arhipelagul a rămas al Finlandei, i s-a acordat autonomie.

alanină

Compus organic. Alfa-alanina este unul dintre aminoacizii neesenţiali, aflat în majoritatea proteinelor şi deosebit de abundent în fibroină, proteina din mătase. Este folosit în cercetare şi ca supliment dietetic. Beta-alanina este un aminoacid natural şi nu se găseşte în proteine. Este un compus important al acidului pantotenic şi este folosit în sinteze, precum şi în cercetarea biochimică, în galvanizare şi în sinteza organică.

Alaric I

(cca 370 d.Hr., Insula Peuce – 410 d.Hr., Cosentia, Bruttium, azi Calabria)

Conducător al vizigoţilor (395–410 d.Hr.). A condus trupele de goţi din armata romană, înainte de a o părăsi pentru a deveni conducătorul vizigoţilor. Şi-a condus tribul până în Grecia, jefuind oraşele, până când a fost oprit de împăratul Imperiului Roman de Răsărit (397 d.Hr.). A condus două invazii în Italia, a doua oară luând o mare cantitate de bani de la Senatul Romei. Armata lui Alaric s-a mărit după ce romanii au masacrat soţiile şi copiii vizigoţilor care slujeau în armata romană. A asediat Roma (408, 409 d.Hr.), proclamându-l pe Priscus Attalus împărat al Imperiului Roman de Apus. În 410, a ocupat şi a jefuit Roma, fiind prima dată în opt sute de ani când oraşul era capturat de un inamic străin. *Vezi şi* goţi.

Alaska

Lanţ muntos în S statului Alaska. Segment din sistemul muntos al Pacificului, care se întinde într-un semicerc, de la peninsula Alaska până la graniţa cu Yukon. Vârful McKinley, aflat în Parcul Naţional Denali, este cel mai înalt vârf din America de Nord. Multe vârfuri din apropiere depăşesc 4 000 m; printre acestea se numără Munţii Silverthrone, Hunter, Hayes şi Foraker. Lanţul muntos este străbătut de conducta Transalaska prin pasul Isabel.

Alaska

Peninsulă în SV statului Alaska. Se întinde pe o suprafaţă de 800 kmp, între Oceanul Pacific şi golful Bristol. Lanţul vulcanic al Munţilor Aleutini se desfăşoară pe întreaga sa lungime. Aici se află Parcul Naţional Katmai, Monumentul Naţional Aniakchak şi rezervaţiile naţionale pentru animale sălbatice Bacherof, Peninsula Alaska şi Izembek.

Alaska

Stat al SUA situat în NV extrem al Americii de Nord, 626 932 loc. (2000). Este cel mai mare stat al SUA, cu o suprafaţă de 1 530 700 kmp, cea mai mare parte fiind zonă de uscat. Se învecinează cu Canada la E şi S-E, cu strâmtoarea Bering şi cu Marea Bering în V, dincolo de care se află Siberia, şi are cel mai înalt vârf de pe continent, vârful McKinley. Capitala este Juneau. Despre locuitorii indigeni, indieni şi eschimoşi, se crede că ar fi migrat traversând podul terestru Bering, dar au venit şi din zona arctică. Prima aşezare europeană a fost stabilită pe insula Kodiak la sfârşitul sec. XVIII, de către negustorii ruşi de blănuri. Negustorii de la Hudson's Bay Co. erau şi ei interesaţi de aceeaşi zonă, iar rivalitatea comercială ruso-canadiană a durat până în sec. XIX. În 1867, William Seward a negociat cumpărarea de către SUA a statului Alaska de la Rusia, iar descoperirea ulterioară a aurului a stimulat stabilirea americanilor în regiune. Alaska a avut statutul de teritoriu al SUA din 1912 până în 1959, când a fost recunoscută drept cel de-al 49-lea stat. Economia sa se concentrează din ce în ce mai mult pe petrol şi gaze naturale. De la deschiderea conductei Transalaska, în 1977, a devenit a doua producătoare de ţiţei a Statelor Unite, după Texas.

Alaska, Achiziţia ~

Achiziţionarea, în 1867, de către Statele Unite a unui teritoriu de la Rusia. Teritoriul, cu o suprafaţă de 1,5 milioane kmp, este situat în extremitatea de N-V a Americii de Nord şi formează actualul stat Alaska. Deţinut de ruşi din 1741,

devenise o garanţie economică, iar în 1866 a fost oferit spre vânzare. William Seward, secretarul de stat al preşedintelui Andrew Johnson, a negociat cumpărarea lui contra sumei de 7,2 milioane de dolari, adică aprox. doi cenţi pe acru. Criticii au numit achiziţia „Nebunia lui Seward". Opoziţia Congresului a amânat achiziţionarea până în 1868, când, prin susţinerea intensă a cauzei şi prin mită, s-au asigurat voturile necesare finalizării tranzacţiei.

Alaska, autostrada ~
anterior autostrada Alcan

Şosea ce trece prin Yukon şi leagă Dawson Creek, Columbia Britanică, de Fairbanks, Alaska, pe o distanţă de 2 451 km. A fost construită de geniştii armatei americane în 1942, ca o măsură urgentă de război prin care să se asigure o rută de aprovizionare militară pe uscat, către Alaska. Acum este un drum pitoresc, deschis tot timpul anului.

Alaska, conducta ~

Vezi conducta Transalaska

Alaska, Golful ~

Golf în S statului Alaska, situat între peninsula Alaska şi arhipelagul Alexander. În el se varsă râurile Susitna şi Cooper. Printre porturile din golf se numără Anchorage, Seward şi Valdez, cel mai nordic port fără gheaţă din America de Nord şi punctul terminus al conductei Transalaska. În 1741, o expediţie condusă de danezul Vitus Bering i-a adus aici pe primii europeni care au pătruns în golf.

alaun

Component anorganic din clasa de săruri dublu hidratate, compuse de obicei din sulfat de aluminiu, apă (un element esenţial din structura cristalelor) şi sulfatul unui alt element. Cele mai importante elemente din această categorie sunt compuşii sulfatului de potasiu (alaun de potasiu, $K_2SO_4 \cdot Al_2(SO_4)_3 \cdot 24H_2O$), sulfatul de amoniu şi sulfatul de sodiu. Este un component natural al diferitelor minerale şi poate fi sintetizat sau purificat prin cristalizare din soluţii. În general, are culoare albă şi gust astringent, acid. Este folosit ca agent de purificare în tratarea apei, în industria vopselurilor şi a conservanţilor, la fabricarea hârtiei, a prafului de copt, a extinctoarelor şi a medicamentelor.

Alaungpaya, dinastia ~
sau dinastia Konbaung

(1752-1885)

Ultima dinastie conducătoare din Birmania (Myanmar). Confruntat cu divizarea dinastiei Toungoo, Alaungpaya (1714–1760), conducător într-un sat de lângă Mandalay, a creat o armată şi a supus poporul separatist mon din sudul statului birmanez, iar apoi a cucerit statele Shan din NE. A atacat capitala siameză Ayutthaya (acum în Thailanda), dar a fost forţat să se retragă. Fiul său, Hsinbyushin, al treilea rege al dinastiei (1763–1776), a trimis armate în regatele vecine şi a respins cu succes patru invazii represive chineze. Al şaselea rege, Bodawpaya (1782–1819), a condus fără succes un număr de campanii împotriva siamezilor şi a mutat capitala la Amarapura. A cucerit regatul Arakan, însă incursiunile sale în Assam au stârnit mânia britanicilor şi, sub Bagyidaw (1819–1837), Birmania a fost înfrântă în primul război anglo-birmanez. De atunci încolo, dominaţia dinastiei asupra statului a slăbit treptat, sfârşindu-se cu anexarea totală a acestuia de către Marea Britanie, în 1885.

alawi *sau* alawite nusayri

Sectă minoritară din islamul şiit. Secta, care e răspândită în principal în Siria, îşi trage rădăcinile din învăţămintele lui Mohammed ibn Nusayr al-Namiri (850 d.Hr.), iar principalul fondator este Husain ibn Hamdan al-Khasibi (m. 957/958 d.Hr.). Doctrina sa de bază cuprinde deificarea lui Ali şi interpretarea celor cinci Stâlpi ai Islamului ca fiind simbolici. Unele dintre practicile religioase sunt secrete, iar sărbătorile sunt atât islamice, cât şi creştine.

alămuri

Instrumente muzicale de suflat, de obicei confecţionate din alamă sau din alte metale; vibraţia buzelor interpretului la contactul cu un muştiuc în formă de ceaşcă sau pâlnie produce vibraţia iniţială a unei coloane de aer. Trompeta, trombonul, cornul englez, tuba, eufoniul, suzafonul, cornetul, cornul cu coadă şi goarna, precum şi instrumente străvechi – oficleid, corn şi serpent – intră în categoria alămurilor (deşi ultimele două erau din lemn). Saxofonul, deşi confecţionat din alamă, face parte din categoria instrumentelor cu ancie, clasificate drept instrumente de suflat din lemn.

Alba

Judeţ situat în partea central-vestică a României, 6 242 kmp, 374 727 loc. (2008). Oraşul Alba Iulia este municipiul reşedinţă de judeţ. Relieful este predominant muntos, cu regiuni de podiş, deal şi munte aparţinând munţilor Apuseni în V şi NV

și Carpaților Meridionali în SE. Teritoriul se afla în centrul fostei Dacia Romana și ocupa un loc însemnat datorită prezenței aici a exploatărilor miniere de metale prețioase (datând de peste 2 000 de ani), existenței celor trei drumuri ale legiunilor romane, care-l străbăteau, precum și existenței unor așezări mari ca Apulum (Alba Iulia), Ampelum (Zlatna) sau Alburnus Maior (Roșia Montană, menționată într-un document datat 131 d.Hr.). Economia are structură industrial-agrară. Ca obiective turistice se remarcă spectaculosul complex carstic de la Scărișoara, masivele de roci bazaltice Detunatele, Muzeul de Istorie a Mineritului de la Brad, „Târgul de fete", o sărbătoare tradițională anuală (20 iulie), care are loc pe muntele Găina, și mocănița, tren turistic între Abrud și Câmpeni, pe linii cu ecartament îngust și cu locomotive arhaice, cu aburi, declarat monument istoric.

Alba, Fernando Álvarez de Toledo (y Pimentel), al treilea duce de ~

(29.10.1507, Piedrahita, Castilia Veche, Spania - 11.12.1582, Lisabona)

Militar spaniol. A condus armata imperială a lui Carol V, învingând Liga de la Schmalkalden în 1547. A servit ca vicerege al Napolelui între 1556–1559. Ca prim-ministru al lui Filip II, Alba a devenit notoriu pentru tirania sa ca guvernator general al Țărilor de Jos (1567–1573). Consiliul instaurat de el a trecut peste legile locale și a condamnat cca 12 000 de oameni pentru rebeliune. Rechemat în Spania în 1573, a condus ulterior o campanie strălucită împotriva Portugaliei (1580), dar nu a mai intrat niciodată în grațiile lui Filip.

Fernando Álvarez de Toledo, Al treilea duce de Alba, pictură în ulei de Sir Antony More, 1549; Muzeul Regal de Arte Frumoase, Bruxelles

MUZEUL REGAL DE ARTE FRUMOASE, BRUXELLES

Alba Iulia

Municipiu în România. Așezat în partea central-vestică, în largul culoar al văii râului Mureș, reședință a județului Alba, 66 775 loc. (2008). Întemeiat de romani sub numele de Apulum, a fost ridicat la rangul de *municipium* în timpul lui Marcus Aurelius și apoi la cel de *colonia*. A fost atestat documentar în 1097, iar între 1542 și 1690 a fost capitala Principatului Transilvaniei. În 1599, la 1 noiembrie, voievodul Mihai Viteazul a intrat în Alba Iulia, realizând prima unire politică a celor trei țări române. Tot aici a avut loc, la 1 decembrie 1918, Marea Adunare Națională, la care au participat peste 100 000 de români care au proclamat unirea Transilvaniei cu România (*vezi* Marea Unire din 1918). Este nod feroviar și rutier, precum și centru industrial. Monumente: Cetatea Alba Carolina (sec. XVIII), catedrala Sf. Mihail (sec. XIII) în care se găsește mormântul lui Iancu de Hunedoara, Catedrala Reîntregirii, unde în 1922 a fost încoronat Ferdinand I ca rege al României, biblioteca Batthyaneum (întemeiată în 1784, cca 70 000 de volume, unele unice în lume).

Alba Iulia, catedrala Sf. Mihail din ~

Catedrală romano-catolică, cel mai valoros monument de arhitectură medievală din Transilvania. A fost construită în etape (sec. XIII–XVII), pe locul unui edificiu din sec. XI distrus de tătari în 1241. Corul datează de la începutul sec. XIV și se distinge prin forme gotice, iar turnurile situate pe fațada vestică au fost refăcute în sec. XVII și poartă amprenta Renașterii. Pe latura de nord se află capela Lózó (1512), o construcție reprezentativă pentru Renașterea lombardă. În catedrală pot fi văzute basoreliefuri din epoca romană târzie și din cea gotică, precum și sarcofage în stilul Renașterii italiene. Aici se află mormântul lui Iancu de Hunedoara, al cărui sarcofag (realizat în 1470) este împodobit cu basoreliefuri reprezentând scene din luptele sale cu turcii, precum și mormintele principelui Ioan Sigismund și al mamei sale, Isabella.

albacore *sau* ton alb

Ton oceanic de dimensiuni mari (*Thunnus alalunga*), cunoscut pentru carnea sa foarte bună. Corpul aerodinamic al acestui prădător vorace este adaptat pentru înot rapid și continuu. Trăiește în Oceanul Pacific și în Oceanul Atlantic și migrează pe distanțe lungi. Tonul bluefin este numit câteodată albacore.

albaneză, limba ~

Limbă indo-europeană vorbită de 5–6 milioane de oameni în Albania, Kosovo, Serbia, Muntenegru, V Macedoniei și în enclave din alte regiuni, inclusiv în S Italiei și S Greciei. Există două grupuri principale de dialecte: gheg (geg) în N, incluzând Kosovo și Macedonia, și tosc în S. Limba albaneză este singura reprezentantă a unei ramuri indo-europene distincte, a cărei obârșie balcanică preromană este incertă. Cea mai

veche atestare scrisă datează din sec. XV, iar ortografia standard, care folosește alfabetul latin, nu a fost adoptată decât în 1909. Esența vocabularului albanez este indigenă, deși în decursul istoriei a absorbit multe cuvinte împrumutate din greacă, latină, română, din limbile slave și limba turcă.

Albani, Francesco
sau **Francesco Albano**

(17.03.1578, Bologna, Statul Papal – 1660, Bologna)

Pictor italian. A studiat cu familia Carracci în Bologna, apoi s-a mutat la Roma, în 1601, și a colaborat cu Annibale Carracci și Domenichino la decorarea palatului Farnese. În timpul șederii la Roma și-a organizat propriul atelier și a pictat fresce pentru diverse biserici și palate. În 1617, s-a întors în Bologna și a lucrat retabluri, picturi alegorice și peisaje idilice. Cele mai cunoscute picturi ale sale au subiecte mitologice și poetice.

Albania
denumire oficială **Republica Albania**

Stat în Peninsula Balcanică, SE Europei, 28 700 kmp, 3 130 000 loc. (2005). Capitala: Tirana. Din punct de vedere etnic, albanezii sunt reprezentați de două subgrupe majore: gheg și tosc. Limba: albaneză (oficială). Religia: islamică și creștină (ortodoxism și romano-catolicism). Moneda oficială: leka. Albania poate fi împărțită în două mari regiuni: o regiune muntoasă și o zonă depresionară vestică, de coastă, care cuprinde terenurile agricole ale țării și cea mai mare parte a populației. Are o economie în curs de dezvoltare, care, până în 1991, era organizată după modelul socialist al proprietății de stat. Albanezii sunt urmași ai ilirilor, o populație indo-europeană, care a trăit în centrul Europei și a migrat spre S, la începutul Epocii Fierului (*vezi* Iliria). Ghegii s-au stabilit în N și toscii în S, împreună cu colonizatorii greci. În sec. I î.Hr., zona se afla sub ocupație romană, dar după 395 d.Hr., a fost subordonată administrativ față de Constantinopol. Invaziile turce au început în sec. XIV și au continuat în sec. XV. Deși eroul național Skanderbeg a reușit să li se opună un timp, după moartea acestuia (1468) turcii și-au consolidat dominația. Țara și-a câștigat independența în 1912 și a fost admisă în Liga Națiunilor în 1920. A fost pentru scurt timp republică (1925–1928), apoi a devenit monarhie sub Zogu I. Alianța acestuia cu Benito Mussolini a dus la invazia Albaniei de către Italia în 1939. După război, s-a instalat un guvern socialist sub conducerea lui Enver Hodja și, treptat, Albania s-a rupt de comunitatea internațională și în cele din urmă de toate națiunile, inclusiv de China, ultimul său aliat politic. În 1990, dificultățile economice au dus la demonstrații antiguvernamentale, iar în 1991 a fost ales un guvern necomunist. Izolarea internațională a Albaniei a luat astfel sfârșit, dar în 1997 țara a căzut în haos din cauza jocurilor de tip piramidal. În 1999 a fost invadată de albanezii care se refugiau din Iugoslavia (*vezi* Conflictul din Kosovo). La începutul sec. XXI, Albania se confruntă cu tulburări etnice și instabilitate economică.

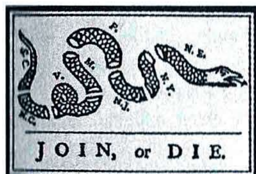
Albany

Oraș, capitala statului New York, 95 658 loc. (2000). Este situat pe râul Hudson, la 230 km N de orașul New

York. Prima așezare permanentă, numită Beverwyck, a fost construită în 1624, de olandezi. Când britanicii au ocupat zona în 1664, numele satului a fost schimbat, în onoarea ducelui de York și Albany. În 1754, Congresul de la Albany a adoptat Planul de Unificare al lui Benjamin Franklin. În sec. XIX, Albany a devenit un important centru de transport. Astăzi, cel mai important obiectiv din oraș este Empire State Plaza, centru administrativ, cultural și de conferințe.

Albany, Congresul de la ~

Conferință care a avut loc în 1754 în Albany, New York, unde s-a susținut unificarea coloniilor britanice din America de Nord. A fost convocată de guvernul colonial britanic, scopul fiind de a asigura o uniune defensivă împotriva Franței, înaintea izbucnirii războiului francez și indian. Pe lângă reprezentanții coloniilor, au mai fost prezenți și câțiva reprezentanți ai Confederației Irocheze. Delegații coloniali, printre care și Benjamin Franklin, au susținut un plan de unificare a celor șapte colonii, însă acesta nu a fost niciodată adoptat. Planul a devenit mai târziu un model pentru propunerile făcute în timpul Revoluției Americane.

Uniți-vă sau muriți, prima bandă desenată americană cunoscută; a fost publicată de Benjamin Franklin în 1754, în *Pennsylvania Gazette*, cu scopul susținerii Planului pentru unificarea coloniilor, prezentat la Congresul de la Albany

COLECȚIA GRANGER, NEW YORK

albatros

Pasăre aparținând uneia dintre cele 23 specii de păsări de mare de dimensiuni mari, din familia *Diomedeidae*. Albatroșii sunt printre cele mai spectaculoase păsări care folosesc zborul planat. Când bate vântul, pot rămâne în aer ore întregi fără să-și miște aripile. Beau apă de mare și mănâncă de obicei calmari. Albatroșii vin pe țărm numai pentru a se înmulți, în colonii stabilite de obicei pe insule izolate. Aripile adulților din speciile comune au o anvergură de 200–350 cm. Albatroșii trăiesc mult și se numără printre puținele păsări care mor de bătrânețe. Cândva erau venerați de marinari, care credeau că uciderea unui albatros aduce ghinion.

albăstrea *sau* vinețea *sau* lupin

Plantă cu flori albastre și frunze palmate din familia *Fabaceae*, inclusiv albăstreaua de Texas (*Lupinus subcarnosus*). Aceasta din urmă este o leguminoasă originară din câmpiile Texasului. Cu o înălțime de aproximativ 0,3 m, are frunze cu perișori mătăsoși și flori albastre-purpurii cu o pată în centru de culoare albă sau galbenă, grupate în raceme. Primăvara acoperă o zonă extrem de întinsă din S și V Texasului, făcând ca zonele să semene cu un covor de culoare albastră. În Europa, acest nume este dat vinețelei (*Centaurea cyanus*) și unor plante cunoscute sub numele popular de cuin sau mușcatul-dracului (*Succisa pratensis*).

albedo

Măsură a reflectivității unui corp sau a unei suprafețe, folosită de obicei în astronomie pentru a descrie proprietățile de reflexie ale planetelor, sateliților naturali și ale asteroizilor. Albedo „normal" (strălucirea relativă a unei suprafețe atunci când este iluminată și observată direct de deasupra) este folosită adesea pentru stabilirea compoziției suprafeței sateliților și a asteroizilor. Albedoul, diametrul și distanța de la aceste obiecte ajută la stabilirea strălucirii lor.

Albee, Edward (Franklin)

(n. 12.03.1928, Virginia, SUA)

Dramaturg american, nepotul adoptiv și omonimul unui celebru director de teatru de estradă. Prima sa piesă într-un singur act, *Poveste zoologică* (The Zoo Story, 1959), și alte piese de început printre care *Cutia cu nisip* (The Sandbox, 1960) și *Visul american* (The American Dream, 1961), erau caracteristice teatrului absurd. Piesa lui *Cui îi e frică de Virginia Woolf* (Who's Afraid of Virginia Woolf, 1962; ecranizată în 1966) a avut un mare succes. A câștigat Premiul Pulitzer pentru *Un echilibru instabil* (A Delicate Balance, 1966), *Priveliște marină* (Seascape, 1975) și *Trei femei înalte* (Three Tall Women, 1991). A adaptat pentru scenă și lucrări ale altor scriitori, cum ar fi *Lolita* de Vladimir Nabokov (1981).

Albemarle, Golful ~

Golf în NE Carolinei de Nord. Protejat de Oceanul Atlantic prin Outer Banks (Bancurile Exterioare), are cca 80 km lungime și între 8 și 23 km lățime. Este legat de golful Chesapeake prin mlaștina Dismal și Canalul Albemarle și Chesapeake. Orașul Elizabeth este portul său principal. Explorat de Ralph Lane în 1585, a primit mai târziu numele lui George Monck, duce de Albemarle.

Albéniz, Isaac (Manuel Francisco)

(29.05.1860, Camprodón, Spania - 18.05.1909, Cambo-les-Bains, Franța)

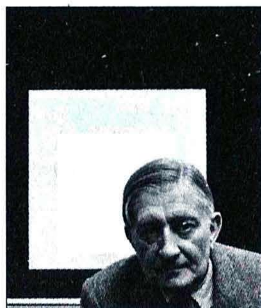
Compozitor spaniol. Un geniu al pianului de la vârsta de patru ani, mai târziu a

studiat în Leipzig și Bruxelles. S-a întors în Spania pentru a preda la Barcelona și Madrid, iar apoi s-a mutat în Franța, în 1893. Celebritatea și-o datorează pieselor pentru pian, care, sub influența lui Felipe Pedrell, utilizează stilul melodic, ritmul și armoniile muzicii populare spaniole. *Iberia* (1905–1909) este un set de 12 piese desăvârșite pentru pian; printre alte piese pentru pian se numără *Rapsodia española, Cantos de España* și cinci sonate. A scris și câteva opere.

Albers, Josef

(19.03.1888, Bottrop, Germania - 25.03.1976, New Haven, Connecticut, SUA)

Pictor, poet, profesor și teoretician american de origine germană. A studiat și a predat la Bauhaus, iar în 1933 a devenit unul dintre primii profesori de la Bauhaus care au emigrat în Statele Unite. Aici a predat la Colegiul Black Mountain și, mai târziu, la Yale. A dezvoltat un stil în pictură caracterizat prin modele rectilinii abstracte și culori primare, cum ar fi albul și negrul. Este cunoscut pentru seria sa de tablouri intitulată *Omagiu pătratului* (Homage to the Square), începută în 1950. Aceasta restrânge repertoriul formelor la pătrate colorate, suprapuse. Aranjarea lor este calculată cu grijă, astfel încât culoarea fiecărui pătrat să modifice nuanțele, dimensiunile și relațiile spațiale ale celorlalte pătrate. Cercetările sale de teorie a culorii au fost publicate în influenta revistă *Interaction of Color* (1963).

Josef Albers, fotografie de Arnold Newman, 1948

Albert I

(08.04.1875, Bruxelles, Belgia - 17.02.1934, Marche-les-Dames, lângă Namur)

Rege al Belgiei (1909–1934). I-a succedat unchiului său, regele Leopold II, în 1909. A întărit armata și a reafirmat neutralitatea Belgiei în 1914, refuzând solicitarea lui Wilhelm II (2 august, 1914) de trecere liberă a trupelor germane pe teritoriul Belgiei. După încheierea Armistițiului, a încercat să anuleze neutralitatea Belgiei, a susținut sufragiul universal pentru bărbați și a condus eforturile de reconstrucție a țării.

Albert *născut* Franz Albrecht August Karl Emanuel, Prinț von Sachsen-Coburg-Gotha *cunoscut ca* Prințul Albert

(26.08.1819, castelul Rosenau, lângă Coburg, Saxa-Coburg-Gotha - 14.12.1861, castelul Windsor, Berkshire, Anglia)

Prinț consort al reginei Victoria a Marii Britanii și tatăl lui Edward VII. În 1840, Albert s-a căsătorit cu Victoria, verișoara sa de gradul întâi, devenind, de fapt, secretarul personal și consilierul ei principal. Căsnicia lor fericită a ajutat la asigurarea continuității monarhiei britanice, care fusese oarecum nesigură. Deși Albert, de origine germană, nu s-a bucurat de popularitate, britanicii i-au recunoscut meritele, însă doar după moartea lui, la 42 de ani, în urma unei febre tifoide. În anii care au urmat, regina îndurerată a luat decizii politice bazându-se pe ceea ce considera că ar fi făcut Albert.

Albert

Lac în Africa Centrală și de E. Este situat la o altitudine de 619 m, are lungimea de 160 km și o lățime medie de 32 km. În SV, râul Semliki aduce apele lacului Edward, în extermitatea de NE, exact sub cascada Murchison; lacul primește apele brațului Victoria-Nil, din lacul Victoria. În 1864, primul vizitator european al lacului, Samuel Baker, l-a numit după consortul reginei Victoria. Aparținând inițial Ugandei, lacul constituie în zilele noastre o parte a graniței dintre Uganda și Rep. Dem. Congo.

Albert, Parcul Național ~

Vezi Parcul Național Virunga

Alberta

Provincie în Canada, cea mai vestică dintre cele trei Provincii din Preerie, 2 974 807 loc. (2001). Alberta are granițe cu Saskatchewan, Columbia Britanică, Teritoriile de Nord-Vest și cu Statele Unite. Centrul administrativ este Edmonton. Locuită pentru mult timp de diverse populații de indieni, zona a fost explorată de europeni în anii 1750. A ajuns sub conducerea Hudson Bay Co., care a transferat-o Dominionului Canadei în 1870. A devenit parte din Teritoriile de Nord-Vest în 1882. Numărul de locuitori a crescut odată cu construirea liniilor ferate și extinderea cultivării grâului. Alberta a devenit provincie în 1905. Cândva dependentă de agricultură, a cunoscut un progres economic odată cu descoperirea petrolului, în 1947, și datorită următoarelor descoperiri de rezerve masive de petrol și gaze.

Alberta, Universitatea ~

Universitate publică în Edmonton, Alberta. Deschisă din 1908, este una dintre cele cinci mari universități canadiene cu centre de cercetare. Oferă programe universitare și postuniversitare în științe sociale, agricultură și silvicultură, științe și inginerie, afaceri, drept, educație și sănătate. Printre programele speciale se numără cursurile Școlii de Studii Etnologice, precum și cursurile de la Faculté Saint-Jean, care se desfășoară integral în limba franceză și care oferă și studii universitare comerciale bilingve.

Alberti, Leon Battista

(14.02.1404, Genova, Italia - 25.04.1472, Roma)

Arhitect și umanist italian specialist în teoria artei. După ce a urmat o carieră literară ca secretar papal, Alberti a fost încurajat (1438) să-și îndrepte talentul către arhitectură. Palatul Rucellai (cca 1445–1451) și fațada de la biserica Santa Maria Novella (1456–1470), ambele în Florența, sunt cunoscute pentru proporțiile lor armonioase. Biserica Sant'Andrea, Mantova (începută în 1472), cu plan central și cu motivul arcului de triumf, este o capodoperă a începutului Renașterii. Fără a fi preocupat de aspectele practice din construcții, Alberti a fost unul dintre cei mai de seamă teoreticieni ai arhitecturii și ai artei renascentiste, cunoscut pentru codificarea principiilor perspectivei liniare în lucrarea *Despre pictură* (De pictura, 1436). Este un prototip al omului Renașterii, cu contribuții și în filozofia moralei, în cartografie și în criptografie.

Leon Battista Alberti, autoportret, plăcuță de bronz, 1435; Galeria Națională de Artă, Washington, DC

NATIONAL GALLERY OF ART, WASHINGTON, DC, SAMUEL H. KRESS COLLECTION

Albertus Magnus, Sfântul ~ *sau* Albert cel Mare

(aprox. 1200, Lauingen, în apropiere de Ulm, Bavaria - 15.11.1280, Köln; canonizat la 16.12.1931; sărbătorit la 15 noiembrie)

Cleric și filozof german, fiul unui nobil bogat. A studiat la Padova, unde s-a alăturat ordinului dominicanilor (1223). La Universitatea din Paris s-a familiarizat cu operele lui Aristotel și cu comentariile lui Averroes. Timp de 20 de ani a lucrat la opera sa *Physica,* un tratat de științe naturale, logică, retorică, matematică, astronomie, etică, economie, politică și metafizică. Considera că multe elemente din doctrina creștină pot fi recunoscute atât prin credință, cât și prin rațiune. În 1248, a organizat în Germania, la Köln, primul *studium generale* (*în latină,* spațiu general pentru studii) dominican, precursor al universității, unde Toma d'Aquino a fost discipolul său cel mai important. Opera sa cuprinde totalitatea cunoștințelor din Europa timpului său, iar activitatea lui a contribuit mult la dezvoltarea științelor naturale.

Albertus Magnus, frescă de Tommaso da Modena, cca 1352; biserica San Nicolo, Treviso, Italia

ALINARI - ART RESOURCE/EB. INC.

albie *sau* curs de apă

Adâncitură de pământ lungă, îngustă și înclinată formată de curgerea apei. Albiile pot varia în lățime, de la câțiva cm pentru un izvor, până la km pentru cele mai mari fluvii. Este posibil ca uneori albia să nu conțină apă curgătoare. Albiile pot fi tăiate în rocă sau în nisip, lut și nămol sau în alte materiale neconsolidate.

albigenzi

Vezi catari

albiliță

Denumire folosită pentru numeroasele specii de lepidoptere din familia *Pieridae,* răspândite pe întreg globul. Anvergura aripilor la adulți atinge 38–63 mm; aripile sunt albe cu pete negre pe margini. Tiparul desenului și culoarea multor specii variază în funcție de sex și anotimp. Multe dintre larvele verzi și subțiri, din care majoritatea sunt acoperite cu un puf scurt, sunt dăunătoare. Pupele se lipesc de o ramură cu ajutorul unui spin posterior și a unei centuri de mătase. *Vezi* fluture de varză.

albină

Insectă aparținând suprafamiliei *Apoidae,* ordinul *Hymenoptera,* care cuprinde cca 20 000 de specii, printre care și familiarul bondar. Adulții au o lungime ce variază între 2–4 cm. Albinele sunt înrudite cu viespile, dar, spre deosebire de acestea, care se pot hrăni și cu alte insecte, albinele sunt dependente exclusiv de flori pentru procurarea hranei. Masculii trăiesc,

albină solitară (*Anthidium*)

M.W.F. TWEEDIE DE LA AGENȚIA FOTOGRAFICĂ DE ISTORIE NATURALĂ - EB INC.

de obicei, puțin și nu colectează niciodată polen; femelele adună hrană, aprovizionează stupul și au structuri anatomice speciale cu ajutorul cărora transportă polenul. Cele mai multe specii sunt solitare. Așa-numita albină ucigașă, o subspecie africană a albinei domestice (*Apis mellifera, vezi* albină meliferă), a ajuns din Mexic în SUA, în jurul lui 1990. Albinele ucigașe reacționează rapid și atacă în roiuri. *Vezi și* Karl von Frisch.

albină meliferă

În sens larg, orice albină care produce miere (orice insectă din familia *Apidae,* subfamilia *Apini*); în sens restrâns, una dintre cele patru specii care constituie genul *Apis*. Termenul desemnează, de obicei, o singură specie: albina domestică (*Apis mellifera*), cunoscută și ca albina domestică europeană. Celelalte specii din genul *Apis* sunt răspândite în Asia. *Apis mellifera* are, de regulă, o lungime de 1,2 cm. Toate albinele sunt insecte gregare care trăiesc în cuiburi sau stupi. Sunt organizate în trei caste: lucrătoare (femele nedezvoltate), regine și trântori (masculi lipsiți de ac). *Vezi și* apicultură.

albină meliferă (*Apis mellifera*)

INGMAR HOLMASEN

albinism

Absența pigmentului melanină din ochi, piele, păr, solzi sau pene. Este o anomalie congenitală și apare la om sau la alte vertebrate. Deoarece le lipsesc pigmenții care, în mod normal, le asigură coloratură și ecran protector împotriva razelor solare ultraviolet, animalele albinoase supraviețuiesc foarte rar în sălbăticie. Oamenii împerechează de mult timp anumite specii albinoase de animale (de ex. iepurii) pentru aspectul lor. În ceea ce privește persoanele cu albinism generalizat sau total, acestea au pielea și părul de culoare alb-lăptoasă; irisul ochilor pare roz, iar pupila, roșie. Defecte de vedere, precum astigmatismul, nistagmusul (mișcare rapidă, involuntară a ochilor) și fotofobia (sensibilitate extremă la lumină) sunt des întâlnite în astfel de cazuri. Albinismul generalizat apare la toate rasele, la o persoană din 20 000.

Albinoni, Tomaso (Giovanni)

(8/14.06.1671, Veneția - 17.01.1751, Veneția)

Compozitor italian. Născut într-o familie venețiană bogată, nu a fost nevoit să muncească pentru a se întreține și a devenit un compozitor extrem de prolific. A compus cu succes mai mult de 50 de opere, între 1694–1741, dar puține dintre ele s-au păstrat. Cele aproape 60 de concerte ale sale au devenit populare; a scris, de asemenea, mai mult de 80 de sonate pentru diverse formule instrumentale și multe cantate solo. Aceste lucrări se disting mai ales prin farmecul lor melodic.

Albinus, Bernard Siegfried

(24.02.1697, Frankfurt an der Oder, Brandenburg - 09.09.1770, Leiden, Olanda)

Anatomist germano-flamand. Profesor la Universitatea din Leiden, este cunoscut în special pentru desenele excelente din lucrarea sa *Tabele ale scheletului și mușchilor corpului omenesc* (1747). A fost primul care a demonstrat conexiunea sistemelor vasculare dintre mamă și făt. Împreună cu Hermann Boerhaave, a editat lucrările lui Andreas Vesalius și William Harvey.

Al-Biruni

(973, Horezm, Khorasan - 13.12.1048, Ghaznî, Afghanistanul ghaznavid)

Om de știință și cărturar persan. După 1017 a călătorit în India, despre care a elaborat o scriere cu caracter enciclopedic. Ulterior, s-a stabilit la Ghaznî, în Afghanistan, unde s-a bucurat de patronajul lui Mahmud din Ghaznî și al altor conducători din dinastia Ghaznavizilor. Cunoscător al mai multor limbi, a scris în arabă numeroase lucrări de matematică, astronomie, astrologie, geografie, fizică, medicină, istorie și cronologie. Printre realizările sale științifice se numără calcule precise de latitudine și longitudine și explicații referitoare la izvoarele naturale pe baza legilor hidrostaticii. Cele mai cunoscute lucrări sunt o *Istorie a Indiei* (Kitab tahqiq ma lil-Hind) și *Cronologia popoarelor antice* (Al-athar al-baqiyah an al-qurun al-khaliyah).

albit

Mineral comun din grupul feldspaților, albitul este un aluminosilicat de sodiu ($NaAlSi_3O_8$) care apare cel mai des în pegmatite și roci magmatice acide, cum ar fi granitele. Poate fi găsit și în roci metamorfice de grad scăzut (cele formate în condiții de temperatură și presiune relativ scăzute),

precum și în anumite roci sedimentare. Albitul prezintă, de obicei, cristale casante, cu luciu sticlos, care pot fi incolore, albe, galbene, roz, verzi sau negre. Este folosit în fabricarea sticlei și a ceramicii, din punct de vedere geologic fiind unul dintre cele mai răspândite minerale care intră în compoziția rocilor.

Albright, Ivan (Le Lorraine)

(20.02.1897, North Harvey, Illinois, SUA – 18.11.1983, Woodstock, Vermont)

Pictor american. Fiu de pictor, independent financiar, a studiat la diverse școli, dezvoltând un stil meticulos, detaliat; adesea, a petrecut mai mulți ani de muncă asiduă la un singur tablou. Cu o exactitate ascuțită și o hiperclaritate halucinantă, a zugrăvit în mod repetat decăderea, denaturarea și devastarea produse de îmbătrânire, de cele mai multe ori cu mare intensitate emoțională. Printre lucrările sale importante se numără *Ceea ce ar fi trebuit să fac nu am făcut* (That Which I Should Have Done I Did Not Do, 1931-1941) și *Portretul lui Dorian Gray* (The Picture of Dorian Gray, 1943), pe care l-a pictat pentru un film realizat după romanul scris de Oscar Wilde și care i-a adus celebritatea.

albumină

Grupă de proteine definite tradițional prin capacitatea lor de a se dizolva în apă și într-o soluție semisaturată (*vezi* saturare) de sulfat de amoniu. Se coagulează repede prin încălzire. Exemple: serumalbumina, un component majoritar al plasmei; α-lactalbumina care se găsește în lapte; ovalbumina care formează mai bine de jumătate din proteinele din albușul de ou; conalbumina, o altă proteină din albușul de ou. Ovalbumina este folosită la nivel comercial în alimente, vin, adezivi, straturi protectoare pentru hârtie, în farmaceutică și alte industrii sau în cercetare.

Albuquerque

Oraș în New Mexico, 448 607 loc. (2000). Cel mai mare oraș al acestui stat, este așezat pe Rio Grande, la SV de Santa Fe. Întemeiat de guvernatorul statului New Mexico, a fost numit astfel în onoarea ducelui de Alburquerque (la primul „r" din nume s-a renunțat mai târziu), viceregele Noii Spanii. După 1800, comerțul în creștere pe drumul Santa Fe a adus un număr mare de emigranți; un avanpost militar a fost înființat aici după ocupația americană din 1846. Odată cu construirea căii ferate, în 1880, numărul de locuitori a crescut. Orașul vechi tipic spaniol și biserica misiunii (1706) au supraviețuit până azi. Din anii 1930, aici au fost înființate mai multe agenții federale care se ocupă de probleme de apărare.

Albuquerque, Afonso de *sau* Afonso cel Mare

(1453, Alhandra, lângă Lisabona – 15.12.1515, pe mare, în dreptul posesiunii Goa, India)

Soldat portughez, cuceritor al teritoriilor Goa (1510) și Malacca (1511). A acumulat experiență militară de tânăr, în timpul celor zece ani de serviciu în Africa de Nord, dar reputația și-a câștigat-o în timpul serviciului în Asia de S și de SE. Eforturile sale de a obține controlul asupra principalelor drumuri comerciale maritime ale Orientului și de a construi fortărețe permanente, cu populație stabilă, au deschis calea pentru dominația portugheză în Asia de SE. A fost inspirat de spiritul de cruciat al regelui Ioan II și mai puțin de considerente mercantile.

Alcalá Zamora, Niceto

(06.07.1877, Priego, Spania – 18.02.1949, Buenos Aires, Argentina)

Om politic spaniol. După ce a fost ministru al lucrărilor publice (1917) și ministru de război (1922), s-a opus dictaturii lui Miguel Primo de Rivera, alăturându-se mișcării republicane. Ca lider al comitetului revoluționar, care a cerut și a obținut abdicarea lui Alfonso XIII, a devenit șeful guvernului în 1931. În același an a fost ales președinte al celei de-a Doua Republici a Spaniei. A încercat să tempereze politica mișcărilor extremiste, dar a fost demis în 1936, în urma câștigării alegerilor de către Frontul Popular. A plecat în exil în Franța și apoi în Argentina.

alcaliu

Compus neorganic, un hidroxid solubil (—OH) de metale alcaline: litiu, sodiu, potasiu, rubidiu și cesiu. În general, hidroxidul de amoniu (*vezi* amoniu) și hidroxizii solubili de metale alcalino-pământoase sunt de asemenea alcalii. Baze puternice care colorează hârtia de turnesol în albastru, reacționează cu acizi, producând săruri, sunt caustici, iar în formă concentrată corodează țesuturile. Hidroxidul de sodiu (soda caustică) și hidroxidul de potasiu (potasă caustică) sunt substanțe chimice industriale foarte importante, folosite la fabricarea săpunurilor, a sticlei și a multor altor produse. Trona, un compus de carbonat de sodiu și bicarbonat, este un alcaliu care se formează în mod natural. Poate fi extras din mine sau recuperat de pe fundul lacurilor secate.

alcaloid

Compus organic bazic (*vezi* bază) de origine vegetală, conținând combinații chimice ale azotului. Alcaloizii sunt amine, așa încât numele lor se termină, în general, în -ină (de ex. cafeină, nicotină, morfină, chinină). Majoritatea au structuri chimice complexe sau sisteme cu multiple inele de atomi. Au efecte fiziologice diverse și importante asupra omului și animalelor, dar funcția lor în plantele care le produc este puțin cunoscută. Unele plante (de ex. macul, ergotina ciupercii cornul secarei) sintetizează numeroși alcaloizi diferiți ca structură, dar majoritatea organismelor vegetale produc fie una singură, fie doar câteva astfel de substanțe. Anumite familii de plante, inclusiv familia *Papaveraceae* și familia *Solanaceae*, sunt deosebit de bogate în astfel de substanțe. Alcaloizii se extrag prin dizolvarea organelor plantei respective într-un acid diluat.

Alcan, autostrada ~

Vezi autostrada Alaska

alcani *sau* parafine

Clasă de hidrocarburi ale căror molecule sunt compuse din atomi de carbon și de hidrogen, uniți prin legături covalente simple (formula generală $C_nH_{(2n+2)}$). Cel mai simplu este metanul (CH_4). Alcanii cu mai mult de trei atomi de carbon pot avea izomeri liniari și ramificați. Cicloalcanii au structuri ciclice (dar nu sunt compuși aromatici), cu doi atomi de hidrogen mai puțin în moleculă, decât alcanul corespunzător. Mulți dintre ei au mai mult de un ciclu. Dintre aceștia, petrolul și gazul natural se comercializează. Printre utilizări, mai ales în amestecuri, se numără combustibilii, solvenții și materiile prime. *Vezi și* parafină.

Alcatraz

Insulă stâncoasă în golful San Francisco, California. Are o suprafață de 9 hectare și este situată în largul mării, la 6,5 km distanță de orașul San Francisco. Loc de amplasare a primului far (1854) pe coasta californiană, a devenit garnizoană (1859) și închisoare militară (1868). Din 1934 până în 1963 a servit ca închisoare federală pentru deținuți civili periculoși. Printre deținuții celebri s-au numărat Al Capone, George „Mitralieră" Kelly și Robert Stroud, „omul pasăre" al Alcatrazului. Acum este deschisă publicului.

alcazár

Formă de arhitectură militară din Spania medievală, în general dreptunghiulară, cu ziduri de apărare și turnuri masive în colțuri. În interior se afla un spațiu deschis *(patio)* înconjurat de capele, saloane, spitale și, câteodată, de grădini. Exemplul cel mai reușit, care s-a păstrat din perioada maură, este palatul din Sevilla. Început în 1181 sub almohazi și continuat de creștini, palatul prezintă atât elemente maure, cât și gotice, incluzând un turn decagonal din cărămidă, Torre del Oro.

Alcazarul din Toledo, sec. XIV, renovat în sec. XVI, grav avariat în timpul Războiului Civil din Spania și ulterior reconstruit

ALFONSO GUTIERREZ–ESCERA

alcă

Denumire comună pentru cele trei specii de păsări marine cu penajul alb-negru (genul *Cepphus*, familia *Alcidae*). Au ciocul ascuțit, negru și picioarele roșii. Sunt păsări scufundătoare care coboară la adâncime mare, de unde își iau și hrana. Cea mai cunoscută specie, alca cu oglindă, trăiește în regiunea Cercului Polar Arctic și iernează la S, în arhipelagul britanic, în statul Maine și în strâmtoarea Bering; poate atinge o lungime de 35 cm. Alca porumbel, asemănător cu cufundarul, trăiește de-a lungul coastelor Pacificului de Nord, în sudul Japoniei și Californiei; cufundarii cu ochelari sunt răspândiți din Japonia până în insulele Kurile. Termenul se folosește și pentru păsările din genul *Uria* ale aceleiași familii.

alcă-mare

Pasăre marină nezburătoare (*Plautus impennis*), dispărută din 1844. Aceste păsări trăiau în colonii, construindu-și cuiburile pe insulele stâncoase de lângă coastele Atlanticului de Nord. Rămășițe fosile ale acestora au fost descoperite până spre S, în Florida, Spania și Italia. Corpul lor atingea o lungime de 75 cm; aripile, folosite pentru înotul pe sub apă, nu depășeau 15 cm

lungime. Pe uscat, își mențineau corpul drept, aveau spatele și capul negru, pieptul alb și o pată mare, albă, între ochi, și ciocul negru. Au fost vânate până la dispariție pentru consum și momeală. În jur de 80 de exemplare sunt, în prezent, păstrate în muzee. *Vezi și* alcă.

Alcesta

În legendele grecești, frumoasa fiică a lui Pelias, regele din Iolcos. Admetus, fiul regelui din Pherae, i-a cerut mâna. Pentru a o câștiga, el a trebuit să înhame un leu și un mistreț la un car și a reușit cu ajutorul lui Apollo. Când Apollo a aflat că Admetus nu mai are mult de trăit, le-a convins pe Parce să-i prelungească viața, dar condiția era ca altcineva să moară în locul lui. Ca o soție credincioasă, Alcesta a consimțit să facă acest lucru, dar a fost salvată de Hercule care s-a luptat cu Moartea la mormântul ei. Povestea ei este prezentată în tragedia *Alcesta* de Euripide.

Alceu *sau* Alkaios

(620 î.Hr., Mytilene, Lesbos - 580 î.Hr.)

Poet liric grec. S-au păstrat doar fragmente sau citate din opera sa, constând în imnuri închinate zeilor sau eroilor, poezii de dragoste și poeme politice. Multe reflectă implicarea lui Alceu în viața orașului său natal, Mytilene, și mai ales în viața politică. Poeziile sale au fost un model preferat al lui Horațiu, care a adaptat și a creat propria sa strofă alcaică.

alchenă

Vezi olefină

alchimie

Pseudoștiință care se concentrează pe încercarea de a transforma metalele obișnuite în aur. Alchimiștii antici credeau că, în anumite condiții astrologice, plumbul ar putea fi „îmbogățit", astfel încât să devină aur. Ei au încercat să grăbească această transformare, încălzind și rafinând metalul printr-o varietate de procese chimice, dintre care cele mai multe erau secrete. Alchimia a fost practicată în Antichitate, din China și India până în Grecia. A migrat în Egipt în perioada elenistică și a reînviat mai târziu în Europa, în sec. XII, prin traduceri în latină ale textelor arabe. Alchimiștii europeni medievali au făcut câteva descoperiri folositoare, printre care acizii minerali și alcoolul. Reînvierea alchimiei a dus la dezvoltarea farmacologiei, sub influența lui Paracelsus, precum și la nașterea chimiei moderne. Abia în sec. XIX au fost discreditate procesele alchimiștilor de fabricare a aurului.

Alcibiade

(450 î.Hr., Atena - 404 î.Hr., Frigia)

Om politic și comandant atenian, genial, dar lipsit de scrupule. Pericle era tutorele său, tatăl său fiind omorât în luptă. Neavând parte de afecțiune în creșterea sa, el s-a apropiat de Socrate, care a fost atras de frumusețea fizică și de capacitatea intelectuală promițătoare a tânărului. Au luptat împreună în Războiul Peloponesiac, salvându-și reciproc viețile în luptă, dar Alcibiade nu a reușit să atingă integritatea de caracter a lui Socrate. În 420 î.Hr. era general. Chemat dintr-o expediție siciliană în 415 î.Hr., din cauza unor acuzații de sacrilegiu, ca urmare a mutilării statuilor lui Hermes, a fugit în Sparta. Deși i-a susținut pe spartani împotriva Atenei, a fost în cele din urmă respins și a căutat refugiu la regele Persiei. Flota ateniană l-a rechemat, în cele din urmă, iar Alcibiade a condus Atena spre victorii între 411–408 î.Hr. Deși i s-a atribuit statutul de erou, dușmanii l-au forțat din nou să plece. Din Tracia, a avertizat Atena, presimțind pericolul bătăliei de la Aigos Potamos. A fugit din Tracia în Frigia, unde spartanii au conspirat să-l omoare. Propaganda sa politică a fost un factor decisiv în înfrângerea Atenei din Războiul Peloponesiac. Comportamentul lui a contribuit la întărirea acuzațiilor aduse lui Socrate în 399 î.Hr.

Alcmeon

În mitologia greacă, fiul clarvăzătorului Amfiaraus. Clarvăzătorul a fost convins de soția sa să se alăture expediției Celor Șapte împotriva Tebei. Dându-și seama că va muri, le-a cerut lui Alcmeon și celorlalți fii ai săi să-i răzbune moartea. Alcmeon i-a condus pe fiii Celor Șapte în lupta pentru distrugerea Tebei și apoi s-a supus dorinței tatălui său de a-și omorî mama, crimă pentru care furiile l-au înnebunit. A fost purificat de regele Fegeus din Psofis, cu a cărui fiică s-a căsătorit, dar pe care, în cele din urmă, a omorât-o. Urmând sfatul unui oracol, s-a stabilit pe o insulă, la gura râului Achelous, unde s-a recăsătorit. A fost omorât de Fegeus și fiii săi.

Alcmeonizilor, familia ~

Familie ateniană importantă între sec. VI–V î.Hr. În timpul magistraturii alcmeonidului Megacles (623? î.Hr.), familia a fost surghiunită pentru crimă. S-a întors de două ori pentru a-l alunga pe tiranul Pisistratizi, după care a fost din nou exilată. Fiul lui Megacles, Clistene, a devenit arhonte în 525/524 î.Hr., dar

în 514 î.Hr. fiul lui Pisistrate, Hippias, a exilat din nou familia, pentru asasinarea fratelui său. Familia s-a restabilit, după ce spartanii i-au alungat pe Pisistratizi în 510. Este posibil ca următoarea generaţie să-i fi ajutat pe persani în bătălia de la Maraton (490 î.Hr.). Alcibiade şi Pericle erau amândoi Alcmeonizi.

Alcoa

Companie americană, cea mai mare producătoare de aluminiu din lume. Înfiinţată în Pittsburg în 1888, a luat în 1907 numele de Aluminium Co. Of America. În 1910, Alcoa a început să producă pentru prima oară folia de aluminiu şi a găsit utilizări pentru aluminiu în industriile nou apărute, de aviaţie şi de automobile. În 1913, a întemeiat oraşul Alcoa în E statului Tennessee, ca o comunitate industrială. În 1945, ordonanţa federală împotriva trusturilor a obligat compania să vândă filiala sa canadiană (acum Alcan Aluminium Ltd., cel mai puternic adversar al său). În 1998, Alcoa a achiziţionat Alumax Inc. Cele două companii au împreună 100 000 de angajaţi şi o producţie anuală de aproape patru milioane de tone de aluminiu.

alcool

Compus organic care conţine una sau mai multe grupe de hidroxil (—OH) la unul sau mai mulţi atomi de carbon dintr-un lanţ hidrocarbonat. În funcţie de numărul grupelor substituente (R) la acelaşi atom de carbon, alcoolul se clasifică în alcool primar (RCH_2OH), secundar (R_2CHOH) sau terţiar (R_3COH). Mulţi alcooli se formează în mod natural şi sunt intermediari importanţi în sinteza altor compuşi datorită reacţiilor chimice caracteristice grupei hidroxil. Oxidarea (*vezi* oxido-reducere) alcoolilor primari produce aldehide şi (dacă este continuată) acizi carboxilici; oxidarea alcoolilor secundari produce cetone. Alcoolii terţiari se distrug prin oxidare. Alcoolii reacţionează în general cu acizii carboxilici, producând esteri. Pot fi transformaţi, de asemenea, în eteri şi olefine. Printre produşii acestor numeroase reacţii se numără grăsimile, ceara, detergenţii, plastifianţii, emulsificatorii, lubrifianţii, emolienţii şi spumanţii. Etanolul (alcool din cereale) şi metanolul (alcool din lemn) sunt cei mai cunoscuţi alcooli cu o singură grupă hidroxil. Glicolii (de ex. etilen glicol sau antigel) conţin două grupe de hidroxil, glicerolul – trei şi poliolii – trei sau mai multe. *Vezi şi* băutură alcoolică, alcoolism.

alcool distilat

Băutură alcoolică obţinută prin distilarea vinului sau a sucului fermentat al oricăror fructe, precum şi din diferite cereale care sunt iniţial supuse unor procese de fermentare. Ingredientul esenţial este, de obicei, un zahăr natural sau o substanţă pe bază de amidon care poate fi uşor convertită în zahăr. Procesul de distilare are la bază diferenţa între temperaturile la care fierb apa (100°C) şi alcoolul (78,5°C). Vaporii de alcool care se produc prin fierberea lichidului fermentat sunt captaţi şi recondensaţi, producându-se un lichid cu o tărie alcoolică mai mare. Produsul distilat rezultat este apoi maturat, adesea mai mulţi ani, înainte de a fi ambalat şi vândut. *Vezi şi* aquavit, brandy, gin, lichior, rom, votcă şi whisky.

Alcoolicii Anonimi /Alcoholics Anonymous (AA)/

Organizaţie voluntară de persoane care suferă de alcoolism şi care doresc să se elibereze de acest viciu. Se întâlnesc în grupuri independente, locale, pentru a-şi împărtăşi fiecare experienţa. Anonimatul, confidenţialitatea şi înţelegerea alcoolismului ca o boală îi ajută pe membri să vorbească deschis. Mulţi consideră AA cea mai reuşită metodă de a lupta împotriva alcoolismului, participarea crescând şansele de reuşită a altor tratamente. Printre cei 12 paşi spre recuperare se numără recunoaşterea problemei, încrederea într-o „putere superioară", aşa cum este înţeleasă ea de fiecare individ, autoexaminarea şi dorinţa de schimbare în bine şi de a-i ajuta pe alţii să-şi revină. Înfiinţată în 1935, de doi alcoolici, organizaţia AA a ajuns până la aproximativ 2 milioane de membri în toată lumea. Pe principiile sale funcţionează şi alte organizaţii similare, ai căror membri abuzează de alte substanţe, sau organizaţii ale jucătorilor împătimiţi etc.

alcoolism

Consum excesiv şi din obişnuinţă a băuturilor alcoolice, în ciuda daunelor fizice, mentale, sociale sau economice pe care le provoacă (de ex. ciroza, conducerea automobilelor sub influenţa băuturilor alcoolice şi accidentele, conflictele familiale, lipsa frecventă de la locul de muncă). Persoanele care consumă cantităţi mari de alcool ajung, cu timpul, să nu mai resimtă efectele acestuia. De obicei, alcoolismul este considerat o dependenţă sau o boală. Cauzele sunt neclare, dar poate exista o predispoziţie genetică. Este întâlnit mai des

la bărbați, dar, spre deosebire de ei, femeile au tendința de a-l ascunde. Tratamentul poate fi fiziologic (cu medicamente care cauzează vomă și senzația de panică atunci când se consumă alcool; nu este eficient pe termen lung), psihologic (cu terapie și reabilitare) sau/și social (cu terapie de grup). Terapiile de grup, cum sunt cele de la Alcoolicii Anonimi, reprezintă tratamentul cel mai eficient. Oprirea bruscă a consumului de alcool în cantități mari conduce la diferite simptome, cum este delirium tremens.

Alcott, (Amos) Bronson

(29.11.1799, Wolcott, Connecticut, SUA - 04.03.1888, Concord, Massachusetts)

Profesor și filozof american. Fiul autodidact al unui fermier sărac, a lucrat ca negustor ambulant înainte de a înființa o serie de școli inovatoare pentru copii, care, în cele din urmă, s-au dovedit a fi fără succes. A călătorit în Marea Britanie cu bani împrumutați de la Ralph Waldo Emerson și s-a întors împreună cu misticul Charles Lane, alături de care a fondat în afara orașului Boston comunitatea utopică Fruitlands, de scurtă durată. Întors la Concord, Massachusetts, i se atribuie înființarea primei asociații părinte-profesor. În acea perioadă era director la diverse școli. Ca membru proeminent al transcendentaliștilor, a scris câteva cărți, dar a ajuns la o stabilitate financiară numai atunci când fiica sa, Luisa May Alcott, a devenit celebră.

Alcott, Luisa May

(29.11.1832, Germantown, Pennsylvania, SUA - 06.03.1888, Boston, Massachusetts)

Scriitoare americană. Fiica lui Bronson Alcott, a crescut în mijlocul cercurilor transcendentaliste din Boston și Concord, Massachusetts. A început să scrie pentru a le întreține pe mama și pe surorile sale. Aboliționistă înflăcărată, a fost soră medicală voluntară în timpul Războiului Civil American, unde s-a îmbolnăvit de febră tifoidă, boală care i-a zdruncinat sănătatea pentru tot restul vieții. Scrisorile sale, publicate sub titlul *Schițe de spital* (Hospital Sketches, 1863), au făcut-o cunoscută. Datorită succesului imens al autobiografiei *Micuțele doamne* (Little Women, 1868–1869) a scăpat definitiv de datorii. Romanele *O fată de modă veche* (An Old-Fashioned Girl, 1870), *Orfanii* (Little Men, 1871) și *Băieții lui Jo* (Jo's Boys, 1886) se bazează pe propriile experiențe ca educator.

ASOCIAȚIA MEMORIALĂ LUISA MAY ALCOTT

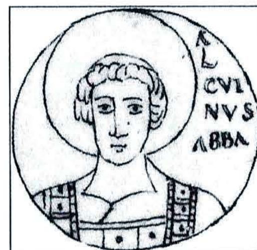
Luisa May Alcott, portret de George Healy; Colecția Asociației Memoriale Luisa May Alcott, Concord, Massachussets

Alcuin

(732 d.Hr., în sau lângă York, Yorkshire, Anglia - 09.05.804 d.Hr., Tours, Franța)

Poet, educator și cleric anglo-saxon. Ca șef al Academiei Palatine înființate de Carol cel Mare, el a introdus tradițiile umanismului anglo-saxon în Europa de Vest și a fost cărturarul cel mai de seamă al renașterii învățământului, cunoscută sub numele de Renașterea carolingiană. A făcut reforme importante în liturghia romano-catolică și a lăsat peste 300 de scrisori în latină, o sursă importantă pentru istoria timpului său. Deși identificat, prin tradiție, ca autorul cărților caroline și creatorul minusculelor carolingiene, astăzi este recunoscut că a avut un rol mai puțin important în crearea ambelor. A fost și un important consilier politic și un confident al lui Carol cel Mare.

Alcuin, medalion din Biblia Bamberg, sec. IX; Bibliothèque Nationale, Paris.

BIBLIOTHÈQUE NATIONALE, PARIS

Alda, Alan *născut* Alphonso Joseph D'Abruzzo

(n. 1936, New York, SUA)

Scenarist, regizor și actor american. Fiu al actorului Robert Alda (1914–1986), a jucat pe Broadway în piese ca *Mărul* (The Apple Tree) și *Bufnița și pisica* (The Owl and the Pussycat) și a avut un rol principal în serialul de televiziune M*A*S*H (1972–1983), fiind coscenarist și regizor al multor episoade și câștigând numeroase premii Emmy. Alte filme în care a jucat sunt: *La anul, pe vremea asta* (Same Time, Next Year, 1978) și *Flirtând cu dezastrul* (Flirting with Disaster, 1996), iar printre filmele regizate de el se numără *Dulce libertate* (Sweet Liberty, 1986) și *Nunta lui Betsy* (Betsy's Weeding, 1990).

aldehidă

Compus organic care conține o grupă de carbonil (—C=O; *vezi* grup funcțional) în care atomul de carbon este legat de cel puțin un atom de hidrogen. Multe dintre aldehide au mirosuri caracteristice. Oxidarea aldehidelor (*vezi* oxido-reducere) produce

acizi; reducerea produce alcooli. Participă la multe reacții chimice și suferă o reacție rapidă de polimerizare în lanțuri, conținând zeci de mii de monomeri. Combinarea de aldehide (de ex. formaldehida) cu alte molecule dă naștere la diferite mase plastice. Multe aldehide sunt materii industriale de scară largă, folosite ca solvenți, monomeri, ingrediente pentru parfumuri și intermediari. Multe zaharuri sunt aldehide, precum și mai mulți hormoni naturali sau sintetici, cum ar fi retinalul (un derivat al vitaminei A, importantă pentru văz) și fosfatul piridoxal (o formă a vitaminei B_6).

Alden, John

(1599?, Anglia - 12.09.1687, Duxbury, Massachusetts, SUA)

Pelerin american. A fost angajat ca dogar de către comercianții londonezi care au finanțat expediția *Mayflower* spre Lumea Nouă în 1620. Alden a semnat Acordul Mayflower și a deținut diverse funcții în colonie, inclusiv pe cea de asistent al guvernatorului (1623–1641, 1650–1686). A devenit un personaj mitic, ca primul pelerin care a pășit pe Stânca Plymouth, iar în poemul lui Henry W. Longfellow apare ca rival al lui Myles Standish la mâna Priscillei Mullens care, de altfel, i-a devenit soție în 1623.

Aldrich, Nelson W(ilmarth)

(1841, Foster, Rhode Island, SUA - 1915)

Senator și finanțist american. A fost membru în Camera Reprezentanților (1879–1881) și în Senatul Statelor Unite (1881–1911). Activitatea sa ca președinte al Comisiei Monetare Naționale (1908–1912) a contribuit la pregătirea evoluției spre Sistemul Rezervelor Federale (1913). A investit în mod profitabil în afaceri bancare, electricitate, gaz, cauciuc și zahăr.

Aldrich, Robert

(09.08.1918, Cranston, Rhode Island, SUA - 05.12.1983, Los Angeles, California)

Director și producător american de filme. A deținut diverse funcții la RKO, începând cu 1941, lucrând cu regizori ca Jean Renoir și Charlie Chaplin. După ce a regizat primul său film artistic de lungmetraj, *Marea Ligă* (The Big Leaguer, 1953), a înființat propria companie de producție și și-a câștigat reputația prin filmele sale dure, adesea violente, printre care *Apașul* (Apache, 1954), *Cuțitul* (The Big Knife, 1955), *Ce s-a întâmplat cu Baby Jane?* (What Ever Happened to Baby Jane?, 1962) și *Duzina de ticăloși* (The Dirty Dozen, 1967).

Aldrich, Thomas Bailey

(11.11.1836, Portsmouth, New Hampshire, SUA - 19.03.1907, Boston, Massachusetts)

Poet, scriitor de proză scurtă și redactor american. A renunțat la școală la 13 ani și, la scurt timp, a început să scrie pentru diverse ziare și reviste. A fost redactor-șef al publicației *The Atlantic Monthly,* între 1881–1890. S-a inspirat din propria copilărie pentru a scrie romanul clasic pentru copii *Povestea unui băiat rău* (The Story of a Bad Boy, 1870). A influențat dezvoltarea prozei scurte în SUA, folosind tehnica finalului-surpriză. Poeziile sale reflectă cultura din New England și experiențele pe care le-a trăit vizitând Europa.

Aldrin, Edwin Eugene, Jr.

cunoscut ca **Buzz Aldrin**

(n. 20.01.1930, Montclair, New Jersey, SUA)

Astronaut american. A absolvit Academia West Point și a zburat în 66 de misiuni de luptă în Războiul din Coreea. În 1963, a obținut doctoratul la MIT și a fost selecționat ca astronaut. În 1966, i s-a alăturat lui James A. Lovell, Jr. (n. 1928) în zborul Gemini 12, care a durat patru zile. Ieșirea de 5 ore și jumătate în spațiu a lui Aldrin a dovedit că, de fapt, organismul uman poate lucra în vidul din spațiul cosmic. În iulie 1969, în misiunea Apollo 11, a fost cel de-al doilea om care a pășit pe Lună.

Alea, Tomás Gutiérrez

(11.12.1928, Havana, Cuba - 16.04.1996, Havana)

Regizor de film cubanez. După ce a absolvit Facultatea de Drept în Cuba, a studiat arta cinematografică la Roma (1951–1953). Susținător al lui Fidel Castro, a contribuit la dezvoltarea industriei cinematografice a Cubei după 1959, realizând *Povestiri din revoluție* (Historias de la Revolución, 1960), primul film artistic oficial de lungmetraj al regimului comunist. Mai târziu, a lucrat sub restricțiile regimului, satirizând și explorând diverse aspecte ale vieții din Cuba postrevoluționară în filme apreciate pe plan internațional, precum *Moartea unui birocrat* (Muerte de un burócrata, 1966), *Amintiri despre subdezvoltare* (Memorias del subdesarrollo, 1968), *Supraviețuitorii* (Los sobrevivientes, 1978) și *Căpșuni și ciocolată* (Fresa y Chocolate, 1993). Este considerat cel mai bun regizor al Cubei din toate timpurile.

Alecsandri, Vasile

(14.06.1821, Bacău, Moldova [România] - 22.08.1890, Mircești, Iași)

Scriitor și om politic român. A urmat la Paris studii diverse de medicină, inginerie,

Vasile Alecsandri

drept – fără să încheie nici unul dintre ele, devenind scriitor din vocație. A fost co-director al Teatrului Național din Iași (1840–1842), colaborator la *Dacia Literară* (1840), editor al revistei *Propășirea* (1844), redactor și proprietar al *României Literare* (1855). Angajat în marile obiective naționale ale epocii, a participat la Revoluția de la 1848 din Moldova, a militat pentru Unirea Principatelor, a fost unul dintre colaboratorii principali ai domnitorului Alexandru Ioan Cuza, ministru de externe și ambasador al României la Paris (1885–1890), deputat. Dincolo de preocupările sale politice, Alecsandri rămâne poetul deschizător de drumuri în multe genuri și specii literare. Poet de inspirație romantică, a compus lirică intimă, doine, balade, legende, poeme și poezii cu subiecte istorice (*Mărgăritărele*, 1856; *Legende*, 1878), dar și un ciclu dedicat Războiului de Independență al României (*Ostașii noștri*, 1878). S-a apropiat cu atenție de folclorul românesc, punând în lumină valoarea lui estetică, dar a fost preocupat și de analiza oarecum metodică și de clasificarea pe specii. Grație eforturilor sale de culegător, baladele *Miorița* și *Toma Alimoș* au intrat în circuitul public. Aceste preocupări s-au reflectat în creațiile poetice din volumele *Doine și lăcrimioare* (1853), *Poezii poporale, Balade (Cântice bătrânești)* (1852–1853). Cu ciclul de poezii *Pasteluri* (1867–1869), reprezentând delicate și armonioase descrieri rustice ale peisajului Mirceștilor sub rotația anotimpurilor, devine întemeietorul unei specii lirice numite de aici înainte *pastel*. Ca director de teatru, Alecsandri și-a asumat sarcina realizării unui repertoriu de piese românești, într-o epocă dominată de traduceri mai mult sau mai puțin inspirate. Piesele sale, în majoritate vodeviluri facile, oferă totuși un tablou radiografic al moravurilor societății contemporane, de mare succes bucurându-se, de atunci și până în prezent, seria de piese cu personajul Coana Chirița în centrul intrigii: *Chirița în Iași* (1850), *Chirița în provincie* (1852), *Chirița în voiagiu* (1864), *Chirița în balon* (1874). A scris însă și drame: *Despot Vodă* (1878–1879), *Fântâna Blanduziei*, *Ovidiu*. A fost ales membru al Societății Academice Române (1867), viitoarea Academie Română, la înființarea acesteia (1879).

alegeri

Proces oficial prin care cei care votează fac diferite alegeri politice între chestiuni de interes public sau între candidații pentru funcții publice. Utilizarea alegerilor în epoca modernă a început odată cu apariția guvernelor reprezentative în Europa și America de Nord, în sec. XVII. Alegerile periodice au ca scop evaluarea performanței liderilor și fac posibil schimbul de influență dintre guvernanți și guvernați. Existența alternativelor este o condiție necesară. Voturile pot fi secrete sau publice. *Vezi și* sistem electoral, sistem de partide, plebiscit, referendum și inițiativă.

alegeri primare

Mecanism electoral pentru alegerea candidaților unui partid la funcții publice. Sistemul alegerilor primare oficiale este caracteristic Statelor Unite, unde a fost folosit pe scară largă de la începutul sec. XX. Majoritatea statelor membre ale SUA folosesc acest sistem pentru ocuparea funcțiilor de stat și pentru alegerea președintelui. Pentru alegerile prezidențiale sunt aleși delegați care participă la un congres național unde votează candidatul preferat. Alegerile primare închise se limitează la membrii partidului, în timp ce alegerile primare deschise sunt permise tuturor cetățenilor cu drept de vot dintr-un district. Numele pot fi înscrise pe buletinele de vot printr-o declarație de candidatură a unui cetățean eligibil, prin numirea la un congres de alegeri preliminare sau printr-o petiție semnată de un anumit număr de votanți. În sec. XX și XXI, partidele politice din unele țări (de ex., Marea Britanie și Israel) au ales acest sistem electoral pentru alegerile șefilor de partid. *Vezi și* sistem electoral, sistem de partide.

alegorie

Lucrare artistică exprimată în scris, oral sau vizual care folosește personaje, obiecte și acțiuni simbolice pentru a transmite adevăruri sau generalizări despre comportamente sau experiențe umane. Cuprinde forme cum ar fi fabula sau parabola. Personajele sunt adesea personificări ale unor concepte sau tipologii abstracte, iar acțiunea narațiunii simbolizează, de obicei, o idee care nu este exprimată explicit. Alegoria simbolică, în care personajele pot să aibă și o identitate independentă față de mesajul pe care îl transmit, este frecvent folosită pentru a reprezenta situații politice și istorice și este gustată de multă vreme, ca un cadru pentru satiră. Lungul poem alegoric *Crăiasa*

Zânelor (The Faerie Queen), al lui Edmund Spenser, este un exemplu celebru.

Alehem, Şalom
născut **Şalom Naumovici Rabinovici**
(18.02.1859, Pereiaslav, Rusia - 13.05.1916, New York, New York, SUA)

Scriitor rus. Atras încă din copilărie de scris, la 17 ani devine profesor și mai târziu activează ca rabin. Începând cu 1883 publică peste 40 de volume de nuvele, povestiri și piese de teatru în idiș, traduse în multe limbi. Personajul său cel mai cunoscut, Tevie lăptarul, este și personajul unui volum de povestiri care stau la baza musicalului *Scripcarul pe acoperiș* (Fiddler on the Roof, 1964).

Aleixandre, Vicente
(26.04.1898, Sevilla, Spania - 14.12.1984, Madrid)

Poet spaniol. Membru al grupului de scriitori spanioli cunoscut ca Generația 1927, a fost puternic influențat de suprarealism. Prima sa carte importantă, *Distrugere sau iubire* (La destructión o el amor, 1935), a primit Premiul național pentru literatură. Printre alte lucrări se numără *O istorie a inimii* (Historia del corazón, 1954), *Într-un vast domeniu* (En un vasto dominio, 1962) și *Dialoguri ale conștiinței* (Diálogos del conocimiento, 1974). I-a fost decernat Premiul Nobel în 1977.

Aleksandrovsk
Vezi Zaporojie

Aleksandru I
(04.12.1888, Cetinje, Muntenegru - 09.10.1934, Marsilia, Franța)

Rege al Iugoslaviei (1921–1934). După ce a comandat forțele sârbe în Primul Război Mondial, în 1921 Aleksandru i-a succedat tatălui său, Petru I, ca rege al Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor. În 1929 a abolit constituția și a instaurat o dictatură regală. În eforturile sale de a-și uni supușii, a schimbat numele țării în Iugoslavia. A interzis partidele politice bazate pe discriminări etnice, religioase sau regionale, a reorganizat statul, a standardizat sistemul legislativ, programele școlare și sărbătorile naționale. În 1934 a fost asasinat de un agent al separatiștilor croați.

Aleksandru I *în rusă* Aleksandr Pavlovici
(23.12.1777, St. Petersburg, Rusia - 01.12.1825, Taganrog)

Țar al Rusiei (1801–1825). A devenit țar în 1801, după asasinarea tatălui său, Pavel I. Împreună cu sfătuitorii săi, a corectat multe dintre nedreptățile domniei precedente, însă nu a reușit să obțină abolirea șerbiei. În timpul războaielor napoleoniene, a luptat împotriva lui Napoleon, dar l-a și susținut, din când în când, contribuind la formarea coaliției care, în final, l-a învins. A participat la Congresul de la Viena (1814–1815) și a format Sfânta Alianță (1815). După moartea sa subită, în 1825, s-a născut o legendă conform căreia acesta s-ar fi retras, pur și simplu, într-un loc de odihnă în Siberia.

Aleksandru II
în rusă **Aleksandr Nikolaevici**
(29.04.1818, Moscova, Rusia - 13.03.1881, St. Petersburg)

Țar al Rusiei (1855–1881). A venit la tron în toiul Războiului Crimeii, care a dezvăluit lumii întregi înapoierea Rusiei. El a răspuns dorinței generale de schimbare radicală, prin diverse reforme, dintre care cea mai importantă a fost eliberarea șerbilor (1861). De asemenea, a îmbunătățit comunicațiile și instituțiile administrative. Reformele sale au redus privilegiile de clasă și au cultivat progresul social și dezvoltarea economică. Deși uneori este descris ca un liberal, Aleksandru a fost, în realitate, un adept al principiilor autocratice. Tentativa de asasinat căreia i-a fost victimă în 1866 i-a întărit angajamentul față de conservatorism. După această dată, o perioadă de represiuni a dus la renașterea terorismului revoluționar, iar în 1881 Aleksandru II a fost ucis într-un complot pus la cale de organizația teroristă Voința Poporului.

Aleksandru III
în rusă **Aleksandr Aleksandrovici**
(10.03.1845, St. Petersburg, Rusia - 01.11.1894, Livadia, Crimeea)

Țar al Rusiei (1881–1894), înscăunat după asasinarea tatălui său, Aleksandru II. Reformele interne pe care le-a introdus au urmărit corectarea a ceea ce el considera că erau tendințele prea liberale ale domniei tatălui său. De aceea, s-a opus guvernării reprezentative și a susținut cu ardoare naționalismul rusesc. Idealul său politic era un popor format dintr-o singură naționalitate, limbă, religie și formă de administrare și, ca atare, a instituit programe de rusificare a minorităților naționale din Imperiul Rus și persecuția grupurilor religioase neortodoxe.

Aleksandru Nevski, Sfântul ~
(1220, Vladimir, Marele Cnezat Vladimir - 14.11.1263, Gorodeț)

Cneaz de Novgorod (1236–1252) și Kiev (1246–1252) și mare cneaz al Vladimirului

(1252–1263). În 1240, a izgonit invadatorii suedezi pe râul Neva (de unde a rezultat epitetul Nevski). A fost chemat din nou la luptă în 1242, pentru a-i învinge pe cavalerii teutoni și a obținut victorii împotriva lituanienilor și a finlandezilor. A colaborat cu Hoarda de Aur pentru impunerea dominației mongole în Rusia, iar Marele Han l-a numit mare cneaz al Vladimirului. Aleksandru a continuat să conducă Novgorodul prin fiul său. I-a ajutat pe mongoli să impună taxe, intervenind pe lângă han pentru a preveni reprimările atunci când izbucneau răzvrătiri. Erou național, a fost canonizat de Biserica Ortodoxă Rusă.

Alekseev, Vasili

(n. 07.01.1942, Pokrovo-Șișkino, Rusia, URSS)

Halterofil sovietic. La categoria supergrea a doborât 80 de recorduri mondiale, între 1970 și 1977, și a câștigat medalii olimpice de aur în 1972 și 1976. A fost primul bărbat care a ridicat mai mult de 227 kg, în stilul smuls. S-a retras în 1980, după ce a ratat câștigarea celei de-a treia medalii de aur.

Aleksei Mihailovici

(09.03.1629, Moscova, Rusia – 29.01.1676, Moscova)

Țar al Rusiei (1645–1676). Fiu al lui Mihail, primul monarh al Rusiei din dinastia Romanovilor, Aleksei a urcat pe tron la 16 ani. A încurajat comerțul cu Occidentul, fapt care a dus la creșterea influențelor străine. În timpul domniei sale, țăranii au fost înrobiți, asociațiile agricole au fost treptat scoase din uz, instituțiile statului și armata regulată au crescut în importanță și au fost adoptate reformele patriarhului Nikon privind Biserica Ortodoxă Rusă. Deși se spune că era inimos și popular, Aleksei a fost un conducător slab, care a încredințat problemele de stat unor favoriți ai săi, uneori incompetenți.

alelă

Formă alternativă a unei gene; alelele pot să apară alternativ, într-o anumită poziție, pe un cromozom. Pot apărea în perechi, dar pot exista și alele multiple care afectează exprimarea unui anumit caracter. Dacă alelele perechi sunt la fel, organismul este numit homozigot din punctul de vedere al acelui caracter. Dacă sunt diferite, organismul este heterozigot. O alelă dominantă va ascunde trăsăturile unei alele recesive într-o pereche heterozigotă (*vezi* dominanță și recesivitate). Pentru unele caractere, alelele pot fi codominante (nici una nu acționează ca dominantă sau ca recesivă). Un individ nu poate avea mai mult de două alele pentru o anumită trăsătură. Toate trăsăturile genetice sunt rezultatul interacțiunii alelelor.

Alemán, Mateo

(botezat 28.09.1547, Sevilla, Spania – 1614, Ciudad de Mexico, Mexic)

Romancier spaniol. Urmaș al unor evrei convertiți cu forța la romano-catolicism, a exprimat multe aspecte ale experiențelor și sentimentelor noilor creștini din Spania sec. XVI. Cea mai importantă operă literară a sa este *Guzmán de Alfarache* (1599, 1604), unul dintre primele romane picarești, care i-a adus celebritatea în întreaga Europă, dar nu și bogăția.

Alembert, Jean Le Rond d'

(17.11.1717, Paris, Franța – 29.10.1783, Paris)

Matematician, om de știință, filozof și scriitor francez. În 1743, a publicat un tratat de dinamică în care prezenta „principiul d'Alembert" și se raporta la legile de mișcare ale lui Isaac Newton. A dezvoltat ecuațiile cu derivate parțiale și a publicat rezultatele cercetărilor sale asupra calculului integral. A contribuit la Enciclopedia lui Denis Diderot, pe la 1746, ca redactor al articolelor matematice și științifice; a scris și articole despre muzică și a publicat tratate de acustică. A fost ales în Academia Franceză în 1754.

D'Alembert, pastel de Maurice-Quentin de La Tour

BIBLIOTHÈQUE NATIONALE, PARIS

Alentejo *inițial* Alemtejo

Provincie istorică în Portugalia. Situată la SE de râul Tejo, se învecinează cu Spania și cu Oceanul Atlantic. În această regiune se produc două treimi din întreaga producție de plută a lumii. Până la revoluția portugheză din 1974, Alentejo cuprindea moșii vaste, stăpânite în principal de proprietari din alte zone. De atunci, multe dintre acestea au fost împărțite localnicilor.

alenu

(*în ebraică*, este datoria noastră)

Cuvinte introductive ale unei rugăciuni evreiești care se rostește la sfârșitul celor trei perioade de rugăciune zilnică, încă din Evul Mediu. Primul fragment este o rugăciune de mulțumire pentru că Israelul

a fost ales pentru lucrarea lui Dumnezeu; al doilea exprimă speranța venirii erei mesianice. Deși în mod tradițional este atribuită lui Iosua, este adesea pusă și pe seama lui Abba Arika, un învățat evreu din Babilon, sec. III d.Hr.

Alep *în arabă* Halab

Oraș în NV Siriei, 1 975 200 loc. (2004). Al doilea oraș ca mărime al Siriei. Se află la cca 48 km de granița turcă. Așezat la intersecția unor importante rute comerciale, este locuit de mult timp și a fost menționat pentru prima dată la sfârșitul mileniului III î.Hr. Ulterior, s-a aflat sub stăpânirea multor regate, inclusiv cel hitit (sec. XVII–XIV î.Hr.). Stăpânit de dinastia Ahemenizilor, din Persia, între sec. VI și IV î.Hr., a intrat apoi sub controlul grecesc al dinastiei Seleucizilor, care i-au schimbat numele în Beroea. Inclus în Imperiul Roman în sec. I î.Hr., a prosperat timp de mai multe secole. În 637 d.Hr. a fost cucerit de arabi, sub stăpânirea cărora a revenit la vechiul său nume, Halab. Orașul s-a apărat cu succes împotriva cruciaților (1224), apoi a fost cucerit de mongoli (1260) și, în final, a fost încorporat în Imperiul Otoman (1516). Orașul Alep de astăzi este un centru industrial și intelectual care rivalizează cu Damasc. În 1986, datorită vestigiilor istorice, a fost inclus în Patrimoniul Mondial UNESCO.

alergare de cursă lungă *sau* de fond

În atletism, orice cursă de alergare peste 5 000 m. Maratonul și cursele de cros sunt de asemenea considerate alergări de cursă lungă. Până către sfârșitul sec. XIX, femeile participau rareori la curse de peste 3 000 m.

alergări peste garduri

Probă de alergare în atletism, care constă dintr-o serie de sărituri peste obstacole, numite garduri. În timpul cursei, atleții trebuie să alerge numai pe culoarele unde au fost repartizați și, chiar dacă dărâmă gardurile, pot face acest lucru numai cu picioarele. În probele moderne, atleții sprintează, puternic aplecați în față în timpul săriturilor, executând trecerea peste obstacole cu un picior întins, celălalt fiind tras înainte printr-o mișcare de rotație în unghi drept față de corp, ceea ce permite continuarea alergării, după depășirea obstacolului. Bărbații aleargă în probele de 110 m și 400 m garduri, iar femeile în cele de 100 m și 400 m.

alergie

Reacție hipersensibilă a organismului la substanțe străine (antigeni), ca polenul, medicamentele, praful și unele alimente, care nu sunt dăunătoare pentru majoritatea oamenilor. Reacțiile alergice imediate rezultă din predispoziția genetică sau din sensibilizarea organismului cauzată de o expunere anterioară; vasele de sânge se dilată și alveolele pulmonare se contractă. O reacție severă (anafilaxie) poate obstrucționa respirația și poate fi fatală. Reacțiile alergice întârziate (de ex., dermatitele de contact) apar la 12 ore sau mai mult după expunere. Alergiile se pot preveni sau trata evitând agenții alergeni și luând antihistaminice. Dacă evitarea nu este posibilă, iar antihistaminicele nu elimină simptomele, se poate încerca desensibilizarea.

Alessandri y Palma, Arturo

(20.12.1868, Longavi, Chile – 24.08.1950, Santiago)

Președinte al statului Chile (1920–1924, 1932–1938). Întrucât era fiul unui emigrant italian, alegerea sa în 1920 a reprezentat prima victorie a categoriilor sociale urbane împotriva oligarhiei chiliene. Când a apărat muncitorimea și a încercat să facă reforme liberale, a întâmpinat opoziția puternică a Congresului. O lovitură de stat condusă de Carlos Ibanez l-a forțat să plece în exil, dar după scurt timp a fost chemat înapoi și a întocmit o nouă constituție care sporea puterea președintelui. A devenit din nou președinte în 1932, în timpul Marii Depresiuni, depinzând de sprijinul aripii politice de dreapta. Declararea stării de asediu ca răspuns la grevele de amploare l-a costat pierderea sprijinului clasei muncitoare și a celei de mijloc.

aleut

Băștinaș din Insulele Aleutine și din partea vestică a peninsulei Alaska. Aleuții vorbesc,

LIBRĂRIA CONGRESULUI, WASHINGTON, DC (NEG. NO.LC-USZ62-101278)

Coșuri confecționate de aleuți și inuiți, sec. XIX

în special, două dialecte și sunt înrudiți îndeaproape cu eschimoșii, din punct de vedere fizic și cultural. Satele tradiționale aleutine erau așezate pe malul mării, în apropierea apei, unde oamenii puteau vâna mamifere marine, pește, păsări, caribu și urși. Femeile aleute țeseau împletituri fine din iarbă; se lucra de asemenea în piatră, os și fildeș. După venirea rușilor în sec. XVIII, populația a scăzut drastic, iar astăzi numărul aleuților este de doar 6 600, după recensământul din 2000.

Aleutine, Insulele ~

Lanț de insule mici în Alaska, SUA, 12 000 loc. (1990). Mărginesc Marea Bering, extinzându-se într-un arc, de la cca 1 800 km V de vârful peninsulei Alaska, până la insula Attu. Principalele grupuri de insule, de la E la V, sunt Fox (incluzând Unimak și Unalaska), Insulele celor Patru Munți, Insulele Adreanof (incluzând Adak) și Insulele Near (incluzând Attu). Cele mai importante așezări se află pe Unalaska și Adak. Inițial locuite de aleuți, în 1741 insulele au fost explorate de vase trimise de ruși. Ca rezultat al migrării spre E a vânătorilor siberieni de blănuri, rușii au câștigat un spațiu în America de Nord, însă au cauzat dispariția aproape în întregime a aleuților. Rusia a vândut Statelor Unite insulele, împreună cu restul peninsulei Alaska, în 1867.

Alexander

Insulă în Marea Bellingshausen, separată de continentul Antarctida prin strâmtoarea George VI. Regiune extrem de accidentată, cu vârfuri muntoase de până la 3 000 m, are o lungime de 435 km și o lățime de până la 200 km, cu o suprafață de 43 250 kmp. Exploratorul rus F.G. von Bellingshausen a descoperit acest teritoriu în 1821 și l-a numit după țarul Aleksandru. Zona a fost considerată parte a continentului până în 1940, când o expediție americană a dovedit că este, de fapt, o insulă legată de continent printr-o platformă uriașă de gheață. Este revendicată de Marea Britanie (din 1908), Chile (1940) și Argentina (1942).

Alexander, Arhipelagul ~

Grup de aproximativ 1 100 de insule în SE statului Alaska, 39 000 loc. (1991). Extinzându-se din golful Glacier spre S, principalele insule sunt Chichagof, Amiralității, Baranof, Kupreanof, Prince of Wales și Revillagigedo. Principalele orașe sunt Sitka (pe Baranof) și Ketchikan (pe Revillagigedo). Insulele sunt separate de continent prin canale adânci și înguste care formează o porțiune din Coridorul Interior. Numele arhipelagului a fost dat în 1867, în onoarea țarului Aleksandru II.

Alexander, Harold (Rupert Leofric George) Alexander, Primul conte de Tunis

(10.12.1891, Londra, Anglia – 16.06.1969, Slough, Buckinghamshire)

Mareșal britanic care a luptat în Al Doilea Război Mondial. În 1940, a contribuit la dirijarea evacuării din Dunkerque și a fost ultimul care a părăsit plaja. Numit comandant-șef al teatrului de operațiuni mediteraneene din 1942, a contribuit la conducerea campaniilor din Africa de Nord împotriva germanilor. A ordonat invadarea Siciliei și a Italiei, iar apoi a devenit comandantul forțelor aliate din Italia. După război, a fost guvernator general al Canadei (1946–1952) și ministru al apărării în Marea Britanie (1952–1954).

Alexanderson, Ernst F(rederik) W(erner)

(25.01.1878, Uppsala, Suedia – 14.05.1975, Schenectady, NewYork, SUA)

Inginer electrotehnist și pionier al televiziunii, american de origine suedeză. A emigrat în SUA în 1901. Următoarele cinci decenii a lucrat pentru compania General Electric, iar din 1952 a lucrat pentru RCA. A proiectat un alternator de înaltă frecvență, capabil să producă unde radio continue, revoluționând radiocomunicația. Alternatorul său (1906) a îmbunătățit substanțial comunicațiile transoceanice și a contribuit decisiv la folosirea dispozitivelor radio în navigație și război. A creat, de asemenea, un sistem de control sofisticat (1916), folosit pentru automatizarea proceselor complicate de fabricație și pentru acționarea armelor antiaeriene. În 1955 i s-a acordat cel de-al 321-lea patent pentru televizorul color pe care l-a proiectat pentru RCA.

Alexandra *în rusă* Aleksandra Feodorovna *născută* Alix, Prințesă de Hesse-Darmstadt

(06.06.1872, Darmstadt, Imperiul German – 16/17.07.1918, Ekaterinburg, Rusia)

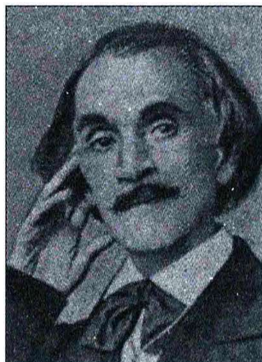
Consoarta țarului Rusiei Nicolae II. Nepoată a reginei Victoria, s-a căsătorit cu Nicolae în 1894 și a încercat să restabilească puterea absolută în monarhie. Căutând cu disperare ajutor pentru fiul său Aleksei, care suferea de hemofilie, a apelat la puterile hipnotice ale lui Grigori Rasputin, care a devenit mentorul ei spiritual. În 1915, Nicolae a părăsit Moscova pentru a conduce forțele rusești în Primul Război Mondial, iar Alexandra a concediat miniștri

capabili și i-a înlocuit cu oameni fără valoare, favoriți ai lui Rasputin. Proasta ei conducere a dus la prăbușirea guvernului imperial. După preluarea puterii de către bolșevici, în timpul Revoluției Ruse din 1917, familia regală a fost întemnițată și, mai târziu, executată.

Alexandrescu, Grigore

(22.02.1814, Târgoviște, Țara Românească [România] - 25.11.1885, București)

Poet român. Descendent, după mamă, dintr-o veche familie boierească, în copilărie a studiat greaca modernă și apoi a devenit elev al colegiului Sf. Sava din București (1832) unde s-a mutat după moartea ambilor părinți. După o scurtă perioadă în armata națională (1834–1837), a renunțat la această carieră și a deținut diverse funcții administrative. Domnitorul Alexandru Ioan Cuza îl numește în 1859 director al Departamentului Cultelor și Instrucțiunii Publice, dar, din cauza apariției unor manifestări de alienare mintală, care îl vor chinui până la sfârșitul vieții, este pus sub interdicție și pierde această poziție. A fost sprijinit la începuturile sale literare de Ion Heliade Rădulescu, care i-a publicat prima poezie (*Miezul nopții*, 1832) în *Curierul românesc*, și a fost membru al Societății Filarmonice (1833). Opera poetică, relativ diversă, numără meditații și elegii romantice, alături de epistole (*Epistolă către Voltaire*), satire (*Satiră Duhului meu*) și fabule în stilul clasicismului francez. A făcut și traduceri și imitații după Florian, Voltaire și Tasso. Este considerat primul fabulist român (*Boul și vițelul, Toporul și pădurea, Câinele izgonit, Dreptatea leului, Iepurele, ogarul și copoiul*), dar a scris și poezii de inspirație romantică (*Trecutul. La mănăstirea Dealul, Umbra lui Mircea. La Cozia*). Scrieri: *Poezii* (1842), *Suvenire și impresii, epistole și fabule* (1847), *Meditații, elegii, epistole, satire și fabule* (1863).

Grigore Alexandrescu

Alexandria

Municipiu în S României, pe malul râului Vedea. Reședință a județului Teleorman, 50 210 loc. (2008). Orașul a fost întemeiat în 1834 de către domnul Alexandru Dimitrie Ghica, de la care îi provine și numele și care este înmormântat în catedrala episcopală Sf. Alexandru. A fost declarat oraș în 1840, iar din 1979 este municipiu. A fost distrus și refăcut succesiv, în urma unor calamități. Este nod rutier și stație de cale ferată, inaugurată în 1895. Monumente: catedrala ortodoxă Sf. Alexandru (sec. XIX), cu picturi murale de Ștefan Luchian și Constantin Artachino.

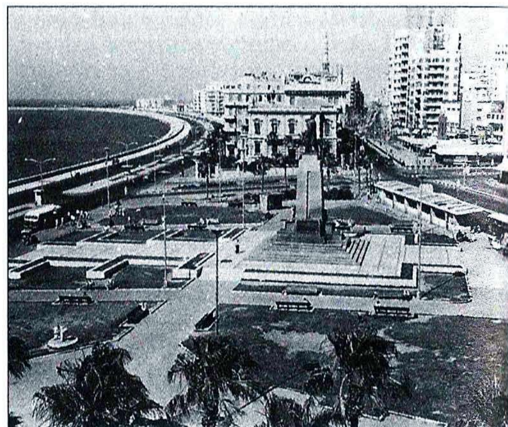
Alexandria

Oraș în N Virginiei, SUA, pe râul Potomac, 128 283 loc. (2000). Așezarea a fost înfiintată în 1685, iar în 1794 a fost numită după John Alexander, primul donator al teritoriului. A făcut parte din Washington, DC (1791–1847), după care a fost returnat statului Virginia. Multe clădiri coloniale s-au păstrat în orașul vechi. Mount Vernon, proprietatea lui George Washington, se află în apropiere.

Alexandria *în arabă* Al-Iskandariyah

Oraș și principal port în N Egiptului; 3 755 900 loc. (2004). Este așezat pe o fâșie de pământ între Marea Mediterană și lacul Mareotis. Antica insulă Pharos, al cărei far era una dintre cele șapte minuni ale lumii, este acum o peninsulă. Portul modern din Alexandria se află la V de peninsulă. Orașul a fost întemeiat în 332 î.Hr. de Alexandru cel Mare și a fost un renumit centru al culturii elenistice. Biblioteca sa a fost cea mai mare din Antichitate. Orașul a fost cucerit de arabi în 642 d.Hr. și de turci în 1517. După o lungă perioadă de declin, datorată dezvoltării orașului Cairo, Alexandria a fost readusă la viață, din punct de vedere comercial, la începutul sec. XIX, când Mohammed Ali i-a deschis accesul la Nil prin construirea unui canal. Alexandria modernă este o comunitate comercială

CARL FRANK
Piața Sad Zaghlul din Alexandria, Egipt

înfloritoare. Bumbacul este principalul produs de export, iar în apropiere se află importante zăcăminte petroliere. *Vezi și* Muzeul din Alexandria.

Alexandria, Biblioteca din ~

Cea mai celebră bibliotecă a Antichității clasice. Făcea parte dintr-un complex muzeal și o instituție de cercetare din Alexandria, Egipt. Muzeul și biblioteca au fost înființate și întreținute de dinastia Ptolemeilor, de la începutul sec. III î.Hr. Aspira la idealul unei biblioteci internaționale – cuprinzând toată literatura greacă, precum și traduceri în limba greacă –, dar nu se știe cât de aproape de realizare a fost acest ideal. O bibliografie a bibliotecii, redactată de Callimachos, dar pierdută în perioada bizantină, a fost mult timp o lucrare de referință. Muzeul și biblioteca au fost distruse în războiul civil de la sfârșitul sec. III d.Hr.; o ramură a bibliotecii a fost distrusă de creștini în 391 d.Hr.

Alexandria, Muzeul din ~

Centru antic de educație clasică din Alexandria, Egipt. Muzeul, împreună cu faimoasa bibliotecă, formau o adevărată instituție de cercetare organizată pe secții și condusă de un preot. A fost construit de Ptolemeu II Philadelphos, în cca 280 î.Hr. sau de tatăl acestuia, Ptolemeu I Soter, în apropierea palatului regal. Cea mai fidelă relatare despre muzeu îi aparține lui Strabo. În 270 d.Hr., clădirile muzeului au fost distruse, probabil de Zenobia, deși se pare că instituția a continuat să fie un centru de știință și cercetare până în sec. V d.Hr.

alexandrin

Formă de versificație, cea mai populară în poezia franceză. Constă dintr-un vers cu 12 silabe, cu o cezură după a șasea silabă, cu accente principale pe silaba a șasea și pe ultima silabă și un accent secundar la fiecare jumătate de vers. Este o formă flexibilă, adaptabilă la o gamă largă de subiecte. A fost des folosită în poezia franceză, în genul dramatic și în cel narativ din sec. XVII, și a atins apogeul în tragediile lui Pierre Corneille și ale lui Jean Racine.

Alexandrina, Lacul ~

Lagună în SE Australiei de Sud. Lacul are o arie de 570 kmp, o lungime de cca 37 km și o lățime de 21 km. Formează gura fluviului Murray, împreună cu lacul Albert și laguna Coorong. În 1830, exploratorul Charles Sturt i-a dat numele după prințesa Alexandrina (mai târziu regina Victoria). Cele cinci baraje construite de-a latul gurilor lacului opresc intrarea apei de mare în amonte, zonă unde s-a dezvoltat o agricultură irigată.

alexandrini

Filozofi italieni renascentiști îndrumați de Pietro Pomponazzi (1462–1525), care au studiat interpretarea dată de Alexandru din Aphrodisias (sec. II–III d.Hr.) operei *De Anima* a lui Aristotel. Alexandru susținea că *De Anima* neagă nemurirea individuală, considerând sufletul o entitate materială și, ca atare, muritoare, conectată organic la trup. Alexandrinii nu erau de acord cu Toma D'Aquino și cu discipolii săi, care susțineau că Aristotel a spus că sufletul individual este nemuritor, și nici cu averoiștii latini (*vezi* Averroes) care susțineau că intelectul individual este reabsorbit, după moarte, de intelectul etern.

Alexandru II

(24.08.1198, Haddington, Lothian, Scoția – 08.07.1249, Insula Kerrera)

Rege al Scoției (1214–1249). A venit la tron după moartea tatălui său, William I (Leul). În 1215 i-a sprijinit pe baronii englezi răzvrătiți împotriva regelui Ioan, sperând să obțină din nou pământ în N Angliei. După ce revolta a fost înăbușită, el a recunoscut suzeranitatea lui Henric III, iar în 1221 s-a căsătorit cu sora acestuia, Joan. A consolidat autoritatea regală în Scoția și a cucerit Argyll în 1222. În 1237 a încheiat cu Henric Pacea de la York prin care renunța la pretenția asupra unor teritorii în Anglia, primind, în schimb, mai multe proprietăți engleze.

Alexandru III

(02.09.1241, /?/ – 18/19.03.1286, lângă Kinghorn, Fife, Scoția)

Rege al Scoției (1249–1286). Fiu al lui Alexandru II, a urcat pe tron la vârsta de 7 ani. În 1251 s-a căsătorit cu Margaret, fiica regelui Henric III al Angliei, care urmărea să câștige controlul asupra Scoției. În 1255, Alexandru a fost luat în captivitate de un partid antienglez din Scoția. În 1257, partidul proenglez a câștigat controlul asupra guvernului și l-a păstrat până când Alexandru avea să devină major (1262). În 1263, Alexandru a respins o invazie norvegiană, iar în 1266 a obținut insulele Hebride și Man de la Norvegia. Mai târziu, scoțienii aflați într-un lung conflict cu Anglia au considerat domnia sa o epocă de aur.

Alexandru III *născut* Rolando Bandinelli

(1105, Siena, Toscana – 30.08.1181, Roma)

Papă (1159–1181), membru al grupului de cardinali care se temea de puterea

crescândă a Sfântului Imperiu Roman. A contribuit la redactarea unei alianțe cu normanzii (1156). L-a mâniat pe Frederic I (Frederic Barbarossa) vorbind de imperiu ca despre un „beneficiu", sugerând că acesta ar fi fost un dar al papei. La alegerea lui Alexandru ca papă, în 1159, o minoritate de cardinali sprijiniți de Frederic I i-a ales pe primii câțiva antipapi, iar opoziția imperială l-a obligat pe Alexandru să fugă în Franța (1162). Apărător înverșunat al autorității papale, l-a sprijinit pe sfântul Thomas Becket împotriva lui Henric II al Angliei. S-a întors la Roma în 1165, dar a fost exilat din nou anul următor. A câștigat sprijin odată cu formarea Ligii Lombarde care l-a învins pe Frederic la Legnano în 1176, pregătind calea pentru Pacea de la Veneția. Alexandru s-a menținut în tradiția Reformei și a prezidat cel de-al treilea Conciliu de la Laterano (1179).

Alexandru VI
născut Rodrigo de Borgia y Doms

(1431, Játiva, Aragon – 18.08.1503, Roma)

Papă (1492–1503). Născut în ramura spaniolă a familiei Borgia, a acumulat o mare avere și a dus o viață scandaloasă, având patru copii nelegitimi, care au jucat un rol important în complicatele sale planuri dinastice. A purtat războaie cu turcii otomani și i-a forțat pe francezi să abandoneze lupta de cucerire a orașului Napoli. Uciderea fiului său, Juan (1497), a stimulat tentativa lui Alexandru de a pune capăt corupției de la curtea papală. Ambițiile sale politice s-au revigorat prin căsătoria fiului său, Cesare, ale cărui campanii militare au adus N peninsulei sub controlul familiei Borgia. A încheiat o alianță cu Spania și a negociat Tratatul de la Tordesillas (1494). Patron al artelor, a înfrumusețat palatele Vaticanului și i-a comandat lui Michelangelo realizarea planurilor de reconstrucție a bazilicii Sf. Petru.

Alexandru VI, frescă de Pinturicchio, 1492–1494; Vatican

ALINARI – ART RESOURCE/EB. INC.

Alexandru, Ioan

(25.12.1941, Topa Mică, Cluj, România – 16.09.2000, Bonn, Germania)

Poet român. Asistent universitar între 1968 și 1972, a beneficiat de o bursă Humboldt oferită de Germania, unde s-a specializat în limbile greacă și ebraică și în filozofie. Lirica sa a evoluat de la un vitalism exuberant, populat de imagini mitice (*Cum să vă spun*, 1964), concurat de un moment de profundă criză existențială, spre un univers spiritualizat și un discurs cu accente mistic-naționaliste. Tema satului și a istoriei neamului continuă, în poezia sa, tradiția liricii ardelene interbelice. A tradus *Cântarea cântărilor* și a dat prima versiune integrală în limba română a operei poetului clasic grec Pindar. Fondul său clasic a conferit și creației personale un caracter imnic, de celebrare a divinității: *Imnele Transilvaniei* (1976) *Imnele Moldovei* (1980), *Imnele Țării Românești* (1981), *Imnele iubirii* (1982), *Imnele Maramureșului* (1988). După 1989 s-a implicat în politica activă, ca senator din partea Partidului Național Țărănesc Creștin Democrat.

Ioan Alexandru

Alexandru cel Bun

Domn al Moldovei (11.02.1400 – 01.01.1432), fiul lui Roman I. A venit pe tron cu sprijinul lui Mircea cel Bătrân, căruia i-a rămas aliat pe viață. S-a bucurat de o domnie îndelungată și liniștită, în timpul căreia Moldova a prosperat, și s-a afirmat ca mare organizator al structurilor politice, economice și ecleziastice, pe plan intern și extern. A aplanat conflictul dintre Biserica Moldovei și patriarhia din Constantinopol, care a recunoscut mitropolia de la Suceava (1401). A adus la Suceava moaștele Sfântului Ioan cel Nou de la Cetatea Albă și a ctitorit, între altele, mănăstirile Bistrița și Moldovița. Aliat cu Polonia, a participat la bătălii împotriva cavalerilor teutoni (1410 și 1422). A lărgit hotarele țării, înglobând Pocuția și alte regiuni din S Poloniei, și a respins primul atac al turcilor împotriva Moldovei (1420).

Alexandru cel Bun

Alexandru cel Mare *sau* Alexandru III

(356 î.Hr., Pella, Macedonia – 13.06.323 î.Hr., Babilon)

Cel mai mare conducător militar al Antichității. Fiu al lui Filip II al Macedoniei,

a fost educat de Aristotel. Încă de tânăr a dovedit talent militar, la vârsta de 18 ani ajutând la câștigarea bătăliei de la Cheroneea. I-a succedat tatălui său, asasinat în 336 î.Hr., și imediat a cucerit Tesalia și Tracia. A distrus Teba aproape în totalitate, cu excepția templelor și a casei lui Pindar. Acest gen de distrugere avea să devină metoda sa caracteristică și, de aceea, alte state grecești i s-au supus fără luptă. În 334 î.Hr. a traversat Persia și a învins armata persană la râul Granicos. Se spune că a tăiat nodul gordian din Frigia (333 î.Hr.) și, conform legendei, actul i-a conferit dreptul să conducă întreaga Asie. În bătălia de la Issos din 333 î.Hr. a învins o altă armată, de data aceasta condusă de regele persan Darius III, care a reușit să scape. Apoi a cucerit Siria și Fenicia, împiedicând flota persană să intre în porturile sale. În 332 î.Hr. a încheiat un asediu de șapte luni asupra orașului Tyr, aceasta fiind considerată cea mai mare realizare militară a sa, și a ajuns în Egipt, pe care l-a cucerit. Acolo a primit coroana dublă a faraonilor, a întemeiat orașul Alexandria și a vizitat oracolul zeului Amon, pe care își fundamenta originea sa divină. Având controlul asupra coastei mediteraneene de est, în 331 î.Hr., l-a învins pe Darius într-o luptă decisivă la Gaugamela, însă Darius a scăpat din nou. Apoi a cucerit provincia Babilon. În Persia a ars palatul lui Xerxes de la Persepolis, în 330 î.Hr., și și-a imaginat un imperiu condus împreună de macedoneni și persani. A continuat spre E, înăbușind conspirații reale sau imaginare, întemeind orașe (majoritatea numite Alexandria), pentru a-și marca teritoriile stăpânite. După cucerirea Tadjikistanului de astăzi, s-a căsătorit cu prințesa Roxana și a îmbrățișat absolutismul persan, adoptând îmbrăcămintea și obiceiurile curții persane. În 326 î.Hr. a ajuns la râul Hyphasis în India, unde oamenii săi extenuați s-au răzvrătit; s-a întors, mărșăluind și jefuind Indul, și a ajuns la Susa cu multe pierderi de vieți omenești. A continuat să promoveze politica sa nepopulară de fuziune rasială, o aparentă încercare de a forma o rasă stăpânitoare persano-macedoneană. La moartea favoritului său, Hephaestion (324 î.Hr.), i-a organizat funeraliile cuvenite unui erou și a cerut ca la propria înmormântare să i se aducă onoruri divine. S-a îmbolnăvit la Babilon, după ce a ținut-o în petreceri și beții, și a murit la vârsta de 33 de ani. A fost înmormântat în Alexandria, Egipt. Imperiul său, cel mai mare de până atunci, se întindea din Tracia până în Egipt și din Grecia până pe valea Indului.

Alexios I Comnen

(1048, Constantinopol - 15.08.1118,/?/)

Împărat bizantin (1081–1118). Conducător militar experimentat, a pus stăpânire pe tronul bizantin, alungându-i pe invadatorii normanzi și turci și întemeind dinastia Comnenilor. Alexios a întărit puterea bizantină în Anatolia și în zona mediteraneeană de E, dar nu a reușit să înfrâneze puterea marilor proprietari de pământ care împărțiseră imperiul în trecut. A protejat Biserica Ortodoxă de Răsărit, dar nu a ezitat să pună stăpânire pe bunurile acesteia, în momentele de lipsuri financiare. Apelul său pentru sprijin din partea occidentului, în 1095, a fost un factor în decizia papei Urban II de a lansa Prima Cruciadă. Relațiile lui Alexios cu cruciații au fost dificile și, începând cu 1097, cruciadele au pus piedici politicii sale externe.

Alexios I Comnen, împărat bizantin (1081–1118), anluminură dintr-un manuscris grec; Biblioteca Vaticanului (Cod. Vat. Gr. 666)

BIBLIOTECA APOSTOLICA VATICANA

Alexios V Ducas Murtzuphlus

(d. 1204, Constantinopol)

Împărat bizantin. În 1204, a condus o revoltă grecească împotriva împăraților Isaac II și Alexios IV, alături de care stăpânea imperiul și care fuseseră susținuți de a Patra Cruciadă. A fost ultimul împărat ai Bizanțului unit, înainte de cucerirea și împărțirea acestuia de către cruciați. L-a întemnițat pe Alexios IV și le-a pretins cruciaților să părăsească Constantinopolul, însă aceștia au asediat orașul. Alexios a fugit, alăturându-i-se socrului său, Alexios III, care, în loc să se alieze cu el, a dat ordin să fie orbit. Capturat de cruciați, a fost aruncat de pe o columnă, găsindu-și astfel moartea.

alezor

Sculă rotativă de prelucrare prin așchiere, de formă cilindrică sau conică, utilizată pentru lărgirea și finisarea găurilor, la dimensiunile dorite. Alezoarele sunt prevăzute cu mai multe caneluri sau șanțuri dispuse pe lungime și cu mai multe muchii tăietoare, dispuse fie în vârful uneltei, fie pe

laturi. Alezorul poate fi confecționat din oțel carbon, din oțel rapid sau din carburi metalice sinterizate.

alfa

Una din cele două specii de plante graminee, de culoare gri-verzui (*Stipa tenacissima* și *Lygeum spartum*), originare din S Spaniei și N Africii, sau fibra produsă din aceste plante. *L. spartum* crește pe terenurile pietroase de pe platourile înalte. *S. tenacissima* poate fi întâlnită pe solurile nisipoase, în locuri uscate, însorite, pe țărmul mărilor. Fibra de alfa este tare și rezistentă; din ea se împletește sfoară, se fac sandale, coșuri, rogojini și alte articole trainice. Frunzele sunt folosite la fabricarea hârtiei.

alfabet

Set de simboluri grafice reprezentând sunetele unei limbi în scris. Fiecare simbol reprezintă, de obicei, fie o vocală, fie un diftong (două vocale), fie una sau două consoane. Un sistem de scriere în care un simbol reprezintă o întreagă silabă se numește scriere silabică. Se consideră că primul alfabet a existat în semitica de nord, limbă vorbită între 1700–1500 î.Hr. în regiunea est-mediteraneeană. Printre alfabetele apărute în următorii 500 de ani se numără cel canaanit și cel aramaic, din care provin alfabetele moderne ebraic și arab, precum și alfabetul grec (strămoșul alfabetului latin), considerat a fi primul alfabet real, deoarece include atât consoane, cât și vocale. În alfabetele nou create, printre care și alfabetul fonetic internațional, specialiștii au încercat să stabilească o corespondentă exactă între fiecare sunet și simbolul său.

alfabet ebraic

Alfabet folosit în scrierea limbii ebraice și într-o serie de alte limbi vorbite de către evrei, printre care ladino și idiș. Alfabetul cu 22 de litere utilizat astăzi diferă foarte puțin de scrierea adaptată de scribii evrei în primele secole î.Hr., după scrierea aramaică. Înainte de această adaptare, ebraica folosea o scriere liniară, preluată de la fenicieni și atestată prima oară în sec. IX î.Hr. Deși scrierea liniară și-a pierdut popularitatea în rândul evreilor, samaritenii, adepți ai unei ramuri mai vechi a iudaismului, au continuat să o folosească până în timpurile moderne. Ebraica se scrie de la dreapta spre stânga, iar literele – cel puțin la origine – reprezentau numai consoane. Mai târziu, anumite consoane au fost folosite pentru a nota vocale, în unele contexte, iar pe la 600 d.Hr. a început să fie utilizat un sistem de semne diacritice, sau „puncte", pentru a identifica vocalele din textul Bibliei.

alfabetizare

Abilitate de a scrie și de a citi. Termenul se poate referi la familiarizarea cu literatura și la nivelul de bază al instrucției obținute prin cuvântul scris. În civilizațiile antice, precum cele sumeriene și babiloniene, numai un grup foarte restrâns de intelectuali și preoți știau să scrie și să citească. Deși mai extinsă în timpul Greciei și Romei antice, alfabetizarea a rămas limitată la membrii claselor superioare. Răspândirea științei de carte în Europa Evului Mediu este dovedită de folosirea scrisului pentru funcțiuni îndeplinite în trecut pe cale orală, precum delegarea servitorilor și consemnarea probelor la judecăți. Sporirea alfabetizării în Europa a fost strâns legată de marile transformări sociale, cum ar fi Reforma protestantă, care a introdus studiul individual al Bibliei, și dezvoltarea științei moderne. Răspândirea științei de carte în timpul Reformei și al Renașterii a fost în mare parte facilitată de dezvoltarea tiparului cu litere mobile și de adoptarea limbilor materne „vulgare", vernaculare, în locul latinei. Învățământul obligatoriu, înființat în Anglia, Europa și SUA în sec. XIX, a dus la creșterea numărului celor ce știu să scrie și să citească în lumea industrializată modernă.

alfabet fonetic internațional (AFI)

Set de simboluri folosite ca sistem universal de transcriere a sunetelor vorbirii. Constituirea și actualizarea AFI a reprezentat obiectivul principal al Asociației Fonetice Internaționale (Association Phonétique Internationale), fondată la Paris în 1886. Prima cartă AFI a fost publicată în 1888. Simbolurile AFI au la bază o versiune extinsă a alfabetului latin, cu modificarea câtorva litere și adăugarea unor simboluri suplimentare, dintre care unele au fost folosite și de alte alfabete anterioare. Diacriticele sunt folosite în special pentru a evidenția diverse forme ale celei de-a doua articulări.

Alfasi, Isaac ben Jacob

(1013, lângă Fèz, Maroc – 1103, Lucena, Spania)

Învățat evreu marocan. Și-a petrecut cea mai mare parte a vieții în Fèz, dar în 1088, fiind denunțat la guvern, a fost obligat să fugă în Spania. A devenit conducătorul comunității evreiești din Lucena și a întemeiat o renumită academie talmudică, fapt care a dus la reînvierea studiului talmudic în Spania. Cartea legilor (*Sefer ha-Halakhot*),

codificarea Talmudului realizată de el, se ocupă de *halaka* (legea ebraică) și se numără printre lucrări de rangul celor realizate de Maimonide și de Karo. A avut un rol crucial în stabilirea supremației Talmudului babilonian asupra celui palestinian.

Alferov, Jores (Ivanovici)
(n. 15.03.1930, Vitebsk, Bielorusia, URSS)

Fizician sovietic. A obținut doctoratul (1970) la Institutul de Fizică și Tehnică A.F. Ioffe. În 1987, a devenit director al institutului. În 1966, cu echipa sa de cercetători a inventat primul dispozitiv practic bazat pe heterostructuri electronice și a deschis drumuri noi în domeniul componentelor electronice formate din heterostructuri, inclusiv primul laser heterostructural. Munca sa a dus la mari progrese în tehnologia comunicațiilor. În 2000, i-a fost decernat Premiul Nobel pentru fizică, alături de Herbert Kroemer și Jack S. Kilby.

Alfeus *sau* **Alfio**

Râu din S Greciei. Având o lungime de cca 120 km, este cel mai lung din Pelopones. Izvorăște în Arcadia și curge spre NV, vărsându-se în Marea Ionică prin S Elisului. Poartă același nume cu zeul antic al râurilor, fiind menționat în legendele grecești, printre care și cea a lui Herakles (Hercule), precum și în poemul *Kubla Khan* al lui Samuel Taylor Coleridge.

Alfieri, Vittorio, Conte ~
(16.01.1749, Asti, Piemont - 08.10.1803, Florența)

Poet și dramaturg tragic italian. Prin versurile și piesele sale a contribuit la renașterea spiritului național italian. După o perioadă de călătorii, în care a experimentat libertatea politică engleză și a citit operele lui Montesquieu și ale altor scriitori francezi, a părăsit armata și a început să scrie. Aproape toate tragediile sale prezintă lupta dintre un campion al libertății și un tiran. Dintre cele 19 tragedii pe care le-a publicat într-o ediție din 1787–1789, cele mai valoroase sunt *Fillipo, Antigone, Oreste, Mirra* și capodopera sa, *Saul*, adesea considerată ca fiind cea mai impresionantă dramă din teatrul italian. Autobiografia sa (1804) este principala sa lucrare în proză.

Alfieri, detaliu dintr-un tablou în ulei de François-Xavier Fabre; Museo Civico, Torino, Italia

MUSEO CIVICO, TORINO, ITALIA

Alfonsín (Foulkes), Raúl (Ricardo)
(n. 13.03.1926/1927, Chascomús, Buenos Aires, Argentina)

Președinte civil al Argentinei (1983–1989). A absolvit Facultatea de Drept și a înființat un ziar înainte ca, în 1953, să intre în politică. După ce Argentina a pierdut războiul insulelor Falkland, armata discreditată a permis organizarea de alegeri libere și Alfonsín l-a învins pe candidatul peronist. A trimis în judecată membri ai forțelor armate pentru violarea drepturilor omului, dar presiunea militară (inclusiv revolte armate) l-au determinat să-i achite pe majoritatea ofițerilor condamnați. Președinția sa a fost dominată de o mare inflație, o imensă datorie națională, dispute muncitorești și nemulțumiri în armată. Fiindu-i interzis de constituție să candideze a doua oară, a fost succedat de Carlos Menem.

Alfonso I
Vezi Afonso I

Alfonso III
Vezi Afonso III

Alfonso V *cunoscut ca* **Alfonso cel Mărinimos**
(1396, /?/ - 27.06.1458, Napoli)

Rege al Aragonului (1416–1458) și al Napolelui (ca Alfonso I, 1442–1458). A urmat o politică de expansiune mediteraneeană, aducând pacea în Sardinia și Sicilia și atacând Corsica (1420). Luat prizonier de către genovezi (1435) în timp ce se pregătea să atace Napoli, i-a convins pe cei care îl capturaseră să încheie o alianță; ulterior, a cucerit orașul (1442) și și-a mutat curtea acolo. S-a angajat în multe activități diplomatice și militare în Africa, în Balcani și în zona mediteraneeană de E pentru a proteja comerțul cu Orientul și pentru a apăra creștinătatea împotriva turcilor. A murit în timpul unui asalt asupra Genovei.

Alfonso V, medalie de bronz de Pisanello, 1448-1449; Muzeul Bargello, Florența

ALINARI - GIRAUDON/ART RESOURCE, NEW YORK

Alfonso VI
cunoscut ca **Alfonso cel Viteaz**
(înainte de iunie 1040, /?/ - 1109, Toledo, Castilia)

Rege al Leónului (1065–1070) și al Castiliei și Leónului (1072–1109). A moștenit Leónul de la tatăl său, Ferdinand I, și s-a

luptat cu invidiosul său frate, Sancho II. La moartea lui Sancho a moștenit Castilia (1072); a ocupat și Galicia și l-a întemnițat pe fratele său García, conducătorul de drept al acesteia. În 1077 s-a autoproclamat împărat al Spaniei. A cucerit Toledo de la musulmani, dar cererile sale de tribut au dus la invadarea Spaniei de către almoravizii nord-africani, fiind învins la Zallaqah (1086). Cidul i-a devenit aliat și a apărat Spania de E, dar Alfonso a continuat să piardă teren în fața armatelor berbere.

Alfonso X
cunoscut ca **Alfonso cel Înţelept**
(23.11.1221, Burgos, Castilia - 02.04.1284, Sevilla)

Rege al Castiliei și Leónului (1252–1284). A înăbușit revoltele musulmanilor (1252) și ale nobililor (1254) și a anexat Murcia, după ce a respins o invazie din partea Marocului, Granadei și a Murciei (1264). A pretins titlul de sfânt împărat roman (1256), dar Grigore X l-a convins să renunțe la pretenție. Al doilea fiu al său l-a succedat, ca Sancho IV. Curtea lui Alfonso a fost un centru de cultură care a produs un influent cod de legi, *Siete partidas*, fixând forma limbii spaniole castiliene moderne.

Alfonso XII
(28.11.1857, Madrid, Spania - 25.11.1885, Madrid)

Rege spaniol a cărui domnie (1874–1885) a creat speranțe pentru o monarhie constituțională în Spania. Alfonso și-a urmat mama, Isabella II, în exil, în urma detronării acesteia în timpul revoluției din 1868. El a fost proclamat rege în 1874 și s-a întors în Spania în anul următor. Domnia sa a fost marcată de o perioadă de neobișnuită liniște. Problemele cele mai presante – încheierea războiului civil cu carliștii (*vezi* carlism) și elaborarea unei constituții – au fost rezolvate în 1876. Alfonso era popular, iar moartea sa timpurie, de tuberculoză, i-a dezamăgit pe aceia care doreau o monarhie constituțională.

Alfonso XIII
(17.05.1886, Madrid, Spania - 28.02.1941, Roma, Italia)

Rege spaniol (1886–1913). Fiu postum al lui Alfonso XII, a fost imediat proclamat rege, sub regența mamei sale, asumându-și autoritatea deplină la vârsta de 16 ani. Îi plăcea puterea și, după Primul Război Mondial, a adoptat un sistem de conducere cu reguli proprii, căutând chiar să elimine Parlamentul. S-a asociat cu dictatura lui Miguel Primo de Rivera (1923–1930), dar, după căderea acestuia din urmă, republicanii aleși în mod liber au cerut abdicarea lui Alfonso, care a fost forțat să părăsească Spania în 1931.

Alfred *cunoscut ca* Alfred cel Mare
(849 d.Hr., /?/- 899 d.Hr., /?/)

Rege al Wessexului (871–899 d.Hr.), regat situat în SV Angliei. I s-a alăturat fratelui său, Ethelred I, în confruntarea cu o armată daneză în Mercia (868 d.Hr.). Succedându-i fratelui său ca rege, Alfred s-a luptat cu danezii în Wessex, în 871 d.Hr. și în 878 d.Hr., fiind singurul conducător saxon care a refuzat să se supună autorității danezilor. I-a învins în lupta de la Edington (878 d.Hr.) și a salvat Kentul de la o altă invazie daneză în 885 d.Hr. În următorul an a trecut la ofensivă și a cucerit Londra, un succes în urma căruia toți englezii care nu se aflau sub stăpânire daneză l-au acceptat ca rege. Cucerirea regiunii Danelaw de către succesorii săi a fost posibilă datorită strategiei lui. Alfred a întocmit un important cod de legi (*vezi* legea anglo-saxonă) și a promovat știința de carte și învățătura, el însuși traducând cărți din latină în anglo-saxonă. Scrierea Cronicii Anglo-Saxone a fost începută în timpul domniei sale.

Algardi, Alessandro
(1595, Bologna, Statele Papale - 10.06.1654, Roma)

Sculptor italian. Și-a făcut ucenicia la Bologna, în familia Carracci, iar în 1625 s-a mutat la Roma. Aici a realizat decorațiunile din stuc de la San Silvestro al Quirinale. Mai târziu, a devenit cel mai important sculptor din Roma, după Gian Lorenzo Bernini. A fost un sculptor prolific de busturi în stil baroc. Colosalul său basorelief în marmură, *Întâlnirea lui Attila cu papa Leon* (1646–1653), aflat în bazilica San Pietro, a influențat dezvoltarea și popularitatea basoreliefurilor în arta decorativă. Munca sa ca restaurator de statui antice i-a adus o oarecare notorietate.

Întâlnirea lui Attila cu papa Leon, basorelief masiv în marmură, de Alessandrö Algardi, 1646–1653; bazilica San Pietro, Roma

ALINARI–ANDERSON, FROM ART RESOURCE/EB, INC.

algă-verde-albastră
Vezi cianobacterie

alge

Organisme acvatice și fotosintetizatoare (*vezi* fotosinteză) care nu permit o definire precisă. Ele variază ca mărime, de la microscopicele flagelate *Micromonas* până la uriașa algă marină brună, iarba de mare (varec), care ajunge la o lungime de 60 m. Algele produc o mare cantitate din oxigenul planetei, servesc drept hrană de bază pentru aproape toată fauna acvatică și sunt sursa unor produse alimentare și industriale, inclusiv produse petroliere. Pigmenții lor fotosintetici sunt mai variați decât ai plantelor, iar celulele lor au caracteristici care nu se întâlnesc la alte plante și animale. Clasificarea algelor se schimbă rapid, odată cu descoperirea de noi informații taxonomice. Pe baza moleculelor de pigmenți din cloroplastele lor, în trecut algele au fost clasificate în trei grupuri majore: alge marine roșii, alge brune și alge verzi. Astăzi, sunt recunoscute mult mai multe grupuri, fiecare având în comun un set de tipuri de pigmenți. Algele nu sunt strâns înrudite între ele, din punctul de vedere al evoluției. Anumite grupuri pot fi deosebite de protozoare și ciuperci (*vezi* ciuperci) numai prin prezența cloroplastelor și prin capacitatea de a realiza fotosinteza, având astfel o relație evolutivă mai strânsă cu protozoarele și cu ciupercile, decât cu alte alge. Algele sunt frecvent prezente și pe pietrele de râu, pe care formează un strat de mâzgă verde (*vezi și* diatomee), sau în piscine și bălți, sub forma unei pelicule verzui. Folosirea algelor este probabil la fel de veche precum omenirea, iar multe specii sunt consumate de către populațiile zonelor de coastă.

algebră booleană

Sistem simbolic folosit pentru proiectarea circuitelor logice și a computerelor digitale. Principala sa utilitate este reprezentarea valorii de adevăr a propozițiilor și mai puțin cantitățile numerice de care se ocupă algebra clasică. Este folosită în sistemele binare specifice computerelor digitale, întrucât singurele valori posibile ale adevărului – adevărat sau fals – pot fi reprezentate de cifrele binare 1 și 0. Un circuit din memoria unui computer poate fi închis sau deschis, în funcție de valoarea ce i-a fost atribuită și activitatea integrată a acestor circuite conferă computerelor abilitățile de calcul. Operațiunile fundamentale ale logicii booleene, numite adesea operatori booleeni, sunt „și", „sau" și „nu"; combinarea acestora duce la alți 13 operatori booleeni.

algebră liniară

Ramură a algebrei care se ocupă cu metode de rezolvare a ecuațiilor liniare; în sens mai general, matematica transformărilor liniare și a spațiilor vectoriale. Termenul „liniar" se referă la reprezentarea ecuației într-un spațiu cu două dimensiuni; ecuația $ax + by = c$ este reprezentată geometric de o dreaptă. Dacă variabilele sunt înlocuite de vectori, funcții sau derivate, ecuația devine o transformare liniară. Algebra liniară este esențială pentru teoria analizei matematice și a ecuațiilor diferențiale. Aplicațiile ei cuprind multe domenii, printre care biologia și economia.

algebră și structuri algebrice

Versiune generalizată a aritmeticii, care folosește variabile pentru a înlocui numere nespecificate. Scopul său este de a rezolva ecuații algebrice sau sisteme de ecuații. Exemple de astfel de soluții sunt formula pătratică (pentru rezolvarea unei ecuații de gradul doi) și eliminarea Gauss-Jordan (pentru rezolvarea unui sistem de ecuații în formă matriceală). În matematicile superioare, o algebră este o structură ce constă dintr-o clasă de obiecte și un set de legi de compoziție (asemănătoare adunării și înmulțirii) pentru combinarea lor. Structurile algebrice de bază și cele superioare au în comun două caracteristici: (1) calculele implică un număr finit de pași și (2) calculele implică simboluri abstracte (de obicei litere), reprezentând la modul general obiecte (de obicei numere). Algebra superioară (cunoscută și sub numele de algebră modernă sau abstractă) include întreaga algebră elementară, precum și teoria grupurilor, teoria inelelor, teoria câmpului, teoria mulțimilor și spații vectoriale.

Algeciras, Conferința de la ~

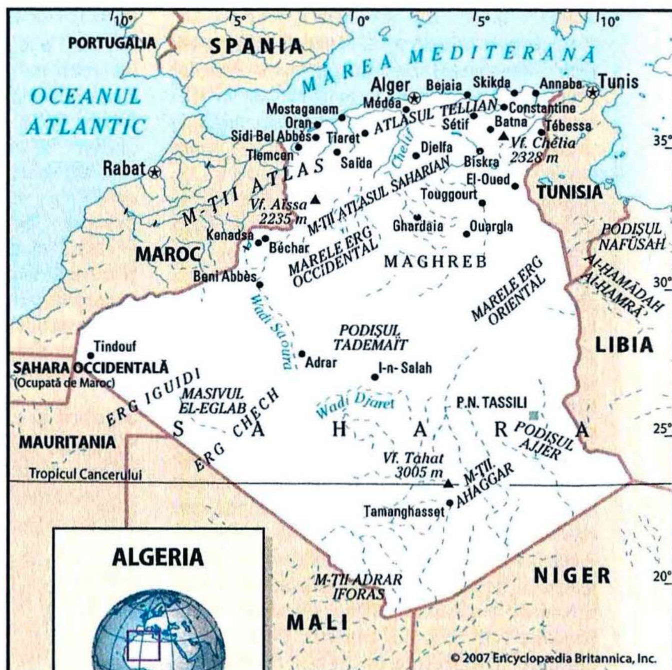
(16 ianuarie - 7 aprilie 1906)

Conferință ținută la Algeciras, Spania, care a rezolvat prima dintre crizele marocane. În 1905, Wilhelm II a obiectat față de insistența Franței de a-și exercita influența în Maroc, propunând o conferință a puterilor europene și a SUA. La prima vedere, Actul de la Algeciras (1906) părea să limiteze influența franceză, dar semnificația reală a conferinței a fost, de fapt, sprijinul diplomatic pe care Marea Britanie și SUA l-au dat Franței, prevestind rolurile lor din Primul Război Mondial.

Alger

Oraș, port principal și capitală a Algeriei, 1 519 570 loc. (1998). Așezat de-a lungul

golfului Alger și colonizat pentru prima dată de feniciení, a fost guvernat mai târziu de romani. A fost distrus de vandali în sec. V d.Hr., dar a renăscut sub o dinastie berberă în sec. X. Când a fost amenințat de spanioli, la începutul sec. XVI, emirul a apelat la piratul otoman Barbarossa care i-a expulzat pe spanioli și a plasat Algerul sub dominația Imperiului Otoman. Algerul a devenit baza cea mai importantă a pirațilo Coastei Berbere, pentru o perioadă de 300 de ani; în cele din urmă, activitățile lor au fost stopate de o armată americană condusă de Stephen Decatur. Francezii au cucerit orașul în 1830 și l-au transformat în cartierul general al imperiului lor colonial din Africa. În Al Doilea Război Mondial a devenit cartierul general al Aliaților din N Africii, și, pentru un timp, capitala provizorie a Franței. În anii 1950 a fost punctul central în campania pentru independența Algeriei. După obținerea independenței, Alger a devenit centrul politic, economic și cultural al țării.

Alger, Horatio, Jr.

(13.01.1832, Chelsea, Massachusetts, SUA – 18.07.1899, Natick, Massachusetts)

Scriitor american. Fiu al unui pastor unitarian, a absolvit Universitatea Harvard cu distincție de onoare, iar apoi a obținut o diplomă de la Facultatea de Teologie a acesteia. Forțat să părăsească amvonul după doi ani, din cauza unor învinuiri privind activități nepotrivite cu tineri, s-a dedicat scrisului. Începând cu *Dick Zdrențărosul* (Ragged Dick, 1868), a scris peste o sută de cărți, foarte asemănătoare: toate propovăduiau ideea că prin cinste, optimism și hărnicie, un tânăr sărac, dar virtuos va primi o răsplată dreaptă (deși aceasta era aproape întotdeauna ajutată de noroc). Cărțile sale s-au vândut în mai mult de 20 de milioane de exemplare, în pofida intrigii și a dialogurilor slabe, iar Alger a fost unul dintre scriitorii cei mai populari și mai influenți din punct de vedere social din sec. XIX.

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON, DC

Horatio Alger

Algeria *denumire oficială* Republica Algeriană Democratică și Populară

Stat în N Africii, 2 378 907 kmp, 32 854 000 loc. (2005). Capitala: Alger. Majoritatea populației este arabă; berberii sunt principala minoritate etnică. Limbi: araba, berbera și franceza. Religia: islamică. Moneda: dinarul algerian. Suprafața Algeriei este a doua ca mărime de pe continent (după Sudan). Linia de coastă are câteva golfuri, iar râurile sunt mici și sezoniere. În N este traversată de munții Atlas; cel mai înalt vârf este Djebel Chélia, cu o altitudine de 2 331 m. Algeria centrală și de sud ocupă o mare parte a N deșertului Sahara. Țara are o economie în curs de dezvoltare, care se bazează în principal pe producția și exportul de petrol și de gaze naturale. De când și-a obținut independența, țara și-a naționalizat o mare parte a economiei. Este o republică cu două corpuri legislative, șeful statului este președintele, iar conducătorul guvernului este prim-ministrul. Comercianți fenicieni s-au

stabilit aici la începutul mileniului I î.Hr; câteva secole mai târziu au fost invadaţi de romani, iar în 40 d.Hr. aceştia deţineau controlul asupra coastei mediteraneene. Căderea Romei, în sec. V, a dus la invadarea Algeriei de către vandali, iar apoi de către Bizanţ. Invazia islamică a început în sec. VII şi, în 711 d.Hr., întregul N al Africii era sub stăpânirea califatului Omeiazilor. Au urmat mai multe imperii islamice berbere, dintre care cele mai importante au fost cel al Almoravizilor (cca 1054–1130), care se întindea până în Spania, şi cel al Almohazilor (cca 1130–1269). Piraţii Coastei Berbere periclitaseră comerţul mediteraneean secole de-a rândul, iar Franţa s-a folosit de acest pretext în 1830 pentru a intra în Algeria. În 1847, Franţa deţinea deja controlul asupra regiunii, iar până la sfârşitul sec. XIX a instituit guvernarea civilă. Protestele populare împotriva ocupaţiei franceze au dus la un sângeros război de independenţă (1954–1961). Independenţa a fost obţinută în 1962, în urma unui referendum. În anii 1990, fundamentaliştii islamici care se opuneau armatei au adus Algeria în pragul războiului civil.

Algeria, Războiul pentru independenţă din ~

(1954-1962)

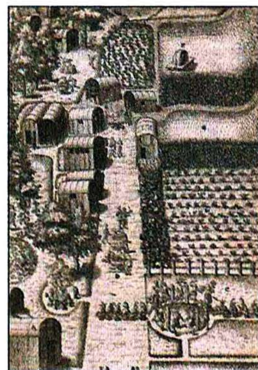
Mişcarea de independenţă faţă de Franţa a început în timpul Primului Război Mondial şi a prins avânt după Al Doilea Război Mondial, când promisiunile de autoguvernare au rămas neîndeplinite. În 1954, Frontul Eliberării Naţionale (FLN) a început un război de gherilă împotriva Franţei, căutând să obţină recunoaştere diplomatică din partea Naţiunilor Unite pentru a restabili un stat algerian suveran. În 1959, Charles de Gaulle a declarat că algerienii au dreptul să-şi hotărască propriul viitor. În pofida actelor teroriste ale algerienilor europeni care se opuneau independenţei, s-a semnat un armistiţiu în 1962, iar Algeria a devenit independentă.

ALGOL

Limbaj de programare pentru calculul algebric de nivel înalt. A fost creat la sfârşitul anilor 1950, ca limbaj internaţional de exprimare a algoritmilor (numele său derivă din ALGOrithmic Language – Limbaj ALGOritmic), atât între oameni, precum şi între oameni şi maşini. Folosit în special în aplicaţii matematice şi ştiinţifice, ALGOL a fost mai popular în Europa decât în SUA. A fost un precursor important al limbajului Pascal şi a influenţat dezvoltarea limbajului C de programare.

algonkin, limbi ~

Familie de 25–30 de limbi ale indienilor nord-americani, care se vorbesc ori s-au vorbit pe o arie largă în E şi centrul Americii de Nord. Sunt împărţite, în mod convenţional, în trei categorii. Limbile algonkin de est, vorbite de la golful St. Lawrence înspre S, până pe coasta statului Carolina de Nord, cuprind limbile triburilor micmac, abenaki de E şi de V, delaware, massachusett şi powhatan (sau algonkin virginiană), ultimele două fiind dispărute de mult. Limbile algonkin centrale cuprind limbile triburilor shawnee, miami-illinois, sauk, kickapoo, potawatomi, menominee (toate în vecinătatea Marilor Lacuri), ojibwa (în vecinătatea Lacului Superior şi la N de zona estică a Québecului, prin Manitoba) şi cree-montagnais-naskapi (vorbită din Labrador înspre V, până la golful Hudson şi Alberta). Limbile algonkin de câmpie cuprind limbile triburilor cheyenne, arapaho, atsina (gros-ventres) şi blackfoot (vorbite în centrul şi N Marilor Câmpii).

Secotan, sat algonkin pe râul Pamlico, între 1610 şi 1620, gravură de Theodor de Bry după un desen de John White

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON, DC (NEG. NO. LC-USZ62-52444)

algoritm

Procedură prin care se obţine răspunsul la o întrebare sau soluţia la o problemă, într-un număr finit de paşi. Un algoritm prin care se obţine un răspuns pozitiv sau negativ se numeşte procedură de decizie; un algoritm care conduce la o soluţie poartă numele de procedură de calcul. O formulă matematică sau instrucţiunile dintr-un program de calculator sunt exemple de algoritmi. *Elementele* lui Euclid (cca 300 î.Hr.) conţineau un algoritm prin care se poate găsi cel mai mare divizor comun a două numere întregi. Manevrarea listelor (căutarea, inserarea şi eliminarea de elemente) poate fi făcută eficient prin utilizarea algoritmilor.

Algren, Nelson

născut **Nelson Ahlgren Abraham**

(28.03.1909, Detroit, Michigan, SUA - 09.05.1981, Sag Harbor, New York)

Scriitor american. Fiu al unui maşinist, a crescut la Chicago şi a muncit pentru a-şi plăti studiile la Universitatea Illinois în

timpul Marii Depresiuni. Romanele sale despre săraci surprind cu măiestrie starea de spirit a păturii de jos a orașului și se ridică deasupra naturalismului obișnuit, prin viziunea asupra mândriei, umorului și a dorințelor de nestăvilit ale personajelor sale. Printre succesele sale se numără *Bărbatul cu brațul de aur* (The Man with the Golden Arm, 1949, ecranizat 1956) și *O plimbare riscantă* (A Walk on the Wild Side, 1956, ecranizat 1962). A publicat și o îndrăgită colecție de povestiri, *Sălbăticia cu lumini de neon* (The Neon Wilderness, 1947).

Alhambra

Palat al monarhilor mauri, construit între 1238-1358 pe un platou situat deasupra orașului Granada, Spania. Numele său (*în arabă, al-Hamra*: cel roșu) se referă probabil la culoarea cărămizilor uscate la soare folosite pentru pereții exteriori. Alhambra, din care numai trei părți au rămas intacte, este alcătuit dintr-o serie de camere și grădini grupate în jurul a trei curți principale, cu multe fântâni arteziene și bazine de apă. Suprafețele sunt extraordinar de ornamentate și variate, cu exemple remarcabile de ornamente.

Al Harj

Oază, în zona central-estică a Arabiei Saudite. Se întinde la SE de Riyadh, fiind administrată împreună cu acest oraș. Situată în jurul unor iazuri cu apă adâncă, a fost aleasă de guvern, în 1938, ca loc pentru ferme experimentale. Industria sa tradițională de produse lactate s-a extins foarte mult din 1981, odată cu inaugurarea unui combinat de carne și produse lactate.

Al-Horezmi *în arabă* Muhammed ibn Musa al-Horezmi

(780 d.Hr., Bagdad, Irak - 850 d.Hr., /?/)

Astronom și matematician musulman. A locuit în Bagdad, în timpul primei epoci de aur a științei islamice și, la fel ca Euclid, a scris cărți de matematică în care a adunat și adaptat descoperirile mai vechi ale matematicienilor. Cartea sa *Compendiu asupra calculelor prin scăderi și egalități* (Kitab al-djabr wa al-muqabalah) este o compilație de reguli de rezolvare a ecuațiilor de gradul unu și doi și de probleme de geometrie și proporții. Traducerea acesteia în latină, în sec. XII, a creat legătura dintre marii matematicieni hinduși și arabi și cărturarii europeni. Titlul cărții sale a dus la cuvântul algebră, iar numele autorului a dus la termenul de algoritm.

Ali (ibn Abi Talib)

(cca 600 d.Hr., Mecca - 661 d.Hr., Al Kūfah, Irak)

Văr și ginere al profetului Mahomed, al patrulea calif (656–661). A fost pupilul lui Mahomed, așa cum Mahomed fusese pupilul tatălui lui Ali. Unul dintre cei dintâi convertiți la islam, l-a ajutat pe Mahomed să împiedice un complot de asasinat și i s-a alăturat în lupta împotriva dușmanilor. Deoarece unii susțineau că Mahomed nu a numit nici un succesor, iar alții susțineau că l-a numit pe Ali, controversa asupra pretenției lui Ali la califat a condus la schisma fundamentală a religiei islamice și la crearea ramurilor sale șiită și sunnită. Și-a petrecut scurta domnie sub titlul de calif (656-661 d.Hr.), luptând împotriva corupției și a revoltelor care au izbucnit din cauza reformelor sale. *Vezi și* Husayn ibn Ali, Bătălia de la Karbala, al-Muawiyah I.

Ali, Muhammad *născut* Cassius (Marcellus) Clay

(n. 17.01.1942, Louisville, Kentucky, SUA)

Boxer american. S-a ridicat din rândurile amatorilor și a câștigat centura olimpică la categoria semigrea în 1960. Prima sa victorie, ca profesionist, la categoria grea a fost împotriva lui Sonny Liston în 1964. După ce și-a apărat titlul de nouă ori, între 1965 și 1967, acesta i-a fost retras când a refuzat înrolarea în armată. Motivul refuzului a fost convertirea sa la învățăturile Națiunii Islamului, când și-a luat și numele de Muhammad Ali. A recâștigat titlul în 1974, după ce l-a învins pe fostul campion Joe Frazier și apoi pe campionul de atunci, George Foreman. A pierdut în fața lui Leon Spinks în 1978, dar mai târziu, în același an, a recâștigat titlul pentru a treia oară, devenind primul campion la categoria grea care a realizat acest lucru. S-a retras în 1979, cu doar trei lupte pierdute, din 59. Încercările sale de a se reîntoarce, în 1980 și 1981, au eșuat. De-a lungul carierei sale, a fost cunoscut pentru farmecul său agresiv, atitudinea invincibilă, lăudăroșeniile sale pitorești, adesea exprimate în versuri albe. „Eu sunt cel mai bun", acesta era crezul său personal. În 1984 a fost diagnosticat cu boala Parkinson, dar a rămas o îndrăgită personalitate publică.

Muhammad Ali (dreapta), boxând împotriva lui Ernie Terrell, 1967

UPI

aliah
(*în ebraică*, ascensiune)

În credința iudaică, onoarea acordată unui credincios de a fi chemat să citească un pasaj din Tora la slujbele de Sabat; sau imigrarea evreilor în Israel. Cum pasajul destinat slujbei de Sabat este împărțit în minim șapte fragmente, cel puțin șapte persoane erau chemate să le citească. Aliah, în sensul imigrării în Israel, este un proces în curs, dar a avut loc și în trecut, în valuri succesive. Primele două valuri au avut loc în 1882–1914, iar următoarele trei, în 1919–1939. Cea de-a șasea aliah (1945–1948) a adus mulți supraviețuitori ai Holocaustului. Valurile de imigrare ulterioare au inclus și alții (de ex., falașii ethiopieni sau emigranți din fosta Uniune Sovietică). *Vezi și* sionism.

aliaj
Substanță metalică alcătuită din două sau mai multe elemente, ca amestec, compus sau soluție solidă. Componentele aliajelor sunt, de obicei, metale ele însele, deși carbonul este un component nemetalic esențial al oțelului. Aliajele se obțin, în general, prin topirea și apoi amestecul elementelor componente. Valoarea aliajelor a fost descoperită din timpuri străvechi; alama (cupru și zinc) și bronzul (cupru și cositor) aveau o importanță deosebită. În zilele noastre, cele mai importante sunt oțelurile, care au o gamă largă de proprietăți deosebite, printre care duritatea, durabilitatea, rezistența la coroziune, proprietăți magnetice și prelucrabilitate.

aliaj de cositor *sau* aliaj alb
Aliaj pe bază de cositor, folosit la fabricarea ustensilelor casnice. Are o vechime de peste 2 000 de ani, fiind întrebuințat încă din vremea romanilor. În Antichitate, conținea 70% cositor și 30% plumb și, cu timpul, se înnegrea mult. Aliajul de cositor care conține plumb în cantități reduse sau nu conține plumb deloc este de o calitate superioară. Aliajele care conțin antimoniu și bismut sunt mai durabile și mai strălucitoare. În prezent, acest tip de aliaj conține cca 91% cositor, 7,5% antimoniu și 1,5% cupru. Absența plumbului îl face inofensiv când este folosit la recipiente pentru mâncare sau băutură. În prezent, obiectele confecționate din aliaj de cositor pot fi alb-albăstrui, strălucitoare sau mate. Sunt rezistente și nu se pătează, își păstrează culoarea și luciul mult timp.

Aliákmon
Râu în N Greciei. Izvorând din Munții Grammos și curgând spre SE, apoi NE, pe o distanță de 297 km, până în golful nordic Thérmaí, este cel mai lung râu din Macedonia grecească. De-a lungul istoriei a servit ca linie naturală de apărare împotriva invadatorilor din N.

Alianța Canadiană
în franceză **Alliance Canadienne**

Fostul partid conservator canadian. Alianța Canadiană a fost creată în 2000 prin fuziunea Partidului de Reformă a Canadei cu alte grupări conservatoare, cu scopul de a constitui o opoziție puternică pentru Partidul Liberal Canadian aflat la putere. Până în 1997, Partidul de Reformă, susținut mai ales de provinciile din partea de V a Canadei, deținea 60 de locuri în Camera Comunelor și devenise partidul oficial de opoziție. Noua Alianță Canadiană a câștigat 66 de locuri la alegerile din 2000 și a devenit principala grupare de opoziție, deși nu a putut să câștige un sprijin semnificativ în E Canadei. Platforma partidului favorizează reducerea numerică a guvernului, scăderea taxelor și are o poziție conservatoare în problemele sociale.

Alianța cvadruplă
(1718)

Alianță între Austria, Marea Britanie, Republica Provinciilor Unite și Franța, încheiată pentru a împiedica Spania să modifice prevederile Tratatului de pace de la Utrecht (1713). Când Filip V al Spaniei a ocupat Sardinia și Sicilia, flota britanică a adus trupele austriece în Sicilia, iar francezii au ocupat N Spaniei, ceea ce l-a determinat pe Filip să renunțe la pretențiile sale asupra Italiei.

Alianța cvadruplă
(1815)

Alianță între Marea Britanie, Rusia, Austria și Prusia, încheiată inițial în 1813, pentru a lupta împotriva Franței în faza finală a războaielor napoleoniene. A fost reînnoită oficial în 1815, pentru a întări acordul de pace încheiat la Congresul de la Viena. Aliații au căzut de acord să se întâlnească pentru a menține dezvoltarea politică europeană în termenii acordului din 1815. Acest program de acțiune a fost parțial îndeplinit prin Congresele de la Aix-la-Chapelle (1818), Troppau (1820), Laibach (1821) și Verona (1822).

Alianța Israelită Universală /Alliance Israélite Universelle/
Organizație politică înființată în Franța, în 1860, cu scopul de acorda ajutor evreilor. Fondatorii au fost un grup de evrei francezi

care aveau resurse pentru ajutorarea săracilor, oferind sprijin politic, ajutând persoane să emigreze și organizând programe de învățământ în Europa de Est, Orientul Mijlociu și Africa de Nord. În 1945 și-a exprimat sprijinul pentru sionismul politic, iar în 1946, activitățile sale diplomatice au fost preluate de Consiliul Consultativ al Organizațiilor Evreiești din New York.

Alianța pentru progres

Program internațional de dezvoltare, inițiat de SUA și adoptat de 22 de țări latino-americane, în 1961, pentru a consolida guvernarea democratică și a promova reforme sociale și economice în America Latină. Prin programul care oferea împrumuturi și ajutor din partea Statelor Unite și a comunității financiare internaționale, s-au construit câteva școli și spitale, dar, în ansamblu, a fost considerat un eșec. Nu a fost realizată o reformă agrară semnificativă, creșterea populației a depășit bugetele pentru sănătate și asistență socială, iar consimțirea Statelor Unite de a-i sprijini pe dictatorii militari, pentru a nu permite comunismului să câștige teren, a semănat neîncredere și a subminat reformele pe care Alianța intenționa să le promoveze.

Alianța Popular-Revoluționară Americană /Alianza Popular Revolucionaria Americana (APRA)/

Partid fondat de Victor Raul Haya de la Torre (1924), care a ocupat, timp de decenii, primul loc pe scena politică peruană. Aproape identic cu așa-numita mișcare Aprista, a avut ca scop realizarea unității latino-americane, naționalizarea companiilor deținute de străini și oprirea exploatării indienilor. Beneficiind de sprijinul liberalilor din clasa de mijloc și al muncitorilor, partidul a avut o mare influență, însă forțele conservatoare au blocat accesul lui Haya de la Torre la funcția de președinte al statului. Un candidat APRA, Alan Garcia, a fost ales în cele din urmă președinte al statului, în 1985. *Vezi* indigenism.

Alianța spartană

Vezi Liga Peloponesiacă

Alianța și Acordul Solemn /Solemn League and Covenant/

(1643)

Acord între Anglia și Scoția, prin care scoțienii au acceptat să susțină parlamentarii englezi în disputele cu regaliștii. Ambele părți au hotărât unificarea religioasă și civilă a Angliei, Scoției și Irlandei, sub un sistem parlamentar presbiterian. Scoțienii au trimis o armată în Anglia în 1644, în fața căreia Carol I s-a predat în 1646. Regele a acceptat mai târziu înțelegerea, iar în 1647 a primit ajutorul militar al scoțienilor. Nici regimul lui Oliver Cromwell, nici Carol II (după restaurația de la 1660) nu au respectat înțelegerea, care nu a mai fost reînnoită.

alianță

În politica internațională, o uniune a mai multor puteri sau state, pentru realizarea unei acțiuni comune, de exemplu, alianța puterilor europene și a SUA împotriva Germaniei și a aliaților acesteia, în Al Doilea Război Mondial, sau a statelor NATO împotriva Uniunii Sovietice și a aliaților săi în perioada Războiului Rece. Multe alianțe se bazează pe principiul siguranței colective, prin care un atac asupra unui membru este considerat un atac asupra tuturor membrilor. Printre alianțele importante ale sec. XX se numără Pactul ANZUS, Liga Arabă, ASEAN, Organizația Statelor Americane, Organizația Tratatului Asiei de Sud-Est și Pactul (Tratatul) de la Varșovia.

Alicante

Oraș în SE Spaniei, situat în golful Alicante al Mării Mediterane, 284 580 loc. (2001). Întemeiat în 325 î.Hr. ca o colonie grecească, a fost cucerit în 201 î.Hr. de romani, care l-au numit Lucentum. A fost stăpânit de mauri între 718–1249 și a fost inclus în regatul Aragon în 1265. Orașul a fost asediat de francezi în 1709 și de federaliștii din Cartagena în 1873. Economia sa este bazată pe turism și pe exportul de vinuri și de produse agricole.

Alice Springs

Oraș, 26 990 loc. (2001), Teritoriile de Nord, Australia. Se întinde între Darwin și Adelaide, chiar în centrul continentului. A luat ființă în anii 1870, ca stație pe Linia Telegrafică Continentală. Datorită localizării sale, a devenit un punct comercial important. Grație climatului său cu ierni blânde, este o destinație turistică apreciată.

alienare

În științele sociale, starea cuiva de a se simți înstrăinat sau separat de mediul său, de munca sa, de produsele muncii sale sau de sinele său. Conceptul apare, implicit sau explicit, în lucrările lui Émile Durkheim, Ferdinand Tönnies, Max Weber și Georg Simmel, dar este asociat cel mai adesea cu Karl Marx, care vorbea despre muncitorii alienați de munca și de produsele lor, în capitalism. În alte contexte, termenul de

alienare, cu sensul de anomie, poate sugera un sentiment de lipsă de putere, de lipsă de sens, de lipsă de norme, de izolare socială, de înstrăinare de sine sau culturală, cauzată de lipsa de potrivire între nevoile sau așteptările individuale și ordinea socială.

Alienor de Aquitania

(1122, Nieul-sur-l'Autise – 01.04.1204, Fontevrault, Anjou, Franța)

Regina consoartă a lui Ludovic VII al Franței (1137–1152) și a lui Henric II al Angliei (1152–1204), cea mai puternică femeie din Europa sec. XII. A moștenit ducatul Aquitaniei și s-a căsătorit cu moștenitorul tronului Franței. Frumoasă, capricioasă și cu o voință puternică, l-a însoțit pe Ludovic în Cruciada a Doua (1147–1149), purtarea sa stârnind gelozia acestuia. Căsătoria lor a fost anulată (1152), în ciuda faptului că aveau împreună două fiice. Alienor s-a căsătorit apoi cu Henric Plantagenet, care va deveni curând Henric II; prin această căsătorie au fost unite Anglia, Normandia și vestul Franței sub conducerea lui Henric. I-a născut lui Henric cinci fii, printre care Richard I Inimă-de-Leu și Ioan Fără-de-Țară, precum și trei fiice, care s-au căsătorit în cadrul altor case regale. Curtea sa de la Poitiers a devenit un centru de cultură care a încurajat poezia trubadurilor. Este posibil ca Alienor să-și fi îndemnat fiii să se revolte împotriva lui Henric (1173); când rebeliunea a eșuat, a fost prinsă și închisă până la moartea regelui (1189). A jucat un rol activ în timpul domniei lui Richard I, conducând țara în timpul cruciadei acestuia către Pământul Sfânt și răscumpărându-l pe Richard din mâinile austriecilor. După moartea lui Richard (1199), Ioan a devenit rege, Alienor reușind să păstreze pentru el regiunile Anjou și Aquitania; s-a retras apoi la mănăstirea Fontevrault.

aligator

Una dintre cele două specii de reptile cu botul lung, care constituie genul *Alligator* (familia *Alligatoridae*, ordinul *Crocodilia*). Aligatorii se deosebesc de crocodili prin forma botului și prin poziția dinților. Aceste carnivore asemănătoare șopârlelor trăiesc în ape mari, lacuri, mlaștini și râuri. Își folosesc coada puternică pentru apărare și înot. Ochii, urechile și nările, plasate pe partea superioară a capului alungit, ies deasupra apei. Aligatorii sapă vizuini în care se adăpostesc de pericole și unde hibernează în perioadele reci. Aligatorul american din SE Statelor Unite, cândva pe cale de dispariție, are o lungime maximă

aligator (*Alligator mississippiensis*)

P. MORRIS - WOODFIN CAMP AND ASSOCIATES

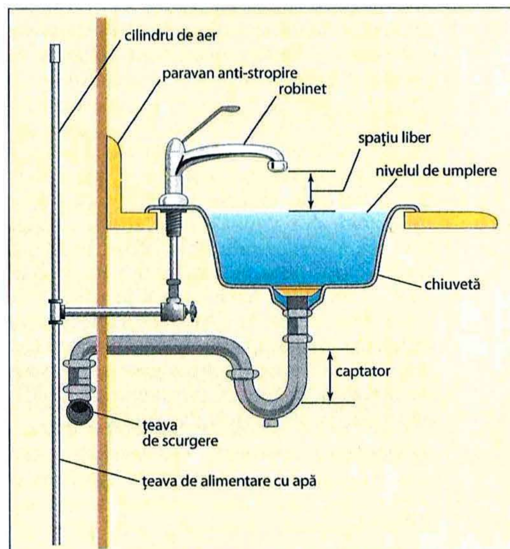
de 5,7 m, însă, de obicei, variază între 2 și 3,5 m. Aligatorul chinezesc din regiunea râului Chang Jiang (Yangtze), care crește până la 1,5 m lungime, este pe cale de dispariție.

alimentare cu apă și canalizare

Sistem de instalații și de conducte dintr-o clădire, folosit la alimentarea cu apă potabilă și colectarea apei reziduale. Se face, de regulă, distincție între instalațiile de apă și canalizare dintr-o singură clădire și sistemele de alimentare cu apă și de canalizare ce deservesc un complex de clădiri sau un oraș. Îmbunătățirea instalațiilor de apă și canalizare a avut o evoluție lentă – din

© MERRIAM-WEBSTER INC.

Componentele de bază ale unei instalații de alimentare cu apă și canalizare sunt conductele de alimentare cu apă (rece și caldă), o valvă sau un robinet pentru controlul debitului de apă și conducta de evacuare apei reziduale. La conducta de alimentare cu apă poate fi adăugată o țeavă de aerisire pentru a atenua efectele loviturilor de berbec hidraulic. Sifonul montat sub chiuvetă menține permanent un „tampon" de apă care împiedică gazele urât mirositoare din canalizare să pătrundă prin chiuvetă în încăpere.

perioada antică a apeductelor și a țevilor din plumb romane nu s-au înregistrat practic progrese până în sec. XIX. În cele din urmă, dezvoltarea sistemelor de canalizare subterane a eliminat șanțurile deschise de scurgere a apei. Țevile de apă din zilele noastre sunt, de obicei, confecționate din oțel, cupru, alamă, plastic sau alt material netoxic. Instalația de canalizare a unei clădiri are două componente: sistemul de scurgere și sistemul de ventilație. Sistemul de drenaj este alcătuit din țevi ce duc de la diverse instalații sanitare la conducta centrală, conectată la sistemul de canalizare. Sistemul de ventilație este format din conducte ce pornesc de la o gură de aer (instalată de obicei pe acoperiș) spre diferite puncte din sistemul de scurgere; prin circulația aerului în sistem, clapetele antiretur ale sifoanelor sunt protejate de sifonare și presiune inversă. *Vezi și* sistem de canalizare, poluarea apei, sistem de alimentare cu apă.

aliterație

Repetare a consoanelor în două sau mai multe cuvinte sau silabe care se succed. Un mijloc poetic frecvent folosit, împreună cu asonanța (repetarea vocalelor accentuate în cuvinte cu consoane finale diferite) și consonanța (repetarea consoanelor finale sau mediale).

alium

Plante aromatice, cu bulbi, din genul *Allium,* familia *Liliaceae*, având un miros caracteristic de ceapă sau usturoi. Printre ele se numără ceapa, usturoiul, arpagicul, prazul și șalota. Speciile de *Allium* se găsesc în majoritatea regiunilor din lume, cu excepția zonei tropicale, a Noii Zeelande și a Australiei. Unele specii sunt cultivate ca plante ornamentale.

Al-Jazeera *sau* al-Jazira

Rețea de televiziune prin cablu, de limbă arabă, înființată în Qatar în 1996. A fost inaugurată de emirul Qatarului și transmite știri din capitala emiratului, Doha, precum și din studiourile aflate în restul lumii. Transmisia permanentă a început în 1999. Libertatea redacțională practicată de rețea este unică în Orientul Mijlociu, iar difuzarea a fost uneori oprită în unele țări arabe. A fost singura rețea care a transmis de la Kabul, în timpul campaniei din 2001, condusă de SUA în Afghanistan.

Al-Jazirah

Vezi Gezira

Alkaios

Vezi Alceu

Alkalai, Judah ben Solomon Hai

(1798, Sarajevo, Bosnia, Imperiul Otoman - 1878, Ierusalim)

Rabin sefard. Crescut în Ierusalim, a devenit rabin la Semlin, Croația. Susținea că pentru salvarea poporului evreu era necesară o întoarcere fizică în Israel, mai degrabă decât una simbolică, prin căință și practicarea religiei. Acest punct de vedere l-a adus în dezacord cu ortodoxia evreiască. A considerat că Afacerea Damasc din 1840, antisemită, făcea parte din planul divin de a-i trezi pe evrei la realitatea condiției lor în exil. Nereușind să obțină sprijin pentru emigrare, s-a stabilit în Palestina în 1871. Scrierile sale au contribuit la pregătirea mișcării care a dus la sionism.

Alkamenes

(sec. V î.Hr., Lemnos și Atena)

Sculptor grec. Contemporan cu Fidias, dar mai tânăr. Este cunoscut pentru delicatețea și finisajul lucrărilor sale, dintre care merită menționate o statuie a lui Hefaistos și una a Afroditei. O copie a capului statuii sale *Hermes Propilaeus la Pergam* a fost identificată după o inscripție, iar călătorul grec Pausanias (sec. II d.Hr.) spune despre Alkamenes că a fost autorul unuia dintre frontoanele templului lui Zeus din Olimpia.

Allah

(*în arabă*, Dumnezeu)

Cuvânt generic desemnându-l pe Dumnezeu, folosit de arabii creștini, precum și de musulmani. Conform Coranului, Allah este creatorul și judecătorul omenirii, omnipotent, milos și îndurător. Religia musulmană afirmă că nu există un alt Dumnezeu în afară de Allah și subliniază că el este unic: „nimic nu este asemenea lui". Tot ceea ce se întâmplă are loc la ordinul lui. Supunerea față de Dumnezeu este baza islamului. Coranul și hadith conțin „cele mai frumoase 99 de nume" ale lui Dumnezeu, printre care Cel Unic, Cel Viu, Adevărul Adevărat, Cel ce Aude, Cel ce Vede, Binefăcătorul și Mereu Iertătorul.

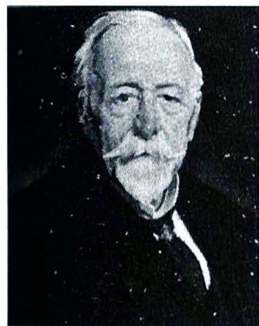
Allahabad *în Antichitate* Prayag

Oraș în centrul statului Uttar Pradesh, în N Indiei, la confluența râului Yamuna cu fluviul Gange, 1 042 229 loc. (2001). Considerat încă din Antichitate drept oraș sfânt, este pentru credincioșii hinduși locul sacru al Stâlpului lui Ashoka (ridicat pe la 240 î.Hr.). Împăratul mogul Akbar a fondat orașul actual în 1583. În 1801, orașul a fost cedat britanicilor. Allahabad a fost scena unor confruntări de proporții în 1857, în timpul revoltei indiene. Orașul de reședință

al familiei Nehru a devenit ulterior un centru al mișcării indiene de independență. Aici se afla Jami Masjid (Marea Moschee) și Universitatea Allahabad.

Allbutt, Sir Thomas Clifford
(20.07.1836, Dewsbury, Yorkshire, Anglia – 22.02.1925, Cambridge, Cambridgeshire)

Medic englez. A inventat termometrul clinic modern (termometrul fusese până atunci un instrument cu o lungime de 30,5 cm care necesita 20 de minute pentru a înregistra temperatura) și a schițat utilitatea oftalmoscopului în inspectarea interiorului ochiului. A demonstrat originea aortică a anginei pectorale. Investigațiile sale au îmbunătățit tratamentul bolilor arteriale și au fost prezentate, printre alte lucrări, în *Boli ale arterelor* (Diseases of the Arteries, 1915). Lucrarea sa cea mai importantă este *Sisteme de medicină* (Systems of Medicine, 8 vol., 1896–1899).

Allbutt, detaliu dintr-un portret de Sir William Orpen
COLECȚIA MANSELL

alleghenianā, orogeneza ~
anterior **revoluția apalașă**

Fenomen al apariției de lanțuri muntoase care a afectat geosinclinalul apalaș în perioada Permianului târziu (cu cca 286–248 m.a.u.). Orogeneza alleghenianā este mai pronunțată în centrul și S munților Apalași și a produs efecte diferite în subregiunile acestora: încrețirea și deplasarea compresionară în zona Valley și Ridge, împingerea către V a Munților Blue Ridge, încrețirea, ușoara metamorfozare și intruziunii vulcanice în zona Piedmond. Fenomenul ar putea fi rezultatul coliziunii (*vezi* tectonica plăcilor) marginii continentale de S și centrale a Apalașilor cu aceea a Africii de Nord, în Permian.

Allegheny *sau* **Alegani**

Culmi din sistemul Munților Apalași din Pennsylvania, Maryland, Virginia și Virginia de Vest, SUA, la V și paralel cu Munții Blue Ridge. Fac parte din Platoul Allegheny care cuprinde întreaga zonă muntoasă între podișul Cumberland și valea râului Mohawk, în New York. Muntii Allegheny se întind pe cca 800 km spre S-SV și au înălțimi de peste 1 460 m. Versantul estic este numit și Allegheny Front, în timp ce platoul Allegheny acoperă întreaga regiune muntoasă, de la podișul Cumberland până la valea Mohawk, în New York.

Allegheny *sau* **Alegani**

Râu în Pennsylvania și New York, SUA. Izvorăște în districtul Potter, Pennsylvania, cotește spre NV intrând în New York, se întoarce în Pennsylvania și se unește la Pittsburgh cu râul Monongahela, pentru a forma râul Ohio. Are o lungime de 523 km; cei mai importanți afluenți ai săi sunt la Clarion, Kiskiminetas și French Creek. Mai multe baraje fac râul navigabil de la Pittsburgh până la East Brady.

allemandă

Dans procesional, în doi, cu pași maiestuoși și curgători, la modă în sec. XVI, în special în Franța. Cuplurile, așezate în șir, întindeau mâinile împerecheate în față și defilau înainte și înapoi de-a lungul sălii de dans. A fost reînviat în sec. XVIII, ca dans pentru patru cupluri, în care fiecare pereche efectua răsuciri complicate pe sub brațele celorlalte, figură care supraviețuiește parțial în allemanda din cadrilul american. La sfârșitul sec. XVII, o versiune stilizată a dansului, în măsura 4/4, a început să fie folosită de compozitori ca primă mișcare a suitei.

Allen, Ethan
(21.01.1738, Litchfield, Connecticut, SUA – 12.02.1789, Burlington, Vermont)

Soldat și colonist american. A luptat în războiul francez și indian (1754–1763), apoi s-a stabilit în regiunea care este astăzi statul Vermont. În 1770 a pus bazele unei armate, pe care a numit-o Green Mountain Boys, și care în timpul Revoluției Americane a contribuit la câștigarea bătăliei de la Ticonderoga (1775). Ca voluntar în trupele generalului Philip Schuyler a încercat să cucerească Montréalul, dar a fost capturat de britanici și ținut prizonier până în 1778. S-a reîntors în Vermont, unde a activat pentru suveranitatea statală, dar, lipsit de succes, a încercat să negocieze anexarea statului Vermont la Canada.

Allen, Richard
(14.02.1760, Philadelphia, Pennsylvania – 26.03.1831, Philadelphia)

Lider religios american. S-a născut din părinți sclavi, iar familia sa a fost vândută unui fermier din Delaware. Convertit la metodism la 17 ani, a primit autorizația de a predica, cinci ani mai târziu. În 1786 și-a cumpărat libertatea și s-a stabilit în Philadelphia, unde s-a alăturat

Bisericii Metodiste Episcopale St. George. Discriminarea rasială l-a forțat să se retragă în 1787 și să transforme un vechi atelier de fierărie în prima biserică a negrilor din SUA. Allen și adepții săi au construit Biserica Metodistă Africană Bethel, iar în 1799 el a fost hirotonisit pastor al acesteia. În 1816 a organizat o conferință a liderilor de culoare pentru a forma Biserica Episcopală Metodistă Africană, fiind numit episcop al acesteia.

Allen, Steve *născut* Stephen Valentine Patrick William Allen

(26.12.1921, New York, SUA – 30.10.2000, Los Angeles, California)

Om de spectacol și autor de cântece american. A fost comediant la radio în anii 1940, înainte de a trece la emisiuni de noapte, creând *The Tonight Show* (1953–1957) și *The Steve Allen Show* (1957–1960). A găzduit alte câteva emisiuni de televiziune, printre care *Meeting of Minds* (1977–1981). A compus peste 3 000 de cântece, printre care *Picnic* și *Impossible,* și a apărut în filme precum *Povestea lui Benny Goodman* (The Benny Goodman Story, 1956).

Allen, Woody *născut* Allen Stewart Konigsberg

(n. 01.12.1935, Brooklyn, New York, SUA)

Regizor, scenarist și actor american. După ce a scris texte pentru comedianți și a fost comic în cluburi de noapte, a scris piesa *Nu beți apa* (Don't Drink the Water, 1966), care s-a jucat pe Broadway. Primele filme, *Banane* (Bananas, 1971) și *Adormitul* (Sleeper, 1973), erau o combinație de comedie intelectuală și gaguri inspirate din începuturile comediei cinematografice. Comediile sale romantice de mai târziu, *Annie Hall* (1977, două premii Oscar) și *Manhattan* (1979), reprezintă o descriere dulce-amăruie a vieții în orașul New York. Allen a continuat să facă film și la sfârșitul sec. XX și începutul sec XXI, printre cele mai importante fiind *Hannah și surorile ei* (Hannah and Her Sisters, 1986), *Delicte și fărădelegi* (Crimes and Misdemeanors, 1989) și *Împușcături pe Broadway* (Bullets over Broadway, 1994).

Allenby (de Megiddo și de Felixstowe), Edmund Henry Hynman Allenby, Primul viconte ~

(23.04.1861, Brackenhurst, lângă Southwell, Nottinghamshire, Anglia – 14.05.1936, Londra)

Mareșal britanic. A luptat în războiul cu burii și a fost inspector general al cavaleriei între 1910–1914. În Primul Război Mondial a comandat cu succes trupele în Orientul Mijlociu. Victoria sa asupra turcilor la Gaza (1917) a dus la cucerirea Ierusalimului, iar victoria sa de la Megiddo, precum și cucerirea orașelor Damasc și Alep au pus capăt puterii otomane în Siria. Succesul său s-a datorat în parte folosirii inovatoare a cavaleriei și a altor forțe mobile. Rămâne în istorie drept ultimul mare conducător britanic de cavalerie. Ca înalt împuternicit pentru Egipt (1919–1925), a obținut recunoașterea suveranității naționale a acestui stat (1922).

Allende (Gossens), Salvador

(26.07.1908, Valparaiso, Chile – 11.09.1973, Santiago)

Președinte socialist al statului Chile (1970–1973). Membru al clasei de mijloc, a absolvit Facultatea de Medicină, iar în 1933 a contribuit la înființarea Partidului Socialist din Chile. A candidat la președinție de trei ori, fără succes, înainte de a câștiga la limită în 1970. A încercat să restructureze societatea chiliană după modelul socialist, păstrând în același timp democrația, libertățile civile și legalitatea, dar eforturile sale de a redistribui averea au dus la stagnarea producției, la lipsa alimentelor, creșterea inflației și la greve de amploare. Incapacitatea lui de a-i stăpâni pe susținătorii săi radicali a alienat și mai mult clasa mijlocie. Politica sa a pus capăt creditelor străine și a dus la o campanie mascată a CIA (Central Intelligence Agency) de a destabiliza guvernul. A fost înlăturat printr-o violentă lovitură militară, în timpul căreia, după cum se relatează, s-a împușcat mortal. A fost înlocuit de generalul Augusto Pinochet. *Vezi și* Eduardo Frei.

Allentown

Oraș în E statului Pennsylvania, 106 632 loc. (2000). A fost întemeiat în 1762, de-a lungul râului Lehigh, și numit Northampton de către William Allen, mai târziu președinte al curții judecătorești. Numele orașului a fost schimbat în 1838, în onoarea lui Allen. În timpul Revoluției Americane, Liberty Bell (Clopotul Libertății) a fost mutat acolo, pentru siguranță. Este un important centru minier și siderurgic.

Allingham, Margery (Louise)

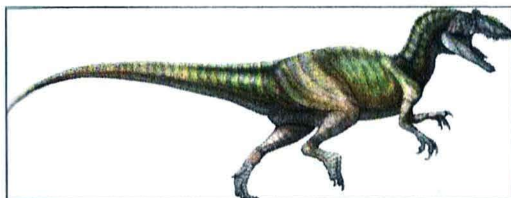
(20.05.1904, Londra, Anglia – 30.06.1966, Colchester, Essex)

Scriitoare britanică, autoare de romane polițiste. A publicat prima povestire la 8 ani, primul roman la 19 ani, iar primul roman polițist la 20 de ani. Romanele sale, despre detectivul fictiv Albert Campion, au devenit foarte populare. Romane ca *Tigru în fum*

(Tiger in the Smoke, 1952) și *Guvernanta din China* (The China Governess, 1962) au contribuit, prin stilul lor intelectual și analiza psihologică, la considerarea prozei polițiste ca gen literar adevărat.

Allosaurus

Dinozauri carnivori de dimensiuni mari, dintr-un grup similar cu cel al tyrannozaurului, descoperiți în formă de fosile, în special în roci din Jurasicul târziu, în America de Nord. Allosaurus cântărea 1 800 kg și avea o lungime maximă de 10,5 m. Coada sa bine dezvoltată, reprezentând jumătate din lungimea totală, avea probabil rolul de contragreutate pentru corp. Mergea pe cele două membre inferioare, folosindu-le pe cele anterioare, mult mai mici, pentru apucare. Înzestrați cu maxilare puternice și flexibile, vânau probabil dinozauri de mărime medie. Este posibil să fi fost și necrofagi care vânau în grupuri. Se poate ca unii *Allosaurus* înrudiți (*Gigantosaurus, Carcharodontosaurus*) să fi fost mai mari decât *Tyrannosaurus rex.*

Allosaurus
EB

Allport, Gordon W(illard)

(11.11.1897, Montezuma, Indiana, SUA - 09.10.1967, Cambridge, Massachusetts)

Psiholog american. A predat la Universitatea Harvard între 1930–1967, devenind renumit pentru teoria sa asupra personalității, concentrată mai degrabă asupra eului adult decât asupra emoțiilor și experiențelor din copilărie sau a celor infantile. Teoria a fost prezentată în cărți ca *Personalitatea* (Personality, 1973). Prin *Natura prejudecății* (The Nature of Prejudice, 1954) a adus o contribuție importantă la analiza conceptului de prejudecată.

Allston, Washington

(05.11.1779, plantația Allston, domeniul Brook Green pe râul Waccamaw, Carolina de Sud, SUA - 09.07.1843, Cambridgeport, Massachusetts)

Pictor și scriitor american. A studiat la Universitatea Harvard și la Academia Regală din Londra (cu Benjamin West). S-a stabilit în Massachusetts în 1830, devenind cel mai important pictor al primei generații de pictori romantici americani. Peisajele sale de mari dimensiuni reproduc aspecte misterioase și dramatice ale naturii. Mai târziu a pus accent pe starea sufletească și pe reverie, pictând imagini de dimensiuni mai mici. Scrierile sale cuprind poezie, un roman și o lucrare despre teoria artei, publicată postum, *Cursuri de artă* (Lectures on Art, 1850).

Almageste

Enciclopedie astronomică și matematică alcătuită de Ptolemeu către 140 d.Hr. A servit ca ghid de bază astronomilor arabi și europeni până în sec. XVII. Numele derivă din titlul arab al tratatului (*al-kitabu-l-mijisti*, cartea cea mare). Cele 13 cărți acoperă subiecte precum planul geocentric, sau ptolemeic, al sistemului solar, eclipsele, coordonatele și dimensiunile anumitor stele fixe, precum și distanțele până la Soare și la Lună.

Almagro, Diego de

(1475, Almagro, Castilia - 1538, Cuzco, Peru)

Militar spaniol care a jucat rolul principal în cucerirea Perú de către spanioli. După serviciul în marina spaniolă, a ajuns în America de Sud în 1524. Împreună cu Francisco Pizarro, a condus expediția care a cucerit Imperiul Inca, Perú de astăzi. Între cei doi s-a născut o dușmănie aprigă, iar Almagro i-a întemnițat pe cei doi frați ai lui Pizzaro, pentru nesupunere în timpul unei revolte indiene. Pizzaro a învins apoi armata lui Almagro și a ordonat uciderea fostului său prieten.

almanah

Carte sau tabel conținând un calendar al unui anumit an, cu însemnări ale diverselor fenomene astronomice, adesea cu prognoze meteorologice, cu sugestii de sezon pentru fermieri și alte informații. Primul almanah tipărit a apărut la mijlocul sec. XV. Benjamin Franklin a început celebrele sale almanahuri *Poor Richard's Almanac* în 1732. O formă de literatură folclorică, almanahurile din sec. XVIII furnizau informații utile și de divertisment, într-o vreme când materialele pentru lectură erau rare. Un exemplu care a supraviețuit până astăzi este *Old Farmer's Almanac*. Almanahurile moderne sunt adesea publicații anuale, care conțin informații statistice și generale.

Al-Manamah

Vezi Manama

Alma-Tameda, Sir Lawrence

(08.01.1836, Dronrijp, Olanda - 25.06.1912, Wiesbaden, Germania)

Pictor de origine britanico-olandeză. A studiat la Academia din Anvers, apoi a vizitat Italia (1863) și a fost fermecat de antichitățile greco-romane și de arheologia egipteană; lumea antică avea să fie sursa principalelor sale teme. S-a stabilit la Londra în 1870. A excelat în recrearea cu acuratețe a scenelor antice, a costumelor exotice și în picturi senzuale de femei frumoase pe fundaluri de marmură, bronz sau mătase. Imaginile sale combină sentimentalismul cu anecdota. A fost ales în Academia Regală în 1879 și a fost făcut cavaler în 1899. Deși s-a bucurat de o imensă popularitate în timpul vieții, după moartea sa opera lui s-a demodat.

Almaty *anterior* Alma-Ata

Oraș în SE Kazahstanului, 1 129 400 loc. (1999). Fostă capitală a Kazahstanului, a pierdut statutul de capitală în 1905, în favoarea orașului Aqmola (astăzi Astana). Orașul modern a fost întemeiat în 1854, când rușii au stabilit o fortificație militară pe teritoriul orașului antic Almaty, distrus de mongoli în sec. XIII. Odată cu apariția căii ferate, în 1930, populația sa a crescut rapid. În Al Doilea Război Mondial, industria grea s-a extins la scară largă, întrucât fabricile erau evacuate din partea europeană a Rusiei și mutate aici. Orașul a rămas un centru industrial important.

Almendros, Nestor

(30.10.1930, Barcelona, Spania - 04.03.1992, New York, SUA)

Operator spaniol de cinematografie. În 1948 a emigrat din Spania în Cuba, unde a lucrat cu realizatori de documentare. După ce s-a mutat în Franța, în 1961, a colaborat cu Eric Rohmer la *Noaptea mea cu Maud* (Ma nuit chez Maud, 1969) și *Genunchiul lui Claire* (Le genou de Claire, 1970) și cu François Truffaut la *Copilul sălbatic* (L'Enfant sauvage, 1970). Printre numeroasele sale filme realizate în Statele Unite se numără *Alegerea lui Sophie* (Sophie's Choice, 1982) și *Billy Bathgate* (1991).

Almohazilor
în arabă **al-Muwahidun, dinastia ~**

(1130-1269)

Confederație berberă, născută din opoziția religioasă față de doctrina musulmană a dinastiei Almoravizilor. Conducătorul almohad Ibn Tumart a pornit rebeliunea în anii 1120. Marrakech a fost ocupat în 1147, sub conducerea succesorului său, Abd al-Mumin. În anii 1170, tot Maghrebul ajunsese sub control unificat, singura dată în istoria sa, iar Almohazii controlau și Spania musulmană. Stăpânirea lor a fost marcată, pe de o parte, de promovarea științei și a filozofiei, iar pe de altă parte, de eforturi de unificare religioasă, prin forțarea evreilor și a creștinilor să se convertească sau să emigreze. Au pierdut controlul asupra Spaniei în favoarea creștinilor, în 1212, iar provinciile din Africa de Nord le-au pierdut în fața dinastiei Hafsizilor, în Tunis (1236), și a dinastiei Marinizilor, în Marrakech (1269).

Almoravizilor
în arabă **al-Murabitun, dinastia ~**

(1056-1147)

Confederație berberă care a succedat dinastia Fatimizilor în Maghreb. A înflorit în sec. XI și la începutul sec. XII. Întemeietorul său, Abdallah ibn Yasin, a fost un teolog care a folosit reforma religioasă ca modalitate de a câștiga adepți, la mijlocul sec. XI. Almoravizii au preluat controlul Marocului și al restului regiunii Maghreb ca rezultat al declinului dinastiei Zirizilor. În 1082, dominația lor ajunsese în Alger. În 1110 stăpâneau și Spania musulmană, dar creștinii au început să recucerească teritorii în 1118. În jurul lui 1120, Almohazii au început să se revolte, în cele din urmă înlăturându-i pe Almoravizi.

alocare de resurse

Distribuire a activelor productive, pentru diverse întrebuințări. Chestiunea alocării resurselor apare atunci când societățile caută să balanseze resursele limitate (capital, forță de muncă, teren) în raport cu nevoile diverse și adesea nelimitate ale membrilor lor. Printre mecanismele de alocare a resurselor se numără sistemul prețurilor, în economiile de piață liberă, și planificarea guvernamentală, în economiile dirijate de stat sau în sectoarele publice ale economiilor mixte. Scopul este întotdeauna alocarea de resurse astfel încât să se obțină randamentul maxim posibil dintr-o anumită combinație de resurse.

alocație de epuizare

În legislația asupra impozitelor, deducerile din venitul brut, permise celor care investesc în produse epuizabile (minereuri, petrol și gaz) în cazul epuizării zăcămintelor. Alocația de epuizare este oferită ca un stimulent pentru investițiile în acest domeniu industrial de mare risc. Cu toate acestea, unii critici susțin că zăcămintele

de minereuri sunt suficient de valoroase pentru a justifica nivelul mare de investiții, chiar și fără stimulente de ordin fiscal. *Vezi și* depreciere.

aloe

Plantă suculentă din genul *Aloe*, familia *Liliaceae*, cuprinzând cca 200 de specii originare din Africa. Cele mai multe tipuri de aloe au o rozetă de frunze la bază, dar nu au tulpină aeriană. Multe specii sunt cultivate ca plante ornamentale. Sucul unora dintre ele, mai ales cel al popularei plante de ghiveci *Aloe vera*, este folosit ca ingredient în produsele cosmetice, ca purgativ, precum și ca tratament pentru arsuri.

Plante de aloe (genul *Aloe*) în regiunea Transkei, Africa de Sud

GRAPHIC HOUSE/EB INC.

aloe-americană (maguey) *sau* planta centenară

Specie de agavă (*Agave americana*) din Mexic și SV Statelor Unite. Maturizarea plantei durează mult (de la cinci la o sută de ani), înflorește o singură dată, apoi moare. Este cultivată pe scară largă pentru frunzele mari, țepoase și pentru inflorescența foarte mare. Planta poate ajunge la 6 m înălțime. Aloea-americană oferă ingredientul specific pentru băuturile alcoolice pulque și mescal.

Alonso, Alicia
născută **Alicia Martinez Hoyo**

(n. 21.12.1921, Havana, Cuba)

Balerină, coregrafă și regizoare cubaneză. A studiat la Havana și New York, unde a dansat în cadrul teatrului de balet (mai târziu American Ballet Theatre). În 1948 a format propria companie de balet (care în 1959 și-a luat numele de Baletul Național din Cuba) împreună cu care a dat numeroase reprezentații în America Latină. Deși a avut probleme cu vederea, a continuat să danseze în roluri principale, ca artist invitat, împreună cu American Ballet Theatre și alte companii.

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON, DC (REG. NO. LC-USZ62-115331)

Alicia Alonso, 1955

alopecie

Lipsă sau pierdere a părului, permanentă (prin distrugerea foliculilor părului) sau temporară (prin afectarea de scurtă durată a foliculilor părului). Alopecia masculină este ereditară și afectează cca 40% dintre bărbați; tratamentele constau în implantul de foliculi piloși din zone în care părul încă mai crește sau în aplicarea unor medicamente (de ex., minoxidil) pe scalp. Alte cauze ale alopeciei permanente sunt bolile și afecțiunile pielii, lipsa nativă a părului sau afecțiunile grave ale foliculilor piloși. Pierderea temporară a părului poate apărea în urma febrei sau din cauza tratamentului cu raze X, a drogurilor, a malnutriției sau a dereglărilor endocrine. *Alopecia areata*, cu porțiuni de chelire completă, care apare brusc, este, de asemenea, temporară.

alotropie

Proprietate a unui element chimic de a se prezenta sub mai multe forme. În general, pentru molecule numărul atomilor poate fi diferit, de ex. oxigen (O_2) sau ozon (O_3). Alte elemente care pot avea forme alotrope sunt staniul, sulful, antimoniul, arseniul, seleniul și fosforul.

alpaca

Specie de animale sud-americane (*Lama pacos*) din familia *Camelidae*. Alpaca este înrudită cu guanaco, lama și vicuña, toate cunoscute sub denumirea de lamoide. Domesticită acum câteva mii de ani, de populațiile de indieni din Anzi, alpaca are dimensiuni mici, gâtul și picioarele lungi, coada scurtă și urechile mari, cu vârful ascuțit. Înălțimea lor este de cca 90 cm la greabăn, iar greutatea de 54–65 kg. Trăiesc în centrul și S statului Perú și în V Boliviei, în ținuturi mlăștinoase, la mari altitudini. Sunt cele mai importante producătoare de lână din ordinul lamoidelor.

Alp-Arslan *în arabă* Adud ad-Daula Şudja Muhammad Alp Arslan ibn Daud

(1030,/?/ - 1072/1073,/?/)

Al doilea sultan din dinastia Selgiucizilor, care a adăugat Georgia, Armenia și o mare parte din Asia Mică (sau Anatolia) domeniilor sale din Khorasan și Iranul de Vest. A adoptat o politică de cucerire, lăsând administrarea imperiului în sarcina vizirului Nizam al-Mulk. Victoria sa din 1071, împotriva Imperiului Bizantin, în bătălia de la Manzikert, a reprezentat începutul cuceririi Asiei Mici de către turci. Un an mai târziu a fost rănit mortal de un prizonier, în timpul unei revolte.

Alpha Centauri

Stea triplă din constelația Centaurul, care include Proxima Centauri, cea mai puțin vizibilă componentă a ei și, totodată, steaua cea mai apropiată de Soare (cca 4,2 ani-lumină distanță). Celelalte două componente, mai strălucitoare, se află la o distanță de cca 0,2 ani-lumină mai departe de Soare. Văzută de pe Pământ, Alpha Centauri este cea de-a treia stea ca strălucire (după Sirius și Canopus), Proxima nefiind vizibilă, ca stea separată, de un ochi neavizat. Alpha Centauri poate fi văzută de pe Pământ doar din puncte aflate la S de paralela 40° latitudine nordică.

Alpi

Lanț muntos în partea de S a Europei Centrale. Curba Alpilor se întinde pe o lungime de aproape 1 200 km de la țărmul Mediteranei, între Franța și Italia, până la Viena, acoperind 207 000 kmp. Vârfurile ating maxim 3 000 m, cel mai înalt fiind Mont Blanc. Alpii oferă o diviziune naturală între Atlantic, Marea Mediterană și Marea Neagră. Din Alpi izvorăsc câteva fluvii europene importante: Ron, Dunăre și Pad. Ghețarii acoperă 3 900 kmp, mai ales la altitudini de peste 3 000 m. Trecătoarea Saint-Gotthard este unul dintre cele mai importante tunele din munții Alpi. Grenoble, Innsbruck și Bolzano sunt orașe importante din Alpi.

Alpii Australieni

Lanț muntos din SE Australiei. Formează capătul sudic al Munților Marii Cumpene de Ape și bazinul hidrografic al râului Murrumbidgee și al râurilor care curg spre S, vărsându-se în Oceanul Pacific. Cel mai înalt vârf este Kosciusko. Văile Alpilor sunt folosite pentru pășunat, iar zonele înalte sunt exploatate pentru minerit.

Alpii Bernezi *în germană* Berner Alpen

Parte a Alpilor, în Elveția. Întinzându-se la N de fluviul Ron și la S de lacurile Brienz și Thun, acest grup muntos se extinde la E de Martigny-Ville, spre trecătoarea Grimsel și către valea părții superioare a râului Aare. Multe piscuri, inclusiv Finsteraarhorn, Jungfrau și Aletschhorn, se înalță la peste 3 660 m. Sunt traversați de pasurile Lötschen, Gemmi și Pillon și de tunelul de cale ferată Lötschberg. În această zonă se află multe stațiuni, printre care Interlaken, Grindelwald și Gstaad.

Alpii Dolomitici *în italiană* Alpi Dolomitiche

Grup de munți în N Italiei. Are multe vârfuri impresionante, dintre care 18 depășesc 3 050 m. Munții, ca și tipul de rocă specifică lor sunt numiți după geologul francez din sec. XVIII, Dieudonné Dolomieu, cel care a studiat pentru prima oară regiunea, din punct de vedere științific. Munții sunt formați din calcare dolomitice deschise la culoare, modelate în forme ciudate, datorită eroziunii. Zona este apreciată de turiști și de alpiniști, cuprinzând și câteva orășele de agrement.

Alpii Iulieni

Ramură estică a munților Alpi. Se întind spre SE, de la Alpii Carnici din NE Italiei până în apropierea orașului Ljubljana din Slovenia. Cel mai înalt vârf este Triglav (2 864 m), care reprezintă și altitudinea maximă în Slovenia.

Alpii Lepontini

Segment din Alpii centrali, așezat de-a lungul graniței dintre Italia și Elveția. Se învecinează cu Alpii Penini în vest și sud-vest, cu districtul de lacuri italiene în sud; cel mai înalt vârf, Muntele Leone (3 553 m), se găsește la capătul vestic al versanților. Printre trecătorile importante se numără Simplon, Saint-Gotthard, Lukmanier și San Bernardino.

Alpii Retici

Segment din Alpii centrali, care se întind de-a lungul granițelor dintre Italia și Elveția și dintre Austria și Elveția, segmentul cel mai important aflându-se însă în partea elvețiană. Vârful Bernina, de la granița cu Italia, este cel mai înalt: 4 049 m. În partea de E se găsește Parcul Național Elvețian, înființat în 1914, cu o suprafață de 169 kmp, renumit pentru pitorescul peisajelor alpine și pentru animalele sălbatice ocrotite aici.

Alpii Sudici

Lanț muntos din Insula de Sud, Noua Zeelandă. Se întinde pe aproape întreaga lungime a insulei și reprezintă cel mai înalt lanț muntos din Oceania. Se ridică de la înălțimea de 900 m până la altitudini de 3 050 m, culminând cu Muntele Cook (3 764 m). Împart, din punct de vedere climatic, insula; pantele împădurite din V și șesul îngust de coastă sunt cu mult mai umede decât pantele de E și largile câmpii Canterbury. Cea mai mare parte a zonei de SV a fost declarată Patrimoniu Mondial UNESCO în 1990.

alpină, orogeneza ~

Proces de formare a reliefului montan care a afectat o arie întinsă din regiunea de S

a Europei și a regiunii mediteraneene, în timpul erei terțiare secundare. A produs un metamorfism intens, ruperea straturilor de rocă, ridicarea și fisurarea acestora. Este cauza ridicării Alpilor, al căror nume derivă din acest fenomen, a platoului Peninsulei Balcanice, al Corsicii și al Sardiniei. Are ca efect și activitatea vulcanică din Anglia, Franța, Islanda și din anumite regiuni ale Italiei.

alpinism

Sport de escaladare a munților. Se practică în grup și presupune eforturi comune de susținere în timpul cățărării. Nu contează atât atingerea vârfului muntelui, cât satisfacția fizică și spirituală pe care o aduc efortul individual, gradul de perfecționare și contactul cu măreția naturii, cu toate că există și riscuri. Primul vârf cucerit în perioada modernă a fost Mont Blanc, în 1786. Au urmat apoi și alte vârfuri din Alpi, de ex. Matterhorn, atins în 1865. În jurul anilor 1910 fuseseră deja escaladați în majoritate Anzii, Munții Stâncoși și alte lanțuri muntoase din emisfera vestică, printre care vârful McKinley (1913). În anii 1930 au început o serie de escaladări reușite în Himalaya, care au culminat cu atingerea vârfului Everest, în 1953, de către Edmund Hillary și Tenzing Norgay. În anii 1960, alpinismul s-a dezvoltat din punct de vedere tehnic, prin îmbunătățirea echipamentului de ancorare, fixare și prindere, în ascensiunea pe pereți verticali de stâncă și de gheață.

Al-Qaeda *sau* al-Qaida

(*în arabă*, bază)

Organizație militantă islamică larg reprezentată, înființată în Afghanistan de către Osama bin Laden. Membrii săi i-au spijinit pe luptătorii musulmani în războiul afghan (1979–1989). Apoi organizația s-a dispersat, dar a continuat să se opună regimurilor laice și prezenței străine (în special a SUA) în țările islamice. A organizat numeroase atacuri teroriste, inclusiv atentatul cu bombe de la World Trade Center din 1993, distrugerea a două ambasade ale SUA în Africa, în 1998, și un atac sinucigaș cu bombe asupra navei militare americane *Cole*, în 2000. În acea perioadă a fuzionat cu alte organizații extremiste islamice, iar în cele din urmă, și-a reînființat cartierul general în Afghanistanul controlat de talibani, unde a antrenat mii de militanți musulmani. În 2001, 19 astfel de militanți au organizat atacurile din 11 septembrie. Trupele SUA și cele aliate au ripostat, atacând forțele talibane și pe cele Al-Qaeda în Afghanistan, suprimând și capturând mii de combatanți și determinându-i pe cei rămași să se ascundă.

ALS

Vezi scleroză laterală amiotrofică

Alsacia și Lorena

Regiune din E Franței. În prezent se consideră că include regiunile Rinul Superior, Rinul Inferior și Moselle. Franța a cedat Alsacia și Lorena Germaniei în 1871, după războiul franco-prusac. După Primul Război Mondial, regiunea a fost retrocedată Franței, în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial a fost recucerită de Germania, iar la sfârșitul acestuia, restituită din nou Franței. Legislația guvernului francez, neadaptată la particularitățile etnice ale regiunii, a fost modificată ulterior. Dialectul german, cunoscut sub numele de dialect alsacian, a rămas lingua franca, atât franceza, cât și germana fiind incluse în programele de învățământ.

Altai *în chineză* Altay Shan *în mongolă* Altayn Nuruu

Lanț muntos din Asia Centrală, care se întinde pe cca 2 000 km, pe axa SE-NV, de la deșertul Gobi până la Câmpia Siberiei de V, pe teritoriile Chinei, Mongoliei, Rusiei și Kazahstanului. Cel mai înalt vârf, Beluha, se află pe teritoriul rusesc și are cca 4 600 m. Din acești munți, importanți pentru potențialul hidroenergetic și minier, izvorăsc fluviile Irtîș și Obi.

Munții Altai ridicându-se în marginea deșertului Gobi, în SV Övörhangay, Mongolia

altaice, limbi ~

Grup de peste 50 de limbi, incluzând subfamiliile de limbi turcice, mongolice și manciu-tunguse și având, în Eurasia, mai mult de 140 de milioane de vorbitori (marea lor majoritate vorbesc limbi turcice).

Majoritatea specialiştilor consideră că limbile altaice fac parte dintr-o familie de sine stătătoare, cu înrudire genetică dovedită, însă un alt grup de specialişti, mai restrâns, consideră că asemănările lingvistice sunt favorizate de vecinătatea geografică a vorbitorilor. Înainte se credea că familiile de limbi uralice şi altaice formau o superfamilie, dar nu s-a demonstrat existenţa unor corespondenţe fonetice, numeroasele similarităţi dintre cele două fiind acum explicate prin influenţe zonale.

Altamira

Peşteră lângă Santander în N Spaniei, faimoasă pentru picturile preistorice remarcabile şi pentru gravurile datând din 14000–12000 î.Hr. Prima descriere a peşterii datează din 1880. Lungimea ei este de cca 270 m. Tavanul sălii principale este acoperit cu picturi reprezentând în special bizoni (culorile folosite sunt roşu-aprins, negru şi violet), dar şi mistreţi, cai şi o căprioară. Alături de acestea, pe tavan se află şi opt gravuri reprezentând figuri antropomorfe, precum şi diverse inscripţii. Artefactele gravate şi alte rămăşiţe materiale sugerează că peştera ar fi fost locul unor adunări, cu ocazia evenimentelor ciclice. *Vezi şi* cultură magdaleniană, artă rupestră.

Altan *sau* Amda

(1507–1583, Mongolia)

Han mongol care a devastat China în sec. XVI. A pus, în Mongolia, bazele unui sistem de guvernare similar celui chinezesc. În 1571 a semnat un tratat de pace cu dinastia chineză Ming. I-a convertit pe mongoli la o sectă reformată a budismului tibetan, gelugpa. În 1578, Altan i-a conferit liderului spiritual al acestei secte titlul de Dalai-Lama. Următorii Dalai-Lama au dobândit, cu sprijin militar mongol, conducerea spirituală şi politic-administrativă a Tibetului, învingând secta karma-pa (pălăriile roşii), mult mai puternică.

altar

Structură depăşind nivelul solului sau loc având destinaţie religioasă, folosit pentru sacrificii, adorare sau rugăciune. Originea altarului poate fi explicată prin credinţa care asocia obiectele sau locurile (de exemplu, un arbore sau un izvor) cu spirite sau cu zeităţi demne de ofrande şi rugăciuni. Sacrificiul închinat unei zeităţi presupunea existenţa unui altar pe care victima era ucisă şi care permitea scurgerea sângelui sau incinerarea rituală. În Israelul biblic, altarul era construit dintr-un bloc de piatră rectangular, cu o cavitate pentru colectarea sângelui. În Grecia antică (*vezi* betil), altarele erau amplasate în case, pieţe, clădiri publice sau în păduri sacre, iar altarele romane erau similare, fiind adesea decorate cu basoreliefuri. Primii creştini nu au folosit altare, dar, începând cu sec. III, masa pe care era săvârşită euharistia a fost considerată altar. Altarul a devenit, mai târziu, centrul slujbei creştine în bisericile din V Europei, fiind deseori împodobit cu baldachin sau catapeteasmă.

Altdorfer, Albrecht

(1480,/?/ - 12.02.1538, Regensburg, Germania)

Pictor şi gravor, iniţiatorul Şcolii Dunărene. Majoritatea picturilor lui au temă religioasă, dar el este unul dintre primii artişti care au făcut din peisagistică un gen de sine stătător, temele sale favorite fiind apusul soarelui şi imaginea ruinelor la apus. Desenele îi demonstrează măiestria în folosirea contrastului alb-negru, pe fondul hârtiei de culoare închisă. Influenţa lui Albrecht Dürer este evidentă în gravurile sale. Din 1526 până la moartea sa, Altdorfer a fost arhitect al oraşului Regensburg. Se pare că nici una dintre lucrările sale arhitectonice nu a rezistat până în prezent.

Alte Pinakothek

(*în germană*, Muzeul Vechi de Pictură)

Muzeu de artă, una dintre colecţiile aparţinând Galeriilor de Artă ale landului Bavaria din München, Germania, şi unul dintre marile muzee ale lumii. Muzeul este specializat în pictura europeană din perioada cuprinsă între Evul Mediu şi sfârşitul sec. XVIII. Fondul iniţial era alcătuit din picturi ce au aparţinut câtorva dintre primii electori palatini ai Bavariei. Clădirea muzeului este o reconstrucţie, realizată în 1957, a galeriei originale din sec. XIX, distrusă în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. Printre alte muzee din Bavaria se numără şi Neue Pinakothek, care găzduieşte colecţiile de pictură şi sculptură europeană din sec. XVIII–XX, ce au aparţinut regilor bavarezi, Galeria Schack, colecţie de artă reprezentativă pentru romantismul german târziu, şi Galeria de Artă Modernă.

alteraţie supergenă

Dezintegrare fizică şi descompunere chimică a rocilor, mineralelor şi a solurilor neevoluate, la sau aproape de suprafaţa Pământului. Aceste schimbări sunt cauzate de procese fizice, chimice sau biologice induse sau modificate de vânt, apă sau

climă. Alterația supergenă diferă de eroziune prin faptul că în acest caz nu există materie transportată. O aplicare mai largă a eroziunii include și alterația supergenă, ca parte din proces. Alterația supergenă se distinge, de asemenea, de metamorfism, care are loc de obicei în adâncul scoarței terestre, la temperaturi mult mai înalte și la presiuni mari.

alternare a generațiilor

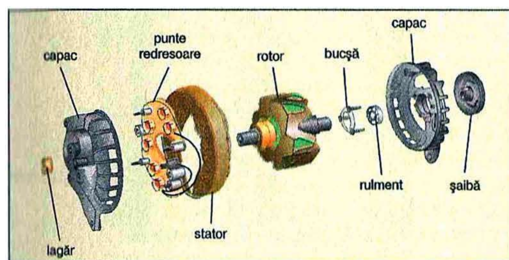
În biologie, alternarea fazei sexuate (gametofită) și asexuate (sporofită), în ciclul de viață al unui organism. Cele două faze sau generații sunt de cele mai multe ori distincte structural, iar uneori și în alcătuirea cromozomială. Alternarea generațiilor este specifică algelor, fungilor (*vezi* ciuperci), mușchilor, ferigilor și spermatofitelor. Caracterul și durata celor două faze variază mult pentru fiecare grup de plante sau alge. În cursul evoluției, stadiul de gametofit s-a redus progresiv. Astfel, în cazul plantelor superioare (vascularizate), stadiul sporofit este cel dominant; în cazul plantelor mai puțin evoluate, nevascularizate, stadiul gametofit este dominant. În rândul animalelor, multe nevertebrate (de ex. protozoare, meduze, viermi lați) prezintă o alternare a generației sexuate și asexuate.

alternator

Sursă de curent electric continuu, folosită în instalația electrică a automobilelor pentru aprindere, faruri, ventilatoare etc. Alternatorul, cuplat mecanic la motor, este alcătuit dintr-o bobină mobilă, care este rotorul, și un stator trifazic. Un redresor transformă curentul alternativ în curent continuu. Un regulator auxiliar menține tensiunea redresată la o valoare egală cu cea a bateriei, în condițiile variațiilor de turație a motorului. Un alternator inductor este un tip special de generator sincron, în care câmpul electric este generat de înfășurarea secundară a statorului.

© MERRIAM-WEBSTER INC.

Părțile componente ale unui alternator auto. Vilbrochenul (arborele motor sau cotit), conectat printr-o curea la roata de transmisie (fulie), învârte rotorul magnetic din interiorul ansamblului fix al statorului, generând un curent alternativ. Ansamblul diodelor (puntea de diode) redresează curentul alternativ, producând curent continuu, care este utilizat pentru satisfacerea necesităților sistemului electric al mașinii, inclusiv încărcarea bateriei de acumulator

Altgeld, John Peter

(30.12.1847, Niederselters, Prusia - 12.03.1902, Joliet, Illinois, SUA)

Om politic american de origine germană, guvernator al statului Illinois (1893–1897). A emigrat din Germania în perioada copilăriei. În anii 1870 s-a stabilit la Chicago, unde a strâns o mică avere imobiliară și a devenit membru activ al Partidului Democrat. În 1892 a fost ales guvernator, susținând un program reformist. În 1893, la insistențele lui Clarence Darrow și ale liderilor sindicali, i-a grațiat pe cei care au participat la răscoala Haymarket. Această măsură controversată a provocat protestul conservatorilor și a contribuit la înfrângerea sa în alegerile din 1896, deși ulterior decizia lui a primit girul autorităților judiciare.

John Peter Altgeld
CHICAGO HISTORICAL SOCIETY

altimetru

Instrument pentru măsurarea altitudinii la care se află un obiect, deasupra suprafeței solului. Altimetrul mecanic de presiune măsoară presiunea atmosferică, prin comparație cu cea de la nivelul mării, printr-un ansamblu alcătuit dintr-o cameră sensibilă la presiunea exterioară, angrenaje și arcuri ce deplasează un indicator pe suprafața unui cadran marcat. Altimetrele radio măsoară distanța la care se află un avion deasupra solului (și nu distanța față de nivelul mării), în funcție de intervalul în care o undă radio parcurge dublul distanței dintre obiectul aflat în aer și sol; acest gen de altimetre sunt folosite în sistemele de pilotaj automat și la aterizarea în condiții de vizibilitate redusă.

Altiplano

(*în spaniolă*, platou înalt)

Regiune care cuprinde SE statului Perú și V Boliviei. Alcătuită din câmpii înalte, regiunea se întinde din NV lacului Titicaca, situat în S statului Perú, până în SE Boliviei. Din fauna specifică regiunii făceau parte animale precum alpaca și lama, ambele crescute acum pentru lână. Orașele Puno și

Imagine din Altiplano în Bolivia

Juliaca (Perú) și La Paz (Bolivia) sunt situate de-a lungul țărmului lacului Titicaca, o regiune locuită încă din cele mai vechi timpuri.

altitudine *și* azimut

Două coordonate care indică poziția unui obiect aflat deasupra Pământului, aparținând sistemului de coordonate numit altazimut sau orizont. Sunt utilizate în astronomie, navigație, în terminologia militară, în supravegherea traficului maritim și în alte domenii. Altitudinea reprezintă unghiul de elevație (până la 90°) deasupra orizontului. În sistemul de măsurare astronomic, azimutul unui obiect reprezintă numărul de grade dintre punctul cardinal N, în sensul acelor de ceasornic, până în punctul de la orizont ce corespunde obiectului respectiv.

Altman, Robert (B.)

(20.02.1925, Kansas City, Montana, SUA - 20.11.2006, Los Angeles, California)

Regizor american de film. Primele sale realizări includ filme cu tematică economică și seriale de televiziune, iar primul film de lung metraj a fost *Numărătoarea inversă* (Countdown, 1967). Comedia antirăzboi *M*A*S*H* (1970) i-a conferit reputația unui regizor cu originalitate, a cărui creație pune în prim-plan personajul și atmosfera, nu acțiunea. Filmele sale cele mai aclamate sunt *McCabe și D-na Miller* (McCabe and Mrs Miller, 1971), *Nashville* (1976), *Joc de culise* (The Player, 1992) și *Povești întretăiate* (Short Cuts, 1993).

Altman, Sidney

(n. 07.03.1939, Montréal, Canada)

Microbiolog american de origine canadiană. A studiat la MIT și la Universitatea Colorado, iar din 1971 ține prelegeri la Universitatea Yale. Lucrând independent, Altman și Thomas Cech au descoperit că ARN-ul, considerat până atunci doar un purtător pasiv al informației genetice între diferitele componente ale celulelor vii, poate induce și întreține sau chiar favoriza (cataliza) anumite reacții. Descoperirea a deschis noi perspective în cercetările din domeniul biotehnologiei. Celor doi savanți le-a fost decernat Premiul Nobel pentru chimie în 1989.

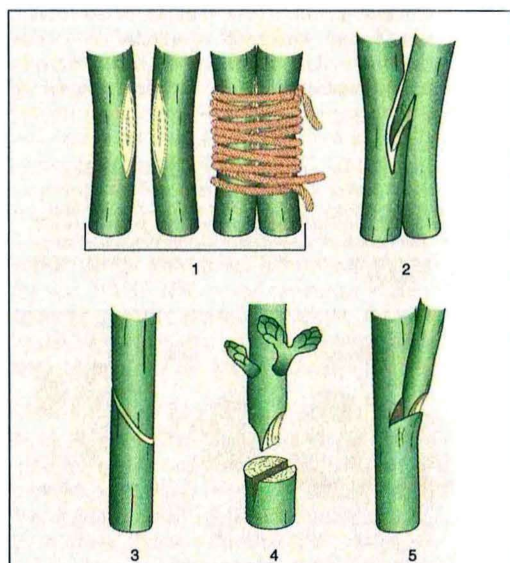
alto *sau* contralto

Voce sau registru sonor cu intervalul situat între sopran și tenor. Ca înălțime a sunetelor este cel de-al doilea registru vocal, fiind accesibil, de obicei, femeilor. Numele său provine de la expresia latină *contratenor altus,* care desemnează vocea superioară tenorului. Există și instrumente muzicale ale căror sunete emise se află în acest registru (de ex. saxofon alto, flaut alto etc.). *Vezi și* contratenor.

altoire

În horticultură, acțiunea de a implanta o porțiune a unei plante (numită mugur sau altoi) în sau pe tulpina, rădăcina sau ramura altei plante (numită portaltoi), în așa fel încât cele două plante să se unească și să continue să se dezvolte. Altoirea este folosită în numeroase scopuri: pentru a ajuta copacii parțial distruși să-și revină, pentru a obține copaci și arbuști pitici, pentru a spori rezistența plantei la anumite boli, pentru a imprima diferite trăsături unor soiuri anume, pentru a crește adaptabilitatea diverselor soiuri la soluri sau la condiții climaterice potrivnice, pentru a asigura polenizarea, pentru obținerea unor plante cu mai multe flori sau fructe ori înmulțirea unor specii care altfel nu s-ar putea înmulți (de ex. trandafirii hibrizi). Teoretic, două plante strâns înrudite din

Metode de altoire: (1) altoire simplă prin apropiere, cu butașii portaltoi și altoi alăturați și legați, (2) altoire prin apropiere laterală, cu limbi, (3) altoire după sistem englezesc/în copulație, (4) altoire în despicătură, (5) altoire laterală în despicătură

punct de vedere botanic și care au un cambiu continuu pot fi altoite. Altoirile între două specii ale aceluiași gen sunt de cele mai multe ori reușite. De asemenea, se pot înregistra succese și în altoirea plantelor aparținând diferitelor genuri. În general, nu reușesc altoirile între familii diferite. *Vezi* planșa.

Altria Group, Inc.

Concern american din domeniul tutunului, alimentelor și al serviciilor financiare. Numit anterior Philip Morris Cos., Inc., grupul și-a schimbat numele în ianuarie 2003. Cuprinde companiile Kraft Foods (inclusiv Nabisco), Philip Morris International Inc., Philip Morris USA Inc. (companiile de tutun Philip Morris) și o parte din SAB Miller PLC și Miller Brewing Co. (achiziționată în 1969). Grupul a achiziționat General Foods în 1985, Kraft Foods în 1988 și Nabisco în 2000, extinzându-și activitatea și în alte domenii decât tutunul. Compania a acceptat să participe la plata daunelor, în valoare de peste 200 de miliarde de dolari SUA, pentru acoperirea costurilor destinate tratamentelor medicale ale bolilor cauzate de fumat. Acest lucru s-a întâmplat în 1998, rezultat al unei înțelegeri în urma procesului intentat acesteia și altor companii producătoare de țigări de către 46 de state americane.

altruism

Doctrină etică, în care binele celorlalți indivizi este considerat scop al acțiunii morale; prin extensie, calitatea de a face din binele celorlalți un scop în sine. Termenul (*în franceză*: *altruisme*, derivat din *latină*: *alter*, altul) a fost introdus în sec. XIX de către Auguste Comte, fiind unanim acceptat ca antonim al termenului egoism. Majoritatea altruiștilor consideră că fiecare individ are obligația de a-și ajuta semenii în obținerea satisfacțiilor și de a le ușura suferința. Același principiu rămâne valabil dacă fericirea, și nu plăcerea, este considerată scop al vieții.

aluminiu

Element chimic din clasa metalelor, cu simbolul Al în tabelul periodic, având numărul atomic 13. Metal ușor, de culoare argintie, care intră ușor în reacții chimice, astfel încât apare întotdeauna în compuși. Este elementul metalic cel mai răspândit în scoarța terestră, prezent mai ales în bauxită (principalul său minereu), feldspat, mică, minerale argiloase și laterită. Intră și în compoziția chimică a gemelor, precum topaz, granat, crisoberil. Corindonul, rubinul, safirul sunt oxizi cristalini de aluminiu. Aluminiul a fost pentru prima dată sintetizat chimic în 1825, fiind valorificat economic pe la sfârșitul sec. XIX. În prezent, aluminiul intră în categoria celor mai utilizate metale, după fier. Suprafața metalului se oxidează rapid, acoperindu-se cu o peliculă rezistentă, ce oprește coroziunea. Este întrebuințat în construcții, la fabricarea echipamentelor rezistente la coroziune, pentru fabricarea pieselor auto și a conductorilor electrici, a plăcilor fotosensibile, a magneților și a recipientelor pentru unguente și paste. Compușii importanți ai aluminiului sunt: alaunul, alumina (oxidul de aluminiu), utilizată drept corindon și ca suport pentru mulți catalizatori, clorura de aluminiu, un catalizator utilizat pe scară largă în sinteza organică, și hidroxidul de aluminiu, folosit la fabricarea țesăturilor impermeabile.

alun

Copac din cele 15 specii de arbori și arbuști cu frunze căzătoare ce alcătuiesc genul *Corylus*, familia *Betulaceae*, originari din regiunea temperată nordică. Fructul se numește alună și este comestibil (*vezi* nuci și alune). Alunele de calitate sunt produse de două varietăți eurasiatice, alunul european (*C. avellana*), alunul uriaș (*C. maxima*) și hibrizii acestora. Unele varietăți sunt folosite și drept gard viu ori ca plante ornamentale. Uleiul extras din fructele de *C. avellana* este folosit în industria alimentară și ca substanță aromatică pentru săpunuri și parfumuri. Arborele are un lemn ușor, de culoare alb-roșiatică, folosit în fabricarea obiectelor de dimensiuni mici, precum mânere de unelte și bastoane.

alunecare submarină

Masă de sedimente și resturi organice care alunecă relativ rapid și intermitent într-un canion submarin sau pe o pantă continentală. Se declanșează ca urmare a acumulărilor lente de material sedimentar, până la atingerea unei mase instabile sau doar parțial stabile. După o astfel de alunecare într-un canion, materialul tinde să continue deplasarea descendentă, într-o măsură mai mică, până ce masa de sedimente atinge o înclinație mai mică și mai stabilă. Un fenomen de alunecare de acest fel poate declanșa și altele, similare, în partea inferioară a canionului.

alungire

Schimbare lentă a dimensiunilor unui material, din cauza presiunii prelungite la care este supus. În astfel de condiții, majoritatea

metalelor obișnuite se dilată. Un test de dilatare constă în supunerea materialului testat la acțiunea crescândă a unor greutăți, care pot provoca o deformare plastică sau ruperea acestuia. Deformarea (dilatarea tensionată) se produce ca urmare a acțiunii unei greutăți constante, fiind măsurată cu un extensometru. De asemenea, se cronometrează și timpul până la ruperea materialului. Beneficiind de graficele rezultate, se poate extrapola comportamentul unui material, supus dilatării timp de o sută de ore, la o perioadă mult mai mare, de zeci de mii de ore. *Vezi* echipament de testare.

alunită

Zonă pigmentată de pe piele, proeminentă sau nu, compusă din celule care produc melanină, o substanță răspunzătoare de colorația cafenie sau neagră, de la suprafața pielii, ori albăstrie în straturile mai profunde ale dermei. Alunițele mari pot avea și terminații nervoase și țesut de legătură. Ele apar adesea în copilărie, sub forma unor pete colorate, între dermă și epidermă. Cele care rămân în piele tind să devină maligne. Cele mai multe, însă, migrează spre suprafață și devin proeminente. La copii, alunițele pot lua aspectul unor formațiuni canceroase, dar de fapt sunt benigne. Melanomul malign poate proveni dintr-o aluniță, dar nu se manifestă aproape niciodată înainte de pubertate. În timpul sarcinii pot apărea alunițe noi sau se pot mări cele existente. Uneori, ele dispar odată cu vârsta. Termenul de nev se referă la un semn congenital diferit de alunițe, care poate apărea după naștere. Nevii epidermici au aceeași culoare cu restul pielii.

Al-Uqab, Bătălia de la ~

Vezi bătălia de la Las Navas de Tolosa

Alvarado, Pedro de

(1485, Badajoz, Castilia – 1541, în sau lângă Guadalajara, Noua Spanie)

Soldat spaniol și administrator colonial. În 1519 a participat la cucerirea Mexicului, sub conducerea lui Hernán Cortés. În 1522 a devenit primul alcade (primar) al orașului Tenochtitlán (Mexico). În 1523 a cucerit Guatemala și a înființat orașul (Antigua de astăzi) care a devenit prima capitală a regiunii Guatemala, regiune ce avea să includă, mai târziu, cea mai mare parte a Americii Centrale. A fost guvernator al Guatemalei între 1527 și 1531. În 1539 a organizat expediții în regiunea centrală a Mexicului, dar a fost ucis în timpul unei revolte a indienilor.

Alvarez, Luis W(alter)

(13.06.1911, San Francisco, California, SUA – 01.09.1988, Berkeley, California)

Fizician american. Din 1936 a urmat cursurile Universității Berkeley din California, unde a rămas ca profesor, până în 1978. În 1938, a descoperit că anumite elemente radioactive se dezintegrează atunci când un electron fuzionează cu nucleul atomului, rezultând un element al cărui număr atomic este cu o unitate mai mic. Aceasta este o formă de dezintegrare beta. În 1939, împreună cu Felix Bloch (1905–1983), a făcut prima măsurătoare a momentului magnetic al neutronului. În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial a proiectat un sistem de ghidare prin radar pentru aterizarea avioanelor și a participat la proiectul Manhattan, care a avut ca obiectiv construirea bombei atomice. Mai târziu a participat la proiectarea primului accelerator liniar de protoni și a construit camera cu bule cu hidrogen lichid. Împreună cu fiul său, geologul Walter Alvarez (n. 1940), a dezvoltat teoria care leagă dispariția dinozaurilor de impactul dintre un asteroid gigant sau o cometă și planeta Pământ. În 1968 i-a fost decernat Premiul Nobel pentru fizică.

Luis Alvarez

LABORATORUL DE RADIAȚII LAWRENCE, UNIVERSITATEA BERKELEY, CALIFORNIA

alveolă pulmonară

Fiecare dintre cele aproximativ 300 de milioane de mici spații cu aer, din plămâni, în care dioxidul de carbon iese din sânge, iar oxigenul intră. Alveolele formează aglomerări (saci alveolari), legate de bronhii prin canalele alveolare. Pereții lor subțiri conțin numeroase vase capilare, susținute de o rețea de fibre elastice din colagen; schimbul de gaze dintre ele se face prin difuziune. Pelicula de substanță grasă (surfactant) de pe pereți reduce tensiunea de suprafață, protejând alveolele împotriva distrugerii, ușurând totodată expansiunea plămânilor. Macrofagii alveolari (*vezi* leucocite, țesut limfoid) acționează ca niște gunoieri mobili, incorporând particulele străine din plămâni.

Alzheimer, maladia ~

Disfuncție cerebrală degenerativă, care apare la vârstă adultă mijlocie sau târzie și care se manifestă prin distrugerea neuronilor și a sinapselor din cortexul cerebral.

Consecința este reducerea semnificativă a masei cerebrale. Este o formă frecventă de demență și evoluează de la tulburări temporare de memorie până la pierderea ei constantă; duce la deteriorarea capacității de exprimare verbală, la deteriorarea percepțiilor și a funcțiilor motrice și la instabilitate psihică. În stadiile avansate are loc pierderea reflexelor, a mobilității și a controlului funcțiilor organismului; decesul survine de obicei la 5–10 ani de la apariția bolii. A fost înregistrată pentru prima dată în 1906, de către neuropatologul german Alois Alzheimer (1864–1915), la un pacient în vârstă de 55 de ani. Considerată inițial drept demență presenilă, maladia Alzheimer este considerată acum drept cauză principală a demenței senile, clasificate inițial ca fenomen normal, asociat îmbătrânirii. În 10% dintre cazuri, debutul bolii are loc înaintea vârstei de 60 de ani și este de natură ereditară. Prezența plăcilor nevritice și a nodurilor neurofibroase din creier, constatate la autopsie, sunt principalele elemente folosite în diagnoză. Boala este incurabilă, cele mai multe tratamente vizând simptomele care însoțesc boala: depresie, probleme de comportament și insomnie.

AM /amplitude modulation/ (modulație în amplitudine)

Variația amplitudinii unei unde purtătoare (de cele mai multe ori, o undă radio), urmărind variațiile semnalului audio sau video transmis. AM este cea mai veche metodă de transmisie a programelor radio. Posturile de emisie radio, utilizând tehnologii AM, emit pe frecvențe cuprinse între 535 kHz și 1 605 kHz. Deoarece ionosfera reflectă undele radio cu asemenea frecvențe înapoi spre suprafața Pământului, ele pot fi recepționate la sute de kilometri distanță de emițător. Modulația în amplitudine mai este întrebuințată pentru emisiile radio pe unde scurte și în transmiterea porțiunilor video din programele TV. *Vezi* FM.

Amadeus VI
cunoscut ca **Amadeus Contele Verde**

(1334, Chambéry, Savoia – 01.03.1383, Castropignano, Statul Papal)

Conte de Savoia. A condus Savoia de la vârsta de 9 ani, extinzându-i considerabil teritoriul și puterea. Pe la 1350, după anexarea unor teritorii italiene, Amadeus stăpânea aproape în întregime Alpii Vestici. S-a alăturat cruciadei împotriva turcilor (1366) și l-a readus pe Ioan V Paleologul pe tronul bizantin. A mediat conflictele dintre regatele italiene. A murit de ciumă în timpul unei expediții organizate în 1382, pentru salvarea reginei Ioana I a Napolelui.

Amado, Jorge

(10.08.1912, Ferrades, lângă Ilhéus, Brazilia – 06.08.2001, Salvador Bahia)

Romancier brazilian. Născut și crescut pe o plantație de cacao, și-a publicat primul volum la vârsta de 20 de ani. Primele sale scrieri, printre care și *Țara violenței* (Terras do semfim, 1942), sunt inspirate de suferințele și abuzurile la care erau supuși cei care munceau pe plantație. În ciuda încarcerării și a exilului, din cauza orientării politice de stânga, Jorge Amado a continuat să scrie. Multe dintre romanele sale au fost interzise oficial în Brazilia și Portugalia. În ultimele sale romane, printre care *Gabriela, cuișoare și scorțișoară* (Gabriela, cravo e canela, 1958), *Dona Flor și cei doi soți ai săi* (Dona Flor e seus dois maridos, 1966) și *Războiul sfinților* (O sumiço de santa, 1988), orientarea politică este exprimată indirect, prin ironie subtilă. Multe dintre cărțile sale au fost adaptate pentru marele sau micul ecran.

Amalfi

Oraș situat în S Italiei, în golful Salerno, 5 527 loc. (2000). A avut o importanță minoră până la jumătatea sec. VI, când a fost cucerit de bizantini. A cunoscut o puternică dezvoltare și, în sec. IX, devenea una dintre primele republici maritime italiene, rivală a Veneției și Genovei. Anexat de Roger II al Siciliei, în 1131, a fost prădat și devastat de armatele orașului Pisa în 1135 și 1137, pierzându-și rapid poziția. Cu toate acestea, codul maritim instituit de orașul Amalfi, *Tavola Amalfitana*, a fost respectat în Mediterana până în 1570. În prezent, Amalfi este o importantă stațiune turistică.

amalgam

Aliaj de mercur și unul sau mai multe metale. Amalgamele din aur, argint sau paladium sunt aliaje naturale. Cele cu conținut ridicat de mercur sunt lichide; restul sunt solide, cu o structură internă cristalină. Amalgamele din argint și cositor, cu mici cantități de cupru și zinc, sunt întrebuințate în preparatele stomatologice, pentru plombe dentare. Amalgamul cu sodiu este utilizat în prepararea clorului și a hidroxidului de sodiu, prin electroliza apei cu sare. Amalgamul este folosit și la extragerea aurului și a argintului din minereu. Minereul este amestecat cu mercur, apoi amalgamul este separat și încălzit până la distilarea mercurului. Metalul prețios se depune în sediment. Amalgamul servește

ca materie primă și la realizarea oglinzilor de argint sau a altor acoperiri metalice.

Amalric I

(1136,/?/ - 11.07.1174,/?/)

Rege al Ierusalimului (1163–1174). Amalric a fost un conducător puternic, care a contribuit la slăbirea unității populațiilor musulmane așezate împrejurul Țării Sfinte. A introdus legea prin care vasalii puteau face apel la Înalta Curte în cazurile de abuz al suzeranilor. Invadarea Egiptului (1163) a fost cauza izbucnirii războiului cu regele Nureddin al Siriei, pierdut de Amalric, în ciuda ajutorului militar primit de la Manuel I Comnen. Deși campania împotriva Egiptului a eșuat, alianța dintre palestinieni și bizantini a continuat.

Amalric II

(cca 1155,/?/ - 01.04.1205,/?/)

Rege al Ciprului (1194–1205) și al Ierusalimului (1197–1205). A moștenit regatul Ciprului la moartea fratelui său, Guy de Lusignan, și a creat o strânsă alianță cu conducătorul Palestinei. A devenit vasal al lui Henric VI, regele Sfântului Imperiu Roman. La moartea conducătorului palestinian, Amalric s-a căsătorit cu văduva acestuia și a devenit rege al Ierusalimului. A condus Ierusalimul printr-o politică diferită de cea practicată în celelalte teritorii ale sale. După moartea lui Saladin (1193), a încheiat pace cu vecinii săi musulmani.

Aman, Theodor

(20.03.1831, Câmpulung Muscel, Argeș, România - 19.08.1891, București)

Pictor și grafician român. A studiat la Craiova și București, apoi la Paris. Este unul dintre creatorii școlii românești de pictură și cofondator, alături de Gh. Tattarescu, al Școlii de Arte Frumoase din București (1863), al cărei prim director a fost. Stilul său artistic reflectă orientarea academistă a epocii, însă deschis influențelor romantice și realiste și receptiv la înnoirile impresioniste. Compozițiile istorice reprezintă un gen definitoriu al artistului care, însă, nu a neglijat nici naturile statice sau peisajele și portretele. Printre lucrările sale se numără: *Vlad Țepeș și solii turci* (1861–1864), *Tudor Vladimirescu* (1874–1876), *Hora de la Aninoasa*, *Țiganca*, *Autoportret* (1853).

Theodor Aman, *Autoportret*

amanet sau gaj

Afacere care constă în acordarea de împrumuturi bănești unor clienți care garantează cu diverse bunuri, casnice sau personale. Sistemul este unul dintre cele mai vechi, existând în China cu 2 000–3 000 de ani în urmă, precum și în Antichitatea greacă și romană. Amanetarea era o practică obișnuită în Europa medievală, în ciuda legilor împotriva cămătăriei. De obicei, cămătarii particulari, mai ales evreii, nu intrau sub incidența legilor. În 1462, franciscanii au înființat *montes pietatis* (*în latină*, muntele de pietate) ce acorda săracilor împrumuturi fără dobândă, deși, mai târziu, au fost forțați să perceapă totuși o dobândă, pentru a preveni prematura epuizare a fondurilor. Case de amanet publice au existat în Evul Mediu, o scurtă perioadă de timp, dar au fost reînființate în sec. XVIII, pentru a elibera datornicii de ratele mari ale dobânzilor de la cămătăriile particulare. Majoritatea țărilor europene au și astăzi case de amanet, în unele țări acestea fiind doar private. Programele de asistență socială și accesul ușor la credite au provocat declinul caselor de amanet. *Vezi* dobândă, credit de consum, carte de credit.

amanită

Ciupercă din cele o sută de specii de din familia *Amanitaceae*, unele foarte toxice pentru om. Printre cele mai otrăvitoare sunt speciile mari (*A. bispongera, A. ocreata, A. verna* și *A. virosa*), care cresc în păduri, în perioadele ploioase ale verii și toamnei. Specia cu pălărie verde sau maro (*A. phaloides*), tot letală, crește în păduri în timpul verii sau toamna devreme. Ciuperca muștelor (*A. muscaria*), otrăvitoare, se găsește în câmpii și pășuni și, odinioară, era folosită pentru otrăvirea muștelor. Cele mai cunoscute specii comestibile sunt *A. caesarea, A. rubescens* și *A. vaginata*.

ciuperca muștelor (*Amanita muscaria*)

LARRY C. MOON - TOM STECK & ASSOCIATES

Amaranthaceae, familia ~

Familie care cuprinde cca 60 de genuri și mai mult de 800 de specii de plante erbacee, arbuști și arbori care cresc în

Moțul-curcanului (*Amaranthus caudatus*)
A.J. HUXLEY

regiunile tropicale ale Americii și Africii. *Gomphrena* și *Celosia* (creasta cocoșului) sunt cultivate ca plante ornamentale. Genul *Amaranthus* include plante ornamentale cum ar fi *A. caudatus* (moțul curcanului) și *A. tricolor* (haina lui Iosif), precum și multe plante sălbatice, printre care se numără *A. retroflexus* (știr). Unele specii de *Amaranthus* sunt buruieni, iar altele constituie culturi cerealiere cu un bogat potențial de proteine.

Amaravati, sculptură ~

Stil de sculptură din regiunea Andhra Pradesh, în SE Indiei. A înflorit din sec. II î.Hr. până la sfârșitul sec. III d.Hr., în timpul dominației dinastiei Satavahana. Basoreliefurile, sculptate în calcar alb-verzui, descriu scene din viața lui Buddha. Compozițiile sunt dinamice, sugerând senzualitate și dramatism. Elementele suprapuse dau impresia de adâncime. Acest stil de sculptură s-a răspândit din zona ruinelor din Amaravati, situată la V de Maharashtra Pradesh, către Sri Lanka (Ceylon) și mare parte din Asia de Sud. Stupa din Amaravati a fost una dintre cele mai mari din India budistă, însă a fost în mare parte distrusă în sec. XIX de constructorii care i-au folosit calcarul la producerea mortarului.

Visul lui Maha Maya prevestind nașterea lui Buddha, relief în marmură de la Nagarjunakonda, Andhra Pradesh, India, stilul Amaravati, sec. III d.Hr., Muzeul Indian, Calcutta (Kolkata)
P. CHANDRA

Amar Das

(1479, Khadur, India - 1574, Goindval)

Al treilea guru sikh. Foarte respectat pentru înțelepciunea și pentru pietatea sa, Amar Das a devenit Guru la vârsta de 73 de ani. S-a remarcat prin activitatea de misionar în răspândirea religiei sikh și prin organizarea provinciei Punjab în 22 de dioceze. Pentru stimularea și întărirea credinței, a organizat trei festivaluri religioase anuale, transformând orașul Goindval într-un centru al învățăturii sikh. A extins sistemul de cantine publice, *langar,* instituții în care nu se practica discriminarea de castă. Toți cei care voiau să le fie acordată o audiență trebuiau, în prealabil, să mănânce la o astfel de cantină. A propovăduit calea de mijloc între cele două extreme, ascetismul și plăcerile senzuale, și a eliminat practicile hinduse din religia sikh. Amar Das a încurajat căsătoriile între membrii unor caste diferite, a permis văduvelor să se recăsătorească și a interzis ritualul *sati* (arderea pe rug a văduvei, alături de trupul neînsuflețit al soțului).

Amarillo

Oraș din N statului Texas, SUA, 173 627 loc. (2000). Este cel mai important oraș din regiunea Texasului. A fost înființat în 1887, ca urmare a extinderii rețelei de cale ferată. În anii 1890 s-a dezvoltat datorită potențialului agricol, devenind unul dintre cele mai importante centre de transport al vitelor. Descoperirea zăcămintelor de petrol și gaze naturale, în anii 1920, a impulsionat și mai mult dezvoltarea orașului.

Amarna, Tell el-

Oraș antic în Egipt. Situat între Teba și Memfis, pe fluviul Nil, a fost construit în sec. XIV î.Hr. de către faraonul Akhenaton, care și-a mutat aici supușii pentru a întemeia o nouă religie, monoteistă. Printre artefactele descoperite acolo în sec. XIX se numără sute de tăblițe cuneiforme. Descoperirile arheologice de la sfârșitul sec. XX includ sculpturi și picturi.

Amaryllidaceae, familia ~

Familie din ordinul *Liliaceae,* care cuprinde aproximativ 65 de genuri și cel puțin 835 de specii de plante erbacee perene. Cresc mai ales în regiunile tropicale și subtropicale și sunt apreciate pentru florile lor viu colorate, înălțate pe o tulpină cu aspectul unui tub neted, cu frunze puține sau chiar lipsită de frunze. Unele specii sunt cultivate ca plante de grădină. Multe plante tropicale aparțin acestei familii, inclusiv genurile *Haemanthus, Alstroemeria* și *Hippeastrum,* printre acestea fiind și plante de apartament.

Amaterasu (Omikami)

În shintoism, zeița soarelui, din care, conform tradiției, membrii familiei regale japoneze își reclamă descendența. Ea guvernează cerul, în timp ce fratele ei, Susano, zeul furtunii, stăpânește apele. Cei doi au avut urmași împreună, însă comportarea brutală și distructivă a lui Susano a făcut-o pe Amaterasu să se retragă într-o peșteră, în semn de protest. Astfel, lumea a fost

cufundată în întuneric. Amaterasu a fost ispitită afară din peșteră de ceilalți zei și zeițe, iar intrarea a fost blocată, pentru a o împiedica să se reîntoarcă. Cel mai important loc de adorare a zeiței este Marele Templu din Ise, care este și cel mai însemnat locaș religios al shintoismului.

Amati, familia ~

Familie de lutieri din Cremona, în sec. XVI–XVII. Andrea (cca 1520–1578) a dat forma viorii moderne. Cei doi fii ai săi, Antonio (cca 1550–1638) și Girolamo (1561–1630) au lucrat împreună, fiind cunoscuți ca frații Amati. Fiul lui Girolamo, Niccoló (1596–1684), care a trăit și a muncit în Cremona, asemenea predecesorilor săi, este considerat cel mai talentat lutier din familie. Printre elevii săi vestiți se numără Andrea Guarneri și Antonio Stradivari. Niccoló a fost urmat de fiul său, Girolamo (1649–1740). Marea contribuție a familiei Amati la evoluția viorii a fost construirea unui model plat, zvelt, îmbunătățit ulterior de Stradivari și capabil să redea sunete pure din octava superioară.

ALINARI/ART RESOURCE, NEW YORK

Amazoană de tipul cunoscut drept Mattei, copie romană după un original atribuit sculptorului atenian Fidias, cca 440 î.Hr.; Muzeul Vaticanului

amazoană

În mitologia greacă, membră a unei rase de femei războinice. Una dintre muncile lui Hercule a fost obținerea brâului purtat de regina amazoanelor, Hipolita. Conform altei legende, Tezeu a atacat amazoanele și acestea au ripostat invadând Atica, unde au fost învinse; Tezeu s-a căsătorit cu una dintre ele, Antiope. Reprezentarea amazoanelor în arta greacă antică este asemănătoare celei a zeiței Athena (cu arme și coif) și ulterior, celei a zeiței Artemis (o tunică subțire prinsă în centură și ridicată, permițând mișcările rapide).

Amazon *în portugheză* Rio Amazonas

Fluviu în N Americii de Sud. Este cel mai mare fluviu din lume, ca debit și suprafață a bazinului, și al doilea ca lungime, după Nil. Izvorăște la 160 km de Oceanul Pacific, în Anzii peruvieni, curge pe o distanță de 6 400 km, traversând N Braziliei, și se varsă în Oceanul Atlantic. Pe teritoriul statului Perú, fluviul este numit Marañón. Porțiunea braziliană a fluviului, de la granița Braziliei la gura râului Negro, poartă numele Solimões. Cei peste o mie de afluenți izvorăsc din Podișul Guyanelor și din Podișul Braziliei, iar cei mai mulți din Munții Anzi. Șapte dintre afluenți au o lungime ce depășește 1 600 km, iar Madeira are o lungime mai mare de 3 200 km. Pe Amazon pot naviga vase de mare tonaj până la Manaus, în Brazilia, 1 600 km în amonte de Atlantic. Prima expediție europeană pe Amazon, în aval, a fost organizată în 1541, de către Francisco de Orellana. Se spune că acesta a dat numele fluviului, în urma unor confruntări ale membrilor expediției cu grupuri de femei războinice, pe care le-a comparat cu amazoanele legendelor grecești. Pedro Teixeira a realizat prima expediție în amonte, între 1637–1639, dar fluviul a rămas puțin explorat până la jumătatea sec. XIX. Indigenii, care locuiau inițial pe malurile fluviului, s-au retras treptat în junglă, din cauza expedițiilor organizate de negustorii de sclavi (*vezi* bandeira). La mijlocul sec. XIX, fluviul a fost inclus pe harta de navigație a lumii. Traficul pe fluviu a crescut exponențial, odată cu dezvoltarea comerțului cu cauciuc, al cărui moment de maximă înflorire, cca 1910, a fost de scurtă durată. Bazinul Amazonului reprezintă cea mai mare suprafață de păduri tropicale din lume și este căminul unei extraordinare diversități de specii de păsări și animale sălbatice. Începând cu 1960, efectele defrișărilor masive asupra echilibrului ecologic al regiunii, precum și distrugerea pădurii tropicale au generat motive de îngrijorare pe plan internațional.

Amazonia, Parcul Național ~

Rezervație naturală situată în partea centrală și de N a Braziliei, la jumătatea distanței dintre Manaus și Belém, de-a lungul râului Tapajós. Înființat în 1974, parcul s-a extins treptat, ajungând la o suprafață de 8 600 kmp. Găzduiește o uriașă diversitate de specii de floră și faună.

amban

(*în dialect manciurian*, ministru)

Reprezentant diplomatic al împăratului chinez, în timpul dinastiei Qing, detașat pe teritoriul unui stat vasal. În 1793, împăratul Qianlong, din dinastia Qing, a schimbat procedura de alegere a lui Dalai-Lama, iar tibetanii a trebuit să-l convingă pe

amban că o respectă. În 1904, când Marea Britanie a încercat să forțeze semnarea unui acord comercial între Tibet și statul englez, amban a adoptat o poziție neutră, invocând lipsa puterii politice. Aceasta a dus la contestarea autorității chineze în Tibet. Rolul și autoritatea ambanului continuă să fie un motiv de dispută între guvernul chinez și susținătorii independenței Tibetului.

ambasador

Reprezentant diplomatic, de cel mai înalt rang, al unui guvern pe lângă un alt guvern sau organizație internațională. Conform celor stabilite și consfințite prin Congresul de la Viena (1815), ambasadorii au fost, inițial, reprezentanții personali ai conducătorului unei țări și nu ai națiunii respective, în întregul ei, rangul permițându-le întrevederi cu șeful statului gazdă. La început, doar marile monarhii au făcut schimb de ambasadori. SUA nu au numit ambasadori până în 1893. Din 1945, toate națiunile au fost recunoscute ca fiind egale în drepturi, iar schimbul de ambasadori s-a generalizat. Până la dezvoltarea mijloacelor moderne de comunicație, ambasadorii aveau puteri lărgite; ulterior, acestea s-au redus la rolul de purtători de cuvânt ai ministerelor de Externe din țările reprezentate.

Ambler, Eric

(28.06.1901, Londra, Anglia - 22.10.1998, Londra)

Autor britanic de romane polițiste și de spionaj. Printre romanele sale se numără *Frontiera întunecată* (The Dark Frontier, 1936), *Epitaf pentru un spion* (Epitaph for a Spy, 1938), *Un sicriu pentru Dimitrios* (A Coffin for Dimitrios, 1939), *Călătorie pe tărâmul spaimei* (Journey into Fear, 1940; ecranizat în 1942), *Lumina zilei* (The Light of Day, 1962). Spre deosebire de primele povestiri britanice de spionaj, în care eroi xenofobi și romantici învingeau vaste conspirații ce vizau dominația mondială, scrierile lui Ambler au ca personaje englezi obișnuiți, educați, aruncați din întâmplare sau din curiozitate în mijlocul pericolului. Remarcabilă pentru realismul dur pe care-l afișează, opera lui Ambler a avut o influență majoră asupra unor scriitori precum Graham Greene și John Le Carré.

Eric Ambler

ENCYCLOPÆDIA BRITANNICA, INC.

Ambon

Insulă din arhipelagul Moluce, Indonezia. Componentă a arhipelagului malaez, Ambon are o lungime de 50 km, o lățime de 16 km și o suprafață de 761 kmp. Portul principal se numește tot Ambon, 205 664 loc. (2000). Din punct de vedere geologic, insula este caracterizată de activitate seismică și vulcanică. Vârful Salhatu (1 038 m) este cel mai înalt punct al ei. Negoțul cu cuișoare, mirodenie originară din arhipelag, a atras comercianții portughezi, care au înființat aici o așezare, în 1521. În 1605, locul portughezilor a fost luat de olandezi. Aceștia au câștigat monopolul comerțului cu mirodenii și i-au ucis pe coloniștii englezi, în masacrul de la Amboina, din 1623. Britanicii au cucerit insula în 1796 și apoi în 1810, dar în 1814, Ambon a fost retrocedată olandezilor. În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial a fost ocupată de japonezi și recucerită de olandezi, în 1945, pentru ca, în 1949, să devină parte a Indoneziei. Mișcarea de independență din 1950 a fost rapid suprimată.

ambră

Substanță vâscoasă (cca 80% colesterol) ce se formează în intestinul cașaloților, folosită în Orient drept condiment, iar în Occident, ca stabilizator în fabricarea parfumurilor fine. Se crede că se formează ca aglomerare de fecale în jurul părților nedigerabile ale moluștelor și ale altor capturi ale balenei. Ambra proaspătă are o consistență moale, culoare neagră și un miros neplăcut; expusă la soare, aer și apă de mare, substanța devine tare, deschisă la culoare și capătă un miros plăcut. Ambra poate fi găsită pe plajele oceanelor sau este extrasă direct din corpul balenelor ucise. Bucățile găsite sunt în general de mici dimensiuni, dar cele mai mari cântăresc aproape 450 kg.

ambreiaj

Mecanism pentru cuplarea sau decuplarea unei perechi de arbori coaxiali. Ambreiajul este situat de obicei între arborele de antrenare (motor) și cel antrenat, realizând legături temporare între cei doi arbori, permițând pornirea și oprirea echipamentului și îngăduind motorului să fie pornit în gol (ca la automobile). Ambreiajele mecanice permit fie o antrenare completă (fără jocuri), fie una dependentă de frecare; ambreiajele centrifugale realizează o cuplare sau decuplare automată. Ambreiajul cu roată liberă transmite cuplul de torsiune

pe o singură direcție și permite arborelui antrenat al mașinii să se învârtă liber; la biciclete, un astfel de ambreiaj permite rularea fără a mișca pedalele.

ambrozie

Plantă din cele cca 15 specii de plante ierboase (*vezi* iarbă), genul *Ambrosia,* familia *Compositae,* dintre care majoritatea sunt originare din America de Nord. Au tulpini aspre cu peri, majoritatea cu frunze lobate sau divizate și flori verzui, mici, grupate în inflorescențe de dimensiuni reduse. Ambrozia comună (*A. artemisiifolia)* se găsește pe tot cuprinsul Americii de Nord. Polenul eliberat din abundență de aceste plante la sfârșitul verii este cauza principală a febrei fânului, în partea de E și centrală a Americii de Nord. Fiind plante anuale, tăierea lor înainte de sezonul de polenizare duce la dispariția lor.

Ambrozie, Sfântul ~

(339 d.Hr., Treverorum, Belgica, Gallia - 397 d.Hr., Milano; sărbătorit pe 7 decembrie)

Episcop de Milano. Crescut în Roma, a devenit guvernator provincial. În 374 d.Hr. a fost numit episcop al Milanului, fiind un candidat de compromis la această funcție (alegerea sa a fost neobișnuită, Ambrozie nefiind botezat înainte de ocuparea acestei funcții). El a introdus conceptul de împărat creștin supus autorității episcopale, atunci când l-a obligat pe împăratul Theodosiu să caute iertarea față de el și a combătut toleranța față de arianism. A scris tratate de teologie, sub influența filozofiei grecești, printre care *Despre Sfântul Duh, Despre îndatoririle preoților,* precum și o serie de imnuri. Predicile sale și exemplul personal l-au convertit pe Sfântul Augustin.

Sf. Ambrozie, frescă de Pinturicchio, anii 1480; biserica Santa Maria del Popolo, Roma

ALINARI - ART RESOURCE/EB. INC.

ameliorare

Aplicare a principiilor genetice în zootehnie, agricultură și horticultură, pentru a îmbunătăți calitatea dorită. În Antichitate, agricultorii îmbunătățeau multe plante prin cultivarea selectivă. Cultivarea modernă a plantelor se bazează pe polenizare; numai polenul de la planta mascul trebuie transportat la planta femelă. Ameliorarea animalelor constă în alegerea caracteristicilor ideale (de ex. lâna fină, producția ridicată de lapte), selectarea animalelor care trebuie îmbunătățite și determinarea sistemului de împerechere (de ex., dacă animalele care sunt împerecheate sunt neînrudite, slab înrudite sau rezultate în totalitate din împerecheri selective).

Amelung, sticlă ~

Varietate de sticlă, produsă între 1784 și cca 1795 în SUA, de John Frederick Amelung. Născut în Bremen, Germania, acesta a fondat fabrica de sticlă New Bremen Glass Manufactory în Maryland, SUA, cu sprijin financiar din partea unor investitori germani și americani. A încercat să înființeze o comunitate a sticlarilor, aducând meșteri din Germania, însă inițiativa sa a eșuat când Congresul american i-a refuzat cererea pentru un împrumut financiar, în 1790. Doar câteva piese de sticlărie autentică marca Amelung s-au păstrat până în zilele noastre, cele mai multe gravate cu motive simple.

Amen

Vezi Amon

Amendamentul privind egalitatea în drepturi

Amendament la Constituția SUA, neratificat, ale cărui prevederi urmau să scoată din vigoare o serie de legi statale și federale discriminatorii pentru femei. Punctul central al amendamentului susținea faptul că sexul nu trebuie considerat un factor decisiv în stabilirea drepturilor legale ale unui individ. A fost supus dezbaterii Congresului în 1923, puțin după ce femeile primiseră drept de vot. După 49 de ani a fost aprobat de Senatul american (1972), dar ratificat de numai 30 dintre cele 50 de corpuri legislative. Oponenții amendamentului au argumentat că acesta ar fi condus la pierderea unor privilegii ale femeilor, cum ar fi scutirea de serviciul militar și suportul financiar din partea soților. Susținătorii lui, în frunte cu Organizația Națională a Femeilor, au considerat că discriminarea și o serie de legi federale determină statutul de dependență economică a femeilor.

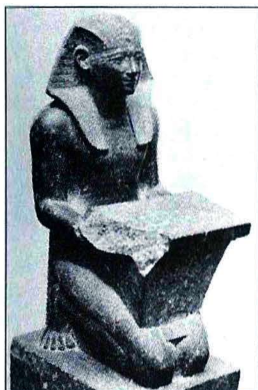
Amenemhet I

Faraon egiptean (d. 1938–1908 î.Hr.), fondator al Dinastiei XII (1938–1756 î.Hr.). Împreună cu guvernatorii săi provinciali a refăcut unitatea Egiptului, după războiul civil izbucnit la moartea predecesorului său, Montuhotep IV. A mutat capitala statului de la Teba la al-Lisht, la S de

Memfis. A extins stăpânirea egipteană în zona Nilului Superior și a fortificat delta fluviului. Reafirmând originea divină a monarhiei egiptene, a mărit templul lui Amon, din Teba. Din 1918 î.Hr. a împărțit tronul Egiptului cu fiul său, Sesostris. Amenemhet a fost asasinat, zece ani mai târziu.

Amenhotep II

Faraon egiptean (d. 1514–1493 î.Hr.), fiu și succesor al lui Ahmes I. Amenhotep a extins stăpânirea egipteană la S de cea de-a treia cataractă a Nilului, menținându-și și stăpânirea în regiunile de NV. A susținut renunțarea la mormintele piramidale, în favoarea celor săpate în piatră, din Valea Regilor, în V Tebei. În timpul domniei sale, monumentele funerare regale erau ridicate la marginea deșertului; cu toate acestea, locul mormântului său nu este cunoscut.

Amenhotep II oferind jertfe, statuie, sec. XV î.Hr.; Muzeul Egiptean din Cairo

MUZEUL EGIPTEAN, FOTO, HIRMER FOTOARCHIV, MÜNCHEN

Amenhotep III

Faraon egiptean care a domnit într-o perioadă de prosperitate (1390–1353 d.Hr.). Cu excepția campaniei militare din E Egiptului, de la începutul domniei sale, guvernarea sa a fost pașnică. S-a remarcat prin stabilirea legăturilor diplomatice cu Siria, Cipru, Babilon și Asiria, prin construirea unor edificii publice în Memfis, Teba și Nubia, printre care se numără și secțiuni din templele de la Luxor și Karnak. Nu s-a conformat tradiției, căsătorindu-se cu Tiy, o femeie care nu aparținea nobilimii și cu care a împărțit domnia. Succesorul său a fost Akhenaton.

Amenhotep III, cap de statuie din V Tebei, cca 1390 î.Hr.

PRIN AMABILITATEA CURATORULUI LUI BRITISH MUSEUM

Amenhotep IV

Vezi Akhenaton

amenoree

Lipsă a menstruației. Semnele amenoreei de tip primar (când până la vârsta de 16 ani nu a existat nici un ciclu menstrual) sunt: organe genitale infantile, lipsă a pilozității pubiene și a sânilor, nanism, dezvoltare deficitară a musculaturii. Simptomele amenoreei de tip secundar (încetarea anormală a menstruației, odată ce aceasta a debutat) sunt atrofierea organelor genitale și reducerea pilozității pubiene. Amenoreea nu este o boală în sine, ci un simptom al dezechilibrului dintre activitatea hipotalamusului, a glandei pituitare, a ovarelor și a uterului; poate fi cauzată de răni, tumori sau boli. Printre alte cauze se numără disfuncțiile sistemice, șocul emoțional, stresul, dezechilibrul hormonal, anorexia, absența ovarelor sau a uterului, sarcina, lactația, menopauza. Menstruația sporadică sau amenoreea care nu este o consecință a unei afecțiuni organice nu sunt dăunătoare organismului.

America

Vezi America Centrală, America de Nord, America de Sud

America Centrală

Partea de S a Americii de Nord, 39 806 000 loc. (2005). Se întinde de la granița de S a Mexicului până la granița de NV a Columbiei și de la Oceanul Pacific până la Marea Caraibilor. Include: Guatemala, Belize, Honduras, El Salvador, Nicaragua, Costa Rica și Panama. Unii geografi includ și cinci state din Mexic: Quintana Roo, Yucatán, Campeche, Tabasco și Chiapas. Suprafață: 522 129 kmp. Două treimi din populație sunt descendenți ai amerindienilor și ai spaniolilor. Limba: spaniolă (oficială), cu excepția statului Belize (unde engleza este limba oficială) și limbi ale indienilor americani. Religia: în majoritate romano-catolică. Regiunea are un relief mai ales muntos și de deal, cu mlaștini și zone mai joase și umede, care se întind de-a lungul coastelor. Vulcanul Tajumulco, din V Guatemalei, este punctul cel mai înalt (4 220 m). În regiune se găsesc cca 40 de vulcani, majoritatea activi, cauză a unei intense activități seismice. Zonele vulcanice, cu pământ fertil, sunt suprafețe agricole productive. Deși regiunea a fost mult timp locuită de indigeni, inclusiv de indienii maya, spaniolii au cucerit-o la începutul sec. XVI și au condus-o aproape 300 de ani. Cristofor Columb a înconjurat coasta Oceanului Atlantic în 1502, din Honduras și până în golful Darien; primele așezări europene au apărut în acest golf (1510). Spania a organizat regiunea (în afară de Panama) în Căpitănia Generală a Guatemalei (cca 1543). Englezii au sosit în

sec. XVII, întemeind Hondurasul Britanic (Belize). Independența față de dominația spaniolă a fost obținută în 1821, iar în 1823 s-au format Provinciile Unite ale Americii Centrale (Guatemala, El Salvador, Honduras, Nicaragua și Costa Rica). Hondurasul Britanic nu s-a alăturat federației, fiind încă teritoriu colonial, iar Panama a rămas ca parte a Columbiei. În 1824, federația a adoptat o constituție, dar, în 1838, Costa Rica, Honduras și Nicaragua s-au retras, ceea ce a însemnat, practic, sfârșitul federației. În 1923 au fost încheiate tratate de prietenie cu ocazia unei conferințe a statelor din America Centrală, desfășurată la Washington. Piața Comună a Americii Centrale a fost înființată în 1960, pentru a se crea o uniune vamală și pentru promovarea cooperării economice.

America de Nord

Continent situat în emisfera vestică, al treilea, ca mărime, de pe glob. Se întinde între Cercul Polar Arctic și Tropicul Racului. Este aproape în întregime înconjurat de ape, și anume: Oceanul Pacific, strâmtoarea Bering, Oceanul Arctic, Oceanul Atlantic, Marea Caraibilor și golful Mexic. Suprafață: 24 247 039 kmp, 454 225 000 loc. (2001). Având aproximativ forma unui triunghi răsturnat, America de Nord se pare că a fost primul teritoriu care a atins, aproximativ, forma și dimensiunile actuale. Structura sa geologică este construită în jurul unei platforme stabile de rocă din Precambrian, numită scutul canadian. Spre SE se întind Munții Apalași, iar spre V se află Munții Cordilieri, mai tineri și mai înalți. Acești munți se întind pe lungimea întregului continent și ocupă cam o treime din toată suprafața acestuia. Munții Stâncoși formează partea de E a Cordilierilor. Cel mai înalt vârf este McKinley. Bazinul fluviului Mississippi, împreună cu afluenții săi principali, Missouri și Ohio, ocupă mai mult de o optime din suprafața totală. În general predomină condițiile de climă temperată. Terenul arabil constituie peste o optime din suprafața totală, iar pădurile ocupă aproape o treime. Engleza, limba cea mai importantă în SUA, este predominantă, fiind urmată de spaniolă, în vreme ce franceza este vorbită în regiuni din Canada. Majoritatea populației de origine europeană se află în SUA și Canada. În Mexic au fost frecvente căsătoriile mixte, între albi și indieni, astfel încât mexicanii mestizo constituie aproape trei cincimi din populație. America de Nord are un amestec de economii dezvoltate, economii parțial dezvoltate și economii în curs de dezvoltare. Are zăcăminte feroase și cele mai mari resurse din lume de cadmiu, cupru, fier, molibden, argint și zinc. Este cel mai important producător de produse alimentare, în mare parte datorită agriculturii mecanizate și bazate pe cercetare, din SUA și Canada. Printre statele cu guverne democratice se numără Canada, Mexic, Costa Rica și SUA. Statele Americii de Nord au căutat să realizeze o unitate la nivel emisferic, în calitate de membri ai Organizației Statelor Americane, care include și țări din America de Sud. Au dorit să promoveze și legături economice mai strânse între ele și, în 1992, Canada, SUA și Mexic au semnat Acordul Nord-American de Liber Schimb (NAFTA), care stipula eliminarea majorității taxelor vamale și a altor bariere în comerțul dintre cele trei țări. Primii locuitori erau amerindieni, care au migrat din Asia acum aproape 20 000 de ani. Cele mai mari civilizații precolumbiene au existat în Mezoamerica (*vezi* civilizația mezoamericană), care includea populațiile olmec, maya, toltec și aztec, cea din urmă fiind cucerită de către spanioli. Pentru mult timp, America de Nord a rămas colonizată în zone restrânse și nedezvoltată. Începând cu sec. XVII a cunoscut o transformare profundă, odată cu venirea europenilor și a africanilor, pe care cei dintâi i-au adus ca sclavi. Stilul de viață a devenit latino-american la S de Rio Grande și anglo-american la N, cu enclave de cultură franceză în Canada și în statul Louisiana. Sclavia, practicată în sec. XVI–XIX, a adăugat o semnificativă cultură minoritară, de origine africană, în special în SUA și în Caraibe (*vezi* Indiile de Vest). Gigantica economie industrială a Statelor Unite, resursele abundente și puterea militară au conferit teritoriului o considerabilă influență la nivel global.

America de Nord Britanică, Actul privind ~

(1867)

Lege adoptată de Parlamentul britanic, prin care trei colonii britanice, Nova Scotia, New Brunswick și Canada, erau unite formând „un singur dominion, numit Canada". Aceeași lege împărțea provincia Canada în provinciile Quebéc și Ontario. Legea a servit drept „constituție" a Canadei până în 1982, când a devenit bază pentru Legea Canadei.

America de Sud

Continent situat în emisfera vestică, al patrulea, ca mărime, de pe glob. Este mărginit de Marea Caraibilor la NV, de Oceanul Atlantic la NE, E și SE și de Oceanul

RUSIA
OCEANUL ARCTIC
MAREA BERING
MAREA CIUKOTSK
Str. Bering
I. SF. LAURENȚIU
I. NUNIVAK
PENINSULA SEWARD
M-ȚII BROOKS
Capul Barrow
I-LE QUEEN ELISABETH
I. ELLEF RINGNES
I. ELLESMERE
GROENLANDA (DAN.)
I. MELVILLE
I. DEVON
MAREA BEAUFORT
I. BANKS
Canalul Parry
I. BYLOT
Golful Baffin
I. SOMERSET
SUA
M-ȚII AHKLUN
Vf. McKinley 6195 m
M-ȚII ALASKA
Golful Bristol
M-ȚII ALEUTINE
PENINSULA KENAI
I. KODIAK
I. VICTORIA
PENINSULA BOOTHIA
I. BAFFIN
Str. Davis
Nuuk
Golful Alaska
Vf. Logan 5952 m
M-ȚII MACKENZIE
PENINSULA MELVILLE
Marele Lac al Urșilor
CÂMPIILE ȘI PODIȘURILE NORD CANADIENE
MAREA LABRADOR
I. SOUTHAMPTON
Str. Hudson
Capul Chidley
I. BARANOF
M-ȚII CASSIAR
M-ȚII CORDILIERI
M-ȚII STÂNCOȘI
PODIȘUL PRERIILOR
Marele Lac al Sclavilor
Lacul Athabasca
PENINSULA UNGAVA
Golful Hudson
I-LE QUEEN CHARLOTTE
Lacul Reindeer
I-LE BELCHER
Lacul Smallwood
Str. Belle Isle
M-ȚII CARIBOO
CANADA
Golful James
Lacul Manicouagan
I. VANCOUVER
I. ANTICOSTI
I. NEWFOUNDLAND
Golful St. Lawrence
I-LE SAINT-PIERRE ȘI MIQUELON (FR.)
LABRADOR
Lacul Winnipeg
Lacul Manitoba
I. CAPE BRETON
M-ȚII OLYMPIC
M-ȚII CASCADELOR
M-ȚII BITTERROOT
M-ȚII BEAR PAW
Lacul Woods
Lacul Nipigon
M-ȚII MESABI
Lacul Superior
M-ȚII LAURENȚIAN
Ottawa
BLACK HILLS
Capul Mendocino
Vf. Washington 1917 m
Lacul Huron
Lacul Ontario
Cascada Niagara
Lacul Erie
Lacul Michigan
MARELE BAZIN
M-ȚII WASATCH
OCEANUL PACIFIC
SIERRA NEVADA
Vf. Elbert 4400 m
PODIȘUL COLORADO
M-ȚII APALAȘI
Washington, D.C.
Vf. Whitney 4419 m
VALEA MORȚII
MARELE CANION
SUA
OCEANUL ATLANTIC
Golful Chesapeake
PODIȘUL CUMBERLAND
PODIȘUL OZARK
Vf. Mitchell 2038 m
Hamilton
BERMUDE (M.B.)
DEȘERTUL SONORA
PODIȘUL ESTACADO
PEN. CALIFORNIA
DEȘERTUL CHIHUAHUA
SIERRA MADRE OCCIDENTAL
PODIȘUL EDWARDS
SIERRA MADRE ORIENTAL
Tropicul Racului
Golful California
Golful Mexic
Nassau
BAHAMAS
I-LE TURKS ȘI CAICOS (M.B.)
Cockburn Town
PODIȘUL MEXICAN
Havana
CUBA
I-LE MARIAS
MEXIC
Canalul Yucatan
Golful Campeche
PENINSULA YUCATAN
I-LE CAYMAN (M.B.)
George Town
Santo Domingo
San Juan
PUERTO RICO (SUA)
ANTIGUA ȘI BARBUDA
I. REVILLAGIGEDO
HAITI
REPUBLICA DOMINICANĂ
Port-au-Prince
DOMINICA
BARBADOS
SAINT LUCIA
SAINT VINCENT ȘI GRENADINE
Mexico City
Vlc. Citlaltépetl 5701 m
Kingston
JAMAICA
ANTILELE MARI
ANTILELE MICI
SIERRA MADRE DE SUD
ISTMUL TEHUANTEPEC
BELIZE
Belmopan
Golful Honduras
TRINIDAD ȘI TOBAGO
Port-of-Spain
GUATEMALA
HONDURAS
Guatemala City
Tegucigalpa
MAREA CARAIBILOR
ARUBA (OL.)
ANTILELE OLANDEZE (OL.)
San Salvador
EL SALVADOR
NICARAGUA
Lacul Nicaragua
Managua
COSTA RICA
San José
Canalul Panama
Panama City
PANAMA
Capul Mala
AMERICA DE SUD
I. NUNIVAK
M-ȚII AHKLUN
MAREA BERING
I-LE PRIBILOF
Golful Bristol
I. ATTU
Vlc. Pavlof 2518 m
Vlc. Shishaldin 2857 m
I-LE ALEUTINE
Ecuator
AMERICA DE NORD
Scale 1: 50,660,000
0 400 800 km

Pacific la V. Este separat de Antarctica prin strâmtoarea Drake și este unit cu America de Nord prin istmul Panama. Suprafață: 17 858 000 kmp, 350 977 000 loc. (2002). A fost populată de patru mari grupuri etnice: amerindienii, locuitori precolumbieni ai continentului, spaniolii și portughezii, care au controlat teritoriul din sec. XVI până la începutul sec. XIX, africanii importați ca sclavi și imigranții sosiți de peste ocean după dobândirea independenței, majoritatea germani și sud-europeni, dar și libanezi, sud-asiatici și japonezi. Populația este în proporție de 90% creștină, majoritatea covârșitoare fiind romano-catolică. Spaniola este limba oficială, cu excepția Braziliei (portugheză), a Guyanei Franceze (franceză), a Guyanei (engleză) și a Surinamului (olandeză). Se vorbesc și unele limbi amerindiene. America de Sud are trei regiuni geografice importante: Munții Anzi, în V (regiune seismică), care se întind pe toată lungimea continentului, Aconcagua (6 960 m) fiind cel mai înalt vârf din emisfera vestică. Regiunile muntoase care se întind la N și E sunt mărginite de bazine sedimentare de mică altitudine, printre care bazinul fluviului Amazon, cel mai mare bazin hidrografic din lume, și Pampas din E Argentinei, ale cărui pământuri fertile reprezintă una dintre cele mai productive regiuni agricole. Alte sisteme hidrografice importante includ bazinul fluviilor Orinoco și São Francisco și sistemul Paraná–Paraguay–Río de la Plata. Patru cincimi din teritoriu sunt situate în zona tropicală, dar există și regiuni cu o climă temperată, aridă sau rece. Mai puțin de o zecime din terenuri sunt arabile, cultivându-se în special porumb, grâu și orez, doar o pătrime fiind folosită drept pășuni permanente. Aproximativ jumătate din continent este acoperit de păduri, mai ales de imensa pădure tropicală amazoniană, a cărei suprafață se restrânge, însă, tot mai mult. Aproape o pătrime dintre speciile de animale cunoscute în lume trăiesc în pădurile tropicale, podișurile, râurile și mlaștinile acestui continent. America de Sud deține o optime din zăcămintele mondiale de fier și o pătrime din rezervele de cupru. Exploatarea acestora și a altor numeroase resurse minerale constituie ramuri industriale importante în multe regiuni. Printre culturile comerciale se numără bananele, citricele, trestia de zahăr și cafeaua. Pescuitul este o ramură importantă în zonele de coastă ale Pacificului. Comerțul ilegal cu droguri (mai ales pentru export) reprezintă o sursă importantă de venituri în unele țări. Majoritatea țărilor au o economie de piață liberă sau mixtă (cu întreprinderi de stat și private). Veniturile tind să fie distribuite în mod inegal între un număr foarte mare de săraci și un mic număr de familii bogate. Clasa de mijloc, deși în creștere, reprezintă o minoritate în majoritatea țărilor. Primii locuitori se crede că au fost vânătorii și culegătorii asiatici, care au ajuns aici cu aproximativ 12 000 de ani în urmă. Dezvoltarea agriculturii din cca 2500 î.Hr. (deși apăruse cam cu 6 000 de ani mai devreme) a determinat o perioadă de evoluție culturală rapidă, care a culminat în regiunea Anzilor centrali cu Imperiul Inca. Explorarea europeană a început odată cu Cristofor Columb, la debarcarea sa în 1498. Aventurierii spanioli și portughezi (*vezi* conchistador) au deschis calea către spolierea și, ulterior, către colonizarea teritoriilor. Potrivit condițiilor Tratatului de la Tordesillas, Portugalia a primit partea estică a continentului, iar Spania, restul. Populația băștinașă a fost decimată în urma contactelor cu europenii, iar supraviețuitorii au fost transformați în șerbi. America de Nord, cu excepția zonei Guyana, ieșise deja de sub controlul european la începutul anilor 1800. Majoritatea țărilor au adoptat o formă republicană de guvernământ. Inegalitățile sociale și economice sau conflictele de graniță au declanșat revoluții periodice în multe dintre aceste țări. Toate s-au alăturat Națiunilor Unite după Al Doilea Război Mondial (1938–1945), iar în 1948, s-au alăturat Organizației Statelor Americane. Până în a doua jumătate a sec. XX, majoritatea țărilor continentului începuseră integrarea economiilor naționale pe piețele mondiale și, în anii 1990, cele mai multe adoptaseră sistemul democratic de guvernare.

America Latină

Țările din America de Sud și de Nord (inclusiv cele din America Centrală), situate la S de Statele Unite ale Americii. Termenul este restrâns uneori la țările de limbă spaniolă sau portugheză. Perioada colonială a început în America Latină în sec. XV–XVI, când exploratori cum ar fi Cristofor Columb sau Amerigo Vespucci au întreprins marile călătorii de descoperire a Lumii Noi. Conchistadorii care i-au urmat, inclusiv Hernán Cortés și Francisco Pizzaro, au impus stăpânirea spaniolă în foarte multe regiuni. În 1532 a fost întemeiată prima așezare portugheză în Brazilia. Biserica Romano-Catolică a trimis foarte repede multe misiuni în America

80° 70° 60° 50° 40°

MAREA CARAIBILOR
Golful Venezuela
Capul Gallinas
Vf. Bolívar 5800 m
PENINSULA SEGOVIA
SIERRA DE PERIJA
Golful Maracaibo
CORDILLERA DE MERIDA
Caracas
Golful Paria
Boca Grande
Capul Barima
M-ȚII IMATACA
Orinoco
Apure
LLANOS
VENEZUELA
Georgetown
Paramaribo
Cayenne
OCEANUL ATLANTIC
CORDILLERA OCCIDENTAL
CORDILLERA CENTRAL
CORDILLERA ORIENTAL
Magdalena
Meta
Cascada Angel
Caroni
Tomo
Vichada
Ventuari
Essequibo
Bogota
SIERRA PACARAIMA
SURINAM
GUIANA FRANCEZĂ
Guaviare
Inirida
Vf. Duida 2424 m
COLUMBIA
PODIȘUL GUIANEI
GUYANA
SERRA ACARAÍ
M-ȚII TUMUCHUMAC
Capul Norte
Vaupés
Vf. Neblina 3139 m
Branco
Negro
Lacul Balbina
Vlc. Chimborazo 6272 m
Quito
Caquetá
Japurá
Ecuator 0°
ECUADOR
CÂMPIA AMAZONULUI
Napo
Amazon
Pará
Tocantins
Capim
Yavari
Juruá
Tefé
Madeira
Tapajós
Xingu
Barajul Tucuruí
Lacul Tucuruí
ANZII
DEȘERTUL SECHURA
CORDILLERA DEL CONDOR
Marañón
Ucayali
Purus
Juruena
Teles Pires
SERRA DO CACHIMBO
Araguaia
Parnaíba
Capul São Roque
CORDILLERA ORIENTAL
Lacul Samuel
Capul Branco
Huascarán 6768 m
PERU
Pasul Ticlio
Madre de Dios
Abună
Mamoré
SERRA DOS PARECIS
M-ȚII BRAZILIEI
BRAZILIA
CÂMPIA MESTRE
Lacul Sobradinho
Cascada Paulo Afonso
10°
Lima
I-LE CHINCHA
CORDILLERA OCCIDENTAL
Lacul Titicaca
CORDILLERA ORIENTAL
CÂMPIA MOXOS
BOLIVIA
Guaporé
PODIȘUL MATO GROSSO
PANTANAL
Brasília
São Francisco
SERRA DO ESPINHAÇO
Vf. Chachani 6090 m
La Paz
Vf. Illimani 6438 m
Vf. Sajama 6542 m
CORDILLERA OCCIDENTAL
Sucre
Lacul Ilha Solteira
SERRA DO CANASTRA
Doce
OCEANUL PACIFIC
DEȘERTUL ATACAMA
CHACO BOREAL
GRAN CHACO
PARAGUAY
Lacul Furnas
SERRA DA MANTIQUEIRA
20°
Tropicul Capricornului
Vlc. Llullaillaco 6723 m
PUNA DE ATACAMA
CHACO CENTRAL
Pilcomayo
Bermejo
Asunción
Cascada Iguaçu
Iguaçu
SERRA DE MISIONES
SERRA DO MAR
CHACO AUSTRAL
Uruguay
Paraná
Salado
SERRA DE CÓRDOBA
CÂMPIA PAMPAS
URUGUAY
Laguna Patos
Vf. Aconcagua 6960 m
Pasul Bermejo
Santiago
M-ȚII GRANDE
Laguna Mirim
30°
I-LE JUAN FERNÁNDEZ (CHILE)
Buenos Aires
Montevideo
Rio de la Plata
CHILE
Vlc. Domuyo 4709 m
SIERRA DEL TANDIL
Point Sur del Cabo San Antonio
OCEANUL ATLANTIC
ARGENTINA
Colorado
Golful Blanca
Negro
Vf. Tronador 3536 m
Golful Ancud
Golful San Matías
I. CHILOÉ
Chubut
PATAGONIA
40°
Golful Corcovado
Golful San Jorge
Lacul General Carrera
Capul Tres Puntas
Golful Penas
I-LE FALKLAND (MALVINE)
(Administrate de M.B., pretinse de Argentina)
Golful Grande
Str. Magellan
Stanley
ȚARA DE FOC
I. ESTADOS
Capul Horn
I-LE DIEGO RAMÍREZ
Str. Drake

I. SOUTH GEORGIA (M.B.)

AMERICA DE SUD
0 300 600 km
50°

Latină. Romano-catolicismul continuă să fie religia cea mai răspândită în majoritatea țărilor latino-americane, deși numărul protestanților și al creștinilor evanghelici e în creștere. Spaniolii și portughezii care s-au stabilit în aceste regiuni i-au înrobit pe amerindienii băștinași, dar aceștia au fost decimați de boli și de tratamentele foarte rele la care erau supuși. Atunci au fost importați sclavi africani pentru a-i înlocui. O seamă de mișcări pentru independență, conduse de José de San Martin, Simón Bolívar etc., au zguduit America Latină la începutul sec. XIX. În toată regiunea au fost proclamate republici federale, dar multe dintre noile țări au ajuns la un haos politic, conducerea lor fiind preluată de dictatori sau de junte militare, iar situația aceasta a persistat și în sec. XX. În anii 1990 s-a manifestat tendința de întoarcere la regimuri democratice. În țările conduse de guverne socialiste au fost privatizate multe ramuri ale industriei care se aflaseră în proprietatea statului, iar eforturile pentru integrarea economică regională au fost accelerate.

American Airlines

(Liniile Aeriene Americane)

Companie aeriană importantă din SUA, apărută în 1934, în urma fuziunii unor companii mai mici. A continuat să cumpere rutele altor linii aeriene și, în anii 1970, a devenit un serviciu de transport aerian internațional. În prezent, serviciile companiei au o largă acoperire geografică, rutele sale incluzând America de Sud, Caraibe, Europa și Pacificul de Vest. Compania mamă, AMR Corp., deține și servicii în alimentația publică, hoteluri și servicii aeroportuare la sol. Compania a achiziționat Trans World Airlines în 2001.

American Ballet Theatre

Companie de balet, cu sediul la New York. A fost înființată în 1939, sub titulatura de Ballet Theatre (numele a fost schimbat în 1958 de către Lucia Chase și Richard Pleasant, pentru a sugera faptul că este o instituție ce promovează creațiile „specific americane"). Oliver Smith l-a înlocuit pe Richard Pleasant în funcția de director-adjunct, în 1945; Mihail Barîșnikov a fost director artistic din 1980 până în 1989, colaborând cu compania din 1970. Spectacolele de balet prezentate de companie au fost create de către Agnes de Mille, Jerome Robbins, Twyla Tharp și Anthony Tudor; Michel Fokin și-a adaptat multe dintre primele sale creații pentru a fi reprezentate de această companie. Printre prim-balerinii care au dansat aici se numără și Alicia Alonso, Erik Bruhn, Anton Dolin și Natalia Makarova.

American Broadcasting Co.

Vezi ABC

american, cadril ~

Dans în care perechile se așază în grupuri de câte patru, astfel încât să formeze un pătrat. Este cel mai cunoscut dintre dansurile populare americane, derivat din cadril și, inițial, a fost astfel denumit (*în engleză*: square dance, dans în pătrat) pentru a-l deosebi de contradans (în care cuplurile stau aliniate pe două rânduri) și de dansul în cerc. Cadrilul dansat în SUA numără o serie de seturi specifice de pași, însoțiți de o muzică animată interpretată la vioară, banjo, acordeon, chitară și pian. Secvențele de pași sunt strigate sau cântate, în timpul dansului, de unul dintre instrumentiștii acompaniatori.

American Express Co.

Companie nord-americană care prestează servicii de carduri de credit și de călătorie. Înființată în 1850, ca o companie de transport expres, American Express asigura, inițial, transportul rapid de bunuri în statul New York și în partea centrală a V Statelor Unite. În 1891, compania a introdus cecurile de călătorie, deschizând primul birou european la Paris, în 1895. În prezent, este un furnizor de carduri de credit și de sisteme de prelucrare a plăților, de servicii bancare internaționale și de servicii pentru cei care călătoresc (inclusiv planificarea călătoriilor, pachete turistice și managementul călătoriilor de afaceri).

American Fur Co.

Companie fondată de John Jacob Astor, în 1808; a dominat comerțul cu blănuri în SUA, la începutul sec. XIX. Compania, considerată primul monopol din istoria economiei SUA, a absorbit sau a eliminat rivalii din centrul și V Americii de Nord. Explorările întreprinse de vânătorii și comercianții acestei companii au dus la crearea de noi așezări ale coloniștilor și la extinderea frontierei. În 1834, când Astor și-a vândut compania, aceasta era cea mai mare organizație comercială din Statele Unite.

American Motors Corp. /AMC/

Fostă companie producătoare de automobile din SUA. A fost fondată în 1954, în urma fuziunii a două dintre cele mai importante companii producătoare de automobile din

America de Nord: Nash-Kelvinator Corp. (succesoare a companiei Nash Motor, înființată în 1916) și Hudson Motor Car Co. (înființată în 1909). AMC a produs automobile AMC, camioanele și autobuzele AMC și, până în 1968, aparatură Kelvinator. Mașinile de tip jeep au intrat pe linia de asamblare în 1970, după achiziționarea de către AMC a corporației Kaiser Jeep (înființată în 1903). AMC a devenit o filială a corporației Chrysler în 1987; aceasta, la rândul său, a fuzionat cu Daimler-Benz în 1998, formând Daimler-Chrysler AG.

american, sistemul de producție ~

Producția în serie a pieselor componente și asamblarea lor în produse finite. Deși conceperea acestui sistem i-a fost atribuită lui Eli Whitney, ideea apăruse cu mult timp înainte în Europa și era deja pusă în practică la fabricile de armament din Statele Unite (*vezi* asamblare de armament). Lucrând în serviciul Amiralității britanice (1802–1808), Marc Brunel a inventat un dispozitiv care permitea producerea scripeților din lemn prin operații succesive. Prin această metodă, doar zece oameni (față de 110 câți erau necesari înainte de această invenție) puteau produce 160 000 de scripeți anual. Inginerii englezi au început să aplice sistemul după expoziția de la Crystal Palace din Londra (1851), unde au fost expuse mașini utilizate în Statele Unite pentru producerea de piese de schimb. În următorii 25 de ani, sistemul american a fost aplicat cu succes la fabricarea unei game variate de produse industriale. *Vezi și* linie de asamblare, fabrică.

American Stock Exchange (AMEX)
/Bursa de Valori Americană/

Bursă de valori din Statele Unite. Cunoscută inițial sub numele de The Curb, a fost la început o piață în aer liber din New York, pe la 1850. În 1921 s-a mutat în actualul sediu din Wall Street. Fiind la început o piață de garanții, nu era atât de importantă precum Bursa de Valori din New York. Ulterior, a devenit la fel de respectată ca aceasta din urmă, având propriile reguli de listare. În 1998 a fuzionat cu Asociația Națională a Dealerilor (National Association of Securities Dealers, NASD), pe atunci proprietara bursei NASDAQ, formând Grupul Nasdaq-Amex Market. După ce NASD și-a vândut acțiunile NASDAQ, în 2000, Amex a rămas o filială a NASD.

Americană, Liga ~ /American League/

Alături de Liga Națională (National League), este una dintre asociațiile de jucători profesioniști de baseball din Canada și Statele Unite din divizia superioară. Liga a fost înființată în 1900. În prezent, echipele de baseball sunt împărțite în trei ligi: Liga de Est (cuprinzând echipele Baltimore Orioles, Boston Red Sox, New York Yankees, Tampa Bay Devil Rays și Toronto Blue Jays), Liga Centrală (Chicago White Sox, Cleveland Indians, Detroit Tigers, Kansas City Royals și Minnesota Twins) și Liga de Vest (Ananheim Angels, Oakland Athletics, Seattle Mariners și Texas Rangers).

americană, renașterea ~ *sau* renașterea din New England

Perioadă cuprinsă între 1830 și sfârșitul Războiului Civil, în care literatura americană a înflorit ca expresie a spiritului național. Scena literară a fost dominată de noua generație de scriitori din New England, printre care Henry W. Longfellow, Oliver Wendell Holmes și James Russell Lowell. O mare influență au avut-o transcedentaliștii (*vezi* transcendentalismul) Ralph Waldo Emerson și Henry David Thoreau, ca și scriitorii de o mare creativitate precum Nathaniel Hawthorne, Herman Melville, Walt Whitman și Edgar Allan Poe.

americiu

Element chimic sintetic, radioactiv, având simbolul Am și numărul atomic 95. Este cel de-al patrulea element transuranian descoperit, fiind sintetizat pentru prima dată în 1944, din plutoniu-239, într-un reactor nuclear. Izotopul americiu-241 este produs în cantități de ordinul kilogramelor, fiind utilizat la fabricarea dispozitivelor de măsurare cu ajutorul radiațiilor gamma. Este folosit la fabricarea detectoarelor de fum pentru uz casnic.

amerindian *sau* indian american

Membru al diverselor populații originare din emisfera vestică, cu excepția eschimoșilor și a aleuților. Deși termenul de american nativ este preferat astăzi celui de amerindian, mai ales în SUA, multe populații de amerindieni continuă să-și spună indieni americani (sau indieni). În Canada este preferat termenul de prima națiune. Strămoșii amerindienilor erau vânători nomazi din NE Asiei, care au migrat în America de Nord prin strâmtoarea Bering, probabil în timpul ultimei glaciațiuni (acum 20 000–30 000 de ani). Pe la 10000 î.Hr. au ocupat cea mai mare parte din America de Nord, America Centrală și de Sud. *Vezi și* cultura anasazi; civilizația andină; complexul Clovis; complexul Folsom;

cultura hohokam; cultura hopewell; civilizația mezoamericană; cultura mississippi; indieni de câmpie; indieni pueblo; culturile woodland; indienii de sud-vest; indienii woodland de est; cultura mogollon; indienii coastei de nord-vest.

amerindiană, saună ~

Colibă sau cort utilizat pentru purificarea rituală. Utilizarea ei își are originile în cultura amerindiană – pentru care rămâne o ceremonie plină de semnificații –, dar este acum răspândită printre non-indieni, care îi recunosc beneficiile medicale și spirituale. Confecționată de obicei din ramuri îndoite și acoperită cu piei de animale sau pături, este încălzită cu aburi obținuți prin aruncarea de apă pe pietre încinse. De obicei, construirea și utilizarea acestui cort sunt însoțite de manifestări rituale. Unele populații cred că acest cort devine un centru simbolic la care sunt conectate direcțiile cardinale, trecutul și prezentul, lumea materială și cea spirituală.

amerindiene, limbi ~

Limbi vorbite de primii locuitori ai Americilor și ai Indiilor de Vest, precum și de descendenții lor moderni. Au o mare diversitate structurală, astfel încât nici o încercare de a le uni într-un număr mai mic de grupe, pe baza originii lor, nu a întrunit acordul general. Înainte de venirea lui Columb în America, peste 300 de limbi distincte erau vorbite în America de Nord, la N de Mexic, de către o populație estimată între 2 și 7 milioane. Dintre acestea, până astăzi au supraviețuit cca 170 de limbi, marea majoritate fiind vorbite fluent doar de vârstnici. Câteva familii lingvistice larg răspândite (algonkin, irocheze, sioux, muskogean, athabaska, uto-aztecă, salisha) cuprind multe dintre limbile vorbite în E și centrul Americii de Nord, deși zona vestului îndepărtat a fost una de o mare diversitate lingvistică (*vezi* hokan, penutian). În Mexic și N Americii Centrale (Mezoamerica), o populație estimată la 15–20 de milioane vorbea mai mult de 300 de limbi, înainte de venirea lui Columb. Harta lingvistică a Americii Centrale este împărțită între familiile de limbi otomangue și limba nahuatl, precum maya și alte familii mai mici de limbi izolate. Mai mult de zece dintre aceste limbi încă au peste 100 000 de vorbitori. America de Sud și Indiile de Vest aveau o populație precolumbiană estimată la 10–20 de milioane, care vorbea mai mult de 500 de limbi. Dintre familiile de limbi importante fac parte: chibcha, vorbită în Columbia și în sudul Americii Centrale, quechua și aymara, vorbite în Anzi, arawaka, caribia și tupi, vorbite în zonele joase din N și centrul Americii de Sud. Pe lângă quechua și aymara, care au aproape 10 milioane de vorbitori, și limba guarani, din familia tupi, majoritatea limbilor din S Americii au foarte puțini vorbitori, unele fiind chiar pe cale de dispariție.

amerindienilor de nord, religiile ~

Practici și credințe religioase ale indienilor din America de Nord. Se caracterizează prin credința în ubicuitatea spiritului și legătura spirituală dintre lumea celor vii și cea a morților. Conform acestor credințe, elementele naturale vii (animale, plante, arbori) și cele inanimate (lacuri, munți, nori) sunt forme ale unor entități spirituale. Datorită marii diversități a acestor credințe, este imposibilă estimarea numărului lor. În timp ce bătrânii irokezi vorbesc despre un Creator bun și înțelept care a construit universul, triburile Koyukon îl văd pe Creator sub forma unui corb, un zeu înșelător, considerându-l doar unul dintre spiritele puternice. Majoritatea ceremoniilor navajo sunt săvârșite individual, pentru atingerea unor scopuri personale. Ceremoniile pueblo sunt colective și se desfășoară în conformitate cu ciclurile naturii. În ciuda acestor diferențe, există trăsături comune tuturor religiilor: pământurile strămoșilor și locurile sacre sunt respectate fără excepție; accesul la anumite cunoștințe este îngrădit, acestea putând fi asimilate doar prin inițiere; obligațiile față de rude și strămoși ocupă un loc central; tradiția orală cuprinde povestiri care relatează întâlnirea dintre oameni și forțe non-umane; generozitatea este un act religios. Contactele cu europenii au dus la apariția unor noi religii, printre care Dansul Spiritelor și Biserica Americanilor Băștinași. *Vezi și* religiile din America Centrală.

amerindienilor de sud, religiile ~

Practici și credințe religioase ale indienilor din America de Sud. Vechile civilizații andine – inca și chimu – au dezvoltat religii foarte complexe. Religia inca îmbina ceremonii complicate, credințe animiste, cultul Soarelui și al naturii. Incașii au clădit temple monumentale în care locuiau preoți și femei alese. Preoții practicau divinația, și la ocazii importante se ofereau sacrificii. Jertfe umane se aduceau numai în cazuri extreme. În prezent, în America de Sud se cunosc cca 1 500 de culturi autohtone, ale căror credințe religioase variază foarte mult. Miturile creației ocupă

un loc important printre acestea și descriu adesea geneza primei lumi create și soarta acesteia, precum și nașterea și distrugerea lumilor ulterioare. Ceremoniile de inițiere în vârsta adultă sunt o practică larg răspândită atât pentru bărbați, cât și pentru femei, evocând deseori evenimente petrecute la începuturile creației. Printr-un ritual inițiatic este marcată și învestirea unor membri ai comunității cu funcții religioase, în cadrul căreia rolurile principale revin preotului, prezicătorului și clarvăzătorilor. Șamanul este specialistul în inducerea stărilor de extaz, el controlând intrarea sau ieșirea sufletului din corp. În ceremonii cu caracter dramatic, menite să-i pună în evidență puterile supranaturale, șamanul se poate folosi de jocuri rituale, instrumente muzicale (îndeosebi zornăitoare), un limbaj ezoteric și cântece sacre. Creștinismul a infiltrat masiv credințele populare ale multor populații autohtone, dar este în continuare interpretat în lumina tradițiilor locale, iar elemente ale religiilor băștinașe sunt vii până în ziua de azi. *Vezi și* religii mezoamericane.

Ames, Fisher

(09.09.1758, Dedham, Massachusetts, SUA - 04.07.1808, Dedham, Massachusetts)

Eseist și politician american federalist. A absolvit Universitatea Harvard în 1774 și a predat timp de 5 ani, înainte de a deveni avocat, în 1781. Fiind în favoarea unui guvern central puternic, a susținut ratificarea noii constituții SUA, la Convenția constituțională a statului Massachusetts. A devenit cunoscut pentru intransigența sa în susținerea dreptului de proprietate și în protejarea intereselor comerciale, pe care le-a promovat prin intermediul unor apeluri neobosite și al unor discursuri de mare impact. În 1788 l-a învins pe Samuel Adams în competiția pentru un loc în prima sesiune legislativă a Camerei Reprezentanților, în care a fost reales de trei ori. Argumentând cu elocvență în favoarea Tratatului de menținere a păcii cu Anglia (1794), negociat de John Jay, a convins Camera să voteze ratificarea acestuia.

Ames, Winthrop

(25.11.1870, North Eastham, Massachusetts, SUA - 03.11.1937, Boston, Massachusetts)

Producător și director de teatru. Născut într-o familie bogată din New England, a venit în Europa în 1904 pentru a studia modul de conducere a 60 de societăți europene de teatru și operă. După ce a condus teatrul din Boston a devenit director administrativ al New York City's New Theatre (1908–1911). A înființat Little Theatre și Booth Theatre, unde a produs și a regizat piese de succes, precum *Vânătorul de fuste* (The Philanderer, 1913), *Cerșetorul călare* (Beggar on Horseback, 1924) și o serie de adaptări după Gilbert și Sullivan (1926–1929). Piesa *Albă ca Zăpada* (Snow White, 1913) a fost prima piesă realizată în Statele Unite special pentru copii.

amesha spenta

În zoroastrism, oricare dintre cele șase ființe divine (trei de sex feminin și trei de sex masculin) create de Ahura Mazda pentru a-l ajuta să controleze creația. Sunt adorate individual, fiecare având câte o lună, un festival și o floare specifice. Cele mai importante sunt: Asha Vahishta (Adevărul), stăpân al focului sacru și al căii către dreptate și cunoaștere spirituală, și Vohu Manah (Cugetul Bun), care îi întâmpină pe cei binecuvântați, în paradis. Khshathra Vairya (Puterea Duhului) guvernează asupra metalului, Spenta Armaiti (Devoțiunea Binefăcătoare) stăpânește pământul, iar Haurvatat (Desăvârșirea) și Ameretat (Nemurirea) guvernează apa și plantele. În zoroastrismul târziu, fiecăruia dintre cele șase personaje i se opune un anumit spirit rău.

ametist

Varietate transparentă de cuarț, cu granulație mare, piatră semiprețioasă apreciată pentru culoarea violet. Conține o cantitate de oxid de fier (Fe_2O_3) doar cu puțin mai mare decât celelalte varietăți de cuarț, iar culoarea este probabil dată de conținutul de fier. Prin încălzire, culoarea dispare sau se transformă în galben, rezultând astfel citrinul; cea mai mare parte a citrinului de pe piață este fabricat prin acest procedeu. Depozite mari de ametist se găsesc în Brazilia, Uruguay, Ontario și Carolina de Nord. Este considerată piatră favorabilă pentru cei născuți în luna februarie. Ametistul este de obicei tăiat și fațetat în tăieturi tip smarald, dar a fost folosit din cele mai vechi timpuri și pentru tehnica intaglio.

ametist cu vârful alb din Guerrero, Mexic

LEE BOLTIN

amfetamină

Compus organic prototip al unei clase de medicamente care include amfetamina

sintetică (de ex. benzedrina, dexedrina, metamfetamina), care stimulează sistemul nervos central. A fost sintetizată pentru prima dată în 1887. Amfetaminele provoacă dispariția nevoii de somn, stare de euforie, reduc oboseala și cresc capacitatea de concentrare. Supranumite *speed* (*în engleză*, viteză), ele sunt folosite (adesea ilicit) pentru a menține artificial starea de veghe. În cazul copiilor cu deficit de atenție (hiperactivi), au un efect calmant, ajutându-i să se concentreze. Printre efectele negative se numără hiperstimularea cu accese de paranoia, starea de neliniște, insomnia, tremuratul, iritabilitatea și o stare de depresie profundă, în momentul în care efectul drogului dispare. Organismul dezvoltă rapid toleranță la această substanță, impunându-se creșterea dozei administrate, ceea ce poate duce la dependența de droguri.

amfibian

Membru al unei clase de vertebrate cu sânge rece *Amphibia*, din care fac parte mai mult de 4 400 de specii, împărțite în trei grupuri: broaște (ordinul *Anura*), salamandre (ordinul *Caudata*) și apode (ordinul *Apoda*). Evoluând probabil din specii de pești, în perioada Devonianului timpuriu (cu 417–391 m.a.u.), amfibienii au fost primele viețuitoare care au trecut de la un habitat acvatic la unul în mediu uscat. Cele mai multe specii cunosc un stadiu acvatic al larvelor, mormolocii, care se metamorfozează în adulți tereștri, însă unele specii își petrec întreg ciclul biologic în apă. Amfibienii sunt răspândiți pe întreg globul, majoritatea în regiunile tropicale.

amfibol

Mineral din grupul silicaților. Amfibolii sunt constituenți primari sau secundari în multe roci magmatice și sunt componentele principale în multe gnaise și șisturi. Unele forme, cu puternic aspect fibros, poartă numele colectiv de azbest.

amfibolit

Rocă magmatică sau metamorfică alcătuită, mai ales sau preponderent, din amfiboli. Pentru rocile vulcanice se folosește termenul hornblendit, care are un sens mai restrâns; hornblenda este cel mai cunoscut amfibol. Amfibolitele metamorfice sunt mai răspândite, găsindu-se într-o mai mare varietate. Ele prezintă o granulație medie spre mare, fiind compuse din hornblendă și plagioclaz. Este posibil ca amfibolita să provină din rocile vulcanice primare, cum ar fi bazalturile și gabrourile (*vezi* roci acide și roci bazice).

Amfion și Zethus

În mitologia greacă, fiii gemeni ai lui Zeus și ai muritoarei Antiope. După naștere, au fost lăsați să moară pe muntele Citheron, însă au fost găsiți și crescuți de un păstor. Amfion a devenit un mare muzician și cântăreț, în timp ce Zethus a devenit vânător și păstor. Conform legendei, cei doi frați au construit orașul Teba, ale cărui ziduri s-au ridicat singure, pietrele aranjându-se la sunetul lirei lui Amfion. Amfion a devenit rege al Tebei, luând-o de soție pe Niobe, cu care a avut șase fii și șase fiice. După ce copiii săi au fost uciși de zei, Amfion s-a sinucis.

amfioxus

Cordat marin de talie mică (subîncrengătura *Cephalochordata*), des întâlnit în apele de coastă tropicale și subtropicale, mai rar în apele din regiunile temperate. Are o lungime maximă de 8 cm și aspectul unor pești de dimensiuni mici, fără cap și fără ochi bine diferențiați. Au fost identificate mai multe specii, încadrate în două genuri (*Branchiostoma* sau *Amphioxus* și *Epigonichthyes* sau *Asymmetron*). Își petrec o mare parte din timp îngropați în nisipul sau mâlul de pe fundul oceanului, deși pot înota, și se hrănesc filtrând curentul de apă ce le trece prin fantele faringiene. Nu au creier și nici inimă.

Amfipolis

Oraș vechi din E Macedoniei, așezat lângă gura râului Struma. A fost un centru de importanță strategică pentru transporturi, fiind așezat lângă podul peste râul Struma, pe ruta dintre N Greciei și Dardanele. Colonizat de Atena în 437 î.Hr., a fost cucerit de Sparta în 424 î.Hr. La scurt timp, și-a recâștigat independența, dar a fost cucerit de către Filip II, regele Macedoniei, în 385 î.Hr. Mai târziu, sub stăpânirea Imperiului Roman, a devenit capitala coloniei romane Macedonia.

amfiteatru

Construcție de formă rotundă sau ovală, neacoperită, cu o arenă centrală și rânduri concentrice de locuri, dispuse în trepte. Amfiteatrul este originar din Antichitatea romană (Etruria și Campania), fiind un loc destinat jocurilor publice locale, între care erau incluse și luptele gladiatorilor, luptele între animale sălbatice sau între animale și oameni. Cel mai vechi amfiteatru existent și astăzi a fost construit la Pompei

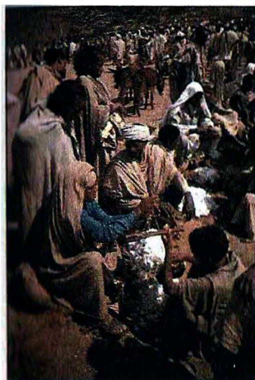
Amfiteatru roman, Verona, Italia

ANDERSON-ALINARI FROM ART RESOURCE, NEW YORK

(cca 80 î.Hr.). Și altele au supraviețuit, răspândite în fostele provincii ale Imperiului Roman, cel mai cunoscut fiind Colosseum, din Roma.

amhara

Populație din zona de podiș a Ethiopiei centrale. Numără cca 18 milioane de locuitori, formând 30% din populația Ethiopiei. Limba vorbită este amharica, o limbă semitică din familia limbilor afro-asiatice, iar religia oficială este ortodoxă ethiopiană. Descinzând din vechii cuceritori semiți ce s-au amestecat cu populația locală, de origine kușită, populația amhara a jucat un rol important în istoria țării lor. În majoritate agricultori, amhara pun mare preț pe proprietatea asupra pământului.

Membri ai populației amhara vânzând bumbac la piața Lalibela, Ethiopia

VICTOR ENGLEBERT

amharică, limba ~

Limbă semitică, vorbită în Ethiopia de peste 18 milioane de oameni, ca limbă maternă și folosită ca lingua franca pe un teritoriu întins, în podișul central al Ethiopiei. Statutul său, de limbă națională *de facto*, se datorează lungii dominații asupra monarhiei ethiopiene a suveranilor amhara. Scrierea amharică reprezintă o formă modificată a scrierii, parțial alfabetice, parțial silabice, folosite pentru limba ge'ez, limba clasică a civilizației ethiopiene creștine (*vezi* limbi ethiopiene). Deși sunt cunoscute manuscrise în amharică datând încă din sec. XIV, această limbă a început să fie folosită doar de curând în literatură, jurnalism și educație.

Amherst, Colegiul ~

Colegiu privat de studii umaniste, din orașul Amherst, Massachusetts, SUA, creat în 1825. Unul dintre fondatori a fost Noah Webster. Considerat unul dintre cele mai bune colegii din Statele Unite, a devenit un colegiu mixt începând cu 1975. Este participant la un program interacademic, alături de colegiile Hampshire, Mount Holyoke și Smith, și Universitatea Massachusetts.

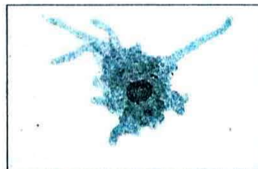
Amherst, Jeffery Amherst, Primul baron ~

(29.01.1717, Sevenoaks, Kent, Anglia - 03.08.1797, Sevenoaks)

Comandant britanic de armată. În timpul războiului francez și indian a cucerit fortul francez de la Louisbourg, din insula Cape Breton (1758), și a fost numit comandant al trupelor engleze din America. În 1760 a condus o campanie care a avut ca rezultat cucerirea orașelor Quebéc și Montréal, iar în 1761, a înăbușit revolta indienilor condusă de Pontiac. După ce a instaurat stăpânirea britanică în Canada, a fost guvernatorul general al acesteia până în 1763. Întors în Anglia, a servit în armata britanică, având funcția de comandant-șef (1772–1795). Cariera sa a fost umbrită de înfrângerea suferită în războiul împotriva coloniilor din America și de abuzurile grave din armată. A primit titlul de baron în 1776, fiind avansat la gradul de mareșal în 1796. Câteva orașe din Statele Unite, precum și Colegiul Amherst, îi poartă numele.

amibă

Protozoar unicelular, al cărui corp este capabil să formeze extensii temporare ale citoplasmei (pseudopode), pentru a se deplasa. Unele amibe trăiesc pe fundul apelor curgătoare sau al lacurilor. Altele se găsesc în sistemul digestiv al omului, una dintre acestea cauzând dizenteria. Organismul este format dintr-o mică masă gelatinoasă, citoplasma, ce conține vacuole și nucleu. Asimilarea hranei și excreția se realizează prin toată suprafața celulară. Amiba este studiată pe scară largă în cercetările celulare, pentru stabilirea funcțiilor și a relațiilor dintre nucleu și citoplasmă.

amibă (mărită)

RUSS KINNE–PHOTO RESEARCHERS

amicus curiae

(*în latină*, prieten al curții)

Persoană care oferă asistență unei curți cu jurați, acordând consultanță juridică

și răspunsuri în chestiuni *de facto* sau *de iure*. O persoană fizică (sau juridică) care nu este parte dintr-un proces, dar care are, totuși, un interes puternic legat de respectivul proces, poate primi acceptul curții de a înainta un scurt raport *amicus curiae*, în care sunt prezentate anumite puncte de vedere asupra chestiunii în cauză. Astfel de rapoarte sunt adesea prezentate în cazul proceselor vizând chestiuni de interes public (de ex. acordarea de ajutoare guvernamentale, protecția consumatorului, drepturile civile).

Amida

Vezi amitabha

amide

Substanțe chimice aparținând uneia dintre cele două clase de compuși organici ce conțin azot, înrudiți cu amoniacul și aminele și având în structură o grupare carbonil (—C=O; *vezi* grup funcțional). Amidele covalente, din prima clasă, sunt formate prin înlocuirea grupării hidroxil (—OH) a unui acid cu un grup amino (—NR_2, în care R poate reprezenta un atom de hidrogen sau un compus organic, precum metilul). Amidele formate din acizi carboxilici, numite și carboxamide, se găsesc în stare solidă, cu excepția celei mai simple, formamida, care se găsește în stare lichidă. Amidele nu sunt bune conducătoare de electricitate și au temperaturi de fierbere foarte ridicate; în stare lichidă sunt solvenți excelenți. Nu există surse naturale de amide covalente simple, însă peptidele și proteinele din sistemele vii reprezintă lanțuri lungi (polimeri) cu legături peptidice (*vezi* legătură covalentă), care sunt legături amidice. Ureea este o amidă cu două grupuri amino. Amidele covalente cu valoare comercială includ și câteva care sunt folosite ca solvenți; la acestea se adaugă sulfamidele și nailonul. Amidele ionice, cea de-a doua clasă (*vezi* legătura ionică), sunt obținute prin tratarea unei amide covalente, a unei amine sau a amoniacului cu un metal reactiv (de ex. sodiu) și sunt puternic alcaline.

amidon

Denumire dată unor compuși organici de culoare albă, granulați, produși de toate plantele verzi. Este un polizaharid cu formula chimică generală $(C_6H_{10}O_5)_n$, unde *n* poate avea valori între o sută și câteva mii; monozaharidele constituente sunt formate din unități de glucoză produse în procesul de fotosinteză. Lanțurile de glucoză sunt neramificate în cazul amilazei și ramificate la amilopectină, amândouă fiind componente ale amidonului. Amidonul consumat de animale este descompus de enzime în glucoză, în timpul digestiei. Amidonul comercial se obține mai ales din porumb, dar se folosește și amidonul din grâu, tapioca, orez și cartofi. Amidonul este utilizat frecvent în industria alimentară, dar și în cea producătoare de hârtie, textile, materiale de igienă personală, precum și la adezivi, explozibili, lichide de foraj petrolier și agenți antimucegai. Amidonul animal este o altă denumire pentru glicogen. *Vezi și* hidrocarbonați.

Amiens *în Antichitate* Samarobriva *ulterior* Ambianum

Oraș în N Franței, 135 801 loc. (1999). Așezat pe malul râului Somme, a fost o importantă fortificație romană. Reședință a unei provincii în Evul Mediu, orașul a fost anexat de Burgundia în 1435 și cucerit de spanioli în 1597. Recucerit de regele Henric IV, a devenit capitala Picardiei până în 1790. Prusacii au capturat orașul în 1870, iar germanii l-au ocupat pentru o scurtă perioadă de timp, în 1914; marea contraofensivă împotriva Germaniei, din 1918, îi poartă numele. Germania a ocupat orașul în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. Încă din sec. XVI a fost un important centru de producție a textilelor din Franța. Aici se află catedrala gotică Notre Dame, cea mai mare biserică din Franța.

Amiens, Tratatul de la ~

(27 martie 1802)

Înțelegere semnată la Amiens, Franța, între Anglia, Franța, Spania și Republica Batavă (Olanda). Prin acest tratat, Franța și aliații săi și-au recuperat cea mai mare parte a coloniilor, în ciuda retragerilor militare suferite de acestea în teritoriile de peste mări. Tratatul a ignorat diferendele comerciale dintre Anglia și Franța și a condus la instaurarea unei păci de 14 luni în timpul războaielor napoleoniene.

amigdale

Mică masă de țesut limfoid, aflată în spatele peretelui faringelui. De obicei, termenul se referă la amigdalele palatine situate pe fiecare parte a orofaringelui. Se crede că acestea produc anticorpi pentru a ajuta la prevenirea infecțiilor tractului respirator și digestiv, însă adesea se instalează infecții chiar la nivelul lor (*vezi* amigdalita), mai ales la copii. Există și amigdale faringiene, cunoscute mai ales sub numele de adenoizi, și amigdale linguale, situate la baza

limbii. Acestea din urmă au un drenaj mai eficient decât celelalte și se infectează rar.

amigdale faringiene

Vezi adenoizi

amigdalită

Infecție inflamatorie a amigdalelor, de obicei cu streptococi hemolitici (*vezi* streptococ) sau virusuri. Simptomele sunt durere în gât, greutate la înghițire, febră și inflamarea nodulilor limfatici de la nivelul gâtului. Infecția, care de obicei durează aproape cinci zile, se tratează prin repaus la pat și gargară antiseptică. Sulfamidele sau alte antibiotice sunt prescrise în infecții bacteriene severe, pentru a preveni complicațiile. Infecția streptococică se poate răspândi la structurile învecinate. Complicațiile pot include abces, nefrită și febră reumatică. Amigdalele care devin cronic inflamate și mărite necesită extirparea chirurgicală (amigdalectomie).

amigdaloid

Depozit de minerale aflat în cavități de formă sferică sau eliptică din rocile vulcanice. Cavitățile sunt provocate de dilatarea bulelor de gaz din masa de lavă. Deoarece aceste bule de gaz au tendința de a se înălța, amigdaloizii se găsesc cu precădere în straturile superficiale de rocă vulcanică. În aceste formațiuni s-a găsit o mare diversitate de minerale, printre care și câteva specimene spectaculoase de zeolit.

amin

Expresie a încuviințării sau a confirmării, folosită în ritualurile religioase ale evreilor, creștinilor și musulmanilor. Cuvântul provine dintr-o rădăcină semitică, sensul fiind de „stabilit" sau „sigur". În versiunea grecească a Vechiului Testament este tradus prin expresia „așa să fie". Prin sec. IV î.Hr. era răspunsul obișnuit la o doxologie sau o altă rugăciune din timpul slujbelor la templul evreiesc. Creștinii au adoptat această expresie în sec. II, incluzând-o în liturghia euharistică. Pronunțat la finalul unui ritual creștin, sintetizează și confirmă mesajul unei rugăciuni sau al unui imn. Deși mai rar folosit în religia islamică, amin este rostit după citirea primei sura.

Amin (Dada Oumee), Idi

(1924/1925, Koboko, Uganda – 16.08.2003, Jiddah, Arabia Saudită)

Ofițer de armată și președinte (1971–1979) al Ugandei. Membru al grupului etnic minoritar kakwa, musulman, în timpul carierei militare a fost apropiatul lui Milton Obote, cel dintâi prim-ministru și apoi președinte al Ugandei. În 1971 l-a înlăturat pe Obote de la conducere, printr-o lovitură de stat. În 1972 a expulzat din Uganda toți cetățenii de origine asiatică și a rupt relațiile cu Israelul, fiind implicat personal în deturnarea de către palestinieni a unei curse aeriene franceze, cu destinația Entebbe (*vezi* incidentul Entebbe). A ordonat torturarea și uciderea unui număr între 100 000 și 300 000 de ugandezi. În 1978 a comandat un atac asupra Tanzaniei, dar trupele tanzaniene, sprijinite de naționaliștii ugandezi, au reușit să fie superioare invadatorilor. Când forțele militare sub conducerea tanzaniană s-au apropiat de Kampala, capitala Ugandei, Amin a fugit în Libia, stabilindu-se ulterior în Arabia Saudită.

Idi Amin
JANET GRIFFITH/BLACK STAR

amine

Clasă de compuși organici care conțin nitrogen, derivați ai amoniacului (NH_3). Aproape toate denumirile lor chimice se termină în „-ine". Prin înlocuirea unuia, a doi sau a celor trei atomi de hidrogen din amoniac cu grupuri organice, se obțin amine primare, respectiv secundare sau terțiare. Adăugarea unui al patrulea atom de hidrogen, încărcat cu o sarcină pozitivă, la atomul de nitrogen duce la formarea aminei cuaternare. Printre aminele care se găsesc în natură se numără: alcaloizii, prezenți în anumite plante; unii neurotransmițători, printre care dopamina, epinefrina și histamina. Aminele importante din punct de vedere industrial cuprind, printre altele, anilina, etanolamina și altele, folosite la fabricarea cauciucului, a vopselelor, a produselor farmaceutice, a fibrelor și rășinilor sintetice, precum și în multe alte aplicații. Un atom de nitrogen legat de unul sau doi atomi de hidrogen se numește grupare amino.

aminoacid

Compus organic în care un atom de carbon este legat de o grupare amino ($—NH_2$), o grupare carboxil ($—COOH$), un atom de hidrogen ($—H$) și o grupare organică (numită R). Din aceste combinații rezultă acizi carboxilici și amine. Proprietățile fizice și chimice, unice pentru fiecare element al clasei, rezultă din proprietățile radicalului R, în special tendința de a interacționa cu

apa, și încărcătura electrică a acestuia (dacă există). Din aminoacizii uniți linear prin legături peptidice (*vezi* legături covalente), într-o anumită succesiune, rezultă peptidele și proteinele. Din cei o sută de aminoacizi naturali, fiecare având o grupare R unică, doar 20 intră în structura proteinelor prezente în toate organismele vii. Organismul uman poate sintetiza prin conversie internă doar zece dintre aceștia, transformând un aminoacid în altul, sau prin transformarea moleculelor produse în faza intermediară a metabolismului. Ceilalți zece aminoacizi (aminoacizi esențiali: arginina, histidina, izoleucina, leucina, lisina, metionina, fenilalanina, treonina, tritofan și valina) trebuie administrați prin alimentație.

Amis, Martin

(n. 25.08.1949, Oxford, Oxfordshire, Anglia)

Scriitor și critic britanic. Fiul scriitorului Kingsley Amis, a absolvit Universitatea Oxford în 1971. Înainte de a se dedica total literaturii, a scris pentru *Times Literary Supplement* și *New Statesman*. Operele sale, printre care se numără romanele *Banii* (Money, 1984), *Câmpiile Londrei* (London Fields, 1989), *Trenul de noapte* (Night Train, 1998) și o colecție de povestiri *Apă grea* (Heavy Water, 1999), se remarcă prin jocuri de cuvinte abile și umor adesea indecent, prin care sunt satirizate ororile vieții citadine moderne. Este și autorul unei apreciate autobiografii, *Experiența* (Experience, 2000), precum și al unui volum centrat asupra personalității lui Iosif Stalin, *Koba cel Groaznic* (Koba the Dread, 2002).

Amis, Sir Kingsley (William)

(16.04.1922, Londra, Anglia – 22.10.1995, Londra)

Romancier britanic, poet, critic și profesor. Primul său roman, *Jim norocosul* (Lucky Jim, 1954; ecranizat în 1957), a fost o capodoperă a comediei, care s-a bucurat de mare succes. Amis a fost deseori caracterizat ca fiind un tânăr furios, etichetă pe care scriitorul a respins-o. Dintre cele peste 40 de cărți ale sale (printre care și patru volume de poezie), se remarcă romanele de un umor caustic *Acel sentiment incert* (That Uncertain Feeling, 1955; ecranizat sub titlul *Joc doar pentru doi* – Only Two Can Play, 1962), *Omul verde* (The Green Man, 1959; ecranizat în 1957), *Talentul lui Jake* (Jake's Thing, 1978) și *Bătrânii diavoli* (The Old Devils, 1986, Premiul Booker). Este tatăl scriitorului Martin Amis.

amish

Membru al unui grup creștin protestant din America de Nord, grup cunoscut sub numele de Biserica Vechiului Ordin Menonit Amish (Old Order Amish Mennonite Church). Grupul a luat ființă între 1693–1697, formându-se din adepții menonitului Jakob Ammann (1644?–1730), în Elveția, Alsacia și Germania. Conform învățăturilor acestuia, minciuna era motiv de excomunicare (ceea ce însemna ruperea legăturilor cu ceilalți membri ai grupului). Conform acelorași învățături, vestimentația trebuia să fie uniformă, bărbile nu trebuia tunse, iar biserica oficială trebuia evitată. Din cauza emigrării în America de Nord și a asimilării, comunitatea amish din Europa a dispărut în sec. XVIII, iar cea din SUA s-a stabilit în Pennsylvania. După 1850, cultul s-a despărțit în două: Vechiul Ordin (tradiționalist) și Noul Ordin (reprezentat în prezent de bisericile menonite). Membrii Vechiului Ordin sunt răspândiți în Pennsylvania, Ohio, Indiana, Iowa, Illinois și Kansas. Adulții sunt botezați și acceptați ca membri oficiali ai bisericii de la o vârstă cuprinsă între 17 și 20 de ani. Serviciul religios se oficiază într-o limbă cunoscută, ca olandeza din Pennsylvania (un dialect al limbii germane) și în engleză. Deși din punct de vedere doctrinar sunt similari celorlalți menoniți, membrii grupului amish poartă o vestimentație modestă, demodată și resping tehnologia modernă, inclusiv automobilul și telefonul.

Amistad, Revolta de pe ~

(2 iulie 1839)

Revoltă a sclavilor de pe goeleta *Amistad*. Revolta a izbucnit în apropierea țărmului cubanez, când 53 de africani care fuseseră capturați în Sierra Leone, pentru a fi vânduți ca sclavi, au preluat controlul navei, au ucis căpitanul și bucătarul și au poruncit pilotului să îndrepte vasul către continentul african. Pretinzând că așa face, acesta a navigat în schimb spre N și, două luni mai târziu, vasul a putut fi interceptat în apropiere de New York. În ciuda încercărilor președintelui Martin van Buren de a trimite sclavii în Cuba, aboliționiștii au cerut desfășurarea unui proces, susținând că libertatea africanilor capturați era protejată de legislația internațională. Un judecător federal a acceptat argumentul, iar guvernul Statelor Unite a făcut apel la Curtea Supremă, în 1841. Avocatul apărării, John Quincy Adams, a pledat cu succes pentru punerea în libertate a captivilor. Cu ajutorul donațiilor, în 1842 cei 35 de supraviețuitori au ajuns în Sierra Leone.

Amitabha *în japoneză* Amida

Zeitate salvatoare, venerată de către adepții budismului tărâmului pur, din Japonia. Conform celor relatate în *Sukhavati-vyuha-sutra* (sutra tărâmului pur) călugărul Dharmakara a jurat, cu secole în urmă, că odată ce el va fi ajuns în stadiu de iluminare, toți cei care cred în el și îl invocă pronunțându-i numele vor renaște în paradisul său (tărâmul pur), unde vor locui până la atingerea stării de nirvana. În jurul anului 650 d.Hr., cultul lui Amitabha era dominant în China, de unde s-a răspândit în Japonia, unde a dus la formarea sectelor Tărâmul Pur și Adevăratul Tărâm Pur. În Regiunea Autonomă Tibet și în Nepal, Amitabha este considerat unul dintre cei cinci Buddha eterni (și nu salvatorul) care s-a înfățișat drept pământescul Buddha Gautama și drept Bodhisattva Avalokitesvara.

Marea statuie de bronz Amida (Daibutsu) din Kamakura, Japonia, 1252

ASUKA - EN

Amman

Oraș, capitală a Iordaniei, 1 147 447 loc. (2000). Este situat la 40 km NE de Marea Moartă. Amman este cel mai mare oraș din Iordania. În regiune au existat așezări fortificate încă din Antichitate, cele mai vechi așezări umane datând din Calcolitic (cca 4000–3000 î.Hr.). Sub numele Rabbah, orașul a devenit capitală a amoniților. A fost cucerit de faraonul egiptean Ptolemeu II (Philadelphus), care i-a schimbat numele în Philadelphia, nume păstrat și în timpul stăpânirii romane. Cucerit de arabi în 635 d.Hr., orașul a decăzut treptat, până la dispariția totală. În 1878 a fost restabilit de otomani, iar în 1921, când britanicii au înființat Transiordania, Amman a devenit din nou capitală. Orașul s-a modernizat după obținerea independenței Transiordaniei, în 1946. La fel ca restul Iordaniei (numele țării după 1946), Amman a trebuit să absoarbă un număr mare de refugiați arabi care au părăsit Palestina în perioada războaielor arabo-israeliene.

Ammannati, Bartolommeo

(18.06.1511, Settignano, lângă Florența, Italia – 22.04.1592, Florența)

Sculptor și arhitect italian a cărui activitate s-a desfășurat cu precădere în Florența. A fost elevul lui Baccio Bandinelli, în Florența, și al lui Jacòpo Sansovino, în Veneția. În 1550 s-a stabilit la Roma unde a construit Villa Giulia, împreună cu Giorgio Vasari și Giacomo da Vignola. În 1555 s-a întors în Florența, unde și-a desfășurat restul carierei în serviciul familiei Medici. A terminat construirea Bibliotecii Laurențiene, lucrare începută de Michelangelo, dar este cunoscut în special pentru podul Santa Trinità și pentru contribuția sa la construirea palatului Pitti, început de Filippo Brunelleschi, contribuție în care este inclusă și curtea palatului. Operele sale fac tranziția de la Renașterea clasicizantă la stilul mai exuberant al barocului.

„Doris", detaliu din Fântâna lui Neptun executată după un model de Bartolommeo Ammannati de către Andrea Calamech, 1563–1575; Piazza della Signoria, Florența

ALINARI/ART RESOURCE, NEW YORK

Amnesty International (AI)

Organizație internațională de apărare a drepturilor omului. A fost înființată în 1961 de către Peter Benenson, un avocat din Londra care a inițiat o campanie de scriere de scrisori în favoarea eliberării tuturor „prizonierilor de conștiință". AI urmărește să informeze opinia publică despre încălcările drepturilor omului, în special încălcări ale libertății de exprimare și religioase, precum și despre întemnițarea sau torturarea disidenților politici. Prin acțiunile sale urmărește eliberarea deținuților politici, oferind sprijin familiilor acestora la nevoie. Numărul de membri și susținători ai organizației se spune că ajunge la un milion de persoane, în 140 de țări. Primului director al organizației, Sean MacBride, i-a fost decernat Premiul Nobel pentru pace în 1974, iar organizației i s-a acordat acest premiu în 1977.

amnezie

Pierdere a memoriei, ca rezultat al leziunilor sau al deteriorărilor cerebrale, al șocurilor, oboselii, senilității, consumului de droguri, alcoolismului, administrării de anestezice, stării de boală sau al reacțiilor neurotice. Amnezia poate fi anterogradă (sunt uitate evenimentele care au avut loc după momentul traumei sau al bolii cauzatoare) sau retrogradă (sunt uitate evenimentele anterioare traumei sau bolii). Adesea, amnezia urmează unui șoc emoțional puternic, caz în care sunt afectate în mai mare măsură

amintirile personale (de ex. identitatea) decât abilitățile, cum sunt cele lingvistice. Acest tip de amnezie pare să reprezinte un refugiu în fața amintirilor neplăcute, fiind o formă de refulare. Informațiile pierdute pot fi recuperate cu ajutorul psihoterapiei sau după încetarea amneziei. Amnezia poate dura săptămâni, luni sau chiar ani, stare cunoscută ca fugă.

amniocenteză

Inserție chirurgicală a unui ac în uterul femeii însărcinate, prin abdomen, pentru prelevarea unei mostre de lichid din sacul amniotic, în scopul analizării fluidului și a celulelor fetale. Analiza poate arăta sexul fătului (informație importantă când sunt posibile maladii genetice legate de sex), dereglări cromozomiale și alte afecțiuni. Operația se realizează sub anestezie locală, în intervalul cuprins între a 15-a și a 17-a săptămână de sarcină. Prima operație de acest gen a fost realizată în 1930.

amnistie

Act suprem de iertare sau de absolvire (*în greacă: amnestia*, uitare), acordat de un guvern, mai ales în favoarea unui grup de persoane vinovate, în trecut, de delicte (de obicei cu caracter politic). Este adesea condiționată de revenirea grupului la normele legale, până la o dată limită și la conformarea cu regulile impuse. *Vezi și* grațiere.

Amon *sau* Amen

Zeitate egipteană, venerat ca rege al zeilor. Este posibil ca, inițial, Amon să fi fost adorat ca zeitate locală în Khmun, Egiptul Mijlociu. Cultul său s-a răspândit în Teba, unde a devenit patron al faraonilor în timpul domniei lui Mentuhotep I (2008–1957 î.Hr.), fiind identificat cu zeul soarelui Ra. Reprezentat sub formă umană sau de berbec, ori ambele în același timp, Amon-Ra a fost adorat alături de zeița Mut și de tânărul zeu Khons. Reforma lui Akhenaton a cuprins și măsuri împotriva cultului lui Amon, care nu au avut prea mare succes. Cultul lui Amon a fost revitalizat în sec. XIV–XIII î.Hr. În timpul Regatului Nou, Amon a fost inclus într-o triadă, alături de Ptah și Ra, iar în sec. XI–X î.Hr. a devenit un zeu cu puteri nelimitate, care intervenea în chestiunile de stat, comunicându-și voința prin intermediul oracolelor.

amoniac

Gaz incolor, cu miros înțepător, compus din nitrogen și hidrogen, având formula chimică NH_3. Se lichefiază ușor la presiuni ridicate sau la temperaturi scăzute. Este fabricat în cantități foarte mari, fiind utilizat în sistemele frigotehnice și de climatizare. Se obține în urma procedeului Haber-Bosch (*vezi* Fritz-Haber). Este utilizat în special ca fertilizator, fiind distribuit direct pe sol cu ajutorul cisternelor ce conțin amoniu lichefiat. Sărurile de amoniu, printre care fosfatul de amoniu și nitratul de amoniu (folosit și ca exploziv), sunt și ele utilizate ca fertilizatori. Amoniacul are multe alte întrebuințări industriale, fiind folosit ca materie primă, catalizator și alcal. Este solubil în apă, formând hidroxidul de amoniu, o soluție alcalină (*vezi* bază) folosită ca detergent.

amoniți

Grup de moluște cefalopode dispărute, înrudite cu nautilul de astăzi, care se găsesc în stare de fosilă în rocile marine datând din perioada cuprinsă între Devonian și Cretacic (410–65 m.a.u.). Cei mai mulți amoniți au fost prădători. Cochiliile, drepte sau spiralate, protejau și susțineau corpul animalului, permițându-i accesul la adâncimi mari. Fosilele amoniților au o deosebită valoare științifică, datorită extinsei distribuții geografice în apele marine de mici adâncimi, a evoluției rapide și a trăsăturilor ușor de recunoscut. *Vezi și* belemniți.

amortizare

În finanțe, termenul desemnează rambursarea sistematică a datoriei; în contabilitate, semnifică desființarea unui cont după o anumită perioadă de timp. Un exemplu de aplicare a primului sens este ipoteca pe o locuință, ce poate fi plătită în rate lunare care includ o dobândă și o reducere gradată a ratei inițiale. Reducerea sistematică este mai sigură pentru cel care dă cu împrumut banii, debitorul restituind mai ușor sume mai mici, în rate, decât întreaga sumă. Cel de-al doilea sens se referă la situații în care o firmă își poate reduce treptat valoarea de bilanț a unui capital depreciabil, de ex. o clădire, un echipament sau o mină. Uneori guvernele permit amortizarea accelerată a investițiilor, prin reducerea impozitelor companiei în perioada care urmează investiției, ceea ce încurajează dezvoltarea industrială.

amortizare

În fizică, atenuarea unei mișcări vibratoare, cum sunt oscilațiile mecanice, zgomotul și curenții electrici alternativi, prin disiparea energiei. Dacă un copil nu își face continuu vânt cu leagănul, acesta va pendula tot mai puțin, până se va opri. Frecarea cu aerul îi

încetinește mișcarea, iar energia din sistem devine nulă. Amortizarea vâscoasă este rezultatul pierderilor de energie cauzate de lubrifianți lichizi aplicați unor elemente în mișcare sau atunci când un piston împinge lichidul printr-un orificiu foarte mic, așa cum se întâmplă la amortizoarele auto. Amortizarea histerezică implică pierderi de energie chiar în interiorul structurii în mișcare. Printre alte tipuri de amortizări se numără rezistența electrică, radiația și amortizarea magnetică.

amortizor

Dispozitiv pentru atenuarea mișcării nedorite a unui vehicul dotat cu suspensie pe arcuri. La automobile, arcurile acționează ca un amortizor între șasiul mașinii și caroseria ei, reducând șocurile produse de rularea pe o suprafață accidentată. Uneori, din combinația denivelărilor drumului cu viteza mașinii pot rezulta mișcări verticale nedorite, pe care arcurile le pot amplifica. Amortizoarele – care astăzi sunt niște dispozitive hidraulice ce se opun atât comprimării, cât și întinderii arcurilor – încetinesc și reduc intensitatea acestor mișcări de vibrație. *Vezi și* amortizare.

Amos

(sec. VIII î.Hr.)

Cel dintâi profet iudaic (unul dintre cei doisprezece profeți mici) care a dat numele unei cărți biblice. S-a născut în Tecoa, Iudeea, unde a fost păstor. Conform Cărții lui Amos, din Vechiul Testament, profetul a călătorit în regatul bogat și puternic al Israelului, pentru a-și predica profețiile referitoare la pedeapsa divină. Mesajul transmis de aceste predici era că puterea supremă a lui Dumnezeu cerea dreptate egală pentru bogați și săraci și că poporul ales nu trebuia să facă excepție de la respectarea ordinii morale. A prezis distrugerea regatului de nord și a iudeilor, precum și sfârșitul lumii, anticipând prorocirile profeților de mai târziu.

amosit

Varietate fibroasă de cummingtonit din care se obține azbestul. Cummingtonitul este un mineral din grupul amfibolilor, un silicat de fier și de magneziu care apare în rocile metamorfice sub formă de cristale aciculare sau fibroase.

Ampère, André Marie

(22.01.1775, Lyon, Franța – 10.06.1836, Marsilia)

Fizician francez care a întemeiat și denumit știința electrodinamicii, sau electromagnetismul. Numele său se regăsește peste tot în viața de zi cu zi, amperul fiind unitatea de măsură a intensității curentului electric.

Născut într-o prosperă familie burgheză la apogeul Iluminismului francez, Ampère a fost personificarea culturii științifice a timpului său. Tatăl său, Jean-Jacques Ampère, era un negustor înstărit, dar și un admirator al filozofiei lui Jean-Jacques Rousseau ale cărui teorii privind educația, așa cum sunt expuse în *Émile*, au stat la baza educației lui Ampère. Rousseau susținea că băieții ar trebui să evite educația formală și să urmeze „o educație de la natură". Tatăl lui Ampère a pus în practică acest ideal permițându-i fiului său să se instruiască liber între pereții bibliotecii sale bine dotate. Capodoperele Iluminismului francez precum *Histoire naturelle, générale et particulière* (începută în 1749) a lui Georges-Louis Leclerc, conte de Buffon, sau *Encyclopédie d'Alembert* a lui Denis Diderot și Jean Le Rond (volume adăugate între 1751 și 1772) au devenit astfel adevărații profesori ai lui Ampère. În plus, beneficiind de accesul la cele mai recente cărți de matematică, a început să învețe singur matematici avansate la 12 ani. Mama lui era o femeie credincioasă, așa că Ampère a fost inițiat în credința catolică în paralel cu știința Iluminismului. Revoluția Franceză (1787–1799), căreia i-a fost martor în timpul tinereții sale, a avut la rândul ei o importantă contribuție formatoare. Jean-Jacques Ampère a fost chemat de noul guvern revoluționar în serviciul public, fiind numit judecător de pace într-un orășel de lângă Lyon, dar ulterior, opunându-se iacobinilor, a fost ghilotinat pe 24 noiembrie 1793.

Cu toate că Revoluția Franceză i-a provocat lui André Marie mari traume personale, ea a creat totuși noile instituții științifice care au stat la baza succesului său profesional. În 1779 a obținut prima lui slujbă de profesor de matematică, plătită prost, dar suficientă pentru a întemeia o familie; Jean-Jacques, care va ajunge un filolog renumit, s-a născut în anul următor. Perioada de maturitate a lui Ampère coincide cu tranziția la regimul napoleonean din Franța, tânărul tată și profesor găsind posibilități noi de afirmare în cadrul structurilor tehnocrate favorizate de noul împărat francez.

În 1802, Ampère a fost numit profesor de fizică și chimie la École Centrale din Bourg-en-Bresse. Și-a folosit timpul făcând cercetări matematice și scriind *Considerațiuni asupra teoriei matematice a jocurilor* (Considérations sur la théorie

André-Marie Ampère, detaliu, pictură în ulei, pictor necunoscut
COLECȚIA MANSELL

mathématique de jeu, 1802) un tratat de probabilități matematice pe care l-a trimis Academiei de Științe din Paris în 1803.

După moartea soției sale în iulie 1803, Ampère s-a mutat la Paris unde a primit un an mai târziu un post de asistent la noua Școală Politehnică, iar în 1809, deși nu avea o diplomă recunoscută, a primit un post de profesor. Pe lângă pozițiile deținute până în 1828 la această înaltă școală, Ampère a predat în 1819 și 1820 și cursuri de filozofie și astronomie la Universitatea din Paris, iar în 1824 i s-a oferit postul de șef de catedră de fizică experimentală la Collège de France. În 1814 a fost invitat să se alăture corpului de matematicieni din noul Institut Impériale, umbrelă sub care avea să funcționeze Institutul Național de Științe și Arte.

În tot acest timp, Ampère a scris o mulțime de lucrări în domenii dintre cele mai variate, de la matematică și filozofie la chimie și astronomie, o varietate de domenii obișnuită printre savanții epocii.

Întemeierea electromagnetismului

Dacă Ampère ar fi murit înainte de 1820, poate că nimeni nu i-ar fi ținut minte nici numele, nici realizările, dar în acel an prietenul său și cel care îi va rosti mai târziu elogiul, François Arago, a prezentat în fața membrilor Academiei Franceze de Științe surprinzătoarea descoperire a fizicianului danez Hans Christian Ørsted referitoare la acul magnetic deviat de un curent electric adiacent. Ampère era mai bine pregătit decât oricine să înțeleagă potențialul acestui experiment.

El a elaborat o teorie matematico-fizică prin care explica relația dintre electricitate și magnetism. Extinzând experimentele lui Ørsted, Ampère a demonstrat că două fire conductoare paralele se atrag sau se resping reciproc, în funcție de direcția de curgere a curentului. El a reușit să exprime rezultatul cercetărilor sale în formule matematice. Cea mai importantă parte a acestei noi cercetări a dus la formularea legii lui Ampère, potrivit căreia interacțiunea dintre două fire conductoare este direct proporțională cu lungimea lor și cu intensitățile curentului care le străbat. Ampère a aplicat același principiu și magnetismului, arătând că se potrivește perfect cu legea acțiunii magnetice a fizicianului francez Charles Augustin de Coulomb. Pasiunea și îndemânarea l-au plasat pe Ampère printre pionierii fizicii experimentale.

El a oferit și o explicație fizică a relației electromagnetice, postulând existența unei „molecule electrodinamice" (precursoarea noțiunii de electron) ce servea drept element constitutiv al electricității și magnetismului. Folosind această explicație fizică a mișcării electromagnetice, Ampère a elaborat noțiunea fizică a fenomenului electromagnetic care putea fi demonstrat empiric și totodată definit matematic. În 1827, Ampère a publicat lucrarea sa de căpătâi *Memoriu asupra teoriei matematice a fenomenelor electrodinamice* (Mémoire sur la théorie mathématique des phénomènes électrodynamiques uniquement déduite de l'expérience), lucrare care a dat numele noii științe, electrodinamica, și care a rămas cunoscută drept certificatul ei de naștere. Ca recunoaștere a contribuției aduse la crearea științei moderne a electricității, o convenție internațională semnată în 1881 a stabilit *amperul* ca unitate de măsură standard a electricității, alături de *coulomb, volt, ohm* și *watt*, denumiri date după contemporanii lui Ampère – Coulomb, Alessandro Volta din Italia, Georg Ohm din Germania și James Watt din Scoția.

Publicarea în 1827 a *Memoriului* sinoptic al lui Ampère a dus la bun sfârșit o muncă pasionată de șapte ani în domeniul electrodinamicii. Textul marchează și sfârșitul. Sănătatea îi era șubredă și a murit în timpul unei inspecții universitare, cu câteva zeci de ani înainte ca lucrările sale să fie recunoscute ca piatra de temelie a științei moderne a electromagnetismului.

Ampère, legea lui ~

Lege a electromagnetismului care descrie matematic forța magnetică manifestată între doi curenți electrici. Poartă numele fizicianului André Marie Ampère, care a descoperit existența acestei forțe. Dacă doi curenți electrici au același sens, între conductorii prin care aceștia trec se manifestă o forță de atracție; dacă sensul celor doi curenți este opus, forța este de respingere. În ambele cazuri, forța este direct proporțională cu intensitatea curentului.

amplificator

Dispozitiv folosit pentru mărirea valorii unui semnal de intrare (tensiune, curent sau energie electrică), generând un semnal

de aceeași frecvență, dar de intensitate mai mare. Amplificatoarele sunt componente ale receptoarelor radio și TV, ale echipamentelor audio de înaltă fidelitate și ale calculatoarelor. Amplificarea se realizează prin dispozitive electromecanice (de ex. transformatoare și generatoare) sau prin tuburi electronice, dar cele mai multe sisteme electronice folosesc circuite integrate. Un singur amplificator este, de obicei, insuficient. Pentru a obține un rezultat satisfăcător, se leagă în serie mai multe amplificatoare.

amprentare

Proces de prelevare a amprentelor digitale ale unei persoane. Întrucât amprentele fiecărei persoane sunt unice, amprentarea este folosită ca metodă de identificare, în special în investigațiile polițienești. Metoda standard de clasificare a amprentelor a fost elaborată de Sir Francis Galton și Sir Edward Henry; sistemul lor a fost adoptat în mod oficial de Scotland Yard în 1901. FBI, Biroul Federal de Investigații al SUA, deține o bază de date cu amprentele a peste 250 de milioane de persoane; amprentele prelevate de la locul unei infracțiuni pot fi comparate cu cele din baza de date, pentru identificarea suspecților. Analiza ADN, ce examinează porțiuni de ADN specifice fiecărei persoane, este uneori numită și amprentare genetică.

amprentare genetică

Metodă descoperită în 1984 de geneticianul britanic Alec Jeffreys (n. 1950) pentru izolarea și producerea de imagini ale secvențelor de ADN. Procedeul constă în obținerea unei probe de celule conținând ADN (de ex. din piele, sânge sau păr), extragerea ADN-ului și purificarea lui. ADN-ul este apoi secționat prin enzime, iar fragmentele de lungimi diferite care rezultă de aici trec prin procedeuri care permit analizarea lor. Modelul fragmentelor este unic pentru fiecare individ. Amprentarea genetică este folosită în identificarea autorilor unor crime sau în determinarea paternității. De asemenea, este folosită pentru a localiza segmentele de gene care cauzează bolile genetice, pentru a face o hartă a materialului genetic al oamenilor (*vezi* Proiectul genomului uman), pentru producerea de plante rezistente la secetă (*vezi* inginerie genetică) și pentru producerea de medicamente biologice din celule modificate genetic.

amputare

Îndepărtare a oricăreia dintre părțile corpului, de obicei fiind vorba de îndepărtarea pe cale chirurgicală a unei părți dintr-un membru sau a membrului în întregime. Amputarea congenitală înseamnă lipsa unui organ încă de la naștere (*vezi* agenezie). Uneori, amputarea chirurgicală poate chiar salva viața pacientului, prevenind pierderea masivă de sânge în urma rănirii sau împiedicând avansarea unei infecții, cangrene sau a unor tumori maligne de țesut moale sau osos. Chirurgia reparatorie, recuperarea, precum și tratamentul rapid cu plasmă și sânge au redus în prezent numărul amputărilor. Pentru compensarea handicapului rezultat în urma unei amputări, se folosesc proteze. Din punct de vedere tehnic, operația de amputare trebuie să țină cont de caracteristicile fizice ale viitoarei proteze.

Amr ibn el-As

(m. 663 d.Hr., Al-Fustat, azi Cairo, Egipt)

Cuceritor al Egiptului. După ce a devenit adept al credinței islamice (cca 630 d.Hr.), a cucerit regiunea Oman și i-a convertit pe conducătorii acesteia. A condus forțele musulmane care au cucerit SV Palestinei în jurul anilor 630 d.Hr., dar faima și-a dobândit-o când, din proprie inițiativă, s-a lansat într-o campanie de cucerire a Egiptului, încheiată cu succes după doi ani (642 d.Hr.). Bun politician, dar și administrator, în ultimii ani de carieră l-a ajutat pe guvernatorul Siriei, Muawiyah I, împotriva lui Ali, al patrulea calif al islamului. A fost recompensat cu guvernarea Egiptului, la începutul dinastiei Omeiazilor (661 d.Hr.).

Amritsar, masacrul de la ~

(1919)

Incident în timpul căruia trupele britanice au deschis focul asupra unei mulțimi de protestatari indieni. În 1919, guvernul britanic al Indiei pusese în aplicare pachetul de legi Rowlatt, care reglementau combaterea acțiunilor cu caracter subversiv în timpul Primului Război Mondial. La 13 aprilie 1919, în orașul Amritsar din Punjab, un grup numeros de manifestanți a organizat un protest împotriva acestei măsuri; trupele britanice au deschis focul, ucigând 379 de participanți și rănind aproximativ 1 200. Masacrul a reprezentat preludiul mișcării de necooperare, inițiată de Mohandas K. Gandhi între 1920–1922.

Amsterdam

Oraș în V Olandei, 1 017 332 loc. (2005). Este capitala constituțională a țării, guvernul acestei țări aflându-se la Haga. Inițial a fost un sat de pescari, devenind oraș în 1306. S-a alăturat Ligii Hanseatice în

1369, dezvoltându-se constant în perioada cuprinsă între sec. XIII și XV. După declinul înregistrat de orașul Anvers, la sfârșitul sec. XVI, Amsterdam a devenit centrul puterii maritime și comerciale a olandezilor. A fost sediul companiilor olandeze Indiile de Est și Indiile de Vest și a devenit cea mai importantă metropolă comercială a Europei. A intrat în Regatul Olandei care a fost inclus, la rândul său, în Regatul Țărilor de Jos în 1815. În sec. XVIII a suferit un declin temporar, dar a redevenit prosper după ce, în 1875, a fost legat de Marea Nordului printr-un canal. A fost ocupat de Germania în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. Amsterdamul postbelic s-a transformat într-un loc al toleranței și liberalismului. Orașul este acum un mare port european și un centru comercial și financiar internațional.

Amtrak *denumire completă* National Railroad Passenger Corp.

Corporație sprijinită de guvernul nord-american, care administrează aproape toate trenurile interurbane de pasageri din Statele Unite. A fost înființată de Congres în 1970, în contextul pierderilor financiare masive suferite de companiile feroviare private. Numărul rutelor a fost redus semnificativ, serviciul funcționând doar în regiunile foarte populate și între orașele cu un număr mare de locuitori. Amtrack suportă cheltuielile pentru funcționarea transportului de pasageri, cele pentru utilizarea liniilor și a terminalelor fiind subvenționate. Amtrack acoperă toate cheltuielile administrative, de programare a rutelor și de vânzare a biletelor de călătorie. În ciuda veniturilor obținute din vânzarea biletelor și a serviciilor de poștă, Amtrack necesită subvenții guvernamentale pentru a-și acoperi pierderile de funcționare. *Vezi și* Conrail, Railway Express Agency.

Amu-Daria *anterior* Oxus

Fluviu din Asia Centrală. Este unul dintre cele mai lungi din centrul Asiei (2 540 km), măsurat de la îndepărtatele izvoare ale afluentului său, Panj. Un alt izvor este Vakhsh care curge de la V spre NV, vărsându-se în Marea Aral. Formează pe alocuri granița dintre Afghanistan și Tadjikistan, Uzbekistan și Turkmenistan, precum și o parte din granița Uzbekistanului cu Turkmenistanul.

Amundsen, Golful ~

Prelungire în SE a Mării Beaufort din Oceanul Arctic, pe o distanță de aproape 400 km. Este învecinat cu insula Victoria la E și separă insula Banks (N) de țărmul canadian (S). În 1850, golful a fost explorat de britanicul Robert McClure. Poartă numele exploratorului Roald Amundsen.

Amundsen, Roald (Engelbrekt Gravning)

(16.07.1872, Borge, lângă Oslo, Norvegia – 18.06.1928?, Oceanul Arctic)

Explorator polar norvegian, conducătorul primei expediții care a ajuns la Polul Sud. În 1897 a luat parte la o expediție belgiană care a studiat pentru prima oară Antarctica în timpul iernii. Între 1903–1905 a fost primul explorator care a traversat Pasajul de Nord-Vest. Plănuise o expediție la Polul Nord, dar după ce a aflat că Robert E. Peary explorase deja acest punct geografic, a pornit în direcția opusă, spre Polul Sud, în 1910. După o pregătire minuțioasă a început expediția spre Polul Sud în octombrie 1911, însoțit de alți patru exploratori, 52 de câini și patru sănii. A atins Polul Sud în decembrie 1911, cu o lună înainte de încercarea nefericită a lui Robert Falcon Scott. Întors în Norvegia, a început o afacere de succes în transportul maritim. În 1926 a traversat Polul Nord cu dirijabilul, împreună cu Umberto Nobile (1885–1978). A dispărut în 1928 în regiunea Polului Nord, în timpul încercărilor de salvare a echipajului condus de Umberto Nobile, care se prăbușise cu dirijabilul.

Roald Amundsen, 1923

UP/BETTMANN

Amur *în chineză* Heilong Jiang

Fluviu din NE Asiei. Fluviul Amur propriu-zis începe la confluența râurilor Șilka

© WOLFGANG KAEHLER

Trafic pe fluviul Amur, Habarovsk, Siberia de Est

și Argun și are o lungime de 2 824 km. Curge pe axa E-SE, de-a lungul graniței ruso-chineze, până la Habarovsk, în Siberia. Din acest punct se îndreaptă spre NE, pe teritoriul Rusiei, vărsându-se în Strâmtoarea Tătară. Printre afluenții săi se numără râurile Zeia, Bureia și Ussuri. Din sec. XVIII, rușii au ocupat malul nordic al acestui fluviu, iar chinezii pe cel de S, ceea ce a dus la incidente de frontieră, începând cu 1950.

an

Perioadă de timp necesară Pământului pentru a face o rotație în jurul Soarelui, perioadă care durează ceva mai puțin de 365 ¼ zile. Acest număr fracționar impune o ajustare periodică, necesară în orice calendar care trebuie să țină cont de anotimpuri. În calendarul gregorian, un an obișnuit are 365 de zile. La fiecare patru ani există un an bisect de 366 de zile, cu excepția oricărui an divizibil cu 100, dar indivizibil cu 400 (de ex., 1900 nu a fost un an bisect).

Ana

(06.02.1665, Londra, Anglia - 01.08.1714, Londra)

Regină a Marii Britanii (1702–1714) și ultimul monarh din casa Stuart. A doua fiică a lui Iacob II, detronat de William II în 1688, Ana a devenit regină la moartea acestuia din urmă (1702). Deși a dorit să conducă în mod independent, lipsa cunoștințelor și sănătatea precară au făcut-o să se bizuie pe consilieri, printre care se număra și ducele de Marlborough. Domnia sa a fost marcată de Actul de unire cu Scoția (1707) și de luptele politice acerbe dintre partidul conservator și cel liberal. Cum nu a dat naștere nici unui urmaș, tronul a revenit descendenților lui Iacob I din casa de Hanovra.

Ana (Anne) Boleyn

(1507, Blickling Hall, Norfolk, Anglia - 1536, Londra)

Soția regelui englez Henric VIII. După ce și-a petrecut o parte din copilărie în Franța, Ana a trăit la curtea regelui Henric VIII, care s-a îndrăgostit de ea și a început pregătirile secrete pentru a divorța de prima sa soție, Caterina de Aragón. Vreme de șase ani, papa Clement VII a refuzat să anuleze căsătoria. În 1533, Henric și Ana s-au căsătorit în secret, iar Henric i-a cerut arhiepiscopului de Canterbury, Thomas Cranmer, să anuleze căsătoria anterioară. Ana a dat naștere viitoarei regine Elisabeta I, dar nu a reușit să dea naștere și unui fiu, pe care Henric și-l dorea foarte mult. Acesta și-a pierdut interesul pentru ea și în 1536 a arestat-o, pe baza acuzațiilor mincinoase de adulter și incest. A fost judecată și condamnată la moarte prin decapitare.

Ana, Războiul reginei ~

(1702-1713)

Al doilea dintr-o serie de războaie între Marea Britanie și Franța, pentru controlul Americii de Nord. A fost faza americană a Războiului pentru Succesiunea la Tronul Spaniei. Coloniile americane de-a lungul granițelor dintre New York și New England și, respectiv, Canada, au fost atacate de armata franceză și de aliații lor indieni. Cucerirea de către britanici a orașului Port Royal (1710) a condus la transformarea Acadiei, regiune deținută de francezi, în provincie britanică, redenumită Nova Scotia. Prin Tratatul de la Utrecht (1713), Marea Britanie a obținut de la Franța atât regiunea Newfoundland, cât și golful Hudson.

anabaena

Specie de alge verzi-albastre (cianobacteria). Trăiește solitar sau în colonii, în apele puțin adânci, fiind o componentă a planctonului, și în solul umed. La latitudini nordice, în timpul verii, dezvoltarea din abundență a algei poate duce la formarea de aglomerări ce rămân în suspensie, în loc să formeze o peliculă la suprafața apei. Produce o substanță toxică pentru vite și alte animale dacă este prezentă în concentrație mare în apa de băut.

anabaptist

Membru al unei mișcări radicale a Reformei protestante, caracterizată prin botezul la vârsta adultă. Dogma anabaptistă susținea lipsa responsabilității și, în consecință, absolvirea de păcat în cazul copiilor. Deoarece aceștia nu sunt conștienți de bine și rău, ei nu-și pot exercita liberul arbitru și nu se pot pocăi, acceptând botezul. Negând valabilitatea botezului la vârsta infantilă, ei îl acceptau pe cel la vârsta adultă, considerat ca un al doilea botez de către cei aflați în afara grupului. Aceștia îi numeau anabaptiști (*în greacă: anabaptizo*, a reboteza). Încrezători în supraviețuirea la Judecata de Apoi, anabaptiștii au încercat să refacă instituțiile și spiritul bisericii primare. Primul botez al unui adult a avut loc în afara orașului Zürich, la începutul anului 1525. Majoritatea anabaptiștilor erau pacifiști, refuzând îndeplinirea obligațiilor sociale. Thomas Müntzer a predicat despre un violent sfârșit al lumii, îndemnând la

înlăturarea celor bogați de către săraci. A fost executat pentru conducerea răscoalei țăranilor din Turingia (1525). Un alt grup de anabaptiști a cucerit orașul Münster, încercând să înființeze regatul de o mie de ani, dar excesele lor au dus la înăbușirea violentă a mișcării, în 1535, și la persecutarea în continuare a anabaptiștilor. Mulți dintre anabaptiști s-au stabilit în Moravia, unde au încercat să creeze o comunitate după modelul bisericii primare din Ierusalim. Această ramură există și în prezent, sub forma mișcării huteriților, în special în V Statelor Unite și în Canada. Pentru a supraviețui persecuțiilor din Europa, anabaptiștii din N Germaniei și din Țările de Jos s-au alăturat menoniților, conduși de Menno Simonsz.

Anacletus II *născut* Pietro Pierleoni

(/?/, Roma - 25.01.1138, Roma)

Antipapă (1130-1138) După ce în 1116 a fost numit cardinal al Romei, a fost ales papă de către majoritatea cardinalilor, în 1130, în timp ce un grup minoritar a provocat o schismă prin alegerea lui Inocențiu II. Anacletus l-a obligat pe rivalul său să fugă în Franța, unde Inocențiu II era susținut de un conciliu bisericesc și, în mod deosebit, de Bernard de Clairvaux. Susținătorii lui Inocențiu II, printre care și împăratul Sfântului Imperiu Roman și cel al Imperiului Bizantin, au invadat Italia, însă fără să reușească să-și instaleze favoritul pe scaunul papal. O a doua expediție, în 1136, a dăunat popularității lui Anacletus care a murit înainte de soluționarea controversei, rezolvată prin supunerea succesorului său față de papa Inocențiu.

Ana Comnena

(02.12.1083,/?/ - 1153,/?/)

Istoric bizantin. Fiică a împăratului Alexios I Comnen a conspirat alături de mama sa împotriva fratelui, Ioan II Comnen. După descoperirea acestei conspirații, a fost obligată să intre în viața monahală. Aici a scris *Alexiada,* o biografie a tatălui său și o istorie probizantină a primelor cruciade.

anaconda

Una din cele două specii de șerpi sud-americane ale genului *Eunectes* (familia *Boidae*), care își ucide prada prin contracție. Șarpele anaconda gigant sau marele șarpe boa de apă are o lungime maximă de 7,5 m, rivalizând cu cei mai mari șerpi piton. Anaconda galben este mult mai mic în dimensiuni. De culoare verde-închis, cu pete ovale, negre, anaconda uriașă trăiește pe malurile râurilor tropicale, la E de Anzi și în Trinidad. Este un prădător nocturn, pasiv, care așteaptă în apă apariția prăzii și își sufocă victima, încolăcindu-se în jurul ei. Poate ucide animale de dimensiunile unui purcel sau ale unui caiman, iar uneori se încolăcește în copaci, în căutarea păsărilor. Șarpele poate avea până la 75 de pui, la fiecare ciclu reproductiv.

anaconda uriaș (*Eunectes murinus*)

Anacreon *sau* Anakreon

(cca 582, Teos, Ionia - 485 î.Hr., /?/)

Ultimul poet liric grec din Asia Mică. Până în zilele noastre nu s-au păstrat decât fragmente din scrierile sale. Deși este posibil să fi abordat și teme majore, citatele oferite de scriitorii care i-au urmat sunt în special versuri închinate iubirii, vinului și petrecerilor. Poetul a avut mulți epigoni, iar metrul poetic anacreontic a fost numit după el.

Ana de Austria

(22.09.1601, Valladolid, Spania - 20.01.1666, Paris, Franța)

Regina consoartă (1615–1643) a regelui francez Ludovic XIII și regentă în timpul minoratului (1643–1651) fiului lor, Ludovic XIV. Fiică a regelui Filip III al Spaniei și a Margaretei de Austria, Ana s-a căsătorit în 1615 cu regele Ludovic XIII, în vârstă de 14 ani. Acesta a avut o atitudine distantă față de ea, iar puternicul cardinal Richelieu a încercat să limiteze și mai mult influența Anei asupra soțului său. În calitate de singură regentă, după moartea lui Ludovic XIII, Ana de Austria s-a luptat ca fiul său să moștenească puterea absolută pe care Richelieu o câștigase pentru regele defunct. Alături de prim-ministrul său, cardinalul Mazarin, Ana a reușit să înfrunte revoltele opoziției, cunoscute sub numele de Fronda. Regența sa a luat sfârșit în 1651, odată cu încoronarea lui Ludovic XIV, aflat la vârsta necesară guvernării.

Ana de Austria, portret de Peter Paul Rubens; Rijksmuseum, Amsterdam

Ana de Bretagne
(25.01.1477, Nantes, Franța - 09.01.1514, Blois)

Ducesă de Bretagne și de două ori regină consoartă a Franței. După ce a moștenit titlul de la tatăl său în 1488, Ana s-a logodit cu Maximilian I de Austria. Ulterior a fost forțată să rupă această alianță și să se căsătorească cu regele Franței, Carol VII, în 1491. Acesta a fost începutul procesului de alipire a ducatului Bretagne la coroana franceză. După moartea lui Carol (1498), Ana s-a căsătorit cu succesorul acestuia, Ludovic XII. De-a lungul întregii sale vieți, a fost devotată respectării autonomiei bretone în cadrul regatului francez.

Ana de Clèves
(22.09.1515, Londra, Anglia - 16.07.1557, Londra)

Cea de-a patra soție a regelui Henric VIII al Angliei. Henric s-a căsătorit cu Ana, pe care o considera lipsită de frumusețe, doar pentru a pune bazele unei alianțe cu fratele acesteia, William, duce de Clèves, un conducător al protestanților din V Germaniei. Alianța, pregătită de Thomas Cromwell, părea necesară deoarece existau semne că puterile romano-catolice, Franța și Sfântul Imperiu Roman, intenționau să atace Anglia protestantă. Odată cu dispariția acestei amenințări, căsătoria a devenit inutilă din punct de vedere politic, fiind anulată de sinodul anglican în 1540.

anafilaxie
Reacție severă, imediată, potențial fatală, a corpului la contactul cu o substanță (antigen), față de care organismul a devenit sensibil datorită expunerilor anterioare. Este deseori declanșată de antiser, antibiotice sau înțepături ale insectelor. Simptomele sunt înroșirea pielii, inflamarea bronhiilor (cu dificultăți respiratorii) și pierderea cunoștinței. Poate fi urmată de o stare de șoc. Cazurile ușoare se manifestă prin urticarie și dureri de cap. Tratamentul, care constă din injecții cu epinefrină, urmate de administrarea de antihistaminice, cortizon sau medicamente cu efecte similare, trebuie să fie aplicat în cel mai scurt timp posibil. Anafilaxia poate fi provocată de cantități foarte mici de antigen.

Anaheim
Oraș în SV Californiei, SUA, 328 014 loc. (2000), așezat în câmpia râului Santa Ana, la 40 km SE de Los Angeles. A fost fondat de imigranți germani în 1857, ca o comunitate agricolă. După 1950, livezile de lămâi și culturile de viță-de-vie au fost desființate aproape total, din cauza expansiunii industriale și urbane din Los Angeles și regiunea Orange. Primul parc de distracții Walt Disney a fost deschis în acest oraș în 1955. În prezent, orașul este un important loc de desfășurare a întâlnirilor oficiale și de afaceri.

Ana (Ivanovna)
(28.01.1693, Moscova, Rusia - 17.10.1740, Sankt Petersburg)

Împărăteasă a Rusiei (1730–1740). După moartea lui Petru II, Consiliul Privat Suprem, organismul de conducere a Rusiei, i-a oferit tronul Anei (ca urmașă a lui Ivan V), cu condiția să transfere consiliului puterea decizională. După ce a acceptat, inițial, Ana a desființat consiliul, preluând puterea și instaurând un regim autocratic, represiv. A dus o viață extravagantă, iar conducerea statului a fost lăsată în seama amantului său, Ernst Johann Biron (1690–1772), și a unui grup de consultanți germani. La scurt timp după moartea țarinei, la conducerea statului a urmat, conform dorinței ei, strănepotul Ivan (devenit Ivan VI).

Analecte
Vezi Lunyu

analgezic
Medicament care calmează durerea, fără blocarea impulsurilor nervoase și fără alterarea sesizabilă a capacităților senzoriale (*vezi* sistemul nervos). După modul de acțiune, analgezicele se împart în două categorii. Opioidele, opiatele și narcoticele sintetice (*vezi* opium) acționează asupra receptorilor de la nivelul creierului, inhibând impulsurile. Acestea pot fi folosite pe baza prescripției medicale, pentru eliminarea durerii, pe termen lung sau scurt, dar comportă riscul unei dependențe de droguri. Nonopioidele sunt utilizate pentru calmarea pe termen scurt a durerii și sunt disponibile fără prescripție medicală. Din această categorie fac parte antiinflamatoare nesteroidiene (*vezi* AINS), printre care se numără aspirina, ibuprofen și acetaminofen, substanțe ce inhibă sinteza prostaglandinelor, molecule implicate în perceperea (periferică) a senzației de durere.

analiză a algoritmilor
Disciplină de bază a informaticii, care ajută la dezvoltarea de programe eficiente. Analiza algoritmilor furnizează dovada corectitudinii algoritmilor, permite anticiparea exactă a performanței programului și poate fi folosită ca măsură a complexității de calcul. *Vezi și* Donald Knuth.

analiză a constituţionalităţii

Examinarea acţiunilor legislative, executive şi administrative ale unui guvern de către tribunalul statului respectiv, pentru a se asigura respectarea prevederilor constituţionale. Acţiunile care violează Constituţia sunt nule şi neavenite. Practica este iniţiată de Curtea Supremă de Justiţie a SUA, în judecarea cazului Marbury vs. Madison (1803). Unele constituţii elaborate în Europa şi Asia, după Al Doilea Război Mondial, prevăd revizia judiciară. În SUA, investigaţiile au urmărit acţiunile legate de drepturile omului (sau libertăţile civile), procesele de drept, egalitatea garantată de lege, libertatea religioasă, libertatea de exprimare şi drepturile legate de intimitate. *Vezi* control şi echilibru.

analiză a urinei

Examen de laborator al unei mostre de urină, cu scopul de a obţine informaţii clinice. Concentraţiile mari de substanţe care, de obicei, sunt prezente în cantităţi mici în urină sau existenţa unor substanţe care, de regulă, nu se găsesc în urină pot fi indicatori ai unor disfuncţii. Modificările de culoare, greutate specifică sau volum pot releva o anumită maladie sau afecţiune. Printre indicatorii importanţi ai unor afecţiuni se numără: nivelul ridicat al glucozei şi acetonei, pentru diabet; diverşi compuşi azotaţi, pigmenţi, aminoacizi şi produşi metabolici ai acestora, în cazul dereglărilor enzimelor care acţionează asupra lor; acidul uric, pentru gută, şi prezenţa unor substanţe ca ureea, albumina şi globulina, în cazul unor afecţiuni ale rinichilor. Prezenţa hormonilor poate fi dovada unei sarcini sau a unui dezechilibru endocrin. Analiza urinei poate depista şi prezenţa otrăvurilor sau a drogurilor.

analiză a sângelui

Examen de laborator a proprietăţilor fizice şi chimice ale unei mostre de sânge. Analiza vizează: numărul de celule roşii şi albe (eritrocite şi leucocite), volumul celulelor roşii, viteza de sedimentare şi concentraţia de hemoglobină; aflarea grupei sangvine, structura şi forma celulei; structura hemoglobinei şi a altor proteine; activitatea enzimelor. Cu ajutorul unor teste speciale se determină existenţa anumitor substanţe, prezente doar în cazul infecţiilor specifice.

analiză a sistemelor

În procesarea informaţiei, o etapă a ingineriei sistemelor. Principalul obiectiv al fazei de analiză a sistemelor este de a specifica ceea ce trebuie să facă sistemul pentru a îndeplini cerinţele utilizatorilor. În faza de proiectare a sistemului, astfel de specificaţii sunt transformate într-o serie de diagrame care definesc datele necesare şi procesele la care acestea trebuie supuse, astfel încât să poată fi exprimate ca instrucţiuni într-un program de calculator. Multe sisteme informatice sunt implementate cu software generic şi nu cu astfel de programe specializate.

analiză chimică

În chimie, termenul defineşte determinarea proprietăţilor şi compoziţiei unor mostre de materiale; analiza calitativă stabileşte natura substanţei, iar cea cantitativă măsoară cantitatea de substanţă. Numeroase proceduri sistematice (chimie analitică) au fost dezvoltate, în strânsă legătură cu alte ramuri ale ştiinţelor fizice, încă de la începuturile acestora. O mostră dintr-un compus poate fi analizată pentru a se stabili elementele sale componente (*vezi* element, masă moleculară) sau structura moleculară; multe măsurători utilizează spectroscopia şi spectrofotometria. O mostră mixtă este analizată prin separarea, detectarea şi identificarea părţilor componente, utilizând metode care variază în funcţie de proprietăţile acestora (de ex. caracterul volatil, reacţia la câmpul electric sau gravitaţional, distribuţia între lichidele care nu se amestecă). Numeroasele tipuri de cromatografie sunt din ce în ce mai folosite în analiza mostrelor biologice şi în biochimie.

analiză cost-beneficiu

În planificarea guvernamentală şi în crearea bugetului, încercarea de a măsura beneficiile sociale ale unui proiect propus, în termeni monetari, şi compararea cu cheltuielile acestuia. Procedura a fost pentru prima dată înaintată de către Arsène-Jules-Étienne-Juvénal Dupuit (1804–1866). Nu a fost aplicată cu adevărat decât în anul 1936, odată cu legea protecţiei împotriva inundaţiilor din America, care cerea ca profiturile proiectelor legate de controlul inundaţiilor să depăşească cheltuielile. Un raport cost-beneficii se determină prin împărţirea profiturilor estimate ale unui program la cheltuielile estimate. Numeroase variabile trebuie luate în consideraţie, deoarece valoarea profiturilor poate fi indirectă sau proiectată în viitorul îndepărtat.

analiză dimensională

Tehnică folosită în fizică şi în inginerie pentru reducerea unor proprietăţi fizice,

cum sunt accelerația, vâscozitatea, energia ș.a., la dimensiunile lor fundamentale: lungime, masă și timp. Această tehnică înlesnește studiul relațiilor dintre sisteme (sau modele de sisteme) și proprietățile lor. De ex. accelerația este exprimată ca unitate de lungime pe unitate de timp la pătrat; nu are importanță dacă unitatea lungimii este exprimată în sistemul metric sau în cel englezesc. Analiza dimensională se află adesea la baza modelelor matematice ale situațiilor reale.

analiză funcțională

Ramură a analizei matematice, care se ocupă cu funcții ale funcțiilor. A apărut ca domeniu distinct în sec. XX, când s-a descoperit că diferite procese matematice, de la aritmetică până la procedee de calcul, prezintă proprietăți foarte asemănătoare. O funcție de funcție, ca și o funcție simplă, reprezintă o relație între obiecte, numai că obiectele pot fi numere, vectori sau funcții. Grupări de astfel de obiecte se numesc spații. Calculul diferențial este un exemplu de analiză funcțională deoarece definește o relație dintre o funcție și o altă funcție (derivata ei). O altă formă de analiză funcțională este calculul integral. Analiza funcțională se axează pe clase de funcții, cum ar fi cele care pot fi diferențiate sau integrate.

analiză input-output

Tip de analiză economică, elaborată de Wassily Leontief, prin care interdependența dintre diversele sectoare productive ale unei economii este studiată prin considerarea produsului fiecărei ramuri atât ca bun de consum, cât și ca factor de producție pentru sine și pentru alte bunuri. De ex. analiza de input-output va descompune producția națională de camioane, arătând că anumite camioane sunt folosite în fabricarea altora, altele sunt utilizate în agricultură, altele în construcția de case etc. Analiza de input-output poate fi, de regulă, rezumată sub forma unui tabel care arată ce anume cumpără și vând între ele diversele ramuri industriale.

analiză matematică

Ramură a matematicii care cuprinde metodele specifice algebrei și calculului diferențial și integral – mai exact limitele, continuitatea și seriile infinite – pentru analiza claselor de funcții și de ecuații cu proprietăți generale (de ex. diferențiabilitatea). Analiza s-a dezvoltat pe baza conceptelor lui G. W. Leibniz și Isaac Newton, prin explorarea aplicațiilor cu derivate și integrale. Au apărut și câteva subdomenii diferite, dar înrudite, printre care calculul variațiilor, ecuațiile diferențiale, analiza Fourier (*vezi* transformata Fourier), analiza complexă, analiza vectorială și analiza tensorială, analiza reală și analiza funcțională. *Vezi și* analiză numerică.

analiză numerică

Ramură a matematicii aplicate care studiază metodele de rezolvare a unor ecuații complicate, folosind operații aritmetice, adeseori de o complexitate care necesită utilizarea unui calculator, în scopul aproximării proceselor din analiza matematică (de ex. calculul). Modelul aritmetic al unei astfel de aproximări este numit algoritm, setul de proceduri pe care le execută calculatorul se numește program, iar comenzile care realizează procedurile poartă numele de cod. Un exemplu este algoritmul folosit pentru aflarea lui π, prin calcularea perimetrului unui poligon regulat atunci când numărul laturilor sale devine foarte mare. Analiza numerică nu oferă doar rezultatul numeric al unui astfel de proces, ci stabilește dacă eroarea de calcul, în oricare dintre etapele acestuia, se află între limitele acceptabile.

analiză spectrochimică

Metodă de analiză chimică bazată pe măsurarea lungimii de undă și a intensității radiației electromagnetice. Se folosește mai ales pentru determinarea aranjamentului atomilor și electronilor în molecule, pe baza cantității de energie absorbită în timpul modificărilor apărute în structura sau în mișcarea acestora. În accepție mai largă se referă la spectroscopia de emisie în ultraviolet (UV) și în lumină vizibilă sau la spectrofotometria de absorbție în UV, lumină vizibilă sau infraroșu (IR).

analiză tensorială

Ramură a matematicii care se ocupă cu relațiile sau legile care rămân valide indiferent de sistemul de coordonate utilizat pentru a specifica o mărime. Tensorii, inventați ca o extensie a vectorilor, sunt esențiali în studiul variabilelor. Fiecare vector este un tensor, dar tensorii au o accepțiune mai largă, fiind mai greu de reprezentat ca obiecte geometrice. Un tensor poate fi considerat un obiect abstract definit ca un set de componente (cum ar fi coordonatele geometrice) care, în urma transformării coordonatelor, sunt supuse unui tip specific de transformare. Deși tensorii au fost studiați și înaintea lui Albert Einstein, succesul teoriei sale

generale a relativității a dus la cercetarea lor pe scară largă și la utilizarea lor de către matematicieni și fizicieni.

anamorfoză

Tehnică de pictură sau desen, prin care se realizează o imagine deformată a subiectului, privit dintr-o perspectivă obișnuită. Însă, dacă este privită dintr-un anumit unghi sau reflectată într-o oglindă deformată, imaginea este inteligibilă. Scopul acestei tehnici este de a amuza sau a induce în eroare. A fost un rezultat secundar al descoperirii perspectivei, în sec. XIV–XV, fiind considerată o dovadă de virtuozitate tehnică. Primele exemple apar în caietele lui Leonardo da Vinci.

Eduard VI, portret anamorfotic în ulei, 1546; National Portrait Gallery, Londra

NATIONAL PORTRAIT GALLERY, LONDON

ananas

Plantă erbacee cu fructe (*Ananas comosus*) din familia *Bromeliaceae*, originară din zonele tropicale și subtropicale ale Lumii Noi, introdusă ulterior și în alte zone. Fructul ananasului este un ingredient-cheie în gastronomia polineziană. La fel ca agava și unele yucca, planta are o rozetă formată din 30–40 de frunze tari, suculente, dispuse pe o tulpină scurtă, groasă și cărnoasă. O primă inflorescență se formează la 15–20 de luni după plantare. După fecundare, numeroasele flori violet fuzionează și se transformă într-un fruct cărnos, de 1–2 kg. Coacerea durează 5–6 luni.

ananas (*Ananas comosus*)

PRIN AMABILITATEA COMPANIEI DOLE

Ananda

(sec. VI î.Hr.)

Primul văr și discipol al lui Buddha. Fiind călugăr, a fost slujitorul personal al lui Buddha și era cunoscut ca „discipolul iubit". Ananda l-a convins pe Buddha să accepte intrarea femeilor în ordinul monahal. Conform tradiției, el este singurul discipol al lui Buddha care nu a atins iluminarea înainte de moartea maestrului. A atins această stare înaintea primului conciliu budist (cca 544 sau 480 î.Hr.), atunci când a recitat din memorie Sutta Pitaka. Este cunoscut și ca autor al câtorva discursuri budiste.

Anania, Bartolomeu

născut **Valeriu Anania**

(n. 18.03.1921, Glăvile, Vâlcea, România)

Scriitor și teolog român, mitropolit al Clujului, Albei, Crișanei și Maramureșului, director al Institutului Biblic din București, prozator, poet și dramaturg. Lucrările sale literare includ poeme dramatice (*Miorița,* 1966; *Meșterul Manole,* 1968), versuri (*Geneze,* 1971; *Anamneze,* 1984), eseuri teologice (*Cerurile Oltului,* 1990), nuvele și povestiri (*Amintirile pelerinului Apter,* 1991).

anarhism

Teorie politică în care se susține inutilitatea și indezirabilitatea oricărei forme de autoritate guvernamentală și care pledează pentru cooperarea voluntară și libera asociere a indivizilor și grupurilor. Termenul a fost folosit în sens peiorativ până când Pierre-Joseph Proudhon, considerat întemeietorul anarhismului, l-a adoptat în lucrarea *Ce este proprietatea?* (1840). Anarhistul Mihail Bakunin a intrat în polemică cu Karl Marx la Internaționala Socialistă I. La dizolvarea acestei organizații, în 1872, susținătorii lui Bakunin dețineau controlul organizațiilor muncitorești din țări latine precum Spania și Italia. Chiar și anarhiștii care susțineau că tranziția la o societate fără guvernare este posibilă doar printr-o revoluție violentă nu se puteau pune de acord asupra naturii acestei tranziții. Anarho-sindicalismul, apărut la sfârșitul anilor 1880, punea accent pe sindicate și îndemna la grevă generală ca metodă de paralizare a statului. În sec. XIX–XX, ideologia anarhistă a inspirat comunități experimentale, printre care New Lanark în Marea Britanie și Brook Farm în Statele Unite. În timpul primelor luni ale Războiului Civil Spaniol milițiile anarhice au deținut practic controlul celei mai mari părți a E Spaniei, unde au înființat sute de comunități anarhice. Înăbușit, ca mișcare organizată, de apariția fascismului în anii 1930, anarhismul a reapărut în anii 1950–1960, ca influență asupra mișcării pentru drepturi civile și a mișcării studențești din SUA și Europa. Mișcarea radicală ecologistă din anii 1970 s-a inspirat și ea din ideile anarhiste. Începând cu 1999, demonstrațiile de stradă conduse de anarhiști împotriva Băncii Mondiale și a Fondului Monetar Internațional s-au bucurat de o publicitate fără precedent și au inspirat noi grupări, publicații și site-uri

internet anarhiste. Temele anarhismului sunt reflectate în lucrările multora dintre artiștii, scriitorii și muzicienii sec. XX, printre care îi regăsim pe Pablo Picasso, poeții americani ai mișcării beat, cunoscutul suprarealist spaniol Luis Buñuel și compozitorul american John Cage.

anasazi, cultura ~

Cultură a civilizației amerindiene care a existat aproximativ din 100 d.Hr. și până în perioada contemporană. Avea centrul în regiunea aflată la granița dintre statele Arizona, New Mexico, Colorado și Utah. Anasazi este un cuvânt navajo care înseamnă dușmanul din vechime, dar populația hopi preferă termenul hisatsinom, având sensul de oameni din vechime. Termenul anasazi îi desemnează pe strămoșii actualului trib de indieni pueblo. Civilizația anasazi a cunoscut mai multe etape de dezvoltare: Producătorul de coșuri (100–500 d.Hr.), Producătorul de coșuri evoluat (500–700 d.Hr.), Pueblo dezvoltat (700–1050), Pueblo clasic (1050–1300), Pueblo regresiv (1300–1700) și Pueblo modern (1700–prezent). La fel ca la populațiile pueblo actuale, și în cultura anasazi religia era un element bine reprezentat și centrat pe ritualuri care se desfășurau parțial în incinte circulare subterane, numite kiva. Cele mai cunoscute vestigii ale civilizației anasazi sunt ruinele de la Mesa Verde (Colorado) și din canionul Chaco (New Mexico).

anason

Plantă erbacee anuală (*Pimpinella anisum)* din familia *Apiaceae,* cultivată în special pentru fructele sale, cu gust de lemn-dulce. Provenind din Egipt și din E regiunii mediteraneene, anasonul este cultivat în întreaga lume. Semințele plantei sunt folosite ca aromatizant, precum și la prepararea ceaiurilor cu efect calmant. Anasonul în formă de stea este fructul uscat al unui arbore peren, *Illicium verum* (din familia *Magnoliaceae*), provenind din SE Chinei și Vietnam. Aroma și întrebuințările sale sunt asemănătoare cu cele ale anasonului din familia *Apiaceae.*

Anastasia *în rusă* Anastasia Nikolaevna

(18.06.1901, Peterhof, Rusia – 16/17.07.1918, Ekaterinburg)

Mare ducesă a Rusiei și cea mai tânără fiică a țarului Nicolae II. A fost executată la vârsta de 17 ani, împreună cu familia sa, în timpul Revoluției Ruse din 1917. După execuție, câteva femei din afara Rusiei și-au atribuit identitatea ducesei, provocând controverse aprinse. Unele au pretins chiar averea familiei Romanov, depozitată în bănci elvețiene. Cea mai cunoscută a fost Anna Anderson (m. 1984), o poloneză căsătorită cu un profesor de istorie american; pretențiile sale au fost infirmate în cele din urmă, în 1970, iar testele genetice ulterioare au demonstrat că nu exista nici o legătură între Anderson și familia Romanovilor.

Anastasius I

(430? d.Hr., Dyrrhachium, azi Durrës, Epirus Vetus – 09.07.518 d.Hr., Constantinopol)

Împărat bizantin (491–518 d.Hr.). Inițial a făcut parte din garda împăratului Zenon, urmându-i acestuia la tron și căsătorindu-se cu văduva lui. A reformat sistemul monetar și fiscal; a expulzat triburile de rebeli din Constantinopol, construind un zid de apărare împotriva năvălitorilor. A recunoscut domnia lui Teodoric în Imperiul Roman de Apus (497 d.Hr.), însă mai târziu și-a trimis flota să devasteze coasta peninsulei. A încheiat pace cu Persia (502–505 d.Hr.), fiind de acord să plătească tribut regelui persan. Anastasius a susținut doctrina monofizită, poziție care a provocat agitație în Bizanț, dar a asigurat pacea cu Egiptul și Siria.

Anath

Zeiță a iubirii și a războiului la triburile semitice de vest, soră și ajutor al lui Baal, pe care l-a salvat de pe tărâmul morților. Una dintre cele mai cunoscute zeități din Canaan, renumită pentru vigoarea sa tinerească și pentru ferocitatea sa în luptă. În Egipt era reprezentată nud, ținând în mâini flori și călărind un leu. În epoca elenistică, Anath și Astarte s-au contopit în zeița Atargatis.

Anatolia

Vezi Asia Mică

anatoliene, limbi ~

Ramură a familiei de limbi indo-europene, care cuprinde limbi vorbite în Anatolia în mileniile II–I î.Hr. Limbile anatoliene atestate sunt hitita, palaica, luwiana, luwiana hieroglifică, liciana și lidiana. Hitita este limba cu cele mai multe atestări din acest grup, existând o bogată arhivă de tăblițe cu înscrisuri cuneiforme. Acestea au fost descoperite la Hattușaș, capitala Imperiului Hitit, (în prezent, Bogazköy, în N Turciei centrale) în 1905. Textele hitite datează din sec. XVI–XIII î.Hr. La sfârșitul perioadei romane sau cel târziu la începutul perioadei bizantine, toate limbile anatoliene dispăruseră. Câteva limbi

non-indo-europene din vechea Anatolie, cunoscute din textele cuneiforme, sunt considerate de unii specialiști ca fiind tot limbi anatoliene: limba hattică, vorbită în centrul Anatoliei înainte de venirea hitiților și cunoscută doar prin texte transcrise de scribii hitiți; hurriana, vorbită în mileniul III î.Hr. în N Mesopotamiei și în SE Anatoliei, și urartiana, cunoscută din textele anatoliene din sec. IX–VII î.Hr., vorbită în NV Anatoliei.

anatomie

Știință care studiază structura organismului uman, animal sau vegetal, bazându-se pe disecție. Herophilus a pus bazele anatomiei macroscopice, studiul structurilor suficient de mari ca să se vadă fără microscop. În Europa, ideile lui Galenus s-au bucurat de autoritate în domeniu, până când Andreas Vesalius a pus la baza acestei științe faptele observate. Microscopul a permis observarea structurilor infinitezimale (de ex., capilarele și celulele), care sunt obiectul anatomiei microscopice. Evoluții hotărâtoare, printre care microtomul, dispozitiv prin intermediul căruia se obțin secțiuni extrem de fine ale țesuturilor, și folosirea lichidelor de contrast au dus la apariția unor noi domenii de cercetare: citologia și histologia. Descoperirea microscopului electronic a făcut posibilă cercetarea structurilor subcelulare, iar difracția razelor X a pus bazele anatomiei moleculare. Anatomia comparată studiază evoluția unei anumite structuri la diferite animale, evidențiind transformările lor.

Anaxagoras

(500 î.Hr., Clazomenae, Asia Mică – 428 î.Hr., Lampsacos)

Filozof grec. Deși s-au păstrat doar câteva fragmente din scrierile sale, este cunoscut pentru cosmologia sa și pentru descoperirea adevăratelor cauze ale eclipselor. Cosmologia acestuia este fundamentată pe eforturile primilor filozofi presocratici de a explica universul fizic drept rezultat al unui singur element. Cel mai original aspect al sistemului său este doctrina *nous*-ului (minte sau rațiune), conform căreia cosmosul, inclusiv toate cele vii, a fost creat de minte, într-un proces de atracție de tip „fel-la-fel". Tot mintea explică și puterea ființelor vii de a-și extrage hrana din substanțele care le înconjoară.

Anaximandru

(610 î.Hr., Milet – 546/545 î.Hr.,/?/)

Filozof grec, deseori considerat fondatorul astronomiei. Este autorul unor tratate de geografie, astronomie și cosmologie, care au supraviețuit timp de câteva secole. Tot el a trasat o hartă a lumii cunoscute. A fost primul gânditor care a propus o cosmologie. Ca raționalist, a pus preț pe simetrie și a folosit geometria și proporțiile matematice pentru desenarea unei hărți a dimensiunilor divine; teoriile sale au avut ca punct de plecare concepții mistice și au prefigurat descoperirile astronomilor care l-au urmat. În timp ce teoriile precedente susțineau că Pământul este suspendat sau susținut de un punct aflat în planul divin, Anaximandru a afirmat că Pământul nu are nevoie de sprijin, fiind centrul imobil al universului și că nu există nici o cauză în virtutea căreia să se miște în vreo direcție.

Anaximandru ținând un cadran solar, mozaic, sec. III d.Hr.; Rhineland Museum, Trier, Germania

LANDESMUSEUM, TRIER, GERMANIA

Anaximenes

(cca 545 î.Hr.)

Filozof grec al naturii. Alături de Thales și Anaximandru, este unul dintre cei trei gânditori milesieni (*vezi* Milet), considerați în mod tradițional ca fiind primii filozofi ai Occidentului. Anaximenes definea esența materiei ca *aer* și explica densitățile diferitelor tipuri de materie prin gradul diferit de condensare a umidității. Scrierile sale s-au păstrat doar în citatele succesorilor săi.

Anchorage

Port maritim, cel mai mare oraș și centru comercial din Alaska, SUA, 260 283 loc. (2000). Este situat în golful Cook, în apropiere de baza peninsulei Kenai. A fost înființat în 1914, ca bază a constructorilor de cale ferată spre Fairbanks. A devenit un important centru defensiv și aerian în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, iar în prezent este un punct de escală pentru cursele aeriene din Statele Unite către Asia de Est. La sfârșitul sec. XX, orașul a cunoscut o creștere demografică rapidă. În 1964, un cutremur puternic a provocat importante pierderi umane și materiale.

ancien régime

(*în franceză*, vechiul regim)

Sistem politic și social în Franța, înainte de Revoluția Franceză. Sub acest regim, toți indivizii erau considerați supuși ai regelui, dar și membri ai uneia dintre cele trei „stări" și ai unei provincii. Statutul și

drepturile individuale variau, în funcție de apartenența la o anumită categorie socială. Existau trei categorii distincte (stări): clerul, nobilimea și ceilalți (starea a treia). Nu exista cetățenie la nivel național.

Ancona

Port maritim, reședință a regiunii Marche din centrul Italiei, 100 402 loc. (2001). Fondat de coloniștii din Siracuza în jurul anului 390 î.Hr., a fost ocupat de romani în sec. II î.Hr. și a devenit înfloritor datorită lui Traian, care a mărit portul. În sec. XII a fost cucerit de Sfântul Imperiu Romano-German, iar în sec. XVI a intrat sub protectoratul papei, statut menținut până când Ancona a revenit Italiei, în 1861. A fost bombardat intens în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, dar multe dintre vestigiile romane și medievale au supraviețuit.

Anda

Vezi Altan

Andaluzia

Comunitate istorică autonomă în S Spaniei, 7 357 558 loc. (2001). Suprafața: 87 599 kmp. Capitala este Sevilla. Este străbătută de lanțuri muntoase, printre care Sierra Morena și Sierra Nevada; cea mai importantă apă curgătoare este râul Guadalquivir. A fost locuită de fenicieni (în regiunea care corespunde în prezent orașului Cadiz) în sec. IX î.Hr., apoi de cartaginezi în sec. V î.Hr. și a ajuns sub stăpânire romană în sec. III î.Hr. Numele arab, Al-Andalus, a fost dat inițial întregii Peninsule Iberice de către mauri. Când dinastia Omeiazilor și-a stabilit sediul politic la Córdoba, această regiune a devenit centrul politic și intelectual al întregii Europe. A revenit sub conducere spaniolă în 1492, iar în 1883 a fost divizată în opt provincii moderne. Este o regiune cu potențial minier și agricol, iar plajele de pe Costa del Sol sunt o mare atracție turistică.

Andaman, Marea ~

Mare, extensie estică a golfului Bengal. Mărginită de insulele Andaman și Nicobar, de statul Myanmar, peninsula Malacca, strâmtoarea Malacca și de Sumatra, are o suprafață de 798 000 kmp. Marea a fost străbătută de vase comerciale încă din cele mai vechi timpuri. Parte a vechii rute comerciale dintre India și China, începând din sec. VIII a asigurat comunicarea dintre India (și Ceylon) și Birmania. Cele mai mari porturi moderne se află la George Town (Malaysia) și Yangôn (Myanmar). Marele cutremur din 2004 a generat valuri tsunami care au inundat zonele de coastă.

Andaman și Nicobar, Insulele ~

Teritoriu unional din India, 356 152 loc. (2001), 8 249 kmp. În componența acestuia intră două grupuri de insule situate în golful Bengal, la cca 1 300 km E de subcontinentul indian și de Sri Lanka. Cele mai importante insule sunt Andamanul de Nord, Andamanul Central și Andamanul de Sud (cunoscute sub numele colectiv de Marele Andaman) și Micul Andaman. Grupul Nicobar include insulele: Car Nicobar, Camorta (Kamorta), Nancowry și Marele Nicobar. Cea mai mare parte a populației trăiește în grupul Andaman. Prima așezare europeană a fost cea de la Port Blair, pe Andamanul de Sud, care este, în prezent, centrul administrativ al acestui teritoriu autonom și care a fost înființată de englezi în 1858.

Andania, misterele din ~

Cult al misterelor la grecii antici, închinat zeiței Demeter și fiicei acesteia, Kore (Persefona), la Andania, în Messenia. Ceremoniile erau oficiate de „cei sacri", bărbați și femei din diferite triburi. Inițierea era accesibilă tuturor. Vestimentația era simplă și necostisitoare, cu excepția costumelor pentru cei care jucau rolul de zeități. Se organizau o procesiune și un spectacol public cu temă religioasă, iar înaintea ceremoniei principale se aduceau sacrificii anumitor zeități.

Andersen, Hans Christian

(02.04.1805, Odense, Danemarca - 04.08.1875, Copenhaga)

Autor danez de basme. Deși a crescut în condiții modeste, a beneficiat de educație universitară. În numeroasele sale volume de basme publicate între anii 1835–1872 s-a distanțat de stilul literar tradițional, utilizând expresii și construcții specifice limbii vorbite. Poveștile sale combină elementele universale ale legendelor populare. Printre basmele sale celebre se numără *Rățușca cea urâtă* și *Hainele cele noi ale împăratului*. Unele dintre ele sugerează încrederea optimistă în triumful frumuseții și al bunătății (de ex. *Crăiasa Zăpezii*), în timp ce altele reflectă

ARHIVA BETTMANN

Hans Christian Andersen

un pesimism profund. Povestirile sale au avut succes și datorită puterii de identificare cu personajele defavorizate, nefericite. Andersen a scris și piese de teatru, romane, poeme, cărți de călătorie și câteva cărți autobiografice.

Anderson, Dame Judith
născută **Frances Margaret Anderson**
(10.02.1898, Adelaide, Australia de Sud, Australia - 03.01.1992, Santa Barbara, California, SUA)

Actriță americană de origine australiană. A debutat în Sydney în 1915, și a jucat pentru prima dată pe o scenă în New York în 1918. S-a remarcat în roluri precum cel al Laviniei din *Din jale se întrupează Electra* (Mourning Becomes Electra, 1932), al Gertrudei în *Hamlet* (1936) și Lady Macbeth din *Macbeth* (1937, 1941), și pentru rolul principal în *Medeea* (1947). A jucat în peste 25 de filme, de obicei interpretând personaje negative, chiar sinistre, printre care rolurile D-ra Danvers în *Rebecca* (1940) și Ann Treadwell în *Laura* (1944).

Anderson, Elizabeth Garrett
(09.06.1836, Aldeburgh, Suffolk, Anglia - 17.12.1917, Aldeburgh)

Medic britanic. I s-a refuzat înscrierea la școlile medicale și a studiat în particular cu medici din spitalele Londrei. Prima femeie licențiată ca medic în Marea Britanie (1865), a fost desemnată medic generalist-șef la St. Mary's Dispensary (1866) numit ulterior New Hospital for Women. A depus eforturi pentru a crea o școală de medicină pentru femei. Din 1918, spitalul îi poartă numele.

Anderson, (James) Maxwell
(15.12.1888, Atlantic, Pennsylvania, SUA - 28.02.1959, Stamford, Connecticut)

Dramaturg american. A lucrat ca jurnalist înainte de a scrie prima sa piesă de succes, *Prețul gloriei* (What Price Glory?, 1924), urmată de *Copii de sâmbătă* (Saturday's Children, 1927). Piesele sale versificate, *Regina Elisabeta* (Elizabeth the Queen, 1930) și *Maria a Scoției* (Mary of Scotland, 1933), au fost ulterior adaptate pentru marele ecran. După aceste realizări s-a întors la proză, scriind satira *Casele tale* (Both Your Houses, 1933, Premiul Pulitzer) și tragedia *Winterset* (1935). În 1936 a scris comedia romantică în versuri *High Tor* (1936). A colaborat cu K. Weill la musicalurile *Vacanță în pantaloni scurți* (Knicker Socker Holiday, 1938) și *Pierdut în stele* (Lost in the Stars, 1949). Ultima sa piesă, *Sământa rea* (The Bad Seed, 1954), a cunoscut succesul în versiunea cinematografică.

Anderson, Laurie
(n. 05.06.1947, Wayne, Illinois, SUA)

Artistă americană. După absolvirea studiilor la Barnard College și la Universitatea Columbia, din 1973 a început să apară în spectacole din New York, în paralel cu predarea istoriei artei la Universitatea din New York. Combinând elemente muzicale, dramatice (dans, mimă), cinematografice, tehnologice și oratorice, a satirizat mass-media și cultura de masă folosind chiar mijloacele acestora. Succesul pe care l-a avut melodia sa pop *Oh, Superman* (1980) a condus la înregistrarea a încă două albume: *Big Science* (1982) și *Mister Heartbreak* (1984). Cea mai importantă lucrarea a sa din anii 1980 a fost extravaganța multimedia *United States*. Printre alte realizări se numără *Stories from the Nerve Bible* (1993) și un proiect multimedia inspirat din romanul *Moby Dick* (1999).

Anderson, Leroy
(29.06.1908, Cambridge, Massachusetts, SUA - 18.05.1975, Woodbury, Connecticut)

Compozitor american de muzică ușoară instrumentală. A studiat compoziția și limbile străine la Harvard. Vorbitor fluent a nouă limbi, a fost interpret al armatei în timpul celor două războaie mondiale. În 1936 a început o colaborare de lungă durată cu Arthur Fiedler și Boston Pops Orchestra, iar piese sale *Syncopated Clock*, *Sleigh Ride*, *Bugler's Holiday* și *Irish Suite* au devenit arhicunoscute. În 1953, sondajele au arătat că Anderson era cel mai interpretat compozitor american.

Anderson, Lindsay
(17.04.1923, Bangalore, India - 30.08.1994, Angoulême, Franța)

Regizor și critic de film britanic. A fost unul dintre fondatorii revistei cinematografice *Sequence*. Din 1948, a regizat o serie de documentare, printre care *Copii de joi*, (1955 Oscar pentru film documentar). A introdus termenul de free-cinema, pentru a caracteriza mișcarea cinematografică britanică inspirată de piesa lui John Osborne *Privește înapoi cu mânie*. Primul său film de lung metraj, *Viață sportivă* (This Sporting Life, 1963), este o peliculă clasică a filmului social-realist britanic. A regizat câteva producții dramatice înainte de realizarea următorului său film *Dacă...* (If..., 1968). După ce a regizat premierele pieselor lui David Storey, a continuat să facă același gen de film caracterizat prin nonconformismul viziunii sale artistice, precum *Oh, norocosule!* (O Lucky Man!, 1973) și *Balenele în august* (The Whales of August, 1987).

Anderson, Marian
(27.02.1897, Philadelphia, Pennsylvania, SUA - 08.04.1993, Portland, Oregon)

Cântăreață americană de operă. A fost apreciată pentru calitățile sale vocale și scenice încă de la debutul din New York, în 1925. Originea afro-americană a împiedicat-o să realizeze o carieră artistică în Statele Unite. Succesul obținut la debutul londonez din 1930 și în turneele din țările scandinave a determinat-o să se stabilească în Europa, lucrând numai aici până în 1935. În 1939, din cauza intervenției organizației Fiicele Revoluției Americane, nu i s-a permis să cânte la Constitution Hall din Washington, DC. În schimb, Eleanor Roosevelt a ajutat-o să susțină un concert la Lincoln Memorial, care a fost transmis la radio și s-a bucurat de un mare succes. Debutul său pe scena de la Metropolitan Opera, reprezentând prima apariție a unui artist de culoare pe această scenă, a avut loc în 1955, când artista depășise cu mult vârsta de cincizeci de ani.

Marian Anderson

RCA RECORDS

Anderson, Sherwood
(13.09.1876, Camden, Ohio, SUA - 08.03.1941, Colon, Panama)

Scriitor american. Nu și-a încheiat educația școlară. După ce s-a căsătorit, și-a părăsit brusc familia și a renunțat la afaceri pentru a deveni scriitor în Chicago. Prima sa operă de maturitate artistică, care l-a și consacrat, a fost *Winesburg, Ohio* (1919), o colecție de schițe și povestiri despre mediocritatea vieții de provincie. Povestirile sale au fost publicate în volume ca *Triumful oului* (The Triumph of the Egg, 1921), *Cai și oameni* (Horses and Men, 1923) și *Moarte în pădure* (Death in the Woods, 1933). Stilul prozei sale se baza pe limbajul cotidian, fiind influențat de creațiile experimentale ale lui Gertrude Stein. La rândul său, a influențat opera unor scriitori precum Ernest Hemingway și William Faulkner.

Andersonville
Localitate din SV statului Georgia, SUA. Aici a funcționat o închisoare militară confederată între 1864–1865, în timpul Războiului Civil American. Închisoarea a avut o reputație sumbră din cauza condițiilor dure de detenție. A oferit doar un adăpost temporar pentru prizonierii unioniști, mai mult de un sfert dintre ei decedând din pricina detenției. Cimitirul Național Andersonville, care include și închisoarea, cuprinde mormintele a 12 912 prizonieri unioniști. În 1865, căpitanul Henry Wirz, comandantul închisorii, a fost judecat de un tribunal militar, iar apoi spânzurat.

andezit
Rocă magmatică efuzivă din familia celor care apar în majoritatea regiunilor vulcanice ale lumii, de obicei în depozite de suprafață și, într-o măsură mai mică, în corpuri subvulcanice (dikeuri, domuri etc.). Anzii *(în spaniolă, Les Andes)*, de la care provine și numele rocii, precum și majoritatea cordilierilor (lanțuri muntoase paralele) din America Centrală și America de Nord sunt formați în special din andezite. Ele apar abundent și în vulcanii aflați de-a lungul bazinului Pacificului. De cele mai multe ori, andezitele sunt roci porfirice (cu cristale mari, distincte, într-o matrice cu granulație fină).

Andhra Pradesh
Stat în SE Indiei, 76 210 007 loc. (2001), 275 068 kmp. Este situat în golful Bengal. Se învecinează cu Tamil Nadu, Karnataka, Maharashtra, Chhattisgarth și Orissa. A luat ființă în 1953, ca parte a statului Madras și a ajuns la forma actuală în 1960. Centrul administrativ este la Hyderabad. Numele său provine din limba telugu, ai cărei vorbitori populează zona încă din timpuri străvechi. Multe dinastii au înflorit aici începând din sec. III î.Hr. Statul a intrat sub control britanic din sec. XVII; în sec. XIX a jucat un rol decisiv în mișcarea naționalistă indiană. Economia, preponderent agricolă în trecut, este astăzi puternic industrializată.

Andijan
Oraș din E Uzbekistanului, 288 000 loc. (1998). Datează din sec. IX. A fost un important centru comercial în sec. XV, datorită așezării sale pe Drumul Mătăsii. În sec. XVIII a fost parte a hanatului Kokand (*vezi* Qo' qon). A fost cucerit de Imperiul Rus în 1876. Este cea mai populată regiune din Uzbekistan și deține cele mai importante resurse de petrol ale țării.

andin, geosinclinalul ~
În America de Sud, depresiune lineară în scoarța terestră, în care s-au depozitat roci în timpul Mezozoicului (248–65 m.a.u.) și

Cenozoicului (65 m.a.u. şi până în prezent). Configuraţia actuală a Munţilor Anzi este rezultatul unei istorii geologice complexe care include vulcanism, ridicarea scoarţei terestre, tectonică a plăcilor şi procese erozive.

andină, civilizaţia ~

Grup de culturi care au existat în regiunea Munţilor Anzi, în SV Americii de Sud, înainte de sosirea conchistadorilor spanioli, în sec. XVI. Spre deosebire de civilizaţia mezoamericană din N, nici una dintre populaţiile din Anzi nu a dezvoltat un sistem de scriere, deşi incaşii creaseră un sistem complex de scriere a numerelor. Ca nivel de dezvoltare culturală şi a cunoştinţelor tehnice, precum şi în domeniul artelor şi meşteşugurilor, civilizaţia andină constituie echivalentul din Lumea Nouă a civilizaţiilor antice din Egipt, China şi Mesopotamia. *Vezi şi* chibcha, chimu, moche, tiahuanaco.

andivă

Plantă comestibilă cu multe frunze (*Cichorium endivia*) din familia *Compositae*. Se consideră a fi originară din Egipt şi Indonezia, fiind cultivată în Europa încă din sec. XVI. Diversele varietăţi se împart în două grupe: andiva cu frunze creţe sau cea cu frunze înguste (*crispa*) şi andiva de Batavia sau cu frunze late (*latifolia*). Prima este folosită îndeosebi la salate, iar ultima pentru gătit.

Andocides

(440 î.Hr.,/?/ - 391 î.Hr.,/?/)

Om politic şi orator atenian. A fost exilat (415–403 î.Hr.) pentru implicare în profanarea hermelor, chiar înainte de expediţia atenienilor în Sicilia. A revenit la Atena după reinstaurarea democraţiei. A mijlocit încheierea unui tratat cu Sparta în timpul războiului din Corint (392), dar Atena a respins acest tratat şi l-a exilat pe Andocides, împreună cu alţi ambasadori.

Andorra *denumire oficială* Principatul Andorrei

Stat independent în SV Europei, 468 kmp, 74 800 loc. (2005). Capitala este Andorra-la-Vella. Aşezat pe versantul de SE al Munţilor Pirinei, relieful său este alcătuit dintr-un grup de văi de-a lungul unor râuri montane la a căror confluenţă s-a format râul Valira. Se învecinează cu Spania şi Franţa. Majoritatea populaţiei este de origine spaniolă şi andorrană. Limba oficială: catalana. Religia: romano-catolică. Moneda: euro. Independenţa Andorrei este atribuită, în mod tradiţional, lui Carol cel Mare, care a recuperat regiunea de la musulmani în anul 803 d.Hr. În 1278, Andorra a fost pusă sub dubla suzeranitate a conţilor francezi de Foix şi a episcopilor spanioli de Urgel, fiind guvernată alternativ de către episcopatul spaniol şi de şeful statului francez. Acest sistem feudal de guvernare, ultimul din Europa, a durat până în 1993, când, conform constituţiei adoptate, puterea a fost transferată Consiliului General al Andorrei care este ales prin vot universal. Andorra a avut o puternică şi îndelungată afinitate faţă de Catalonia. Instituţiile proprii sunt fundamentate pe modelul legislativ catalan şi, din punct de vedere religios, aparţine diocezei de Urgel (Spania). Economia tradiţională a fost bazată pe creşterea oilor, dar, începând cu anii 1950, turismul a devenit sectorul economic cel mai important.

Andorra-la-Vella

Oraș, capitală a Andorrei, 20 800 loc. (2001), la confluența râurilor Valira și Valira del Norte. Izolat multă vreme de restul lumii, orașul a cunoscut o creștere demografică semnificativă odată cu dezvoltarea turismului, după Al Doilea Război Mondial. Datorită regimului duty-free (fără taxe vamale) al țării, a devenit un centru comercial important, aprovizionând și o parte din populația țărilor europene vecine.

Andrada e Silva, José Bonifácio de

(1763, Santos, Brazilia - 06.04.1838, Niterói)

Arhitect al independenței Braziliei față de Portugalia. S-a născut în Brazilia, dar a studiat în Portugalia, unde a devenit un învățat renumit. La întoarcerea în Brazilia, în 1819, a devenit consilier al prințului regent al Portugaliei (mai târziu, împăratul Pedro I). Acesta își părăsise țara împreună cu restul familiei, pentru a scăpa de Napoleon. Andrada a fost cel mai important susținător intelectual al independenței Braziliei. După ce Pedro I a declarat independența țării în 1822, Andrada a ocupat funcția de prim-ministru și mentor al viitorului rege Pedro II, care a devenit un monarh luminat.

Andrássy Gyula, Grof (Conte) ~

(03.03.1823, Kassa, azi Košice, Ungaria, Imperiul Habsburgic - 18.02.1890, Volosco, Istria, Austro-Ungaria)

Om politic maghiar. Partizan al lui Kossuth Lajos, a fost unul dintre organizatorii revoluției maghiare din 1848–1849. În urma eșecului acestei mișcări a plecat în exil până în 1857. A susținut dualismul austro-ungar și a jucat un rol important în negocierea Compromisului din 1867. A fost prim-ministru al Austro-Ungariei (1867–1871), apoi ministru de externe (1871–1879), funcții prin care a contribuit la întărirea poziției internaționale a Austro-Ungariei. Chiar înaintea demisiei, a semnat nefasta alianță dintre Austro-Ungaria și Germania, care a unit cele două puteri până la sfârșitul Primului Război Mondial.

Andre, Carl

(n. 16.09.1935, Quincy, Massachusetts, SUA)

Sculptor american. Fiu al unui proiectant de vase maritime, a urmat cursurile Academiei Phillips Andover și ale Universității Northeastern. S-a mutat la New York în 1957, unde, la scurt timp, a început să practice un stil artistic original. Operele sale constau în configurații orizontale din plăci de oțel, lespezi de granit, plăci de polistiren, cărămizi și blocuri de ciment care utilizează un caroiaj bazat pe principii matematice simple. Lucrările din această perioadă au fost gândite spre a fi expuse direct pe podeaua muzeelor sau a galeriilor. Austeritatea lor monumentală a constituit baza mișcării minimaliste de la sfârșitul anilor 1960. Din anii 1970 a început să experimenteze sculptura de mari dimensiuni, în lemn.

André, John

(02.05.1750, Londra, Anglia - 02.10.1780, Tappan, New York, SUA)

Ofițer și spion în armata britanică. Din 1774 a fost șeful serviciilor de informații ale comandantului militar britanic din New York, Henry Clinton. În 1779, André a început o corespondență cu generalul Benedict Arnold, fiind deziluzionat de cauza americană. În 1780 a obținut aprobarea lui Arnold de a preda fortul West Point. André a fost capturat pe drumul de întoarcere la New York.

Andrea del Sarto
născut **Andrea d'Agnolo**

(16.07.1486, Florența - 28.09.1530, Florența)

Pictor care și-a desfășurat activitatea în Florența. Numele său este derivat de la profesia tatălui (*în italiană: del sarto,* al croitorului). După ce și-a făcut ucenicia cu Piero di Cosimo, s-a remarcat ca unul dintre cei mai talentați pictori ai orașului, cunoscut mai ales pentru frescele și retablurile în stilul Renașterii. A avut un simț al culorii și al atmosferei fără egal printre pictorii florentini. Una dintre realizările sale cele mai reprezentative a fost seria de fresce *grisai* din Chiostro dello Scalzo, având ca temă viața Sfântului Ioan Botezătorul (1511–1526). Opera sa se remarcă în mod deosebit prin perfecțiunea tehnică. Printre elevii și urmașii săi se numără Jacopo il Pontormo și Giorgio Vasari.

Nunta Sf. Ecaterina, pictură în ulei de Andrea del Sarto, 1512–1513; Gemäldegalerie Alte Meister, Dresden, Germania

SACHSISCHE LANDESBIBLIOTHEK/ ABTEILUNG DEUTSCHE FOTOTHEK/A. ROUS

Andreanof, Insulele ~

Grup de insule din componența insulelor Aleutine, în SV statului Alaska, SUA. Situate între Oceanul Pacific și Marea Bering, insulele se întind de la E la V pe o suprafață de 430 kmp, între grupurile de insule Fox și Rat. Au avut o importanță

strategică deosebită în Al Doilea Război Mondial, aici, mai exact pe insula Adak, fiind amplasate baze militare americane. Printre alte insule din acest arhipelag se numără Atka, Tanaga și Kanaga.

Andrei II *în maghiară* Endre

(1175,/?/ - 26.10.1235,/?/)

Rege al Ungariei (1205–1235). Domnia sa a fost marcată de conflictul cu nobilimea locală care secătuia vistieria regatului și adusese Ungaria într-o stare de anarhie. Nobilii rebeli i-au ucis prima soție, Gertrude de Meran, în 1213. În 1217, Andrei a condus o cruciadă în Țara Sfântă. La întoarcere a acceptat condițiile impuse prin Bula de Aur din 1222, care limita drepturile regale, garanta corectitudinea actului de justiție, promitea o îmbunătățire a sistemului monetar și dădea nobililor dreptul de a se opune decretelor regale. Fiica sa a fost sfânta Elisabeta a Ungariei.

Andrei, Petre

(29.06.1891, Brăila, România - 1940, Iași)

Sociolog, filozof și om politic român. A urmat cursurile Facultății de Litere și Filozofie din Iași, pe care le-a continuat la Berlin și Leipzig pentru a-și lua doctoratul la Iași cu teza *Filozofia valorii*. După ce un timp a fost profesor de liceu, a devenit profesor la Catedra de sociologie a Universității din Iași. A îndeplinit importante funcții de stat și în această calitate a avut contribuții deosebite în organizarea învățământului inferior, mediu și superior. A fost membru al Partidului Național Țărănesc, ministru în repetate rânduri. S-a sinucis sub presiunea unui comando legionar care venise să-l aresteze. Gândirea sa sociologică este fundamentată pe o concepție integralist-deterministă. Autor a peste 100 de lucrări, printre care: *Filozofia valorii; Problema fericirii* (1921), *Sociologie generală (*1936. A fost ales post-mortem membru al Academiei Române (1991).

Andrei, Sfântul ~

(m. 60/70 d.Hr., Patras, Ahaia; sărbătorit la 30 noiembrie)

Unul dintre cei doisprezece apostoli, fratele lui Petru, patron al Scoției și al Rusiei. Conform Evangheliilor a fost pescar și discipol al Sfântului Ioan Botezătorul. Tradiția bizantină timpurie îl numește pe Andrei *protokletos* (*în greacă,* primul chemat). Andrei și Petru au fost primii chemați de către Iisus, care le-a promis să-i facă „pescari" de oameni. Legendele bisericii relatează despre activitatea de misionar desfășurată de Andrei în regiunea Mării Negre. O tradiție din sec. IV d.Hr. afirmă că a fost răstignit, iar o alta, din sec. XIII, susține că răstignirea s-a făcut pe o cruce în formă de X. Moaștele sale au fost mutate de câteva ori, capul său fiind păstrat în catedrala Sfântul Petru din Roma, din sec. XV și până în 1964, când a fost donat Greciei de către papă, în semn de bunăvoință.

Andreini, familia ~

Familie de actori italieni. După căsătoria lor, Francesco Andreini (1548–1624) și Isabella Canali Andreini (1562–1604) au înființat Compagnia dei Gelosi, una dintre primele și cele mai renumite trupe de commedia dell'arte. Fiul lor, Giovambattista Andreini (1579?–1654), a jucat în trupa părinților până în 1601, când și-a format propria trupă, Compania dei Fedeli. Trupa a fost invitată la curtea regală din Paris, unde G. Andreini a scris piesa *Adamo* (1613), despre care se presupune că ar fi fost sursa de inspirație pentru poemul *Paradisul pierdut* (Paradise Lost), al lui John Milton.

Andrews, Dame Julie *născută* Julia Elizabeth Wells

(n. 01.10.1935, Walton-on-Thames, Surrey, Anglia)

Actriță și cântăreață americană de origine britanică. Debutul său londonez a avut loc la vârsta de 12 ani într-un spectacol de revistă, iar debutul new-yorkez s-a produs în piesa *Iubitul* (The Boyfriend, 1954). Considerată o stea a teatrului de revistă de pe Broadway, pentru ea au fost create roluri precum Eliza Doolittle, din *My Fair Lady* (1956), și Guinevere, din *Camelot* (1960). A jucat în filme precum *Mary Poppins* (1964, Premiul Oscar), *Sunetul muzicii* (The Sound of Music, 1965), *Star!* (1968) și *Victor/Victoria* (1982), unul dintre filmele realizate împreună cu soțul ei, regizorul Blake Edwards. S-a reîntors pe scenă în 1995, cu ocazia unei adaptări a filmului *Victor/ Victoria*. În anul 2000 i s-a decernat titlul de Dame of the British Empire (sinonim cu titlul de cavaler acordat bărbaților).

Andrews, Roy Chapman

(26.01.1884, Beloit, Wisconsin, SUA - 11.03.1960, Carmel, California)

Naturalist, explorator și scriitor american. În 1906 a fost angajat la Muzeul American de Istorie Naturală, unde și-a desfășurat cea mai mare parte a activității. Aici a strâns una dintre cele mai importante colecții de cetacee din lume, după care s-a concentrat asupra explorării Asiei. A condus expediții științifice în Tibet, în SV Chinei și în Birmania (1916–1917), în N Chinei și în

zonele învecinate cu Mongolia (1919), precum și în Asia Centrală. Printre descoperirile sale importante se numără primele ouă de dinozaur, fragmente de schelet aparținând speciei *Baluchitherium* (cel mai mare mamifer care a trăit pe uscat) și urme ale civilizațiilor umane preistorice. A scris numeroase cărți destinate marelui public, printre care *Străbătând câmpiile Mongoliei* (Across Mongolian Plains, 1921) și *Această planetă uimitoare* (This Amazing Planet, 1940).

Andrić, Ivo

(10.10.1892, Dolac, lângă Travnik, Bosnia – 13.03.1975, Belgrad, Iugoslavia)

Scriitor bosniac. A devenit cunoscut prin *Ex Ponto* (1918), carte scrisă în detenție, unde se afla pentru activitățile sale politice naționaliste din timpul Primului Război Mondial. Ulterior a devenit diplomat iugoslav. Volumele sale de povestiri au fost publicate începând cu 1920. Dintre cele trei romane scrise în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, două – *Podul de peste Drina* (1945) și *Poveste din Bosnia* (1945) – sunt inspirate din istoria Bosniei. În 1961 i-a fost decernat Premiul Nobel pentru literatură.

androgen

Hormoni cu o influență majoră asupra dezvoltării aparatului de reproducere masculin. Cel mai important androgen și cel mai activ este testosteronul, produs de celulele din testicule. Androgenii produși în cantități mici de glanda suprarenală, dar și de către testicule, au o acțiune complementară testosteronului. Androgenii cauzează apariția transformărilor specifice pubertății în cazul băieților, determinând formarea celulelor spermatice, apariția atracției sexuale și a comportamentului sexual, precum și alopecia tipic masculină. Și organismul femeii produce testosteron, în cantități infime, cea mai mare parte prin glandele suprarenale, dar și în ovare.

Andromeda

În mitologia greacă, soția lui Perseu. Fiică a regelui Cefeu și a reginei Casiopeea din Joppa, în Palestina (numită și Ethiopia). Mama sa, mândră de frumusețea Andromedei, a afirmat că aceasta e chiar mai frumoasă decât Nereidele, iar Poseidon a pedepsit-o trimițând un monstru marin să distrugă Joppa. Pentru a potoli mânia zeilor, Andromeda a fost înlănțuită de o stâncă pe mare și lăsată pradă monstrului marin. Perseu, îndrăgostit de Andromeda, a zburat cu ajutorul lui Pegas, a omorât monstrul și a salvat-o. Cei doi s-au căsătorit, având șase fii și o fiică. Conform legendei, după moarte, Andromeda a devenit o constelație.

Andromeda, galaxia ~ *sau* M 31

Galaxie spirală de mari dimensiuni, din constelația Andromeda. Este cea mai apropiată galaxie din afara Căii Lactee și una dintre puținele vizibile cu ochiul liber, având aspectul unei cețe albicioase. Situată la o distanță de cca două milioane de ani-lumină de Pământ, are un diametru de aproape 200 000 de ani-lumină, fiind cea mai mare galaxie din Grupul Local. Din cele mai vechi timpuri, astronomii au considerat-o parte a Căii Lactee; abia în 1920, Edwin Hubble a determinat poziția ei, afirmând că este o galaxie distinctă.

Andronic I Comnen

(1118, Constantinopol – 1185, Constantinopol)

Împărat bizantin (1183–1185), ultimul din dinastia Comnenilor. Înrudindu-se cu Manuel I Comnen, a preluat puterea cu ajutorul armatei, în 1182, masacrându-i pe occidentalii din Constantinopol. A fost încoronat alături de Alexios II în 1183. Două luni mai târziu l-a strangulat pe Alexios, căsătorindu-se cu văduva acestuia, în vârstă de 13 ani. Andronic a reformat guvernarea bizantină și a declarat independența Bisericii Răsăritene, provocând o invazie a normanzilor sicilieni. Vestea apropierii normanzilor a dus la o revoltă în care Andronic a fost ucis, iar Isac II Anghelos a fost declarat împărat.

Andronic I Comnen, împărat bizantin, 1183–1183, efigie pe o monedă de aur; British Museum, Londra

PETER CLAYTON

Andronic II Paleologul

(1260, Constantinopol – 13.02.1332, Constantinopol)

Împărat bizantin (1282–1328), fiul lui Mihail VIII Paleologul. A avut mai curând calități de gânditor și de teolog, decât de conducător și de soldat. În timpul domniei sale, Imperiul Bizantin a decăzut în poziția de stat minor. În jurul lui 1300, turcii otomani controlau Anatolia, iar sârbii dominau Balcanii. Aliindu-se cu Genova în războiul acesteia cu Veneția, Andronic a atras asupra imperiului un atac al flotei venețiene. În ciuda dezordinii politice din imperiul său, s-a preocupat de arta bizantină și de independența Bisericii Ortodoxe

de Răsărit. După ce a fost înlăturat de la conducere de nepotul său, Andronic III Paleologul, s-a dedicat vieții monahale.

Andronic III Paleologul

(25.03.1296, Constantinopol - 15.06.1341, Constantinopol)

Împărat bizantin (1328-1341). A făcut presiuni asupra bunicului său, Andronic II Paleologul, să împartă cu el conducerea imperiului (1325) și apoi să abdice (1328). A contat pe sprijinul lui Ioan VI Cantacuzino, pentru a reforma justiția și pentru a reconstrui flota imperială. A cedat Serbiei controlul asupra Macedoniei (1334) și a pierdut teritorii din Anatolia, în urma luptelor cu turcii. A recucerit câteva insule din Marea Egee, aflate sub stăpânire genoveză, și a recâștigat controlul asupra Epirului și Tesaliei.

Andropov, Iuri Vladimirovici

(15.06.1914, Nagutskoe, Rusia - 09.02.1984, Moscova, URSS)

Om politic sovietic. A intrat în rândurile Partidului Comunist în 1939, avansând rapid în ierarhia acestuia. Ca șef al KGB (1967–1982), s-a remarcat prin oprimarea disidenților politici. În 1982 i-a urmat lui Leonid Brejnev în funcția de secretar general al Comitetului Central al partidului, însă starea precară a sănătății l-a împiedicat să-și exercite funcția, astfel că a demisionat 15 luni mai târziu.

Andros

Insulă în arhipelagul Bahamas, 7 686 loc. (2000). Cea mai mare insulă din Bahamas, având o lungime de 160 km, de la N la S, și o lățime de aproape 72 km, de la E la V; are 6 000 kmp. Dincolo de coasta estică se află al treilea mare recif de corali din lume.

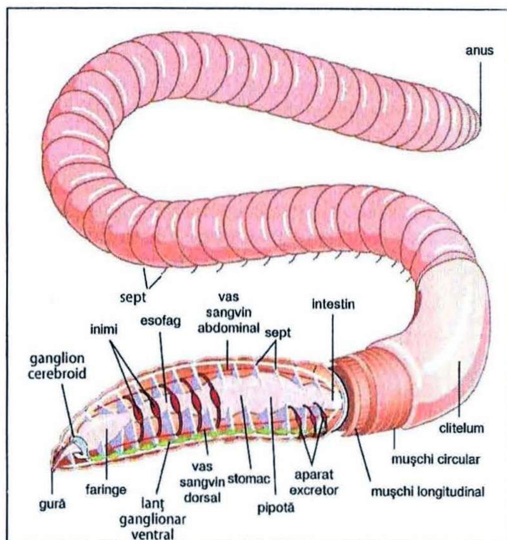
Andros, Sir Edmund

(06.12.1637, Londra, Anglia - 24.02.1714, Londra)

Guvernator englez în America de Nord. În 1674 a fost numit guvernator în New York și New Jersey, dar a fost destituit în 1681, ca urmare a plângerilor coloniștilor. În 1686 a revenit la funcția de guvernator al dominionului New England, un fel de supercolonie impusă de britanici. A încercat să oprească mișcarea de independență colonială, care căpăta amploare. Intervențiile sale în deciziile politico-administrative locale au produs resentimente acute în rândul coloniștilor. În 1688, aceștia s-au revoltat și l-au încarcerat. A fost chemat înapoi în Anglia, dar s-a reîntors ca guvernator de Virginia (1692) și Maryland (1693–1694).

anelide

Încrengătură de animale nevertebrate (*Annelida*), caracterizate printr-un corp alungit și turtit dorso-ventral, format din segmente inelare. Cunoscute sub denumirea de viermi inelați, anelidele sunt împărțite în trei categorii: viermi marini (*Polychaeta*), râme (*Oligochaeta*) și lipitori (*Hirudinea*).

Râma. Septurile împart cavitatea corpului (*coelum*) în peste 100 de segmente. Mușchii circulari și cei longitudinali acționează împreună cu cheții pentru a mișca înainte corpul. Materiile alimentare sunt introduse în gură prin acțiunea aspiratoare a faringelui; esofagul împinge încet hrana în pipotă și o descompune în materii organice. Ganglionul cerebroid sau „creierul" controlează toate funcțiile și mișcarea corpului, prin lanțul ganglionar ventral. Contracțiile inimilor (arcuri aortice) și ale vasului sangvin ventral împing sângele prin corp, după care acesta revine prin vasul sangvin dorsal. Reziduurile azotate sunt eliminate prin canalele aparatului excretor. Clitelumul secretă un mucus în timpul împerecherii și un cocon în care sunt depuse ouăle.

anemia celulelor-seceră

Boală gravă a sângelui (*vezi* hemoglobinopatie) întâlnită la persoanele de origine africană subsahariană, precum și la descendenții acestora, dar și la persoane din Orientul Mijlociu, din zona mediteraneeană și din India. La nivel mondial, o persoană de culoare din 400 este afectată de această maladie. Boala este provocată de moștenirea a două alele ale unei aceleași gene regresive, care, atunci când este singură, oferă rezistență la malarie (aproximativ un caz la 12 persoane de culoare în toată lumea). Gena prezintă o hemoglobină anormală (hemoglobina S sau HbS) ce distorsionează eritrocitele, dându-le o formă de seceră. Celule se acumulează, înfundând vasele capilare, afectând sau

distrugând diferite țesuturi. Simptomele se manifestă printr-o anemie cronică, dificultăți respiratorii, febră și „crize" episodice (dureri acute în zona abdomenului, în oase și mușchi). Tratamentul cu hidroxiurea stimulează hemoblobina fetală (HbF) care nu se mai distorsionează, reducând mult din severitatea crizelor și făcând să crească speranța de viață care, în trecut, se oprea în jurul vârstei de 45 de ani.

anemie

Stare a organismului, în care se reduc numărul și volumul eritrocitelor sau cantitatea de hemoglobină. Pacientul are un aspect palid evident. Există aproape o sută de tipuri de anemie (printre care anemia aplastică, anemia pernicioasă și anemia celulelor-seceră) care se deosebesc prin cauza apariției, mărimea și forma eritrocitelor, prin conținutul de hemoglobină din sânge și prin simptome. Anemia poate fi o consecință a pierderilor de sânge, a inhibării procesului de formare a celulelor roșii sau a deficiențelor hormonale. Tratamentul poate să implice o dietă adecvată, eliminarea toxinelor, medicație, intervenții chirurgicale sau transfuzii de sânge. *Vezi și* anemie prin deficit de acid folic, anemie feriprivă.

anemie aplastică *sau* anemie provocată de disfuncții ale măduvei osoase

Deficiență în formarea celulelor sangvine la nivelul măduvei osoase. Pancitopenia este forma cea mai gravă, din sânge lipsind toate cele trei tipuri de celule specifice (eritrocite, leucocite și trombocite), însă poate lipsi și orice combinație a acestora. Medicația greșită, substanțele chimice și radiațiile se numără printre cele mai frecvente cauze ale bolii, totuși, jumătate din cazuri nu au cauze cunoscute. Acest tip de anemie poate să apară la orice vârstă. Formele acute se caracterizează printr-o agravare rapidă, provocând chiar moartea. Formele cronice au ca simptome stări de slăbiciune, deficiențe respiratorii, dureri de cap, febră și palpitații cardiace. Boala produce o pigmentare palid-gălbuie a pielii, hemoragii la nivelul membranelor mucoase, al pielii și al altor organe. Lipsa celulelor albe duce la o scădere a imunității, fiind și principala cauză a morții. Numărul redus de trombocite favorizează hemoragiile masive. Singurul tratament este transplantul de măduvă osoasă. Alternativ, se recomandă evitarea contactului cu agenții toxici, administrarea de fluide, glucoză și proteine (de cele mai multe ori intravenos), precum și de componente ale sângelui și de antibiotice.

anemie feriprivă

Cea mai răspândită formă de anemie, care apare prin pierderea unei cantități însemnate de fier sau prin epuizarea rezervelor de fier (de ex., prin creștere rapidă, în timpul sarcinii, la menstruație) ori prin asimilarea sau consumul scăzut de fier (de ex. datorită înfometării, paraziților intestinali sau gastrectomiei). Cea mai mare parte a populației globului suferă de lipsa fierului în organism, în diferite grade. Printre simptome se numără astenia, paliditatea, tahipneea, mâini și picioare reci, limbă umflată și ten uscat. În cazurile severe, eritrocitele sunt mici și conțin un nivel scăzut de hemoglobină, nivelul de fier din sânge este redus, iar rezervele de fier ale organismului sunt epuizate. Prin tratamentul cu fier se înregistrează o ameliorare rapidă.

anemie pernicioasă

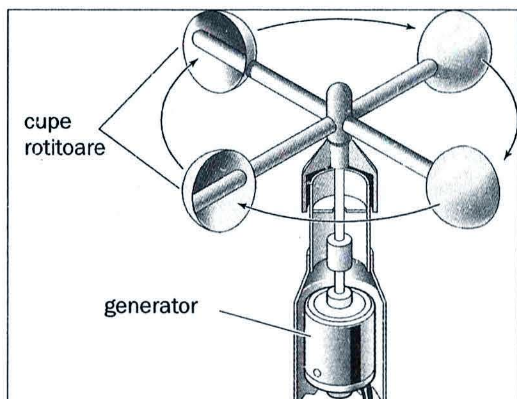
Boală cu evoluție lentă, în care lipsa vitaminei B_{12} (*vezi* complexul de vitamine B) împiedică producerea globulelor roșii. Poate apărea în urma unui regim alimentar din care lipsește vitamina B_{12} sau atunci când un factor intrinsec, o substanță necesară în absorbția intestinală a vitaminei B_{12}, fie nu este produsă de celulele stomacului, fie nu se poate lega de vitamină. Boala duce la pierderi în greutate, paloare, limbă încărcată și probleme stomacale, intestinale și neurologice. Totodată, pot apărea și afecțiuni neurologice. Evoluția lentă a bolii face ca anemia să fie diagnosticată într-un stadiu avansat. Injecțiile intramusculare lunare cu B_{12} combat imediat anemia, dar acest tratament trebuie administrat pe parcursul întregii vieți.

anemie prin deficit de acid folic

Anemie provocată de o insuficiență a acidului folic necesar pentru dezvoltarea globulelor roșii (*vezi* eritrocite). Nivelul globulelor albe și al trombocitelor se situează, de asemenea, sub valorile normale. Treptat, apar și numeroase tulburări gastrointestinale. Poate fi provocată și de o alimentație săracă în elemente nutritive sau de malabsorbție, de ciroza ficatului sau de medicamentele anticonvulsive; afecțiunea mai poate apărea în ultimele trei luni de sarcină, precum și în cazul anemiei hemolitice grave (în care globulele roșii sunt distruse). Compoziția sângelui este asemănătoare cu cea din cazul anemiei pernicioase. Tratamentul cu acid folic duce la o ameliorare rapidă; cazurile de malnutriție se tratează printr-o alimentație adecvată.

anemometru

Instrument pentru măsurarea vitezei curenților slabi de aer. Cel mai frecvent utilizat este anemometrul compus din palete în formă de cupă, care antrenează un generator electric (măsoară viteze cuprinse între 5–100 de noduri – cca 9–180 km/h). Pentru viteze ale aerului sub această valoare, se întrebuințează un instrument cu palete mai mari, a căror viteză de rotație este înregistrată de un contor. Pentru curenți de aer puternici și stabili (în tunelurile aerodinamice și la bordul aparatelor de zbor) se folosește un anemometru cu tub pitot. Acesta măsoară diferența de presiune dintre aerul din apropierea tubului și din interiorul acestuia, obținând din această diferență viteza curentului de aer.

Anemometru electric cu palete în formă de cupă

ENCYCLOPÆDIA BRITANNICA, INC.

anemonă

Plantă perenă dintre cele aproape 120 de specii din genul *Anemone*, familia *Ranunculaceae*. Multe dintre acestea sunt cultivate pentru coloritul florilor. Deși sunt răspândite pe toată suprafața Pământului, anemonele cresc mai ales în zonele împădurite și mlăștinoase cu un climat nordic-temperat. Multe varietăți de anemonă (*Anemone coronaria)* sunt cultivate ca plante de grădină sau pentru comercializare. Dintre anemonele care înfloresc primăvara, cele mai cunoscute sunt *Anemone apennina*, *Anemone blanda* și *Anemone pavonina*. Anemona europeană de pădure, *Anemone nemorosa*, provoacă înroșirea pielii și era utilizată în trecut ca ingredient în prepararea medicamentelor. Anemonele sunt cunoscute în limbajul popular și sub numele de floarea-Paștilor sau dedițel.

M. WOODBRIDGE WILLIAMS; GEORGE LOWER – COLECȚIA SOCIETĂȚII NAȚIONALE AUDUBON/PHOTO RESEARCHERS

anemonă-de-mare, *Tealia*

anemonă-de-mare *sau* actinie

Una dintre cele peste o mie de specii de celenterate ale ordinului *Actiniaria*, întâlnite în zonele mareice ale tuturor oceanelor, până la adâncimi de peste 10 000 m și, ocazional, în apele salmastre. Speciile variază de la 3 cm până la aproape 1,5 m diametru. Gura, aflată la capătul superior al corpului cilindric, este înconjurată de tentacule, de obicei colorate și asemănătoare unor petale, care prezintă nematociste cu ajutorul cărora anemona paralizează prada. Unele specii se hrănesc numai cu microorganisme. În majoritatea lor, anemonele de mare rămân atașate permanent de un substrat solid, cum ar fi o piatră sau spatele unui crab.

anestezic

Substanță ce produce inhibarea locală sau generală a senzațiilor, printre care și cea de durere, fiind, din acest motiv, foarte utilă în chirurgie și stomatologie. Anestezia generală induce pierderea cunoștinței, de cele mai multe ori prin utilizarea hidrocarburilor (de ex. ciclopropan, etilenă), a hidrocarburilor halogenate (*vezi* halogen; de ex. cloroform), a eterurilor (de ex. eter etilic sau eter vinilic) sau a altor compuși, cum ar fi tribromoetanol, sau a barbituricelor. Anestezia locală induce o stare de pierdere a senzațiilor într-o anumită regiune a corpului prin blocarea locală a fluxurilor nervoase (*vezi* sistem nervos, neuron), de obicei prin intermediul alcaloidelor (cocaina) sau al substanțelor sintetice (de ex. lidocaina). *Vezi și* anesteziologie.

anesteziologie

Specializare medicală care studiază anestezierea și practicile adiacente, printre care resuscitarea și controlul durerii. Preocupată inițial doar de anestezia generală practicată în sala de operație, anesteziologia include în prezent și anestezia epidurală (injectarea anestezicelor locale în fluidul din interiorul coloanei vertebrale, având ca efect inhibarea senzitivă la un nivel inferior punctului de injectare), respirația artificială în timpul operațiilor (ce necesită anestezice generale cu efect de blocare a mușchilor aparatului respirator), tratamentul clinic al pacienților în stare de inconștiență, controlul durerii și al problemelor ce țin de resuscitarea pulmonară și de cea cardiacă. Se ocupă de terapia aparatului respirator, precum și de

tratamentul tulburărilor de metabolism, ale fluidelor și de electroliză. Progresul în anesteziologie a făcut posibile operații mult mai complexe, pentru pacienți aflați în stare critică. Rolul anestezistului este din ce în ce mai important și mai complex.

Anestin, Victor

(17.09.1875, Bacău, România - 05.11.1918, București)

Ziarist, primul scriitor român de romane de anticipație. Pasiunea pentru astronomie i-a adus supranumele de Flammarion al României. A înființat, în 1907, Societatea Astronomică Română și revista *Orion*, cu același profil. A scris mii de articole pe subiecte științifice și a editat zeci de broșuri, originale și traduse, de popularizare a științei. Printre romane se numără *În anul 4000 sau O călătorie la Venus* (1899) și *O tragedie cerească* (1914).

anevrism

Dilatație a peretelui vaselor de sânge (de obicei o arteră, în particular artera aortă). Boala sau traumatismele fizice produc o slăbire a peretelui vasului de sânge, astfel încât presiunea sangvină cauzează aceste dilatări. De obicei, cei doi pereți interiori ai vaselor de sânge se rup, iar cel exterior se deformează. În cazul unui anevrism fals, toți cei trei pereți se perforează, sângele fiind reținut de țesuturile înconjurătoare. Simptomele variază în funcție de localizarea și dimensiunile anevrismelor. Acestea tind să evolueze în timp, pe măsură ce pereții vaselor de sânge slăbesc, cu vârsta. Multe anevrisme pot erupe, provocând hemoragii interne masive; anevrismul aortic provoacă dureri intense și deces rapid. Ruperea unui anevrism la nivelul creierului este cauza frecventă a atacurilor cerebrale. Tratamentul constă în eliminarea chirurgicală a porțiuni afectate, cazurile mai grave necesitând înlocuirea unei porțiuni din vasul bolnav cu o grefă artificială.

angajament

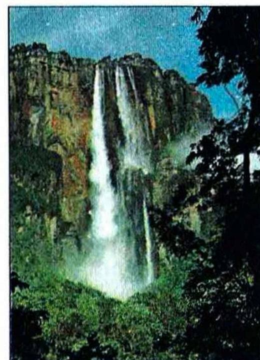
În drept, înțelegere prin care o persoană este de acord cu întocmirea unui anumit act (de ex., înfățișarea la tribunal sau îndeplinirea obligațiilor impuse de un anumit contract). Neîndeplinirea înțelegerii obligă persoana la plata unei anumite sume de bani sau duce la pierderea garanției. Utilizarea cea mai comună a acestei proceduri este legată de cauțiune, în procesele penale. În cazul în care nu se cere cauțiune, inculpatul poate, de exemplu, să fie pus în libertate, dacă își ia un angajament ferm.

Angara

Râu din SE Rusiei centrale. Alimentat din lacul Baikal, este afluentul principal al fluviului Enisei, în care se varsă, în apropierea orașului Eniseisk. Are o lungime de aproape 1 779 km și, datorită numeroaselor cataracte, are un ridicat potențial hidroenergetic. Barajele existente și centralele hidroelectrice permit alimentarea cu energie electrică a regiunii industriale Irkutsk.

Angel, Cascada ~

Cascadă în SE Venezuelei. Se află pe râul Churún, un afluent al lui Carrao, la SE de Ciudad Bolívar. Este cea mai înaltă cascadă din lume, apa căzând de la 979 m înălțime, iar lățimea bazei este de 150 m. Poartă numele aviatorului american James Angel care s-a prăbușit cu avionul în apropiere, în 1937.

Cascada Angel (Salto Angel) din regiunea La Gran Sabana, Venezuela

G. DE STEINHEIL - SHOSTAL ASSOC./EB. INC.

Angelico, Fra *născut* Guido di Pietro *cunoscut și ca* Fra Giovanni da Fiesole

(cca 1400, Vicchio, Republica Florența, azi Italia - 18.02.1455, Roma)

Pictor italian, unul dintre cei mai importanți pictori din sec. XV, ale cărui lucrări încadrate în tiparele stilului renascentist timpuriu au o atitudine plină de seninătate religioasă și reflectă o puternică influență clasică. Multe lucrări ale sale sunt altare și fresce create pentru biserica și mănăstirea San Marco, din Florența, în timpul pe care l-a petrecut acolo.

Perioada San Domenico

Într-un document din 1417 este menționat ca pictor laic. Ulterior, între anii 1420–1422, a devenit călugăr dominican la mănăstirea San Domenico din Fiesole, luând numele de Fra Giovanni da Fiesole. La Fiesole a fost influențat, probabil, de învățămintele lui Giovanni Dominici, conducătorul militant al dominicanilor reformați; scrierile lui Dominici apărau spiritualitatea tradițională împotriva atacurilor violente ale laicismului. A fost influențat și de călugărul St. Antoninus Pierozzi, care a devenit arhiepiscop al Florenței când Fra Angelico a refuzat postul și care s-ar putea să-l fi întărit pe acesta în credință. De asemenea, se crede că Antoninus ar fi putut inspira unele dintre compozițiile lui Angelico.

Buna-Vestire, frescă de Fra Angelico, 1438–1445; Muzeul San Marco, Florența

SCALA/ART RESOURCE, NEW YORK

Conform pictorului și biografului Giorgio Vasari, Angelico a fost ucenicul marelui pictor și miniaturist gotic Lorenzo Monaco, a cărui influență se poate vedea în delicatețea și minuțiozitatea execuției și în luminozitatea vibrantă ce pare să dea viață figurilor din picturile lui Angelico. Aceste calități sunt foarte evidente în două mici altare, *Madonna Stelei* și *Buna Vestire*. Lucrarea lui Angelico *Santa Trinità* din Florența i-a fost inițial atribuită lui Monaco, care o începuse înainte să moară în 1425. Monaco o împărțise într-un triptic și executase părțile superioare. Angelico a transformat-o într-un altar unit, cu un peisaj vast, dominat de un oraș aflat pe un deal. Probabil este o evocare fantezistă a orașului Cortona, unde Fra Angelico a petrecut o vreme și unde se găsesc unele dintre lucrările sale importante. În fundal, se pot vedea personaje umane bine conturate, în grupuri coerente; trăsăturile lor sunt trasate cu atâta acuratețe, încât s-a încercat identificarea lor cu personaje reale. Aranjamentul lor atestă cunoștințele profunde ale lui Angelico despre formalismul ce a caracterizat arta Renașterii timpurii.

Două trăsături se împletesc în viața lui Angelico la Fiesole: traiul de călugăr și activitatea continuă de pictor. Vasari l-a descris ca „evlavios și excelent" și, nu mult după moartea sa, a fost numit *angelico* (angelic), datorită virtuților sale morale. Ulterior, acesta a devenit numele după care este cel mai cunoscut, adesea precedat de cuvântul *beato* (fericit).

Angelico a cunoscut și a adoptat noile curente artistice ale vremii, în primul rând reprezentarea spațiului cu ajutorul perspectivei. În lucrări precum marea *Judecată de Apoi* și *Încoronarea Fecioarei*, personajele care se estompează pe măsură ce înaintăm spre interiorul tabloului creează un sentiment de spațiu asemănător aceluia din picturile lui Masaccio, marele contemporan florentin al lui Angelico. Prima lucrare a lui Angelico ce poate fi datată cu certitudine este un triptic de dimensiuni uriașe, pictat pentru breasla comercianților de in (sau Arte dei Linaiuoli, de aici îi vine și numele: altarul Linaiuoli); este datat 11 iulie 1433. Încadrată într-un altar de marmură creat de sculptorul florentin Lorenzo Ghiberti, pictura monumentală reprezintă Fecioara și Pruncul față în față și, de jur împrejurul lor, în plan secundar, îngeri, dezvoltând motivul din *Madona Stelei*. Grupul are afinități cu *Maestà florentină* (de ex. *Madonna și Pruncul întronați în glorie*) din sec. XIV, dar influența lui Masaccio poate fi văzută în formalismul construcției și în folosirea inovatoare a luminii și a culorii. Angelico și-a încheiat lucrarea cu o *predella*, o bandă îngustă de picturi de-a lungul părții de jos a altarului, printre care *Adorația magilor* și *Martiriul Sfântului Marcu*, lucrări clare și compacte și cu o perspectivă strict definită, tehnică și mai eficientă în picturile mici, descriind botezul lui Ioan Botezătorul.

La începutul anilor 1430, Angelico a primit comanda lucrării *Coborârea de pe Cruce* pentru sacristia bisericii mănăstirii Santa Trinità, ca piesă pereche a *Adorației magilor* a lui Gentile da Fabiano. El a preluat această pictură după moartea lui Lorenzo Monaco în 1425. În picturile lui Angelico, Hristos mort este coborât de pe Cruce și jelit în tăcere de Fecioara Maria și de un grup de femei aflate în partea stângă a compoziției. Portretul unuia dintre personaje s-ar fi putut să fie al lui Palla Strozzi, patronul capelei și al altarului. Strozzi, unul dintre cei mai bogați oameni din Europa și rival al lui Cosimo de Medici, a fost exilat în 1434. Altarul a fost terminat în timpul său, probabil pe la 1440. *Coborârea de pe Cruce* este una dintre primele picturi din Renașterea italiană care conține figuri umane într-un peisaj mai degrabă estompat decât într-un decor de prim-plan. În fundal, Angelico a înfățișat Ierusalimul. Tot în anii 1430, Angelico a pictat una dintre cele mai inspirate lucrări din Renașterea florentină, *Buna Vestire*, piesă de altar semnificativ superioară celorlalte două cu aceeași temă. El prezintă Grădina Paradisului, cu Adam și Eva conduși de Înger și sub stăpânirea mesagerului luminii și a Fecioarei înfățișați sub un portic în stil renascentist. *Predella* este împărțită în istorii despre Fecioara Maria, portretizată în stil

naturalist. Angelico a urmat mereu îndeaproape realitatea, chiar și când a folosit tehnica de miniaturizare. Uneori, a recurs la tehnici medievale, cum ar fi fundalul auriu, ca dovadă a respectului pentru gustul celor pentru care lucra, dar figurile umane se remarcă destul de distinct din panouri, în manieră renascentistă, dezvăluind expresia picturală armonioasă și sigură a pictorului. *Annalena*, altarul lui Angelico, datând tot din anii 1430, este considerată prima *sacra conversazione* („conversația sacră", o reprezentare a Sfintei Familii) din Renaștere.

Anii petrecuți la San Marco

Angelico a rămas la Fiesole până în 1439, când a intrat în mănăstirea San Marco din Florența. Acolo și-a lucrat majoritatea frescelor. San Marco trecuse de la călugării silvestini la dominicani în 1436 și reconstruirea bisericii și a mănăstirii sale a început prin 1438, după planurile arhitectului și sculptorului florentin Michelozzo. Construcția a fost sponsorizată generos de familia Medici. Pe la 1438, Cosimo de Medici cel Bătrân i-a cerut lui Fra Angelico să execute fresca altarului, pentru care a pictat o altă *sacra conversazione*. În 1443, când biserica a fost sfințită, de Bobotează, altarul trebuie să fi dominat sălașul sacru. Angelico i-a înfățișat pe Fecioară și Prunc pe un tron, cu sfinți de ambele părți, ce se pierdeau în spațiu; printre ei se aflau și cei doi sfinți patroni ai familiei Medici, Cosma și Damian. Această lucrare, una dintre cele mai fascinante pe care le-a creat Fra Angelico, are ca fundal un crâng des de chiparoși, palmieri și pini, pe un cer adânc, fără tonuri. Personajele par eliberate de orice pasiune umană și emană o supremă liniște sufletească. O *predella*, prezentând opt mici legende ale celor doi sfinți ai familiei Medici, separate de o *Pietà* (Fecioara Maria ținând trupul lui Hristos), completează lucrarea. Aceste picturi se află acum în diverse muzee. În mănăstirea San Marco din Florența se află picturi care marchează apogeul carierei lui Angelico. În sala capitulului se găsește o mare *Răstignire* care seamănă cu *Moralitățile* din sec. XIV, care îndemna la ruperea de lume și salvarea prin Hristos. În jurul celor trei personaje crucificate pe fondul cerului, Angelico a pictat alte personaje rituale, aranjate ritmic, printre care martiri, fondatori ai ordinelor religioase, pustnici și apărători ai ordinului dominican (al căror arbore genealogic este descris în fundalul acestei scene frapante), precum și pe cei doi sfinți protectori ai familiei Medici. De aceea, pentru înțelegerea acestei lucrări, Fra Angelico a dezvoltat un concept care abia dacă era sugerat în frescele de altar anterioare.

Călugărul a zugrăvit preamărirea Mântuitorului în multe alte picturi din mănăstire și în chilii. Pe un coridor a executat o *Bună Vestire* care a lărgit tiparul primei sale lucrări de acest fel, din Cortona. În chilii l-a înfățișat pe Hristos crucificat în cel puțin 20 de exemple, toate legate de viața mănăstirească. Pictura acestor spații înguste este complicată, probabil munca a numeroși ucenici conduși de maestru, inclusiv Benozzo Gozzoli, cel mai bun dintre discipolii lui Fra Angelico, și Zanobi Strozzi, un alt elev mai cunoscut ca miniaturist, precum și primul său colaborator, Battista Sanguigni. Mâna lui Fra Angelico este identificabilă în primele zece chilii din aripa de est. Trei subiecte merită o atenție specială: o *Înviere*, o *Încoronare a Fecioarei* și, în special, o *Bună Vestire*, aflate într-o galerie albă simplă, cu Sf. martir Petru în rugăciune, întors timid cu fața către grup, hainele lui colorate contrastând cu cele două tonuri de roz ale veșmintelor Fecioarei și ale Îngerului. Chiliile, inițial ascunse vederii publicului datorită jurămintelor monastice de izolare, dezvăluie bucuria secretă a pictorului-călugăr de a crea personaje pure care să îi îndrume pe ceilalți călugări către meditație și rugăciune. Imaginile din aceste picturi sunt expresii lirice ale pictorului care era și stareț al călugărilor.

Perioada romană

La sfârșitul lui 1446, Fra Angelico a fost chemat la Roma de către papa Eugeniu IV, rămânând acolo până prin 1450. Totuși, în vara lui 1447, a preluat decorarea capelei San Brizio din catedrala de la Orvieto. Ucenicii lui, mai ales Gozzoli, au lucrat cu el îndeaproape în această capelă, la două tablouri cu multe personaje. Aceste tablouri, Hristos Judecătorul în mijlocul ierarhiei îngerilor și, respectiv, corul profeților, au fost doar parțial executate de Angelico; au fost continuate 50 de ani mai târziu de Luca Signorelli.

La Roma, frescele executate de Angelico într-o capelă de la Sf. Petru (cca 1446–1447), în Capela Împărtășaniei de la Vatican (nu înainte de 1447) și în studioul papei Nicolae V (1449) au fost distruse. La Vatican se află încă picturile sale decorative pentru capela lui Nicolae V. Acolo a pictat scene din viețile sfinților Ștefan și Laurențiu, precum și evangheliști și alți sfinți, repetând unele dintre tiparele din *predella* de pe altarul său de la San Marco. Scenele sfințirii Sf. Ștefan și Sf. Laurențiu

sunt, amândouă, amplasate în interioare solemne de catedrale, și *Primirea odoarelor bisericii de către Sf. Laurențiu* se desfășoară pe fundalul unui templu. Mai ales în această scenă, Angelico i-a umplut de liniștea sufletească spirituală care îi purifică și îi iluminează pe săracii și necăjiții care îl înconjoară pe sfântul diacon, redându-i ca egali ai personajelor sfinte binecuvântate de pe altar. În același timp, organizarea acestor lucrări și redarea arhitecturii în ele marchează punctul culminant al dezvoltării sale ca artist renascentist.

Pe la 1450, Fra Angelico s-a întors la Florența, unde a devenit stareț al mănăstirii San Domenico din Fiesole (1450–cca iunie 1452). Cea mai importantă lucrare din această perioadă este ciclul de 35 de tablouri cu scene din viața lui Hristos și alte subiecte realizat pentru ușile unui cufăr din argint din sanctuarul bisericii Santissima Annunziata din Florența. Aceste tablouri, în mare parte picturi reluate, sunt, probabil, ecouri îndepărtate ale picturilor distruse din capela lui Nicolae V. Deși autenticitatea acestor lucrări este discutabilă, *Masacrul inocenților, Fuga în Egipt* și *Prezentarea în Templu* par să fie ale lui Angelico datorită spontaneității strălucite a figurilor suple, ca și spațialității mediului înconjurător și a peisajului. Asemenea trăsături provin din vasta experiență a artistului în pictura murală. Totuși, în aceste tablouri mici există un fel de greutate, de nesiguranță, indicând mâna ucenicilor, a căror artă era foarte departe de poezia inefabilă a lui Fra Angelico. Totuși, există un anumit ton monumental în ultimul altar pe care l-a executat în mănăstirea Bosco ai Frati, din Mugello. Odată cu terminarea acestui altar și a câtorva lucrări minore, perioada artistică fertilă a lui Fra Angelico pare să se fi încheiat.

În 1453 sau 1454, Fra Angelico s-a dus din nou la Roma, unde a murit în mănăstirea dominicană în care locuise în timpul primei sale șederi în oraș. A fost îngropat în apropierea bisericii Santa Maria sopra Minerva, unde mormântul său este loc de venerație.

Pe lângă influența asupra urmașilor săi, Fra Angelico a exercitat o influență semnificativă în Florența, în special între 1440 și 1450, chiar asupra unor maeștri desăvârșiți, precum Fra Filippo Lippi. Călugărul Fra Angelico a fost glorificat în scrieri din sec. XV și ulterioare, primind în unele o aură legendară. Ca pictor, talentul i-a fost recunoscut încă din 1438 de către pictorul contemporan Domenico Veneziano. În capitolul scris de Giorgio Vasari despre Angelico în *Viețile pictorilor, sculptorilor și arhitecților*, acesta a fost destul de inexact în datele biografice, dar l-a situat corect în tiparul Renașterii.

Angelou, Maya
născută **Marguerite Johnson**

(n. 04.04.1928, St. Louis, Missouri, SUA)

Poetă americană. A fost violată la vârsta de opt ani și a trecut printr-o perioadă de șoc manifestată prin muțenie. Înainte de a deveni scriitoare, a avut mai multe ocupații, printre care și cele de chelneriță, prostituată, bucătar, dansatoare și actriță. Lucrările sale autobiografice explorează tema discriminării și a opresiunii economice, rasiale și sexuale. Printre acestea se numără *Știu de ce cântă pasărea din colivie* (I Know Why the Caged Bird Sings, 1970), *Inima unei femei* (The Heart of a Woman, 1981) și *Toți copiii Domnului au nevoie de încălțări de drum* (All God's Children Need Traveling Shoes, 1986). Printre volumele sale de poezii se numără și *Dă-mi doar un pahar de apă rece 'nainte să mooor* (Just Give Me a Cool Drink of Water'fore I Diiie, 1971), *Și încă mă mai ridic* (And Still I Rise, 1978) și *Nu mă voi clinti* (I Shall Not Be Moved, 1990). Poemul său, rostit la numirea în funcție a președintelui William Jefferson Clinton și scris special pentru această ocazie (1993), a făcut-o cunoscută marelui public.

Angevinilor, dinastia ~

Descendenți ai contelui de Anjou din sec. X din Franța (de aici adjectivul angevin). Dinastia Angevinilor corespunde parțial cu dinastia engleză a Plantageneților, reprezentată de regii Henric II, Richard I și Ioan. Henric a creat Imperiul Angevin în 1150, când a preluat controlul asupra regiunilor Normandia, Anjou, Maine și Aquitania, extinzând astfel posesiunile angevinilor de la sfârșitul sec. XII din Scoția până la Pirinei. Pretențiile englezilor asupra teritoriilor din Franța au dus la izbucnirea Războiului de 100 de Ani. În jurul anului 1558, englezii au pierdut toate teritoriile franceze ocupate anterior.

Anghel, Dimitrie

(16.07.1872, Cornești, Iași, România – 13.11.1914, Iași)

Scriitor român modern de factură romantică. Își începe studiile gimnaziale la Iași, dar le abandonează în 1890, an în care debutează în *Contemporanul*. Spirit boem, renunță la ele în favoarea unei vieți libere și între 1893–1902 călătorește în Europa, lăsându-se sedus de ideile socialiste și de

poezia franceză. Întâlnirea cu Şt.O. Iosif, la Paris, duce la formarea unui tandem artistic creator, care a funcţionat ideal până în 1910, când iubirea pentru aceeaşi femeie i-a despărţit. Iosif este cel care îl introduce în redacţia revistei *Semănătorul*. În colaborare cu acesta publică o serie de titluri, sub pseudonimul A. Mirea, printre care *Legenda funigeilor* (1907) şi *Caleidoscopul lui A. Mirea* (I-II, 1908–1910), o serie de cronici în care cei doi comentau problemele actualităţii sociale, culturale şi etice. În 1908, Anghel este ales vicepreşedinte al Societăţii Scriitorilor Români, atunci constituită. Continuă să publice sub pseudonim proză scurtă (*Cireşul lui Lucullus*, 1910) şi traduceri din Paul Verlaine, Al. Dumas, La Fontaine ş.a. Talent nativ autentic, a compus o poezie de mare sensibilitate, a sentimentelor şi a naturii, sub semnul simbolismului (*În grădină*, 1903; *Fantazii*, 1909; *Fantome*, 1911).

anghilă

Denumire folosită pentru oricare dintre cele peste 500 de specii de peşti (ordinul *Anguilliformes*), cu corp suplu, alungit şi de obicei lipsit de solzi, cu înotătoare dorsale şi anale lungi care ajung până la vârfului cozii. Anghilele sunt răspândite în toate mările, din regiunile de coastă până la adâncimi medii. Speciile dulcicole sunt peşti activi, prădători, prezentând solzi mărunţi adânc înfipţi în derm; ajung la maturitate în apă dulce, se întorc în mare, unde depun icre şi mor. Cei tineri, transparenţi, se lasă purtaţi către coastă şi îşi croiesc drum contra curentului. Anghilele de apă dulce, apreciate pentru carnea lor gustoasă, ating lungimi care variază între 10 cm şi 3,5 m. *Vezi şi* murenă.

anghinare

Plantă perenă, erbacee, aspră, asemănătoare ciulinului (*Cynara scolymus*), care face parte din familia *Compositae*. Solzii groşi şi cărnoşi, comestibili, ca şi receptaculii florilor neajunse la maturitate reprezintă o delicatesă culinară. Anghinarea provine din zona mediteraneeană şi este cultivată extensiv şi în alte zone cu sol bogat şi climă blândă şi umedă.Topinamburul, cunoscut şi ca „anghinare de Ierusalim", este un tubercul şi nu seamănă cu anghinarea propriu-zisă.

Angilbert, Sfântul ~

(740 d.Hr., Aachen, Regatul francilor - 18.02.814 d.Hr., Centula, Picardia)

Poet franc şi prelat la curtea lui Carol cel Mare. Provenind dintr-o familie nobilă, a fost educat la şcoala regală de la Aachen şi apoi de către Alcuin. În anul 800 d.Hr. l-a însoţit pe Carol cel Mare la Roma. A fost numit stareţ laic de Centula (St. Riquier), Picardia, în 794 d.Hr. Poemele sale sofisticate în limba latină descriu viaţa familiei imperiale. Bertha, fiica lui Carol cel Mare, şi Angilbert au fost părinţii istoricului Nithard.

angină pectorală

Spasm dureros al muşchilor pectorali, cauzat de disproporţia temporară dintre nevoia de oxigen a inimii şi cantitatea de oxigen furnizată de fluxul sangvin. Este provocată de afecţiuni coronariene. O durere intensă, localizată iniţial în regiunea inimii şi a stomacului, iradiază cuprinzând, de obicei, braţul stâng. Efortul intens sau stresul emoţional poate provoca manifestări ale anginei, obligând pacientul să se odihnească până la încetarea durerii. Dacă repausul fizic nu este suficient, se recurge la medicamente vasodilatoare. Pe măsură ce boala de inimă se agravează, crizele de angină pot apărea chiar şi la cel mai mic efort.

angiocardiografie

Metodă de diagnostic vizual prin care este posibilă observarea fluxului de sânge care irigă inima şi a vaselor de sânge, pentru evaluarea preoperatorie a stării inimii. Un lichid de contrast este introdus cu ajutorul unui cateter în una dintre cele patru valve ale inimii. O serie de imagini obţinute prin raze X pun în evidenţă zonele unde fluxul de sânge este îngreunat, semnalând blocaje ale vaselor de sânge, datorate arteriosclerozei.

angiografie *sau* arteriografie

Examinare a arterelor şi a venelor cu ajutorul razelor X, folosindu-se un lichid de contrast, care pune în evidenţă zona examinată. Lichidul de contrast este introdus cu ajutorul unui cateter, evidenţiindu-se vasele de sânge şi structurile irigate de acestea, inclusiv organele. Angiografia arterelor unor organe afectate, de ex. picior, creier, sau a inimii, este necesară înaintea operaţiilor reparatorii. *Vezi şi* angiocardiografie.

Angiolini, Gasparo *sau* Angelo Gasparini

(09.02.1731, Florenţa, Italia - 06.02.1803, Milano)

Coregraf italian, unul dintre primii care au integrat dansul, muzica şi intriga în baletul dramatic. În 1757 a devenit conducătorul baletului Operei Imperiale vieneze. În 1761 a colaborat cu C.W. Gluck la realizarea

baletului *Don Juan,* ulterior realizând coregrafia și pentru alte balete pe muzica lui Gluck. În 1765 a devenit conducătorul baletului de la Teatrul Imperial din Sankt Petersburg. A rivalizat cu Jean-Georges Noverre, contestând modul în care acesta interpreta *ballet d'action.*

angioplastie

Eliminare a blocajelor din vasele de sânge apărute de cele mai multe ori din cauza plăcilor (*vezi* arterioscleroză) ivite pe membrana interioară a vaselor de sânge. Se face prin umflarea unui balon aflat la capătul cateterului (*vezi* cateter) introdus în acel vas. Aplicată unei artere coronare, în tratarea afecțiunilor coronariene, angioplastia este o alternativă mai puțin invazivă decât operația de bypass coronarian. Complicații precum embolia și ruperea vasului sunt rare, rezultatele obținute fiind excelente, însă plăcile se formează din nou după un scurt timp. Angioplastia este utilizată și pentru eliberarea valvelor obstrucționate ale inimii.

Angkor

Sit arheologic din NV Cambodgiei, la numai 6 km N de orașul modern Siemréab. A fost capitala Imperiului Khmer între sec. IX–XV, perioadă considerată epoca clasică a istoriei Cambodgiei. Cele mai impozante monumente de aici sunt Angkor Wat, un complex de temple construit în secolul XII de regele Suryavarman II (d. 1113–cca 1150) și Angkor Thom, un complex de temple construit pe la 1200 de regele Jayavarman VII.

Istorie

Orașul Angkor a servit ca reședință regală de unde o dinastie de regi khmeri a condus unul dintre cele mai mari, mai prospere și mai sofisticate regate din istoria Asiei de SE. Din ultima decadă a sec. IX, când regele Yashovarman I și-a stabilit reședința la Angkor, până în primii ani ai sec. XIII, regii de la Angkor au condus peste un teritoriu care se întindea din vârful peninsulei Indochina, spre N, până la moderna provincie chineză Yunnan, și din Vietnam, spre V, până la golful Bengal. În toată această perioadă, conducătorii khmeri au folosit vastele resurse de forță de muncă și bogățiile care se aflau la dispoziția lor pentru a finaliza o serie de prodigioase proiecte de construcție destinate să-i glorifice pe ei înșiși, pe zeii lor și capitala regatului. După domnia regelui Jayavarman VII (1181–cca 1220), puterea și vitalitatea regatului au intrat, gradual, în declin, până când, în final, după ce armatele statului Tai Ayutthaya (Orașul Invincibil) au capturat și jefuit Angkor în 1431, orașul a fost parțial abandonat.

Au existat multe schimbări și curente în arhitectura și stilul artistic ale regatului Angkor – precum și o mișcare religioasă de la cultul hindus al zeului Shiva la cel al lui Vishnu și apoi la cultul budist Mahayana, dedicat lui bodhisattva Avalokiteshvara.

Angkor a fost un centru administrativ și de adorare a unor monarhi în viață. Orașul a fost planificat și construit pe baza conceptelor politice și religioase importate din India, adaptate la tradițiile locale. Încă de pe vremea regelui Yashovarman I, care a denumit orașul Yashodharapura, Angkor a fost conceput ca un univers simbolic, structurat în conformitate cu modelul furnizat de cosmologia tradițională indiană (hindusă). Orașul a fost orientat în jurul unui munte central sau templu piramidal (simbolizând Muntele Meru, reședința zeilor), constituind o adaptare și finalizare arhitecturală a unui deal natural din zonă, numit Phnom Bakheng. Într-o manieră similară, structura centrală a fiecărui templu reflecta poziția Muntelui Meru. Zidurile exterioare ale fiecărui templu aminteau de munții despre care se credea că înconjoară ca un inel marginile cosmosului sau ale lumii. Vastul sistem de rezervoare, canale și șanțuri umplute cu apă, unele dintre cele mai notabile trăsături ale Angkorului, serveau în primul rând ca mijloc de control al apelor și irigare a culturilor de orez, deși ele reprezentau și apele cosmosului.

În istoria mai târzie a orașului, templele centrale erau în întregime creații arhitecturale (de ex., templele piramidă) cum sunt Phimeanakas al lui Suryavarman I (d. cca 1000–1050); Baphuon al lui Udayadityavarman II (d. 1050–1066) și templul budist Bayon, templul central construit de Jayavarman VII, cel care a conferit orașului, cunoscut mai târziu sub denumirea de Angkor Thom, sau „Marele Oraș", mai mult sau mai puțin, forma sa finală.

Multe dintre templele de la Angkor, toate conferind expresie temelor mitice și cosmologice indiene, au fost construite pentru a furniza locașuri de cult în care regii și alți membri ai familiilor regale își asigurau imortalitatea, identificându-se cu Shiva sau cu unul dintre ceilalți zei proeminenți ai regatului. Spre exemplu, Angkor Wat, care este, poate, cel mai mare și, cu certitudine, cel mai faimos dintre toate templele de la Angkor, a fost construit de regele Suryavarman II în sec. XII ca un

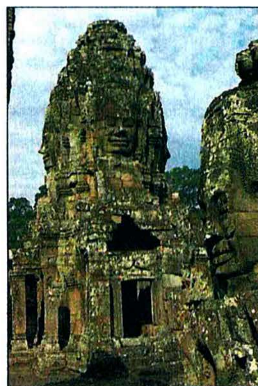
vast templu funerar în care urmau să fie depuse rămășițele sale pământești, prin aceasta confirmându-se simbolic identitatea sa permanentă cu Vishnu. În interiorul celei de-a treia incinte de la Angkor Wat, pe sute de metri, se află basoreliefuri înfățișând scene din *Mahabharata* și *Ramayana*, precum și o scenă înfățișându-l pe Suryavarman prezidând curtea regală. Templul este împodobit și cu sute de statui înfățișând *apsara* (dansatoare angelice).

Spre sfârșitul sec. XIII, Angkor era încă o metropolă mare, prosperă și plină de viață, una dintre cele mai magnifice capitale din Asia. Totuși, marele efort edilitar, la apogeu sub domnia lui Jayavarman VII, era spre sfârșit, noua și mai sobra orientare religioasă, reprezentată de budismul theravada, era în creștere, iar armatele Ayutthaya, prezente în regiuni vestice ale imperiului, făceau incursiuni tot mai dese, îndreptându-se spre inima Imperiului Khmer. În sec. XVI, când s-a dispus de o relatare scrisă demnă de încredere, orașul era abandonat și tot ce mai rămăsese erau ruinele vechilor temple și rămășițele cândva magnificelor bazine cu apă și canale, toate acoperite de junglă.

Arheologie și conservare

Vreme de peste patru secole, de la căderea vechiului oraș și începerea perioadei moderne (mijlocul sec. XV până spre sfârșitul sec. XIX), interesul pentru Angkor s-a concentrat în mare parte pe complexul de temple Angkor Wat, care, fiind preluat și păstrat aproape intact de călugării budiști theravada, a devenit unul dintre cele mai importante locuri de pelerinaj din Asia de SE. Dar, chiar și în această perioadă, unii dintre primii vizitatori europeni ai Cambodgiei au manifestat o profundă curiozitate față de „orașul pierdut" și, odată cu instituirea regimului colonial francez (1863), întregul sit a devenit centrul unor intense preocupări științifice și de conservare. Lucrând mai întâi independent și, apoi, în prima parte a sec. XX, sub egida École Française d'Extrême Orient, un grup de arheologi și filologi francezi a inițiat un vast program de cercetări care a scos la lumină o mare parte din cunoștințele de care dispunem astăzi despre istoria orașului și sofisticatul sistem politic și religios al acestuia. Arheologii au dus la bun sfârșit și un intens și migălos program de reconstrucție, prin care vechile complexuri de temple, rezervoare de apă și canale au fost parțial restaurate.

În prima jumătate a sec. XX, în perioada tulburărilor politice și militare din Cambodgia, s-au produs unele furturi și distrugeri în complexul de temple de la Angkor, dar problema majoră a constituit-o neglijarea acestora. Fără o întreținere adecvată, clădirile au devenit victime ale vegetației care le acoperea, ale apei și celorlalte elemente naturale care le erodau. În 1992, UNESCO a inclus Angkorul în Patrimoniul Mondial, dar l-a inclus și pe lista siturilor aflate în pericol de distrugere; au fost inițiate și planuri de conservare coordonate internațional, mai multe țări contribuind la restaurarea monumentelor de la Angkor.

Ruinele complexului de temple Angkor Thom, Angkor, Cambodgia.
EMIL MUENCH/PHOTO RESEARCHERS

În 1994, zona Angkor a fost scanată prin radar cu ajutorul navetei spațiale americane *Endeavour*. Aceste scanări și cele care au urmat (1996) au scos la iveală prezența unor clădiri și structuri hidrotehnice nedescoperite până atunci. Ca urmare a acestor informații și a investigațiilor arheologice ulterioare, la începutul sec. XXI s-a emis ipoteza că decăderea Angkorului s-ar putea să fi fost rezultatul degradării mediului înconjurător. Se crede că defrișarea pădurilor și alte activități de exploatare excesivă a pământului au condus la creșterea nivelului de inundație și la colmatări care, în final, au subminat vitalul sistem de irigare prin canale.

Angkor Wat

Complex religios din Angkor (în prezent, în NV Cambodgiei), cea mai importantă realizare a arhitecturii khmere. Având cca 1 550 m în lungime și 1 400 m în lățime, este cea mai mare construcție religioasă din lume. Consacrat lui Vishnu, templul a fost construit în sec. XII de către regele Suryavarman II. Wat, un munte artificial cu trei îngrădiri și cu vârful plat, înconjurat inițial de un zid extern de mari dimensiuni și un șanț cu apă, are în vârf cinci turnuri cu o structură în trepte, caracteristică arhitecturii asiatice.

Anglesey *anterior* Mona

Insulă britanică în Marea Irlandei în zona Țării Galilor, 66 828 loc. (2001), 715 kmp. Cuprinde cea mai mare insulă din Anglia și Țara Galilor, Anglesey, precum și Holy Island. Este un loc cunoscut pentru istoria

sa veche și pentru urmele civilizațiilor preistorice și celtice. Aproximativ în 100 î.Hr., celții au colonizat insula, care a devenit un cunoscut centru druidic, iar ulterior un punct de rezistență în fața cuceritorilor romani. A fost cucerită de Agricola în 78 d.Hr. Între sec. VII–XIII a fost condusă de diferiți prinți din Țara Galilor, fiind apoi cucerită de Edward I. În prezent, turismul este o ramură economică importantă.

angli

Populație germanică; împreună cu iuții și saxonii, a invadat Anglia în sec. V d.Hr. Conform lui Beda, locul lor de origine era Angulus, care este, așa cum afirmă tradiția, regiunea Angeln din Schleswig. Și-au abandonat locul de origine, stabilindu-se în Britania, unde au înființat regatele Mercia, Northumbria, Anglia Centrală și Anglia de Est. Limba vorbită de ei este cunoscută sub numele de anglisca, de unde a rezultat și numele țării, Anglia.

Anglia

Partea de S a insulei Marii Britanii, cu excepția Țării Galilor, 49 138 831 loc. (2001). Reprezintă cea mai mare parte a Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord. În mod eronat se consideră că Anglia este un sinonim pentru insulele britanice și chiar pentru întregul regat. În ciuda moștenirii politice, economice și culturale ce îi poartă numele, Anglia nu mai există ca stat și nu are statut politic diferențiat în cadrul Regatului Unit. Relieful, format din dealuri joase și podișuri, măsoară 3 200 km de coastă. Nordul Angliei este împărțit în două de lanțul munților Pennini, iar dealurile Cheviot se află la granița cu Scoția. În partea de SV se află dealurile Cotswold și podișurile Exmoor și Dartmoor, în SE se înalță dealurile Downs, iar în S se întinde câmpia Salisbury. Clima Angliei este variată, fiind dominată de un climat marin temperat, dar instabil. Suprafața sa, 130 410 kmp, este împărțită în opt zone geografice, fără relevanță administrativă. Regiunea de SE, în centrul căreia se află Londra, este cea mai importantă din punct de vedere economic. În zonă s-au dezvoltat comerțul și numeroase industrii. Regiunea central-vestică a Angliei, West Midlands, este o zonă industrială al cărei centru este orașul Birmingham. În această regiune s-a născut Shakespeare, la Stratford-upon-Avon. Partea central-estică, denumită East Midlands, este tot o zonă industrială și cuprinde unele dintre cele mai bune terenuri agricole din Anglia. Anglia de Est este zona cea mai estică a Angliei, o regiune predominant agricolă, dar unde s-a dezvoltat și industria de înaltă tehnologie. În partea de NV, principalele centre industriale sunt Manchester și Liverpool, unde cunoscutele manufacturi de textile au lăsat locul industriei mecanizate. Regiunea Humberside, situată spre E, este cunoscută pentru industria textilă și de prelucrare a metalelor, în special producerea oțelului, deși economia s-a diversificat și există și zone agricole întinse. Partea de N este mărginită de granița cu Scoția. Aici se află celebrul Lake District, iar zona este un centru pentru industria farmaceutică. Regiunea de SV, din care face parte și Cornwall, este caracterizată de dezvoltarea turismului și de zonele industrializate. Anglia este vestită pentru îndelungata și bogata sa tradiție literară și pentru arhitectura și artele plastice, pentru teatrele, muzeele și universitățile sale (*vezi* universitatea Oxford, universitatea Cambridge), dar a jucat un rol esențial și în evoluția muzicii rock.

Anglia, Bătălia pentru ~

(iunie 1940–aprilie 1941)

O serie de raiduri împotriva Angliei, întreprinse de aviația germană în Al Doilea Război Mondial. Atacurile aeriene, care aveau scopul de a netezi calea către invazie a Germaniei, erau îndreptate împotriva porturilor britanice și a bazelor RAF. În septembrie 1940, Londra și alte orașe au fost atacate într-un „război-fulger". Bombardamentele au continuat timp de 57 de nopți la rând, fiind urmate de raiduri intermitente, până în aprilie 1941. Deși trupele RAF erau mai puțin numeroase decât cele ale inamicilor lor, totuși au reușit să blocheze atacurile aviației germane, datorită tacticilor superioare de luptă, apărării antiaeriene foarte bune, precum și pentru că au reușit să decodeze codurile germanilor.

Anglia de Est /East Anglia/

Regiune tradițională a Angliei. Alcătuită din comitatele Norfolk și Suffolk și o parte din Cambridgeshire și din Essex, centrul său tradițional este orașul Norwich. Zona cea mai estică a Angliei, este locuită de mii de ani. Colchester, orașul cu cea mai veche atestare documentară din Anglia, a reprezentat un centru important înaintea și în timpul Imperiului Roman. Anglia de Est a fost unul dintre regatele Angliei anglo-saxone, iar apoi a fost stăpânită de către danezi, în sec. IX. În perioada medievală era cunoscută pentru produsele sale din lână, dar economia modernă a regiunii este predominant agricolă. De-a lungul coastei

se află importante porturi de pescuit și stațiuni de vacanță.

Anglicană, Biserica ~
Vezi Biserica Angliei

Angliei, Banca ~
Banca centrală a Marii Britanii, cu sediul la Londra. Înființată în 1694 de către Parlament, a devenit în scurt timp cea mai mare și mai prestigioasă instituție financiară din Anglia. Până în sec. XIX nu a funcționat ca bancă centrală, fiind în proprietate privată, iar în 1946 a fost naționalizată.

anglo-birmaneze, războaiele ~
Conflicte armate (1824–1826, 1852, 1885) între britanici și birmanezi pe teritoriul de azi al statului Myanmar. Cucerirea de către regele Bodawpaya a satului Arakan, situat la granița teritoriilor indiene controlate de britanici, a condus la conflicte de graniță între luptătorii pentru libertate din Arakan și birmanezi. Când aceștia din urmă au trecut granița în Bengal, britanicii au răspuns în forță, cucerind orașul Rangoon (astăzi Yangôn). Conflictul care a durat doi ani, s-a încheiat cu un tratat, care ceda localitățile Arakan și Assan britanicilor și cerea birmanezilor plata unei compensații. Un alt conflict a izbucnit după 25 de ani, când un ofițer al marinei britanice a capturat o corabie aparținând regelui birmanez. Britanicii au intrat în zona sudică a Birmaniei și au ocupat-o. Un al treilea război a fost declanșat de amenințarea asupra monopolului britanic al lemnului de teck din Birmania de S, și de propunerile birmanezilor făcute francezilor. Drept urmare, britanicii au anexat Birmania de N (oficializată în 1886), punând astfel capăt independenței Birmaniei.

anglo-german, Tratatul naval ~
(1935)
Acord bilateral încheiat între Marea Britanie și Germania, prin care i se permitea Germaniei construirea unei flote maritime, limitată însă la numai 35% din mărimea flotei engleze. Parte a politicii de conciliere, care a precedat Al Doilea Război Mondial, acest acord i-a permis Germaniei să încalce restricțiile impuse de Tratatul de la Versailles, atrăgând proteste internaționale și provocând disensiuni în relațiile anglo-franceze.

anglo-japoneză, alianța ~
(1902-1923)
Alianță încheiată între Marea Britanie și Japonia, pentru a proteja interesele lor în China și Coreea. Alianța a fost orientată împotriva expansionismului rusesc, a sprijinit Japonia în Războiul ruso-japonez și a descurajat intrarea Franței în conflict alături de Rusia. Ulterior, alianța a determinat Japonia să intre în Primul Război Mondial de partea Aliaților. Marea Britanie a neglijat alianța în perioada de după război, când pericolul agresiunii rusești asupra Chinei a încetat.

anglo-olandeze, războaiele ~
Patru conflicte navale între Anglia și Republica Provinciilor Unite, din sec. XVII–XVIII. Primul (1652–1654), al doilea (1665–1667) și al treilea (1672–1674) război anglo-olandez s-au născut toate din rivalitatea între cele două națiuni, iar victoriile repurtate de Anglia i-au determinat statutul de putere navală. Alianța dintre cele două țări data de un secol în momentul izbucnirii celui de al patrulea război anglo-olandez (1780–1784), declanșat de intervenția Olandei în Revoluția Americană. La 1784, prestigiul și puterea Republicii Olandeze decăzuseră dramatic.

anglo-rusă, Antanta ~
(1907)
Pact prin care Anglia și Rusia își reglementau disputele coloniale în Persia, Afghanistan și Tibet. Pactul trasa zonele de influență în Persia, prevedea ca nici una dintre cele două țări să nu intervină în politica internă a Tibetului și recunoștea situarea Afghanistanului în sfera de influență britanică. Înțelegerea a condus la formarea Triplei Antante.

anglo-saxon, drept ~
Principii juridice aplicate în Anglia începând din sec. VI d.Hr. și până la cucerirea normandă (1066). Dreptul anglo-saxon a fost influențat de dreptul scandinav timpuriu, ca rezultat al invaziilor vikingilor din sec. VIII–IX d.Hr., și, indirect, prin mijlocirea bisericii, de dreptul roman. Dreptul anglo-saxon cuprindea trei secțiuni: legile promulgate de rege, dreptul cutumiar, cum erau practicile legate de succesiune și înrudire, și legislația privată. Dreptul penal avea o importanță majoră, deși existau și aspecte legale referitoare la administrația publică, ordinea publică și chestiuni ecleziastice.

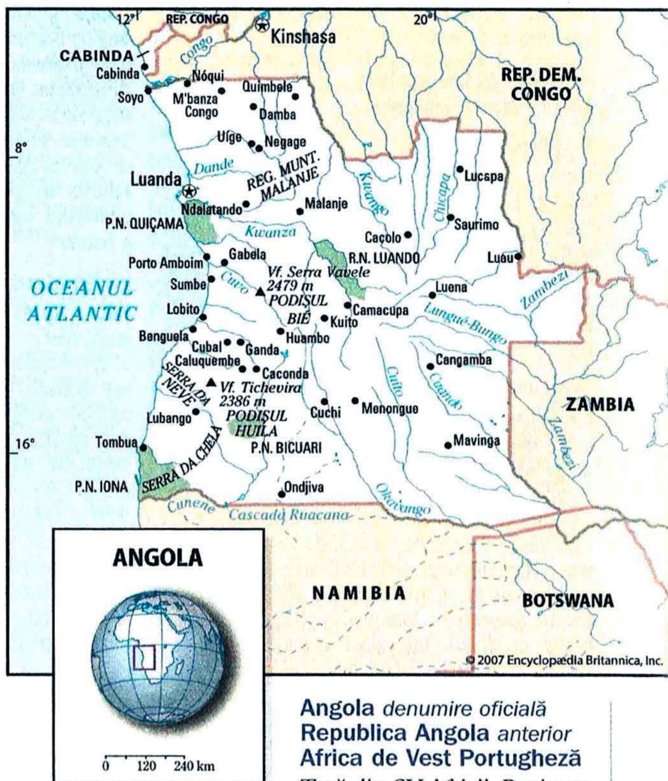
anglo-saxonă
Vezi limba engleză veche

anglo-saxonă, artă ~
Pictura, sculptura și arhitectura din Britannia în perioada cuprinsă între

sfârșitul sec. V d.Hr. și cucerirea normandă. Înainte de sec. IX, manuscrisele cu anluminuri erau principala formă de artă, existând două școli: cea de la Canterbury, ale cărei creații erau în stilul clasic al misionarilor romani, și cea din Northumbria, cu un prestigiu mai mare, stimulată de misionarii irlandezi. Formele curbilinii, spiralele și modelele întrețesute, specifice tradiției celtice și aduse de călugării irlandezi, s-au combinat cu modelele abstracte, viu colorate, specifice tradiției anglo-saxone bazate pe prelucrarea metalelor. La sfârșitul invaziilor daneze din sec. IX d.Hr., viața monahală a renăscut și interesul pentru arhitectură a crescut. S-au construit biserici de mici dimensiuni, având un stil influențat de cel de pe continent, mai ales de stilul normand francez (de ex., forma inițială a catedralei Westminster, cca 1045–1050, reconstruită în 1245). Revirimentul vieții mănăstirești a avut ca efect scrierea a numeroase cărți și formarea școlii de anluminuri de la Winchester (sfârșitul sec. X). *Vezi* stilul hiberno-saxon.

anglo-saxonă, literatură ~

Literatură scrisă în engleza veche (cca 650–1100). Poezia anglo-saxonă a supraviețuit aproape în totalitate, în patru manuscrise. *Beowulf* este cel mai vechi poem epic germanic care s-a păstrat și, totodată, cel mai lung poem în anglo-saxonă. Alte scrieri importante sunt: *Pribeagul* (The Wanderer), *Călătorul pe mări* (The Seafarer), *Bătălia de la Maldon* (The Battle of Maldon) și *Visul Crucii* (Dream of the Rood). Aliterația este frecvent folosită în aceste versuri, iar una dintre trăsăturile particulare este folosirea expresiilor metaforice pentru reprezentarea realității obișnuite (de ex., „calea lebedei" în loc de „mare"). Printre textele în proză importante se numără și *Cronica anglo-saxonă* (Anglo-Saxon Chronicle), ce înregistrează evenimente istorice începând cu domnia regelui Alfred (871–899 d.Hr.) și continuând pentru mai mult de trei secole. *Vezi și* Caedmon, Cynewulf.

Angola *denumire oficială* **Republica Angola** *anterior* **Africa de Vest Portugheză**

Țară din SV Africii. Regiunea cea mai nordică a sa de coastă, enclava Cabinda, este separată de Angola printr-o fâșie îngustă de teritoriu care aparține statului Congo. 1 246 700 kmp și 11 827 000 loc. (2005). Capitala: Luanda. Populația majoritară este cea a vorbitorilor de bantu. Principalele grupuri etnice sunt ovimbundu și mbundu, în timp ce vorbitorii limbii khoisan, sanii (boșimanii) locuiesc în SE Angolei. Limba oficială este portugheza. Religiile creștine (romano-catolică, protestantă) coexistă cu cele tradiționale. Moneda națională este kwanza. Relieful este format din câteva podișuri care împart țara în trei bazine hidrografice. În NE se află bazinul fluviului Congo, în SE, fluviul Zambezi colectează toate apele curgătoare, iar în V apele se varsă în Oceanul Atlantic, furnizând cea mai mare parte a energiei hidroelectrice a Angolei. Aproximativ jumătate din suprafața țării este împădurită și mai puțin de 10% este arabilă. În ciuda resurselor bogate de petrol, Angola nu s-a putut dezvolta economic din cauza unui îndelungat război civil. Este o republică cu un parlament unicameral; șeful statului și al guvernului este președintele. Un aflux masiv al populațiilor vorbitoare de bantu, începând din mileniul I d.Hr., a făcut ca

acestea să devină predominante. Cel mai important regat bantu a fost Kongo, iar mai la sud de acesta se afla regatul Ndongo al populației mbundu. Exploratorii portughezi au sosit aici în 1483, extinzându-și treptat stăpânirea. Frontierele Angolei au fost hotărâte de alte națiuni europene în sec. XIX, în ciuda opoziției puternice a populațiilor indigene. Rezistența împotriva guvernării coloniale a izbucnit violent în 1961. În 1975, Angola și-a obținut independența. Facțiuni rivale din mișcarea pentru independență au continuat lupta, sub forma războiului civil. În ciuda încheierii păcii, în 1994, forțele conduse de Jonas M. Savimbi au continuat opoziția armată față de guvern până la moartea sa, în 2002, după care s-a semnat un acord de pace.

Angora

Rasă de capră domestică, originară din regiunea Angora, în Asia Mică. Din lâna mătăsoasă a acestui animal se obține valorosul mohair. Caprele de Angora au, în general, dimensiuni mai mici decât celelalte rase de capră sau de oaie domestică, iar urechile sunt lungi și îndoite. Ambele sexe sunt înzestrate cu coarne. Industria occidentală de prelucrare a mohairului s-a dezvoltat după ce animalul a fost aclimatizat în Africa de Sud, la jumătatea sec. XIX, și apoi și în Statele Unite, fiind crescută în special în SV țării. Blana este formată din fibre elastice și rezistente care se deosebesc de lână în special prin finețe și luciu.

Capră-de-Angora

GRANT HEILMAN PHOTOGRAPHY, INC.

Angora

Rasă de pisică domestică, provenită probabil dintr-o rasă domesticită adusă de tătarii care au migrat în Turcia, unde rasa este considerată astăzi valoare națională. Exemplarele acestei rase au corp alungit, oase fine, bot ascuțit și o blană mătăsoasă, de lungime medie. De cele mai multe ori de culoare albă, ele pot avea și alte culori sau combinații de culori.

Angoulême

Oraș din SV Franței, situat pe malul râului Charente, 43 171 loc. (1999). În 507 d.Hr., Clovis a cucerit orașul, aflat în stăpânirea vizigoților. Începând cu sec. IX d.Hr., a devenit centrul unui comitat. Obiect de dispută între englezi și francezi, în timpul Războiului de 100 de Ani, a fost cedat Angliei în 1360, dar a fost retrocedat la scurt timp Franței, în 1373. A trecut în stăpânirea casei de Orléans în 1394. Orașul este important pentru producția de hârtie și pentru catedrala Saint-Pierre, construită în sec. XII.

angrenaj

Ansamblu mecanic ce conține roți dințate atașate unor axe rotative. Angrenajele acționează în perechi, dinții unei roți angrenând mișcarea dinților celei de a doua, pentru a transmite sau a modifica mișcarea de rotație și cuplul de torsiune. Pentru transmiterea lină a mișcării, suprafețele de contact ale angrenajului trebuie să aibă o formă bine stabilită, specifică. Elementul mai mic dintr-un angrenaj mai este numit și pinion. Dacă pinionul se află pe axul care inițiază rotația, perechea reduce viteza și mărește cuplul; dacă pinionul se află pe axul care este rotit, perechea acționează pentru creșterea vitezei și reducerea cuplului.

Ångström, Anders Jens

(13.08.1814, Lögda, Suedia – 21.06.1874, Uppsala)

Fizician suedez. Din 1839 a predat la Universitatea din Uppsala. A descoperit o metodă de măsurare a conductivității termice, demonstrând că aceasta este proporțională cu cea electrică. A stabilit că un gaz incandescent emite radiații luminoase cu același coeficient de refractabilitate ca și al radiațiilor pe care le poate absorbi. Este unul dintre fondatorii spectroscopiei, descoperind prezența hidrogenului în atmosfera Soarelui. A publicat o diagramă a spectrului solar normal, fiind și primul care a examinat spectrul aurorei boreale, detectând și măsurând caracteristicile frecvenței luminoase strălucitoare din banda de frecvențe specifică nuanței galben-verzui a acesteia. Termenul de ångström (10^{-10}m), o unitate de măsură a lungimii, a fost ales în onoarea sa.

Anguilla

Insulă din grupul Insulelor de sub vânt, în Indiile de Vest, 11 300 loc. (2001). Teritoriu dependent de Regatul Unit al Marii Britanii, este cea mai nordică insulă a grupului (90 kmp). Teritoriul include și insulele Scrub, Seal, Dog și Sombrero, precum și Prickly Pear Cays. Majoritatea populației este formată din descendenți ai sclavilor africani. Limba oficială este engleza, iar majoritatea populației este protestantă. Colonizată pentru prima dată

în 1650, de către coloniști din Saint Kitts, a fost administrată apoi de britanici. A fost unită cu Saint Kitts și Nevis în 1882. În 1967, odată cu formarea unei națiuni ce reunea cele trei teritorii, Anguilla și-a proclamat independența. Marea Britanie a intervenit, iar Anguilla a fost separată în 1980, păstrându-și o minimă autonomie și acceptând guvernarea britanică.

Angus

Rasă de bovine negre, fără coarne. Cunoscută inițial ca Aberdeen Angus, rasa provine din NE Scoției, însă originile ei nu sunt cunoscute. Angus are un corp solid și o înălțime mică. Calitatea ridicată a cărnii o plasează în rândul raselor superioare. Adusă în Statele Unite în 1873, s-a răspândit rapid și în țările vecine.

Anhalt

Fost stat german, situat în centrul Germaniei de azi, pe cursul superior al fluviului Elba. Aici s-a constituit, încă din sec. XI, o parte a ducatului de Saxonia. Și-a câștigat autonomia teritorială în 1212. Suferind divizări și unificări teritoriale frecvente, în 1863 a fost reconstituit ca ducat de Anhalt, de către Leopold IV. A devenit parte a Imperiului German, în 1871. Reconstituit după Al Doilea Război Mondial, ca Saxonia-Anhalt, a devenit ulterior parte a Germaniei de Est, iar din 1990 face parte din Germania reunificată.

Anheuser-Busch Co., Inc.

Unul dintre cei mai mari producători de bere, pe plan mondial. Are sediul în St. Louis, Missouri, SUA, și a fost la început o mică fabrică de bere, înființată în 1852 și cumpărată în 1860 de un fabricant de săpun, Eberhard Anheuser. În 1861, fiica acestuia s-a căsătorit cu Adolphus Busch, un furnizor de malț. Busch a introdus în industria producătoare de bere vagoanele frigorifice și pasteurizarea. În 1876, compania a introdus pe piață o nouă marcă de bere blondă, numită Budweiser. Sub conducerea lui August Anheuser Busch, Jr. (președinte între 1946–1975), și a lui August A. Busch III (președinte din 1975), Budweiser a devenit marca de bere cea mai vândută din Statele Unite. Compania produce și marca Michelob. Printre alte fabrici ale trustului se numără cele de producere și reciclare a cutiilor pentru băuturi, grupuri media și de publicitate, parcuri de distracții, printre care și parcurile tematice Sea World și Busch Gardens (Tampa, Florida).

anhidridă

Compus chimic obținut, practic sau teoretic, prin extragerea apei (H_2O) dintr-un compus inițial. Exemple de anhidride anorganice sunt trioxidul de sulf, SO_3, derivat din acidul sulfuric, H_2SO_4, și oxidul de calciu, CaO, obținut din hidroxidul de calciu $Ca(OH)_2$. Cea mai importantă anhidridă organică este anhidrida acetică, $(CH_3CO)_2O$, o materie primă din care se obține acetatul de celuloză (folosit la fabricarea benzii magnetice, a fibrelor textile și a aspirinei). Anhidrida acetică este un acid acetic complet deshidratat. Anhidridele sunt foarte importante în sinteza organică, din ele obținându-se, în condiții favorabile, acizii carboxilici, esterii sau amidele.

anhidrit

Mineral care intră în compoziția rocilor, sulfat natural de calciu anhidru ($CaSO_4$), diferit de gips (în care se transformă prin hidratare) prin absența apei de cristalizare. Ca mineral primar apare, de cele mai multe ori, în depozitele saline, în combinație cu gipsul. Un exemplu este stratul de rocă ce acoperă depozitele de sare din Texas, Louisiana. Apare și în depozitele de evaporit, în dolomite și calcare sau în filoanele de minereuri. Este utilizat la fabricarea mortarului și a cimentului, ca agent sicativ.

Anhui *sau* Anhwei

Provincie din E Chinei centrale, 63 380 000 loc. (2002). Înconjurată de provinciile Jiangsu, Zhejiang, Jiangxi, Hubei, Shandong și Henan, este una dintre cele mai mici provincii ale Chinei, având 139 900 kmp. Centrul administrativ este Hefei. Anhui a fost primul teritoriu din S Chinei care a fost cucerit de dinastia Han încă din 205 î.Hr. Irigat din abundență de râul Huai și de fluviul Changjiang (Yangtze), a fost centrul agricol al imperiului vreme de mai multe secole. Anhui a fost guvernată de împărații dinastiei Ming în sec. XIV–XVII. În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial a fost ocupată de Japonia. După război a fost condusă de naționaliști o scurtă perioadă, înainte de preluarea puterii de către comuniști. În prezent este o zonă agricolă foarte importantă.

Aniakchak, Monumentul Național ~

Rezervație naturală aflată pe coasta de S a Peninsulei Alaska, SUA. Situată în apropierea lanțului Munților Aleutini, are ca punct central un mare crater vulcanic, a cărui ultimă erupție a avut loc în 1931. Craterul are un diametru mediu de 10 km. În 1978

a fost declarată monument național. Are o suprafață de 2 440 kmp.

Aniene

Râu din centrul Italiei. Izvorăște din Munții Simbruini, la SE de Roma, și curge pe o distanță de 108 km, vărsându-se în Tibru la N de Roma. Nero a creat un grup de lacuri artificiale pe cursul superior al acestui râu, construind în apropiere o vilă, ale cărei ruine au supraviețuit până în prezent.

anihilare

În fizică, o reacție prin care o particulă și antiparticula ei (*vezi* antimaterie) se ciocnesc și dispar. Prin anihilare se degajă o energie egală cu masa inițială (m) înmulțită cu viteza luminii (c) la pătrat sau $E = mc^2$, conform teoriei speciale a relativității, enunțate de Albert Einstein. Energia se poate manifesta direct sub formă de raze gamma sau se poate transforma reversiv în particule și antiparticule.

anilină

Una dintre cele mai importante baze organice, substanță din care sunt fabricate multe vopseluri și medicamente. Anilina în stare pură este foarte toxică, are o consistență uleioasă, incoloră, cu un miros caracteristic. A fost obținută pentru prima dată în 1826, din indigo. În prezent este preparată sintetic. Este o amină bazică slabă, aromatică și este parte a numeroase reacții cu alți compuși. Este utilizată în industria chimică, la producerea cauciucului și a produselor intermediare, a substanțelor fotografice, a spumelor poliuretanice, a medicamentelor, explozivilor, erbicidelor și fungicidelor, precum și a substanțelor folosite la rafinarea petrolului.

animal

Membru al regnului *Animalia* (*vezi* taxonomie), un grup de organisme pluricelulare, ce diferă de membrii celorlalte două regnuri pluricelulare, plantele și ciupercile (*vezi* fungi), prin mai multe trăsături. În structura organismului animal s-a dezvoltat țesutul muscular și, în consecință, capacitatea de mișcare (*vezi* locomoție), iar sistemul nervos și cel senzorial sunt mult mai complexe. Spre deosebire de plante, animalele nu-și pot produce singure hrana și sunt adaptate pentru a o obține și digera. În cazul organismelor animale, peretele celular este absent sau are o structură diferită de cea a organismelor vegetale. Speciile animale însumează aproape trei sferturi din totalul speciilor vii. Unele organisme unicelulare au atât caracteristici animale, cât și trăsături vegetale. *Vezi* alge, artropod, bacterie, cordate, protist, nevertebrat, protozoar, vertebrat.

animal de companie

Animal ținut de om lângă sine, pentru companie sau amuzament și nu în scopuri utilitare. Principala diferență dintre animalele de companie și cele domestice constă în relația pe care stăpânul o stabilește cu animalul. O altă distincție este legată de afecțiunea pe care o resimte stăpânul pentru animal și invers. Câinii sunt cunoscuți ca animale de companie încă din timpuri preistorice, în timp ce pisicile au fost adoptate din sec. XVI î.Hr., iar caii încă din 2000 î.Hr. Alte animale de companie obișnuite sunt păsările, iepurii, rozătoarele, ratonii, reptilele, amfibienii și chiar insectele. Moda de a transforma animalele exotice (de ex. maimuțele și ocelotii) în animale de companie constituie un motiv de îngrijorare, deoarece proprietarii arareori pot satisface nevoile acestora, iar speciile pe cale de dispariție sunt, astfel, reduse și mai mult ca număr, atunci când exemplarele sunt vândute drept animale de companie.

animație

Arta de a face ca obiectele inanimate să dea impresia că sunt în mișcare. Animația este un impuls artistic ce a precedat cu mult filmele. Primul animator din istorie poate fi considerat Pygmalion, din mitologia greco-romană, un sculptor care a creat statuia unei femei atât de frumoase, încât s-a îndrăgostit de ea și a implorat-o pe Afrodita (Venus) să îi dea viață. O parte din același sens de magie, mister și păcat se regăsește încă în animația contemporană de film, făcând din ea un vehicul important pentru explorarea emoțiilor copleșitoare și tulburătoare, ale copilăriei, lucru pe care îl făceau altădată poveștile.

Începuturile

Teoria desenelor animate a precedat cu jumătate de secol inventarea cinematografului. Primii experimentatori au descoperit principiul persistenței imaginii încercând să creeze elemente de conversație pentru saloanele victoriene ori senzații noi pentru spectacolele cu lanterna magică, o distracție populară. Dacă desenele etapelor unei acțiuni sunt prezentate într-o succesiune rapidă, ochiul omenesc le percepe ca pe o mișcare continuă. Unul dintre primele dispozitive de succes comercializate, inventat în 1832 de belgianul Joseph Plateau, a fost fenakistoscopul, un disc de carton care se rotea și crea iluzia de mișcare dacă era

privit în oglindă. În 1834, William George Horner a inventat zoetropul, o tobă rotativă pe care erau aplicate succesiuni de imagini ce se puteau schimba cu ușurință. În 1876, francezul Émile Reynaud a adaptat dispozitivul într-o formă care putea fi proiectată în fața unui public. Reynaud a devenit primul prezentator de spectacole de animație și primul artist care a dat personalitate și căldură personajelor sale animate, datorită panglicilor de celuloid superb pictate de mână, proiectate pe o scenă de teatru printr-un sistem de oglinzi.

Prin inventarea rolelor de film manevrate cu ajutorul roților zimțate, animația a făcut un mare pas înainte. Deși este greu de spus care sunt „primii" în orice domeniu, se pare că primul animator pe peliculă de film a fost J. Stuart Blackton, care a lansat o serie de succes de filme animate, intitulată *Faze umoristice cu mutre amuzante* (Humorous Phases of Funny Faces), pentru Compania Vitagraph din New York, pionier în domeniu. Tot în acel an, Blackton a experimentat și tehnica stop-cadrului – în care obiectele sunt fotografiate, apoi repoziționate și fotografiate din nou – pentru scurtmetrajul *Hotelul bântuit* (Haunted Hotel). În Franța, Émile Cohl dezvolta o formă de animație asemănătoare celei a lui Blackton, dar folosea figuri relativ nefinisate, desenate cu creta, spre deosebire de desenele ambițioase, în stil gazetăresc, ale lui Blackton.

Simultan cu succesul în creștere al rubricii umoristice din noile ziare populare, industria nou-apărută a animației a recrutat artiști cunoscuți, printre care Rube Goldberg, Bud Fisher (creatorul lui *Mutt și Jeff*) și George Herriman (creatorul lui *Krazy Kat*), dar curând mulți s-au plictisit de procesul de animație epuizant, lăsând pe seama altora producția propriu-zisă.

Una dintre marile excepții printre acești primi caricaturiști deveniți animatori a fost Winsor McCay, ale cărui lucrări elegante și suprarealiste *Micul Nemo în Țara Somnului* (Little Nemo in Slumberland) și *Visul diavolului din plăcintă* (Dream of the Rarebit Fiend) rămân punctul culminant al artei benzilor umoristice. McCay a creat un film scurt, colorat de mână, cu Little Nemo, pentru a-l folosi în spectacolul său de vodevil din 1911, dar *Dinozaurul Gertie* (Gertie the Dinosaur), din 1914, a fost creația care a transformat această artă. Superbul desen al lui McCay, sensul fluid al mișcării și o mare sensibilitate a personajului au oferit privitorilor un personaj animat care părea să aibă o personalitate, o prezență și o viață proprie. Se născuse primul star al desenului animat. McCay a făcut și alte filme extraordinare, inclusiv o re-creare a peliculei *Scufundările vasului Lusitania* (The Sinking of the Lusitania, 1918), dar Pat Sullivan a fost cel care i-a extins descoperirile. Animator născut în Australia, care și-a deschis un studio la New York, Sullivan a recunoscut marele talent al unui animator tânăr numit Otto Messmer; unul dintre acele personaje inventate întâmplător – o pisică neagră vicleană, numită Felix – a fost transformat în vedeta unei serii foarte populare. Creat de Messmer cu o flexibilitate maximă și cu mare expresivitate facială, capul rotund și ochii mari ai lui Felix au devenit rapid modelul standard pentru personajele de desen animat: o minge de cauciuc cu picioare, care cerea un efort minim pentru a fi desenată și putea fi ținută în continuă mișcare.

Walt Disney

Această lecție nu a rămas neremarcată de tânărul Walt Disney, care lucra atunci la studioul de film Laugh-O-gram din Kansas, Missouri. Primul său personaj important, Oswald, iepurele norocos, era o copie evidentă a lui Felix; când a pierdut drepturile asupra personajului într-o dispută cu distribuitorul său, Disney a modificat pur și simplu urechile lui Oswald și l-a produs pe Mickey Mouse. Decizia lui Disney de a crea un desen animat sincronizat cu noutatea sunetului a fost mult mai revoluționară. *Vaporul Willie* (Steamboat Willie, 1928), al treilea film cu Mickey, a făcut vâlvă în țară. Un element lipsă – sunetul – a fost adăugat animației, producând iluzia de viață mult mai completă și mai magică. Ulterior, Disney avea să adauge muzică sincronizată cu grijă în *Dansul scheletelor* (The Skeleton Dance, 1929), cele trei benzi de la Technicolor numite *Flori și copaci* (Flowers and Trees, 1932), precum și iluzia de adâncime, creată cu camera sa multiplan, în *Vechea moară* (The Old Mill, 1937). Cu fiecare pas, Disney părea să se apropie de un naturalism perfect, un realism de pictor care amintea de lucrările academice ale sec. XIX. Vrăjitorul tehnic obișnuit al lui Disney era Ub Iwerks, un prieten din copilărie care l-a urmat la Hollywood și care a creat camera multiplan și tehnicile de sincronizare care au făcut ca desenele cu Mickey Mouse și seria *Simfoniile absurde* (Silly Symphonies) să pară atât de robuste și complet dimensionate.

Pentru Disney, pasul final a fost *Albă-ca-Zăpada și cei șapte pitici* (Snow White and the Seven Dwarfs, 1937). Deși nu era primul desen animat, a fost primul

pentru care s-au folosit tehnici de ultimă oră și primul care a avut parte de o mare lansare în stil hollywoodian. În loc să își amuze audiența cu șoareci vorbitori și cu vaci cântătoare, Disney voia să le ofere o experiență dramatică pe cât de profundă îi permitea mediul; el și-a rememorat propria copilărie nefericită pentru a interpreta această poveste complexă despre părăsirea de către mamă, gelozia mamei vitrege și năvala pasiunilor adulte.

Prin insistența crescândă asupra realismului fotografic, în filme precum *Pinocchio* (1940), *Fantasia* (1940), *Dumbo* (1941) și *Bambi* (1942), și prin faptul că imita viața reală prea bine, Disney părea că încearcă cu perversitate să fie scos din afacere. Această tentație nu a fost urmată și de principalii rivali ai lui Disney din anii 1930, toți ajungând să se specializeze în propriile moduri de transformare stilizată.

Frații Fleischer

Max și Dave Fleischer au devenit animatori de succes în New York pe când Disney locuia încă în Kansas, Missouri. Frații Fleischer au inventat procesul de rotoscopie, folosit și astăzi, prin care o înregistrare a unei acțiuni reale poate fi copiată și redesenată sub formă de animație. Frații Fleischer au exploatat această tehnică în seria lor de pionierat *Afară din călimară* (Out of the Inkwell, 1919–1929). Încântat de interacțiunea veridică dintre oameni și figurile desenate, Disney a încercat să imite această serie în primele sale desene cu Alice. Dar, dacă desenele lui Disney erau în spiritul poveștilor cu Mama Gâscă și al lucrărilor cu copii ale lui Norman Rockwell, stilul fraților Fleischer (Max producător, Dave regizor) putea fi asemănat cu un whisky vechi băut lângă un pian. Desenele lor extrem de urbane, supraaglomerate, cu aluzii sexuale și adesea obsedante – au creat-o pe Betty Boop, cântăreața cu forme apetisante, și pe cei doi însoțitori infantili și ciudați ai săi, câinele Bimbo și clovnul Koko – trasează o rută distorsionată prin subconștientul americanilor din anii 1920 și 1930, înainte de a se prăbuși în drăgălășenia lui Disney din *Călătoriile lui Gulliver* (Gulliver's Travels, 1939) și *Domnul Gândac merge la oraș* (Mr. Bug Goes to Town, 1941; relansat, de asemenea, ca *Hoppity Goes to Town*). Sprijinul principal al studioului a rămas seria relativ impersonală a lui Popeye, bazată pe benzile comice create de Elzie Segar. Marinarul iubitor de spanac a fost introdus ca actor secundar în desenul cu Betty Boop, *Popeye Marinarul* (Popeye the Sailor, 1933), și a avansat rapid pe scara celebrității, supraviețuind timp de 105 episoade, până la scurtmetrajul din 1942 *Baby Wants a Bottleship*, când studioul lui Fleischer s-a prăbușit, iar drepturile asupra personajului au fost preluate de studiourile Famous.

Termite Terrace

Mai puțin contrariante decât cele ale fraților Fleischer, dar aproape la fel de anarhice, au fost animațiile produse de studioul de desene animate Warner Bros., cunoscut sub numele de Termite Terrace. Studioul a fost fondat de trei veterani ai lui Disney, Rudolph Ising, Hugh Harmon și Friz Freleng, dar nu și-au descoperit identitatea decât când Tex Avery a plecat de la studioul Walter Lantz al companiei Universal și a intrat în echipă ca regizor. Avery era tânăr și impetuos și și-a dat rapid seama de talentul unor artiști din echipă, ca Chuck Jones, Bob Clampett și Bob Cannon. Împreună, au adus un nou fel de viteză și eleganță produselor Warner, începând cu *Căutătorii de aur din '49* (Gold Diggers of '49, 1936). După cooptarea regizorului Frank Tashlin, a regizorului muzical Carl W. Stalling și a interpretului vocal Mel Blanc, echipa a putut crea un nou fel de personaj desenat: cinic, glumeț și adesea violent rafinat, de-a lungul unei serii de desene animate cu Bugs Bunny în *Un iepure de câmp* (A Wild Hare, 1940), regizat de Tex Avery. Au apărut și alte personaje, unele inventate, altele reinterpretate, printre care Daffy Duck, Porky Pig, Tweety și Sylvester, Pepe LePew, Foghorn Leghorn, Roadrunner și Wile E. Coyote. Avery a părăsit Warner Brothers în 1942, intrând în echipa muribundă de animație de la Metro-Goldwyn-Mayer unde, dacă mai era posibil, lucrările sale au devenit și mai dezlănțuite, în filme precum *Scufița Roșie* (Red Hot Riding Hood, 1943) și *Blackie ghinionistul* (Bad Luck Blackie, 1949).

Animația în Europa

Între timp, în Europa animația luase o direcție extrem de diferită. Evitând desenele cu ajutorul liniilor animate, producătorii de film au experimentat tehnici complet diferite: în Rusia și mai târziu în Franța, Wladyslaw Starewicz (cunoscut și ca Ladislas Starevitch), student la arte și entomolog amator polonez, a creat animație stop-cadru cu insecte și păpuși; printre cele mai renumite dintre filmele sale sunt *Răzbunarea cameramanului* (Miest kinomatografischeskovo operatora, 1912), în care o lăcustă mânuitoare de cameră folosește uneltele profesiei sale pentru a-și umili soția necredincioasă, și *Povestea vulpii*

(Le Roman de Renard, 1930), bazat pe povești populare germane repovestite de Johann Wolfgang von Goethe. Alexandre Alexeïeff, un rus care lucra în Franța, a dezvoltat pinscreen-ul, o tablă perforată de cca 500 000 de ace care puteau fi ridicate sau coborâte, ceea ce crea tipare de lumină și de umbră, obținând efectul unei gravuri de oțel animate. Lui Alexeïeff i-au trebuit doi ani ca să creeze *O noapte pe Muntele Pleșuv* (Die Nacht auf dem Kahlen Berge, 1933), folosind muzica lui Modest Mussorgski; în 1963, Nikolai Gogol a fost sursa celui mai cunoscut film al său, fabula neagră *Nasul* (Le Nez). Inspirată de teatrul cu umbre din Thailanda, desenatoarea germană Lotte Reiniger a animat siluete pentru a crea scene elaborate, inspirate din povești populare și cărți pentru copii. Filmul său *Aventurile Prințului Ahmed* (Die Abenteuer des Prinzen Achmed, 1926) poate fi considerat prima creație animată; a fost nevoie de mai mult de doi ani de muncă migăloasă, fapt ce i-a adus porecla de Stăpâna Umbrelor, acordată de Jean Renoir. Celelalte lucrări ale sale includ *Dr. Doolittle și animalele lui* (Dr. Doolittle und seine Tiere, 1928) și filme de scurtmetraj, bazate pe temele muzicale ale lui Wolfgang Amadeus Mozart (*Papageno*, 1935; adaptare după *Flautul fermecat*), Gaetano Donizetti (*Elixirul dragostei;* L'elisir d'amore, 1939); și Igor Stravinski (*Circul viselor*, 1939; adaptare după *Pulcinella*). În anii 1950, Reiniger s-a mutat în Anglia, unde a continuat să producă filme până s-a pensionat, în anii 1970.

Un alt animator născut în Germania, Oskar Fischinger, și-a dus arta într-o direcție complet diferită. Abandonând benzile cu povești și caricaturi care-i inspiraseră pe mulți dintre predecesorii săi, Fischinger s-a inspirat din arta abstractă care a dominat anii 1920. La început, a lucrat cu figuri din ceară animate folosind stop-cadrul, dar cele mai semnificative filme ale sale sunt simfoniile de forme și sunete pe care le-a intitulat „coloured rhythms", create prin schimbarea câmpurilor de culoare și a tiparelor, sincronizate cu creațiile compozitorilor clasici. A devenit fascinat de fotografia color și a colaborat la un proces numit Gasparcolor, pe care l-a folosit în filmul său din 1935, *Compoziție în albastru* (Komposition in Blau), cu care a câștigat un premiu la Festivalul de la Veneția. În anul următor, a imigrat la Hollywood, unde a lucrat la efecte speciale pentru multe filme și a fost primul creator al secvenței *Toccata și Fugă* din *Fantasia* (1940) lui Walt Disney. Totuși, artiștii lui Disney i-au modificat creațiile și el a cerut ca numele lui să fie scos de pe varianta finală a filmului. De-a lungul anilor 1940 și 1950 s-a îndreptat spre filme experimentale, precum *Pictură în mișcare nr. 1* (Motion Painting No. 1, 1947) și reclame, și s-a retras din animație în 1961 pentru a se dedica picturii.

Filmele lui Fischinger l-au marcat profund pe scoțianul Norman McLaren, pe atunci student la design, care a început să experimenteze cu filme fără cameră – cu modele desenate direct pe celuloid – în 1933 (*Seven Till Five*). Cercetător neobosit și strălucit, a lucrat pentru John Grierson la celebra secție de film General Post Office (GPO) din Londra și l-a urmat pe Grierson în Canada în 1941, la scurt timp după fondarea Comitetului Național de Film. Beneficiind de burse guvernamentale, a reușit să își exprime cele mai radicale impulsuri creatoare, folosind acuarele, creioane colorate și decupaje din hârtie, pentru a aduce la viață creații abstracte. Atras de posibilitățile animației cu ajutorul stop-cadrului, a reușit să transforme obiectele în actori (*O poveste cu un scaun* – A Chairy Tale, 1957) și actorii în obiecte (*Vecinii* – Neighbours, 1952), printr-o tehnică pe care a numit-o „pixelare".

Succesul internațional al lucrărilor lui (a câștigat un Oscar pentru *Vecinii*) a deschis calea pentru forme mai personale de animație în America. John Hubley, un animator care a lucrat pentru studiourile Disney la *Albă-ca-Zăpada, Pinocchio* și *Fantasia*, a plecat de la Disney în 1941 și în 1945 s-a angajat în compania independentă de animație United Productions of America. Lucrând într-un stil radical simplificat, fără efectele de adâncime și umbre din desenele lui Disney, Hubley a creat personajul miop al lui Mister Magoo pentru scurtmetrajul *Ragtime Bear*, din 1949. El și soția sa, Faith, au pus bazele propriului studio, Storyboard Productions, în 1955, și au colaborat la o serie de filme ce cuprindeau tot mai multe abordări poetice. Au câștigat Oscaruri pentru *Pasărea lunii* (Moonbird, 1959) și *Groapa* (The Hole, 1962). Soții Hubley au creat și o serie foarte admirată de scurtmetraje, bazată pe improvizațiile de jazz ale lui Dizzy Gillespie, Quincy Jones și Benny Carter.

Evoluția animației în estul Europei a fost împiedicată de Al Doilea Război Mondial, dar câteva țări – în special Polonia, Ungaria și România – au devenit lideri mondiali în domeniu în anii 1960. Wlodzimierz Haupe și Halina Bielinska au fost printre primii animatori polonezi importanți; creația lor, *Janosik* (1954) a fost primul film de animație

polonez, iar în *Schimbarea gărzii* (Zmiana Warty, 1956) au folosit dispozitivul de stop-cadru pentru cutiile de chibrituri animate. Eforturile colaborării lui Jan Lenica și Walerian Borowczyk au precedat temele reci și curentele absurde ale școlii poloneze din anii 1960; asemenea filme precum *A fost odată...* (Byl sobie raz..., 1957), *Răsplata iubirii* (Nagrodzone uczucie, 1957) și *Casa* (Dom, 1958) sunt suprarealiste, pesimiste, fără subiect și caracterizate printr-un baraj de imagini supărătoare. Chiar dacă și Borowczyk, și Lenica s-au îndreptat către cariere independente de succes, ei au contribuit la lansarea unei industrii care producea cam 120 de filme de animație pe an, la începutul anilor 1960. Animatori precum Miroslaw Kijowicz, Daniel Szczechura și Stefan Schabenbeck au fost printre șefii de școală ai animației poloneze în a doua jumătate a sec XX.

Europa de Est a devenit, de asemenea, centrul animației cu păpuși, în mare măsură datorită creației folclorice a lui Jirí Trnka. Având la bază o poveste de Hans Christian Andersen, *Privighetoarea împăratului* (Cisaruv slavik) a lui Trnka a devenit un succes internațional când a fost sincronizată cu lectura lui Boris Karloff și lansată în 1948. Lucrările lui ulterioare au inclus adaptări ambițioase ale *Bravului soldat Svejk* (Dobri voják Švejk, 1954) și *Visul unei nopți de vară* (Sen noci svatojánské, 1959).

Născut în Ungaria, George Pal a lucrat la Berlin, Praga, Paris și în Olanda, înainte de a imigra în Statele Unite în 1939. Aici a semnat un contract cu Paramount Pictures pentru a produce seria *Puppetoons*, probabil cel mai popular și frumos desen animat cu păpuși creat în Statele Unite. Pal a produs până la 9 000 de modele de figuri pentru filme precum *Lalelele vor crește* (Tulips Shall Grow), alegoria sa antinazistă din 1942. Pal a abandonat animația pentru producția de film în 1947, chiar dacă, în filme precum *Războiul lumilor* (The War of the Worlds, 1953), a continuat să includă secvențe elaborate de efecte speciale animate.

Artiștii de animație din Cehoslovacia și din toată lumea au dus tehnica păpușilor în locuri mult mai întunecate. De exemplu, Jan Švankmajer a venit în domeniul animației din mișcarea de teatru experimental din Praga. Lucrările sale combină figuri umane și animație în stop-cadru, creând meditații tulburătoare despre sexualitate și moralitate, precum scurtmetrajul *Dimensiuni ale dialogului* (Moznosti dialogu, 1982) și lungmetrajele *Alice* (1988), *Faust* (1994) și *Conspiratorii plăcerii* (Spiklenci slasti, 1996). Cei mai fideli discipoli ai lui Švankmajer sunt frații Quay, Stephen și Timothy, gemeni născuți în Philadelphia, care s-au mutat la Londra pentru a crea o serie meticuloasă de animație cu păpuși, adâncită în atmosfera și fatalismul ironic al Europei de Est. Lucrarea lor *Strada crocodililor* (Street of Crocodiles, 1986), bazată indirect pe poveștile lui Bruno Schulz, este o parabolă cu înțeles obscur, în care o păpușă este eliberată din sforile sale, dar rămâne sclavă a unor impulsuri sexuale bizare.

Nick Park, creatorul seriei *Wallace și Gromit* (Wallace and Gromit), este răspunsul optimist la fantasmele negre ale fraților Quay – cu ajutorul stop-cadrului, el creează personaje îndrăgite și ambianțe confortabile în care se regăsesc securitatea și calmul vieții de provincie engleze. El și colegii săi de la firma britanică Aardman Animations, inclusiv fondatorii Peter Lord și Dave Sproxton, au preluat formatul tradițional, axat pe copil, al animațiilor din lut și l-au dus către noi înălțimi ale sofisticării și expresivității.

Forme mai tradiționale ale filmelor de animație au fost produse în continuare în Europa de francezul Paul Grimault (*Regele și pasărea* – Le Roi et l'oiseau, început în 1948 și relansat în 1980), italianul Bruno Bozzetto (a cărui creație din 1976 *Allegro Non Troppo* parodiază copios *Fantasia*) și britanicii John Halas și Joy Batchelor (*Ferma animalelor* – Animal Farm, 1955) și Richard Williams (*Ann zdrențăroasa și Andy* – Raggedy Ann and Andy, 1977). *Submarinul galben* (Yellow Submarine, 1968) al lui George Dunning a folosit creator motivele vizuale ale perioadei psihedelice, atrăgându-i iar pe tineri spre o artă ce fusese retrogradată către copii.

O victimă a costurilor de producție în creștere, animația completă de lung metraj părea să fie pe moarte, până când doi dezvoltatori au relansat-o neașteptat în anii 1980. Prima a fost compania lui Disney, care a descoperit că musicalul putea fi reînsuflețit și apreciat de audiența contemporană prin transformarea sa în desen animat (*Mica sirenă* – The Little Mermaid, 1989); cea de-a doua a descoperit tehnologia computerizată a animației, reducând cu mult cheltuielile pentru noile forme de exprimare. Deși majoritatea filmelor animate contemporane folosesc tehnici computerizate într-o măsură mai mare sau mai mică, cele mai bune și mai pure achiziții în acest domeniu sunt lucrările lui John Lasseter, ale cărui producții în studiourile Pixar Animation au evoluat de la scurtmetraje experimentale,

precum *Luxor, Jr.* (1986), până la trăsături abundente, ca în *Jucării* (Toy Story, 1995; primul lungmetraj animat complet computerizat), *Viață de gândac* (A Bug's Life, 1998), *În căutarea lui Nemo* (Finding Nemo, 2003), *Incredibilii* (The Incredibles, 2004), *WALL-E* (2008) și *Up* (2009). Tehnicile computerizate sunt încorporate în comun în animațiile tradiționale, dând filmelor precum *Mulan* (1998) al lui Disney și *Drumul spre Eldorado* (The Road to El Dorado, 2000) al studiourilor Dreamworks o nouă față și dimensiune, reducând astfel orele nenumărate de muncă manuală.

Animația contemporană

La un secol de la nașterea sa, animația continuă să evolueze. Cele mai palpitante transformări se regăsesc în două direcții distincte: *anime* („animație") în Japonia și desenele animate de televiziune de la orele de vârf din Statele Unite. O explozie a stilului nuvelistic dens al benzilor desenate japoneze de tip *manga* și tehnicile la preț redus, dezvoltate pentru producțiile de televiziune în animații precum *Prințesa Mononoke* (Princesse Mononoke, 1997) a lui Hayao Miyazaki, sunt echivalentul modern al aventurilor populare filmate cândva de Kenji Mizoguchi (*Cei 47 de samurai ronin* - Genroku Chûshingura, 1941) și Akira Kurosawa (*Garda de corp* - Yojimbo, 1961). *Albastrul perfect* (Perfect Blue, 1997) al lui Satoshi Kon sugerează primele filme din noul val japonez ale regizorului Nagisa Oshima, cu explorarea violentă a personalității deformate de media.

Animația de televiziune din Statele Unite, care a debutat în anii 1950 cu William Hanna și Joseph Barbera (*Ursul Yogi* - Yogi Bear, *Aventuri din Epoca de Piatră* - The Flintstones), a fost ani buni sinonimă cu tehnicile primitive și cu scenariile neglijente. Dar, odată cu debutul seriei *Familia Simpson* (The Simpsons), animația de televiziune a devenit un fel de porta-voce pentru comentarii sociale caustice sau pentru sinceritatea absurdă (*Ren și Stimpy* - Ren and Stimpy, al lui John Kricfalusi), ceea ce a fost prea agresiv subliniat pentru realismul acțiunilor live. Când *Beavis și Butt-Head* (Beavis and Butt-Head) ai lui Mike Judge au debutat în rețeaua MTV în 1993, canalul de muzică rock prin cablu a descoperit că desenele animate puteau să forțeze limitele cenzurii cum nu putea nici o altă producție de televiziune. Trey Parker și Matt Stone au urmat succesul lui Judge în 1997 cu *South Park*, o serie ce are ca protagoniști niște puști spurcați la gură care cresc în Vestul Mijlociu american și este redată într-un stil animat insipid, schițat, ce ar fi părut primitiv în 1906. Părintele spiritual al noii animații de televiziune este Jay Ward, a cărui creație *Rocky și prietenii săi* (Rocky and His Friends), difuzată pentru prima dată în 1959, a transformat stilul răsuflat al televiziunii într-un vehicul pentru umor absurd și satiră pentru adulți.

În ciuda acestor evoluții care sfidau limitele, au continuat să fie produse desene animate tradiționale, cei mai remarcabili creatori de animație în această zonă fiind Don Bluth (*Poveste americană* - An American Tale, 1986), un fost angajat de la Disney care și-a mutat cartierul general în Irlanda, și Brad Bird, un veteran al minimalismului Simpsonilor, care a progresat până la tehnica spectaculoasă și completă din *Uriașul de fier* (The Iron Giant, 1999). Deoarece tehnicile de imagine digitală se îmbunătățesc și devin tot mai disponibile, e din ce în ce mai dificil să se tragă o linie de demarcație între acțiunea live și animație. Filme precum *Matrix* (The Matrix,1999), *Războiul stelelor: Amenințarea fantomă* (Star Wars: Episode One, 1999) și *Gladiatorul* (Gladiator, 2000) au cuprins fundaluri, părți ale acțiunii și chiar personaje principale concepute de ilustratori și aduse la viață de tehnologie. Aceste tehnici nu sunt mai puțin creații ale artei animației decât erau Gertie, Betty Boop și Bugs Bunny.

animație computerizată

Formă de grafică animată care a înlocuit animația clasică a stop-cadrelor cu păpuși realizate la scară redusă sau cu desene. Eforturile depuse în scopul diminuării eforturilor de realizare și a costurilor de producție au dus la simplificare și computerizare. Calculatoarele pot fi folosite în orice etapă a realizării de animații complexe - de ex., pentru a automatiza mișcarea camerei în platou sau pentru a furniza desene intermediare în scopul realizării animației complete. Când o imagine tridimensională este tradusă în limbaj computerizat (digitalizată), calculatorul poate genera și afișa o succesiune de imagini care dau impresia că obiectul se deplasează sau se rotește în spațiu. Astfel, animația computerizată poate simula mișcări foarte complexe, utile în domeniul cercetării medicale, în alte tipuri de cercetare științifică, precum și în realizarea filmelor artistice.

animé

Stil de animație, popular în filmele japoneze. Filmele animé sunt destinate în primul rând pieței japoneze și, în consecință, conțin multe referințe culturale

specifice Japoniei. De exemplu, ochii mari ai personajelor sunt percepuți în Japonia ca ferestre ale sufletului. O mare parte a producțiilor se adresează copiilor, dar există și producții pentru adulți. Producerea animé-ului a început în 1956 și a atins un succes stabil în 1961, odată cu înființarea companiei Mushi Productions de către Osamu Tezuka, o personalitate de prim rang a genului manga (benzi desenate) modern. Producții animé precum *Akira* (1988), *Mononoke Hime* (1997) și seria *Pokémon* au câștigat o popularitate internațională.

animism

Credință în existența spiritului care se poate separa de corp. Astfel de credințe sunt, de obicei, atribuite societăților mici (primitive), deși ele apar și în marile religii ale lumii. Au fost pentru prima dată analizate temeinic de către Edward Burnett Tylor, în cartea sa *Cultura primitivă* (Primitive Culture, 1871). Animismul clasic, conform opiniei lui Taylor, constă în atribuirea unei existențe conștiente elementelor și fenomenelor din natură, practică din care, mai târziu, a luat naștere conceptul de suflet. *Vezi* șaman.

anion

Grup de atomi purtând o sarcină electrică negativă, indicată de simbolul minus suprascris după simbolul chimic. Anionii dintr-un lichid expus unui câmp electric migrează către electrodul pozitiv (anod). Printre exemple se numără hidroxilul ($—OH^-$; vezi hidroxid), carbonatul ($—CO_3^{2-}$) și fosfatul ($—PO_4^{3-}$). *Vezi* ion; cation.

Anjou

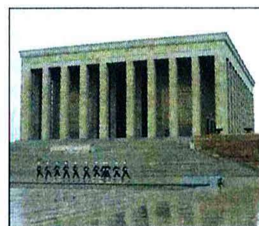
Regiune istorică de pe valea Loarei inferioare, în NV Franței. În perioada galo-romană a purtat numele de Civitas Andegavensis, devenind ulterior comitat, iar apoi, din 1360, ducat de Anjou. Reședința era la Angers. Sub dinastia carolingiană, era administrată de un conte, în numele regelui Franței. Regiunea a intrat în stăpânirea regelui englez Henric II, prin căsătoria acestuia cu Alienor de Aquitania în 1152, mariaj care a pus bazele Imperiului Anglo-Angevin al dinastiei Plantagenet. Francezii au recuperat regiunea Anjou în 1259, reunită cu Franța în 1481. În 1790 a încetat să existe ca regiune administrativă distinctă.

Anjou, Casa de ~

Vezi Casa Plantagenet

Ankara *anterior* Angora

Oraș, capitală a Turciei, 2 984 099 loc. (1997). Situat la cca 200 km S de Marea Neagră, a fost locuit încă din Epoca Pietrei. Cucerit de Alexandru cel Mare, în anul 334 î.Hr., orașul a fost inclus în Imperiul Roman de către împăratul Augustus. Ca oraș al Imperiului Bizantin, Ankara a fost cucerită în 1073 de turci, pe care i-a alungat cruciatul Raymond IV de Toulouse în 1101. În 1403, orașul a intrat sub stăpânirea Imperiului Otoman. După Primul Război Mondial, Mustafa Kemal Atatürk a făcut din Ankara centrul de rezistență atât împotriva otomanilor, cât și a invadatorilor greci. În 1923 a devenit capitală a Turciei. În prezent, orașul este al doilea centru industrial, ca importanță, după Istanbul. Istoria sa este reflectată de arhitectura romană, bizantină și otomană, de ruinele și de importantele muzee.

Mausoleul Atatürk; Ankara, Turcia

BIBLIOTECA ROBERT HARDING PICTURE, LONDRA

ankh

Hieroglifă egipteană, semnificând viața, alcătuită dintr-o cruce în vârful căreia se află o buclă. În inscripțiile funerare, zeii și faraonii sunt deseori înfățișați ținând un ankh, ca parte a hieroglifei reprezentând conceptele de sănătate și fericire. Acest simbol este folosit drept cruce în Biserica Ortodoxă Coptă.

Ankobra

Râu în S statului Ghana. Izvorăște la NE de Wiawso, curgând pe o distanță de aproape 209 km, spre S, în direcția Golfului Guineii, situat la V de Axim. Principalii săi afluenți sunt râurile Mansi și Bonsa. O mare parte a bazinului său este comun cu cel al râului Tano, situat în V.

an-lumină

Distanță parcursă de lumină prin vid, timp de un an, la viteza ei acceptată, de 299 792 km/secundă. Un an-lumină este echivalent cu $9{,}5 \times 10^{12}$ km, 63 240 unități astronomice sau 0,307 parseci.

Annaba *anterior* Bône

Port maritim în NE Algeriei, 410 700 loc. (2004). Considerat a fi același cu portul vechiului Hippo (sau Hippo Regius), a fost unul dintre orașele bogate ale Africii romane. Aici a locuit Sfântul Augustin între 396–430 d.Hr. În 431 d.Hr., orașul a fost grav afectat de năvălirile vandalilor, apoi a trecut în Imperiul Bizantin în 533 d.Hr., înainte ca arabii să-l ocupe, în sec. VII, numindu-l Bône. În 1832 a fost ocupat

de trupele franceze. În prezent, orașul este cel mai mare exportator de minereuri din Algeria, fiind totodată și port comercial.

Annam

Regat istoric din E Vietnamului. Regiunea a fost cucerită pe la 200 î.Hr. de către chinezi, care i-au dat numele pe care locuitorii indigeni nu l-au folosit niciodată. Și-a câștigat independența în sec. XV, oferind astfel acces permanent Vietnamului la delta fluviului Mekong. Odată cu unificarea Vietnamului în 1802, orașul Hue a devenit reședință administrativă, iar regiunea a fost guvernată de împăratul Annamului. În sec. XIX, centrul Vietnamului a intrat treptat sub controlul Franței, între 1883–1885 fiind protectorat francez, iar curtea din Hue a deținut o putere formală. Regiunea a fost divizată în Vietnamul de Nord și Vietnamul de Sud, în 1954. Ultimul împărat a abdicat în 1945, dar a fost șeful statului din 1949 și până după divizarea teritoriilor (1955).

Annan, Kofi (Atta)

(n. 08.04.1938, Kumasi, Ghana)

Al șaptelea secretar general al Organizației Națiunilor Unite (1997–2006), căruia i-a fost decernat, împreună cu organizația pe care a condus-o, Premiul Nobel pentru pace, în 2001. A fost fiul unui guvernator provincial și, succedându-i tatălui său, a devenit conducătorul populației fante. A absolvit Institutul pentru Studii Internaționale din Geneva și MIT. Aproape întreaga sa carieră s-a desfășurat în cadrul ONU, începând cu Organizația Mondială a Sănătății (1962). Ca subsecretar general pentru probleme de menținere a păcii (din 1993), a transferat către NATO responsabilitățile asupra operațiunilor de menținere a păcii în Bosnia. În decembrie 1996 a devenit primul secretar-general al ONU originar dintr-o țară a Africii subsahariene, având mandatul de a reforma birocrația acestei organizații. A criticat eșecul ONU în încercarea de a opri genocidul din Rwanda (1994). Cererea sa, ca ONU să intervină în cazurile de încălcare a drepturilor omului de către guverne față de propriul popor, a provocat multe nemulțumiri. Prioritățile mandatului său au fost reformarea organizației, câștigarea încrederii opiniei publice în ONU și acțiunile de menținere a păcii și de dezvoltare. În 2001 a fost ales pentru un al doilea mandat.

Annapolis

Oraș, centru administrativ al statului Maryland, SUA, 35 838 loc. (2000). Este așezat de-a lungul râului Severn, în golful Chesapeake. A fost întemeiat în 1649 de către puritanii din Virginia, primind numele Providence. Ulterior s-a numit Ann Arundel Town. A devenit reședința statului în 1694, fiind redenumit după numele prințesei Ana (mai târziu regină). Economia sa este aservită serviciilor guvernamentale și este locul unde se află sediul Academiei Navale a Statelor Unite.

Annapolis, Convenția de la ~

(septembrie 1786)

Întâlnire în Annapolis, Maryland, ce a avut ca rezultat formarea Convenției Constituționale. Delegați din cinci state s-au întrunit aici pentru a discuta probleme legate de comerțul maritim, ajungându-se la concluzia că acestea nu puteau fi rezolvate fără modificarea Articolelor Confederației. În acest sens au convocat o întâlnire a reprezentanților tuturor statelor membre la Philadelphia, în 1787.

Annapurna

Lanț muntos, în Nepal. Formează o creastă cu o lungime de 48 km, având patru vârfuri importante. Annapurna I (8 091 m) a fost escaladat pentru prima oară în 1950, de o expediție franceză; este primul vârf cu o înălțime ce depășește 8 000 m care a fost escaladat până în vârf. În 1970, o echipă feminină japoneză a escaladat Annapurna III (7 577 m).

Ann Arbor

Oraș, la SE de Michigan, SUA, 114 024 loc. (2000). Înființat în 1824, a devenit un centru agricol odată cu apariția liniilor de cale ferată, în 1839. Universitatea din Michigan, care s-a mutat aici din Detroit în 1841, a jucat un rol important în dezvoltarea orașului. Institutele private de cercetări industriale, precum și institutele de cercetare și tehnologie ale universității fac din oraș un important centru de cercetare spațială și nucleară din Vestul Mijlociu.

annona

Exemplar dintre variatele specii de arbuști și arbori mici *Annona*, din familia *Annonaceae*, originare din zona tropicală a Lumii Noi și din Florida. Este cea mai mare familie din ordinul magnoliilor și cuprinde cca 1 100 de specii de plante, grupate în 122 de genuri. Multe specii sunt apreciate pentru fructele lor mari, cu pulpă. Unele sunt valorificate pentru lemnul lor, iar altele ca ornament. Frunzele și lemnul multor specii sunt frumos mirositoare. Fructul este o bacă. Mica annona americană tropicală (*Annona reticulata*) face fructe de culoare roșie-gălbuie, dulci, cu miezul ca o cremă. Alte specii includ mărul dulce (*A. squamosa*)

și mărul acru (*A. muricata*). Coaja, frunzele și rădăcinile multor specii sunt importante în medicina populară.

anod

Terminal sau electrod prin care electronii părăsesc un sistem. În structura unei baterii sau a unei alte surse de curent continuu, anodul este polul pozitiv. Într-o sarcină pasivă, anodul reprezintă polul pozitiv. Într-un tub cu electroni, aceștia circulă dinspre catod spre anod; într-o baie de electroliză, ionii negativi sunt captați de anod.

anomie

În sociologie, stare de instabilitate socială sau de agitație interioară a unei persoane, ca urmare a deteriorării normelor și valorilor sau a lipsei unor idealuri sau scopuri. Termenul a fost introdus în 1897, de Émile Durkheim, care credea că un tip de sinucidere (anomică) este rezultatul distrugerii standardelor sociale, de care indivizii au nevoie pentru a-și ghida comportamentul. Robert K. Merton a studiat cauzele anomiei în Statele Unite, descoperind că cele mai grave cazuri erau reprezentate de cei care nu puteau găsi mijloacele corespunzătoare pentru atingerea aspirațiilor culturale. Delincvența, crima și suicidul sunt de multe ori reacții la starea de anomie. *Vezi și* alienare.

anorexie nervoasă

Tulburare de alimentație, care le afectează mai ales pe femei, caracterizată prin incapacitatea de a păstra greutatea corporală la o valoare normală din cauza unei dorințe intense de a fi slab, a fricii de a nu se îngrășa sau a unei tulburări a imaginii corporale. Anorexia nervoasă începe în general în adolescență. Un simptom obișnuit la femei este amenoreea. O persoană cu anorexie nervoasă face, de obicei, eforturi exagerate pentru a nu mânca și a pierde din greutate, complicațiile de ordin medical care decurg de aici fiind potențial fatale. Tratamentul poate fi și de natură psihologică și socială.

anortit

Mineral de feldspat, bogat în calciu aluminosilicat ($CaAl_2Si_2O_8$), care apare sub formă de cristale casante, cu aspect sticlos, de culoare albă sau gri. Intră în compoziția rocilor, fiind folosit la fabricarea sticlei și a ceramicii. Este prezent în rocile vulcanice (*vezi și* roci acide și bazice).

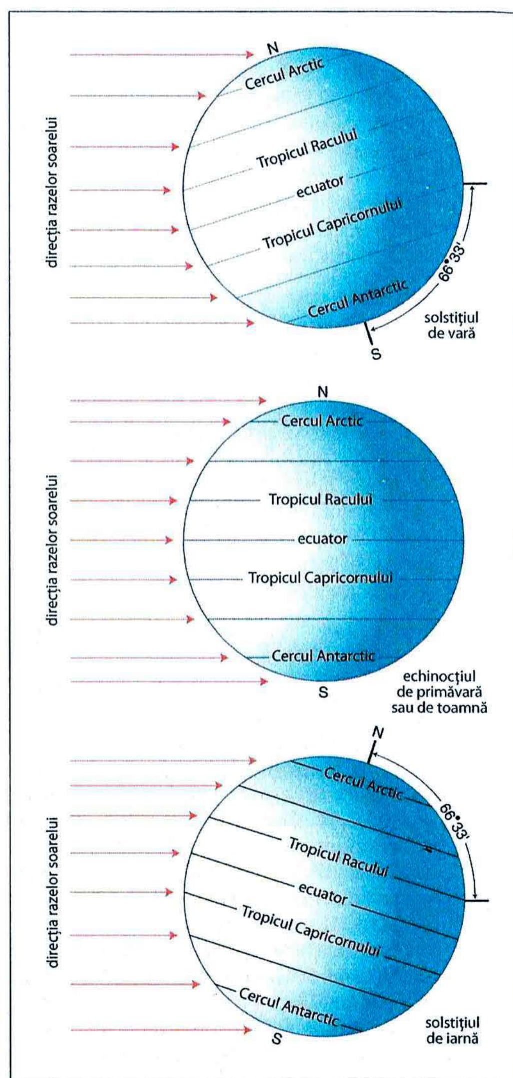
anortozit

Tip de rocă magmatică intrusivă, cu un conținut ridicat de feldspat bogat în calciu. Se găsește în cantități mai mici decât bazaltele sau granitele, asociațiile anortozice formând masive independente, de dimensiuni mari. Pe Pământ, această rocă este larg cristalizată, în timp ce mostrele de origine lunară au granulație fină.

anotimp

Oricare dintre cele patru diviziuni ale anului, definite în funcție de schimbările

Cauza principală a fenomenului de formare a anotimpurilor o constituie modificarea produsă în cantitatea de lumină solară care ajunge pe suprafața Pământului la diferitele latitudini în decursul unui an. Datorită înclinării axei polilor, Pământul expune, pe rând, spre Soare, o parte mai mare din emisfera nordică și mai puțin din cea sudică, apoi invers. Iluminarea și încălzirea neuniforme ale celor două emisfere în timpul mișcării de revoluție determină formarea anotimpurilor și succesiunea lor, precum și durata inegală a zilelor și nopților în cursul anului.

majore ale vremii. În emisfera nordică, iarna începe oficial odată cu solstițiul de iarnă (21/22 decembrie), primăvara, la data echinocțiului de primăvară (20/21 martie), vara, odată cu solstițiul de vară (21/22 iunie), iar toamna, la data echinocțiului de toamnă (22/23 septembrie). În emisfera sudică, datele solstițiilor (iarnă/vară), ca și cele ale echinocțiilor (toamnă/primăvară), sunt inversate.

Anouilh, Jean(-Marie-Lucien-Pierre)

(23.06.1910, Bordeaux, Franța - 03.10.1987, Lausanne, Elveția)

Dramaturg francez. După ce a studiat dreptul, a scris prima piesă, *Hermina* (l'Hermine, 1932), urmată de piesa de succes *Călător fără bagaje* (Voyageur sans bagage, 1937). Este cunoscut mai ales prin *Antigona* (1944), *Ciocârlia* (l'Alouette, 1953) și *Becket* (1959), în care a folosit tehnici precum cea a piesei în piesă, flashback, proiecția în viitor și schimbarea de roluri. Este un exponent talentat al curentului pièce-bien-faite (*în franceză*, piesă-bine-făcută), respingând naturalismul și realismul, în favoarea întoarcerii la teatralitate.

ansar

(*în arabă*, cel care ajută)

Termenul se referea inițial la unii dintre însoțitorii profetului. Atunci când Mahomed a părăsit Mecca, îndreptându-se către Medina, ansar i-au fost locuitorii din Medina, care i-au devenit apoi și adepți devotați, înrolându-se în armata sa. Sensul termenului a fost reluat în sec. XIX, pentru a-i desemna pe adepții lui al-Mahdi, pe succesorul acestuia sau pe descendenții săi.

Anschluss

(*în germană*, unire)

Unirea politică a Austriei cu Germania care a avut loc atunci când Adolf Hitler a anexat Austria. În 1938, cancelarului austriac Kurt von Schuschnigg i s-a impus să anuleze plebiscitul privind alipirea Austriei la Germania, al cărui rezultat era estimat a fi defavorabil acestei uniri. Cancelarul a demisionat și a ordonat armatei austriece să nu se opună trupelor germane. Invazia a avut loc la 12 martie, iar entuziasmul arătat de populație l-a convins pe Hitler să anexeze Austria chiar a doua zi. Deși Franța și Marea Britanie au protestat față de metodele lui Hitler, au acceptat și ele, împreună cu alte țări, faptul deja împlinit.

Anselm de Canterbury, Sfântul ~

(1033/1034, Aosta, Lombardia, Italia - 21.04.1109, Canterbury, Kent, Anglia; sărbătorit la 21 aprilie în calendarul catolic)

Fondator al scolasticismului. A intrat în ordinul monahal al mănăstirii benedictine de la Bec (Normandia), în 1057, devenind abate în 1078. În 1077 a scris *Monologion* pentru a demonstra prin mijloace pur raționale existența și atributele lui Dumnezeu. A scris apoi *Proslogion* care enunță argumentul ontologic al existenței lui Dumnezeu. În 1093 a devenit arhiepiscop de Canterbury și a intrat repede în dispută cu William II în privința independenței bisericii și a dreptului de a face apel la papă. Aceste dispute au dus la exilul lui și, deși a fost rechemat de Henric I, Anselm a intrat într-o nouă controversă cu regele asupra investiturii laice (*vezi* Controversa învestiturii). În 1099 a terminat *De ce Dumnezeu a devenit om?* (Cur Deus homo?), lucrare dedicată patimilor lui Iisus pentru mântuirea omenirii. Anselm a fost declarat Doctor al bisericii în 1720.

Ansgar, Sfântul ~

(801?d.Hr., lângă Corbie, Austrasia - 03.02.865 d.Hr., Bremen, Saxonia; sărbătorit la 3 februarie în calendarul catolic)

Misionar, primul arhiepiscop de Hamburg și sfântul patron al Scandinaviei. A fost trimis de Ludovic I (cel Pios) pentru a-l ajuta pe regele Harald la creștinarea Danemarcei și pe regele Bjorn la creștinarea Suediei. A inițiat o misiune de creștinare a tuturor scandinavilor și slavilor, fiind numit arhiepiscop de Hamburg (832 d.Hr.). Deoarece Suedia și Danemarca s-au întors la practicile păgâne pe la 845 d.Hr., Ansgar a trebuit să repete întreaga sa muncă. A împiedicat o revoltă păgână, fiind canonizat la scurt timp după moartea sa.

Anshan

Oraș și regiune de pe teritoriul vechiului Elam, la N de actualul oraș Shiraz, în Iran. Anshan a ajuns un oraș important în jurul lui 2350 î.Hr., dar a cunoscut o perioadă de maximă înflorire în intervalul sec. XIII–XII î.Hr., perioadă în care suveranii Elamului, în calitate de regi ai orașelor Anshan și Susa, prădau periodic orașele Babilonului. Regiunea a fost condusă de către Persia, pe la 675 î.Hr. Ruinele orașului au fost locul unor importante descoperiri arheologice, aici găsindu-se și mostre din scrierea elamită timpurie.

Anshan *sau* An-shan

Oraș în provincia Liaoning, din NE Chinei, 1 285 849 loc. (1999). Înființat ca un punct

de tranzit în 1387, a fost fortificat în 1587, ca parte a planului de apărare al dinastiei Ming, pentru a rezista puterii crescânde a populației manchu. A fost distrus într-un incendiu, în timpul răscoalei boxerilor, și a suferit pagube însemnate în războiul ruso-japonez (1904–1905). În anii 1930, japonezii au ocupat Anshan și au făcut din el un centru de producere a oțelului. Orașul a fost bombardat de aviația americană în 1944, iar apoi prădat de trupele sovietice, după Al Doilea Război Mondial. Ulterior, chinezii l-au transformat din nou într-un centru de producere a oțelului, cimentului și a produselor chimice.

antablament

Porțiune de zidărie și benzi orizontale, situată deasupra șirului de coloane care susțin acoperișurile clădirilor în stil clasic. Antablamentul se împarte, de regulă, în trei secțiuni: partea de jos sau arhitrava care, inițial, avea forma unei traverse de susținere, de la o coloană la alta; partea centrală sau friza, împodobită sau nu cu sculpturi și picturi; partea de sus sau cornișa, construită dintr-o zidărie ce pornește de la marginea frizei. Majoritatea antablamentelor corespund sau derivă din ordinul doric, din cel ionic sau din cel corintic.

Antakya

Vezi Antiohia

Antananarivo *anterior* Tananarive

Oraș, capitală a Madagascarului, 1 403 449 loc. (2001). Situat în insula centrală Madagascar, la o altitudine de 1 250 m, orașul a fost înființat în sec. XVII și a fost controlat de dinastia Merina de la începutul anilor 1790 până la sfârșitul sec. XIX. Cucerit de francezi, a devenit capitala coloniei lor și numele a fost schimbat în Tananarive, iar după revoluția din 1992, în Antananarivo. Aici se află Universitatea din Madagascar, precum și fabrici de prelucrare a tutunului și de produse alimentare. Orașul este legat prin cale ferată de cel mai important port al insulei, Toamasina.

Antanta Cordială

(8 aprilie 1904)

Pact anglo-francez, care a pus capăt multor dispute coloniale și a încheiat divergențele dintre Franța și Marea Britanie. Prevedea libertatea de acțiune a britanicilor în Egipt și a francezilor în Maroc, rezolvând și alte câteva dispute imperiale. Pactul a scos din izolare ambele state, fapt ce a supărat Germania, care avea de câștigat din urma antagonismului anglo-francez. Antanta a deschis perioada de cooperare diplomatică anglo-franceză împotriva Germaniei, înaintea Primului Război Mondial, și a stat la baza celorlalte alianțe militare dintre cele două state.

Antarctic, Cercul Polar ~

Paralela de cca 66,5° latitudine sudică, ce mărginește zona înghețată de la extremitatea de S a planetei. Marchează limita nordică a regiunii în care Soarele, anual, nu răsare sau nu apune pe o perioadă de una sau mai multe zile. Cu cât se avansează spre S, lungimea zilei sau a nopții crește, ajungând să dureze până la șase luni la Polul Sud.

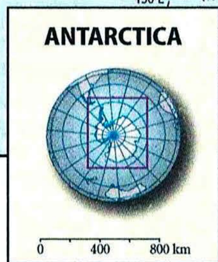
Antarctica

Regiune polară în S Terrei, care include Antarctida și porțiunile sudice ale oceanelor Pacific, Atlantic și Indian. Apele din jurul Antarctidei sunt uneori numite Oceanul Austral, dar și Oceanul Antarctic, în mod impropriu. Mare parte a regiunii este caracterizată de un climat subpolar; calotele de gheață se întind pe o suprafață extinsă, dincolo de marginile continentului. Apele reci provenite din aisbergurile de pe coastele Antarctidei formează un curent submarin ce se îndreaptă spre N. Acesta întâlnește un curent cald de suprafață, orientat spre S, care provine din oceanele Pacific, Indian și Atlantic. Punctul de confluență a acestor doi curenți se numește Convergența Antarctică, o regiune bogată în fitoplancton și crustacee, importante surse de hrană pentru numeroasele specii de pești, pinguini și alte păsări de coastă.

Antarctida

Al cincilea continent ca mărime de pe suprafața globului. Este situat în jurul Polului Sud, suprafața uscatului fiind acoperită aproape în întregime de o calotă de gheață cu o grosime medie de 1 700 m. Este divizată în două subcontinente: Antarctida de Est, care este, în mare parte, un podiș înalt acoperit cu gheață, și Antarctida de Vest, alcătuită dintr-un arhipelag de insule muntoase, acoperite cu gheață. Suprafața totală a continentului este de 14,2 milioane kmp. Este înconjurată de regiunile de S ale oceanelor Atlantic, Pacific și Indian (*vezi* Antarctica). Forma continentului este aproape circulară, singurele neregularități fiind reprezentate de Peninsula Antarctica și cele două golfuri importante, Marea Ross și Marea Weddell. La E și V, Antarctica este separată de lanțul Munților Transantarctici (3 000 km). Calota de gheață ce acoperă continentul are o masă echivalentă cu 90%

din masa de gheață de pe toată suprafața terestră. Fiind de departe continentul cu cea mai rece climă, aici s-a înregistrat cea mai coborâtă temperatură de pe suprafața globului –89,2°C, în 1983. Din cauza condițiilor climaterice, flora este săracă, însă resursele bogate de hrană ale oceanului atrag aici multe specii de păsări marine. Rusul F. G. von Bellingshausen (1778–1852), englezul Edward Bransfield (1795?–1852) și americanul Nathaniel Palmer (1799–1877) au pretins, fiecare, statutul de prim vizitator al continentului, în 1820. Perioada de până la 1900 a fost dominată de expediții de explorare a mărilor antarctice și subantarctice. În primii ani ai sec. XX, perioada eroică de explorare a Antarcticii, s-au organizat expediții la mare distanță în interiorul continentului, conduse de Robert Falcon Scott și, ulterior, de Ernest Shackleton. Polul Sud a fost atins pentru prima dată de către Roald Amundsen, în decembrie 1911, apoi de Scott în ianuarie 1912. Prima jumătate a sec. XX a fost perioada de colonizare a Antarcticii. Șapte națiuni au revendicat teritorii ale continentului, în timp ce multe altele au organizat expediții de explorare. În Anul Geofizic Internațional, 1957–1958, 12 națiuni au construit aici peste 50 de stațiuni internaționale de cercetare. În 1961, prin Tratatul Antarctic, s-a stabilit statutul Antarcticii ca zonă destinată exclusiv cercetărilor științifice. Un alt acord, din 1991, a interzis exploatarea resurselor minerale pe o perioadă de 50 de ani.

Antelami, Benedetto

(1150, Lombardia - 1230, Parma)

Sculptor și arhitect italian. Se presupune că a făcut parte din Magistri Antelami, o breaslă a constructorilor din regiunea lacului Como. Un basorelief timpuriu în marmură, realizat de el și intitulat *Coborârea de pe Cruce* (1178), se află în catedrala din Parma. I-au fost atribuite și decorațiunile sculptate ale catedralelor din Fidenza și Ferrara. Ultima sa lucrare se crede că a fost decorarea și (cel puțin parțial) construirea bisericii Sant' Andrea din Vercelli, a cărei arhitectură combina în mod fericit stilul romanic toscan cu trăsături gotice (contraforți adosați, rozete și bolte ogivale) și care i-a adus faima.

antenă

În telecomunicații, componentă a sistemelor de radio, televiziune și radar, care direcționează emiterea sau recepția undelor radio. Fabricate de obicei din metal, aceste

dispozitive variază în formă și dimensiuni, de la cele de forma unui catarg, utilizate pentru transmisiile de radio și televiziune, până la reflectoarele parabolice de mari dimensiuni, cu ajutorul cărora se recepționează undele emise de sateliți sau de obiectele cosmice aflate la mare distanță de Pământ. Antenele parabolice transmit semnalul recepționat unui receptor central. Antenele au fost inventate în anii 1880 de Heinrich Hertz și perfecționate de Guglielmo Marconi.

antenă

În zoologie, pereche de organe senzoriale, subțiri și segmentate, plasate pe capul insectelor, miriapodelor și al crustaceelor. Antenele insectelor, prin caracterul lor mobil, sunt atât receptori tactili, cât și olfactivi; în cazul anumitor specii, dezvoltarea plumelor antenale și a terminațiilor în perie a condus la ideea că ele servesc și pentru auz. Există dovezi științifice care susțin această idee doar pentru țânțar, ale cărui antene fac parte dintr-un sistem specializat în interpretarea vibrațiilor. În cazul altor insecte (de ex. furnica), mișcările antenelor joacă un rol important în comunicare.

Antenor

(cca 530–510 î.Hr.)

Sculptor grec, care și-a desfășurat activitatea în Atena. În Antichitate a devenit celebru pentru grupul statuar *Tyrannicides* (cca 510 î.Hr.), realizat în bronz și amplasat în Agora ateniană. Nu s-au păstrat copii ale acestei lucrări. În lucrările lui se disting elemente de mișcare și detalii anatomice minuțioase, care fac trecerea de la epoca arhaică la cea clasică. Îi este, de asemenea, atribuită o kore din marmură de pe Acropole (cca 520 î.Hr.), descoperită în 1886.

anthesterii

Festival atenian desfășurat în onoarea lui Dionysos și organizat în luna anthesterion (februarie-martie), pentru a celebra începutul primăverii și maturarea vinului din recolta precedentă. Dura trei zile, perioadă în care se aduceau libații zeului, din butoaie abia deschise. Se organizau serbări publice și avea loc ceremonia secretă a căsătoriei lui Dionysos cu soția regelui, precum și ritualuri legate de tărâmul morților.

Anthony, Susan B(rownwell)

(15.02.1820, Adams, Massachusetts, SUA - 13.03.1906, Rochester, New York)

Pionieră a mișcării pentru dreptul la vot al femeilor. A fost un copil precoce, învățând să scrie și să citească la vârsta de trei ani. A predat la o universitate pentru femei în N statului New York (1846–1849) și apoi a revenit la Rochester, unde a cunoscut mulți lideri aboliționiști, printre care pe Frederick Douglass și William Lloyd Sarrison. În 1852 s-a alăturat lui Elizabeth Cady Stanton în campania pentru drepturile femeii, contribuind la înființarea Societății pentru Drepturile Femeii din New York și a Asociației Femeilor Muncitoare din New York. În 1872 militând pentru dreptul femeii la vot, a condus două proteste ale femeilor chiar în apropierea urnelor de vot, fiind arestată și amendată pentru încălcarea legii electorale. A îndeplinit funcția de președintă a Asociației pentru Dreptul la Vot al Femeii Americane (1892–1900). În această calitate a susținut prelegeri în întreaga țară în favoarea unui amendament federal pentru instituirea dreptului femeii la vot.

Susan B. Anthony

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON, DC

anthurium

Plantă din genul *Anthurium,* care include aproape 600 de specii de erbacee tropicale din familia *Araceae*. Câteva specii sunt cultivate intensiv pentru comercializare, datorită florilor frumoase, ce se mențin multă vreme. Printre acestea se numără crinul flamingo *(A. andraeanum)*, care face o floare roșie-portocalie, și floarea flamingo *(A. scherzeranum)*, roșie aprins.

antiacid

Substanță chimică, de ex. biocarbonatul de sodiu, hidroxidul de magneziu sau de aluminiu, folosită pentru îndepărtarea disconfortului produs de indigestii, gastrite sau diverse forme de ulcer. Antiacidele neutralizează aciditatea gastrică timp de trei ore de la administrarea unei singure doze. Ele trebuie administrate între mese, la trei ore după fiecare masă sau înainte de culcare.

Antibes *în Antichitate* Antipolis

Port maritim în SE Franței, 72 412 loc. (1999). Situat pe coasta Mediteranei, la SV de Nisa, a fost un vechi port comercial grecesc, înființat de foceeni pe la 340 î.Hr. A devenit un oraș al Imperiului Roman și, ulterior, reședință a familiei Grimaldi (*vezi* Monaco), din 1384 până în 1608. Este

cunoscut ca stațiune balneară și turistică de iarnă, precum și pentru vestigiile romane.

antibiotic

Substanță care, în soluție diluată, este capabilă să distrugă microorganismele sau să le inhibe dezvoltarea, afectând într-o mică măsură sau chiar deloc gazda infectată. Primele antibiotice au fost reprezentate de produse naturale, de origine microbiană. Chimiștii au modificat structura multora dintre acestea, producând substanțe semisintetice sau în întregime sintetice. De la descoperirea penicilinei (1928), antibioticele au revoluționat tratamentul bolilor bacteriene, al infecțiilor fungice, precum și al altor afecțiuni. Substanța este produsă de multe dintre actinomicete (de ex. streptomicina, tetraciclina), de unele bacterii (de ex. polipeptide precum bacitracina) și de fungi (de ex. penicilina). Antibioticele pot avea un spectru larg (acționând împotriva unui număr mare de agenți patogeni) sau pot fi specifice (acționând împotriva unui singur agent patogen sau a unei clase unice de agenți infecțioși). Printre efectele secundare negative se numără și distrugerea florei bacteriene benefice organismului, provocând astfel diaree, alergii sau rezistența la medicamentul respectiv, dezvoltată chiar de microorganismele vizate.

anticoagulant

Substanță care previne închegarea sângelui, prin inhibarea sintezei sau funcționării diferiților factori de coagulare (*vezi* coagulare). Anticoagulanții sunt administrați pentru prevenirea trombozei și sunt utilizați la colectarea și conservarea sângelui. Există două mari tipuri de anticoagulanți: heparina și substanțele cu efect opus vitaminei K (de ex. warfarina). Substanțele din ultima categorie au un efect mai îndelungat întrucât intervin în metabolismul vitaminei K, la nivelul ficatului, determinând producerea de factori de coagulare cu efect scăzut. Tratamentul cu anticoagulanți implică un risc sporit de apariție a hemoragiilor greu de controlat.

anticorp

Moleculă prezentă în sistemul imunitar, care circulă în sânge și în limfă, ca răspuns al organismului la invazia unui antigen. Anticorpii sunt globuline generate în țesuturile limfoide de către celule B, ai căror receptori sunt specializați în combinarea cu un antigen specific. În acest fel este stimulată copierea moleculelor de receptori, rezultând anticorpi care se atașează de antigenul țintă, neutralizându-l sau provocând o reacție de complementaritate. Anticorpii au o mare varietate a situsurilor de legare, asigurând protecție împotriva unui spectru larg de agenți infecțioși și de substanțe toxice. Anticorpii extrași din serul sangvin care provine de la oameni sau animale infectate sunt, adesea, administrați sub formă de antiser, pentru imunizarea imediată împotriva microbilor sau a toxinelor cu acțiune rapidă. În 1975, Cesar Milstein și colaboratorii săi au dezvoltat un procedeu de producere a anticorpilor în cantități teoretic nelimitate. Acești anticorpi monoclonali pot emite radiații sau elibera substanțe cu efect direct asupra unor antigeni specifici. *Vezi* antitoxină, sistem reticuloendotelial.

Anticosti

Insulă în golful St. Lawrence. Așezată la gura fluviului St. Lawrence, la SE de Québec, are o lungime de 225 km și o lățime maximă de 56 km. Explorată de Jacques Cartier în 1534, a devenit parte a provinciei Québec, din 1774. Singura așezare este Port-Menier. Insula este mai ales o zonă de agrement.

Anticrist *sau* Antihrist

Principalul oponent al lui Hristos. Anticrist este menționat pentru prima dată în epistolele Sfântului Ioan și despre el se crede că va domni la sfârșitul lumii. Ideea unui conducător puternic, care va apărea la sfârșitul lumii pentru a se opune forțelor binelui, este împrumutată din iudaism. La rândul său, acesta a fost influențat de miturile iraniene și babiloniene despre luptele dintre divinitate și diavol. În Cartea lui Daniel, răul este reprezentat de un conducător militar, inspirat de imaginea lui Antioh IV Epifanul, care i-a persecutat pe evrei. În mai multe cărți din Noul Testament, Anticristul este cel care ispitește prin semne și minuni, căutând onoruri divine. Conceptul a avut o mare influență în rândurile creștinătății Evului Mediu, beneficiind de atenția multor comentatori, printre care și Adso de Montier-en-Der, ale cărui scrieri au devenit tratate medievale fundamentale despre Anticrist. În aceeași perioadă, papii și împărații care urmăreau obținerea puterii se acuzau adesea, reciproc, ca fiind Anticristul. În perioada Reformei, Martin Luther și alți conducători protestanți au identificat însăși instituția papală cu Anticristul.

antidepresiv

Medicament folosit pentru tratarea depresiei. Cele trei tipuri principale de

antidepresive inhibă metabolismul cerebral al serotoninei și norepinefrinei. Acțiunea acestor substanțe împiedică scăderea cantității de neurotransmițători monoaminați, până la niveluri asociate cu depresia. Efectele apar numai după câteva săptămâni de tratament. Antidepresivele triciclice, care împiedică reducerea acțiunii norepinefrinei și a serotoninei, sunt folosite la tratarea a peste 70% dintre cazuri. Inhibitorii monoamino-oxidazei (IMAO) blochează acțiunea monoamino-oxidazei (MAO), o enzimă care ajută la descompunerea norepinefrinei, a serotoninei și a dopaminei, la nivelul neuronilor, dar au efecte secundare imprevizibile, fiind administrați doar în cazurile în care tratamentul cu medicamente triciclice nu dă rezultate. Inhibitorii selectivi de recaptare a serotoninei (SSRI) blochează, aparent, doar reabsorbția serotoninei, ducând la creșterea nivelului acesteia în țesutul nervos. Inhibitorii SSRI, care includ fluoxetina (numele comercial este Prozac), ajută în cazurile de depresie pe care nu le rezolvă inhibitorii triciclici sau MAO, având efecte secundare mai reduse decât acestea.

antidot

Remediu ce contracarează efectele unei otrăvi sau ale unei toxine. Administrat oral, intravenos și uneori subcutanat, are diferite moduri de acțiune: neutralizarea directă a otrăvii, provocarea unui efect opus în organism, fixarea toxinei, pentru a împiedica absorbția ei, sau blocarea acțiunii toxinelor la nivelul receptorilor din organism. Unele otrăvuri devin active numai după ce au suferit transformări în organism. Antidotul împiedică această transformare.

Antietam, Bătălia de la ~

(17 septembrie 1862)

Luptă decisivă, soldată cu pierderi mari, din timpul Războiului Civil American, care a oprit înaintarea forțelor confederate în Maryland. După victoria în cea de-a doua bătălie de la Bull Run, generalul Robert E. Lee și-a stabilit trupele în Maryland, intenționând să captureze Washington, DC. A fost oprit de trupele unioniste, conduse de George B. McClellan, la Antietam Creek, Maryland. În bătălie au murit mai mult de 13 700 de soldați ai Confederației și 12 400 din partea unioniștilor. Lui McClellan i s-a reproșat că a permis forțelor conduse de Lee să se retragă în Virginia, însă victoria l-a încurajat pe președintele Abraham Lincoln să formuleze o versiune inițială a Proclamației de emancipare.

Antifederaliști

Conducători nord-americani care s-au opus ideii unui guvern central puternic, așa cum prevedea Constituția Statelor Unite din 1787. Efectul acestei opoziții a fost crearea Cartei Drepturilor. Antifederaliștii au admis necesitatea modificării Articolelor Confederației, însă considerau că un guvern federal puternic va afecta drepturile statelor confederate. Grupul de aderenți ai mișcării antifederaliste, printre care se numărau George Mason, Patrick Henry, Thomas Paine, Samuel Adams și George Clinton, era la fel de numeros ca și acela al federaliștilor, însă influența lor în zonele urbane era mai scăzută. Doar Rhode Island și Carolina de Nord au votat împotriva ratificării Constituției. Antifederaliștii au devenit influenți odată cu mandatul prezidențial al lui Thomas Jefferson, formând nucleul a ceea ce mai târziu a devenit Partidul Democrat.

Antifon

(480–411 î.Hr.)

Orator și om politic. Primul atenian cunoscut ca orator profesionist. A scris discursuri pe care însă le rosteau alții, deoarece el nu dorea să participe la dezbaterile publice. Este presupusul instigator al revoluției oligarhice organizate de Consiliul Celor Patru Sute, în încercarea de a prelua conducerea Atenei, aflată în război. După eșuarea acestei tentative, și-a justificat poziția avută în complot într-un discurs considerat de Tucidide ca fiind cel mai bun discurs de apărare rostit vreodată. Cu toate acestea, a fost executat pentru trădare.

antifon

Compoziție corală cântată în timpul slujbelor religioase. În Anglia s-a dezvoltat la jumătatea sec. XVI, ca versiune la motetul catolic, scris în latină. Antifonul complet este compus pentru cor fără acompaniament instrumental, dar antifonul cu versuri poate fi cântat și de unul sau mai mulți soliști, cu acompaniament instrumental. Ambele variante presupun o interpretare antifonică, adică o alternare a celor două jumătăți ale corului. William Byrd, Thomas Talus, Henry Purcell și Georg Friedrich Händel au scris astfel de compoziții, rămase celebre.

antigel

Substanță care are capacitatea de a coborî punctul de îngheț al apei, protejând un anumit sistem de efectele distructive ale înghețului. În sistemele de răcire ale automobilelor, amestecul de apă și etilenglicol sau

propilen glicol poate duce la distrugerea radiatorului. Aditivii care previn înghețarea apei din benzină (de ex. dry gas) conțin de obicei metanol sau izopropanol. Pentru a supraviețui înghețului, organismele vii folosesc diferite substanțe chimice pentru a împiedica formarea de cristale de gheață în celulele și țesuturile lor: insectele folosesc glicerol sau dimetil sulfoxid, iar alte nevertebrate (nematode, rotifere) folosesc glicerolul sau trehaloza, în timp ce peștii din Antarctica folosesc proteinele.

antigen

Substanță străină aflată în organism, care provoacă un răspuns imunitar prin stimularea producerii de anticorpi de către limfocite sau chiar prin declanșarea unui atac direct al acestora din urmă (*vezi* anticorp; imunitate). Teoretic, orice moleculă străină de mari dimensiuni poate acționa ca antigen, inclusiv moleculele bacteriilor, virusurilor, paraziților, cele care aparțin unor alimente, veninuri, componente sangvine, precum și celulele și țesuturile diferitor specii, printre care și cele ale omului. Porțiuni de pe suprafața antigenului se leagă de moleculele receptoare de pe suprafața limfocitelor, stimulându-le să se multiplice și să creeze un răspuns imunitar, care să neutralizeze sau să distrugă antigenul.

Antigona

În legendele grecești, fiică născută din relația incestuoasă dintre Oedip și mama lui, Iocasta. După ce Oedip și-a provocat orbirea, pentru a se autopedepsi, Antigona și sora ei, Ismena, i-au purtat de grijă, urmându-l în exil. După moartea lui Oedip, Antigona s-a întors în Teba unde frații săi, Eteocle și Polinice, erau în conflict. Ambii au fost uciși, iar Creon, noul rege, a poruncit ca Polinice, acuzat de trădare, să nu fie îngropat. Antigona a încălcat interdicția și și-a înmormântat fratele; Creon a condamnat-o la moarte, însă ea s-a spânzurat. Povestea Antigonei i-a inspirat pe Sofocle și pe Euripide care i-au dedicat tragedii (în opera lui Euripide, Antigona supraviețuiește, trăind alături de iubitul ei, Hemon).

Antigonizilor, dinastia ~

Familie conducătoare din Macedonia antică (300–168 î.Hr.). Antigonos I a fost proclamat rege în 306 î.Hr., după cucerirea Ciprului de către fiul său, Demetrios. În urma acestei victorii, Antigonos a câștigat controlul asupra Mării Egee și a E Mediteranei, precum și asupra unei mari părți din Orientul Mijlociu. Sub conducerea lui Demetrios II (d. 239–229 î.Hr.), Macedonia a fost slăbită de războiul dintre ligile grecești aheeană și etoliană. Antigonos III (m. 221 î.Hr.) a refăcut Alianța Elenă, asigurând Macedoniei o poziție importantă în Grecia. Sub conducerea lui Filip V, Macedonia a intrat în conflict cu Roma în 251 î.Hr. Înfrângerea lui Filip a schimbat raporturile de putere, Roma devenind forța decisivă în E Mediteranei. Succesorul său, Perseu, a fost învins la Pydna, în 168 î.Hr., ceea ce a reprezentat și sfârșitul dinastiei.

Antigonos I Monophthalmos *sau* Antigonos I Ciclopul

(382 î.Hr.,/?/ - 301 î.Hr., Frigia, Asia Mică)

Întemeietor al dinastiei macedonene a Antigonizilor. A fost general în timpul domniei lui Alexandru cel Mare. Ca urmare a comploturilor, alianțelor și războaielor dintre succesorii lui Alexandru, a obținut controlul asupra Asiei Mici și a Siriei, deși, la scurt timp, i-a cedat teritoriile de la E de Eufrat lui Seleucos I Nicator. Fiul său, Demetrios I, l-a uzurpat pe guvernatorul Atenei și a cucerit Ciprul în 307 î.Hr., oferindu-i lui Antigonos controlul asupra Mediteranei de Est, Mării Egee și Asiei Mici. În 306 î.Hr., armata l-a proclamat rege al imperiului. În 302 î.Hr., ajutat de fiul său, a revitalizat Liga Panelenă (alcătuită din statele elene, cu excepția Spartei, Meseniei și Tesaliei), pentru a asigura pacea în Elada și pentru a-l proteja pe Antigonos. Dorința de a cuceri Macedonia și fostul imperiu al lui Alexandru s-a stins odată cu el, în Bătălia de la Ipsos (301 î.Hr.), singura luptă pe care a pierdut-o.

Antigonos II Gonatas

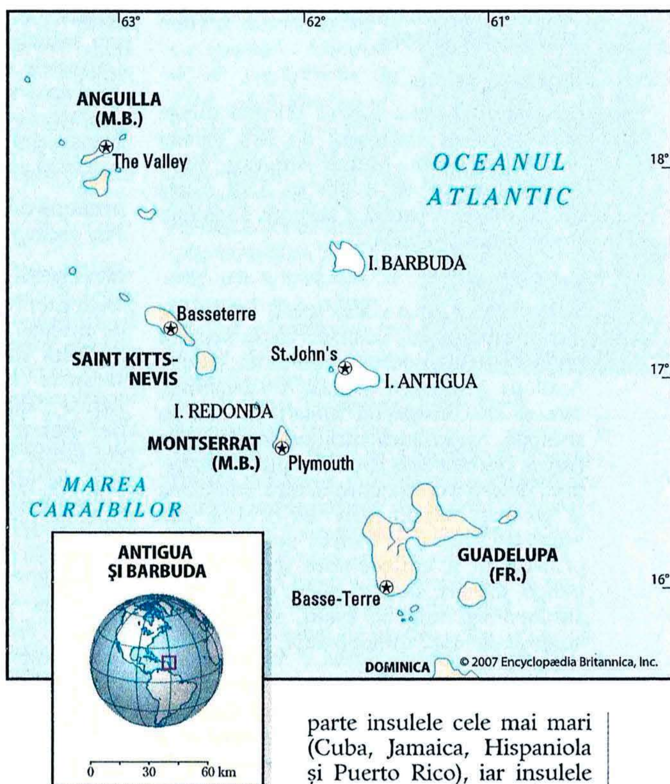
(320 î.Hr.,/?/ - 239 î.Hr,/?/)

Rege al Macedoniei (276 î.Hr–239 î.Hr.), fiul lui Demetrios I Poliorcetes. I-a învins pe gali în Grecia (279 î.Hr.) și în Asia Mică (277 î.Hr.), ocupând orașe de importanță strategică și încheind alianțe. L-a învins și pe Pyrrhos din Epir, în Grecia (272 î.Hr.), consolidându-și stăpânirea în Macedonia. A obținut victorii durabile împotriva Egiptului, Spartei și Atenei (267–261 î.Hr.). S-a aliat cu Liga Etoliană și cu tiranii locali pentru a stăvili incursiunile Ligii Aheene. Victoria asupra flotei egiptene, în insula Andros (244? î.Hr.), a asigurat dominația Macedoniei în Marea Egee.

Antigua și Barbuda

Stat insular în Antilele Mici, Marea Caraibilor. Teritoriul este format din trei insule: Antigua, Barbuda și Redonda. Are

443 kmp, 77 800 loc. (2005). Capitala se află la St. John's (în Antigua). Majoritatea populației este alcătuită din urmașii sclavilor, aduși aici în perioada colonială. Limba: engleză (oficială). Religia: creștină (majoritatea protestantă; dar și romano-catolică). Moneda: dolarul est-caraibian. Cea mai mare dintre insule este Antigua (280 kmp), insulă fără păduri, relief muntos sau râuri, supusă secetelor. Cel mai important port este St. John's. Barbuda, situată la 40 km N de Antigua, are 161 kmp, este aproape nelocuită și adăpostește o mare rezervație de păsări. Singura localitate este Codrington, pe coasta de V a insulei. Redonda (1,3 kmp) este o insulă stâncoasă, nelocuită, situată la SV de Antigua. Turismul este principala ramură economică a țării, iar activitățile bancare de tip offshore sunt în dezvoltare. Cristofor Columb a explorat Antigua în 1493, dându-i numele unei biserici din Sevilla, Spania. A fost colonizată în 1632, de englezi, care au adus sclavi din Africa pentru cultivarea tutunului și a trestiei de zahăr. Barbuda a fost colonizată de englezi în 1678. În 1834, sclavii și-au câștigat libertatea. Antigua și Barbuda au făcut parte din colonia britanică a Insulelor de sub Vânt, din 1871, până în momentul desființării acesteia în 1956. Insulele și-au proclamat independența în 1981.

antihistamină

Medicament sintetic, care blochează efectul histaminei din organism. Antihistaminele contracarează efectul histaminelor, prevenind atacurile alergice (*vezi* alergie) sau inflamația. Unele antihistamine previn și răul de mișcare și vertijul. Somnolența este un efect secundar frecvent. Antihistaminele H_2, care se atașează celui de-al doilea tip de receptor, sunt administrate pentru a controla secreția de acid gastric (*vezi* stomac) și în tratamentul ulcerului peptic.

Antilele Mari și Antilele Mici

Două grupuri de insule din Indiile de Vest, mărginind Marea Caraibilor la N, respectiv la E. Din grupul Antilelor Mari fac parte insulele cele mai mari (Cuba, Jamaica, Hispaniola și Puerto Rico), iar insulele Antilelor Mici sunt de dimensiuni mult mai reduse. Numele Antilia definea inițial teritoriile semilegendare așezate undeva la vest de Europa, peste Atlantic. După descoperirile lui Cristofor Columb, numele spaniol Antillas a fost atribuit teritoriilor nou descoperite. Marea Antilelor este un termen alternativ folosit în diferite limbi europene pentru a desemna Marea Caraibilor.

Antilele Olandeze *anterior* Curaçao

Posesiune insulară a Olandei, în Marea Caraibilor. Suprafață: 800 kmp, 183 000 loc. (2005). Sunt alcătuite din două grupuri de insule separate, la o mare depărtare una de cealaltă. Grupul de N, Sint Eustatius, secțiunea de S a Sint Maarten și Saba se află la capătul de N al Insulelor de sub Vânt, iar grupul de S, Curaçao, Bonaire și Aruba (până în 1986) la aproape 800 km SV, în largul coastei Venezuelei. Capitala, situată pe insula Curaçao, este Willemstad. Locuite inițial de populațiile de amerindieni arawake și carib, insulele au fost descoperite la sfârșitul sec. XV și au fost revendicate de Spania. În sec. XVII, Olanda a preluat controlul, iar în 1845 insulele au devenit Antilele Olandeze. În 1954 au devenit parte integrantă a Olandei, cu

autonomie internă totală. Aruba s-a retras din federație în 1986.

Antiliban, Munții ~

Lanț muntos de-a lungul graniței dintre Siria și Liban. Formează un lanț paralel cu Munții Liban. Munții Antiliban au o înălțime medie de 2 000 m. Din cauza solului arid și a pantelor abrupte, zona este foarte puțin populată.

antilopă

Una dintre numeroasele specii de bovide din emisfera estică, animale rapide, suple și grațioase care populează zonele de savană. Antilopa americană (familia *Antilocapridae*) este și ea considerată uneori ca fiind o antilopă. Majoritatea antilopelor trăiesc în Africa, celelalte specii, cu excepția antilocaprei, trăiesc în zona euroasiatică. Înălțimea la greabăn variază între 25 și 175 cm. Masculul, uneori și femela, poartă coarne pronunțate și curbate spre spate. *Vezi și* bongo, dik-dik, duiker, eland, gazela, gnu, antilopă-sig, impala, kudu, nyala, oryx, antilopă-de-apă, antilopă-tsipi.

antilopă-americană

Mamifer rumegător (*Antilocapra americana)* din câmpiile și semideșerturile din America de Nord, singurul membru supraviețuitor al familiei *Antilocapridae*. Are o înălțime de 80–100 cm. Corpul este brun-roșcat, coama scurtă este maro-închis, iar abdomenul alb. Are două dungi albe pe gât și o pată albă, circulară, pe șezut. Atât masculul cât și femela au coarne cu două ramificații verticale; ramificația mai lungă este orientată înspre spate, iar cea scurtă, înainte. Vara, antilopele americane trăiesc izolat sau în grupuri mici, iar iarna în turme mari. Poate alerga cu 70 km/h și poate realiza salturi de până la 6 m, fiind considerată cel mai rapid mamifer din America de Nord. Deși, în trecut, vestul acestui continent era populat de zeci de milioane de antilope, ele au fost aproape exterminate de vânători la începutul sec. XX. Eforturile ulterioare de conservare au permis refacerea numărului de exemplare ale acestei specii.

antilopă-americană
(*Antilocapra americana*)

LEONARD LEE RUE III

antilopă-de-apă

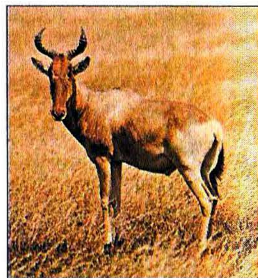
Antilopă (*Kobus ellipsiprymnus*) care trăiește în cirezi, de obicei lângă apă, în zonele de savană, de luncă și în zonele împădurite sau mlăștinoase din Africa subsahariană. Antilopele de apă au cca 1,5 m înălțime la greabăn. Masculii au coarne lungi, puternic crestate, curbate spre spate și apoi în sus. Blana aspră și lățoasă are o culoare cenușie, iar crupa are o dungă circulară albă.

antilopă-săritoare

Vezi antilopă-tsipi

antilopă-sig

Denumire folosită pentru cele două specii de antilopă (genul *Alcelaphus*) rapidă, zveltă, întâlnită în turme pe savanele întinse din Africa subsahariană. Se amestecă deseori cu turme de antilope din alte specii sau cu zebre. Ating înălțimea de 1,2 m la greabăn, iar spatele coboară din pătrimea anterioară spre cea posterioară, îngustă. Aspectul prelung al capului este accentuat, la ambele sexe, de coarne în formă de liră, inelate și unite la bază. Antilopa-sig roșie are o culoare brun-roșcat pală, cu partea posterioară mai deschisă. Două subspecii (antilopa-Swayne și tora) sunt amenințate cu dispariția.

antilopă-sig
(*Alcelaphus buselaphus cokii*)

LEONARD LEE RUE III

antilopă-tsipi *sau* antilopă-săritoare

Specie de antilope (*Antidorcas marsupialis*) care trăiește în savanele din sudul Africii, emblema națională a Africii de Sud. Au o înălțime la greabăn de cca 80 cm; atât masculul, cât și femela au coarne inelate, în formă de liră. Un pliu tegumentar de la mijlocul spinării până la crupă se poate desface lăsând să se vadă o creastă de păr

GEORGE HOLTON/PHOTO RESEARCHERS

antilope-tsipi sau săritoare (*Antidorcas marsupialis*)

alb. Corpul este brun-roșcat pe partea dorsală și prezintă lateral câte o bandă orizontală brună-închis; partea ventrală, capul, partea posterioară sunt albe. Când este speriată, face o serie de sărituri verticale până la 3,5 m înălțime, cu picioarele încordate, copitele adunate, capul aplecat în jos și spinarea arcuită.

antimaterie

Substanță alcătuită din particule elementare având masa și sarcina electrică a materiei obișnuite (de ex. electroni și protoni), dar pentru care sarcina și proprietățile magnetice asociate au semn opus. Existența antimateriei a fost avansată de teoria electronului a lui P.A.M. Dirac. În 1932 a fost descoperit pozitronul (antielectronul) în radiațiile cosmice, după care au fost descoperiți antiprotonul și antineutronul, cu ajutorul acceleratorului de particule. Pozitronii, antiprotonii și antineutronii, numiți generic antiparticule, sunt antiparticulele electronilor, protonilor și neutronilor. Apropierea dintre materie și antimaterie produce anihilarea, într-o fracțiune de secundă, cu eliberarea unei mari cantități de energie.

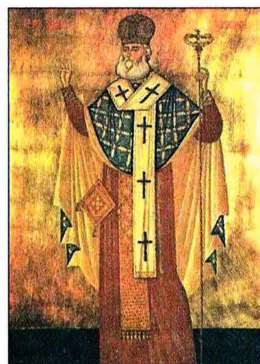
antimetabolit

Substanță care concurează, înlocuiește sau inhibă o componentă biochimică dintr-o celulă a cărei funcționare este, prin aceasta, perturbată. Deoarece structura antimetabolitului este similară cu a compusului respectiv, acesta este acceptat de celula gazdă, dar nu reacționează identic cu enzima ce acționează asupra componentei înlocuite. Antimetabolitul poate inhiba enzima sau se poate transforma într-o substanță inutilă. Mulți antimetaboliți sunt folosiți în tratarea bolilor. Printre aceștia se numără sulfamidele care deregleazā metabolismul bacteriilor (nu și pe cel al omului). Altele (de ex. metotrexat și 5-fluorouracil) sunt folosite în tratarea diferitelor forme de cancer.

Antim Ivireanul *născut* Andrei

(cca 1660, Iviria, Georgia – 03.09.1716, lângă Adrianopol, Turcia de azi)

Tipograf, gravor și apoi ierarh în Țara Românească. Luat de tânăr în robie de turci și dus la Constantinopol, a fost eliberat și a trăit în preajma patriarhiei ecumenice, unde a învătat sculptura în lemn, caligrafia, pictura, broderia, precum și limbile greacă, arabă și turcă. Venit în Țara Românească la solicitarea domnului Constantin Brâncoveanu, i se încredințează tipografia domnească, unde scoate un număr de cărți, unele cu gravuri executate de el (*Învățăturile lui Vasile Macedoneanul către fiul său Leon*, 1691, în greacă; *Evanghelierul greco-român*, 1693; și *Psaltirea*, 1694, în română). Urcă în ierarhia bisericească și, în 1708, este ales mitropolit. Ca urmare a unor intrigi, a fost exilat la mănăstirea Sfânta Ecaterina de pe muntele Sinai, dar a fost asasinat pe drum, iar trupul i-a fost aruncat în râu. A înființat tipografii la Snagov (1694) și Râmnic (1705), unde a tipărit un număr impresionant de lucrări destinate serviciului divin în limbile română, greacă, armeană și georgiană. Este considerat – alături de Coresi – cel mai mare tipograf din cultura medievală românească. A avut un rol însemnat în introducerea completă și definitivă a limbii române în slujbă și în același timp a creat o limbă liturgică românească, înțeleasă și folosită până azi. Recunoscut orator bisericesc, a lăsat un manuscris conținând 35 de predici (*Didahii*), remarcabile pentru arta cuvântului. Gravor, caligraf și miniaturist, a ilustrat o evanghelie greco-romană (1693) și una românească (1697). A ctitorit mănăstirea Antim din București (1716).

Antim Ivireanul

antimoniu *sau* stibiu

Element chimic semimetalic (*vezi* metal), având simbolul chimic Sb și numărul atomic 51. Dintre alotropii săi, cea mai frecvent întâlnită este o substanță solidă, casabilă, cu aspect albastru lucios. În natură, antimoniul apare cel mai des sub formă de stibină, Sb_2S_3, un mineral de culoare gri. Antimoniul în stare pură nu are întrebuințări importante, însă aliajele și compușii săi sunt foarte utili. Unele aliaje de antimoniu au calitatea rară de a se dilata la solidificare și sunt întrebuințate la realizarea pieselor turnate și la aliaje poligrafice. Aliajele cu plumb sunt folosite la fabricarea bateriilor auto, a gloanțelor și a izolatorilor electrici. Aliajele antifricțiune, compuse din cositor și plumb, sunt folosite la fabricarea rulmenților. Compușii cu antimoniu (valențele 3, 4 și 5) sunt folosiți ca substanțe ignifuge, în compoziția vopselelor, a materialelor plastice, a cauciucului și a textilelor; alții sunt folosiți ca pigmenți, la fabricarea vopselelor.

Antioh (Antiochos) I Soter

(324 î.Hr.,/?/ - 261 î.Hr.,/?/)

Rege al Siriei în perioada dinastiei Seleucizilor, stăpânind inițial doar E țării (292?–281 î.Hr.), iar ulterior întregul teritoriu (281–261 î.Hr.). Fiu al lui Seleucos I, a consolidat regatul Seleucizilor, înființând numeroase orașe și dezvoltând rute comerciale. În 281 î.Hr. s-a confruntat cu revolte în Siria și în N Anatoliei, intrând în război cu Antigonos II Gonatas. După înfrângerea galilor în Grecia (279 î.Hr.) a semnat un pact de neagresiune cu Antigonos. Galii din Asia Mică au fost înfrânți abia în 275 î.Hr., iar după această victorie ionienii recunoscători l-au numit Soter (salvatorul). A trimis coloniști greci în Asia Mică și Persia pentru a stăvili invaziile, și a depus eforturi pentru revigorarea culturii babiloniene. Deși a cucerit Fenicia și coasta Asiei Mici, aflate sub stăpânirea Egiptului, la scurt timp a pierdut aceste teritorii, iar în 261 î.Hr., o mare parte din N Asiei Mici a fost cucerită de către Pergam.

Antioh (Antiochos) III
cunoscut ca **Antioh cel Mare**

(242 î.Hr.,/?/ - 187 î.Hr., lângă Susa, Persia)

Rege (223–187 î.Hr.) din dinastia Seleucizilor. După ce a înăbușit o revoltă condusă de Aheus, guvernatorul său din Asia Mică (213 î.Hr.), și-a îndreptat trupele spre India (212–205 î.Hr.). A încheiat o alianță pașnică cu Armenia, în timp ce Parției și Bactriei, care se opuneau campaniei sale, le-au fost impuse alianțe cu forța. După moartea lui Ptolemeu IV, a împărțit cea mai mare parte a imperiului acestuia cu Filip V al Macedoniei. Antioh a preluat teritoriile din S și din E, inclusiv Palestina (cca 202 î.Hr.), apoi a început campania împotriva Egiptului, încheind pacea în 195 î.Hr. În urma acesteia a obținut S Siriei și teritoriile fostului Imperiu Ptolemeic din Asia Mică. Ostilitatea Romei față de Antioh s-a accentuat după ce acesta l-a primit pe Hannibal al Cartaginei la curtea sa. A încercat să-i apere pe etolieni împotriva Romei, însă forțele romane s-au întors împotriva lui și l-au învins la Magnesia, în 189 î.Hr. A cedat teritoriile din Europa și V Asiei Mici, păstrând Siria, Mesopotamia și V Persiei. A fost ucis în apropiere de Susa, unde se afla pentru strângerea tributului.

Antioh III, monedă de la sfârșitul sec. III - începutul sec. II î.Hr.; British Museum

PRIN AMABILITATEA CURATORILOR DE LA BRITISH MUSEUM; FOTOGRAFIE, J.R. FREEMAN & CO. LTD.

Antioh IV Epifanul (Antiochos Epiphanes)

(215 î.Hr.,/?/ - 164 î.Hr., Tabae, Persia)

Rege din dinastia Seleucizilor al Regatului greco-sirian (175–164 î.Hr.). Fiu al lui Antioh III, a fost luat ostatic la Roma (189–175 î.Hr.), unde s-a familiarizat cu instituțiile romane. După eliberarea sa, a înlăturat un uzurpator și a preluat conducerea Siriei. A cucerit Egiptul (cu excepția orașului Alexandria) în 169 î.Hr., guvernând această țară în calitate de regent al nepotului său, Ptolemeu VI. Înfrângerea suferită de aliații săi macedoneni în fața Romei l-a obligat să cedeze Ciprul și Egiptul (168 î.Hr.), păstrând doar SE Siriei. A cucerit Ierusalimul (167 î.Hr.), grăbindu-i procesul de elenizare; ritualurile religioase evreiești au fost interzise, încălcarea interdicției fiind pedepsită cu moartea. În 164 î.Hr., Iuda Macabeul și evreii care se opuneau grecilor au cucerit Iudeea, cu excepția orașelor Acra și Ierusalim (164 î.Hr.), au distrus altarul închinat lui Zeus, refăcând Templul. Antioh și-a apărat imperiul împotriva atacurilor dinspre E ale parților și a recucerit Armenia, ajungând pe coasta arabă.

Antiohia *în turcă* Antakya

Oraș, 139 046 loc. (1997), din S Turciei. Înființat în 300 î.Hr. de dinastia Seleucizilor, Antiohia a fost centrul acestei puteri până în 64 î.Hr., când a devenit capitala provinciei Siria sub Republica și Imperiul Roman. Fiind un centru timpuriu al creștinismului, orașul a fost reședința Sfântului Pavel (cca 47–55 d.Hr.). Deși s-a aflat pentru scurtă vreme sub ocupația perșilor, în sec. VI d.Hr., a rămas parte din Imperiul Bizantin până la invazia arabilor din sec. VII d.Hr. A revenit iar sub stăpânire bizantină (969 d.Hr.) și a fost ocupat de dinastia Selgiucizilor (1084), turcă, înainte de a fi ocupat de cruciați în 1098. Începând cu 1268 a fost sub conducerea dinastiei mamelucilor și a fost inclus în Imperiul Otoman în 1517. A rămas sub control otoman până la Primul Război Mondial (1914–1918), când a fost transferat Siriei. A devenit parte a Republicii Turcia în 1939. Economia orașului de azi este centrată pe agricultură și industrie ușoară.

antioxidant

Compus care se adaugă anumitor alimente, cauciucurilor naturale și sintetice, combustibililor rafinați și altor produse, pentru întârzierea procesului de oxidare (reacția cu

oxigenul din aer, la temperatura mediului) și a efectelor sale. Compușii aromatici, precum aminele aromate, fenolii și aminofenolii, conservă elasticitatea cauciucurilor și întârzie depunerile de substanță vâscoasă în combustibilii rafinați. Conservanți precum tocoferolul (vitamina E), gallatul de propil, hidroxitoluena butilată (BHT) și hidroxianisolul butilat (BHA) previn râncezirea grăsimilor, a uleiurilor și a alimentelor grase. În organism, antioxidanți precum vitaminele C și E și seleniul reduc oxidarea produsă de radicalii liberi.

Antipa, Grigore

(27.11.1867, Botoșani, România – 09.03.1944, București)

Biolog român, precursor al hidrobiologiei și unul dintre primii oameni de știință români interesați de ecologie. A absolvit liceul la Iași, apoi și-a continuat studiile universitare la Jena, sub îndrumarea lui Ernst Haeckel, în al cărui laborator a studiat. După obținerea tezei de doctorat (1891) continuă cercetările în Franța și Italia, unde, în 1893 a descoperit o nouă specie de meduză fixă (*Lipkea sturdzi*). A avut contribuții științifice notabile, elaborând o concepție biologică modernă, cu elemente interdisciplinare (biosociologie, ecologie, bioeconomie). Este considerat unul dintre primii ecologi ai Europei, numărându-se printre puținii care au sesizat importanța mediului în viața oricărei ființe. Conform principiilor ecologice ale lui Haeckel, Antipa a elaborat un plan de exploatare rațională a pescăriilor din lunca și delta Dunării și din limane, care a dublat în zece ani producția de pește și de icre negre, fără să distrugă mediile și îndeosebi locurile de înmulțire ale peștilor. A fost directorul Muzeului de Istorie Naturală din București (1892–1944), care astăzi îi poartă numele și pentru care a inițiat o manieră modernă de prezentare a exponatelor, printre care și dioramele (1907), spații de expunere în care este reprodus cu elemente reale și în mărime naturală cadrul natural de viață al specimenului. Membru al Academiei Române (1910) și al mai multor academii europene, este întemeietorul școlii românești de hidrobiologie, ihtiologie și oceanologie. Printre cele peste o sută de lucrări științifice se numără *Fauna ihtiologică a României* (1909), *Pescăria și pescuitul în România* (1916), *Marea Neagră* (1940), *Principii și mijloace pentru reorganizarea muzeelor de istorie naturală* (Principes et moyens pour la réorganisation des musées d'histoire naturelle, 1934).

antipapă

În romano-catolicism, persoană care încearcă să ia locul papei legitim. Unii antipapi au fost aleși de facțiuni aflate în dezacord doctrinar cu Biserica Romano-Catolică; alții, prin alegeri paralele, controlate de autorități civile, sau au fost candidați de compromis, pentru soluționarea unor dispute. Primul dintre antipapi a apărut în sec. III. În timpul perioadei controversei privind învestitura, Henric IV a numit un antipapă, iar în următorii 200 de ani mai mulți antipapi au pretins scaunul pontifical, ca urmare a unor alegeri contestate sau a luptelor cu reprezentanții puterii laice. Epoca importantă a antipapalității a fost cea de după mutarea curții papale de la Roma la Avignon, în sec. XIV (*vezi* papalitatea de la Avignon). Acest eveniment a condus la Schisma occidentală, între 1378–1417. În această perioadă, papii considerați azi canonici erau cei aleși la Roma, iar antipapii erau aleși la Avignon.

Antipater

(m. 43 î.Hr.,/?/)

Fondator al dinastiei irodiene din Palestina. Născut în Idumea, o regiune din S Iudeei, a obținut puterea cu sprijin roman. Iulius Caesar l-a răsplătit pentru colaborarea sa, acordându-i funcția de procurator al Iudeei, în 47 î.Hr. A fost asasinat de un rival, patru ani mai târziu, iar fiul său, Irod cel Mare, a devenit rege al Iudeei.

antiroman

Tip de roman avangardist, care se opune romanului tradițional prin ignorarea intrigii, a dialogului și a laturii umane. Urmărind să depășească nivelul de așteptări al cititorului și să-i înfrângă rutinele, autorii de antiroman au omis, în mod deliberat, intervenția personalității, a gusturilor și valorilor autoriale. Deși termenul a fost introdus de Jean-Paul Sartre, în 1948, antiromanul a apărut încă din sec. XVIII, odată cu operele lui Laurence Sterne. Printre autorii de antiroman se numără și Nathalie Sarraute, Claude Simon, Alain Robbe-Grillet, Uwe Johnson și Rayner Heppenstall.

antisemitism

Ostilitate sau discriminare îndreptată împotriva evreilor, ca grup religios sau ca „rasă". Deși termenul de antisemitism are o accepțiune mai largă, el este considerat, de unii, ca impropriu, implicând discriminarea tuturor semiților, inclusiv arabii și alte popoare care nu sunt vizate de antisemitism, în accepțiunea sa uzuală. În Antichitate,

ostilitatea față de evrei avea temeiuri religioase, situație agravată de concurența cu creștinismul. În sec. IV d.Hr., evreii erau tolerați cu greu de creștini, fiind condamnați la migrare permanentă. Motivul acestei intoleranțe este respingerea lui Hristos. În Evul Mediu, evreilor li s-a refuzat acordarea cetățeniei și recunoașterea drepturilor civile în majoritatea țărilor europene (deși unele popoare au fost mai tolerante), ei fiind expulzați din câteva regiuni și obligați să poarte haine distincte. Din această perioadă datează multe dintre stereotipurile legate de evrei (acuzațiile de omor ritual, presupusa lăcomie, conspirația împotriva umanității) care au persistat până în epoca modernă. Iluminismul și Revoluția Franceză au adus libertatea religioasă în Europa sec. XVIII, dar nu au diminuat antisemitismul, întrucât evreii au continuat să fie priviți ca străini. În sec. XIX s-a intensificat discriminarea violentă (*vezi* pogrom) și a luat naștere așa-zisul „rasism științific", care își întemeia ostilitatea față de evrei pe presupusele trăsături biologice ale acestora, înlocuind astfel religia ca fundament esențial al antisemitismului. În sec. XX, fenomenul a fost accentuat de modificările economice și politice aduse de Primul Război Mondial, iar antisemitismul de tip rasist s-a dezvoltat în Germania nazistă. Persecuțiile naziste au condus la holocaust, în care au fost exterminați, conform estimărilor, șase milioane de evrei. În ciuda faptului că naziștii au fost înfrânți în Al Doilea Război Mondial, antisemitismul continuă să fie o problemă în unele părți ale lumii, chiar și în sec. XXI.

antiseptic

Substanță aplicată pe țesutul viu, pentru a distruge sau împiedica dezvoltarea microorganismelor care provoacă infecții. Eficiența antisepticului depinde de concentrație, timp și temperatură. El este deosebit de valoros în dezinfectarea rănilor sau a zonelor de piele contaminate, atunci când există o diferență mare între concentrația la care acesta este germicid și aceea la care devine toxic pentru organism. Multe substanțe antiseptice distrug tipuri sau forme specifice de microorganisme (de ex. bacterii, dar nu spori). Între familiile importante de antiseptice se numără alcoolurile, fenolii, clorul, compușii iodurați, tincturile pe bază de mercur, anumiți coloranți și unele uleiuri esențiale. Antisepticele se deosebesc de dezinfectanți, care sunt germicizi folosiți pe suprafețe lipsite de viață (*vezi și* antibiotic).

antitoxină

Anticorp produs de organism, ca reacție împotriva unei toxine bacteriene pe care o poate neutraliza. Organismul care s-a vindecat de o boală bacteriană continuă să producă antitoxine, care îi conferă imunitate la acel tip de bacterii. Injectarea unor doze crescânde de toxine într-un organism animal (de obicei la cal) conduce la apariția unor concentrații ridicate de antitoxine în sângele acestuia. Serul sangvin astfel preparat, bogat în antitoxine, poartă numele de antiser. Prima antitoxină produsă a fost cea împotriva difteriei (1890); în prezent, antitoxinele sunt folosite și la tratarea botulismului, dizenteriei, cangrenei și a tetanosului.

Antofagasta

Port maritim, 243 038 loc. (1999), reședință a regiunii Antofagasta din N statului Chile. Situat în golful Moreno, a aparținut Boliviei până în 1879, când a fost preluat de Chile (*vezi* Războiul Pacificului). Dezvoltarea lui timpurie a fost rezultatul exploatării intensive a nitratului, începând din 1866, și al descoperirii minelor de argint de la Caracoles, în 1870. Este cel mai mare oraș din N statului Chile, fiind un punct de aprovizionare pentru industria minieră și un nod important pe autostrada Panamericană.

antofilit

Mineral din grupul amfibolilor, silicat de magneziu și fier cu simetrie rombică; intră în compoziția unor șisturi cristaline cum sunt cele din Kongsberg (Norvegia), din S Groenlandei și din Pennsylvania. Este, de cele mai multe ori, rezultat prin metamorfismul regional al rocilor ultrabazice (*vezi* roci acide și bazice).

Anton de Padova, Sfântul ~

(1195, Lisabona, Portugalia – 13.06.1231, Arcella, Verona; canonizat în 1232, sărbătorit la 13 iunie)

Călugăr franciscan, Doctor al bisericii și patronul Portugaliei. S-a alăturat ordinului augustinilor în 1210, fiind, se pare, hirotonisit. În 1220 a intrat în ordinul franciscanilor, cu scopul de a se martiriza printre musulmani, însă a devenit profesor de teologie la Bologna, Italia, și în S Franței. Este cel mai iubit dintre adepții Sfântului Francisc, cunoscut ca un mare predicator și făcător de minuni. A fost înmormântat la Padova, în Italia, devenind patronul acestui oraș. Este invocat pentru recuperarea bunurilor pierdute.

Antonello da Messina
(1430, Messina, Sicilia - 19.02.1479, Messina)

Pictor italian. A studiat pictura la Napoli, un centru artistic cosmopolit al acelei perioade. A fost influențat de pictorii flamanzi, în special de Jan van Eyck. Pe baza acestor experiențe, a introdus în arta venețiană a sec. XV tehnica picturii în ulei și tehnicile flamande. Printre cele mai importante opere ale sale se numără retabluri și portrete. A pictat elementele decorative ale altarului bisericii venețiene San Cassiano, lucrare din care s-au păstrat trei fragmente. Portretele sale, busturi din semiprofil ce combină grija pentru detaliu specifică picturii flamande cu grandoarea artei renascentiste, au devenit la modă. Stilul lui Antonello, de a da formă mai degrabă prin culoare decât prin lumini și umbre, a influențat major dezvoltarea ulterioară a picturii venețiene. *Vezi* Școala Venețiană.

Portret de bărbat, pictură pe lemn de Antonello da Messina, cca 1472; National Gallery, Londra

PRIN AMABILITATEA CURATORILOR DE LA NATIONAL GALLERY, LONDRA

Antonescu, Ion
(15.06.1882, Pitești, România - 01.06.1946, Jilava, Ilfov)

Mareșal și om politic român, șef al guvernului între 1940–1944. S-a născut într-o familie de ofițeri, a urmat tradiția familiei și a urcat treptele ierarhiei militare. S-a afirmat ca un ofițer capabil în Primul Război Mondial, iar regele Ferdinand I i-a recunoscut meritele deosebite. Numit prim-ministru în 1940, s-a proclamat apoi conducător al statului și a redus prerogativele regale. A forțat abdicarea regelui Carol II (6 sept. 1940), succesiunea tronului revenind lui Mihai I, și a instaurat un regim autoritar, luând decizia intrării României în război alături de Puterile Axei, pentru recuperarea Basarabiei și a N Bucovinei. Confruntat cu refuzul celorlalte partide de a participa la un regim dictatorial de guvernare, Antonescu a format un guvern de specialiști și legionari. Șeful acestora, Horia Sima, a primit postul de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, iar România a fost proclamată stat național-legionar. Cererile legionarilor pentru creșterea rolului lor politic în guvern au devenit din ce în ce mai stăruitoare și au fost în mod repetat respinse de Antonescu. Garda de Fier (organizația legionarilor) s-a răsculat, manifestarea fiind cunoscută drept rebeliunea legionară (21–24 ianuarie 1941). Antonescu a zdrobit rapid rebeliunea, având aprobarea tacită a germanilor care doreau stabilitate economică în România, a scos în afara legii Garda de Fier și i-a arestat și închis pe toți conducătorii acesteia care nu au reușit să fugă din țară. Rămâne o figură istorică destul de controversată, considerat a fi responsabil pentru pogromul de la Iași (1941) și pentru deportarea evreilor și a romilor în Transnistria. Răsturnat de la putere și arestat la 23 august 1944, în cadrul unei lovituri de palat regale, a fost judecat în 1946 și condamnat la moarte prin împușcare, ca dușman al poporului și criminal de război, de către un tribunal controlat de sovietici.

Ion Antonescu

Antonescu, Mihai
(18.11.1904, Nucet, Dâmbovița, România - 01.06.1946, Jilava, Ilfov)

Om politic român și jurist, profesor al Universității din București, lider liberal. Urmează cursurile Facultății de Drept din București, unde a obținut doctoratul (1922–1926). A fost principalul colaborator al lui Ion Antonescu, începând cu 1940, teoretician al regimului autoritar condus de acesta. Între 1940–1944 a ocupat numeroase funcții politice: ministru al justiției, ministru de externe, al propagandei, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri. Din 1942 a inițiat acțiuni diplomatice secrete vizând scoaterea României din război. În urma actului de la 23 august 1944, a fost arestat, iar în 1946 a fost judecat, condamnat la moarte și executat la închisoarea Jilava, odată cu Ion Antonescu și alți colaboratori ai lor.

Antonie cel Mare
sau **Egipteanul, Sfântul ~**

(251 d.Hr., Koma, Heptanomis, Egipt - 17?.01.356, lângă Marea Roșie; sărbătorit la 17 ianuarie)

Călugăr eremit egiptean, considerat fondatorul monahismului creștin. Și-a început viața ascetică la vârsta de 20 de ani, trăind în solitudine pe muntele Pispir, din 286 d.Hr. până în 305 d.Hr. Și-a întrerupt asceza pentru a organiza viața monahală a eremiților care trăiau în apropiere. Când au încetat persecuțiile creștinilor, în urma Edictului de la Milano (313 d.Hr.), Antonie s-a retras în deșertul dintre Nil și Marea Roșie, practicând asceza și pocăința. Regulamentul său monastic, compilat din scrierile și discursurile atribuite lui de către Sf. Atanasie, în a sa *Viața Sf. Antonie* (Vita Antonii) și în *Patericul* (Apophthegmata patrum), era încă respectat în sec. XX de către călugării copți și armeni. Ispitirile Satanei, pe care le-a înfruntat în timpul ascezei sale, au devenit sursă de inspirație pentru mulți artiști.

Antonin, Zidul ~

Construcție la granița din Britannia a Imperiului Roman. Are o lungime de 59 km, traversând Scoția între râul Clyde și estuarul Forth. Construit din ordinul lui Antoninus Pius de către guvernatorul Britanniei, în 142 d.Hr., are o grosime de 5 m și o înălțime de 3 m; este întărit în față de un șanț paralel, cu o lățime de 12 m și o adâncime de 4 m, iar în spate se află un drum de acces. Zidul era păzit de 19 castre, situate la intervale de 3 km. Prin construirea acestuia, granița de N a Britanniei romane a avansat în teritoriul Scoției, oferind protecție față de atacurile triburilor nordice dincolo de Zidul lui Hadrian, care se afla mai la S. Zidul a fost abandonat în 196 d.Hr., însă urmele acestuia se păstrează și în prezent.

Antonioni, Michelangelo

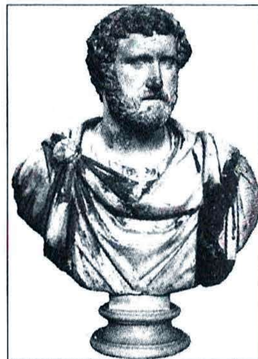
(n. 29.09.1912, Ferrara, Italia - 30.07.2007, Roma)

Regizor italian și producător de film. A scris critică de film și a studiat regia, după care a regizat scurtmetrajul *Oamenii din valea Padului* (1947). Primul său mare film, *Iubitele* (Le Amiche, 1955), a fost urmat de succesele internaționale *Aventura* (L'avventura, 1960), *Eclipsa* (L'eclisse, 1962) și *Blow-up* (1966). Printre alte creații ale lui Antonioni se numără *Deșertul roșu* (Il deserto rosso, 1964), *Zabriskie Point* (1970) și *Pasagerul* (Professione: reporter, 1975). În filmele sale, acțiunea și dialogul ocupă un loc secundar în raport cu imaginea vizuală, care reprezintă mai curând o metaforă a existenței umane, decât o simplă redare a acesteia.

Antoninus Pius
nume complet **Caesar Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius**

(19.09.86 d.Hr., Lanuvium, Latium - 07.03.161 d.Hr., Lorium, Etruria)

Împărat roman (138–161 d.Hr.). De origine galică, a îndeplinit funcția de consul (120 d.Hr.) înainte de a i se încredința responsabilități juridico-administrative în imperiu. Ulterior, a devenit guvernator al provinciei Asia (134 d.Hr.). A fost consilierul lui Hadrian, iar în 138 d.Hr. a devenit succesorul acestuia. La investirea în funcție, l-a proclamat zeu pe împăratul defunct; datorită acestor gesturi respectuoase, a fost numit Pius (Piosul). A înăbușit revoltele din Britannia, precum și din alte provincii și a construit zidul Antonin.

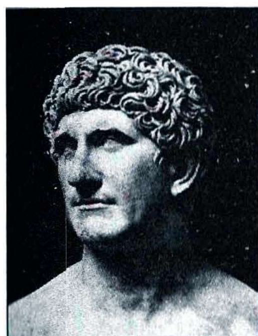

Antoninus Pius, bust din marmură; British Museum

Antonius, Marcus

(83 î.Hr.,/?/ - 30 î.Hr.,/?/)

General roman. După terminarea serviciului militar (57–54 î.Hr.), a intrat în serviciul rudei sale, Iulius Caesar. L-a ajutat pe Caesar să-l îndepărteze pe Pompei din Italia, în 49 î.Hr., iar în 44 î.Hr. a devenit consul. După asasinarea lui Caesar, Octavian (ulterior Augustus) s-a opus inițial lui Antonius, dar mai târziu cei doi, împreună cu Lepidus, au format al doilea triumvirat. Antonius a contribuit la înfrângerea forțelor republicane, la Philippi, preluând controlul asupra provinciilor estice ale Romei. A devenit iubitul Cleopatrei (41–40 î.Hr.) în timp ce se afla în Egipt pentru a se asigura de loialitatea acesteia. S-a întors în Italia în 40 î.Hr., pentru a pune capăt diferendelor dintre el și Octavian, cu această ocazie fiind numit conducător al provinciilor estice. Pentru a-și consolida poziția, a acceptat să se căsătorească cu Octavia, sora lui Octavian. După ce relațiile cu acesta s-au deteriorat din nou, a plecat în Siria și a cerut ajutorul Cleopatrei. Octavia a fost trimisă de Octavian pentru a-l aduce înapoi la

Marcus Antonius, bust din marmură; Muzeul Vaticanului

ALINARI/ART RESOURCE, NEW YORK

Roma, însă încercarea nu a avut succes. În 32 î.Hr., triumviratul a luat sfârșit, Antonius pierzându-și aliații pe care îi avea în Roma. A divorțat de Octavia, iar Octavian i-a declarat război Cleopatrei. Antonius a pierdut bătălia de la Actium și a fugit în Egipt, însoțit de Cleopatra și urmărit de Octavian. Când orice rezistență a devenit inutilă, Antonius și Cleopatra s-au sinucis.

antracit

Varietate de cărbune, care conține cea mai mare cantitate de carbon stabil și cea mai scăzută cantitate de material volatil (care se evaporă rapid), având și cel mai ridicat potențial energetic. Este cea mai valoroasă varietate de cărbune, însă se găsește în cantități mici. Antracitul are culoare neagră și un luciu aproape metalic. Fiind dur și casant, poate fi prelucrat pentru scopuri decorative. Se aprinde greu, arde cu flacără albastră-deschis și are o combustie constantă. În trecut era folosit la încălzirea încăperilor, însă în zilele noastre a fost înlocuit de alte surse de energie (de ex. gaze naturale și electricitate).

antracnoză

Boală a plantelor din regiunile calde și umede, provocată de fungi (de obicei *Colletotrichum* sau *Gloeosporium*), care afectează multe specii de plante, de la arbori până la iarbă. Printre simptomele bolii se numără apariția petelor de diferite culori pe frunze, tulpini, fructe sau flori, boala provocând adesea ofilirea. Antracnoza cornului, provocată de o ciupercă parazit numită *Discula destructiva,* se dezvoltă bine în zonele cu climă răcoroasă. În Statele Unite, această boală a provocat numeroase pierderi în pădurile din regiunile montane. Boala poate fi eliminată prin distrugerea țesutului afectat, prin folosirea semințelor sănătoase și a varietăților de plante rezistente la această boală, prin tratare cu fungicide, precum și prin distrugerea speciilor de insecte ce o răspândesc.

antrax

Boală infecțioasă a animalelor cu sânge cald, provocată de bacteria *Bacillus anthracis.* Această bacterie poate supraviețui mai mulți ani, sub formă de spori, în solul contaminat sau în alte medii. Boala atacă în special erbivorele, dar se poate transmite și persoanelor care vin în contact cu lâna, părul, pielea, oasele sau cadavrele animalelor bolnave. Infecția poate fi mortală, din cauza complicațiilor respiratorii sau cardiace (într-un interval de 1–2 zile, în cazurile grave), dar există și posibilitatea ca animalul să se vindece. Bacteria atacă organismul uman, provocând infecții cutanate, pulmonare sau intestinale. Cel mai frecvent tip de antrax este cel care atacă pielea, provocând septicemii (infecții ale sângelui) fatale. Forma bolii care afectează plămânii este, de obicei, letală. Menținerea igienei în mediul de lucru al celor expuși la îmbolnăvire prin natura profesiei este esențială pentru prevenirea antraxului. Diagnosticul și tratamentul precoce au o importanță majoră. În ultimele decenii, unele țări au încercat să producă antraxul ca armă în războiul biologic. Mulți factori, printre care și puterea sa de distrugere (cu mult superioară armelor chimice obișnuite), au făcut din antrax arma predilectă a războiului biologic. Pericolul utilizării acestei bacterii ca armă a crescut în 2001, după ce au fost găsite bacterii de antrax în scrisori-capcană expediate unor membri ai guvernului SUA și agențiilor de știri.

Antrim

Oraș și district din Irlanda de Nord, 48 366 loc. (2001). Orașul se învecinează cu lacul Lough Neagh. În 1798 a fost scena unui conflict între câteva mii de insurgenți naționaliști, conduși de Henry J. McCracken, și forțele britanice, soldat cu victoria acestora din urmă. Centru comercial important, Antrim a reprezentat și un important centru al industriei textile. Antrim este și numele unei foste regiuni administrative a Irlandei de Nord, unde s-au descoperit dovezi ale prezenței umane datând din cca 6000 î.Hr. Primii anglo-normanzi au sosit aici în sec. XII d.Hr., iar regiunea a devenit parte a comitatului Ulster. Invazia lui Eduard Bruce din Scoția, în 1315, a dus la slăbirea puterii britanice. În urma reorganizării administrative a Irlandei de Nord din 1973, regiunea a fost divizată în mai multe districte.

antropologie

(*în greacă: anthropos*, om; *logos*, știință)

Antropologii studiază ființele umane în aspecte care variază de la istoria biologică și a evoluției lui *Homo sapiens,* până la trăsături ale societății și culturii care diferențiază în mod distinct indivizii umani de alte specii animale. Din pricina varietății subiectelor

pe care le acoperă, antropologia a devenit o colecție de domenii mult mai specializate, mai ales de la jumătatea sec. XX. Antropologia fizică este ramura care se axează pe aspectele biologice și de evoluție a umanității. Ramurile care studiază structurile sociale și culturale ale colectivităților umane sunt considerate ca aparținând antropologiei culturale (sau etnologia), antropologiei sociale, antropologiei lingvistice și psihosociologiei. Arheologia, ca metodă de investigare a culturilor preistorice, a fost parte integrantă a antropologiei până în a doua jumătate a sec. XIX, când a devenit o disciplină în sine.

antropologie culturală

Ramură a antropologiei care se ocupă de studiul culturii. Disciplina folosește metodele, conceptele și datele arheologiei, ale etnografiei, folclorului, lingvisticii și ale domeniilor conexe, în descrierile și analizele pe care le face asupra diferitelor popoare ale lumii. Denumită antropologie socială în Marea Britanie, până pe la mijlocul sec. XX, domeniul său de cercetare se limita în mare măsură la societățile de mici dimensiuni (sau primitive), non-apusene, care au început să fie identificate odată cu epoca descoperirilor geografice. Astăzi, domeniul antropologiei culturale acoperă toate formele de colectivități umane, de la comunități rurale până la culturile corporatiste și bandele urbane. Sunt folosite două perspective-cheie: holismul (înțelegerea societății ca un întreg complex și interactiv) și relativismul cultural (înțelegerea complexă a fenomenelor culturale în cadrul propriului lor context). Domeniile de studiu sunt, în mod tradițional, structura socială, dreptul, politica, religia, magia, arta și tehnologia.

antropologie filozofică

Studiu al naturii umane, ce are la bază metode specifice filozofiei. În aria preocupărilor acestei discipline intră probleme cum ar fi: statutul ființelor umane în univers, scopul sau sensul vieții oamenilor și întrebarea dacă umanitatea ar putea face obiectul studiului sistematic. Printre operele cele mai importante din domeniul antropologiei filozofice se numără: *Locul omului în univers* (Die Stellung des Menschen im Kosmos, 1928) de Max Scheler; *Stadiile materiei organice și ale omului* (Die Stufen des Organischen und der Mensch, 1928) de Helmuth Plessner; *Ființa și timpul* (Sein und Zeit, 1929) de Martin Heidegger; *Omul* (Der Mensch, 1940) de Arnold Gehlen și *Eseu despre om* (An Essay on Man, 1944) de Ernst Cassirer.

antropologie fizică

Ramură a antropologiei care se ocupă cu studiul evoluției umane și al varietății biologice umane. Cercetările asupra evoluției umane presupun descoperirea, analiza și descrierea rămășițelor umane fosilizate. Cele două scopuri majore ale acestei discipline constau în identificarea diferențelor dintre omul modern și strămoșii săi, umani sau nonumani, și soluționarea din punct de vedere biologic a controversei legate de apariția speciei umane pe Pământ. În aceste scopuri sunt folosite o varietate de metode cantitative, incluzând și analiza comparată a codurilor genetice. Inițial, cercetările varietății biologice a ființelor umane contemporane se bazau, în principal, pe conceptul de rasă. În prezent însă, ele se concentrează pe principiile geneticii și pe analiza unor trăsături specifice, cum ar fi grupa sangvină, elemente care au eliminat ideea de rasă ca o categorie științifică.

antropozofie

Doctrină filozofică în care este susținută capacitatea intelectului uman de a intra în contact cu lumile spirituale. Influențat de teozofie, Rudolf Steiner a întemeiat această doctrină la începutul sec. XX. Steiner intenționa să dezvolte o facultate, independentă de simțuri, capabilă să perceapă lumea spirituală, facultate despre care credea că se găsește în stare latentă în orice ființă umană. Cu acest scop, în 1912 a înființat Societatea Antropozofică. În prezent, această societate, cu sediul în Dornach, Elveția, are filiale în toată lumea.

Antwerpen

Vezi Anvers

antyesti

Ritualuri funerare hinduse. Acestea implică, de obicei, incinerarea defunctului, urmată de răspândirea cenușii în apa unui râu sacru. În cel mai scurt timp de la moarte, trupul este dus într-un loc de incinerare, aflat adesea pe malul unui râu. Fiul cel mare al defunctului și preotul săvârșesc ritualurile funerare. Timp de zece zile, cei care îndeplinesc ritualul de jelire sunt considerați impuri, fiindcă mijlocesc pentru defunct obținerea unui nou corp spiritual, într-o viață viitoare. La o dată prestabilită, osemintele rămase sunt adunate și îngropate sau scufundate în apa unui râu.

Anu

Zeu al cerului la mesopotamieni. Făcea parte din triada care-i includea pe Bel și pe Ea. Deși era cel mai puternic dintre

zei, poziția sa, așa cum este reflectată în mitologie, imnuri și religie, a fost mai puțin importantă. Părinte al zeilor, al spiritelor rele și al demonilor, zeu al regilor și al calendarului, este reprezentat purtând un acoperământ pentru cap și o pereche de coarne, simbol al puterii. Echivalentul său sumerian, An, era inițial reprezentat sub forma unui taur și a început, probabil, ca zeu al păstorilor.

Anu, Chao

(1767,/?/ - 1835, Bangkok, Siam)

Conducător al Regatului central Laos din Vientiane. În tinerețe, Anu a luptat alături de siamezi împotriva birmanezilor, câștigând respectul aliaților pentru bravura sa militară. Ales de aceștia rege în Vientiane, a inițiat lucrări publice de mare anvergură și a întreținut bune relații cu Vietnamul. I-a convins pe siamezi să-l numească pe fiul său conducător în principatul Champasak din S Laosului și a organizat o revoltă pentru a obține independența. Trupele sale au înaintat până în apropierea orașului Bangkok, însă revolta a fost înăbușită, iar Vientiane a fost prădat și apoi distrus. Anu s-a retras în pădure, dar a fost prins, judecat și ucis.

Anubis

Zeu al morților la vechii egipteni, reprezentat de un șacal sau de un om cu cap de șacal. În perioada dinastică timpurie și în perioada Regatului Vechi, a jucat un rol important ca zeu al morților, fiind apoi eclipsat de Osiris. Anubis a fost asociat cultului morților și i s-a atribuit inventarea îmbălsămării, artă pe care a aplicat-o mai întâi asupra trupului lui Osiris. Ulterior, i-a fost atribuit rolul de călăuzitor al sufletelor pe tărâmul morților, fiind uneori identificat, în spațiul greco-roman, cu Hermes.

anuitate

Plată a unei sume de bani, la un anume interval. Un exemplu de anuitate este suma de bani primită de pensionari, conform planului de pensie. Există două tipuri de anuități: fixe și contingente. Anuitățile fixe sunt sume plătite pentru un interval strict limitat. Plata anuităților contingente este condiționată de existența anumitor elemente; de exemplu, o anuitate pe viață este plătită atât timp cât beneficiarul trăiește. Anuitățile contingente, cum ar fi planurile de pensie sau asigurarea de viață, sunt fundamentate pe riscul comun. Contribuabilii plătesc o sumă de bani stabilită, până când îndeplinesc condițiile pentru primirea unei anuități; unii dintre aceștia nu vor primi înapoi, prin anuități, întreaga sumă plătită, în timp ce alții vor trăi suficient de mult pentru a beneficia de o sumă mai mare decât cea plătită de ei.

anularea căsătoriei

Invalidare a unei căsătorii. Procedura declară lipsa de valabilitate a unei căsătorii, încă de la inițierea ei, și trebuie deosebită de disoluția căsătoriei sau de divorț. Pentru ca anularea să fie valabilă, contractul de căsătorie trebuie să aibă o deficiență majoră (de ex., incompatibilitatea uneia dintre părți din cauza vârstei, a stării de sănătate sau a existenței unei căsătorii anterioare). Absența continuă a uneia dintre părți poate justifica anularea. În general, anularea este mai ușor de realizat în condițiile neconsumării căsătoriei. Atât legislația civilă, cât și canonul creștin prevăd proceduri de anulare a căsătoriei.

Anul Nou

Prima zi a noului an, sărbătorită prin ceremonii religioase, culturale și sociale în întreaga lume și care simbolizează lepădarea de anul vechi și bucuria pentru anul cel nou. În cea mai mare parte a lumii prima zi din ianuarie este recunoscută ca începutul noului an fiindcă, din 1582 când a fost introdus calendarul gregorian, ea a devenit dată de referință pentru toate activitățile internaționale. Există, însă, numeroase calendare religioase sau naționale. De exemplu, în calendarul persan (acceptat în Iran și Afghanistan) prima zi a noului an cade la echinocțiul de primăvară (20 sau 21 martie în calendarul gregorian). În lumea islamică se folosește calendarul islamic (Hijri) bazat pe 12 cicluri lunare de 29 sau 30 de zile, astfel încât Anul Nou se decalează constant de Anul Nou al calendarului gregorian. Anul Nou hindus începe în prima zi după prima lună nouă la echinocțiul de primăvară sau după el. Anul Nou chinezesc începe la apusul soarelui după luna nouă din zodia Peștilor (sfârșitul lui ianuarie sau începutul lui februarie). Calendarul ebraic are 12 cicluri lunare (sau 13 în anumiți ani); Anul Nou evreiesc, numit Rosh Hashnah, poate cădea oricând între 6 septembrie și 5 octombrie după calendarul gregorian.

Anuradhapura

(cca sec. III î.Hr. - sec. X d.Hr.)

Regat sinhalez cu centrul la Anuradhapura, în Sri Lanka. Deși copleșit de invaziile din India de S (în urma cărora regatul a fost cucerit de câteva ori) și de conflictele interne dintre clanurile războinice, aici a existat o

viață culturală foarte activă. Sistemul complex de irigații este considerat o realizare majoră. Orașul Anuradhapura de astăzi (56 632 loc., 2001) include multe ruine ale templelor budiste, precum și un arbore bo, crescut dintr-o ramură a arborelui sub care se crede că Buddha a atins iluminarea.

anvelopă

Înveliș de cauciuc, fixat în jurul roții și care conține de obicei aer comprimat. Anvelopele din cauciuc solid au fost folosite la vehiculele de transport până când au fost înlocuite de anvelope pneumatice. Deși au fost patentate de Robert Thomson (1822–1873) în 1845, anvelopele pneumatice au fost puse în circulație numai după ce au fost utilizate la biciclete de către John Dunlop (1840–1921) în 1888, iar industriașul francez Michelin a început să le producă pentru vehiculele cu motor. Anvelopa consta dintr-un tub interior (cameră) care conținea aer comprimat, acoperit cu un înveliș exterior din cauciuc, pentru tracțiune. În anii 1950, anvelopele fără cameră au devenit tipul standard pentru majoritatea automobilelor. Încercările de îmbunătățire a anvelopelor au dus la apariția celor radiale.

Anvers *în flamandă* Antwerpen

Oraș, reședința provinciei Antwerp din Belgia, 446 500 loc. (2000). Unul dintre cele mai mari porturi maritime ale lumii, este situat la 88 km SE de Marea Nordului. Deoarece se află în zona flamandă a Belgiei, orașul are statut de capitală neoficială a Flandrei. A dobândit statut de municipiu în 1291 și a devenit membru al Ligii Hanseatice, pe la 1315. Având o importanță deosebită pentru comerțul cu Spania și Portugalia, în sec. XVI a devenit capitala comercială și financiară a Europei. A cunoscut o perioadă de declin, ca urmare a distrugerilor provocate de invazii, însă s-a revigorat după ce Napoleon i-a modernizat portul, în cca 1803. A făcut parte din Regatul Țărilor de Jos (1815–1830) fiind, ulterior, cedat naționaliștilor belgieni. Economia orașului se bazează în prezent pe transport naval și activități portuare, precum și pe producția industrială.

anxietate

În psihologie, termenul desemnează un sentiment de frică, angoasă sau anticipare a unui eveniment, stare care apare în absența unor cauze evidente. Anxietatea este diferită de frică, prin faptul că este, mai degrabă, produsul unor stări emoționale interioare, subiective, decât răspunsul la un pericol evident și real. Uneori, este însoțită de fenomene fiziologice cum sunt transpirația, creșterea tensiunii și a pulsului. Acestea însoțesc sentimentul de nesiguranță în ceea ce privește realitatea și natura amenințării percepute și lipsa încrederii în propria capacitate de a face față acesteia. Anumite reacții anxioase sunt inevitabile și normale; anxietatea persistentă, intensă, cronică sau repetată, nejustificată prin factori reali de stres, este în general considerată drept un semn de tulburare emoțională. *Vezi* stres.

An Yu *sau* An Hyang

(1243,/?/ - 1306,/?/)

Învățat și profesor coreean, neoconfucianist. În 1287 l-a însoțit pe regele Chungyol la curtea mongolă din Beijing, unde a descoperit textele lui Zhu Xi. Întors în Coreea, An Yu a folosit perceptele neoconfucianiste ca bază de dezvoltare a educației. A contribuit la înființarea Academiei Naționale și a stabilit un buget de stat pentru educația națională. Ulterior a devenit conducător al Munmyo, autoritatea supremă a culturii coreene. Cunoscut opozant al budismului zen din Coreea, a fost cel mai vestit adept al confucianismului din vremea sa. *Vezi și* neoconfucianism.

Anzi

Lanț muntos din V Americii de Sud. Una dintre cele mai mari formațiuni geologice de pe suprafața globului. Anzii se întind pe axa N-S a continentului sud-american, pe o lungime de aproape 8 900 km, paralel cu coasta Mării Caraibilor, pe teritoriul Venezuelei, unde realizează o curbură spre SV, intrând pe teritoriul Columbiei. Aici formează trei masive distincte: Cordilierii Orientali, Cordilierii Centrali și Cordilierii Occidentali. În Ecuador, munții se despart în două lanțuri paralele: unul de-a lungul coastei Pacificului, iar celălalt, descendent, spre bazinul Amazonului. Cele două lanțuri continuă spre S, în Peru; cel mai înalt vârf din Perú este Huascarán, 6 768 m, în lanțul Cordillera Blanca. În Bolivia, Anzii formează alte două regiuni distincte, între care se întinde Altiplano. De-a lungul graniței dintre Chile și Argentina, cele două șiruri se unesc. Vârful Aconcagua, 6 960 m, este cel mai înalt din această zonă a Anzilor. În S statului Chile, o parte submarină a Cordilierilor formează numeroase insule. Anzii sunt presărați cu numeroși vulcani, ce fac parte din sistemul circumpacific cunoscut drept Cercul de Foc. Din acești munți izvorăsc multe fluvii și râuri, precum Amazon și Pilcomayo.

Anzio

Port maritim și stațiune turistică la SE de Roma, Italia, 36 468 loc. (2001). A fost înființat, conform legendei, de Anteias, fiul lui Odiseu și al lui Circe. În sec. V î.Hr. a fost o fortăreață a volscilor. Cucerit de romani în 338 î.Hr., Antium (numele roman al orașului) a devenit o stațiune balenară pentru romanii bogați. Este locul de naștere al lui Nero și al lui Caligula. Sarazinii l-au distrus în sec. IX–X d.Hr., fiind apoi părăsit, până în 1698, când papa Inocențiu XII a construit un nou port, în apropiere. În 1944 a fost scena sângeroasei, dar reușitei debarcări a Aliaților.

ANZUS, Pactul ~ *denumire oficială* Tratatul pentru Securitate în Pacific

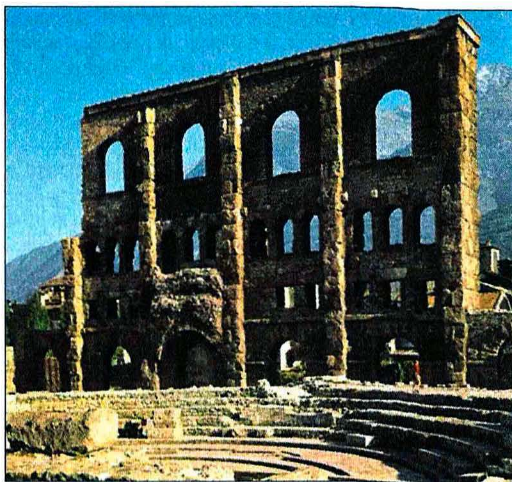
Pact pentru menținerea securității în Pacificul de Sud, semnat în 1951 de Australia, Noua Zeelandă și Statele Unite (de unde și acronimul). Inițial, Statele Unite au propus Australiei semnarea unui tratat menit să-l completeze pe cel semnat cu Japonia, pentru a preveni reînarmarea acesteia din urmă. Semnatarii tratatului au consimțit să mențină o relație de colaborare în chestiuni de securitate colectivă. În anii 1980 însă, Noua Zeelandă nu a permis accesul în porturile sale pentru navele americane purtătoare de armament nuclear. Statele Unite au refuzat să confirme dotarea cu arme nucleare a acestora și, în 1986, au anulat obligațiile pe care le aveau, conform tratatului, față de Noua Zeelandă. Din acest moment, tratatul a devenit inoperant și pentru Noua Zeelandă.

aortă

Arteră care transportă sângele de la inimă către toate organele și structurile din corp. Acolo unde ventriculul stâng al inimii se deschide în aortă, existența unei valve împiedică întoarcerea sângelui pompat înapoi în inimă. Aorta urcă de la inimă, se arcuiește peste aceasta, spre stânga, și apoi coboară spre trunchi. Din ea se ramifică arterele, până la nivelul șoldului, unde aorta se împarte în arterele picioarelor.

Aosta

Oraș, reședință administrativă a regiunii Valle d'Aosta, din NV Italiei, 33 926 loc. (2001). Situat la intersecția drumurilor ce trec prin trecătorile Marele respectiv Micul St. Bernard din Alpi, orașul este o fostă fortăreață, locuită de un trib celtic, supus de romani în 25 î.Hr. Augustus a construit aici un oraș roman, multe dintre construcțiile sale supraviețuind până în prezent. Printre acestea se numără ziduri,

Ruinele unui teatru roman din Aosta, Italia

MARZARI - SCALA DIN ART RESOURCE, NEW YORK

două porți și un arc de triumf, construit în onoarea împăratului. În Aosta s-a născut Sfântul Anselm.

Apalași, centura orogenică a Munților ~

Lanț muntos având o lungime de peste 3 000 km, de-a lungul limitei estice a Americii de Nord. S-a format prin depuneri succesive de rocă la limita continentală estică a Americii de Nord. Procesul de sedimentare a rocilor a început aproximativ odată cu Cambrianul.

Apalași, Munții ~

Sistem muntos situat în E Americii de Nord. Munții Apalași se numără printre cei mai vechi munți ai planetei; au o lungime de aproape 3 200 km, întinzându-se din provincia canadiană Newfoundland și Labrador, în NE, și până în SV, în statul Alabama, SUA. Sistemul cuprinde munții White din New Hampshire, munții Green din Vermont, munții Catskill din New York, lanțul Allegheny din Pennsylvania, lanțul Blue Ridge din Virginia, munții Great Smoky din Carolina de Nord și Tennessee și podișul Cumberland care se întinde din Virginia de Vest și până în Alabama. Cel mai înalt vârf este Mount Mitchell. *Vezi* geosinclinalul apalașian, traseul turistic național din Munții Apalași.

Apalași, Traseul turistic național din Munții ~ /Appalachian National Scenic Trail/

Traseu turistic, de-a lungul Munților Apalași. Având o lungime totală de 3 200 km, de la muntele Katahdin, statul Maine, până la Munții Springer, de-a lungul

crestelor montane, traseul străbate 14 state, opt rezervații forestiere și două parcuri naționale. Turiștii și voluntarii întrețin adăposturile și locurile de campare. Cea mai mare altitudine la care ajunge acest traseu este Clingmans Dome (2 025 m), în Munții Great Smoky. Primul tronson al traseului a fost deschis în 1923; în 1937, traseul a fost finalizat și a intrat în circuitul turistic oficial în 1968, printr-o hotărâre a Congresului.

apalaşian, geosinclinalul ~

Curbură descendentă în scoarța terestră, în regiunea Munților Apalași. În timpul cercetărilor întreprinse aici, James Hall a dezvoltat teoria geosinclinală a orogenezei alpine (*vezi* geosinclinal).

Apamea Cibotos

Oraș al Frigiei antice, în apropiere de orașul Dinar de astăzi, în Turcia. A fost construit de Antioh I Soter, în sec. III î.Hr., pe malul anticului fluviu Maeander (Menderes). Situat pe locul fostului oraș Celaenae, a ocupat o poziție importantă pe ruta comercială care lega E și V regatului seleucizilor. Din sec. II î.Hr. a trecut sub stăpânirea Romei, devenind un centru comercial important pentru negustorii italieni și evrei. După sec. III d.Hr. a cunoscut o perioadă de declin; în 1070, a fost cucerit de turci și apoi distrus de un cutremur.

apanaj

În Franța, mai ales între sec. XIII–XVI, domeniu funciar sau rentă în bani, acordate descendenților direcți ai familiei regale. Concepute pentru a susține financiar pe surorile și frații mai mici ai regelui, apanajele au contribuit și la dezvoltarea unei administrații regale directe în teritoriile vizate. Prin ordonanța de la Moulins (1566), dreptul de proprietate asupra pământurilor regale a fost declarat inalienabil, astfel încât toate apanajele să poată reveni, până la urmă, în proprietatea coroanei. Apanajele au fost abolite în timpul Revoluției Franceze, fiind reinstituite, pentru scurt timp, între 1810–1832.

aparat auditiv

Dispozitiv care amplifică intensitatea sunetului în urechea celui care îl folosește. Principalele sale componente sunt un microfon, un amplificator și o cască de ureche. Aparatele auditive au devenit din ce în ce mai mici și mai puțin vizibile, fiind plasate în spatele pavilionului urechii sau în canalul auditiv. Au caracteristici foarte variate, amplificând diferite componente ale vorbirii, astfel încât fiecare utilizator să atingă maximul de comprehensibilitate. Aparatele auditive cu volum automat amplifică sunetele în mod diferit, în funcție de intensitatea acestora.

aparat automat de vânzare

Aparat activat cu monede, bancnote sau carduri, prin care se pot cumpăra diverse bunuri. Primul automat a fost instalat în Anglia, la mijlocul sec. XVIII, pentru a vinde tutun de prizat și tabac. De la sfârșitul sec. XIX, automatele au început să fie foarte utilizate în mai multe țări. Serviciul este oferit de o companie care deține aparatele și le plasează în instituții, școli sau în orice alt loc potrivit. Acești operatori furnizează produsul ce trebuie vândut și serviciile, fie fără să le plătească nimic proprietarilor clădirii în care este amplasat automatul, fie în schimbul unei taxe de întreținere.

aparat de fotografiat

Dispozitiv de înregistrare a imaginii unui obiect pe o suprafață fotosensibilă (*vezi* fotografie). Constă într-o cutie închisă prevăzută cu o deschizătură (diafragmă), care permite luminii să se focalizeze pe un film sensibil sau pe o placă. Orice cameră conține cinci componente esențiale: (1) cutia camerei, care adăpostește și protejează filmul de lumină, cu excepția celei care pătrunde prin lentilă; (2) filmul, pe care este înregistrată imaginea; (3) dispozitivul de control al luminii, constând într-o diafragmă și un obturator, ambele reglabile; (4) lentila, care focalizează razele de lumină de pe subiect pe film, creând imaginea; și (5) sistemul de vizualizare, care poate fi separat de lentilă (de obicei deasupra ei) sau poate acționa prin ea, cu ajutorul unei oglinzi. Aparatul de fotografiat a fost inspirat de camera obscură – o incintă întunecoasă cu o deschizătură (de obicei prevăzută cu lentile) prin care intră lumina, pentru a reda imaginea obiectelor exterioare pe suprafața opusă – și a fost inventat de Nicéphore Niepce și L.J. Daguerre la începutul sec. XIX. *Vezi și* cameră digitală.

aparate de testare

Aparate utilizate în știința materialelor, pentru a determina proprietățile unui material. Aceste aparate au fost concepute pentru a măsura rezistența la întindere, rezistența la compresie, efortul la forfecare și la încovoiere (*vezi* rezistența materialelor), ductilitatea, duritatea, rezistența la impact (*vezi* testul impactului), rezistența la rupere, la curgere și la uzură. Standardizarea aparatelor și a testelor este

de competența Organizației Internaționale pentru Standardizare, a Institutului Național American de Standarde, a Institutului Britanic pentru Standarde și a multor altor organisme guvernamentale. În multe ramuri industriale există aparate de testare speciale, pentru materialele pe care aceste industrii le utilizează.

aparat politic

În sistemul politic american, organizație a unui partid politic care deține destule voturi pentru a menține controlul politic și administrativ al comunității. Dezvoltarea rapidă a orașelor înregistrată în sec. XIX a creat mari probleme primăriilor orașelor, adesea defectuos administrate și incapabile să furnizeze servicii. Politicienii întreprinzători au reușit să-și asigure susținerea prin acordarea de favoruri în schimbul voturilor (printre favoruri se numărau și funcții de conducere și imobile). Deși aparatul politic a contribuit adesea la restructurarea administrațiilor locale în folosul propriilor votanți, tot la fel de frecvent a condus la servicii mai slabe (când slujbele erau obținute pe criterii politice), corupție (când contractele sau concesiunile erau acordate în schimbul unei mite) și la agravarea ostilităților etnice sau rasiale (când dezvoltarea aparatului politic nu reflecta diversitatea etnică a orașului). Reformele, dezvoltarea suburbiilor și apariția unei populații mai mobile, mai puțin legate de vecinătățile orășenești, au dus la declinul aparatelor politice. Printre aparatele politice celebre trebuie amintite cele ale lui William Marcy Tweed (New York), James Michael Curley (Boston), Thomas Pendergast (Kansas City) și Richard Daley (Chicago). *Vezi și* funcționar public.

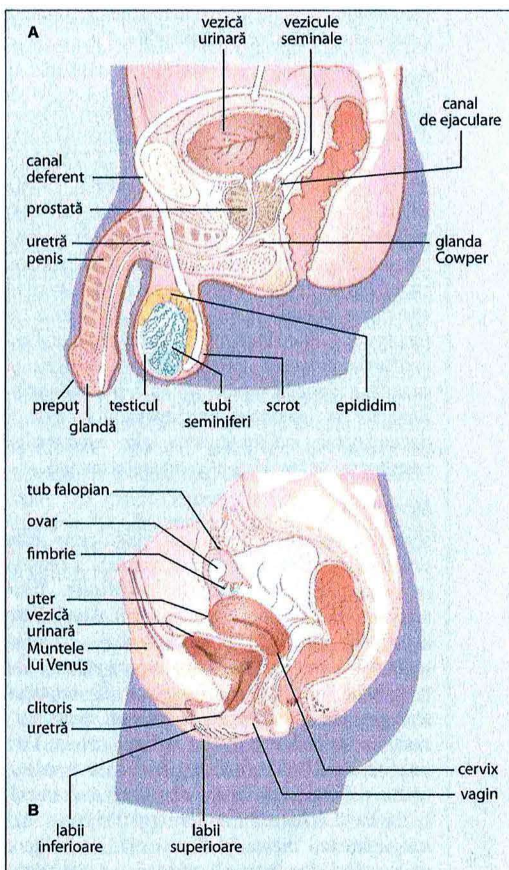
aparatul cardiovascular

Sistem de vase care conduce sângele spre și dinspre țesuturile întregului organism, transportând nutrienți și oxigen, îndepărtând toxinele și dioxidul de carbon. Este în esență un tub lung și închis prin care sângele circulă, în cadrul unui circuit dublu – o parte prin plămâni (circulație pulmonară) și o alta prin restul corpului (circulație sistemică). Inima pompează sânge prin artere, care se ramifică în arteriole mai mici, continuate cu capilare microscopice (*vezi* arteră și capilar). Acestea converg spre formarea unor venule mici, care se unesc pentru a forma vene mai mari, urmărind, în general, același drum cu cel al arterelor, dar către inimă. Bolile cardiovasculare includ arterioscleroza, afecțiunile congenitale sau reumatice ale inimii și inflamația vasculară.

aparatul de reproducere uman

Sistem de organe prin intermediul cărora se realizează reproducerea la om. La femeie, ovarele sunt amplasate în apropierea orificiilor trompelor uterine (sau trompele lui Fallope), care transportă ovulele de la ovare la uter. Colul uterin unește partea inferioară a uterului cu vaginul. Orificiul

Organele aparatului de reproducere umană. La bărbat (A), scrotul, o pungă tegumentară, este împărțit în două compartimente, numite burse, fiecare din acestea adăpostind un testicul și epididimul asociat. Tubii seminiferi conțin celulele liniei seminale în diferite stadii de evoluție. După ce spermatozoizii părăsesc testiculele, ei trec în epididim, un tub lung și răsucit, servind drept rezervor pentru spermă. Canalul deferent, un tub cilindric care pornește de la coada epididimului, se unește cu canalul veziculelor seminale, străbătând prostata, pentru a forma canalul ejaculator care se deschide în uretră, canalul comun de eliminare atât a urinei, cât și a lichidului spermatic, prin penis. La o femeie (B) având ciclu menstrual, un folicul conținând un ovocit se maturizează, lunar, în fiecare dintre cele două ovare. Ovulația se produce când foliculul matur rupe și expulzează un ovocit care pătrunde în trompa uterină (trompa lui Fallope sau tubul falopian), a cărei extremitate externă orientată spre ovar este lărgită ca o pâlnie (de unde și denumirea de pavilion al trompei uterine) ai cărei pereți adânc crestați formează fimbriile. Fecundarea are loc, de obicei, în trompele uterine, când ovulul este condus spre uter. Implantarea cu succes a unui ovul fecundat în uter are ca rezultat dezvoltarea unui embrion. Vaginul, un canal musculo-membranos conducând spre uter, permite spermei să treacă în uter și servește drept cale de ieșire a fătului, la naștere.

vaginal, precum și uretra (*vezi* aparatul urinar), sunt acoperite de patru pliuri de piele (labii). Clitorisul, un mic organ erectil, este situat în punctul frontal de unire a labiilor. Activitatea ovarelor și a uterului parcurge un ciclu lunar de transformări (*vezi* menstruație), pe tot parcursul anilor în care organismul femeii este apt de reproducere, cu excepția perioadelor de sarcină și alăptare. La bărbat, testiculele sunt situate într-o pungă de piele, scrot. De la fiecare testicul pornește un conduct lung (vas deferent) care transportă spermatozoizii până la canalele de ejaculare din prostată. Acestea, la rândul lor, se varsă în uretră, care continuă în penis. În uretră, spermatozoizii se amestecă cu lichidele secretate de veziculele seminale, de prostată și de glanda Cowper, formând sperma. La embrionii în primele stadii de dezvoltare, aparatele de reproducere sunt nedefinite. La naștere, organele genitale corespunzătoare fiecărui sex sunt dezvoltate normal, dar sunt nefuncționale. Ele continuă să se dezvolte, iar activitatea lor se intensifică la pubertate, atingând maturitatea și făcând posibilă reproducerea sexuală.

aparatul respirator

Sistem de organe implicate în respirație. La oameni, diafragma și, în mai mică măsură, mușchii intercostali generează o mișcare de dilatare-contractare, cu ajutorul căreia aerul este absorbit și evacuat din plămâni printr-un sistem de canale (căile respiratorii), care se împart în superioare și inferioare. Căile respiratorii superioare cuprind cavitatea nazală (*vezi* nas), sinusurile și faringele. Căile respiratorii inferioare includ laringele, traheea, bronhiile, bronhiolele și canalele alveolare (*vezi* alveolă pulmonară). Sângele și aparatul cardiovascular pot fi considerate componente ale aparatului respirator activ. *Vezi și* cavitate toracică.

aparatul urinar

Sistem anatomo-fiziologic prin care este produsă și eliminată urina, pentru a curăța organismul de produsele reziduale. Este alcătuit din rinichi care mențin nivelul de electroliți din sânge, reținându-i și adăugându-i pe cei de care organismul are nevoie și îndepărtându-i pe cei în surplus sau pe cei periculoși, eliminați prin excreție; din uretere, două tuburi musculare subțiri, de 25–30 cm lungime, care conduc urina prin peristaltism; din vezica urinară, o cavitate musculară care primește și înmagazinează urina, și din uretră, prin care urina este eliminată. La femei, uretra are o lungime de 2–4 cm. La bărbați aceasta este mai lungă, având cam 20 cm (pentru că traversează penisul) și, pe lângă urină, mai transportă și sperma de la prostată. Printre tulburările sistemului urinar, care pot duce la deshidratare sau edem și la acumularea periculoasă de produse toxice sau reziduale în organism, se numără insuficiența renală, tumori, precum și calculi renali sau la vezica urinară.

apartheid

(*în afrikaans*, izolare sau separare)

Politici practicate de Africa de Sud, de segregare și discriminare politică și economică a grupurilor non-europene. Termenul a fost folosit prima dată în 1948, pentru a desemna politica oficială a Partidului Național, deși segregarea rasială, pedepsită prin lege, era larg răspândită. Legea zonelor etnice din 1950 stabilea sectoarele rezidențiale și de afaceri pentru fiecare rasă, întărind reglementările cu privire la acces deja existente. Acestea cereau ca persoanele care nu aparțineau rasei albe să poarte asupra lor acte de identitate. Alte legi interziceau majoritatea contactelor sociale între descendenții europeni și ceilalți, autorizau segregarea facilităților publice, stabileau standarde educaționale diferite, restricționau accesul unor grupuri la anumite profesii, restricționau activitatea sindicatelor muncitorilor de culoare, interziceau participarea persoanelor de culoare la conducerea țării, stabileau limite geografice pentru teritoriile locuite de persoanele de culoare, entități cu oarecare autonomie administrativă, dar care depindeau politic și economic de Africa de Sud. Aceste așa-numite patrii (bantustane) nu au fost recunoscute de organismele internaționale. Apartheidul a fost cauza a numeroase critici la nivel intern, unde a provocat nenumărate proteste violente, greve și acte de sabotaj, dar a primit și critici internaționale, fiind motivul izolării țării din partea opiniei internaționale. Între 1990–1991, cea mai mare parte a legislației apartheid a fost abolită, deși segregarea rasială s-a perpetuat în societatea sud-africană. În 1993, o nouă constituție a recunoscut dreptul la vot al negrilor și al altor grupuri rasiale, iar alegerile generale din 1994, la care au participat toate grupurile rasiale, au adus la putere un guvern de coaliție cu o majoritate de culoare. Aceste evenimente au pus capăt politicilor legale de apartheid, dar nu și efectelor de ordin social și economic ale acestuia, adânc înrădăcinate. *Vezi și* Congresul Național African, rasism.

apaşi

Populaţie de amerindieni din SV Statelor Unite. Numele vine din limba zuni, unde înseamnă duşman. Majoritatea membrilor populaţiei trăiesc în cinci rezervaţii din Arizona şi New Mexico. Din punct de vedere cultural, apaşii sunt împărţiţi în două grupuri: grupul de E, din care fac parte triburile mescalero, jicarilla, chiricahua şi lipan; şi grupul de V, din care face parte tribul cibecue. Apaşii de E cuprindeau mai ales triburi de vânători-culegători, iar cei din V se ocupau mai ales cu agricultura. Strămoşii apaşilor au venit din N, aşa cum reiese din dialectele lor, înrudite cu alte dialecte athabasca, vorbite în Canada. S-au stabilit în zona Marilor Câmpii, dar, odată cu îmblânzirea calului, au fost împinşi spre S şi V de către triburile de comanşi şi ute. Au încercat să stabilească relaţii paşnice cu spaniolii, mexicanii şi apoi cu americanii. Cu toate acestea, în 1861 a început un conflict, care avea să dureze un sfert de secol, între armata americană şi triburile de apaşi şi navajo. Războaiele cu apaşii au fost unele dintre cele mai grele purtate vreodată în zonele de frontieră. Ultimul război s-a încheiat în 1886, prin capitularea conducătorului apaş Geronimo. Apaşii chiricahua au fost evacuaţi din V, fiind mutaţi pe rând în Florida, Alabama şi Oklahoma. La recensământul din 2000, din Statele Unite, cca 57 000 de persoane au declarat că au descendenţă integral apaşă. *Vezi şi* cochise.

apatit

Mineral din grupul fosfaţilor. Este cea mai importantă sursă de fosfor de pe glob şi se găseşte sub formă de mase granulare compacte, fin cristalizate, în culori ce variază de la verde smarald la galben. Compoziţia chimică generală a apatitului este de tipul $Ca_5(PO_4)_3(F, Cl, OH)$. Fiind prea moale pentru a putea fi tăiat şi şlefuit, apatitul nu poate fi folosit ca piatră preţioasă, în ciuda clarităţii cristalelor sale.

Apatosaurus

Specie de dinozaur erbivor gigant, unul dintre cele mai mari animale terestre care au trăit vreodată. *Apatosaurus* a trăit acum 147–137 de milioane de ani, în timpul perioadei finale a Jurasicului şi în Cretacicul timpuriu, în America de Nord şi în Europa. Avea o greutate de 30 de tone şi o lungime de 21 m, cu tot cu gâtul său lung şi cu coada. Numele ştiinţific iniţial a fost *Brontosaurus*. Pe baza unor urme fosile incomplete, capul său a fost descris pentru prima dată în 1978, ca fiind masiv, cu nas mic şi dinţi în formă de lingură. În prezent se cunoaşte că acest animal avea cutia craniană îngustă şi alungită şi dinţii în formă de cârlig. Fosilele descoperite dovedesc faptul că, în pofida trupului voluminos, apatozaurii au fost animale terestre.

apă

Compus anorganic alcătuit din hidrogen şi oxigen (H_2O), care există în stare lichidă, gazoasă (aburi, vapori de apă) şi solidă (gheaţă). La temperatura camerei, apa este un lichid incolor, inodor şi lipsit de gust. Este unul dintre cei mai des întâlniţi compuşi, acoperind cca 75% din suprafaţa Pământului. Viaţa depinde de apă în oricare dintre procesele ei; puterea apei de a dizolva numeroase substanţe este, poate, cea mai importantă calitate a sa. Se crede că viaţa a apărut în oceanul planetar, iar organismele vii folosesc soluţii apoase (de ex. sucurile digestive şi sângele) ca medii pentru desfăşurarea proceselor biologice. Deoarece moleculele de apă sunt asimetrice şi, deci, sunt bipoli electrici, legăturile de hidrogen între moleculele apei lichide sau solide sunt importante pentru a le menţine împreună. Multe dintre proprietăţile fizice şi chimice complexe ale apei (temperaturi de fierbere şi de topire ridicate, vâscozitate, tensiune superficială, densitate mai mare în stare lichidă decât în cea solidă) provin din legăturile de hidrogen specifice. Apa suferă un proces de disociere în ionii H^+ (sau H_3O^+) şi OH^-, în special în prezenţa sărurilor şi a altor substanţe solubile. Ea poate acţiona ca acid sau ca bază. Apa apare ca parte în legături chimice (apă de hidratare) în multe săruri şi minerale. Are deosebit de multe utilizări industriale, cum ar fi: agent de suspensie (fabricarea hârtiei, decantarea cărbunelui), solvent, agent de diluare, agent de răcire şi sursă de hidrogen; este folosită în filtrare, spălare, generare de aburi, în hidratarea (stingerea) varului şi a cimentului, în prelucrarea textilelor, extracţia sulfului, în hidroliză, hidraulică, precum şi în industria alimentară. *Vezi şi* apă dură şi apă grea.

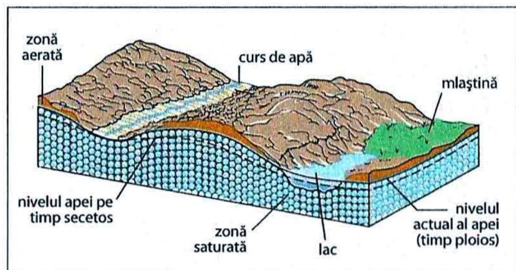
apă dură

Apă care conţine săruri minerale de calciu şi de magneziu, mai ales sub formă de bicarbonaţi, cloruri, sulfaţi, iar uneori fier. Duritatea, care se datorează bicarbonatului de calciu, este temporară, deoarece prin fierbere bicarbonatul se transformă în carbonat insolubil; duritatea dată de alte săruri este numită duritate permanentă. Calciul şi magneziul din apa dură provoacă depunerile întărite de pe componentele boilerului,

ceea ce duce la creșterea consumului de combustibil și la avarii provocate prin supraîncălzire. În dedurizarea apei potabile se folosesc proprietățile legate de schimbul de ioni al zeoliților naturali sau sintetici.

apă freatică

Apă care se găsește sub nivelul de suprafață al pământului, ocupând spații libere din sol sau din straturile geologice. Cea mai mare parte provine din precipitațiile care se infiltrează treptat în pământ. De obicei, 10–20% din cantitatea de precipitații pătrunde în stratul acvifer. Apele subterane nu conțin agenți patogeni și nu este necesară purificarea lor dacă sunt utilizate în scopuri casnice sau industriale. De asemenea, rezerva de apă subterană nu este serios afectată de perioadele scurte de secetă și se găsește în multe dintre zonele în care nu sunt resurse suficiente de apă de suprafață.

Variații sezoniere ale nivelurilor pânzei de apă freatică

apă grea *sau* oxid de deuteriu

Apă compusă din doi atomi de deuteriu (D), un izotop greu de hidrogen, și un atom de oxigen (O), cu formula chimică D_2O. Apa provenită din majoritatea surselor naturale conține cca 0,015% oxid de deuteriu; purificarea apei se face prin distilare, electroliză sau prin procedee chimice. Apa grea este folosită ca moderator în centralele nucleare, pentru a micșora viteza neutronilor, astfel încât aceștia să poată reacționa cu elementele radioactive din reactor. Mai este folosită în cercetare, ca indicator izotopic în reacțiile chimice și pentru evidențierea parcursului biochimic. Tot apă grea se mai numește și apa cu tritiu (T_2O).

apă marină

Apă care formează oceanele și mările. Apa marină este un amestec complex de 96,5% apă, 2,5% săruri și mici cantități de alte substanțe. Mare parte din magneziul existent este extras din apele marine, la fel ca și mari cantități de brom. În anumite părți ale lumii, clorura de sodiu (sarea de bucătărie) este obținută prin evaporarea apei de mare. Apa marină desalinizată poate furniza o cantitate nelimitată de apă potabilă, dar costurile ridicate de prelucrare sunt prohibitive. Mari uzine de desalinizare au fost construite în zonele secetoase aflate de-a lungul coastelor maritime ale Orientului Mijlociu, precum și în alte zone, pentru a diminua crizele de apă potabilă.

apărare civilă

Totalitate a acțiunilor non-militare prin care se urmărește reducerea pierderilor de vieți omenești și de bunuri în cazul unor acțiuni militare inamice. Amenințarea cu atacuri aeriene asupra orașelor a dus la realizarea unei apărări civile organizate în Al Doilea Război Mondial. Guvernul britanic și-a dotat cetățenii cu măști de gaze și aproape toate țările și-au pregătit oamenii pentru lupta cu flăcările, pentru activități de salvare și de prim-ajutor. Curentul era întrerupt pentru ca orașul să nu poată fi reperat de piloții inamici, pe timp de noapte; sirenele anunțau apropierea bombardamentelor, iar oamenii se ascundeau în adăposturi antiaeriene, beciuri și pasaje subterane. Amenințarea atacului nuclear de după război a determinat autoritățile să marcheze clădirile care ofereau cel mai bun adăpost în caz de precipitații radioactive. În anii 1970, majoritatea țărilor din V au renunțat la pregătirile pentru apărarea civilă deoarece a devenit evident că nu e posibilă supraviețuirea în caz de atac nuclear direct.

Apărătorii dreptății din Carolina de Nord

(1764–1771)

Grup de justițiari format în districtele de la frontiera de V a statului Carolina de Nord. Deși s-a opus impozitelor mari și corupției din guvernul colonial, grupul a eșuat în încercarea de a obține reforme. Membrii grupului au recurs la alte metode, refuzând să plătească impozite, instigând populația împotriva autorităților publice și comițând acte violente. Guvernatorul William Tyrone a trimis trupe militare pentru a înfrânge insurecția în Bătălia de la Alamance (1771). Capii grupării au fost condamnați pentru trădare și spânzurați. Mulți membri s-au refugiat în statul Tennessee unde, în timpul Revoluției Americane, s-au aliat cu loialiștii.

ape internaționale

Termen din legislația maritimă care desemnează zonele maritime din afara apelor teritoriale. În Evul Mediu, un număr de puteri maritime și-au declarat suveranitatea

asupra unor largi zone din apele internaționale. Primul care a propus ca în timp de pace apele internaționale să fie folosite de toate națiunile a fost Hugo Grotius (1609). Inițiativa sa a devenit un principiu acceptat al dreptului internațional abia în sec. XIX. Activitățile permise în apele internaționale sunt navigația maritimă, pescuitul, instalarea de cabluri și conducte submarine și survolarea cu aparate de zbor.

ape teritoriale

Ape aflate sub jurisdicția unei națiuni sau a unui stat și care includ zonele maritime din vecinătatea țărmurilor și apele interioare. Conceptul își are originea în controversa din sec. XVII asupra statutului mărilor. Deși s-a susținut ideea că marea nu trebuie să aparțină nimănui, a fost recunoscută și jurisdicția unei națiuni asupra apelor din zonele maritime de coastă. Statele care au aderat la Legea maritimă respectă o limită teritorială de 22 km de la țărm. Drepturile teritoriale se referă și la spațiul de deasupra acelor ape, precum și la fundul mării. *Vezi și* ape internaționale.

APEC /Asia-Pacific Economic Cooperation/ Grupul țărilor din Asia-Pacific pentru Cooperare Economică

Organizație de comerț înființată în 1989, ca reacție la interdependența crescândă a economiilor din zona Asia-Pacific și la existența blocurilor economice regionale (cum sunt Uniunea Europeană și NAFTA), în alte zone ale lumii. La sfârșitul anilor 1990, din APEC făceau parte cele 12 țări care au fondat organizația – Australia, Brunei, Canada, Indonezia, Japonia, Malaysia, Noua Zeelandă, Filipine, Singapore, Coreea de Sud, Thailanda, SUA, precum și Chile, China (inclusiv Hong Kong), Mexic, Papua-Noua Guinee, Perú, Rusia, Taiwan și Vietnam. Sunt admise cu statut de observator și Consiliul de Cooperare Economică al Pacificului, Forumul Pacificului de Sud și Secretariatul Asociației Națiunilor din Asia de SE. În prezent, APEC reprezintă aproape 40% din populație, 40% din comerțul mondial și 50% din produsul național brut, la nivel mondial. *Vezi* Acordul Nord-American de Liber Schimb, acord comercial, Organizația Mondială pentru Comerț.

apeduct

Canal construit cu scopul de a transporta apa de la izvor și până la un punct de distribuție. Sistemul de apeducte al Romei antice, o realizare inginerească extraordinară, aducea apa de la o distanță de 92 km. Numai o porțiune a apeductului roman folosea binecunoscutul sistem cu coloane și bolte arcuite; cea mai mare parte a acestuia consta din conducte subterane din piatră sau țevi din teracotă. Sistemele moderne de transport al apei folosesc conducte din fontă sau oțel. *Vezi și* sistem de alimentare cu apă.

apel

Cerere adresată unei instanțe superioare, pentru revizuirea deciziei unei curți inferioare, sau adresată oricărei curți, pentru revizuirea unei decizii emise de o instituție administrativă. Sfera apelului este, în general, limitată. În unele țări, instanța superioară poate lua spre analiză doar elementele aflate în dosarul procesului inițial (nu se pot introduce probe noi). Curtea Supremă a Statelor Unite judecă doar apeluri în cazuri având implicații importante, altfel, apelurile nu merg mai sus de Curtea de Apel a Statelor Unite. *Vezi* certiorari.

apella

Instituție spartană veche, similară cu ecclesia din alte state grecești. Apella, ale cărei întâlniri lunare erau deschise cetățenilor cu vârsta de peste 30 de ani, nu putea înainta propuneri, având doar rolul de a discuta problemele propuse de efori sau de membrii gerusiei; votarea se realiza prin aclamații. În cadrul adunării, se discutau tratate, războaie și succesiuni, se numeau comandanți, se alegeau eforii și se aprobau modificările legilor.

Apelles

(sfârșitul sec. IV î.Hr. – începutul sec. III î.Hr.)

Pictor grec. A studiat sub îndrumarea lui Pamphilus, fiind pictorul de curte al regelui Filip II al Macedoniei și al fiului acestuia, Alexandru cel Mare. Printre lucrările importante se numără portretul lui Alexandru, o pictură alegorică reprezentând calomnia și un tablou înfățișând-o pe zeița Afrodita născându-se din valuri. A fost un maestru al compoziției și al clarobscurului, remarcat în epocă pentru îmbunătățirile tehnice aduse picturii. A folosit un vernis de culoare închisă, pentru a-și conserva picturile și pentru a îndulci culorile. Deși nu s-au păstrat copii ale picturilor sale, în Antichitate a fost considerat cel mai mare pictor grec.

apendice

denumire completă **apendice vermiform**

Tub gol atașat de cecum, la nivelul intestinului gros. Apendicele uman, cu o

lungime de 8–10 cm și o circumferință mai mică de 1,3 cm, nu are funcție digestivă. Prin contracția musculaturii proprii, apendicele elimină secrețiile sale de mucus, precum și orice conținut al intestinelor care poate pătrunde în el. Blocarea deschiderii apendicelui împiedică expulzarea conținutului și poate conduce la apendicită: inflamație și tumefiere provocată de fluidele și bacteriile care se acumulează aici. Țesutul apendicelui moare, existând pericolul perforării acestuia, ceea ce poate provoca peritonita. Primele simptome sunt durerile din regiunea superioară a abdomenului, în jurul ombilicului sau în toată zona abdomenului și pot apărea amețelile și voma. Durerea poate migra în partea inferioară dreaptă a abdomenului, dacă apendicele se află în poziție normală. Printre simptome se numără și febra care, în stadiile incipiente, nu este decât foarte rar ridicată. Pentru a se putea face diferența între apendicita acută și alte cauze ale durerilor abdominale, sunt necesare investigații medicale atente. Tratamentul presupune eliminarea chirurgicală a apendicelui (apendectomie).

Apenini

Lanț muntos în centrul Italiei. Are o lungime de cca 1 350 km, pe o distanță cuprinsă între Savona, la NV, și Reggio di Calabria, în S. Lățimea acestui lanț muntos variază între 40 și 130 km. Cel mai înalt vârf este Corno Grande care atinge altitudinea de 2 915 m. Din acești munți izvorăsc majoritatea râurilor Italiei, printre care Arno, Tibru, Volturno și Garigliano. Munții Apenini sunt renumiți pentru orașele situate la poalele lor, dintre care cele mai importante sunt Florența, Arezzo, L'Aquila și Benevento.

Apgar, punctaj ~

Procedeu de evaluare având ca scop identificarea nou-născuților care au nevoie de asistență medicală de suport vital. A fost elaborat în 1952 de către Virginia Apgar (1909–1974). Cinci indici care au fost legați de numele Apgar – aspectul (culoarea), pulsul, grimasa (iritabilitatea reflexă), activitatea (tonusul muscular) și respirația – măsoară gradul de adaptare la viața extrauterină. Nota maximă este 10. Dacă nota totală, obținută de nou-născut la un minut și apoi la cinci minute după naștere, este mai mică de 7, acesta este reevaluat la fiecare cinci minute, timp de 20 de minute sau până la obținerea a două valori consecutive egale sau mai mari de 7.

Apia

Port maritim, capitală a statului independent Samoa, 38 836 loc. (2001). Este situat pe coasta de N a insulei Upolu. Economia orașului este bazată pe exportul de bunuri către Samoa Americană. Robert Louis Stevenson este înmormântat pe muntele Vaea, aflat în apropiere. Vailima, fosta reședință a lui Stevenson, este acum locuința șefului statului.

apicultură

Procedee ce constau în îngrijirea și exploatarea albinelor melifere, astfel încât acestea să producă mai multă miere decât au nevoie, iar excesul să poată fi colectat. Apicultura este una dintre cele mai vechi forme de creștere a animalelor. În trecut, colectarea mierii presupunea distrugerea stupului; apicultorii moderni folosesc un instrument care golește celulele fagurelui fără a-l distruge. Pentru a colecta mierea, apicultorii au nevoie de o cască cu plasă pentru protecție, o unealtă pentru a tăia fagurele și de un afumător pentru a tranchiliza albinele. Îngrijirea stupului presupune protejarea coloniei împotriva bolilor, a paraziților și a prădătorilor.

Apis

În vechea religie egipteană, zeitate întrupată într-un taur sacru, adorat la Memfis. Cultul datează cel puțin din timpul primei dinastii (cca 2925–2775 î.Hr.). Se presupune că Apis a fost inițial zeul fertilității, fiind ulterior asociat cu Ptah și cu zeii morții, Osiris și Sokaris. La moartea unui taur Apis se organizau fastuoase ceremonii funerare, iar vițelul care avea să-i fie succesor era instalat la Memfis. Preoții lui Apis preziceau viitorul interpretând comportamentul taurului, oracolul acestuia fiind foarte cunoscut.

Apis, taurul sacru, pictat la baza unui sicriu din lemn, cca 700 î.Hr.; Muzeul Roemer și Pelizaeus, Hildesheim, Germania

BAVARIA VERLAG

Cultul lui Serapis (combinație între Osiris și Apis) a apărut probabil la Memfis, în sec. III î.Hr. devenind cel mai răspândit cult oriental din Imperiul Roman.

aplit

Rocă magmatică având o compoziție mineralogică simplă, cum ar fi un granit compus doar din feldspat alcalin, mică potasică și

cuarț; în sens restrâns, termenul desemnează rocile magmatice cu o granulație fină (mai puțin de 2 mm) și uniformă, de culoare deschisă și cu o structură granulară specifică. Spre deosebire de pegmatit, care este asemănător din punctul de vedere al compoziției, dar are o granulație mare, aplitul se găsește în corpuri filoniene mici, fără structură zonară (omogene). Cele două tipuri de rocă pot apărea împreună, presupunându-se că provin din magme cu o compoziție asemănătoare.

Apo

Vulcan activ, în insula Mindanao, Filipine. Situat la V de orașul Davao, muntele este cel mai înalt din Filipine (2 954 m). În 1939, vulcanul și zona din vecinătatea sa au fost incluse în Parcul Național Muntele Apo, pe teritoriul căruia se află numeroase vârfuri montane și văi, precum și cascada Malasita și lacul Sibulao.

Apocalipsa Sfântului Ioan

Ultima carte a Noului Testament. Conține două părți importante: prima cuprinde învățături cu caracter moral, destinate unor Biserici creștine din Asia Mică, iar cea de-a doua este compusă dintr-o serie de viziuni, alegorii și simboluri, care au făcut obiectul a numeroase interpretări de-a lungul istoriei. Conform uneia dintre acestea, de altfel foarte răspândită, Apocalipsa este legată de criza de credință, care ar fi fost declanșată de persecuțiile romanilor. Apocalipsa constă într-un îndemn adresat creștinilor de a rămâne statornici în credință și de a nutri speranța că Dumnezeu îi va învinge în cele din urmă pe dușmanii lor. Menționarea celor „o mie de ani" i-a determinat pe unii creștini să creadă că trebuie să se aștepte la o victorie finală asupra Răului după trecerea unui mileniu (*vezi* milenarism). Erudiții moderni admit în prezent că epistola nu a fost scrisă de Sf. Apostol Ioan, ci de mai mulți autori necunoscuți de la sfârșitul sec. I d.Hr. *Vezi și* apocalipsă.

apocalipsă

În multe tradiții religioase occidentale, termenul desemnează perioada evenimentelor catastrofice care vor preceda sfârșitul lumii, când Dumnezeu va chema pe oameni la judecată. Credința că lumea va cunoaște un sfârșit violent, cataclismic, este comună iudaismului, creștinismului și zoroastrismului. Unele dintre cărțile profetice ale Vechiului Testament, în special Cartea lui Daniel, cuprind viziuni ale apocalipsei. Apocalipsa Sfântului Ioan oferă o perspectivă sumbră și pesimistă asupra sfârșitului lumii, când păcătoșii vor fi pedepsiți, iar cei virtuoși vor triumfa prin intervenția divină. Ultimele zile se crede că vor fi marcate de foamete, războaie, cutremure, epidemii și alte dezastre naturale, însoțite de semne divine. În prezent, tema apocalipsei este valorificată de diverse grupuri religioase (de ex. creștinii fundamentaliști), fiind exploată și de literatura științifico-fantastică. *Vezi* escatologie, milenarism.

apocrif

În literatura biblică, lucrare care nu este cuprinsă în canonul Scripturii. Sensul modern al cuvântului se referă la vechile cărți evreiești care nu aparțin Bibliei, dar care sunt considerate canonice de către romano-catolicism și ortodoxie. Printre cărțile apocrife se numără Tobit, Iudita, Baruch, precum și Macabeii, Ecleziastul și Pildele lui Solomon. Bisericile protestante urmează tradiția iudaică în identificarea caracterului apocrif sau canonic al acestor texte. Termenul „deuterocanonic" desemnează textele acceptate de un canon, dar nu de toate. Pseudoepigrafele sunt texte neautentice, cu autori pretins biblici.

Apollinaire, Guillaume
născut Guillelmus (*sau* Wilhelm) Apollinaris de Kostrowitzky

(26.08.1880, Roma?, Italia – 09.11.1918, Paris, Franța)

Poet francez, de origine italiano-poloneză. A ajuns la Paris la vârsta de 20 de ani, însă se știu puține despre perioada tinereții sale, întrucât poetul nu a făcut dezvăluiri. În scurta sa viață a luat parte la toate mișcările de avangardă apărute la începutul sec. XX. Poezia sa este caracterizată de experimente tehnice îndrăznețe, chiar șocante. Fiindcă urmărea să surprindă prin asociații verbale și forme neobișnuite ale cuvântului, este considerat adesea precursorul suprarealismului. Capodopera sa poetică este volumul *Alcooluri* (Alcools, 1913). A murit în urma unei răni la cap, primită în Primul Război Mondial.

Guillaume Apollinaire, desen de Pablo Picasso pe frontispiciul volumului *Caligrame*, 1918

H. ROGER-VIOLLET

Apollo

Program spațial american de aselenizare, cu echipaj uman, organizat de NASA și

desfăşurat între 1960–1970. Naveta spaţială *Apollo*, propulsată de propriile rachete de mică putere, şi-a redus viteza în apropierea Lunii, înscriindu-se pe orbita lunară. Modulul lunar – parte detaşabilă a navetei, având propulsie proprie – i-a transportat pe astronauţi de pe orbită pe suprafaţa Lunii şi înapoi. În iulie 1969, *Apollo 11* a realizat prima aselenizare (*vezi* Edwin Aldrin, Neil Armstrong). În 1970, *Apollo 13* a fost deteriorată în urma unei explozii la rezervorul de oxigen, dar s-a întors pe Pământ. Următoarele misiuni Apollo au explorat pe larg suprafaţa lunară, colectând mostre de roci lunare şi instalând aparatură de cercetare ştiinţifică. Zborul final al programului, *Apollo 17*, a avut loc în 1972. În total, 12 astronauţi americani au păşit pe Lună în decursul a şase misiuni soldate cu succes.

Apollo Theatre

Centru din New York al muzicii afro-americane, de largă audienţă în perioada renaşterii din Harlem. Construit în 1914, a găzduit spectacolele unor mari artişti, precum Bill Robinson, Billie Holiday, Bessie Smith, Ethel Waters, Duke Ellington şi alţii, între 1930 şi 1940; vedete ca Ella Fitzgerald, Sarah Vaughan şi James Brown au fost remarcate în spectacolele prezentate aici, în nopţile artiştilor amatori, organizate în fiecare zi de miercuri a săptămânii. În anii 1960, pe scena teatrului au apărut artişti precum Supremes, Stevie Wonder şi Marvin Gaye. A fost transformat în cinematograf în 1975, iar din 1983 a redevenit sală de spectacole.

Apollonios din Perga

(240 î.Hr., Perga, Pamphylia, Asia Mică, azi Anatolia – 190 î.Hr., Alexandria, Egipt)

Matematician cunoscut drept Marele Geometru. Lucrarea sa, *Conice*, este unul dintre cele mai valoroase tratate ştiinţifice ale lumii antice. În ea sunt introduşi pentru prima dată termenii de parabolă, elipsă şi hiperbolă. Pentru că lucrarea *Conice* a constituit fundamentul pentru descoperirile ulterioare din domeniul opticii şi astronomiei, realizate în lumea islamică, s-a păstrat o traducere a acesteia în arabă, datând din sec. IX, care a reuşit să suplinească exemplarul original în greacă, astăzi pierdut. În general, lucrările sale sunt cunoscute doar ca titluri.

Apollonios din Rodos

(295 î.Hr./?/ – 215 /?/)

Poet şi gramatician grec. A fost unul dintre bibliotecarii faimoasei biblioteci din Alexandria. Lucrarea sa *Argonautica* este o operă epică, cu trăsături romantice, despre argonauţi, scrisă în patru cărţi şi inspirată din opera lui Homer. Scriitorul se remarcă prin prospeţimea viziunii asupra unor episoade clasice, prin comparaţiile sugestive şi prin descrierile vii ale naturii.

Apollonios Dyscolos

(sec. II d.Hr.)

Gramatician grec, a pus bazele studiului sistematic al gramaticii. Priscian şi-a fundamentat lucrările pe scrierile lui Apollonios. Patru dintre acestea s-au păstrat până astăzi: *Despre sintaxă* (Però syntáxeos) şi tratatele mai scurte *Despre pronume* (Però antonumìas), *Despre conjuncţii* (Però syndésmo) şi *Despre adverbe* (Però epirremáton).

Apolo (Apollo)

Zeul cel mai venerat dintre toţi zeii grecilor. Apollo comunica voinţa tatălui său, Zeus, îi ajuta pe oameni să-şi conştientizeze păcatele şi îi purifica, era stăpânul legilor laice şi eclesiastice, prezicea viitorul. Arcul său era un simbol al spaţiului, al morţii, al terorii şi al măreţiei; lira sa era un simbol al muzicii, poeziei şi dansului. Fiind patron al artelor, era deseori asociat cu muzele. A fost şi zeul recoltei şi al turmelor de animale. A fost chiar asociat cu soarele şi identificat cu Helios, zeul soarelui. Având legătură şi cu ştiinţa vindecării, era considerat tatăl lui Asclepios. Conform tradiţiei, Apolo şi sora lui geamănă, Artemis, s-au născut la Delos, mama lor fiind Leto. Oracolul lui Apolo a fost stabilit la Delphi; Jocurile Pitice celebrau uciderea şarpelui Python de către Apolo (când încă era copil). Iubitele sale nu au avut o soartă fericită: fugara Daphne a fost transformată în laur, necredincioasa Coronis a fost ucisă de Artemis, iar Cassandra, care l-a respins, a fost blestemată să rostească profeţii adevărate, dar să nu fie crezută de nimeni.

Apolo din Belvedere, copie romană restaurată după originalul grecesc atribuit lui Leochares, sec. IV î.Hr.; Muzeul Vaticanului, Roma

ALINARI–ART RESOURCE/EB INC.

apologet

Scriitor care, mai ales în sec. II d.Hr., a încercat să apere creştinismul de influenţa culturii greco-romane. Multe dintre scrierile apologeţilor sunt memorii adresate împăraţilor romani şi înmânate

consilierilor acestora, pledând pentru credințele și practicile creștine. Au încercat să dovedească vechimea credinței creștine și împlinirea profețiilor din Vechiul Testament, precum și falsitatea credinței în zeii mitologici. Apologeții au pus accentul pe dimensiunea filozofică a credinței lor și pe înaltele ei standarde etice. Printre apologeții greci se numără Sfântul Iustin Martirul și Clement Alexandrinul. Dintre apologeții latini ai sec. II d.Hr., cel mai important este Tertullian. *Vezi* apologetică.

apologetică

Ramură a teologiei creștine, care are ca obiect de studiu susținerea cu argumente logice a credinței. În protestantism, apologetica este diferită de polemică, aceasta din urmă reprezentând apărarea unei secte. În romano-catolicism, apologetica reprezintă apărarea întregii învățături catolice. Apologetica face uz de argumentația pozitivă, pentru a diminua scepticismul adepților, și înlătură obstacolele din fața credinței sau combate credințele opuse, printr-o argumentație negativă. Încearcă să trateze cu obiectivitate criticile la adresa creștinismului, însă fără a încuraja scepticismul. Apologetica biblică susține creștinismul ca o încununare a iudaismului, identificându-l pe Iisus cu Mesia. În sec. II–III d.Hr., un număr de autori creștini au apărat credința împotriva criticilor provenind din cultura greco-romană, iar în sec. V d.Hr., Sfântul Augustin a scris *Cetatea lui Dumnezeu*, monumentala sa operă, ca răspuns la criticile aduse creștinismului în urma distrugerii Romei de către barbari, în 410 d.Hr. Teologia naturală a lui Jean Calvin a încercat să obțină adevărul spiritual prin intermediul argumentelor raționale. Argumentul folosit la sfârșitul sec. XVIII, conform căruia structura organizată a universului presupune existența unui creator, continuă să fie folosit și în prezent. Apologetica s-a confruntat și cu provocări precum darwinismul, marxismul și psihanaliza. *Vezi și* apologet.

apologie

În literatură, gen autobiografic în care, în cadrul unei luări de poziție față de un atac, autorul își prezintă și analizează propriile convingeri și idei. Printre exemplele celebre se numără și *Apologia lui Socrate* de Platon (sec. IV î.Hr.), în care Socrate răspunde detractorilor săi prin prezentarea biografiei sale morale, și *Apologia pro Vita Sua* (1864) a lui John Henry Newman, în care autorul examinează principiile care l-au inspirat în convertirea la catolicism.

apomixie

Înmulțire prin intermediul unor țesuturi speciale, fără fecundare. Printre exemple se numără partenogeneza, în cazul regnului animal (când un nou individ se dezvoltă dintr-un ovul nefecundat) și apogamia la plante (caz în care țesutul-părinte poate fi gametofit sau sporofit). Prin apomixie se perpetuează caracteristicile esențiale pentru supraviețuirea individuală, însă se elimină avantajul evoluției pe termen lung, datorat contribuției genetice a doi părinți.

apoptoză
sau moarte celulară programată

Mecanism care permite celulei să se autodistrugă atunci când este stimulată de un factor adecvat. Procesul se poate declanșa când celula nu mai este necesară, când aceasta periclitează sănătatea organismului ori din alte motive. Întreruperea sau declanșarea aberantă a acestui mecanism contribuie la apariția multor boli, printre care și cancerul. Deși procesul de autodistrugere programată a celulei le era cunoscut embriologilor de multă vreme, modul de funcționare a acestuia nu a fost înțeles până în 1972. Apoptoza reprezintă un mecanism diferit de necroză, ultima desemnând moartea celulei provocată de răniri.

a posteriori

Vezi a priori

apostol

Nume dat fiecăruia dintre cei 12 discipoli ai lui Iisus. Aceștia au fost Petru, Iacob și Ioan (fiii lui Zebedeu), Andrei, Filip, Bartolomeu, Matei, Toma, Iacob (fiul lui Alfeu), Tadeu sau Iuda (fiul lui Iacob), Simon Zelotul și Iuda Iscarioteanul. Aceștia au fost însoțitorii permanenți ai lui Iisus, primind învățăturile acestuia. Petru, Iacov și Ioan au fost cei mai apropiați discipoli ai lui Iisus, cărora li s-a îngăduit să asiste la evenimente cum au fost Schimbarea la Față și rugăciunea lui Iisus din grădina Ghetsimani. După trădarea și moartea lui Iuda Iscarioteanul, Matia a fost primit în rândul apostolilor. Pavel a cerut și el acest statut, susținând că Iisus însuși l-a ales apostol, într-o apariție de după răstignire.

Apostu, George

(20.12.1934, Stănișești, Bacău, România – 13.10.1986, Paris, Franța)

Sculptor român, stabilit în ultima parte a vieții în Franța. A fost creatorul unui stil original, îmbinând modernismul abstract cu sugestii din arhaicitatea artei populare

românești. În creația populară – și mai ales în sculptura în lemn sau piatră și în piesele de etnografie – a aflat temeiurile inovației stilistice. Lucrări în lemn și în piatră: suita *Tată și fiu* (1981), o prelucrare sculpturală a motivului arborelui vieții, și ciclul *Fluturii*.

apoteoză

Ridicare la rangul de zeu, divinizare. Termenul admite că anumiți indivizi sunt capabili să depășească granița dintre uman și divin. În religia greacă veche exista credința în eroi și demiurgi, iar uneori chiar personaje istorice erau adorate asemeni zeilor. Până la sfârșitul perioadei republicane, romanii nu au acceptat decât o singură apoteoză, identificându-l pe Romulus cu zeul Quirinius cu Romulus. Împăratul Augustus a dispus ca Iulius Caesar să fie recunoscut zeu, inaugurând astfel tradiția deificării împăraților.

appaloosa

Rasă de cai răspândită în Statele Unite ale Americii. Se presupune că descinde din caii sălbatici care au trăit pe teritoriul indienilor nez percé și care, la rândul lor, descindeau din caii exploratorilor spanioli. Appaloosa are multe tipare coloristice distinctive și toate culorile specifice cailor. Caii au o înălțime de 142–163 cm și cântăresc 450–500 kg. Deși nu au o greutate prea mare, rasa se caracterizează prin robustețe.

appaloosa

SALLY ANNE THOMPSON

Appel, Karel

(25.04.1921, Amsterdam, Olanda – 03.05.2006, Zürich, Elveția)

Pictor, sculptor și grafician olandez. A urmat Academia Regală de Arte Frumoase din Amsterdam (1940–1943), fiind unul dintre fondatorii grupului Cobra (prescurtare de la Copenhaga, Bruxelles, Amsterdam, 1948), grup ce reunea pictorii expresioniști din Europa nordică. În 1950 s-a mutat la Paris, în anii 1960 s-a stabilit la New York, iar apoi a locuit în Italia și Elveția. Este un exponent al expresionismului abstract și a dezvoltat un stil de pictură caracterizat prin aplicarea unui strat gros de culoare, culori și linii violente și figuri nefinisate. Sculpturile sale stilizate au fost realizate în metal și lemn. A pictat portrete ale unor interpreți de jazz și a realizat mai multe lucrări cu destinație publică, printre care și o pictură murală în sediul UNESCO din Paris.

Apple Computer Inc.

Companie de proiectare și producție de microcomputere, prima care a proiectat și produs computere personale. A fost înființată în 1976 de către Steven Jobs și Stephen Wozniak, al cărui prim computer a fost fabricat în garajul familiei. Apariția lui Apple II (1977), dotat cu carcasă de plastic și capabil de reprezentare grafică color, a însemnat lansarea companiei, aducând un profit de peste 100 de milioane de dolari în 1980, an în care compania a oferit acțiuni spre vânzare publică. Introducerea în 1981 a PC-ului produs de IBM și compatibil cu un sistem de operare produs de corporația Microsoft a însemnat debutul unei competiții îndelungate între Apple și IBM. Macintosh, produs în 1984, a fost primul computer personal care folosea o interfață grafică și un mouse. „Mac"-ul a înregistrat la început un volum redus de vânzări, iar Jobs a părăsit compania în 1985, dar produsul și-a găsit, în final, piața de nișă în domeniul editării computerizate. Competiția acerbă cu sistemul de operare Windows, al companiei Microsoft, a dus la o scădere a pieței pentru compania Apple. Apple l-a rechemat pe Jobs în 1997 și acesta a reușit redresarea companiei prin oferta de produse mai inovative, cum este iMac. În 2001, Apple a produs iTunes, un soft de muzică ulterior convertit în format MP3, și echipamentul de redare a muzicii, iPod. În 2003, compania a început să vândă copii ale producțiilor majorității caselor de discuri, în format MP3, prin internet.

Appleseed, Johnny

născut **John Chapman**

(26.09.1774, Leominster, Massachusetts, SUA – 18?.03.1845, lângă Fort Wayne, Indiana)

Unul dintre pionierii din istoria Statelor Unite, erou al poveștilor populare. A fost pregătit pentru meseria de grădinar și, din 1800, a început să colecteze semințele de măr de la presele de cidru din Pennsylvania. Ulterior a călătorit spre V, dincolo de valea râului Ohio, plantând semințe de măr de-a lungul drumului. A îngrijit atât cele 480 de hectare ale propriilor livezi, cât și sute de kmp de livadă care aparțineau altor proprietari, vânzând sau donând altor pionieri mii de semințe de măr. Caracterul său bun și generos, devotamentul religios, iubirea pentru indieni și natură, precum și înfățișarea excentrică (mergea desculț, purta o îmbrăcăminte confecționată dintr-un sac de cafea) au făcut din Johnny Appleseed un erou de legendă.

Appomattox Court House

Fost oraș în S Virginiei centrale, SUA, locul în care a capitulat Robert E. Lee în fața lui Ulysses S. Grant, la 9 aprilie 1865, ceea ce a pus definitiv capăt Războiului Civil American. Orașul a fost aproape depopulat după mutarea centrului administrativ al regiunii în noul oraș Appomattox, în 1892. A devenit monument istoric național în 1940 și parc istoric național în 1954.

apraxie

Dificultate în îndeplinirea unor acțiuni, cauzată de o leziune la nivelul cortexului cerebral; capacitatea motrice și cea mentală rămân neafectate. Apraxia motorie se manifestă prin incapacitatea de a realiza acțiuni motorii de finețe. Apraxia mentală înseamnă pierderea capacității de a planifica mental chiar și cea mai simplă acțiune. În cazul apraxiei ideokinetice, nu există coordonare între activitatea mentală și cea motorie; persoanele afectate pot face anumite lucruri în mod reflex. Apraxia constructivă este imposibilitatea de a combina anumite elemente într-un întreg coerent.

a priori

În epistemologie, cunoaștere care este independentă de vreo experiență anume, opusă cunoașterii a posteriori (sau empirice) care rezultă din experiență. Termenii își au originea în dezbaterea scolastică medievală asupra conceptelor aristotelice (*vezi* scolastică). Immanuel Kant a lansat actuala lor întrebuințare, pentru a-și defini propria teorie a cunoașterii. El a asociat distincția analitic-sintetic cu cea dintre *a priori* și *a posteriori*.

aprod

În unele tribunale, funcționar între ale cărui obligații se numără și păstrarea ordinii în sala de judecată și păzirea acuzaților sau a juraților în timpul deliberării. În Europa medievală, termenul reprezenta o funcție de oarecare importanță, care se referea la intendentul unei moșii, la agentul regal care colecta chiria și amenzile, anunța hotărârile judecătorești, aduna completul de judecată, opera arestări și executa ordinele monarhului. Autoritatea aprodului a scăzut în timp, din cauza nevoii tot mai mari de a angaja administratori cu pregătire juridică sau cu alte specializări.

aproximație liniară

În matematică, proces de găsire a unei drepte care să aproximeze o curbă (funcție) pe o anumită porțiune. Este exprimată ca ecuația liniară $y = ax + b$; valorile pentru a și b trebuie alese astfel încât curba și dreapta să se intersecteze sau valoarea lui x și panta dreptei să fie egală cu incrementul curbei (derivata funcției). Pentru majoritatea curbelor, aproximările liniare sunt folositoare doar în imediata apropiere a punctului x ales. Totuși, mare parte din teoria calculului diferențial și integral, inclusiv teorema fundamentală și teorema valorii medii pentru derivate, sunt bazate pe asemenea aproximări.

Apuleius, Lucius

(124 d.Hr., Madauros, Numidia – după 170 d.Hr.,/?/)

Filozof platonician, orator și scriitor roman. Proza sa narativă *Metamorfozele* sau *Măgarul de aur* (Asinus aureus), ce prezintă aventurile licențioase și umoristice ale unui tânăr transformat în măgar, a exercitat o îndelungată influență în literatură. Romanul, considerat o oglindă a moravurilor din Antichitate, este valoros pentru descrierea misterelor religioase. Printre tratatele filozofice ale lui Apuleius se numără și trei cărți despre Platon, dintre care două s-au păstrat până azi.

Apulia

Vezi Puglia

Apure

Râu în V Venezuelei. Cel mai important afluent navigabil al fluviului Orinoco, râul Apure izvorăște din Cordillera de Mérida, curgând pe o distanță de 1 580 km, în direcția NE-E, prin inima câmpiilor (llanos) venezuelene, cea mai importantă zonă din țară pentru creșterea animalelor.

Apurímac

Râu în S statului Perú. Izvorăște din Anzii peruvieni, fiind sursa cea mai îndepărtată a fluviului Amazon. Curge în direcția NE, vărsându-se în Urubamba, cu care formează râul Ucayali. Pe o distanță de peste 700 km, râul curge prin canioane înguste, cursul său fiind întrerupt de numeroase cascade și vâltori. Scurte porțiuni de pe cursul său inferior mai sunt numite râul Perené și râul Tambo.

Apuseni

Grup muntos în N Carpaților Occidentali. Sunt constituiți dintr-un mozaic de roci (șisturi cristaline, granite, calcare, tufuri vulcanice, conglomerate, gresii, marne etc.), au altitudini mici, sub 1 900 m (altitudinea maximă 1 849 m, vârful Curcubăta Mare din Munții Bihor) și numeroase depresiuni

și platforme de eroziune. Sunt puternic fragmentați de râuri (Crișul Alb, Negru și Repede, Someșul Mic, Arieș, Ampoi etc.) și conțin importante zăcăminte de minereuri auro-argentifere, bauxită, sulfuri. Din 1990 sunt parc național (37 900 ha).

Aqaba

Golf, în NE Mării Roșii, situat între Arabia Saudită și peninsula Sinai. Are o lungime de 160 km și o lățime între 19 și 27 de km. Litoralul se întinde pe teritoriile mai multor state: Egipt, Israel, Arabia Saudită și Iordania. Singurul port protejat de intemperii este cel de la Dhahab (Dahab), în Egipt. Iordania și Israelul au construit porturile de la Al Aqabah și Elat, ca deschideri la Marea Roșie și mai departe spre Oceanul Indian.

Aqmola

Vezi Astana

Aquarius

Vezi Vărsător

Aquino, (Maria) Corazon
născută **Maria Corazon Cojuango**
(n. 25.01.1933, Manila, Filipine)

Președintă a Filipinelor (1986–1992). Născută într-o familie de însemnați oameni politici, s-a căsătorit cu Benigno Simeon Aquino Jr. (1932–1983) care a devenit cel mai important adversar al președintelui Ferdinand Marcos. După ce s-a întors din exil, Benigno a fost asasinat, iar Corazon a devenit candidata opoziției la funcția de președinte, în 1986. Deși, oficial, Marcos a fost declarat câștigător, au existat contestații cu privire la corectitudinea alegerilor; înalți oficiali din armată au susținut-o pe Aquino, iar Marcos a fugit. În calitate de președinte, Aquino a promovat o constituție extrem de populară. În decursul timpului, popularitatea i-a scăzut, numele său fiind legat de corupție și favoritisme economice.

Aquitania

Provincie istorică din SV Franței. S-a suprapus aproximativ provinciei romane a Galliei de SV, situată între Pirinei și râul Garonne. A fost cucerită de Clovis, în 507 d.Hr., iar în sec. VIII a devenit regiune subordonată regatului Franței sub conducerea lui Carol cel Mare. După declinul Imperiului Carolingian, s-a dezvoltat ca un puternic ducat feudal care, în sec. X, controla deja o mare parte a Franței, la S de Loara. A revenit ramurii Capetingilor (Capețienii), prin căsătoria dintre Alienor de Aquitania și Ludovic VII (1137). În urma celei de-a doua căsătorii a lui Alienor, cu Henric II al Angliei (1152), regiunea a revenit Plantageneților. Numele de Guyenne, o deformare a numelui Aquitania, a început să fie folosit din sec. X. Din acest secol, istoria Aquitaniei se confundă cu cea a Gasconiei și a regiunii Guyenne.

AR-15

Vezi pușca M16

arab

Membru al popoarelor vorbitoare de arabă din Orientul Mijlociu și Africa de Nord. Înainte de răspândirea islamului, în anii 630 d.Hr., termenul desemna popoarele semitice nomade din peninsula Arabia, însă ulterior s-a referit și la populațiile vorbitoare de arabă din zona cuprinsă între coastele africane ale Mauritaniei și Marocului, până la E de Irak, în peninsula Arabia, și până la Sudan, în S, după convertirea acestor populații la islam. Unele popoare arabe sunt formate din păstori nomazi care trăiesc în regiunile deșertice (*vezi* beduin), în timp ce altele s-au stabilit în oaze și în mici sate izolate, de fermieri. Majoritatea arabilor sunt musulmani, însă există și o minoritate creștină. Termenul a fost folosit în sens politic de către naționaliștii arabi pentru a desemna un grup sociolingvistic sau etnic, mai larg și ideal, națiunea arabă. *Vezi și* panarabism.

arab, alfabet ~

Scriere folosită în limba arabă și într-un număr de limbi ai căror vorbitori au fost influențați de cultura arabă și musulmană. Cele 28 de litere ale alfabetului arab provin dintr-o scriere folosită în limba aramaică nabateeană. Deoarece araba are consoane diferite de aramaică, sunt folosite semne diacritice pentru a elimina ambiguitățile de citire a unor litere. Aceasta este o caracteristică a scrierii arabe. O altă caracteristică este scrierea de la dreapta la stânga. Literele reprezintă doar sunete consonantice, deși simboluri precum *w*, *y* și ocluziva glotală (din punct de vedere istoric) îndeplinesc un rol dublu, reprezentând și vocalele lungi *i*, *u* și *a*. Diacritice suplimentare care indică vocalele scurte sau lipsa lor, sufixele de caz și consoanele geminate (dublate) sunt folosite doar în textul Coranului. Deoarece scrierea arabă este în special cursivă, multe dintre litere au forme ușor diferite, în funcție de poziția lor inițială, mediană sau finală în cuvânt. Printre limbile non-semitice care folosesc alfabetul arab se numără persana, kurda, pashtu, urdu, unele limbi turcice, malaeza, swahili și hausa. Limba malteză

este singura limbă arabă care folosește alfabetul latin.

arabă, filozofie ~ *sau* filozofie islamică

Doctrinele filozofilor arabi din perioada cuprinsă între sec. IX și XII, care au influențat scolasticismul medieval european. Tradiția filozofică arabă îmbină ideile aristotelice și cele neoplatonice cu idei provenite din islam. Printre filozofii care au influențat gândirea arabă se numără persanii al-Kindi, al-Farabi și Avicenna, precum și spaniolul Averroes, ale cărui interpretări ale textelor lui Aristotel au inspirat gândirea filozofilor creștini și evrei. Musulmanii, creștinii și evreii au contribuit deopotrivă la tradiția arabă, diferențiindu-se mai curând datorită doctrinelor filozofice, decât celor religioase. În timpul dominației arabe în Spania, literatura filozofică arabă a fost tradusă în latină și în ebraică, contribuind la dezvoltarea filozofiei europene moderne. În paralel, în Egipt, tradiția arabă era dezvoltată de Moise Maimonide și Ibn Khaldun.

arabă, limba ~

Limbă semitică ale cărei dialecte sunt vorbite în Orientul Mijlociu și Africa de Nord. Deși unele cuvinte și nume proprii din vocabularul limbii arabe se regăsesc în diferite inscripții în aramaică, majoritatea textelor în arabă provin din perioada de răspândire a islamului. Începând din sec. VIII, gramaticienii au catalogat limba sub denumirea de araba clasică, un jargon literar și grafic substanțial diferit de limba vorbită. În sec. XIX–XX, generalizarea stilului arabei clasice și a vocabularului acesteia a condus la apariția limbii arabe moderne standard, lingua franca a națiunilor arabe. Araba vorbită a evoluat diferit față de limba clasică, cei peste 200 de milioane de vorbitori folosind numeroase dialecte, cele aflate la extreme fiind reciproc ininteligibile. *Vezi* alfabetul arab.

arabă, renașterea literară ~
(sec. XIX)

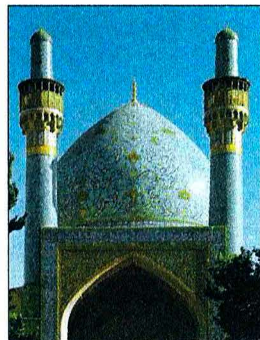
Mișcare de dezvoltare a literaturii arabe moderne, stimulată de contactele cu Occidentul și de revigorarea interesului față de literatura arabă. Mișcarea a debutat în Egipt, fiind inițiată de scriitorii libanezi și sirieni atrași de mediul care le asigura o mai mare libertate. Apoi s-a răspândit și în alte țări arabe, în urma dezmembrării Imperiului Otoman la sfârșitul Primului Război Mondial, și după obținerea independenței naționale, ce a urmat celui de Al Doilea Război Mondial. Succesul pe care l-a avut în modificarea cursului literaturii arabe este legat de răspândirea și modernizarea sistemului educațional și de apariția presei de limbă arabă.

arabe, religii ~

Religii politeiste din Arabia, anterioare islamului. Cele mai multe dintre zeitățile triburilor arabe erau zei ai cerului, asociați corpurilor cerești precum Soarele și Luna, care asigurau fecunditatea, protecția și ofereau răzbunare. Primul loc în panteonul arab al zonei sudice era ocupat de Athar, zeul furtunii și al ploii. Fiecare regat avea o zeitate protectoare, națiunea respectivă considerându-se descendenta acelui zeu. Sanctuarele erau săpate în stâncă sau așezate pe înălțimi și adăposteau, într-o incintă fără acoperiș, un betil (piatră înălțată) sau statuia unui zeu. Aici aveau acces numai persoanele pure din punct de vedere ritualic. În N Arabiei, altarul era acoperit, asemănător cu Kaaba musulmană. Zeilor le erau oferite libații, sacrificii animale și alte ofrande, iar preoții interpretau oracole și practicau divinația. Adoratorii realizau pelerinaje anuale la altarele importante, participând la ritualuri ce presupuneau purificarea, purtarea hainelor rituale, abstinența sexuală, abținerea de la vărsarea de sânge și înconjurarea obiectului sacru.

arabesc

Stil decorativ caracterizat prin motive vegetale întrețesute și motive geometrice curbilinii și abstracte. Este stilul tipic de ornamentație islamică, încă din cca 1000 d.Hr. Termenul a fost introdus în sec. XV sau XVI, atunci când europenii au devenit interesați de arta islamică, însă motivul provine de la meșteșugarii perioadei elenistice din Asia Mică. Arabescurile au fost folosite și pentru decorarea manuscriselor cu anluminuri, a zidurilor, mobilei, obiectelor din metal și a ceramicii, în sculptură și tapițerie, din Renaștere și până în sec. XIX.

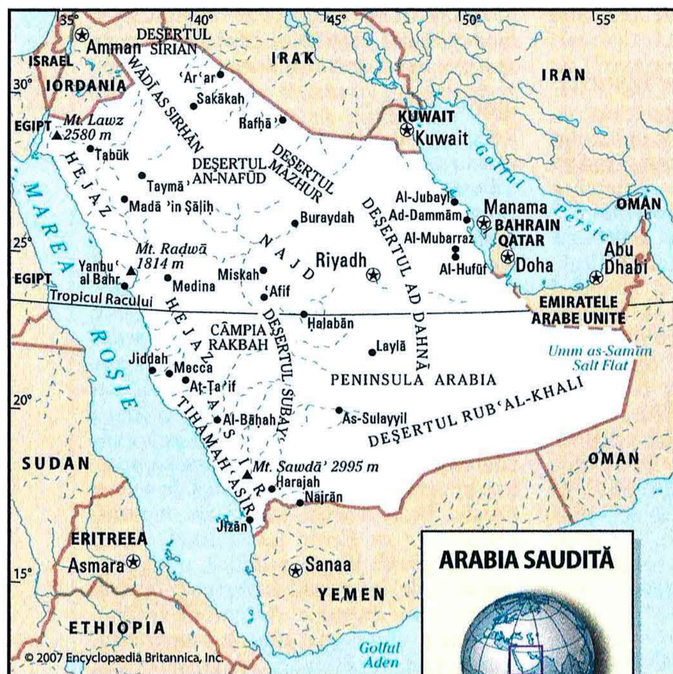

Decorațiune în arabesc pe domul Madar-i-Shah, începutul sec. XVIII, Esfahan, Iran

RAY NANLEY - SHOSTAL ASSOC./EB INC.

Arabia *sau* Peninsula ~

Peninsulă în SV Asiei. Împreună cu insulele sale, ocupă 2,6 milioane kmp. Teritoriul peninsulei este împărțit între statele Bahrain, Kuwait, Oman, Qatar, Emiratele Arabe Unite, Yemen și Arabia Saudită, cel mai

mare dintre ele. Peninsula este o zonă în general aridă, acoperită aproape în totalitate de deșertul Arabiei. Economia contemporană este dominată de extracția de petrol și gaze naturale. Cele mai mari zăcăminte descoperite până în prezent în lume se află în această zonă. Consolidarea ei politică a fost inițiată de profetul Mahomed, Arabia fiind centrul califatului ortodox, până în 661 d.Hr., când funcția a fost transmisă dinastiei Omeiazilor, din Damasc. După 1517, o mare parte a peninsulei a fost stăpânită de Imperiul Otoman, deși populația peninsulei, rămasă în mare parte în stadiul tribal și nomadă, s-a revoltat în numeroase rânduri, până la Primul Război Mondial (1914–1918), când imperiul a fost dizolvat. După aceea, statele naționale și-au urmat propria istorie, deși multe dintre ele au păstrat legături strânse cu puteri ale Europei cum este Marea Britanie. *Vezi* deșertul Arabiei.

Arabia Saudită
denumire oficială **Regatul Arab Saudit**

Țară situată în Orientul Mijlociu, în SV Asiei. Ocupă patru cincimi din peninsula Arabia și este mărginită de Marea Roșie și de Golful Persic. Are 2,24 milioane kmp, 23 230 000 loc. (2005). Capitala: Riyadh. Populația este în majoritate arabă. Limba: arabă (oficială). Religia: islamică (oficială), predominant sunnită. Moneda: rial saudit. Țara este o regiune de podiș, cu lanțuri de munți impunători, care se înalță pe coasta îngustă a Mării Roșii. Mai mult de 90% este zonă deșertică, incluzând cea mai întinsă zonă nisipoasă continuă din lume, Rub' Al-Khali (*în arabă,* sfertul gol). Fiind cel mai mare producător de petrol din Organizația Țărilor Exportatoare de Petrol (OPEC) și unul dintre exportatorii de vârf din lume, rezervele sale reprezintă un sfert din totalul resurselor mondiale de petrol. Printre celelalte produse se numără gaze naturale, gips, curmale, grâu și apa desalinizată. Forma de guvernare este monarhia, conducătorul statului și al guvernului fiind regele, secondat de prințul moștenitor. Arabia Saudită este leagănul istoric al islamului. În epocile premoderne, conducători locali și străini s-au luptat pentru controlul peninsulei. În 1517, otomanii au câștigat controlul celei mai mari părți din peninsulă. În sec. XVIII–XIX, liderii islamici care sprijineau reforma religioasă, grup cunoscut sub numele de wahhabiți, s-au luptat alături de dinastia Saudiților pentru câștigarea controlului asupra majorității teritoriilor din centrul Arabiei, lucru realizat până în 1904. Britanicii au deținut teritoriile saudite ca protectorat, în perioada 1915–1927, apoi au recunoscut suveranitatea regatelor Hejaz și Nejd. Cele două regate s-au unit, devenind Regatul Arabiei Saudite, în 1932. După Al Doilea Război Mondial, regatul a sprijinit cauza palestiniană în Orientul Mijlociu, menținând legături strânse cu SUA. În 2000, Arabia Saudită și Yemenul și-au rezolvat lunga dispută asupra granițelor.

Arabiei, Deșertul ~

Regiune deșertică în peninsula Arabia. Are 2 330 000 kmp, ocupând aproape întreaga suprafață a peninsulei. Cea mai mare parte a deșertului se află pe teritoriul Arabiei Saudite, dar se extinde și pe teritoriul altor state: Iordania, Irak, Kuwait, Qatar, Emiratele Arabe Unite, Oman, Yemen.

Peste o treime din deșert este acoperită de nisip, inclusiv Rub' al-Khali, considerat a avea una dintre cele mai ostile clime de pe planetă. Celelalte două treimi au devenit fertile datorită celor două sisteme de irigație: Tigru-Eufrat în NE și Wadi Hajr din Yemen. Regiunea a fost populată încă din perioada Pleistocenului.

Arabiei, Marea ~

Mare în partea de NV a Oceanului Indian, între India și peninsula Araba. Are cca 3 862 000 kmp și o adâncime medie de 2 734 m. Golful Oman face legătura între Marea Arabiei și Golful Persic, prin strâmtoarea Hormuz, în timp ce golful Aden leagă Marea Arabiei și Marea Roșie, prin strâmtoarea Mandeb. Cea mai importantă apă curgătoare care se varsă în mare este fluviul Ind. Printre insulele localizate în Marea Arabiei se numără Socotra și Lakshadweep. Cele mai importante porturi sunt Mumbai (Bombay), Karachi și Aden. Marea a fost timp de secole parte a rutei comerciale dintre Europa și India.

arabo-israeliene, războaie ~

Serie de conflicte militare purtate între diferite țări arabe și Israel, (1948–1949, 1956, 1967, 1969–1970, 1973 și 1982). Primul război (1948–1949), a început odată cu declararea independenței Israelului în conformitate cu decizia Națiunilor Unite de divizare a Palestinei. Protestând față de această hotărâre, cinci țări arabe – Egipt, Irak, Iordania, Liban și Siria – au atacat Israelul. La sfârșitul acestui conflict, Israelul a obținut teritorii importante. În 1956, după ce Egiptul a naționalizat canalul Suez, a început criza canalului Suez. O coaliție formată din trupe engleze, franceze și israeliene a atacat Egiptul, ocupând zona canalului, dar s-a retras imediat, ca urmare a presiunilor internaționale. Războiul de Șase Zile, din 1967, a început cu atacul Israelului asupra Egiptului, Iordaniei și Siriei. Și acest război s-a încheiat cu ocuparea de către Israel a unor zone din teritoriul arab. Războiul de uzură din 1969–1970, dintre Egipt și Israel, desfășurat de-a lungul canalului Suez, a fost oprit cu ajutorul eforturilor diplomației internaționale. În 1973, Egiptul și Siria au atacat Israelul (Războiul de Yom Kippur), însă, în ciuda unui succes al arabilor, conflictul nu a avut un final hotărâtor. În 1979, Egiptul a încheiat pace cu Israelul. În 1982, Israelul a invadat Libanul și a expulzat gherilele palestiniene ce-și aveau baze aici. Trupele israeliene s-au retras din teritoriul libanez în 1985, însă au păstrat acolo o zonă de securitate până în anul 2000. *Vezi* Yasser Arafat, Hafez al Assad, Menahem Begin, David Ben Gurion, Acordul de la Camp David, Moshe Dayan, Hezbollah, Gamal Abdel Nasser, Yitzhak Rabin, Masacrele de la Sabra și Shatila, Anwar El Sadat.

Araceae, familia ~

Familie cuprinzând cca 2 000 de specii, cu numeroase plante ornamentale cunoscute, provenind din zonele tropicale și subtropicale. Unele specii cresc în zonele temperate. Genurile *Philodendron* și *Monstera* sunt cultivate pentru aspectul lor de lujer și pentru frunzele mari, de culoare verde. Din speciile ornamentale fac parte cala, coada-zmeului (*Calla palustris*) și napul indian (*Arisaema triphyllum*), cunoscute în flora pădurilor, iar *Symplocarpus foetidus*, plantă urât mirositoare, crește în zonele mlăștinoase din estul SUA. Genul *Arum* conține aproximativ 15 specii perene, cunoscute după bracteele sub formă de pâlnie și după frunzele lucioase, în formă de săgeată. Seva plantelor din specia *Arum* poate fi otrăvitoare.

Arachne

În mitologia greacă, fiica vopsitorului Idmon din Colophon. A fost o țesătoare atât de pricepută, încât a îndrăznit să-și măsoare îndemânarea cu Athena. Athena a țesut o tapițerie care înfățișa zeii în măreția lor, iar țesătura Arachnei descria aventurile amoroase ale acestora. Înfuriată de perfecțiunea pânzei țesute de fiica vopsitorului, Athena a sfâșiat pânza și Arachne s-a spânzurat. Din milă, Athena a slăbit strânsoarea ștreangului, acesta transformându-se într-o pânză de păianjen, iar Arachne s-a preschimbat într-un păianjen.

Arachosia

Veche provincie în E Imperiului Persan, în prezent S Afghanistanului, în zona orașului Kandahar. A intrat sub stăpânirea lui Alexandru cel Mare în cca 330 î.Hr.

Arad

Municipiu în România, 172 824 loc. (2002), situat în extremitatea vestică a României, pe malurile Mureșului, reședința județului Arad. Este atestat mai întâi într-un document din 1078–1081, iar apoi este menționat în *Cronica pictată de la Viena* (1131). După 1551, orașul este ocupat de turci și rămâne sub dominație otomană până în 1687, perioadă în care se dezvoltă ca important centru comercial. Apoi intră sub control habsburgic (1687–1867) și, ulterior, sub cel al Imperiului Austro-Ungar

(1867–1918). În această perioadă statutul orașului a fost acela de „oraș privilegiat cameral", cu administrație proprie, în 1834 primind titlul de „oraș liber regesc", ceea ce contribuie la dezvoltarea sa economică. În sec. XVIII–XIX aici și-au desfășurat activitatea 32 de bresle, principala bază de dezvoltare a industriei orașului, care vor duce faima manufacturierilor de aici. În ultima parte a sec. XIX, pe lângă mica industrie își face apariția și marea industrie, și ea cu reprezentanți renumiți în Europa (de ex. fabrica de mobilă Lengyel). După disoluția imperiului, Consiliul Național Român Central se mută la Arad (1918) unde se și pregătește adunarea plebiscitară de la Alba-Iulia, care a proclamat pe 1 decembrie 1918 Unirea Transilvaniei cu România. În 1968 orașul este declarat municipiu. Aradul este un mare nod feroviar și rutier și un important centru industrial. Printre punctele de interes se numără Cetatea în stil Vauban (1698–1701, refăcută în 1762–1783), considerată în epocă drept una dintre cele mai impresionante fortificații militare, clădirea primăriei (sec. XIX, în stil renascentist), clădirea teatrului (sec. XIX, în stil neoclasic) și colecția de icoane pe sticlă și pe lemn a mănăstirii Gai.

Arad

Județ în România, 7 754 kmp, situat în extremitatea vestică, pe cursurile inferioare ale râurilor Mureș și Crișul Alb, la granița cu Ungaria. Trei mari unități de relief se succed de la E la V: Carpații Occidentali, Dealurile de Vest și Câmpia de Vest. În sec. IX–X d.Hr., partea sudică a județului era înglobată în formațiunea prestatală condusă de voievodul Glad, iar zona de N se afla în componența voievodatului condus de Menumorut. În sec. XVI–XVII, regiunea s-a găsit sub ocupație turcească, iar în sec. XVII–XIX sub dominație habsburgică. Economia are profil complex, industrial-agrar. Printre obiectivele turistice se numără cetatea Șoimuș (1278) și cetatea Șiria (1331), domeniul regal și castelul de la Săvârșin, precum și mănăstirea Hodoș (atestată încă din 1177), cea mai veche așezare monastică din România, cu viață monahală neîntreruptă.

Arafat, Yasser *născut* Mohammed Abed Ar'ouf al-Qudwa al-Husseini

(08.1929,/?/ - 11.11.2004, Paris, Franța)

Lider palestinian. Data și locul nașterii sale sunt controversate. Un certificat de naștere înregistrat la Cairo, în Egipt, dă ca dată a nașterii 24 august 1929, dar există surse care susțin afirmația lui Arafat însuși, care pretindea că s-a născut pe 4 august 1929, la Ierusalim. A absolvit Universitatea din Cairo, ca inginer constructor, și a servit în armata egipteană în timpul crizei canalului Suez din 1956. Ajuns în același an în Kuwait, ca inginer, devine cofondator al organizației de gherilă Fatah, care va deveni componenta militară conducătoare a Organizației pentru Eliberarea Palestinei (OEP) al cărei lider devine din 1969. În 1974, OEP este recunoscută oficial de ONU, iar Arafat devine primul lider al unei organizații neguvernamentale care a luat cuvântul în cadrul Adunării ONU. În 1988, Arafat recunoaște dreptul la existență al Israelului, iar în 1993, recunoaște oficial statul Israel în cadrul negocierilor directe privind teritoriile controlate de Israel după Războiul de Șase Zile. În 1994 i s-a decernat Premiul Nobel pentru pace, pe care îl împarte cu israelienii Ytzhak Rabin și Shimon Peres. În 1996 a devenit președintele Autorității Palestiniene nou înființate.

Aragon

Comunitate autonomă din NE Spaniei. Suprafața: 47 720 kmp; 1 204 215 loc. (2001). Capitala: Zaragosa. Teritoriul său este aproape identic cu acela al fostului regat Aragon. Relieful este dominat de munți, printre aceștia numărându-se și Pirineii. Regiunea este tăiată pe axa E–V de apele râului Ebru. Regatul Aragonului a fost înființat în 1035 de către Ramiro I și s-a extins pe măsură ce noi teritorii au fost recucerite de la mauri. Zaragosa, capitala regatului Almoravizilor, a fost cucerită de Alfonso I de Aragon în 1118, iar recuperarea totală a ceea ce este în prezent Aragonul s-a încheiat la sfârșitul sec. XII. Între sec. XIII–XV, Aragonul a cucerit noi teritorii: Sicilia, Sardinia, Napoli și Navarra. În sec. XV, prin căsătoria lui Ferdinand cu Isabella de Castilia, regatele Castiliei și Aragonului s-au unificat, formând nucleul Spaniei. Vechiul regat al Aragonului a supraviețuit ca unitate administrativă până în 1833, când a fost divizat în provincii. Agricultura, mineritul și industria, ultima fiind concentrată la Zaragosa, sunt ramuri economice importante pentru această regiune.

Aragon, Louis *născut* Louis Andrieux

(03.10.1897, Paris, Franța - 24.12.1982, Paris)

Poet, romancier și eseist francez. A fost introdus în cercurile avangardiste de către André Breton, cei doi fiind fondatorii revistei suprarealiste *Littérature,* în 1919. Începând cu 1927, Aragon a devenit activist politic și purtător de cuvânt al

comuniștilor, ceea ce a dus la ruptura sa de cercurile suprarealiste. Printre operele sale se numără romanele *Lumea reală* (Le monde réel, 4 vol., 1933–1944) care descrie lupta de clasă a proletariatului și *Comuniștii* (Les Communistes, 6 vol., 1949–1951), precum și romane cu tentă autobiografică și volume de poezii care exprimă sentimente patriotice și dragostea pentru soția sa. A fost redactorul săptămânalului artistic și literar comunist *Les lettres françaises* în perioada 1953–1972.

aragonit

Mineral din grupul carbonaților, forma stabilă a carbonatului de calciu ($CaCO_3$) la presiuni mari. Este mai dur și are o greutate specifică puțin mai mare decât calcitul. Aragonitul se găsește în depozite recente, formate la temperaturi joase, aproape de suprafața pământului, de exemplu în peșteri, sub forma stalactitelor, în zăcămintele de minerale, în roci bazice (*vezi* roci acide și roci bazice) și în sedimente. Aragonitul intră în compoziția perlelor și a cochiliilor unor animale. Este un polimorf (aceeași formulă chimică, dar structură cristalină diferită) al calcitului și vateritului care, în timp geologic, se transformă în calcit chiar și în condiții normale.

Araguaia

Râu în centrul Braziliei. Izvorăște din zonele înalte ale Braziliei și curge spre N, pe o lungime de 2 600 km, pentru a se vărsa în râul Tocantins, la São João do Araguaia. Cursul său mijlociu este împărțit în canale, situate de o parte și de alta a insulei Bananal, cu o lungime de aproape 320 km. Aici se află și Parcul Național Araguaia. Deși apele sale străbat un teritoriu întins în interiorul Braziliei, porțiunea navigabilă este redusă, din cauza numărului mare de cataracte.

arahidă

(Arachis hypogaea)

Denumire dată unor plante cu fructe comestibile, asemănătoare alunelor. Trei dintre soiuri sunt plante leguminoase: *Arachis hypogaea,* al cărei fruct este o păstaie; *Apois americana*, numită și fasolea sălbatică, ai cărei tuberculi sunt comestibili, și *Lathyrus tuberosa*, numită oreșniță. *Cyperus esculentus* este o rudă a papirusului (familia *Cyperaceae*) ai cărei tuberculi sunt de asemenea comestibili, mai ales varietatea numită și migdală de pământ.

arahnide

Reprezentant al clasei *Arachnida,* artropode preponderent carnivore. Au capul bine dezvoltat, schelet extern dur și patru perechi de picioare ce servesc la deplasare. Păianjenul și scorpionul au corpul segmentat, spre deosebire de opilioni și acarieni. Dimensiunile arahnidelor variază de la 0,08 mm lungime la unele specii de acarieni până la cei 21 cm ai scorpionului negru din Africa. Pe măsură ce cresc, arahnidele năpârlesc de câteva ori (*vezi* năpârlire). Cele mai multe nu pot digera hrana în propriul stomac, ci injectează în corpul prăzii fluidele digestive, extrăgând apoi țesuturile lichefiate. Arahnidele trăiesc pe toată suprafața planetei. Unele specii nu sunt parazite, spre deosebire de acarieni și căpușe, care sunt paraziți și provoacă boli grave atât animalelor, cât și omului. Păianjenii veninoși și scorpionii sunt periculoși pentru om, dar alte arahnide sunt inofensive, atacând dăunătorii culturilor.

Arai Hakuseki

(24.03.1657, Edo [Tokyo], Japonia – 29.06.1725, Edo)

Învățat japonez, adept al confucianismului, reprezentant guvernamental de la mijlocul perioadei Tokugawa. Arai a fost tutorele și mai târziu consilierul lui Tokugawa Ienobu, cel de-al șaselea shogun Tokugawa. A scris despre geografia Japoniei, despre filozofie, despre instituțiile judecătorești și este considerat unul dintre marii istorici ai Japoniei. Printre cele mai cunoscute scrieri ale sale se numără *Lecții din istorie* (Tokushi yoron) și *Înțelegerea istoriei vechi* (Koshi tsu). *Vezi* perioada Genroku, cultura Edo.

Arakceiev, Aleksei (Andreevici), Conte ~

(04.10.1769, Novgorod, Rusia – 03.05.1834, Gruzino, Nijni Novgorod)

Militar și om de stat rus. Fiind numit inspector general al artileriei în 1803, a reorganizat această ramură. Între 1808–1810 a îndeplinit funcția de ministru de război. În timpul războiului ruso-suedez din 1808–1809 a obligat personal armata să traverseze apele înghețate ale Golfului Finlandei și să atace Insulele Åland. În urma acestui război, Suedia a cedat Finlanda Rusiei. În timpul războaielor napoleoniene a fost cel mai important consilier militar al lui Aleksandru I. După încheierea acestor războaie s-a ocupat de problemele interne ale Rusiei, dând dovadă de o eficiență brutală și intransigentă. Datorită acestui fapt, perioada cuprinsă între 1815–1825 poartă numele de „Arakceievșcina". Arakceiev a contribuit și la emanciparea șerbilor din provinciile baltice și a creat un sistem de colonii militar-agricole.

Araks

Râu din Turcia, Armenia, Azerbaidjan și Iran. Izvorăște din masivul muntos situat la S de Erzurum, în Turcia, și curge spre E pentru a se întâlni cu fluviul Kura în Azerbaidjan, la 120 km de gura de vărsare. După inundațiile din 1897, un alt afluent al său a fost și el deviat în Marea Caspică. Cu o lungime de cca 1 070 km, Araks formează granița dintre Armenia și Azerbaidjan (N), precum și dintre Turcia și Iran (S). Între 180 î.Hr.–50 d.Hr., pe o insulă a acestui râu s-a aflat vechea capitală a Armeniei, Artaxata.

Aral, Marea ~

Lac de mari dimensiuni cu apă sărată, situat între Kazahstan și Uzbekistan. În trecut a acoperit 68 000 kmp, fiind, ca dimensiuni, ce-a de-a patra acumulare interioară de apă din lume. Începând cu 1960, prin devierea fluviilor Sîr-Daria și Amu-Daria pentru irigații, suprafața mării s-a înjumătățit. Volumul de apă s-a redus drastic, ceea ce a dus la creșterea salinității. În solul de pe fundul lacului (în zonele secate) s-au găsit săruri și alte substanțe toxice.

Aram

Țară străveche din Orientul Mijlociu. Se găsește în regiunea cuprinsă între Munții Antiliban, până dincolo de Eufrat. Numele țării provine de la arameii care au venit din Deșertul Sirian, invadând Siria și Mesopotamia superioară (sec. XI î.Hr.). Aceștia au construit numeroase orașe-regat, printre care și Damasc. Numele limbii aramaice vine de la acest oraș.

aramaică, limba ~

Limbă semitică, vorbită de vechii aramei. Cele mai vechi texte aramaice sunt inscripții scrise într-un alfabet de origine feniciană, descoperite în N Levantului, datând din 850–600 î.Hr. În perioada 600–200 î.Hr., aramaica a înregistrat o expansiune, având ca rezultat o formă standard a acestei limbi, numită aramaica imperială. În secolele următoare, aramaica literară standard a devenit normă lingvistică. Aramaica târzie (sau clasică) (cca 200 d.Hr.–1200) a fost prolifică din punctul de vedere al scrierilor, atât în limba siriană, cât și în mandaică (*vezi* mandeanism). Odată cu răspândirea islamului, araba a înlocuit rapid aramaica, devenind limba vorbită în Asia de Sud. Aramaica modernă (neoaramaica) include neoaramaica de V, vorbită în trei sate la NE de Damasc, Siria, și neoaramaica de E, un grup de limbi vorbite în așezări izolate, locuite de evrei și creștini din SE Turciei, N Irakului și NV Iranului, precum și de mandeenii contemporani din Shatt al Arab. Începând cu 1900, din cauza persecuțiilor, majoritatea celor care vorbesc neoaramaica de E s-au răspândit în comunități ce se găsesc în întreaga lume.

Aramco *denumire completă* Arabian American Oil Company

Companie petrolieră înființată de Standard Oil Co., din California (Chevron), în 1933, printr-o concesiune acordată de guvernul Arabiei Saudite. După descoperirea petrolului la Dhahran în 1938, și alte companii americane au devenit partenere în afacere. În 1950, Aramco a inaugurat o conductă petrolieră ce lega Arabia Saudită de portul mediteraneean Saida, din Liban. A fost desființată în 1983, deservind doar o rafinărie din Iordania. Instalarea unei conducte mult mai profitabile, care transporta petrol în Golful Persic, a fost terminată în 1981. În 1951, Aramco a descoperit primul zăcământ offshore de petrol din Orientul Mijlociu. În anii 1970 și 1980, guvernul Arabiei Saudite a preluat, treptat, controlul asupra companiei, numind-o Saudi Aramco în 1988.

aramei (arameeni)

Popor care face parte dintr-o confederație de triburi ce a migrat din peninsula Arabia în Semiluna Fertilă, cca 1500–1200 î.Hr. Cele două soții ale lui Iacov, Leah și Rahila, au făcut parte din poporul arameilor. Cultura și limba aramaică s-au răspândit datorită comerțului internațional. Acest popor a atins apogeul dezvoltării culturale în sec. IX–VIII î.Hr. Pe la 500 î.Hr., aramaica devenise limba universală a comerțului, culturii și guvernării politice pe tot cuprinsul Semilunii Fertile, ocupând acest loc până în perioada lui Iisus, iar în unele regiuni, chiar până în sec. VII d.Hr.

Aran

Insule din V Irlandei, golful Galway, 543 loc. (2001). Grupul de insule mici, cu o suprafață de cca 47 kmp, include și insulele Inishmore (sau Aranmore), Inishmaan și Inisheer. Cea mai importantă așezare este Kilronan, pe insula Inishmore. Pe aceste insule se află impresionante forturi preistorice și din perioada creștinismului timpuriu. Pe insula Inishmore s-a născut romancierul Liam O'Flaherty.

aranjamente florale

Arta de a aranja plante vii sau uscate pentru împodobirea corpului sau a caselor, pentru ceremonii publice sau religioase sau pentru

sărbători. Principalele aspecte ale unui aranjament floral sunt structura, forma, culoarea, textura, echilibrul, proporțiile și dimensiunile, precum și vasul în care este amplasat. Cel mai vechi exemplu pictat este un mozaic roman din sec. II, aflat în vila lui Hadrian de la Tivoli, care înfățișează un coș cu flori. Naturile statice olandeze și franceze din sec. XVII–XVIII dezvăluie popularitatea decorațiunilor florale. În China și Japonia, lunga lor istorie este asociată adesea cu credințele religioase și filozofice; modelele japoneze au exercitat influențe asupra Occidentului. *Vezi și* ikebana.

Arany, János

(02.03.1817, Salonta, Ungaria, acum România - 22.10.1882, Budapesta)

Poet epic maghiar. Cea mai importantă operă a sa este trilogia compusă din *Toldi* (1847), *Iubirea lui Toldi* (Toldi szerelme, 1848–1879) și *Seara lui Toldi* (Toldi estéje, 1854). Descriind aventurile unui tânăr din sec. XIV, opera a fost primită cu entuziasm de un public doritor să citească literatură de calitate, scrisă într-un limbaj accesibil. Printre alte opere importante ale lui Arany se numără și un fragment dintr-un poem epic intitulat *Ștefan cel nebun* (Bolond Istók, 1850) și *Moartea lui Buda* (Buda halála, 1864), prima parte dintr-o trilogie neterminată a hunilor. *Oszikék,* operă scrisă înaintea morții, reflectă sentimentul său de neîmplinire și izolare. Este considerat cel mai mare poet epic al Ungariei.

Ara Pacis (Augustae)

(*în latină*, Altarul Păcii Augustane)

Monument oficial cu caracter propagandistic construit de Caesar Augustus în Roma, pe Câmpul lui Marte (13–9 î.Hr.), pentru a celebra întoarcerea sa victorioasă din campaniile militare în Spania și Gallia. Monumentul este alcătuit dintr-un altar așezat pe un podium și înconjurat de ziduri. Decorațiunile sculptate, deosebit de bogate, sunt printre cele mai frumoase exemple de artă romană. Basoreliefurile ce ilustrează procesiunea ceremonială desfășurată cu ocazia consacrării altarului sunt primele din arta occidentală ce pot fi considerate documentare, deoarece prezintă figuri istorice reale, în cadrul unui eveniment al epocii.

arapaho

Indieni de câmpie din America de Nord din grupul vorbitorilor de algonkin. Indienii arapaho erau nomazi, locuiau în corturi (tepe) și se hrăneau cu carne de bizon. După 1830 s-au împărțit în grupuri nordice și sudice. Religia ocupa un loc important în societatea lor și practicau ritualul dansului soarelui. În organizarea socială a acestui trib, exista o categorie a războinicilor și una a șamanilor. Întrețineau relații comerciale cu triburile mandan și arikara, fiind deseori în război cu triburile shoshone, ute și pawnee. Ramura de S a acestui trib s-a aliat tribului cheyenne în lupta de la Little Bighorn (1876), împotriva trupelor conduse de George Custer. La recensământul din Statele Unite, în 2000, cca 7 000 de oameni au susținut că au indieni arapaho drept strămoși unici.

Ararat *în turcă* Agri Dagi

Munte vulcanic aflat în E Turciei, în provincia Agri, aproape de granița cu Iranul. Ararat are două vârfuri: Marele Ararat, cel mai înalt din Turcia, de aproape 5 137 m, și Micul Ararat, de aproape 4 000 m înălțime. Conform tradiției biblice, pe acest munte s-a oprit Arca lui Noe, la sfârșitul Potopului. Un sat de la poalele acestui munte, unde se crede că Noe a construit un altar, a fost distrus în timpul unui cutremur, în 1840.

Aras

Vezi râul Araks

Aratos de Sikyon

(271 î.Hr.,/?/ - 213 î.Hr.,/?/)

Om de stat, diplomat și militar grec, care a trăit în perioada elenistică. A contribuit la instaurarea unei guvernări democratice în Sikyon (251 î.Hr.), fiind conducătorul Ligii Aheene (alternativ, începând cu 245 î.Hr.). În perioada cât a îndeplinit această funcție, a instaurat conduceri democratice în orașele membre ale ligii și a contribuit la obținerea independenței Atenei față de Macedonia (229 î.Hr.). Sub conducerea sa, liga a luptat împotriva Spartei, iar cu sprijinul Macedoniei a învins Aetolia (217 î.Hr.). S-a opus politicii antiromane a lui Filip V al Macedoniei. Moartea sa, despre care poporul credea că a avut legătură cu Filip, a fost, mai degrabă, provocată de tuberculoză.

araucani

Amerindieni din S regiunilor centrale ale statului Chile și din V Argentinei, care locuiesc în prezent în valea dintre râurile Bío-Bío și Toltén. La sosirea conchistadorilor spanioli, în regiune locuiau trei populații de indieni araucani: picunche, aflați sub stăpânirea incașilor, huilliche, slab reprezentați numeric și trăind prea izolați pentru a rezista invaziei conchistadorilor,

și mapuche, fermieri și artizani prosperi. Primele două grupuri au fost rapid asimilate, însă mapuche au opus rezistență spaniolilor și chilienilor timp de 350 de ani. În cele din urmă, au fost supuși la sfârșitul sec. XIX, fiind obligați să trăiască în rezervații. În prezent sunt integrați.

araucaria

Conifer asemănător pinului (familia *Araucariaceae*), care crește în America de Sud, în insulele Phoenix și în Australia. Arborii araucaria sunt plante ornamentale impresionante, semperviriscente. Cele mai cunoscute specii sunt *Araucaria araucana* și pinul de Norfolk, deseori cultivate ca plante decorative. Câteva specii cresc pe coasta americană a Pacificului și în S statului Florida. *Vezi* pin.

arawak

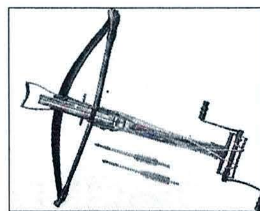
Amerindieni din Antilele Mari și America de Sud. Taino, un subgrup arawak, a fost prima populație indigenă descoperită de Cristofor Columb. Indienii insulari au fost decimați de boli, dar cei de pe continent, din America de Sud, care au populat regiunile de N și de V ale bazinului fluviului Amazon, au supraviețuit ocupației spaniole. La începutul sec. XXI, indienii arawak trăiau în special în Guyana, unde reprezentau o treime din populația indiană. În număr mai mic, trăiesc și în Surinam, Guyana Franceză și Venezuela.

arawak, limbi ~ *sau* limbi maipura

Cea mai mare familie de limbi ale indienilor americani, cuprinzând un total de 65 limbi cunoscute, dintre care 30 au dispărut. Se vorbesc într-o zonă geografică cuprinsă între coasta caraibiană a Americii Centrale, până la Gran Chaco și S Braziliei, precum și din V statului Perú până în Guyana și centrul Braziliei. Taino, o limbă arawak dispărută care s-a vorbit în Antile, a fost prima limbă a amerindienilor auzită de europeni. Printre limbile arawak care au supraviețuit se numără guajiro, în Columbia și Venezuela, limbile amuesha, machiguenga și campa, vorbite în Perú, și terena, vorbită în Brazilia.

arbaletă

Armă ofensivă, predominantă în Evul Mediu, constând dintr-un arc scurt, fixat transversal pe un pat de lemn, cu un șanț pentru ghidarea proiectilului și cu un trăgaci pentru eliberarea acestuia. Proiectilul era, în general, o săgeată sau o suliță. Folosită pentru prima dată în Antichitate, a fost considerată un progres în arta războiului. Puterea ei distructivă provenea de la arcul metalic, cu o bătaie de până la 300 m, care putea propulsa o săgeată cu o viteză suficientă pentru a străpunge cămașa de zale. Puternică și ușor manevrabilă, a rămas în uz chiar și după introducerea arcului englezesc și a armelor de foc. Din sec. XV a încetat să mai fie folosită, dar astăzi s-a revenit la ea, fiind folosită pentru vânat mare.

arbaletă montată pe pat de lemn, Franța, sec. XIV

COLECȚIA MUZEULUI WEST POINT, ACADEMIA MILITARĂ A STATELOR UNITE

Arbenz (Guzmán), Jacobo

(14.09.1913, Quezaltenango, Guatemala - 27.01.1971, Ciudad de Mexico, Mexic)

Militar și președinte al Guatemalei (1951–1954). Fiul unui emigrant elvețian, Arbenz s-a alăturat forțelor militare de stânga, care l-au înlăturat de la putere pe dictatorul Jorge Ubico (1878–1946) în 1944. A fost ales președinte în 1951, fiind autorul unei reforme agrare care a reprezentat principalul său proiect. Eforturile sale de recuperare a terenurilor neexploatate, deținute de United Fruit Co., și presupusele sale legături cu comuniștii au condus la o invazie a țării, finanțată de CIA. La refuzul militarilor săi de a-l susține împotriva unei armate aparent superioare numeric, Arbenz a demisionat și apoi a plecat în exil. CIA l-a adus la putere pe conducătorul armatei, colonelul Carlos Castillo Armas (1914–1957).

Arber, Werner

(n. 03.06.1929, Gränichen, Elveția)

Microbiolog elvețian. A urmat cursurile Universității din Basel. În 1978 i-a fost decernat Premiul Nobel, alături de Daniel Nathans și Hamilton O. Smith, pentru identificarea enzimelor care desfac moleculele mari de ADN în secțiuni suficient de mici pentru a putea fi studiate în detaliu, dar destul de mari pentru a reține cantități semnificative din informația genetică ce caracterizează substanța studiată. Tot el a observat că bacteriofagele provoacă mutații în genele bacteriilor care le servesc drept gazdă și suferă ele însele mutații ereditare.

arbitraj

Rezolvare a unei dispute sau revendicări în afara cadrului instituțional, prin medierea unei terțe părți, cu drept de decizie. Părțile aflate în dispută trebuie să cadă în avans de acord cu privire la alegerea arbitrului și

să certifice că se vor supune deciziei luate de acesta. În Europa medievală reprezenta modalitatea de rezolvare a neînțelegerilor dintre negustori; în prezent, metoda este folosită în cazurile unor dispute comerciale, conflicte de muncă și în cazul diferendelor internaționale. Procedura diferă de cele folosite în tribunale, în special în privința validării și prezentării dovezilor. Prin arbitraj se reduc cheltuielile inerente unui proces, litigiul rezolvându-se mai rapid și în condiții de confidențialitate a părților. Dezavantajul constă în dificultatea de a stabili normele de judecare. Din acest motiv, rezultatul unui astfel de proces este mai puțin previzibil decât cel obținut printr-o hotărâre judecătorească. *Vezi* mediere.

arbitraj

În finanțe, operațiune care presupune cumpărarea unei valute străine, a aurului, a acțiunilor sau a mărfurilor de pe o anumită piață și vânzarea lor, aproape simultană, pe altă piață. Astfel, se obține profit din diferențele de preț existente între cele două piețe. În anii 1980 s-a practicat o formă de speculație numită arbitraj de risc, care consta în cumpărarea masivă a pachetelor de acțiuni ale companiilor care erau ținta unei preluări și revinderea lor în profit la momentul efectiv al preluării, când valoarea acțiunilor creștea. *Vezi* tranzacționare privilegiată.

arbore

Plantă lemnoasă perenă. Majoritatea arborilor au un trunchi puternic, format din țesuturi lemnoase, cu multe ramuri. Arborii asigură multe produse valoroase, în special lemnul, unul dintre principalele materiale de construcție din lume; pulpa lemnoasă este folosită la fabricarea hârtiei. Lemnul este și o sursă importantă de combustibil. Arborii ne asigură fructe comestibile și ajută la purificarea aerului prin consumarea dioxidului de carbon și eliberarea oxigenului, în timpul fotosintezei. Rădăcina ajută la păstrarea apei, împiedică inundațiile și eroziunea solului. Arborii și pădurile constituie habitatul unui mare număr de animale și înfrumusețează atât peisajele naturale, cât și pe cele realizate de om. Inelele de creștere de pe trunchi indică vârsta majorității arborilor. Cei mai înalți arbori sunt sequoia, de pe coasta Pacificului, iar cei mai bătrâni sunt pinii țepoși, câțiva dintre ei depășind 4 000 de ani. *Vezi și* conifer, arbore foios, pădure, arbust, lemn de esență moale.

arbore-de-cacao

Arbore tropical (*Theobroma cacao*) din familiile *Sterculiaceae* sau *Byttneriaceae*. Din boabele sale, după procesele de fermentare și prăjire, se produce pudră de cacao, folosită la prepararea ciocolatei. Untul de cacao este extras din boabe. Arborele crește pe solurile tropicale umede, cel mai adesea în umbra copacilor mai înalți. Trunchiul său subțire susține o coroană de frunze mari, lunguiețe și tari. Florile mici și urât mirositoare, de culoare roz, cresc direct pe crengi și pe trunchi, succedate de fructe în formă de păstaie, fiecare conținând în jur de 20–40 de boabe de cacao.

arbore-de-cauciuc

Arbore tropical din America de Sud (*Hevea brasiliensis*) din familia *Euforbiaceae*. Este cultivat pe plantații în zonele tropicale și subtropicale, mai ales în SE Asiei și în V Africii. A înlocuit *Ficus elastica*, la începutul sec. XX, ca sursă principală de cauciuc natural. Are un lemn de esență moale, ramuri lungi și ramificate și o suprafață mare de scoarță. Lichidul lăptos (latex) care țâșnește din orice crestătură a scoarței conține 30% cauciuc și poate fi prelucrat, după coagulare, pentru obținerea de produse finite, cum sunt anvelopele de mașină.

arbore-de-lalea *sau* plop-galben

Arbore înalt (*Liriodendron tulipifera*) din America de Nord, familia *Magnoliaceae*, cultivat în scop ornamental sau pentru cherestea, fără nici o legătură cu plopul adevărat. Crește în zone cu lemn de esență tare din America de Nord. Este mai înalt decât toți ceilalți arbori cu frunze căzătoare (până la 60 m), iar trunchiul are adesea un diametru de peste 2 m. Frunzele, de culoare verde aprins, cu pețiolul lung, au doi-patru lobi dispuși lateral și vârfuri rotunjite. Florile, asemănătoare cu lalelele, de culoare gălbui-verzuie, au șase petale, portocalii la bază, și trei sepale de culoare verde intens. Printre alte caracteristici, se numără dispunerea fructelor în mănunchiuri în formă de con, rămurelele aromate, de culoare purpurie-maro, culoarea de un galben-auriu a frunzelor toamna, mugurii de iarnă care seamănă cu un cioc de rață și rezistența la boli și dăunători. Lemnul este utilizat la fabricarea pieselor de mobilier, a lambriurilor, a hârtiei, a cutiilor și lăzilor.

arbore-de-lămâie

Arbust peren (*Citrus medica*) din familia *Rutaceae*, cultivat în țările mediteraneene și în America. Are crengi lungi și neregulate,

dotate cu spini și frunze mari, alungite, de culoare verde-deschis. Florile speciilor acide (de ex. *Diamant*) sunt violete pe dinafară și albe pe dinăuntru. Cele din varietățile dulci (de ex. *Corsican*) sunt albe-crem. Fructele ovale sau lunguiețe au miezul tare, acru sau dulce, și sunt folosite doar ca produse secundare. Coaja groasă se tratează cu apă sărată, se confiază și se vinde ca produs de cofetărie. Fructele din varietatea *Etrog* se folosesc în ritualurile religioase evreiești.

arbore filogenetic

Diagramă care ilustrează interrelațiile evolutive în cadrul unui grup de organisme care, de obicei, își au originea într-o formă ancestrală comună. În reprezentarea grafică, strămoșul este plasat în trunchiul arborelui, iar organismele care au evoluat din acesta sunt plasate la extremitățile ramurilor. Distanța dintre grupuri indică relația dintre acestea, adică grupurile înrudite sunt plasate pe ramuri apropiate. Deși aceste diagrame sunt pur speculative, ele reprezintă o metodă foarte convenabilă de studiu a relațiilor filogenetice și a evoluției. *Vezi și* filogenie.

arbore foios

Arbore cu frunze late, care își pierde toate frunzele în același an. Pădurile de foioase cresc în regiuni ale zonelor cu latitudine medie și climat temperat, caracterizate prin existența iernii și prin prezența precipitațiilor în tot timpul anului. Aceste zone sunt E Americii de Nord, V Eurasiei și NE Asiei. Astfel de păduri se găsesc și în regiuni mai aride, de-a lungul cursurilor de apă și în jurul lacurilor. Stejarul, fagul, mesteacănul, castanul, plopul tremurător, ulmul și teiul sunt arborii predominanți în pădurile de foioase din zona temperată. Și alte plante care își pierd frunzele în același an pot fi numite foioase. *Vezi* conifer, plantă perenă.

arborele bo

Vezi arborele iluminării

arborele bodhi

Vezi arborele iluminării

arborele-gigant *sau* sequoia-de-Sierra

Conifer (*Sequoiadendron giganteum*; *vezi* conifer), care se găsește în crânguri răzlețe pe pantele de V ale lanțului muntos Sierra Nevada, din California. Cel mai gros dintre toți copacii, arborele-gigant este diferit de cel din zona de coastă, numit sequoia-cu-lemn-roșu (*Sequoia sempervirens*). Are frunze uniforme, ca niște solzi care stau lipiți de crengi, și face muguri fără solzi, în timpul iernii, și conuri ce se maturizează pe parcursul a două anotimpuri. Trunchiul piramidal, roșu-maroniu, din care cresc ramuri înclinate, este la fel la ambele specii. Exemplarul cel mai mare este numit Generalul Sherman și se află în Parcul Național Sequoia. Are o circumferință de 31 m la bază, 83 m înălțime și o greutate aproximativă de 6 167 de tone. Cheresteaua din arborele-gigant este mai fragilă decât cea din sequoia-cu-lemn-roșu, de aceea, fiind mai puțin exploatat, arborele-gigant a supraviețuit mai ușor. Deși unele au fost tăiate, majoritatea celor 70 de zone rămase sunt protejate de stat, în păduri și parcuri naționale.

arborele iluminării, bo *sau* bodhi

(*în sanscrită* și *în pali: bodhi*, iluminare, trezire)

În budism, smochinul sub care a stat Buddha atunci când a atins starea de iluminare (bodhi), la Bodh Gaya (lângă Gaya, India). Arborele care crește azi în acel loc este considerat un descendent al originalului, plantat dintr-o mlădiță de arbore în Sri Lanka, mlădiță care fusese luată din pomul original; ambii arbori sunt puncte de pelerinaj pentru credincioșii budiști. Arborele bo sau desenul frunzei sale au fost adesea utilizate ca simboluri ale lui Buddha.

arborele-iudei *sau* arborele lui Iuda

Arbust sau arbore de mici dimensiuni din genul *Cercis* (familia *Fabaceae*), răspândit în America de Nord, în S Europei și în Asia. Este cultivat ca plantă ornamentală, pentru florile frumoase care înfloresc la începutul primăverii, precum și pentru formele deosebite ale ramurilor. Florile, grupate în inflorescențe în formă de cupă, de culoare roz-violet, apar înaintea înfrunzirii, pe ramurile și tulpinile formate în anii anteriori. Frunzele în formă de inimă, ușor rotunjite, își schimbă culoarea din arămiu în verde intens, iar toamna în galben. Specia orientală, *C. canadensis*, este cea mai robustă.

arborele-iudei *(Cercis canadensis)*

KENNETH & BRENDA FORMANEK–EB INC.

arborele lumii

Centrul lumii, un motiv răspândit în mituri și în basme, la majoritatea popoarelor din Asia, Australia și America de Nord. Are două forme principale. În varianta verticală,

copacul leagă pământul, cerul și lumea subpământeană. Oracole, preziceri și alte activități profetice se desfășoară la rădăcina lui. În varianta orizontală, copacul este plantat în centrul lumii, fiind apărat de paznici supranaturali. Este sursa fertilității terestre și a vieții.

arboricultură

Cultivare a arborilor, arbuștilor și a plantelor lemnoase pentru umbră și în scop decorativ. Arboricultura include toate aspectele creșterii, îngrijirii și identificării speciilor ornamentale, precum și aranjarea și plantarea lor estetică. Spre deosebire de domenii înrudite, precum silvicultura și agricultura, al căror principal scop este întreținerea unui grup mare de plante, în ansamblu, principala preocupare a arboriculturii constă în menținerea în stare optimă a fiecărei plante.

arbovirus

Virus aparținând grupului mare de virusuri ai căror purtători sunt artropodele (în special țânțarii și căpușele). Denumirea provine din sintagma „arthropode born virus" (*în engleză*, virus purtat de artropode). Virusul, de formă sferoidală, este protejat de o membrană alcătuită din grăsimi și conține ARN, iar prezența lui nu pare să afecteze artropodul purtător. Arbovirusurile se transmit prin mușcarea sau înțeparea vertebratelor de către insectele purtătoare. Ajuns în organismul vertebratelor, virusul produce infecții și, în același timp, își încheie ciclul de dezvoltare. Printre aceste virusuri se numără și agenții infecțioși care provoacă febra galbenă și encefalita cabalină. *Vezi* togavirus.

Arbus, Diane *născută* Diane Nemerov

(14.03.1923, New York, New York, SUA - 26.07.1971, New York)

Artistă fotograf americană, soră a lui Howard Nemerov. A colaborat cu soțul ei, Allan Arbus, ca fotograf de modă în anii 1950, publicându-și primele realizări în *Esquire,* în 1960. Între 1955 și 1957 a studiat cu Lisette Model, fotograf documentarist. În anii 1960 a început explorarea acelor teme care vor rămâne o preocupare constantă în cea mai mare parte a carierei sale: persoane care își duc existența la marginea societății și a „normalității" cum ar fi nudiștii, travestiții, piticii, precum și persoanele cu handicapuri fizice sau pshice. Evidenta sa intimitate cu subiectele fotografiilor sale a dus la crearea unor imagini care provoacă simpatia și complicitatea privitorului, dar și o reacție puternică. Formatul fotografiilor este pătrat, la realizarea lor folosindu-se efecte de lumină pentru obținerea unei atmosfere teatrale. În 1971, artista s-a sinucis.

arbust

Plantă lemnoasă cu tulpini multiple și o înălțime mai mică de 3 m. Dacă arbustul se compune din ramificații multiple, formează o tufă. Intermediare între arbuști și arbori sunt arborescențele sau arborii pitici (cu o înălțime între 3 și 6 m). Arborii sunt definiți, în general, ca plante lemnoase cu o înălțime de peste 6 m, având o tulpină dominantă, numită trunchi, și o formă bine definită a coroanei. Aceste distincții nu sunt, totuși, precise. De ex., în condiții de mediu favorabile, unii arbuști pot atinge dimensiunile arborescențelor sau ale arborilor pitici.

Arbuthnot, John

(1667, Inverbervie, Scoția - 27.02.1735, Londra, Anglia)

Matematician, doctor și autor de satire scoțian. Printre scrierile sale literare se numără o alegorie politică, *Istoria lui John Bull* (The History of John Bull, 1712), care a făcut din acest personaj un simbol al Angliei. A fost membru fondator al faimosului Scriblerus Club, care avea ca scop ridiculizarea falsei literaturi și a semidoctismului. A fost principalul colaborator și coordonatorul din umbră al cărții *Memoriile lui Martinus Scriblerus* (Memoirs of Martinus Scriblerus, 1713–1714). Cartea, scrisă de membrii clubului, reprezintă o ironie la adresa pedanteriei.

John Arbuthnot, pictură în ulei de W. Robinson; Galeria Națională de Portrete a Scoției, Edinburgh

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE A SCOȚIEI, EDINBURGH

arbutus

Fiecare dintre cele aproape 14 specii (genul *Arbutus*) de arbuști sau arbori pereni, cu frunza lată, din familia *Ericaceae.* Provine din S Europei și V Americii de Nord. Arbustus se caracterizează prin gruparea în inflorescențe de tip ciorchine a florilor albe sau roz și prin fructele mici, de culoare roșie sau portocalie. *Arbutus menziesii* (cunoscut sub nume diferite, precum madrona, laur și laur de Oregon) și *Arbutus unedo* sunt cultivate ca plante ornamentale.

arc
Componentă elastică a unui echipament, capabilă să se deformeze într-un mod previzibil, la aplicarea unei forțe, și să revină la forma inițială atunci când forța dispare. Combinarea dintre forță și deplasare într-un arc deformat reprezintă energia, care poate fi înmagazinată când sarcinile mobile sunt stopate sau când arcul este răsucit pentru a fi folosit ca sursă de energie (de ex. la un ceas). Deși majoritatea arcurilor sunt mecanice, există și arcuri hidraulice (cu lichid) și arcuri cu aer.

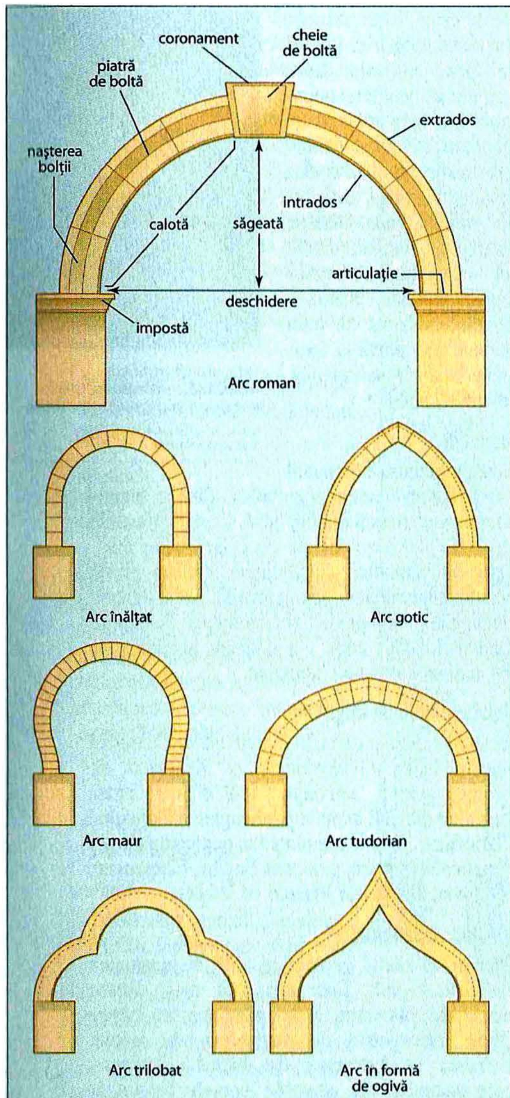
arc butant
Element arhitectonic constând dintr-o bară înclinată, susținută de o jumătate de arc care leagă partea superioară a unui zid de un stâlp aflat la oarecare distanță de acesta și care susține greutatea unui acoperiș sau a unei bolte. Un pinaclu (ornament vertical de formă piramidală sau conică) este construit în vârful stâlpului, pentru a-i conferi un plus de greutate și de stabilitate. Arcele butante s-au dezvoltat în perioada gotică, din suporturi anterioare, mai simple și camuflate. Acest tip de structură a mărit puterea de susținere a contrafortului și a permis construcția bisericilor cu tavane înalte, specifice pentru arhitectura gotică.

arc cu săgeți
Armă compusă dintr-o bucată lungă și îngustă de lemn (sau orice alt material flexibil) curbat, ale cărei capete sunt legate printr-o coardă pe care o mențin în tensiune. Săgeata, prevăzută cu un vârf ascuțit, se menține în zbor datorită unei pene atașate extremității neascuțite. Este fixată pe coardă, pe o crestătură practicată la capătul cu pene, și este trasă înapoi, pentru a tensiona arcul care propulsează săgeata atunci când coarda este eliberată. Arcurile pot fi realizate din lemn, os, metal, plastic sau fibră de sticlă, iar vârfurile săgeților pot fi din piatră, os sau metal. Arcul cu săgeți își are originea în preistorie. Arcul a fost folosit ca armă de război din Egiptul antic și până în Evul Mediu, în Europa și în zona mediteraneeană, precum și în China și Japonia. Hunii, turcii, mongolii și alte popoare din stepele eurasiatice erau maeștri în trasul cu arcul din galopul cailor. Săgețile trase de arcașii călare reprezentau cel mai periculos sistem de atac din perioada anterioară apariției prafului de pușcă. Arbaleta, arcul dublu și arcul englezesc alcătuiesc un arsenal militar de temut. Arcul turcesc, foarte rezistent, a avut un impact puternic în timpul războaielor purtate la sfârșitul Evului Mediu. În multe culturi, arcul era folosit în primul rând ca armă de vânătoare, funcția de armă de război ocupând un loc secundar. În zilele noastre, este folosit în vânătoarea sportivă. *Vezi* tragere cu arcul.

arc de boltă
Element de construcție de formă curbă, reprezentând spațiul dintre doi piloni sau două coloane, care preia greutatea structurilor superioare. Ca element arhitectonic, arcul reprezintă evoluția de la sistemul cu stâlpi și grindă la boltă, fiind pentru prima oară folosit pe scară largă de către romani. La construirea unui arc se folosesc pietre de formă triunghiulară așezate unele lângă altele pe o traiectorie curbă sau de-a lungul a două arce de cerc care se intersectează (ca în cazul arcului frânt). Piatra centrală este numită și cheie de boltă, iar cele două puncte în care arcul se sprijină pe suporții săi sunt cunoscute ca puncte de reazem. Un arc poate susține o greutate mult mai mare decât o grindă orizontală de aceeași dimensiune și din același material, întrucât presiunea descendentă mărește aderența dintre bolțari. Forța ce acționează asupra arcului este, astfel, transferată elementelor de sprijin. Arcele folosite în arhitectura contemporană, monolitice, din materiale ușoare, precum cele din oțel, beton sau lemn laminat, sunt foarte rigide, din acest motiv reducându-se la minimum presiunea orizontală.

arc de triumf
Structură monumentală, originară din Roma, ridicată în onoarea unei persoane importante sau pentru comemorarea unui eveniment deosebit. De obicei, era construit peste drumul de paradă al unei armate victorioase în timpul procesiunii triumfale. În majoritate, aceste monumente au fost construite în timpul perioadei imperiale. Forma de bază era alcătuită din doi stâlpi, legați de un arc de boltă, deasupra căruia se ridica o suprastructură ce servea drept postament pentru statui și inscripții. Arcul central mare putea fi susținut de alte două mai mici. Arcul roman de triumf avea o fațadă din coloane de marmură, iar arcada și laturile erau împodobite cu basoreliefuri. Printre cele construite după Renaștere se numără și Arcul de Triumf din Paris.

arc englezesc
Principala armă cu proiectil a englezilor în sec. XIV–XVI. Originar probabil din Țara Galilor, măsura de obicei 2 m înălțime, trăgea cu săgeți lungi de aproape 1 m și

Arcul suportă o sarcină verticală în principal prin compresia axială a pietrelor ascuţite de boltă. După cum se poate vedea la arcul roman, prima piatră de boltă, denumită şi naşterea bolţii, se sprijină pe impostă, în partea superioară a contrafortului. Calota, care se înalţă din impostă până la coronament (punctul cel mai de sus), este delimitată de faţa interioară (intrados) şi de cea exterioară (extrados) a bolţii. Arcul roman, al cărui intrados este circular, are o săgeată egală cu exact jumătate din deschidere (lumină). Sub arcul roman sunt prezentate exemple de arce bombate (stânga) şi în unghi ascuţit (dreapta). Arcul înălţat are laturi verticale. Arcul maur se desface deasupra punctelor de naştere a bolţii. Intradosul arcului trilobat (treflat) are trei indentaţii sau lobi. Arcul gotic este un arc în unghi ascuţit, având, în general, două calote cu raze de curbură egale. Arcul tudorian are raza de curbură mai mare la naşterea bolţii decât la vârf. Fiecare calotă a ogivei constă dintr-o curbă dublă.

avea o rază de acţiune de minimum 180 m. Cele mai bune erau confecţionate din tisă şi necesitau o forţă de tragere de 45 kgf. Arcaşii englezi le-au folosit în Războiul de 100 de Ani. Arcul a jucat un rol important şi în bătăliile de la Crécy, Poitiers şi Azincourt. *Vezi şi* arc cu săgeţi, arbaletă.

arc insular

Lanţ lung, curbat, de insule oceanice, asociat cu activităţi vulcanice şi seismice intense şi cu procese de formare a munţilor. Exemple sunt lanţul Alaska-Aleutine şi Kurile-Kamceatka. Majoritatea arcelor insulare sunt formate din două şiruri paralele. Arcul interior conţine vulcani, iar cel exterior, insule nevulcanice. În cazul arcelor simple, multe insule prezintă activitate vulcanică. Un arc insular are de obicei o suprafaţă largă de pământ deasupra apelor, adesea parţial închis de fâşii de pământ pe latura concavă. De-a lungul laturii convexe exista de regulă o groapă abisală, lungă şi îngustă.

arcadă

Serie de arce susţinute de coloane sau stâlpi şi plasate una lânga alta, într-un şir. Când susţine un acoperiş, arcada poate funcţiona ca o galerie alăturată unui zid, un pasaj acoperit care oferă accesul spre magazinele alăturate sau un element de tranziţie care înconjoară o curte interioară, descoperită. *Vezi şi* colonadă.

Arcadia

Regiune din Antichitate, situată în centrul Peloponesului, Grecia. Relieful este muntos, zona fiind înconjurată în întregime de uscat. Când dorienii au cucerit Grecia (1100–1000 î.Hr.), Arcadia a rămas neocupată. Poziţia sa izolată şi aspectul pastoral explică de ce a fost prezentată ca un paradis în poezia bucolică greacă şi romană. A fost scena luptelor din timpul Războiului pentru Independenţă al Greciei (1821–1829). Regiunea administrativă Arcadia din zilele noastre este aproximativ aceeaşi cu regiunea istorică.

Arcadiană, Liga ~

Confederaţie a vechilor oraşe-stat greceşti din Arcadia. Oraşele din Arcadia au fost obligate să se alieze cu Sparta, în jurul anului 550 î.Hr. şi cea mai mare parte a cetăţenilor acestora au rămas credincioşi Spartei în timpul războiaelor peloponesiace (431–404 î.Hr.). În efortul de a cuprinde şi Sparta, între 371 î.Hr. – 368 î.Hr. Epaminondas al Tebei a înfiinţat oraşul-stat Megalopolis, ca sediu al Ligii Arcadiene. Liga a asigurat unitatea arcadienilor vreme de câteva decenii, destrămându-se din cauza discordiei interne.

Archaeopterix

Cea mai veche dintre fosilele animale care este acceptată de specialiști ca fiind o pasăre (genul *Archaeopteryx*). A trăit la sfârșitul Jurasicului (159–144 m.a.u.). Fosilele indică faptul că pasărea avea dimensiuni care variau de la cele ale unei gaițe până la cele ale unei găini. Archaeopterix are caracteristici anatomice specifice atât păsărilor (aripi bine dezvoltate și craniu de pasăre), cât și dinozaurilor teropozi (dentiție bine dezvoltată și coadă lungă).

Arches, Parcul Național ~

Rezervație naturală (310 kmp) în E statului Utah, SUA, pe fluviul Colorado, la N de Moab. Zona a fost declarată monument național în 1929 și parc național în 1971. Gresia din zona parcului, de culoare roșie, a fost erodată, luând forme neobisnuite, cum sunt cele de la Courthouse Towers, Fiery Furnace și Devils Garden. Landscape Arch, cu o lungime de 93 m, este cel mai mare pod natural din piatră de pe planetă.

Archosaurus

Reptile evoluate din subclasa *Archosauria* (reptile suverane), cuprinzând toți tecodonții, pterozaurii, dinozaurii, păsările și crocodilienii. Primii arhozauri au apărut în Triasic (242–227 m.a.u.). Toți arhozaurii timpurii erau înzestrați cu o particularitate a gleznei care le permitea menținerea în poziție verticală, ei având picioarele din spate lungi, iar cele din față scurte. Spre deosebire de dentiția primelor reptile, caracterizată de fixarea într-un canal superficial, dinții arhozaurilor erau (și sunt) fixați în alveole adânci.

Archytas

(400–350 î.Hr., Tarentum, Magna Graecia)

Om de știință, filozof și matematician pitagoreic de origine greacă, considerat fondatorul mecanicii matematice. Platon, prieten apropiat al acestuia, i-a folosit teoriile matematice. Există dovezi că și Euclid s-a inspirat din Archytas pentru a opta carte din lucrarea sa *Elemente*. A avut o mare influență asupra opiniei publice, fiind vreme de șapte ani autoritatea publică supremă în orașul său, Tarentum (în prezent Taranto, Italia).

Arcimboldo, Giuseppe

(1527, Milano – 1593, Milano)

Pictor italian. Și-a început cariera pictând vitraliile catedralei din Milano. În 1562, s-a mutat la Praga, unde a devenit pictorul de curte al împăraților Ferdinand I și Rudolf II. A pictat și decoruri de teatru, având talentul de a crea iluzii vizuale cu sens alegoric, jocuri și farse vizuale. Este cunoscut pentru compozițiile excentrice și grotești în stilul manierismului, realizate din fructe, legume, animale, peisaje sau unelte, aranjate astfel încât să se asemene unor figuri umane. Stilul a fost considerat de gust îndoielnic, până la apariția suprarealismului, în anii 1920.

Vara, pictură pe pânză de Giuseppe Arcimboldo, 1563; Muzeul de Istorie a Artei din Viena

MUZEUL DE ISTORIE A ARTEI DIN VIENA; FOTO DE ERWIN MEYER

arcoză

Gresie grosieră formată prin dezagregarea granitului, fără o transformare chimică accentuată. Componentele de bază sunt granulele de cuarț și de feldspat. În absența stratificației, arcoza poate semăna superficial cu granitul, fiind uneori descrisă drept granit reconstituit. Asemeni granitului din care s-a format, arcoza este de culoare roz sau cenușie.

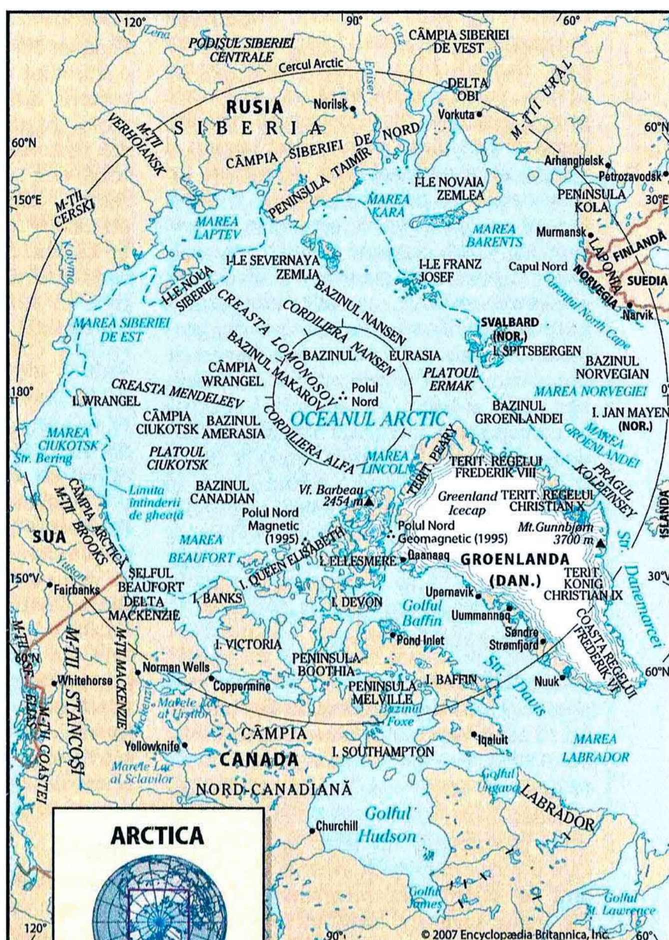
Arctic, Arhipelagul ~

Grup de insule canadiene, situat în Oceanul Arctic între Groenlanda și America de Nord, având aproape 1 424 500 kmp. Insulele din SE sunt o prelungire a Scutului Canadian. Din arhipelag fac parte insule cu o suprafață mare, precum Baffin, Ellesmere, Victoria, Banks și Prince of Wales.

Arctic, Oceanul ~

Ocean al cărui centru se află în regiunea Polului Nord. Este cel mai mic dintre oceanele planetei, fiind aproape în întregime înconjurat de suprafețe de uscat, Eurasia și America de Nord. Oceanul este acoperit de gheață. Zonele de uscat incluse sau adiacente acestui ocean sunt: Point Barrow în Alaska, Arhipelagul Arctic Canadian, Groenlanda, Svalbard, arhipelagul Franz Josef și N Siberiei. Oceanul are aproape 14 090 000 kmp și o adâncime maximă de cca 5 500 m. Mările aflate în vecinătatea acestuia sunt Barents, Beaufort, Marea Siberiei de Est, Ciukotsk, Marea Groenlandei și Marea Kara, Marea Laptev și Marea Albă. Interiorul Cercului Polar Arctic a fost explorat pentru prima dată în sec. IX d.Hr., de către locuitorii Scandinaviei. În sec. XVI–XVII, aici au ajuns exploratorii care căutau Pasajul de Nord-Vest. Martin Frobisher a descoperit partea de S a insulei Baffin (1576–1578), iar Henry Hudson a navigat în apropierea coastei

estice a golfului Hudson (1610–1611). Printre exploratorii care au mai ajuns în regiune se numără și Roald Amundsen, Fridtjof Nansen, Robert E. Peary și Richard E. Byrd. Exploatarea resurselor naturale ale zonei a luat amploare odată cu descoperirea petrolului în Alaska, în anii 1960. Teoretic, întregul teritoriul arctic a fost deja cartografiat.

Arcul de Triumf din Paris

Vezi Paris, Arcul de Triumf din ~

Ardea

Oraș antic din Peninsula Italică. Așezat la S de Roma, Ardea a fost condus de către rutuli, fiind un centru important al cultului zeiței Iunona. În 444 î.Hr., orașul a semnat un tratat cu Roma, în urma căruia a devenit un avanpost roman împotriva invaziilor volscilor. A decăzut în perioada războaielor civile romane din sec. I î.Hr.

Ardeal

Vezi Transilvania

ardei

Plantă din genul *Capsicum,* familia *Solanaceae,* mai ales *C. annuum, C. frutescens* și *C. boccatum,* originară din America Centrală și de Sud și cultivată în special în Asia tropicală și Lumea Nouă ecuatorială pentru fructele sale comestibile, picante. Ardeii roșii, cei verzi și cei galbeni, bogați în vitamina A și C, sunt folosiți drept condiment, precum și ca legumă. Aroma ardeilor iuți, inclusiv ardeii tabasco, chilli și cayenne, provine de la compusul capsicină, care se găsește în compartimentele interne ale fructului.

ROBERTS

ardei-roșii (*Capsicum annuum*) din care se obține boia (paprica)

ardei-roșu *sau* ardei-capia *sau* pimiento

Una din numeroasele specii de ardei (genul *Capsicum*), cu aromă distinctă, dar neînțepătoare, inclusiv paprica-europeană. Condiment obișnuit din mâncărurile unguresti, paprica este produsă prin măcinarea ardeiului uscat. Termenul „pimenta“ se referă la ienibahar. Exploratorii spanioli ai Indiilor de Vest și ai Americii Centrale au confundat fructele foarte aromate ale acestui arbore tropical cu un soi de ardei, numindu-le pimenta.

Ardeleană, Școala ~

Mișcare de orientare iluministă, ideologică și culturală, a intelectualității românești din Transilvania, în a doua jumătate a sec. XVIII și prima jumătate a sec. XIX. Liniile directoare ale programului formulat de Ioan Inochentie Micu – antifeudale și naționale – au fost expuse în textul intitulat *Supplex Libellus Valachorum* (1791). Principalele centre ale mișcării au fost

orașele Blaj, Buda și Oradea. Majoritatea reprezentanților Școlii Ardelene (printre care Samuil Micu, Gh. Șincai, Petru Maior, Ioan Budai-Deleanu) alcătuiesc prima generație de intelectuali români legați de conștiința unui proiect comun și a unui ideal național. Prin activitatea lor publicistică de natură filologică, istorică, literară sau pedagogică, scriind în limbile română, latină, germană și maghiară, alcătuind și publicând gramatici și dicționare ale limbii române, manuale, traduceri și adaptări din diverse domenii (istorie, geografie, teologie, științe etc.), prin lucrări de popularizare, dar și prin opere de erudiție, cărturarii ardeleni au contribuit decisiv la configurarea identității românești moderne, susținând originea latină a limbii și a poporului român, continuitatea și unitatea sa etnică. Au urmărit desprinderea de mentalitatea balcanic-orientală și orientarea către modelul cultural și mental occidental. A avut un rol important în orientarea literaturii spre clasicism și în dezvoltarea școlii naționale.

Arden, Elizabeth
născută **Florence Nightingale Graham**

(31.12.1884, Woodbridge, Ontario, Canada - 18.10.1966, New York, New York, SUA)

Femeie de afaceri americană de origine canadiană. În 1908 s-a stabilit la New York, unde și-a deschis un salon de frumusețe care îi purta numele. A avut un rol important în schimbarea mentalității femeilor din înalta societate, astfel încât acestea să accepte folosirea cosmeticelor. În 1915 a început să-și distribuie propriile produse cosmetice pe plan internațional. La moartea sa, în întreaga lume funcționau peste o sută de saloane de frumusețe „Elizabeth Arden".

Arden, John

(n. 26.10.1930, Barnsley, Yorkshire, Anglia)

Dramaturg britanic. A studiat arhitectura la Cambridge și a urmat Colegiul de Artă din Edinburgh. Piesele sale sunt o combinație de poezie și limbaj colocvial, prezentate într-o manieră dramatică îndrăzneață, cu conflicte puternice, deliberat lăsate nerezolvate. Printre creațiile sale se numără *Căderea* (All Fall Down, 1955), *Dansul sergentului Musgrave* (Serjeant Musgrave's Dance, 1959), *Măgarul azilului* (The Workhouse Donkey, 1963), *Nebunia lui Vandaleur* (Vandaleur's Folly, 1978) și seria de piese radiofonice *Al cui este regatul?* (Whose Is the Kingdom?, 1988).

Ardeni *sau* Pădurea Ardenilor

Podiș în NV Europei. Are cca 10 000 kmp, o altitudine medie de cca 488 m și cuprinde teritorii din Belgia, Luxemburg și valea râului Meuse din Franța. Deși jumătate din teritoriul acestui podiș este împădurit, solul este arid. Regiunea este așezată în centrul unui triunghi format din foarte populatele orașe Paris, Bruxelles și Köln. În timpul celor două războaie mondiale, zona Ardeni a fost teatrul unor lupte foarte grele în 1914–1918 și 1944 (*vezi* ofensiva din Ardeni).

Ardeni, ofensiva din ~

(16.12.1944 - 16.01.1945)

Ultima ofensivă germană pe frontul de vest, din Al Doilea Război Mondial, o tentativă eșuată de a sparge unitatea forțelor aliate și a împiedica invazia asupra Germaniei. În decembrie 1944, Aliații au fost luați prin surprindere de o contraofensivă germană, în regiunea împădurită a Ardenilor, în S Belgiei. Atacul german a spart linia frontului, iar trupele conduse de unitățile de panzere ale generalului Gerd von Rundstedt au avansat o vreme, dar au fost în cele din urmă oprite de rezistența Aliaților și de întăririle sosite sub conducerea generalului George Patton. Trupele germane s-au retras în ianuarie 1945, dar ambele tabere au suferit pierderi importante.

ardezie

Rocă metamorfică argiloasă cu o granulație fină care se desface în folii subțiri, cu o mare durabilitate și rezistență la rupere. Alte roci, care apar în straturi subțiri, sunt în mod impropriu numite ardezii, deoarece pot fi folosite pentru acoperișuri sau în scopuri similare. Adevăratele ardezii nu se desfac, în general, de-a lungul planului de stratificație, ci de-a lungul planelor de clivaj, care pot intersecta planul de stratificație sub anumite unghiuri. Ardeziile pot avea culoare neagră, albastră, purpurie, roșie, verde sau gri. Ardezia în plăci de dimensiuni mari este folosită în general la panourile electrice, ca tăblii pentru mesele de laborator, pentru acoperire și podire. Ardezia zdrobită se folosește în materiale compozite pentru acoperiri, în agregate pentru construcții și ca umplutură.

Ardhanarisvara

Ipostază androgină a zeului hindus Shiva și a consoartei acestuia, Parvati. În multe dintre reprezentările sculptate din Asia de Sud-Est și din India, jumătatea dreaptă a corpului său este masculină, iar cea

stângă este feminină. Figura reprezintă inseparabilitatea principiului feminin de cel masculin.

Ards

District în Irlanda de Nord, 73 244 loc. (2001). Fostă componentă a comitatului Downs, regiunea a devenit district separat în 1973. Mare parte a teritoriului său este folosită pentru agricultură și creșterea animalelor. Newtownards, oraș înființat în 1608 de scoțieni, este centrul administrativ al districtului și o cunoscută stațiune turistică. Donaghadee este o populară stațiune turistică.

Arecibo, Observatorul ~

Observator astronomic situat lângă Arecibo, Puerto Rico. Aici se află cel mai mare radiotelescop din lume, alcătuit dintr-o singură unitate (spre deosebire de telescoapele multiple cu interferometre, precum VLA). Antena parabolică a telescopului are un diametru de 300 m și este amplasată într-o vale. Obiectele cosmice sunt identificate cu ajutorul echipamentelor aflate la 150 m deasupra antenei. Prin intermediul acestui telescop au fost obținute hărți ale planetei Venus, detalii ale asteroizilor ECA și s-au făcut cercetări detaliate asupra ionosferei terestre, precum și asupra pulsarilor și a hidrogenului prezent în galaxii.

arendaș

Vezi proprietar de pământ și arendaș

arendă

Sistem agricol în care proprietarii de pământ își închiriază pământul fermierilor și primesc în schimb bani sau o parte din produse. Proprietarii pot contribui la rularea capitalului și la management. În cazul primului tip de aranjament, cunoscut și sub numele de dijmă, proprietarul de pământ asigură tot capitalul și uneori mâncarea, îmbrăcămintea și cheltuielile medicale ale arendașului și poate să supravegheze activitatea. În schimb, dijmașul îi dă proprietarului o parte din recolta obținută. În celălalt caz de arendă, arendașul furnizează tot echipamentul și are un mare grad de autonomie în administrarea fermei. Arendașii și familiile lor constituie, se pare, două cincimi din populația angajată în agricultură a globului. Arenda poate fi un sistem foarte eficient, așa cum s-a demonstrat în Anglia și în Țara Galilor. Abuzurile apar atunci când puterea proprietarilor este excesivă, iar arendașii sunt săraci sau au un statut social inferior.

arendă

În dreptul britanic, formă de deținere a pământului definită ca „deținere după voia proprietarului și în conformitate cu obiceiul pământului". Își are originea în ocuparea de către iobagi a unor porțiuni de pământ din moșia stăpânului feudal. La început, reprezenta ocuparea după bunul plac al stăpânului, însă în timp a devenit ocupare de drept, numită *villenagium*, fiind recunoscută mai întâi ca obicei, iar apoi și prin lege. În 1926, arenda a devenit deținere integral liberă de teren, deși stăpânii și-au menținut drepturile asupra zăcămintelor și drepturile de vânătoare.

Arendt, Hannah

(14.10.1906, Hanovra, Germania - 04.12.1975, New York, New York, SUA)

Politolog american de origine germană. A studiat filozofia la universitățile din Marburg, Freiburg și Heidelberg, unde a obținut și doctoratul, în 1928. În perioada studiilor la Marburg a avut o relație sentimentală cu profesorul ei, Martin Heidegger. Din cauza originii sale evreiești, a emigrat din Germania nazistă, devenind asistent social la Paris. A părăsit și Franța, stabilindu-se în 1941 la New York. În lucrarea sa *Originile totalitarismului* (Origins of Totalitarianism, 1951) analizează rădăcinile totalitarismului, pe care le descoperă în imperialismul, antisemitismul și dezintegrarea statelor naționale din sec. XIX. În controversata sa lucrare *Eichmann în Ierusalim* (Eichmann in Jerusalem, 1963), susținea că Adolf Eichmann, criminal de război nazist, nu era structural rău sau corupt moralmente, ci doar „nepăsător". Rolul pe care acesta l-a jucat în exterminarea evreilor era întruchiparea acelei de temut „banalități a răului" care a cuprins Europa acelei perioade. După ce a reluat legătura cu Heidegger, în 1950, a considerat colaborarea lui cu autoritățile naziste ca fiind „greșeala" unui mare filozof. A predat la Universitatea din Chicago (1963–1967) și, ulterior, la New School for Social Research din New York.

Areopag

Tribunal suprem din Atena antică. A primit acest nume după Areopagus (*în greacă*, dealul lui Ares), pentru că acela era locul unde se întrunea. Funcția inițială a instituției a fost aceea de consiliu al regelui. Conform codului de legi al lui Dracon (cca 621 î.Hr.), era format numai din foști arhonți. În timpul domniei lui Solon (594 î.Hr.), orice cetățean avea dreptul să ocupe un

loc în Areopag. Instituția avea largi puteri judecătorești. Prestigiul său a avut urcușuri și coborâșuri în perioada cuprinsă între jumătatea sec. VI î.Hr. și jumătatea sec. IV î.Hr., după care s-a regenerat, în timpul dominației romane, când i-au fost atribuite funcții administrative lărgite.

Arequipa

Oraș în S statului Perú, 710 103 loc. (1998). Așezat la o altitudine de 2 303 m, în Munții Anzi, la poalele vulcanului Misti (5 821 m), a fost afectat de cutremure, asociate cu activitățile vulcanice. În 1868 a fost distrus în întregime de un cutremur. În perioada Imperiului Inca a fost un punct important al rutei dintre Cuzco și regiunea de coastă. În prezent, Arequipa este cel mai mare centru comercial din S statului Perú.

Ares

Zeu al războiului, în mitologia greacă. Spre deosebire de echivalentul său roman, Marte, cultul lui Ares nu a cunoscut o răspândire prea largă. Încă din vremea lui Homer, Ares era unul dintre zeii Olimpului, fiul lui Zeus și al Herei, dar nu prea agreat de ceilalți zei. A fost adorat mai ales în regiunea de N a Greciei și asociat încă de la început cu Afrodita, fiind prezentat uneori ca soț legitim sau ca iubit al acesteia. Era însoțit în lupte de sora sa, Eris (Discordia), și de cei doi copii ai săi și ai Afroditei, Phobos și Deimos (Frica și Panica).

Ares, sculptură clasică; Muzeul Național din Roma

ANDERSON–ALINARI DIN ART RESOURCE, NEW YORK

arestare

Capturare și reținere a unei persoane de către o alta, care reprezintă autoritatea legală (de ex. un ofițer de poliție). Un ofițer poate aresta o persoană care comite sau este pe cale să comită o infracțiune în prezența sa. Arestarea este permisă și atunci când ofițerul are motive să creadă că s-a comis o infracțiune și că persoana arestată este vinovată. Instanța judecătorească sau ofițerul judiciar pot emite mandat de arestare dacă se prezintă suficiente motive. Majoritatea statelor restricționează sau interzic arestarea în cazuri civile (contravenționale); un exemplu de arest civil contravențional permis este sechestrarea unui datornic care s-ar putea sustrage legii. În SUA, suspecților trebuie să li se citească drepturile atunci când sunt arestați (*vezi* cazul Miranda vs Arizona). O arestare ilegală este considerată falsă detenție și invalidează orice probă în legătură cu arestarea. *Vezi și* drepturile acuzatului, Curte cu juri, inculpare.

Aretino, Pietro

(20.04.1492, Arezzo, Republica Florența [Italia] – 21.10.1556, Veneția)

Poet, prozator și dramaturg italian. A fost renumit în toată Europa pentru atacurile literare îndrăznețe și chiar insolente la adresa celor puternici. Dialogurile și scrisorile sale, scrise într-un stil ardent, conțin atât detalii biografice, cât și informații interesante despre epoca sa. Printre piesele sale de teatru, care nu sunt foarte virulente, se numără cinci comedii și o tragedie, *Orazia* (1546), poate cea mai bună tragedie italiană din sec. XVI.

Arevalo (Bermejo), Juan José

(10.09.1904, Taxisco, Guatemala – 06.10.1990, Guatemala)

Președinte al Guatemalei (1945–1951). La scurt timp după obținerea doctoratului, s-a stabilit în Argentina, unde a ocupat diferite funcții academice. După răsturnarea dictatorului Jorge Ubico de la conducerea Guatemalei, a fost ales președinte, obținând voturile a 85% din populație. A instaurat libertatea de exprimare și libertatea presei, a creat primul sistem de protecție socială, un cod al muncii, precum și importante reforme în sistemul de învățământ și în cel medical. Politica sa a fost favorabilă muncitorilor din mediul urban și din cel rural, precum și populației indigene. A renunțat la funcție la sfârșitul mandatului. O lovitură de stat i-a împiedicat cea de-a doua candidatură, în 1963.

Argentina

denumire oficială **Republica Argentina**

Țară în S Americii de Sud. Suprafața: 2 780 092 kmp; 38 592 000 loc. (2005). Capitala: Buenos Aires. Majoritatea populației este de origine spaniolă, menținându-se și unele grupuri etnice indiene, arabe și metise. Limba: spaniolă (oficială). Religia: romano-catolică (oficială), dar și protestantă, islamică și iudaică. Moneda: peso argentinian. Din punctul de vedere al reliefului, țara este împărțită în patru mari regiuni: regiunea de N, Pampa, Patagonia și Anzii. Câmpiile subtropicale din NE țării sunt împărțite de fluviul Paraná în regiunea

numită Mesopotamia, aflată în E, și Gran Chaco, în V și N. Pampa de la S și V de Paraná este una dintre cele mai fertile regiuni agricole ale țării, fiind și cea mai populată din toată Argentina. Patagonia se află la S de fluviul Colorado. În Anzii argentinieni se află cel mai înalt vârf de pe continent, Aconcagua. Rețeaua hidrologică a Argentinei este bogată în ape curgătoare, printre care se numără Paraná, Uruguay și Pilcomayo, care se varsă în Río de la Plata. Argentina are o economie în curs de dezvoltare, bazată pe producția industrială și pe agricultură și este cel mai important exportator de carne și produse din carne de vită din America Latină. Din punctul de vedere al organizării politice, Argentina este o republică bicamerală, președintele țării este șeful statului și al guvernului.

Se știe puțin despre populația indigenă de dinainte de venirea europenilor. Teritoriul a fost explorat de spaniolul Sebastian Cabot începând cu 1526, iar la 1580 existau deja primele colonii: Asunción, Santa Fe și Buenos Aires. Inițial, teritoriul a fost atașat viceregatului Perú (sec. XVII), iar în 1776 a fost anexat viceregatului Río de la Plata, a cărui capitală era Buenos Aires și care includea și regiuni din actualele state Uruguay, Paraguay și Bolivia. Odată cu înființarea Provinciilor Unite ale Río de la Plata, în 1816, Argentina și-a dobândit independența față de Spania, însă nu și-a fixat definitiv granițele decât la începutul sec. XX. În 1943, guvernul Argentinei a fost răsturnat printr-o lovitură de stat militară, iar în 1946, puterea a fost preluată de colonelul Juan Perón. Guvernul său a fost răsturnat de la putere în anul 1955. În 1973, Perón a revenit la conducerea statului, după două decenii de tulburări interne. Cea de-a treia soție a sa, Isabel, a devenit președinta țării la moartea lui, în 1974, însă a pierdut puterea doi ani mai târziu, în urma unei lovituri de stat militare. Guvernul militar a încercat să cucerească insulele Falkland (Malvine), aflate sub stăpânire britanică în 1982, dar a fost înfrânt de britanici în războiul din Falkland. Eșecul a condus la reinstaurarea unui guvern civil, în 1983. Guvernul condus de Raul Alfonsin a luat măsuri pentru încetarea încălcării drepturilor omului, caracteristică guvernărilor anterioare. Creșterea inflației a provocat nemulțumirea populației și înfrângerea lui Alfonsin în alegerile din 1989; succesorul său, peronistul Carlos Menem, a adoptat o politică economică liberală. În 1999, Fernando de la Rúa a fost ales președinte, iar administrația sa a trebuit să facă față șomajului în creștere, datoriei externe mari și corupției la nivelul guvernului.

Argerich, Martha

(n. 05.06.1941, Buenos Aires, Argentina)

Pianistă argentiniană. Considerată un adevărat copil-minune, și-a început activitatea concertistică la vârsta de 10 ani. În anul 1955 și-a început studiile în Europa, printre profesorii săi numărându-se și Arturo Benedetti Michelangeli (1920–1995). La 16 ani a câștigat două concursuri prestigioase, iar în 1965, concursul Chopin. Tehnica excepțională, profunzimea emoțională și elanul interpretărilor i-au adus cea mai entuziastă apreciere pe plan internațional.

Argeș

Județ în România, situat în partea central-sudică, în bazinul superior al râului Argeș, 6 826 kmp. Are un relief variat, care cuprinde trei mari unități de relief, coborând de la N la S: Carpații Meridionali (Munții Făgăraș), Subcarpații Getici (Muscelele Argeșului), Podișul Getic și Câmpia Română. Pe lângă urmele materiale descoperite pe teritoriul județului, aparținând unor culturi preistorice (cultura olduwaiană), aici se află și cetatea geto-dacică de la Cetățeni (sec. II î.Hr.), precum și numeroase vestigii din perioada provinciei romane Dacia. În sec. XIII, aici a luat ființă voievodatul lui Seneslau și tot aici se află orașul Câmpulung (atestat încă din 1300), cel mai vechi oraș din Muntenia, capitală a Țării Românești în sec. XIV. Economia are un caracter predominant industrial, aici aflându-se uzinele Renault-Dacia, precum și un combinat petrochimic. Agricultura este intensivă și variată, pomicultura și viticultura reprezentând ramuri importante. Obiectivele turistice numără lacul Vidraru, lacurile glaciare din Munții Făgăraș, cheile Dâmbovicioarei, cetatea Poenari (sec. XIV), complexul Curții Domnești și mănăstirea de la Curtea de Argeș.

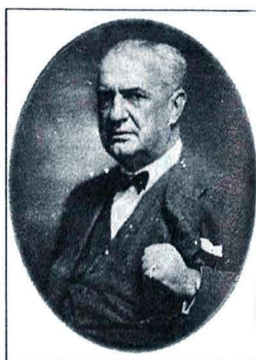
Argeș

Râu în SE României, afluent al Dunării. Izvorăște din Munții Făgăraș, are o lungime de 350 km și un bazin hidrografic de 12 550 kmp. În aval de confluența pâraielor Buda și Capra a fost construit lacul de acumulare Vidraru. Străbate Dealurile Argeșului și Câmpia Română. Printre afluenții principali se numără Sabar, Dâmbovița și Neajlov. Apele sale sunt folosite în zona de câmpie pentru alimentarea cu apă a municipiului București.

Argetoianu, Constantin

(03.03.1871, Craiova, România – 06.02.1955, Sighetu Marmației)

Politician român, doctor în medicină, licențiat în drept și litere la Paris. După studiile din Franța intră în diplomație (1898) și este, pe rând, atașat, secretar și consilier de legație la Roma, Paris, Constantinopol și Viena. Își începe cariera politică în Partidul Conservator. A fost membru al mai multor partide, membru fondator al Partidului Poporului (1923), al Partidului Naționalist al Poporului (1924) și al Uniunii Agrare (ulterior Partidul Agrar, 1932). Senator, membru în mai multe cabinete (1918–1938), în 1938 devine consilier regal, apoi prim-ministru (1939) și ministru de externe (1940). Deși după Al Doilea Război Mondial a plecat din țară, a revenit în 1946, a fost arestat și a murit în închisoarea comunistă de la Sighet. Bun orator, a consemnat zbuciumata perioadă a vieții sale în scrieri memorialistice de mare interes politic și social, publicate postum: *Amintiri* (1991–1998), *Însemnări zilnice* (1998–2003).

Constantin Argetoianu

Arghezi, Tudor

născut **Ion N. Theodorescu**

(21.05.1880, București, România – 14.07.1967, București)

Poet, nuvelist, jurnalist și eseist român. După absolvirea studiilor la liceul Sf. Sava din București (1896), debutează cu versuri în *Liga Ortodoxă* și câștigă admirația lui Alexandru Macedonski. O scurtă perioadă de timp devine călugăr al mănăstirii Cernica (1900–1904), fără a avea însă chemarea duhovnicească, și apoi călătorește în Europa (1905–1910). Revenit în țară, traversează o perioadă de activitate literară prolifică, scriind versuri, pamflete politice și articole polemice și câștigându-și notorietatea în cercurile teatrale, politice și literare ale vremii. Mare poet modern, Arghezi este greu de încadrat într-un curent anume. Poezia sa reprezintă o contribuție esențială la dezvoltarea limbajului poetic și a limbii literare. Printre volumele de poezii se numără *Cuvinte potrivite* (1927),

Tudor Arghezi

Flori de mucigai (1931), *Frunze* (1961), *Noaptea* (1967). A avut o bogată activitate publicistică, fiind un spirit viu și nonconformist. A editat revista *Bilete de papagal* (1928–1945), în care și-a publicat câteva tablete, în mare parte pamflete, între care se numără și *Baroane* (1943), pamflet ce i-a adus reputația de antifascist. Acestea au fost apoi reunite într-o serie de volume: *Icoane de lemn* (1929), *Tablete din Țara de Kuty* (1933). A scris și proză, romane, meditații asupra condiției umane: *Ochii Maicii Domnului* (1934), *Cimitirul Buna-Vestire* (1936) și *Lina* (1942). Volumele de poezii *1907 – Peizaje* (1955) și *Cântare omului* (1956) reprezintă compromisul făcut de poet cu regimul comunist, fără ca substanța lirică să fie totuși afectată de ideologia sistemului totalitar. A fost membru al Academiei Române (1955) și laureat al Premiului Herder (1965).

argilă

Rocă sedimentară compusă din particule cu diametre mai mici de 0,005 mm, reprezentate esențial prin minerale argiloase. Este și un component al solurilor, unde oferă un mediu propice creșterii majorității plantelor. Folosirea argilei în olărit datează din perioadele cele mai vechi ale istoriei. Ca materiale de construcții, cărămizile de argilă (arse sau sub formă de chirpici) au fost utilizate în construcții din cele mai vechi timpuri. Caolinul, sau argila de China, este necesar pentru obținerea materialelor ceramice de calitate superioară; folosit ca material de umplutură la fabricarea hârtiei, îi conferă acesteia un aspect lucios și opacitate crescută, permițând tipărirea de calitate superioară. Materialele argiloase au multe utilizări și în inginerie. Barajele de pământ sau piatră devin impermeabile dacă au un miez din argilă, iar pierderile de apă din canale pot fi reduse prin căptușirea albiei cu argilă. Argilele se regăsesc printre materiile prime esențiale la fabricarea cimentului Portland.

argilă eratică

În geologie, material sedimentar nesortat, depus direct de ghețar, care nu prezintă stratificație. Se mai numește argilă cu blocuri pentru că este format din argilă și blocuri de roci (bolovani) cu dimensiuni medii. Fragmentele de rocă sunt, de obicei, angulare și tăioase mai degrabă decât rotunjite, pentru că sunt aduse de gheață și, practic, nu au fost supuse eroziunii apei. Prundișul și bolovanii pot prezenta fațete și striații din cauza frecării la care au fost supuși în timp ce erau prinși în stratul de gheață.

arginină

Aminoacid esențial, prezent din abundență în histone și alte proteine asociate cu acizii nucleici. Joacă un important rol metabolic în sinteza ureei, principala formă în care mamiferele elimină compușii cu azot. Arginina este întrebuințată în cercetările din domeniul medicinei și al biochimiei, în industria farmaceutică, precum și ca supliment alimentar.

argint

Element chimic metalic. Unul dintre elementele de tranziție, cu simbol chimic Ag și număr atomic 47. Este un metal prețios, alb, lucios, apreciat pentru frumusețea sa și pentru conductibilitatea electrică cea mai ridicată dintre toate metalele. Situat în tabelul periodic între cupru și aur, are și multe dintre proprietățile acestora. Răspândit în natură în cantități mici ca metal pur sau în minereuri, este extras ca produs secundar în producerea cuprului și a plumbului. Folosirea sa ca monedă sau în lingouri a fost înlocuită, în anii 1960, de utilizarea în scopuri industriale, mai ales în fotografie. Se folosește la circuitele electrice, la conductori și contactori electrici. Este catalizator pentru transformarea etilenei în oxidul de etilenă, precursor al multor substanțe chimice organice. Argintul este foarte folosit în industrie, ca aliaj de argint pentru obiecte din argint masiv (92,5% argint, 7,5% cupru) sau placări pentru ornamente, bijuterii și alte obiecte; aurul galben folosit la bijuterii conține 25% argint, iar aliajele de aur dentar conțin aproximativ 10% argint. Argintul dentar reprezintă un amalgam de argint și mercur. În compuși (cel mai important fiind nitratul de argint) are valența 1. Clorura, bromura și iodura de argint sunt folosite în tehnica fotografică, iodura de argint fiind utilizată și ca amorsă în ionizare.

agregat dendritic de argint din Ontario

COLECȚIA JOSEPH ȘI HELEN GUETTERMAN; FOTO DE JOHN H. GERARD

argint viu

Vezi mercur

argon

Element chimic, cu simbol chimic Ar și număr atomic 18. Incolor, inodor și fără

gust specific, este cel mai abundent dintre gazele nobile din atmosfera terestră, dar și cel mai folosit în industrie. Este găsit în proporție de 1% în aer, fiind obținut prin distilarea aerului lichefiat. Argonul este folosit la crearea unui scut de gaz inert în sudură, la fabricarea becurilor și a laserelor, a contoarelor Geiger, în producerea și fabricarea anumitor metale. Deoarece se formează prin dezintegrarea izotopului de potasiu ce se găsește în natură, argonul este utilizat și la datarea rocilor și a mostrelor de material cu o vechime de peste 100 000 de ani.

argonauți

În legendele grecești, un grup de 50 de eroi care l-au urmat pe Iason, la bordul corabiei *Argo*, pentru a găsi lâna de aur aflată în crângul lui Ares, în Colchida. Aceștia au trecut prin multe peripeții înainte de a ajunge în Colchida, de unde au fost nevoiți să fugă, fiind urmăriți de Aietes, tatăl Medeei. *Argo* s-a întors în regatul natal al lui Iason (Iolcos), fiind așezată într-un crâng sacru, dedicat lui Poseidon. Iason a fost omorât de prova corabiei, care s-a prăbușit peste el în timp ce se odihnea la umbra acesteia.

Argonauții, pictură de Lorenzo Costa; Muzeul Civic, Padova, Italia

SCALA/ART RESOURCE, NEW YORK

Argos

Vechi oraș-stat, situat în NE Peloponesului, în Grecia. În sec. VII î.Hr., în timpul domniei regelui Pheidon, a fost cel mai puternic oraș-stat din Pelopones, până la afirmarea politico-militară a Spartei. După ce a suferit atacurile războinicilor din Macedonia, Argos s-a alăturat Ligii Aheene, în 229 î.Hr. Mai târziu a devenit parte a Imperiului Roman. Orașul s-a dezvoltat în timpul guvernării bizantine, dar a intrat în declin după ce a fost cucerit de Imperiul Otoman, în sec. XVI. În timpul Războiului pentru Independență al Greciei (1821–1829), primul Parlament grec liber a fost convocat la Argos. În prezent, orașul, 22 429 loc. (1991), este centru agricol.

argument transcendental

În filozofie, o formă de argument care se presupune că ajunge de la un fapt la condițiile sale necesare de posibilitate. Un argument transcendental este o formă de deducție după modelul tipic: numai dacă *p* atunci *q*; *q* este adevărat; deci *p* este adevărat. Cum acest tip de argument apare în filozofie, interesul și dificultatea constau nu în trecerea de la premise la concluzii, ceea ce este un demers de rutină, ci în fixarea premiselor majore – adică în fixarea a ce anume constituie punctul de plecare. De exemplu, Immanuel Kant a încercat să dovedească principiul cauzalității demonstrând că acesta este o condiție necesară de posibilitate pentru a face enunțuri verificabile empiric în științele naturale.

argument ontologic

Argument care pleacă de la ideea de divinitate pentru a ajunge la ideea existenței lui Dumnezeu. A fost formulat pentru prima dată de Sf. Anselm în cartea sa *Proslogion* (1077–1078). O versiune ulterioară a acestui tip de argument a fost oferită de Descartes. Anselm a plecat de la conceptul de Dumnezeu ca stăpân suprem al tuturor. Credința că o astfel de ființă există doar în minte, nu și în realitate, implică o contradicție, deoarece o ființă fără existență reală nu este o ființă față de care nici o alta, mai măreață, să poată fi concepută. O ființă superioară prin însuși statutul ei ar trebui să existe și în realitate. Astfel, ființa perfectă trebuie să existe, altfel nu ar fi perfectă. Este unul dintre cele mai contestate și disputate argumente din istoria gândirii.

Argun *în chineză* Eergunahe

Râu în NE Asiei. Izvorăște din Munții Hinganul Mare și curge pe o distanță de aproape 1 600 km. O porțiune a sa reprezintă granița naturală dintre regiunea de NE a Chinei și Rusia. Se varsă în râul Șilka, de unde se formează fluviul Amur. Cursul său superior poartă numele de Hailar.

Arhaic *sau* Arheozoic

Cea mai veche dintre cele două ere ale Precambrianului. Arhaicul începe odată cu formarea scoarței terestre (cca 3,8 m.a.u.) și continuă până acum 2,5 miliarde de ani, la începutul erei Proterozoice, cea de-a doua diviziune a Precambrianului. Primele și cele mai primitive forme de viață (bacteriile și cianobacteriile) au apărut cu 3,5 miliarde de ani în urmă, la mijlocul Arhaicului (Arheozoic, numele alternativ cu care este cunoscută perioada, înseamnă „viață veche").

Arhanghelsk

Oraș în NV Rusiei, la Marea Albă, 355 500 loc. (2002). Așezat la gura fluviului Dvina de Nord, are un port mare care în timpul

iernii funcționează cu ajutorul spărgătoarelor de gheață. Zona a fost populată de norvegieni în sec. X. În 1553, englezii au traversat-o, în căutarea Pasajului de Nord-Est. Fondat în 1584 ca mănăstire cu hramul arhanghelului Mihail, a devenit punct comercial al companiei Muscovy Co. Deschis comerțului european de către țarul Boris Godunov, s-a dezvoltat ca unic port maritim al Rusiei, până la construirea celui de la Sankt Petersburg, în 1703. A fost scena sprijinului oferit de Marea Britanie, Franța și SUA guvernului Rusiei nordice împotriva bolșevicilor (1918–1920). În Al Doilea Război Mondial, aici s-au primit convoaiele de bunuri din Anglia și SUA (1941–1945), în baza sistemului împrumut-închiriere. Acum este un important port pentru exportul de cherestea și are un mare șantier naval.

arhat *sau* arahant

În budism, termenul desemnează ființa umană care a dobândit viziunea asupra adevăratei naturi a existenței, atingând starea de nirvana, ființă care nu mai este obligată să renască. Budismul theravada consideră că atingerea acestei stări reprezintă scopul progresului spiritual. Conform acestui concept, un căutător al spiritualității trebuie să treacă prin trei etape preliminare înainte de a renaște într-unul dintre paradisuri, ca arhat. Budismul mahayana critică această viziune ca fiind egoistă, afirmând că există o condiție superioară celei de arhat, și anume aceea de bodhisattva, în care ciclul de renașteri continuă pentru a putea lucra spre binele altora. Aceasta este una dintre diferențele fundamentale între budismul theravada și cel mahayana.

arheobacterie

Grup de bacterii ale cărui specii diferă de grupul eubacteriilor prin anumite trăsături structurale, fiziologice și genetice (de ex., structura peretelui celular). Aceste bacterii sunt microorganisme acvatice sau terestre, care există într-o diversitate de forme: sferice, spiralate sau de bastonaș. Ele supraviețuiesc în medii extreme, cu temperaturi foarte ridicate sau cu salinitate crescută. Unele dintre acestea au nevoie de oxigen, altele nu. Unele produc metan, altele au un metabolism dependent de prezența sulfului în mediul extern.

arheologie

Ramură a istoriei care studiază vestigiile materiale din trecutul civilizației umane. Acestea includ artefacte, începând cu cele mai vechi unelte din piatră și până la obiectele fabricate de om în zilele noastre și îngropate sau aruncate. Cercetările arheologice sunt o sursă importantă de cunoaștere a preistoriei, a culturilor vechi sau dispărute. Domeniul a apărut ca disciplină academică la sfârșitul sec. XIX, după secole de colectare nesistematică a vestigiilor antice. Activitățile principale sunt localizarea, evaluarea și cartografierea siturilor arheologice, excavarea, clasificarea, datarea și interpretarea materialelor, pentru punerea lor în contextul istoric căruia îi aparțin. Printre ramurile acestei științe se numără arheologia clasică, studiul civilizațiilor mediteraneene și al celor din Orientul Mijlociu, arheologia preistorică sau arheologia generală și arheologia istorică, studiul relicvelor din perioadele istorice care să susțină izvoarele scrise. *Vezi* antropologie, numismatică, industrie litică.

arhetip

Imagine, personaj sau complex de împrejurări primordiale care apar repetat în literatură și în sistemele de gândire, cu suficientă constanță pentru a putea fi considerate universale. Criticii literari au împrumutat termenul din teoria lui Carl Gustav Jung asupra inconștientului colectiv. Arhetipurile sunt produse ale gândirii prelogice, provocând impresii similare atât cititorului, cât și autorului care se folosește de acestea. Printre exemplele de simboluri arhetipale se numără șarpele, balena și vulturul. O temă arhetipală este cea a cunoașterii binelui și a răului; printre personajele arhetipale se numără fratele de sânge, rebelul, strămoșul cel înțelept și prostituata cu suflet bun.

arhiepiscop

În biserica creștină, episcop cu autoritate administrativă, dar nu și religioasă, atât asupra celorlalți episcopi dintr-o provincie, cât și asupra celor din propria dioceză. Titlul a fost introdus cu valoare onorifică în bisericile din E Europei, în sec. IV d.Hr., însă până în sec. IX d.Hr. funcția nu a fost adoptată și în bisericile occidentale. În prezent, funcția există în ambele biserici. Este mult mai rar întâlnită în cadrul cultului protestant, deși Biserica Angliei are arhiepiscopi de Canterbury și de York, iar Bisericile Luterane din Suedia și Finlanda au și ele această funcție.

Arhimede

(cca 290–280 î.Hr., Siracusa, Sicilia, azi Italia – 212/211 î.Hr., Siracusa)

Cel mai cunoscut matematician și inventator al Greciei antice. Cea mai importantă

contribuţie a sa este descoperirea relaţiei dintre suprafaţa şi volumul unei sfere şi cilindrul circumscris ei. A enunţat principiul hidrostaticii (cunoscut ca principiul lui Arhimede) şi i se atribuie inventarea unui dispozitiv de transportare a apei, folosit încă în ţările în curs de dezvoltare, numit şurubul lui Arhimede.

Viaţa

Arhimede a trăit probabil un timp în Egipt, la începutul carierei, dar cea mai mare parte din viaţă şi-a petrecut-o la Siracusa, principalul oraş-stat grec din Sicilia, unde a fost prieten cu regele Hieron II. Arhimede şi-a scris lucrările sub forma unei corespondenţe cu cei mai buni matematicieni ai timpului, inclusiv cu cărturarii alexandrini Conon din Samos şi Eratostene din Cyrene. A jucat un rol important în apărarea Siracusei împotriva atacului romanilor din 213 î.Hr., construind maşini de război eficiente, care au împiedicat mult timp cucerirea oraşului. În cele din urmă, Siracusa s-a predat generalului roman Marcus Claudius Marcellus, în toamna lui 212 î.Hr. sau în primăvara lui 211 î.Hr, iar Arhimede a fost ucis în timpul prădării oraşului.

Despre viaţa lui Arhimede se cunosc mai multe amănunte decât despre orice alt savant al Antichităţii, dar ele sunt mai curând anecdotice, reflectând faptul că geniul său în ale mecanicii a impresionat imaginaţia populară. Astfel, i se atribuie inventarea şurubului care îi poartă numele şi se presupune că ar fi creat două „sfere" pe care Marcellus le-a dus cu sine la Roma – una fiind un glob stelar şi cealaltă un dispozitiv (informaţiile despre acesta sunt incerte) care reprezenta mecanica mişcărilor Soarelui, ale Lunii şi ale planetelor. Povestea cum că ar fi determinat proporţia de aur şi de argint dintr-o ghirlandă făcută pentru Hieron cântărind-o în apă este probabil adevărată, dar istoria conform căreia ar fi sărit din baie, unde se presupune că i-a venit ideea principiului hidrostatic, şi a alergat gol pe străzi, strigând *Evrika!* (*în greacă*, am găsit), este exagerată. La fel de false sunt şi alte anecdote: că ar fi folosit un şir de oglinzi uriaşe pentru a incendia corăbiile ce asediau Siracusa, că ar fi spus „Daţi-mi un punct de sprijin şi voi urni Pământul din loc" şi că un soldat roman l-ar fi ucis pentru că a refuzat să plece de lângă cercurile pe care le desenase pe nisip – chiar dacă sunt reflecţii populare ale interesului său real pentru catoptică (ramură a opticii care se ocupă cu reflexia luminii cu ajutorul oglinzilor, plane sau curbe), pentru mecanică şi pentru matematica pură.

Conform lui Plutarh (cca 46–119 d.Hr.), lui Arhimede nu i se păreau extraordinare invenţiile sale practice în care a excelat şi cărora le-a datorat faima sa contemporană, de aceea nu a lăsat nici o lucrare scrisă despre ele. În acelaşi timp, deşi este adevărat că – pe lângă o referinţă nesigură la un tratat *Despre producerea sferelor* – toate lucrările sale cunoscute au caracter teoretic, interesul său pentru mecanică i-a influenţat puternic gândirea matematică. Nu numai că a scris lucrări despre mecanica teoretică şi despre hidrostatică, dar tratatul lui *Metodă privind teoremele mecanice* arată că a folosit raţionamente mecanice drept dispozitiv euristic pentru descoperirea de noi teoreme matematice.

Opera

S-au păstrat nouă tratate scrise de Arhimede. Ideile de bază ale lucrării *Despre sferă şi cilindru* sunt că suprafaţa oricărei sfere cu rază r este de patru ori cât a celui mai mare cerc al său (în notare modernă, $S = 4\pi r^2$) şi că volumul unei sfere reprezintă două treimi din cel al cilindrului în care este înscrisă (conducând imediat la formula volumului, $V = 4/3\pi r^3$). Arhimede a fost atât de mândru de această ultimă descoperire, încât a cerut ca mormântul lui să fie marcat cu o sferă înscrisă într-un cilindru. Marcus Tullius Cicero (106–43 î.Hr.) a găsit mormântul, năpădit de buruieni, la un secol şi jumătate de la moartea lui Arhimede.

Măsurarea cercului este un fragment dintr-o lucrare mai lungă, în care π (pi), raportul proporţie al circumferinţei la diametrul unui cerc, este prezentat ca fiind între limitele 3x10/71 şi 3x1/7. Abordarea la care a recurs Arhimede pentru a determina valoarea lui π, ce constă în a înscrie şi a circumscrie poligoane regulate cu un mare număr de laturi, a fost urmată de toată lumea până la dezvoltarea unei serii infinite în India în timpul sec. XV şi în Europa în sec. XVII. Această lucrare conţine, de asemenea, aproximări corecte (exprimate ca raport proporţie al numerelor întregi) ale rădăcinii pătrate a numărului 3 şi a altor câtorva numere mari.

În *Despre conoide şi sferoide*, Arhimede a încercat să determine volumele segmentelor solidelor formate de revoluţia unei secţiuni conice (cercul, elipsa, parabola sau hiperbola) în jurul axei sale. În termeni moderni, este precursorul calculului integral. În *Spirale* dezvoltă multe proprietăţi ale tangentelor şi ale zonelor asociate spiralei

lui Arhimede – cum ar fi locul geometric al unui punct care se mişcă cu viteză uniformă în jurul unui punct fix. Aceasta a fost una dintre cele câteva curbe cunoscute în Antichitate pe lângă linia dreaptă şi secţiunile conice.

În *Despre echilibrul planurilor* (sau *Centrele de gravitaţie ale planurilor*) a fost preocupat de stabilirea centrelor de gravitaţie ale diferitelor figuri plane rectilinii şi segmente ale parabolei şi paraboloidului. Prima carte avea drept scop să stabilească „legea pârghiei" (mărimea balansului la distanţe de la punctul de sprijin în proporţie inversă până la greutăţile lor); datorită acestui tratat, Arhimede a fost considerat fondatorul mecanicii teoretice. Totuşi, mare parte din acest tratat nu este, fără îndoială, autentic, fiind format, în realitate, din adaosuri ulterioare sau din reformulări, iar principiul de bază al legii pârghiei şi – posibil – conceptul centrului gravitaţiei e posibil să fi fost stabilite matematic de către matematicienii dinaintea lui Arhimede. Contribuţia sa a constat, mai degrabă, în extinderea acestor concepte la secţiunile conice.

Cvadratura parabolei (Tetragonismos paraboles) demonstrează, întâi prin mijloace „mecanice" (ca în *Metoda* de mai jos), apoi prin metode geometrice convenţionale, că suprafaţa oricărui segment al unei parabole este 4/3 din suprafaţa triunghiului ce are aceeaşi bază şi greutate ca acel segment. Din nou, aceasta este o problemă încă în discuţie.

Calculatorul de nisip este un scurt tratat, un *jeu d'esprit* scris pentru profani – i se adresează lui Gelon, fiul lui Hieron – care conţine totuşi unele noţiuni originale profunde de matematică. Scopul său este să remedieze inadvertenţele din sistemul de notare numeric grec, arătând cum poate fi exprimat un număr uriaş – numărul de fire de nisip care ar fi necesare pentru a umple întregul univers. De fapt, Arhimede nu face decât să creeze un sistem de notare a valorii locului, cu baza de 100 000 000. (Aceasta era o idee complet originală pentru greci, care nu cunoşteau sistemul de notare a valorii locului cu baza 60 al babilonienilor). Lucrarea este interesantă şi întrucât oferă cea mai detaliată descriere a sistemului heliocentric al lui Aristarh din Samos (cca 310–230 î.Hr.), şi deoarece conţine câteva proceduri ingenioase pe care Arhimede le-a folosit ca să determine diametrul posibil al Soarelui prin observarea lui cu un instrument.

Metoda privind teoremele mecanice descrie un proces al descoperirii în matematică. Este singura lucrare care ne-a parvenit din Antichitate şi una dintre puţinele de acest fel din orice perioadă. Arhimede relatează cum a folosit o metodă „mecanică" pentru a ajunge la unele dintre descoperirile sale cheie, precum suprafaţa unui segment parabolic şi suprafaţa şi volumul unei sfere. Tehnica este împărţirea fiecăreia dintre cele două figuri într-un număr infinit, dar egal, de fâşii imperceptibil de subţiri, ca apoi să „cântărească" fiecare pereche corespondentă a acestor fâşii una împotriva alteia pe o balanţă noţională, pentru a obţine raportul proporţional al celor două figuri originare. Arhimede atrage atenţia că această procedură nu constituie o dovadă riguroasă, chiar dacă este folositoare ca metodă euristică.

Despre corpurile plutitoare (Periton ochumenon; în două volume) a supravieţuit doar parţial în greacă, restul aflându-se într-o traducere în latina medievală. Este prima lucrare cunoscută de hidrostatică, disciplină al cărei fondator este considerat Arhimede. Scopul său este de a stabili poziţiile pe care le iau diferite solide când plutesc într-un lichid, conform formei lor şi variaţiei în centrele lor de greutate specifice. În primul volum, sunt stabilite diferite principii generale, în special ceea ce a devenit cunoscut ca fiind principiul lui Arhimede: un corp scufundat într-un lichid este împins ascendent pe verticală cu o forţă egală cu greutatea volumului de lichid dislocat. Al doilea tom al lucrării este un tur de forţă matematic neegalat în Antichitate şi rareori egalat mai târziu. În acesta, Arhimede determină poziţiile diferite de stabilitate pe care le ia un paraboloid atunci când pluteşte într-un fluid cu un centru de greutate mai mare, conform variaţiilor hidrostatice şi geometrice.

De la alţi autori, se ştie că Arhimede a scris şi alte lucrări, care nu au supravieţuit. De un interes special se bucură tratatele despre catoptică în care se discută, printre altele, fenomenul refracţiei; pe 13 poliedre neregulate (arhimedice – corpuri legate de poligoane regulate, nu neapărat de acelaşi tip, care pot fi înscrise într-o sferă); şi *Problema vitelor* (păstrată într-o epigramă greacă), care pune o problemă în analiza nedefinită cu opt necunoscute. Pe lângă acestea, au supravieţuit câteva lucrări traduse în arabă, atribuite lui Arhimede, care nu ar fi putut fi scrise de el în forma transmisă, deşi pot conţine elemente „arhimedice". Printre ele se află o lucrare despre înscrierea unui heptagon regulat într-un cerc, o colecţie de leme (propoziţii

presupuse a fi adevărate, dacă sunt folosite pentru a demonstra o teoremă) și o carte, *Despre cercurile care se ating*, ambele de geometrie plană elementară, și *Stomahion* (părți din acesta au supraviețuit și în greacă), în care se vorbește despre un pătrat împărțit în 14 piese pentru un joc sau un puzzle.

Demonstrațiile matematice ale lui Arhimede și prezentarea arată o mare îndrăzneală și originalitate a gândirii, pe de o parte, și rigoare extremă, pe de altă parte, atingând cele mai înalte standarde ale geometriei contemporane. În timp ce *Metoda* arată că a ajuns la formule pentru suprafață și volum din motive „mecanice" care includeau infinitezimalele, în demonstrațiile rezultatelor din *Sferă și cilindru* folosește doar metodele riguroase ale aproximării finite succesive, care a fost inventată de Eudoxus din Cnid în sec. IV î.Hr. Aceste metode, în care Arhimede era maestru, reprezintă procedura standard în toate lucrările sale de geometrie, care se ocupă cu demonstrarea rezultatelor referitoare la suprafețe și volume. Rigoarea lor matematică este în puternic contrast cu „demonstrațiile" primilor profesioniști în calculul integral din sec. XVII, când au fost reintroduse infinitezimalele în matematică. Totuși, rezultatele lui Arhimede nu sunt mai puțin impresionante decât ale lor. Aceeași libertate față de modurile convenționale de a gândi apare în câmpul aritmetic din *Calculatorul de nisip*, ceea ce indică o înțelegere adâncă a naturii sistemului numeric.

În Antichitate, Arhimede a fost cunoscut și ca astronom excepțional: observațiile sale asupra solstițiilor au fost folosite de Hiparh (cca 140 î.Hr.), cel mai de seamă astronom antic. Se știe foarte puțin despre această latură a activității lui Arhimede, deși *Calculatorul de nisip* dezvăluie interesul său deosebit pentru astronomie și puterea de observație practică. Totuși, există un set de numere atribuite lui care dădeau distanțele de la Pământ până la diferite corpuri cerești, despre care s-a demonstrat că nu s-au bazat pe date astronomice observate, ci pe o teorie „pitagoreică" în care intervalele spațiale dintre planete erau asociate cu intervalele muzicale. Însă este surprinzător să găsim aceste speculații metafizice în lucrarea unui astronom practic, deci este un bun motiv să credem că atribuirea lor lui Arhimede este corectă.

În ciuda importanței și originalității realizărilor lui Arhimede, influența matematicii lui în Antichitate a fost mai degrabă mică. Unele dintre teoremele sale care puteau fi doar exprimate – cum ar fi formulele pentru aria suprafeței și pentru volumul unei sfere – au devenit banalități matematice, iar una dintre limitele pe care le-a stabilit pentru π, 22/7, a fost adoptată ca fiind aproximația obișnuită a acestuia în Antichitate și Evul Mediu. Totuși, direcția stabilită de el în domeniul matematicii nu a fost continuată sau dezvoltată, din câte se știe, în Antichitate, în ciuda speranței sale – exprimate în *Metoda* – că publicarea acesteia va permite celorlalți să facă noi descoperiri. Însă, atunci când unele dintre tratatele sale au fost traduse în arabă la sfârșitul sec. VIII sau IX d.Hr., câțiva matematicieni musulmani medievali au găsit în ele imboldul să-i egaleze ori să-i îmbunătățească realizările. Interesul lor s-a manifestat mai ales față de determinarea volumelor solidelor de revoluție, dar influența sa este, de asemenea, evidentă în determinarea centrelor de greutate și în problemele de construcții geometrice. Astfel, câteva lucrări meritorii ale matematicienilor musulmani medievali au fost inspirate de studierea lucrărilor lui Arhimede.

Cel mai mare impact al lui Arhimede asupra matematicienilor de mai târziu a venit în sec. XVI și XVII odată cu tipărirea textelor traduse din greacă și, în cele din urmă, ale textelor grecești originale, cunoscute ca Editio Princeps, la Basel, în 1544. Traducerea în latină a multora dintre lucrările lui Arhimede de către Federico Commandino, în 1558, a contribuit în mare măsură la răspândirea cunoștințelor pe care le cuprindeau, fapt reflectat în lucrările celor mai importanți matematicieni și fizicieni ai vremii, printre care Johannes Kepler (1571–1630) și Galileo Galilei (1564–1642). Ediția și traducerea în latină a operelor complete, făcută de David Rivault (1615), inclusiv comentariile antice, a avut o extrem de mare influență asupra unora dintre cei mai mari matematicieni din sec. XVII, în special René Descartes (1596–1650) și Pierre de Fermat (1601–1665). Fără fundalul matematicienilor antici redescoperiți, dezvoltarea matematicii în Europa în perioada 1550–1650 este de neconceput. Este păcat că *Metoda* a rămas necunoscută atât matematicienilor arabi, cât și celor renascentiști (a fost descoperită abia la sfârșitul sec. XIX), deoarece aceștia ar fi putut îndeplini astfel dezideratul lui Arhimede ca lucrările sale să se dovedească folositoare în descoperirea de teoreme.

Arhimede, principiul lui ~

Lege a fizicii fluidelor, descoperită de Arhimede. Legea afirmă că orice obiect

scufundat total sau parțial într-un lichid este împins la suprafață de o forță proporțională cu volumul de lichid dislocat. Volumul de apă dislocat este egal cu cel al porțiunii scufundate din obiect.

Arhimede, spirala lui ~

Dispozitiv despre care se spune că ar fi fost inventat de către Arhimede, pentru scoaterea apei din cala unei corăbii. Una dintre variantele dispozitivului este alcătuită dintr-o tub cu o înclinație de 45°, având capătul inferior scufundat în apă, în interiorul căruia este montat un elicoid. Prin rotirea dispozitivului, apa urcă în conductă. Alte variante sunt construite dintr-un elicoid ce se rotește în interiorul unui cilindru sau un tub elicoidal care se rotește în jurului unui ax.

Arhipenko, Aleksandr

(30.05.1887, Kiev, Ucraina - 25.02.1964, New York, New York, SUA)

Sculptor și pictor american de origine ucraineană. În 1908 a plecat la Paris pentru a studia la Școala de Arte Frumoase. A devenit, în scurt timp, membru al curentului cubist. Sculpturile sale abstracte reduc figurile umane la forme geometrice cu orificii și concavități, punând în contrast formele pline și cele vide, revoluționând sculptura modernă. În preajma lui 1912 a introdus conceptul de colaj în sculptură și a continuat să sfideze tradiția prin sculpto-picturile sale, introducând culoarea la intersecția planurilor sculpturilor sale. În 1923, s-a stabilit la New York unde a muncit și a predat cea mai mare parte a vieții sale.

arhitectură

Arta și tehnica proiectării și a construirii, distinctă de alte abilități în domeniul construcțiilor. Spre deosebire de proiectarea unor structuri (*vezi* construcții civile), arhitectura se concentrează pe relațiile spațiale, pe orientarea și organizarea activităților care se vor desfășura într-un anumit ambient, și pe aranjamentul și ritmul vizual al elementelor structurale. Adecvarea, ineditul, rezolvarea inovatoare a cerințelor funcționale, simțul spațiului și al împrejurimilor, al contextului fizic și social disting o anumită construcție ca fiind reprezentantă a unei culturi arhitecturale. *Vezi* construcție de clădiri.

arhitectură barocă

Stil arhitectonic inițiat în ultima parte a sec. XVI în Italia și care a durat în unele regiuni, mai ales în Germania și în coloniile din America de Sud, până în sec. XVIII. Își are originile în Contrareformă, când Biserica Catolică a lansat un apel emoționant la credință prin artă și arhitectură. Formele complexe plane, bazate adesea pe întrepătrunderi de spații cu forme ovale și dinamice, au fost folosite pentru a spori senzația de mișcare și senzualitate. Alte calități caracteristice sunt grandoarea, dramatismul și contrastul (în special cel de lumini), formele alungite și înălțimile, de cele mai multe ori amețitoare, cu suprafețe bogat împodobite, cu elemente răsucite și grupuri statuare aurite. Arhitecții foloseau fără rețineri culori aprinse, dând tavanelor un aer ireal, viu. Cei mai reprezentativi artiști ai stilului în Italia sunt Gian Lorenzo Bernini, Carlo Maderno (1556–1629), Francesco Borromini și Guarino Guarini (1624–1683). Elementele clasice au acaparat arhitectura barocă în Franța. În Europa Centrală, barocul a apărut târziu, dar a devenit înfloritor în opera unor arhitecți precum austriacul J.B. Fischer von Erlach (1656–1723). Impactul său în Marea Britanie se remarcă în operele lui Christopher Wren. Stilul barocului târziu este cunoscut sub numele de rococo sau, în Spania și America Latină, churrigueresque.

arhitectură clasică

Arhitectura Greciei și a Romei antice, mai ales arhitectura grecească începând cu sec. V î.Hr. și până la cea romană din sec. III d.Hr., în care accentul cade pe coloană și fronton. Arhitectura grecească se baza pe sistemul stâlp-și-grindă, în care coloanele preluau greutatea, structura din bârne fiind înlocuită de cea din marmură și piatră. Coloana era folosită ca modul pentru toate proporțiile unui templu. Ordinul doric, probabil cel mai vechi, a rămas preferat în Grecia continentală și în coloniile vestice. Ordinul ionic s-a dezvoltat în Grecia de E, în vreme ce în Grecia continentală era folosit în special pentru templele de dimensiuni mici și pentru interioare. Cea mai mare realizare a arhitecturii grecești a fost acropola din Atena. Până în ultima parte a sec. V î.Hr., aceste stiluri erau aplicate unor construcții cum ar fi stoa și teatrele. Epoca elenistică a produs o arhitectură mai complicată și mai bogat decorată, adesea cu clădiri grandioase. Multe dintre construcțiile mari erau mai curând seculare decât religioase, iar stilul ionic și mai ales cel corintic, mai nou, erau folosite pe scară largă. Romanii au folosit ordinele grecești și au adăugat altele noi (toscan și compozit); dar ordinul corintic a avut de departe cel mai mare succes. Arhitecții romani foloseau

coloanele nu doar ca elemente funcționale de susținere a greutății, dar și ca decorații aplicate. Cu toate că au respectat constant principiile simetriei, romanii au abordat o mare varietate de forme spațiale. În timp ce templele grecești erau izolate și orientate aproape întotdeauna de la E la V, templele romane erau așezate în funcție de celelalte clădiri din apropiere. Coloane romane susțineau arce și antablamente, permițând o mai mare libertate spațială. Descoperirea betonului a facilitat în mare măsură construcțiile prin folosirea arcului, a boltei și a domului, ca la Pantheon. Alte clădiri publice includeau bazilici, băi (*vezi* terme), amfiteatre și arce de triumf. Termenul de arhitectură clasică se mai poate referi și la arhitectura perioadelor mai târzii, care au folosit forme grecești și romane.

arhitectură a computerului

Structura internă a unui computer digital, cuprinzând proiectarea și dispunerea setului de instrucțiuni și a registrelor de memorie. Arhitectura unui computer se alege în funcție de tipurile de programe care vor rula pe el (de afaceri, științifice, pentru uz general etc.). Componentele principale sau subsistemele computerului, fiecare cu propria arhitectură, sunt: input/ output (intrare/ieșire), memorare, comunicare, comandă și procesare.

arhitectură islamică

Arhitectura islamică își găsește cea mai înaltă expresie în moschei și alte clădiri cu destinație religioasă. Arhitectura musulmană religioasă timpurie a împrumutat elemente arhitectonice creștine, cum ar fi domurile, arcele sprijinite de coloane și mozaicurile, cuprinzând totodată și curțile mari pentru rugăciunile colective. Arhitectura religioasă a căpătat individualitate în timpul califatelor, prin crearea moscheii hipostile (cu plafonul susținut de coloane), în Irak și Egipt.

arhitectură neoclasică

Renașterea arhitecturii clasice, în sec. XVIII și începutul sec. XIX. Mișcarea se preocupa de logica ansamblului volumelor clasice, spre deosebire de revivalism (*vezi* Renașterea greacă), care tindea să refolosească elementele clasice. Arhitectura neoclasică este caracterizată prin grandoarea dimensiunii, simplitatea formelor geometrice, detaliile grecești, în special dorice (*vezi* ordin) sau romane, folosirea dramatică a coloanelor și o preferință pentru zidurile goale. Noul interes pentru simplitatea antică a reprezentat o reacție generală la excesele stilului rococo. Neoclasicismul a înflorit în Statele Unite și în Europa, exemple existând aproape în fiecare oraș important. Ecaterina II a Rusiei a transformat Sankt-Petersburg într-o colecție inegalabilă de clădiri neoclasice, la fel de moderne ca orice clădire franceză sau engleză contemporană. La 1800, aproape toată arhitectura britanică nouă reflecta spiritul neoclasic (*vezi* Robert Adam, John Sloane). Cel mai curajos inovator francez a fost Claude-Nicolas Ledoux care a avut un rol important în evoluția arhitecturii neoclasice. În Statele Unite, neoclasicismul a continuat să înflorească de-a lungul sec. XIX. Cei mai mulți arhitecți au încercat să facă o analogie între tânăra națiune și Roma imperială, în proiectarea celor mai importante clădiri guvernamentale. Stilul a ajuns și în America Latină colonială.

arhitectură renascentistă

Stil de arhitectură ce reflectă revalorificarea culturii clasice a Antichității. A debutat în Florența la începutul sec. XV și s-a răspândit și în alte regiuni ale Europei, inlocuind stilul gotic medieval. Se caracterizează printr-o revenire la vechile elemente structurale romane: coloana, arcul semicircular, bolta în leagăn (bolta semicirculară), cupola. Elementul principal de proiectare era ordinea. Cunoștințele despre arhitectura clasică a Antichității au fost furnizate, pe de o parte, de vestigiile construcțiilor antice, iar pe de alta de scrierile lui Vitruvius. La fel ca în arhitectura clasică din Antichitate, proporția era considerată un factor esențial pentru atingerea idealului de frumusețe; arhitecții renascentiști au găsit o cale de a armoniza clădirile și proporțiile umane. Această preocupare pentru proporții a condus la simplificarea și la restrângerea spațiului și a maselor, proprietate ce deosebește stilul renascentist de cel gotic, care este mult mai complicat. Filippo Brunelleschi este considerat primul arhitect renascentist. Lucrarea lui Leon Battista Alberti, despre arhitectură, inspirată de Vitruvius, a devenit Biblia arhitecturii renascentiste. Din Florența, stilul renascentist timpuriu s-a răspândit în restul Italiei. Stabilirea lui Donato Bramante la Roma a inaugurat perioada de apogeu a Renașterii (cca 1500–1520). Manierismul, stilul etapei de sfârșit a Renașterii (1520–1600), se caracterizează mai degrabă prin sofisticare, complexitate și inedit, decât prin armonia, claritatea și calmul caracteristice perioadei de apogeu. Epoca târzie a Renașterii a beneficiat, la rândul său, de o mulțime de teorii despre

arhitectură, Sebastiano Serlio (1475–1554), Giacomo da Vignola (1507–1573) și Andrea Palladio publicând lucrări de importanță majoră pentru perioada respectivă.

arhitectură vernaculară

Arhitectura obișnuită, domestică a unei regiuni, de obicei cu mult mai simplă decât ceea ce poate oferi tehnologia epocii respective. De exemplu, deși SUA este o țară puternic industrializată, hambarele sunt construite încă după un model folosit în Europa din mileniul I î.Hr. Construcțiile vernaculare sunt caracterizate prin simplitatea materialelor și designul strict utilitar.

arhivă

Totalitatea actelor sau documentelor instituțiilor oficiale sau comerciale aflate la dispoziția publicului, conservate și îmbogățite de-a lungul timpului. Arhivele moderne datează de la sfârșitul sec. XVIII, când, în Franța, s-au creat arhive naționale și regionale. În Statele Unite, Arhivele Naționale au fost înființate în 1934, pentru a păstra documentele oficiale; Legea Arhivelor Federale din 1950 autorizează crearea de arhive regionale, fiecare stat având propria arhivă. Arhivarii din sec. XX folosesc tehnologii moderne, cum ar fi arhivele electronice sau filmele, pentru păstrarea informației cu scop comercial, administrativ și individual.

arhonte

În gnosticism, oricare dintre numeroasele puteri ce guvernează lumea, create odată cu aceasta de către demiurg. Deoarece gnosticii au considerat lumea materială ca sursă a răului și rezultat al erorii, arhonții erau considerați forțe ale răului. Fiind șapte sau doisprezece la număr, au fost identificați cu cele șapte planete cunoscute în Antichitate sau cu cele 12 semne ale zodiacului. Erau considerați responsabili pentru încătușarea esenței divine a sufletului omenesc în materie. Cunoașterea trimisă din tărâmul luminii divine, prin intermediul lui Iisus, i-a ajutat pe inițiații gnostici să depășească sferele de influență ale arhonților și să atingă tărâmul luminii.

arhonte

În Grecia antică, începând cu perioada arhaică, șeful magistraților unui oraș-stat. În Atena, îndatoririle statului erau împărțite între nouă arhonți: arhontele eponim conducea *boule* și *ecclesia*, polemarhul comanda armata și prezida procesele în care erau judecați străinii, arhontele basileu era șeful bisericii și al Areopagului, iar cei șase arhonți rămași se ocupau cu diferite probleme judecătorești. Inițial, arhonții nu puteau fi decât membri ai aristocrației și erau aleși pe viață, dar mai târziu perioada a fost limitată la un an. În sec. V î.Hr., autoritatea arhonților a scăzut, generalii aleși preluând majoritatea atribuțiilor acestora.

Århus *sau* Aarhus

Port maritim în E Iutlandei, Danemarca, 286 688 loc. (2001). Este așezat de-a lungul golfului Århus. Originile sale sunt necunoscute, însă se știe că a devenit episcopat în 948 d.Hr., găzduind multe instituții religioase care l-au făcut prosper în Evul Mediu. În prezent, datorită industrializării și dezvoltării portului, a devenit cel de-al doilea oraș ca mărime din Danemarca.

Ariadna

În mitologia greacă, fiica lui Pasifae și a regelui Minos din Creta. S-a îndrăgostit de Tezeu, care își asumase sarcina să ucidă Minotaurul închis în labirintul regelui Minos. Ariadna i-a dat lui Tezeu un ghem de ață sau bijuterii strălucitoare, cu ajutorul cărora acesta a marcat drumul, reușind să ucidă monstrul și să iasă din labirint. Finalul legendei cunoaște mai multe variante. Într-una dintre ele, Tezeu o părăsește pe Ariadna, iar aceasta se spânzură; în alte variante, Tezeu o duce pe Ariadna în insula Naxos, unde ea fie moare, fie se căsătorește cu zeul Dionysos. *Vezi și* Fedra.

arianism

Erezie creștină, conform căreia Iisus nu ar fi fost o ființă divină, ci una creată. Conform preotului alexandrin Arie (sec. IV), doar Dumnezeu este imuabil și necreat, Fiul nefiind Dumnezeu, ci o ființă cu un început. Conciliul de la Niceea (325 d.Hr.) l-a condamnat pe Arie și a emis dogma conform căreia Fiul „este de aceeași natură cu Tatăl". Arianismul a avut mulți susținători în următorii 50 de ani, însă a dispărut după venirea la putere a împăraților creștini Grațian și Teodosiu. Conciliul de la Constantinopol (381 d.Hr.) a validat crezul de la Niceea și a interzis arianismul. Erezia a continuat să fie acceptată de triburile germanice, de-a lungul sec. VII d.Hr., credințe asemănătoare existând și în prezent la Martorii lui Iehova, precum și la unii adepți ai unitarianismului.

Arias Sánchez, Oscar

(n. 13.09.1941, Heredia, Costa Rica)

Președinte al statului Costa Rica (1986–1990; 2006–). Provenit dintr-o familie

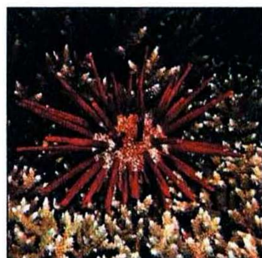
prosperă, a devenit un socialist moderat care a activat din anii 1960 în rândurile Partidului Eliberării Naționale. A devenit președinte într-un moment în care cea mai mare parte a Americii Centrale era frământată de războaie civile. Planul său de pace în America Centrală, din 1987, a fost semnat și de conducătorii statelor El Salvador, Guatemala, Honduras și Nicaragua. El prevedea încetarea focului, organizarea de alegeri libere și amnistierea deținuților politici. În 1987 i-a fost decernat Premiul Nobel pentru pace, iar în 2006 a fost reales președinte.

arici

Mamifer insectivor din familia *Erinaceidae*, care cuprinde 14 specii. Aricii se hrănesc mai ales cu insecte și alte artropode, dar și cu material vegetal. Cele nouă specii de arici țepoși au spatele acoperit cu țepi scurți și netezi, corp rotund, bot ascuțit și uneori o coadă foarte scurtă. Lungimea aricilor variază în funcție de specie, de la 10 la 44 cm. Aricii cu țepi trăiesc în Marea Britanie, în N Africii, Asia și Europa, iar o specie a fost introdusă și în Noua Zeelandă. Cele cinci specii de gimnure sau arici păroși sunt asiatice. Exemplarele acestor specii au peri aspri, protectori, dar sunt lipsiți de țepi și emană un miros foarte neplăcut. Gimnurele comune măsoară 46 cm lungime, coada având 30 cm. *Vezi și* porc-spinos.

arici-de-mare

Specie de nevertebrate, dintre cele aproximativ 700 de specii (clasa *Echinoidea*) de echinoderme, larg răspândite. Ariciul-de-mare are un corp sferic acoperit cu țepi mobili, uneori otrăvitori, de până la 30 cm lungime. Porii aflați de-a lungul scheletului intern sunt străbătuți de picioare tubulare subțiri, extensibile, prevăzute adesea cu ventuze. Aricii-de-mare trăiesc pe fundul mării și își folosesc picioarele tubulare sau țepii pentru a se deplasa. Gura este situată pe partea ventrală a corpului, iar dinții sunt proiectați în afară pentru a răzui alge sau altă hrană de pe pietre. Unele specii își sapă ascunzișuri în corali, pietre sau chiar în oțel. Icrele unora dintre speciile de arici-de-mare sunt consumate în anumite țări.

arici-de -mare (*Heterocentrotus mammillatus*)

DOUGLAS FAULKNER

arie

Interpretare solo, cu acompaniament instrumental, în cadrul unei opere, cantate sau al unui oratoriu. Aria strofică, în care fiecare strofă poate reprezenta o variație melodică a celei anterioare, a fost folosită pentru prima dată de Claudio Monteverdi în opera *Orfeu* (Orfeo, 1607), fiind folosită apoi decenii la rând. Forma standard a unei arii (cca 1650–1775) se numea aria da capo. Linia melodică de deschidere și versurile asociate sunt repetate după un fragment interpus de text și melodie (de multe ori în cheie, tempo și metru diferite). Interpretarea fragmentului inițial este deseori înfrumusețată de virtuozitatea solistului interpret. Operele comice nu s-au limitat la stilul caracteristic al ariei da capo. Chiar și celelalte genuri de operă au folosit o mare varietate de arii începând cu 1750. Gioacchino Rossini și alți compozitori au dezvoltat aria, transformând-o într-o scenă muzicală completă, care punea în evidență conflictul dintre două sau mai multe sentimente. Richard Wagner a renunțat la arie în favoarea unei linii muzicale continue, însă ariile nu au încetat a fi compuse.

Arie (Arius)

(250 d.Hr., Libia – 336 d.Hr., Constantinopol, Imperiul Bizantin)

Preot creștin și eretic, din ale cărui învățături provine doctrina arianismului. A fost conducătorul unei comunități creștine din apropierea Alexandriei, Egipt, unde și-a predicat doctrinele care combinau neoplatonismul cu interpretarea literală și raționalistă a textelor biblice. Declarând unicitatea absolută și imuabilitatea lui Dumnezeu, a pus la îndoială caracterul divin al lui Iisus. Opiniile sale au fost cuprinse în cea mai importantă lucrare a sa, *Thalia* (cca 323 d.Hr.). În 325 d.Hr. a fost declarat eretic de către Conciliul de la Niceea. A făcut eforturi pentru a-și ajusta opiniile, cu scopul reprimirii sale în cadrul bisericii, însă a murit pe neașteptate, la Constantinopol. Erezia ariană a reprezentat timp de câteva secole o amenințare la adresa creștinismului.

arieni

Populație preistorică stabilită în Iran și N Indiei. Din limba vorbită de aceștia, numită ariană, s-au dezvoltat limbile indo-europene ale Asiei de Sud. În sec. XIX, promovată de contele de Gobineau și apoi de către discipolul său, Houston Stewart Chamberlain, a apărut ideea unei rase ariene, vorbitoare de limbi indo-europene, mai ales limbi

germanice, care trăia în N Europei. Rasa ariană era considerată superioară tuturor celorlalte popoare. Deși a fost respinsă de numeroși oameni de știință, printre care și Franz Boas, ideea a fost preluată de Adolf Hitler care a folosit-o ca bază a politicii naziste de exterminare a evreilor, țiganilor (romilor) și a altor „non-arieni". *Vezi* rasism.

Arieş

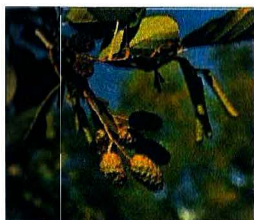
Râu în România, afluent al Mureșului. Are o lungime de 166 km și un bazin hidrografic de 3 005 kmp. Izvorăște din Munții Bihor. Valea sa se remarcă prin peisaje deosebite, fiind o zonă turistică recunoscută. Trece prin orașele Câmpeni, Turda și Câmpia Turzii.

aril

Țesut care acoperă anumite semințe și care se dezvoltă, de obicei, din peduncul. Este un strat protector cărnos, de culoare deschisă, întâlnit la plante lemnoase cum sunt tisa și nucșoara, precum și la specii din familia *Marantaceae*, la oxalis și la ricin. Animalele sunt atrase de astfel de arili, mănâncă semințele și le răspândesc prin excremente. Din arilul de nucșoară uscat se prepară un condiment.

arin

Exemplar din cele 30 de specii de arbuști și arbori ornamentali din genul *Alnus*, familia *Betulaceae*, care cresc în emisfera nordică și în V Americii de Sud, în zone răcoroase și umede. Arinii se deosebesc de mesteceni prin mugurii de iarnă, care de obicei au pețiol, și prin conuri, care rămân pe ramuri după ce semințele mici, cu aripioare, sunt eliberate. Arinii au coajă solzoasă, frunze ovale care cad fără a-și schimba culoarea și flori separate, bărbătești și femeiești (mâțișor) care cresc pe același copac. Câteva specii de arini din N Americii sunt arinul-roșu (*A. rubra* sau *A. oregona*), arinul-alb sau Sierra (*A. rhombifolia*) și arinul-pătat (*A. rugosa*). Lemnul de arin are o structură fină și este rezistent, chiar și la apă. Este folosit pentru mobilă, tâmplărie, strunjire, la fabricarea mangalului și la morărit. Datorită sistemului întins de rădăcini și toleranței la solurile umede, arinii se plantează pe malurile râurilor pentru a preveni inundațiile și eroziunea solului.

arin negru (*Alnus glutinosa*)

EARL L. KUBIS - ROOT RESOURCES

Arion

Poet și muzician grec semilegendar. A trăit la Mytilene, pe insula Lesbos, și este considerat creatorul ditirambului. Pe când se întorcea dintr-o călătorie la bordul unei corabii, marinarii au hotărât să-l ucidă și să-i fure banii. După ce a cântat un cântec funebru pentru sine, s-a aruncat peste bord. A fost salvat de un delfin care fusese vrăjit de frumusețea muzicii sale. A ajuns în Corint înaintea corabiei, iar Periandru, conducătorul cetății, i-a obligat pe marinari să-și mărturisească faptele și i-a pedepsit. Lira lui Arion și delfinul care l-a salvat au fost așezați pe bolta cerească, sub forma constelațiilor Lira și Delfinul.

Ariosto, Lodovico

(08.09.1474, Reggio Emilia, ducatul Modena [Italia] - 06.07.1533, Ferrara)

Poet italian. Poemul său epic *Orlando furioso* (1516) este considerat cea mai rafinată expresie a Renașterii italiene. S-a bucurat de un succes imediat în întreaga Europă și a influențat puternic întreaga creație poetică. Ariosto este și autorul a cinci comedii, inspirate de operele clasicilor latini, însă bazate pe realități contemporane. Deși sunt mai puțin importante, acestea au meritul de a fi printre primele imitații ale comediilor latine scrise în limba populară, care vor domina pentru o lungă perioadă de timp comedia europeană. A mai compus și șapte satire (1517–1525), după modelul celor scrise de Horațiu.

Ariosto, xilogravură după un desen de Tizian; a treia ediție a poemului *Orlando furioso*, 1532

PRIN AMABILITATEA CURATORILOR DE LA BRITISH MUSEUM; FOTOGRAFIE DE J.R. FREEMAN & CO. LTD

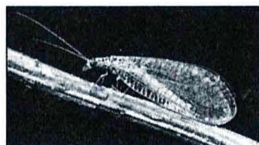
aripă

În zoologie, una dintre cele două structuri pe care unele animale le folosesc pentru zbor. Aripa liliacului și a păsării reprezintă modificări ale membrelor anterioare ale vertebratelor. La păsări, degetele sunt reduse și antebrațul este alungit. Primul strat de pene ajută pasărea să înainteze, iar următoarele (de pe partea superioară a aripii) o ajută să se înalțe. Aripile liliecilor constau dintr-o membrană subțire care cuprinde oasele alungite ale brațului și labei. Aripile insectelor reprezintă pliuri ale tegumentului. Majoritatea insectelor au două perechi de aripi, dipterele (muștele) au doar o pereche bine dezvoltată, iar coleopterele au

două perechi de aripi, dar nu folosesc decât una pentru a zbura. Cele două aripi se mișcă de regulă în același timp, dar libelula le poate mișca independent.

aripă-de-dantelă

Denumire folosită pentru numeroasele specii de insecte din ordinul *Neuroptera*, în special cele verzi și maronii. Insecta prezintă antene lungi, delicate, un corp verzui, mic, ochi aurii sau arămii și două perechi de aripi cu nervuri. Se întâlnește în toată lumea și zboară în jurul ierburilor și al arbuștilor. Emite un miros dezagreabil. Larva, cu piese bucale specializate pentru supt, se hrănește cu fluidele extrase din corpul afidelor și al altor insecte cu corp moale. Specia maronie seamănă cu cea verde, dar este mai mică și diferă în colorit.

aripă-de-dantelă

A.E.MC.R. PEARCE - BRUCE COLEMAN LTD.

Aristagoras

(m. 497 î.Hr.)

Tiran din Milet. A moștenit tronul de la socrul său, Histiaeus (m. 494 î.Hr.), care pierduse încrederea împăratului persan Darius I. Foarte probabil la sfatul tatălui său, dar și ajutat de orașele Atena și Eretria, Aristagoras a organizat revolta ioniană împotriva Persiei. Învins, a părăsit orașul Milet și a stabilit o colonie în Tracia, unde a fost ucis de populația băștinașă.

Aristarh din Samos

(cca 310 î.Hr. - 230 î.Hr.)

Astronom grec. Ideile sale progresiste despre mișcarea Pământului (despre care el afirma că se rotește în jurul Soarelui) sunt cunoscute datorită lui Arhimede și Plutarh. Singura sa operă care s-a păstrat este scurtul tratat *Despre mărimi și distanțe ale Soarelui și Lunii* (Peri megethôn kai apostêmátôn Êlion kai Selênês). Deși datele pe care le-a obținut nu erau exacte, a demonstrat că Soarele și stelele se află la distanțe imense. Un vârf muntos aflat într-un crater de pe suprafața Lunii, cel mai strălucitor punct de pe aceasta, îi poartă numele.

Aristide cel Drept

(540–467 î.Hr., /?/)

Om de stat și general atenian. A fost ostracizat în 482 î.Hr., se pare din cauza opoziției față de Temistocle, însă a fost reabilitat în 480 î.Hr. și a contribuit la înfrângerea perșilor, în bătăliile de la Salamina și Platea. În 478 î.Hr. i-a sprijinit pe aliații estici ai Spartei să formeze Liga de la Delos. Datorită alianței cu Atena, puterii maritime a acesteia și reputației lui Aristide, liga a devenit un adevărat imperiu atenian.

Aristide, Jean-Bertrand

(n. 15.07.1953, Port Salut, Haiti)

Primul președinte al statului Haiti (1991, 1994–1996, 2001–2004), ales în urma unor alegeri democratice. Fost preot, aparținând ordinului romano-catolic salesian, s-a coalizat cu cei defavorizați, opunându-se regimului dur al lui Jean-Claude Duvalier, fiul lui François Duvalier. Din acest motiv, a intrat deseori în conflict cu biserica și armata; a fost exclus din ordinul salesian în 1988, iar în 1994 a cerut să fie absolvit de obligațiile preoțești. În 1990, forțele progresiste de centru s-au unit sub conducerea lui Aristide și l-au adus la putere. A inițiat reforme radicale, dar a fost eliminat de la putere după numai șapte luni printr-o lovitură de stat militară. Deși a fost repus în funcție în 1994, cu ajutorul trupelor americane de ocupație, nu a fost sprijinit pentru rezolvarea problemelor endemice care afectau țara. Împiedicat de Constituție să îndeplinească un al doilea mandat, Aristide a renunțat la funcție în 1996, însă a rămas cea mai importantă figură politică a țării. În 2000 a fost reales președinte, în ciuda acuzațiilor de fraudă electorală. O lovitură de stat împotriva lui Aristide a eșuat în 2001, dar nemulțumirea față de conducerea lui s-a concretizat într-o revoltă generală care l-a obligat să părăsească țara în 2004.

Aristides

(sec. II d.Hr.)

Filozof atenian, unul dintre primii apologeți creștini. În lucrarea sa, *Apologie pentru credința creștină*, analizează armonia creației și natura ființei divine. Aristide a afirmat că grecii și evreii au o concepție greșită despre divinitate și despre practicile lor religioase. Considerată pentru multă vreme pierdută, lucrarea a fost recuperată la sfârșitul sec. XIX.

aristocrația émigré (emigrată)

Membri ai aristocrației franceze care au părăsit Franța în timpul Revoluției Franceze. Mulți au fugit în Anglia, complotând împotriva guvernului revoluționar și încercând să obțină sprijin extern pentru reinstaurarea vechiului regim. Ca urmare, conducătorii revoluției au decretat că toți nobilii émigré care nu revin în Franța până în ianuarie 1792 vor fi condamnați la moarte ca trădători, iar proprietățile le vor fi confiscate. În 1802, Napoleon a amnistiat majoritatea

aristocraților din exil. În perioada restaurației casei de Bourbon, ei au devenit o forță politică importantă în Franța.

aristocrație

Inițial, termenul desemna conducerea de către un număr restrâns de membri privilegiați, considerați cei mai calificați pentru aceasta. Platon și Aristotel erau de părere că aristocrații dețin o superioritate morală și intelectuală, fiind cei mai potriviți pentru a guverna în interesul poporului. Termenul a ajuns să desemneze pătura superioară a unei structuri sociale stratificate. În general, această poziție este moștenită, iar multe societăți europene au creat ierarhii în rândurile aristocrației prin acordarea de titluri oficiale. *Vezi și* oligarhie.

Aristofan

(cca 450 î.Hr. - cca 388 î.Hr.)

Cel mai important reprezentant al comediei antice grecești și cel ale cărui opere au fost în cea mai mare parte păstrate. Rămâne singurul exponent cunoscut al Comediei Vechi, perioadă a dramaturgiei comice în care corul, mima și burlescul încă mai jucau un rol considerabil și care este caracterizată printr-o fantezie îndrăzneață, invective pline de cruzime, satiră groasă, umor licențios, lipsit de rețineri, și libertate pronunțată a criticii cu caracter politic. Aristofan aparține sfârșitului acestei faze. Ultima sa piesă păstrată, lipsită de elemente corale, poate fi considerată unicul exemplu cunoscut al etapei Comediei Mijlocii. Aceasta avea să fie înlocuită, înainte de sfârșitul sec. IV î.Hr., de satira socială mai blândă și mult mai realistă a Comediei Noi.

Viața și activitatea

Nu se cunosc prea multe despre viața lui Aristofan, iar majoritatea datelor sunt deduse din referirile conținute în propriile piese. Era cetățean atenian și aparținea unei deme (*în greacă*, clan) numită Pandionis, însă locul său de naștere nu este cunoscut cu certitudine (faptul că el sau tatăl său, Philippos, dețineau proprietăți pe insula Aegina ar putea sta la baza acuzației aduse de concetățenii săi că nu era atenian prin naștere).

Și-a început activitatea dramatică în 427 î.Hr. cu o piesă, *Comesenii* (Daitaleis), care, judecând după fragmentele rămase, pare a fi o satiră a ideilor din epocă despre educație și morală. Se crede că a scris cca 40 de piese. O mare parte dintre lucrări se ocupă de viața socială, literară și filozofică a Atenei și de teme inspirate de marele Război Peloponesiac (431–404 î.Hr.). Acesta a fost în primul rând un conflict între Atena imperială și Sparta conservatoare, conflict care a fost multă vreme tema dominantă a politicii ateniene. Aristofan a fost un oponent al guvernanților mai mult sau mai puțin războinici care au condus Atena pe tot cuprinsul vieții sale adulte. Aristofan a reușit să fie martor și la reînvierea Atenei după ce Sparta a înfrânt-o.

Reputația dramaturgului a trecut testul istoriei, piesele sale fiind reprezentate frecvent pe scenele sec. XX în numeroase traduceri care au reușit, în măsuri diferite, să exprime savoarea calambururilor, a glumelor și a aluziilor la moravurile epocii Aristofan, dar nu e ușor de explicat de ce comediile sale mai atrag încă publicul, la aproape 2 500 de ani după ce au fost scrise. În ce privește construcția intrigii, comediile lui Aristofan sunt adesea doar relativ închegate, pline de secvențe haotice, abundă în episoade lipsite de legătură între ele, sfârșind frecvent într-o serie de scene incoerente și năvalnice.

Grandoarea lui Aristofan rezidă în umorul spumos al dialogului, în satira de cele mai multe ori binevoitoare, dar malițioasă uneori, în splendoarea parodiilor – mai ales atunci când ținta acestora este tragediograful Euripide –, dar și în inventivitatea și originalitatea (ca să nu-i spunem absurditate ridicolă) scenelor comice născute dintr-o imaginație creativă. În aceeași linie se află farmecul special al textelor corului, a căror prospețime poate fi exprimată și în alte limbi decât greaca, dar și franchețea licențioasă a multora dintre scenele și aluziile din comediile sale.

Comediile

Babilonienii (Babylonioi, 426 î.Hr.) – Comedia, din care s-au păstrat numai fragmente, a fost reprezentată la Dionisiile Mari, festival la care participau delegați ai orașelor-stat, teoretic „aliate", dar în realitate sateliți ai Atenei. Deoarece piesa îl ataca virulent pe demagogul (conducător al partidei popularilor) Cleon, la putere pe atunci în Atena, și îi înfățișa pe „aliați" ca pe niște sclavi ai atenianului Demos (o personificare a cetățenilor cu drept de vot din Atena), Aristofan a fost pus sub acuzare de Cleon. Deși detaliile nu sunt cunoscute, se pare că a fost achitat cu destulă ușurință.

Acharnienii (Acharneis, 425 î.Hr.) – Este cea mai veche dintre cele 11 comedii ale sale păstrate integral și reprezintă un atac direct la absurditatea războiului. Sătul de participarea la Războiul Peloponesiac, personajul central, un țăran pe nume

Diceopolis, încheie de unul singur un tratat de pace între el și spartani, cu toată împotrivirea corului, un grup de cărbunari belicoși din Acharnae. Diceopolis profită de avantajele tratatului ca să facă negoț cu aliații spartanilor. Comandantul atenian Lamachos încearcă să-l împiedice, dar în final Lamachos decade, rănit și descurajat, în vreme ce Diceopolis se bucură în liniște de binefacerile păcii: mâncare, vin și femei.

Cavalerii (Hippeis, 424 î.Hr.) – Piesa demonstrează cât de puțin l-a afectat pe Aristofan procesul declanșat de *Babilonienii*. Ea reprezintă un atac violent împotriva aceluiași Cleon, înfățișat ca sclavul preferat al lui Demos, un bătrân prostănac și iute la mânie. Până la urmă, este înlăturat din înalta funcție de către Agoracritos, un cârnățar mai ticălos și mai obraznic decât Cleon.

Norii (Nephelai, 423 î.Hr.) – Această piesă se constituie într-o critică puternică la adresa educației și moravurilor „moderne" din epocă, transmise și predate de către intelectualii radicali numiți sofiști. Principala țintă a piesei este gânditorul și profesorul atenian Socrate, căruia i se atribuie intenționat (și injust) multe dintre trăsăturile obișnuite ale sofiștilor. În piesă, lui Socrate îi cere sfatul un bătrân de treabă, Strepsiades, care vrea să scape de datorii. Educația oferită la academia lui Socrate, *Phrontisterion* (în greacă, Gânditorium), care face un raționament greșit să pară corect, îi permite fiului lui Strepsiades să-și bată propriul tată, justificând sofistic bătaia pe care tocmai i-a administrat-o. La finalul piesei, *Phrontisterion* este incendiat și arde din temelii.

Viespile (Sphekes, 422 î.Hr.) – Comedie ce ironizează mania atenienilor de a se judeca mereu unii cu alții, personificată de ticălosul și acritul bătrân Filocleon („Partizanul lui Cleon"), un împătimit al curților cu juri. Fiul său, Bdelycleon („Adversarul lui Cleon"), își ajută tatăl să organizeze o curte cu juri chiar în casa lui. Primul caz audiat, al unui câine acuzat că a furat niște brânză, îl lecuiește pe Filocleon de mania tribunalelor, dar acesta devine un bețivan lăudăros și gălăgios. Ținta politică a piesei erau abuzurile lui Cleon care manevra după voie foarte bine plătitului sistem atenian cu juri.

Pacea (Eirene, 421 î.Hr.) – Piesa a fost jucată la cca șapte luni după ce atât Cleon cât și Brasidas, cei doi rivali susținători ai războiului, din partea Atenei și a Spartei, fuseseră uciși în bătălie, cu doar câteva săptămâni înainte de ratificarea Păcii lui Nicias (martie?, 421 î.Hr.), care avea să sisteze ostilitățile dintre Atena și Sparta vreme de șase ani. În piesă, țăranul Trygaeus (în greacă, „Adunătorul de roade"), sătul de război, se urcă la cer, călare pe un cărăbuș uriaș, în căutarea Păcii, zeița pierdută. El află că Zeul Războiului o îngropase într-un puț adânc. Cu ajutorul unui grup de țărani, Trygaeus reușește s-o salveze și piesa se sfârșește cu o serbare veselă care celebrează nunta și fertilitatea.

Păsările (Ornithes, 414 î.Hr.) – Această piesă ar putea fi considerată o simplă comedie fantezistă, dar unii critici au văzut în ea o satiră politică a visului imperial al atenienilor care au declanșat expediția dezastruoasă din 415 î.Hr. pentru cucerirea Siracusei, Sicilia. Pisthetairos (în greacă, cel demn de încredere) este atât de dezgustat de conducătorii cetății sale, încât convinge păsările să-l ajute la construirea unui nou oraș, suspendat între cer și pământ; numele acestuia va fi Nephelokokkygia („Cucăria din nori"). Orașul odată construit, Pisthetairos împreună cu păsările prietene trebuie să alunge oamenii indezirabili, care vor și ei să locuiască în noua Utopia. Ajung chiar să-i înfometeze pe zeii din Olimp pentru a-i convinge să-i susțină. Este piesa cea mai fantastă a lui Aristofan, dar sentimentul de evadare din realitate pe care-l degajă reflectă poate ecoul descurajării provocate de declinul iminent al Atenei.

Lysistrata (Lysistrate, 411 î.Hr.) – Comedia a fost scrisă la scurtă vreme după înfrângerea catastrofală a expediției ateniene în Sicilia (413 î.Hr.) și puțin înaintea Revoltei celor Patru Sute din Atena, care a dus la întemeierea unui regim oligarhic dispus să facă pace cu Sparta (411 î.Hr.). Descrie ocuparea Acropolei și a tezaurului Atenei de către femeile din oraș care, la instigarea Lysistratei, și alături de toate femeile Greciei intră în grevă și refuză bărbaților favorurile sexuale până când aceștia vor face pace. După încheierea păcii, femeile ateniene și spartane deopotrivă se reunesc cu bărbații lor. Piesa este un amestec straniu de umor, licențiozitate, seriozitate și farsă.

Tesmoforiile sau ***Femeile la sărbătoarea zeiței Demeter*** (Thesmophoriazousai, 411 î.Hr.) – În această piesă, personajul Euripide descoperă că femeile din Atena, înfuriate de atacurile constante la care sunt supuse în tragediile lui, plănuiesc să-l omoare în timpul serbării religioase (Thesmophoria) ce se pregătește. Euripide încearcă să-l convingă pe efeminatul Agathon, un poet tragic, să-i apere cauza, dar acesta refuză și Euripide îl convinge atunci pe cumnatul său, Mnesilochos, să-l înlocuiască. El se

travestește cu mare dibăcie în femeie și pornește în misiune, dar identitatea sa este dezvăluită și cade prizonier. Urmează trei scene în care Mnesilochos încearcă să evadeze, toate trei fiind parodii strălucite după tragediile lui Euripide. După eșecul acestor tentative sosește Euripide însuși care, în final, își salvează susținătorul și promite să nu le mai batjocorească niciodată pe femei.

Broaștele (Batrachoi, 405 î.Hr.) – Este o comedie cu țintă literară. Dionysos, zeul teatrului, e îngrijorat de calitatea slabă a spectacolelor teatrale, mai cu seamă după moartea preferatului său, Euripide. Dionysos coboară la Hades, travestit în Herakles, ca să-l aducă pe Euripide înapoi pe tărâmul celor vii. După o competiție între Euripide și marele său predecesor Eschil, Dionysos trece de partea acestuia din urmă considerând că este mai folositor Atenei, întoarcându-se cu el pe pământ în locul lui Euripide.

Adunarea femeilor (Ekklesiazousai, cca 392 î.Hr.) – Femeile din Atena se deghizează în bărbați, preiau controlul asupra Ecclesiei (adunarea democratică a Atenei) și introduc un sistem comunitar asupra bunurilor, sexului și proprietăților. Nu este una dintre cele mai captivante piese ale lui Aristofan.

Plutos (Ploutos, 388 î.Hr.) – Este ultima dintre piesele lui Aristofan jucată în timpul vieții sale, un soi de lucrare moralizatoare care nu-i consolidează reputația. La scurtă vreme după ce a scris *Plutos*, Aristofan a murit, lăsând două piese, acum pierdute, *Aiolosikon* și *Kokalos*, pe care fiul său le-a pus în scenă în cca 387 î.Hr. Despre acestea se crede îndeobște că au fost comedii burlești pe teme mitologice.

Aristotel

(384 î.Hr., Stagira, Chalcidice, Grecia – 322 î.Hr., Chalcis, Eubeea)

Filozof și savant din Grecia antică, una dintre cele mai importante personalități ale istoriei occidentale. A fost autorul unui sistem filozofic și științific devenit model și metodă pentru scolastica creștină și filozofia islamică medievală. Chiar și după revoluțiile intelectuale din Renaștere, Reformă și Iluminism, conceptele aristotelice au rămas întipărite în gândirea occidentală.

Preocupările lui Aristotel au fost vaste, acoperind majoritatea științelor și multe dintre arte, inclusiv biologia, chimia, etica, istoria, logica, metafizica, retorica, filozofia minții, filozofia științei, fizica, poetica, teoria politică, psihologia și zoologia. A pus bazele logicii formale, alcătuind un sistem desăvârșit care timp de secole a fost privit ca esența acestei discipline; a inițiat studiul zoologiei, empiric și teoretic, iar o parte dintre lucrările sale în acest domeniu au rămas neîntrecute până în sec. XIX. Însă este, desigur, extrem de remarcabil ca filozof. Scrierile sale despre etică și teorie politică, cât și despre metafizică și filozofia științei continuă să fie studiate, iar opera sa este încă un curent puternic în polemicile filozofiei contemporane.

Viața

Aristotel s-a născut în Macedonia, în nordul Greciei. Tatăl său, Nicomah, a fost medicul lui Midas II (cca 393–cca 370 î.Hr.), rege al Macedoniei și bunic al lui Alexandru cel Mare (336–323 î.Hr.). După moartea tatălui său în 367, Aristotel a emigrat în Atena, unde a intrat în Academia lui Platon (cca 428 – cca 348 î.Hr.). Aici a petrecut 20 de ani ca elev și coleg al lui Platon.

Multe dintre dialogurile târzii ale lui Platon datează din această perioadă, și e posibil să fie o oglindire a contribuțiilor lui Aristotel la polemicile filozofice ale Academiei. Unele dintre scrierile lui Aristotel sunt din aceeași perioadă, deși în mare parte au supraviețuit doar fragmente. La fel ca învățătorul său, Aristotel a scris la început sub formă de dialog, iar ideile sale de început arată o puternică influență platonică. Dialogul său *Eudemus*, de exemplu, reflectă concepția platonică asupra sufletului ca fiind întemnițat în trup și capabil de o viață mai bună doar când corpul a fost lăsat în urmă. După spusele lui Aristotel, cei morți sunt mai fericiți decât cei vii, și a muri înseamnă a te întoarce la adevărata ta casa.

O altă lucrare din tinerețe, *Protrepticus* (Exhortație), a fost reconstituită de lingviștii moderni din citate aflate în diferite lucrări de la sfârșitul Antichității. Toată lumea trebuie să facă filozofie, susține Aristotel, deoarece chiar și pledoaria împotriva practicării filozofiei e în sine o formă de filozofare. Cea mai bună formă de filozofie o reprezintă contemplarea universului naturii; din acest motiv divinitatea a creat oamenii și le-a dat un intelect divin. Toate celelalte – forța fizică, frumusețea, puterea și onoarea – nu au nici o valoare.

Este posibil ca două dintre lucrările lui Aristotel despre logică și argumentare, care au supraviețuit, *Topica* și *Respingerile sofistice*, să fie din această perioadă. Prima explică modul cum se construiesc argumente pentru o poziție adoptată deja; cea din urmă arată cum se pot identifica punctele slabe în argumentele altora. Deși nici una

nu se ridică la nivelul unui tratat sistematic de logică formală, Aristotel poate susține întemeiat, la sfârșitul *Respingerilor sofistice*, că a inventat disciplina numită logică – înainte să înceapă el nu existase nimic în acest sens.

Când Aristotel era rezident al Academiei, regele Filip II al Macedoniei (359–336 î.Hr.) a declarat război mai multor orașe-stat din Grecia. Atenienii și-au apărat independența temători, și, după o serie de concesii umilitoare, i-au permis lui Filip să devină, în 338, conducător al lumii elene. Cu siguranță nu erau vremuri bune pentru un rezident macedonean în Atena.

În interiorul Academiei însă, se pare că relațiile au rămas cordiale. Aristotel a recunoscut mereu că îi era foarte îndatorat lui Platon; acesta a împrumutat mare parte dintre ocupațiile sale filozofice de la Platon, iar învățăturile lui sunt mai curând o variantă modificată decât o negare a doctrinelor lui Platon. Însă Aristotel începuse deja să se distanțeze de teoriile lui Platon despre Formă și idee (cuvântul Formă, când se referă la cum o înțelegea Platon, este deseori scris cu literă mare în literatura academică; dacă se referă la cum o înțelegea Aristotel, este scris în mod normal cu literă mică). Platon susținea că, în afara lucrurilor concrete, există o lume imperceptibilă a Formelor, imuabile și eterne. Această lume face lucrurile concrete inteligibile prin justificarea naturilor comune ale acestora: un lucru este un cal, de exemplu, prin faptul că are sau imită Forma „Cal". Într-o lucrare pierdută, *Despre idei*, Aristotel susține că argumentele din dialogurile cele mai importante ale lui Platon stabilesc doar că există, în afara lucrurilor concrete, anumite preocupări comune ale științelor. De asemenea, în lucrările care au supraviețuit, Aristotel adeseori abordează teoria Formelor, uneori politicos și alteori disprețuitor. În *Metafizica* argumentează că teoria nu reușește să găsească o soluție la problemele pe care le aborda. Aceasta nu oferă inteligibilitate lucrurilor concrete, deoarece Formele imuabile și eterne nu explică felul cum lucrurile concrete iau naștere și suferă modificări. Tot ce reușește această teorie, după Aristotel, este să introducă un număr de entități egal cu entitățile ce trebuie explicate – de parcă cineva ar putea rezolva o problemă prin dublarea ei.

Călătorii

Când Platon a murit, în jurul anului 348, nepotul său Speusip a preluat conducerea Academiei, iar Aristotel a plecat din Atena. A emigrat în Assos, oraș aflat pe coasta de nord-est a Anatoliei (azi în Turcia), condus de Hermias, un absolvent al Academiei. Aristotel a devenit un prieten apropiat al lui Hermias și în cele din urmă s-a căsătorit cu fiica adoptivă a acestuia, Pythias. Aristotel l-a ajutat pe Hermias în negocierea unei alianțe cu Macedonia, fapt ce la mâniat pe regele persan, care a dat ordin ca Hermias să fie arestat și ucis într-un mod perfid. Aristotel a onorat memoria lui Hermias în *Odă virtuții*, singura lui poezie care a supraviețuit.

Câtă vreme a locuit în Assos, și în următorii câțiva ani, când a locuit în orașul Mytilene, pe insula Lesbos, Aristotel a realizat multe studii științifice, în special de zoologie și biologie marină. Această muncă a fost adunată într-o carte, cunoscută mai târziu în mod eronat ca *Istoria animalelor*, la care Aristotel a adăugat două studii scurte, *Despre părțile animalelor* și *Despre reproducerea animalelor*. Deși Aristotel nu a afirmat vreodată că inventase știința numită zoologie, observațiile sale detaliate despre o mare varietate de organisme au fost fără precedent. El – sau unul dintre asistenții săi – trebuie să fi fost înzestrat cu un văz extrem de dezvoltat, întrucât o parte dintre trăsăturile insectelor pe care le descrie foarte precis nu au mai fost observate până la invenția microscopului în sec. XVII.

În ciuda unei doze de fantastic, lucrările de biologie ale lui Aristotel trebuie privite ca o realizare uimitoare. Munca de cercetare o făcea științific și era mereu pregătit să-și recunoască ignoranța acolo unde nu existau destule dovezi. Oricând există un conflict între teorie și observație, trebuie să te ghidezi după observație, insista el, iar în teorii te poți încrede doar dacă rezultatele se potrivesc cu fenomenele observate.

La aproape opt ani de la moartea lui Hermias, Aristotel a fost chemat de Filip II în capitala macedoneană, Pella, pentru a fi profesorul fiului acestuia de 13 ani, viitorul Alexandru cel Mare. Se cunosc puține despre conținutul meditațiilor lui Aristotel; deși *Retorica lui Alexandru* a fost inclusă în corpusul aristotelian timp de multe secole, acum este considerată de marea majoritate un fals. În 326, Alexandru își construise deja un imperiu care se întindea de la Dunăre până la Ind și care includea Libia și Egiptul. Izvoarele antice menționează că, în timpul campaniilor, Alexandru a hotărât ca profesorul său să primească mostre biologice din toate colțurile Greciei și din Asia Mică.

Lyceum

În vreme ce Alexandru cucerea Asia, Aristotel, ajuns la 50 de ani, se afla în Atena.

Chiar la marginea orașului, își înființase propria școală, într-un gimnaziu cunoscut sub numele de Lyceum. A pus bazele unei biblioteci importante și a adunat în jurul său un grup de învățăcei excelenți, numiți „peripatetici", deoarece se plimbau în timp ce discutau. Lyceumul nu era un club select ca Academia; multe dintre cursurile de aici erau deschise publicului larg și erau oferite gratuit.

Mare parte dintre operele lui Aristotel care au supraviețuit, cu excepția tratatelor de zoologie, datează probabil din timpul șederii în Atena. Nu se cunoaște precis ordinea lor cronologică și există posibilitatea ca tratatele principale – despre fizică, metafizică, psihologie, etică și politică – să fi fost rescrise și actualizate constant. Fiecare afirmație a lui Aristotel este fertilă în idei și plină de energie, cu toate că proza sa, de cele mai multe ori, nu este nici lucidă și nici elegantă. Lucrările lui Aristotel, deși nu sunt scrise cu aceeași îndemânare ca ale lui Platon, sunt organizate într-un mod în care cele ale lui Platon nu fuseseră niciodată. Dialogurile lui Platon schimbă subiectul în mod constant, mereu (dintr-o perspectivă modernă) trecând de limitele dintre diferite discipline filozofice și științifice. Într-adevăr, nu existase nici un obiect de studiu intelectual până când a inventat Aristotel termenul, în perioada Lyceumului.

Aristotel a împărțit științele în trei ramuri: poietice, practice și teoretice. Științele poietice au ca rezultat un produs finit. Acestea includ nu numai ingineria și arhitectura, care au ca produse finite poduri sau case, ci și discipline precum strategia sau retorica, în care produsul finit este mai puțin concret, de exemplu victoria pe câmpul de luptă sau în sălile de judecată. Științele practice, în mod special etica și politica, dirijează comportamentul. Iar științele teoretice nu produc nimic și nu au nici un scop practic, dar în ele informația și percepția reprezintă un scop în sine.

În anii petrecuți de Aristotel la Lyceum, relația sa cu fostul elev Alexandru se pare că s-a răcit. Alexandru a devenit din ce în ce mai megaloman, în final proclamându-se de sorginte divină și cerând ca grecii să se închine în fața lui în semn de adorație. Acestei cereri i s-a opus nepotul lui Aristotel, Callisthenes (cca 360–327 î.Hr.), care fusese numit istoric al expediției lui Alexandru în Asia la recomandarea lui Aristotel. Pentru bravura sa, Callisthenes a fost acuzat pe nedrept ca fiind implicat într-un complot și apoi executat. Când Alexandru a murit (323 î.Hr.), Atena democratică a devenit primejdioasă pentru macedonieni. Afirmând că nu vrea ca orașul care îl executase pe Socrate „să păcătuiască de două ori împotriva filozofiei", Aristotel a plecat la Chalcis, unde a murit în anul următor. Testamentul lui, care s-a păstrat, are în vedere numeroși prieteni și servitori. Lui Teofrast (cca 372–cca 287 î.Hr.), succesorul său la conducerea Lyceumului, i-a lăsat biblioteca, inclusiv numeroasele sale scrieri. Lucrările care ne-au parvenit de la Aristotel numără cca un milion de cuvinte, deși probabil că reprezintă doar cam o cincime din întreaga operă.

Scrierile

Operele lui Aristotel se împart în două categorii: cele publicate de el, acum pierdute aproape în întregime, și cele care nu fuseseră destinate publicării, dar colecționate și conservate de alții. Prima categorie este formată în cea mai mare parte din opere cunoscute; cea de-a doua categorie cuprinde tratatele pe care Aristotel le folosea în activitatea sa ca profesor. Dintre operele pierdute fac parte poezii, scrisori și eseuri, cât și dialoguri în manieră platonică. Judecând după fragmentele care ne-au parvenit, conținutul acestora adeseori era mult diferit de doctrinele din tratatele ce au supraviețuit. Comentatorul Alexandru din Aphrodisias (n. cca 200) sugera că operele lui Aristotel exprimă două adevăruri: un adevăr „exoteric", pentru consumul publicului larg, și un adevăr „ezoteric", rezervat pentru studenții de la Lyceum. În schimb, majoritatea savanților moderni consideră că scrierile populare reflectă nu numai părerile publice ale lui Aristotel, ci și o etapă timpurie a evoluției sale intelectuale.

Operele conservate provin din manuscrisele pe care Aristotel le-a lăsat la moartea sa. Conform tradiției antice – transmisă de Plutarh (46–cca 119 d.Hr.) și Strabo (cca 64 î.Hr.–23 d.Hr.?) – scrierile lui Aristotel și ale lui Teofrast au fost lăsate prin testament lui Neleus din Scepsis, ai cărui moștenitori le-au ascuns într-o pivniță, ca să nu fie confiscate pentru biblioteca regilor din Pergam (oraș aflat astăzi în Turcia). Mai târziu, spune tradiția, cărțile au fost cumpărate de un colecționar și duse la Atena, unde au fost rechiziționate de generalul roman Sulla, când a cucerit orașul în 86 î.Hr. Duse apoi la Roma, acestea au fost editate și publicate aici în jurul anului 60 î.Hr., de către Andronicus din Rodos, ultimul conducător al Lyceumului. Cu toate că multe elemente din această poveste sunt neverosimile, încă se mai consideră în mare măsură că Andronicus a editat textele

lui Aristotel și le-a publicat cu titlurile și în forma și ordinea cunoscute azi.

Doctrine. Logică. Silogisme

Afirmația că Aristotel este fondatorul logicii se bazează în principal pe *Categorii*, pe *De interpretatione* și pe *Analitica primă*, care se ocupă cu studiul cuvintelor, propozițiilor și al silogismelor. Aceste opere, împreună cu *Topica*, *Respingerile sofistice* și un tratat despre raționamentul științific, *Analitica secundă*, au fost grupate într-o colecție cunoscută sub numele de *Organon*, sau „unealta" gândirii.

Analitica primă este dedicată studiului teoriei silogismului, o metodă fundamentală de deducție care poate fi ilustrată prin exemple cunoscute precum: „Toți grecii sunt oameni. Toți oamenii sunt muritori. Deci, toți grecii sunt muritori." Aristotel discută diferitele forme pe care le pot lua silogismele și identifică acele forme care constituie deducții sigure. Exemplul de mai sus conține trei propoziții la modul indicativ, pe care Aristotel le numește „propoziții". (În linii mari, o propoziție este o propoziție, doar din prisma caracteristicilor sale logice.) Cea de-a treia propoziție, cea care începe cu „deci", este numită de Aristotel concluzia silogismului. Celelalte două propoziții pot fi numite premise, cu toate că Aristotel nu folosește constant un anumit termen tehnic pentru a le distinge.

Propozițiile din exemplul de mai sus au la început cuvântul „toți"; Aristotel numește aceste propoziții „universale". Propozițiile universale pot fi afirmative, ca în exemplul de mai înainte, sau negative, ca în „Nici un grec nu e cal". Propozițiile universale diferă de propozițiile „particulare", cum ar fi „Un grec are barbă (propoziție particulară afirmativă) și „Un grec nu are barbă" (propoziție particulară negativă). În Evul Mediu devenise un obicei ca diferența dintre propozițiile particulare și cele universale să fie numită diferență „cantitativă", iar diferența dintre propozițiile afirmative și cele negative, diferență „calitativă".

În toate aceste tipuri de propoziții, spune Aristotel, ceva este predicatul a ceva dat. Elementele care intră în componența predicațiilor sunt numite de Aristotel „termeni". După concepția lui Aristotel, termenii au calitatea de a fi ori predicate ori subiecte ale unei predicații. Ceea ce înseamnă că pot juca trei roluri distincte în cadrul unui silogism. Termenul care este predicatul concluziei este termenul „major"; termenul al cărui predicat este termenul major în concluzie este termenul „minor"; iar termenul care apare în ambele premise este termenul „mediu".

Pe lângă inventarea acestui vocabular, Aristotel a introdus practica folosirii literelor schematice pentru a identifica modelele particulare de argumentare, mijloc esențial studiului sistematic al deducției, omniprezent în logica matematică. Astfel, modelul argumentației din exemplul de mai sus poate fi reprezentat în următoarea propoziție schematică: Dacă A aparține lui B, iar B aparține fiecărui C, atunci A aparține fiecărui C. Deoarece propozițiile pot fi diferite cantitativ și calitativ, și pentru că termenul mediu poate ocupa mai multe poziții în cadrul premiselor, sunt posibile multe modele de deducție silogistică. Iată alte exemple: Fiecare grec este om. Nici un om nu este nemuritor. Deci, nici un grec nu este nemuritor. Un animal este câine. Un câine este alb. Deci, fiecare animal este alb.

La sfârșitul Antichității, grupuri de câte trei de astfel de exemple au început să fie numite „moduri" ale silogismului. Cele două moduri ilustrate mai sus arată o diferență importantă: primul este un argument valabil, iar al doilea este un argument nevalabil, având premise adevărate și o concluzie falsă. Un argument este valabil doar dacă are o formă care nu conduce niciodată de la premise adevărate la o concluzie falsă. Aristotel a căutat să afle care forme se sfârșesc cu deducții valabile. A stabilit o serie de reguli, care ofereau condițiile necesare valabilității unui silogism, ca următoarele: măcar una dintre premise trebuie să fie universală; măcar una dintre premise trebuie să fie afirmativă; dacă oricare dintre premise este negativă, concluzia trebuie să fie negativă.

Silogistica lui Aristotel este o realizare extraordinară: este o formulare sistematică a unei părți importante a logicii. Din Renaștere până la începutul sec. XIX, s-a considerat în mare măsură că silogistica reprezenta toată logica. De fapt, este doar un fragment. Nu se ocupă, de exemplu, cu studiul deducțiilor care depind de cuvinte precum „și", „sau" și „dacă... atunci", care, în loc să se atașeze unor substantive, leagă propoziții întregi între ele.

Scrierile lui Aristotel demonstrează că până și el a realizat că logică înseamnă mai mult decât silogistică. *De interpretatione*, la fel ca *Analitica primă*, se ocupă cu studiul propozițiilor generale care încep cu Toți/Toate, Nici un/Nici sau Unii/Unele. Obiectul său principal de studiu nu este, în schimb, legarea acestor propoziții între ele în silogisme, ci explorarea relațiilor de compatibilitate și incompatibilitate între ele. „Toate lebedele sunt albe" și „Nici

o lebădă nu e albă" în mod clar nu pot fi amândouă adevărate; Aristotel numește aceste perechi de propoziții „contrarii". Pot, totuși, să fie amândouă false, dacă „unele lebede sunt albe iar altele nu". „Toate lebedele sunt albe" și „O lebădă nu este albă", ca în perechea anterioară, nu pot fi amândouă adevărate, dar – cu condiția că lebedele există – nu pot fi nici false amândouă. Dacă una dintre ele este adevărată, cealaltă este falsă; și dacă una dintre ele este falsă, cealaltă este adevărată. Aristotel numește aceste perechi „contradictorii".

Propoziții și categorii

Propozițiile care intră în componența silogismelor sunt toate propoziții generale, fie că sunt universale sau particulare; mai exact, nici una nu e o propoziție despre un individ, care să conțină un nume propriu, cum ar fi propoziția „Socrate este înțelept". Pentru a găsi o abordare sistematică a unei propoziții singulare trebuie să ne îndreptăm atenția către *Categorii*. Acest tratat începe prin împărțirea „lucrurilor care se pronunță" (expresia vorbirii) în cele simple și cele complexe. Exemple de enunțuri complexe sunt „Un bărbat fuge", „O femeie vorbește" și „Un bou bea apă"; enunțurile simple sunt cuvintele în sine care intră în componența acestor complexe: bărbat, fuge, femeie, vorbește, și așa mai departe. Doar enunțurile complexe pot fi afirmații, adevărate sau false; enunțurile simple nu sunt nici adevărate, nici false. În *Categorii* sunt identificate 10 moduri diferite în care expresiile simple pot căpăta sens; acestea sunt categoriile care dau numele acestui tratat. Aristotel prezintă categoriile folosind un set eterogen de expresii, inclusiv substantive (ex. substanță), verbe (ex. a purta), și interogative (ex. unde? sau cât de mare?). În Evul Mediu devenise un obicei ca fiecare categorie să fie denumită cu un singur substantiv: substanța, cantitatea, calitatea, relația, locul, timpul, poziția, posesia, acțiunea și afecțiunea.

Categoriile sunt o clasificare a ambelor genuri de expresii care pot funcționa ca predicat într-o propoziție și a tipurilor de entități extralingvistice pe care aceste expresii le-ar putea exprima. S-ar putea spune despre Socrate, de exemplu, că a fost om (substanță), că avea un metru și jumătate înălțime (cantitate), că a fost înțelept (calitate), că era mai în vârstă decât Platon (relație) și a că a locuit în Atena (loc) în sec. V î.Hr. (timp). La un moment dat, prietenii săi ar fi putut spune că era așezat pe ceva (poziție), că purta o mantie (posesie), că tăia o bucată de pânză (acțiune) sau că se încălzea la soare (afecțiune).

Dacă urmăm explicațiile lui Aristotel, vom reuși cu ușurință să clasificăm predicatele din propoziții ca „Socrate are burtă" sau „Socrate este mai înțelept decât Meletus". Dar cum rămâne cu termenul Socrate în propoziții ca „Socrate este om"? Din ce categorie face parte acesta? Aristotel răspunde la întrebare prin distincția dintre „prima substanță" și „a doua substanță". În „Socrate este om", Socrate se referă la prima substanță – un individ – și om se referă la a doua substanță – o specie sau un gen. Așadar, propoziția afirmă specia umană a unui individ, Socrate.

Scrierile de logică ale lui Aristotel conțin două concepții diferite despre structura unei propoziții și natura componentelor acesteia. Originile uneia dintre concepții pot fi identificate în dialogul lui Platon *Sofistul*. În această lucrare, Platon introduce distincția dintre substantive și verbe, verbul fiind semnul acțiunii, iar substantivul fiind semnul agentului acțiunii. O propoziție, spune el, trebuie să fie alcătuită din cel puțin un substantiv și un verb; două substantive succesive sau două verbe succesive – cum ar fi „leu cerb" și „merge aleargă" – nu pot sta niciodată într-o propoziție. Cel mai simplu tip de propoziție este „Un om învață" sau „Theaetetus zboară", și doar o astfel de structură poate fi adevărată sau falsă. Această concepție a judecății construite din două elemente eterogene este baza în *Categorii* și *De interpretatione*, fiind un element central în logica modernă.

Prin contrast, în silogistica din *Analitica primă*, propoziția este văzută diferit. Elementele de bază din care este construită sunt termenii, care nu sunt eterogeni ca substantivele și verbele, ci pot avea rol, fără a schimba sensul, fie de predicat, fie de subiect. Una dintre erorile doctrinei termenilor e că sporește confuzia dintre semne și ceea ce semnifică acestea. În propoziția „Toți oamenii sunt muritori", de exemplu, este „muritori" predicatul lui „oameni" sau al lui „om"? Este important să se facă distincția între folosire și menționare – dintre folosirea unui cuvânt pentru a vorbi despre ceea ce semnifică și menționarea unui cuvânt pentru a vorbi despre cuvânt în sine. Această distincție nu a fost mereu ușor de realizat în greaca veche, deoarece limbii îi lipseau ghilimelele. Nu există nici o îndoială că Aristotel făcea și el uneori confuzie între folosire și menționare; e surprinzător totuși că, având în vedere că doctrina sa asupra termenilor era disfuncțională, nu greșea atât de des.

Fizică și metafizică

Aristotel a împărțit științele teoretice în trei grupe: fizica, matematica și teologia. Fizica era echivalentul a ceea ce astăzi s-ar numi „filozofia naturii" sau studiul naturii *(physis);* în acest sens, ea include nu numai fizica modernă, ci și biologia, chimia, geologia, psihologia, și chiar meteorologia. Este de remarcat că metafizica lipsește din clasificarea lui Aristotel; desigur, nu folosește niciodată cuvântul în sine, care apare pentru prima dată în catalogul postum al scrierilor sale, ca denumire pentru lucrările listate după *Fizica.* Recunoaște, în schimb, ramura filozofiei numită astăzi metafizică: o numește „prima filozofie", și o definește ca disciplina care studiază „ceea ce este ca fiind".

Contribuțiile lui Aristotel la științele fizicii sunt mai puțin impresionante decât munca sa de cercetare în domeniul științelor umane. În lucrări precum *Despre generare și corupere* și *Despre cer,* a prezentat o imagine a lumii care includea multe caracteristici moștenite de la predecesorii săi presocratici. De la Empedocle (cca 490–430 î.Hr.) a adoptat viziunea că universul este esențialmente compus din diferite combinații ale celor patru elemente fundamentale: pământ, apă, aer și foc. Fiecare element este caracterizat prin posesia unei perechi unice formată din cele patru calități elementare: cald, rece, umed și uscat – pământul este rece și uscat, apa este rece și umedă, aerul este cald și umed, iar focul este cald și uscat. Fiecare element are un loc dat de la natură într-un cosmos și fiecare are o tendință inerentă de a se îndrepta către acest loc dat de la natură. Astfel, solidele alcătuite din pământ se dărâmă în mod natural, în timp ce focul, dacă nu este preîntâmpinat, se ridică din ce în ce mai sus. Sunt posibile și alte deplasări ale elementelor, dar acestea sunt „violente". (Se păstrează o rămășiță a distincției lui Aristotel în contrastul din zilele noastre dintre moarte naturală și moarte violentă.)

Viziunea lui Aristotel asupra cosmosului a fost îndatorată mult dialogului lui Platon, *Timaeus.* Ca și în această lucrare, Pământul se află în centrul universului, iar în jurul său sunt Luna și Soarele, iar celelalte planete se învârt într-o succesiune de sfere cristaline concentrice. Corpurile cerești nu sunt alcătuite din cele patru elemente terestre, ci sunt compuse dintr-un al cincilea element superior, sau „chintesența". Pe lângă aceasta, corpurile cerești au suflete, sau un intelect supranatural, care le ghidează în călătoria lor prin cosmos.

Chiar și cele mai bune dintre lucrările științifice ale lui Aristotel prezintă astăzi doar un interes istoric. Importanța durabilă a tratatelor ca *Fizica* stă nu în afirmațiile științifice pe care le face, ci în analiza filozofică a unor concepte care se încadrează în fizica din epoci diferite – concepte ca loc, timp, cauzalitate și determinism.

Orice corp pare a ocupa un anumit loc, și orice corp (cel puțin în principiu) poate să se mute dintr-un loc în altul. Același loc poate fi ocupat în momente diferite de corpuri diferite, la fel cum o sticlă poate conține mai întâi vin și apoi aer. Așadar, un loc nu poate fi identic cu acel corp care îl ocupă. Ce este atunci locul? Conform lui Aristotel, locul ocupat de un lucru este prima limită imobilă a oricărui corp aflat în acesta. Astfel, locul ocupat de jumătate de litru de vin este suprafața interioară a sticlei care îl conține – în condițiile în care sticla se află pe loc. Dar dacă sticla se află în mișcare, poate pe o barcă plutind în jos pe un râu? Atunci și vinul se mișcă dintr-un loc în altul, iar locul acestuia trebuie menționat prin specificarea poziției sale ca fiind relativă la malurile nemișcate ale râului.

După cum se vede în acest exemplu, pentru Aristotel un lucru se găsește într-un loc care este definit de recipientul aflat în imediata sa apropiere, dar și de ceea ce conține recipientul. Astfel, toți oamenii nu se află numai pe Pământ, ci și în univers; universul este locul comun tuturor lucrurilor. Dar universul în sine nu este un loc, deoarece nu are nici un contenitor la exterior. Astfel, e limpede că locul descris de Aristotel este foarte diferit de spațiul văzut de Isaac Newton (1643–1727) – ca extensie infinită sau rețea cosmică. Spațiul newtonian ar exista chiar dacă universul material nu ar fi existat. Pentru Aristotel, dacă nu ar exista corpurile, nu ar exista nici locul. Aristotel acceptă, totuși, existența golului, sau „vidul", însă doar dacă acesta conține corpuri deja existente.

Continuum-ul

Mărimea spațiului, mișcarea și timpul sunt adeseori văzute ca neîntrerupte – ca ansambluri alcătuite dintr-o serie de elemente mai mici. Aristotel dezvoltă o analiză a naturii acestor cantități neîntrerupte. Două entități sunt neîntrerupte, spune el, atunci când există o singură limită comună între ele. Pe baza acestei definiții, el caută să arate că un ceva continuu nu poate fi compus din atomi indivizibili. O linie, de exemplu, nu poate fi alcătuită din puncte fără mărime. Întrucât un punct nu are mai multe componente, nu poate avea o

limită în afara sa; două puncte, astfel, nu pot fi nici adiacente și nici neîntrerupte. Între oricare două puncte aflate pe o linie continuă, se vor afla mereu alte puncte pe aceeași linie.

Același raționament, spune Aristotel, se aplică timpului și mișcării. Timpul nu poate fi compus din momente indivizibile, deoarece între oricare două momente există mereu o perioadă de timp. În mod asemănător, un atom al unei mișcări ar trebui să fie în același timp un atom al unui repaus. Momentele sau punctele care erau indivizibile nu ar mai avea mărime, iar mărimea nulă, cu toate că este repetată, nu poate atinge niciodată o mărime.

Astfel, orice mărime este divizibilă la infinit. Dar aceasta înseamnă „divizibilă la nesfârșit", nu „divizibilă într-o infinitate de fragmente". Ori de câte ori a fost divizată o mărime, poate mereu să fie divizată în continuare. Este divizibilă la infinit în sensul că divizibilitatea sa este nesfârșită. Ceva continuu nu are un număr infinit de componente; Aristotel a privit această idee a unui număr cu adevărat infinit ca lipsită de coerență. Infinitul, spune el, are doar o existență „potențială".

Mișcarea (kinesis) era pentru Aristotel un termen larg, care includea transformări în mai multe categorii diferite. Una dintre paradigmele teoriei sale a mișcării, care apelează la noțiunile cheie de actualizare și virtualitate, este mișcarea locală, sau mutarea dintr-un loc în altul. Dacă un corp X se mută dintr-un punct A într-un punct B, trebuie să aibă capacitatea de a face acest lucru: când se află în punctul A, există doar virtualitatea de a se afla în punctul B. Când s-a atins această virtualitate, X se va afla în punctul B. Dar în acel moment se va afla în repaus și nu în mișcare. Deci mișcarea de la A la B nu este doar o actualizare a unei virtualități ca de la A să se treacă la B. Este atunci o actualizare parțială a acestei virtualități? Nici această explicație nu este suficientă, deoarece un corp staționat la jumătatea drumului dintre A și B se poate spune că a actualizat parțial această virtualitate. Trebuie spus că mișcarea este o actualizare a unei virtualități care este în continuare actualizată. Drept urmare, în *Fizica*, Aristotel definește mișcarea ca „actualizarea a ceea ce se află în virtualitate, câtă vreme se află în virtualitate".

Mișcare

Mișcarea este continuă: o simplă serie de poziții între A și B nu reprezintă o mișcare de la A la B. Însă, dacă X se va muta din punctul A în punctul B, va trebui să treacă prin toate punctele intermediare dintre A și B. Dar a trece printr-un punct nu e același lucru cu a se găsi în acel punct. Aristotel susține că orice lucru aflat în mișcare s-a aflat deja în mișcare înainte. Dacă X, care se deplasează de la A la B, trece prin punctul intermediar K, atunci trebuie să fi trecut deja printr-un alt punct anterior J, intermediar între A și K. Dar indiferent cât de scurtă ar fi distanța dintre A și J, și aceasta este divizibilă, și așa mai departe până la infinit. Așadar, în orice moment în care X se află în mișcare, va exista un punct anterior în care s-a aflat în mișcare. Ca urmare, nu există un moment prim al mișcării.

Timp

Pentru Aristotel, mărimea, mișcarea și timpul sunt trei noțiuni fundamentale care au continuitate și se află într-o relație strânsă și ordonată. Continuitatea mișcării locale provine din continuitatea măririi, iar continuitatea timpului provine din continuitatea mișcării. Timpul, spune Aristotel, reprezintă numărul de mișcări care reflectă ceea ce s-a întâmplat înainte și ceea ce se va întâmpla după. Unde nu există mișcare, nu există nici timp. Acest lucru nu înseamnă că timpul este identic cu mișcarea: mișcările sunt mișcările unor anumite lucruri, și diferitele tipuri de modificări sunt mișcări de tipuri diferite, însă timpul este universal și uniform. Din nou, mișcările pot fi mai rapide sau mai lente; nu și timpul. Sigur că viteza mișcărilor este determinată de durata lor. Cu toate acestea, Aristotel spune „percepem mișcarea și timpul împreună". Se poate observa cât timp a trecut prin urmărirea procesului unei schimbări. Pentru Aristotel în mod deosebit, zilele, lunile și anii se măsoară prin urmărirea Soarelui, a Lunii și a stelelor, în deplasarea lor celestă.

Partea unei călătorii care e mai aproape de începutul acesteia vine înainte de partea care e mai aproape de sfârșit. Relația spațială de mai aproape sau mai departe pune bazele relației de înainte și după în cazul mișcării, iar relația de înainte și după în cazul mișcării pune bazele relației de mai devreme sau mai târziu în cazul timpului. Astfel, din perspectiva lui Aristotel, ordinea temporală provine în final din ordonarea spațială a intervalelor de mișcare.

Materie

Transformarea, la Aristotel, poate surveni în multe categorii diferite. Mișcarea locală este o transformare a locului. Transformarea cantitativă este creșterea (sau descreșterea), iar transformarea calitativă (ex. culoarea) e ceea ce Aristotel numește „alterare".

Transformarea unei substanțe, în schimb – transformarea unui anumit tip de lucru în altul – este foarte specială. Când o substanță suferă o transformare cantitativă sau calitativă, rămâne aceeași substanță pe tot parcursul acestui proces. Persistă ceva, însă, atunci când un anumit tip de lucru se transformă în altul? Răspunsul lui Aristotel este da: materia. Acesta spune: „Prin materie înțeleg ceea ce în sine nu este de nici un gen și nu are nici o mărime, și nici nu poate fi descrisă prin categoriile ființei. Deoarece este predicatul tuturor acestor lucruri, și deci esența ei este diferită de cea a tuturor celorlalte predicate."

O entitate care nu este de nici un gen, mărime sau formă, și despre care nu se poate spune nimic poate părea foarte misterioasă, dar nu la acest lucru se referă Aristotel. Materia lui finală (uneori o numește „materie primă") nu e un anumit gen în sine. Nu are o mărime anume, deoarece poate să crească sau să se micșoreze; nu este nici apă, nici abur, deoarece este fiecare dintre acestea pe rând. Dar acest lucru nu înseamnă că există un moment în care nu are nici o mărime sau un moment în care nu este nici apă, nici abur, nici nimic altceva.

Viața obișnuită oferă multe exemple de fragmente de materie care se transformă dintr-un tip într-altul. O sticlă care conține jumătate de litru de smântână poate conține, după ce este agitată, nu smântână, ci unt. Ceea ce iese din sticlă este același lucru cu ceea ce a intrat în sticlă; nu s-a adăugat nimic și nu s-a scos nimic din ea. Dar ceea ce iese este altceva decât ce a intrat. Din situații de acest gen derivă noțiunea aristotelică de materie.

Formă

Cu toate că sistemul lui Aristotel lasă loc formelor, acestea sunt mult diferite de Formele lui Platon. Pentru Aristotel, forma unui anumit lucru nu este separată de lucrul în sine – orice formă este forma unui lucru. În fizica lui Aristotel, forma este mereu alături de materie, iar exemplele paradigmatice de forme sunt substanțele materiale.

Aristotel face distincția între formele „substanțiale" și „accidentale". O formă substanțială este o substanță secundară (specie sau gen) considerată universală; predicatul „om", de exemplu, este și universal și substanțial. Astfel, în „Socrate este om", predicația are loc între o substanță ultimă și una primă. În timp ce formele substanțiale corespund substanței, formele accidentale corespund celorlalte categorii în afară de substanță; acestea sunt categorii nesubstanțiale considerate universale. „Socrate este înțelept", de exemplu, poate fi descrisă ca o predicație a unei calități (înțelept) a unei substanțe prime sau ca o predicație între o formă accidentală și o substanță primă. Aristotel numește aceste forme „accidentale" deoarece pot suferi transformări sau pot fi dobândite și pot dispărea, fără a transforma substanța primă în altceva sau a-i anula existența. Prin contrast, formele substanțiale nu pot fi dobândite, și nu pot să dispară fără a schimba natura substanței din predicație. În propozițiile de mai sus, „înțelept" este o formă accidentală, iar „om" este o formă substanțială; Socrate s-ar putea lipsi de cea dintâi, dar nu de cea din urmă.

Când un lucru ia ființă, nici materia din care este alcătuit, nici forma acestuia nu sunt create. Când cineva creează o sferă de bronz, de exemplu, ceea ce ia ființă nu este bronzul sau forma sferică, ci bronzul sferic. Același lucru se aplică și în cazul omului Socrate. Dar faptul că forma lucrurilor nu este creată nu înseamnă că aceasta trebuie să existe independent de materie, în afara spațiului și a timpului, așa cum susținea Platon. Sfera de bronz capătă formă nu dintr-o Sferă ideală, ci datorită creatorului ei, care dă formă materiei potrivite în procesul creației. În același fel, umanitatea lui Socrate derivă nu dintr-un Om ideal, ci din părinții săi, care dau formă materiei potrivite la momentul conceperii sale.

Astfel, Aristotel inversează întrebarea pusă de Platon: „Ce au doi oameni în comun pentru a fi amândoi oameni?" Acesta întreabă, în schimb: „Ce îi face pe doi oameni să fie doi oameni în loc de unul?" Iar răspunsul său este că ceea ce îl deosebește pe Socrate de prietenul său Callias nu sunt nici forma lor substanțială, care e aceeași, nici formele lor accidentale, care ar putea fi la fel sau diferite, ci este materia din care sunt făcuți. Materia, nu forma, este principiul individualității.

Cauzalitate

Cu ocazii diferite, Aristotel face distincția între patru tipuri de rațiune sau explicație. Mai întâi, spune el, există acel ceva de la care și din care este făcut un lucru, cum ar fi bronzul dintr-o statuie de bronz. Aceasta este numită rațiunea materială. În al doilea rând, există o formă sau un tipar al unui lucru, care poate fi exprimat în definiția acestuia; exemplul lui Aristotel este lungimea a două coarde de la o liră, aceasta fiind rațiunea formală a faptului că una dintre note este octava alteia. Cel de-al treilea tip de rațiune este reprezentat de originea unei transformări sau a unei

stări de repaus într-un lucru; aceasta este numită uneori „cauza eficientă". Aristotel dă ca exemple o persoană care ia o decizie, un tată care concepe un copil, un sculptor care ciopleşte o statuie şi un doctor care vindecă un pacient. Cel de-al patrulea şi ultimul tip de raţiune este finalitatea sau scopul unui lucru – motivul pentru care se face un anumit lucru. Aceasta e cunoscută sub numele de „raţiune finală".

Deşi Aristotel dă exemple matematice de raţiuni formale, formele a căror cauzalitate îl interesează cel mai mult sunt formele substanţiale ale fiinţelor umane. În aceste situaţii, forma substanţială este structura sau organizarea fiinţei ca întreg, cât şi a diferitelor componente ale sale; această structură explică ciclul de viaţă al fiinţei şi activităţile specifice acesteia. În aceste situaţii, de fapt, raţiunile formale şi finale coincid, iar desăvârşirea matură a formei naturale este finalul către care tind activităţile organismului. Creşterea şi dezvoltarea diferitelor elemente ale unei fiinţe vii, cum ar fi rădăcinile unui copac sau inima unei oi, pot fi înţelese doar ca actualizarea unei anumite structuri, cu scopul de a îndeplini anumite funcţii biologice.

Fiinţa

Pentru Aristotel, „fiinţa" este tot ceea ce este ca fiind. Când Aristotel explică semnificaţia fiinţei, explică sensul verbului grecesc „a fi". Fiinţa conţine orice elemente care pot fi subiectele unor propoziţii adevărate ce conţin cuvântul „este", fie că „este" este urmat sau nu de un predicat. Astfel, atât „Socrate este", cât şi „Socrate este înţelept" afirmă ceva despre fiinţă. Fiecare fiinţă din oricare categorie, în afară de substanţă, este o proprietate sau o modificare a substanţei. Din acest motiv, Aristotel spune că prin studiul substanţei se poate înţelege natura fiinţei. Cărţile Metafizicii în care face această investigaţie, de la VII la IX, sunt printre cele mai dificile scrieri ale sale.

Aristotel oferă două descrieri superficiale şi contradictorii ale obiectului de studiu al filozofiei prime. Conform primei descrieri, aceasta este o disciplină „care teoretizează ceea ce este ca fiind, şi lucrurile care aparţin fiinţei luate prin ea însăşi"; spre deosebire de ştiinţele speciale, aceasta se ocupă cu cele mai generale caracteristici ale fiinţelor, în măsura în care acestea sunt fiinţe. În cealaltă descriere, filozofia primă se ocupă cu studiul unui anumit gen de fiinţă, mai exact substanţa divină, independentă şi imuabilă; din acest motiv, numeşte această disciplină „teologie".

Este notabil faptul că aceste descrieri nu sunt doar două caracterizări diferite ale conceptului de „ceea ce este ca fiind". Nu există acest „ceea ce este ca fiind"; există doar metode diferite de a studia fiinţa. Când cineva studiază fiziologia umană, de exemplu, acel cineva studiază omul ca animal. Dar nu există o entitate numită „omul ca animal". În mod similar, studierea unui lucru precum fiinţa înseamnă a studia ceea ce aceasta are în comun cu toate celelalte lucruri. A studia existenţa universului înseamnă a-l studia ca pe un singur sistem atotcuprinzător, care îmbrăţişează toate raţiunile lucrurilor care iau fiinţă şi care continuă să existe.

Mişcătorul nemişcat

Aristotel încearcă să arate că universul este un sistem unic de cauzalitate prin examinarea noţiunii de mişcare, care atinge punctul culminant în Cartea XI a *Metafizicii*. Mişcarea, pentru Aristotel, se referă la o transformare survenită în oricare dintr-un număr de categorii diferite. Principiul fundamental al lui Aristotel este acela că tot ce se află în mişcare este mutat de altceva; el oferă o serie de argumente (neconvingătoare) în favoarea acestui lucru. Apoi susţine că nu poate exista o infinitate de Mişcători nemişcaţi. Dacă este adevărat că atunci când A se află în mişcare trebuie să existe un B care îl mişcă pe A, atunci dacă şi B se află în mişcare, trebuie să existe un C care îl mişcă pe B, şi aşa mai departe. Această serie nu poate continua astfel la nesfârşit, aşadar trebuie să se oprească la un X care este cauza mişcării, dar care nu se mişcă – un Mişcător nemişcat.

Cum mişcarea pe care o generează este interminabilă, acest X trebuie să fie şi el o substanţă eternă. Trebuie să fie lipsit de materie, deoarece nu poate lua fiinţă şi nu poate pieri prin actul de a se preschimba în altceva. Trebuie să nu aibă virtualitate, deoarece simpla putere de producere a mişcării nu ar putea asigura perenitatea mişcării. Aşadar, trebuie să fie pură actualizare *(energeia)*. Cu toate că rotaţia cerului, pentru Aristotel, nu oferă posibilitatea unei transformări substanţiale, aceasta are virtualitate, deoarece fiecare corp ceresc are puterea de a se muta în altă poziţie de-a lungul călătoriei sale diurne. Întrucât aceste corpuri se află în mişcare, au nevoie de un mişcător, iar acesta este mişcătorul imobil. Un astfel de mişcător nu ar putea servi drept raţiune eficientă, deoarece acest fapt ar implica o schimbare în sine, însă poate servi drept raţiune finală – un obiect al iubirii – deoarece a fi iubit nu implică o

transformare în cel iubit. Stelele și planetele caută să imite perfecțiunea mișcătorului nemișcat, prin rotirea în jurul Pământului într-un cerc, cea mai perfectă dintre forme. Pentru aceasta, desigur, corpurile cerești trebuie să aibă suflete capabile să simtă iubirea pentru mișcătorul nemișcat. „De un astfel de principiu, spune Aristotel, depind cerul și natura."

Aristotel este pregătit să îl numească pe mișcătorul nemișcat „Dumnezeu". Viața lui Dumnezeu, spune el, trebuie să fie dintre cele mai bune vieți omenești. Plăcerea pe care o are un om în cele mai sublime momente de meditație filozofică este la Dumnezeu o stare permanentă. Aristotel întreabă: La ce se gândește Dumnezeu? Trebuie să se gândească la ceva – altfel nu e mai presus de un om care doarme – și orice ar gândi el, probabil că se gândește la acest lucru veșnic. Ori se gândește la sine, ori se gândește la altceva. Însă valoarea gândirii depinde de valoarea gândului, așadar, dacă Dumnezeu s-ar gândi la orice altceva în afară de sine, ar fi cumva depreciat. Deci trebuie să se gândească la sine, ființa supremă, iar viața sa constă în gândirea despre gândire *(noesis noeseos)*.

Această concluzie a fost mult dezbătută. Unii au îmbrățișat-o ca fiind un adevăr sublim; alții au privit-o ca pe o absurditate rară. Printre cei care au adoptat părerea cea din urmă, unii au considerat-o absurditatea supremă din sistemul lui Aristotel, iar alții au susținut că însuși Aristotel a gândit-o ca un *reductio ad absurdum*. Oricare ar fi adevărul despre obiectul gândirii mișcătorului nemișcat, pare limpede că nu cuprinde și acțiunile neprevăzute ale indivizilor.

Astfel, în punctul cel mai înalt din ierarhia cauzală a lui Aristotel se află mișcătorii cerești, mișcători sau nemișcători, care reprezintă cauza finală a tot ce înseamnă generare și corupere. Iar acesta este motivul pentru care metafizica poate fi denumită în două feluri. Când Aristotel spune că filozofia primă studiază ființa ca întreg, acesta o descrie prin indicarea domeniului pe care îl va explica; când spune că este știința divinității, o descrie prin indicarea principiilor sale finale de interpretare. Astfel, filozofia primă este atât o știință a ceea ce este ca fiind, cât și teologie.

Filozofia științei

În *Analitica secundă*, Aristotel aplică teoria silogismului în scopuri științifice și epistemologice. Cunoașterea științei, îndeamnă el, trebuie construită pe demonstrații. O demonstrație este un anumit gen de silogism, ale cărui premise se trag din principiile care sunt adevărate, necesare, universale și imediat intuitive. Aceste principii prime, de la sine înțelese, sunt înrudite cu concluziile științei, la fel cum axiomele sunt înrudite cu teoremele: axiomele cer și explică în același timp adevărurile care alcătuiesc o știință. Cele mai importante axiome, gândea Aristotel, ar fi cele care definesc subiectul de studiu potrivit al unei științe (astfel, printre axiomele geometriei se găsește definiția triunghiului). Din acest motiv, mare parte din a doua carte a *Analiticii secunde* este dedicată definiției.

Descrierea științei în *Analitica secundă* este impresionantă, dar nu se aseamănă cu nici una dintre lucrările științifice ale lui Aristotel. Generații întregi de savanți au încercat în zadar să găsească în scrierile sale măcar o exemplificare a unui silogism demonstrativ. Mai mult decât atât, întreaga istorie științifică nu conține nici măcar un exemplu perfect de știință demonstrativă.

Filozofia minții

Aristotel privea psihologia ca parte din filozofia naturii, scriind mult despre filozofia minții. Acest material apare în lucrările sale despre etică, într-un tratat sistematic despre natura sufletului *(De anima)*, și într-un număr de monografii neînsemnate despre subiecte ca percepția simțurilor, memorie, somn și vise.

Pentru Aristotel biologul, sufletul nu este – așa cum apărea în unele scrieri ale lui Platon – un exil de la o lume mai bună, adăpostit în soclul nepotrivit care este corpul. Esența sufletului este definită de relația sa cu o structură organică. Nu numai oamenii, ci și animalele și plantele au suflete, acestea fiind principii intrinseci ale vieții animalelor și plantelor. Un suflet, spune Aristotel, este „actualizarea unui corp care este în viață", unde viață înseamnă capacitatea de a se hrăni, de a crește și de a se reproduce. Dacă e să privim o substanță vie ca pe un amestec de materie și formă, atunci sufletul este forma unui corp natural – sau, cum îi spune uneori Aristotel, a unui corp organic. Un corp organic este un corp care are organe – componente care îndeplinesc anumite funcții, cum ar fi gurile mamiferelor și rădăcinile copacilor.

Sufletele ființelor vii sunt ordonate de Aristotel într-o ierarhie. Plantele au un suflet vegetativ sau nutritiv, care conține capacitățile de a crește, de a se hrăni și de a se reproduce. Animalele dețin, în plus, capacitățile de percepție și de locomoție – posedă un suflet afectiv, și fiecare animal deține cel puțin o facultate a simțului, cel

tactil fiind cel mai general. Tot ceea ce deține simțul tactil poate simți plăcerea; astfel, animalele, care au simțuri, au și dorințe. Oamenii au și capacitățile de a raționa și de a gândi *(logismos kai dianoia)*, care pot fi denumite suflet rațional. Modul în care Aristotel a structurat sufletul și facultățile acestuia a influențat nu numai filozofia, ci și știința, timp de aproape două milenii.

Conceptul teoretic al lui Aristotel despre suflet diferă de cel al lui Platon, și de cele de după el, al lui René Descartes (1596–1650). Pentru el, un suflet nu este un agent interior imaterial care acționează asupra unui corp. Sufletul și corpul nu sunt mai diferite unul față de celălalt decât ștanța unui sigiliu și ceara pe care se pune acesta. De asemenea, componentele sufletului sunt facultăți care se diferențiază între ele prin modul în care acționează și prin obiectele lor. Capacitatea de creștere este diferită față de capacitatea de a simți deoarece creșterea și simțul sunt două activități distincte, iar simțul văzului diferă față de simțul auzului nu pentru că ochii sunt diferiți față de urechi, ci pentru că sunetele sunt diferite față de culori.

Obiectele simțurilor se împart în două categorii: cele specifice unor anumite simțuri, cum ar fi culoarea, sunetul, gustul, mirosul, și cele perceptibile prin intermediul mai multor simțuri, cum ar fi mișcarea, numerele, forma, și mărimea. Un individ își poate da seama, de exemplu, dacă ceva se află în mișcare, fie cu ajutorul vederii, fie prin atingere, deci mișcarea este un „simț comun". Deși nu există un organ special pentru detectarea simțurilor comune, există o facultate pe care Aristotel o numește „simț general". Când cineva întâlnește un cal, de exemplu, îl poate vedea, auzi, atinge și mirosi; simțul general este cel care unifică aceste senzații în percepția unui singur obiect (deși informația că acest obiect este un cal, la Aristotel, este mai degrabă o funcție a intelectului decât un simț).

În afară de cele cinci simțuri și de simțul general, Aristotel identifică și alte facultăți, care mai târziu au fost grupate sub denumirea de „simțuri interioare", în mod special imaginația și memoria. Totuși, chiar și la nivelul pur filozofic, descrierile pe care le face Aristotel simțurilor interioare sunt nesatisfăcătoare.

La același nivel în ierarhie alături de simțuri, care sunt facultăți cognitive, există și o facultate afectivă, care este locul emoțiilor spontane. Aceasta este o parte a sufletului, care esențialmente este irațională, dar având capacitatea de a fi controlată de rațiune. Acesta este locul dorințelor și al pasiunii; când este luat sub stăpânire de rațiune, devine locul virtuților morale, cum ar fi curajul sau cumpătarea. Cel mai înalt nivel al sufletului este ocupat de minte sau de rațiune, locul gândirii și al deliberării. Gândirea este diferită de percepția simțurilor și este, pe Pământ, privilegiul oamenilor. Gândirea, ca și senzația, se reduce la realizarea de judecăți; dar senzația se reduce la lucruri particulare, pe când cunoștințele intelectuale se reduc la lucruri universale. Rațiunea poate fi practică sau teoretică și, prin urmare, Aristotel face distincția dintre facultatea deliberativă și cea speculativă.

Într-un pasaj din *De anima*, notoriu pentru dificultatea sa, Aristotel introduce încă o distincție între două tipuri de intelect: unul pasiv, care poate deveni „unul cu toate lucrurile", și unul activ, care „poate face toate lucrurile". Intelectul activ, spune el, este „separabil, impasibil și nealterat". În Antichitate și Evul Mediu, acest pasaj a fost subiectul unor interpretări cu mult diferite. Unii – în mod special comentatorii arabi – identificau agentul separabil activ cu Dumnezeu sau cu o altă inteligență supraumană. Alții – în special comentatorii occidentali – credeau că Aristotel identificase două facultăți diferite în intelectul uman: un intelect activ, care forma concepte, și un intelect pasiv, care era depozitul ideilor și al credințelor.

Dacă a doua interpretare este corectă, atunci Aristotel identifică aici o parte a sufletului uman care este separabilă de corp și nemuritoare. În acest fragment și chiar și în altele, se poate detecta la Aristotel, pe lângă noțiunea sa standard biologică despre suflet, o urmă de viziune platonică, potrivit căreia intelectul este o entitate distinctă, separabilă de corp. Nimeni nu a reușit să rupă complet tensiunea dintre gândirea biologică și cea transcendentală ale lui Aristotel.

Etica

Printre lucrările lui Aristotel au supraviețuit și trei tratate de filozofie morală: *Etica nicomahică*, în 10 cărți; *Etica eudemică*, în 7 cărți; și *Magna moralia (Etica mare)*. *Etica nicomahică* este în general considerată cea mai importantă dintre cele trei; este compusă dintr-o serie de tratate scurte, posibil unite de către fiul lui Aristotel, Nicomah. În sec. XIX, *Etica eudemică* a fost suspectată frecvent ca fiind lucrarea elevului lui Aristotel, Eudemos din Rodos, dar nu există nici un motiv întemeiat pentru a ne îndoi de autenticitatea ei. Interesant, *Etica nicomahică* și *Etica eudemică* au trei cărți comune: cărțile V, VI și VII ale celei dintâi

sunt aceleași cu cărțile IV, V și VI ale celei din urmă. Cu toate că această chestiune a fost disputată secole de-a rândul, este foarte probabil ca locul original al celor trei cărți comune să fi fost *Etica eudemică*; există și probabilitatea ca Aristotel să-și fi folosit opera pentru un curs de etică pe care l-a predat la Lyceum în perioada sa de maturitate. *Magna moralia* este alcătuită din note, probabil ale unui student necunoscut care luase parte la un astfel de curs.

Fericirea

Abordarea lui Aristotel asupra eticii este teleologică. Dacă viața merită trăită, susține el, cu siguranță este așa dintr-un motiv care duce în sine la un sfârșit – i.e., dorim să trăim doar de dragul de a trăi. Așadar, orice ar fi cel mai înalt nivel de bogăție umană, trebuie să îl dorim doar de dragul de a face acel lucru, și toate celelalte lucruri bune trebuie să fie dorite tot de dragul de a le face. Una dintre concepțiile populare asupra celui mai înalt nivel de bogăție umană este plăcerea – plăcerea de a mânca, de a bea, de a face sex, împreună cu plăcerile estetice și intelectuale. Alți oameni preferă o viață plină de activități cinstite în sfera politică. Un al treilea candidat posibil pentru cel mai înalt nivel de bogăție umană este contemplarea științifică și filozofică. Aristotel reduce astfel răspunsurile la întrebarea „Cum este o viață bogată?" la o listă scurtă de trei: viața filozofică, viața politică și viața voluptuoasă. Această triadă este cheia investigației sale etice.

„Fericire", termenul folosit de Aristotel pentru a desemna cel mai înalt nivel de bogăție umană, este de obicei tradus din grecescul *eudaimonia*. Trebuie reținut faptul că ceea ce Aristotel vrea să spună prin *eudaimonia* e ceva mai apropiat de bună-stare sau abundență, decât oricare alt sentiment de mulțumire. Aristotel susține că fericirea este activitatea sufletului rațional aflat în concordanță cu virtutea. Oamenii trebuie să aibă o funcție, așa cum au sculptorii, de ex., la fel ca și componentele și organele fiecărei ființe umane. Această funcție trebuie să fie strict specifică oamenilor; astfel, ea nu se poate baza pe creștere și hrană, deoarece oamenii împart această funcție cu plantele, și nici pe viața simțurilor, deoarece pe aceasta o împart cu animalele. Trebuie așadar să se folosească de ciudata facultate umană a rațiunii. Cel mai înalt nivel de bogăție umană este același cu buna funcționare a omului, și buna funcționare a omului este aceeași cu buna folosire a facultății rațiunii – adică, activitatea întreprinsă de sufletul rațional în concordanță cu virtutea. Există două tipuri de virtute: morală și intelectuală. Virtuțile morale sunt exemplificate prin curaj, cumpătare, și liberalitate; virtuțile-cheie ale intelectului sunt înțelepciunea, care guvernează comportamentul etic, și deliberarea, care este exprimată prin căutările științifice și prin meditație.

Virtutea

Virtuțile oamenilor sunt un subset al calităților lor bune. Acestea nu sunt înnăscute, ca văzul, ci dobândite prin exercițiu și pierdute prin dezobișnuință. Sunt stări de durată, și diferă de pasiunile de moment, cum ar furia și mila. Virtuțile sunt stări de caracter care se manifestă prin țeluri și în acțiuni. Virtuțile morale se manifestă prin țeluri pozitive – adică, prin feluri de a acționa în concordanță cu un plan bun de viață. Se manifestă, de asemenea, prin acțiunile care evită excesele și defectele. O persoană temperată, de exemplu, va evita să mănânce și să bea prea mult, dar va evita de asemenea să mănânce și să bea prea puțin. Virtutea alege calea medie, sau de mijloc, între exces și defect. În afară de țeluri și de acțiuni, virtutea privește și sentimentele. Cineva poate fi, de exemplu, interesat în mod obsesiv de sex sau prea puțin interesat; o persoană temperată va alege gradul potrivit de interes și nu va fi nici desfrânată, nici frigidă.

În timp ce toate virtuțile morale sunt mijloace ale acțiunii și ale pasiunii, nu înseamnă că fiecare tip de acțiune și pasiune poate avea o cale de mijloc virtuoasă. Există unele acțiuni care nu au o măsură potrivită, pentru că orice măsură a acestora este prea mare; Arisotel dă ca exemple crima și adulterul. Virtuțile, în afara faptului că privesc mijloacele de acționare și pasiunea, sunt în sine mijloace, în sensul că ocupă o cale de mijloc între două vicii contrarii. Astfel, virtutea curajului are de o parte nesăbuința și de cealaltă lașitatea.

Descrierea pe care Aristotel o dă virtuților drept căi de mijloc nu este un truism. Este o teorie etică separată care contrastează cu alte sisteme influente de diferite tipuri. Contrastează, pe de o parte, cu sistemele religioase care conferă un rol central conceptului de lege morală, concentrându-se pe aspectele restrictive ale moralității. Diferă, de asemenea, de sisteme morale ca utilitarismul, care judecă ce e rău și ce e bine într-o acțiune în funcție de consecințele acesteia. Spre deosebire de utilitariști, Aristotel crede că există unele tipuri de acțiuni care sunt greșite moral din principiu.

Calea de mijloc care reprezintă virtutea morală este determinată de virtutea intelectuală a înțelepciunii. Înțelepciunea este exprimată în mod caracteristic în formularea recomandărilor de acțiune – „silogismele practice", cum le numește Aristotel. Un silogism practic este o rețetă generală pentru o viață bună, urmată de o descriere corectă a circumstanțelor în care se află agentul și terminând cu hotărârea acțiunii potrivite.

Înțelepciunea, virtutea intelectuală specifică rațiunii practice, este inseparabilă de virtuțile morale ale părții afective a sufletului. Doar dacă agentul posedă o virtute morală, va putea obține o rețetă potrivită pentru o viață bună. Doar dacă este înzestrat cu inteligență, acesta va putea să aprecieze corect circumstanțele în care va lua o decizie. Este imposibil, spune Aristotel, să fii un om foarte bun fără înțelepciune sau să fii foarte înțelept fără virtuți morale. Doar atunci când se unesc rațiunea corectă și dorința potrivită rezultă o acțiune cu adevărat virtuoasă. Astfel, acțiunea virtuoasă este mereu rezultatul unei raționări practice de succes. Dar raționarea practică poate fi deficientă în diferite feluri. Cineva ar putea acționa printr-o alegere de viață vicioasă; o persoană lacomă, de exemplu, și-ar putea plănui viața în jurul ideii de a-și maximiza plăcerea actuală. Aristotel numește o astfel de persoană „necumpătată". Până și oamenii care nu aprobă o astfel de premisă hedonistă pot, din când în când, să se desfete. Neputința de a aplica într-o anumită situație un plan de viață în general bun este numită de Aristotel „incontinență".

Acțiune și contemplare

Plăcerile care intră în sfera cumpătării, a necumpătării și a incontinenței sunt cunoscutele plăceri trupești: mâncarea, băutura și sexul. În schimb, când vorbește despre plăceri, Aristotel explorează un teritoriu mult mai vast. Există două plăceri estetice: plăcerile simțurilor inferioare, adică pipăitul și gustul, și plăcerile simțurilor superioare, adică văzul, auzul și mirosul. În sfârșit, în vârful ierarhiei se află plăcerile minții.

Platon pusese întrebarea dacă viața cea mai bună constă în căutarea plăcerii sau în exersarea virtuților morale. Răspunsul lui Aristotel este că, dacă sunt înțelese corect, cele două nu se află în rivalitate una cu cealaltă. Exersarea celei mai înalte forme a virtuții este același lucru cu cea mai pură formă de plăcere; fiecare este identică cu cealaltă și cu fericirea. Cele mai înalte virtuți sunt cele intelectuale, iar dintre ele Aristotel a făcut deosebirea între înțelepciune și înțelegere. La întrebarea dacă fericirea poate fi identificată cu plăcerea înțelepciunii sau cu plăcerea înțelegerii, Aristotel răspunde în mod diferit în tratatele sale de etică. În *Etica nicomahică*, fericirea perfectă, deși presupune virtuți morale, este constituită doar din activitatea meditației filozofice, pe când, în *Etica eudemică*, ea constă în exersarea armonioasă a tuturor virtuților, intelectuale și morale.

Idealul eudemic al fericirii, având în vedere rolul pe care îl dă meditației, virtuților morale și plăcerii, poate pretinde a combina caracteristicile celor trei vieți tradiționale – viața filozofului, viața politicianului și viața celui care caută plăcerea. Persoana fericită va pune preț pe meditație înainte de toate, însă o parte din viața sa va fi dedicată exersării virtuților morale în sfera politică și în savurarea moderației plăcerilor natural umane, atât trupești cât și sufletești. Dar până și în *Etica eudemică*, „a fi în slujba și a contempla divinitatea" stabilește standardul pentru exersarea potrivită a virtuților morale, iar în *Etica nicomahică*, această contemplare este descrisă ca o activitate supraumană a unei părți divine a naturii umane. Cuvintele finale ale lui Aristotel despre etică sunt că, deși sunt muritori, oamenii trebuie să se străduiască să devină cât mai nemuritori.

Teoria politică

Trecând de la etică la politică, cititorul este coborât cu picioarele pe pământ. „Omul este un animal politic", observă Aristotel; oamenii sunt ființe alcătuite din sânge și piele, care trăiesc împreună în orașe și comunități. Ca și lucrările sale de zoologie, studiile de politică îmbină observația cu teoria. El și studenții săi au documentat constituțiile a 158 de state – una dintre acestea, *Constituția Atenei*, a supraviețuit pe papirus. Politica urmărește, după cum spune Aristotel, să investigheze, pe baza constituțiilor adunate, ceea ce face un guvern bun și ceea ce face un guvern prost, și să identifice factorii favorabili sau nefavorabili pentru conservarea constituției.

Aristotel afirmă că toate comunitățile caută un anumit nivel de bunăstare. Statul (polis), în particular orașul-stat Atena, este cel mai înalt nivel de comunitate, care caută cel mai înalt nivel de bunăstare. Cele mai primitive comunități sunt familiile alcătuite din bărbați și femei, stăpâni și sclavi. Familiile se unesc pentru a forma un sat, iar mai multe sate se unesc pentru a forma un stat, care reprezintă prima comunitate autonomă. Statul nu este cu nimic mai puțin natural decât familia, lucru demonstrat prin faptul că oamenii au capacitatea de a vorbi, al cărei scop este

„să expună avantajele și dezavantajele, și în același fel ceea ce este justificat și ceea ce este nejustificat". Fondarea statului a fost una dinte cele mai mari binecuvântări, deoarece doar în interiorul unui stat pot oamenii să-și atingă potențialul.

Guvernarea, spune Aristotel, trebuie să aparțină unuia singur, celor puțini sau celor mulți; iar guvernele pot guverna pentru binele general sau pentru binele conducătorilor. Guvernarea de către o singură persoană, pentru binele general, se numește „monarhie", iar pentru binele personal, „tiranie". Guvernarea de către o minoritate se numește „aristocrație", dacă urmărește cele mai bune interese ale statului, și „oligarhie" dacă este doar în interesul minorității aflate la guvernare. Guvernarea populară, cu scopuri comune, este numită „politie"; cuvântul „democrație" este rezervat pentru guvernarea anarhică a gloatei.

Dacă o comunitate include un individ sau o familie mult superioară, atunci, spune Aristotel, monarhia este cea mai bună constituție. Dar astfel de cazuri sunt rare și riscul de eșec este mare, deoarece monarhia instigă la tiranie, care este cea mai proastă constituție dintre toate. Aristocrația, teoretic, este următoarea constituție după monarhie (deoarece minoritatea aflată la putere va fi cea mai calificată pentru acest lucru), dar, în practică, Aristotel preferă un fel de constituție democratică, pentru că ceea ce el numea „politie" este statul în care săracii și bogații își respectă drepturile unii altora, și cei mai calificați dintre cetățeni conduc, având consimțământul tuturor.

Două elemente ale învățăturilor lui Aristotel au influențat instituțiile politice europene vreme de multe secole: justificarea pe care o oferă pentru sclavie și condamnarea cametei. Unii oameni, spune Aristotel, gândesc că autoritatea stăpânului asupra sclavului este contrară naturii și deci este nejustificată. Dar aceștia se înșală amarnic: sclavul, prin natura lui, nu aparține sieși, ci este proprietatea altcuiva. Aristotel este de acord, în schimb, cu faptul că în practică mare parte din sclavie este nejustificată, și el presupune că, dacă niște mașinării fără suflet ar putea să îndeplinească sarcinile noastre domestice, nu ar mai fi nevoie de sclavi care să acționeze ca niște unelte vii. Totuși, unii oameni sunt atât de inferiori și primitivi, încât este mai bine pentru ei să fie controlați de un stăpân, decât să fie lăsați pradă propriilor păcate.

Deși nu era aristocrat, Aristotel avea un dispreț aristocratic pentru comerț. Bunurile pe care le posedăm, spune el, au două întrebuințări, una bazată pe necesitate și una nebazată pe necesitate. Banii au și ei întrebuințări bazate sau nebazate pe necesitate; întrebuințarea bazată pe necesitate este aceea de a-i da în schimbul mâncării și al serviciilor, nu să fie dați cu împrumut pentru a obține dobândă. Dintre toate metodele de a face bani, „a îngrămădi moneda" este cea mai nefirească.

Retorică și poetică

Pentru Aristotel, retorica este o disciplină neutră din punct de vedere al temei, care studiază metode posibile de persuasiune. Când îi sfătuiește pe oratori cum să se folosească de dispoziția publicului, Aristotel încearcă o tratare sistematică și adeseori pătrunzătoare a sentimentelor umane, studiind pe rând mânia, ura, teama, rușinea, mila, indignarea, invidia și gelozia – în fiecare caz oferă o definiție a sentimentului și o listă de obiecte și cauze.

Poetica este mult mai cunoscută decât *Retorica*, cu toate că a supraviețuit doar prima carte a celei dintâi, care studiază poezia epică și tragică. Cartea își propune, printre altele, să-i răspundă lui Platon, care critica arta reprezentativă. Conform teoriei Formelor, obiectele materiale sunt copii imperfecte ale Formelor originale, reale; reprezentările artistice ale obiectelor materiale sunt așadar copii ale copiilor, extrase de două ori din realitate. De asemenea, teatrul produce în mod special un efect de corupere, deoarece stârnește sentimente nedemne în publicul său. Ca răspuns, Aristotel stăruie asupra faptului că imitația, atât de departe de activitatea degradantă descrisă de Platon, este ceva natural la oameni încă din copilărie și este una dintre caracteristicile pentru care oamenii sunt superiori animalelor, deoarece astfel se mărește volumul de lucruri pe care le-ar putea învăța. Pentru a răspunde nemulțumirii lui Platon, care spunea că dramaturgii sunt imitatori ai vieții de zi cu zi, care este în sine doar o imitație a vieții reale a Formelor, Aristotel face o comparație între poezie și istorie. Misiunea poetului este de a descrie nu ceva care chiar s-a întâmplat, ci ceva care s-ar putea la fel de bine să se întâmple – ceva care este posibil pentru că este necesar sau verosimil. Din acest motiv, poezia este mai filozofică și mai importantă decât istoria, deoarece poezia vorbește despre ceva universal, despre istoria unui singur lucru. Aproape toate circumstanțele prin care trece un om în viața de zi cu zi sunt pură întâmplare; doar în ficțiune se pot urmări un personaj și o acțiune care se ghidează singure către consecințele lor

naturale. Nefiind o corupere a sentimentelor, cum gândea Platon, teatrul produce un efect benefic asupra lor. Tragedia, spune Aristotel, trebuie să conțină episoade care trezesc mila și teama, pentru a obține o „purificare“ a acestor sentimente. Nimeni nu știe prea sigur la ce se referea Aristotel prin chatarsis sau purificare. Dar poate că voia să spună că a privi o tragedie ajută oamenii să-și privească propriile necazuri și griji, deoarece în ea observă cum o catastrofă îi poate surprinde până și pe cei care le sunt cu mult superiori.

Moștenirea aristotelică

Din Renaștere a devenit o tradiție ca Academia și Lyceumul să fie privite ca doi poli opuși ai filozofiei. Platon este idealist, utopic, spiritual; Aristotel este realist, utilitarist, practic. (Această părere este reflectată în faimoasa imagine a lui Platon și Aristotel în fresca lui Rafael de la Vatican, *Școala din Atena*). Însă, doctrinele pe care Platon și Aristotel le au în comun sunt mai importante decât cele pe care nu le au în comun. Mulți istorici ai ideilor postrenascentiști au fost mai puțin receptivi decât comentatorii de la sfârșitul Antichității și au considerat că este de datoria lor să-i împace armonios pe cei mai mari filozofi ai lumii cunoscute. În orice caz, realizările lui Aristotel sunt uluitoare. A fost primul savant din istorie. A fost primul autor ale cărui opere care au supraviețuit conțin observații amănunțite și considerabile despre fenomene naturale și a fost primul filozof care a reușit să consolideze relația dintre observație și teorie în raționamentul științific. A identificat diferite discipline științifice și a explorat relația dintre acestea. A fost primul profesor care și-a organizat cursurile, introducându-le într-o programă. Lyceumul său a fost primul institut de cercetare în care mulți cărturari și cercetători și-au unit forțele pentru a răspunde unor întrebări și pentru a documenta multe lucruri. În sfârșit, dar nu lipsit de importanță, este faptul că a fost prima persoană din istorie care a pus bazele unei biblioteci științifice, o colecție sistematică de lucrări care să fie folosită de colegii săi și care să fie lăsată posterității.

După câteva milenii, Platon și Aristotel încă mai pot fi numiți cei mai mari filozofi care au trăit vreodată. Deși contribuția la filozofie este relativ aceeași, Aristotel a adus o mai mare contribuție la patrimoniul intelectual al lumii. Nu numai fiecare filozof, ci și fiecare om de știință îi este îndatorat. Își merită titlul pe care i l-a dat Dante: „al cărturarilor părinte“.

aritmetică

Ramură a matematicii care se ocupă de proprietățile numerelor și studiază posibilitățile de combinare a acestora, prin adunare, scădere, înmulțire și împărțire. La început a avut ca obiect de studiu numai numerele întregi, însă aria s-a extins, incluzând treptat și numerele reale. Cele mai importante proprietăți ale aritmeticii (unde a și b sunt numere reale) sunt legea comutativității adunării și înmulțirii, $a + b = b + a$ și $ab = ba$; legea asociativității adunării și înmulțirii, $a + (b + c) = (a + b) + c$ și $a(bc) = (ab)c$; și legea distributivității, care leagă adunarea și înmulțirea, $a(b + c) = ab + ac$. Aceste proprietăți includ scăderea (adunarea unui număr negativ) și împărțirea (înmulțirea cu o fracție).

aritmie

Variații față de viteza sau ritmul normal al bătăilor inimii, provocate de probleme la nivelul stimulatorului cardiac sau al nervilor care transmit semnalele acestuia. Aritmiile accidentale sunt un fenomen normal. Tahicardia înseamnă un ritm cardiac regulat, dar mai rapid, iar bradicardia înseamnă un ritm cardiac mai lent. Bătăile atriale sau ventriculare premature reprezintă extracontracții ale ritmului normal. Aritmia continuă în cazul unora dintre afecțiunile cardiace, poate reduce capacitatea inimii de a asigura volumul necesar de sânge în organism și poate duce la insuficiență cardiacă. Aritmiile severe pot declanșa fibrilații atriale sau fibrilații ventriculare. Aritmiile sunt depistate cu ajutorul electrocardiografiei și se tratează cu șocuri electrice (adesea prin intermediul unui stimulator cardiac artificial) sau prin medicamente de tipul quinidină sau digitalin.

Arizona

Stat în SV Statelor Unite. Se învecinează cu Mexic și statele americane Utah, New Mexico, California și Nevada. Suprafața: 295 236 kmp; 5 130 632 loc. (2000). Centrul administrativ: Phoenix. Cea mai mare altitudine din Arizona este atinsă de vârful Humphrey, 3 850 m. Aici se află parcurile naționale Marele Canion și Pădurea Pietrificată. Arizona deține și cea mai mare suprafață locuită de indienii americani de pe teritoriul Statelor Unite. Primii oameni s-au așezat în regiune în urmă cu mai bine de 25 000 de ani. Indienii nomazi, apași și navajo, au ajuns aici după dispariția civilizațiilor anasazi și hohokam. Au fost urmați, în sec. XVI, de vânătorii de comori spanioli care veneau din Mexic. Între aceștia se afla și Francisco Vazquez

de Coronado, ceea ce a susținut pretențiile Mexicului asupra teritoriului. În 1776, armata mexicană a construit la Tucson prima sa structură defensivă. În urma războiului mexican, Arizona a fost cedată Statelor Unite, devenind parte a teritoriului numit New Mexico în 1848; Achiziția Gadsden s-a adăugat acesteia în 1853. Organizat în 1863 ca teritoriu, Arizona a devenit în 1912 cel de-al 48-lea stat american. Deși destul de slab populat, în ultimele decenii s-au înregistrat importante sporuri demografice, datorită condițiilor climaterice. Aproape o cincime din populație este vorbitoare de spaniolă, 5% din populație este de origine amerindiană, această categorie incluzând populațiile navajo, hopi, apași, papago și pima. Economia dezvoltată a statului cuprinde ramuri precum agricultura, industria extractivă, aerospațială, electronică și turismul.

Arjan
(1581-1606)

Al cincilea guru sikh (1581–1606) și primul martir al acestei religii. A realizat compilația de texte care formează cartea sfântă sikh, pe care se bazează *Adi Granth*, și a terminat construirea Templului de Aur de la Amritsar, India. A fost primul guru care a îndeplinit funcția de conducător spiritual și politic al sikhismului. În această calitate, a transformat Amritsar într-un centru comercial și a intensificat eforturile misionare. Poet prolific, a fost și autor de imnuri. În timpul regimului tolerant al împăratului mogul Akbar, și-a desfășurat nestingherit activitatea, dar succesorul lui Akbar l-a torturat și, în cele din urmă, l-a ucis pentru că nu eliminase din *Adi Granth* pasajele ofensatoare la adresa hinduismului și a islamului.

Arjuna

Unul dintre cei cinci frați, eroi ai epopeii *Mahabharata*. Ezitarea lui de a intra în luptă îl fac pe Krishna, care se înfățișase ca prietenul lui și conducător al carului de luptă, să țină un discurs despre datorie, prezentat în textul indian *Bhagavad Gita*. Simbol al îndemânării, al simțului datoriei și al compasiunii, însetat de cunoaștere adevărată, Arjuna este o figură centrală în mitologia și teologia hinduse.

Arkansas

Stat central-sudic din SUA. Suprafața: 137 731 kmp; 2 673 400 loc. (2000). Centrul administrativ: Little Rock. Se învecinează cu statele Missouri, Tennessee, Mississippi, Louisiana, Texas și Oklahoma. Cea mai mare altitudine se înregistrează pe muntele Magazine – 839 m. Primii locuitori ai ținutului au fost indienii care trăiau pe malurile fluviului Mississippi, pe la 500 d.Hr. De-a lungul fluviului s-au găsit vestigii funerare ale culturilor tumulare. Exploratorii spanioli și francezi au traversat regiunea între sec. XVI și XVII. Prima atestare documentară a unei așezări europene permanente este la Arkansas Post și datează din 1686. Intrat în posesia SUA ca parte a Achiziției Louisiana, ținutul Arkansas a fost constituit în 1819. Actualele granițe ale statului au fost stabilite în 1828. În 1836, Arkansas a devenit al 25-lea stat al SUA, separându-se însă în 1861, în timpul Războiului Civil American, când a aderat la Confederație. A fost readmis în Uniune în 1868. După Reconstrucție, o politică segregaționistă rigidă a fost instaurată până în 1957, când a fost introdusă desegregarea în școli prin ordin judecătoresc. Predominant agrară în trecut, economia statului cuprinde acum exploatări miniere și producție industrială. Turismul este promovat mai ales de izvoarele cu ape minerale din Parcul Național Hot Springs și de stațiunile din munții Ozark.

Arkansas

Râu, afluent al fluviului Mississippi. Izvorăște în zona centrală a podișului Colorado, SUA. Având o lungime de 2 333 km, curge spre E, traversează S statului Kansas și apoi se îndreaptă spre SE, prin NE statului Oklahoma, tăind în două statul Arkansas pe teritoriul căruia se varsă în fluviul Mississippi. Cu o porțiune navigabilă de 1 046 km, are ca afluenți principali râurile Canadian și Cimarron. Se crede că a fost traversat de Francisco Vasquez de Coronado în 1541, aproape de Dodge City, Kansas, și de Zebulon Pike, în 1806.

Arkansas, Universitatea ~

Universitate de stat cu campusuri în Fayetteville (campusul principal), Little Rock, Pine Bluff și Monticello. La Little Rock se află și sediul Universității de Medicină din Arkansas. Campusul din Fayetteville a fost fondat în 1871. Este cea mai mare dintre universitățile acestui stat.

Arkona

Cetate-templu construită de slavii de vest între sec. IX-X, în onoarea zeului războiului, Svantovit, și distrusă în 1168/1169 de danezii creștini, în timpul asaltului asupra insulei Rügen din S Mării Baltice. Conform cronicii lui Saxo Grammaticus,

era o construcție din lemn cu acoperiș roșu, înconjurată de o curte și de un gard. Pe pereți erau incrustate și pictate diverse simboluri. Sanctuarul interior adăpostea o statuie a zeului Svantovit, înfățișat cu patru capete și gâturi orientate în direcții opuse. Existența reală a templului a fost dovedită prin săpăturile din 1921.

Arkwright, Sir Richard

(23.12.1732, Preston, Lancashire, Anglia - 03.08.1792, Cromford, Derbyshire)

Inventator și industriaș britanic din domeniul textilelor. Prima sa mașină de filat a fost brevetată în 1769 (*vezi* Lewis Paul). Mașina hidraulică de filat producea fire de bumbac folosite pentru urzeală (*vezi* țesătură), mult mai rezistente decât cele obținute la roata de tors care erau utilizabile doar ca fire de bătătură. În 1773 a produs pentru prima dată pânză din bumbac sută la sută. A deschis câteva fabrici dotate cu echipamente capabile să parcurgă etapele de confecționare a țesăturilor, de la dărăcire la filare (*vezi* laminare).

arlechin

Personaj principal din repertoriul italian al commedia dell'arte. În sec. XVI, acesta era un servitor șiret, lipsit de scrupule și glumeț, dar în sec. XVII devenise un valet credincios implicat în afaceri sentimentale. Costumul a evoluat de la hainele țărănești pe care erau cusute bucăți de pânză colorată la unul mulat, împodobit cu triunghiuri și romburi din materiale sclipitoare. Purta o *batte* sau o sabie și o mască neagră care îi acoperea jumătate din față. În Anglia, pe la mijlocul sec. XVIII, arlechinul era portretizat de John Rich într-un dans de pantomimă (*vezi* mimă și pantomimă). De asemenea, era personajul principal al comediei bufe.

Arledge, Roone

(08.07.1931, Forest Hills, New York, SUA - 05.12.2002, New York)

Director al unei televiziuni americane. Și-a început cariera la ABC-TV în 1960 ca producător de emisiuni sportive. A devenit președintele canalului ABC Sports și președintele grupului ABC News and Sports (1985–1990). Este creatorul unor emisiuni, cum ar fi *Marea lume a sportului* (Wide World of Sports, 1961) și *Fotbalul de luni noaptea* (Monday Night Football,1968). A fost producătorul transmisiilor a zece ediții ale Jocurilor Olimpice și îi aparțin multe inovații tehnice și editoriale în prezentarea evenimentelor sportive.

Arlen, Harold *născut* Hyman Arluck

(15.02.1905, Buffalo, New York, SUA - 23.04.1986, New York, New York)

Compozitor american. Și-a câștigat existența ca interpret și aranjor. În 1929 a început colaborarea fructuoasă cu Ted Koehler (1894–1973) cu piesa *Get Happy*, cântecele următoare fiind prezentate în cadrul unor spectacole de la Cotton Club din Harlem. Printre spectacolele muzicale ale lui Arlen de pe Broadway se numără *Fata lui Bloomer* (Bloomer Girl, 1944) și *Femeia din St. Louis* (St. Louis Woman, 1946). Pentru Hollywood, Arlen a scris cântecele *It's Only a Paper Moon, Let's Fall in Love, That Old Black Magic*. Cel mai cunoscut cântec al său este *Over the Rainbow* (versuri de E.Y. Harburg) din *Vrăjitorul din Oz* (Wizard of Oz, 1939).

Arles

Oraș, 50 453 loc. (1999), din SE Franței. A fost ocupat și întărit de romani în sec. I d.Hr. Datorită comerțului, Arles a devenit un oraș de importanță majoră în Imperiul Roman. În sec. X a devenit capitala Burgundiei, fiind cunoscut și sub numele de Regatul Arles. Se mai păstrează încă porțiuni din zidul construit în epoca romană, care împrejmuia orașul vechi. Arena romană datând din sec. I d.Hr. mai este încă folosită pentru coride și pentru reprezentații teatrale. Aici a locuit Vincent van Gogh în timpul uneia dintre perioadele sale cele mai creative. Arles a rămas port fluvial pe Ron, iar economia sa se bazează în special pe turism și agricultură.

Arlington

Așezare, 189 453 loc. (2000), neîncorporată administrativ în N statului Virginia. Situată pe malul fluviului Potomac, față în față cu Washington DC, orașul este capitala ținutului Arlington, care a făcut parte din Washington DC din 1789 până în 1846, când a fost retrocedat statului Virginia. Aici se află Cimitirul Național Arlington (amplasat pe fosta proprietate a lui Robert E. Lee), Aeroportul Național Ronald Reagan și sediile multor instituții federale, printre care și Pentagonul.

Armaghedon

În Noul Testament, locul în care regii lumii, conduși de forțele demonice, vor declara război forțelor divine la sfârșitul veacurilor. Armaghedonul este menționat numai în *Apocalipsa Sfântului Ioan*. Numele poate avea sensul „muntele din Megiddo", cu referire la orașul Megiddo - așezare cu importanță strategică în Palestina. Alte surse biblice indică Ierusalimul ca loc de desfășurare a bătăliei.

Armagh

District, 54 263 loc. (2001), din Irlanda de Nord. În trecut a fost parte componentă a comitatului Armagh. A fost constituit ca district în 1973. Se întinde la S de Lough Neagh. Partea de N a districtului este principala zonă pomicolă a insulei, partea de S, aflată la granița cu Republica Irlanda, a fost scena unor conflicte religioase violente în ultimele decenii. Reședința districtului este orașul cu același nume, Armagh. Conform tradiției, aici a întemeiat Sfântul Patrick prima biserică irlandeză în sec. V d.Hr., cel mai important centru spiritual al Europei între sec. V–IX. Ocupat în sec. XVI de forțele protestante engleze, Armagh a devenit un înfloritor centru protestant religios și laic, aspect reflectat de numeroasele monumente și clădiri din epoca georgiană.

Armagnac

Mic teritoriu din Gasconia istorică, în SV Franței. O porțiune a sa a făcut parte din provincia romană Aquitania (*vezi* Aquitania). Din 960 d.Hr. a devenit comitat și s-a extins ocupând o zonă-tampon între teritoriile controlate de regii francezi (Toulouse) și cele controlate de englezi (Guyenne). Rezistența locuitorilor împotriva invadării Franței de către regele Angliei Henric V a fost înfrântă în bătălia de la Azincourt. Anexat Franței pentru prima dată în 1497, a revenit la aceasta în 1607 prin intermediul descendenților familiei de Navarra. Redevenit comitat din 1645, a fost desființat în 1789. Regiunea este cunoscută pentru faimosul coniac Armagnac.

Armani, Giorgio

(n. 11.07.1934, Piacenza, Italia)

Creator de modă italian. A abandonat studiile de medicină și a lucrat la departamentul de achiziții al unui magazin universal (1957–1964), înainte de a-și începe pregătirea de designer vestimentar. Între 1974–1975, și-a lansat propria marcă vestimentară de haine pret-à-porter pentru bărbați și femei. În 1980–1981 a fondat filialele Giorgio Armani din SUA - Emporio Armani și Armani Jeans –, iar în 1989 a deschis magazine la Londra. A fost inițiatorul stilului lejer de îmbrăcăminte în moda masculină și al hainelor cu umeri largi pentru femeile de afaceri. Modelele sale sunt adesea caracterizate ca luxoase, strălucitoare, din materiale scumpe, adaptate vieții citadine.

Armata Populară Malaysiană Antijaponeză (AAJPM)

Mișcare de gherilă formată pentru a se opune ocupării de către japonezi a zonei Malayei peninsulare, în Al Doilea Război Mondial. Armata britanică, anticipând o invazie japoneză, a instruit mici grupări de etnici malaysieni ca trupe de gherilă; acestea au devenit AAJPM. Membrii forței armate, în general comuniști chinezi, au fost priviți ca eroi de război și au încercat să preia puterea înainte ca armata britanică să se întoarcă. Conducerea gherilei a intrat apoi în ilegalitate, până la revolta din 1948, când a inițiat o răscoală numită Urgența Malaysiană.

Armata Noului Model

(1645)

Armată care a câștigat războiul civil englez pentru Parlament. A fost înființată în locul milițiilor locale, pentru a forma o forță bine antrenată recrutată din toate regiunile Angliei. Noua armată a înlocuit și armatele private, racolate de generali care nu dispuneau de o comandă unificată. Sub conducerea baronului Fairfax și a lui Oliver Cromwell, Armata Noului Model a câștigat bătălia de la Naseby și a încheiat cu succes prima fază a războaielor civile.

Armata Populară de Eliberare

Organizație unificată a forțelor terestre, maritime și aeriene chineze. Trupele sale însumează 3 milioane de membri, făcând din aceasta una dintre cele mai mari forțe din lume. Armata Populară de Eliberare a apărut în timpul Răscoalei de la Nanchang din 1927, când comuniștii s-au ridicat împotriva naționaliștilor. A fost numită inițial Armata Roșie, iar sub conducerea lui Mao Zedong și Zhu De numărul recruților a crescut, de la 5 000 în 1929 la 200 000 în 1933. Această forță a supraviețuit Marșului cel Lung al retragerii din fața naționaliștilor. O mare parte a acesteia, respectiv Armata celei de-a Opta Căi, a luptat alături de naționaliști împotriva japonezilor în N Chinei. După Al Doilea Război Mondial, forțele comuniste i-au schimbat numele în Armata Populară de Eliberare și i-au înfrânt pe naționaliști, instaurând Republica Populară Chineză în 1949. *Vezi și* Lin Biao, Mao Zedong.

Armata Republicană Irlandeză /Irish Republican Army (IRA)/

Organizație paramilitară înființată în 1919 cu scopul de a pune capăt dominației britanice în Irlanda de Nord și de a realiza unificarea cu Republica Irlanda. IRA a folosit forța armată pentru a atinge aceleași obiective ca și Sinn Féin, însă cele două organizații au acționat întodeauna independent. După întemeierea Statului

Liber Irlandez (1921), IRA nu a acceptat înființarea separată a Irlandei de Nord, iar violențele au continuat. În 1931, IRA a fost declarată formațiune ilegală, iar legislativul irlandez a aprobat arestarea și întemnițarea fără judecată a membrilor acesteia. A câștigat susținerea populară în anii 1960, când catolicii din N Irlandei au declanșat o campanie pentru drepturi civile ca reacție față de discriminările la care erau supuși de populația protestantă, majoritară. În 1969, IRA s-a scindat în două aripi: prima era cea marxistă oficială, care evita violența, iar a doua era cea a provizionalilor (Provos), catolici din Ulster, adepți ai folosirii terorismului împotriva protestanților și a armatei britanice. Această politică a dus la asasinarea lordului Mountbatten în 1979 și la uciderea a 1 800 de persoane, la începutul anilor 1990. În 1994, IRA a declarat încetarea focului, iar reprezentanții săi politici au fost acceptați la convorbirile multipartite din 1997. Negocierile au dus la Acordul din Vinerea Mare (1998) prin care IRA accepta dezarmarea. În anii care au urmat, IRA a distrus o parte din armamentul deținut, dar nu în întregime, ceea ce a îngreunat procesul de pace. În 2005 a anunțat că renunță la mijloacele armate și va apela numai la cele pașnice pentru a-și atinge obiectivele.

Armata Roșie

Armata Uniunii Sovietice. A fost creată după Revoluția Rusă din 1917, primul său conducător civil fiind Lev Troțki, care s-a dovedit a fi un strateg și un administrator strălucit. Formată în special din muncitori și țărani, Armata Roșie nu dispunea de un corp de ofițeri, astfel încât Troțki a fost nevoit să mobilizeze ofițeri din fosta armată țaristă, până când a fost instruit un nou corp de ofițeri a căror loialitate politică nu putea fi pusă sub semnul întrebării. Partidul Comunist a repartizat comisari în toate unitățile militare pentru a asigura rigoarea politică. În 1937, Iosif Stalin a făcut o epurare în rândurile conducerii, lăsând în urmă o armată demoralizată și nepregătită pentru atacul neașteptat al germanilor din 1941. Cu toate acestea, armata s-a refăcut rapid până în 1945, efectivul numărând în acel moment peste 11 milioane de militari, fiind depășită ca forță doar de armata Statelor Unite. În 1946 a primit denumirea de Armata Sovietică, iar în 1960, atribuțiile comisarilor politici au fost transferate ofițerilor. *Vezi și* Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste.

Armata Salvării

Mișcare internațională creștină de caritate. A fost fondată în 1865 de William Booth, cu scopul de a oferi hrană și adăpost săracilor din Londra. În 1878, el a numit-o Armata Salvării și a organizat-o ca o structură militară. Membrii ei sunt numiți soldați, iar ofițerii își câștigă gradele, care merg de la locotenent la general de brigadă. Convertiților li se cere să semneze un angajament și să-și ofere voluntar serviciile. Doctrinele sunt asemănătoare cu cele ale altor mișcări evanghelice protestante, deși Booth nu a considerat necesare tainele. Întâlnirile se desfășoară într-o atmosferă de cântece și aplauze, cu muzică instrumentală, mărturisiri personale, rugăciuni libere și invitații deschise spre căință. Având-și sediul în Londra, Armata Salvării oferă acum o mare varietate de servicii sociale în peste o sută de țări.

armată

Forță militară organizată și instruită pentru război, în special terestru. Termenul poate fi aplicat și unei unități mari organizate în vederea unei acțiuni independente sau unei organizații militare a unei națiuni sau a unui conducător, în perspectiva unui război terestru. Caracterul și organizarea armatelor au variat de-a lungul istoriei. În unele perioade, armatele se bazau mai mult pe soldații de infanterie, pe războinicii călare (cavalerie) sau pe soldații din vehicule militare. Erau formate din profesioniști sau recruți, din mercenari care luptau pentru bani sau pentru prada de război, sau din patrioți care luptau pentru o cauză. *Vezi și* forțe aeriene, înrolare, gherilă, unitate militară, miliție.

armă antitanc

Oricare dintre armele, rachetele și minele folosite pentru eliminarea din luptă a tancurilor. Minele de teren, artileria clasică și diversele tipuri de proiectile au fost folosite împotriva tancurilor în luptele din Primul Război Mondial. În preajma celui de-Al Doilea Război Mondial, armele antitanc au fost perfecționate; acestea foloseau muniție specială, precum proiectilul cu încărcătură explozivă, care exploda la impact, cu o mare forță de penetrare. Diferite proiectile și lansatoare antitanc au fost folosite în război, printre care și bazooka.

armă atomică

Vezi armă nucleară

armă de foc

Armă a cărei componentă de bază este un tub metalic din care este propulsat un glonț sau un proiectil prin intermediul forței degajate de explozia prafului de pușcă sau

a altui detonator. Termenul este folosit în prezent într-o accepție limitată, cu referire la așa-numitele arme mari (tunul), de mai mari dimensiuni decât mortierul. Se mai folosește pentru a desemna arme cum sunt pușca, mitraliera și pistolul sau pușca de vânătoare. Deși chinezii au folosit praful de pușcă în războaie încă din sec. IX d.Hr., puștile nu au apărut decât după ce europenii au descoperit secretul prafului de pușcă în sec. XIII. Primele puști (apărute către 1327) semănau cu vechile sticle de apă gazoasă. Se pare că erau detonate prin aplicarea unei sârme încălzite până la incandescență într-un orificiu din vârful ei. Separarea butoiașului și a camerei pentru praful de pușcă a dus la apariția încărcătorului cu chiulasă, care a continuat să fie folosit la tunurile de pe vase și la cele din fortărețe până în sec. XVII. Spre deosebire de tunurile mari, armele mici au apărut abia după inventarea flintei, în sec. XV. *Vezi și* pușcă cu cremene.

armă nucleară *sau* armă atomică *sau* armă termonucleară

Bombe sau orice alte arme cu focoase, a căror putere este obținută prin fisiune nucleară, fuziune nucleară sau prin ambele procedee, și care sunt lansate dintr-un aparat de zbor, o rachetă sau un alt sistem. În armamentul cu fisiune, cunoscut ca bomba atomică, energia este eliberată prin spargerea nucleelor din atomii de uraniu sau plutoniu. În armamentul cu fuziune, cunoscut ca bomba cu hidrogen, nucleele izotopilor de hidrogen, tritiu sau deuteriu fuzionează. Cele mai multe dintre armele nucleare moderne combină, de fapt, cele două procese. Armele nucleare sunt dispozitivele explozive cele mai puternice inventate vreodată. Efectele lor distructive nu includ doar explozia, care reprezintă echivalentul a mii de tone de trinitrotoluen (*vezi* TNT), ci și degajarea de lumină orbitoare, de căldură mistuitoare și apariția ploii radioactive. Numărul armelor nucleare a ajuns la apogeu în anii 1980, când SUA deținea cca 33 000 de astfel de arme, iar URSS, 38 000. După încheierea Războiului Rece, ambele țări au dezafectat sau au distrus mii de focoase. Alte puteri nucleare declarate sunt Marea Britanie, Franța, China, India, Pakistan. Israelul este considerat de mulți ca având arme nucleare, iar Coreea de Nord, Iranul și Irakul au fost adeseori acuzate că încearcă să producă astfel de arme. Unele țări, cum sunt Africa de Sud, Brazilia și Argentina, au recunoscut faptul că, în trecut, au încercat realizarea de armament nuclear, dar au abandonat aceste programe. *Vezi și* Tratatul de neproliferare a armelor nucleare, Tratatul privind interzicerea testelor nucleare.

armă nucleară cu rază medie de acțiune

Categorie de arme nucleare care acționează pe o rază de 1 000–5 500 km. Focoasele multiple fabricate în Uniunea Sovietică puteau lovi ținte situate oriunde în Europa Occidentală în mai puțin de zece minute și, de asemenea, Statele Unite puteau trimite un focos nuclear din Europa Centrală până la Moscova în mai puțin de zece minute. Ambele tipuri au fost considerate arme ofensive de primă linie. Negocierile sovieto-americane pentru limitarea folosirii armelor nucleare (1980–1987) au dus la încheierea Tratatului privind armele nucleare cu rază medie de acțiune (TFNI), semnat de Mihail Gorbaciov și Ronald Reagan, care avea drept scop dezamorsarea și distrugerea acestor arme, precum și a celor cu rază scurtă de acțiune.

armă termonucleară

Vezi armă nucleară

arme chimice

Arme letale sau incapacitante, în război. Armele chimice includ agenți pulmonari (clor și fosgen), folosiți pentru prima oară de germani, apoi de Aliați, în Primul Război Mondial; agenți sangvini (acid cianhidric și clorura cianogenă), care obligă celulele roșii să absoarbă oxigen; agenți vezicatori (iperită cu sulf și levizită), care ard pielea și provoacă bășici; și agenți cu acțiune asupra sistemului nervos (tabun, sarin, soman, VX), care blochează transmiterea impulsurilor nervoase la mușchi, inimă și diafragmă. Pierderile cumplite de vieți omenești din Primul Război Mondial au dus, în 1925, la semnarea Protocolului de la Geneva, care a scos în afara legii utilizarea armelor chimice, dar nu a interzis și fabricarea lor. Armele chimice au fost folosite ulterior de mai multe ori, în special de Italia în Ethiopia (1935–1936), de Japonia în China (1938–1942), de Egipt în Yemen (1966–1967) și de Iran în Irak (1984–1988). În timpul Războiului Rece, Uniunea Sovietică și SUA au adunat arsenale uriașe; acestea au fost distruse în conformitate cu cererile Convenției pentru interzicerea armelor chimice din 1993, care interzice cercetarea, producerea, achiziționarea, stocarea sau transferul unor asemenea arme. Nu toate țările au semnat convenția, iar multe sunt suspectate că

ar desfășura programe clandestine. Multe forțe militare au adoptat diverse măsuri defensive, inclusiv senzori chimici, costume și măști de protecție, substanțe de decontaminare și antidoturi injectabile, iar unele și-au rezervat dreptul de a răspunde cu aceeași monedă oricărui atac cu arme chimice. În 1995, o sectă religioasă a ucis 12 civili și a rănit alte câteva mii la Tokyo, folosind gaz sarin.

arme de distrugere în masă

Arme care au capacitatea de a produce moartea și distrugerea, fără discriminare și pe scară foarte mare. Termenul este în uz cel puțin din 1937, când a fost folosit pentru a descrie structura de masă a bombardierelor. Astăzi, armele de distrugere în masă sunt nucleare, biologice sau chimice. Eforturile depuse pentru a controla proliferarea acestui tip de armament sunt demonstrate de convenții internaționale, cum sunt Tratatul de neproliferare a armelor nucleare (1968), Convenția privind armele biologice, din 1972, și Convenția privind armele chimice, din 1993. *Vezi* armă nucleară, război chimic, război biologic.

armeană, limba ~

Limbă indo-europeană, vorbită de cca. 5–6 milioane de armeni din întreaga lume. A suferit transformări fonetice și gramaticale care au făcut-o complet diferită de celelalte ramuri indo-europene; asemănarea cu limba greacă a creat numeroase dispute. Contactul de-a lungul timpului cu limbile iraniene a condus la asimilarea multor împrumuturi din persană. Conform tradiției, alfabetul armean unic a fost creat de clericul Mesrop Mashtots în 406 sau 407 d.Hr. Limba armeană vorbită între sec. V–IX d.Hr. (grabar sau limba armeană clasică) a fost utilizată în perioada modernă ca limbă literară. Renașterea culturală din sec. XIX a dus la formarea altor două limbi literare: limba armeană vestică (având la bază dialectul armenilor din Istanbul) și armeana estică (bazată pe dialectul armenilor transcaucazieni). Din cauza emigrării, a masacrelor și a expulzărilor din ultimele decenii ale dominației otomane, majoritatea vorbitorilor de armeană vestică trăiesc în afara Anatoliei. Limba armeană estică este limba oficială a Republicii Armenia de azi.

armene, masacrele ~

Genocid asupra armenilor turci înfăptuit de Imperiul Otoman, în timpul domniei sultanului Abdul-Hamid II (1894–1896) și de guvernul Junilor Turci (1915–1916). În 1894, când armenii au început să se revolte cerând autonomie teritorială și reducerea impozitelor, trupele turcești și triburile kurde au omorât mii de oameni. În 1896, sperând să atragă atenția asupra revendicărilor lor, revoluționarii armeni au ocupat Banca Otomană din Istanbul. Grupuri de turci musulmani incitați de oameni ai guvernului au ripostat, omorând peste 50 000 de armeni. Omoruri sporadice au mai avut loc și în următoarele două decenii. Ca reacție la formarea batalioanelor armene antiturcești folosite în Primul Război Mondial (1914–1918), guvernul turc a deportat 1,75 milioane de armeni în Siria și Mesopotamia, 600 000 de armeni fiind omorâți sau murind de inaniție pe parcursul călătoriei.

Armenia

denumire oficială **Republica Armenia**

Stat în Transcaucazia, în SV Asiei. Suprafața: 29 743 kmp; 2 983 000 loc. (2005). Capitala: Erevan. Armenii reprezintă 90% din populație, dar mai există minorități de azeri, kurzi, ruși și ucraineni. Limbi: armeană (oficială), rusă. Religie: creștinism (confesiunea apostolică armeană și cea romano-catolică) și islam. Monedă: dram. Armenia este o țară cu relief muntos, altitudinea medie fiind de 1 800 m. Caucazul Mic se întinde în N țării, lacul Sevan se află în zona central-estică. Armenia are o climă temperat-continentală uscată, cu schimbări semnificative, în funcție de altitudine. A devenit o țară puternic industrializată datorită dezvoltării industriei hidroenergetice din timpul perioadei sovietice și se află într-un continuu proces de dezvoltare urbană. Agricultura are încă un rol important. Republica Armenia face parte din teritoriul istoric cu același nume din Asia de Sud. Granițele Armeniei istorice au fost considerabil modificate de-a lungul timpului, dar vechea Armenie se întindea peste ceea ce este azi NE Turciei și Republica Armenia. Suprafața era comparabilă cu cea a regatului Urartu (1270–850 î.Hr.). A fost cucerită de mezi și de Macedonia, după care a fost anexată Imperiului Roman. Armenia a adoptat creștinismul ca religie națională în anii 300 d.Hr. A fost o zonă de conflict permanent între arabi, turcii selgiucizi, bizantini și mongoli. Teritoriul a intrat sub dominație otomană în 1514. Pe parcursul secolelor următoare, pentru că teritoriul era fărâmițat între diverși conducători, naționalismul armean s-a intensificat, ducând spre sfârșitul sec. XIX la o nemulțumire generală. Conflictele dintre turci și ruși au culminat în 1878 cu cedarea

unei părți din Armenia către Rusia și au continuat pe parcursul Primului Război Mondial, ducând la un număr de victime comparabil cu al unui genocid (*vezi* masacrele armene). Odată cu înfrângerea turcilor, teritoriul aflat în posesia Rusiei a fost încorporat în republica sovietică formată în 1921. Armenia a devenit parte a URSS în 1936. După dizolvarea Uniunii Sovietice, Armenia și-a declarat independența în 1990. În următorii ani a intrat în conflict cu Azerbaidjan pentru controlul asupra regiunii Nagorno-Karabah, până la armistițiul din 1994. Din 1993, aproape o cincime din populația țării a emigrat din cauza crizei economice. Tensiunile politice s-au acumulat, iar în 1999 prim-ministrul și câțiva membri ai legislativului au fost uciși într-un atac terorist asupra clădirii Parlamentului.

Armenia Mică

Vechi regat pe coasta de SE a Asiei Mici. După o serie de lupte cu Imperiul Bizantin, a fost constituit în Cilicia în sec. XII de către dinastia armeană a Rubenizilor și și-a dezvoltat legături cu Occidentul. A fost influențat de contactele cu cruciații franci și negustorii venețieni sau genovezi aflați pe drumurile comerciale spre Orient. A fost cucerit de dinastia mamelucilor arabi în 1375.

armeni *în armeană* hay

Populație indo-europeană atestată la începutul sec. VII î.Hr., când a migrat în teritorii din Caucaz, Anatolia și Orientul Mijlociu, ce aveau să devină cunoscute sub numele de Armenia. Istoria armeană a fost marcată de lupta continuă pentru eliberarea de sub dominația străină, mai întâi a perșilor și mezilor, apoi a dinastiei Seleucizilor, a Romei, a dinastiei Selgiucizilor, a Imperiului Otoman, a dinastiei Safavizilor și a Rusiei țariste. La începutul sec. XX, cei mai mulți armeni au fost izgoniți din Anatolia sau uciși de forțele otomane în timpul masacrelor armene. Republica Armenia a luat ființă în 1990, după ce a făcut parte din Uniunea Sovietică, din 1936. Cultura armeană a atins un punct culminant în sec. XIV, din această perioadă datând sculpturi, clădiri și obiecte de artă foarte apreciate. Mai mult de 3 milioane de persoane trăiesc în Republica Armenia și mai există și o importantă diaspora în alte țări ale Transcaucaziei, în zone din Orientul Mijlociu și în Occident. Până în sec. XX, armenii se ocupau în special cu agricultura, în timp ce în prezent țara este majoritar urbană. Prin tradiție sunt creștini, fie ortodocși, fie catolici. Armenia este considerată ca fiind primul stat creștin. *Vezi și* masacrele armene.

Armistițiul

(11 noiembrie 1918)

Acord între Germania și Aliați, care a pus capăt Primului Război Mondial. Reprezentanții Aliaților s-au întâlnit cu delegația germană într-un vagon de tren la Rethondes, în Franța, pentru a discuta condițiile. Acordul a fost semnat la 11 noiembrie, iar războiul s-a încheiat la ora 11 a aceleiași zile („a unsprezecea oră a celei de-a unsprezecea zile din luna a unsprezecea"). Condiția principală a fost evacuarea trupelor germane din Belgia, Franța și provincia Alsacia-Lorena. Negocierile care au finalizat armistițiul au avut loc în cadrul Conferinței pentru pace de la Paris. Mai

târziu, în Germania a apărut legenda „cuțitului înfipt în spate", care sugera că situația militară a Germaniei nu fusese chiar fără speranță, dar politicienii trădători ar fi făcut jocul Aliaților, semnând armistițiul.

armistițiul divin

Măsură a Bisericii Romano-Catolice din Evul Mediu, prin care se suspenda orice război în anumite zile din săptămână, pentru anumite sărbători religioase, precum și în Postul Paștelui. A fost instituită în Franța încă din 1027, iar în restul Europei (mai puțin Anglia) în următoarele decenii. Mai târziu, conducătorii bisericii au dispus după bunul plac de această măsură, iar primul decret al Conciliului de la Clermont (1095) a proclamat o săptămână de armistițiu divin pentru toată creștinătatea, fiecare bărbat în vârstă de peste 12 ani trebuind să depună un jurământ de supunere. Armistițiul a cunoscut cea mai influentă perioadă în sec. XII, dar niciodată nu a avut o eficiență totală.

armonică *sau* muzicuță

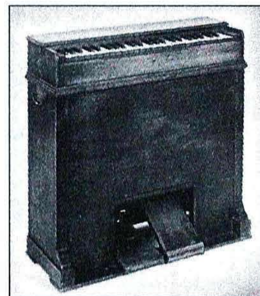
Mic instrument de suflat, dreptunghiular, alcătuit din lamele metalice așezate într-un cadru de lemn și acoperite de două rânduri paralele de orificii. Prin inspirarea sau expirarea aerului se obțin note muzicale succesive; limba acoperă rândul de orificii care nu este folosit. La muzicuțele cu gamă cromatică (alcătuită din 12 semitonuri), un dispozitiv acționat cu degetele blochează fiecare din cele două rânduri de tuburi, rezultând un semiton. Armonica a fost inventată în 1821 de berlinezul Friedrich Buschmann (inventatorul acordeonului), care s-a inspirat din modul de funcționare a instrumentului muzical chinezesc denumit „sheng". Muzicuța este folosită frecvent în muzica blues, folk și country.

armonie

În muzică, sunetul a două sau mai multe note care se aud simultan. În sens restrâns, armonia se referă la un sistem de acorduri și la regulile care guvernează relațiile dintre ele în muzica occidentală. Armonia a reprezentat organizarea pe verticală (relația între liniile melodice simultane) în muzica veche, care era contrapunctuală. Regulile contrapunctului urmăresc consonanța și disonanța, aspecte fundamentale ale armoniei. Conceptul de armonie ca dominantă a liniilor contrapunctuale individuale a urmat apariției instrumentelor continuo, în cca 1600. Linia de bas a devenit linia de forță pe care se construiau armoniile. Abordarea a fost conceptualizată de Jean-Philippe Rameau în tratatul său, în care susținea că armonia se bazează pe nota fundamentală a unui acord. Tonalitatea este în principal un concept armonic și se bazează nu numai pe gama cu șapte note a unei chei date, dar și pe un set de relații armonice și de progresii bazate pe triadele (acorduri de trei note) din gamă.

armoniu

Instrument muzical cu claviatură ale cărui sunete sunt generate de vibrația unor lame metalice sub acțiunea aerului ieșit din niște foale acționate de o pedală. Înălțimea sunetului este determinată de mărimea lamei. Nu are tuburi. Seturile de lame produc anumite tonuri, calitatea sunetului fiind condiționată de mărimea și forma camerei de rezonanță în care se află fiecare lamă. Armoniul a fost perfecționat în Europa în sec. XIX și larg folosit în America, în case și în biserici, prin anii 1930.

Armoniu realizat de Jacob Alexandre, Paris, sec. XIX

BEHR PHOTOGRAPHY

Armory, Expoziția ~
denumire oficială **Expoziția Internațională de Artă Modernă**

Expoziție de pictură și sculptură care a avut loc în 1913 în clădirea arsenalului (*în engleză:* armory) Regimentului 69 din New York. Expoziția pictorilor și sculptorilor americani, concepută de organizatori ca o selecție exclusivă de lucrări ale artiștilor americani, s-a transformat într-o retrospectivă cuprinzătoare a mișcărilor artistice europene din acea perioadă. Din cele 1 300 de lucrări expuse, o treime proveneau din Europa și marcau evoluția artei moderne, de la Francisco de Goya la Marcel Duchamp și Wassily Kandinski, reprezentând diferite curente: impresionism, simbolism, postimpresionism, fovism și cubism. Probabil că cea mai controversată dintre lucrările prezentate a fost *Nud coborând pe scară, Nr. 2* (1912), a lui M. Duchamp. Lucrările americane îi aduceau în prim-plan pe artiștii tineri ai școlii Ash Can și ai Grupului Celor Opt. Expoziția a prezentat pentru prima oară publicului american marea artă europeană, față de care arta americană se afla în inferioritate. Expoziția a fost prezentată și la Chicago și Boston, devenind un eveniment decisiv în evoluția artei americane și a colecțiilor de artă.

Armour, Philip Danforth
(16.05.1832, Stockbridge, New York, SUA - 06.01.1901, Chicago, Illinois)

Întreprinzător și inventator american. A acumulat capital din exploatările miniere din California. În 1875 a dezvoltat afacerile de familie, investind în comerțul cu cereale din zona central-sudică și în cel cu carne conservată, fiind inițiatorul comercializării conservelor de carne. Când s-au introdus vagoanele frigorifice, în anii 1880 (*vezi* Gustavus Franklin Swift), el a pus bazele unor puncte de distribuție în statele din E și a început să exporte preparate din carne „Armour" în Europa. Compania sa, Armour & Co., a contribuit la desemnarea orașului Chicago drept capitala mondială a cărnii ambalate.

Armstrong, Edwin H(oward)
(18.12.1890, New York, New York, SUA - 31.01/01.02.1954, New York)

Inventator american. A studiat la Universitatea Columbia unde a inventat un circuit cu reacție care transmitea semnale cu amplificare de o mie de ori mai mare (1912). La amplificare maximă, circuitul se transforma din receptor în generator primar de unde radio, reprezentând baza tuturor stațiilor de emisie radio și TV. Această invenție i-a adus Medalia Franklin, cea mai importantă distincție științifică americană. În 1933, inventarea unor circuite care produceau unde purtătoare pentru modulare în frecvență (FM) a făcut posibilă prima transmisie de înaltă fidelitate.

Armstrong, Gillian
(n. 18.12.1950, Melbourne, Australia)

Regizoare de film australiană. În 1976 a câștigat un premiu la Festivalul de Film de la Sydney pentru scurtmetraj și a primit recunoașterea internațională și numeroase premii pentru regia filmului *Cariera mea strălucită* (My Brilliant Career, 1979), o creație feministă despre o tânără care dorea să devină scriitoare în Australia victoriană. Printre producțiile ei ulterioare se numără peliculele australiene *Ultimele zile la Chez Nous* (The Last Days of Chez Nous, 1993) și *Oscar și Lucinda* (Oscar and Lucinda, 1997), precum și producțiile americane *Doamna Soffel* (Mrs. Soffel, 1984), *Micuțele doamne* (Little Women, 1994) și *Charlotte Gray* (2001).

Armstrong, Louis *numit și* Satchmo, *de la* Satchel Mouth *(în engleză,* gură mare*)*
(04.08.1900, New Orleans, Louisiana, SUA - 06.07.1971, New York, New York)

Trompetist de marcă și unul dintre cei mai importanți artiști din istoria jazzului. Armstrong a crescut, într-o sărăcie îngrozitoare, în New Orleans, Louisiana, pe când jazzul era la începuturi. În copilărie a avut tot felul de slujbe și a cântat într-un cvartet de băieți. În 1913 a ajuns la Căminul Colored Waifs, ca delincvent juvenil. Acolo a învățat să cânte la trompetă în formația căminului, iar muzica a devenit rapid o pasiune; în adolescență a învățat muzică ascultându-i pe primii interpreți de jazz ai vremii, printre care King Oliver din New Orleans. Armstrong a evoluat rapid: a cântat în formații de marș și de jazz, devenind destul de priceput încât să-l înlocuiască pe Oliver în importanta formație Kid Ory prin 1918 și, la începutul anilor 1920, a cântat în formații de dans pe vasul fluvial *Mississippi*.

Primele momente de celebritate le-a cunoscut în 1922, când Oliver, care conducea pe atunci cea mai importantă formație de jazz din Chicago, l-a chemat pe Armstrong să cânte ca acompaniator. Creole Jazz Band a lui Oliver a fost punctul culminant al stilului timpuriu, bazat pe contrapunct, al jazzului din New Orleans; în această formație se aflau muzicieni uimitori, precum frații Johnny și Baby Dodds și pianista Lil Hardin, care s-a căsătorit cu Armstrong în 1924. Tânărul Armstrong a devenit cunoscut prin modul său ingenios de a-și conduce formația, prin linia de acompaniament, prin pasajele de trompetă în duet cu Oliver (numite „pauze") și solo-urile sale. Și-a înregistrat primele solo-uri ca membru al formației lui Oliver, în piese precum *Chimes Blues* și *Tears*, compuse de Lil și Louis Armstrong.

Încurajat de soția lui, Armstrong a părăsit formația lui Oliver în căutarea celebrității. Timp de un an, a cântat la New York în formația lui Fletcher Henderson și a avut multe înregistrări cu alții, înainte de a se întoarce la Chicago și de a cânta în orchestre mari. Aici a creat primele dintre cele mai importante lucrări ale sale, înregistrările *Hot Five* și *Hot Seven*, din 1925–1928, în care s-a remarcat ca primul mare solist de jazz. Stilul orchestral New Orleans, care permitea doar câteva posibilități solo, nu mai putea să-i țină în frâu creativitatea explozivă. A păstrat reminiscențe ale stilului în capodopere precum *Hotter than That, Struttin' with Some Barbecue, Wild Man Blues* și *Potato Head Blues*, dar le-a abandonat în mare măsură când a început să-l acompanieze pe pianistul Earl Hines (*West End Blues* și *Weather Bird*). La vremea aceea, Armstrong cânta la trompetă, iar tehnica sa era superioară tuturor celorlalți. Ritmul lui extrem de fascinant, tehnica sa strălucitoare, simțul sofisticat și

îndrăzneț al armoniei, inflexiunile, timbrul și atacul expresive și foarte mobile, talentul său de a crea melodii vioaie, simțul dramatic, adesea complex al modelării solo-ului și geniul și energia sa muzicală neobișnuit de mari au făcut din aceste înregistrări inovații majore în jazz.

Armstrong era deja celebru în 1929, când a plecat de la Chicago la New York, ca să cânte în spectacolul de revistă *Hot Chocolates*. A mers în turneu în America și în Europa ca solist la trompetă, acompaniat de orchestre mari; timp de câțiva ani, începând cu 1935, big band-ul lui Luis Russell a fost cunoscut ca orchestra lui Louis Armstrong. În acest timp, a abandonat melodiile originale bazate pe blues din primii ani pentru o alegere remarcabil de fină a unor cântece îndrăgite scrise de compozitori cunoscuți, precum Hoagy Carmichael, Irving Berlin și Duke Ellington. Odată cu noul său repertoriu, a apărut și un alt stil, simplificat: a creat parafraze și variațiuni melodice, precum și improvizații la aceste cântece bazate pe schimbarea de coarde. Gama trompetei sale a continuat să se extindă, după cum demonstrează bucățile cântate pe note înalte din repertoriul său. Tonul său frumos și talentul pentru solo-uri de o virtuozitate structurată, cu strălucite puncte culminante pe note înalte, au dus la capodopere precum *That's My Home, Body and Soul* și *Star Dust*. Unul dintre inventatorii stilului scat, a început să cânte versuri la majoritatea înregistrărilor sale, variind melodiile sau decorându-le cu fraze onomatopeice cu o voce gravă, inconfundabilă. Cu toate că a interpretat și cântece umoristice ca *Hobo, You Can't Ride This Train*, a cântat, de asemenea, multe cântece „serioase", adesea cu o intensitate și o creativitate care o egalau pe aceea a interpretării la trompetă.

Louis și Lil Armstrong au divorțat în 1931. Din 1935 până la sfârșitul vieții, cariera lui Armstrong a fost coordonată de Joe Glaser, care a angajat orchestrele lui Armstrong și i-a ghidat cariera actoricească (începând cu *Bani din cer* – Pennies from Heaven, 1936) și aparițiile radio. Deși propria lui orchestră cânta, de obicei, într-un stil mai conservator, Armstrong a exercitat o influență dominantă în epoca swingului, când majoritatea trompetiștilor încercau să-i copieze structura dramatică, melodiile sau virtuozitatea tehnică. Și tromboniștii și-au însușit frazarea lui Armstrong, iar saxofoniști foarte diferiți, precum Coleman Hawkins și Bud Freeman, și-au modelat stilurile după diferite aspecte ale stilului lui Armstrong. Mai presus de toate, modul lui de a cânta la trompetă în stil swing a influențat, practic, toți interpreții de jazz care i-au urmat, la fel cum supletea ritmică și rapidă a stilului său vocal a avut influențe importante asupra cântăreților, de la Billie Holiday până la Bing Crosby.

Louis Armstrong
AP

În majoritatea aparițiilor lui Armstrong în filme, la radio și la televiziune, era prezentat ca un artist cu umor. A jucat un rol dramatic rar în filmul *New Orleans* (1947), în care a cântat, de asemenea, alături de o orchestră Dixieland. Aceasta a dus la formarea unei orchestre Dixieland, Louis Armstrong's All-Stars, care a inclus, la început, și alți mari interpreți de jazz, precum Hines și trombonistul Jack Teagarden. Cam tot restul vieții, Armstrong a făcut turnee prin lume cu schimbătoarele sexteturi All-Stars; „ambasadorul Satch" devenise faimos în ultimii săi ani pentru programul de turnee aproape non-stop. A fost perioada marii sale popularități; a produs înregistrări de succes precum *Mack the Knife* și *Hello, Dolly!* și albume uimitoare, precum cele omagiale pentru W.C. Handy și Fats Waller. În ultimii săi ani, sănătatea precară l-a împiedicat să cânte la trompetă, dar a continuat ca solist vocal. Ultima sa apariție în film a fost în *Hello, Dolly! (1969)*.

Armstrong a fost nu doar trompetist, ci și conducător de orchestră, cântăreț, solist, star de cinema și actor. Una dintre cele mai remarcabile realizări a fost cucerirea frecventă a pieței comerciale cu înregistrări care ascundeau jazzul autentic sub un umor contagios. Totuși, el și-a pus amprenta asupra evoluției jazzului, stil muzical considerat la începutul carierei sale doar o nouă modă trecătoare, o ciudățenie. Prin marea lui sensibilitate, prin tehnica și capacitatea de exprimare a emoțiilor a asigurat supraviețuirea jazzului și a contribuit la transformarea sa într-o adevărată artă.

Armstrong, Neil (Alden)

(n. 05.08.1930, Wapakoneta, Ohio, SUA)

Astronaut american. A devenit pilot la vârsta de 16 ani, a studiat ingineria aeronautică și i-au fost acordate trei Medalii ale Aerului în timpul Războiului din Coreea. În 1955 a devenit pilot de încercare pentru organizația care a precedat NASA. S-a înrolat în programul spațial în 1962, făcând parte din a doua echipă de astronauți. În 1966, în

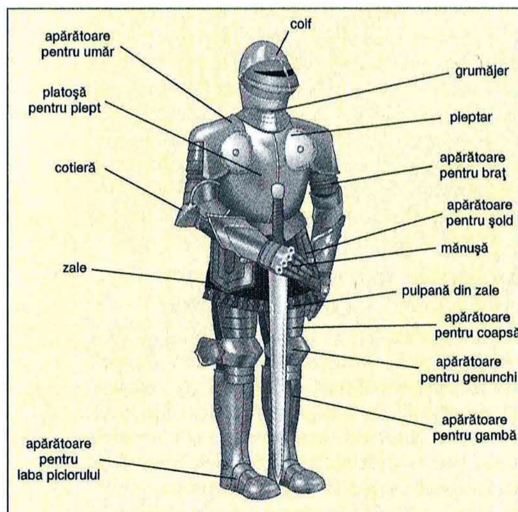

Neil Armstrong, 1969
NASA

calitate de pilot comandant al navetei *Gemini 8*, a reușit împreună cu David Scott prima manevră manuală de cuplare în cosmos a unei rachete *Agena* fără echipaj uman. Pe 20 iulie 1969, făcând parte din misiunea spațială Apollo 11, a devenit primul om care a pășit pe Lună, rostind celebrele cuvinte: „That's one small step for [a] man, one giant leap for mankind" (Un pas mic pentru om, un salt uriaș pentru omenire).

armură *sau* armură corporală

Îmbrăcăminte protectoare care apără purtătorul împotriva armelor ofensive și proiectilelor. Prin extensie, armura este și un echipament de protecție pentru animale, vehicule etc. Războinicii preistorici foloseau apărători din piele și coifuri. În sec. XI î.Hr., războinicii chinezi utilizau pielea de rinocer, iar în sec. V î.Hr., infanteria greacă purta o platoșă groasă (armură care acoperă corpul de la gât până la talie), formată din mai multe straturi de metal și pânză. Cămășile de zale au fost purtate în întreg Imperiul Roman, iar până în sec. XIV zalele au fost principalul tip de armură în Europa de Vest. Grecii și romanii din Antichitate foloseau o armură formată din plăci rigide de metal, care a reapărut în Europa în sec. XIII și a fost utilizată până în sec. XVII, când apariția armelor de foc i-a dovedit inutilitatea. A dispărut treptat în sec. XVIII, dar coiful a reapărut în Primul Război Mondial și a devenit o piesă de echipament standard. Armura corporală modernă (vesta antiglonț) acoperă pieptul, umerii și zona ventrală, este un accesoriu flexibil întărit cu plăci de oțel, fibră de sticlă, carbură de bor sau straturi succesive de țesătură de nailon, de tip kevlar.

armură europeană din sec. XV

ARN /acid ribonucleic/

Unul dintre cele două tipuri principale de acid nucleic (celălalt fiind ADN), cu funcție principală în sinteza proteinelor din toate celulele vii și cu funcție de purtător al informației genetice la virusurile lipsite de ADN. Ca și ADN-ul, este alcătuit dintr-un lanț de nucleotide legate între ele, dar, exceptând anumite virusuri, acest lanț este unic și conține uracil (U), în timp ce ADN-ul conține timină. ARN-ul mesager (ARNm), copiat după una dintre cele două catene de ADN care acționează ca model, poartă mesajul codului genetic de la ADN (din cromozomi) la locul sintezei proteice (pe ribozomi). ARN-ul ribozomial (ARNr), ca element constituent al blocurilor de ribozomi, participă la sinteza proteică. ARN-ul de transfer (ARNt), cel mai mic tip de ARN, are mai puțin de o sută de nucleotide (ARNm și ARNr conținând mii). Fiecare triplet nucleotidic de pe ARNm precizează care aminoacid urmează să fie încorporat în proteina sintetizată. Molecula de ARNt prezintă pe lanțul său un triplet ale cărui trei baze consecutive, complementare cu cele de pe ARNm, îi permit să aducă aminoacidul respectiv la locul de sinteză al proteinei, pentru a fi inclus în structura acesteia. Există și alte tipuri minore de ARN; cel puțin unele dintre acestea au funcție de catalizatori (ribozimele), funcție care, mult timp, a fost atribuită doar proteinelor.

Arndt, Ernst Moritz

(26.12.1769, Schoritz bei Gartz, Suedia – 29.01.1860, Bonn, Germania)

Prozator, poet și patriot german de origine suedeză. La vârsta de 28 de ani a renunțat la slujba de pastor luteran, devenind profesor universitar de istorie la Greifswald și la Bonn. Printre lucrările sale cele mai importante se numără monumentala lucrare *Spiritul vremurilor* (Geist der Zeit, 4 vol., 1806–1818), o chemare îndrăzneață la reforme politice, care a exprimat trezirea spiritului național german în timpul

perioadei napoleoniene. În lirica sa, pe lângă ideile politice apar și alte teme: în volumul *Gedichte* (Poeme, 1804–1818), predomină poemele religioase de o rară frumusețe.

Arne, Thomas Augustine

(12.03.1710, Londra, Anglia - 06.03.1778, Londra)

Compozitor britanic. Fiu al unui tapițer londonez, a fost un autodidact în deprinderea abilităților instrumentale și componistice, fiind ajutat doar de un artist de operă. Atras de muzica lirică, a cunoscut succesul încă de la începutul carierei cu opera *Rosamond* (1733), concentrându-se apoi aproape în exclusivitate asupra teatrului. În calitate de compozitor al Teatrului Drury Lane și al parcurilor de agrement londoneze, a fost cel mai mare compozitor de teatru muzical, fiind și cel mai important compozitor britanic al secolului, după G.F. Händel. Dintre cele cca 90 de creații teatrale, cele mai cunoscute sunt *Comus* (1738), *Judecata lui Paris* (The Judgment of Paris, 1740) și *Artaxerxes* (1762). Cântecul său *Rule, Britannia* a devenit imn național neoficial. Sora sa, Susannah (1714–1766), a fost celebra cântăreață și actriță cunoscută sub numele de Doamna Cibber.

Arnhem *sau* Arnhemland

Regiune din NE Teritoriilor de Nord în Australia. Se întinde la S de la golful Van Diemen până la golful Carpentaria și Groote Eylandt. Încă neexplorată în totalitate, are o suprafață de cca 96 000 kmp și deține mine de bauxită și uraniu. A fost populată de aborigenii australieni din Pleistocenul târziu. Exploratorul olandez Jan Carstensz a ajuns aici în 1623 și a dat teritoriului numele corabiei sale. În prezent, denumirea se referă în primul rând la vastele rezervații de aborigeni.

PRIN AMABILITATEA CURATORILOR DE LA BRITISH MUSEUM; FOTOGRAFIE DE J.R. FREEMAN & CO. LTD.

Bettina von Arnim, gravură după copia lui Armgass von Arnim a unei miniaturi de artist anonim

Arnim, Bettina von *născută* Elisabeth Katharina Ludovica Magdalena Brentano

(04.04.1785, Frankfurt am Main, Germania - 20.01.1859, Berlin)

Scriitoare germană. Este cunoscută pentru corespondența pe care a purtat-o cu Johann W. von Goethe, Karoline von Günderode și cu fratele ei, Clemens Brentano. Multe dintre scrisori sunt pură ficțiune, dar se remarcă printr-un stil viu și îndrăzneț.

Arno

Râu în centrul Italiei. Are o lungime de 248 km, curge la V de Munții Apenini, traversează Florența și se varsă în Marea Ligurică, mai jos de Pisa. În apropiere de Arezzo comunică cu fluviul Tibru, prin canalul Chiana. Predispus revărsărilor cu efecte dezastruoase, a inundat Florența în 1966, provocând daune însemnate.

Arnold, Benedict

(14.01.1741, Norwich, Connecticut, SUA - 14.06.1801, Londra, Anglia)

Ofițer în armata americană și trădător. S-a alăturat Armatei Revoluționare Americane în 1775. A contribuit la victoriile de la Ticonderoga, Fort Stanwix, New York, și Bătălia de la Saratoga, unde a fost grav rănit. A fost făcut general-maior și a fost numit comandant al Philadelphiei, unde a dus o viață extravagantă și a frecventat cercurile simpatizanților loialiști bogați, căsătorindu-se cu una dintre membrele grupului în 1779. Fiind tras la răspundere pentru neregulile financiare descoperite sub comanda sa, a început să ofere informații secrete britanicilor. După ce a primit comanda fortului West Point, New York (1780), s-a oferit să-l predea britanicilor contra sumei de 20 000 de lire sterline. Complotul a fost descoperit după prinderea persoanei de legătură, englezul John André. Arnold a fugit cu o corabie britanică în Anglia, unde a murit sărac.

Benedict Arnold, gravură de H.B. Hall, 1865

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON, DC

Arnold, Henry (Harley) *cunoscut ca* Hap Arnold

(25.06.1886, Gladwyne, Pennsylvania, SUA - 15.01.1950, Sonoma, California)

Ofițer de aviație american. A urmat cursurile Academiei West Point, începându-și cariera la infanterie. Oferindu-se ca pilot voluntar, a fost instruit de Orville Wright. După Primul Război Mondial, împreună cu Billy Mitchell, a pledat cauza extinderii forțelor aeriene. A avansat în rândurile aviației militare a SUA și a devenit comandantul acesteia în 1938. În Al Doilea Război Mondial a comandat forțele aeriene și a influențat dezvoltarea strategiilor de

bombardament aerian. Totodată, a supravegheat construcția de aparate de zbor. A fost numit general de armată în 1944 și a devenit general al unei armate independente a aerului pe care a creat-o chiar el, după adoptarea Legii Apărării Naționale în 1947.

Arnold, Matthew

(24.12.1822, Laleham, Middlesex, Anglia - 15.04.1888, Liverpool)

Poet și critic literar englez, fiu al pedagogului Thomas Arnold. A urmat cursurile Universității Oxford, iar apoi a lucrat întreaga viață ca inspector școlar. Creațiile sale includ *Plaja de la Dover* (Dover Beach), cea mai cunoscută creație a sa, *Sohrab și Rustum*, poem epic romantic, *Țiganul învățat* (The Scholar Gipsy), *Thyrsis. Cultură și anarhie* (Thyrsis. Culture and Anarchy, 1869), principala sa operă critică, face o analiză profundă a societății victoriene. Într-un eseu ulterior, *Studiul poeziei* (The Study of Poetry), susține că, într-o epocă a crezurilor năruite, poezia va înlocui religia și, de aceea, cititorii trebuie să învețe să facă diferență între marea poezie și creația mediocră.

Arnold, Thomas *cunoscut ca* Dr. Arnold

(13.06.1795, East Cowes, insula Wight, Anglia - 12.06.1842, Rugby, Warwickshire)

Pedagog britanic. Specialist în limbi clasice, a devenit în 1828 director al școlii Rugby, aflată atunci în plin declin. A readus școala printre cele de elită, reformând programele de învățământ, pe cea de educație fizică și structura socială (în cadrul sistemului său, elevii din clasele superioare aveau rolul de monitori și supravegheau menținerea disciplinei în rândul elevilor din clasele mai mici). A ajuns o figură marcantă în sistemul de învățământ britanic, iar în 1841 a fost numit șeful catedrei de istorie modernă la Oxford. Pe lângă câteva volume de predici, a scris și *Istoria Romei* (History of Rome, 3 vol., 1838–1843). A fost tatăl lui Matthew Arnold și bunicul romancierei cunoscute sub numele de Mrs. Humphry Ward (1851–1920).

Thomas Arnold, gravură de H. Cousins, 1840, după o pictură în ulei de Thomas Philips

PRIN AMABILITATEA CURATORILOR DE LA BRITISH MUSEUM; FOTO DE J.R. FREEMAN & CO. LTD

Arnolfo di Cambio

(1245, Colle di Val d'Elsa, Italia - 1302, Florența)

Sculptor și arhitect florentin. A fost elevul lui Nicola Pisano și l-a ajutat la realizarea amvonului catedralei din Siena (1265–1268). În 1277 a plecat la Roma, unde a lucrat pentru Carol de Anjou, regele Siciliei. Bustul acestuia este una dintre cele mai vechi sculpturi de acest gen de după perioada antică. A conceput și a construit diverse monumente, printre care și mormântul cardinalului de Braye din biserica San Domenico din Orvieto. În 1296, Arnolfo se întoarce la Florența, unde a realizat cea mai importantă comandă, arhitectura domului din Florența (catedrala orașului) și sculpturile de pe fațadă. Printre alte clădiri florentine care i-au fost atribuite se numără Palazzo Vecchio și biserica Santa Croce. Elementele decorative și structurale de la Santa Croce și de la domul din Florența au o unitate, un echilibru și o grație care demonstrează că Arnolfo stăpânea pe deplin secretele arhitecturii gotice de la sfârșitul sec. XIII. Lucrările sale fac tranziția între goticul târziu și sensibilitatea arhitecturală a Renașterii.

Arnota, mănăstirea ~

Locaș de cult din județul Vâlcea, România. Ctitorie și necropolă a domnului Matei Basarab, ridicată între 1633–1636. Biserica este o construcție mică, cu o linie sobră și simplă, fiind realizată după un plan trilobat, cu abside poligonale și pridvor deschis. În 1705–1706, prin grija lui Constantin Brâncoveanu, s-au construit pridvorul și turla bisericii și s-a reconstruit frumoasa catapeteasmă, o adevărată operă de artă realizată în stil brâncovenesc. În pronaosul bisericii s-a păstrat mormântul lui Danciu, vel-vornic, tatăl lui Matei Basarab, fost oștean al lui Mihai Viteazul. După 1999, Arnota a devenit mănăstire de maici.

Arnulf

(m. 08.12.899 d.Hr.)

Împărat german. La început duce de Carinthia, a fost ales rege al francilor de E în 887 d.Hr., detronându-l pe unchiul său Carol cel Gros. Francii de V, Burgundia și Italia au refuzat să-l recunoască drept rege, divizând Imperiul Carolingian. I-a învins pe vikingi (891 d.Hr.), oprindu-le incursiunile pe cursul superior al Rinului, și a păstrat controlul asupra Lotharingiei (Lorena de azi). A invadat Italia la insistențele papei Formosus, ocupând Roma în 895 d.Hr., pentru ca un an mai târziu (896 d.Hr.) să fie încoronat împărat al Sfântului Imperiu Romano-German. Boala l-a obligat să se întoarcă în Germania, conducerea rămânând în seama fostului împărat. În ultimii ani ai domniei sale au avut loc invazii repetate ale maghiarilor și slavilor, care au condus la pierderea puterii.

aromaterapie

Terapie care utilizează uleiuri esențiale și coloizi pe bază de apă extrași din plante, pentru susținerea sănătății, a echilibrului fizic, emoțional și spiritual. Extractele simple sau combinate pot fi vaporizate în aerul inspirat sau folosite în uleiurile pentru masaj ori adăugate în apa de baie. Moleculele inhalate din aceste extracte stimulează nervul olfactiv, trimițând mesaje sistemului limbic al creierului (centrul memoriei, al învățării și al emoției) care se presupune că induce reacții fiziologice de răspuns (de ex., eucaliptul are efect decongestionant, iar lavanda produce relaxare). Medicina clasică pune sub semnul întrebării efectele fiziologice independente, considerând că rezultatele pozitive sunt datorate mai degrabă reflexelor condiționate pe care mirosurile le accentuează sau le generează. S-a demonstrat că uleiurile și soluțiile folosite au anumite efecte, dar rezultatele nu sunt omologate. Printre puținele riscuri posibile sunt reacțiile alergice.

Aron, Raymond (-Claude-Ferdinand)

(1905,/?/ - 1983,/?/)

Sociolog și istoric francez. A primit titlul de doctor la Școala Normală Superioară în 1930, iar apoi a predat la Universitatea din Toulouse până în 1939. În Al Doilea Război Mondial s-a alăturat francezilor liberi și s-a ocupat de editarea ziarului acestora (1940–1944). Apoi a predat la Școala Națională de Administrație de la Sorbona și la Collège de France. A fost și editorialist al publicațiilor *Le Figaro* (1947–1977) și *L'Express* (1977–1983). Aron susținea un umanism raționalist care era adesea în opoziție cu existențialismul marxist al marelui său contemporan și fost coleg de clasă Jean-Paul Sartre. Violența și războiul, privite dintr-o perspectivă raționalist-umanistă, au fost teme constante ale lucrărilor sale.

Aroostook, războiul ~

(1838-1839)

Dispută provocată de stabilirea graniței dintre statul american Maine și provincia New Brunswick din Canada britanică. Deoarece coloniștii din ambele țări s-au stabilit în disputata zonă Aroostook, autoritățile, dar și bande din ambele tabere au făcut arestări în rândurile „celor care încălcau granița". În 1839 au fost trimise trupe americane și canadiene în zonă. Coabitarea pe acest teritoriu a fost îngăduită printr-un armistițiu care a durat până în 1842, când granițele au fost stabilite de un tratat satisfăcător pentru ambele părți.

arorut

Plantă din genul *Maranta* (familia *Marantaceae*), ai cărei rizomi produc amidon comestibil. Cea mai cunoscută este planta erbacee perenă *M. arundinacea*, din Indiile de Vest. Pulberea obținută din rădăcină este amidon în stare aproape pură și se folosește în gastronomie ca agent de îngroșare. Se digeră ușor și se folosește în diete alimentare care necesită alimente neutre, hiposotice și hipoproteice. Numele său este dat și amidonului obținut din alte plante și folosit ca substitut al celui pur. Din arorutul brazilian, obținut din manioc, se produce tapioca.

Arp, Jean *cunoscut ca* Hans Arp

(16.09.1887, Strasbourg, Germania - 07.06.1966, Basel, Elveția)

Pictor, sculptor și poet francez. După încheierea studiilor la Weimar, Germania, și la Academia Julian din Paris, a făcut parte din cele mai importante mișcări artistice ale începutului de sec. XX: Der Blaue Reiter din München (1912), cubismul din Paris (1914), dadaismul de la Zürich (în timpul Primului Război Mondial), suprarealismul (1925) și abstracționismul (1931). A realizat basoreliefuri policrome în lemn și colaje din hârtie, iar în anii 1930 a creat cele mai importante sculpturi ale sale, forme abstracte care sugerează animale și plante. A scris și poezie.

arpagic

Plantă perenă, mică și robustă (*Allium schoenoprasum*), din familia *Liliaceae*, înrudită cu ceapa. Bulbii săi mici, albi și alungiți și frunzele subțiri și tubulare se dezvoltă grupat la baza tulpinii. Deasupra frunzelor cresc niște inflorescențe albăstrui sau liliachii, cu o formă sferică, dense și atrăgătoare. Frunzele de arpagic pot fi tăiate la nivelul solului pentru a fi folosite la condimentarea mâncărurilor.

arpagic (*Allium schoenoprasum*)
INGMAR HOLMASEN

Arrabal, Fernando

(n. 11.08.1923, Melilla, Marocul spaniol)

Dramaturg al teatrului absurd, romancier și cineast francez de origine spaniolă. Și-a început cariera literară în anii 1950, iar în 1955 a început să studieze teatrul la Paris, unde s-a și stabilit. Piesele sale din tinerețe, mai ales *Picnic în campanie* (Pique-nique en campagne, 1958) l-au adus în atenția avangardei franceze. De la mijlocul anilor

1960, piesele sale au evoluat spre ceea ce el numea Théâtre Panique (teatrul panicii), piesa reprezentativă a acestei perioade fiind *Au pus cătușe florilor*. Universul său dramatic și romanesc este adesea violent, crud și pornografic.

arrastra

Moară cu piatră pentru măcinat minereurile în scopul separării argintului, prin proces patio, procedeu folosit, se pare, în America precolumbiană. Minereul de argint era măcinat cu ajutorul catârilor în arrastre (gropi circulare, puțin adânci și căptușite cu pietre). În interiorul ei se învârteau blocuri mari de piatră, atașate cu drugi din lemn de un stâlp central rotativ, transformând minereul într-o pulbere fină. Etape ulterioare duceau la separarea argintului.

Arrhenius, Svante (August)

(19.02.1859, Vik, Suedia - 02.10.1927, Stockholm)

Chimist și fizician suedez. Teoriile sale privind disocierea substanțelor din soluții în electroliți sau ioni au fost publicate pentru prima dată în 1884, ca teză de doctorat, și au fost primite cu scepticism de conaționali. Recunoașterea lor pe plan internațional le-a impus, cu timpul, și în Suedia. A avut o contribuție importantă în stabilirea vitezei de reacție. Ecuația care descrie dependența de temperatură a vitezei de reacție se numește și legea Arrhenius. El a fost primul care a observat și recunoscut efectul de seră. După ce a primit Medalia Davy din partea Societății Regale din Londra (1902), a devenit al treilea laureat al Premiului Nobel pentru chimie, în 1903. Este considerat unul dintre fondatorii chimiei fizice.

Svante Arrhenius, 1918

BIBLIOTECA KUNGLIGA, STOCKHOLM

Arrow, Kenneth J(oseph)

(n. 23.08.1921, New York, New York, SUA)

Economist american. A obținut titlul de doctor la Universitatea Columbia și a predat mai ales la Stanford și Harvard. Printre cărțile lui se numără *Opțiuni sociale și valori individuale* (Social Choices and Individual Values, 1951). Teoria sa cea mai controversată postula că, în anumite condiții de raționalitate și egalitate, ierarhizarea preferințelor societății nu va corespunde în mod necesar ierarhiei preferințelor individuale, dacă sunt luați în calcul mai mult de doi indivizi și sunt date mai multe opțiuni. În 1972 a împărțit Premiul Nobel cu John R. Hicks.

Arsacizilor, dinastia ~

(247 î.Hr. - 244 d.Hr.)

Dinastie persană fondată de Arsakes (250–211? î.Hr.), provenind din tribul parni, care era situat la E de Marea Caspică și a ocupat regatul Part după moartea lui Alexandru cel Mare (323 î.Hr.), extinzându-și treptat dominația înspre S. Puterea Arsacizilor a ajuns la apogeu în timpul domniei lui Mithridates I (cca 171–138 î.Hr.). Modelul de conducere a fost influențat de cel al dinastiei Seleucizilor și a tolerat formarea de regate vasale. Dinastia și-a legalizat dominația asupra fostelor teritorii ale Ahemenizilor, revendicându-și descendența din regele ahemenid Artaxerxes II. Dinastia Arsacizilor a deținut controlul asupra rutelor comerciale dintre Asia și lumea greco-romană și a folosit averea rezultată pentru a ridica numeroase construcții. Dinastia a fost înlăturată de la putere de către dinastia Sassanizilor în 224 î.Hr.

Ars Antiqua

(*în latină*, artă veche)

Stil muzical din sec. XIII în Franța. Denumirea a fost folosită pentru a-l deosebi de stilul muzical al sec. XIV (Ars Nova). Este caracterizat parțial de folosirea a șase moduri ritmice, fiecare fiind o secvență ritmică recurentă de-a lungul piesei, cum ar fi alternanța notă lungă–notă scurtă (primul mod) sau notă scurtă–notă lungă (al doilea mod). Asemănător piciorului metric în poezie (*vezi* prozodie), de mod depindeau duratele relative ale notelor lungi sau scurte. Sistemul a decăzut deoarece compozitorii au început să utilizeze subdiviziuni ale notei scurte. Printre genurile muzicale ale stilului Ars Antiqua se numărau organumul și o primă formă de motet.

arsenic

Element chimic nemetalic sau semimetalic, având simbol chimic As și număr atomic 33. Se găsește în stare pură în doi alotropi stabili (și în mai mulți alotropi instabili), unul cenușiu și altul galben, dar este mai des întâlnit în natură sub formă de sulfură sau oxid. Forma elementară este utilizată la producerea de aliaje din metal (în special plumb) și anumiți semiconductori obținuți din cristale de arseniură de galiu (GaAs). Oxidul arsenios (trioxid de arsenic sau

[redacted] (cenușiu) cu realgar (roșu) [redacted] auripigment (galben)
[redacted] JOSEPH ȘI HELEN GUETTERMAN; [redacted] JOHN H. GERARD

arsenic alb, As_2O_3) este folosit la producerea pesticidelor, ca pigment, la conservarea pieilor și a lemnului. Acesta este arsenicul otrăvitor (*vezi* otrăvire cu arsenic) care apare în povestirile polițiste. Pentoxidul de arsenic (As_2O_5) intră în componența insecticidelor, a erbicidelor, a adezivilor pentru metal și a pigmenților.

Arsinoe II

(316 î.Hr./?/- 270 î.Hr./?/)

Fiică a lui Ptolemeu I Soter și regină a Traciei (300–281 î.Hr.) și a Egiptului (277–270 î.Hr.). S-a căsătorit cu regele Traciei (300 î.Hr.) și a încercat să-l numească urmaș la tron pe fiul ei, în locul lui Agatocle, fiul regelui dintr-o căsătorie anterioară. Agatocle a cerut ajutorul Seleucizilor, ceea ce a dus la un război în care regele a fost ucis. Fratele ei vitreg, care preluase puterea în Tracia și în Macedonia, a făcut presiuni asupra ei pentru a accepta să se căsătorească cu el, după care i-a ucis pe cei doi fii tineri ai reginei. Arsinoe a fugit la Alexandria, a înlăturat-o pe soția fratelui său, Ptolemeu II, și s-a căsătorit cu el (cca 277 î.Hr.). Asemenea faraonilor, și celor doi li s-a dat numele de *Philadelphoi* (*în greacă,* iubire între frați). Ea s-a bucurat de multă putere și a împărțit onorurile cu Ptolemeu, inclusiv zeificarea în timpul vieții.

[redacted] II, monedă din 270–250 î.Hr.; [redacted] Museum
[redacted] AMABILITATEA CURATORILOR DE LA BRITISH [redacted], LONDRA

Ars Nova

(*în latină*, artă nouă)

Stil muzical din sec. XIV, în special în Franța. Deoarece compozitorii au început să folosească note din ce în ce mai scurte în muzica lor, vechiul sistem de moduri ritmice (*vezi* Ars Antiqua) nu mai era potrivit. În 1323, Philippe de Vitry (1291–1361) propunea în tratatul său *Ars nova* o modalitate de relaționare a notelor mai lungi și mai scurte printr-o schemă metrică, precursoarea notațiilor timpilor, unde fiecare valoare a notei putea fi subdivizată în alte două sau trei note, având valoarea imediat mai mică. Deși părea destul de abstractă, această inovație a avut un efect marcant asupra sunetelor muzicale, deoarece compozitorii aveau astfel o posibilitate mai mare de control asupra mișcării diverselor voci, astfel încât muzica din sec. XIV pare mai puțin medievală pentru urechea omului modern. Principalii compozitori ai stilului Ars Nova au fost De Vitry, Guillaume de Machaut și F. Landini.

arsură

Rană cauzată de contactul cu focul, substanțe fierbinți, substanțe chimice, radiații (inclusiv lumina solară) sau electricitate. Arsurile sunt clasificate în funcție de adâncimea până la care au fost afectate straturile de piele și de procentajul în care aceasta a fost afectată. Arsurile de gradul întâi afectează numai epiderma (stratul superior), producând înroșiri, durere și edeme minime. Arsurile de gradul al doilea afectează și derma (stratul mijlociu), producând înroșiri și pustule. Arsurile de gradul al treilea distrug toate straturile pielii. Nu mai există durere, deoarece receptorii de durere din piele sunt distruși. Arsurile care depășesc straturile pielii pot emana substanțe toxice în sânge, în aceste cazuri fiind necesară chiar amputarea. Arsurile grave sunt urmate de un șoc secundar, cauzat atât de pierderea fluidelor din țesutul distrus, cât și de scurgeri din zonele afectate. Tratamentul depinde de gravitatea arsurii; arsurile de gradul întâi necesită doar măsuri de prim-ajutor, în timp ce arsurile de gradul al treilea necesită o perioadă îndelungată de spitalizare. În funcție de tipul, dimensiunea și locul arsurii, aceasta poate fi lăsată neacoperită sau poate fi acoperită cu un bandaj ori tăiată, pentru îndepărtarea țesutului mort, ca fază prealabilă de pregătire a unor grefe de piele. Printre complicațiile care pot apărea în urma arsurilor se numără problemele respiratorii, infecțiile, ulcerul stomacal sau duodenal și, mai ales în cazul pielii închise la culoare, cicatrici adânci. Crizele și hipertensiunea provocate de arsuri apar, de cele mai multe ori, numai la copii. Supraviețuitorii au nevoie de obicei să recurgă la chirurgie plastică, terapie fizică îndelungată și psihoterapie.

arsură de soare

Inflamație acută a pielii cauzată de expunerea îndelungată la radiațiile ultraviolet ale soarelui sau din alte surse. Este des întâlnită la persoanele cu tenul deschis și variază de la roșeață și sensibilitate până la durere intensă, edem și bășicări, uneori însoțite de șoc, febră și greață. Procesul

începe după 15 minute de la expunerea la soare, dar roșeața apare 6–12 ore mai târziu și se agravează într-o zi. Celulele pigmentare din piele cresc producția de melanină („bronzul"). Compresele reci și analgezicele reduc durerea. Limitarea expunerii la soare, utilizarea cremelor de protecție solară și îmbrăcămintea protectoare pot preveni arsurile. Expunerile îndelungate la soare pot cauza în cele din urmă cancer de piele, dar și apariția ridurilor sau îngroșarea pielii.

Arta *sau* Ambraccia

Golf mic în Marea Ionică, în V Greciei. Are o lungime de 40 km și o lățime de la 6–16 km. Pe malurile sale se află ruinele câtorva orașe importante din Grecia antică. Portul maritim de la Preveza, întemeiat în 290 î.Hr., se află în N, iar bătălia de la Actium s-a desfășurat aproape de intrarea în golf.

Artaud, Antonin

(04.09.1896, Marseille, Franța - 04.03.1948, Ivry-sur-Seine)

Poet, actor, teoretician dramatic francez. A început să scrie poezie suprarealistă în 1925 și a debutat ca actor la Paris în producții teatrale suprarealiste. Și-a expus teoria asupra teatrului în *Manifest al teatrului cruzimii* (1932) (*vezi* teatrul cruzimii) și în *Teatrul și dublul său* (1938). Piesele sale, printre care *Familia Cenci* (Les Cenci, 1935), au fost considerate eșecuri, însă teoriile sale au exercitat o mare influență asupra dramaturgilor din teatrul absurd. Începând cu 1936, vechea sa boală psihică l-a forțat să se interneze periodic în ospicii.

Antonin Artaud, 1948

DENISE COLOMB – J.P. ZIOLO

artă *sau* artă vizuală

Un obiect vizual sau o experiență creată ca expresie a imaginației și talentului. Termenul cuprinde și modalități de expresie cum ar fi pictură, desen, sculptură, imprimate și arte decorative, fotografie și instalații. Diferitele arte vizuale se manifestă într-un continuum care merge de la scopuri exclusiv estetice până la cele strict utilitare. Această afirmație nu trebuie luată ca o schemă rigidă, dar ea este vizibilă în culturi în care obiectele casnice sunt concepute și înzestrate cu sens. În sec. XX, în special, au avut loc dezbateri referitoare la definiția artei. Personalități ca Marcel Duchamp, artist al curentului dada, considerau că este suficient ca un creator să considere un obiect drept artă și să-l expună. Astfel de experimente intelectuale au continuat de-a lungul sec. XX în mișcări ca arta conceptuală și minimalism. La începutul sec. XXI, o varietate de mijloace noi au adus noi provocări la adresa artei tradiționale. *Vezi și* estetica, conservarea și restaurarea artei, desen, pictură, imprimare, sculptură, fotografie, arte decorative.

artă abstractă *sau* artă nonobiectivă *sau* artă nonreprezentațională

Artă, incluzând pictura, sculptura și arta grafică, ale cărei reprezentări sunt obiecte nerecognoscibile. La sfârșitul sec. XIX, concepția europeană tradițională despre artă ca imitație a naturii a fost abandonată în favoarea imaginației și a inconștientului. Arta abstractă s-a dezvoltat la începutul sec. XX prin curente ca fovismul, expresionismul, cubismul și futurismul. Wassily Kandinsky este considerat primul artist modern care a pictat tablouri pur abstracte, în preajma anului 1910. Grupul Dada din Zürich și Piet Mondrian, precum și grupul De Stijl din Olanda i-au lărgit spectrul între anii 1915–1920. Arta abstractă a continuat să înflorească între cele două războaie mondiale, iar după anii 1930 a fost trăsătura dominantă a artei occidentale din sec. XX. După Al Doilea Război Mondial, expresionismul abstract a apărut în SUA și a avut o mare influență asupra picturii și sculpturii europene și americane. La începutul sec. XXI, creațiile artistice se manifestă atât în forme abstracte, cât și în forme figurative și conceptuale.

artă brută

Artă produsă de persoane din afara mediului artistic consacrat. Este reprezentată de lucrări în formă rudimentară, care denotă lipsă de profesionalism, sau de lucrări obscene, create de persoane psihotice sau neinstruite. Termenul a fost creat de Jean Dubuffet, care considera aceste creații drept cea mai pură formă de expresie artistică. *Vezi și* artă naivă.

artă computerizată

Prelucrare a unor imagini generate pe calculator (imagini, desene, peisaje, portrete etc.) ca parte a unui proces cu finalitate creativă. Se folosește un soft specializat, cu dispozitive interactive cum ar fi: camere digitale, scanere optice, creion de desenat pe ecran și tăblițe electronice. Deoarece

imaginile grafice necesită programe complexe, calculatoarele folosite în astfel de lucrări sunt în general printre cele mai rapide și mai puternice. Arta computerizată are multe aplicații în realizarea de reclame, în editarea de cărți și în cinematografie.

artă conceptuală

Formă de expresie în care conceptul artistic este mai important decât produsul finit. Această concepție își are originile în experimentele lui Marcel Duchamp, cca 1910, dar termenul a fost consacrat la sfârșitul anilor 1950, de către Edward Kienholz. Între 1960–1970 a devenit o mișcare internațională importantă. Exponenții săi de marcă au fost Sol LeWitt (n. 1928) și Joseph Kosuth (n. 1945). Adepții săi au redefinit obiectele, materialele și tehnicile artistice, punând sub semnul întrebării însăși existența și rostul artei. Acest curent susține că adevărata operă de artă nu este obiectul în sine, produs de artist pentru a fi expus sau vândut, ci este formată din concepte sau idei. Lucrările tipic conceptuale includ fotografii, texte, hărți, grafice și combinații imagine-text care sunt în mod premeditat realizate încât să pară lipsite de sens, câteodată chiar triviale. Scopul acestei forme radicale de exprimare artistică este să atragă atenția asupra ideilor pe care arta le exprimă. Manifestările acestui curent au fost foarte diverse. Un exemplu cunoscut este lucrarea lui Kosuth, *Unu și trei scaune* (1965), care combină un scaun adevărat, fotografia unui scaun și o definiție lexicologică a cuvântului scaun. Arta conceptuală a influențat fundamental multe din creațiile artistice realizate la sfârșitul sec. XX.

artă grafică

Subdiviziune a artelor plastice, care include orice formă de expresie artistică vizuală (pictură, desen, fotografie, imprimare), realizată de obicei pe suprafețe plane. În artele grafice, creațiile se transpun adesea prin intermediul tipografiei, dar subdiviziunea în sine cuprinde și desene originale, planuri și modele pentru decorațiunile de interior (de ex. mobila, ceramica), inginerie și arhitectură.

artă naivă

Concepție artistică a creatorilor din medii sofisticate, care resping educația artistică formală. Artiștii naivi lucrează fără metode formale. Arta naivă este foarte bogată în detalii, având tendința de a folosi culori strălucitoare, saturate; lipsa perspectivei creează iluzia că formele plutesc în spațiu. Artiști cunoscuți: Henri Rousseau (Vameșul) și Grandma Moses.

artă nonobiectivă

Vezi artă abstractă

artă nonreprezentațională

Vezi artă abstractă

artă populară

Artă realizată în manieră tradițională de țărani, pescari, artiști populari sau de alți artizani fără studii de specialitate, ori de membrii unui grup social sau etnic, în care se reflectă elemente ale culturii tradiționale. Este predominant funcțională, fiind realizată de obicei manual pentru nevoile casnice sau pentru necesitățile unui grup mic sau ale unei comunități. Picturile sunt integrate ca elemente decorative pe cadranele ceasornicelor, pe lăzi, scaune, pe pereții interiori sau exteriori. Printre obiectele sculptate în lemn, piatră sau metal se numără jucării, linguri, suporturi pentru lumânări și obiecte religioase. Clădirile publice sau locuințele pot fi realizate în stilul artitectonic popular, așa cum este cazul bisericilor de lemn din E Europei sau al cabanelor de bușteni ale coloniștilor americani. În arta populară mai sunt incluse și gravurile în lemn, sculpturile în os sau fildeș, ceramica, confecțiile textile și îmbrăcămintea tradițională.

artă rupestră

Desene, picturi sau alte asemenea lucrări vechi sau preistorice, făcute pe piatră. Arta rupestră include ideograme (desene sau picturi), petroglife (sculpturi sau inscripții), gravuri (motive zgâriate), petroforme (roci așezate după un anumit model) și geoglife (desene pe pământ). Deși imaginile sunt adesea simbolice, animalele preistorice, uneltele și activitățile omenești ilustrate ne ajută să înțelegem cum decurgea viața de zi cu zi, în trecutul îndepărtat. Uneori, arta dintr-o singură așezare se poate întinde pe mai multe secole. Este posibil ca arta rupestră să fi jucat un rol în religia preistorică, în legătură cu vechile mituri sau cu activitățile șamanilor. Situri importante se află în S Africii, Europa, America de Nord și Australia.

Art Deco *sau* stil modern

Numită și *style moderne* în franceză, este o mișcare în arta și arhitectura decorativă cu originile în anii 1920 și dezvoltată într-un stil major în vestul Europei și în Statele Unite în anii 1930. Numele a fost derivat de la Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes – Expoziția Internațională de Arte Decorative și Industriale Moderne –, care a avut loc

Clădirea Crysler, New York, design William Van Alen, 1930

© PETER MAUSS—ESTO

la Paris în 1925, unde au fost expuse pentru prima dată lucrări aparținând stilului. Designul Art Deco a reprezentat modernismul transformat în modă. Produsele sale au inclus și obiecte de lux fabricate manual, dar și bunuri fabricate în masă, însă, în amândouă cazurile, intenția a fost de a se crea o eleganță antitradițională și clară care simboliza bunăstarea și sofisticarea. Trăsăturile distinctive ale stilului sunt formele simple, curate, adesea cu o înfățișare „aerodinamică", ornamente geometrice sau stilizate după forme reprezentative, materiale extrem de variate și adesea scumpe ce includeau frecvent pe cele produse de om (plastic, în special bachelită, sticlă de cuarț și fier beton) pe lângă cele naturale (jad, argint, fildeș, obsidian, crom și cristal de piatră). Deși obiectele Art Deco au fost rar produse în masă, trăsăturile caracteristice ale stilului au reflectat admirația pentru modernitatea mașinii și pentru calitățile inerente ale designului obiectelor făcute de mașină (ex. simplitate relativă, linearitate, simetrie, repetare invariabilă a elementelor). Art Deco a fost influențată de Art Nouveau, Bauhaus, cubism și Baletele Ruse ale lui Serghei Diaghilev. Ideile decorative au venit din surse indiene americane și egiptene și din surse clasice timpurii, precum și din natură. Motivele caracteristice au inclus nuduri, animale, frunziș și raze de soare, toate în forme convenționale. Mulți dintre creatorii de seamă au produs obiecte în ediții limitate sau manufacturate individual. Printre ei, designerii de mobilier Jacques Ruhlmann și Maurice Dufrène, arhitectul Eliel Saarinen, creatorul de obiecte din metal Jean Puiforcat, designerul de sticlă și bijuterii René Lalique, creatorul de modă Erté, artiștii bijutieri Raymond Templier, Jean Fouquet René Robert, H.G. Murphy și Wiwen Nilsson și sculptorul de figuri Chiparus. Creatorul de modă Paul Poiret și artistul grafic Edward McKnight Kauffer îi reprezintă pe aceia a căror muncă a ajuns direct la publicul larg. Rockefeller Center din New York (în special interioarele proiectate de Donald Deskey), clădirea Chrysler a lui William Van Alen și Empire State Building a lui Shreve, Lamb & Harmon sunt cele mai monumetale întrupări ale Art Deco. Cu toate că stilul s-a demodat în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, începutul anilor 1960 a cunoscut o revigorare a interesului pentru designul Art Deco.

© SEVENARTS LIMITED

Rochie de seară din satin negru și alb, design Erté pentru Harper's Bazaar, 1924

arte decorative

Domeniu al artelor plastice care se ocupă cu designul și decorarea obiectelor mai curând utile decât pur estetice, printre care cele din ceramică, din sticlă, împletiturile, bijuteriile, piesele din metal, mobila și textilele. Separarea artelor decorative de artele plastice este o distincție modernă.

arte islamice

Arte vizuale, interpretative și literare ale populațiilor care au îmbrățișat islamul, începând cu sec. VII. Artele islamice sunt decorative, pline de culoare și, în expresia lor religioasă, nonfigurative. Tipul de decorație specifică islamului este arabescul. Începând cu 750 d.Hr. și până în sec. XI s-au realizat creații artistice în ceramică, sticlă, metal, textile, lemn, precum și anluminuri, iar sticla irizată a reprezentat cea mai importantă contribuție islamică la dezvoltarea ceramicii. Anluminurile au devenit o artă importantă și foarte respectată, pictura miniaturală înflorind în Iran după invaziile mongolilor (1220–1260). Caligrafia, un aspect esențial al arabei scrise, s-a dezvoltat prin intermediul decorațiunilor de manuscris și arhitecturale. Arhitectura islamică și-a găsit expresia cea mai înaltă în moschei și alte construcții cu caracter religios. Arhitectura religioasă islamică timpurie s-a inspirat din elemente arhitecturale creștine, cum sunt domurile, arcadele cu coloane și mozaicurile, dar includeau și largi spații deschise (curți) pentru rugăciuni ale întregii congregații. Arhitectura religioasă a atins împlinirea în perioada califatelor, odată cu crearea moscheei cu hipostil, în Irak și Egipt. Literatura islamică este scrisă în principal în patru limbi: arabă, persană, turcă și urdu. Araba are o importanță covârșitoare,

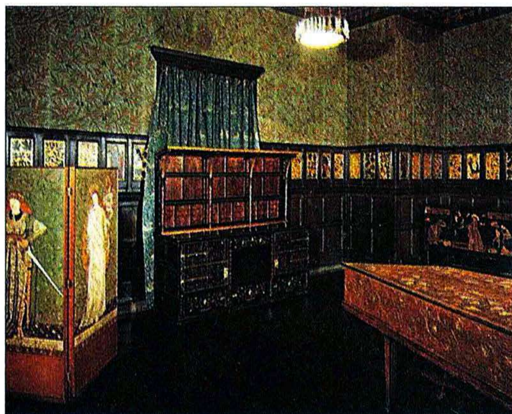
fiind limba revelațiilor din religiile islamice și a Coranului. Persanii au folosit în propria lor limbă formele și regulile poeziei arabe, dar le-au dezvoltat. Au creat și un nou gen, *masnavi*, compus dintr-o serie de cuplete rimate, pe care le foloseau în cadrul poemelor epice. În schimb, literatura persană a influențat atât literatura urdu, cât și pe cea turcă, mai ales în privința vocabularului și a metricii. În domeniul literaturii populare, cea mai cunoscută lucrare este *O mie și una de nopți*, o bogată colecție de basme din diferite zone ale lumii musulmane. Muzica islamică este monofonică, fără acorduri armonice, și este caracterizată de sisteme distincte de ritmuri și melodii, numeroase înflorituri ale liniei melodice unice și de improvizații de virtuozitate. Muzica este, de obicei, interpretată de un ansamblu puțin numeros – un cântăreț și câțiva instrumentiști – care alternează pasajele instrumentale cu cele de solo voce. Teatrul nu s-a dezvoltat ca expresie artistică majoră în lumea islamului, întrucât musulmanii conservatori au dezaprobat constant teatrul. Există, însă, tradiții de dans popular, de spectacole de dans și tradiții de dans ca formă artistică, în majoritatea țărilor islamice; o formă deosebită de dans ritualic ce trebuie menționat este acela al dervișului. Au dăinuit și tradițiile populare ale mimei și ale teatrului de păpuși și cu umbre. *Vezi și* sală hipostil; artă mozarabă.

arte marțiale

Tehnici de luptă și de autoapărare practicate ca sport. Există unele varietăți de arte marțiale cu arme și fără arme, majoritatea bazate pe metode tradiționale de luptă folosite în Asia de Est. În epoca modernă, există lupte derivate din artele marțiale cu arme, precum kendo (luptă cu săbii de bambus) și kyudo (cu arcul). Variantele fără arme sunt aikido, judo, karate, kung fu și tae kwon do. Datorită influenței taoismului și budismului zen, în toate artele marțiale se pune accent pe starea mentală și spirituală a practicantului. Există o ierarhie a practicanților, pornind de la novice (centura albă) până la maestru (centura neagră). *Vezi* t'ai chi ch'uan, ju-jitsu.

Arte și Meșteșuguri /Arts and Crafts/

Mișcare estetică engleză din a doua jumătate a sec. XIX care a reprezentat începutul unei noi atitudini față de artele decorative în Europa. În 1860 se formase o minoritate foarte îngrijorată de gradul în care stilul, meșteșugurile și gusturile publice se degradaseră în zorii revoluției industriale

Cameră decorată în stil Arts and Crafts de William Morris, cu mobilă de Philip Webb

VICTORIA AND ALBERT MUSEUM, LONDRA, FOTO JOHN WEBB

și de artele sale decorative banale, produse în masă. Printre membrii acelei minorități se aflau reformatorul, poetul și designerul englez William Morris, care în 1861 a înființat o firmă de decoratori și meșteșugari (designeri) de interior – Morris, Marshall, Faulkner, and Company (după 1875, Morris and Company) – dedicată regăsirii spiritului și calității meșteșugurilor din perioada medievală. Morris și asociații săi (printre care arhitectul Philip Webb și pictorii Ford Madox Brown și Edward Burne-Jones) au produs manual lucrări din metal, bijuterii, tapete, textile și cărți. „Firma" funcționa ca un grup de colaborare între artiști, în care pictorii furnizau modelele produse ulterior de meșteșugari pricepuți. Chiar și astăzi, multe dintre modelele lor sunt copiate de designerii și producătorii de mobilă. În anii 1880, eforturile lui Morris au extins interesul pentru această mișcare către o nouă generație. În 1882, arhitectul și designerul englez Arthur H. Mackmurdo a contribuit la organizarea Ghildei Secolului pentru meșteșugari, unul din grupurile înființate în acea perioadă. Acești oameni au reînviat arta tipăririi manuale și au promovat ideea că nu exista o diferență însemnată între artele frumoase și cele decorative. Mulți convertiți, atât din rândurile artiștilor profesioniști, cât și ale intelectualilor, au contribuit la răspândirea ideilor

COLECȚIA MANSELL

William Morris, desen de C.M. Watts, cca 1895

mișcării. Principala controversă ridicată de această mișcare consta în caracterul său practic pentru lumea modernă. Progresiștii afirmau că mișcarea încerca să întoarcă timpul și că acest lucru era imposibil, că nu putea fi considerată practică într-o societate urbană și industrializată. Pe de altă parte, un revizor care a criticat o expoziție din 1893 numind-o „lucrarea unor oameni puțini pentru puțini oameni" și-a dat seama că această mișcare reprezenta un protest grafic împotriva designului ca „afacere comercială, controlată de vânzători și de reclame, la mila tendințelor trecătoare din modă". În anii 1890 deschiderea față de Arte și Meșteșuguri a luat amploare, iar mișcarea s-a extins și nu a mai fost identificată cu un grup mic de oameni. Ideile sale s-au răspândit în alte țări și s-au identificat cu un interes internațional din ce în ce mai mare pentru design, mai ales în stilul Art Nouveau.

Artemis

În religia greacă, zeița animalelor sălbatice, a vânătorii, a vegetației, a castității și a nașterii. Artemis era fiica lui Zeus și a lui Leto și sora geamănă a lui Apolo. Însoțită de nimfe, dansa prin munți și păduri. Artemis vâna, dar, în același timp, în calitate de stăpână a animalelor (*vezi* stăpânul animalelor), le și proteja. Poeții de după Homer au pus accentul pe castitatea ei. Era cunoscută pentru mânia ei necruțătoare, atunci când i se aduceau ofense. Este posibil ca Artemis să fi fost creată după modelul zeiței orientale Iștar. Corespondentul roman al ei este Diana.

Artemis la vânătoare, sculptură clasică; Muzeul Luvru

ALINARI/ART RESOURCE, NEW YORK

Artemisa I

(m. cca 450 î.Hr.)

Regină a Halicarnasului și a insulei Cos (cca 480 î.Hr.). A guvernat sub protectoratul regelui Persiei, Xerxes, pe care l-a ajutat să invadeze Grecia (480–479 î.Hr.). A preluat comanda a cinci corăbii în Bătălia de la Salamina. În opinia lui Herodot, a fost cea care l-a sfătuit pe Xerxes să se retragă din Grecia și să nu-și asume riscul unei noi confruntări.

Artemisa II

(m. 350 î.Hr.)

Soră și soție a regelui Mausolus (d. 377–353 î.Hr.) din Caria, în Anatolia de SV, singură conducătoare timp de aproape trei ani după moartea acestuia. Ea i-a construit mormântul, Mausoleul, considerat una dintre cele șapte minuni ale lumii. Era recunoscută și ca botanistă și cercetătoare în domeniul medical. Plantele din genul *Artemisia* îi poartă numele.

Artemisa II, statuie de artist necunoscut; Muzeul Național de Arheologie, Napoli

ANDERSON–ALINARI DIN ART RESOURCE, NEW YORK

artemisia

Plante erbacee și arbuști aromatici (*Artemisia*) din familia *Compositae*, printre care se numără pelinul, salvia și tarhonul. Multe specii au și valoare ornamentală, datorită frunzelor gri-argintii, adesea folosite în aranjamentele florale, pentru crearea contrastului și atenuarea culorilor tari. Frunzele pelinului obișnuit (*A. absinthium*) erau folosite la prepararea medicamentelor și a băuturilor, cum ar fi absintul și vermutul. Extractul din specia eurasiatică *A. annua* se folosește în tratarea malariei care este rezistentă la tratamentul cu chinină.

Art Ensemble of Chicago

Formație de jazz americană, inovatoare în domeniul improvizației. Grupul s-a dezvoltat din Asociația pentru Promovarea Muzicienilor Creativi (AACM), o grupare experimentală. Saxofoniștii Roscoe Mitchell și Joseph Jarman, trompetistul Lester Bowie, contrabasistul Malachi Favors și percuționistul Don Moye au fondat grupul în 1969, combinând liber tempourile, dinamica și textura, într-o prezentare teatrală adesea comică. Diversitatea surselor de inspirație este exprimată de mottoul lor: „Marea muzică a negrilor: din trecut în viitor".

arteră

Vas care transportă sânge de la inimă la alte părți ale corpului (*vezi* aparat cardiovascular). Sângele arterial duce oxigenul și nutrienții la țesuturi, excepție făcând doar artera pulmonară, care poartă sângele lipsit de oxigen de la inimă la plămân, pentru a-l oxigena și a elimina excesul de dioxid

de carbon. Arterele sunt tuburi care conțin fibre musculare și care transportă sângele prin presiunea exercitată de inimă, mișcare simțită sub formă de puls. Arterele mari sunt ramuri ale aortei și se ramifică în artere mai mici până la nivelul arteriolelor foarte subțiri, care se termină în capilare. Stratul intern al peretelui arterial (tunica internă) conține fibre endoteliale (celulare), o rețea de țesut conjunctiv fin și un strat de fibre elastice. Stratul mediu (tunica medie) este compus din fibre musculare fine, iar cel extern (tunica externă) conține fibre colagene de susținere. *Vezi și* capilare; venă.

arteriografie

Vezi angiografie

arterioscleroză

Boală cronică, manifestată prin îngroșarea anormală a pereților arterelor din cauza depozitelor grase (ateromi) de colesterol pe pereții arteriali interni (*vezi* arteră). Aceștia se îngroașă, formând plăci care îngustează canalul vascular (lumenul) și astfel împiedică buna circulație a sângelui. Leziunile și calcifierea reduc elasticitatea pereților, crescând presiunea arterială a sângelui. În final, plăcile pot bloca complet lumenul sau un cheag de sânge (tromb) poate obstrucționa un canal îngustat. Arterioscleroza uneia sau mai multor artere coronariene poate scădea irigarea cu sânge a mușchiului cardiac, provocând angina pectorală. Blocajul complet este cauza infarctului miocardic. Tratamentele includ medicația care reduce nivelul colesterolului din sânge, anticoagulanți și alte medicamente care previn formarea de cheaguri de sânge, precum și bypassul coronarian și angioplastia cu balon.

arterită

Inflamație a arterelor. Apare în unele boli, printre care sifilis, tuberculoză și lupus eritematos. Varietăți care nu sunt strâns asociate cu afecțiunea sistemică sau afecțiuni ale unui organ din afara aparatului cardiovascular au fost descrise ca fiind arterita temporală, polimialgia reumatică, arterita arcului aortic și poliarterita nodulară.

Arthur, Chester A(lan)

(05.10.1829, North Fairfield, Vermont, SUA – 18.11.1886, New York, New York)

Al 21-lea președinte al SUA (1881–1885). A practicat avocatura la New York din 1854, iar apoi a devenit asociat apropiat al senatorului Roscoe Conkling, șeful republicanilor din New York. Cu sprijinul acestuia a fost numit colector vamal în portul New York (1871–1878), un post prin tradiție vizat de sistemul clientelar. A condus activitatea biroului, dând dovadă de integritate, dar a continuat și colaborarea cu loialiștii lui Conkling. La Convenția Națională Republicană din 1880, a fost propus vicepreședinte, reprezentând soluția de compromis pentru candidatura lui James Garfield, și a devenit președinte după asasinarea acestuia. În calitate de președinte, Arthur a dat dovadă de o independență neașteptată, prin opoziția sa față de măsurile de recompensare a patronajului (susținerii politice). A semnat și Legea Pendleton a funcționarilor publici care a creat un sistem al funcționarilor publici bazat pe merit. Împreună cu secretarul său pe probleme navale, a recomandat alocarea de fonduri de la buget pentru refacerea flotei marinei americane, la standardul din timpul războiului hispano-american. Nu a mai fost nominalizat de partidul său pentru un al doilea mandat.

Arthur, Legendele regelui ~

Colecție de povestiri medievale care îl au ca figură centrală pe legendarul rege englez Arthur. Povestirile înfățișează viața regelui, aventurile cavalerilor și dragostea adulterină dintre cavalerul său, Sir Lancelot, și regina Guinevere. Legenda era atât de populară în Țara Galilor înainte de sec. XI, încât a intrat în literatură datorită lui Geoffrey of Monmouth și a fost adaptată și de alți scriitori medievali, printre care Chrétien de Troyes, Wace, Layamon și Sir Thomas Malory, amestecându-se cu legenda Sfântului Graal. Din epoca victoriană, când legenda a reintrat în actualitate a fost sursă de inspirație pentru opere importante, cum e cea scrisă de Alfred Tennyson, *Iubirile unui rege* (Idylls of the King), și de T.H. White, *Regele Arthur* (The Once and Future King). Nu există certitudini ale existenței istorice a regelui. Izvoarele medievale spun că el ar fi fost un războinic și un campion al creștinătății în sec. VI, care a unit triburile britanice pentru a face față invadatorilor saxoni și a murit în bătălia de la Camlan în cca 539 d.Hr., fiind înmormântat la Glastonbury. *Vezi și* Galahad, Merlin, Tristan și Isolda.

Arthur, trecătoarea lui ~

Trecătoare montană în Alpii sudici din Noua Zeelandă. Se află la capătul de N al Alpilor, la o altitudine de 924 m, și reprezintă singura trecătoare rutieră și feroviară, calea ferată traversând tunelul Otira (8,6 km). Acum face parte din parcul național cu același nume, creat în 1929.

Artibonite

Râu din insula Hispaniola. Avându-și izvoarele în Cordilierii Centrali din Republica Dominicană, curge pe lângă granița cu Haiti și apoi spre V și spre NV, prin câmpia Artibonite din Haiti. Se varsă în golful Gonaïves, după ce străbate cca 240 km. Este cel mai lung râu de pe insulă.

Articolele Confederației

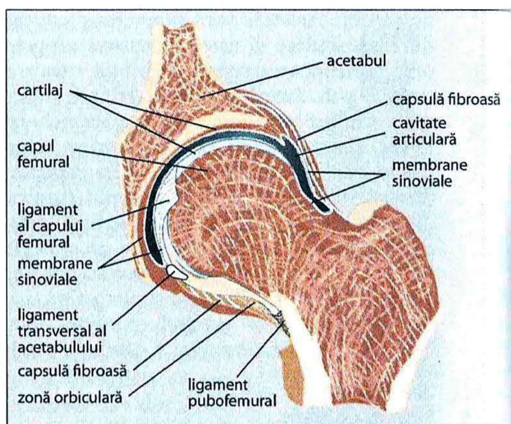
Prima formă a Constituției americane (1781–1789), aplicată în timpul guvernării congresului continental. A fost înlocuită de Constituția SUA din 1787. A creat o confederație de state suverane, conferind Congresului puterea de a gestiona afacerile externe, relațiile cu indienii, afacerile de război și serviciul poștal, precum și de a împrumuta bani. În perioada Articolelor, Congresul a exprimat pretenții asupra teritoriilor vestice și a emis Ordonanțele de nord-vest. Congresul nu avea însă puterea necesară să impună statelor cererile sale în bani și în trupe, astfel încât eficiența guvernamentală a scăzut drastic până la sfârșitul lui 1786, așa cum a demonstrat revolta lui Shay (1786–1787) împotriva tribunalelor care confiscau proprietățile pentru recuperarea datoriilor. Delegații la convenția de la Annapolis au convocat o întrunire a tuturor statelor membre pentru a aduce modificări Articolelor.

articulare

În fonetică, forma luată de traiectul vocal (laringe, faringe și cavitățile nazale și bucale), prin poziționarea organelor mobile, cum ar fi limba, față de alte părți care pot fi rigide, cum ar fi palatul dur, ce modifică astfel coloana de aer pentru producerea sunetelor vorbirii. Printre articulatori se numără limba, buzele, dinții, gingia, maxilarul superior, palatul moale și cel dur, vălul palatin, peretele faringian și glota. Articularea primară se referă fie la locul și modalitatea în care traiectul vocal se îngustează sau este blocat pentru a produce o consoană, fie la forma limbii și a buzelor ori la înălțimea laringelui care determină o vocală. Alți articulatori pot fi folosiți pentru a produce o articulare secundară, cum ar fi palatalizarea (vârful limbii se apropie de cerul gurii), glotalizarea (obstrucția parțială sau totală a corzilor vocale) sau nazalizarea (trecerea simultană a aerului prin tractul nazal și cel bucal).

articulație

Structură care unește două sau mai multe oase. Majoritatea articulațiilor, inclusiv cele sinoviale (care conțin lichid) și cele dintre vertebre, care includ un disc, sunt mobile. Articulațiile fixe includ punctele de legătură dintre oasele craniului (*vezi* fontanelă). Ligamentele unesc oasele unei articulații, iar mușchii le fixează. Printre afecțiunile articulațiilor se numără artrita, leziunile (entorsele, fracturile sau luxațiile), bolile congenitale și carența de vitamine.

Secțiune prin articulația șoldului (coxofemurală). Articulația șoldului, o articulație sinovială, este de tip pluriaxial și se realizează între cavitatea cotiloidă (acetabul) a osului coxal și capul femurului. Cavitatea articulară este închisă de o capsulă fibroasă căptușită cu un tip de țesut conjunctiv (membrana sinovială) care produce un fluid (fluidul sinovial), ce lubrifică cartilajul. Capsula articulară fibroasă este alcătuită din fibre circulare interne (zona orbiculară) și fibre longitudinale externe, fiind întărită de ligamente și acoperită de mușchi.

artificii

Explozibili sau combustibili folosiți pentru producerea de efecte speciale. Originare din China antică, artificiile au fost produse din materiale explozibile militare și s-au răspândit în Occident odată cu acestea, în Evul Mediu. Cele propulsate, care explodează în aer, sunt făcute din nitrat de potasiu, sulf și cărbune; se folosesc și alte ingrediente pentru producerea altor tipuri de scântei. Compozițiile cu flacără, cum sunt steluțele care se lansează din rachete, conțin nitrat de potasiu, săruri de antimoniu și sulf; pentru a obține diferite culori, se combină cloratul de potasiu sau percloratul cu o sare a unui metal. Rachetele sunt lansate de reculul jetului de gaze produse de arderea compoziției inflamabile.

Artigas, José Gervasio

(19.06.1764, probabil Montevideo, Uruguay – 23.09.1850, Ibiray, lângă Asunción, Paraguay)

Om politic și general, considerat părintele independenței Uruguayului. În tinerețe, Artigas a fost un gaucho pe teritoriul actual al Uruguayului. Aliat cu junta din Buenos Aires, a luptat pentru independența față de

Spania, repurtând o victorie strălucită la Las Piedras. Lupta sa pentru federalizarea țării, împotriva eforturilor Argentinei de a deține controlul asupra întregii regiuni, a dus la război civil. A condus o parte din Uruguayul de azi și din centrul Argentinei până în 1820, când o invazie portugheză l-a silit să plece în exil. Uruguayul și-a câștigat independența în 1828.

artilerie

În știința militară modernă, arme de foc mari, tunuri, obuziere de câmp, mortiere care sunt acționate de echipaje și au un calibru mai mare de 15 mm. Armamentul de artilerie a fost introdus în sec. XIV și era alcătuit din tunuri și mortiere din bronz, alamă sau fier, purtate pe afeturi cu două roți. Artileria modernă datează din a doua jumătate a sec. XIX, perioadă caracterizată prin apariția țevii de tun din oțel, a prafului de pușcă mult mai puternic și a afeturilor cu piston care mențin structura imobilă în timpul reculului. Atât praful de pușcă, cât și proiectilul au fost introduse în cartușe care permiteau încărcarea mai rapidă. Începând cu cel de-Al Doilea Război Mondial, artileria a fost clasificată în ușoară (până la 105 mm), pentru susținerea trupelor terestre, medie (106–155 mm), pentru bombardament, și grea (peste 155 mm), pentru atacarea obiectivelor îndepărtate. *Vezi* artilerie antiaeriană.

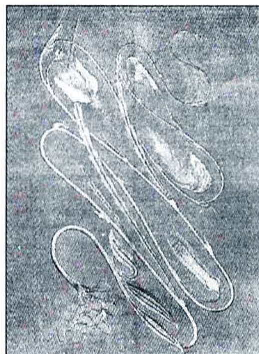
artilerie antiaeriană

Piesă de artilerie aflată la sol sau pe o navă și folosită în apărarea împotriva atacurilor aeriene. A fost utilizată pentru prima dată în luptă în timpul Primului Război Mondial, când piese de artilerie terestră au fost convertite la lupta antiaeriană, fiind amplasate pe afeturi care le permiteau să tragă aproape vertical. Telemetrul și reflectoarele, realizate în anii 1920 și 1930, le-au sporit eficiența. Progresele realizate în Al Doilea Război Mondial au inclus armele automate, radarul pentru detectarea țintei și detonatoarele operate prin radio. Forțele engleze și cele americane foloseau arme de 40 mm, care aveau o rază de acțiune de 3,2 km înălțime. Armele de foc mai grele, până la 120 mm, erau folosite împotriva bombardierelor care zburau la înălțime mare. În cea mai mare parte a războiului, cea mai eficientă a fost arma de 88 mm a germanilor, *Fliegerabwehrkanone*, a cărei abreviere, flak, a devenit termenul universal pentru foc antiaerian. Odată cu introducerea rachetelor teleghidate, în anii 1950 și 1960, artileria antiaeriană grea a ajuns să fie depășită, deși armele automate ușoare, cu ghidaj radar, și-au păstrat eficiența împotriva aparatelor de zbor la mică înălțime și a elicopterelor.

Art Nouveau

Stil ornamental în artă care a înflorit între cca 1890 și 1910 în întreaga Europă și în Statele Unite. Stilul Art Nouveau se caracterizează prin linii lungi, sinuoase, organice, folosite cel mai des în arhitectură, design interior, bijuterii, creații din sticlă, postere și ilustrații. A fost o încercare deliberată de a crea un stil nou, eliberat de istorismul imitativ care a dominat mare parte din designul și arta din sec. XIX. Stilul s-a dezvoltat mai întâi în Anglia și apoi s-a răspândit pe continentul european unde a fost numită Jugendstil în Germania, Sezessionstil în Austria, Stile Floreale (sau Stile Liberty) în Italia și Modernismo (sau Modernista) în Spania. Termenul Art Nouveau a fost inițiat de o galerie din Paris care a expus majoritatea lucrărilor create în acest stil. În Anglia, precursorii stilului au fost Estetismul ilustratorului Aubrey Beardsley, care a folosit masiv calitatea expresivă a liniilor organice, și mișcarea Arts and Crafts a lui William Morris, care a stabilit importanța unui stil vital în artele aplicate. Pe continentul european, Art Nouveau a fost influențat și de experimente cu linii expresive ale pictorilor Paul Gauguin și Henri de Toulouse-Lautrec. Mișcarea a fost, de asemenea, inspirată parțial de moda pentru tiparele lineare ale stampelor japoneze *(ukiyo-e)*.

Caracteristicile ornamentale distinctive ale stilului Art Nouveau sunt liniile ondulate, asimetrice ce iau adesea forma tulpinilor și bobocilor de floare, cârceilor de viță-de-vie, aripilor de insecte și altor obiecte naturale sinuoase și delicate; linia poate să fie elegantă și grațioasă sau dominată de o forță tăioasă și ritmică. În artele grafice, linia subordonează celelalte elemente pictoriale – formă, textură, spațiu și culoare – pentru un efect decorativ maxim. În arhitectură și în alte arte plastice, întregul formelor tridimensionale este încorporat în ritmul linear, organic, creând o fuziune între structură și ornament. Această sinteză a ornamentului și a structurii se observă preponderent în arhitectură; o combinație generoasă de materiale – lucrări din fier, sticlă, ceramică și cărămidă – a fost folosită, de exemplu, în crearea unor interioare unificate în care coloanele și grinzile devin vițe-de-vie groase cu cârcei agățători, iar ferestrele se transformă în deschideri pentru lumină și aer, excrescențe membranoase

Şfichi, tapiserie Art Nouveau de Hermann Obrist, broderie de mătase pe lână, 1895; Muzeul de Stat din Munchen

MUZEUL DE STAT DIN MUNCHEN

ale aceluiași întreg. Această abordare s-a opus direct valorilor arhitecturale tradiționale ale rațiunii și clarității structurii. Mulți artiști și designeri au lucrat în stilul Art Nouveau. Unii dintre cei mai importanți practicieni au fost arhitectul și designerul scoțian Charles Rennie Mackintosh, specializat într-o linie geometrică pregnantă și influențat în special de Sezessionstil vienez; arhitecții belgieni Henry van de Velde și Victor Horta, ale căror structuri delicate și extrem de sinuoase l-au influențat pe arhitectul francez Hector Guimard, o altă figură importantă; prelucrătorul de sticlă american Louis Comfort Tiffany; creatorul francez de mobilă și de lucrări în fier Louis Majorelle; designerul grafic și artistul cehoslovac Alphonse Mucha; designerul francez de bijuterii și sticlă René Lalique; arhitectul american Louis Henry Sullivan, care a folosit lucrări Art Nouveau în fier în formă de plante pentru a decora clădirile sale structurate tradițional; și arhitectul și pictorul spaniol Antonio Gaudí, probabil cel mai original artist al stilului, care a depășit dependența de linii pentru a transforma clădirile în construcții organice, viu colorate, curbate și rotunjite. După 1910, Art Nouveau s-a dovedit un stil demodat și limitat și a fost abandonat ca stil decorativ distinct. Totuși, stilul a reprezentat un moment important în tranziția spre estetica unității de design din sec. XX.

artrită

Inflamare a articulațiilor și efectele ei. Artrita acută se manifestă prin durere, înroșire și inflamație. Formele principale sunt: osteoartrita, artrita reumatoidă și artrita septică. Câteva forme de artrită fac parte din complexele simptomatice ale bolilor autoimune.

artrită reumatoidă

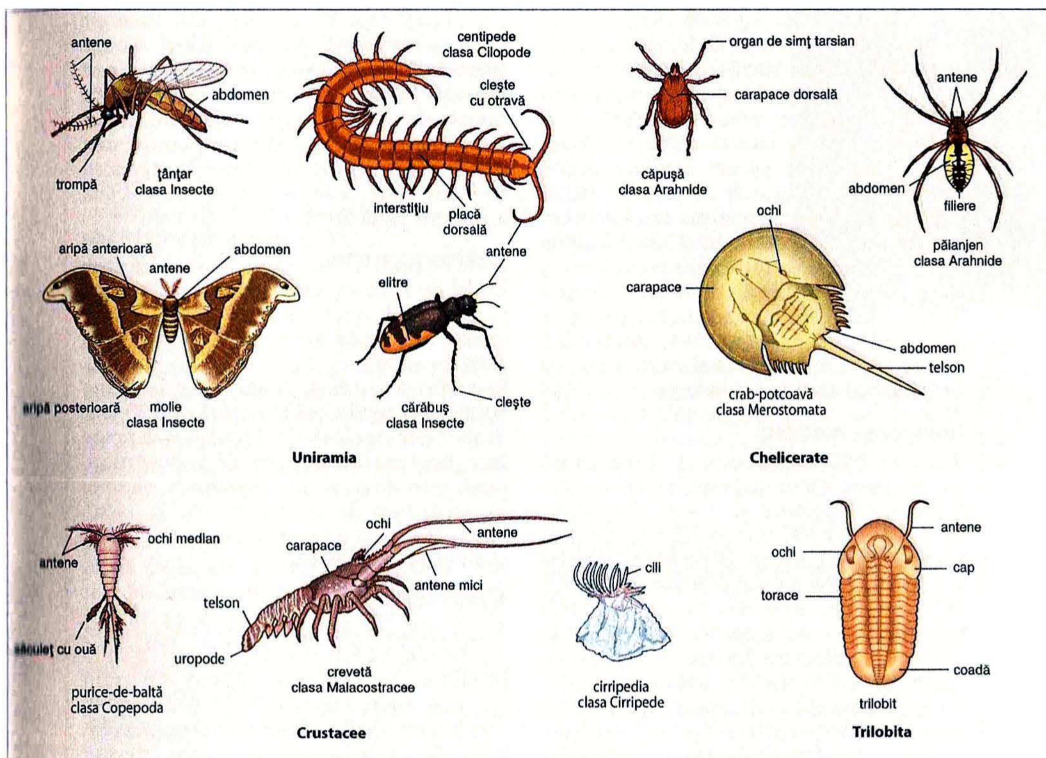
Boală autoimună, cronică, progresivă, care provoacă inflamarea țesuturilor conectoare, în special cele ale tecilor sinoviale. Se poate declanșa la orice vârstă, este mai frecventă la femei și se caracterizează printr-o evoluție imprevizibilă. Boala se instalează de obicei treptat, debutând frecvent cu dureri articulare la una sau mai multe încheieturi, continuând cu inflamarea și înfierbântarea articulațiilor (creșterea temperaturii la nivelul articulațiilor). Durerile musculare pot persista, se pot intensifica sau se pot atenua. Inflamarea și tumefierea mucoaselor pot produce leziuni articulare și pot distruge cartilajele. În formele mai severe ale bolii, aderențele din articulații pot imobiliza și deforma articulațiile, provocând și atrofierea pielii, a oaselor și a mușchilor adiacenți. Dacă administrarea, în doze mari, a aspirinei, ibuprofenului și a altor AINS nu atenuează durerea și imobilitatea, se poate încerca un tratament cu corticosteroizi în doze mici. Fizioterapia și terapia termică de recuperare, urmate de exerciții pentru mobilitate articulară, pot reduce durerile și inflamațiile. Diferite dispozitive ortopedice pot corecta sau preveni diformitățile sau deficiențele grave. Prin intervenții chirurgicale, se pot înlocui cu proteze articulațiile distruse de la șold, genunchi sau degete. Există o formă a bolii care se întâlnește și la copii.

artrită septică

Inflamare acută a uneia sau a mai multor articulații, cauzată de o infecție. Artrita supurativă poate apărea ca urmare a unor infecții bacteriene; articulațiile se umflă, se înfierbântă, devin dureroase și se umplu cu puroi care distruge cartilajul. Produce vătămări iremediabile, dacă nu e tratată prompt cu antibiotice, nu se drenează puroiul și nu se odihnește articulația. Artrita nesupurativă poate însoți mai multe boli cauzate de bacterii, virusuri sau fungi. Articulațiile dureroase la mișcare devin rigide și se umflă. Tratamentul presupune odihnă, medicație și, în cazul tuberculozei, îngrijire ortopedică pentru a preveni deformarea oaselor.

artropod

Organism aparținând celei mai mari încrengături, *Arthropoda*, din regnul animal. Cuprinde mai mult de un milion de specii de nevertebrate. Sunt împărțite în patru subîncrengături: *Uniramia* (cinci clase, printre care și insectele), *Chelicerata* (trei clase, printre care arahnidele și crabul-potcoavă), *Crustacea* (crustacee) și *Trilobita* (trilobiți). Toate artropodele sunt animale cu simetrie bilaterală, au corpul segmentat, învelit cu o cuticulă din chitină, alcătuind un exoschelet care servește atât ca înveliș de protecție, cât și ca suprafață de aderență pentru mușchi. Fiecare segment al corpului poate avea o pereche de apendice unite. Încrengătura include carnivore, erbivore,

Artropode reprezentative. Uniramia, cea mai largă subîncrengătură de artropode, conține, în general, insecte terestre și miriapode (inclusiv centipede și milipede). Insectele, cea mai mare clasă a artropodelor, se deosebesc de celelalte prin faptul că, de obicei, dispun de aripi și au numai trei perechi de picioare (hexapode). Artropodele din subîncrengătura crustaceelor sunt, în principal, viețuitoare marine ca homarii, crabii și Cirripedia. Microscopicii purici-de-baltă se găsesc preponderent în apele dulci, alcătuind o parte a zooplanctonului, împreună cu alte specii microscopice din aceeași clasă. Majoritatea antropodelor din subîncrengătura celiceratelor sunt arahnidele, incluzând păianjenii, scorpionii, căpușele. Trilobiții (membri ai subîncrengăturii Trilobita) sunt artropode marine fosile care au trăit în Cambrian, având corpul alcătuit din trei lobi și împărțit în trei regiuni – cap, torace și coadă.

omnivore, animale sanitare și paraziți (*vezi* parazitism), acestea găsindu-se aproape în orice mediu, atât acvatic, cât și terestru.

arțar-american

Arbore de dimensiuni mari, care crește repede (*Acer negundo*), numit uneori și arțarul-de-cenușă, din familia *Aceraceae*, originar din centrul și E Statelor Unite. Frunzele sale compuse (rar întâlnite la arțari) sunt alcătuite din trei, cinci sau șapte foliole zimțate neregulat. Sămânța ia naștere în samara (un fruct uscat, cu aripioare). Datorită creșterii rapide și rezistenței la secetă, a fost multă vreme plantat de primii coloniști în regiunile de prerie din SUA, pentru umbra pe care o oferea. Uneori, din arțarul-american se obțin siropul și zahărul de arțar. Lemnul este folosit pentru fabricarea mobilei, a celulozei și a cărbunelui.

Aru, Insulele ~

Grup de insule din E Indoneziei. Situate în extremitatea estică a grupului insular Moluce din SV Noii Guinee, insulele Aru se întind pe o suprafață de 180 km, de la N la S, și 80 km, de la E la V. Grupul este compus din șase insule principale (Warilau, Kola, Wokam, Kobroor, Maikoor și Trangan), care sunt separate de canale înguste, și zeci de insule mai mici. Principalul port este Dobo, situat pe insula Wamar. Acest grup de insule a devenit parte a Indoneziei în 1949.

Aruba

Insulă în Marea Caraibilor din arhipelagul Antilele Mici, la NV de Venezuela. Suprafața: 193 kmp; 97 400 loc. (2005). Aruba este posesiune olandeză cu autonomie internă. Centrul administrativ: Oranjestad. Populația majoritară actuală este o combinație de amerindieni, spanioli și olandezi. Limba oficială este olandeza, iar pentru uzul curent se folosește o limbă creolă, papiamento. Religia principală este cea romano-catolică. Moneda este florinul de Aruba. Lipsa de apă de pe insulă limitează

puternic producția agricolă. Rafinăria de petrol, principala sursă de locuri de muncă, s-a redeschis, după ce fusese închisă în 1985. De atunci, turismul a devenit principala sursă de venit a insulei. Cei mai vechi locuitori ai insulei au fost indienii arawak, ale căror picturi rupestre pot fi văzute și astăzi. Deși a intrat sub stăpânirea Olandei în 1636, Aruba nu s-a dezvoltat într-un ritm rapid decât după 1816. Olanda administrează afacerile externe și apărarea, afacerile interne fiind coordonate de guvernul local care reglementează sistemul juridic și monetar. În 1986, Aruba s-a separat de Federația Antilelor Olandeze, ca un prim pas spre independență.

Arunachal Pradesh

Stat din NE Indiei, care se învecinează cu Bhutan, Tibet (China) și cu statele Myanmar, Nagaland și Assam. Suprafața: 83 743 kmp; 1 097 968 loc. (2001). Centrul administrativ: Itanagar. O parte din regiune a fost anexată Assamului în sec. XVI. Prin 1826, britanicii au inclus Assamul în India britanică. Ulterior, regiunea a fost cunoscută sub numele de Agenția Frontierei de Nord-Est, iar în 1972 a devenit teritoriul unional Arunachal Pradesh. În 1987 a devenit stat separat. Cuprinde majoritatea lanțurilor de dealuri subalpine ale Munților Himalaya și are un teren accidentat. Populația este formată din numeroase grupuri etnice care vorbesc diverse dialecte din familia limbilor tibeto-birmaneze.

aruncarea ciocanului

Probă de atletism care presupune aruncarea la o anumită distanță a unei bile de metal legate de un braț flexibil din oțel care măsoară 1,2 m lungime. Aruncătorul face trei rotații complete ale corpului înainte să lanseze bila. Sportul a apărut cu secole în urmă, în Insulele Britanice; din 1866 face parte din competițiile atletice, iar din 1900 este prezent la Olimpiadă.

aruncarea discului

Probă de atletism care constă în aruncarea la distanță a unui obiect în formă de disc. Discul are diametrul de cca 220 mm și este mai gros în centru decât la margini. Trebuie să cântărească minim 2 kg la proba masculină și 1 kg la proba feminină. Discul este aruncat printr-o mișcare de răsucire pe care atletul o face într-un cerc cu diametrul de 2,5 m. Sportul datează din timpul olimpiadelor din Grecia antică.

aruncarea potcoavei

Joc la care participă doi sau patru jucători. Se aruncă o potcoavă, astfel încât să cadă cât mai aproape de un țăruș sau chiar pe locul acestuia. O potcoavă care ajunge exact la baza țărușului, încercuindu-l, se numește ringer și aduce cel mai mare număr de puncte. Se pare că jocul derivă din jocul cu inele și a devenit popular mai ales în SUA și Canada. Jocurile standard se joacă până la scorul de 50, iar cele de agrement până la 21.

aruncarea suliței

Probă de atletism, care constă în aruncarea la distanță a unei sulițe metalice sau din lemn. Sulița este aruncată după o scurtă alergare și trebuie să se înfigă în pământ. În proba masculină, sulița are o lungime de 260 cm, iar în cea feminină de 220 cm. Proba este inclusă în Jocurile Olimpice încă din Antichitate, ca probă de pentatlon, fiind introdusă și în programul olimpic modern, încă de la reluarea sa, în 1896. Proba feminină a fost inclusă în 1932. *Vezi și* decatlon, heptatlon.

aruncător de flăcări

Armă militară de atac ce proiectează un jet de ulei sau benzină în flăcări asupra pozițiilor inamice. Este alcătuit din unul sau mai multe rezervoare de combustibil, un cilindru cu gaz comprimat care dezvoltă forța de propulsie și un furtun flexibil terminat cu un trăgaci care aprinde și distribuie combustibilul. Aruncătoarele de flăcări portabile sunt purtate în spate de către membrii trupelor de infanterie; cele de dimensiuni mai mari pot fi montate pe turelele tancurilor. Aruncătoarele de flăcări moderne, folosite pentru prima oară în luptă în Primul Război Mondial, au fost utilizate de către toate marile puteri în cel de-Al Doilea Război Mondial și în cele de mai târziu. Sunt folosite adesea în zonele acoperite de vegetație densă și împotriva pozițiilor fortificate aflate la mică distanță.

arupa-loka

În budism, lumea formelor imateriale, cea mai înaltă dintre cele trei sfere ale existenței, în care are loc renașterea. Celelalte sunt rupa-loka (lumea materială frumoasă) și kama-loka (lumea sentimentelor). În arupa-loka, existența depinde de puterea de concentrare atinsă în viața anterioară, care are patru niveluri: infinitatea spațiului, infinitatea gândului, infinitatea nonexistenței și infinitatea care nu aparține nici conștientului și nici inconștientului. Ființele din arupa-loka nu au corp material.

Arusha, Parcul Național ~

Rezervație naturală din N Tanzaniei. Înființat în 1960, parcul cuprinde o bogată

varietate de specii de floră și faună. Aici se află vârful Meru (4 558 m) și craterul Ngurdoto, un vulcan stins. În apropiere se află muntele Kilimanjaro, defileul Olduvai și craterul Ngorongoro, unde trăiesc numeroase animale și plante sălbatice.

Aryabhata I

(n. 476 d.Hr., probabil la Ashmaka sau Kusumapura, India - /?/)

Astronom și cel dintâi matematician indian a cărui operă s-a păstrat. A scris cel puțin două lucrări, *Aryabhatiya* (cca 499 d.Hr.) și *Aryabhatasiddhanta* (originalul s-a pierdut), care au circulat mai ales în NV Indiei și au influențat dezvoltarea astronomiei islamice. Scrisă în versuri, *Aryabhatiya* atinge subiecte de matematică și astronomie. Temele abordate includ prezicerea eclipselor solare și lunare, afirmând explicit că mișcarea aparentă a stelelor spre V se datorează planetei sferice Pământ care se rotește în jurul axei sale. Aryabhata a estimat corect că luminozitatea Lunii și a planetelor se datorează luminii reflectate de Soare. Guvernul indian a lansat în 1975 primul său satelit, numit *Aryabhata* în onoarea marelui astronom.

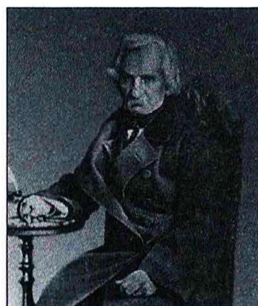
Arya Samaj

Sectă reformatoare a hinduismului fondată în 1875 de către Dayananda Sarasvati pentru a restabili Vedele ca adevăr revelat și infailibil. Secta Arya Samaj este împotriva idolatriei, a cultului strămoșilor, a sacrificiului animal, a sistemului castelor bazat pe drepturile date de naștere și nu pe meritele personale, a conceptului de paria (*vezi* paria), a căsătoriei între minori, a pelerinajelor și a ofrandelor aduse în temple. Promovează caracterul sacru al vacii, *samskaras*, jertfele închinate focului și reforma socială care include educația femeilor. Având cei mai mulți adepți în V și N Indiei, secta este condusă de reprezentanți aleși din *samajas* (societăți) la nivel local, regional și național. A jucat un rol important în dezvoltarea naționalismului indian.

Asachi, Gheorghe

(01.03.1788, Herța, [Ucraina] - 12.11.1869, Iași, România)

Cărturar și scriitor român. A făcut studii la Lvov, Viena și Roma, devenind o personalitate enciclopedică și manifestând o reală vocație de ctitor în câteva domenii ale culturii. Ca întemeietor al învățământului superior în limba română, a înființat în 1828 o Școală Normală în cadrul mănăstirii Trei Ierarhi, în 1835 a organizat și inaugurat Academia Mihăileană, iar în 1836, Conservatorul Filarmonic. A pus bazele presei în limba română, fondând revista *Albina românească* (1828) și suplimentul literar *Alăuta românească* (1829). În 1816 a organizat primul spectacol de teatru în limba română, la Iași, cu piesa *Mirtil și Hloe* de Florian. Ca poet, a cultivat specii clasice și romantice. Este și autorul unor nuvele cu subiecte istorice scrise însă într-un stil greoi, cu divagații teoretice și livrești. A scris piese de teatru și nuvele istorice, a tradus din Voltaire, Carlo Goldoni, Victor Hugo și Jean Racine.

Gheorghe Asachi

ASALA /Armenian Secret Army to Liberate Armenia/

(Armata Secretă Armeană pentru Eliberarea Armeniei)

Grup marxist-leninist format în 1975 pentru a forța guvernul turc să recunoască masacrele armene din 1915 și să plătească despăgubiri. Activitățile grupului, inclusiv acte teroriste, s-au îndreptat împotriva oficialităților și instituțiilor guvernamentale turce. Fondatorul său, Hagop Hagopian, a fost asasinat în 1988. Ulterior, activitatea grupului s-a diminuat.

Asam, Cosmas Damian și Egid Quirin

(29.09.1686, Benediktbeuren, Bavaria - 10.05.1739, München; 01.09.1692, Tegernsee, Bavaria - 29.04.1750, Mannheim, Palatinat)

Arhitecți și decoratori bavarezi. După terminarea studiilor la Roma (1711–1713), Cosmas Damian a devenit un prolific pictor de fresce, iar Egid Quirin, sculptor și specialist în stucaturi. Ei au dezvoltat efectul tehnicilor luminării dramatice și a iluzionismului, create de Gian Lorenzo Bernini și de Andrea Pozzo. Lucrând în echipă, au produs decorațiuni spectaculoase în lăcașuri de cult, combinând lumina și culoarea dramatică. Lucrările lor sunt remarcabile pentru profunzimea și intensitatea sentimentului religios. Cei doi frați au devenit principalii exponenți ai decorațiilor iluzioniste în barocul târziu. Cea mai importantă realizare a lor este biserica Sf. Ioan Nepomuk din München (1733–1746), cunoscută sub numele de Asamkirche, în onoarea fraților Asam.

asamblaj

Construcție tridimensională realizată din materiale casnice, cum ar fi sfoara și ziarele

sau orice materiale la îndemână. Termenul creat de Jean Dubuffet în anii 1950 a fost folosit pentru colaj, fotomontaj și ansamblu sculptural. Dadaiștii și suprarealiștii au creat asamblaje și le-au ridicat la rang de artă prin simpla lor expunere. Printre artiștii de mai târziu care au aplicat această tehnică se numără Louise Nevelson și Robert Rauschenberg.

asasini *denumire exactă* nizariah

Subsectă islamică a musulmanilor șiiți, care a activat în zone ale Iranului și Siriei de azi între sec. XI–XIII. Numele sectei (*în arabă: hashshashun,* fumător de hașiș) vine de la presupusa folosire a hașișului de către adepții acesteia, cu scopul de a atinge o stare extatică și viziuni paradisiace înainte de a porni în martiriu. Membrii ei considerau uciderea inamicilor drept o datorie religioasă; de aceea, s-au angajat într-o lungă campanie de asasinate împotriva membrilor comunității sunnite, inclusiv împotriva a numeroase oficialități ale dinastiilor Abbasizilor și Selgiucizilor. Puterea sectei a fost distrusă de mongoli care au capturat puternica lor fortăreață de la Alamut, Persia, în 1256. Ramura siriană a sectei a fost distrusă de sultanul mameluc Baibars I, în 1271–1273. Conducerea sectei a continuat până în epoca modernă pe linia familiei Aga Khan, renumită la nivel mondial pentru acțiunile filantropice și pentru participarea la funcții administrative.

Asăneștilor, dinastia ~

Dinastie de origine vlaho-bulgară (1187–1280); a întemeiat al doilea Țarat Bulgar, în urma unei răscoale comune antibizantine a vlahilor sud-dunăreni și a bulgarilor. Principalii membri ai familiei: Asan I (1187–1196), întemeietor al dinastiei, fratele său, Petru Asan (1187–1197), Ioniță Caloian (1197–1207), Borilă (1207–1218), Ioan Asan II (1218–1241), Căliman Asan (1241–1246).

Ascanius

În legendele romane, fiul lui Eneas și întemeietorul așezării Alba Longa (probabil aflată pe amplasamentul actualei localități Castel Gandolfo), de lângă Roma. În cronicile lui Titus Livius, mama sa era Lavinia, iar el s-ar fi născut după ce Eneas a întemeiat Lavinium. Un alt nume al lui Ascanius era Iulus, el fiind considerat întemeietorul familiei din care a făcut parte și Iulius Caesar.

ascensor

Cabină care se deplasează de-a lungul unei coloane verticale pentru a transporta pasageri sau marfă de la un nivel la altul, într-o clădire cu mai multe etaje. Folosirea platformelor mecanice de elevație datează din vremea romanilor. Ascensoarele pe bază de aburi și cele hidraulice au apărut în sec. XIX; ascensoarele electrice au fost introduse la sfârșitul sec. XIX. Majoritatea ascensoarelor moderne sunt puse în mișcare electric, printr-un sistem de cabluri și scripeți și cu ajutorul unei contragreutăți. Ascensoarele hidraulice se mai folosesc încă în clădirile de mică înălțime. Introducerea unui dispozitiv automat de siguranță, inventat în 1853 de Elisha Otis (1811–1861), a dus la apariția ascensoarelor pentru persoane. Deschizând calea construcției de clădiri de mare înălțime, ascensorul a jucat un rol decisiv în crearea geografiei urbane specifice orașelor moderne.

ascetism

Practică a negării oricăror dorințe de ordin fizic sau psihologic cu scopul atingerii unui ideal sau a unui țel spiritual. În majoritatea religiilor există diverse practici ascetice. Dorința de purificare ritualică, pentru a intra în contact cu divinitatea, nevoia de căință și dorința de a deveni vrednic sau de a avea acces la puteri supranaturale sunt motive ale practicilor ascetice. Călugării și pustnicii creștini, asceții hinduși pelegrini și călugării budiști resping bunurile materiale și practică diverse forme de sacrificiu de sine (cum ar fi celibatul, abstinența și postul). Membrii sectei digambara, aparținând religiei jainiste, practică forme extreme de ascetism care merg până la refuzul de a purta veșminte. Deși viața monahală este respinsă de Coran, au apărut și în islam mișcări ascetice, cum ar fi mișcarea zuhd. Zoroastrismul interzice postul și automutilarea.

Asch, Sholem

(01.11.1880, Kutno, Polonia, Imperiul Rus – 10.07.1957, Londra, Anglia)

Romancier și dramaturg american de origine poloneză. Majoritatea scrierilor sale prezintă experiențele evreilor din zonele rurale ale Europei de Est sau ca imigranți în SUA (unde a imigrat și el, în 1914). Printre operele sale se numără și piesa *Dumnezeul răzbunării* (1907) și romanele *Hoțul Mottke* (1916), *Unchiul Moise* (1918), *Să nu judeci* (1926) și *Întoarcerea lui Chaim Lederer* (1927). În operele ulterioare, care au fost mult mai controversate, a explorat moștenirea comună a iudaismului și creștinismului. A excelat în carieră atât prin realizări, cât și prin impactul pe care l-a avut opera sa, el fiind unul dintre cei mai cunoscuți scriitori din literatura idiș modernă.

Ascham, Roger

(1515, Kirby Wiske, lângă York, Anglia – 30.12.1568, Londra)

Umanist, învățat și scriitor englez. A intrat la Universitatea Cambridge la 14 ani și a studiat greaca. A devenit profesorul de greacă și latină al viitoarei regine Elisabeta I (1548–1550), în serviciul căreia a rămas și după urcarea ei pe tron. Lucrarea sa cea mai cunoscută este opera postumă *Dascălul* (The Scholemaster, 1570), al cărei subiect este psihologia învățării, educația individului și tipul ideal de personalitate morală și intelectuală pe care ar trebui să-l formeze educația. Este cunoscut și pentru stilul lucid al prozei sale, precum și pentru promovarea limbii naționale.

ascidie

Denumire folosită pentru orice tunicat din clasa *Ascidiacea*, întâlnit în mările din întreaga lume. Semănând mai degrabă cu niște cartofi decât cu niște animale, sunt permanent fixate pe o suprafață. O contracție puternică a corpului în formă de vază aruncă un jet de apă marină când animalul este deranjat. Au colonii în apropierea țărmului și se hrănesc prin filtrare cu detritusul de pe plantele și animalele moarte și în apele adânci cu plancton. Adulții au o lungime de 2–30 cm și organe reproducătoare funcționale atât masculine, cât și feminine. Larvele, asemănătoare cu mormolocii, eclozează din ouăle depuse de un individ și fertilizate de un altul și înoată liber. Unele specii sunt solitare, altele trăiesc în colonii.

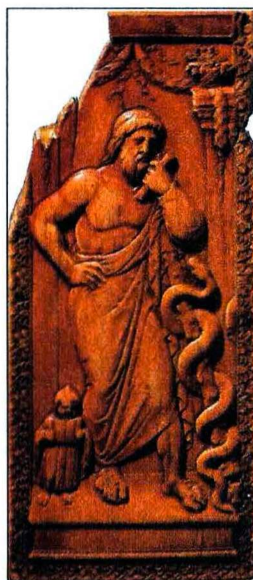
ASCII /American Standard Code for Information Interchange/

(Codul American Standardizat pentru Schimbul de Informații)

Cod standard pentru transmiterea de date, folosit atât pentru reprezentarea textului (litere, numere, semne de punctuație), cât și a comenzilor de noninput (caractere de control), fie că e vorba de schimbul electronic sau de stocare. Codul ASCII standard folosește grupuri de 7 biți pentru fiecare simbol și poate reprezenta 128 caractere. Codul ASCII extins folosește un sistem de codare cu 8 biți și poate reprezenta 256 de caractere. În timp ce ASCII se găsește în sistemele vechi, Unicode, cu versiunile de 8–, 16– și 32– de biți, a devenit codul standard pentru sistemele de operare moderne și pentru browsere. În special versiunea de 32 de biți suportă toate caracterele din principalele limbi.

Asclepios *în latină* Esculap

Zeul medicinei în mitologia greco-romană. Era fiul lui Apolo și al nimfei Coronis. A învățat arta tămăduirii de la centaurul Chiron. De teamă că Asclepios ar putea să-i facă nemuritori pe oameni, Zeus l-a omorât cu un fulger. Cultul său a apărut în Tesalia și s-a răspândit în întreaga Grecie. Deoarece se spunea că zeul îi vindecă pe bolnavi în timpul somnului, practica somnului în templele lui a devenit foarte obișnuită. Asclepios era adesea reprezentat purtând un toiag în jurul căruia era încolăcit un șarpe.

Asclepios, pe un diptic din fildeș, sec. V d.Hr.; Muzeul din Liverpool, Anglia

BIBLIOTECA DE ARTĂ BRIDGEMAN/ART RESOURCE, NEW YORK

ASEAN /Association of South-East Asian Nations/

(Asociația Națiunilor din Asia de SE)

Organizație internațională formată în 1967 de guvernele din Indonezia, Malaysia, Filipine, Singapore și Thailanda pentru accelerarea creșterii economice, a progresului social și a dezvoltării culturale, precum și pentru promovarea păcii și a securității în regiune. Brunei a devenit membru în 1984, Vietnamul în 1995, Laos și Myanmar (Birmania) în 1997, iar Cambodgia în 1999. În anii 1990, ASEAN a devenit organizația lider în chestiuni de securitate și comerț regionale. În 1992, națiunile membre au creat Zona Comercială Liberă ASEAN.

Aseni

În religia germanică, unul din cele două grupuri principale de zeități, celălalt fiind Vanii. Odin, soția sa, Freya, Tyr (zeul războiului) și Thor erau cei patru Aseni comuni națiunilor germanice. Balder și Loki erau considerați Aseni de către alte popoare. Asenii erau o rasă războinică și, inițial, îi dominau pe Vani, însă, după numeroase înfrângeri, au fost forțați să le acorde un statut egal. Poetul-zeu Kvasir s-a născut din ritualul de pace în care cele două grupuri de zei și-au amestecat saliva în același vas.

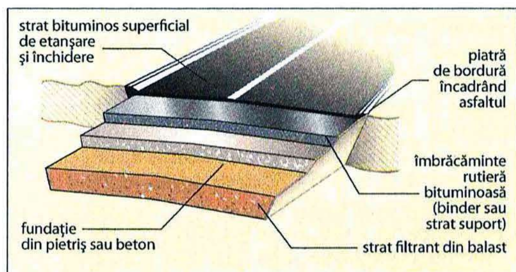
asesor

Deținător al unor cunoștințe deosebite într-un anumit domeniu, numit sau ales să ajute un judecător sau magistrat să ia o

decizie într-o problemă juridică. În SUA, termenul desemnează și o persoană oficială care face evaluarea proprietăților în scopul impozitării. La sfârșitul sec. XIX, în toată Europa erau numiți asesori în încercarea de a limita influența sistemului cu jurați, introdus de Revoluția Franceză. În acest fel se revenea la tradițiile dreptului civil european. În Marea Britanie și SUA, asesorii au ajuns să fie folosiți atât în cadrul proceselor de drept al muncii sau drept maritim, cât și în alte jurisdicții de ordin civil.

asfalt

Material de culoare neagră sau brună, asemănător petrolului, cu o consistență care variază de la lichid vâscos până la solid sticlos. Se obține ca reziduu după distilarea petrolului sau din zăcăminte naturale. Asfaltul este format din compuși de hidrogen și carbon și o proporție redusă de nitrogen, sulf și oxigen. Când este încălzit, în anumite condiții, se înmoaie și este elastic. Folosit în special la asfaltarea drumurilor, se utilizează și la acoperișuri, acoperiri, pardoseli, precum și la diverse produse industriale.

Elementele unui drum asfaltat modern

© MERRIAM-WEBSTER INC.

asfixie

Lipsă a schimbului de oxigen și de dioxid de carbon, cauzată de stop respirator sau de disfuncții organice, ducând la irigarea insuficientă a creierului, ceea ce provoacă pierderea cunoștinței sau chiar moartea. Printre cauzele asfixiei se numără strangularea, înecul, otrăvirea cu monoxid de carbon. Inspirarea concomitent cu înghițirea unui aliment solid sau a unui lichid poate duce la obturarea căilor respiratorii și la colapsul pulmonar. Resuscitarea de urgență include și resuscitarea cardiopulmonară.

asfodel

Plantă cu flori din familia *Liliaceae*. Numele este destul de răspândit, dar adesea este folosit greșit. Asfodelul poeților este în realitate narcisa, iar cel menționat de antici făcea parte fie din genul *Asphodelinae,* fie din *Asphodelus*. Este o plantă erbacee perenă, cu frunze înguste și tulpină înaltă pe care se află flori albe, roz sau galbene, adunate în formă de spic. Asfodelul de mlaștină (*Narthecium ossifragum*) este o plantă erbacee de proporții reduse, care crește în zonele mlăștinoase din Marea Britanie.

Asgard

În mitologia nordică, reședința zeilor. Era formată din 12 sau chiar mai multe tărâmuri, printre care Walhalla, reședința lui Odin, Thrudheim, casa lui Thor, și Breidablick, casa lui Balder. Fiecare zeu nordic avea propriul loc în Asgard. De pe pământ se putea ajunge pe acest tărâm celest doar pe podul format de arcul curcubeului, numit Bifrost.

Ashari, Abu al-Hasan al-

(873/874 d.Hr, Basra, Irak – 935/936 d.Hr. Bagdad)

Teolog arab musulman. Se pare că aparținea familiei lui Abu Musa al-Ashari, unul dintre însoțitorii profetului. S-a alăturat școlii Mutazila și a colectat diverse păreri erudite în lucrarea sa *Opinii teologice musulmane* (Maqalat al-Islamiyin). În jurul vârstei de 40 de ani a ajuns la concluzia că metoda sa a dus la concepte sterile despre divinitate și omenire, așa că s-a îndreptat spre teologia mai ortodoxă. A extins lucrarea *Maqalat* și a semnat lucrarea *Cartea dătătoare de lumină* (Kitab al-Luma). Reflectând asupra ideilor lui al-Muhasibi și ale altora, și-a creat propria școală, cunoscută sub numele de școala Khorasan sau asharită. *Vezi și* Ashariya.

Ashariya

Școală teologică musulmană fondată de Abu al-Hasan al-Ashari în sec. X. Susținea folosirea rațiunii și a teologiei speculative *(kalam)* pentru a apăra credința, dar nu avea raționalismul exacerbat al școlii Mutazila. Adepții săi au încercat să demonstreze existența și natura divină cu argumente raționale, dar afirmau natura revelată și eternă a Coranului. Școala Mutazila i-a acuzat de credință în predestinare, ei pretinzând că abilitatea umană de a acționa ar fi dobândită chiar în momentul acțiunii.

Ashbery, John (Lawrence)

(n. 28.07.1927, Rochester, New York, SUA)

Poet american. A studiat la Harvard și Columbia, iar apoi a devenit cunoscut în calitate de critic de artă. Poeziile sale, apreciate pentru eleganța, originalitatea și ambiguitatea lor, se caracterizează prin

imagini captivante, ritmuri perfecte, formă complexă și schimbări bruște de ton și de subiect. Opera sa cuprinde volumele *Turandot și alte poezii* (Turandot and Other Poems, 1953), *Niște copaci* (Some Trees, 1956), *Râuri și munți* (Rivers and Mountains, 1966), *Vis dublu de primăvară* (The Double Dream of Spring, 1970), *Autoportret în oglindă convexă* (Self-Portrait in a Convex Mirror, 1975, Premiul Pulitzer, Premiul Național al Cărții), *Zile în case plutitoare* (Houseboat Days, 1977), *Un val* (A Wave, 1984), *Corăbii de aprilie* (April Galleons, 1987), *Diagramă* (Flow Chart, 1991) și *Stare de veghe* (Wakefulness, 1998).

Ash Can, Școala ~

Grup de pictori realiști americani din New York, specializați în reprezentarea scenelor cotidiene din viața urbană (activi între 1908–1918). Inspirat de Robert Henri, grupul inițial îi includea pe William Glackens, George Luks (1867–1933), Everett Shinn (1876–1953) și John Sloan. Fiind reporteri-ilustratori pentru *Philadelphia Press* înainte de a se stabili la New York, ei au dobândit un remarcabil spirit de observație și memoria detaliului. Deși au înfățișat adesea mahalalele și marginalizații spațiului urban, ei erau mai interesați de aspectele pitorești ale acestora, decât de latura socială. George Wesley Bellows și Edward Hopper au făcut și ei parte din grup. *Vezi* Cei Opt.

Ashcroft, Dame Peggy
născută Edith Margaret Emily

(22.12.1907, Croydon, Londra, Anglia – 14.06.1991, Londra)

Actriță britanică. Și-a făcut debutul în 1927, iar din 1932 a apărut în producțiile companiei Old Vic, devenind celebră în *Romeo și Julieta* (1935). A fost protagonista a mai mult de o sută de producții teatrale, având succes atât în roluri de comedie, cât și de tragedie. Una dintre cele mai mari actrițe ale scenei britanice, a fost membru fondator al companiei teatrale Royal Shakespeare Company (1961), iar mai apoi regizoare. A jucat în filme cum ar fi *Cele 39 de trepte* (The Thirty-nine Steps, 1935), *O călătorie spre India* (A Passage to India, 1984, Premiul Oscar), cât și în serialul de televiziune *Perla Coroanei* (The Jewel in the Crown, 1984).

Ashe, Arthur (Robert), Jr.

(10.07.1943, Richmond, Virginia, SUA – 06.02.1993, New York, New York).

Tenisman american. A câștigat primul turneu de Grand Slam ca amator (US Open, 1968). A fost primul membru de culoare al echipei americane pentru Cupa Davis, contribuind la câștigarea a cinci ediții (1963, 1968, 1969, 1970, 1978). În 1975 a câștigat trofeul de la Wimbledon și toate competițiile incluse în Campionatul Mondial de Tenis, ajungând numărul unu mondial. S-a retras în 1980 și a devenit căpitanul echipei americane de Cupa Davis până în 1985. În 1985 a devenit primul sportiv de culoare inclus în Muzeul Internațional al Celebrităților din Tenis. În afara terenului de tenis, critica nedreptatea făcută rasei sale și politica sud-africană de apartheid. În 1992 a recunoscut că a fost infectat cu HIV printr-o transfuzie postoperatorie, dedicându-se apoi luptei împotriva SIDA. Turneul în aer liber US Open se joacă pe stadionul Arthur Ashe, deschis în 1997 în cadrul Centrului Național de Tenis din Flushing Meadow, New York.

Ashford, Evelyn

(n. 15.04.1957, Shreveport, Louisiana, SUA)

Atletă americană. A studiat la UCLA, unde a câștigat patru campionate naționale studențești și a participat la Jocurile Olimpice din 1976 de la Montréal. A câștigat competiții mondiale la 100 și 200 m plat în 1979 și 1981, în acești ani fiind desemnată și Atleta Anului. A câștigat două medalii de aur la Olimpiada din 1984, la 100 m garduri și la ștafetă 4×100 m, iar la Olimpiada din 1988 a câștigat o medalie de argint și una de aur la aceleași probe. La Olimpiada din 1992, cea de-a cincea din cariera ei, a devenit cea mai în vârstă sportivă (35 de ani) care a câștigat o medalie la atletism la proba de ștafetă 4×100 m.

Ashikaga, familia ~

Familie de războinici japonezi care a instaurat în 1338 shogunatul Ashikaga. Întemeietorul, Ashikaga Takauji (1305–1358), i-a oferit sprijin împăratului Go-Daigo în încercarea acestuia de a prelua controlul asupra țării de la clanul Hojo. Apoi s-a întors împotriva lui și a contribuit la urcarea pe tron a unui împărat dintr-o altă ramură a familiei imperiale, care i-a oferit lui Ashikaga Takauji titlul de shogun. Nepotul lui Takauji, Yoshimitsu (1358–1408), cel de-al treilea shogun Ashikaga, a pus capăt existenței a două curți imperiale, situație creată de bunicul lui, și a avut un rol important în birocrația de la curte, reorganizând guvernarea civilă. Yoshimitsu a redeschis oficial comerțul cu China și este cunoscut ca patron al artelor, el fiind cel care a comandat celebrul Pavilion de Aur (Kinkaku-ji) din Kyoto. Ashikaga Yoshimasa (1436–1490), al optulea shogun Ashikaga,

a fost și el un mare patron al artelor și un împătimit practicant al ceremoniei ceaiului. El a comandat Pavilionul de Argint (Ginkaku-ji), a cărui eleganță discretă contrastează cu opulența Pavilionului de Aur. Din punct de vedere politic, deținerea titlului de shogun de către Yoshimasa a coincis cu pierderea tot mai mare a controlului asupra provinciei, Japonia îndreptându-se către un război civil care a durat un secol. *Vezi și* perioada Muromachi, Daimyo, războiul Onin, samurai.

Ashkelon *fost* Ascalon

Oraș și sit arheologic din Israel, 98 937 loc. (2000). Anticul oraș-stat Ascalon, situat pe țărmul mării, a reprezentat cheia cuceririi Palestinei. Numele lui apare în textele egiptene încă de pe la 1800 î.Hr. Cucerit de mai multe imperii din Antichitate, inclusiv de acela al lui Alexandru cel Mare (332 î.Hr.), de arabi în 636 d.Hr. și câștigat apoi de cruciați, în 1153, orașul a devenit unul dintre principalele porturi ale acestora (*vezi* cruciade). A fost apoi recucerit de sultanul Saladin în 1187, și distrus de sultanul mameluc Baibars I în 1270. Orașul modern, inițial locuit de arabi, a fost repopulat de evrei în 1949 și astăzi este un centru industrial și turistic.

Ashley, William Henry

(1778, Powhatan, Virginia, SUA – 26.03.1838, Cooper Country, Missouri)

Negustor american de blănuri. A ajuns în Missouri în 1802 și a făcut avere din minerit și din speculații cu terenuri. În 1820 a devenit primul locotenent guvernator al statului. În 1822, împreună cu Andrew Henry (1771–1833), a înființat Rocky Mountain Fur Co. și a creat un avanpost comercial la izvoarele râului Yellowstone. Obligat de indieni să abandoneze orașul, în 1825 a stabilit o întâlnire anuală, la care vânătorii îi vindeau blănurile, în schimbul proviziilor necesare pentru anul următor. Până în 1827 a acumulat o avere importantă și s-a retras din afaceri. Ales în Camera Reprezentanților SUA (1831–1837) a susținut interesele statelor vestice.

ashram *sau* ashrama

În hinduism, una dintre cele patru etape ale vieții prin care un hindus „născut de două ori" (*vezi* upanayana) va trece, în mod ideal. Aceste etape sunt: învățăcelul, care este devotat și ascultător față de profesorul său; capul familiei, care întreține familia sa și pe preoți și care își îndeplinește îndatoririle față de zei și față de străbuni; pustnicul care se retrage din societate pentru a practica ascetismul și yoga; cerșetorul fără adăpost, care renunță la tot ce are și merge dintr-un loc în altul, cerșind mâncare. Cuvântul a dobândit sensul de loc în care se studiază discipline spirituale sau religioase sub îndrumarea unui guru.

Ashtarot

Vezi Astarte

Ashton, Sir Frederick (William Mallandaine)

(17.09.1904, Guayaquil, Ecuador – 18.08.1988, Sussex, Anglia)

Coregraf principal și regizor al Baletului Regal al Angliei. Începând cu 1925 a creat spectacole de balet pentru Clubul de Balet (ulterior Baletul Rambert), iar în 1933 s-a alăturat ansamblului de balet Vic-Wells (mai târziu, Baletul Regal), devenind maestru de balet, asistent de regie (1953–1963) și regizor (1963–1970). În repertoriul trupei au rămas cel puțin 30 dintre creațiile sale, printre care se numără și *Fațada* (Façade, 1931), *Variațiuni simfonice* (Symphonic Variations, 1946), *Cadou de aniversare* (Birthday Offering, 1956). În calitate de coregraf a colaborat și cu alte companii, cum ar fi Baletul Regal Danez (*Romeo și Julieta*, 1955) și Baletul din New York, *Iluminări* (Illuminations, 1950).

Frederick Ashton (stânga) și Robert Helpmann, repetând rolurile surorilor vitrege din *Cenușăreasa*, 1965

CENTRAL PRESS - PICTORIAL PARADE

Asia

Cel mai mare continent de pe glob. Se întinde între Oceanul Arctic, Oceanul Pacific și Oceanul Indian. Granița de V, cu Europa, se întinde de la N la S de-a lungul Munților Ural, al Mării Caspice, Mării Negre, Mării Egee și Mării Mediterane, al Canalului Suez și al Mării Roșii. Insulele Ceylon și Taiwan, arhipelagurile Indonezia (excluzând Noua Guinee), precum și Filipine și Japonia, aparțin tot continentului asiatic. Are 44 614 000 kmp și 3 879 659 000 loc. (2004). Formele de relief predominante pe continent sunt munții și podișurile, altitudinile cele mai importante aflându-se în Asia Centrală și în N subcontinentului indian. Aici se află cel mai înalt vârf de pe Pământ, muntele Everest (8 850 m), și punctul natural cel mai de jos, Marea Moartă (400 m sub nivelul mării). Cele mai extinse zone deșertice sunt Thar și Gobi. Rețeaua hidrografică este dominată de

OCEANUL ARCTIC
I-LE FRANZ JOSEF
I-LE SEVERNAIA ZEMLIA
Capul Celiuskin
MAREA LAPTEV
I-LE NOUA SIBERIE
MAREA SIBERIEI DE EST
I. WRANGHEL
Capul Dejnev
MAREA BERING
I-LE NOVAIA ZEMLIA
MAREA KARA
PENINSULA TAIMÂR
CÂMPIA SIBERIEI DE NORD
M-ȚII PUTORAN
PODIȘUL ANABAR
CÂMPIA KOLIMA
M-ȚII CERSKI
M-ȚII KOLIMA
M-ȚII KORIAKI
PENINSULA IAMAL
PODIȘUL SIBERIEI CENTRALE
M-ȚII VERHOIANSK
I-LE KOMANDOR
PENINSULA KAMCEATKA
Vf. Mus-Khaya 2959 m
CÂMPIA IAKUȚIEI
MAREA OHOTSK
Vf. Narodnaia 1895 m
M-ȚII URAL
CÂMPIA SIBERIEI DE VEST
RUSIA
PODIȘUL ALDAN
M-ȚII STANOVOI
M-ȚII DJUGDJUR
I-LE KURILE
I. SAHALIN
Moscova
EUROPA
PODIȘUL PRIANGARSKI
L. Baikal
M-ȚII SAIANI
M-ȚII IABLONOVII
BADZHALSKY MTS.
M-ȚII SIHOTE-ALIN
I. HOKKAIDO
DEPRESIUNEA TURGAI
MAREA AZOV
MAREA NEAGRĂ
CÂMPIA CASPICĂ
Astana
MARELE DEȘERT BARSUKI
KAZAHSTAN
M-ȚII ALTAI
Ulan Bator
M-ȚII HANGAIN
MONGOLIA
M-ȚII HINGANUL MARE
CÂMPIA MANCIURIEI
MAREA JAPONIEI (MAREA DE EST)
I. HONSHU
Capul Baba
Ankara
Vf. Elbrus 5642 m
M-ȚII CAUCAZ
TURCIA
GEORGIA
Tbilisi
PODIȘUL ANATOLIEI
ARMENIA
Erevan
Baku
MAREA CASPICĂ
PODIȘUL USTIURT
UZBEKISTAN
CÂMPIA TURAN
DEȘERTUL BETPAQDALA
L. Balhaș
DEPRESIUNEA JUNGGAR
COREEA DE NORD
Phenian
Vf. Fuji 3776 m
Tokio
JAPONIA
Seul
COREEA DE SUD
I. SHIKOKU
MAREA MEDITERANĂ
Nicosia
M-ȚII TAURUS
TIAN SHAN
DEȘERTUL GOBI
Beijing
Bo Hai
MAREA GALBENĂ
I. KYUSHU
OCEANUL PACIFIC
Beirut
SIRIA
LIBAN
Damasc
AZERBAIDJAN
TURKMENISTAN
Așhabad
DEȘERTUL KARAKUM
Tașkent
Bișkek
KÂRGÂZSTAN
Vf. Victoriei 7439 m
Lop Nur
DEȘERTUL MU US
M-ȚII LULIANG
MAREA CÂMPIE CHINEZĂ
Ierusalim
Amman
IRAK
M-ȚII ELBURS
TADJIKISTAN
Dușanbe
PODIȘUL PAMIR
DEȘERTUL TAKLA-MAKAN
M-ȚII ALTUN-SHAN
PODIȘUL LOESS
MAREA CHINEI DE EST
Canalul Suez
ISRAEL
IORDANIA
Bagdad
Teheran
M-ȚII ZAGROS
HINDU KUSH
M-ȚII KARAKORUM
M-ȚII KUNLUN
M-ȚII QIN-LING
CHINA
DEȘERTUL AN NAFŪD
DEȘERTUL AL-THARAH
KUWAIT
Kuwait
IRAN
DEȘERTUL LUT
AFGHANISTAN
Kabul
Islamabad
PODIȘUL TIBET
BAZINUL SICHUAN
M-ȚII DALOUSHAN
Lacul Poyang
Lacul Dongting
Taipei
I-LE RYUKYU
Tropicul Racului
ARABIA SAUDITĂ
Riyadh
BAHRAIN
Manama
Doha
QATAR
Golful Persic
EMIRATELE ARABE UNITE
M-ȚII MAKRĀN
PAKISTAN
HIMALAYA
NEPAL
Katmandu
Vf. Everest 8848 m
BHUTAN
Thimphu
Brahmaputra
M-ȚII NAN-SHAN
TAIWAN
HONG KONG (regiune cu admin. specială)
MACAO (regiune cu admin. specială)
MAREA ROȘIE
CÂMPIA TIHAMAH
PENINSULA ARABIA
Abu Dhabi
Golful Oman
Masqat
DEȘERTUL THAR
New Delhi
CÂMPIA GANGETICĂ
INDIA
Dhaka
BANGLADESH
MYANMAR
DEȘERTUL RUB' AL-KHALI
OMAN
Hanoi
I. HAINAN
I. LUZON
Sanaa
YEMEN
MAREA ARABIEI
M-ȚII SATPURA
PODIȘUL DECCAN
Golful Bengal
LAOS
Vientiane
PODIȘUL KHORAT
VIETNAM
MAREA CHINEI DE SUD
Manila
FILIPINE
Golful Aden
M-ȚII GATȚII DE EST
Yangon
THAILANDA
I. MINDANAO
I. SOCOTRA (Yemen)
Bangkok
CAMBODGIA
Phnom Penh
MAREA SULU
I-LE ANDAMAN (India)
M-ȚII GATȚII DE VEST
ARH. LACCADIVE (India)
Vf. Anai Mudi 2698 m
MAREA ANDAMAN
Golful Thailanda
BRUNEI
Bandar Seri Begawan
MAREA CELEBES
PENINSULA MALAYA
SRI LANKA
Colombo
I-LE NICOBAR (India)
Ecuator
I-LE MOLUCE
NOUA GUINEE
MALAYSIA
Male
OCEANUL INDIAN
Kuala Lumpur
Singapore
SINGAPORE
I. SUMATRA
M-ȚII MÜLLER
I. SULAWESI
I-LE MALDIVE
I. BORNEO
INDONEZIA
MAREA BANDA
M-ȚII BARISAN
MAREA JAVA
I-LE GREATER SUNDA
TIMORUL DE EST
Dili
I-LE LESSER SUNDA
Jakarta
I. JAVA
© 2007 Encyclopædia Britannica, Inc.
ASIA
0 500 1000 km

câteva dintre cele mai lungi fluvii din lume, cum ar fi Eufratul, Tigrul, Indul, Gangele, fluviul Yangtze (Changjiang, cel mai lung din Asia), fluviul Huang he (Galben), Obi, Enisei și Lena. Cele mai importante lacuri saline sunt Marea Caspică, Marea Moartă și Marea Aral. Mai mult de 15% din suprafața Asiei este teren arabil. Principalele grupuri lingvistice includ limbile sino-tibetane, indo-ariene, austroneziene, austro-asiatice și semitice, iar printre limbile separate importante se numără japoneza și coreeana. În Asia de Est sunt prezente trei grupuri etnice principale: chinez, japonez și coreean. Subcontinentul indian cuprinde o mare diversitate de popoare, majoritatea vorbind limbi din subgrupa indo-ariană a familiei de limbi indo-europene. Datorită influenței Chinei și fostei Uniuni Sovietice, limba rusă și dialectul mandarin chinezesc sunt folosite pe scară largă. Asia este locul de origine al tuturor religiilor importante ale lumii și al altor sute dintre cele mai mici. Hinduismul este cea mai veche religie, fiind originară din S Asiei, jainismul și budismul au apărut în sec. VI î.Hr. și respectiv sec. V î.Hr. SV Asiei a fost leagănul iudaismului, al creștinismului și al islamului. Taoismul și confucianismul, ambele apărute în sec. VI sau V î.Hr., au avut o influență majoră asupra culturii chineze și asupra celor învecinate. Asia este marcată de mari diferențe în privința distribuției veniturilor. Câteva țări, mai ales Japonia, Singapore și țările arabe, bogate în zăcăminte de petrol, au atins un standard de viață ridicat. Altele, cum ar fi Bangladesh și Myanmar, sunt printre cele mai sărace. Între aceste extreme se află Rusia, China și India. Cultura asiatică este rezultatul interacțiunii a cinci influențe majore: chineză, indiană, islamică, europeană, central asiatică. China a exercitat o influență importantă în Asia de Est, ca loc de origine al confucianismului, al unor stiluri artistice și a scrierii chineze. Influența indiană s-a manifestat prin religiile hindusă și budistă, având cel mai mare impact în Regiunea Autonomă Tibet, Indonezia, Cambodgia și în Asia Centrală. Islamul, cu rădăcinile în Arabia, a câștigat adepți în Orientul Mijlociu, Asia de S, Asia Centrală și în alte părți. Membrii speciei umane timpurii *Homo erectus* au migrat din Africa în Asia de E cu mai mult de un milion de ani în urmă. Una dintre cele mai vechi civilizații care au folosit scrierea s-a dezvoltat pe văile Tigrului și Eufratului pe la 3500–3000 î.Hr. (*vezi* Mesopotamia). Apoi a urmat civilizația de pe valea Indului și din N Siriei, pe la mijlocul mileniului III î.Hr. Civilizația urbană chineză a luat ființă odată cu dinastia Shang (1600–1046 î.Hr.) și a continuat sub dinastia Zhou (1046–256 î.Hr.). Popoarele vorbitoare de limbi indo-europene (arienii) și-au început invaziile asupra Indiei dinspre V între 2000–1500 î.Hr., și au dezvoltat religia vedică. O succesiune de imperii și de conducători carismatici, printre care și Alexandru cel Mare, și-au extins puterea politică atât cât le-a permis cea militară. În sec. XIII, Ginghis Han și succesorii săi mongoli au unit o mare parte a Asiei sub stăpânirea lor. În sec. XIV, Timur Lenk a cucerit o parte importantă a Asiei Centrale. Turcii musulmani au distrus ceea ce mai rămăsese din Imperiul Bizantin în sec. XV. În sec. XIX, imperialismul european a început să-l înlocuiască pe cel asiatic. Rusia țaristă s-a extins până la Oceanul Pacific, britanicii au câștigat controlul asupra Indiei și asupra Birmaniei (Myanmar), francezii au dominat partea de E a Asiei de SE (*vezi* Indochina franceză), olandezii au ocupat Indiile de Est (Indonezia), iar spaniolii și mai apoi americanii au guvernat Filipinele. După Al Doilea Război Mondial (1939–1945), imperialismul european a dispărut, iar fostele colonii și-au câștigat independența în a doua jumătate a sec. XX.

Asia Centrală, artele din ~

Arte din Afghanistan, Azerbaidjan, Kazahstan, Kîrgîzstan, Mongolia, Nepal, Tibet, Turkmenistan, Uzbekistan și din anumite părți ale Chinei (inclusiv Tibet) și ale Rusiei. Termenul se referă doar la acele tradiții care nu au fost influențate de artele islamice. Tibetana s-a dezvoltat ca limbă literară începând cu sec. VII d.Hr., în urma contactelor culturale cu țările budiste din S, de pe subcontinentul indian. Cele mai multe lucrări realizate între sec. VII–XIII sunt traduceri inspirate ale operelor budiste din sanscrită, după care a fost creat un volum mare de lucrări budiste ortodoxe de origine tibetană. Literatura mongolă cultă a apărut în sec. XIII cu cronicile lui Genghis-Han și ale urmașilor săi, dar, de la sfârșitul sec. XVI, literatura mongolă a fost și ea puternic influențată de budism. Varietatea stilurilor muzicale din Asia Centrală merge de la muzica clasică organizată sistematic a populațiilor turce până la cânturile religioase budiste din Tibet sau la stilurile muzicale folclorice variate ale mongolilor, siberienilor și ale altor grupuri etnice. Două tipuri principale de spectacole predomină în Tibet, Mongolia, Nepal și Bhutan: cele legate de șamanism și cele care provin din budism. Muzica este interpretată la tobe și instrumente cu

coarde care acompaniază transa șamanistă. Dansurile monastice budiste și piesele moraliste sunt și ele acompaniate de diferite instrumente de percuție și de suflat. Artele spectacolului la popoarele turce sunt foarte diferite din cauza influenței islamului. Triburile din Asia Centrală împărtășeau un stil comun în artele vizuale, așa-zisul stil nomad scito-altaic, în care obiecte precum centurile și bijuteriile erau decorate cu motive de vânătoare și animaliere. Contactele cu greco-romanii, cu India, Persia și China au lăsat și ele urme în arta Asiei Centrale; influența elenistică a culminat în stilul Kushan din Gandhara. Cea mai importantă influență în artele vizuale central-asiatice este totuși cea budistă, care se reflectă în sculpturi și basoreliefuri. Tradițiile din Nepal în arhitectură și pictură au fost adaptări ale artei indiene, fie că temele erau hinduse sau budiste. Arta religioasă budistă a fost introdusă treptat în Tibet începând cu sec. VIII, pentru ca ulterior să se dezvolte o concepție artistică tibetană distinctă. *Vezi și* arta Gandhara, arta Kushan, arta scită.

Asia de Est, artele din ~

Arte vizuale literare și interpretative din China, Coreea și Japonia. Pictura și caligrafia sunt considerate singurele arte cu adevărat frumoase din China, deoarece nu necesită efort fizic. Sculptura este considerată un meșteșug, la fel ca și lucrul în bronz, cioplirea în lemn, producerea de ceramică, textile, metale și obiecte din lac. Arhitectura chineză este caracterizată de construcții din lemn; o clădire este formată în general dintr-o platformă, un cadru de susținere din grinzi, un sistem de susținere a acoperișului și un acoperiș solid, înclinat. Artele vizuale japoneze au fost puternic influențate de trei factori: artele vizuale chineze, temele și tradițiile indigene, precum și iconografia budistă. Odată cu templul Hôryû (sec. VII d.Hr.) s-a inițiat o abordare japoneză distinctă a arhitecturii, cu asimetrii care urmau contururile terenului. Fascinația artiștilor japonezi pentru abstractizarea elementelor din natură se observă în principal în picturile pe paravane pliante și pe lemn din sec. XVI–XVIII, precum și în gravurile policrome în lemn, care au evoluat ulterior în popularele stampe ukiyo-e. Artele coreene se remarcă prin folosirea pietrei în arhitectură și sculptură, precum și prin dezvoltarea unei ceramici smălțuite deosebite, celadon. Literatura chineză are cea mai lungă istorie continuă dintre toate literaturile lumii (peste 3 000 de ani). Aceasta este intim legată de dezvoltarea caracterelor limbii scrise pe care o împarte cu Coreea și Japonia. Literatura coreeană include tradiția orală a baladelor, legendelor, a teatrului cu măști, a teatrului de marionete și a textelor p'ansori (poveste cântată), precum și o puternică tradiție a poeziei scrise (în special formele hyangga și sijo). Ca și literatura coreeană, literatura japoneză e îndatorată celei chineze, deoarece nici una din aceste țări nu avea propria limbă scrisă (deși sistemele japoneze de silabe au apărut în jurul anului 1000, iar alfabetul coreean – hangul – s-a dezvoltat în sec. XV). Primele forme de literatură japoneză au apărut în sec. VII. Pe lângă opere ca *Povestea lui Genji*, poezia japoneză (în special forma haiku) este celebră în toată lumea pentru finețea sa. În ciuda diferențelor în ceea ce privește modul de apariție, sistemul muzical din Asia de Est, ca și cel occidental, a dezvoltat gama pentatonică bazată pe 12 tonuri, iar compozițiile evidențiază melodia și ritmul. În privința dansului și teatrului, este de remarcat faptul că în țările Asiei de Est muzica, dansul și teatrul sunt strâns legate și nu există dovezi că aceste forme ar fi evoluat separat. Aceste arte includ atât dansuri cu măști, dar și fără măști, teatrul cu dans și măști (de exemplu, teatrul no japonez și sandae în Coreea), procesiuni dansante, operă și dans (jingxi sau Beijing, precum și alte forme de operă chineză), teatrul de umbre, teatrul de marionete, piese-dialog cu muzică și dans (de ex. kabuki în Japonia). *Vezi și* stilul Fujiwara; ikebana; stilul Jogan; origami; pictura pe pergament; shinden-zukuri; stilul sukiya; stilul Tempyo; stilul Tori; precum și artiști ca Basho; Bo Juyi; Du Fu; Hiroshige Ando; Lu Xun; Murasaki Shikibu.

Asia de Sud, artele din ~

Arte literare vizuale și interpretative din India, Pakistan, Bangladesh și Sri Lanka. Miturile despre popularii zei Vishnu și Shiva, din Purana (povestiri antice), precum și poemele epice *Mahabharata* și *Ramayana* sunt surse de inspirație pentru artele figurative și dramatice. *Ramayana* este considerată prima lucrare în stilul poetic kavya; creațiile kavya trebuie să transmită o gamă variată de *rasa* (sentimente). Limbile dravidiene din S, inclusiv tamil și telegu, au lăsat în urmă opere trainice, în special poemele religioase ale sfinților tamili (Tamil Alvar) și ale adepților lui Shiva (Nayanar), începând cu sec. VII d.Hr. până în sec. IX d.Hr. Influențele persane exercitate de cuceritorii musulmani au dus la dezvoltarea limbii urdu. Conform tradiției persane, poeții

urdu preferau gazelul, poem de dragoste cu o mare subtilitate metrică și ritmică. *Nanya-Nastra* stabilea regulile pentru dans și teatru, cea mai populară formă fiind nanaka, o povestire eroică. Începând cu sec. XIV, nanaka a pierdut teren în favoarea teatrului popular folcloric, dar s-au păstrat și elemente ale dramei clasice. De obicei, dansul presupune acompaniament muzical, chiar dacă instrumentiștii și soliștii se ghidează după ritmul picioarelor dansatorilor, și nu invers. Foarte important în muzica Asiei de Sud este conceptul tonalităților, cunoscut sub numele de raga. Muzica este în special monodică, constând într-o melodie pe fondul unui zumzet monoton, cu toate că toba poate constitui o altă voce. Muzica este compusă, în general, pentru amuzament, dar este în strânsă legătură cu hinduismul. Caracteristica nordului Indiei este templul cu un turn foarte ornat care a atins cea mai înaltă culme stilistică între sec. VII–XI. Pătrunderea islamului în India, în sec. XI și XII, a avut drept consecință introducerea unor decorațiuni și forme arhitecturale tipic musulmane (de ex. cupola și ogiva). Capodopere ca Taj Mahal au fost rezultatul domniei dinastiei musulmane mogule, între sec. XVI–XVIII. În general, creațiile vizuale se făceau la comanda unor protectori, iar canoanele sacre le impuneau artiștilor proporțiile, iconografia și alte criterii artistice. Cu toate că pictura murală și diferitele picturi miniaturale pe frunze de palmier sau pe hârtie au fost foarte răspândite, încă de la începuturile acestei regiuni, sculptura a fost totuși forma de expresie preferată. Sculpturile erau cu preponderență religioase și aveau un caracter simbolic și abstract. Lucrări care înfățișau credințe hinduse și budiste s-au înmulțit în epoca de aur a Indiei, în sec. IV–V d.Hr. Influențele islamice au fost asimilate în stilul tradițional, după invazia musulmană din sec. XII. La sfârșitul sec. XIX, afirmarea naționalismului indian a dus la renașterea tradițiilor artistice indigene. Cu toate acestea, mulți artiști contemporani au asimilat elemente din arta europeană. *Vezi și* bharata natya; arta Sandhara; arta Mathura; arhitectura mongolă; sitar; tabla; *precum și* artiștii Satyajit Ray; Salman Rushdie; Ravi Shankar; Rabindranath Tagore.

Asia de Sud-Est

Vastă regiune a Asiei, care se întinde la E de subcontinentul Indian la S de China. Cuprinde o zonă principală de uscat (numită și Indochina) și un lanț de arhipelaguri, la S și E, care includ, în general, Myanmar (Birmania), Thailanda, Cambodgia, Laos, Vietnam, Singapore, Malaysia, Indonezia, Brunei și Filipine. Timp de secole, partea centrală a fost dominată de numeroase dinastii locale, dar în sec. XIX, toate, cu excepția Thailandei (Siam), au intrat sub dominația puterilor europene, mai ales a Franței (*vezi* Indochina Franceză). După 1945, toate regiunile au devenit independente.

Asia de Sud-Est, artele din ~

Artele literare, interpretative și vizuale din Cambodgia, Myanmar (Birmania), Thailanda, Vietnam, Laos, Malaysia, Singapore și Filipine. Literaturile clasice ale Asiei de Sud-Est pot fi împărțite în trei zone importante: cea sanscrită a Cambodgiei și Indoneziei; cea a Birmaniei, unde limba literară și cea religioasă era pali, un dialect înrudit cu sanscrita; și cea chineză a Vietnamului. Epopeile *Mahabharata* și *Ramayana*, povestirile *Jataka*, precum și legendele locale sunt ilustrate de artele vizuale ale regiunii. Tehnicile coregrafice ale regiunii diminuează *mudra* (gestica) din clasicismul indian în favoarea accentuării grației în mișcare și nu a subiectului. Variațiile zonale cunoscute de dansul de curte și de cel religios se află în concurență cu cele de ordin local. Există și un număr variat de forme de exprimare teatrală, folosite ca mijloace ale criticii sociale. Cea mai remarcabilă este *wayang* sau teatrul de umbre, în care arta marionetelor a fuzionat cu muzica și arta dramatică, într-o formă unică de expresie. În general, muzica este coordonată cu artele dramatice, rezultatul fiind bogat din punct de vedere ritmic, dar cu mai puțin conținut melodic. Cele mai timpurii forme de arte vizuale ale regiunii sunt sculpturile în lemn, care reprezentau animale și ființe supranaturale, realizate de diferite populații tribale. O a doua tradiție a luat naștere ca urmare a influenței artiștilor și artizanilor indieni care i-au însoțit pe negustori în Asia de SE în primele secole ale erei noastre. Într-un interval foarte scurt, artiștii locali au început să producă propriile variante locale, distincte, după stilurile indiene, adeseori îndemânarea, finețea și inventivitatea lor rivalizând cu cele ale artiștilor din India. Odată cu introducerea hinduismului și budismului, construcția de temple, sculptura și pictura au cunoscut o perioadă de înflorire, din sec. I d.Hr. și până în sec. XIII. Templul regal indian, dominant în cultura asiatică de SE, este de regulă așezat pe o platformă terasată, deasupra căreia sanctuarele în formă de turnuri puteau crește ca număr. În jurul lui 800 d.Hr., regele Jayavarman II al

Cambodgiei a ridicat o colină din cărămidă pentru un grup de temple. Proiectul a fost extins odată cu așezarea fundațiilor pentru orașul Angkor, o schemă bazată pe o rețea de canale și rezervoare. Regii care i-au urmat au construit alte coline cu temple, culminând cu Angkor Wat. Printre cele mai impresionante situri ale Asiei se numără orașul Pagan din Myanmar, ale cărui multe temple și stupa budiste din cărămidă și stuc au fost construite între 1056–1287.

Asia Mică *sau* Anatolia *în turcă* Anadolu

Peninsulă care formează extremitatea de V a Asiei, situându-se între Marea Neagră la N, Marea Mediterană la S și Marea Egee la V. Hotarul său estic este marcat de munții Antitaurus. Anatolia este aproximativ corespunzătoare părții asiatice a Republicii Turcia. Aflată la punctul de întâlnire dintre Asia și Europa, istoria zonei este marcată de valurile de migrații și cuceriri. Pe aceste teritorii a fost Regatul Hitit (cca 1700–1180 î.Hr.). Apoi, populații indo-europene, posibil tracii, au creat Regatul Frigian. În sec. VI î.Hr., zona a intrat sub stăpânirea dinastiei Ahemenizilor, pentru ca în 334 î.Hr. Alexandru cel Mare să o invadeze. În sec. I î.Hr., Imperiul Roman s-a extins pe aceste teritorii, iar în 395 d.Hr., când imperiul s-a divizat, Anatolia a devenit parte din Imperiul Bizantin. Regiunea a fost supusă invaziilor arabilor, turcilor, cruciaților, mongolilor și ale armatei mongole a lui Timur, pentru ca Imperiul Otoman să preia controlul în totalitate în sec. XV. Începând cu 1923, istoria sa este aceea a Turciei moderne.

asigurare

Contract care, prin redistribuirea factorilor de risc la un număr mare de persoane, reduce pierderile suferite prin accidentele în care poate fi implicat un individ. În schimbul unei rate convenite prin contract (primă de asigurare), asiguratorul se obligă să-i plătească asiguratului sau beneficiarului acestuia o anumită sumă de bani, în eventualitatea în care asiguratul are de suferit de pe urma unui eveniment stipulat în contractul de asigurare (poliță). Comasând atât contribuțiile financiare, cât și factorii de risc de la un mare număr de deținători de polițe, asiguratorul este capabil să absoarbă pierderile mai ușor decât o face o persoană neasigurată. Asiguratorii pot oferi o asigurare oricărei persoane care poate să plătească sau poate încheia contracte cu membrii unui grup (de ex. angajații unei firme) cu scopul de a le oferi rate speciale pentru asigurările de grup. Asigurarea maritimă, care acoperă costurile navelor și călătoriilor, este cea mai veche formă de asigurare. Aceasta își are originile în Antichitate, când se dădeau împrumuturi proprietarilor de vase, care erau rambursate numai după încheierea călătoriei în bune condiții, și a fost oficializată în Europa medievală. Asigurarea pentru incendii s-a dezvoltat în sec. XVII, iar alte forme de asigurare a proprietății au devenit obișnuite odată cu răspândirea industrializării în sec. XIX. În prezent, este posibilă asigurarea oricărui tip de proprietate – case, afaceri, vehicule motorizate și bunuri aflate în tranzit. *Vezi* asigurarea în caz de accident, asigurări de sănătate, asigurare de răspundere civilă, asigurare de viață.

asigurare de răspundere civilă

Asigurare împotriva reclamării de pierderi sau stricăciuni, pentru care posesorul unei astfel de polițe de asigurare ar putea fi nevoit să ofere compensații celeilalte părți. Documentul acoperă pierderi rezultate din acțiuni sau omisiuni care țin, din punct de vedere legal, de neglijență și care produc stricăciuni persoanei, proprietății sau interesului legitim al altora. Polița de răspundere civilă s-a răspândit în primul rând ca urmare a dezvoltării industriei de automobile și acum acoperă, pe lângă răspunderea auto, și asigurarea de malpraxis pentru doctori și alte categorii profesionale, răspunderea navală a proprietarilor și operatorilor navali, precum și răspunderea civilă pentru produse, asumată de producători. *Vezi și* asigurare de accident, protecția consumatorului.

asigurare de viață

Metodă prin care grupuri mari de persoane compensează efortul financiar cauzat de deces prin distribuirea de fonduri către beneficiarii rămași în urma persoanei defuncte. Acest tip de asigurare s-a dezvoltat mai ales în țările bogate, unde a devenit o importantă cale de economisire și investiție. Există trei categorii esențiale de contract. Asigurarea la termen se aplică unei anume perioade de timp; protecția expiră odată cu termenul, iar banii investiți se pierd. Contractele pe viață durează întreaga perioadă a vieții asiguratului, acumulând lichidități, care sunt plătite atunci când contractul se încheie; valoarea lor este mai mică decât valoarea la vedere a poliței. Contractele de înzestrare durează o perioadă de timp specificată, iar la încheierea acesteia se oferă întreaga valoare la vedere.

asigurare în caz de accident

Asigurări împotriva pierderilor de vieți omenești și de proprietăți, care acoperă riscurile legale și pe cele reprezentate de accidente și boli. Principalele categorii includ răspunderea civilă, furtul, accidente aviatice, compensația pentru accidente de muncă, creditul și titlul. Contractele pentru asigurarea de răspundere civilă pot acoperi riscurile pe care le implică folosirea autovehiculelor, derularea unei afaceri, neglijența profesională (asigurarea în caz de malpraxis) sau deținerea unei proprietăți. Asigurările de credit pot acoperi riscul datoriilor neonorate provenite din insolvabilitate, moarte și infirmitate, riscul pierderii economiilor din cauza falimentului bancar, sau riscul pierderii creditului de export din cauza schimbărilor politice sau comerciale.

asigurări de sănătate

Sistem de finanțare în avans a cheltuielilor medicale prin intermediul contribuțiilor sau taxelor plătite într-un fond comun, destinat plății integrale sau parțiale a serviciilor de sănătate stipulate de o poliță sau de lege. Elementele principale sunt plata în avans a primelor de asigurare sau a taxelor, constituirea unui fond comun și posibilitatea de a beneficia de servicii, pe bază de contribuție sau ca angajat, fără evaluarea veniturilor sau activelor. Asigurarea de sănătate poate cuprinde un segment limitat sau unul foarte larg de servicii medicale și poate acoperi plata parțială sau integrală a serviciilor specifice. Beneficiile pot consta în dreptul la anumite servicii medicale sau în rambursarea către asigurat a costurilor medicale specificate. Asigurările private de sănătate sunt administrate de o companie de asigurări sau de o altă agenție privată. Asigurările publice de sănătate sunt coordonate de guvern (*vezi* asistență socială). Ambele forme de asigurări de sănătate trebuie diferențiate de medicina socială și de programele guvernamentale de sănătate, în care medicii sunt angajați direct sau indirect de guvern, care deține și facilitățile medicale și spitalicești (de ex. Serviciul Național de Sănătate din Marea Britanie). *Vezi și* asigurare.

asigurări sociale

Program obligatoriu de asigurări publice care au ca scop protecția individului față de diferite riscuri cu caracter economic (de ex. pierderea veniturilor din pricina bolii, a vârstei sau a șomajului). Asigurarea socială este considerată un tip de asistență socială, deși cele două concepte sunt uneori folosite cu același sens. Primele programe naționale obligatorii de asigurări sociale au fost lansate de Otto von Bismarck în Germania: asigurarea de sănătate în 1883; compensația pentru accidente de muncă în 1884 și pensia de vârstă și de boală în 1889. Exemplul Germaniei a fost urmat și de Austria și Ungaria. După 1920, programele de asigurări sociale au fost adoptate rapid în toată Europa și în emisfera vestică. SUA s-a situat oarecum în urmă, până la adoptarea Legii privind asistența socială în 1935. Astăzi, asistența socială din SUA prevede fonduri de pensii, îngrijire medicală pentru persoanele care depășesc o anumită vârstă și asigurări pentru persoanele cu dizabilități. Contribuțiile de asigurări sociale sunt, în general, obligatorii și pot fi achitate de angajatorul persoanei asigurate și de stat, precum și de persoana însăși. Asigurările sociale se fac, de obicei, prin autofinanțare, contribuțiile fiind vărsate în fonduri create cu acest scop. *Vezi și* ajutor de șomaj; protecție socială.

Asimov, Isaac

(02.01.1920, Petrovici, Rusia – 06.04.1992, New York, SUA)

Scriitor și biochimist american de origine rusă. A ajuns în SUA la vârsta de 3 ani. A obținut titlul de doctor la Universitatea Columbia și a predat timp de mulți ani la Universitatea din Boston. Înainte să-și înceapă studiile universitare publicase deja o serie de povestiri. *Căderea nopții* (Nightfall, 1941) este adesea considerată drept cea mai bună nuvelă științifico-fantastică scrisă vreodată. Cartea sa *Eu, robotul* (I, Robot, 1950) a avut o influență majoră în felul în care scriitorii au tratat ulterior subiectul mașinilor inteligente. Trilogia alcătuită din romanele *Fundația* (Foundation), *Fundația și Imperiul* (Foundation and Empire) și *A doua fundație* (Second Foundation, 1951–1953) a devenit o lucrare de referință. Cărțile sale de popularizare a științei sunt remarcabile prin claritate și umor. Scriitor prolific, Asimov a publicat peste 300 de volume.

asimptotă

În matematică, o linie sau o curbă care are rolul de limită pentru o altă linie sau curbă. De exemplu, despre o curbă descrescătoare care se apropie, dar nu atinge axa orizontală, se spune că este asimptotică acelei axe care, la rândul ei, este asimptota curbei.

asin *sau* asin sălbatic

Reprezentant al uneia din cele două specii de ecvide de talie mică și robustă. Asinii au o înălțime la greabăn de 90–150 cm. Asinul sălbatic african sau asinul propriu-zis

(*Equus asinus*) este gri-albăstrui, până la cafeniu; asinul sălbatic asiatic (*E. hemionus*) variază de la roșcat până la cenușiu-gălbui. Acesta din urmă se deosebește de asinul african prin picioare subțiri și extrem de lungi, urechi mai scurte și copite mai solide. Răgetul lui este o alternare de strigăte de genul „i-ha". Animale de deșert, asinii sălbatici trăiesc adesea în regiuni unde alte mamifere mari nu se pot adapta. Sunt buni alergători. *Vezi* măgar.

Asiria

Imperiu antic din SV Asiei. Pornind de la o regiune restrânsă din jurul Assurului (N Irakului de azi), s-a extins, ajungând să ocupe teritoriul cuprins între Egipt și Anatolia. Este posibil ca Asiria să fi fost întemeiată încă din mileniul II î.Hr., dar a devenit treptat o mare putere. Perioada sa de glorie a început în sec. IX î.Hr., când, sub conducerea lui Assurnasirpal II (883–859 î.Hr.), a cucerit teritorii până la Marea Mediterană. A continuat în perioada 746–609 î.Hr., în timpul Imperiului Neoasirian, când a cucerit cea mai mare parte a Orientului Mijlociu. Cei mai importanți suverani din această a doua perioadă au fost Tiglatpalasar III, Sargon II, Sennacherib și Assurbanipal. Recunoscuți pentru cruzime și vitejie în luptă, asirienii au înălțat și construcții monumentale, care au ieșit la lumină în siturile arheologice de la Ninive, Assur și Calah. A rămas legendară opulența curții lui Assurbanipal de la Ninive. Din punct de vedere artistic, asirienii sunt renumiți prin basoreliefurile în piatră. Imperiul a fost învins între 612–609 î.Hr., când armatele mezilor și ale babilonienilor (chaldeenilor) au distrus orașul Ninive.

asiro-babiloniană, limba ~

Vezi limba akkadiană

asistent medical

Profesiune în sistemul medical care asigură îngrijire fizică și psihică persoanelor bolnave sau cu nevoi speciale și care îmbunătățește starea de sănătate prin activități care includ cercetarea, educația sanitară și consultarea pacienților. Această activitate a obținut recunoaștere în sec. XIX, datorită eforturilor depuse de Florence Nightingale. Mulți asistenți medicali au specializări într-un anumit domeniu (de ex. psihiatrie, terapie intensivă). Asistenții specializați în medicină generală, în boli cronice, în anestezie sau asistentele-moașe preiau activități efectuate în mod tradițional de către medici. Acești profesioniști au responsabilități în sectorul administrativ. Pe lângă instituțiile specializate în oferirea de servicii medicale, asistenții pot lucra în școli, în armată, industrie și în domenii private. Asistentele specializate în sănătatea publică educă populația pe teme cum ar fi nutriția și profilaxia bolilor.

asistență socială

Asigurare din fonduri publice a securității economice și a protecției sociale pentru toate persoanele și familiile, mai ales în situații de pierdere a veniturilor ca urmare a șomajului, accidentelor de muncă, a maternității, a bolii, a bătrâneții și decesului. Termenul se referă nu doar la asigurări sociale, ci și la servicii de sănătate și de asistență, precum și la programe de susținere a veniturilor, menite să îmbunătățească condițiile de viață ale beneficiarului, prin intermediul serviciilor publice. Unele dintre primele eforturi comune organizate în scopul asigurării siguranței economice a persoanei au fost instituite de asociațiile de lucrători, de societățile de ajutor reciproc și de sindicate. Asistența socială nu a fost larg reglementată prin lege decât în sec. XIX–XX, odată cu apariția primului program modern, în Germania, în 1883. Aproape toate țările dezvoltate au în prezent programe de asistență socială care asigură venituri sau servicii prin intermediul unor abordări esențiale, cum sunt asigurările sociale și protecția socială, un program bazat pe nevoi, care asigură venituri numai celor săraci. *Vezi și* Legea asistenței sociale; ajutor de șomaj: protecție socială; compensații pentru accidente de muncă.

Askja

Caldeiră în Islanda. Cel mai mare crater al masivului vulcanic Dyngjufjöl, Askja se află la 32 km N de Vatnajökull, cel mai întins ținut înghețat din Islanda. Vârfurile sale neregulate ating până la 1 510 m înălțime și înconjură un lac de 11 kmp, care ocupă caldeira. Vulcanul a erupt în 1875 și 1961.

Aslan, Ana

(01.01.1897, Brăila, România - 20.05.1988, București)

Medic român, profesor și om de știință. A urmat cursurile Facultății de Medicină din București (1915–1922), a fost profesor titular de clinică medicală la Timișoara (1945–1949), șef de secție la Institutul de Endocrinologie din București (1949–1958). Specialistă în gerontologie, este inventatoarea unor medicamente importante pentru tratarea îmbătrânirii (Aslavital, Gerovital H3). Vitamina H3 (Gerovital), preparată de

ea în 1952, s-a dovedit eficace atât în tratamentul îmbătrânirii, cât și în anumite boli asociate înaintării în vârstă, cum ar fi arterioscleroza și sclerodermia și are o acțiune de echilibrare a sistemului nervos vegetativ, cu vizibile efecte de ameliorare a diverselor afecțiuni psihice. Ana Aslan a subliniat importanța novocainei în ameliorarea afecțiunilor distrofice legate de vârstă. A înființat Institutul de Geriatrie și Gerontologie din București (1952), primul din lume, a fost membră a numeroase academii și societăți (Academia de Științe din New York, Uniunea Mondială de Medicină Profilactică și Igienă Socială, Asociația Internațională de Gerontologie, președinte al Societății Române de Gerontologie) și a fost distinsă cu numeroase premii (Premiul și medalia Léon Bernard acordate de OMS, Cavaler al Ordinului Palmes Académiques – Franța, Merito della Republica – Italia). A fost membru al Academiei Române (1974).

Asmara

Oraș, 500 600 loc. (2002), capitala Eritreei. Se află la capătul nordic al Podișului Ethiopian, la o altitudine de 2 325 m. Portul acestuia la Marea Roșie, Massawa, se află la 65 km NE. Inițial cătun al populației tigray, Asmara a devenit în 1900 capitala coloniei italiene Eritreea. S-a aflat sub dominație britanică din 1941 și până în 1952, când a format un stat federal împreună cu Ethiopia. În 1993 a devenit capitala statului independent Eritreea. Reprezintă o piață de desfacere a produselor agricole.

Aso *în japoneză* Aso-san

Munte vulcanic din centrul insulei Kyushu, în Japonia. Cel mai înalt dintre cele cinci vârfuri, are cca 1 592 m înălțime. Are unul dintre cele mai mari cratere active din lume, cu o circumferință de 114 km. Caldeira acestuia reprezintă craterul inițial și conține un vulcan activ și izvoare termale. Craterul este locuit, pajiștile fiind propice pentru creșterea vitelor și pentru fermele de produse lactate. Vulcanul se află în centrul Parcului Național Aso-Kuju.

Asociația Europeană a Liberului Schimb /European Free Trade Association (EFTA)/

Organizație internațională care are ca scop înlăturarea barierelor în comerțul cu industriale între membrii săi. În prezent, țările membre EFTA sunt Islanda, Liechtenstein, Norvegia și Elveția. Organizația a fost înființată în 1960 de Austria, Danemarca, Norvegia, Portugalia, Suedia, Elveția și Marea Britanie, ca alternativă la Comunitatea Economică Europeană (CEE). Unele dintre aceste țări au părăsit EFTA pentru a se alătura Comunității Economice Europene. În anii 1990, Islanda, Liechtenstein și Norvegia s-au alăturat Spațiului Economic European care cuprinde și toate țările membre ale Uniunii Europene. Fiecare țară membră a EFTA își păstrează propriile politici comerciale în raport cu țări din afara grupului.

Asociația Mondială pentru Îmbunătățirea Situației Negrilor /Universal Negro Improvement Association (UNIA)/

Asociație fondată de Marcus Garvey, în 1914. Organizată în Jamaica, asociația a avut influență asupra cartierelor de negri din orașele din SUA după 1916, când Garvey s-a mutat în New York. Activitatea s-a concentrat asupra dezvoltării sentimentului de mândrie rasială, a autonomiei economice și a formării unei națiuni independente a oamenilor de culoare în Africa. După condamnarea lui Garvey pentru fraudă în 1923, asociația și-a pierdut din influență, dar a constituit baza dezvoltării ulterioare a naționalismului negrilor.

Asociația Statelor din Caraibe

Bloc economic format din 25 de state din bazinul Caraibilor. Ca răspuns la o propunere a președintelui american William Jefferson Clinton pentru formarea unor Zone de Liber Schimb ale Americilor (FTAA), blocurile comerciale deja existente în zona Caraibilor s-au unit în 1995, spre a-și consolida poziția economică și pentru a-și facilita integrarea ulterioară în structura FTAA. În cadrul asociației sunt importante țările CARICOM (13 țări în care engleza este limbă oficială, plus Surinamul), care au militat în favoarea unei piețe și a unei economii unice, după modelul Uniunii Europene. Asociația a luat poziție în chestiuni cum ar fi reacția comună față de dezastre naturale, încetarea embargoului SUA asupra Cubei și stoparea transportului de materiale nucleare prin Canalul Panamá.

asociație de economii și împrumuturi

Instituție financiară care acceptă economii de la deponenți, folosindu-le pentru a acorda împrumuturi celor care doresc să-și cumpere locuințe. Asociațiile de economii și împrumuturi își au originea în societățile engleze de construcții din sec. XVIII, în care muncitorii se grupau pentru a-și finanța construirea de case. Prima asociație de economii și împrumuturi din Statele Unite a fost înființată la Philadelphia în 1831.

Aceste asociații erau inițial instituții cooperative, în care deponenții erau deținători de acțiuni ale asociației respective și primeau dividende proporționale cu profitul. În zilele noastre, ele au devenit organizații mutuale care oferă o varietate de planuri de economii și care nu sunt obligate să se bazeze pe depozitele individuale pentru a obține fonduri. Sunt autorizate să facă împrumuturi la alte instituții financiare și să lanseze pe piață garanții bazate pe ipoteci, de depozit și de capital. Deoarece inflația ridicată și ratele în creștere ale dobânzilor din anii 1970 au făcut ca ipotecile cu rată fixă să nu mai fie profitabile, legile au fost modificate pentru a permite asociațiilor de economii și împrumuturi să renegocieze ipotecile. La sfârșitul anilor 1980, tot mai multe asociații de economii și împrumuturi au dat faliment din pricina legislației nepotrivite, care a permis creșterea investițiilor riscante și a fraudei. Guvernul a trebuit să acopere pierderi de peste 200 de miliarde de dolari, iar Asociația Federală pentru Asigurarea Economiilor și Împrumuturilor a devenit insolvabilă în 1989. Funcțiile sale de asigurator au fost preluate de o nouă organizație coordonată de Asociația Federală pentru Asigurarea Depozitelor, iar Resolution Trust Corp. a fost înființată pentru a rezolva situația Asociațiilor de Economii și Împrumuturi falimentare.

asociere

În psihologie, proces de formare a conexiunilor sau legăturilor mentale dintre senzații, idei sau amintiri. Deși menționată de greci antici (în termeni ca similarități, contraste și alăturări), „asociația de idei" a fost propusă pentru prima dată de John Locke și ulterior analizată de David Hume, John Stuart Mill, Herbert Spencer și William James. Ivan Pavlov a folosit metode obiective pentru a studia fenomenul, ceea ce a condus la identificarea reflexului condiționat (*vezi* condiționare). În cadrul psihanalizei, terapeutul încurajează „asocierea liberă" pentru a înlesni identificarea conflictelor latente. Practicanții psihologiei gestaltiste, ca și alții, au criticat teoriile asociaționiste susținând că ar fi atotcuprinzătoare, în timp ce teoreticienii psihologiei cognitive au situat-o în centrul teoriei lor despre memorie.

Ašoka *sau* Ashoka

(304 î.Hr,/?/ - 232 î.Hr., /?/)

Ultimul mare împărat (cca 269–232 î.Hr.) al Imperiului Maurya din India, susținător al budismului. După sângeroasa cucerire a cetății Kalinga, în cel de-al optulea an al domniei sale, Ašoka a renunțat la agresiunile militare și s-a decis să trăiască după dharma. A discutat despre budism doar cu alți adepți ai religiei și a adoptat o politică de toleranță față de celelalte religii. A răspândit învățăturile budiste prin inscripții cunoscute drept Edictele de pe stâncă și Edictele pe stâlpi. Le-a ordonat oficialităților să ia în seamă nevoile oamenilor de rând și să împartă dreptatea cu imparțialitate; preoții dharma au fost trimiși să aline suferințele și să satisfacă nevoile speciale ale altor religii, ale femeilor, ale regiunilor îndepărtate și ale popoarelor învecinate. A ridicat lăcașe de cult și mănăstiri, a înființat o școală pentru adepții budismului și a trimis misionari în Ceylon. Este considerat idealul conducătorului budist.

asparagin

Unul dintre aminoacizii neesențiali, larg răspândiți în proteinele vegetale și asemănător acidului aspartic. Izolat pentru prima dată în 1806 din sparanghel, este utilizat în medicină, precum și în cercetări biochimice.

aspartam

Compus organic sintetic (dipeptidă) al fenilalaninei și al acidului aspartic. Este de cca 150–200 de ori mai dulce decât trestia de zahăr și este folosit ca îndulcitor alimentar nonnutritiv și în preparate alimentare cu număr redus de calorii (denumiri comerciale: Nutrasweet, Equal), dar nu poate fi utilizat la copt. Din cauza conținutului de fenilalanină, trebuie evitat de către persoanele care suferă de fenilcetonurie. Deși este aprobat de Agenția pentru Alimente și Medicamente a SUA, precum și de alte organisme de reglementare din lume, există îndoieli legate de siguranța consumului său, chiar și pentru cei care nu suferă de afecțiunea menționată. *Vezi și* zaharină.

Aspasia

(sec. V î.Hr.)

Amanta lui Pericle, personalitate marcantă în societatea ateniană. Originară din Milet, ea a trăit alături de Pericle din 445 î.Hr. până la moartea acestuia, în 429 î.Hr. Deoarece ea nu era cetățean atenian, fiului lor i-au fost inițial refuzate drepturile civile. Deși era o intelectuală admirată de Socrate, Aspasia a fost ținta unor atacuri publice, mai ales în comedii, din cauza vieții sale private și a presupusei influențe asupra politicii externe a lui Pericle.

Aspen

Oraș din zona central-vestică a statului Colorado, SUA, 5 914 loc. (2000), situat pe malul râului Roaring Fork, la marginea

Rezervației Naturale White River, la o altitudine de 2 410 m. Întemeiat de căutătorii de aur prin 1878, la 1887 era un oraș prosper datorită minelor de argint, dar a intrat într-un declin rapid după scăderea bruscă a prețului argintului, la începutul anilor 1890. La sfârșitul anilor 1930 a început să se dezvolte ca stațiune de schi, astăzi fiind un oraș turistic renumit și pentru festivalurile sale culturale, mai ales Festivalul de Muzică de la Aspen.

Aspendus

Oraș antic din Pamfilia (în prezent în SV Turciei). În sec. V î.Hr. era un oraș bogat; ocupat de Alexandru cel Mare în 333 î.Hr., a intrat sub stăpânire romană în 133 î.Hr. Este cunoscut pentru ruinele romane, printre care și cele ale unui teatru imens, proiectat de arhitectul Zenon în onoarea împăratului Marcus Aurelius.

aspergillus

Ciupercă din genul *Aspergillus,* din clasa ciupercilor imperfecte (familia *Deuteromycetes*). Speciile pentru care faza de înmulțire se cunoaște sunt grupate în ordinul *Eurotiales. A. niger* provoacă apariția mucegaiului negru pe unele produse alimentare; *A. niger, A. flavus* și *A. fumigatus* provoacă la om afecțiunea numită aspergiloză. *A. oryzae* este folosită la fermentarea băuturii sake, iar *A. wentii* se folosește pentru procesarea boabelor de soia.

aspidă

(în latină: aspis)

Termen folosit în Antichitatea clasică pentru a desemna un șarpe veninos, probabil cobra egipteană (*Naja haje*). Aspida era simbolul casei regale în Egipt, iar mușcătura ei era o metodă de execuție a criminalelor în perioada greco-romană. Se spune că și Cleopatra s-ar fi sinucis folosind o aspidă.

aspidistra

Plantă din genul *Aspidistra* (familia *Liliaceae*) originară din E Asiei, cunoscută pentru frunzele sale ornamentale. Singura specie cultivată este o plantă de apartament, cunoscută sub numele de planta de fier (*A. elatior* sau *A. lurida*), datorită deosebitei sale rezistențe la temperaturi extreme, praf, fum și alte condiții nocive. Are frunze lungi, rigide, ascuțite, veșnic verzi. Florile solitare, în formă de clopot, adesea de culoare lila, dar și brună sau verde, sunt poziționate la baza plantei. Fructele au formă de boabe.

aspirină

Denumire uzuală a acidului acetilsalicilic, compus organic introdus în 1899. Ester al acidului salicilic și al acidului acetic, aspirina inhibă producerea prostaglandinelor în organism. Datorită efectelor sale analgezice, antitermice și antiinflamatorii, este recomandată în tratarea cefaleelor, a durerilor musculare și articulare, a celor cauzate de artrită și a simptomelor febrile și infecțioase mai puțin acute. Acționează și ca anticoagulant, administrându-se în doze mici pacienților cu afecțiuni coronariene, pentru prevenirea infarctului miocardic. Utilizarea prelungită poate cauza hemoragii ale mucoasei stomacale și ulcer peptidic. Administrarea la copiii cu febră a fost asociată cu sindromul Reye. *Vezi și* acetaminofen, ibuprofen, AINS.

Asplund, (Erik) Gunnar

(22.09.1885, Stockholm, Suedia - 20.10.1940, Stockholm)

Arhitect suedez. Opera sa ilustrează trecerea, însemnată din punct de vedere istoric, de la arhitectura neoclasică la modernism. Influențat de Le Corbusier, în 1928 ajunsese deja să renunțe la stilul clasic, adoptând arhitectura modernă. El a proiectat Expoziția de la Stockholm din 1930, un complex cu pavilioane din sticlă în stil futurist, având o influență semnificativă în arhitectura spațiilor expoziționale de mai târziu. O creație a sa din Stockholm, *Crematoriul din pădure* (1935–1940), cu o colonadă sobră în stil neoclasic înconjurată de pajiști, este admirată în egală măsură atât de clasiciști, cât și de moderniști.

Asquith, H(erbert) H(enry), Primul conte de Oxford și Asquith

(12.09.1852, Morley, Yorkshire, Anglia - 15.02.1928, Sutton Courtenay, Berkshire)

Om politic și prim-ministru britanic (1908–1916). A fost ales în Camera Comunelor în 1886 și a fost ministru de interne (1892–1895). Lider al Partidului Liberal, a devenit prim-ministru în 1908. Proiectul său de a limita puterile Camerei Lorzilor a fost promulgat prin Actul Parlamentului din 1911. A condus Marea Britanie la începutul Primului Război Mondial, însă crizele interne, combinate cu pierderile suferite de britanici în război, au dus la o stare de nemulțumire generală. A demisionat în 1916, dar a rămas în fruntea partidului până în 1926.

Assad, Hafez al-

(06.10.1930, Qardaha, Siria - 10.06.2000, Damasc)

Președinte al Siriei (1971–2000). În 1946 s-a înscris în partidul Baas, iar în 1955 a devenit pilot militar. După ce i-a ajutat pe

adepții partidului Baas să ajungă la putere, a devenit comandant al forțelor aeriene, în 1963. A participat la o lovitură militară în 1966, ajungând ministru al apărării. A condus o lovitură de stat în 1970, pentru a-l înlocui pe mentorul său politic. S-a aliat cu Egiptul într-un atac surpriză asupra Israelului (1973) însă, 20 de ani după aceea, în 1991, a participat la negocierile pentru pace referitoare la înălțimile Golan, ocupate de Israel în Războiul de Șase Zile din 1967. Vechi inamic al lui Saddam Hussein, a sprijinit alianța țărilor occidentale împotriva Irakului în războiul din Golful Persic (1990–1991). A fost succedat de fiul său, Bashar.

Assal

Lac sărat în centrul statului Djibouti. Situat la 157 m sub nivelul mării, este punctul cu cea mai joasă altitudine din Africa. Este folosit pentru extracția de sare.

Assam

Stat din NE Indiei, 26 638 407 loc. (2001), cu o suprafață de 78 438 kmp. Se învecinează cu Bhutan și Bangladesh și cu statele Arunachal Pradesh, Nagaland, Manipur, Mizoram, Meghalaya Tripura și Bengalul de Vest. Are capitala la Dispur. În sec. XIII, pe acest teritoriu a fost întemeiat un regat independent, puternic, de către invadatorii veniți din Birmania și China, stat ajuns la apogeu la începutul sec. XVIII. Britanicii au preluat controlul asupra zonei la începutul sec. XIX. Prin împărțirea Indiei din 1947, Assam a pierdut o parte din teritoriu în favoarea Pakistanului. Începând cu anii 1960, s-au format pe acest teritoriu patru state noi: Nagaland, Meghalaya, Mizoram și Arunachal Pradesh. Valea fluviului Brahmaputra este cea mai importantă formă geografică. Populația este formată de indo-iranieni și asiatici, cea mai răspândită limbă de circulație fiind limba assam.

assiniboin *sau* nakota

Populație din grupul indienilor de prerie, care trăiește mai ales în rezervații din Montana, SUA, și din Saskatchewan și Alberta, Canada. Sunt vorbitori ai limbii siouan. Numele înseamnă în limba ojibwa „cei care gătesc cu pietre". Populația era divizată în grupuri, fiecare având propriul șef și sfat al tribului. Aveau relații cordiale cu albii. Grupurile nomade se mutau frecvent în căutarea turmelor de bizoni. Excelența în luptă era demonstrată prin numărul de scalpuri și de cai luați, ca și de numărul de atingeri ale inamicului (numărarea loviturilor) în timpul luptei. Populația a fost decimată de varicelă între 1820–1830, după care majoritatea celor rămași au fost mutați în rezervații. La recensământul din 2000, cca 3 900 de persoane s-au declarat de descendență unică assiniboin, în SUA, în vreme ce în Canada sunt ceva mai puțini.

Assiniboin împăcând spiritul unui vultur ucis, fotografie de Edward S. Curtis, 1908; *Indienii din America de Nord*

BIBLIOTECA NEWBERRY, CHICAGO, COLECȚIA AYER

Assiniboine

Râu din S Canadei. Izvorăște din Saskatchewan, curge spre SE prin Manitoba și se varsă în Red River of the North la Winnipeg. Are o lungime de cca 1 070 km și doar doi afluenți. A fost explorat de Pierre La Verendrye în 1732–1733. Râul, care și-a primit numele de la culoarea maro-roșiatică a aluviunilor pe care le cară, este o importantă cale de transport între lacul Winnipeg și sistemul fluviului Mississippi. Colonia agricolă Red River a fost înființată în 1811 lângă Winnipeg. În această vale fluvială se cultivă cereale, cartofi și sfeclă de zahăr și este un loc potrivit pentru creșterea animalelor.

Associated Press /AP/

Agenție de știri, cea mai veche și cea mai mare din lume. A fost înființată în 1848, când șase ziare din New York și-au unit eforturile pentru a finanța o rețea telegrafică de știri externe aduse de nave până în portul Boston. În 1892 s-a înființat agenția AP modernă, conform legilor din Illinois, iar câțiva ani mai târziu, aceasta s-a mutat la New York. Metodele restrictive de acces al noilor membri au încetat în anii 1940, odată cu procesul antitrust intentat de guvernul federal. AP a fost prima agenție de știri care a dedicat un canal de informare pentru evenimentele sportive (1946) și care distribuie informații de afaceri prin intermediul parteneriatului cu Dow Jones & Co. Inc. Peste 15 000 de organizații din întreaga lume primesc de la AP știri, fotografii și ilustrații. Normele editoriale AP (The AP Stylebook) au devenit standardul în multe organizații jurnalistice.

Assos *sau* Assus

Oraș antic grecesc din S regiunii Troada (azi în NV Turciei). Fondat în mileniul I î.Hr. în golful Edremit, în dreptul insulei Lesbos, a fost un port și un oraș important. Aristotel a

predat aici între 348–345 î.Hr., iar filozoful Cleantes s-a născut aici (331?–232? î.Hr.).

Assuan

Oraș din SE Egiptului, 219 017 loc. (1996). Se află pe malul Nilului, la N de lacul Nasser. În perioada faraonilor reprezenta granița de S a Egiptului. Cunoscut mai târziu sub numele de Syene, a fost garnizoană de frontieră sub dominație romană, turcă și britanică. Assuanul modern este situat lângă vechiul baraj de la Assuan (finalizat în 1902) și lângă barajul nou de la Assuan.

Assuan, Barajul de la ~

Baraj pe fluviul Nil, la N de orașul Assuan, Egipt. Construit cu 6 km în amonte față de vechiul baraj (din 1902), are o înălțime de 111 m și o lungime de 3 830 m. În urma disensiunilor apărute între Gamal Abdel Nasser, SUA și Marea Britanie, acestea din urmă și-au retras sprijinul financiar pentru proiect în 1956, când Nasser a apelat la ajutorul Uniunii Sovietice. Barajul, finalizat în 1970, are ca lac de acumulare lacul Nasser și regularizează debitul anual al Nilului, eliberând surplusul de apă atunci când este necesar pentru irigații; este și sursa producerii unei cantități importante de energie electrică. Construcția sa a impus strămutarea ruinelor antice de la Abu Simbel.

assumpsit

(*în latină*, și-a asumat)

În dreptul comun, acțiune de recuperare a daunelor cauzate de nerespectarea unui contract, în special a unui contract implicit sau aproape încheiat de părți. A început să fie folosit de timpuriu în dreptul englez, ca formă de recuperare a daunelor cauzate de desfășurarea neglijentă a unei sarcini (de ex., neglijarea unor bunuri străine aflate în grija cuiva). În cele din urmă, a fost utilizat mai mult pentru un număr de plângeri vizând nerespectarea unei promisiuni. În jurisdicția unor state americane a rămas în vigoare ca reparație contractuală.

Assur

Vechea capitală religioasă a Asiriei, situată pe malul fluviului Tigru, la 97 km S de Mosul, în N Irakului. Numele Assur a fost dat orașului, țării și principalului zeu asirian. Așezarea a fost inițial constituită în 2500 î.Hr., devenind ulterior parte a regiunii Akkad. Pe la sfârșitul sec. XII î.Hr. se afla sub stăpânire asiriană. Caracterul religios a contribuit la prezervarea orașului, până în 614 î.Hr., când a fost distrus de Babilon. Situl arheologic a scos la iveală fortificații, temple și palate.

Assurbanipal

(sec. VII î.Hr.)

Ultimul mare rege asirian (668–627 î.Hr.). A fost desemnat prinț moștenitor al Asiriei în 672 î.Hr., fratele său vitreg fiind numit moștenitor al Babilonului. La moartea tatălui său, Assurbanipal a preluat întreaga putere fără nici un incident, a înăbușit o răscoală în Egipt și a reușit să asedieze orașul Tyr. Fratele său vitreg, care a condus Babilonul ca supus loial vreme de 16 ani, s-a alăturat apoi unei coaliții de populații din regiunile îndepărtate ale Imperiului Asirian, punând la cale o revoltă. Assurbanipal a descoperit însă complotul și, după un asediu de trei ani, a cucerit Babilonul. În 639 î.Hr., el stăpânea întreaga lume cunoscută de atunci. Plin de zel religios, a reconstruit și redecorat majoritatea principalelor locașuri de cult din Asiria și Babilon. Cea mai importantă realizare intelectuală a fost crearea la Ninive a primei biblioteci din Orientul Mijlociu, organizate sistematic; tăblițele de argilă păstrate acolo includeau texte sacre, epopei mesopotamiene, rugăciuni și incantații, texte științifice, lexicografice și povestiri populare.

Assurbanipal purtând un coș pentru reconstruirea templului; basorelief din piatră, Esagila, Babilon, 650 î.Hr.; British Museum

REPRODUS PRIN AMABILITATEA CURATORILOR DE LA BRITISH MUSEUM

Astaire, Fred *născut* Frederick Austerlitz

(10.05.1899, Omaha, Nebraska, SUA – 22.06.1987, Los Angeles, California)

Dansator și cântăreț american, interpret de scenă și film. A debutat la vârsta de 7 ani împreună cu sora sa, Adele, într-un vodevil, lansându-se pe Broadway în 1917. Au continuat să danseze în montări de succes până în 1932, când Adele s-a retras. În filmul *Zburând spre Rio* (Flying Down to Rio, 1933) a apărut pentru prima oară alături de Ginger Rogers cu care a colaborat până în 1939. Între 1940–1950 le-a avut ca partenere pe ecran pe Eleanor Powell, Cyd Charisse

CORBIS-BETTMANN

Fred Astaire în *Top Hat*, 1935

și Judy Garland. Calitățile sale vocale, deși necultivate, au fost admirate de cei mai buni compozitori ai timpului. S-a retras oficial în 1971, dar a continuat să apară ocazional în filme și la televiziune. Grația sofisticată și aparent lipsită de efort a mișcărilor, dublată de virtuozitatea tehnică au revoluționat spectacolul de dans.

Astana *anterior* Țelinograd *(1961-1992)* *și* Aqmola *sau* Akmola *(1992-1999)*

Oraș, capitala Kazahstanului, 319 318 loc. (1999). Așezat pe malurile râului Ișim, în zona central-nordică a țării, a fost fondat în 1824 ca avanpost militar rusesc. Importanța orașului a crescut datorită așezării sale la intersecția dintre magistralele de cale ferată Trans-Kazahstan și Siberia de Sud. Se află în centrul unei regiuni de stepă bogată în minerale. În 1994, guvernul kazah a inițiat mutarea capitalei de la Alma-Ata la Astana, schimbând numele orașului în 1998.

Astarte *sau* Ashtarot

Zeiță antică din Orientul Mijlociu, principala divinitate a porturilor mediteraneene Tyr, Sidon și Elath. Astarte împărțea multe din calități, poate chiar o origine comună, cu sora sa Anath. Era zeița dragostei și a războiului, iar cultul ei era celebrat în Egipt și Canaan, precum și de către hitiți. În religia akkadiană îi corespundea Iștar. Este adesea menționată în Biblie sub numele de Ashtarot; se crede că Solomon se închina ei, în timp ce Iosia a distrus altarele care îi fuseseră dedicate. În Egipt a fost asimilată cu zeițele Isis și Hathor, iar în lumea greco-romană cu Afrodita, Artemis și Iunona.

astenosferă

Zonă din mantaua terestră aflată sub litosferă, cu o temperatură și un grad de fluiditate despre care se crede că sunt mai mari decât cele ale litosferei. Astenosfera este considerată a se afla la o adâncime cuprinsă între 100–700 km față de suprafața Terrei.

asteroid

Corp ceresc de dimensiuni mici, din materie solidă, care se găsește în centura situată între orbitele lui Marte și Jupiter. Se consideră că în timpul formării Sistemului Solar asteroizii nu s-au putut agrega pentru a forma o planetă din cauza atracției gravitaționale a planetei Jupiter, aflată și ea în proces de formare. Supranumiți și planete pitice, asteroizii sunt mai mici decât cele opt planete mari, doar aproximativ 30 dintre ei având diametre mai mari de 200 km. Astăzi, Pluto este considerat planetă pitică. Ceres este cel mai mare asteroid cunoscut. În Sistemul Solar se presupune existența a milioane de asteroizi de mărimea unor bolovani. Asteroizi sau fragmente ale lor se lovesc frecvent de Pământ, pătrunzând în atmosferă sub formă de meteori, pentru ca în final să ajungă pe suprafața Terrei (*vezi* meteoriți). În componența asteroizilor par să intre materii carbonice, metalice (în special fier) și piatră. *Vezi și* asteroid ECA, asteroizi troieni.

asteroid ECA /Earth Crossing Asteroid/

(Asteroid care intersectează Pământul)

Asteroid a cărui traiectorie în jurul Soarelui traversează orbita Pământului. Se disting trei grupe de asteroizi – Athena, Apollo și Amor – în funcție de mărimea orbitelor și de distanța la care se apropie de Soare. Asteroizii din grupele Athena și Apollo traversează orbita Pământului aproape continuu, spre deosebire de asteroizii din grupa Amor, care traversează orbita Pământului doar parțial și mai rar. Unii astronomi au inițiat o cercetare minuțioasă în căutarea de corpuri care se apropie mult de Pământ, în parte pentru a calcula posibilitatea acestora de a se ciocni cu planeta noastră, deoarece detectarea lor timpurie ar putea face posibilă evitarea unei catastrofe. Conform unor estimări, există cca o mie de ECA mai mari de 1 km în diametru. Se consideră că un impact între Pământ și asteroizi cu un diametru de 1 km ar putea avea loc de câteva ori la fiecare milion de ani. O astfel de ciocnire ar provoca o explozie de o forță egală cu cea a câtorva bombe cu hidrogen, ceea ce poate duce la tulburări climatice globale sau la formarea de valuri uriașe. Unii oameni de știință cred că dispariția în masă a unor specii, inclusiv dinozaurii, la sfârșitul Cretacicului, s-a datorat impactului cu un corp de cca 10 km diametru.

asteroizi troieni

Două grupuri de asteroizi numiți după eroii Greciei și ai Troiei din *Iliada* lui Homer. Aceste corpuri cerești se rotesc în jurul Soarelui în punctele lagrangiene (*vezi* Joseph-Louis Lagrange) ale orbitei lui Jupiter. Primul asteroid troian, Ahile, a fost descoperit în 1906. Se cunosc cca 650 de astfel de asteroizi, dar numărul lor total se estimează a fi de ordinul miilor. Termenul troian se aplică și obiectelor care ocupă punctele lagrangiene corespunzătoare de pe orbitele altor planete. Doi astfel de asteroizi au fost descoperiți pe orbita lui Marte, în anii 1990.

astigmatism

Lipsă a simetriei în curbura corneei sau, mai rar, a cristalinului ochiului. Curburile

inegale împrăștie razele de lumină, împiedicându-le să se focalizeze într-un punct anume de pe retină, ducând astfel la neclaritatea unei părți a imaginii. Poate fi efectul focalizării defectuoase a cristalinului. Corecția vederii astigmatice se face prin utilizarea lentilelor (*vezi* lentile de contact, ochelari), care refractă razele de lumină într-un unghi corespunzător în direcție opusă față de cea produsă de deformarea curburii.

astm

Afecțiune cronică manifestată prin tăierea respirației, sufocare și tuse, provocate de spasmul și inflamarea mucoasei bronhiilor (căile de trecere a aerului în plămâni). Este produsă în special de o alergie sau de o infecție respiratorie. Fumatul pasiv poate duce la instalarea astmului la copii. Astmul este o afecțiune des întâlnită, predispoziția la boală putând fi ereditară. La astmaticii diagnosticați, crizele pot fi provocate de efort fizic, stres și schimbări bruște de temperatură și umiditate. Crizele pot dura între o jumătate de oră și câteva ore, cele severe putând fi fatale. Astmul poate fi controlat prin administrarea de corticosteroizi, iar injecțiile cu epinefrină pot ameliora atacurile acute. Crizele pot fi prevenite prin evitarea expunerii la alergeni.

Astor, John Jacob
născut **Johann Jakob Astor**

(17.07.1763, Waldorf, Prusia - 29.03.1848, New York, New York, SUA)

Bancher american de origine germană, magnat al afacerilor cu blănuri și finanțist. După ce a emigrat din Germania la vârsta de 17 ani, a deschis un magazin de blănuri la New York, pe la 1786. În 1800 era deja lider în comerțul cu blănuri și a fondat compania American Fur Co. A deținut controlul asupra comerțului de blănuri cu China (1800–1817) și din zona văilor Mississippi și Missouri în anii 1820, dar și-a vândut acțiunile în 1834. La New York a făcut investiții imobiliare care au devenit baza averii familiei. La moartea sa, Astor era cel mai bogat om din SUA. A lăsat prin testament 400 000 de dolari pentru înființarea a ceea ce ulterior a devenit Biblioteca Publică din New York. Fiul său, William B. Astor (1792–1875), a extins posesiunile familiei în domeniul imobiliar, construind peste 700 de magazine și locuințe în oraș.

John Jacob Astor, pictură în ulei de Gilbert Stuart, 1794; Brook Club, New York

BIBLIOTECA FRICK ART REFERENCE

ASTRA *denumire completă* Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român

Organizație culturală înființată la Sibiu, România, în 1861, care a jucat un rol important în organizarea și coordonarea activității de emancipare culturală și politică a românilor în sec. XIX, în lupta de eliberare națională și în pregătirea Marii Uniri din 1918. Avându-i ca președinte pe episcopul Andrei Șaguna, vicepreședinte pe Timotei Cipariu și secretar pe George Barițiu, Astra și-a propus alcătuirea și tipărirea unor lucrări, elaborarea unui dicționar și înființarea unei biblioteci care să adune cele mai vechi tipărituri românești. Concomitent, asociația s-a preocupat de ridicarea gradului de cultură și instrucție din mediul rural, prin întemeierea de școli, cămine culturale, atenee populare, prin tipărirea de manuale și broșuri de economie rurală și prin cursuri de alfabetizare. Societatea a avut filiale în toate regiunile românești, a înființat un muzeu etnografic și o editură și a editat reviste (*Transilvania*, *Țara noastră*, *Foaia poporului* etc.) și colecții (Biblioteca populară, Biblioteca tineretului, Biblioteca profesiunilor industriale). Desființată în 1946, și-a reluat activitatea după 1990.

Astrahan

Oraș din SV Rusiei, 506 400 loc. (2002). Se întinde pe câteva insule din delta fluviului Volga. A fost capitala hanatului tătar care a devenit independent față de Hoarda de Aur în sec. XIII. S-a transformat într-un centru comercial datorită amplasamentului său, pe ruta caravanelor și a comerțului pe apă. Ivan cel Groaznic a cucerit orașul în 1556 și Rusia a obținut controlul asupra Volgăi. În 1569, turcii au incendiat orașul. A fost folosit ca bază de luptă în campania dusă de Petru cel Mare împotriva Persiei și a primit privilegii comerciale. Printre atracțiile orașului se numără fortăreața și o catedrală.

astrofizică

Ramură a astronomiei care se ocupă în special de proprietățile și structurile corpurilor cosmice, dar și de univers ca întreg. Începând cu sec. XIX, spectroscopia și fotografia au fost folosite în cercetarea astronomică, înlesnind studiul luminozității, temperaturii și compoziției chimice a corpurilor cosmice. S-a ajuns rapid la concluzia că proprietățile acestor corpuri

pot fi înțelese deplin doar prin intermediul proprietăților fizice ale atmosferelor și ale structurii lor interioare. Astronomia în raze X, astronomia în raze gamma, astronomia în infraroșu, astronomia în ultraviolet și astronomia în unde radio și radar au ca scop principal extinderea aplicațiilor electromagnetice pentru a se evidenția caracteristicile fizice ale corpurilor cosmice.

Astrolab, sec. XI

ARHIVA DE ȘTIINȚĂ OXFORD / HERITAGE-IMAGES

astrolab

Tip de instrument științific vechi folosit pentru a calcula timpul și pentru observații. A fost foarte utilizat în Europa și în lumea islamică în Evul Mediu timpuriu și a fost adoptat și de marinari pe la mijlocul sec. XV. O variantă extrem de folosită, astrolabul planisferic, poate fi considerată un tip de computer analogic primitiv. Astrolabul a permis astronomilor să calculeze poziția Soarelui și a altor stele vizibile, raportându-se atât la linia orizontului, cât și la meridian.

astrologie

Prezicere care constă în interpretarea influenței stelelor și a planetelor asupra evenimentelor care se petrec pe Pământ și asupra destinului oamenilor. În Antichitate, era inseparabilă de astronomie. Își are originile în Mesopotamia (mileniul III î.Hr.), răspândindu-se apoi în India. Forma sa occidentală s-a dezvoltat în cadrul civilizației grecești, în perioada elenistică. În cultura islamică a pătruns ca parte a tradiției grecești și a fost preluată de cultura europeană în Evul Mediu prin filiera învățăturilor arabe. Conform tradiției grecești, cerul este împărțit în funcție de cele 12 constelații ale zodiacului, iar stelele mari, care răsar la anumite intervale de timp, au o influență spirituală asupra vieții oamenilor. Și în China antică astrologia a jucat un rol important. În perioada imperială, întocmirea unui horoscop pentru fiecare nou-născut și apoi a altor predicții, în momentele-cheie ale vieții acestuia, a devenit o procedură obișnuită. Deși sistemul copernician a distrus perspectiva geocentristă necesară în astrologie, interesul pentru aceasta a continuat și în perioada modernă, considerându-se că semnele zodiacale influențează personalitatea umană.

astronaut

Persoană antrenată pentru pilotarea unei nave spațiale, operarea tuturor sistemelor sale sau realizarea de cercetări la bordul acesteia, în timpul zborurilor spațiale. Termenul se referă la persoanele care participă în misiunile spațiale americane, termenul de cosmonaut fiind echivalentul rusesc. Pregătirea aprofundată include ore de studiu al subiectelor tehnice și simulări controlate de calculator sau în condiții asemănătoare cu cele ale navei, pentru acomodarea cu imponderabilitatea. Astronauții sunt astfel antrenați atât fizic, cât și psihologic. De asemenea, ei învață să folosească sistemele de comandă, comunicare și supraviețuire ale oricărui tip de navă spațială, precum și să conducă operațiuni de zbor cu un grad mare de dificultate. *Vezi și* Edwin Aldrin, Neil Armstrong, Guion S. Bluford Jr., Iuri Gagarin, John H. Glenn Jr., Mae Jemison, Sally Ride, Alan B. Shepard Jr., Valentina Tereșkova.

astronomie

Știință care studiază originea, evoluția, compoziția, distanța și mișcarea tuturor corpurilor, a materiei dezagregate din univers. Cea mai veche dintre științe, a apărut încă de la începuturile civilizației atestate documentar. Babilonienilor le sunt atribuite multe dintre cunoștințele timpurii asupra corpurilor cerești. Grecii antici au introdus importante idei cosmologice, printre care teorii despre raportarea Pământului la restul universului. Modelul lui Ptolemeu referitor la universul geocentric (sec. II d.Hr.) a influențat gândirea astronomică timp de peste 1 300 de ani. În sec. XVI, Nicolaus Copernic a stabilit poziția centrală a Soarelui (*vezi* sistemul copernician), deschizând era astronomiei moderne. În sec. XVII, au existat câteva momente-cheie în dezvoltarea științei: descoperirea principiilor mișcării planetelor de către Johannes Kepler, utilizarea telescopului în observația astronomică de către Galileo Galilei și formularea de către Isaac Newton a legilor mișcării și gravitației. În sec. XIX, spectroscopia și fotografia au permis studierea proprietăților fizice ale planetelor, stelelor și nebuloaselor, ducând la dezvoltarea astrofizicii. În 1927, Edwin Hubble a descoperit că universul, considerat până atunci static, este în expansiune (*vezi* expansiunea universului). În 1937 a fost construit primul radiotelescop. În 1957 a fost lansat primul satelit artificial, *Sputnik*, inaugurând epoca explorărilor spațiale, iar primele nave spațiale care au ieșit din zona

gravitațională terestră și au transmis date despre Sistemul Solar (*vezi* Luna; *Pioneer*) au fost lansate în 1959. *Vezi și* big bang, cosmologie, astronomie în raze gamma, astronomie în infraroșu, astronomie în unde radio și radar, astronomie în ultraviolet, astronomie în raze X.

astronomie în infraroșu

Studiu al obiectelor cerești prin analiza radiației în infraroșu pe care acestea o emit. Procedeele specifice permit cercetătorilor să examineze multe corpuri cerești care emit energie pe o lungime de undă din zona în infraroșu a spectrului electromagnetic. Acestea nu pot fi altfel văzute de pe Pământ, din cauza faptului că temperatura lor este prea mică pentru a emite lumină vizibilă sau din cauza faptului că lumina pe care o emit pe lungimea de undă optică este blocată de particule de praf. Astronomia în infraroșu are la bază cercetările din sec. XIX ale lui William Herschel (*vezi* familia Herschel). Acesta a descoperit radiația infraroșie în timp ce studia lumina soarelui. Primele observații sistematice în infraroșu ale corpurilor stelare au fost realizate în anii 1920. Tehnicile moderne, precum folosirea filtrelor de interferență pentru telescoapele de pe Pământ, au fost adoptate la începutul anilor 1960. Pentru că vaporii de apă din atmosferă absorb radiațiile infraroșii, se recurge la amplasarea telescoapelor în vârful munților sau pe platforme de observații de pe avioane sau nave spațiale. Astronomia în infraroșu a permis studiul miezului galaxiei Căii Lactee, mascat de praf stelar, și a centrului zonelor de formare a stelelor și a condus la multe descoperiri, printre care stelele pitice negre și discurile de materie din jurul anumitor stele.

astronomie în raze gamma

Studiu al corpurilor cerești și al fenomenelor care emit raze gamma. Telescoapele cu radiații gamma sunt proiectate pentru a studia sistemele astrofizice cu un nivel ridicat de energie, cum ar fi coroana stelară, stele albe pitice, stele neutronice, găurile negre, rămășițele supernovelor, roiurile de galaxii și radiația cosmică gamma difuză care se găsește în galaxia Calea Lactee. Întrucât atmosfera terestră blochează majoritatea razelor gamma, cercetările se fac, în general, din baloane de mare altitudine sau din nave spațiale. Emisiile de raze gamma au fost detectate pentru prima oară la începutul anilor 1960, când sateliți militari defensivi, destinați să detecteze razele X și gamma emise de testele nucleare clandestine, au descoperit accidental explozii enigmatice de raze gamma, care veneau din cosmos. În anii 1970, sateliții observator care gravitau în jurul Pământului au descoperit un număr de surse de raze gamma. Dintre ele, una extrem de puternică, botezată Geminga, a fost ulterior identificată drept un pulsar, cel mai apropiat de Pământ observat până în prezent. Observatorul Compton Gamma Ray, lansat pe orbită în 1991, a înregistrat mii de surse de raze gamma; tot el a arătat că exploziile misterioase sunt răspândite în cosmos, ceea ce implică faptul că sursa acestora se află la distanțe mari în univers și nu în Calea Lactee.

astronomie în raze X

Studiu al corpurilor cosmice și al fenomenelor care emit radiații cu lungimea de undă a razelor X. Deoarece atmosfera terestră absoarbe majoritatea razelor X, telescoapele și detectorii trebuie amplasați la mari altitudini, în baloane sau în nave spațiale. În 1949, detectorii de la bordul sondelor spațiale au arătat că Soarele emite raze X, dar este o sursă slabă. A fost nevoie de încă 30 de ani pentru a detecta raze X emise de stele obișnuite. Începând cu satelitul *Uhru* (lansat în 1970), o serie de observatoare spațiale au dus pe orbita Pământului instrumente din ce în ce mai sofisticate. Astronomii au descoperit că majoritatea stelelor emit raze X, dar, de obicei, ponderea acestora din întreaga emisie de energie este extrem de mică. Rămășițele de supernovă sunt surse mult mai puternice de raze X. Cele mai puternice surse din galaxia Calea Lactee care emit raze X sunt anumite stele binare, dintre care o stea este probabil o gaură neagră. Pe lângă sursele multiple, astronomii au descoperit și un fond difuz de radiații cu raze X emanate din toate direcțiile, spre deosebire de radiațiile mediului cosmic, care se pare că au multiple surse individuale, aflate la mare distanță. Observatorul de raze X Chandra și satelitul XMM-Newton (ambii lansați în 1999) au făcut numeroase descoperiri legate de natura și numărul de găuri negre din univers, de evoluția stelelor și galaxiilor și de compoziția și activitatea rămășițelor de supernove.

astronomie în ultraviolet

Studiu al corpurilor și fenomenelor cosmice prin observarea radiațiilor de ultraviolete (UV) pe care le emit. Oferă multe informații legate de abundența de substanțe chimice și de procese din materia interstelară, din Soare și alte corpuri stelare, ca de exemplu

stelele noi, fierbinți sau stelele pitice albe. Acest tip de astronomie a fost pus în practică după ce au fost construite rachete capabile să transporte aparatura dincolo de atmosfera terestră, care absoarbe cea mai mare parte a radiației electromagnetice din lungimile de unde UV. De la începutul anilor 1960, mai mulți sateliți de observare, fără oameni la bord, dotați cu telescoape pentru UV, inclusiv telescopul spațial Hubble, au cules date despre corpuri cosmice, cum ar fi comete, quasari, nebuloase și constelații îndepărtate. Observatorul Extreme Ultraviolet Explorer, lansat în 1992, a fost primul care a cartografiat spațiul cosmic în cele mai scurte lungimi de unde din ultraviolet, la limita zonei de raze X a spectrului electromagnetic.

astronomie în unde radio și radar

Studiu al corpurilor cerești prin măsurarea energiei pe care acestea o emit sau o reflectă în lungimi de unde radio. A fost inițiat în 1931 odată cu depistarea, de către Karl Jansky, a undelor radio emise de o sursă extraterestră. După 1945, folosirea antenelor parabolice mari, a receptorilor mai performanți, a metodelor de procesare a datelor și a interferometrelor radio a permis astronomilor să studieze surse mai slabe și să obțină detalii mai clare. Undele radio penetrează mai ușor praful și gazul cosmic, oferind o imagine mult mai clară a centrului și a structurii Căii Lactee, față de observațiile optice. Acest lucru a permis studierea în detaliu a mediului interstelar din galaxia noastră și descoperirea unor corpuri cosmice necunoscute până acum (de ex. pulsari, quasari). În astronomia radar, semnalele radio sunt trimise spre corpuri sau spre fenomene apropiate de Pământ (de ex. cozi meteorice, Luna, asteroizi, planete apropiate) iar reflecțiile sunt măsurate, oferind valori precise ale distanțelor obiectelor și ale structurii suprafețelor. Deoarece undele radio pot penetra chiar și nori denși, ele au permis realizarea hărților suprafeței planetei Venus. Studiile radio și radar asupra Lunii au dezvăluit caracterul nisipos al suprafeței ei, înainte de a se efectua aselenizări. De asemenea, observațiile radio au contribuit în mare măsură la cunoașterea Soarelui. *Vezi* radiotelescop.

Astruc de Lunel *născut* Abba Mari ben Moses ben Joseph

(1250?, Lunel, lângă Montpellier, Franța – după 1306,/?/)

Învățat francez de origine evreiască. L-a venerat pe Maimonide, dar a susținut că ucenicii acestuia subminau credința, prin interpretări alegorice ale Bibliei. Prin corespondența purtată cu influentul rabin Solomon ben Abraham Adret (1235–1310) din Barcelona, el l-a convins pe acesta, în 1305, să interzică studiul și predarea științei și filozofiei în cazul persoanelor sub 25 de ani. Controversa rezultată de aici aproape că a scindat comunitățile evreiești din Franța și Spania. Posibila schismă a fost evitată în 1306, când Filip IV al Franței i-a alungat pe evrei din Franța, Astruc stabilindu-se la Mallorca.

Asturias, Miguel Ángel

(19.10.1899, Ciudad de Guatemala, Guatemala – 09.06.1974, Madrid, Spania)

Poet, romancier și diplomat guatemalez. S-a stabilit la Paris în 1923 și a aderat la curentul suprarealist sub influența lui André Breton. În anii 1930 au apărut primele sale lucrări de referință. Și-a început cariera diplomatică în 1946, aceasta ajungând la apogeu odată cu numirea lui ca ambasador în Franța, în perioada 1966–1970. Scrierile sale combină misticismul maya cu un impuls epic spre protestul de factură socială, în special împotriva SUA și a puterii oligarhice.

Miguel Ángel Asturias
CAMERA PRESS

În *Oameni de porumb* (Hombres de maiz, 1949), carte considerată capodopera sa, descrie starea de mizerie, aparent fără sorți de izbândă, a țăranului indian. Printre romanele sale de referință, unele aparținând realismului magic, se numără și *Domnul președinte* (El Señor Presidente, 1946), o denunțare ficțională a dictaturii din Guatemala; *Ciclonul* (Viento fuerte, 1950); *Papa verde* (El Papa Verde, 1954) și *Ochii îngropaților* (Los ojos de los enterrados, 1960). I-a fost decernat Premiul Nobel pentru literatură în 1967.

Asturii /Asturias/

Provincie autonomă din golful Biscaya, în NV Spaniei. Suprafața: 10 604 kmp, 1 062 998 loc. (2001). Centru administrativ: Oviedo. Aflată pe teritoriul istoricului principat al Asturiilor, este o zonă preponderent muntoasă, ceea ce o izolează de celelalte provincii ale Spaniei. Populația și industria sunt concentrate pe valea râului Nalón, provincia fiind principalul centru minier al Spaniei datorită importantelor

zăcăminte existente aici. Cucerită de romani în 25 î.Hr., în timpul lui Augustus, a trecut apoi sub dominația vizigoților. A devenit parte integrantă a Regatului León, odată cu ascensiunea lui Alfonso III în 866 d.Hr. A devenit principat în 1388, provincie în 1838 și comunitate autonomă în 1981.

Asunción *denumire completă* Nuestra Señora de la Asunción

Oraș, 513 339 loc. (2002), capitală a Paraguayului și port pe malul fluviului Paraguay, aproape de confluența acestuia cu Pilcomayo. Înființat în 1537 de conchistadorii spanioli, a luat locul orașului Buenos Aires drept centru principal al activităților coloniale spaniole în E Americii de Sud, în perioada depopulării acesteia (1541–1580). În 1731, Asunción a fost locul de desfășurare a uneia dintre cele mai importante rebeliuni împotriva dominației spaniole. În 1811, orașul și-a declarat independența atât față de Spania, cât și față de Argentina. Astăzi are un rol dominant în viața socială, culturală și economică a Paraguayului.

Asvaghosa

(80? d.Hr., Ayodhya, India – 150 d.Hr., Peshawar, azi Pakistan)

Filozof și poet indian, considerat părintele teatrului în limba sanscrită. Născut ca brahman, s-a opus budismului până când, în urma unei dispute cu un învățat budist, s-a convertit. S-a remarcat ca orator, vorbind despre mahayana la cel de-al patrulea consiliu budist. Este considerat cel mai important poet indian anterior lui Kalidasa. Printre operele care i se atribuie se numără *Viața lui Buddha* (Buddhacarita) și *Cartea gloriei* (Mahalankara).

asvamedha

Ritual al religiei vedice în India antică, săvârșit de un rege pentru a-și celebra supremația. Era ales un armăsar căruia i se permitea să alerge liber timp de un an, protejat de o gardă regală. Se spunea că acest ritual simbolizează evoluția soarelui pe boltă și puterea regelui. Dacă nu era capturat în timpul acelui an, calul era adus înapoi în capitală, împreună cu stăpânii teritoriilor pe care le străbătuse. Era apoi sacrificat în cadrul unei ceremonii publice, iar regele își lua titlul de monarh universal. Buddha a condamnat aceste practici, dar ritualul a reapărut în sec. II î.Hr., continuând, se pare, până în sec. XI d.Hr.

așanti

Popor din S Ghanei și din zonele limitrofe ale Togo și Côte d'Ivoire. Membrii săi reprezintă cel mai mare segment al populațiilor akan. Sunt vorbitori de limbă twi, care aparține grupului de limbi kwa din familia niger-congo, și constituie aproape jumătate din populația Ghanei. Deși unii dintre membrii populației locuiesc și lucrează în centre urbane, majoritatea trăiesc în mediul rural și se ocupă cu agricultura. Simbolul unității așanti este Jilțul de aur, considerat atât de sacru, încât nici regilor nu li se îngăduia să se așeze pe el. Cei din neamul așanti ofereau sclavi negustorilor britanici și olandezi în schimbul armelor de foc, pe care le-au folosit pentru a crea un imperiu în sec. XVIII–XIX. Au purtat câteva războaie împotriva britanicilor (1824, 1863, 1869, 1874), în final pierzându-și capitala, Kumasi, în 1896. Apoi a început declinul a ceea ce mai rămăsese din imperiu. Obiectele din aur și țesăturile specifice, *kente*, încă mai reprezintă produsele principale ale comerțului populației așanti. *Vezi și* fante.

Așhabad

Oraș, capitala Turkmenistanului, 605 000 loc. (1999). Se află într-o oază de la poalele versantului de N al lanțului muntos Kopetdag, aproape de granița cu Iranul. Fondat în 1881 ca fort militar rusesc, a devenit capitala RSS Turkmenistan (1924–1990). Un seism puternic a distrus orașul în 1948, însă acesta a fost reconstruit pe același loc. Acum, orașul este un centru industrial, comercial și cultural.

așkenazi

Membri ai istoricei populații de evrei europeni, vorbitori de idiș, care s-au stabilit în Europa Centrală și de N, sau descendenții acestora. Inițial au ocupat valea Rinului, numele fiind derivat de la cuvântul *ashkenaz,* care înseamnă Germania. După începerea cruciadelor, la sfârșitul sec. XI, o bună parte a populației a migrat spre E, în Polonia, Lituania și Rusia, pentru a scăpa de persecuții. În secolele următoare, evreii care au adoptat ritualul german în sinagogă au fost numiți așkenazim, pentru a-i deosebi de evreii de rit sefard. De aceștia îi separă tradițiile culturale, pronunția cuvintelor în ivrit și cântările din sinagogă, precum și folosirea limbii idiș (până în sec. XX). Astăzi, ei reprezintă mai mult de 80% din populația evreiască a lumii.

AT&T Inc. *anterior* American Telephone and Telegraph Co.

A fost înființată ca filială a companiei Bell Telephone Co. (fondată de Alexander Graham Bell în 1877) cu scopul construirii de linii telefonice interurbane, iar apoi a

devenit compania de bază a sistemului Bell. La începutul sec. XX a câștigat monopolul asupra industriei telecomunicațiilor din SUA, iar în 1970 devenise deja cea mai mare corporație din lume. A dezvoltat legături telefonice transoceanice, prin unde radio, precum și sisteme de telefonie prin cablu și a creat sistemul Telstar de telecomunicații prin satelit. După ani de litigii din cauza legii federale antitrust din 1984, corporația AT&T (poreclită „Mama Bell") a fost deposedată de cele 22 de companii regionale de telefonie, care au format șapte companii „Baby Bell": Nynex, Bell Atlantic, Ameritech, BellSouth, Southwestern Bell Corp. (redenumită SBC Corp. în 1995), US West și Pacific Telesis Group. Deși câteva Baby Bell au fuzionat, ca urmare a Legii telecomunicațiilor din 1996, AT&T a continuat să-și divizeze activitățile în trei companii separate: AT&T Corp., Lucent Technologies Inc. (în cadrul căreia sunt incluse activitățile fostelor companii Western Electric și Bell Laboratories) și NCR Corp. În 2005, AT&T a fost cumpărată de SBC Corp., schimbându-și numele în AT&T Inc. Afacerile sale diverse din domeniul telecomunicațiilor includ servicii de telefonie locală și interurbană, rețele de date și voce fără cablu, DSL de bandă largă, servicii de comunicații prin internet și administrare web.

atac cerebral

Vezi accident vascular cerebral (AVC)

atac de cord *sau* infarct miocardic

Încetare a funcționării unei secțiuni a mușchiului inimii, când îi este întreruptă alimentarea cu sânge, de regulă de un cheag de sânge aflat în artera coronariană îngustată de arterioscleroză. Hipertensiunea, diabetul zaharat, nivelul mare de colesterol, fumatul și afecțiunile coronariene măresc riscul producerii unui astfel de atac. Simptomele includ dureri severe în piept, care de multe ori radiază spre brațul stâng, și respirație dificilă. Până la 20% din victime mor înainte de a ajunge la spital. Diagnosticul se stabilește prin intermediul unei electrocardiograme și prin analiza enzimelor din sânge. Tratamentul are ca scop limitarea suprafeței de țesut afectat (infarct) și prevenirea și tratarea complicațiilor. Se pot administra medicamente trombolitice (care dizolvă cheagurile). Substanțele beta-blocante reduc durerea și încetinesc bătăile inimii. Angioplastia sau bypassul coronarian readuce fluxul sangvin spre mușchiul inimii. Tratamentul ulterior poate să constea din medicamente, programe de exerciții fizice, consiliere nutrițională și pentru schimbarea regimului de viață.

atac psihomotor

Tip de epilepsie care implică senzații subiective (friguri), urmate de o stare de semiconștiență și comportament mecanic. Se poate manifesta prin halucinații ale diferitelor simțuri, un sentiment de ireal al obiectelor sau oamenilor, senzația de „déja vu", frică intensă, dureri abdominale, accelerarea respirației sau creșterea ritmului cardiac. Timp de câteva minute după astfel de atacuri, individul nu este receptiv sau intră într-o stare depresivă, din care își amintește doar frigurile. Mai rar, atacurile slabe, dar frecvente se transferă într-o perioadă de confuzie care durează ore sau zile și care se manifestă prin stări alternative de luciditate și de pierdere a cunoștinței. Diferite tipuri de atacuri își au originea în diferite regiuni ale creierului.

Atacama, deșertul ~

Zonă aridă și rece din partea central-nordică a statului Chile. Întinzându-se la N de orașul Copiapó, pe o distanță de cca 1 100 km, de la N la S, deșertul cuprinde aproape întreaga suprafață a regiunii Antofagasta și N regiunii Atacama. Regiunea este anormală din punct de vedere meteorologic din cauza situării sale între lanțuri muntoase de coastă mai joase și altele mai înalte, înspre continent. În ciuda altitudinii sale joase, temperaturile din timpul verii ating o medie de numai 18°C și, chiar dacă apar frecvent cețuri dense, deșertul se numără printre cele mai uscate din lume. În unele zone ale lui cad ploi torențiale numai de două sau de patru ori într-un secol. Pe parcursul sec. XIX, deșertul a constituit cauza unor conflicte între Chile, Bolivia și Perú. După războiul din Pacific (1879–1883), Chile a dobândit unele sectoare ce fuseseră anterior controlate de Perú și Bolivia. În perioada în care nu se dezvoltaseră încă metodele de fixare a nitrogenului pe cale sintetică, deșertul a reprezentat o sursă importantă de nitrați.

atacurile din 11 septembrie

Serie de deturnări de avion și de explozii de bombe sinucigașe, împotriva unor obiective americane. Atacurile au fost comise de 19 militanți asociați cu grupul extremist islamic Al-Qaeda. Atacurile au fost plănuite cu mult timp înainte; militanții, majoritatea din Arabia Saudită, au călătorit spre Statele Unite înainte de atacuri, iar unii dintre ei au luat lecții de pilotaj pentru zboruri comerciale. Acționând în grupuri mici, teroriștii

s-au urcat la bordul a patru avioane, în grupuri de câte cinci (cel de-al douăzecilea presupus militant fusese reținut de către autorități), pe data de 11 septembrie 2001 și au preluat controlul avioanelor aproape imediat după decolare. La 8.46 a.m. (ora locală), teroriștii au intrat cu primul avion în turnul de N al World Trade Center din New York. Un al doilea avion a lovit turnul de S, aproximativ 15 minute mai târziu. Ambele clădiri au izbucnit în flăcări și, grav avariate, s-au prăbușit. Un al treilea avion a lovit partea de SV a Pentagonului, în apropierea orașului Washington DC, la ora 9.40. În următoarea oră, un al patrulea avion s-a prăbușit în Pennsylvania, după ce pasagerii aflați la bord, puși la curent cu evenimentele prin intermediul telefoanelor mobile, au încercat să li se opună și să-i elimine pe atacatori. Aproximativ 2 800 de victime au murit la New York, 184 la Pentagon, 40 în Pennsylvania. Toți cei 19 teroriști au murit.

Atahualpa

(1502,/?/ – 29.08.1533, Cajamarca, Imperiul Inca)

Ultimul împărat suveran al incașilor. A ajuns la putere după ce și-a învins fratele vitreg în ceea ce a fost, probabil, cea mai importantă acțiune militară din istoria incașilor. Conchistadorul Francisco Pizarro s-a întâlnit cu Atahualpa chiar înainte de intrarea triumfală a împăratului în orașul Cuzco și l-a invitat la un banchet oferit în onoarea sa. Atunci când Atahualpa și suita sa neînarmată au sosit, cavaleria lui Pizarro i-a atacat, utilizând arme de foc și tunuri. Au fost omorâți mii de incași, iar Atahualpa a fost luat prizonier. Pizarro a acceptat răscumpărarea oferită de Atahualpa în schimbul libertății sale, aur cât să umple o sală. După primirea celor 24 de tone de aur și argint, conchistadorul a ordonat arderea pe rug a lui Atahualpa. Când acesta din urmă a acceptat să se convertească la creștinism, a fost condamnat la moarte prin strangulare.

Atalanta

În mitologia greacă, tânără vestită pentru rapiditatea sa și pentru calitățile sale de vânător. Născută în Beoția sau Arcadia, a fost abandonată pe o stâncă, dar a fost alăptată de o ursoaică. Ajunsă la maturitate, a participat la faimoasa vânătoare a mistrețului din Calydon, fiind prima care l-a rănit. A făgăduit să se căsătorească cu bărbatul care o va întrece în alergare, dar învinșii trebuiau să plătească cu viața. Un concurent, Hippomene (sau Milanion), a primit trei mere de aur de la Afrodita, cu care s-a prezentat la întrecere. Lăsându-le să cadă pe rând, a făcut-o pe Atalanta să piardă cursa, fiindcă ea s-a aplecat să le ridice. Cei doi au fost mai târziu transformați în lei, deoarece au profanat un sanctuar închinat Cybelei sau lui Zeus.

Atalanta, statuie grecească din marmură; Muzeul Luvru

GIRAUDON/ART RESOURCE, NEW YORK

Atanasie, Sfântul ~

(293 d.Hr., Alexandria, Egipt – 02.05.373 d.Hr., Alexandria, sărbătorit la 2 mai)

Teolog creștin și oponent constant al arianismului. A studiat filozofia și teologia la Alexandria, în Egipt; în 325 d.Hr. a participat la Conciliul de la Niceea, unde arianismul a fost condamnat ca erezie. A primit cu bucurie concluzia conciliului, conform căreia Fiul este „consubstanțial Tatălui", și a apărat-o în tot cursul vieții sale. În 328 d.Hr. a fost numit patriarh al Alexandriei, dar disputele teologice au fost cauza primei sale exilări, în 336 d.Hr. S-a întors din exil de mai multe ori, revenind la funcția pe care o ocupa, dar opoziția ariană a continuat. După exilarea de către Constantius II în 356 d.Hr., Atanasie s-a retras într-o zonă deșertică îndepărtată din Egiptul de Sus, unde a scris tratate teologice, printre care și lucrarea *Patru discursuri împotriva arienilor*. Moartea împăratului în 361 d.Hr. și sistemul de toleranță proclamat de Iulian l-au repus în drepturi pentru o vreme, dar, în urma unei controverse cu supușii păgâni ai lui Iulian, a fost nevoit să fugă în deșertul Tebei. Înainte de moarte a redevenit episcop al Alexandriei.

Atanasoff, John V(incent)

(04.10.1903, Hamilton, New York, SUA – 15.06.1995, Frederick, Maryland)

Fizician american. A obținut titlul de doctor în științe la Universitatea din Wisconsin. Împreună cu Clifford Berry a proiectat Computerul Atanasoff-Berry (1937–1942), o mașină capabilă să rezolve ecuații diferențiale utilizând aritmetica binară. În 1941 a început să lucreze la Laboratorul Artileriei Navale; a participat la testele nucleare de pe atolul Bikini (1946). În 1952 a înființat Ordnance Engineering Co., pe care a vândut-o mai târziu corporației Aerojet Engineering. În 1973, după ce patentul deținut de Sperry Rand Corp. pentru ENIAC a fost anulat

prin hotărâre judecătorească, Computerul Atanasoff-Berry a fost considerat primul computer electronic digital.

ataraxie *sau* paralizie cerebrală

Paralizie cauzată de o dezvoltare anormală sau de leziuni ale creierului produse înainte sau imediat după naștere. Există patru tipuri principale. Ataraxia spastică se manifestă prin contracții involuntare ale extremităților și este însoțită adesea de întârziere mentală și de epilepsie. Ataraxia atetozică prezintă spasme lente ale feței, gâtului și extremităților, grimase și articulare defectuoasă a cuvintelor (disartrie). Ataraxia ataxică se manifestă prin slabă coordonare, atrofierea mușchilor, mers nesigur și dificultăți în realizarea unor mișcări rapide precise. Ataraxia mixtă combină simptome ale mai multor tipuri.

Atargatis

Zeiță din N Siriei al cărei cult era celebrat la Hierapolis, la NE de Alep, împreună cu cel al soțului ei, Hadad. Considerată mai ales zeiță a fertilității, era și patroana orașului și a locuitorilor săi. Era adesea reprezentată purtând coroană și ținând în mână un mănunchi de spice, iar tronul ei era purtat de lei, simbol al puterii pe care o deținea asupra naturii. Era considerată o combinație între Anath și Astarte, iar cultul ei era înrudit și cu cel anatolian al Cybelei (marea mamă a zeilor). Negustorii și mercenarii au răspândit cultul ei în toată lumea elenă, unde era considerată o întruchipare a Afroditei.

Atatürk, Mustafa Kemal
născut Mustafa Kemal

(1881, Salonika, azi Salonic, Grecia – 10.11.1938, Istanbul, Turcia)

Soldat, om de stat și reformator, întemeietorul și primul președinte (1923–1938) al Republicii Turcia. A modernizat sistemul juridic și educațional al țării și a încurajat un stil de viață occidental, prin adoptarea alfabetului latin și a sistemului onomastic european.

Una din marile figuri ale sec. XX, Atatürk („Părintele turcilor“) i-a salvat pe turcii supraviețuitori ai Imperiului Otoman învins la sfârșitul Primului Război Mondial. El și-a încurajat poporul să lupte împotriva forțelor invadatoare grecești care voiau să impună turcilor sleiți de război ordinea Aliaților și a respins agresiunea trupelor britanice, franceze și italiene. În urma acestor eforturi, a făcut din Turcia o republică modernă pentru care este și astăzi venerat de poporul turc. A reușit să redea conaționalilor săi mândria de a fi turci, împletită cu un nou sens al împlinirii naționale în contextul lumii moderne. În următoarele două decenii, Atatürk a creat un stat modern care avea să continue să se transforme și sub conducerea succesorilor săi într-o democrație viabilă.

Tinerețea și anii de formare

Atatürk s-a născut în 1881 la Salonic, pe atunci un port înfloritor al Imperiului Otoman, și a primit numele de Mustafa. Tatăl său, Ali Riza, fusese locotenent în miliția locală în războiul ruso-turc din 1877–1878, indiciu că se trăgea din clasa otomană conducătoare, chiar dacă numai marginal. Mama lui Mustafa, Zübeyde Hanim, se trăgea dintr-o familie de țărani din Salonic. Ali Riza a murit când Mustafa avea numai șapte ani, dar a avut o influență covârșitoare asupra dezvoltării personalității fiului său. La nașterea lui Mustafa, Ali Riza și-a agățat sabia deasupra leagănului fiului său, menindu-i o carieră militară. Mai mult decât atât, Ali Riza își dorea ca educația fiului său să se petreacă într-o școală modernă, laică și nu într-una religioasă, cum ar fi preferat Zübeyde Hanim. Astfel, Ali Riza și-a îndreptat fiul pe calea modernității, lucru pentru care Mustafa i-a rămas veșnic îndatorat tatălui său.

După moartea lui Ali Riza, Zübeyde Hanim s-a mutat la țară, la fratele ei vitreg, în afara Salonicului. Temându-se ca Mustafa să nu crească needucat, l-a trimis înapoi la Salonic, unde l-a înscris la o școală laică, pregătindu-l pentru o carieră birocratică. Mustafa a făcut o pasiune pentru uniformele pe care le purtau cadeții din vecinătate și a luat hotărârea să urmeze o carieră militară. Împotriva dorinței mamei sale, Mustafa a dat examenul de admitere la liceul militar. Aici, Mustafa a primit de la profesorul său de matematică porecla de Kemal, „cel perfect“, și de atunci înainte avea să fie numit Mustafa Kemal. În 1895 a intrat la școala militară din Monastir (azi Bitola, în Macedonia) unde și-a făcut câțiva prieteni, printre care Ali Fethi (Okyar), care mai târziu avea să i se alăture la întemeierea și dezvoltarea republicii turce.

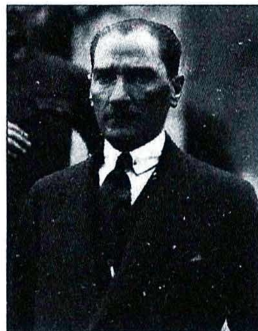
După ce a terminat școala la Monastir, Mustafa Kemal a intrat, în martie 1899, la liceul militar din Istanbul. Prietenul și colegul său de clasă, Ali Fuat (Cebesoy), l-a inițiat în deliciile unui oraș plin de atracții.

În ambianța școlii se făcea simțit tot mai mult un aer de dezaprobare față de despotismul sultanului Abdul-Hamid II. Mustafa Kemal s-a ținut de o parte până în anul al treilea când s-a implicat în tipărirea

unui ziar clandestin. Activitățile lui au fost descoperite, dar i s-a permis să-și termine studiile, absolvind ca locotenent secund în 1902 și situându-se printre primii zece din cei 450 de elevi. A fost admis apoi la școala de ofițeri, pe care a absolvit-o în 1905 cu gradul de căpitan, al cincilea din 57 de absolvenți, dovedindu-se ulterior unul din cei mai buni tineri ofițeri ai imperiului.

Cariera militară

Cariera lui Mustafa Kemal era pe punctul să se încheie imediat după absolvire, când s-a descoperit că, împreună cu câțiva prieteni, citea și discuta despre abuzurile politice ale imperiului. Un spion guvernamental s-a infiltrat în grupul lor și i-a denunțat. Un nor de suspiciune a plutit ani în șir deasupra capetelor lor. Grupul s-a destrămat și membrii săi au fost numiți în zone îndepărtate ale imperiului. Mustafa Kemal și Ali Faut au fost trimiși cu Armata V în Damasc, unde Mustafa Kemal a fost indignat de felul în care funcționarii corupți se purtau cu localnicii.

Mustafa Kemal (Atatürk) in 1923.

UPI/BETTMANN NEWSPHOTOS

Implicându-se din nou în activități antiguvernamentale, a pus umărul la întemeierea unui grup secret numit Societatea pentru Patrie și Libertate, care n-a avut însă viață lungă.

În septembrie 1907, Mustafa Kemal a primit o caracterizare bună și a fost readus în post la Salonic unde activitățile subversive erau foarte intense. S-a alăturat celui mai mare grup antiguvernamental, Comitetul pentru Uniune și Progres (CUP) care avea legături cu mișcarea naționalistă și reformistă a Junilor Turci.

În iulie 1908 a izbucnit o revoltă în Macedonia și sultanul a fost nevoit să reinstaureze Constituția din 1876 care-i limita puterile și prin care era restabilită o guvernare reprezentativă. Eroul acestei revoluții a Junilor Turci a fost Enver (Enver Pașa), care mai târziu a devenit cel mai mare adversar al lui Mustafa Kemal.

În 1909 se înfruntau două direcții ale mișcării revoluționare. Una se pronunța în favoarea descentralizării și a cooperării armonioase dintre musulmani și non-musulmani, iar cealaltă, reprezentată de CUP, milita pentru centralizare și instituirea dominației turcești.

În noaptea de 12 spre 13 aprilie 1909, trupele reacționare au declanșat o insurecție. Revoluția care reinstaurase Constituția din 1908 era în pericol. Ofițerii și trupele din Salonic, în cadrul cărora Enver a jucat un rol important, s-au îndreptat spre Istanbul. Au sosit în capitală pe 23 aprilie și au reușit să țină situația sub control. CUP a preluat controlul și l-a forțat pe Abdul-Hamid II să abdice.

Enver era într-o poziție favorabilă. Mustafa Kemal considera că armata, odată ce și-a atins scopul politic, n-ar trebui să se amestece în politică. I-a îndemnat pe acei ofițeri care doreau cariere politice să demisioneze din armată. Acest lucru a sporit ostilitatea lui Enver și a conducătorilor CUP față de el. Mustafa Kemal s-a concentrat apoi pe problemele militare, lăsând deoparte pe cele politice. A tradus în turcă manuale germane de instrucție pentru infanterie. Din poziția sa de angajat, a deplâns starea în care se afla instrucția armatei. Reputația sa printre mulți ofițeri importanți era în creștere. Activitățile sale l-au pus în legătură cu mulți ofițeri tineri. Un sentiment de respect reciproc s-a înfiripat între Mustafa Kemal și aceștia, care aveau mai târziu să-l susțină la întemeierea națiunii turce. Cu toate acestea, CUP se săturase de el și l-a trimis să observe manevrele armatei franceze în Picardia. Deși i se refuza în mod regulat promovarea, Mustafa Kemal nu și-a pierdut încrederea în sine. La sfârșitul anului 1911, italienii au atacat Libia, apoi o provincie otomană și Mustafa Kemal a pornit imediat într-acolo, dar malaria și anumite probleme la ochi l-au obligat să părăsească frontul și să plece la tratament la Viena.

În octombrie 1912, în timp ce Mustafa Kemal se afla la Viena, a izbucnit Primul Război Balcanic. A fost numit la apărarea peninsulei Gallipoli, o zonă de importanță strategică pentru Dardanele. În numai două luni, Imperiul Otoman a pierdut cea mai mare parte din teritoriile din Europa, inclusiv Monastir și Salonic, locuri care însemnau mult pentru Mustafa Kemal. Printre refugiații care veneau puhoi în Istanbul se aflau mama, sora și tatăl său vitreg.

Al Doilea Război Balcanic (iunie–iulie 1913) le-a permis otomanilor să-și recupereze o parte din teritoriile pierdute. S-au reînnodat relațiile cu Bulgaria. Fostul coleg de școală al lui Mustafa Kemal, Ali Fehti, a fost numit ambasador și Mustafa Kemal l-a însoțit la Sofia ca atașat militar. Acolo a fost promovat locotenent-colonel.

Mustafa Kemal era nemulțumit de legăturile strânse ale lui Enver cu Germania și a prezis o înfrângere germană într-un conflict internațional. Totuși, odată cu izbucnirea Primului Război Mondial și cu Imperiul Otoman de partea Puterilor Centrale, a solicitat o comandă militară. Enver îl imobilizase la Sofia, dar până la urmă i-a dat comanda Diviziei 19 din peninsula Gallipoli. Aici au făcut Aliații tentativa lor de debarcare, dându-i lui Mustafa Kemal posibilitatea să-i respingă și să le zădărnicească planurile de a trece prin Dardanele (februarie 1915–ianuarie 1916). În timpul luptelor, a fost rănit destul de grav de un șrapnel, dar victoria de la Gallipoli l-a propulsat pe Mustafa Kemal în prim-plan. A fost ovaționat ca "Salvator al Istanbulului" și avansat colonel la 1 iunie 1915.

În 1916, Mustafa Kemal a fost trimis pe frontul rusesc și avansat la rang de general, dobândind titlul de pașă. A fost singurul general turc care i-a învins pe ruși pe frontul de est. Mai târziu în acel an a preluat comanda Armatei II în SE Anatoliei. Acolo l-a întâlnit pe colonelul Ismet (Inönü), care avea să-i devină cel mai apropiat aliat la construirea republicii.

Izbucnirea Revoluției Ruse în martie 1917 l-a pus pe Mustafa Kemal la dispoziția provinciilor otomane din Siria și Irak, către care se îndreptau britanicii dinspre baza lor din Egipt. A fost numit comandant al Armatei VII în Siria, dar a fost consternat de starea jalnică în care se găsea aceasta. Demisionând, s-a întors fără permisiune la Istanbul. I s-a acordat o permisie de trei luni după care a fost trimis să-l însoțească pe prințul moștenitor Mehmet Vahideddin într-o vizită de stat în Germania. La întoarcerea în Istanbul, Mustafa Kemal s-a îmbolnăvit de rinichi, probabil din pricina gonoreei pe care o contractase anterior. A plecat la Viena să se trateze și apoi la Carlsbad, în convalescență. Cât se afla acolo, sultanul Mehmet V a murit și Vahideddin a preluat tronul ca Mehmet VI. Mustafa Kemal a fost rechemat la Istanbul în iunie 1918.

Mașinațiunile lui Enver pe lângă sultan l-au făcut să-l numească pe Mustafa Kemal la comanda forțelor otomane din Siria, aproape distruse. A găsit acolo o situație mult mai rea decât și-o imaginase și a ordonat retragerea către nord ca să salveze cât mai multe vieți.

Luptele au încetat prin Armistițiul de la Mudros (30 octombrie 1918). La scurt timp după aceea, Enver și alți conducători ai CUP au fugit în Germania, lăsându-l pe sultan să conducă guvernul. Ca să-și asigure continuitatea domniei, Mehmet VI era dispus să coopereze cu Aliații, care preluaseră controlul asupra guvernului.

Aliații n-au așteptat tratatul de pace ca să ridice pretenții asupra teritoriului otoman.

Mișcarea naționalistă și independența

La începutul lui decembrie 1918, trupele aliate ocupaseră zone din Istanbul și alcătuiseră o administrație militară aliată. La 8 februarie 1919, generalul francez Franchet d'Espèrey a intrat în oraș călare pe un cal alb, imitând intrarea lui Mehmet Cuceritorul din 1453, insinuând astfel că suveranitatea otomană în orașul imperial luase sfârșit. Aliații au făcut un plan prin care să includă provinciile din estul Anatoliei într-un stat armean independent. Trupele franceze au pătruns în Cilicia, în SE. Grecia și Italia au emis pretenții asupra SV Anatoliei. Italienii au ocupat Marmaris, Antalia și Burdur, iar la 15 mai 1919 trupele grecești au debarcat la Izmir, înaintând în interiorul Anatoliei, omorând civili și devastându-le satele. Aliații păreau că au abandonat cele Paisprezece Puncte ale lui Woodrow Wilson în favoarea vechilor viziuni imperialiste stabilite prin tratate secrete și motivate de propriile ambiții ascunse.

Între timp, armata lui Mustafa Kemal fusese demobilizată. El s-a întors la Istanbul pe 13 noiembrie 1919, chiar când vapoarele flotei Aliaților înaintau pe Bosfor. Această scenă, ca și cea a pătrunderii trupelor britanice, franceze și italiene în oraș au lăsat o urmă de neșters în memoria lui Mustafa Kemal. Era hotărât să-i alunge. A început să se întâlnească cu anumiți prieteni ca să formuleze o politică menită să salveze Turcia. Printre aceștia erau și Ali Fuat și Rauf (Orbay), eroul bătăliilor navale. Ali Fuat se stabilise în Anatolia și cunoștea situația de acolo foarte bine. Împreună cu Mustafa Kemal au alcătuit un plan pentru o mișcare națională anatoliană cu centrul la Ankara.

În diverse părți ale Anatoliei, turcii luaseră deja problemele în mâini, autointitulându-se „asociații pentru apărarea drepturilor" și organizând unități paramilitare. Au început să intre în conflicte armate cu localnicii non-musulmani și se pare că aveau de gând să facă același lucru și împotriva forțelor de ocupație. Temându-se de anarhie, Aliații l-au somat pe sultan să reinstaureze ordinea în Anatolia. Marele vizir l-a recomandat pe Mustafa Kemal ca fiind un ofițer loial care putea fi trimis în Anatolia ca inspector general al Armatei III. Mustafa Kemal a aranjat să primească

aceste ordine în scris în așa fel încât să obțină puteri extraordinar de extinse, adică autoritatea de a da ordine pe tot cuprinsul Anatoliei și de a cere supunere din partea guvernatorilor provinciilor.

Se poate afirma că istoria modernă a turcilor a început în dimineața de 19 mai 1919, când Mustafa Kemal a debarcat la Samsun, pe coasta Anatoliei de la Marea Neagră. Atât de încărcată emoțional a fost această dată pentru Mustafa Kemal încât mai târziu, când a fost întrebat pentru un articol de enciclopedie care era data nașterii sale, a spus 19 mai 1919. Abandonând motivul oficial pentru care se afla în Anatolia, de a restabili ordinea, a pornit către Amasya. Acolo le-a spus mulțimilor adunate că sultanul era prizonierul Aliaților și că el venise ca să împiedice pierderea țării. Acesta a devenit mesajul său pentru turcii din Anatolia.

Aliații au făcut presiuni asupra sultanului să-l cheme înapoi pe Mustafa Kemal, care a nesocotit însă orice ordin sosit din Istanbul. Sultanul l-a destituit și a telegrafiat tuturor guvernatorilor provinciilor, instruindu-i să ignore ordinele lui Mustafa Kemal. Circulau ordine imperiale ca să fie arestat. Mustafa Kemal a evitat să fie destituit din armată demisionând oficial în seara de 7 iulie. În calitate de civil, și-a continuat drumul, împreună cu însoțitorii săi, de la Sivas la Erzurum, unde generalul Kâzim Karabekir, comandantul celor 18 000 de soldați ai Corpului 15, își avea cartierul general. În acest moment critic, când Mustafa Kemal nu mai avea susținere militară și nici vreun statut oficial, Kâzim i-a acordat încredere, punându-și trupele la dispoziția acestuia, ceea ce a reprezentat un moment crucial în lupta pentru independență.

Kâzim a adunat un congres al tuturor asociațiilor de apărare a drepturilor care s-a ținut la Erzurum pe 23 iulie 1919. Mustafa Kemal a fost ales conducătorul Congresului de la Erzurum și astfel a obținut un statut oficial. Congresul a schițat un document ce acoperea cele șase provincii estice ale imperiului. Cunoscut ulterior ca Pactul Național, documentul afirma inviolabilitatea „frontierelor" otomane, adică toate teritoriile otomane locuite de turci la momentul semnării Armistițiului de la Mudros. Prin acest document se mai înființa și un guvern provizoriu, se revocau aranjamentele cu statut special pentru minoritățile din Imperiul Otoman (capitulații) și se înființa un comitet de conducere care l-a ales pe Mustafa Kemal drept conducător.

Mustafa Kemal a intenționat să extindă Pactul Național pentru toată populația musulmano-otomană a imperiului. Ca să atingă acest deziderat, a convocat un congres național la Sivas și a ratificat pactul. A făcut publice încercările guvernului sultanului de a-l aresta și de a zădărnici Congresul de la Sivas. Marele vizir din Istanbul a fost destituit, iar noul guvern, solidar cu mișcarea naționalistă, i-a înapoiat lui Mustafa Kemal rangul militar și decorațiile. Puțin convins de capacitatea sultanului de a scăpa țara de ocupația Aliaților, Mustafa Kemal a înființat sediul guvernului provizoriu la Ankara, la 480 km de Istanbul. Acolo avea să fie în siguranță atât față de sultan cât și față de Aliați. S-a dovedit a fi o decizie înțeleaptă. La 16 martie 1920, la Istanbul, Aliații i-au arestat pe conducătorii simpatizanților naționaliști, inclusiv pe Rauf, și i-au trimis în Malta.

Guvernul conciliant de la Istanbul a căzut și a fost înlocuit de reacționarii care au dizolvat parlamentul și i-au forțat pe demnitarii religioși să-i declare pe Mustafa Kemal și pe asociații săi necredincioși buni de împușcat pe loc. Lupta se dădea acum între guvernul sultanului și cel al lui Mustafa Kemal. Mulți turci de seamă au fugit din Istanbul la Ankara, printre care și Ismet, apoi și Fevzi (Çakmak), ministrul de război al sultanului. Fevzi a devenit șeful Cartierului General al lui Mustafa Kemal. S-au ținut din nou alegeri și parlamentul, numit Marea Adunare Națională (MAN), s-a întrunit la Ankara la 23 aprilie 1920. Adunarea l-a ales pe Mustafa Kemal președinte.

În iunie 1920, Aliații i-au înmânat sultanului Tratatul de la Sèvres pe care l-a semnat la 10 august 1920. Prin prevederile acestui tratat, statul otoman era drastic redus ca suprafață, Grecia fiind unul din principalii beneficiari. Armenia a fost declarată independentă. Mustafa Kemal a repudiat tratatul. Primind ajutor militar din partea Uniunii Sovietice, a reușit să-i alunge pe greci din Anatolia și din Tracia și să subjuge noul stat armean.

Pe măsură ce războiul împotriva grecilor începea să meargă bine pentru forțele lui Mustafa Kemal, Franța și Italia negociau cu guvernul naționalist de la Ankara. Ele și-au retras trupele din Anatolia, ceea ce i-a lăsat pe armenii din SV Anatoliei fără protecția franceză. Cu francezii și italienii ieșiți din joc, Kâzim și-a concentrat eforturile împotriva statului armean. A fost asistat de bolșevicii care stabiliseră relații cu guvernul MAN. Părăsindu-i pe protejații armeni, rușii i-au alimentat pe naționaliști cu arme și muniții și li s-au alăturat la atacarea Republicii Socialiste Armenia, propria lor creație.

Acest atac combinat a fost fatal pentru armeni, care au fost zdrobiți în octombrie și noiembrie 1920 și s-au predat la începutul lui noiembrie. Prin tratatele de la Alexandropol (3 decembrie 1920) și de la Moscova (16 martie 1921), naționaliștii au recâștigat provinciile estice precum și orașele Kars și Ardahan, iar Uniunea Sovietică a devenit prima națiune care a recunoscut guvernul naționalist de la Ankara. Granițele estice ale Turciei au fost stabilite pe râurile Arpa și Aras. Grecii însă au fost mai greu de învins deoarece își continuau înaintarea către Ankara începută în iunie 1920. La sfârșitul lui iulie ocupaseră Bursa și se îndreptau către Ankara. Ali Fuat a fost eliberat din funcția de comandant pe acest front și înlocuit de Ismet. Armata turcă și-a fixat pozițiile pe râul Inönü, la nord de Kütahya, făcându-i pe greci să se retragă pe 10 ianuarie 1921, în prima bătălie de la Inönü. Grecii nu și-au reluat ofensiva până în martie 1921. Tot Ismet i-a întâmpinat la râul Inönü, într-o bătălie care a durat din 27 martie până la 1 aprilie. În seara de 6 spre 7 aprilie 1921, grecii au abandonat înfruntarea și s-au retras. În 1934, când turcii au fost obligați prin lege să primească nume de familie, Ismet și-a luat numele de Inönü în amintirea acestor victorii.

Grecii au lansat o nouă ofensivă pe 13 iulie 1921. Ismet i-a înfruntat la râul Sakarya, atât de aproape de Ankara încât tirul artileriei putea fi auzit de acolo. În sânul MAN s-a format însă o opoziție față de Mustafa Kemal, condusă de Kâzim, care devenise invidios. Opoziția cerea ca puterile lui Mustafa Kemal să fie reduse ca să se poată configura o nouă politică. În plus, doreau ca Mustafa Kemal să preia personal conducerea războiului împotriva grecilor, sperând într-o victorie a acestora care ar fi năruit autoritatea lui Mustafa Kemal. Pe 4 august, Mustafa Kemal a consimțit, cu condiția de a i se garanta toate drepturile conferite de MAN. Apoi și-a asumat rolul de comandant-șef cu autoritate absolută. I-a învins pe greci în Bătălia de la Sakarya (23 august–13 septembrie 1921) și a inițiat o ofensivă (26 august–9 septembrie 1922) care i-a împins pe greci spre mare, la Izmir.

Încurajată de eliberarea Anatoliei de grosul forțelor aliate, MAN, dominată de Mustafa Kemal, a adoptat la 1 noiembrie 1922 actul de abolire a sultanatului, urmat în 17 noiembrie de plecarea în exil a sultanului Mehmet VI. Aliații au invitat apoi guvernul de la Ankara la discuții care s-au concretizat în semnarea Tratatului de la Lausanne la 24 iulie 1923. Acest tratat stabilea frontiera europeană a Turciei la râul Maritsa în estul Traciei.

Naționaliștii au ocupat Istanbulul pe 2 octombrie. S-a stabilit capitala la Ankara și pe 29 octombrie a fost proclamată Republica Turcă. Turcia deținea acum controlul absolut asupra teritoriilor sale.

Republica Turcă

Mustafa Kemal a început un amplu proces de reformă a țării, țelul său fiind s-o aducă în sec. XX. Instrumentul principal era Partidul Popular Republican, constituit pe 9 august 1923, care înlocuia asociațiile de apărare a drepturilor. Programul său era încorporat în cele „Șase direcții" ale partidului: republicanism, naționalism, populism, etatism (proiectul de industralizare a Turciei controlat în întregime de stat avea ca obiectiv să acopere toate nevoile interne la nivelul sec. XX), secularism și revoluție. Principiul conducător era instituirea unei stări revoluționare permanente, de natură să mențină ritmul schimbărilor în stat și în societate.

Califatul a fost abolit la 3 martie 1924; școlile religioase au fost desființate tot atunci. Abolirea curților religioase de judecată a urmat pe 8 aprilie. În 1925, purtarea fesului a fost interzisă – de atunci înainte, turcii au purtat îmbrăcăminte de tip occidental. Mustafa Kemal a făcut un tur al Anatoliei ținând discursuri, turneu în timpul căruia a purtat o pălărie de modă europeană, dând astfel un exemplu poporului turc. În Istanbul și pretutindeni, frățiile religioase, fortărețe ale conservatorismului, au fost scoase în afara legii. Emanciparea femeilor a fost încurajată prin căsătoria lui Mustafa Kemal în 1923 cu o femeie educată în Occident, Latife Hanim (de care a divorțat doi ani mai târziu) și a fost impulsionată de o nouă legislație liberală. În decembrie 1934, femeilor li s-a dat dreptul de a alege și de a fi alese în Parlament. Aproape peste noapte, întregul sistem juridic islamic a fost înlăturat. Din februarie până în iunie 1926, au fost adoptate codul civil elvețian, codul penal italian și codul comercial german. Drept urmare, emanciparea femeilor a fost întărită prin abolirea poligamiei, căsătoria a devenit contract civil și divorțul a fost recunoscut ca acțiune civilă.

O reformă de proporții revoluționare a fost înlocuirea scrierii arabe (pe care limba turcă otomană o folosise de secole) cu alfabetul latin. Acest lucru a avut loc oficial în noiembrie 1928, așezând Turcia pe drumul spre obținerea unuia din cele mai mari procente ale alfabetizării din Orientul Mijlociu. Mustafa Kemal a mers

prin sate și cu creta pe tabla neagră i-a învățat alfabetul latin pe turci și le-a explicat cum trebuie pronunțate literele. Educația a avut de profitat de pe urma acestei reforme, căci tineretul din Turcia, rupt de trecutul dominat de religie, a fost încurajat să folosească noile oportunități educaționale care le dădeau acces la tradițiile umaniste și științifice ale Occidentului.

Un alt pas important a fost adoptarea numelor de familie, stabilită prin decret al MAN în 1934. Adunarea i-a dat lui Mustafa Kemal numele Atatürk („Părintele turcilor").

După ce a stabilit ferm frontierele naționale ale Turciei și a așezat țara pe drumul modernizării, Atatürk și-a propus să dezvolte politica externă. A hotărât ca Turcia să nu mai ridice nici o pretenție iredentistă în afară de încorporarea eventuală a regiunii Alexandretta, despre care el credea că fusese înscrisă în frontierele stabilite prin Pactul Național. A rezolvat conflictele cu Marea Britanie printr-un tratat semnat la 5 iunie 1926. Turciei i se cerea să renunțe la Mosul în schimbul a 10% din profitul pe petrolul care se producea acolo. Atatürk a urmărit și o reconciliere cu Grecia, care s-a înfăptuit printr-un tratat de prietenie semnat la 30 decembrie 1930. S-a făcut schimb de populații de ambele părți, s-au reglementat frontierele și problemele militare, de pildă stabilirea egalității navale în estul Mediteranei.

Acest program ambițios de modernizare forțată nu s-a putut realiza fără efort și fără vărsare de sânge. În februarie 1925, kurzii din SV Anatoliei au ridicat flamura răscoalei în numele islamului. A durat două luni ca să fie înăbușită, iar conducătorul ei, Seyh Said, a fost spânzurat. În iunie 1926 s-a descoperit un complot pus la cale de politicienii nemulțumiți care plănuiau să-l asasineze pe Atatürk și cei 13 vinovați au fost judecați și spânzurați.

Au mai existat și alte procese și alte execuții, dar sub conducerea lui Atatürk țara a fost îndreptată constant în direcția unui stat modern cu un minim de represiune.

În ultima perioadă a vieții, Atatürk s-a cam îndepărtat de poporul turc. A pus să fie remobilat palatul Dolmabahçe din Istanbul, fostă reședință a sultanilor, și aici își petrecea cea mai mare parte a timpului. Pentru că bea mult și mânca puțin, sănătatea a început să i se șubrezească. Boala sa, ciroză a ficatului, a fost însă diagnosticată prea târziu. Și-a purtat durerea ultimelor luni din viață cu multă demnitate și tărie de caracter și a murit la 10 noiembrie 1938 la ora 9.05 la Dolmabahçe. Funeraliile naționale au fost prilejul unor impresionante manifestări de durere din partea poporului turc. Corpul i-a fost purtat prin tot Istanbulul și de acolo la Ankara, unde a găsit un loc de veci pe potriva sa. Câțiva ani mai târziu a fost construit la Ankara un mausoleu care conține sarcofagul lui Atatürk și un muzeu memorial.

Atatürk este omniprezent în Turcia. Portretul său se găsește în fiecare casă și în fiecare birou și pe timbre și pe bancnote. Cuvintele sale sunt inscripționate pe clădiri importante. Statuile cu el abundă. Politicienii turci, indiferent de afilierea de partid, pretind că sunt moștenitorii mantiei lui Atatürk, dar nici unul nu i-a egalat amploarea vederilor, devotamentul și lipsa de egoism.

ataxie

Incapacitate de coordonare voluntară a mișcărilor musculare. În limbaj comun, termenul descrie un mers nesigur. În general, ataxiile ereditare sunt cauzate de degenerarea măduvei spinării, a cerebelului sau a altor părți ale sistemului nervos. Cel mai întâlnit tip este ataxia Friedrich care apare la vârsta de trei-cinci ani și are o evoluție lentă, ducând, până la 20 de ani, la incapacitate totală. Nu există un tratament specific adecvat. Poate fi cauzată de dereglări metabolice, leziuni cerebrale sau de toxine.

Atbara

Râu în Africa de Nord. Izvorăște din Podișul Ethiopiei, curge spre NV pe o lungime de 800 km prin E Sudanului, pentru a se uni cu fluviul Nil în dreptul orașului Atbara din Sudan. Este cel mai nordic afluent al Nilului.

Atchafalaya

Mic golf, parte a golfului Mexic, pe coasta Louisianei, SUA. Împreună cu golful Four League are o suprafață de cca 34 kmp. Râul Atchafalaya face legătura între golf și Morgan City, constituind canalul navigabil continental al golfului. Zona include numeroase zăcăminte de gaze naturale și de petrol.

Atchafalaya

Râu din S Louisianei, SUA. Afluent al Red River și al fluviului Mississippi, se ramifică la SV de Red River, în centrul statului Louisiana, parcurgând cca 225 km, până în golful Atchafalaya. Numele său în dialectul choctaw înseamnă „râu lung".

ateism

Critică și refuz al credințelor de ordin metafizic în Dumnezeu și în ființe de

natură divină. Spre deosebire de agnosticism, pentru care existența divinității rămâne o problemă deschisă, ateismul reprezintă un refuz categoric. Își are originile într-un număr mare de sisteme filozofice. Filozofii antici greci, printre care Democrit și Epicur, au pledat în favoarea lui în contextul materialismului. În sec. XVIII, David Hume și Immanuel Kant, deși nu erau atei, au adus argumente împotriva dovezilor tradiționale privind existența lui Dumnezeu, considerând credința doar o chestiune legată de convingere. Atei precum Ludwig Feuerbach susțineau că Dumnezeu este proiecția idealurilor umane și că recunoașterea acestei ficțiuni face posibilă autoafirmarea omului. Marxismul reprezintă o formă modernă de materialism. Începând cu Friedrich Nietzsche, ateismul existențialist a proclamat moartea lui Dumnezeu, acordând omului libertatea de a defini valoarea și sensul. Pozitivismul logic susține că afirmațiile referitoare la existența sau inexistența lui Dumnezeu sunt absurde sau lipsite de sens.

atelectazie *sau* colaps pulmonar

Lipsă a expansiunii alveolelor pulmonare. În cazul colabării unei zone pulmonare mai extinse, funcția respiratorie a victimei este suprimată. În atelectazia congenitală, obstrucția sau lipsa tensiunii de suprafață nu permite ca alveolele nou-născutului să se deschidă. Atelectazia compresivă este cauzată de exercitarea unei presiuni externe. Atelectazia lamelară poate fi cauzată de blocarea unei căi respiratorii principale sau de durerea cauzată de o intervenție chirurgicală la nivelul abdomenului, care menține respirația prea superficială pentru ca secrețiile bronhiale să poată fi eliminate. Tratamentul constă în îndepărtarea obstrucției sau a fluidelor, controlarea infecției și reumplerea cu aer a plămânilor.

Atena *în greacă* Athínai

Oraș, capitala Greciei, 745 514 loc. (2001), situat în E Greciei, pe continent, în apropierea portului Pireu, la golful Saronic. Locul de origine a nenumărate concepte intelectuale și artistice, printre care și cel de democrație, Atena este, în general, considerată leagănul civilizației occidentale. Vechi oraș-stat, a început să-și exercite influența din sec. VI î.Hr. A fost distrusă de Xerxes în 480 î.Hr., dar a fost imediat reconstruită. În timpul guvernării lui Pericle, în 450 î.Hr., ajunsese la apogeul prosperității sale economice și culturale, exercitându-și hegemonia în lumea greacă. În următorii 40 de ani s-au materializat numeroase proiecte arhitecturale, printre care Acropole și Partenon. „Epoca de aur" a Atenei s-a bucurat de operele filozofilor Socrate, Platon și Aristotel, ale dramaturgilor Sofocle, Aristofan și Euripide, ale istoricilor Herodot, Tucidide și Xenofon, ale sculptorilor Praxiteles și Fidias. Războiul peloponesiac cu Sparta s-a încheiat cu înfrângerea Atenei în 404 î.Hr., dar orașul și-a recăpătat repede independența și prosperitatea. După 338 î.Hr., Atena a intrat sub dominația Macedoniei, care a fost înlăturată, cu ajutorul romanilor, în 197 î.Hr., în bătălia de la Cynoscephalae. A intrat sub dominația Romei în 146 î.Hr. În sec. XIII, Atena a fost cucerită de cruciați, pentru ca în 1456 să intre sub stăpânirea turcilor otomani, menținută până în 1833, când Atena a fost proclamată capitala Greciei independente. Este principalul centru de afaceri și de comerț internațional al Greciei. Datorită ruinelor și nenumăratelor muzee, reprezintă și o destinație turistică importantă. A găzduit Jocurile Olimpice din 2004.

Ateneul Român

Sală de concerte în București, România, sediul Filarmonicii George Enescu. Una dintre emblemele arhitecturale și culturale ale orașului, proiectul, aparținând arhitectului francez Albert Galleron, a fost realizat între 1886–1888 prin colectă publică, în urma campaniei „Dați un leu pentru Ateneu". Construcția are la intrarea principală șase coloane ionice care au proporții similare coloanelor templului Erehteion de pe Acropole. De jur împrejurul cupolei sunt săpate în zid numele unor cărturari de seamă ai culturii române, iar în interior monumentul impresionează prin fastul celor patru scări în spirală, construite din marmură de Carrara, prin sculpturile

FOTOGRAFIE DE MIHAI POTÂRNICHE

Ateneul Român

decorative realizate de artiști germani și italieni. Principala sală de concerte are 600 de locuri la partere și 52 de loji. Deasupra lojilor, de jur împrejurul tamburului cupolei, cu excepția locului unde se află scena, se desfășoară o frescă lată de 3 metri și lungă de 70 de metri, operă a pictorului Costin Petrescu. Fresca este alcătuită din 25 de scene care ilustrează momente-cheie ale istoriei României. Aici au concertat nume de marcă precum George Enescu, Maurice Ravel, David Oistrach, Richard Strauss, Yehudi Menuhin și mulți alții.

atenție

În psihologie, act sau stare de concentrare a psihicului asupra unui obiect senzorial sau mental. Wilhelm Wundt a fost, probabil, primul psiholog care a studiat atenția, făcând distincția între câmpurile largi și cele restrânse ale atenției. I-au urmat William James, care a evidențiat selecția activă a stimulilor, și Ivan Pavlov, care a observat rolul jucat de atenție în activarea reflexelor condiționate. John B. Watson a încercat definirea atenției nu ca un proces „intern", ci ca o reacție de răspuns comportamental la stimuli specifici. Psihologii contemporani fac cercetări asupra atenției într-un context mai larg, de „reflexe de orientare" sau de „procese de preatenție", ale căror corelații fizice includ transformări ale potențialului electric la nivelul cortexului cerebral și ale activității electrice a pielii, precum și fluxul sangvin crescut, dilatarea pupilei și contracția musculară. *Vezi și* sindromul deficitului de atenție.

Atget, (Jean-) Eugène (-Auguste)

(12.02.1857, Libourne, lângă Bordeaux, Franța - 04.08.1927, Paris)

Fotograf francez. În tinerețe a fost actor ambulant. La vârsta de 30 de ani, s-a stabilit la Paris și a devenit fotograf. Având o atracție deosebită pentru imagini ciudate și tulburătoare, a realizat serii de fotografii ale unor grilaje de fier, statui, fântâni. Și-a petrecut întreaga viață imortalizând tot ceea ce considera pitoresc și artistic, în Paris și împrejurimi, de la firme de prăvălii și vitrine la negustori săraci. Principalii săi clienți au fost muzeele și societățile de istorie care i-au cumpărat fotografiile clădirilor și monumentelor istorice. După Primul Război Mondial i-a fost comandată realizarea unei prezentări a bordelurilor pariziene. Man Ray a publicat patru dintre fotografiile lui Atget în lucrarea sa *Revoluția suprarealistă* (La révolution surréaliste, 1926), singura recunoaștere pe care a primit-o pe parcursul vieții. După moartea sa, Man Ray, Berenice Abbott și negustorul de artă Julien Lévy i-au achiziționat colecția, care acum se află la Muzeul de Artă Modernă.

Athabasca

Râu din zona central-vestică a Canadei. Afluent al fluviului MacKenzie în Alberta, izvorăște din Munții Stâncoși în Parcul Național Jasper, curge spre NE și spre N pe o distanță de 1 231 km, vărsându-se în lacul Athabasca. Afluenții săi principali sunt râurile Pembina, Lesser Slave, McLeod și Clearwater. Zăcăminte importante de petrol se află impregnate în nisipurile râului (nisipurile cu gudron din Athabasca), pe o porțiune de 113 km.

Athabasca

Lac din zona central-vestică a Canadei. Are 8 080 kmp și se află la granița dintre Alberta și Sasktchewan. În partea de SV primește apele râului Athabasca, iar în partea de NV comunică cu Slave River (Râul Sclavilor). Este o zonă importantă pentru pescuitul comercial.

athabascan *sau* athapaskan, limbi ~

Familie de limbi amerindiene nordice, care numără aproape 200 000 de vorbitori. Familia de limbi athabascan nordice include mai mult de 20 de limbi, răspândite într-o regiune vastă din zona subarctică a Americii de Nord, întinzându-se din V peninsulei Alaska până la golful Hudson, iar la S până în zona sudică a provinciilor Alberta și Columbia Britanică. Familia de limbi athabascan de pe coasta Pacificului era formată din patru până la opt limbi, astăzi dispărute sau pe cale de dispariție. Familia de limbi ale apașilor constă din opt limbi apropiate, vorbite în SV SUA și în N Mexicului, printre care se numără navajo și alte subdiviziuni. La începutul sec. XXI, limba navajo număra cca 150 000 de vorbitori, depășind numărul de vorbitori ai oricărei alte limbi indigene din SUA și Canada.

Athena

În religia greacă antică, zeița războiului, a meșteșugurilor și a înțelepciunii și patroana orașului Atena. În religia Romei antice era cunoscută sub numele de Minerva. Hesiod a fost cel care a povestit cum Athena a apărut înveșmântată în armură, direct din capul lui Zeus. În *Iliada,* ea a luptat alături de eroii greci, reprezentând virtuțile dreptății și măiestria în mânuirea armelor, în opoziție cu setea de sânge a lui Ares. Era asociată cu diferite păsări (mai ales cu bufnița) și cu șarpele și era, de obicei, reprezentată ca zeiță fecioară. Nașterea ei

Athena de la Varvakeion, copie romană din marmură (cca 130 î.Hr.) a giganticei statui din aur și fildeș a Athenei Partenon, realizată de Fidias (438 î.Hr.); Muzeul Național de Arheologie, Atena

ALINARI/ART RESOURCE, NEW YORK

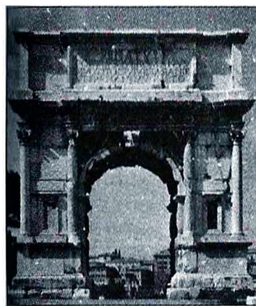
și disputa cu Poseidon pentru suzeranitatea orașului Atena erau înfățișate pe Partenon. Festivalul dedicat zilei sale de naștere era cunoscut ca Panatenee.

Athos, Muntele ~

Munte în N Greciei. Atingând altitudinea de 2 033 m, este situat pe promontoriul Aktí din Peninsula Calcidică. Are regim de republică monastică autonomă, formată din 20 de mănăstiri și schituri. Viața monahală organizată a început în 963, când Sfântul Atanasie Atonitul a înființat prima mănăstire. Până în 1400, aici existau deja 40 de mănăstiri. Mult timp considerat de Biserica Ortodoxă Greacă drept munte sfânt, a fost declarat republică teocratică în 1927. Bisericile și bibliotecile aflate aici adăpostesc o bogată colecție de artă bizantină și de manuscrise antice și medievale.

atic

Element de arhitectură aflat sub acoperiș. La origine, termenul desemna orice porțiune a unui perete sau zid aflat deasupra cornișei principale (*vezi* antablament). Folosit în Roma antică în special cu rol decorativ sau pentru inscripții, de exemplu pe arce de triumf, a devenit mai târziu un element important al fațadei în stil renascentist, adesea adăpostind încă un etaj.

Atic cu inscripții, deasupra coronamentului principal al Arcului lui Titus, 81d.Hr.; Roma

A.F. KERSTING

Atica *în greacă* Attiki

Veche regiune din Grecia central-estică. Mărginită de marea Egee la S și la E, includea și insula Salamina; cetățile principale erau Atena, Pireu și Eleusis. Așezările de pe coastă s-au dezvoltat datorită comerțului maritim. La început locuită de pelasgi, a fost centrul culturii miceniene în mileniul II î.Hr.; grecii ionieni au invadat Atica pe la 1300 î.Hr. Teritoriul a fost unificat de către atenieni prin 700 î.Hr., în timpul domniei regelui Tezeu.

atitudine

În psihologie, poziție mentală referitoare la un fapt sau o stare. Atitudinile reflectă tendința de a clasifica obiectele și evenimentele și de a reacționa la ele cu oarecare consecvență. Atitudinile nu sunt direct observabile, ci sunt mai degrabă intuite din reacțiile obiective evaluative pe care le are o persoană. Astfel, cercetătorii se bazează mult pe indicatorii comportamentali ai atitudinilor – ce spun oamenii, cum răspund la chestionare – sau pe semne fiziologice, cum ar fi schimbările de ritm cardiac. Cercetările în domeniul atitudinii sunt folosite, printre alții, de psihologii sociali, de specialiștii din domeniul publicității și de politologi. Cercetătorii opiniei publice încearcă de multe ori să facă deosebirea între atitudine și concepte înrudite, cum sunt valoarea, opiniile și cunoașterea.

Atkins, Chet

născut **Chester Burton Atkins**

(20.06.1924, Luttrell, Tennesee, SUA – 30.06.2001, Nashville, Tennesee)

Chitarist american, director al unei case de discuri. Și-a început cariera ca violonist, la începutul anilor 1940, dar stilul său special de a cânta la chitară (ritmul de bas executat cu degetul mare și linia melodică cântată cu trei degete) l-a făcut celebru în întreaga lume. La începutul anilor 1950 a folosit pentru prima dată chitara electrică în muzica country. În calitate de director al casei de discuri RCA, a fost producătorul unor înregistrări de succes cu Elvis Presley, Jim Reeves și Waylon Jennings.

atlant

Statuie reprezentând un bărbat, utilizată drept coloană de susținere a unui antablament, balcon sau a unei structuri asemănătoare. Își are originea în arhitectura clasică. Statuile înfățișează bărbați susținând o greutate mare, asemeni lui Atlas susținând cu umărul bolta cerească. În lumea romană, corespondentul atlantului era telamonul, varianta masculină a cariatidei, dar acesta nu este reprezentat în aceeași postură.

Atlanta

Oraș, centrul administrativ al statului Georgia, SUA, 416 474 loc. (2000), 4 112 198 loc. în zona metropolitană. Așezat la poalele Munților Blue Ridge, este cel mai mare oraș al Georgiei. A fost înființat în 1837, ca punct terminus al

unei căi ferate care străbătea SE Statelor Unite. Numit mai întâi Terminus și apoi Marthasville, a primit numele de Atlanta abia în 1845. Unul dintre principalele depozite de provizii din timpul Războiului Civil American, orașul a fost incendiat de trupele unioniste, sub comanda lui William T. Sherman. Atlanta a devenit capitala statului în 1868. Datorită revirimentului rapid de după distrugerile războiului, a devenit întruchiparea spiritului „noului Sud" dornic să se reconcilieze cu Nordul. A fost orașul în care a trăit Martin Luther King Jr. și a fost primul oraș important din Sud care a ales un primar de culoare (1970). Este principalul nod de comunicații și centru comercial din SE SUA.

Atlanta, campania ~

Importantă serie de bătălii de pe teritoriul Georgiei, din timpul Războiului Civil American (mai–septembrie 1864). Deși în majoritatea bătăliilor nu a existat un învingător, s-a reușit distrugerea principalului centru de aprovizionare al confederaților, Atlanta. Trupele unioniste, sub comanda lui William T. Sherman, au evacuat forțat orașul (31 august–1 septembrie), iar apoi l-au incendiat. Această victorie a asigurat realegerea lui Abraham Lincoln ca președinte, în același an.

Atlanta, Compromisul ~

Declarație istorică a reformistului Booker T. Washington despre relațiile interrasiale, făcută în cadrul unui discurs ținut la Expoziția din Atlanta (1895). El afirma că existența școlilor profesionale, care le ofereau negrilor șansa la siguranță economică, era mai importantă decât egalitatea socială sau funcțiile politice. Mulți afroamericani se temeau că un scop atât de limitat ar putea să mențină negrii într-o poziție de inferioritate față de albi. Mișcarea Niagara a luat ființă ca urmare a acestor temeri, fiind urmată de înființarea NAACP.

Atlantic City

Oraș și stațiune în SE statului New Jersey, SUA, 40 517 loc. (2000). Aflată pe mica insulă Absecon, stațiunea a început să se dezvolte pe la mijlocul sec. XIX. În 1870 au fost construite diguri de agrement și alei de-a lungul falezei. În 1921, aici s-a stabilit locul de desfășurare a concursului Miss America. Orașul a intrat în declin după Al Doilea Război Mondial, dar s-a relansat rapid după 1978, când aici a fost legalizată practicarea jocurilor de noroc. Dezvoltarea rapidă a orașului a fost sursa unui influx puternic de capital, deși zona limitrofă a rămas săracă.

Atlantic Intracoastal Waterway

/Canalul navigabil continental al Atlanticului/

Rută navigabilă, de-a lungul coastei de E al SUA. Autorizată în 1919 de către Congresul american să protejeze vasele comerciale și pe cele de agrement și construită de inginerii militari. În planurile originale ar fi trebuit să formeze un canal între New York și Brownsville, Texas. Deoarece tronsonul care traversa Florida nu a mai fost construit, au rămas doar două sectoare separate (*vezi* Gulf Intracoastal Waterway). Porțiunea atlantică este compusă din râuri, golfuri și canale navigabile situate între Cape Cod și golful Florida, printre care canalul Cape Cod și canalele Chesapeake și Delaware.

Atlantic, Oceanul ~

Ocean care desparte America de Nord și America de Sud de Europa și de Africa. Al doilea ca mărime, Atlanticul are 82 440 000 kmp. Împreună cu mările mărginașe (Marea Baltică, Marea Nordului, Marea Neagră și Marea Mediterană la E, precum și golfurile Baffin, Hudson, Sf. Laurențiu, Mexic și Marea Caraibilor la V) are o suprafață de 106 450 000 kmp. Adâncimea medie este de 3 600 m, iar cea maximă de 8 742 m, în fosa Puerto Rico. Cel mai puternic curent este Gulfstream.

Atlantică, Dorsala ~

Lanț muntos submarin de-a lungul axului central al Oceanului Atlantic. Este o formă de relief sinuoasă, ce se întinde pe o distanță de 16 000 km pe direcția NS, de la Oceanul Arctic la capătul sudic al Africii. Munții ajung uneori deasupra nivelului mării, formând insule sau grupuri de insule (de ex. Ascension, Sf. Elena și Tristan da Cunha).

atlantice, limbi ~
anterior **limbi atlantice de vest**

Ramură din familia niger-congo a limbilor africane. Această ramură conține 45 de limbi vorbite de cca 30 milioane de oameni din Senegal, Gambia, Guineea, Guineea-Bissau, Sierra Leone și Liberia. Aproape jumătate dintre aceștia vorbesc fula, limba fulanilor. Limbile populațiilor wolof din Senegal, Gambia și ținutul Temme, din NV Sierrei Leone, sunt vorbite de peste un milion de oameni.

Atlanticului, Bătălia ~

Înfruntare din Al Doilea Război Mondial între Marea Britanie (și mai târziu SUA) și Germania, pentru controlul asupra rutelor atlantice. La început, coaliția franco-britanică a stopat transportul comercial german în Oceanul Atlantic dar, odată cu

înfrângerea Franței în 1940, Marea Britanie a fost lipsită de sprijinul flotei acesteia. Apoi, SUA au venit în ajutorul Marii Britanii, prin programul împrumut-închiriere. În 1942, puterile Axei au început ofensiva cu submarine asupra vaselor de coastă din apele Statelor Unite, iar submarinele germane U-boat au operat în forță de-a lungul rutelor navale din Atlanticul de Sud spre India și spre Orientul Mijlociu. S-au înregistrat pierderi grave în tabăra Aliaților, dar aceștia au reușit să întărească blocada împotriva țărilor europene ale Axei și să le învingă în cadrul operațiunilor navale. Pe la mijlocul lui 1943, Aliații au recâștigat controlul asupra rutelor navale.

Atlanticului, Carta ~

Declarație comună a lui Winston Churchill și Franklin D. Roosevelt, publicată la 14 august 1941, în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. Printre afirmațiile făcute în acest manifest de propagandă, semnat pe când SUA nu intrase încă în război, se numără faptul că nici Statele Unite și nici Marea Britanie nu urmăreau extinderea teritorială și că ambele proclamau dreptul la autodeterminare al popoarelor care fuseseră lipsite cu forța de acest drept. Carta a fost inclusă în declarația ONU (1942).

Atlantida

Insulă legendară dispărută sub ape, ipotetic situată în Oceanul Atlantic, la V de Gibraltar. Legenda apare în două dintre dialogurile lui Platon, *Timaeus* și *Critias*. După Platon, Atlantida ajunsese la un înalt nivel de civilizație, prinții acesteia cucerind importante teritorii în zona mediteraneeană, până când o serie de cutremure au distrus insula și au scufundat-o în mare. Platon a dat și detalii privind forma ideală de guvernare a insulei, Atlantida fiind uneori imaginată ca o utopie. Legenda ar putea să-și aibă originile în erupția unui vulcan de pe insula Thíra, cca 1500 î.Hr., care a fost atât de puternică încât a provocat cutremure și valuri mareice.

atlas

Colecție de hărți sau planșe, de obicei legate împreună. Denumirea își are originea în obiceiul inițiat de Gerardus Mercator în sec. XVI, de a-l reprezenta pe frontispiciul cărților cu hărți pe titanul Atlas susținând bolta cerească. Lucrarea lui Abraham Ortelius, *Teatrul lumii* (Theatrum Orbis Terrarum, 1570), este considerată a fi primul atlas modern. Un atlas conține imagini, tabele, informații despre diverse regiuni, indici de nume de locuri care pot fi identificate datorită coordonatelor de latitudine și longitudine sau utilizând cifrele și literele de pe marginea hărților.

Atlas

În mitologia greacă, titan care sprijinea pe umeri bolta cerească. Era fiul titanului Iapetus și al nimfei Clymene (sau Asia) și fratele lui Prometeu. Hesiod l-a prezentat ca fiind unul dintre titanii care i-au declarat război lui Zeus. Drept pedeapsă, a fost condamnat să poarte veșnic pe umerii săi bolta cerească.

Atlas, Munții ~

Sistem muntos în NV Africii. Are o întindere de cca 2 000 km, între portul marocan Agadir, situat la SV, și Tunis, capitala Tunisiei, la NE. Este format din mai multe lanțuri muntoase, printre care Atlasul Înalt, în Maroc, Atlasul Maritim sau Tell, care se întinde de-a lungul coastei, din Maroc până în Tunisia, și Atlasul Saharian din Algeria, situat mai adânc pe continent, mărginind Sahara. Între aceste lanțuri se află numeroase podișuri și câmpii, care susțin variate sisteme ecologice. Cel mai înalt vârf este Toubkal din Maroc, cu o altitudine de 4 165 m.

Atlas, rachetă ~

Motor pentru vehiculele spațiale americane. A fost inițial proiectată ca rachetă balistică intercontinentală (*vezi* ICBM) cu combustibil lichid, testată pentru prima dată ca versiune operațională în 1959. Versiunile inițiale au lansat cele mai multe dintre misiunile spațiale Mercury, cu om la bord, și, împreună cu o serie de rachete superioare, au participat și la lansările sondelor spațiale *Ranger, Surveyor, Mariner* și *Pioneer*. Generațiile ulterioare au devenit un fel de cai de povară ai programelor spațiale americane.

atletism

Competiții sportive desfășurate pe o pistă de alergare și pe un câmp adiacent; este cea mai veche formă de sporturi organizate, reprezentând o parte din Jocurile Olimpice antice care s-au desfășurat începând cu 776 î.Hr. până în 393 d.Hr. Întrecerile moderne includ competiții de alergare (100 de metri garduri, o milă, maraton etc.), curse de ștafetă, garduri, cursa cu obstacole, aruncarea ciocanului, aruncarea suliței, decatlonul, pentatlonul, heptatlonul. Crosul și cursa de viteză sunt de obicei considerate anexe ale atletismului. Întrecerile se desfășoară în sală sau în aer liber și recordurile sunt deținute separat; unele probe sunt modificate sau eliminate în competițiile de sală.

atman

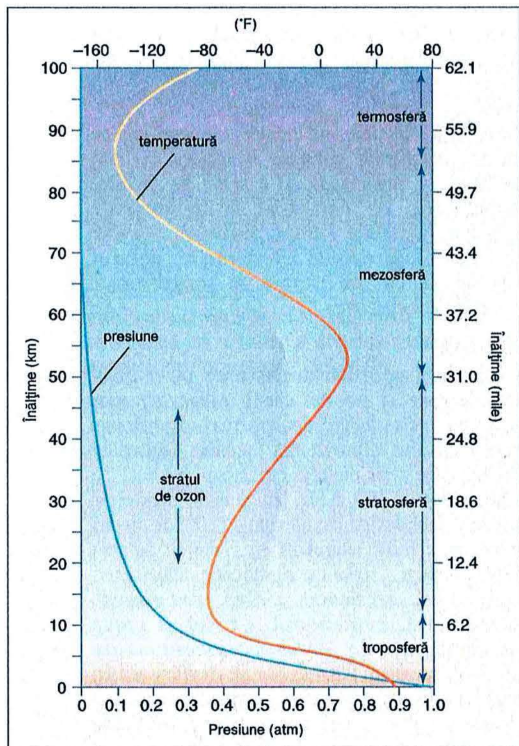
(*în sanscrită*, răsuflare sau sine)

Concept de bază din filozofia hindusă, care descrie partea nemuritoare a personalității care supraviețuiește după moartea fizică și transcende într-o nouă viață sau se eliberează din existența mărginită. Atman a devenit un concept filozofic central al *Upanișadelor*. Are în vedere toate aspectele personalității, așa cum conceptul de brahman subliniază modelarea universului. Principalele școli interesate de conceptul de atman sunt samkhya, yoga și vedanta. *Vezi și* suflet.

atmosferă

Înveliș gazos al Terrei. Aproape de suprafață are o compoziție chimică bine definită (*vezi* aer). În afară de gaze, atmosfera conține și particule solide și lichide, în suspensie. Oamenii de știință împart atmosfera în cinci straturi principale care sunt, de jos în sus: troposfera (între sol și 10–13 km), stratosfera (între 6–17 km și 50 km), mezosfera (50–80 km), termosfera (80–480 km) și exosfera (începe la 480 km și dispare treptat). Atmosfera este formată în special din atomi neutri și molecule, însă în ionosferă o porțiune importantă este încărcată electric. Ionosfera începe în apropierea părții superioare a stratosferei, dar este mai evidentă în termosferă. *Vezi și* strat de ozon.

În atmosfera Pământului, limitele straturilor componente sunt aproximative și variabile, în special cu latitudinea. Cele mai multe fenomene meteorologice au loc în troposferă. Stratul de ozon (scut), care absoarbe majoritatea radiațiilor ultraviolete, constituie o parte a stratosferei. Termosfera se întinde la sute de kilometri deasupra Pământului, înainte de spațiul cosmic. Presiunea atmosferică scade pe măsură ce crește altitudinea, dar temperatura straturilor succesive crește și scade în mod complex, nerespectând o lege unică de variație.

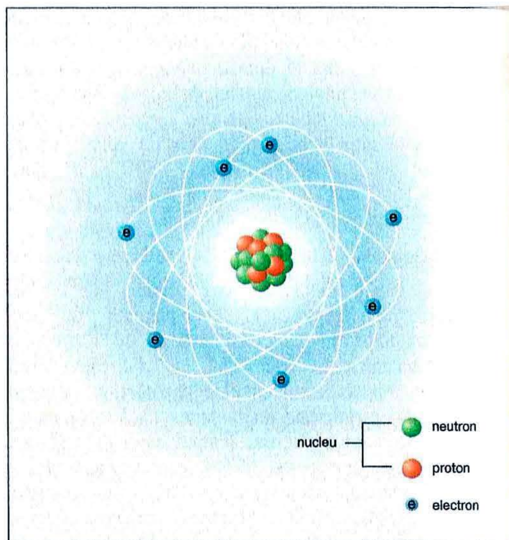
atol

Recif de corali care cuprinde o lagună. Atolii sunt formați din înșiruiri de corali, care pot avea și alte forme decât cele circulare, dar care reprezintă structuri închise, de mai mulți kilometri lățime, în jurul unei lagune care poate avea o adâncime de peste 50 m. Majoritatea recifului se află sub nivelul mării, la suprafață formând insule sau zone mai întinse cu relief plat.

atom

Cea mai mică formă de existență a materiei care mai păstrează proprietățile caracteristice ale elementului respectiv. Cuvântul vine de la *atomos* (*în greacă*, indivizibil), deoarece, până la începutul sec. XX, când s-au descoperit electronii și nucleul, s-a crezut că atomul este indivizibil. Acum se cunoaște că atomul are un nucleu încărcat pozitiv, care reprezintă aproximativ 99,9% din masa atomului și doar 1/100 000 din

Modelul clasic planetar al atomului. În jurul nucleului, alcătuit din protoni și neuroni, se învârt electronii, pe diferite orbite. Numărul protonilor determină elementul reprezentat, numărul electronilor, sarcina sa electrică, iar numărul neutronilor, tipul de izotop

volumul său. Nucleul este compus din protoni încărcați pozitiv și din neutroni, încărcați neutru din punct de vedere electric, fiecare dintre aceștia din urmă având de 2 000 de ori masa unui electron. Cea mai mare parte a volumului unui atom constă dintr-un nor de electroni cu masă mică și încărcați negativ. Norul electronic este menținut lângă nucleu de atracția dintre sarcinile electrice opuse. Într-un atom neutru, sarcina pozitivă a protonilor din nucleu este neutralizată de cea negativă a electronilor. Un atom care a pierdut sau a câștigat electroni devine încărcat pozitiv sau negativ, purtând denumirea de ion.

atomism

Doctrină filozofică conform căreia obiectele materiale sunt formate din particule mai simple, cunoscute sub numele de atomi. În sens strict, atomismul se caracterizează prin trei puncte esențiale: atomii sunt particule indivizibile, ei sunt identici din punct de vedere calitativ, exceptând forma, mărimea și mișcarea, și se pot combina între ei printr-o simplă juxtapunere. Atomismul este asociat, de regulă, cu realismul și mecanicismul. Atomismul este mecanicist deoarece consideră că toate schimbările observabile ale materiei pot fi reduse la schimbări ale configurației atomilor care constituie materia. Este opus holismului, întrucât postulează faptul că proprietățile oricărui întreg pot fi explicate prin proprietățile părților componente.

Aton *sau* Aten

În religia Egiptului antic, zeu al Soarelui, reprezentat sub forma discului solar care răspândește raze ce ating mâinile oamenilor. Faraonul Akhenaton (1353–1336 î.Hr.) l-a declarat pe Aton zeu unic și, opunându-se castei preoțești a lui Amon-Ra din Teba, a construit orașul Akhetaton, centru al noii credințe. Totuși, noul cult a fost prea puțin înțeles, astfel încât după moartea faraonului s-a revenit la vechea religie.

FOTO MARBURG/ART RESOURCE, NEW YORK

Regele Akhenaton (stânga) cu soția sa, regina Nefertiti, și trei dintre fiicele lor, sub razele lui Aton, zeul soarelui; basorelief de altar, mijlocul sec. XIV î.Hr.

atonalism

În muzică, lipsă a armoniei funcționale ca element structural primar. La origine stă, probabil, un termen peiorativ aplicat muzicii cu un cromatism exagerat, devenind termenul cel mai utilizat pentru a descrie muzica sec. XX, în care tonalitatea este mai puțin perceptibilă. Printre cei mai de seamă compozitori atonali se numără Arnold Schöenberg și elevii săi, Alban Berg și Anton Webern; caracterul serialist al compozițiilor acestora din perioada de maturitate se deosebește de prima etapă de creație, cea a atonalismului liber.

ATP /adenosine triphosphate/

(acid adenozintrifosforic)

Compus organic care constituie substratul multor reacții catalizate de enzime (*vezi* cataliză), desfășurate în celulele animalelor, ale plantelor și ale microorganismelor. Legăturile chimice ale ATP (*vezi* legături chimice) înmagazinează o cantitate importantă de energie. Astfel, ATP transferă energia chimică rezultată din oxidarea substanțelor nutritive (*vezi* oxido-reducere) către procesele celulare consumatoare de energie. Există trei astfel de procese ale metabolismului care duc la formarea ATP și la stocarea energiei chimice: fermentația, ciclul acidului tricarboxilic și respirația celulară (numită și fosforilare oxidativă). Toate acestea sintetizează ATP din acid adenozinmonofosforic (AMP) sau din acid adenozindifosforic (ADP) și fosfat anorganic. Reacția chimică este reversibilă, ATP descompunându-se în ADP, AMP și fosfor. Energia astfel degajată este utilizată în desfășurarea activității chimice, electrice sau osmotice de la nivel celular.

Atreu

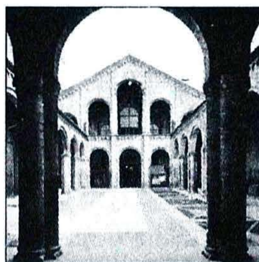
În legendele grecești, fiul lui Pelops. Ajuns rege al cetății Micene, l-a alungat pe fratele său, Tieste. Din cauza blestemului care plana asupra neamului lui Pelops, Atreu și-a ucis propriul fiu, pe Pleistenes, și a fost, până la urmă, asasinat de nepotul său, pe care îl crescuse ca pe un fiu. Alți doi fii ai săi, Agamemnon și Menelau, au luptat în războiul troian.

atrezie și stenoză

Absență (atrezia), adesea congenitală, sau îngustare a (stenoza) aproape a tuturor cavităților sau orificiilor anatomice normale. Cele mai frecvente atrezii sunt cele ale anusului, esofagului, ale diametrului aortei, ale valvelor cordului și ale căilor urinare. Printre stenozele des întâlnite se numără cea a intestinului, a căilor urinare, a sfincterului piloric (orificiul de ieșire al stomacului) și a valvelor inimii. Majoritatea acestor anomalii trebuie să fie corectate chirurgical la scurt timp după naștere.

atrium

În casele din Roma antică, curte interioară centrală, descoperită, în care se afla bazinul de colectare a apei de ploaie, numit *impluvium*. La început, aici se afla vatra, atriumul având rolul de spațiu central al vieții de familie. Mai târziu, termenul a fost folosit pentru a denumi curtea din față a bazilicii creștine, loc de adunare a comunității înainte de serviciile religioase. În sec. XX, atriumul a revenit în actualitate, desemnând spațiile închise, pe mai multe etaje, cu plafon de sticlă și cu multă vegetație, întâlnite în special în centre comerciale, clădiri administrative și hoteluri mari.

Atrium al bazilicii Sant'Ambrogio, Milano, 1088–1128

ALINARI/ART RESOURCE, NEW YORK

atrofiere

Scădere a volumului normal al corpului sau al unei părți, celule, organ sau țesut. Celulele unui organ sau ale unei părți a corpului pot fi reduse ca număr și/sau mărime. Atrofierea unor celule și organe este un proces normal în anumite momente ale vieții. Alte cauze pot fi malnutriția, diverse afecțiuni, inactivitatea, leziuni sau producerea insuficientă ori excesivă a unor hormoni.

atropină

Produs anticolinergic, alcaloid otrăvitor și cristalin obținut din plante din familia *Solanaceae* și mai ales din măselarița egipteană. Este folosită pentru diminuarea secrețiilor corpului, dilatarea bronhiilor, prevenirea încetinirii excesive a bătăilor inimii în timpul anesteziilor, iar în oftalmologie pentru dilatarea pupilei. Acționează ca un inhibant al sistemului nervos parasimpatic. De asemenea, este folosită ca antidot împotriva otrăvirii cu substanțe inhalate.

Atsumi Kiyoshi

(10.03.1928, Tokyo, Japonia - 04.08.1996, Tokyo)

Actor japonez de comedie. Atsumi a crescut într-o zonă săracă a orașului Tokyo și a avut diverse slujbe în teatru, până în 1968, când s-a lansat cu rolul lui Tora-san într-un film de televiziune. A întruchipat personajul care l-a făcut celebru până în 1996, într-o serie de 48 de filme, *E greu să fii bărbat* (Otoko wa tsurai yo), cea mai lungă serie de filme cu același protagonist. Tora-san, comerciant ambulant între două vârste, este un pierde-vară iresponsabil, dar șarmant, care vinde fleacuri trecătorilor și curtează fără succes femei frumoase. Atsumi i-a atribuit personajului replici spirituale și o sinceritate frustă, populară.

Attalos I Soter

(269 î.Hr.,/?/ - 197 î.Hr.,/?/)

Conducător al Pergamului (241–197 î.Hr.). A zdrobit un atac al galateenilor (cca 230 î.Hr.) și a cucerit o mare parte din Anatolia, învingându-l pe regele seleucid, în 228 î.Hr. Majoritatea teritoriului a reintrat în posesia Seleucizilor până în 222 î.Hr. A luptat cu Roma în primul și al doilea război macedonean, dar a murit cu puțin înaintea înfrângerii lui Filip V. A fost considerat patron al artelor.

Attenborough, Sir David (Frederick)

(n. 08.05.1926, Londra, Anglia)

Scenarist britanic de televiziune. Angajat la BBC din 1952, a creat seria *Zoo Quest* (1954–1964). În calitate de producător al postului BBC-2 (1965–1968), dar și ca director de programe (1968–1972), a participat la producția serialelor *The Forsyte Saga*, *Ascensiunea omului* (The Ascent of Man) și *Civilizație* (Civilization). Ca producător independent, a realizat numeroase programe educaționale inovative, între care: *Viața pe Terra* (Life on Earth, 1979) și *Planeta vie* (The Living Planet, 1984). A fost ridicat la rangul de cavaler în 1985.

atthakatha

Comentarii despre canonul budist în dialect pali, provenind din India antică și din Ceylon. Comentariile în pali au ajuns în insula Ceylon prin sec. III î.Hr. și au fost traduse în dialect singhalez în sec. I d.Hr. Învățatul Buddhaghosa (sec. V d.Hr.) a refăcut comentariile, adăugând materiale mai vechi, comentarii dravidiene și tradiții singhaleze. Atthakatha mai timpurii au dispărut, dar lucrările lui Buddhaghosa și ale discipolilor săi oferă informații asupra dezvoltării vieții și a gândirii în

comunitatea budistă theravada, conținând, totodată, și numeroase materiale laice sau referitoare la legende.

Attila

(m. 453 d.Hr.)

Rege al hunilor (434–453 d.Hr., a domnit împreună cu fratele său mai mare până în aprox. 445 d.Hr.). A fost unul dintre cei mai de seamă conducători barbari care au atacat Imperiul Roman. Împreună cu fratele său, Bleda, a moștenit un imperiu care se întindea de la Alpi la Marea Baltică și până aproape de Marea Caspică. Faptul că romanii nu au plătit tributul promis a dus la două invazii ale hunilor de-a lungul Dunării, în 441 d.Hr. și 443 d.Hr. În 445 d.Hr, Attila și-a asasinat fratele, iar doi ani mai târziu a invadat provinciile romane din Balcani și Grecia, campanie încheiată cu un tratat de pace prin care Imperiul Roman de Răsărit se obliga să plătească importante daune de război. A invadat Gallia (451 d.Hr.), dar a fost înfrânt de alianța dintre vizigoți și generalul roman Aetius. Invadarea Italiei (452 d.Hr.) a sfârșit prin foamete și ciumă. Prin incursiunile de prădare a regiunilor invadate, catalogate de unii drept pedeapsă divină, și-a câștigat apelativul de *Flagellum Dei* (*în latină,* Biciul lui Dumnezeu). Attila a murit în noaptea nunții, probabil asasinat de propria-i mireasă. Fiii săi au preluat controlul asupra imperiului care, la scurtă vreme, s-a prăbușit.

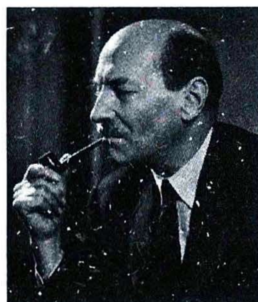
Attis

În mitologie, soțul Marii Mame a Zeilor și zeu al vegetației, celebrat în Frigia și în Asia Mică. Cultul său s-a răspândit mai târziu și în Imperiul Roman, unde, în sec. II d.Hr., Attis a devenit zeitate solară. Cultul lui includea și celebrarea unor mistere la începutul primăverii.

Attlee, Lord Clement (Richard), Primul conte Attlee de Walthamstow

(03.01.1883, Putney, Londra, Anglia - 08.10.1967, Westminster, Londra)

Lider al Partidului Laburist din Marea Britanie (1935–1955) și prim-ministru (1945–1951). Adept al reformelor sociale, a trăit o mare parte a vieții (1907–1922) într-o locuință aflată într-un cartier sărac al Londrei. Ales în Parlament în 1922, a făcut parte din mai multe guverne laburiste, iar în timpul războiului a participat la coaliția guvernamentală condusă de Winston Churchill. I-a succedat acestuia ca prim-ministru în 1945. În perioada în care Attlee a fost premier, Marea Britanie a urmat modelul statului providențial, s-a realizat naționalizarea principalelor industrii și s-a declarat independența Indiei, ceea ce a reprezentat un pas important în transformarea Imperiului Britanic în Commonwealth. A demisionat în 1951, când conservatorii au câștigat alegerile, la o mică diferență de voturi.

Clement Attlee, fotografie de Yousuf Karsh

Attucks, Crispus

(1723,/?/ - 05.03.1770, Boston, Massachusetts, SUA)

Patriot american, martir în masacrul de la Boston. Nu se cunosc prea multe detalii despre tinerețea sa. Se presupune că era un sclav fugar de origine africană și amerindiană (tribul natick) care, probabil, a lucrat și pe baleniere. Este singurul dintre cele cinci victime ale masacrului care a rămas în memoria colectivă. În 1888, la Boston a fost dezvelit un monument al său.

Atwood, Margaret (Eleanor)

(n. 18.11.1939, Ottawa, Ontario, Canada)

Poetă, romancieră și critic literar canadian. A absolvit Universitatea din Toronto și Universitatea Harvard. În volumul de poezii intitulat *Jocul cercului* (The Circle Game, 1964 – Premiul Guvernatorului General), preamărește natura și condamnă materialismul. Printre romanele sale, care au înregistrat vânzări record, se numără *Lady Oracle* (1976), *Vătămare corporală* (Bodily Harm, 1981), *Povestea servitoarei* (The Handmaid's Tale, 1985 – Premiul Guvernatorului General), *Ochi de pisică* (Cat's Eye, 1988), *Mireasa hoață* (The Robber Bride, 1993), *Alias Grace* (1996) și *Asasinul orb* (The Blind Assassin, 2000). Este recunoscută pentru naționalismul său canadian și pentru convingerile feministe.

Aubusson, covor ~

Tip de covor produs în satul Aubusson, din centrul Franței. Centru manufacturier renumit pentru tapiserii și stofe de mobilă încă din sec. XVI, Aubusson a primit titlul de Manufactură Regală în 1665. În 1743 au fost create ateliere pentru confecționarea de covoare plușate destinate nobilimii. Covoarele erau realizate printr-o tehnică preluată din tapiserie și reprezentau modele florale și chinezești. Între sec. XIX–XX, numele Aubusson a devenit sinonim cu covorul franțuzesc lucrat cu urzeală plată.

Auckland

Oraș din Insula de Nord, Noua Zeelandă, 377 382 loc. (2001), în zona metropolitană 1 158 891 loc. Întinzându-se de-a lungul porturilor Waitemata și Manukau, este portul principal și cel mai mare oraș al țării. Întemeiat în 1840 drept capitală a Noii Zeelande, și numit după George Eden, viconte de Auckland, a fost capitală până în 1865, când aceasta a fost mutată la Wellington. Este un important centru industrial și de transport. Un pod leagă orașul, zona suburbană de pe malul de N aflată în plină dezvoltare și Davenport, cea mai mare bază navală a Noii Zeelande.

Auden, W(ystan) H(ugh)

(21.02.1907, York, Yorkshire, Anglia – 29.09.1973, Viena, Austria)

Poet și literat american de origine engleză. A urmat cursurile Universității Oxford, unde a exercitat o influență deosebită asupra lui C. Day-Lewis, Louis McNeice și Stephen Spender. Diferitele sale opere au dezbătut probleme intelectuale sau morale, de interes public, dar au abordat și lumea interioară a fanteziei și a visului. În anii 1930 a devenit un erou al stângii, atrăgând atenția asupra neajunsurilor capitalismului, dar și asupra totalitarismului. A colaborat cu Christopher Isherwood la trei drame în versuri. Scrierile ulterioare reflectă schimbări petrecute în viața sa (a devenit cetățean american), în perspectiva sa religioasă și în cea intelectuală (s-a convertit la creștinism și a fost dezamăgit de comunism), uneori fiind abordată chiar și homosexualitatea sa. Printre creațiile sale poetice pot fi amintite poemul de proporții *Vârsta neliniștii* (The Age of Anxiety, 1947, Premiul Pulitzer), volumele *Altădată* (Another Time, 1940) și *Omagiu lui Clio* (Homage to Clio, 1960). Împreună cu partenerul său de viață, Chester Kallman, a scris librete de operă, printre cele mai cunoscute fiind cel al operei lui Igor Stravinski *Cariera unui libertin* (1951).

Wystan Hugh Auden, 1965

HORST TAPPE

audiere

În justiție, examinare oficială a unui proces de către un judecător, în conformitate cu prevederile legii. În termeni obișnuiți, cuvântul se referă adesea la înfățișarea oficială în fața unui magistrat, înainte de începerea procesului, în special la audierea preliminară, în care un magistrat sau un judecător hotărăște dacă probele sunt suficiente pentru declanșarea acțiunii în instanță.

audiere preliminară *sau* voire dire

În dreptul anglo-saxon, act sau proces de chestionare a potențialilor jurați, pentru a determina care dintre ei sunt calificați și potriviți pentru a face parte dintr-un juriu. Avocații care realizează acest chestionar pot recuza un jurat, atunci când acesta dă dovadă de prejudecăți, de idei preconcepute privind vinovăția sau nevinovăția acuzatului sau de lipsă de politețe.

audion

Tub radio rudimentar creat de Lee De Forest (patentat în 1907). A fost primul tub electronic cu vid tip triodă. Includea și un electrod de control, pe lângă catod și anod. Față de detectorii electrolitici și de cei din carborundum, utilizați în acea vreme, audionul permitea o mai bună receptare a semnalelor radio. El a oferit posibilitatea transmisiilor radio în direct și a devenit elementul de bază al tuturor sistemelor radar, radio, de telefonie, de televiziune și de calcul, înaintea inventării tranzistorului.

audit

Control al registrelor și al rapoartelor unei firme de către contabili autorizați, diferiți de cei care răspund de pregătirea acestor documente. Auditul public efectuat de contabili independenți se practică mai ales în firmele mari. Expertul contabil verifică dacă bilanțul firmei a fost realizat după principiile contabile legale și dacă prezintă obiectiv situația financiară și rezultatele activității. Auditarea impozitelor pe venituri verifică dacă persoanele au raportat corect situația financiară când au completat declarațiile de venit. Neregulile depistate prin audit sunt pedepsite cu amendă sau, în situațiile în care s-a comis în mod deliberat o fraudă gravă, se intentează acțiune judecătorească. *Vezi și* irs.

auditorium

Parte a unei săli de teatru sau de spectacole, distinctă de scenă, unde stă publicul. Își are originile în teatrul antic grec, unde spectatorii stăteau așezați într-o zonă semicirculară, dispusă în trepte. O sală este formată din stal, loji, balcon I, balcon II și galerie. Podeaua în pantă și construcția convergentă a pereților creează o vizibilitate și o acustică deosebite. În sălile moderne, echipamentele de iluminat, de sunet și de

aer condiționat sunt mascate în structura pereților și a tavanului.

Audubon, John James
născut **Fougère Rabin Jean Rabin**
ulterior **Jean-Jacques Fougère Audubon**
(26.04.1785, Les Cayes, Saint Domingue, Indiile de Vest - 27.01.1851, New York, New York, SUA)

Ornitolog, artist și naturalist american de origine franceză, renumit pentru picturile și schițele înfățișând păsări din fauna Americii de Nord. Fiu al unui comerciant francez din Haiti, a ajuns în Franța împreună cu tatăl său. Aici a studiat pentru un timp pictura cu Jacques-Louis David, înainte de a pleca în SUA, la vârsta de 18 ani. Aflat pe proprietatea tatălui său din Pennsylvania, a început primele experimente de marcare cu inel a păsărilor. După ce a eșuat în afaceri și-a concentrat atenția asupra desenării și studiului păsărilor, călătorind în acest scop din Florida până în Labrador. Opera sa remarcabilă, în patru volume, *Păsările Americii* (Birds of America), a fost publicată la Londra în 1827–1838. A publicat simultan și explicații suplimentare, purtând titlul *Biografie ornitologică* (Ornithological Biography, 5 vol., 1831–1839). Lucrarea sa în mai multe volume, *Patrupede vivipare din America de Nord* (Viviparous Quatrupeds of North America, 1842–1854), a fost finalizată de fiii săi. Deși uneori pozițiile păsărilor reprezentate de el sunt nerealiste (întrucât a pictat păsări împăiate), iar unele detalii nu sunt exacte, calitatea artistică a ilustrațiilor sale este incontestabilă. Studiile efectuate sunt fundamentale pentru ornitologia din Lumea Nouă.

Auerstädt
Vezi bătălia de la Jena și Auerstädt

augit
Cel mai răspândit mineral din grupul piroxenilor, întâlnit sub formă de cristale în bazalturi, gabrouri, andezite și în alte roci eruptive de culoare închisă. Este un component obișnuit al bazaltelor selenare și al meteoriților. Poate fi întâlnit și în anumite roci metamorfice de tipul piroxenitelor. Deoarece piroxenii din seria diopsid-hedenbergit și augitul nu se deosebesc, termenul de augit a ajuns să desemneze oricare tip de piroxen, de la verde-închis la negru, cu simetrie monoclinică (trei axe cristalografice inegale, cu o intersecție oblică).

Augsburg
Oraș din Bavaria, în S Germaniei, 257 800 loc. (2002). Colonie romană întemeiată în 14 î.Hr. de Augustus, a fost sediul unei episcopii în 739 d.Hr. În 1276 a devenit oraș liber imperial și a intrat în Liga Șvabă în 1331. Datorită familiilor Fugger și Welser, orașul s-a transformat într-un centru financiar și comercial cu o importanță deosebită în sec. XV–XVI. Confesiunea de la Augsburg a fost citită în cadrul Dietei din 1530, iar tratatul de pace de la Augsburg a fost încheiat în 1555. Liga de la Augsburg a fost creată în 1686. Orașul a devenit parte componentă a landului Bavaria în 1806. A suferit distrugeri însemnate din cauza bombardamentelor în Al Doilea Război Mondial. Printre atracțiile orașului se numără și Fuggerei (1519), cel mai vechi azil pentru săraci din lume.

Augsburg, Confesiunea de la ~
Document de bază al doctrinei luterane, având-l ca principal autor pe Philipp Melanchthon. A fost prezentat împăratului Carol V la Dieta de la Augsburg, pe 25 iunie 1530. Avea ca scop apărarea învățăturilor luterane împotriva interpretărilor eronate și oferea un document teologic care putea fi acceptat de romano-catolici. Era format din 28 de articole care rezumau doctrina luterană și prezentau abuzurile apărute în cadrul creștinismului occidental de-a lungul timpului. Documentul original a rămas o lucrare de referință pentru luterani și unele biserici reformate acceptă chiar o variantă puternic revizuită, a lui Melanchthon. Tradus în engleză în 1536, documentul a stat la baza redactării celor 39 de Articole ale Bisericii Angliei și a celor 25 de Articole ale cultului metodist.

Augsburg, Liga de la ~
Coaliție formată în 1686 de împăratul Leopold I, regii Suediei, Spaniei, Republica Provinciilor Unite și electorii din Bavaria, Saxa și Palatinat. Liga a fost formată înaintea războiului Marii Alianțe, pentru a se opune planurilor expansioniste ale lui Ludovic XIV al Franței. S-a dovedit ineficientă, din cauza atitudinii rezervate a unora dintre prinți în a se opune Franței, dar și din cauza lipsei unor acțiuni militare combinate.

Augsburg, Pacea de la ~
Convenție promulgată în 1555 de Dieta Sfântului Imperiu Roman, care oferea primul fundament legal permanent pentru prezența în Germania a cultului luteran, pe lângă cel catolic. Dieta a hotărât ca membrii imperiului să nu intre în război unii împotriva altora, din motive religioase. Erau recunoscute doar două culte, cel catolic și cel luteran, și se stipula ca pe teritoriul unui stat să fie practicat un singur cult. Totuși, se oferea posibilitatea ca populația

să migreze în statele unde cultul lor era acceptat. În ciuda numeroaselor neajunsuri, timp de aproape 50 de ani, acordul a salvat imperiul de conflicte interne serioase. *Vezi și* Reformă.

August II *în poloneză* **August Fryderyk**
(12.05.1670, Dresda, Saxonia - 01.02.1733, Varșovia)

Rege al Poloniei și elector de Saxa (cunoscut sub numele de Frederic August I). A urcat pe tronul Poloniei în 1697, convertindu-se la catolicism pentru a-și mări șansele. Numit și August cel Puternic, a invadat Livonia în 1700, începând al doilea Război al Nordului. Carol XII al Suediei a înfrânt armata lui August și l-a forțat să abdice în 1706, dar acesta a revenit pe tron în 1710. În timpul domniei sale, Polonia a decăzut de la statutul de putere europeană la cel de protectorat al Rusiei.

August III *în poloneză* **August Fryderyk**
(17.10.1696, Dresda, Saxonia - 05.10.1763, Dresda)

Rege al Poloniei și elector de Saxa (cunoscut sub numele de Frederic August II), a cărui domnie (1733–1763) a fost caracterizată de mari tulburări interne în Polonia. L-au preocupat mai mult propriile plăceri decât problemele de stat, încredințând administrarea Saxoniei și a Poloniei consilierului său, Heinrich von Brühl (1700–1763) și influenței familii Czartoryski. I-a oferit sprijinul Austriei, în timpul Războiului pentru Succesiunea la Tronul Austriei și în Războiul de Șapte Ani.

Augusta

Oraș, centru administrativ al statului Maine, SUA, 18 560 loc. (2000). A fost fondat în 1628 de către comercianții coloniei Plymouth, ca punct de control al navigației pe râul Kennebec. În 1754, aici a fost construit fortul Western (reconstruit în 1922), ceea ce a dus la popularea zonei. Consolidată ca oraș, așezarea a primit numele fiicei unui general al Revoluției Americane în 1799. A devenit capitala statului în 1832. Este una dintre cele mai importante stațiuni turistice estivale din statul Maine.

augustană, epoca ~

Perioadă celebră din istoria literaturii latine, cca 43 î.Hr.–18 d.Hr. Împreună cu perioada precedentă, dominată de Cicero, formează epoca de aur a literaturii latine. Caracterizată prin pace și prosperitate, epoca este marcată de atingerea unui înalt nivel al expresiei poetice, materializat în versuri sofisticate și căutate. Poeziile, cu teme cum ar fi patriotismul, dragostea și natura, erau închinate unui patron spiritual sau chiar împăratului Augustus. Printre scriitorii celebri ai acestei perioade se numără Vergiliu, Horațiu, Titus Livius, Ovidiu. Termenul se referă și la alte perioade considerate „clasice" din alte literaturi, dar mai ales la cea engleză de la sfârșitul sec. XVII și din sec. XVIII.

Augustin de Canterbury, Sfântul ~
(/?/, Roma? - 26.05.604/605 d.Hr., Canterbury, Kent, Anglia, sărbătorit la 20 mai în Anglia și Țara Galilor, la 28 mai în alte țări)

Primul arhiepiscop de Canterbury. Călugăr benedictin la Roma, a fost ales de către papa Grigore I să conducă un grup de 40 de călugări misionari în Anglia. La sosirea lor, în 597 d.Hr., au fost întâmpinați de către regele Ethelbert de Kent care, la rugămintea soției sale, le-a oferit o biserică în Canterbury. Augustin a convertit la creștinism pe rege și mii de supuși ai acestuia, fiind numit episcop al englezilor. La cererea papei, a sfințit templele păgâne și a uns alți 12 episcopi. A întemeiat Biserica lui Hristos la Canterbury, devenită ulterior catedrală, unde a înființat primul episcopat din Anglia. A eșuat în încercarea de a unifica bisericile sale din Anglia cu cele celtice din N Țării Galilor.

Augustin (de Hippona), Sfântul
născut **Aurelius Augustinus**
(13.11.354, Tagasta, Numidia, azi Souk Ahras, Algeria - 28.08.430, Hippo Regius, azi Annaba, Algeria; sărbătorit pe 28 august de Biserica Romano-Catolică și pe 15 iunie de Biserica Ortodoxă)

Episcop al Hipponei, unul dintre cei patru Părinți ai Bisericii Apusene (alături de Sf. Ambrozie, Sf. Ieronim și Sf. Grigorie cel Mare), doctor al Bisericii și probabil cel mai important gânditor creștin după Sf. Pavel, Sf. Augustin a adaptat filozofia Antichității la învățătura creștină, creând un sistem filozofic foarte important și extrem de puternic. Numeroasele sale lucrări scrise, dintre care cele mai importante sunt *Confesiuni* (Confessiones, 397 d.Hr.) și *Despre Cetatea lui Dumnezeu* (De civitate Dei), au inițiat metoda exegezei biblice și au contribuit la fundamentarea gândirii creștine medievale și moderne. Augustin este considerat remarcabil prin faptele sale și uimitor prin ceea ce a scris.

Din fericire, o bună parte dintre scrierile lui (peste cinci milioane de cuvinte) au supraviețuit timpului, toate făcând dovada puterii și a ascuțimii minții sale (dar și a unor limite legate de disciplinele și de nivelul de cunoaștere), iar unele având rara

calitate de a fi atras și reținut atenția cititorilor, atât în vremea sa, cât și astăzi. Stilul lui teologic a modelat creștinismul apusean într-o manieră excedată doar de *Biblia* însăși. Lucrările sale continuă să fie relevante și astăzi, parțial datorită apartenenței sale la o confesiune predominantă în Apus atât în timpul său, cât și azi. Din punct de vedere intelectual, Augustin reprezintă cea mai semnificativă adaptare a tradiției platonice antice la ideile creștine realizată vreodată în creștinismul catolic. Augustin a luat contact cu trecutul platonic într-o manieră mult mai limitată și mai diluată decât au făcut-o mulți contemporani ai săi care erau vorbitori de greacă. Scrierile sale au fost însă atât de citite și de imitate în creștinismul apusean, încât sinteza oferită de el privind tradițiile creștine, romane și platonice a definit termenii unor tradiții și dezbateri ulterioare. Atât romano-catolicii, cât și protestanții moderni îi datorează mult lui Augustin, deși, confruntate cu unele elemente ireconciliabile din gândirea acestuia, nici uneia dintre cele două comunități nu i-a fost întotdeauna ușor să recunoască deschis această moștenire. De exemplu, Augustin este recunoscut atât drept un luptător pentru libertatea omului, cât și ca un apărător elocvent al ideii de predestinare divină, iar ideile sale despre sexualitate sunt umane, în intenție, dar au fost adesea resimțite ca având efecte opresive.

Viața

Augustin s-a născut la Tagasta, un modest orășel roman dintr-o vale aflată la 64 km de coasta Africii, la doar câțiva kilometri de locul unde ultimele semne de civilizație romană dispăreau, înghițite de dealurile Numidiei. Părinții lui Augustin erau membri ai clasei respectabile a societății romane, permițându-și să trăiască din munca altora, dar erau adesea strâmtorați financiar. Ei au reușit, uneori luând bani cu împrumut, să-i dea fiului lor o educație foarte elevată și, deși mai avea cel puțin un frate și o soră, se pare că a fost singurul copil dat la învățătură. A studiat mai întâi în Tagasta, apoi la școlile înalte din orașul învecinat, Madauros, și la Cartagina, marele oraș african. După o scurtă perioadă de profesorat la Tagasta s-a întors la Cartagina, unde a predat retorica, cea mai importantă disciplină de studiu pentru un nobil roman, la care, desigur, era foarte priceput. Aflat încă la Cartagina, a scris o scurtă lucrare filozofică, din păcate pierdută astăzi, al cărei scop era să-i pună în evidență meritele și să-l propulseze în carieră. Neliniștit și ambițios, în 383 d.Hr., la 28 de ani, Augustin a plecat din Africa, vrând să-și facă o carieră la Roma. Acolo a fost scurt timp profesor, înainte de a fi numit în importanta poziție de profesor imperial de retorică la Milano. Orașul, pe atunci reședința obișnuită a împăratului, era capitala de facto a Imperiului Roman de Apus și locul unde se puteau realiza carierele cele mai strălucite. Augustin povestește că el, dar și numeroșii membri ai familiei, se așteptau să primească cel puțin funcția de guvernator provincial, drept posibilă – și profitabilă – recompensă pentru meritele sale. Însă cariera lui Augustin a cunoscut un eșec la Milano. După doar doi ani, a renunțat la postul de profesor și, după o perioadă de relativă inactivitate și de căutare de sine, s-a întors la Tagasta. Acolo și-a petrecut vremea ca un mic boier local cultivat, ocupându-se de proprietățile familiei, crescându-și fiul, Adeodatus, pe care i-l născuse o femeie din clasele de jos care îi era de mult timp iubită (numele i-a rămas necunoscut) și continuându-și preocupările literare. Moartea fiului adolescent l-a scăpat pe Augustin de grija pentru transmiterea în bună stare a moștenirii familiei, așa că a lichidat proprietățile și, la 36 de ani, s-a trezit literalmente obligat, împotriva voinței sale, să intre în rândul clerului din orașul de coastă Hippona, la nord de Tagasta.

Transformarea nu era cu totul surprinzătoare. Au gustin fusese, într-un fel sau altul, preocupat de religia creștină, iar prăbușirea carierei sale de la Milano fusese pusă în legătură cu intensificarea sentimentelor sale religioase. Toate lucrările sale, începând de atunci încolo, erau motivate de loialitatea sa față de o formă specială de creștinism, în același timp convențională, dar și intelectuală. Coreligionarii săi din Africa de Nord au acceptat cu destulă greutate punctele sale de vedere și stilul distinct, iar Augustin a ales să rămână de partea ramurii „oficiale" a creștinismului, aprobată de împărați, dar detestată de cele mai entuziaste și mai numeroase facțiuni ale Bisericii din Africa. Competențele literare și intelectuale ale lui Augustin i-au dat însă puterea de a-și exprima ideile despre creștinism într-un mod care l-a diferențiat de contemporanii săi africani. Avea darul unic de a scrie la un nivel teoretic foarte elevat, pentru cititorii cei mai competenți, dar, în același timp, putea ține predici înflăcărate și impetuoase, într-un stil pe care îl putea admira și o audiență mai puțin cultivată. În 391 d.Hr., la Hippona, Augustin a fost făcut prezbiter (preot cu autoritate mai mică decât aceea a un cleric modern cu același titlu), iar în 395 sau 396 d.Hr. a devenit episcop, funcție pe care a ocupat-o tot restul vieții. Hippona era un oraș comercial, lipsit de bogăția

și de cultura Cartaginei sau a Romei, iar acolo Augustin nu s-a simțit niciodată întru totul acasă. Pentru a rezolva probleme ecleziastice, mergea câteva luni pe an la Cartagina, într-un mediu mai binevoitor față de talentele sale decât orașul de adopție.

Educația pe care o primise și mediul cultural îl pregătiseră pentru arta retoricii: manifestarea forței sinelui prin limbaj îl diferenția pe orator de tovarășii săi și convingea mulțimea să îi accepte punctul de vedere. Faptul că educația lui Augustin era în acord cu talentul său natural este cel mai bine observat într-un episod petrecut pe când avea puțin peste 60 de ani. În timp ce vizita orașul Cesareea Mauretanensis a reușit, prin forța personalității și a cuvintelor sale, să calmeze o revoltă incipientă. Stilul retoric a reprezentat o constantă pe parcursul funcțiunii sale ecleziastice, de-a lungul întregii cariere. S-a aflat mereu în centrul unor polemici, purtate de obicei cu alte persoane de aceeași religie. În anii în care trăise retras la țară și la începutul perioadei petrecute la Hippona, a scris o serie de mai multe lucrări în care ataca maniheismul, o sectă creștină din care făcuse însuși parte în adolescență și pe care o părăsise după zece ani, când devenise imprudent să rămână membru. În următorii 20 de ani, din 390 d.Hr. până în 410 d.Hr., s-a luptat cu perseverență pentru a face ca modelul de creștinism creat de el să triumfe asupra celorlalte forme din Africa. Tradiția autohtonă a creștinismului african ajunsese în conflict cu împărații creștini care îi urmaseră lui Constantin (d. 305–337 d.Hr.) și era respinsă ca schismatică; fusese numită donatism, de la Donatus, unul dintre primii săi conducători. Augustin, împreună cu șeful și colegul său din Biserica oficială, episcopul Aurelius de Cartagina, au dus o luptă continuă și necruțătoare împotriva lor, prin intermediul cărților scrise de ei, al ajutorului primit din partea capilor Bisericii și al petițiilor alerte către oficialitățile romane. Împăratul care era pe tron în 411 d.Hr. a trimis un reprezentant oficial la Cartagina, pentru a pune capăt disensiunilor. Între 1 și 8 iunie a avut loc o dezbatere publică, în trei sesiuni, la care au participat sute de episcopi din fiecare tabără, și care s-a încheiat cu o decizie în favoarea Bisericii oficiale. Restricțiile ulterioare privitoare la donatism au făcut ca lupta să se termine în favoarea partidei lui Augustin.

SCALA/ART RESOURCE, NEW YORK

Sf. Augustin, frescă (1480) de Sandro Botticelli, aflată în biserica Ognissanti din Florența

Chiar și atunci, deși se apropia de 60 de ani, Augustin și-a găsit – sau și-a fabricat – o ultimă mare provocare pentru el însuși. Indignat de implicațiile învățăturilor unui anume Pelagius, predicator rătăcitor, Augustin s-a înflăcărat de o vervă polemică față de o serie de idei, pe care Pelagius este posibil să le fi expus. Alți reprezentanți ai Bisericii au fost descumpăniți de atitudinea lui Augustin și au reacționat cu prudență, însă el a perseverat, ajungând prin 400 d.Hr. să reia atacul împotriva unor călugări austeri și a unor episcopi respectați. La vremea când a murit, punea la cale un amplu, dar neclar atac împotriva ultimului și celui mai civilizat dintre adversarii săi, episcopul italian Iulian din Eclanum.

În toți acești ani, Augustin și-a construit o reputație de scriitor, nu doar în Africa, ci și dincolo de granițele ei. Faptul că a cultivat cu grijă pe aceia aleși pentru a purta corespondență îi făcuse cunoscut numele în Gallia, Spania, Peninsula Italică și în Orientul Mijlociu, iar cărțile lui circulau prin toată lumea mediteraneeană. În ultimii ani de viață a alcătuit un catalog al cărților scrise de el, adnotându-le cu multă grijă, pentru a putea respinge orice acuzație de inconstanță. A avut adversari, dintre care mulți au lansat atacuri înflăcărate la adresa lui, deși, în general, aceștia nu și-au pierdut respectul față de el datorită puterii și eficienței scrierilor sale.

În ciuda celebrității, Augustin a murit fără să se realizeze. Pe vremea tinereții sale, sfârșitul epocii Pax Romana era de neconceput, însă în ultimul său an de viață, el și concetățenii săi din Hippona au fost asediați de o armată de invadatori care ajunseseră în Africa prin strâmtoarea Gibraltar. Contemporanii îi numeau vandali, iar forțele lor de atac erau alcătuite dintr-un grup amestecat de „barbari" și aventurieri în căutarea unui loc unde să se stabilească. Hippona a căzut la puțin timp după moartea lui Augustin, urmată foarte repede de Cartagina. Vandalii, al căror crez creștin era mult mai particularist decât oricare dintre cultele cu care se răfuise Augustin în Africa, au stăpânit N Africii timp de un secol, până când armatele romane trimise din Constantinopol au invadat iar regiunea și le-au răsturnat sistemul. Însă moștenirea lăsată de Augustin în ținutul său

natal nu a supraviețuit practic morții sale. Renașterea creștinismului ortodox din sec. VI d.Hr., sub protecția Constantinopolului, s-a sfârșit în sec. VII d.Hr., odată cu invaziile islamice care au smuls permanent Africa de Nord din sfera de influență a creștinismului, până la încercarea de recreștinare, timidă și care astăzi dispare cu rapiditate, făcută de colonialismul francez din sec. XIX.

Augustin a supraviețuit prin scrierile sale. Obiceiul său de a le cataloga i-a ajutat mult pe colaboratorii săi. Volumele esențiale din opera literară a lui Augustin au supraviețuit și au ieșit intacte din Africa. Se spune că rămășițele sale pământești au fost duse în Sardinia, apoi la Pavia (Italia), unde sunt păstrate într-un relicvariu și venerate. Indiferent care este adevărul, nu este imposibil ca o parte dintre adepții lui Augustin să se fi retras în Sardinia, luând cu ei trupul episcopului și cărțile sale. Aceasta rămâne cea mai bună presupunere.

Repovestirea vieții

Povestea anilor de tinerețe este bine cunoscută – cu mult mai bine decât a oricărui alt grec sau roman respectabil. În *Confesiunile* sale, Augustin își povestește tinerețea foarte convingător și puțini biografi rezistă tentației de a o scurta, ca să servească scopurilor lor. Totuși, este o povestire teologică din punct de vedere structural și relatată cu un scop complex, alegerea evenimentelor semnificative fiind făcută cu mare atenție. Augustin intenționa, în esență, să se autojustifice și autocreeze. Deși a avut un succes modest în timpul vieții lui Augustin, lucrarea a devenit apoi tot mai importantă, definindu-i viața așa cum își dorise el, în modalități evidente, dar și subtile. Pentru Augustin, momentul de cotitură în viața sa a fost cel al convertirii la o formă puternică și foarte particulară de creștinism. El menționa că a trăit experiența respectivă la Milano și și-a explicat întregul parcurs ulterior al vieții punându-l în relație cu ea. Însă contemporanilor li s-a părut ciudat că el a pus în evidență tocmai acest moment – într-o perioadă când se afla, în mod foarte convenabil, departe de Africa și de privirile curioase care ar fi vrut să-i cunoască motivațiile și acțiunile – ales dintr-o viață ce nu părea a fi fost întotdeauna chiar așa cum o povestise el. Nici unul dintre puținii lui contemporani care au citit *Confesiunile* nu pare convins de povestea felului în care distracțiile tinerești au lăsat loc maturității austere. Augustin era mereu respectuos și reținut. Nici el, nici biografii săi moderni nu au ajuns la esența personalității sale. Iar mărturiile pe care le-a lăsat în *Confesiuni* pentru cei care se ocupă de psihobiografie nu au ușurat deloc munca cititorilor moderni care vor să-l înțeleagă; în mod ciudat, citirea în registru freudian a lui Augustin, din sec. XX, a pus accentul pe aceleași evenimente emoționale pe care le-a povestit și el, o asemenea lectură devenind astfel prizoniera intențiilor de lectură ale lui Augustin.

Faptele concrete din povestea lui religioasă sunt că era fiul Monicăi, botezată în creștinism, și al lui Patricius, care s-a botezat pe patul de moarte, când Augustin era adolescent. Nici unul dintre cei doi nu era foarte evlavios, însă Monica a devenit mult mai cucernică la văduvie, iar creștinii o venerează ca sfântă. Pe când era copil, Augustin a intrat în Biserica creștină ca un catihet încă nebotezat, iar în diferite momente ale vieții s-a gândit să se boteze, însă a amânat momentul din prudență. La educația lui clasică s-a adăugat și o lectură curioasă, însă superficială, a *Scripturilor* creștine; apoi a făcut o pasiune pentru maniheiști, bucurându-se de tovărășia și de polemicile lor, la care a luat parte cu înflăcărare, aproape zece ani. S-a asociat cu maniheiștii și i-a folosit ca instrument politic, chiar și după ce a susținut că s-a îndepărtat de credința lor; ajuns la Milano, i-a abandonat. În acel oraș, unde Ambrozie devenea vestit ca apărător al ortodoxiei, Augustin a descoperit ortodoxia – sau cel puțin a considerat că aceasta este satisfăcătoare ca practică a unui om de bună condiție.

Însă chiar și când a acceptat să primească botezul de la Ambrozie, în 387 d.Hr., reunind astfel religia mamei sale și practicile culturale ale tatălui, a reușit să-și construiască un creștinism al său, propriu. Influențat într-o anumită măsură de Ambrozie, și-a transformat creștinismul într-un rival și un înlocuitor al austerității filozofilor antici. După ce a citit textele lui Platon și a înțeles corect o parte a doctrinei acestuia, Augustin a hotărât că, de fapt, creștinismul era posibil doar dacă el reușea să depășească limitele ce i-ar fi fost impuse de vreo față bisericească – așa că a hotărât să rămână celibatar, cu toate că era un laic și nu i se cerea acest lucru. Viața lui lumească, în care avusese o mulțime de iubite, a luat sfârșit, iar Augustin a acceptat abstinența sexuală ca preț al credinței. După o iarnă lungă, petrecută retras din calea ispitelor orașului, s-a dus la Ambrozie pentru a fi botezat, iar apoi a plecat pe neștiute din Milano și în următorii patru ani a trăit în singurătate. Nu prevăzuse că acest stil de viață avea să-l ducă la intrarea în rândurile clerului creștin și probabil ar trebui să-l

credem când afirmă că nici nu voise acest lucru. Era deja episcop al Hipponei când a început să-și scrie povestea vieții, ca o dramă a căderii și măririi, a păcatelor și convertirii, a disperării și a mântuirii. Și-a scris povestea într-o perioadă când nu era înconjurat de suspiciune – adversarii lui donatiști considerau că era foarte ciudat, sau cel puțin foarte în interesul lui, că atunci când plecase din Africa era un maniheist nebun, iar la întoarcere susținea cu sfiiciune că fusese botezat în Biserica oficială. Se pare că felul în care și-a povestit viața avea ca scop să-i întărească pe adepții lui și să-i dezarmeze pe adversari. În cazul în care *Confesiunile* n-ar fi ajuns până la noi, nu am fi bănuit ce poveste se află în spatele lor. Ar trebui să învățăm să o ascultăm fără să lăsăm ca narațiunea egocentrică să ne orbească, pentru a putea citi cu un ochi proaspăt viața lui Augustin.

Confesiunile (Confessiones, 397 d.Hr.)

Deși povestirea autobiografică ocupă o mare parte din cărțile a noua și a treisprezecea ale *Confesiunilor*, ea este exterioară scopului lucrării. Pentru Augustin, confesiunile sunt un termen atotcuprinzător pentru discursurile religioase oficiale: rugăciunea către Dumnezeu, învinuirea de sine, mărturisirea credinței. Cartea este o meditație bogată în semnificații a unui bărbat în floarea vârstei (abia împlinise 40 de ani când a scris-o) care se gândește la cursul și sensul vieții sale. Opoziția dintre rătăcirile trecute și noua sa poziție oficială, ca episcop, este pusă în evidență în multe feluri în cadrul cărții, nu în ultimul rând prin faptul că un text care începe ca o povestire despre copilărie se termină cu o analiză extinsă și foarte teologică a *Genezei*. Prin urmare, firul narativ merge de la începuturile vieții unui om la cele ale societăți umane.

Între aceste două extreme, relatarea despre păcat și mântuire reține atenția celor mai mulți cititori. Cei care încearcă să descopere în ea amintirile unui mare păcătos sunt, invariabil, dezamăgiți, fiind adesea zăpăciți de amănuntele nesemnificative ale eșecului, care însă îl preocupă pe autor. Relatarea mântuirii are o mai mare importanță. Augustin este influențat mai ales de puternicele predici intelectuale ale afabilului episcop Ambrozie, un diplomat înnăscut, care împacă, pentru el, atracția exercitată de cultura intelectuală și socială a Antichității, de care Augustin era atras și pe care o cunoștea ca nimeni altul, cu învățăturile spiritual-creștine. Legătura între cele două este felul în care Ambrozie expune, iar Augustin recepteazâ o parte dintre doctrinele lui Platon, așa cum fuseseră ele preluate în Antichitatea târzie de școala neoplatonică. Augustin i-a dat ascultare lui Ambrozie și a citit, în traducere latină, câteva dintre operele extrem de dificile ale lui Plotin și Porfir; de la ei și-a însușit o viziune intelectuală a căderii și ridicării sufletului omului, o viziune pe care a găsit-o confirmată în lectura *Bibliei*, așa cum o propunea Ambrozie. Totuși, pentru Augustin, religia nu a fost niciodată o problemă strict intelectuală. Cartea a șaptea din *Confesiuni* relatează o convertire total satisfăcătoare din punct de vedere intelectual, însă cartea a opta, absolut extraordinară, îl ajută să facă necesarul pas înainte. Augustin n-ar fi putut să ajungă singur să-și dorească ritualul purificator al botezului, fără să se desprindă total de dorințele carnale. Pentru el, botezul presupunea renunțarea la sexualitate în toate manifestările sale. Augustin relatează în *Confesiuni* că a ajuns la voința de a renunța la sexualitate după ce a citit epistolele Sf. Pavel. Scena hotărâtoare a avut loc într-o grădină din Milano, unde a avut impresia că aude o voce de copil care-i spunea: „Ia și citește" (*în latină:* Tolle, legere), și imediat după aceea el a găsit în scrisorile Sf. Pavel inspirația pentru a adopta o viață de castitate. Restul *Confesiunilor* sunt în mod esențial o meditație despre faptul că, deși studiază continuu scripturile și încearcă să înțeleagă înțelepciunea divină, tot nu reușește să atingă perfecțiunea și despre felul în care, odată ajuns episcop, Augustin face pace cu propriile defecte. Volumul, îmbibat de limbajul Bibliei, este o operă de o mare forță și măiestrie artistică.

Cetatea lui Dumnezeu (De civitate Dei)

La 15 ani după scrierea *Confesiunilor*, într-o vreme când Augustin aproape că pusese capăt îndelungatelor sale conflicte cu donatiștii (ori ceruse sprijinul autorităților pentru a face acest lucru), însă înainte de a începe să se ridice chiar el împotriva pelagienilor, lumea romană a fost zguduită de vestea unui conflict armat în Peninsula Italică. O armată de strânsură, avându-l în frunte pe Alaric, un general de origine germanică și căruia i se încredințase conducerea unei bande „barbare", încerca de mult să smulgă imperiului anume privilegii, atacând din timp în timp și jefuind regiunile prospere ale acestuia. În 410 d.Hr., forțele lui Alaric au atacat și cucerit chiar Roma, unde au rămas câteva zile, înainte de a se îndrepta spre S Italiei. Semnificația militară a acestui gest era de-a dreptul nulă – debandada guvernării romane devenise atât de mare, încât era aproape la ordinea zilei ca bande înarmate să țină

prizoniere provincii întregi, iar trupele de care vorbim aveau să mai hoinărească vreo zece ani, înainte de a se stabili în Spania și în S Franței de azi. Însă efectul simbolic pe care l-a avut cucerirea Romei de către străini, fapt fără precedent de când galii reușiseră acest lucru în 390 î.Hr., a zguduit încrederea multor oameni, preocupați de soarta lor, de-a lungul întregii lumi mediteraneene. Și, cum acest lucru se întâmpla la nici 20 de ani după edictul decisiv împotriva „păgânismului", dat de împăratul roman Teodosiu I în 391 d.Hr., au apărut de îndată speculații potrivit cărora poate că Imperiul Roman greșise față de zei. Poate că noul zeu creștin nu era atât de puternic pe cât păruse. Poate că vechii zei își apăraseră mai bine supușii. E greu de spus cât de serioase ori de puternice erau aceste argumente; în vremea aceea, păgânismul era în derivă, iar creștinismul de neclintit de la cârma guvernării. Însă Augustin a văzut în murmurele de îndoială o ocazie excelentă pentru polemică, pe care o căutase îndelung, așa că a sărit în apărarea căilor lui Dumnezeu. E destul de improbabil că aceia care se îndoiau și cititorii lui ar fi fost păgâni. În cel mai rău caz, e clar că audiența pe care o ținta el era formată din mulți indivizi aflați într-o afiliere exterioară față de Biserica creștină. În următorii 15 ani, edificând o argumentație laborioasă, el a schițat un nou mod de a înțelege societatea umană, plasând cetatea lui Dumnezeu deasupra și împotriva cetății omului. Roma a fost detronată – iar prădarea orașului considerată fără importanță – în favoarea Ierusalimului ceresc, adevărata casă și origine a cetățeniei pentru toți creștinii. Cetatea omului era condamnată să fie distrusă, iar cei înțelepți trebuiau să-și păstreze „actele" de locuitori ai cetății de sus, care trăiesc în această lume ca pelerini ce tânjesc după întoarcerea acasă. *Despre Cetatea lui Dumnezeu împotriva păgânilor* (De civitate Dei contra paganos, 413–426/427 d.Hr.) este împărțită în 22 de cărți. Primele zece resping pretențiile de putere divină ale diferitelor comunități păgâne. Ultimele 12 reiau povestea biblică a omenirii, începând de la Geneză până la Judecata de Apoi, oferind ceea ce Augustin consideră a fi adevărata istorie a cetății lui Dumnezeu, iar istoria cetății omului, inclusiv istoria Romei, poate fi înțeleasă cum trebuie numai dacă este plasată prin confruntare cu cetatea lui Dumnezeu. Lucrarea este prea lungă și uneori, mai ales în ultimele cărți, prea discursivă ca să poată fi citită astăzi cu ușurință în întregime, însă este impresionantă ca întreg și fascinantă în anumite părți. Atacul usturător din primele cărți la adresa păgânismului este memorabil și eficient, întâlnirea cu platonismul, în cărțile 8-10, are o mare importanță filozofică, iar ultimele cărți (în special cartea a 19-a, în care apare viziunea adevăratei păci) oferă o imagine a destinului uman care avea să rămână convingătoare timp de cel puțin o mie de ani. Într-un fel, *Cetatea lui Dumnezeu* este (chiar în mod conștient) reluarea creștină a *Republicii* lui Platon și a imitației platoniciene a lui Cicero, *Republica. Cetatea lui Dumnezeu* a fost citită în numeroase moduri în decursul Evului Mediu, unele puncte fiind considerate în mod virtual un document fondator al ordinii politice regale și papale, pe care Augustin cu greu și-ar fi imaginat-o. Ea este o viziune extrem de contradictorie a vieții oamenilor, care acceptă dezastrul, moartea și dezamăgirea, păstrând speranța într-o viață mai bună care urmează să vină, o speranță ce reușește să ușureze și să dea un sens vieții în această lume.

Revizuiri (Retractationes, 426-427 d.Hr.) O carte care, din multe puncte de vedere, este la fel de neobișnuită ca și *Confesiunile*, scrisă în ultimii ani ai vieții, oferă o lectură retrospectivă a carierei lui Augustin. Formal, volumul este un catalog al scrierilor sale, cuprinzând comentarii referitoare la împrejurările elaborării acestora și retractări sau rectificări ulterioare. (Unul dintre efectele cărții a fost că le-a ușurat cititorilor medievali găsirea și identificarea operelor autentice ale lui Augustin; de aceea, ea este un factor important în supraviețuirea atâtor opere ale sale.) Un alt efect al cărții este că le inculcă și mai mult imaginea vieții lui Augustin așa cum a conceput-o el. Foarte puține lucruri din acest volum sunt false ori neconcludente sau inexacte, însă forma și prezentarea lor fac din carte una de propagandă. Așa cum se prezintă aici, Augustin a fost credincios, consecvent și nesovăielnic, în doctrină și în viață. Mulți dintre cei care l-au cunoscut ar fi putut detecta la el fie progrese, fie tergiversări, în funcție de punctul lor de vedere.

Despre doctrina creștină (De doctrina christiana, cărțile 1–3 396/397d.Hr., cartea a patra, 426 d.Hr.) A fost începută în primii ani de episcopat ai lui Augustin, dar terminată după treizeci de ani. În această imitație a oratoriei lui Cicero, în scopuri creștine, el elaborează o teorie a interpretării *Scripturilor* și oferă un ghid practic pentru cei care vor să devină predicatori. Cartea a exercitat o mare influență în Evul Mediu, ca tratat de educație ce susținea primatul învățăturilor religioase bazate pe Biblie.

Accentul pe care-l punea pe interpretarea alegorică a Scripturilor, făcută în niște parametri foarte lacși, era în mod special semnificativ, și rămâne de interes pentru filozofi datorită modului subtil și plin de influență în care Augustin discută teoria „semnelor", precum și pentru felul în care limbajul reprezintă realitatea.

Despre Sfânta Treime (De Trinitate, 399/400–416/421 d.Hr.) Cele mai răspândite și îndelungate controverse teologice din sec. IV d.Hr. au avut ca subiect doctrina creștină a Trinității – reprezentată prin Tatăl, Fiul și Sfântul Duh. Africa lui Augustin a rămas în mare parte în afara acestor dispute, majoritatea lucrărilor fiind scrise în greacă, limbă pe care teologul o cunoștea foarte puțin și, de aceea, nu avea acces la aceste scrieri. Însă el cunoștea foarte bine prestigiul și importanța subiectului, de aceea și-a expus propria părere despre el în cele 15 cărți ale volumului. Augustin adoptă cu grijă o poziție foarte în linia oficială, potrivit spiritului timpului său și al vremurilor ce i-au urmat, însă adaugă propriile accente în felul în care prezintă asemănarea dintre Dumnezeu și om: el consideră că treimea lui Dumnezeu se reflectă într-o galaxie de trinități asemănătoare în sufletul omului și, de aceea, vede aici atât setea de meditație, cât și rațiunea profundă a optimismului referitor la condiția umană.

Comentarii literale la Geneză (De genesi ad litteram, 401–414/415 d.Hr.) Pentru Augustin, povestea creației din Cartea Facerii reprezintă scriptura prin excelență. El a scris cel puțin cinci tratate extinse despre aceste capitole (dacă includem aici și ultimele trei cărți din *Confesiuni* și cărțile 11–14 din *Cetatea lui Dumnezeu*). Tratatul acesta este rezultatul multor ani de muncă, de la sfârșitul anilor 390 d.Hr. până prin 410 d.Hr. Noțiunea de comentariu „literal" poate să surprindă pe mulți dintre contemporani, căci expunerea istorică a narațiunii e scurtă și se referă mai degrabă la relațiile implicite între Adam și Eva și omenirea căzută. Este de menționat că subtextul tuturor scrierilor lui Augustin despre Facere era hotărârea sa de a valida bunătatea lui Dumnezeu și a creației sale împotriva dualismului maniheist.

Predicile Aproape o treime dintre lucrările care au supraviețuit constau în predici, care cuprind peste un milion și jumătate de cuvinte, majoritatea notate de scribi în timp ce el vorbea spontan. Predicile acoperă o paletă largă de subiecte. Multe sunt simple prezentări ale scripturilor, citite cu voce tare în timpul slujbei, potrivit regulilor bisericești, însă Augustin a urmărit și anumite teme. Există predici pornind de la cei 150 de Psalmi, adunate chiar de el într-o colecție separată, *Ennarationes in Psalmos* (Enarațiuni pornind de la Psalmi, 392–418 d.Hr.). Sunt probabil cele mai importante opere ale sale ca autor omiletic, căci în poezia spirituală înălțătoare a evreilor el descoperă mesaje pe care le poate aplica în mod consistent la viziunea sa austeră, plină de speranță și realistă despre creștinism. La un nivel intelectual mai ridicat se află *Tractatus in evangelium Iohannis CXXIV* (Tratat despre Evanghelia lui Ioan, 413–418 d.Hr.), care alcătuiește un comentariu total al celei mai filozofice dintre Evanghelii. Alte predici sunt grupate mai ales în funcție de scripturi, dar merită să notăm că Augustin nu a vorbit prea mult despre profeții veterotestamentari, iar afirmațiile despre Sf. Pavel sunt consemnate mai degrabă în lucrările scrise decât în predicile publice.

Primele scrieri

Modernii care au făcut o pasiune pentru narațiunea din *Confesiuni* sunt foarte interesați de lucrările lui de tinerețe, scurte și atrăgătoare, multe oglindind stilul și maniera dialogurilor lui Cicero, într-un conținut nou, cel al creștinismului platonizant: *Contra academicos* (Împotriva academicienilor, 386 d.Hr.), *De ordine* (Despre ordine, 386 d.Hr.), *De beata vita* (Despre viața fericită, 386 d.Hr.) și *Soliloquia* (Solilocvii, 386/387 d.Hr.). Aceste opere se aseamănă și nu prea cu scrierile ulterioare, ecleziastice, semnificația lor istorică și biografică fiind dezbătută cu patimă, însă aceste dispute nu trebuie să ascundă faptul că sunt piese încântătoare și sclipind de inteligență. Și, dacă numai ele ne-ar fi rămas de la Augustin, el tot ar fi rămas un personaj foarte respectat, deși minor, al literaturii latine târzii.

Lucrările polemice Au supraviețuit peste o sută de titluri scrise de Augustin, cele mai multe dedicate discutării controverselor care agitau spiritele ecleziastice în timpul anilor săi de episcopat. Probabil că, dintre operele scrise împotriva maniheiștilor, *Confesiunile* rămâne cea mai atractivă și interesantă; secta respectivă este foarte puțin cunoscută azi, din cauza respingerii amănunțite a doctrinelor sale gnostice, mai pline de idiosincrazii, ca să aibă prea mare importanță. Însă polemica dintre Augustin și donatiști a avut o rezonanță modernă, datorită rolului jucat în crearea unei relații între Biserică și stat (în viziunea lui Augustin, statul și Biserica folosindu-se reciproc deliberat

pentru a-și atinge scopurile) și deoarece a susținut cauza unei Biserici universale, împotriva particularităților locale. Pentru teologie, în *De baptismo contra Donatistas* (Despre botez; 401 d.Hr.), Augustin își expune mai clar ideile antidonatiste, însă o altă lucrare, *Gesta Collationis Carthaginensis* (Actele Conciliului de la Cartagina, 411 d.Hr.), dă, mai stenografic, o idee mai clară despre politicile și impresiile proaste ale schismei. Problemele puse de atacurile lui Augustin la adresa pelagianismului au o istorie lungă în cadrul creștinismului, ieșind în mod vizibil din nou la suprafață în dezbaterile din timpul Reformei despre liberul arbitru și predestinare. *De spiritu et littera* (Despre spirit și literă, 41 d.Hr.), scrisă pe la începutul controversei, este relativ irenică și își expune foarte frumos punctul de vedere. *De gratia Christi et de peccato originali* (Despre grația lui Hristos și despre păcatul originar, 418 d.Hr.) este o expunere mai metodică. Pozițiile cele mai puternice pe care, în ultimii ani de viață, Augustin se plasează în favoarea predestinării sunt prezentate în *De praedestinatione sanctorum* (Despre predestinarea celor sfinți, 429 d.Hr.) și *De dono perseverantiae* (Despre darul perseverenței, 429 d.Hr.).

Spiritul și realizările Sf. Augustin

Influența Sf. Augustin a fost imensă în Evul Mediu. Au supraviețuit mii de manuscrise, iar multe biblioteci medievale serioase – care nu aveau mai mult de câteva sute de cărți – posedau mai multe lucrări ale lui Augustin decât ale oricărui alt scriitor. Această celebritate este paradoxală cu atât mai mult cu cât multe dintre ele au fost recuperate după moartea sa, din locuri și comunități aflate foarte departe de el. Augustin era citit cu lăcomie într-o lume în care creștinismul devenise atât de important într-un mod pe care el nici măcar nu-l visase, adică o lume care nu semăna cu cea căreia i se adresau cărțile sale.

O parte din succesul lui se datorează puterii de necontestat a scrisului său, o alta norocului pe care l-a avut de a-și menține o reputație de om al doctrinei oficiale, nepătată nici de dezbaterile referitoare la cele mai extremiste idei ale sale; dar, în primul rând, Augustin și-a găsit vocea în câteva teme pe care le-a expus elocvent de-a lungul carierei sale. În tinerețe, când, în *Solilocvii*, se întreabă ce vrea să cunoască, își răspunde: „Numai două lucruri: pe Dumnezeu și sufletul". Astfel, el vorbește despre respectul pentru un Dumnezeu îndepărtat, distant și misterios, dar și puternic și prezent fără încetare în orice timp și loc. *Totus ubique* (*în latină*, Totul peste tot) este cuvântul-cheie, mereu repetat, al doctrinei lui Augustin. În același timp, Augustin surprinde amărăciunea și nesiguranța condiției umane, centrată pe experiența izolată și individuală a persoanei. Căci, din tot ce scrie despre comunitatea creștină, creștinul lui stă singur în fața lui Dumnezeu, captiv într-un trup și suflet unic, dureros de conștient de felul diferit în care se cunoaște pe sine și în care poate cunoaște alți oameni – de la distanță și cu mare greutate. Probabil că Augustin a fost un prieten mult prea autoritar pentru cei care l-au cunoscut, o forță vijelioasă, de neînfrânt, dar nu observăm în preajma lui nici un prieten atât de apropiat cum a fost Atticus pentru Cicero sau Lou Andreas-Salomé pentru Rainer Maria Rilke, ceilalți doi solitari foarte elocvenți. Însă Augustin are o mare capacitate de observație. Sinelui său izolat în prezența lui Dumnezeu îi este refuzată chiar și satisfacția solipsismului: sinele nu se poate cunoaște până când Dumnezeu nu se îndură să le reveleze ființelor umane identitatea lor, și nici măcar atunci nu este posibilă nici o încredere, nici o odihnă.

Despre Augustin și ideile sale s-au scris mii și mii de pagini. Datorită importanței sale, el este adesea adus în discuție pe marginea unor subiecte (de la imaculata concepție până la etica contracepției) pe care cu greu și le-ar fi imaginat ori le-ar fi discutat. Însă tema Dumnezeului imperial și cea a sinelui condiționat sunt foarte profunde și merg departe, explicând refuzul său de a accepta doctrinele maniheiste ale unui diavol puternic, în război cu Dumnezeu, particularismul donatist, confruntat cu religia universală, sau afirmațiile pelagienilor despre autonomia și încrederea oamenilor. Ideile sale despre sexualitate și locul femeilor în societate au fost testate cu amănuntul și găsite în ultimii ani, însă și ele își au rădăcinile în singurătatea unui om îngrozit de tatăl lui – ori de Dumnezeul lui.

Omul Augustin și experiența lui, atât de viu înfățișată și, în același timp, învăluită în *Confesiunile* sale, dispar din fața noastră, fiind înlocuite de învățătorul senin pictat în arta medievală și renascentistă. Merită să amintim că Augustin și-a sfârșit viața într-o comunitate care tremura pentru bunăstarea materială și că a ales să-și trăiască ultimele zile singur într-o chilie, punându-și pe perete, într-un loc de unde îi putea vedea, cei șapte Psalmi ai căinței, pentru a se răfui o ultimă dată cu păcatele sale, înainte de a se înfățișa creatorului său.

ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

Un nou instrument de lucru, amplu şi bine documentat,
conceput în 16 volume

Mii de articole relevante, în aproape 6 000 de pagini

Peste 1 000 de articole care vizează realităţi româneşti

Portrete de personalităţi, reproduceri de artă alb-negru şi color, hărţi detaliate,
planşe cu ilustraţii, grafice şi desene sugestive ce dau viaţă vizual informaţiei

O lucrare de referinţă pentru întreaga familie,
care răspunde rapid şi precis nevoii de informare

Cumpărătorii volumului 16
vor avea acces gratuit la
Encyclopædia Britannica on-line
până la sfârşitul anului 2010

Pentru detalii despre
Enciclopedia Universală Britannica vizitaţi
www.enciclopediabritannica.ro

ISBN 978-973-675-769-3

9 789736 757693

Tipărit la G. Canale, Bucureşti